

શ્રી ધર્મધ્યાન

અને

સજ્ઝાયમાળા

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

શ્રી. શામજી વેલજી વીરાણી

અને શ્રી. કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ

૬, દિવાન પરા, રાજકોટ

મુદ્રક – મુદ્રણસ્થાન
જયંતીલાલ દેવચંદ મહેતા
જ ય ભા ર ત પ્રેસ,
ઢેબરભાઈ રોડ પાસે : રાજકોટ.

આવૃત્તિ ત્રીજી

વીર સંવત ૨૪૯૦
વિક્રમ સંવત ૨૦૨૦
પ્રત–૧૦૦૦ એક હજાર

પડતર કિંમત
રૂ. ૪–૦૦

કાચી કિંમત
રૂ. ૨–૦૦

અનુક્રમણિકા

નંબર	વિષય	પૃષ્ટ
૧	નિવેદન	૯
૨	સ્વયંદીક્ષિત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિજી અંગે શ્રી ફલોદી સંઘનું વર્ણન.	૧૧
૩	બા બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર	૨૫
૪	આદર્શ બતાકર ચલે ગયે	૩૬
૫	પુસ્તકોનું લીસ્ટ.	
૬	સ્વર્ગસ્થોની તિથીઓ	
૭	સાશના સંહાર વિષે.	
૮	આચાર્ય દેવો ભવ.	
૯	અર્હંતો ભગવંત સ્તુતિ	૧
૧૦	પંચ પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર	૨
૧૧	અનુપૂર્વિ	૩
૧૨	મર્યાદા શા માટે ?	૧૪
૧૩	વ્રત આદરવાની શી જરૂર છે ?	૧૫
૧૪	બાર વ્રત	૧૮
૧૫	શ્રાવકના દસ પચ્ચક્ખાણ	૫૬
૧૬	લીધેલાં વ્રત નિભાવવા માટે થોડીક કુંચીઓ	૫૯
૧૭	અધ્યયનો (પુચ્છિસુ ણુ)	૬૫
૧૮	પરચુરણ ગાથાઓ (મૂળ)	૬૭
૧૯	દશવૈકાલિક સૂત્રના અધ્યયન ૧ થી ૪	૬૯
૨૦	ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર મૂળપાઠ અધ્યયન ૧, ૨, ૩, ૪, ૯, ૧૦, ૨૮	૭૫-૯૬
૨૧	શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર ગુજરાતી	૯૭
૨૨	શ્રી કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્ર	૧૦૫
૨૨	શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ સ્તોત્ર	૧૧૨
૨૪	ॐ ઘંટાકર્ણ	૧૧૫

નબર	વિષય	પૃષ્ટ
૨૫	શ્રી રત્નાકર પચ્ચીસી	૧૧૬
૨૬	બાર ભાવના	૧૨૬

સજ્ઝાયમાળા

૨૭	સંસાર અસાર છે	૧૩૦
૨૮	કર્મથી કંગાળેલા આત્માને જિનરાજદેવ પ્રત્યે ઉદ્ગારો.	૧૩૧
૨૯	જીવા પાંત્રીસી	૧૩૩
૩૦	સિદ્ધ પરમાત્માની સ્તુતિ	૧૩૭
૩૧	શ્રી શાંતિનાથ સ્વામીનો છંદ	૧૩૮
૩૧	શ્રી ગૌતમ સ્વામીનો છંદ, શ્રી સતીનો છંદ	૧૪૦
૩૩	શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથનો છંદ	૧૪૨
૩૪	શ્રી મહાવીર સ્વામીનો છંદ	૧૪૪
૩૫	શ્રી પાંસઠીઆ યંત્રનો છંદ	૧૪૫
૩૬	શ્રી નવકારનો છંદ	૧૪૬
૩૭	શ્રી નવકાર મંત્ર માહાત્મ્ય	૧૪૭
૩૮	શ્રી દીવાળીનું સ્તવન	૧૪૯
૩૯	શ્રી અમૂલ્ય તત્વ વિચાર	૧૫૧
૪૦	શ્રી વૈરાગ્ય ઉપદેશ	૧૫૨
૪૧	શ્રી આત્મોપદેશ—હરિગીત	૧૫૩
૪૨	શ્રાવકના ત્રણ મનોરથ	૧૫૪
૪૩	પંચ પરમેષ્ટિને વંદણા	૧૫૫
૪૪	શ્રી તીર્થંકર વાણીમાહાત્મ્ય	૧૫૭
૪૫	સ્વ. પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી જયચંદ્રજી સ્વામીને વંદન	૧૫૭
૪૬	સ્વ. પૂજ્ય ગુરુદેવ તપસ્વી માણેકચંદજી સ્વામીને વંદન	૧૫૮
૪૭	પૂજ્ય ગુરુદેવ પંડિતરત્ન પ્રા. મ. માણેકલાલજી સ્વામીને વંદન	૧૫૮
૪૮	ઉપદેશી દોહરા	૧૫૯
૪૯	વિશ્વ વત્સલ સંઘનું ગાન	૧૬૬
૫૦	આત્મ ચિંતન	૧૬૭

નંબર	વિષય	પૃષ્ટ
૫૧	પ્રભુનુ નામ રસાયણુ સેવે	૧૬૭
૫૨	શ્રી સાધુ વદણા	૧૬૮
૫૩	શ્રી લઘુ સાધુવદનાની સજ્ઝાય	૧૭૭
૫૪	શ્રી વીરજિનના ચૌદ સ્વપ્નનુ સ્તવન	૧૭૮
૫૫	શ્રી જીવરાશિની સજ્ઝાય	૧૭૯
૫૬	શ્રી ચાર શરણા પ્રારભ	૧૮૨
૫૭	આલોયણા	૧૮૩
૫૮	શ્રી સીમધરજિન સ્તવન	૧૮૫
૫૯	શ્રી અનાથી મુનિની સજ્ઝાય	૧૮૫
૬૦	શ્રી ક્રોધની સજ્ઝાય	૧૮૬
૬૧	શ્રી માનની સજ્ઝાય, શ્રી માયાની સજ્ઝાય	૧૮૭
૬૨	શ્રી લોભની સજ્ઝાય	૧૮૮
૬૩	શ્રી જંબુસ્વામીની સજ્ઝાય	૧૮૮
૬૪	શ્રી ઉપદેશી સજ્ઝાય	૧૮૯
૬૫	શ્રી કુથુ જિન સ્તવન	૧૯૧
૬૬	ધર્મજીવન સ્તવન	૧૯૨
૬૭	શ્રી અનત જિન સ્તવન	૧૯૩
૬૮	શ્રી અજિત જિન સ્તવન	૧૯૪
૬૯	જ્ઞાનોપદેશી પદ	૧૯૪
૭૦	શ્રી ઋષભ જિન સ્તવન	૧૯૫
૭૧	શ્રી ઋષભદેવ જિન સ્તવન	૧૯૫
૭૨	શ્રી અજિતનાથ જિન સ્તવન	૧૯૬
૭૩	શ્રી પ્રાર્શ્વનાથ સ્વામીની લાવણી	૧૯૬
૭૪	શ્રી રાજેમતી રહનેમિની સજ્ઝાય	૧૯૯
૭૫	શ્રી રાત્રિ ભોજનની સજ્ઝાય	૨૦૦
૭૬	શ્રી અરણિકમુનિની સજ્ઝાય	૨૦૨
૭૭	શ્રી મહાવીર સ્વામીના સત્તાવીશ ભવનુ પચઢાળિયુ	૨૦૨
૭૮	શ્રી પાર્શ્વજિનનુ સ્તવન	૨૦૮

નંબર	વિષય	પૃષ્ટ
૫૧	પ્રભુનુ નામ રસાયણ સેવે	૧૬૭
૫૨	શ્રી સાધુ વંદણા	૧૬૮
૫૩	શ્રી લઘુ સાધુવંદનાની સજ્ઝાય	૧૭૭
૫૪	શ્રી વીરજિનના ચૌદ સ્વપ્નનુ સ્તવન	૧૭૮
૫૫	શ્રી જીવરાશિની સજ્ઝાય	૧૭૯
૫૬	શ્રી ચાર શરણાં પ્રારંભ	૧૮૨
૫૭	આલોયણા	૧૮૩
૫૮	શ્રી સીમંધરજિન સ્તવન	૧૮૫
૫૯	શ્રી અનાથી મુનિની સજ્ઝાય	૧૮૫
૬૦	શ્રી ક્રોધની સજ્ઝાય	૧૮૬
૬૧	શ્રી માનની સજ્ઝાય, શ્રી માયાની સજ્ઝાય	૧૮૭
૬૨	શ્રી લોભની સજ્ઝાય	૧૮૮
૬૩	શ્રી જંબુસ્વામીની સજ્ઝાય	૧૮૮
૬૪	શ્રી ઉપદેશી સજ્ઝાય	૧૮૯
૬૫	શ્રી કુંથુ જિન સ્તવન	૧૯૧
૬૬	ધર્મજીવન સ્તવન	૧૯૨
૬૭	શ્રી અનંત જિન સ્તવન	૧૯૩
૬૮	શ્રી અજિત જિન સ્તવન	૧૯૪
૬૯	જ્ઞાનોપદેશી પદ	૧૯૪
૭૦	શ્રી ઋષભ જિન સ્તવન	૧૯૫
૭૧	શ્રી ઋષભદેવ જિન સ્તવન	૧૯૫
૭૨	શ્રી અજિતનાથ જિન સ્તવન	૧૯૬
૭૩	શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામીની લાવણી	૧૯૬
૭૪	શ્રી રાજેમતી રહનેમિની સજ્ઝાય	૧૯૯
૭૫	શ્રી રાત્રિ ભોજનની સજ્ઝાય	૨૦૦
૭૬	શ્રી અરણિકમુનિની સજ્ઝાય	૨૦૨
૭૭	શ્રી મહાવીર સ્વામીના સત્તાવીશ ભવનુ પંચઢાળિયુ	૨૦૨
૭૮	શ્રી પાર્શ્વજિનનુ સ્તવન	૨૦૮

નબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૭૯	ચોવીશ તીર્થંકરનું ચોઢાળિયું	૨૦૯
૮૦	શ્રી નેમનાથનું સ્તવન	૨૧૨
૮૧	સાધુજીને વાંદવા જવાની સજ્ઝાય	૨૧૨
૮૨	શીળવતા સાધુની સજ્ઝાય	૨૧૪
૮૩	સાધુને સ્રીનો સંગ તજવા વિષે	૨૧૫
૮૪	શ્રી ઉપદેશી સજ્ઝાય	૨૧૭
૮૫	કામિનીના દુર્ગુણ વિષે	૨૧૯
૮૬	પશ્ચાતાપ કે આત્મદોષની કબુલાત	૨૨૧
૮૭	શ્રી કૃષ્ણવાસુદેવની સજ્ઝાય	૨૨૩
૮૮	શ્રી મનભમરાની સજ્ઝાય	૨૨૪
૮૯	શ્રી એલાચીકુમારની સજ્ઝાય	૨૨૫
૯૦	શ્રી વાદની સજ્ઝાય	૨૨૭
૯૧	ધર્મપ્રભાવ	૨૨૮
૯૨	સંસારની અસારતા	૨૨૯
૯૩	શ્રી અજિતનાથ સ્વામીની લાવણી	૨૩૦
૯૪	શ્રી નેમ-રાજેમતીના બાર માસ	૨૩૧
૯૩	તપની સજ્ઝાય	૨૩૩
૯૪	વૈરાગ્યોપદેશી પદ	૨૩૪
૯૫	પરમપદ પ્રાપ્તિની ભાવના	૨૩૫
૯૬	ચંદ્રગુપ્ત રાજાના સોળ સ્વપ્નની લાવણી	૨૩૮
૯૭	પાંચ ગતિમાં જવાનાં કારણો	૨૪૨
૯૮	પાંચ પ્રમાદ તજી પડીકમણું સાંજ સવાર કીજીએ.	૨૪૩
૯૯	પ્રતિક્રમણ કરવા વિષે	૨૪૪
૧૦૦	બાર વ્રતના છપ્પા	૨૪૫
૧૦૧	પ્રભાતિયું	૨૪૮
૧૦૨	શ્રી દાન, શીલ તપ અને ભાવનું પ્રભાતિયું	૨૪૯
૧૦૩	સ્વારથકી સબ હૈ રે સગાઇ	૨૪૯
૧૦૪	ઉપદેશી પ્રભાતી સ્તવન	૨૪૯

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૦૫	શ્રી ચોવીશ જિન આરતી	૨૫૦
૧૦૬	શાસનમંડળ શામજી	૨૫૧
૧૦૭	મહાવીર સુકાની થઈને સંભાળ	૨૫૧
૧૦૮	જાગ મુસાફીર ભર દરિયામાં	૨૫૨
૧૦૯	મહાવીર મહાવીર કે તો જા	૨૫૩
૧૧૦	જીવલડા જાણીલે મહાવીર ધર્મને	૨૫૩
૧૧૧	એક અરિહંત કેરો મારે આશરો	૨૫૪
૧૧૨	ચાર શરણ	૨૫૬
૧૧૩	ધૂન	૨૫૭
૧૧૪	ઈચ્છુ નિશદિન એવું દેવ	૨૫૭
૧૧૫	વીર પ્રભુની પ્રાર્થના	૨૫૮
૧૧૬	મન તુ કરી લે વિચાર	૨૫૮
૧૧૭	જીવન થોડુ રહ્યુ	૨૫૯
૧૧૮	જાગ મુસાફિર	૨૫૯
૧૧૯	મારા જીવન કેરી નાવ	૨૬૦
૧૨૦	મુજને મારગડો દેખાડો	૨૬૦
૧૨૧	જાગજે જાગજે જીવડા જાગજે રે	૨૬૦
૧૨૨	સ્થાનકમા આવજો હો	૨૬૧
૧૨૩	એ રસ્તા પર ચાલીયે	૨૬૨
૧૨૪	રટીલ્યો મહાવીર નામને	૨૬૨
૧૨૫	આટલુ તો આપજે ભગવાન	૨૬૩
૧૨૬	જન્મ ધરે આ જગતમાં	૨૬૩
૧૨૭	હે પ્રભુ	૨૬૪
૧૨૮	પાર કરજે	૨૬૫
૧૨૯	કર્મ કથન	૨૬૬
૧૩૦	નરસા શ્રાવક વિષે	૨૬૭
૧૩૧	બ્રહ્મચર્યની નવવાડ	૨૬૮
૧૩૨	શ્રાવકના એકવીસ ગુણ	૨૬૮

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૩૩	શ્રાવકના એકવીસ ગુણો	૨૬૯
૧૩૪	અંત સમે આવજો	૨૭૦
૧૩૫	ચિત્ત મુનિ અને બ્રહ્મદત્ત	૨૭૦
૧૩૬	માર્ગાનુસારીના પાંત્રીસ બોલ	૨૭૯
૧૩૭	પાપનું પ્રાયશ્ચિત	૨૮૧
૧૩૮	સાધક સહચરી	૨૮૫
૧૩૯	આત્મવર્ગ	૨૮૯
૧૪૦	ધર્મમાર્ગ	૨૮૯
૧૪૧	વિકાસ વર્ગ	૨૯૦
૧૪૨	મત વિચાર વર્ગ	૨૯૧
૧૪૩	બ્રહ્મચર્ય વર્ગ	૨૯૩
૧૪૪	શુદ્ધિ વર્ગ	૨૯૩
૧૪૫	શ્રમણ વર્ગ	૨૯૪
૧૪૬	કર્મ વર્ગ	૨૯૬
૧૪૭	વિશ્વવર્ગ	૨૯૬
૧૪૮	વૈરી વર્ગ	૨૯૭
૧૪૯	પાપશ્રમણ વર્ગ	૨૯૭
૧૫૦	જાતિ વર્ગ	૨૯૮
૧૫૧	શિક્ષા વર્ગ	૨૯૯
૧૫૨	સંવેગ ભાવના	૩૦૧
૧૫૩	મારી ચાર ભાવના	૩૦૩
૧૫૪	વિશ્વ ભાવના	૩૦૪
૧૫૫	જીવના આઠ પ્રકારના સંબંધી અષ્ટક	૩૦૫
૧૫૬	માટીનો મીનારો	૩૦૬
૧૫૭	મંગલ પ્રભાત	૩૦૭
૧૫૮	શુભ પ્રભાત	૩૦૭
૧૫૯	શુભ પ્રભાત	૩૦૮
૧૬૦	શુભ સંધ્યા	૩૦૯

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૬૧	શનિ સંધ્યા	૩૦૯
૧૬૨	છેલાઈ વિષે	૩૧૦
૧૬૩	કર્મની રેખ ન ટાળવા વિષે	૩૧૦
૧૬૪	છેલ્લી શીખ	૩૧૦
૧૬૫	જનની	૩૧૧
૧૬૬	ધનજી ઉઘાડે પાય	૩૧૩
૧૬૭	વાડો વાળી બેઠા રે	૩૧૪
૧૬૮	શરણાઇવાળો	૩૧૪
૧૬૯	નમેલી ડોશી	૩૧૫
૧૭૦	નાણાનું જાપ જપનાર	૩૧૫
૧૭૧	અનિત્ય સાહેબી	૩૧૬
૧૭૨	જ્યાં સાસુ–વહુનો મેળ હશે	૩૧૬
૧૭૩	ક્ષમા યાચના	૩૧૭
૧૭૪	મારા જેવો અધમ કોણ	૩૧૭
૧૭૫	પ્રભુના નામ વિના	૩૧૮
૧૭૬	ખબર નહીં	૩૧૮
૧૭૭	ભજનગઢ બાંધો	૩૧૯
૧૭૮	ઔરનકી આશા	૩૨૦
૧૭૯	જગ બંધનની જેલ	૩૨૦
૧૮૦	જો વિચારી જીવ	૩૨૧
૧૮૧	ગોઝારા આગણા	૩૨૧
૧૮૨	યોગી રમે સમભાવમા	૩૨૨
૧૮૩	હીરાનુ વેપાર	૩૨૨
૧૮૪	આવકારો	૩૨૩
૧૮૫	કર્મનકી ગત ન્યારી	૩૨૪
૧૮૬	આંધળી માનો કાગળ	૩૨૪
૧૮૭	જાજે તારા બાપને ચીલે	૩૨૫
૧૮૮	વીરની વાણી	૩૨૬

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૮૯	ઘટડી	૩૨૭
૧૯૦	ભુલા પડયા	૩૨૭
૧૯૧	મોંઘેરૂ માનવ જીવન	૩૨૮
૧૯૨	જે ગમે જગત્ ગુરુ,	૩૨૯
૧૯૩	જ્યાં લગી આત્મા	૨૯
૧૯૪	રાત રહે જ્યાહરે પાછલી ખટ ઘડી	૩૩૦
૧૯૫	ઘુંઘટકા પટ ખોલરે, રામ નામ રસ પીલે	૩૩૧
૧૯૬	જો તુમ તોડો પિયા મે નાહિં તોડુ રે	૩૩૧
૧૯૭	કયૂં રે નીંદ ભર સોયા	૩૩૨
૧૯૮	બિરથા જનમ ગુમાયો	૩૩૨
૧૯૯	મન તું ગમાર થામાં	૩૩૩
૨૦૦	અમે તો આજ તમારા બે દિનના મહેમાન	૩૩૩
૨૦૧	મન મેલ હવે મજરૂરી	૩૩૪
૨૦૨	કોઈ ઇધર ગયા, કોઈ ઉધર ગયા	૩૩૪
૨૦૩	ઉપવાસનું અમૂલ્ય ફળ	૩૩૫
૨૦૪	કેટલાક જાણવા યોગ્ય અષ્ટકો	૩૩૫
૨૦૫	ઉવસગ્ગહર સ્તવનમ્	૩૩૬
૨૦૬	શ્રી ગૌતમ કુલક	૩૩૮
૨૦૭	શ્રી ભાવના કુલક	૩૪૩
૨૦૮	શ્રી ગુણાનુરાગ કુલક	૩૪૯
૨૦૯	ચૌદ ગુણસ્થાનની વિગત	૩૫૫
૨૧૦	પાંચમો આરો પ્રવર્તે થકે ત્રીશ બોલ પ્રગટ થશે તે	૩૬૯
૨૧૧	સાત વ્યસન	૩૭૦
૨૧૨	પચ્ચક્ખાણનું કાયમી કોષ્ટક	૩૭૧

ભ જ ન

સમય મિલા હુ તત્વ સમજ લે છોડ જગતકી ખાતા,
અનુભવસિદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન હૈ, જ્ઞાની સબ સમજાતા.

જૈસા આતા વૈસા હી જાતા કૌન કિસીસે નાતા,
સ્વારથ કે સબ સાથી બને હૈ માત પિતા સુત ભ્રાતા.

અપની ભૂલે આપ ભુલાકર દોષ દૂજેકો લગાતા,
કરમ કરમકી કરકે ખટપટ માનુષ જન્મ ગુમાતા.

નીજ સ્વરુપકા ભાન નહિ હૈ મૂરખ ધૂલ ઉડાતા,
ભાવ શુભાશુભ બધન પાકર ભવસાગર ભટકાતા

મહાભાગ્યસે મિલે ગુરુજી સત્ય સ્વરૂપ સમજાતા,
ઊલટ મતિકો સુલટ બતાકર ભેદજ્ઞાન દિખલાતા.

મન બચન કાયાસે ન્યારા ચેતન સબકા જ્ઞાતા,
વિભાવ કર્મકે જાલ તોડકર આપમે આપ સમાતા.

જ્ઞાનરૂપમેં હોય નિ:શકિત સોઇ મોક્ષ સુખ પાતા,
ભવ્યો ઐસા આતમ સમજો જન્મ મરણ મીટ જાતા.

શ્રી દેવશીભાઇ

ભજન

હંસા માનવનો અવતાર સાચી સમજણનો
ભઠાર કોડી મૂલ્યે જાયે છે

પૂર્વે કર્યા શુભ ભાવો ત્યારે મળ્યો માનુષ અવતાર,
તેમા સાચી સમજણ કરીને ઉતરી જા ભવ પાર
હંસા૦

હાડ માંસનો સ્થૂલ દેહ આ એ તો નથી જ તારો,
તેમાં તું ચેતન મૂર્છા પામી કરી રહ્યો એ મારો.
—હંસા૦

આઠ કર્મનો સૂક્ષ્મ દેહ જે એ પણ નથી જ તારો,
તેનું તે કર્તૃત્વ માન્યું તો કેમ થઈશ તું ન્યારો.
—હંસા૦

મોહ રાગને દ્વેષ વિભાવ એ પણ નથી જ તારો,
એ વિકારસયુક્ત થઈ એળે ખોયો જન્મારો.
– હંસા૦

જડ દેહ કર્મ વિભાવ ભાવથી તું છો ચેતન ન્યારો,
એ સર્વે છે જડ જાતિનાં તું એનો જાણનારો.
– હંસા૦

જડ ચેતનનો વિવેક કરીને જ્ઞાન અંતર વાળો,
કેવલ આત્મમાં મસ્ત બની જા શિવપદમાં રમનારો
—હંસા૦

શ્રી દેવશીભાઈ

મહાનુભાવો,

નીચેના ધર્મકરણી કરવામાં ઉપયોગી ધાર્મિક પુસ્તકો અને ઉપકરણો પડતર કિંમત કરતાં અર્ધી કિંમતે આપવામાં આવે છે તો જેઓને જરૂરત હોય તેમણે નીચે બતાવેલ સ્થળેથી મેળવી લેવા અગર પોસ્ટથી મગાવી લેવા. (**પોસ્ટેજ ખર્ચ અલગ થશે.**)

વિગત	પડતર કિંમત	અર્ધી કિંમત
શ્રી જૈન તત્ત્વપ્રકાશ	૬–૦૦	૩–૦૦
સમ્યગ્દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન	૪–૦૦	૨–૦૦
મહામંત્ર આરાધના, શ્રુતજ્ઞાન–પ્રશ્નોત્તરી અને તત્ત્વ સંગ્રહ	૪–૦૦	૨–૦૦
શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજ્ઝાયમાળા	૩–૭૫	૧–૮૭
શ્રી જૈન જ્ઞાનસાગર	૩–૫૦	૧–૭૫
શ્રી બૃહદ્ જૈન થોક સંગ્રહ	૩–૦૦	૧–૫૦
શ્રી દંડકાવ બોધ ગ્રંથ	૩–૦૦	૧–૫૦
અતિમુક્ત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું જીવન ચરિત્ર (બીજી આવૃત્તિ) ગુજરાતી	૨–૫૦	૧–૨૫
અતિમુક્ત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું જીવન ચરિત્ર – હિન્દી	૨–૫૦	૧–૨૫
શ્રી સિદ્ધિના સોપાન	૧–૫૦	૦–૭૫
શ્રી નવતત્ત્વ અને જીવ વિચાર	૦–૫૦	૦–૨૫
ભાવના શતક તથા કર્મ અને આત્માનો સંયોગ	૦–૫૦	૦–૨૫
શ્રી પ્રતિક્રમણ સૂત્ર	૦–૪૨	૦–૨૧
શ્રી સામાયિક સૂત્ર	૦–૧૦	૦૦–૫
ગુચ્છા ઉનના	૪–૨૫	૨–૧૨
કટાસણું ઉનનું	૪–૨૫	૨–૧૨
માળા (નવકારવાળી) સુખડની	૧–૦૦	૦–૫૦
પુસ્તકો મુકવા માટે લાકડાના સાપડા	૧–૦૦	૦–૫૦

: સ્થળ :
દિવાન પરા શેરી નં. ૬
રાજકોટ.

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને
શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ

સ્વર્ગસ્થોની તિથિઓ

પૂ. પિતાશ્રી,

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

[સં. ૨૦૦૨ મહા વદ ૧૨, તા. ૨૮-૨-૪૬]

પૂ. માતુશ્રી

શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી

[સં. ૨૦૧૦ ભાદરવા શુદ ૧૪, તા. ૧૧-૯-૫૪]

બા બ્ર. વિનોદમુનિશ્રી,

[સં. ૨૦૧૩ શ્રાવણ શુદ ૧૨, તા. ૭-૮-૫૭]

ઉપરોક્ત તિથિઓએ

કુટુંબીજનો તથા સ્નેહીઓ

પોતાના આત્માની ઉન્નતિને માટે ભવ્યાત્માઓના જીવનમાંથી અનુકરણીય વ્રત-નિયમ જેવા કે સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, સંવર, ચોવિહાર ઉપવાસ, એકાસણું, આયંબિલ, ઉણોદરી આદિ તપ પોતાના ભાવ પ્રમાણે કરી તેઓની વાસ્તવિક જીવન-સ્મૃતિ પોતાના જીવનમાં ઉતારે એવી નમ્ર વિનતી

'આપણી જાગૃતિ એજ એમની સ્મૃતિ બને"

આત્મબંધુ

સ્મરણાંજલિ

"असंखयं जीविय मा पमायए"

પોતાના હૃદયની ચિરંતન પ્રકાશતી
ધર્મ જ્ઞાન-જ્યોતે
અમારા જીવનમા પણ ધર્મના તેજ પાથરનાર

સ્વ. પૂ. પિતાશ્રી

શામજી વેલજી વીરાણી

તેમજ

સ્વ. પૂ. માતુશ્રી

કડવીબાઈ વીરાણી

અને

જન્મથીજ ધર્મના રંગે રંગાએલા
સ્વ. બા. બ્ર. **વિનોદ મુનિશ્રી** નેં

નવકારવાળી

નવકારવાળી

શ્રી ધર્મ ધ્યાન અને સજ્ઝાય માળા

— સમર્પણ —

લિ. દુલભજી શામજી વીરાણી

ના વંદન

સારાના સંહાર વિષે

રે રે જાલિમ જગ સહુ તારો જુઠો આ વહેવાર છે રે,
નિરભય ફરતો નઠારો... સારાનો સહાર છે રે.

નમ્ર રાંક કસ્તુરી મૃગો નિર્જન વન વસનાર,
મરે કસ્તુરી કારણે, લાખો બની શીકાર,
શી ગુણકારી કસ્તુરી માટે તેને શીરે છૂરી,
વિના ભયે ભુંડો શ્વાન ભસનારો
સારાનો સહાર છે રે.......

કાતળી કાતળી શેરડી, હાથે હાથ કપાઇ,
વાડે વાડ પીલાઇને, દાંતે દાંત ચવાઇ;
શી રસની છે મધુરી માટે તેને શીરે છૂરી,
બાવળ કેરી બાજુ, કોઇ ન જનારો,
સારાનો સંહાર છે રે ....

દાડમને ડોલર કળી, અણુ ખીલી ચુંટાય,
અર્ક કાજ ઉકળાઇને માળા કાજ વીંધાય,
શી સુગંધી તેમાં ભરી, માટે તેને શીરે છૂરી,
આવળ કેરાં ફુલડાં કોઇ ન જોનારો.
સારાનો સહાર છે રે. .....

“ आचार्य देवो भव ”

મારા પરમ ઉપકારી, ધર્મહેતુભૂત
પરમ પૂજ્ય શાસન ભૂષણ
મહારાજશ્રી ૧૦૦૮ બાલબ્રહ્મચારી પંડિતરત્ન,
મહા પ્રભાવશાળી પ્રખર તત્ત્વજ્ઞાની ઓજસ્વી
મહાન આત્મા,

મુનિશ્રી પ્રાણલાલજી સ્વામીને

મારા અંતઃકરણના શુદ્ધ ભાવથી
કોટિ કોટિ વંદન હોજો

ॐ શાન્તિ ! શાંતિ !! શાન્તિ !!!

ગુણાનુરાગી,
દુર્લભજી ગામજી વીરાણી

સ્વ. ધર્માનુરાગી પૂજ્ય

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

નિવેદન

" असंखयं जीविय मा पमायए "

સ્વર્ગસ્થ બા. બ્ર **વિનોદમુનિજી** આગમોક્ત જિનવાણીના પરમ ભક્ત હતા. જિનાગમવચનો પર એમની અગાધ શ્રદ્ધા હતી અને **'असंखयं जीविय मा पमायए'** (જીવન તૂટ્યું સધાતુ નથી માટે ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ) આ તેમનું ધ્યેય હતુ.

વીતરાગની વાણીનો વિશેષ પ્રચાર કેમ થાય એની એમના હૃદયમાં ઘણી જ ધગશ હતી. વીતરાગનાં વચનોનું શ્રદ્ધાન્ કરીને એમણે ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી. એમની દીક્ષા સસ્કાર વિધિમાં અમે નિમિત્ત ન થઇ શકયા, એ અમારી કમનસીબી છે. વીતરાગ વાણીના પ્રચારની એમની જે ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા હતી તે સદ્ભાવનાની પૂર્તિરૂપે વીતરાગવાણીમાથી જે ઉત્તમ જ્ઞાન કે જે નિત્ય શ્રાવક જીવનમાં ઉપયોગી થઇ શકે તેવા સાહિત્યનું પ્રકાશન કરીને અમુક અશે એ દુ:ખને હળવુ કરવા અમારા ચિત્તને શાન્તવન આપવાનો સ્વલ્પ પ્રયત્ન કરી આ ગ્રથ સ્વર્ગસ્થ બા. બ્ર. **શ્રી વિનોદમુનિજીને** શ્રદ્ધાંજલિરૂપે અર્પણ કરીએ છીએ

સ્વર્ગસ્થ મુનિશ્રી નિર્વાણ પામ્યા પછી તેમના સ્વર્ગારોહણનું જે નિમિત્ત સરજાયુ, તેનુ વર્ણન તથા તેમના આદર્શ જીવનનો વૃતાંત સક્ષિપ્તમા આ ગ્રથમા આપેલ છે તેમ જ તેમના અનુપમ

જીવનને આવરી લેતો ગ્રંથ ગુજરાતી તથા હિન્દી ભાષામાં જુદા જુદા ગ્રંથ રૂપે પ્રકાશિત થયેલ છે "શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજ્ઝાયમાળા" નામનો ગ્રંથ અમો શ્રી જૈન ધર્મપ્રેમી મુમુક્ષુઓ સમક્ષ મૂકીએ છીએ જેમાં નિત્ય સ્વાધ્યાય કરવા માટે ઘણું ઘણું છાપ્યું છે

આવા ગ્રંથો સસ્તી કિંમતે મળી શકે તો તેનો લાભ સૌ કોઈ વધારે પ્રમાણમાં લીએ અને જૈન જ્ઞાનનો પ્રચાર વધે એ કારણને લઈને અને અમારા સ્વ. પૂ. પિતાશ્રીની જે પ્રચાર કરવાની ધગશ અને આકાંક્ષા હતી તેમ જ તેઓશ્રીની સૂચના હતી તે પ્રમાણે આજે આ ગ્રંથ "શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજ્ઝાયમાળા" તેમ જ શ્રી જૈન તત્ત્વ પ્રકાશ, શ્રી સમ્યગ્દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન, સહાસન આરાધના, ભવજ્ઞાન પ્રશ્નોત્તરી અને તત્ત્વ સંગ્રહ, શ્રી જૈન જ્ઞાનસાગર શ્રી બૃહદ જૈન થોક સંગ્રહ, શ્રી દ્રષ્ટાંત બોધ ગ્રંથ, અતિમુક્ત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું જીવન ચરિત્ર (ગુજરાતી) તથા (હિન્દી), શ્રી સિદ્ધિનાં સોપાન, શ્રી નવતત્ત્વ અને જીવ વિચાર, ભાવના શતક તથા કર્મ અને આત્માનો સંયોગ, શ્રી પ્રતિક્રમણ સૂત્ર, શ્રી સામાયિક સૂત્ર જેવા ધાર્મિક ગ્રંથો અને ધાર્મિક ઉપકરણો પડતર કિંમત કરતાં અર્ધી કિંમતે આપીને તેઓશ્રીની ઇચ્છા અને ભાવનાને માન આપ્યાનો અમોને સંપૂર્ણ આનંદ થાય છે તે સાથે આ ગ્રંથની બીજી આવૃત્તિ જૈનધર્મપ્રેમી સમાજ સમક્ષ સાદર રજુ કરવાનો અમને પ્રાપ્ત થયેલ શુભ અવસર બદલ અમારી જાતને કૃતકૃત્ય માનીએ છીએ

લિ. આત્મબંધુ

દુલભજી શામજી વીરાણી

જીવનને આવરી લેતો ગ્રંથ ગુજરાતી તથા હિન્દી ભાષામાં જુદા
ગ્રંથ રૂપે પ્રકાશન થએલ છે "શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજ્ઝાયમા"
નામનો ગ્રંથ અમો શ્રી જૈન ધર્મપ્રેમી મુમુક્ષુઓ સમક્ષ મૂકીએ
જેમાં નિત્ય સ્વાધ્યાય કરવા માટે ઘણું ઘણું છાપ્યું છે

આવા ગ્રંથો સસ્તી કિંમતે મળી શકે તો તેનો
કોઈ વધારે પ્રમાણમાં લીએ અને જૈન જ્ઞાનનો પ્રચા
કારણને અંગે અને અમારા સ્વ પૂ પિતાશ્રીની જે
કરણની ધગશ અને આકાંક્ષા હતી તેમ જ તેઓશ્રીને
તે પ્રમાણે આજે આ ગ્રંથ "શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજ્ઝા
શ્રી જૈન તત્વ પ્રકાશ શ્રી સમ્યગ્દર્શન અને અધ્યાત
આરાધના, શ્રુતજ્ઞાન પ્રશ્નોત્તરી અને તત્વ સ
જ્ઞાનસાગર શ્રી બૃહદ જૈન થોક સંગ્રહ ?
ગ્રંથ, અતિમુક્ત આ પ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું જીવ
તથા (હિન્દી), શ્રી સિદ્ધિનાં સોપાન, શ્રી નવતત્વ
ભાવના શતક તથા કર્મ અને આત્માનો સંયે
સૂત્ર, શ્રી સામાયિક સૂત્ર જેવા ધાર્મિક ગ્રંથો ર
પાનર કિંમત કરતા અર્ધી કિંમતે આપીને તેએ
ભાવનાને માન આપ્યાનો અમોને સંપૂર્ણ આન
આ ગ્રંથની ત્રીજી આવૃત્તિ જૈનધર્મ પ્રેમી ન
કરવાના અમને પ્રાપ્ત થયેલા શુભ અવસર
કૃતકૃત્ય માનીએ છીએ

દુલ ૧

સ્વ. ધર્માનુરાગી પૂજ્ય

માતુશ્રી શ્રી કડવીબાઇ વીરાણી

॥ ૐ જય અરહિંત ॥

સ્વયં દીક્ષિત બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિજીના શોકાતુર માતાપિતાનો અવર્ણનીય પશ્ચાત્તાપ અને ફલોદીમાં બની ગએલી દુર્ઘટનાનું વર્ણન.

તા. ૧૪-૮-૫૭ ને બુધવારે ફલોદી (રાજસ્થાન) શ્રી સઘના પ્રતિષ્ઠિત લગભગ ૨૫ આગેવાન ગૃહસ્થો અત્યંત ખિન્ન હૃદયે સ્વયં દીક્ષિત બા. બ્ર શ્રી **વિનોદમુનિજી**ના આગતુક સસારી માતા-પિતાને લેવા માટે વહેલી સવારે પોણાચાર વાગ્યે સ્ટેશન ઉપર ગયા. ગાડી આવી પહોંચી અને શ્રીસઘના આગેવાનો મુનિશ્રીના સસારી માતાપિતા પાસે ગયા અને ફલોદી સ્ટેશન આવ્યુ, તેવા સમાચાર તેમને આપ્યા અને મુનિશ્રીના માતાપિતાને આ બની ગએલી દુર્ઘટનાનુ દુ:ખદ સ્મરણ તેમને થઈ આવ્યુ થોડા શબ્દો બોલ્યા તે પહેલા જ એમનુ ગળુ રૂધાઇ ગયુ અને હૃદય ભરાઇ આવ્યુ, આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ વહેવા લાગી. તેમના માતુશ્રી તો અત્યત વિહ્વલ થઈને રૂદન કરવા લાગ્યા. ફલોદી શ્રીસઘ પોતે પણ આ દુર્ઘટનાથી બહુ જ દુઃખી તો હતો જ પરતુ સમયાનુસાર પોતાના મનપર કાબુ મેળવીને મુનિશ્રીના માતાપિતાને અનેક વચનોથી તથા શકય ઉપાયો વડે શાન્ત્વન આપ્યુ અને એમને પહેલેથી નક્કી કરેલ સ્થળે પહોચાડયા.

સૂર્યોદય પછી યથાસમયે શ્રીસઘે માતાપિતાશ્રીને ઉપાશ્રયે બિરાજેલા પૂ તપસ્વીશ્રી લાલચદજી મહારાજ સાહેબ આદિ ચારે મુનિશ્રીઓના દર્શન કરાવ્યા. ઉપાશ્રયમા પ્રવેશ કરતી વેળાએ તથા મુનિમહારાજોના દર્શન કરતી વખતે માતાપિતાશ્રીને એક માત્ર પોતાના સ્વય દીક્ષિત લાડકવાયા પુત્રની બની ગએલી આ અત્યત શોકપ્રદ દુર્ઘટનાનુ સ્મરણ થઇ આવ્યુ અને આખોમાથી શ્રાવણ-ભાદરવો વહેવા લાગ્યો શોકાતુર માતાપિતાશ્રીના આ હૃદયદ્રાવક પશ્ચાત્તાપને જોઇને ફરી ચારે મુનિઓ તથા ફલોદી શ્રી સઘનો શોક-સમુદ્ર ઉભરાઇ આવ્યો. પૂ તપસ્વી શ્રી લાલચદજી મહારાજ સાહેબનુ (જેમને પોતાની ગુરુણી સરખા પ્રિય ધર્મપત્નીના દેહાવસાન વખતે પણ આસુ નહોતા આવ્યા)

હૃદય પણ દ્રવિત થઇ ગયુ અને આંસુ વહેવા લાગ્યા પાંચ મિનિટ સુધી તો પૂરેપૂરી સ્તબ્ધતા રહી, કોઇ એક પણ શબ્દ બોલી ન શકયા. છેવટે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે અવસર જોઇને તથા પોતાનું ધૈર્ય એકત્ર કરીને મુનિશ્રીના માતાપિતાશ્રીને શાન્ત્વન દેવાની શરૂઆત કરી.

હવે તો એ રતન ચાલ્યુ ગયુ સમાજનો આશાદીપ ઓલવાઇ ગયો હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી માતુશ્રી! ભાવિ પ્રબલ છે મહાપુરુષો પણ જેનો સામનો કરી શકયા નથી તો આપણા જેવા પામર પ્રાણીઓનું શુ ગજુ હવે તો શોક દૂર કરીને આપણે એમના મૃત્યુનો આદર્શ જોઇને માત્ર ધીરજ ધરવાની રહી, આદિ વચનોથી પિતાશ્રી દુલભજીભાઈ કઇંક શાન્ત થયા અને વ્યથિત હૃદયે બોલ્યા "મહારાજશ્રી! આપ સત્ય કહો છો કાળની ગતિ બહુ જ વિચિત્ર છે પણ મહારાજશ્રી! અમે કેટલા હતભાગી કે અમે અમારા સ્વયં દીક્ષિત વહાલા દીકરાનાં છેવટના દર્શન .. મડાવીના દર્શન પણ કરી ન શકયા. ફલોદી શ્રી સંઘે અમને સાતવાગ્યે ટેલીફોન કર્યો પણ અમારાં અશુભ કર્મનો ઉદય કે અમે તે વખતે ઘેર હાજર નહોતા બહાર ફરવા ગયેલ હતા. શ્રી વિનોદમુનિજીનાં માતુશ્રી તે વખતે સામાયિક લઈ પ્રતિક્રમણ કરી રહ્યા હતા ફક્ત એક નોકર ઘેર હાજર હતો તેણે ટેલીફોન લીધો પણ ખરો પણ તેને કઈ સાચુ શુ છે તે સમજમાં આવ્યુ નહીં. હું ઘેર આવ્યો ત્યારે તેણે અને કહ્યું કે ટેલીફોનમાં ફલોદીના સમાચાર આવ્યા હતા કે શ્રી વિનોદમુનિજી મહારાજ ફલોદી પધારી ગયા છે અને શાન્તિમા બિરાજમાન છે આ સાંભળી અમને ઘણુ જ આશ્ચર્ય થયું કે આવા સમાચાર તો અમને પહેલાં પણ મલ્યા હતા. ફરી વખત ટેલીફોન દ્વારા આ સમાચાર આપવાની કેમ જરૂર પડી? સવારે સાત વાગે અમને ફલોદી શ્રી સંઘનો એક્સપ્રેસ તાર મલ્યો પરંતુ એમાં ટ્રેન એક્સીડન્ટને બદલે રેન એક્સીડેન્ટ લખ્યુ હતુ અર્થાત મુનિશ્રીના રેલ અકસ્માતની જગ્યાએ મુનિશ્રીનો વર્ષા અકસ્માત એમ લખ્યું હતુ અમને સંદેહ તો ત્રીજ થયો હતો તો પણ અમોએ મુંબઇ મારફત ફલોદીથી સમાચાર મંગાવ્યા બધુ સ્પષ્ટ થયુ અને સ્પષ્ટીકરણ થતાં વેત જ અમારા

આખા વીરાણી પરિવાર તથા અમો બધા વેદનાથી વિહ્વલ થઇ ગયા. તે જ વખતે અમોએ એક બાજુ તો આવશ્યક ઉપકરણ, સ્પેશીયલ વિમાન ચાર્ટર કરાવ્યું-શબના અંતિમ વસ્ત્રો, સુખડનુ લાકડું, આદિ એકઠું કરવાનો આદેશ આપ્યો બીજી બાજુ ફલોદી શ્રી સંઘને ટેલીફોન કરી સૂચના આપી કે અમો સ્પેશીયલ વિમાન ચાર્ટર કરીને આવી રહ્યા છીએ, અંતિમ અગ્નિ સંસ્કાર મુલત્વી રાખો, પણ અમારોજ ગાઢ અંતરાયનો ઉદય કે અમારી સૂચના પહોંચે તેના અર્ધા કલાક પહેલા જ અગ્નિ સંસ્કાર દેવાઇ ગયો હતો મહારાજ સાહેબ! ફલોદી શ્રી સંઘે તો શબને ૧૬-૧૬ કલાક સુધી રોકી રાખ્યુ પણ એક અર્ધો કલાક વધારે રોકી રાખ્યુ હોત તો કેટલુ સારૂ થાત! પરંતુ અમારાં જ દુર્ભાગ્ય! અરે રે! અમો તેમના અંતિમ દર્શનથી વંચિત રહી ગયા આવુ કહેતા કહેતા પિતાશ્રીનુ ગળુ ફરી એકવાર રૂંધાઇ ગયુ-હૃદય ભરાઇ આવ્યુ અને આખોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી

તપસ્વી શ્રી લાલચંદ્રજી મહારાજ સાહેબ ત્યા સુધીમાં કાઇક સ્વસ્થ થયા અને ફરમાવવા લાગ્યા-દુર્લભજીભાઈ! આ તો આપના જ દુર્ભાગ્ય અને અંતરાયનો ઉદય નથી પરંતુ અમારા પણ મહાન દુર્ભાગ્ય તથા અંતરાયનો ઉદય તો છે જ તેઓ પોતે તમારા પોતાના ઘરની જ નહી, કિંતુ અમારા ઘરની પણ સંપત્તિ હતી. પરંતુ ટકી શકી નહી. એમને દીક્ષા લીધા અઢીમાસ થયાં હશે હમેશાં આમતો એક મુનિ તેમની સાથેને સાથેજ રહેતા હતા. ફકત બે વાર જ એમને પોતાને એકલા જવું પડયુ હતુ અને આજે ત્રીજી વાર તેઓ એકલા ગયા હતા લગભગ ચાર વાગે તેમને શારીરિક હાજતે જવાનુ થયુ અને બહાર જવા માટે આજ્ઞા માગી આ રાજસ્થાન પ્રદેશમા ભયંકર ગરમી પડતી હોવાથી અમોએ તેમને કહેલ કે થોડીવાર રહીને જશો, કારણ સખત ગરમીને કારણે ધૂળ ઘણી જ તપી ગઇ હશે તેઓ રોકાઇ ગયા અને પાસે જ બેસીને પોતાના વસ્ત્રો તથા રજોહરણ આદિનુ પડિલેહણ કર્યુ સૂવાના-વસ્ત્રોને સૂવાની પાટ ઉપર મૂકી બાકીના શેષ વસ્ત્રો ગવાક્ષમા મૂકયા, ત્યા સુધીમા પાંચ વાગી ગયા. મુનિશ્રીએ કહ્યું કે કેમ કાન્તમુનિજી મહારાજ સાહેબ! મારી સાથે ચાલશો? કાન્તિમુનએ ઉત્તર આપ્યો કે 'હમણા જ આહારપાણી આવી જશે આહાર કરીને સાથે

ચાહુ છુ ' ત્યારે મુનિશ્રીએ કહ્યું મને હવે હાજતે જવાની વધારે જરૂર છે તમે આહાર પાણી પતાવી લ્યો ત્યાં સુધીમા હુ કુદરતી હાજતે જઇ હમણા જ પાછો ફરૂ છું તે જ દિવસે માનમુનિને ત્રીજો ઉપવાસ હતો, પારસમુનિ પણ તે વખતે ઇન્ફ્લ્યુએન્ઝાની બીમારીમાંથી માંડ ઉભા થયા હતા. એટલે કોઇપણ સાથે ન જઇ શકાયુ તેઓ જંગલમા ગયા અને પોણા કલાકે એક ઓસવાલભાઇ અમારી પાસે દોડતા—હાંફતા હાંફતા આવ્યા અને એક્સીડેંટના સમાચાર આપ્યા. અમોએ સાધારણ ચોટની જ કલ્પના કરી હતી શ્રી કાનમુનિજી આહાર માટે બેઠા જ હતા. એક કોળીયો મોઢા સુધી ગયો જ હતો કે આવા સમાચાર મળ્યા અમો તાબડતોબ એમને એમ ઘટના સ્થળ ઉપર પહોંચવા માટે રવાના થયા. અમો અડધી વાટે પહોંચ્યા ત્યાં સુધીમાં મુનિશ્રીના સ્વર્ગ પ્રયાણ (કાળધર્મ પામ્યાના)ના સમાચાર મલ્યા એકદમ હૃદય ઉપર વજ્રપાત જેવુ થઇ ગયુ

સ્થાનક (ઉપાશ્રય)માં બિરાજેલ શ્રી માનમુનિશ્રીને ત્યાં સુધીમાં સમાચાર મલ્યા કે મુનિશ્રીને પગે ગંભીર ઇજા થયેલ છે અને એક પગ તો કપાઇ ગયેલ લાગે છે તે જ વખતે તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે અહો ! શાસન દેવ ! જ્યાં સુધી હુ જીવત રહીશ ત્યાંસુધી પોતાના પિતા તથા બન્ધુઓને છોડીને પણ આ મહા ભાગ્યશાળી, ત્યાગી—વૈરાગી મુનિશ્રીની સેવા કરતો રહીશ અને એમને નભાવતો—નભાવતો મારી સંયમ યાત્રા પૂર્ણ કરીશ એમનો બેડો પાર કરી દઇશ, અંતે એમને પણ જ્યારે પૂરેપૂરા સમાચાર મલ્યા તો તેઓ સ્તબ્ધ થઇ ગયા, અમારો આશા દીપક બુઝાઇ (ઓલવાઇ) ગયો અને તેર વરસે મળેલી અમારી સમ્પત્તિ લુટાઇ ગઇ અમારૂ રત્ન ખોવાઇ ગયુ અગર અમોએ તેમની સાથે તે જ વખતે ચાર વાગ્યે એક મુનિને બહાર મોકલ્યા હોત તો આ અત્યંત શોકપ્રદ દુઘ ટના કેમ કરીને થાત ? પરંતુ ભાવિ પ્રબલ છે. નિશંદેહ આ અમારા પોતાના માટે બમણો દુર્ભાગ્ય અને અંતરાયનો ઉદય છે "આમ કહેતાં કહેતાં ફરી એકવાર તપસ્વીજી મહારાજ સાહેબનો કંઠ ભરાઇ આવ્યો અને આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી ' સત્ય છે કે એક પિતા જ પિતાનુ દર્દ અને દુઃખ સમજી શકે છે

વચમાં જ કાનમલજી નાહટા (જોધપુરવાળા) બોલ્યા " મહારાજ! મોટું દુર્ભાગ્ય તો મારૂં છે કે હું આટલો નજીક રહેતો હોવા છતાં એમનાં દર્શનનો લાભ ન લઇ શકયો. જ્યારથી સ્વય દીક્ષાના સમાચાર મળ્યા હતા ત્યારથી જ આવા ત્યાગવીરનાં દર્શન માટે તડપી રહ્યો હતો આજકાલ કરતાં કરતાં રહી જ ગયો મારાં દુષ્કર્મોએ આવી દિવ્ય વિભૂતિના દર્શનથી વચિત રાખ્યો "

આવી રીતે શોક અને શાન્ત્વનોએ ઘણો ખરો સમય લીધો. ત્યારબાદ મગલિક સભળાવી વ્યાખ્યાન સમયે પ્રવચન શરૂ થયું. શ્રી કાનમુનિજી વ્યાખ્યાનના પાટ ઉપર બિરાજ્યા જનતા વિશાળ સમુદાયમાં હતી પરતુ હૃદય એટલુ બધુ ભરાઇ આવ્યું હતુ કે કઠ ખુલતો જ ન હતો, અતે ભારે હૃદયે પોતે વ્યાખ્યાન દેવાની શરૂઆત કરી પ્રથમ તો બની ગયેલી પરિસ્થિતિનુ બધુ વર્ણન કર્યું પછી તેમના (શ્રી વિનોદમુનિશ્રીના) અનુકપા પૂર્ણ હૃદય અને આદર્શ બલિદાન વિષે પ્રકાશ નાખ્યો

" ઉપાશ્રયથી ચાર ફર્લાંગ છેટે જ (લગભગ) શ્રી વિનોદમુનિજી જગલથી પાછા ફરતાં એક વૃક્ષની નીચે બિરાજેલા હતા, બહુ જ સુકુમાર હોવાથી તેઓ પ્રાય કરીને આવી રીતે આરામ કરતા હતા. તેજ વખતે તેઓએ જોયુ કે રેલ્વે પાટા ઉપર એ ગાયો આવી રહી છે અને ઉપર એન્જીનની વ્હિસલ (સીટી) વાગતા છતા પણ દૂર ખસતી નહોતી ત્યારે તેમણે પોતાના થાકની પરવા ન કરતા તીવ્ર અનુકપાને વશ થઇને પાત્રા ત્યાને ત્યા જ મૂકીને તે ગાયોને પાટા ઉપરથી ખસેડવા દોડયા ગાયો હટાવતા હટાવતા હવા જોરથી આવતી હોવાથી ઓઘો ઉડીને તે પાટાની પેલીપાર જઇ પડયો મુનિશ્રી તે લેવા જતા હતા, ત્યા તેઓ પડી ગયા, પોતાની જાતને સભાળી ન શકયા એટલે આ દુખદ અકસ્માત બનવા પામ્યો તે વખતે મુનિશ્રીના મુખેથી વેદના કે પીડાનો ઊંહકારો ન નીકળતા અરિહત ! અરિહંત ! એ જ શબ્દો બોલાણા હતા આ આદર્શ બલિદાનને બે સિંધી ભાઇઓ તથા બે ભરવાડણોએ જોએલ પરતુ દુર્ઘટના પછી કોઇપણ ત્યા હાજર ન રહ્યા સિંધી ભાઇએ ડરથી વિચાર કર્યો કે કયાય અમને આ

પ્રકરણમાં સાક્ષી બનાવી ખોટી દોડાદોડથી હેરાન કરે અને બિચારી ભરવાડણો તો એટલી બધી ગભરાઈ ગઈ હતી કે ન ત્યાં ઊભી રહી શકી કે ન ઘેર જઈ કંઈ કહી શકી. બીજે દહાડે આ સત્ય હકીકતના સમાચાર મળેલા. અસ્તુ જે કાંઈ પણ થયું છે, તેની પાછળ કંઈક દૈવી સંકેત અગર તો આત્માની ગુપ્ત પ્રેરણા સમજવી જોઈએ. મુનિશ્રીએ તો પોતાનું જીવન તેમ જ સંયમ સફલ કરી લીધું. છ છ વર્ષ પર્યંત પિતાશ્રીને વિનતી કરનાર અને કોઈપણ દિવસે પિતાશ્રીના આદેશનો ભંગ ન કરવાવાળા મુનિશ્રીને એકાએક એમના આયુષ્યની અલ્પતા માલુમ થઈ ગઈ અને વગર કહે, મુનિશ્રી ઘેરથી બહાર નીકળી પડ્યા અને બહુ જ દૂરદૂર ખીચનમાં આવી અકસ્માત સ્વયં દીક્ષા લઈ લીધી. મુનિશ્રી નિરંતર એ જ કહેતા હતા—

'असखय जीविय मा पमायए' (જીવન તૂટયું સાંધાતું નથી માટે ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ) આ જીવન નાનામાં નાના નિમિત્તને પામીને પણ સમાપ્ત થાય છે તેને કોઈ પણ પ્રકારે રોકી શકાતું નથી. માટે જ ક્ષણ માત્રનો પ્રમાદ ન કરવો "સતત મુક્તિ સાધનામાં તલ્લીન રહો" પ્રબલ ભાવના વડે તેઓએ સ્વયં દીક્ષા પણ લીધી અને અઢી મહીનાના ગાળામાં પોતાની સિદ્ધિ પણ કરી લીધી, આહ ! આને તો દૈવી સંકેત અગર તો ગુપ્ત આત્મ પ્રેરણા સિવાય બીજું શું કહી શકાય ! શબની મુખમુદ્રા પણ કેટલી સૌમ્ય હતી કેમ જાણે ધ્યાનમાં સ્થિર ન હોય ? આવો અકસ્માત તથા આવી વેદના થઈ હોય છતાં પણ તેમની મુખમુદ્રા ઉપર આર્ત–ભય–સંકલેશ અથવા અજ્ઞાનીની નિશાની સુદ્ધાં નહોતી જે કોઈએ પણ તેમની ભવ્ય મુખમુદ્રાને જોઈ છે તેમણે મુનિશ્રીની મુક્તકંઠે પ્રશંસા જ કરી છે સોળ સોળ કલાકો સુધી શબમાં દુર્ગંધ ન પેસવી આખી રાત્રી પર્યંત જંગલના પહેલું ક્ષત શરીર અને લોહીથી ભરેલ જમીન થઈ જવા છતાંય કોઈપણ જીવજંતુ તથા કુતરું ન આવવું અને ત્રણ ત્રણ દહાડા સુધી શ્મશાનમાં "રાખ" નું જેમની તેમ રહેવું આ બધા ચિહ્ન અને અકસ્માતનો હેતુ (ગૌ–અનુકંપા) મુનિશ્રીની સમાધિ મૃત્યુ તથા જીવન સફલતાની દ્યોતક છે આવા વિશ્વાસ માટે આત્મા

સ્વયં અંદરથી પ્રેરણા કરે છે. આપણે પ્રબલ નિમિત્ત તથા ઉત્તમ ઉદાહરણ થકી એક ધર્મનો પાઠ ગ્રહણ કરવો જોઈએ હવે ગયેલ વિભૂતિ ઉપર આંસુ વહેવડાવવા કરતાં તેમના જીવન-ગુણોને હૃદયમાં ઉતારીને તેમને સાચી શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણ કરવી તે જ શ્રેષ્ઠ છે.

વ્યાખ્યાન વખતે તેમ જ વ્યાખ્યાન પૂરૂ થયા બાદ પણ પિતાશ્રી જો કે ધીરજ ધારણ કરતા રહ્યા, પરંતુ તે રત્નકુક્ષિ ધારિણી માતા પોતાના રૂદન વડે કપડાં ભીંજાવતી રહી હતી માતુશ્રીએ કહ્યું:-ગુરુ મહારાજ! અરર!! મારી કેટલી બધી લાંબી ભાવના હતી કે કોઈ મારા ઘરેથી નિકળે અને હુ એને પોતે પોતાના હાથે ઉત્સાહ-પૂર્વક દીક્ષા આપુ!!! અરે આખા મહાગુજરાતને આમંત્રણ આપી પૈસાને પાણીની માફક રેલી હું એને ધામધૂમથી દીક્ષા આપું. પણ અરે રે! અંતરાય કર્મનો ઉદય! કે મારી ભાવના જ પૂરી ન થઈ. ઘરેથી મારો એક લાડકવાયો લાડલો નીકળ્યો પણ ખરો પરંતુ મારા હૃદયની આશાઓ હૃદયમાં જ રહી ગઇ. દીક્ષા લીધા બાદ પણ મારી તેમનાં દર્શનની તીવ્ર આકાંક્ષા હતી પરંતુ હુ મારા પતિદેવને મમર્યાદિત આગ્રહ કરી શકી હતી હું પોતાના હૃદયને સમજાવતી રહી-આજે નહી તો આવતી કાલે – અરે એક મહિના કેડે કે બે મહિના કેડે મારા ઋષભ (વિનોદ) નાં મને દર્શન થાશે એની વાણીનો જરૂર લાભ મળશે પણ મુનિરાજ! મુનિરાજ! આહ! તે વખતે તે જનની હૃદયનુ-માતૃ વેદનાનુ કોણ વર્ણન કરી શકે છે? અરે તેને આ જડ કાળા અક્ષરોમાં કોણ ઉતારી શકે છે? સ્વયં બુદ્ધિના વિધાતા ચૌદ પૂર્વધારી ગણધર પણ મરૂદેવીની હૃદય અને વેદનાનુ અંકન નથી કરી શકતા તો બીજાનુ તુચ્છ સામર્થ્ય જ છે જ કયાં?

માન મુનિશ્રીએ પોતાની સંવેદના તેમ જ સહાનુભૂતિ પ્રકટ કરતાં થકા કહ્યુ કે "માતુશ્રી! આ કુટિલ કાળે કોને પોતાનુ ધાર્યું કરવા દીધુ છે? અમારાં માતુશ્રીની પણ એ જ ભાવના, એ જ આકાંક્ષા અને એજ ઇચ્છા હતી કે ઘરના બધાય તો કાંઇ નહીં, પણ ઓછામાં

ઓછા એક તો મારા ઘરેથી દીક્ષાર્થે નીકળે, પણ આ નઠારો કાળ! આ ઇચ્છાને પુરી થતાં લગી લેવા પણ ક્યાં તૈયાર હતો! અમે એક નહીં, ઘરેથી પાંચ પાંચ નીકળ્યા; પરંતુ દુર્દૈવ અમારાં કે તે માતુશ્રી અમે દીક્ષા લઈએ તે પહેલાં જ સ્વર્ગવાસી થઈ ગયાં. હવે આ ભવિતવ્યતાની અટલતાને સમજીને ધૈર્ય ધારણ કરવું, તેમ જ ધર્મનું શરણું ગ્રહણ કરવું એ જ એક માત્ર માર્ગ છે

બહુ જ કઠિનતાથી શ્રી સંઘ તેમને ભોજનાદિ માટે લઈ તો ગયા પરન્તુ તેમને ભોજનપાનમાં રુચિ જ ક્યાં હતી! રહી રહીને તે દિવ્ય કુલાશાની યાદ આવી જતી હતી આ દુર્ઘટનાપર દુઃખ થતું અને દર્શન ન થવાનો પશ્ચાત્તાપ હતો પૂરો એક પણ ન વાગ્યો કે તેઓ ઉપાશ્રયમાં આવી ગયા

માતુશ્રીની સ્થિતિ જેમની તેમ હતી તેવી જ વેદના—તેવો જ શોક! તેવો જ પશ્ચાત્તાપ!!! પિતાશ્રીની સ્થિતિ પણ કંઈ કમ નહોતી. પિતાશ્રી કહેવા લાગ્યા- મહારાજ સાહેબ, હું એને સમજવામાં બહુ જ પાછળ રહ્યો અને ઓળખવામાં મોટી ભૂલ કરી. હું એને મારા પોતાના ગજથી જ માપતો રહ્યો–હું જાણતો હતો કે એનો વૈરાગ્ય સાચો છે ભાવ સાચો છે પણ એ જાણી શક્યો હોત કે આ વૈરાગ્ય આટલી સ્થિતિએ પહોંચી ગયો છે તો એટલી વાર ન લગાડત. હવે શું કરું મહારાજ સાહેબ! હવે શું કરું!! તપસ્વીશ્રી લાભચંદજી મહારાજ સાહેબે બહુ જ ધીરજ ધારણ કરાવીને શોક હળવો કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો

બપોરે બે વાગ્યે લગભગ એક વિરાટ શોક–સભાનું આયોજન થયું જેમાં બે હજાર જેટલી વિશાળ માનવ મેદનીએ તેમ જ જુદા જુદા બાર વક્તાઓએ ભાગ લીધો. મહેસાણા તો શોક ગીતોમાં તેમ જ શબ્દોમાં શોકાંજલિ તથા શ્રદ્ધાંજલિ અર્પિત કરવામાં આવી ત્યારબાદ માત-પિતાના પ્રતિનિધિ પંડિત શ્રી પૂર્ણચંદજી દકે સંપૂર્ણ

પરિસ્થિતિનુ વ્યવસ્થિતરૂપે વિસ્તાર પૂર્વક બ્યાન કર્યું. મુનિશ્રીના બાલ્ય સસ્કાર, ઉચ્ચ શિક્ષણ તથા લડન, પેરિસ, આફ્રીકા, ઇટાલી, અરબસ્તાન આદિ વૈભવ વિલાસ પ્રધાન દેશોમા પર્યટન કરવા છતા પણ ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગ્ય દશા તેમ જ સતસેવા આદિ ભાવ તેવાને તેવા જ કાયમ હતા. આદિ વિષય પર પ્રભાવપૂર્ણ વકતવ્ય આપ્યા પછી કહ્યું કે **જનતાનો આ ભ્રમ તો દૂર જ થવો જોઇએ કે** "મુનિશ્રી માતાપિતાથી નારાજ થઈ અગર તો કોઇ બીજા દુખે દુખિત થઈ કોઇના બહેકાવવામા આવીને ભાગી આવ્યા હતા અને આવેશમા ખીચનમા આવીને સ્વય દીક્ષા અગીકાર કરી હતી. આ વાત હકીકત રૂપે નથી જે દિવસે (તા ૨૪-૫-૫૭ના રોજ) મુનિશ્રી પોતાના ઘરેથી બહાર નીકળ્યા તે જ દિવસે સાજના પોતાના માતુશ્રી સાથે આનંદપૂર્વક ભોજન કર્યું અને પ્રમોદ પૂર્વક માતુશ્રીના મુખમા 'દહીં' ચાવલ'નો એક કવલ (કોળિયો) આપ્યો હતો. જ્યારે તેઓ નીકળ્યા ત્યારે પણ સામાયિકમા બેઠેલ માતુશ્રીની સામેથી જ નીકળ્યા દીક્ષા લીધા બાદ અમારી પાસે ખીચન શ્રીસઘનો એક કાગળ આવ્યો હતો તેમાં મુનિશ્રીએ એ ભાવના બતાવેલી કે "જો પિતાશ્રી પોતાનો પત્ર સ્વય ગુજરાતીમા લખશે તો હુ સ્પષ્ટતા પૂર્વક તેમ જ સરલતા પૂર્વક સમજી શકીશ" મુનિશ્રીના માતાપિતાશ્રી આ દીક્ષાથી બહુ જ પ્રસન્ન હતા. માતુશ્રી તો પ્રતિદિન સાજના પ્રતિક્રમણ વેળાએ મુનિશ્રીને કોટિ કોટિ વદના કર્યા કરે છે સ્વય દીક્ષા લીધા પછી ઠીક ૨૨ દિવસે મુનિશ્રીના મોટા ભાઇના લગ્ન થવાના હતા તે પ્રસંગને અનુરૂપ પિતાશ્રીએ પોતાના ચિર સાથી કોગ્રેસ પ્રમુખશ્રી ઢેબરભાઈને એક તારના પણ એવા સમાચાર આપ્યા હતા કે હમણા જ એક પુત્રે તો દીક્ષા ગ્રહણ કરેલ છે અને એકના લગ્ન થનાર છે. ત્યારે ઢેબરભાઇએ પોતાની શુભેચ્છા પ્રગટ કરતા લખી મોકલ્યુ કે "તમારા એક પુત્રે તો શીવરમણી સાથે લગ્ન કર્યા છે, તો બીજા પુત્ર સસારરમણી સાથે લગ્ન કરી રહ્યા છે બનેના આ મગલમય લગ્ન સફળ થાઓ" જ્યારે જ્યારે સંસારીપણામા મુનિશ્રીએ દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી ત્યારે ત્યારે માતુશ્રી તો અત્યત ઉલ્લાસ પૂર્વક અનુમતિ આપ્યા કરતા હતા

પિતાશ્રી પણ તૈયાર હતા પરંતુ એ વિચારથી આજ્ઞા ન આપી શકયા કે તે અત્યંત સુકુમાર છે એટલે આ સુખ ભોગવવામાં ઉછરતાં ઉછરતા ઘરે જ ધર્મધ્યાન કરે એ જ ઠીક છે એમના માટે પિતાશ્રીએ આવશ્યક અને ઇચ્છિત બધાં ધાર્મિક–સાધનૂ ઉપકરણો એકત્ર કરાવી આપ્યા હતા; પરંતુ જ્યારે મુનિશ્રીએ સ્વયં દીક્ષા ગ્રહણ કરી લીધી અને તેવા સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે મુનિશ્રીના આ ઉત્કૃષ્ટ ગોરવની આ સુચિત અવસ્થા જોઇને બહુ જ પ્રસન્ન થયા તેમ છતાં પણ એમને મનમાં એ જ આશંકા હતી કે "સંભવ છે સંયમના આ દુષ્કર પરિષહ તથા ઉપસર્ગો આ કોમળ કાયાવાળા મુનિશ્રીથી સહન ન થઇ શકે અને ફરી મેઘમુનિની જેમ ગ્રહસ્થાવાસને જ પોતાને માટે યોગ્ય સ્વીકારી લે" એટલે ૩ થી ૪ માસ સુધી પ્રતીક્ષા કરવી ઠીક છે જો તે મુનિશ્રી સંયમમાં પૂર્ણ સ્થિર રહે તો મારા અને મારા કુટુંબના મહાન અહોભાગ્ય થશે પોતે ત્યારે પોતાના વિશાળ કુટુંબ પરિવાર સહિત ફલોદી જઇને અપૂર્વ જિનશાસનની વિશેષ પ્રભાવના કરતો કરતો મુનિશ્રીની વડી દીક્ષાનો સ્મરણીય મહોત્સવ કરાવીશ અગર તો તેમને સાથે હું અહીં રાજકોટ લેતો આવીશ.

પરંતુ દૈવની વિચિત્ર ગતિ છે કે ત્રણ મહીના પણ વીત્યા નહી કે આ દુર્ઘટના બની ગઇ મતલબ કે મુનિશ્રીએ સ્વયં દીક્ષા સ્વેચ્છાએ તેમજ સમજ પૂર્વક લીધેલી જેમાં તેમનાં માતાપિતાશ્રી અાનંદિત હતા

આ પ્રકારે જૈનો સિવાય બીજી જૈનેતર સાધારણ જનતાનો એક ભ્રમ દૂર કર્યા બાદ પંડિતજીએ માતાપિતાને તથા પરિવારમાં કેમ વિહ્વળ થયો તતું આદિથી અંત સુધી વર્ણન કર્યું તથા આ અત્યંત શોકપ્રદ દુર્ઘટનાના સમાચાર મળ્યા પછી માતાપિતાશ્રીને તેમ જ આખા વીરાણી કુટુંબને જે અસીમ આઘાત પહોંચ્યો છે અને તેની મહાન વેદના થઇ છે તેને તેઓએ પોતાના શબ્દોમાં વર્ણવી બતાવ્યું

પંડિતજીએ મુનિશ્રી–જે જૈન સમાજના ઝળકતા સિતારા તેમ જ ભાવિ પ્રભાવક પુરુષ હતા તેમના વંદનીય માતાપિતાશ્રીનો પણ

સંક્ષેપમાં પરિચય આપ્યો. મુનિશ્રીનાં માતુશ્રી મણીબેન એક અત્યંત ધર્મશીલા તેમ જ સુશીલ માતા છે. યથાશકિત ધર્મધ્યાન તથા તપશ્ચર્યા આદિ દરરોજ કર્યા જ કરે છે. સવારસાંજ બને વખત સામાયિક પ્રતિક્રમણનો નિયમ છે. પાખીએ ચોથો પણ કરે છે એમણે આયંબિલનુ વર્ષીતપ, ઉપવાસનો વર્ષીતપ અને છઠ છઠને પારણાંનો વર્ષીતપ કરેલ છે અને એ સિવાય બીજી પણ ૯ ઉપવાસ તથા ૮ ઉપવાસ આદિ અનેક તપશ્ચર્યાઓ પણ કરેલ છે, આ પ્રમાણે સપૂર્ણ સુખી ઘરમાં પણ ત્યાગ, તપ તથા સંયમ પ્રતિ અભિરૂચિ રાખનાર માતાઓ વિરલ હોય છે. સૌથી મહત્વની વાત તો એ જ છે કે લાખો–પતિ કુલીન ઘરની દેવી હોવાં છતા પણ તેમની નસેનસમાં વિનય ગુણ સમાયેલો છે એમના સાસુ સસરા પણ જ્યારે જ્યારે પણ અસ્વસ્થ અને પથારીવશ હતા, ત્યારે ત્યારે એકમાત્ર વિનયશીલ સેવા પરાયણ એવા તેમને 'વહુ' "વહુ" કહેતા કહેતા યાદ કરતા.

મુનિશ્રીના પિતાશ્રી દુર્લભજીભાઇ તથા તેમનુ સમગ્ર વીરાણી કુટુંબ પણ એક પ્રસિદ્ધ વેપારી હોવા છતા બહુ જ દાનેશ્વરી પણ છે તેમના વડીલ બન્ધુશ્રી રાજકોટ શ્રી સઘના પ્રમુખ છે જેઓ હાલમા મુબઇ રહે છે. એમની ગેરહાજરીમા તેઓ જ રાજકોટનો (જેની જન સખ્યા દશ હજાર લગભગ સ્થાનકવાસી ભાઇઓની છે) કારભાર સંભાળે છે, એમનુ હૃદય માખણ જેમ જલ્દી પીગળી જાય તેવું છે. આવા જ અનુકપાવાળા હૃદયથી અને ધર્મ પ્રિયતાથી તેમણે પોતે લાખોનું દાન કરેલ છે. તેઓશ્રીનુ આખા કુટુબનુ–સંઘ, ઉપાશ્રય, પ્રકાશન સંસ્થા, વૃદ્ધાશ્રમ, પ્રસૂતિગૃહ, વિદ્યાલય આદિ મળીને કુલ દાન ૧૫ લાખ જેટલુ થઈ ગયુ છે એમના આ સ્વય દીક્ષિત સૌથી વધુ સ્નેહને પાત્ર સુપુત્રના સ્વર્ગવાસ તથા તેમના સ્મરણાર્થે તેઓએ હમણા જ હજારો રૂપીઆની એક મોટી યોજનાનો વિચાર કર્યો છે કે જે જલ્દીથી પૂર્ણ થશે.

અતે પડિતજીએ માતા–પિતાશ્રીના તરફથી તેમ જ પોતાની તરફથી મુનિ પ્રત્યે હાર્દિક શોકાજલિ તથા શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણ કરી.

ત્યારબાદ પ્રમુખ મહાશય શ્રી કાનમલજી નાહટાએ પ્રસંગને અનુરૂપ અંજલિ આપ્યા બાદ કહ્યું કે આપણે આ પવિત્ર સ્થળે અને તે પણ એક પરમ વૈરાગી મુનિશ્રીના નિર્વાણ નિમિત્તે શોક કરવો કોઈપણ રીતે ઠીક નથી જ "જે આવે છે તે જાય છે" પરંતુ આપણને એ વાતનો આનંદ થવો જોઈએ કે શ્રી વિનોદમુનિ મહારાજ નમિરાજર્ષિના અમર સ્વરૂપમા આવ્યા અને ફરી એકવાર એમનો આદર્શ આપણી સન્મુખ રાખીને ગયા તે મહાત્માએ જેઓએ - પોતાની લાંબાં વખતની ભાવનાને થોડા જ વખતની સાધનામા સફલ કરી લીધી તે મહાપુરુષ વિનોદમુનિશ્રીને અમારી વારવાર વંદના છે સૌથી છેવટે કાનમુનિશ્રીએ પોતાની ઓજસ્વી વાણીમા "ચેત! ચેત! નર કે શયા! કાળ ઝપાટા દે છે તેનો ભાવવાહી અનુવાદ ફરમાવ્યો. ક્ષણભંગુર જીવન એટલે વીજળીનો ચમતકાર જેમ આજે છે, કાલે નથી ઉગતી યુવાવયે વિનોદમુનિ ચાલ્યા ગયા. "ઝઝ્ઝત્યા વિશ્વા ચયતિ એગે" ભગવાન ફરમાવે છે કે ગર્ભવાસમાં પણ મૃત્યુ વેરી છે છે માટે ચેતો અને શીઘ્ર કામ કરી લો મુનિશ્રીના જડ સ્મારક બનાવવા કરતા તેમની અનુકરણ કરવા લાયક જાગૃતિને જીવનમાં ઉતારીને આપણું પોતાનુ ચૈતન્ય સ્મારક તૈયાર કરો, આપણી જાગૃતિ એ જ તેમનુ સાચુ સ્મારક બને.

નિર્વાણ કાયોત્સર્ગ મૌન બાદ ૮ વાગે સભા વિસર્જન થઈ જનતાના પણ પગ ઉપડતા ન્હોતા માતાપિતાના પગ કેમ કરીને ઉપડે? આવી સભાને જોઈને તો એમની વ્યાકુળતા વધી જ વધી ગઈ આખો જન સમુદાય મુનિશ્રીનાં ગુણગાન કરતો હતો. અરે રે! કેવી દર્શનીય મૂર્તિ હતી. જ્યારે પણ કોઈ દિવસ દર્શનાર્થે આવતા તો [illegible] દેદીપ્યમાન ચહેરો, હસતુ મુખડુ સૌમ્ય મુદ્રા જોઈને ધન્ય થઈ [illegible] એક જ શબ્દ પરંતુ કેટલો મધુરો! કેટલો શીતલ!! કેટલો કોમલ!! "બહુ જ આનંદ છે! ખુબ જ શાન્તિ છે!" એના હવે તે દિવસો [illegible] ગયા!" તેમના સ્વયં દીક્ષિત પુત્રે આ જનમેદનીનુ હૃદય [illegible] તે

પણ તેમને ભૂલી શકી નથી, આવું જોઇ જોઈને મુનિશ્રીનો જે અચાનક વિરહ થઇ ગયો તેની વ્યથા માતા-પિતાશ્રીને ક્ષણે ક્ષણે અધિકાધિક થતી હતી.

તપસ્વીશ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે, તેમને બહુ જ શાન્ત્વન આપ્યું અને ફરમાવ્યું કે હવે તો કેવળ હૃદયને એ જ આશ્વાસન દઇ શકાય કે અમારો એક વિનોદ ગયો પરતુ આ ત્રણ (માનમુનિ, કહાનમુનિ, પારસમુનિ) એમ ત્રણ વિનોદ આપી ગયા. વિનોદમુનિશ્રીના ગુરુભાઈ હોવાથી આમને તમે વિનોદમુનિ જ સમજો જેમ કે મારા ત્રણ વિનોદમુનિ સયમ તપનુ પાલન કરી રહ્યા છે. આ સિવાય હવે આપણે કરી પણ શુ શકીએ છીએ ? કારણ કે મુનિશ્રીને કોઈ પણ પ્રકારે જ્યાં ગયા ત્યાંથી લાવી નથી શકાતા.

બીજે દિવસે સવારે માતા–પિતાશ્રીએ બિચનમાં બિરાજતા તપસ્વીશ્રી સિરેમલજી મહારાજ સાહેબ, તેમ જ પંડિતમુનિશ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબના દર્શન કર્યા ત્યાં જ્યારે તેઓએ સ્વય દીક્ષા લીધી તે જગ્યા, ચાંદીની ડબીમાં સાવધાની પૂર્વક સુરક્ષિત રાખેલા લોચ કરેલા કેશ તથા સસારી અવસ્થાનાં વસ્ત્રોને જોયા ત્યારે તો તેમનુ હૃદય અત્યંત ભરાઈ જ આવ્યુ આખું શરીર શિથિલ થઇ ગયુ પડિતજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદમુનિજીના અસામાન્ય ગુણોનુ સ્મરણ કરાવતા કરાવતાં તેમને અખૂટ ધૈર્ય બંધાવ્યુ

સાંજના માતા પિતાશ્રી ફરી ફલૌદી આવ્યા અને સંતોની સેવા ચાકરી કરી માતુશ્રીએ ૧૦૦૧ સામાયિક કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી તથા વનસ્પતિકાયને અભયદાન જાવજીવનુ આપ્યુ (લીલોતરી માત્રની બાધા લીધી) અને પ્રાર્થના કરી કે મહારાજ સાહેબ ! મારી આ એ જ એક ભાવના હતી કે હવે હું વિનોદ મહારાજને એમના ગુરુદેવની સાથે ખુદ પોતે પણ પગે વિહાર કરી ગુજરાતમાં તેડી લાવીશ પણ તે પૂરી થઇ નથી હવે આપ ગુજરાત જરૂર પધારજો

અને રાજકોટ પાવન કરજો વિનોદમુનિશ્રીને આપે મહાન સહાય કરી છે આપ એમના તારણહાર છો એ ઉપકાર કોઇ વખતે ભૂલાશે નહીં પણ હવે રાજકોટ પધારી – કૃપા કરી મારા ઉપર બીજો ઉપકાર કરજો

તપસ્વીશ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે પિતાશ્રીને એક મહિનામાં ચાર દિવસ નિવૃત્તિ (સંવર) પૂર્વક વ્યતીત કરવાનો યથા અવસરે ઉપદેશ આપ્યો પિતાશ્રીએ તેનો ભાવપૂર્વક સ્વીકાર કર્યો. ગુરુદેવના શ્રીમુખેથી પ્રત્યાખ્યાનરૂપે પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરી. શ્રી રસિકબાઈ ધીરાણીએ વિધિપૂર્વક નવકાર – મંત્રની એક માળા ફેરવવાની પ્રતિજ્ઞા હંમેશ માટેની ગ્રહણ કરી ત્યાર બાદ છેવટે ફરી માતુશ્રી મણિબેને અને પિતાશ્રી દુર્લભજીભાઈએ ગદ્ગદ્ કંઠે ઉપકાર માન્યો અને રાજકોટ પધારવા માટે હાર્દિક વિનંતી કરી.

બોટાદ શ્રી સંઘે મુનિશ્રીના માતાપિતાશ્રીને યથા સમયે સ્ટેશને પહોંચાડીને અલ્પપુણ્યા બોટાદ નગરી ઉપર કૃપાદૃષ્ટિ રાખવાની પ્રાર્થના કરતાં કરતાં વ્યથિત હૃદયે વિદાય આપી.

॥ ૐ શાન્તિ ! શાન્તિ !! શાન્તિ !!!

" अमंखयं जीविय मा पमायए "

શ્રી વિનોદકુમાર વીરાણી

(દીક્ષા લીધા પહેલાં શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા)

જન્મ પોરબંદર

બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર.

*

આ પુસ્તક બા. બ્ર શ્રી વિનોદમુનિના સ્મરણાર્થે પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે તેથી તેમના જીવન ચરિત્રના પુસ્તકમાંથી અહીં સંક્ષિપ્તમાં તેઓશ્રીનું જીવન વૃતાંત છાપવામાં આવેલ છે અને તેમને આ ગ્રંથ અર્પણ કરવામાં આવે છે.

આ પરમ વૈરાગી અને દયાના પુંજ જેવા આ પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૯૯૨ પોર્ટસુદાન (આફ્રિકા) માં કે જ્યાં વીરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે, ત્યાં થયો હતો.

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનું નામ શેઠશ્રી દુર્લભજી શામજી વીરાણી અને મહાભાગ્યવાન માતુશ્રીનું નામ બેન મણિબેન વીરાણી બન્નેનુ અસલ વતન રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) છે બેન મણિબેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલેથી જ રુચિવાળા હતા; પરંતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દૃઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વ ભવના સંસ્કારથી વિનોદકુમારનુ લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગભાવ તરફ વધારે હોવા છતા તેઓશ્રીએ નોનમેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારિક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા બતાવેલી.

તેઓશ્રીએ યુનાઈટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જીયમ, હોલેન્ડ, જર્મની, સ્વીઝર્લેન્ડ, તેમ જ ઇટાલી, ઇજીપ્ત વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરેલ સં ૨૦૦૯ના વૈશાખ માસ, સને ૧૯૫૩માં લંડનમાં રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે તેઓશ્રી લંડન ગયા હતા. કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ ફરવા છતાં પણ તેમણે કોઇ વખતે પણ કંદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં

ઉગતી આવતી યુવાનીમા તેઓશ્રીએ દુનિયાના રમણીય સ્થળો જેવા કે કાશ્મીર, ઈજીપ્ત અને યુરોપના સુંદર સ્થળોની મુલાકાત

લીધી હોવા છતાંએ તેઓને રમણીય સ્થળો કે રમણીય યુવતીઓનું આકર્ષણ થયુ નહી એ એના પૂર્વભવના ધાર્મિક સંસ્કારનો જ રંગ હતો અને એ રંગે જ તેમને તે બધુ ન ગમ્યુ અને તુરત વતન પાછા ફર્યા અને સાધુ–સાધ્વીજીનાં દર્શન કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશનો લાભ લીધો અને વૈરાગ્યમાં જ મન લાગ્યુ હુડા કાલ અવસર્પિણિના આ દુષમ નામના પાંચમા આરાનું વિચિત્ર વાતાવરણ જોઇ તેમને કંઇક ક્ષોભ થતો કે તુરત જ તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગ ભાવમાં સ્થિર રહેતા દેશ પરદેશમાં પણ સામાયિક પ્રતિક્રમણ, ચોવિહાર આદિ પચ્ચક્‌ખાણ તેઓ ચૂકયા નહીં ઊંચી કોટિની સેવાનો ત્યાગ કરી તેઓ સૂવા માટે માત્ર એક શેતરંજી એક ઓસીકું અને ઓઢવા માટે એક ચાદર ફક્ત વાપરતા અને પલંગ ઉપર નહી પણ ભૂમિ પર જ શયન કરતા અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેંઘો અને ઝભ્ભો વાપરતા, કોઇ વખતે કમળો પહેરતા બહુ ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતા અને મુહપત્તિ, પાથરણુ રજોહરણ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા સંડાસમાં નહી પણ જંગલમાં એકાત જગ્યામાં ઘણે ભાગે શરીરની અશુચિ દૂર કરવા જતા હાલતાં ચાલતાં, સંડાસ અને પેશાબ સંબંધીમાં જીવદયાની બરાબર જતના કરતા.

દેશમાં કે પરદેશમાં જ્યારે તેને કોઈની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે તેમની સાથે અહિંસામય જૈન ધર્મનું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યા વગર રહેતા નહી

દીક્ષાર્થીઓને જલદી દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમ જ કહેતા કે જીંદગીનો કોઈ ભરોસો નથી. " असंखयं जीविय मा पमायए " આયુષ્ય તૂટતાં વાર લાગતી નથી, જીવન તૂટયુ સંધાતું નથી માટે ધર્મકરણીમાં સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કરવો જોઇએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ મુનિવરો અને પૂ મહાસતીજીઓનો તથા લીંબડી સંપ્રદાયના પૂ આચાર્યશ્રી નાગજીસ્વામી

મહારાજ અને દરિયાપુરી સપ્રદાયના શાંત-શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ મુનિશ્રી ભાયચંદજી મહારાજ, શ્રમણ સંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ તપોસમ્રાટ જ્ઞાનવિધિ શાસ્ત્રોદ્ધારક બા બ્ર પૂ આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુસાધ્વીઓના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ મુબઇમા સ ૨૦૧૧ સાલમાં શ્રી ધર્મસિહજી મહારાજના સપ્રદાયના પડિતરત્ન શ્રી લાલચદજી મહારાજનો પરિચય થયો. લાલચદજી મહારાજ પોતે, સસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ ૬ બલકે આખા કુટુબે સયમ અગીકાર કરેલ, તે જાણી તેમને અદ્ભૂત ત્યાગ ભાવના પ્રગટ થઇ કે જે કદી ક્ષય પામી નહી

આ પહેલા તેઓ જ્યારે માતા-પિતાની સાથે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચદજી મહારાજના દર્શને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઇ તે પણ મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય લાલચદજી મહારાજના સહકુટુબની દીક્ષા એ હતી આ બેઉ પ્રસગોએ પૂર્વ ભવની બાકી રહેલી આરાધનાને પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપ હોઇને વખતો વખત તેઓ માતા-પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો, ‘જે હજુ વાર છે સમય પાકવા દીઓ. જ્ઞાનાભ્યાસ વધારો’

સં ૨૦૧૨ના અષાડ શુદી ૧૫ થી શ્રી વિનોદકુમારે ગોંડલ સંપ્રદાયના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ખાસ નિયમિત રીતે દીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો તેની સાથે પૂ આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સસાર પક્ષના કુટુબી, દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઇ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા તેઓએ એવો નિર્ણય કરેલો કે આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી, પહેલા વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઇએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઇની દીક્ષા તિથી પૂ શ્રી પુરુષોત્તમજી

મહારાજ સાહેબે સં. ૨૦૧૩ના જેઠ શુદ ૫ ને સોમવારે માંગરોળ મુકામે નક્કી કરી. શ્રી જસરાજભાઈ વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા. શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજભાઈની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી માંગરોળ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાંભળી ને તેમને મનમા આઘાત થયો અને દીક્ષા માટેનો તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢયો.

પૂજ્યશ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુબઈમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઈ વખત પત્રવહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમણે જાણેલ હતુ, કે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ ખીચન ગામે પૂ આચાર્ય શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે જતા છે. પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા (દીક્ષા માટે) મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે આજ્ઞા વિના કોઈ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપશે નહી અને સ્વયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઈને આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામાં પણાં વિઘ્નો થશે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમા ચાલ્યા જવાનુ નક્કી કર્યું

તા. ૧૪-૫-૫૭ સ. ૨૦૧૪ ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાજના માતુશ્રી સાથે છેલ્લુ જમણુ કર્યું ભોજન કરી, માતુશ્રી સામાયિકમા બેસી ગયા. તે વખતે કોઈને જાણ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાંથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્ર ભૂમિ અને ગોંડલ સપ્રદાયનો પણ ત્યાગ કરી તેઓ ખીચન તરફ રવાના થયા

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલૂમ પડયુ કે તા. ૨૪-૫ ૫૭ના રોજ રાત્રે આઠ વાગે ઘેરથી નીકળી, રાજકોટ જંકશને જોધપુરની ટિકિટ લીધી તા. ૨૫-૫-૫૭ના સવારે ૮ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યા અઢી કલાક ગાડી પડી રહે છે, તે દરમ્યાન ગામમાં જઈ ને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખી ને બાકીના કઢાવી નાખ્યા અને ગાડીમા બેસી ગયા મારવાડ જંકશન તથા જોધપુર જંકશન થઈને તા. ૨૬-૫ ૫૭ ની વહેલી સવારે ૪॥ વાગ્યે ફલોદી પહોંચ્યા ત્યાંથી પગે

ચાલીને ખીચન ઉપાશ્રયમા પહોંચ્યાં અને ઉપાશ્રયમાં બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યા વદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી, બહાર નીકળ્યાં અને પોતાના સામાયિકના કપડાં પહેર્યા અને પછી પૂજ્ય શ્રી મુનિવરોની સન્મુખ સામાયિક કરવા બેઠા, તેમાં "**जाव नियम पज्जुवासामि दुविहं तिविहेणं**" ના બદલે "**जाव जीव पज्जुवासामि तिविह तिविहेणं**" બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદજી મહારાજે સાંભળ્યુ અને તેઓશ્રીએ પૂછ્યું કે "વિનોદકુમાર ! તમે આ શું કરો છો, તેનો જવાબ આપવાને બદલે "**अप्पाणं वोसिरामि**" બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે "સાહેબ ! એ તો બની ચૂકયુ અને મેં સ્વયમેવ દીક્ષા લઇ લીધી, બરાબર જ છે અને તેમા કાંઇ ફેરફાર થઇ શકે તેમ નથી. આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઈ પણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો"

તે જ દિવસે બપોરના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ મુનિશ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે "તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબના વ્યકિત છો તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી કારણ કે તમારા માતા-પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની ડાંડી ઉપરથી કપડુ કાઢી નાખો જેથી તમો શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઇ શકો, એમ ત્રણવાર પૂ મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમણે ત્રણેય વખત એક જ ઉત્તર આપેલો કે "જે થયુ, તે થયુ હવે મારે આગળ શું કરવુ તે ફરમાવો"

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમર્થમલજી જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી ખીચનનો ચતુર્વિધ સંઘ વિચારમા પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર સંસારીઓનો કોઇ પણ પ્રકારનો આ નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે શ્રી વિનોદમુનિને જણાવવામા આવ્યું કે "અમારી સલામતી માટે તમારે જાહેર નિવેદન બહાર પાડવાની

જરૂર છે" ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રી સંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છે:—

મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઈને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતું અને "समयं गोयम मा पमायए" ને આધારે એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યું. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબ-વગેરે એ મને મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી કરવાનું કહેલ પરંતુ મને સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતો તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની સાક્ષીએ મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રવજ્યાનો પાઠ ભણીને મારા આત્માના કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે. સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક જુસ્સાથી અગર ભેરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમાં જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃતાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે.

ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરું કર્તવ્ય મોક્ષફળ આપનારી દીક્ષા જ છે.

છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કંઈક બાબતમાં પણ કહી શકતો ન હતો અને બીજી બાજુથી મને થયું કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને આવા ઉત્તમ કાર્ય માટે મારે જરાપણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી. તેથી મેં વિચારીને આ પગલું ભર્યું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ. 'તથાસ્તુ'

રાજકોટમાં શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદ કુમાર કેમ દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા લાગી. ગામમાં કયાંય પત્તો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યાં. કયાંયથી પણ સંતોષકારક સમાચાર સાંપડયા નહીં અર્થાત્ પત્તો મળ્યો જ

હાજતથી મોકળા થઈ પાછા ફરતા હતા, ત્યાં રેલ્વે લાઇન ઉપર બે ગાયો આવી રહી હતી. બીજી બાજુથી ટ્રેઇન પણ આવી રહી હતી તેની વ્હિસલ વાગતાં છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી શ્રી વિનોદમુનિનું હૃદય થરથરી ઉઠયુ અને મહા અનુકંપાએ મુનિના હૃદયમાં સ્થાન લીધુ. હાથમા રજોહરણ લઈ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા. ગાયોને તો બચાવી જ લીધી. પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત રજોહરણ કે જે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારો હતો, તે રેલ્વે લાઇન ઉપર પડી ગયો અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછો સંપાદન કરવામાં જડવાદને સિદ્ધ કરતાં રાક્ષસી એન્જિનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનું બલિદાન આપ્યુ અરિહંત... અરિહંત....એવા શબ્દો મુખમાંથી નીકળ્યા અને શરીર તૂટી પડયુ રક્ત પ્રવાહ છૂટી પડયો અને થોડા જ વખતમા પ્રાણાત થઈ ગયો. બધા લોકો કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યાં અંતિમ સમયે મુનિશ્રીના ચહેરા પર ભવ્ય શાન્તિ જ દેખાતી હતી.

હમેશા તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા એ તરફ ફલોદીથી પોકરણ તરફ જવાની રેલ્વે લાઈન હતી. આ લાઇન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મૂકેલ નથી અને ત્યાં રસ્તો પણ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય જ છે અને વખતો વખત ત્યાં ઢોરો રેલ્વેની હડફેટે ચડી જવાના પ્રસંગ બને છે.

ફલોદી સંઘે આ દુર્ઘટનાના ખબર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આપ્યા. જે વખતે ટેલીફોન આવ્યો તે વખતે વિનોદમુનિના પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા અને માતુશ્રી મણિબેન સામાયિક–પ્રતિક્રમણમાં બેઠાં હતાં. માત્ર એક નોકર જ ઘરમા હતો કે જેણે ટેલિફોન ઉઠાવ્યો પણ તે ટેલીફોનમા હકીકત સમજી શકયો નહીં અને સાચા સમાચાર મોડા મળ્યા. સ્પેશ્યલ પ્લેનથી ફલોદી પહોચે તે પહેલા અગ્નિસંસ્કાર થઇ ગયો સૂચનાનો ટેલીફોન અર્ધો કલાક મોડો પહોંચ્યો. જો સંદેશો

પૂછપરછના જવાબમાં શ્રી વિનોદમુનિએ કેશવલાલભાઈ પારેખને કહ્યું કે "મે તો દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી છે તેમાં કાંઈ ફેરફાર થાય તેમ નથી તમો અમારા વીરાણી કુટુંબના હિતેષી છો અને જે સાચા હિતેષી હો તો મારા પૂ. બા અને બાપુજીને સમજાવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અપાવી દો એટલું જ નહી પણ ' સવિ જીવ કરૂં શાસન રસી " ની ભાવનામા અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામા આગમને અનુલક્ષીને મારી ભાવના એ જ હોય અને છે કે મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનુ નિમિત્ત બને અને મારા માતા–પિતા સદ્ગતિને સાધે. અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લીએ.

આવા દૃઢ જવાબના પરિણામે તે જ સમયે શ્રી વિનોદકુમારને પાછા લઈ જવાની ભાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા ૩૧–૫–૫૭ ની રાત્રીના રવાના થઈ તા ૨–૬ ૫૭ ના સવારે મહા પરીષહરૂપ ચિત્રનો અનુભવ કરી શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યા.

થોડા વખતમા ફલોદીના શ્રી સંઘે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજને ફલોદીમાં ચોમાસુ કરવાની વિનતી કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સઘ ગમગીન બન્યો એટલે નિશ્ચય ફેરવ્યો અને અષાઢ શુદ ૧૩ ના રોજ બીચનથી વિહાર કરી ફલોદી આવ્યા

દીક્ષા પછી અઢી મહિનાને આંતરે ફલોદી ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદમુનિને હાજતે જવાની સજ્ઞા થઈ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે તેમના ગુરુએ કહ્યું કે બહુ ગરમી છે, જરાવાર થોભી જાવ એટલે શ્રી વિનોદમુનિએ સ્લેકરણ વગેરેની પ્રતિલેખના કરી તે દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતા જણાવ્યું કે મને હાજત બહુ લાગી છે તેથી જાઉં છું જલદી પાછો ફરીશ કાળની મહન ગતિને દાખરૂ રચના રચવી હતી આજે જ હાજતે એકલા જવાનો બનાવ હતો, હમેશાં તો બધા સાધુઓ સાથે મળીને દિશાએ જતા

હાજતથી મોકળા થઈ પાછા ફરતા હતા, ત્યાં રેલ્વે લાઇન ઉપર બે ગાયો આવી રહી હતી બીજી બાજુથી ટ્રેઇન પણ આવી રહી હતી તેની વ્હિસલ વાગતાં છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી શ્રી વિનોદમુનિનું હૃદય થરથરી ઉઠયુ અને મહા અનુકંપાએ મુનિના હૃદયમાં સ્થાન લીધુ હાથમાં રજોહરણ લઈ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા. ગાયોને તો બચાવી જ લીધી. પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત રજોહરણ કે જે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારો હતો, તે રેલ્વે લાઇન ઉપર પડી ગયો અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછો સંપાદન કરવામાં જડવાદને સિદ્ધ કરતાં રાક્ષસી એન્જિનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનું બલિદાન આપ્યુ અરિહંત. .અરિહંત....એવા શબ્દો મુખમાંથી નીકળ્યા અને શરીર તૂટી પડયુ. રકત પ્રવાહ છૂટી પડયો અને થોડા જ વખતમાં પ્રાણાંત થઈ ગયો. બધા લોકો કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યાં અંતિમ સમયે મુનિશ્રીના ચહેરા પર ભવ્ય શાન્તિ જ દેખાતી હતી.

હમેશાં તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા એ તરફ ફલોદીથી પોકરણ તરફ જવાની રેલ્વે લાઈન હતી. આ લાઇન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મૂકેલ નથી અને ત્યાં રસ્તો પણ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય જ છે અને વખતો વખત ત્યાં ઢોરો રેલ્વેની હડફેટે ચડી જવાના પ્રસંગ બને છે.

ફલોદી સંઘે આ દુર્ઘટનાના ખબર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આપ્યા. જે વખતે ટેલીફોન આવ્યો તે વખતે વિનોદમુનિના પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા અને માતુશ્રી મણિબેન સામાયિક-પ્રતિક્રમણમાં બેઠાં હતાં. માત્ર એક નોકર જ ઘરમા હતો કે જેણે ટેલિફોન ઉઠાવ્યો પણ તે ટેલીફોનમા હકીકત સમજી શકયો નહીં અને સાચા સમાચાર મોડા મળ્યા. સ્પેશ્યલ પ્લેનથી ફલોદી પહોંચે તે પહેલા અગ્નિસંસ્કાર થઇ ગયો. સૂચનાનો ટેલીફોન અર્ધો કલાક મોડો પહોંચ્યો. જો સંદેશો

સમયસર પહોંચ્યો હોત તો માતા-પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શબરૂપે પણ ચહેરો જોવાનો અને અંતિમ દર્શનનો પ્રસંગ મળત. પરંતુ અંતરાય કર્મે તેમ બન્યુ નહીં

આથી પ્લેનનો પ્રોગ્રામ પડતો મૂકવામાં આવ્યો અને માતા-પિતા તા. ૧૪-૮-૫૭ ના રોજ ટ્રેઈન મારફત ફલોદી પહોંચ્યાં, શ્રી દુર્લભજીભાઇ અને મણિબેને પૂજ્ય તપસ્વીશ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબના દર્શન કર્યાં

આ પ્રસંગે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે અવસરને પિછાણીને અને ધૈર્યનું એકાએક ઐક્ય કરીને, શ્રી વિનોદમુનિના માતા-પિતાના સાંત્વન અર્થે ઉપદેશ શરૂ કર્યો જેનો ટૂંકામાં સાર આ પ્રમાણે છે

"હવે તો એ રત્ન ચાલ્યુ ગયુ સમાજનો આશા દીપક ઓલવાઇ ગયો! ઝટ ઊગીને આથમી ગયો! હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી"

શ્રી વિનોદમુનિના સંસારપક્ષના માતુશ્રી મણિબેનને મુનિશ્રીએ કહ્યું કે– બેન! ભાવિ પ્રબળ છે આ બાબતમાં મહાપુરુષોએ પણ હાથ ધોઇ નાખ્યા છે અને સૌને મરણને શરણ થવુ પડે છે તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણીનું શું ગજુ છે? હવે તો શોક દૂર કરીને આપણે એમના મૃત્યુનો આદર્શ જોઇને માત્ર ધીરજ ધરવાની રહી

૫ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબનો અભિપ્રાય —

પ્રાથમિક તેમ જ અલ્પકાળના પરિચયથી મને શ્રી વિનોદમુનિના વિષે અનુભવ થયો કે તેમની ધર્મપ્રિયતા અને ધર્માભિલાષા 'અટ્ઠિમિંજા પેમાણુરાગરત્તે' નો પરિચય કરાવતી હતી ખાસ સાંસારિક પ્રકાર વૈભવ તરફ તેમની રુચિ દૃષ્ટિગોચર થતી ન હતી. પરંતુ

તેઓ વીતરાગવાણીના સંસર્ગથી વિષયવિમુખ ધર્મકાર્યમાં સદા તત્પર અને તલ્લીન દેખાતા હતા. ખાસ પરિચયના અભાવે વૈરાગ્ય પણ તેમની ધારાથી તેમની ધર્માનુરાગિતા તથા જીવનચર્યાથી કઠિન કાર્ય કરવામાં પણ ગભરાટના સ્થાને સુખાનુભવની વૃત્તિ લક્ષમાં આવતી હતી.

હવે

શ્રી વિનોદમુનિના જીવનના બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તેનો ખુલાસો કરવામાં આવે છે.

પ્ર. ૧. તેમણે આજ્ઞા વગર સ્વયમેવ દીક્ષા કેમ લીધી?

ઉત્તર :– પાંચમા આરાનાં ભદ્રા શેઠાણીના પુત્ર એવતા (અતિમુકત) કુમારને તેની માતુશ્રીએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તદ્દન ના પાડી એટલે તેણે સ્વયંમેવ દીક્ષા લીધી. ત્યારબાદ ભદ્રા શેઠાણીએ પોતાના કુમારને ગુરુને સોંપી દીધા તે જ રાત્રે તેણે બારમી ભીખ્ખુની પડિમા અંગીકાર કરી અને શિયાળણીના પરિષહથી કાળ કરી નલીનગુલ્મ વિમાનમાં ગયા તેવી જ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વયં દીક્ષિત થયા.

પ્ર. ૨. આવા વૈરાગી જીવને ભયંકર પરિષહ કેમ આવે?

ઉત્તર :– કેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મરણાંતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે જુઓ ગજસુકુમાર મુનિ, મેતારજ મુનિ, કોશલ મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામા હજારો ભવના કર્મ હોવા જોઈએ, ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવુ હતુ, તો મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવ્યા વગર એટલા બધાં કર્મ કેવી રીતે ખપે? આ પ્ર. શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરિષહ આવ્યો, જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એકાવતારી જીવ હોય

શ્રી વિનોદમુનિનુ વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી ગુજરાતી ભાષા તથા હિન્દી ભાષામા છપાયેલ છે તેમાંથી અહી સાર રૂપે સક્ષેપ કરેલ છે

*

आदर्श बताकर चले गये तुम

ओह विनोद मुनि आये आये चले गये तुम ॥

प्रेम-धार से पले हुए थे,
सुख वैभव में ढले हुए थे।
फूल गुलाबी खिले हुए थे,
ओह नव दीक्षित हँसा रुला कर चले गये तुम ॥

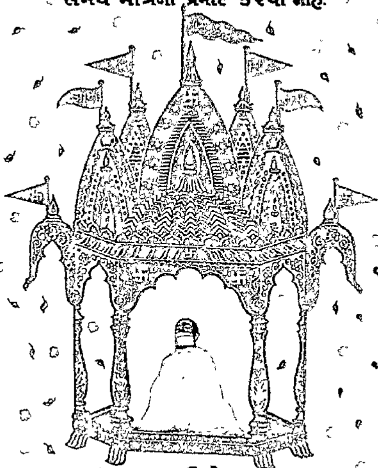
पीष्म मास कर धूम्र सार तुम,
मोह माया का तोड़ तार तुम।
स्वयं दीक्षा सोल्लास धार तुम,
ओह त्यागी वीर सौर फैला कर चले गये तुम ॥

कैसा था वैराग्य तुम्हारा,
कैसा था चरित्र तुम्हारा।
कैसा था सौभाग्य तुम्हारा,
ओह आदर्श मुनि आदर्श बताकर चले गये तुम ॥

બાલબ્રહ્મચારી મુનિશ્રીનો આત્મ નિર્ણય

असंखयं जीविय मा पमायए

અર્થઃ જીવન તુટ્યું સંધાતું નથી માટે
સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો નહિ.

સ્વ. બા. બ્ર. વિનોદમુનિશ્રી

જન્મ. પોર્ટસુદાન સં. ૧૯૯૨

દીક્ષા
પીંચન-(રાજસ્થાન)
સં. ૨૦૧૩ વૈશાખ વદ ૧૨
તા ૨૬-૫-૫૭ રવિવાર

નિર્વાણ
ફલોદી-(રાજસ્થાન)
સં. ૨૦૧૩ શ્રાવણ સુદ ૧૨
તા ૭-૮-૫૭ બુધવાર

आदर्श पताकार चले गये तुम

ओह विनोद मुनि प्यारे प्यारे चले गये तुम ॥

प्रेम-धार से पले हुए थे,
सुख वैभव में दले हुए थे।
फूल गुलाबी खिले हुए थे,
ओह नव दीक्षित ऐसा रुला कर चले गये तुम ॥

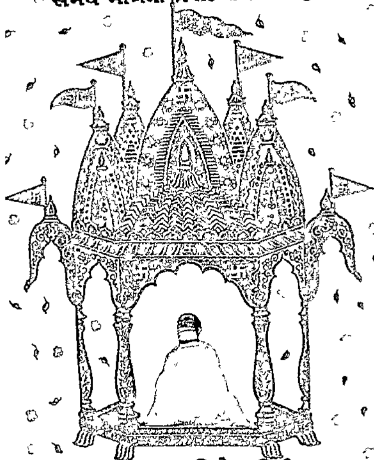
तीव्र भाव कर सूत्र सार तुम,
मोह माया का तोड़ तार तुम।
स्वयं दीक्षा सोल्लास धार तुम,
ओह त्यागी वीर सौर फैला कर चले गये तुम ॥

कैसा था वैराग्य तुम्हारा,
कैसा था चरित्र तुम्हारा।
कैसा था सौभाग्य तुम्हारा,
ओह आदर्श मुनि आदर्श पताकर चले गये तुम ॥

બાલબ્રહ્મચારી મુનિશ્રીનાં આત્મ નિર્ણય

असंखयं जीविय मा पमायए

અર્થઃ જીવન તુટ્યું સંધાતું નથી માટે
સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો નહિં.

સ્વ. બા. બ્ર. વિનોદમુનિશ્રી

જન્મ. પોટેસુદાન સં ૧૯૯૨

દીક્ષા	નિર્વાણ
ખીચન-(રાજસ્થાન)	ફલોદી-(રાજસ્થાન)
સં-૨૦૧૩ વૈશાખ વદ ૧૨	સં-૨૦૧૩ શ્રાવણ સુદ ૧૨
તા ૨૬-૫-૫૭ રવિવાર	તા ૭-૮-૫૭ બુધવાર

શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજ્ઝાયમાળા

शार्दूल.

अर्हंतो भगवन्त इन्द्रमहिताः, सिद्धाश्च सिद्धिस्थिता
आचार्या जिनशासनोन्नतिकराः, पूज्या उपाध्यायकाः,
श्री सिद्धान्तसुपाठका मुनिवरा, रत्नत्रयाराधका
पञ्चैते परमेष्ठिनः प्रतिदिनं कुर्वन्तु नो (वो) मङ्गलम् ॥१॥

वीरः पार्श्वनमिः सुपार्श्वसुविधिः श्रेयांशमल्ली शशी
नेमिर्नाभिजवासुपूज्यविमलो, पद्मप्रभःशीतलः ॥
कुंथुःशांत्यभिनंदनार्हन्मुनि, धर्मोऽजितःसंभवोऽ-
नन्तःश्रीसुमतिश्च तीर्थपतयः, कुर्वन्तु नो (वो) मङ्गलम् ॥२॥

वीरः सर्वसुरासुरेन्द्रमहितो, वीरंबुधाःसंश्रिता
वीरेणाभिहतःस्वकर्मनिचयो, वीराय नित्यं नमः
वीरात्तीर्थमिदं प्रवृत्तमतुलं, वीरस्य घोर तपो
वीरे श्रीधृतिकीर्त्तिकान्तिनिवहो, श्रीवीर भद्रं दिश ॥३॥

पार्श्वो दुःखविदारकस्त्रिभुवने, पार्श्वं रटन्ते सुराः
पार्श्वेणाभिहतं कषायकटकं, पार्श्वाय तस्मै नमः ॥
पार्श्वात्प्राप्य सुखं भुजङ्गयुगलं, पार्श्वस्य धैर्यं मह-
त्पार्श्वे ध्यानरतो लभेच्छिवपदं, हे पार्श्व त्वं पाहि नः ॥४॥

ब्राह्मी चन्दनबालिका भगवती, राजीमती द्रौपदी
कौशल्या च मृगावती च सुलसा, सीता सुभद्रा शिवा ॥
कुन्ती शीलवती नलस्य दयिता, चूला प्रभावत्यपि (च)
पद्मावत्यपि सुंदरी प्रतिदिनं, कुर्वन्तु नो (वो) मङ्गलम् ॥ ९ ॥

પંચ પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર

દોહરા

જય કરનારા જિનવરા, દુ:ખ હરનારા દેવ;
પાય પડુ પહેલો પ્રભુ નમન તણો નિત મેવ. ૧

પ્રથમ નમું અરિહંતને, બીજા સિદ્ધ ભગવંત;
ત્રીજા શ્રી આચાર્યને, નમું તજી ઠગ તંત. ૨

ઉપાધ્યાય ઉપકારીઓ જ્ઞાન તણા દાતાર;
નમન કરું નિર્મળ થવા ભવજળ તારણહાર. ૩

સાધુ સુંદર લોકમાં, સાધ્વીઓ શણગાર;
સઘળાને સ્નેહે હળે, વંદન વારંવાર. ૪

નમસ્કાર પદ પાંચ છે પાપ તણા હરનાર;
સર્વે જગતનાં કામમાં, મંગળના કરનાર. ૫

અ નુ પૂ ર્વિ.

ૐ

જ્યાં ૧ હોય ત્યાં નમો અરિહંતાણ કહેવું
જ્યાં ૨ હોય ત્યા નમો સિદ્ધાણ કહેવુ
જ્યા ૩ હોય ત્યા નમો આયરિયાણં કહેવું
જ્યાં ૪ હોય ત્યા નમો ઉવજ્ઝાયાણ કહેવું
જ્યા ૫ હોય ત્યાં નમો લોએ સવ્વસાહૂણ કહેવું.

ચોપાઈ

અનુપૂર્વિ ગણજ્યો જોય, છમાસી તપનુ ફળ હોય,
સદેહ નવ આણો લગાર, નિર્મળ મને જપો નવકાર. ૧
શુદ્ધ વસ્ત્રે ધરી વિવેક, દિનદિન પ્રત્યે ગણવી એક,
એમ અનુપૂર્વિ જે ગણે, તે પાંચસે સાગરના પાપને હણે ૨

દોહરા

એક અક્ષર નવકારનો, શુદ્ધ ગણે જે સાર,
તે બાધે શુભ દેવનુ, આયુષ્ય અપરપાર ૧
ઓગણીશલાખ ત્રેસઠહજાર, બસેબાસઠ પળ,
ત્યા સુધી તે ભોગવે, નવકાર મત્રનુ ફળ ૨
અશુભ કર્મ કે હરણકુ, મત્ર બડો નવકાર,
વાણી દ્વાદશ અગમે, દેખ લીયો તત્ત્વસાર ૩

卐

૧	૨	૩	૪	૫
૨	૧	૩	૪	૫
૧	૩	૨	૪	૫
૩	૧	૨	૪	૫
૨	૩	૧	૪	૫
૩	૨	૧	૪	૫

કોઠો ૧ લો.

(૧) દાનના પ્રભાવથી ધન્નો અને શાલીભદ્ર સર્વાર્થ સિદ્ધિના ભોગી થઈ દેવલોકે ગયા, યાવત્ તેઓ સિદ્ધિ પદને વરશે એમ જાણી સુપાત્રે દાન દેવું ૧

૧	૨	૪	૩	૫
૨	૧	૪	૩	૫
૧	૪	૨	૩	૫
૪	૧	૨	૩	૫
૨	૪	૧	૩	૫
૪	૨	૧	૩	૫

કોઠો ૨ જો.

(૨) શિયળના પ્રભાવથી સુદર્શન શેઠને શૂળી ટળીને સિંહાસન થયું અને કળાવતીના કપાએલા કાંડાં નવપલ્લવ થયાં એમ જાણી શિયળ પાળવું ૨

૧	૩	૪	૨	૫
૩	૧	૪	૨	૫
૧	૪	૩	૨	૫
૪	૧	૩	૨	૫
૩	૪	૧	૨	૫
૪	૩	૧	૨	૫

કોઠો ૩ જો.

(૩) તપના પ્રભાવથી ધન્નો અણગાર, દૃઢપ્રહારી, હરિકેશી મુનિ અને ઢઢણ ઋષિ વિગેરે કર્મ ખપાવી મોક્ષપદ પામ્યા, એમ જાણી તપ કરવો ૩

૨	૩	૪	૧	૫
૩	૨	૪	૧	૫
૨	૪	૩	૧	૫
૪	૨	૩	૧	૫
૩	૪	૨	૧	૫
૪	૩	૨	૧	૫

કોઠો ૪ થો

(૪) ભાવના પ્રભાવથી પ્રસન્નચદ્રરાજર્ષિ. ઇલાચી કુમાર, કપિલમુનિ, ખદકમુનિના શિષ્યો, ભરતચક્રવર્તી અને મરૂદેવી માતા વિગેરે મોક્ષ પદ પામ્યા, એમ જાણી ભાવના ભાવવી ૪

૧	૨	૩	૫	૪
૨	૧	૩	૫	૪
૧	૩	૨	૫	૪
૩	૧	૨	૫	૪
૨	૩	૧	૫	૪
૩	૨	૧	૫	૪

કોઠો ૫ મો.

(૫) ઋષભદેવ સ્વામીની એક ચિત્તે સેવા ભક્તિ કરવાથી નમિ અને વિનમિ એ બેઉ ભાઇ, રાજ્ય, વિદ્યા, અને સદ્ગતિ પામ્યા, માટે જિનરાજની સેવા કરવી. ૫

૧	૨	૫	૩	૪
૨	૧	૫	૩	૪
૧	૫	૨	૩	૪
૫	૧	૨	૩	૪
૨	૫	૧	૩	૪
૫	૨	૧	૩	૪

કોઠો ૬ ઠ્ઠો.

(૬) સ્વ અને પરસમયને જાણનારા કેશી ગુરુની વાણી સાંભળવાથી નાસ્તિક એવો પરદેશી રાજા દેવલોકે ગયો; યાવત્ સિદ્ધિ પદને વરશે; માટે ગુરુની વાણી સાંભળવી. ૬

૧	૩	૫	૨	૪
૩	૧	૫	૨	૪
૧	૫	૩	૨	૪
૫	૧	૩	૨	૪
૩	૫	૧	૨	૪
૫	૩	૧	૨	૪

કોઠો ૭ મો.

(૭) ભવોભવને વિષે હિતકારક એવા જ્ઞાનથી જવ ઋષિ, ચિલાતિ પુત્ર, માસતુસમુનિ, અને રોહણીય ચોરાદિક, દુ:ખથી મુક્ત થઈ સદ્ગતિના ભાજન થયા, માટે જ્ઞાન ગ્રહણ કરવું. ૭

૨	૩	૫	૧	૪
૩	૨	૫	૧	૪
૨	૫	૩	૧	૪
૫	૨	૩	૧	૪
૩	૫	૨	૧	૪
૫	૩	૨	૧	૪

કોઠો ૮ મો.

(૮) દશ દ્દષ્ટાંતે દુર્લભ એવા મનુષ્ય જન્મને પામીને જેઓ આગળથી જૈનધર્મને નથી કરતા, તેઓ શશીપ્રભરાજાની પેઠે શોચના પામે છે, માટે ધર્મ કરવો. ૮

૧	૨	૪	૫	૩
૨	૧	૪	૫	૩
૧	૪	૨	૫	૩
૪	૧	૨	૫	૩
૨	૪	૧	૫	૩
૪	૨	૧	૫	૩

કોઠો ૯ મો.

(૯) જેમ મન વિનાનું મળવું, દાંત વિનાનું ચાવવું, ગુરુ વિનાનું ભણવું, લુણ વિનાનું જમવું અને જશ વિનાનું જીવવું નિરર્થક છે તેમ ભાવ વિનાનો ધર્મ પણ નિરર્થક છે

૧	૨	૫	૪	૩
૨	૧	૫	૪	૩
૧	૫	૨	૪	૩
૫	૧	૨	૪	૩
૨	૫	૧	૪	૩
૫	૨	૧	૪	૩

કોઠો ૧૦ મો

(૧૦) સત્યથી અગ્નિ પાણી સમાન, ગરલ અમૃત સમાન અને સર્પ ફૂલની માળા સમાન થાય છે; એમ જાણી સત્યપૂર્વક વર્તવું ૧૦

૧	૪	૫	૨	૩
૪	૧	૫	૨	૩
૧	૫	૪	૨	૩
૫	૧	૪	૨	૩
૪	૫	૧	૨	૩
૫	૪	૧	૨	૩

કોઠો ૧૧ મો.

(૧૧) પરનિંદા કરે નહીં અને સ્વનિંદા સાંભળી સભ્યતા લાવે, તે મનુષ્ય ધન્યવાદને પાત્ર છે ૧૧

૨	૪	૫	૧	૩
૪	૨	૫	૧	૩
૨	૫	૪	૧	૩
૫	૨	૪	૧	૩
૪	૫	૨	૧	૩
૫	૪	૨	૧	૩

કોઠો ૧૨ મો

(૧૨) ધર્મ અને શોક જેમ વધારીએ તેમ વધે અને ઘટાડીએ તેમ ઘટે ૧૨

૧	૩	૪	૫	૨
૩	૧	૪	૫	૨
૧	૪	૩	૫	૨
૪	૧	૩	૫	૨
૩	૪	૧	૫	૨
૪	૩	૧	૫	૨

કોઠો ૧૩ મો.

(૧૩) જે પુરુષ દિવસે રતિ ક્રિયા સેવે છે તેને પઠિત પુત્ર ઉત્પન્ન થતો નથી, પરંતુ બલહીન પુત્ર ઉત્પન્ન થાય છે; માટે દિવસે બ્રહ્મચર્ય પાળવું ૧૩

૧	૩	૫	૪	૨
૩	૧	૫	૪	૨
૧	૫	૩	૪	૨
૫	૧	૩	૪	૨
૩	૫	૧	૪	૨
૫	૩	૧	૪	૨

કોઠો ૧૪ મો.

(૧૪) જુવાન અવસ્થામા પાંચ ઇંદ્રિયોને વશ કરવી, તેમજ રાગ, દ્વેષ, વિષય અને ક્રોધાદિકને જીતવા ૧૪

૧	૪	૫	૩	૨
૪	૧	૫	૩	૨
૧	૫	૪	૩	૨
૫	૧	૪	૩	૨
૪	૫	૧	૩	૨
૫	૪	૧	૩	૨

કોઠો ૧૫ મો.

(૧૫) હું મરણના દુખમાં રહ્યો છુ, મારુ આયુષ્ય ક્ષણમાત્ર નથી, એમ માની ધર્માચરણ કરવું ૧૫

૩	૪	૫	૧	૨
૪	૩	૫	૧	૨
૩	૫	૪	૧	૨
૫	૩	૪	૧	૨
૪	૫	૩	૧	૨
૫	૪	૩	૧	૨

કોઠો ૧૬ મો.

(૧૬) જેમ લોભી પુરુષ ધન મેળવવામા તત્પર રહે છે, તેમ ધર્મી પુરુષે જ્ઞાન મેળવવામાં તત્પર રહેવુ ૧૬

૨	૩	૪	૫	૧
૩	૨	૪	૫	૧
૨	૪	૩	૫	૧
૪	૨	૩	૫	૧
૩	૪	૨	૫	૧
૪	૩	૨	૫	૧

કોઠો ૧૭ મો.

(૧૭) શાંતિ જેવો બીજો તપ નથી, સંતોષ જેવું બીજું કોઇ સુખ નથી, તૃષ્ણા જેવી બીજી કોઇ વ્યાધિ નથી, અને દયા જેવો બીજો કોઈ ધર્મ નથી. ૧૭

૨	૩	૫	૪	૧
૩	૨	૫	૪	૧
૨	૫	૩	૪	૧
૫	૨	૩	૪	૧
૩	૫	૨	૪	૧
૫	૩	૨	૪	૧

કોઠો ૧૮ મો.

(૧૮) જેમ પુત્ર વિનાનું પારણું અને વર વિનાની જાન શોભતી નથી તેમ ધર્મ વિના આત્મા શોભતો નથી. ૧૮

૨	૪	૫	૩	૧
૪	૨	૫	૩	૧
૨	૫	૪	૩	૧
૫	૨	૪	૩	૧
૪	૫	૨	૩	૧
૫	૪	૨	૩	૧

કોઠો ૧૯ મો

(૧૯) શાસ્ત્ર-શ્રવણ, સ્મશાન અને રોગ એ ત્રણ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાનાં મુખ્ય હેતુ છે ૧૯

૩	૪	૫	૨	૧
૪	૩	૫	૨	૧
૩	૫	૪	૨	૧
૫	૩	૪	૨	૧
૪	૫	૩	૨	૧
૫	૪	૩	૨	૧

કોઠો ૨૦ મો.

(૨૦) પાપ કર્યા પછી પસ્તાવો કરવા કરતાં પાપ કરતી વખતે પસ્તાવુ, એ વધારે સારૂ છે ૨૦

મર્યાદા શા માટે ?

આ જીવાત્મા અનાદિ કાળથી ૮૪ લક્ષ જીવાયોનિમાં અથડાયા કરે છે, કારણ કે તેને પાચ આશ્રવ (૧ પ્રાણાતિપાત ૨ મૃષાવાદ ૩ અદત્તાદાન ૪ મૈથુન ૫ પરિગ્રહ) તથા પાચ પ્રમાદ (૧ મદ, ૨ વિષય, ૩ કષાય, ૪ નિદ્રા–નિદ્રા ૫ વિકથા) તેમ જ પાંચ ઇન્દ્રિયોના શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ વગેરે મીઠાં લાગે છે આથી જીવાત્મા જન્મ, જરા અને મૃત્યુ રૂપી દુઃખની પરપરા વધાર્યે જ જાય છે, પરન્તુ અવિનાશી અથવા શાશ્વત સુખ જીવના હાથમા આવ્યુ નથી જીવને સદ્ગુરુનો બોધ નથી મળ્યો, તેથી તે સદૈવ અવ્રતી જ રહ્યો છે જેમ કારીગરના હાથમાં પથ્થર આવે અને તે તેની સુંદર આકૃતિઓ બનાવે તેમ ભવ્ય જીવ જો સદ્ગુરુની પાસે આવે તો તે સદ્ગુરુ તેને બોધ આપી વ્રતી બનાવે, જેથી તે મર્યાદામા આવી જતા ઉત્તરોત્તર વિકાસને માર્ગે આગળ વધે

આવી જો કોઇ મર્યાદા ન કરી હોય તો તેનુ કેવું પરિણામ આવે તે ઉપર એક દૃષ્ટાંત છે–

મથુરા નગરીમા જિતશત્રુ નામે રાજા છે તે રાજાને કોઇ કારણથી તેના ભાઇઓ સાથે વૈર થયુ તેથી તે ભાઇઓ બહારવટે નીકળ્યા અને મથુરા નગરીની તેમ જ જિતશત્રુ રાજાના તાબાના અનેક ગામોની પ્રજાને હેરાન કરવા લાગ્યા. એક વાર તેમણે વિચાર કર્યો કે આપણે આખા રાજ્ય સામે વૈર નથી પણ માત્ર મથુરાવાસીઓ સાથે જ વેર છે તો પછી બીજા નિર્દોષ માણસોનો સહાર શા માટે કરવો ! આથી બીજી પ્રજાનો ભય ટળ્યો. વળી તેઓએ વિચાર્યું કે આપણે મથુરાની પ્રજા સાથે વૈર નથી, પણ માત્ર રાજા સાથે જ વૈર છે આથી મથુરાના પ્રજાજનોનો ભય ઓછો થયો. અને હવે માત્ર રાજાને જ રહ્યો. આ રીતે અવ્રતી જીવોને સમગ્ર જગતનાં જીવાત્માઓને હણવા રૂપ ક્રિયા આવતી જ હોય છે, તો પછી એની મર્યાદા કરીને એ રૂપ ક્રિયાથી કેમ ન બચવું ! જે વ્રતધારણનો સાર છે જેટલા પ્રમાણમા સમકિતી જીવો મર્યાદા બાધશે તેટલા પ્રમાણની જ ક્રિયા તેને લાગશે અને એ રીતે જીવ હળુકર્મી અને અલ્પ સસારી બને છે માટે મહાન્ પુરુષના

અપૂર્વ યોગે સાંપડેલો આ માનવભવ સાર્થક કરવા માટે વ્રત ધારણની અને વિવેકી બનીને આશ્રવનો ત્યાગ કરવાની અનિવાર્ય જરૂર છે.

સુજ્ઞ મનુષ્યો પ્રમાદ છોડી વ્રતારાધનમાં તત્પર થઈ શક્તિને ફોરવશે એવી આશા છે.

વ્રત આદરવાની શી જરૂર છે?

૧ 'વ્રત' એટલે હિતકર નિશ્ચયો. માણસે જેમ પોતાનાં તથા મનુષ્ય માત્રના હક્કોના રક્ષણ માટે સરકારી કાયદાથી બધાવું પડે છે અને જેઓ એ બધન તોડે છે તેમણે દંડ-કેદ વિગેરે શિક્ષાઓ સહન કરવી પડે છે; તેમ જ આત્મિક નિયમો પણ તેણે પોતાના કલ્યાણ સારૂ તથા અન્ય જીવોની સગવડ ખાતર અવશ્ય પાળવા જ જોઇએ.

૨ આજના જેવા કાયદાબાજ વકીલો અને રાજાઓ જે વખતમાં નહોતા તેવા વખતમા યોજાયેલાં આ વ્રતો, વ્રત આદરનારનુ તેમ જ સમગ્ર પ્રાણી વર્ગનું હિત કરે છે એ તેની ખાસ ખૂબી છે આ વ્રતો ધારનાર માણસ ખૂન કરી શકતો નથી, તેથી દેહાંતદંડની શિક્ષાથી સહિસલામત જ છે; ચોરી અને વ્યભિચાર કરતો નથી, દંડ અને કેદ પામતો નથી, જૂઠું બોલતો નથી અને તેથી પોતાનુ માન ખોતો નથી. આર્ત, રૌદ્ર ધ્યાન ધ્યાતો નથી અને તેથી ક્ષય આદિ અસાધ્ય દરદોનો ભોગ થઈ પડતો નથી તથા પોતાની શક્તિ અને વખત ગુમાવતો નથી.

૩ વ્રત ધારવાથી ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબુ મેળવવાની શક્તિ આવતી જાય છે દુનિયાદારીના પ્રસગોમા તે મુઝાતો નથી પણ અ ત વગરના ભૂતકાળમા તેણે ભોગવેલા સુખ, દુ ખ યાદ લાવી તથા અંત વગરના ભવિષ્યમા હજી તે હૈયાતી ધરાવનાર છે તે વિચારી, ચિત્તનુ સમાનપણું સાચવી શકે છે

૪ દીવાલ વગરના નગરમા શત્રુને તથા કિનારા વગરના સરોવરમાં જળને આવતા કોઈ મુશ્કેલી નથી તેમ જ વ્રત અથવા નિશ્ચય વગરના આત્માને કર્મનો લેપ લાગ્યા જ કરે છે માટે વ્રત રૂપી વાડ કરી લેવાથી નિષ્પ્રયોજન કર્મોથી તેને બચાવી શકાય છે. કયો સુજ્ઞ જન પોતાની જ આવી દયા નહિ પસદ કરે?

૫. જ્યારે ત્યારે પણ ભવભ્રમણ અને તેને અંગે રહેલી જરા-જ મ-
મરણ—આધિ—વ્યાધિ—ઉપાધિની પીડાઓથી છૂટવા માટે તેના કારણભૂત
વિકારોને તજવા તો પડશે જ, ત્યારે વિકારો તજવામાં ઉત્તમ
હથિયાર રૂપ વ્રતો આંખ આગળ છતાં જેઓ તેનો ઉપયોગ ન કરે
તેઓ શું આત્મઘાતી ન ગણાય ?

એ પ્રમાણે આ વ્રતો આ લોકમાં સ્વસ્થ બનાવનાર અને
પરલોકમાં સુખ આપનાર હોઈ, દરેક માણસે તેને આદરવાં જોઈએ.
જેમ જેમ એની શ્રેણીમાં તે ચડતો જશે તેમ તેમ અવ્યાબાધ, અનુપમ
સ્થિતિની નજીક આવતો જશે. શ્રી પંચ પરમેષ્ટી સર્વ મુમુક્ષુ જનોને
વ્રત આદરવાની ઇચ્છા અને તેને પાર ઉતારવાની શક્તિ આપો ! આમેન ! !

ઉપયોગ કેમ કરવો ?

સમગ્ર વાચકવર્ગ કાંઈ વિદ્વાન ન હોઈ શકે, માટે થોડીક
સૂચના અત્રે કરવાની જરૂર છે

પ્રથમ સમકિત અને મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ સમજવું એ જાણપણું
કર્યા પછી પોતાની શક્તિ તથા દેશકાળાદિનો વિચાર કરીને વ્રત આદરવાં.

શ્રદ્ધા, અનુભાસના, અનુપાલના, વિનય અને ભાવ એ પાંચ
શુદ્ધિ સહિત આ વ્રતો કોઈ વિદ્વાન મુનિરાજ સમીપે અંગીકાર કરવાં
અને તેવા જ ભાવે પાળવાં વરસમાં એકવાર સાધુજી પાસે અથવા
પોતાથી વડેરા શ્રાવક પાસે વાંચી જવાં, કે જેથી કરેલા 'નિયમો'
અથવા લીધેલા વ્રતો યાદશક્તિમાં તાજા થાય અને નિયમો'
પાળવાનો નિશ્ચય દ્રઢીભૂત થાય તેમ જ ગત વર્ષ દરમ્યાન જે કાંઈ
દોષ લાગ્યા હોય તેની આલોચણા' (आलोचना) લેવાય. દરેક
વેપારી વરસ આખરે પોતાની લેવડદેવડના હિસાબ તપાસે છે તેમ
'વ્રત ના વેપારમાં શું શું ભૂલો પોતાથી થઈ અગર શું શું ચડતા
ભાવ થતા ગયા તે અવશ્ય વરસ આખરે તપાસવું જોઈએ.

ચેતવણી

વ્રત આદરનારે દરેક કલમ બરાબર લક્ષ રાખીને વાંચવી. તે પળી શકે તેમ હોય તો જ કાયમ રાખવી અને પળી શકે તેમ ન હોય તો લાલ શાહીથી તેટલો ભાગ છેકી નાખવો, એટલે એ બંધનમાં પોતે નથી એવું સમજાય તેમ જ કોઈ કલમમાં પોતાની સ્થિતિ વિચારતા શબ્દ વધારવા કે ઘટાડવા જેવું લાગે તો તેમ પણ કરવુ આમાં લખેલી બધી કલમો પ્રમાણે બંધાવું જ જોઈએ એવો કાંઇ ફરજીઆત કાયદો નથી, પરન્તુ જે થોડી બંધણી કરી હોય તે પૂરેપૂરી પાળવી તો જોઈએ જ માટે આગળ પાછળનો વિચાર કરીને પછી બંધણીમા પડવું વ્રત આદરવા તે કાઇ ઘોબીની પેઠે આડી અવળી બે ચાર ઝીકો મારી લેવાનુ કામ નથી પણ સાક્ષીએ દસ્તાવેજ કરી આપવાનુ કામ છે વળી જીંદગીભર એ દસ્તાવેજ પાળવાનો છે તે કાયદાના ઈકરાર કરતાં પણ વધારે ગંભીર કામ છે.

તે સાથે, વ્રત આદરનારે એટલુ પણ લક્ષમાં રાખવા જેવું છે કે, વ્રત ધારવાની ઇચ્છાનુ મૂળ સમ્યક્ત્વ અથવા સમકિત હોવુ જોઇએ અને જ્યારે સમકિત સહિત વ્રત ધરાય ત્યારપછી પહેલાં પાચ અણુવ્રતમા તો મોટી છૂટો ન જ રાખી શકાય દાખલા તરીકે, બીજા વ્રતમા કોઈ એવી છૂટ રાખવા ઇચ્છે કે "જૂઠા દસ્તાવેજ કરવાની મને છૂટ છે" તો તે વ્રતધારીના લક્ષણ નથી, જ્યા સમકિત છે ત્યા એવી છૂટનો સભવ જ નથી હા, સામાયિકો થોડી થઇ શકે, (પરિગ્રહનો સકોચ થોડો થઈ શકે; એ બધુ શક્તિ મુજબ થોડુ થાય એની હરકત નથી અરે, સમકિત જીવ આજીવિકા અર્થે મીલનો ઉદ્યમ પણ કરી શકે, તથાપિ સમકિત જીવથી વ્યભિચારની છૂટ કે ચોરીની છૂટ તો ન જ રાખી શકાય જે કૃત્ય માણસપણાને છાજે નહિ તે કૃત્ય સુશ્રાવકપણાને કદીએ છાજે નહિ

બાર વ્રત

સમકિત (સમ્યક્ત્વ) નું સ્વરૂપ

સ્પષ્ટાર્થ – સમ્યક્ એટલે સારી રીતે (તત્ત્વોનું) જાણપણું કરી તેમા શુદ્ધ શ્રદ્ધા રાખવી તેનું નામ 'સમ્યક્ત્વ. એ 'સમ્યક્ત્વ' અથવા 'સમકિત,' 'ધર્મ' રૂપી ઇમારતનો દરવાજો છે માટે તેનું સ્વરૂપ પ્રથમ જાણવું જોઇએ.

વિવરણ :– 'સમ્યક્ત્વ'માં દેવ, ગુરુ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વના જાણપણાનો સમાવેશ થાય છે –

(૧) દેવતત્ત્વ–કર્મરૂપ શત્રુના હણનાર, કેવળજ્ઞાની, કેવળદર્શની, ચોત્રીશ અતિશયે કરી સહિત, પાંત્રીસ વાણીના ગુણે કરી યુક્ત, અઢાર દોષ રહિત, એક હજાર આઠ ઉત્તમ લક્ષણના ધરણહાર, ચોસઠ ઇંદ્રના પૂજનિક અને બાર ગુણે કરી સહિત એવા શ્રી ભગવંત તીર્થંકર દેવ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિચરે છે તે – તથા સકળ કર્મ રહિત, સકળ ઉપાધી વર્જિત, સકળ કાર્ય સિદ્ધિત, જન્મ–જરા–મરણ રહિત, અશરીરી અવિનાશી, અનંત આત્મિક સુખની લહેરમાં બિરાજતા શ્રી સિદ્ધ પરમાત્મા દેવ.

(૨) ગુરુ તત્ત્વ –'પંચ મહાવ્રત'ના પાળનાર સત્તાવીશ ગુણે કરી સહિત આઠ મદના ગાળક, દસવિધિ યતિધર્મના પાળક, છકાયના રક્ષક, સત્તર ભેદે સંયમના ધરણહાર, શુદ્ધ બોધના દાતાર અને જિનેશ્વર દેવની આજ્ઞામાં પ્રવર્તનારા : એવા સાધુ

(૩) ધર્મ તત્ત્વ :– કેવળી ભાષિત દયામય, વિનયમૂળ, શુદ્ધ આચારવિચારરૂપ, આત્મિક–અનાત્મિક સ્વરૂપ જણાવનાર આત્મિક બંધનથી મૂકાવનાર, સિદ્ધાંત વચન રૂપ, મોક્ષ સુખનો આપનાર : એવો ધર્મ

પ્રતિજ્ઞા– ઉપર પ્રમાણે શુદ્ધ શ્રદ્ધા ધરાવનારને માટે સાચા દેવ, ગુરુ અને ધર્મ જાણવા અને માનવા. તે સિવાયના બીજા સર્વ અસત્ દેવ, અસત્ ગુરુ અને અસત્ ધર્મને સંસાર તરણ–તારણ બુદ્ધિએ, મોક્ષાર્થે માનવા–વાંદવા તથા પૂજવાનાં, જીવું ત્યાં સુધી, મન–વચન અને કાયાએ કરી પચ્ચક્ખાણ,

आगार

સંસાર અર્થે, લૌકિક વ્યવહારે, કુળાચારે, ગચ્છપરંપરાએ રાજાના કારણે ૧, દેવતાના કારણે ૨, નાતજાતને કારણે ૩. બળાત્કારે. માતા-પિતા-વડીલોના-ગુરુના કારણે ૪, અટવી-વિષમ સ્થાનકે એ વગેરે કારણોએ ૫, ગોત્રજ પૂર્વજ આદિ દેવોને પૂજવું-પગે લાગવુ પડે ૬ તેનો **आगार.**

अतिचार

(૧) **संका**- શ્રી જિન વચનના ગંભીર-ગહન ભાવ સાંભળીને મનમાં સંદેહ ઉપજે તે.

(૨) **कंखा**- અન્ય ધર્મની આકાંક્ષા એટલે ઇચ્છા કરવી તે

(૩) **वितिगिच्छा**- ધર્મકરણીના ફળનો સંદેહ રાખવો તે

(૪) **परपासंड प्रसंसा**- અન્ય જે પાખંડી મત (ઢોંગી ધર્મ) તેની પ્રશંસા એટલે વખાણ કરવાં તે

(૫) **परपासंड संथवो**- અન્ય જે પાખંડી મત તેનો વિશેષ પરિચય એટલે સહવાસ કરવો તે.

એ પાંચ અતિચાર **મારે જાણવા**, પણ **આચરવા** નહિ

એ પ્રમાણે હું અરિહંત-સિદ્ધ કેવળી ભગવંતની સાખે મિથ્યાત્વ વોસિરાવું (તજું) છુ અને યથાશકિત નીચે પ્રમાણે 'બાર વ્રત' મહાપુરુષ પંડિતરાજ, તરણ તારણ, ગુણવંત, શુદ્ધ 'પંચ મહાવ્રત'ના પાળનાર, મહા વૈરાગી, પરોપકારી, સૂત્રસિદ્ધાંતના જાણ એવા અનેક ગુણે કરી સહિત મહારાજ શ્રી મુનિશ્રીના શિષ્ય પાસે અંગીકાર કરુ છુ તેની ફરસનાએ કરી શુદ્ધિ હોજો શ્રા. મારે પૂજ્ય શ્રી સ્વામીના સંઘાડાની છે તે અખંડિત હોજો

પહેલુ વ્રત [અણુવ્રત.]

નામ :– " थुलाओपाणाइवायं वेरमण "

અથવા " स्थूल प्राणातिपात विरमण व्रत "

सप्ताथ – (સ્થૂલ = મોટકા, પ્રાણ + અતિપાત = પ્રાણીના પ્રાણનો અતિપાત (હિંસા) વિરમણ = વિરામવુ વ્રત=પ્રતિજ્ઞા, મોટકા પ્રાણાતિપાત (જીવહિંસા) થી વિરામવા અથવા નિવર્ત્તવા સબંધી પ્રતિજ્ઞા

વિવરણ:—જગતમાં જીવ (પ્રાણી) બે પ્રકારના છે એક ત્રસ અને બીજા સ્થાવર બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચૌરિંદ્રિય અને પંચેંદ્રિ જીવ તે ત્રસ કહેવાય છે અને પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિના જીવ તે સ્થાવર કહેવાય છે ગૃહવાસમાં રહેલા મનુષ્ય (શ્રાવક – શ્રાવિકા) થી બાદર જીવની હિંસા સર્વથા તજી શકાતી નથી, માટે આ પુસ્તકના અન્તે પરિશિષ્ટ (अ) માં લખ્યા મુજબ તેની મર્યાદા કરૂં છુ અને ત્રસ જીવની હિંસાનાં નીચે પ્રમાણે પચ્ચક્ખાણ કરુ છુ —

પ્રતિજ્ઞા—(મોટકા) ત્રસ જીવને વિના અપરાધે–વિનાકારણે સંકલ્પી–હણવા નિમિત્તે હણવાના, જીવું ત્યાં સુધી, બે કરણ ત્રણ યોગે પચ્ચખ્ખાણ, એટલે મન–વચન–કાયા એ ત્રણ યોગે કરી જીવહિંસા કરુ નહિ; તેમ જ એ ત્રણ યોગે કરી બીજા પાસે કરાવું નહિ

મન વચન અને કાયા એ ત્રણને યોગ ' કહે છે કરવું, કરાવવું અને કરતાને રૂડુ જાણવું એ ત્રણને કરણ ' કહે છે

(૧) મન વચન ને કાયા ત્રણ યોગે ' કરી પાપ કરુ નહિ એ ત્રણને ત્રણ કોટી કહે છે (૨) એ ત્રણ ' યોગે ' કરી પાપ કરાવું નહિ એ ત્રણને બીજી ત્રણ કોટી કહે છે એ બે મળી છ કોટી થઈ (૩) એ ત્રણ યોગે ' કરી બીજાને પાપ કરતાં રૂડુ જાણુ નહિ તેને ત્રીજી ત્રણ કોટી કહે છે એ ત્રણે મળી નવ કોટી થઇ એમાથી છેલ્લી ત્રણ કોટી બાદ કરી બાકીની છ કોટીએ આ વ્રત અંગીકાર કર્યું છે

આગાર

પાંચ સ્થાવરના આરંભની ક્રિયા કરતાં, શરીર ઉપગરણ–દુપદ–ચૌપદ–રસ–કસ–કરિયાણાની સારસભાળ કરતા, ઔષધાદિ ખાતાં–ખવરાવતાં–ચોપડતા–ચોપડાવતાં, **ચોર શત્રુ વિગેરેથી પોતાનું રક્ષણ કરતાં**, ચાલતાં–સૂતાં–ઉઠતાં–બેસતા–રસોઈ કરતાં, વેપાર અને બીજી અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ કરતાં અને સાંસારિક કામકાજ કરતાં તથા **શૂન્ય ઉપયોગે** ત્રસ જીવ હણાય તેનો **આગાર** *

---

* આગાર રાખ્યો છે **તથાપિ** "જીવહિંસાત્યાગ વ્રત" અંગીકાર કર્યું છે એ વાત ધ્યાનમાં લઈ નીચેની બાબતો અવશ્ય પાળવા કાળજી રાખવી.

(૧) અણુગળ પાણી વાપરવુ નહિ, છેક ઝીણા વસ્ત્રો પાણી ગળવું નહિ.

(૨) સળેલુ અનાજ ખરીદવુ નહિ; અનાજ ઝાટકતા, તડકે નાખતા તેમાના જીવ મરે નહિ તેવી સંભાળ રાખવી; સળેલુ અનાજ જીવાત ખાનામાં નાખવુ

(૩) સીધું સામાન તથા ખાવા–પીવાની દરેક ચીજ બરાબર જોયા સિવાય વાપરવી નહિ. પ્રવાહી ચીજ ઉઘાડી મુકવી નહિ

(૪) લુગડા પલેવણ કર્યા સિવાય પલાળવાં–ધોવાં નહિ કે ધોબીને ધોવા આપવા નહિ

(૫) ખાટલા–ગોદડા તડકે નાખતા કે ખખેરતા તેમાના જીવ મરે નહિ તેવી સભાળ રાખવી.

(૬) બાવળાદિ સળી જાય એવાં ઈંધણ ખરીદવાં નહિ. છાણા, વાસના ચારણાથી ચાળીને બાળવાં. ચારણો ન મળે તો તેને બરાબર ખખેરીને બાળવા

(૭) વર્ષાઋતુમાં જીવની બહુ ઉત્પત્તિ થાય છે. માટે બનતા સુધી ગાડી આદિની સ્વારી કરવી નહિ

(૮) કપાસીઆ, તલ વિગેરેમા વર્ષાઋતુમાં જીવની ઉત્પત્તિ વિશેષ થાય છે માટે બનતાં સુધી તેવી ચીજનો વેપાર કરવો નહિ.

(૯) કઠોર સાવરણીએ પુંજો વાળવો નહિ

अतिचार

(૧) बंधे– નિર્દય બુદ્ધિએ કરી કોઈ પ્રાણીને દુઃખથી મરી જાય તેવા દૃઢ કે ને ગાઠે બંધન બાંધવું તે.

(૨) वहे– નિર્દય બુદ્ધિએ કરી કોઈ પ્રાણીને લાકડી આદિનો પ્રહાર કરવો તે.

(૩) छविछेए– દ્વેષ બુદ્ધિએ કરી કોઇ પ્રાણીનાં અંગ–ઉપાંગ છેદવાં તે.

(૪) भईमारे (भतिभारारोपण)– કોઇ પ્રાણી ઉપર મર્યાદાથી અધિક ભાર ભરવો તે.

(૫) भत्तपाण वोच्छेए–દ્વેષ બુદ્ધિથી કોઇ પ્રાણીને ભાત પાણીનો અંતરાય પાડવો તે.

* * * એ પાંચ અતિચાર મારે જાણવા પણ આચરવા નહિ.

બીજુ વ્રત [અણુવ્રત.]

નામઃ– " थूलाओ मुसावायाओ वेरमण " અથવા " स्थुल मृषावाद विरमण व्रत "

स्पष्टार्थ –(સ્થૂલ=મોટકા. મૃષાવાદ=જૂઠું બોલવું તે, વિરમણ= વિરામવું વ્રત=પ્રતિજ્ઞા) મોટકુ જૂઠું બોલવાથી નિવર્તવા સંબંધી પ્રતિજ્ઞા

विवरण – જગતમાં જૂઠું ઘણા પ્રકારનું છે, તેમાં આ નીચે લખેલા પાંચ મુખ્ય છે –

(૧) कन्नालीक –(કન્યા+અલિક=જૂઠું) વર કન્યાનાં વેવીશાળ સંબંધી સારાને ખોટું, ખોટાને સારૂં કે જાતિ ફેર કે ઉમર ફેર વિગેરે જૂઠું બોલવું તે.

(૨) गवालीक (गवालीक)–(ગો=ગાય+અલીક=જૂઠું) ગાય, ભેંસ વિગેરે ઢોરના સંબંધમાં બાંઝણી ગાય ભેંસ વિગે જૂઠું બોલવું તે

(૩) भोमालिक (भूम्यलीक) (ભૂમિ=જમીન+અલીક=જૂઠું)કઠિણ અથવા ઉપાઉ જમીનના સંબંધમાં જૂઠું બોલવું તે

(૪) **थापणमोसो**– પારકી થાપણ મૂકવા આપી તે ઓળવવા સબંધી જૂઠું બોલવું તે

(૫) **मोटकी कुडीशाख**– મોટકી જૂઠી સાક્ષી પૈસા લઇને તથા સબધને લઇને પૂરવી તે.

प्रतिज्ञा–એ રીતે મોટકુ જૂઠું બોલવાનાં, જીવુ ત્યાં સુધી બે કરણ અને ત્રણ યોગે **पच्चक्खाण.** (કોટી છએ)

आगार

કોઇ જીવ બચાવવાને કારણે, મશ્કરીમાં ભયથી, કે ઘર સબંધી કામમાં કોઈ વાત છાની રાખવા જેવી હોય, તેથી, તથા ભાષા ન જળવાય ને ઉપયોગ શૂન્યથી બોલાય તેનો **आगार** પણ કોઈને મોટુ નુકસાન થાય એવું જૂઠું બોલવું નહિ.

अतिचार

(૧) **सहस्सब्भक्खाणे**–કોઇને ધ્રાસકો પડે કે નુકસાન થાય એવી અણવિચારી ભાષા બોલવી તે.

(૨) **रहस्सब्भक्खाणे**–કોઇની રહસ્ય (છાની) વાત ઉઘાડી કરવી તે

(૩) **सदारमंतमेए**–પોતાની સ્રીના (સ્રીએ પુરુષના) મર્મ પ્રકાશ કરવા તે

(૪) **मोसोवएसे** મૃષા (ખોટો) ઉપદેશ–નીતિથી ભ્રષ્ટ થાય તેવો કરવો તે.

कूडलेहकरणे–ખોટા દસ્તાવેજ, ખાતાં, નનામો કાગળ ચીઠ્ઠી વિગેરે લખવાં તે

એ પાંચ અતિચાર મારે **જાણવા પણ આચરવા નહિ.**

त्रीजुं व्रत [अणुव्रत]

नामा– "थुलाओ अदिन्नादाणाओ वेरमणं" अथवा स्थूल अदत्तादान विरमण व्रत"

स्पष्टार्थ– [સ્થૂલ=મોટું અદત્તાદાન=વગર આપ્યે લેવું તે, વિરમણ=વિરામવું વ્રત=પ્રતિજ્ઞા] વગર આપ્યે અથવા વગર કહ્યે કોઈ ચીજ લેવાથી એટલે ચોરી કરવાથી વિરામવા સંબંધી प्रतिज्ञा

विवरण– સ્વામી અદત્ત જીવ અદત્ત, તીર્થંકર અદત્ત અને ગુરુ અદત્ત એ ચાર પ્રકારના અદત્ત પૈકી સ્વામી અદત્તથી ચોરીનો ગુન્હો બને છે તેના પ્રકાર નીચે મુજબ—

(૧) खातर खणी– ખાતર ખોદીને (ઘર–દુકાન તોડીને) માલ લેવો તે.

(૨) गांठडी छोडी– ગાંસડી છોડીને (કાતરીને–ફાડીને) અંદરથી માલ લેવો તે

(૩) ताळा पर कुंचीए करी– ઘર, દુકાન પટારા, પેટી, પાકીટ વિગેરેને તાળું દઈને બંધ કીધેલું હોય તેને પર એટલે પારકી (બીજી) કુંચીથી ઉઘાડીને કે તોડીને અંદરથી માલ કાઢી લેવો તે

(૪) पडी वस्तु धणीयाती जाणी– પડેલી ચીજનો ધણી જાણવા છતાં લેવું તે.

इत्यादिक– એ સિવાય ઠગી, ચૂકી, ગજવું કાપી નજર ચૂકવી તથા ધુમસો કરીને માલ લેવો તે

प्रतिज्ञा– ઉપર પ્રમાણે સ્વામી અદત્ત એટલે ધણીએ આપ્યા વગર કે કહ્યા વગર લેવાનાં એટલે ચોરી કરવાનાં જીવું ત્યાં સુધી ૨ કરણ અને ત્રણ યોગે पच्चक्खाण અને ભારે કીમતની કોઈ કે પડેલી વસ્તુનો માલિક ન મળી આવે તો તેનો ( )* ભાગ ધર્માદામાં વાપરવો એવી प्रतिज्ञा કરું છું પણ પરિગ્રહની મર્યાદામાં ગણવો

* આ જગાએ આઠમો ભાગ એમ લખવું

આગાર

(૧) સગાં સ્નેહીની ચીજ તેના ભરોસે (તેને પાછી આપવાના નિશ્ચયે), વગર કહ્યે, લેવી પડે તેનો આગાર.

(૨) છીંકણી, સોપારીનો કટકો, કલમ વિગેરે **નિર્માલ્ય** ચીજ બહુ જરૂરિયાત હોવાથી (માલિકની ગેરહાજરીમાં કહ્યા વગર લેવાનો આગાર.)

(૩) દાટેલી કે રસ્તામાં પડેલી વસ્તુનો માલિક મળી ન આવે તો તે રાખી લેવાનો આગાર. (પણ જો તે ભારે કીમતની હોય તો તેનો અમુક ભાગ ધર્માદામા વાપરવા પ્રતિજ્ઞા કરવી.)

अतिचार

(૧) तेनाहडे (स्तेनआहृत) (સ્તેન=ચોર+આહૃત=હરણ કરેલી) ચોરાઉ વસ્તુ જાણી બૂઝીને લેવી તે

(૨) तक्करपओगे–ચોરને મદદ કરવી તે

(૩) विरुद्ध रज्जाइक्कमे–રાજ્ય વિરૂદ્ધ કામ એટલે દાણ ચોરી કે લાંચ લેવી વગેરે કામ કરવું તે

(૪) कूडतोल्ले कूडमाणे–ખોટા તોલ અને ખોટા માપ રાખવાં તે.

(૫) तप्पडिरुवगववहारे(– તત્ પ્રતિરૂપ વસ્તુનો વહેવાર) દેખાડેલી વસ્તુ આપતા બીજી વસ્તુ આપવી તે.

એ પાંચ અતિચાર મારે **જાણવા** પણ **આચરવા** નહિ.

ચોથું વ્રત [અણુવ્રત]

नाम.–"थूलाओ मेहूणाओ वेरमणं" અથવા "**स्थूल मैथुन विरमण व्रत.**"

स्पष्टार्थ–(સ્થૂલ=મોટકા, મૈથુન=કામભોગ, વિરમણ=વિરમવું, વ્રત=પ્રતિજ્ઞા.) મોટકા મૈથુન સેવવાથી, વિરમવા સબંધી **प्रतिज्ञा.**

विवरण–(१) पुरुषे परस्त्रीथी अने स्त्रीए परपुरुषथी मैथुन सेववु ए व्यभिचार कहेवाय छे माटे तेनां सर्वथा पच्चक्खाण करु छु (२) पोतानी स्त्री के पुरुषथी सर्वथा मैथुन तजवु मुश्केल माटे तेनी मर्यादा करु छु

प्रतिज्ञा–(१) पोतानी स्त्री के पुरुष सिवाय अन्य स्त्री पुरुष तिर्यंच के देवता संबंधी जीवु त्यां सुधी नीचेनी कोटीए पच्चक्खाण–

(अ) जंबुद्वीपना दक्षिणार्ध भरतमांना मनुष्य–तिर्यंच संबंधी एक करण ने एक योगे एटले कायाए करी मैथुन सेवुं नहि (कोटी एक)

(ब) बाकी रहेलां मनुष्य तिर्यंच अने देवता संबंधी बे करण ने त्रण योगे एटले मन, वचन अने कायाए करी मैथुन सेवुं नहि अने ए त्रण योगे मैथुन सेवरावुं नहि (कोटी छए)

(२) पोतानी स्त्री के पुरुषथी नीचे लखेली तिथिओमां जीवु त्यां सुधी एक करण ने एक योगे एटले कायाए करी मैथुन सेववानां पच्चक्खाण

[नीचे तिथिओनां नाम लखवां]

[२] शुक्ल पक्षमां —
[१] कृष्ण पक्षमां :—

आगार

नीमेली तिथि भूली जवाथी के तिथिनी खबर नहि पडवाथी मैथुन सेवतां व्रत भांगे नहि पण बीजे दिवसे मैथुन सेववु नहि

* अतिचार

(१) इत्तरिय परिग्गहिय गमणे–(इत्तरिय एटले थोडा काळनी (नानी उमरनी, परिग्गहिय एटले ग्रहण करेली—परणेली)

---

* आ व्रतना पहेला अने बीजा अतिचारना अर्थ करवामां केटलाक पुस्तकोमां भूल थयेली जोवामां आवे छे माटे तेनो खुलासो करवानी अत्रे जरूर जणाय छे :—

લગ્ન થયેલું છે પણ ઉંમર નાની છે તેનાથી ગમન કરવું તે.

(૨) **अपरिग्गहिय गमणे**–(अपरिग्गहिय એટલે ગ્રહણ કરેલી નથી, લગ્ન થયુ નથી.) વેવિશાળ થયેલ છે પણ લગ્ન થયેલુ નથી તેનાથી ગમન કરવું તે

(૩) **अन्नंग क्रिडा**–પરસ્ત્રીનાં અંગોને વિષય દૃષ્ટિથી સ્પર્શ કરવો તે, કામચેષ્ટા કરવી તે.

(૪) **परविवाह करणे**–પારકા વિવાહ તથા નાતરાં કરાવવાં તે.

(૫) **कामभोगेसु तिव्वाभिलासा**–કામભોગ ઉપર અતિ તીવ્ર ઇચ્છા કરવી તે.

એ પાંચ અતિચાર મારે **જાણવા** પણ **આચરવા નહિ.**

પાંચમું વ્રત [અણુવ્રત]

नामः–थुलाओ परिग्गहाओ परिमाण" અથવા **स्थूल परिग्रह परिमाण व्रत.**"

इत्तरिय परिग्गहिय गमणे નો અર્થ "થોડા કાળની એટલે નાની ઉપરની સ્ત્રીથી ગમન કરવુ નહિ." એવો કરેલો છે તે ભૂલ ભરેલો છે કારણ કે નાની ઉંમરની હોય પરંતુ તેનાથી લગ્ન થયેલુ ન હોય તો તે પરસ્ત્રી કહેવાય અને પરસ્ત્રીથી **મૈથુન** સેવવાનાં તો અહીં પચ્ચક્ખાણ કરેલાં છે, તો તે **અતિચાર** કહેવાય નહિ, **અણાચાર** કહેવાય, માટે ખરું જોતાં તે સ્ત્રીથી લગ્ન થયેલું હોવુ જોઇએ પણ નાની ઉમરની હોવાથી તેનાથી મૈથુન સેવવાનો અતિચાર કહેલો છે (સરકારી કાયદો પણ એવો જ છે)

अपरिग्गहिय गमणे નો **અર્થ** "ગણિકા વગેરેથી ગમન કરવુ નહિ" એવો કરેલો છે, તે પણ ભૂલ ભરેલો છે કારણ કે ગણિકા એ પણ **પરસ્ત્રી** જ ગણાય; માટે "વેવિશાળ થયેલ છે પણ લગ્ન થયેલું નથી" તેવી સ્ત્રી સમજવી કારણ કે લગ્ન થયા સિવાય તે મૈથુન સેવવાને યોગ્ય નથી માટે અતિચાર કહેવાય

સ્પષ્ટાર્થ :-(સ્થૂલ=મોટકા, પરિગ્રહ=માલમત્તા, પરિમાણ=મર્યાદા, વ્રત=પ્રતિજ્ઞા) મોટકા પરિગ્રહની મર્યાદા કરવા સંબંધી પ્રતિજ્ઞા +

વિવરણ—પરિગ્રહ નવ પ્રકારનો છે તેની વિગત નીચે 'મર્યાદા'માં આપી છે

પરિગ્રહની મર્યાદા

(૧) ખેત—ઉઘાડી જમીન જેવી કે ખેતરો, વાડી ગામ, ગમાણ, વાડો, બગીચા, બાગમાં આવેલી વગેરે પોતાનાં કરી રાખવા હોય ( ) અગર ભીસ્વી રાખવાં હોય તો વીઘા ( ) સુધી.

(૨) વત્થુ—ઢાંકી જમીન જેવી કે ઘર—હાટ, ઘર ટાંકાં, ખડકી સહિત-મકાન ( ) ઓરડીઓ ( ) ડેલું ( ) સાદાં ખાવાની ઓરડીઓ ( ) ધર્મશાળાને અગે ઓરડીઓ ( ) કદ્રાથી મકાન બાંધીને વેચવાં તે ( ) તથા બંગલો ( ) તેને અગે તબેલા ( ) વગેરે બાંધેલાં મકાન (જમીન સાથે) નગ ( ) સુધી.

(૩) હિરણ્ય—ઘડેલું તથા વગર ઘડેલું રૂપું, શેર ( ) સુધી તથા વેપાર [ ] ઘરેણાં [ ]

(૪) સુવર્ણ—ઘડેલું તથા વગર ઘડેલું સોનું, શેર [ ] સુધી તથા વેપાર [ ] ઘરેણે [ ]

(૫) ધન—હીરા, માણેક, મોતી, પરવાળાં, વગેરે ઝવેરાત રૂપીઆ [ ] સુધીની કીમતનું વેપાર, ઘરેણે તથા મહોરછાપ નાણું રૂપીઆ [ ]ની કીમત સુધીનું માસ બારમાં અમુક ધર્માદામાં રકમ [ ] વાપરવી જોઇએ.

(૬) ધાન્ય-અનાજ ઘર ખર્ચ માટે શિલક રાખવું પડે તો વરસ એક મણ [ ] સુધી

+ ઇચ્છારીને ઇચ્છા આકાશ પ્રમાણ છે તે ઓછી કરવા પરિગ્રહનું પરિમાણ કરવું તેનું નામ 'ઇચ્છા પરિમાણ વ્રત" આ વ્રતને આ નામ પણ આપેલું છે.

કાલાં [ ] કપાસ [ ] એરંડા [ ] સરસવ [ ] ગેહુમ [ ] ચોખા [ ] જુવાર [ ] બાજરી ( ) મગ ( ) તલ ( ) કઠોળ ( ) વગેરે ચોવીસે જાતના ધાનના વેપાર માટે શિલકે રાખવું પડે તો વરસ એકે મણ ( ) સુધી.

(૭) दुपद-(બે પગ વાળા) દાસ, દાસી, વાણોતર, કામગરા, વગેરે પોતાના ઘર મધ્યે પોતાના કરી રાખવાં હોય તો નગ ( ) અને પક્ષી રાખવા હોય તો નગ ( ) સુધી.

(૮) चौपद-ચાર પગવાળાં જનાવર—

વાહનની મર્યાદા નીચે મુજબઃ—

(अ) ચૌપદની પરીવાર સહિત મર્યાદા	(ब) ફરતા વાહનની મર્યાદા	(क) તરતાં વાહનની મર્યાદા
ગાય નગ	પાલખી નગ	વહાણુ નગ
ભેંસ નગ	બળદગાડી	હોડી નગ
બળદ નગ	ઘોડાગાડી	સ્ટીમર નંગ
ઘેટાં નગ	વ્હેલ નગ	લૉન્ચ નંગ
ઘોડા નગ	રથ નગ	મનવાર નગ
બકરી નગ	એકા-ડમણી	તાવડા નગ
ઊંટ નગ	બાઇસિકલ	ત્રાપા નગ
પાડા નગ	મોટરકાર	બલૂન

(૯) कुविय-ઘરવખરી એટલે નાનાં મોટા રાચરચીલા, પેટી-પટારા વગેરે સર્વ થઇને કુલ રૂપીઆ [ ] સુધી તથા તાંબાના વાસણ, પીત્તળના વાસણ, જરમન સીલ્વર વગેરે ધાતુનો વેપાર કરવો પડે તે [ ] કાપડનો [ ] લાકડાનો [ ] વગેરે.

प्रतिज्ञा-ઉપર પ્રમાણે મર્યાદા કીધી છે, તે ઉપરાંત પરિગ્રહ રાખવાનાં જીવું ત્યા સુધી એક કરણ ને ત્રણ યોગે पच्चक्खाण, [કોટી ત્રણે] ×

आगार

લ્હેણામા કે વારસા હકથી આવેલી તથા લોચથી જડેલી વસ્તુ રાખી લેવાનો आगार પણ તરત જ તેની તપાસ કરવી કે પોતે મર્યાદા કરેલી છે તે

ઉપરાંત તો કોઈ બીજ થઈ જવી નથી ? એ તેમ બન્યુ હોય તો તાકીદે વધારાની ચીજનો સદુપયોગ કરી દેવો

अतिचार

(૧) खेत–वत्थु–प्पमाणाइक्कमे – ઉઘાડી તથા ઢાંકી જમીનની મર્યાદા ઓળંગવી તે.

(૨) हिरण्ण–सुवन्न–प्पमाणाइक्कमे – રૂપાની તથા સોનાની મર્યાદા ઓળંગવી તે.

(૩) धन – धान्य – प्पमाणाइक्कमे – ધન તથા અનાજની મર્યાદા ઓળંગવી તે

(૪) दुपद–चौपद–प्पमाणाइक्कमे– બે પગવાળાં અને ચારપગાં પ્રાણી આદિની મર્યાદા ઓળંગવી તે.

(૫) कुविय–प्पमाणाइक्कमे – ઘરવખરીની મર્યાદા ઓળંગવી તે.

* એ પાંચ અતિચાર જાણવા પણ આચરવા નહિ.

છઠ્ઠુ વ્રત [ગુણ વ્રત]

नाम: – " दिशा परिमाण व्रत "

स्पष्टार्थ : – જે ગામમાં રહ્યું છુ ત્યાંથી દશ દિશાઓ.

विवरण–દિશાઓ દશ છે – ૧ उड्ढ એટલે ઊંચી, ૨ अधो [अधः] એટલે નીચી ૩ ત્રીછી [तिर्यक] એટલે વચલી ત્રીછી દિશા આઠ પ્રકારની છે: – ચાર દિશા અને ચાર વિદિશા [ખૂણા] એટલે પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, અગ્નિ, નૈઋત્ય, વાયવ્ય અને ઇશાન.

परिमाण

૧ ઊંચુ વિમાન કે પર્વત કે મકાનમા જવું હોય તો ગાઉ [ ]

૨ નીચુ ઉતરવુ હોય તો ગાઉ [ ]

૩ ત્રીછી (તિર્યક) દિશાએ ચાર દિશા અને ચાર વિદિશાએ જવાની મર્યાદા · પોતાના રહેવાના ગામથી [ ]

(अ) જળ માર્ગે–વહાણ તથા આગબોટે બેસીને ગાઉ [ ]

[ब] સ્થળ માર્ગે પગે ચાલીને કે વાહને બેસીને કે રેલમાં બેસીને કે વિમાન તથા બલૂનમાં બેસીને જવુ હોય તો ગાઉ [ ]

प्रतिज्ञा– ઉપર પ્રમાણે મર્યાદા કરી છે, તે ઉપરાંત જઈને સ્વેચ્છાએ, કાયાએ, પાંચ આશ્રવ અને અઢાર પાપસ્થાનક સેવવાનાં, જીવું ત્યાં સુધી બે કરણ અને ત્રણ યોગે **पच्चक्खाण**.[કોટી છએ] અને +હદમાં રહીને હદ બહારની જમીનના સબંધમાં એક કરણ ને ત્રણ યોગે **पच्चक्खाण** [કોટી ૩]

आगार

ચોરાદિ વડે હરણ કરવાથી રાજાદિના બળાત્કારથી, ગાઉનું માપ બરાબર માલૂમ નહિ પડવાથી, પવનથી બોટ–વહાણ ઘસડાઇ જવાથી અને બેભાન થઇ જવાથી મર્યાદા ઓળગી જવાય તેનો **आगार** અને આગળ ઉપર સાધુપણુ અગીકાર કરું તો મર્યાદા ઓળગી ગમે ત્યા જાઉ તેનો **आगार.** (સાવદ્યકર્મ નહિ કરવા દિશાની મર્યાદા કરેલી છે પણ સાધુને કાંઈ સાવદ્યકર્મ કરવા જવાનુ નથી)

अतिचार

[१] **उड्ढदिसिप्पमाणाइक्कमे**–ઊંચી દિશાની મર્યાદા ઓળગવી તે

[२] **अधोदिसिप्पमाणाइक्कमे**–નીચી દિશાની મર્યાદા ઓળગવી તે

[३] **तिरियदिसिप्पमाणाइक्कमे**–ત્રીછી [તિર્યક] એટલે જળ તથા સ્થળ માર્ગની ચાર દિશા અને ચાર ખૂણાની મર્યાદા ઓળંગવી તે.

+ હાલમાં રેલ્વેની સગવડ હોવાથી માણસો ઘણા દૂર જઇ શકે છે તેથી ત્યા જાતે નહિ જતા સગા સ્નેહીથી પત્ર કે તાર મારફત કામ કરાવી શકાય છે માટે હદમાં રહીને હદ બહારની જગ્યામા તેમ કરવા આગાર રાખ્યો છે.

[૪] खेत्तुवड्डि–સઘળી દિશાના ગાઉ ભેગા કરી એક દિશાએ જવું તે.

[૫] सईअंतरद्धाए–સંદેહ પડયા છતાં આગળ જવું તે

એ પાંચ અતિચાર મારે જાણવા પણ આચરવા નહિ

સાતમું વ્રત [ગુણ વ્રત]

नामः–"उपभोग परिभोग परिमाण व्रत" અથવા "भोगोपभोग परिमाण व्रत"

स्पष्टार्थः–(ઉપ=થોડું+ભોગ=ભોગવવું, પરિ=વધારે+ભોગ=ભોગવવું, પરિમાણ=મર્યાદા, વ્રત=પ્રતિજ્ઞા આહાર, પુષ્પ અને વિલેપન વગેરે જે વસ્તુ દિવસમા એક જ વાર (થોડી વાર) ભોગવવામાં આવે છે તે ઉપભોગ અને ઘર, વસ્ત્ર પહેરવા વગેરે જે વારવાર ભોગવવામાં આવે છે તે પરિભોગ એ બેની મર્યાદા કરવા સબંધી પ્રતિજ્ઞા

विवरणः– (१) भोयणाउय એટલે ભોજન સબંધી અને (२) कम्मउय એટલે વેપાર સબંધી: એ બે પ્રકારે આ વ્રતની મર્યાદા કરવાની છે भोयणाउय ના ૨૬ પ્રકાર અને कम्मउय ના ૧૫ પ્રકાર છે પ્રથમ भोयणाउय ની મર્યાદા કર્યા પછી कम्मउय ની મર્યાદા કરીશું

भोयणाउय ના ૨૬ બોલની મર્યાદા—

(१) उल्लणियाविहि ડિલ લુછવાના તથા શોખથી હાથમાં રાખવાના રૂમાલ—ટુવાલ નંગ ( ) તેની જાત–રેશમ ( ) ઊનનો ( ) સુતરઉ ( )

---

* આ ૨૬ બોલની મર્યાદામાં દરેક બોલમાં જાત લખવા જગ્યા રાખી છે તો જાત નહિ લખે તોપણ ચાલશે; કારણ કે અહીં ખપતી ચીજની જાત લખવાની છે તે નહિ લખે તો તે જાતની બધી ચીજ ખપતી છે અને તેની મર્યાદા કરી છે એમ સમજવી. પરંતુ કોઈ ચીજ ત્યાગવાની ખાસ હોય તો "અમુક ચીજનો ત્યાગ છે" એમ લખવું અથવા અમુક ચીજ (નામ લખવી) સિવાય બાકીનીનો ત્યાગ છે એમ લખવું.

(૨) दंतणविहं :– લીલાં દાતણના કટકા નગ ( ) તેની જાત :– બાવળ ( ) આવળ ( ) કણોઈ ( ) જીલ ( ) લીંબડો ( ) તુવેર ( ) કપાસ ( ) નેતર ( ) વડનુ ( )

(૩) फलविहं :– શોખથી શરીરે ચોળવાનાં ફળ દિન એકે ( ) તેની જાત :– અરીઠાં ( ) આંબળાં ( ) કકોડી ( )

(૪) अब्भंगणविहं :– શરીરે ચોળવાનુ તેલ, ફુલેલ, અત્તર વિગેરે દિન એકે શેર ( ) તેની જાત :–

(૫) उवट्टणविहं :– શરીરે મર્દન કરવાની પીઠી વિગેરે દિન એકે શેર ( ) તેની જાત – સાબુ ( ) સાજીખાર ( ) ખારો ( ) લોટ ( ) માટી ( ) છાસ ( ) છાણ ( )

(૬) मंज्जणविहं :– સ્નાન કરવાનુ પાણી દિન એકે મણ ( ) દેશ સ્નાન તથા અશુદ્ધતાનો **आगार.**

(૭) वत्थविहं :– શરીરે પહેરવા–ઓઢવા–પાસે રાખવાનાં વસ્ત્ર દિન એકે નગ ( ) તેની જાત.–પણ ધર્મ ઉપકરણ જુદાં શુભ પ્રસંગે આગાર

(૮) विलेवणविहं :– શોખ નિમિત્તે શરીરે ચોપડવું કે કપાળે ચાલ્લો કરવો હોય તો દિન એકે શેર ( ) તેની જાત:– કંકુ, કેશર, સુખડ, લવીંગ, મરી સુંઠ વગેરે

(૯) पुप्फविहं :– સુંઘવાના કે પહેરવાના ફૂલ (કોઈના તોડેલાં હોય તે તથા પોતાના બગીચામાથી તોડવાં કે વેચવા પડે તો આગાર) દિન એકે શેર ( ) તેની જાત -

(૧૦) आभरणविहं :– ઘરેણા પહેરવા હોય તો દિન એકે રૂપીઆ ( ) સુધીની કીંમતના, તેની જાત –

(૧૧) धूपविहः— ધૂપ કરવો હોય તો દિન એકે શેર (   )
તેની જાત —લોબાન, અગરબત્તી, ગુગળ, લોટ.

(૧૨) पेज्जविहः— તેજાના સહિત ચા, કોફી, સરબત (   )
ભાંગ (   ) ગુલકાવાનો (   ) વગેરે પીવાની વસ્તુ
દિન એકે શેર (   ) તેની જાત—

(૧૩) मक्खणविहः— સુખડી–મીઠાઈ–હલવો–દૂધીનો હલવો–પાપડીની
ખીચડી વગેરે દિન એકે શેર (   ) તેની જાત—

(૧૪) उदनविहः—(ओदन=ચોખા) કઠોળ સિવાયનું લાડુ ધાન્ય
દિન એકે શેર (   ) તેની જાત—

(૧૫) सूपविह — કઠોળ દિન એકે શેર (   ) તેની જાત

(૧૬) विगइविहः— મધ, માખણ, દારૂ, માંસ એ ચાર મહાવિગય
સદંતર ખાવાનાં તથા વાપરવાનાં पच्चक्खाण

દવા તરીકે મધ–માખણ ખાવાનો આગાર દવા તરીકે દારૂ
ચોપડવાનો આગાર અમીછ દવાની બનાવટના અજ્ઞાનપણાને લીધે
કોઈ મહાવિગય ખવાય તો તેનો આગાર

લઘુ વિગય ખાવાની દિન એકે નીચે પ્રમાણે મર્યાદા—

ઘી	પતાસાં	દહીં
ગોળ	શીખંડ	મલાઈ
તેલ	દૂધપાક	આઈસક્રીમ
સાકર	બાસુદી	બરફ
ખાંડ	દૂધ	

(૧૭) सागविहः—લીલોત્રી શાક માટે તથા કાચી ખાવામાં લેની તે દિન
એકે શેર (   ) તેની જાત અત્રે લખવા જરૂર નથી વ્રત ધારણ
કરનારને કંટાળો ન ઉપજે તે સારૂ આ પુસ્તકના અંતે પરિશિષ્ટ
(ક) માં તમામ લીલોત્રીનાં નામ લખ્યાં છે તેમાં પોતાની મરજીમાં આવે
તે લીલોત્રીની છૂટ રાખી બાકીની લીલોત્રીનાં पच्चक्खाण કર્યાં.

અને એ પચ્ચક્ખાણ કરેલી લીલોત્રીનાં નામ ઉપર લાલ સાહીથી છેકો મારવો એટલે બાકીની લીલોત્રી ખપતી છે એમ સમજાશે અને લીલોત્રીની મર્યાદા સમજવી.)

નીચેની તિથિઓએ તમામ લીલોત્રીનો ત્યાગ :

શુક્લ પક્ષમાં :—

કૃષ્ણ પક્ષમાં :—

(૧૮) **माहुरविह :–** મેવો, દિન એકે શેર (   ) તેની જાતઃ–કેરી પાકી (   ) કેળાં પાકાં (   ) તથા દ્રાક્ષ, ચારોળી, ખજુર ખારેક, પીસ્તાં વિગેરે :—

(૧૯) **जिमणविह :—** જમવાને માટે ધાન્ય દિન એકે (   ) તેની જાત,

(૨૦) **पाणिविह :—** પીવા માટે પાણી શેર (   )

(૨૧) **मुखवासविह :—**સુખવાસ નિમિત્તે ખાવાની વસ્તુઓ. દિન એકે શેર (   ) તેની જાતઃ—

(૨૨) **वाहनविह :–** બેસવાનાં વાહનઃ– વહાણુ, (નાવ) આગબોટ, કોટિયું, ત્રાપો, વગેરે દિન એકે નગ (   ) તેની જાત :—

(अ) ફરતાં—આગગાડી. (સલૂન)
(व) ચરતાં —ઘોડા, ઊંટ, પાડો.
(क) તરતા —જળવાટે.
(ड) આકાશ માર્ગે. (બલૂન વગેરે)

(૨૩) **उवाणहविह :—** પગરખા વગેરે, નગ (   ) તેની જાતઃ— સપાટ, કતાનના જોડા, પાવડી, મોજા.

(૨૪) **सयणविह :—**સૂવા બેસવાનાં આસન તથા સાહિત્ય, નંગ (   ) તેની જાતઃ—

(૨૫) सचित्तविह :– સચિત દ્રવ્ય, દિન એક ન ગ (   ) તેની જાત–

(૨૬) दव्वविह :– સચિત અને અચિત મળીને દ્રવ્ય ન ગ (   ) તેની જાત :–

રાત્રિ ભોજનનો સર્વથા અથવા માસ એકમાં દિન   નો ત્યાગ રોગ, જરા, પરવશપણું, પરદેશ તથા ભૂલચૂકનો आगार

પ્રતિજ્ઞા– ઉપર પ્રમાણે છવ્વીસ બોલની મર્યાદા કીધી છે, તે ઉપરાંત કોઈ વસ્તુ સ્વેચ્છાએ કાંઈ કરી ભોગ નિમિત્તે ભોગવવાનું જીવું ત્યાંસુધી એક કરણ ને ત્રણ યોગે पच्चक्खाण

आगार

ભેળસેળ, અડબડ, ઓસડવેસડ, અજાણપણું, ઉપયોગ શૂન્ય લગ-મૃત્યુ અને શુભ પ્રસંગ, અગ્નિ પ્રસંગ, દુષ્કાળ પ્રસંગ, રાજ્ય પ્રસંગ, અનુકંપા પ્રસંગ તથા છ છીંડીનો आगार

अतिचार

(૧) सचित्ताहारे– સચિત વસ્તુ ખાવી તે

(૨) सचित्त पडिबद्धाहारे– સચિત વસ્તુની સાથે વળગેલી વસ્તુ ખાવી તે આંબળાદિકથી ગુઠલ ઉખેડીને ખાવો તે

(૩) अप्पोलिया सहिमक्खणया- નહિ પકવેલી વસ્તુ ખાવી કણુ ખરાદિક

(૪) दुप्पोलियो सहि मक्खणया– ખાટી રીતે પકવેલી વસ્તુ ખાવી અડધાં તે રીંગણાં, સકરીઆં, કારીગરાં, ઉબિંબુ વગેરે

(૫) तुच्छो सहि भक्खणया – ખાવાનુ થોડુ અને નાખી દેવુ ઘણું એવી ચીજ–શેરડી, સેગટાની સીંગ, સોંઘર્ (મગફળી) ખાવી તે

એ પાંચ અતિચાર, સારે જાણવા પણ આચરવા નહિ.

આપવું પડે તો તથા કોસ. રેંટ, ઝંપ ઝીલું કરવું પડે તો તથા લાઇ પ્રસંગે પાણી આપવું પડે તો આગાર.

(૧૫) **असइजणपोसणया:**– (અસતિ જનને પોષવાનો) ઢોર, ગુલામ-તે છોકરીઓ રાખી વેશ્યાનો ધંધો કરાવવો નહી, પણ પોતાની ગાય, ભેંસ, ઘોડા વગેરે ઉછેરી વેપાર કરવો પડે તો આગાર.

आगार

પોતાના ઘરની કે લેણામાં આવેલી ચીજ વેચવી પડે તેનો **आगार.**

આઠમું વ્રત [ગુણવ્રત]

નામઃ– " अणत्थदंडाओ वेरमणं " અથવા **" અનર્થ દંડ विरमण व्रत "**

स्पष्टार्थ:– અનર્થ એટલે અર્થ (સ્વાર્થ) વિના આત્મા દંડાય છે તેવી ક્રિયાઓથી વિરમવા સંબંધી **પ્રતિજ્ઞા.**

विवरण:– 'અનર્થ દંડ' ના ચાર પ્રકાર છે તે નીચે મુજબ –

(૧) **अवज्झाणाचरियं:**– (**अपध्यान** એટલે ખોટું ધ્યાન ધરવાથી) પાપકારી આર્ત ધ્યાન તથા રૌદ્ર ધ્યાન ધરવું તે (અમુક માણસનું ઘર બળી જાય તો સારૂ, એવુ દ્વેષબુદ્ધિથી ચિંતવવુ તે રૌદ્ર ધ્યાન અને સાસારિક દુખોની ચિંતામાં મશગૂલ થવું તે આર્ત ધ્યાન.)

(૨) **पमायाचरियं :**– (**प्रमाद**–આચરણ) એઠવાણી, ઘી, તેલ, ગોળ, વગેરેના વાસણ ઉઘાડા મૂકવાથી ત્રસ જીવ અંદર પડી મરણ પામે તેવા પ્રવાહી પદાર્થોનો પ્રમાદ (આળસ) કરવો તે

(૩) **हिंसप्पयाणं :**– હિંસાકારી શસ્ત્ર તથા બીજી કોઇ હિંસા થાય તેવી વસ્તુ, હિંસા કરવાના કામમા કોઇને આપવી તે

(૪) **पावकम्मोवएसं:**– (પાપ કર્મનો ઉપદેશ) ત્રસજીવની ઘાત થાય એવો તથા સાધુ–શ્રાવક, આદરેલા વ્રતથી ભ્રષ્ટ થાય એવો ઉપદેશ કરવો તે

(૮) रसवाणिज्जे–(રસનો વેપાર)નીચ રસ એટલે દારૂનો વેપાર ક નહી ઉંચ રસ એટલે ઘી, તેલ, ચરબીયું, ગોરીયું, ખાંડ ગોળ, ખાંડ, સાકર વગેરેનો વેપાર કરવો હોય તો ... ઉપરાંતનો કરવો નહિ.

(૯) लक्खवाणिज्जे–(લાખનો વેપાર) લાખ તથા મીણનો વે કરવો નહિ.

(૧૦) विसवाणिज्जे–(ઝેરનો* વેપાર) ઝેરી વસ્તુ વેચવાનો વેપાર ક નહિ, ઔષધીની દુકાનને અંગે વછનાગ, વૈદની દુકાનને ઝેરી ગોળી તથા અફીણની દુકાન.

(૧૧) जंतपिल्लणकम्मेः– (યંત્ર=મશીનરીનો વેપાર) યંત્ર, ઘાણી, ચરખા, મિલ, જીન, પ્રેસ, ખાંડવાનો ડોલ, ખરખાન ... પે, કટ-વાઢ, સુનારઠ્ઠી, લોઢાના સંચા નવા ... ઘાણી વગેરેના કરવા પડે તો આગાર. ઘંટીએ દળવું, ... શ્રીફળ, સોપારી ભાંગવી પડે તે વગેરેનો વેપાર કરવો ન કરવાની જરૂર પડે તો ... ઉપરાંત કરવો ન પણ ઘેર એન્જિનચર, ખાજે કૂપીઓ ... પડે તો આગ

(૧૨) निल्लंछणकम्मः– અવયવ છેદી બળદ, ઘોડા, પાડાને ખસી કરાવવા–બનાવવાનો વેપાર કરવો નહિ.

(૧૩) दवग्गिदावणया– દાવાનળ સળગાવવાનો વેપાર કરવો ન ખેતરમાંથી સૂકું બાળવું નહિ.

(૧૪) सरदहतलागपरिसोसणया– સરોવર, દ્રહ, તળાવ શોષાવવ વેપાર કરવો નહિ, પણ પાણીનો ... કરીને બગીચામા, ખેત

* ... ઝેરી ગોળી ... ખરીદવી–વેચવી પડે ... સીકરીએ પોતાના ... નકામી ... પડે, ... ઉપર ... પાણી ... પડે, માટે ... રાખવી ... તે ... પોતાની સ્થિતિ, શક્તિ તથા આજુબાજુના સંજોગો જોઈ ... કરાવી મર્યાદા છે

આપવું પડે તો તથા કોસ રેંટ, અંપ ઝીલું કરવું પડે તો તથા લાઇ પ્રસંગે પાણી આપવું પડે તો આગાર.

(૧૫) असइजणपोसणयाः– (અસતિ જનને પોષવાનો) ઢોર, ગુલામ-તે છોકરીઓ રાખી વેશ્યાનો ધંધો કરાવવો નહી, પણ પોતાની ગાય, ભેંસ, ઘોડા વગેરે ઉછેરી વેપાર કરવો પડે તો આગાર.

आगार

પોતાના ઘરની કે લેણામાં આવેલી ચીજ વેચવી પડે તેનો आगार.

આઠમુ વ્રત [ગુણવ્રત]

नामः– " अणत्थदंडाओ वेरमणं " અથવા " अनर्थ दंड विरमण व्रत "

स्पष्टार्थः– અનર્થ એટલે અર્થ (સ્વાર્થ) વિના આત્મા દંડાય છે તેવી ક્રિયાઓથી વિરમવા સંબંધી प्रतिज्ञा.

विवरणः– 'અનર્થ દંડ'ના ચાર પ્રકાર છે તે નીચે મુજબ:–

(૧) अवज्झाणाचरियंः– (अपध्यान એટલે ખોટું ધ્યાન ધરવાથી) પાપકારી આર્ત ધ્યાન તથા રૌદ્ર ધ્યાન ધરવું તે. (અમુક માણસનું ઘર બળી જાય તો સારૂં, એવું દ્વેષબુદ્ધિથી ચિંતવવું તે રૌદ્ર ધ્યાન અને સાંસારિક દુઃખોની ચિંતામાં મશગૂલ થવું તે આર્ત ધ્યાન.)

(૨) पमायाचरियं :– (प्रमाद–આચરણ) એઠવાણી, ઘી, તેલ, ગોળ, વગેરેના વાસણ ઉઘાડા મૂકવાથી ત્રસ જીવ અંદર પડી મરણ પામે તેવા પ્રવાહી પદાર્થોનો પ્રમાદ (આળસ) કરવો તે

(૩) हिंसप्पयाणं :– હિંસાકારી શસ્ત્ર તથા બીજી કોઇ હિંસા થાય તેવી વસ્તુ, હિંસા કરવાના કામમા કોઇને આપવી તે

(૪) पावकम्मोवएसः– (પાપ કર્મનો ઉપદેશ) ત્રસજીવની ઘાત થાય એવો તથા સાધુ–શ્રાવક, આદરેલા વ્રતથી ભ્રષ્ટ થાય એવો ઉપદેશ કરવો તે.

प्रतिज्ञा:–ઉપર કહ્યા પ્રમાણે મોટકા 'અનર્થ દંડ' સેવવાનાં જાવજ્જીવ ત્યાં સુધી, બે કરણ ને ત્રણ યોગે पच्चक्खाण

आगार

(૧) મન કબજે નહિ રહેવાથી, સરળ સ્વભાવે દ્વેષબુદ્ધિ વિના આર્ત=રૌદ્ર ધ્યાન ધરાય તેનો आगार (૨) સશસ્ત્રકથી ઘી–તેલાદિનાં વાસણ ઢાંકવા રહી જાય તેનો आगार (૩) ચપ્પુ–સુઈ વગેરે કોઈને ત્રસજીવની હિંસા ન થાય એવા ઉપયોગમાં અપાય તેનો आगार (૪) સગાં સંબંધીનું રૂડું ઇચ્છવા નિમિત્તે તથા અનુકંપા નિમિત્તે ધંધો–કામકાજ વગેરે કરવાનું કહેવાય તેનો आगार (૫) તરવાર, બંદૂક વગેરે શસ્ત્ર પરવાનો મેળવી રાખ્યા હોય અને કોઇ સ્નેહીને માત્ર શોભા અર્થે પાસે રાખવા, માગવાથી અપાય તેનો आगार

अतिचार

(१) कंदप्पे:–કંદર્પ (કામ વિકાર) વધે એવી કુચેષ્ટા કરવી તે.
(२) कुक्कुइए –(काम मर्म कथा) કામાતુર કરનારી વાતો કરવી તે.
(३) मोहरिए:–(मुखरीपणुं) હાસ્યાદિક જેમ તેમ બોલવું તે (જેથી કોઈની એબ ઉઘાડી થાય અથવા કોઈ કષ્ટ પામે.)
(४) संजुत्ताहिगरणे:–પોતાના ખપ કરતાં વધારે અધિકરણ મેળવવા તે
(५) उपभोग परिभोग अइरत्ते:–ઉપભોગ–પરિભોગ અર્થે વપરાતી ચીજો ઉપર અતિ ચાહના કરવી તે.
એ પાંચ અતિચાર મારે જાણવા પણ આચરવા નહિ.

નવમું વ્રત [શિક્ષાવ્રત]

नाम सामायिक व्रत

स्पष्टार्थ :–આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાનની પરિણતિ રૂપ ક્રિયા તેને અશુભ સાવદ્ય વ્યાપાર કહીએ, તેનો ત્યાગ કરીને આત્માને સમતા પરિણામમાં રાખે તે

सामायिक [સમ+આય+ઇક] **सम** એટલે સમ્યક પ્રકારે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર, તેનો **आय** એટલે લાભ જેનાથી થાય તે **सामायिक.**

विवरणः– એક અંતર્મુહૂર્ત એટલે બે ઘડી સુધી સકળ સાવદ્ય કર્મનો ત્યાગ કરવાનુ આ વ્રત છે. તે ૧૦ મનના, ૧૦ વચનના અને ૧૨ કાયના એ બત્રીસ દોષ તથા ચાર વિકથા (સ્ત્રી, ભોજન, દેશ અને રાજ્ય સબંધી) ટાળીને કરવાનુ છે. એ વ્રત બે ઘડીનુ સાધુપણુ અથવા સાધુપણાની વાનકી હોઇ, અનાદિ કાળના સંસાર પરિભ્રમણ થકી વિશ્રામ કરવાનો રુડો ઉપાય છે.

प्रतिज्ञाः– આ સામાયિક વ્રત મારે **છતી શક્તિએ** જીવું ત્યાં સુધી હરરોજ કોટી ૮/૬ * એ કરવું અથવા વર્ષ એકમાં ( ) કરવા

आगार

માંદગી, પરદેશગમન, પરવશપણું, વૃદ્ધાવસ્થા તથા કોઇ સરકારી કે લૌકિક કામમાં રોકાઇ પડવાથી ન બને તેનો **आगार.**

अतिचार

(૧) **मण–दुप्पणिहाणे**– મન દુષ્ટ રીતે પ્રવર્તાવ્યું હોય તે.

(૨) **वय–दुप्पणिहाणे**– વચન દુષ્ટ રીતે પ્રવર્તાવ્યુ હોય તે.

(૩) **काय–दुप्पणिहाणे**– કાયા દુષ્ટ રીતે પ્રવર્તાવી હોય તે

(૪) **सामाइयस्स–सइ–अकरणयाए**– સામાયિક કીધુ છે, છતા નથી કીધુ એવુ જાણવું તે.

---

* આ વ્રત કોઇ છ **કોટીએ** (મન–વચન–કાયાએ કરી પાપ કરૂ નહીં અને એ ત્રણ જોગે પાપ **કરાવું** નહી એમ) કરે છે અને કોઇ વચન અને કાયાએ કરી બીજાને કરતાં રૂકુ જાણુ નહિ એ બે **અનુમોદન** વધારી આઠ **કોટીએ** કરે છે આ ઠેકાણે છ કોટીવાળાએ આઠડા ઉપર અને આઠકોટી વાળાએ છગડા ઉપર છેકો મારવો

દશમા અને અગિયારમા વ્રતમાં પણ એમ કરવુ

(૫) सामाइयस्स अणवठियस्स करणयाए સામાયિકનો વખત પૂરો થયા સિવાય પારવું તે.

એ પાંચ અતિચાર માટે જાણવા પણ આચરવાં નહિ.

દશમું વ્રત [શિક્ષાવ્રત]

नाम:– देशावकासिक व्रत

स्पष्टार्थ–(દિશા+અવકાશિક=દિશાના અવકાશને રૂંધીને) સવારથી આરંભીને એક અહોરાત્રિ સુધી પૂર્વાદિક છ દિશાની મર્યાદા બાંધીને તેની બહાર પાંચ આશ્રવ નહિ સેવવાનું તથા હદની અંદર રહીને દ્રવ્યાદિકની મર્યાદા કરવાનું વ્રત.

विवरण–છઠ્ઠા "દિશા પરિમાણ વ્રત" માં દિશાઓનું પરિમાણ કર્યું છે તે જીંદગી પર્યંતનું હોવાથી તેમાં દિશાઓનું માપ ઘણુ રાખેલુ હોય છે પણ હંમેશ તેટલી જગાએ જરૂર પડતી નથી માટે તેનો સંકોચ કરવા સારૂ આ વ્રત અંગીકાર કરવાનું છે. આ વ્રતમાં બે પ્રકારની મર્યાદા કરવાની છે–

(૧) દિન દિન પ્રતિ પ્રભાત થકી પ્રારંભીને પૂર્વાદિક છ દિશામાં જેટલી ભૂમિકા મોકળી રાખી છે તે ઉપરાંત સ્વેચ્છાએ એક અહોરાત્રિ સુધીમાં પાંચ આશ્રવ સેવવાં નહિ.

(૨) જેટલી ભૂમિકા મોકળી રાખી છે તે માંહી જે દ્રવ્યાદિકની મર્યાદા કીધી છે તે ઉપરાંત ઉવભોગ પરિભોગ ભોગ નિમિત્તે એક અહોરાત્રી સુધી ભોગવવાં નહિ.

प्रतिज्ञा – ઉપર પ્રમાણે 'દેશાવકાશિક' વ્રત જીવું ત્યાં સુધી છતી શક્તિએ વર્ષ એકમાં (   ) ૮/૯ કોટી એ મારે કરવાં.

आगार

નવમા સામાયિક વ્રત પ્રમાણે સઘળા આગાર તથા 'દેશાવકાશિક' ન બની શકે તેમ હોય તો ૩૦ સામાયિક કરીને, અગર આઠ દિવસ સુધી શીલ વ્રત' પાળીને એક 'દેશાવકાશિક' વાળવાનો આગાર

अतिचार

(૧) **आणवणप्पओगे:**– જતા માણુસ પાસે હદ બહારની વસ્તુ મંગાવવી તે.

(૨) **पेसवणप्पओगे:**– ચાકર પાસે હદ બહારની વસ્તુ મંગાવવી તે.

(૩) **सद्दाणुवाए–(शब्दानुपात)** સાદ કરી હદ બહારની વસ્તુ મંગાવવી તે

(૪) **रुवाणुवाए–(रुपानुपात)** રૂપ બતાવી હદબહારની વસ્તુ મંગાવવી તે.

(૫) **बहिया पुग्गल पक्खेवे:**– હદ બહાર કાંકરાદિ નાખી વસ્તુ મંગાવવી તે.

તે પાંચ અતિચાર મારે **જાણુવા** પણ **આચરવા** નહીં.

અગિયારસું વ્રત (શિક્ષાવ્રત)

नाम:–पौषध व्रत અથવા **पोषधोपवास व्रत.**

स्पष्टार्थ:– આત્માને ધર્મધ્યાનથી પોષવો એવો 'પૌષધ' શબ્દનો અર્થ થાય છે, અને પૌષધ+ઉપવાસ મળીને 'પૌષધોપવાસ' શબ્દ થયો છે.

विवरण:– ચાર પ્રકારનો આહાર, મૈથુન, શરીર ઉપરથી ઉતરી શકે એવા અલંકાર, પુષ્પની માળા, ચંદનાદિક વિલેપન, શસ્ત્ર અને પાપકારી કાર્યનો એક અહોરાત્રિ સુધી ત્યાગ કરીને ધર્મધ્યાન કરવું.

प्रतिज्ञा:– ઉપર પ્રમાણે પૌષધ દરમાસે બે–પાખીના જીવું ત્યા સુધી છતી શક્તિએ ૮/૬કોટીએ મારે કરવા, ને ન બને તો વર્ષ એકમાં( )કરવાં

आगार

નવમા વ્રતમાં લખ્યા પ્રમાણે સઘળા **आगार** તથા પૌષધ ન બની શકે તો સામાયિક ૨૫ કરીને અગર એક છઠ્ઠ કરીને અગર આઠ દિવસ સુધી ચોથુ વ્રત પાળીને એક પૌષધ વાળવાનો **आगार.**

\+ પૌષધ નહીં કરી શકનારને આ રસ્તો એવડો લાભકારક છે.

अतिचार

(१) अप्पडिलेहिय-दुप्पडिलेहिय सेज्जा संथारए-शय्या-संथारानुं पडिलेहण कर्युं न होय अगर खराब रीते पडिलेहण कर्युं होय ते.

(२) अप्पमज्जिय- दुप्पमज्जिय सेज्जा सथारए :- शय्या-संथारो पुज्यो न होय अगर खराब रीते पुज्यो होय ते

(३) अप्पडिलेहिय – दुप्पडिलेहिय – उच्चारपासवणभूमिः- झाडा पेशाब करवानी जग्यानुं पडिलेहण कर्युं न होय अगर खराब रीते पडिलेहण कर्युं होय ते.

(४) अप्पमज्जिय-दुप्पमज्जिय – उच्चार पासवणभूमिः- झाडा तथा पेशाब परठवानी जग्या पुंजी न होय अगर खराब रीते पुंजी होय ते

(५) पोसहस्स सम्म अणाणुपालणया –पौषध सर्वथा रुडी रीते पाळे नहि ते.

ए पांच अतिचार मारे जाणवा पण आचरवा नहि.

बारमुं व्रत (शिक्षाव्रत)

नाम:- अतिथि संविभाग व्रत

स्पष्टार्थ – अतिथि एटले जेने तिथि-पर्व नथी एवा अथवा जेने आववानी तिथि चोक्कस नथी एवा साधुजीने संविभाग करतां पोताना उपयोग-परिभोग माटे राखेली वस्तुमांथी भाग आपवो ते, अर्थात् साधुजी-साध्वीजीने निर्दोष चौद प्रकारनुं दान देवानुं व्रत.

विवरण – चार आहार (४) वस्त्र (५) पात्र (६), कांबळ (७), रजोहरण (८) पाट-पाटला (९) ओढीने सुवानुं पाटियुं (१०) स्थान (११), संथारो एटले खपती पथारी (१२), औषध (१३) भेषज एटले चुरण प्रमुख (१४) (ए चौद प्रकारनां दान पैकी ५ थी १४ सुधीनां

'પાઢીઆરાં' એટલે યોગ્ય રીતે ભોગવીને પાછાં આપે તો લઇ શકાય છે, પરતુ ૧ થી ૮ સુધીનાં પાછાં લઇ શકાય નહિ.

प्रतिज्ञा—સાધુજી–સાધ્વીજી પધારે ત્યારે ઉપર કહેલી વસ્તુમાંથી જોગવાઇ હોય તે વસ્તુ નિર્દોષપણે મારે વહોરાવવી અને પધારે નહિ તો તે ચીજનો ઉપયોગ કરતી વખતે સાધુજીને વહોરાવવાની ભાવના ભાવવી વહોરાવતાં અસુજતુ થાય તો તે દિવસને માટે પાંચ વિગયમાંથી+ એક વિગયનો ત્યાગ કરવો.

आगार

કારણ પ્રયોગ અણ–ઉપયોગ, પરવશપણુ અને અસુજતાનો **आगार** તથા રોગ અને જરાને લીધે બીજાને વહોરાવવાનુ કહુ તેનો **आगार.**

अतिचार

(૧) **सचित्त निक्खेवणयाः**—સચેત વસ્તુ અચેત વસ્તુમાં ભળેલી હોય, તેવી વસ્તુ વહોરાવવી તે

(૨) **सचित्त पेहणिया**—સચેત વસ્તુએ ઢાંકેલી અચેત વસ્તુ વહોરાવવી તે

(૩) **कालाइक्कमे**— કાળ એટલે વખત લાગી ગયો હોય તેવી એટલે બગડેલી કે વાસી વસ્તુ વહોરાવવી તે

(૪) **परोवएसे**—પોતે વહોરાવવા યોગ્ય છતા બીજાને વહોરાવવાનો ઉપદેશ કરવો તે

(૫) **मच्छरियाए**— દાન આપી અહકાર કરવો તે
એ પાચ અતિચાર મારે **જાણવા** પણ **આચરવા** નહિ

+ દુધ, દહીં, ઘી, તેલ, ગોળ

સંથારો

नाम- संथारो, संलेखणा अने अणसण

स्पष्टार्थ— સંથારો એટલે મરણ વખતની પથારી; સંલેખણા એટલે ત્રણ શલ્યથી નિવર્તવું તે અને અનશન (અન+અશન) એટલે સર્વ આહારનો ત્યાગ એ ત્રણેનો ભાવાર્થ એક જ છે તે એમ કે-ફાસુક જગ્યા જોઇ પૂંજીને ભાતની પથારી કરવી અને નિ:સંશયપણે ચાર આહારની બંધી કરી તે ઉપર બેસી ક્રિયા કરવી તે.

विवरण— સંથારામાં નીચે પ્રમાણે ક્રિયા કરવાની હોય છે.

સ્થાનક જયણાથી સાફ કરવું, ઝાડા પેશાબની જગ્યા જોઇ પૂંજવી, ડાભ-તૃણની પથારી પાથરીને તે ઉપર ઉત્તર અને પૂર્વ સામે યોગ્ય આસન કરી બેસવું, ઈરિયાવહી પડિક્કમવી, સિદ્ધ અરિહંત તથા ગુરુને નમસ્કાર કરવા ત્યાર પછી પૂર્વે જે વ્રત આદર્યાં છે તે આલોવી, નિંદી, પડિક્કમી, નિઃશલ્ય થઈ પવિત્ર થવું અને હવે પછી અઢાર પાપસ્થાનક, ચાર આહાર અને પોતાના વહાલા શરીરને વોસિરાવવું (તજવું).

(૧) જાવજ્જીવ ભવાભારી—મરણાંત સુધીનો.

(૨) સાગારી—અમુક મુદત સુધીનો

प्रतिज्ञा:— બની શકે તેમ હોય તો ઉપર મુજબ 'આવશ્યક સૂત્ર પ્રમાણે સંથારો કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી અને ન બની શકે તેમ હોય તો નીચે પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરવી

દિવસ ( ) સુધી અથવા આવેલું દુઃખ દૂર થાય ત્યાં સુધી તે દરમ્યાન મરણ નીપજે તો જાવ જીવ સુધી ચારે આહાર, અઢાર પાપ-સ્થાનક તથા મારૂં આખું શરીર વોસિરાવું છું ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગે કરી तस्समंत, पडिक्कमामि, निंदामि, गरिहामि, अप्पाणं, वोसिरामि એ પ્રમાણે મરણ વખતે આ સાગારી સંથારો કરવો.

आगार

અશકિત, બેશુદ્ધિ તથા શૂન્ય ઉપયોગને આગાર.

अतिचार

(१) इहलोगा ससप्पओगे— આ લોકની – આ લોકમાં ઉત્તમ મનુષ્યપણું પામવાની ઇચ્છા કરવી તે.

(२) परलोगा संसप्पओगे— પરલોકની – પરલોકમાં દેવેંદ્ર થવાની ઇચ્છા કરવી તે.

(३) जीविया संसप्पओगे— જીવિતની ઇચ્છા કરવી તે.

(४) मरणा संसप्पओगे— મરણની ઇચ્છા કરવી તે.

(५) कामभोगा संसप्पओगे— કામ ભોગની ઇચ્છા કરવી તે એ પાંચ અતિચાર, મારે જાણવા પણ **આચરવા** નહિ.

પરિશિષ્ટ (अ)

પાંચ સ્થાવરના આરંભના મર્યાદા.

(વ્રત ૧ લું)

૧. पृथ्वीकायना आरंभनी मर्यादा

(૧) ખેતી જાતે કરવી હોય તો વીઘાં ( ) અને પર પાસે કરાવવી હોય તો વીઘાં ( ) સુધી ઉપરાંતનાં પચ્ચક્ખાણ.

(૨) જમીન જાતે ખોદવી હોય તો, કોઇ ચીજ દાટવી પડે, ખાળ, પાયો ખોદવો પડે તે વગેરે લાંબી ગજ ( ) પહોળી ગજ, ( ), ઊંડી ગજ ( ) સુધી ઉપરાંતના પચ્ચક્ખાણ.

(૩) માટીના ચાળાં, ચુલા, કોઠી, પથ્થરનાં પાણીઆરાં, માટીનાં વાસણો વગેરેની માટીખાણેથી માટી જાતે લાવવી હોય તો વર્ષ એકમા મણ ( ), પર પાસે મંગાવવી હોય તો વર્ષ એકે મણ ( ) સુધી. ઉપરાંતના પચ્ચક્‌ખાણ. (મકાન ચણાવવામાં–રીપેર કરાવવામાં જોઈએ તેનો આગાર).

(૪) માટી, ખડી, મરડિયા, હીંગળોક, મનસીલ આદિ વેપાર માટે જાતે ખોદવાના પચ્ચક્‌ખાણ.

(૫) નીચે લખેલી ચીજો વર્ષ એકમાં નીચે લખેલી મર્યાદા ઉપરાંત વાપરવાનાં પચ્ચક્‌ખાણ (કારણ પ્રસંગ તથા દવાદારૂનો આગાર). મીઠું મણ ( ) ખારો પાપડિયો મણ ( ), ખારો ધોવાનો તથા ભિસ મણ ( ) સોડા મણ ( ) ફટકડી શેર ( ) ગેરૂ શેર ( ) ફટકડી શેર ( ), ખડી મણ ( )

(૬) માર્ગે ચાલતાં, કુવા–વાવ–ઘર વગેરે ચણાવતાં તથા સમરાવતાં અને પુરણી પુરાવતાં પૃથ્વીકાય હણાય તેનો આગાર.

૨ *અપકાયના આરંભની મર્યાદા

(૧) નદીનું, કુવાનું તળાવનું, વાવનું ટાંકાનું ઝીલનું ખાબોચિયાનું, ઝરાનું, નળનું, ભોરીંગનું આવે છે તે અચિત્ત પાણીનો સંથો કરાવવો પડે તો તથા મીઠું તથા ખારૂ પાણી ઉપયોગમાં લેવાનો આગાર આદીની જાતનાં પાણી વાપરવાનાં પચ્ચક્‌ખાણ.

(૨) પોતાના ઘર માટે જાતે પાણી ભરવું પડે તો દિન એકે બેડાં નગ ( ) પખાલ નગ ( ) સુધી. ઉપરાંતનાં પચ્ચક્‌ખાણ.

---

* રાખનું, હીમનું, ધુમસનું મેઘવર્ષનું, ઘાસ ઉપર જામે છે તે કરાનું, આકાશનું ટાઢું, ઉનું આર ખારૂ લવણ સમુદ્ર, મધુર રસ સરખું દૂધ સરખું ઘી સરખું શેરડીના રસ સરખું, જળ રસાદિ સરખું એ બધી જાતનાં પાણી કહ્યાં છે

(સગંસંબંધીને ઘેર ભરવું પડે તથા વિવાહ પ્રસંગે ભરવું પડે તેનો આગાર.)

(૩) વેચવા માટે પાણી ભરવું પડે તો દિન એકે બેડાં નંગ( ), પખાલ નંગ ( ) સુધી, ઉપરાંતના પચ્ચક્ખાણ.

(૪) નદી, તળાવ વગેરે જળાશયમાં નહાવું પડે તો માસ એકમાં વાર ( ) સુધી ઉપરાંતનાં પચ્ચક્ખાણ (દેશસ્નાન તથા કારણ નિમિત્તનો આગાર

(૫) ગાસડી બાધીને ધોવા જવું પડે તો માસ એકમાં વાર ( ). ઉપરાંતનાં પચ્ચક્ખાણ કારણ નિમિત્તનો આગાર.

(૬) નદી ઉતરતાં, મકાન ચણાવતાં-સમરાવતા અપકાય હણાય તેનો આગાર.

(૭) પાણી છાંટવાનાં તથા સડક, પૂલ વિગેરેનો કટ્રાકટ રાખવાની તથા મલકાગળ વગેરેના સંચા બનાવવાની મર્યાદા.-

૩. તેઊકાયના આરંભની મર્યાદા

(૧) દારૂખાનુ તથા જ્વાળાગ્રાહી પદાર્થો બનાવવાના પચ્ચક્ખાણ.

(૨) દારૂખાનું તથા જ્વાળાગ્રાહી પદાર્થો જાતે ફોડવાના પચ્ચક્ખાણ. (કારણ નિમિત્તનો આગાર બાળકને દારૂખાનું ફોડાવવું પડે તેનો આગાર.)

(૩) હોળી સળગાવવાનાં પચ્ચક્ખાણ

(૪) વીજળી અને ગ્યાસના દીવા નંગ ( ) તથા તેના બળથી ચાલતા સંચાઓ નંગ ( ) સુધી ઉપરાંતના પચ્ચક્ખાણ

(૫) રસોઇ માટે અગ્નિનાં ભાજન, ચૂલા-સગડી, ઠિબડી, ઘોયરો, ખાણ બાફવાનો ડબો, પાણી મૂકવાની ચૂલડી, અંગેઠી વગેરે નંગ

(   ) ઉપરાંત દિન એકે વાપરવાનાં પચ્ચક્ખાણ (કારણ નિમિત્તનો આગાર)

(૬) દિન એકે દીવા નગ (   ) તથા શુભ પ્રસંગે દીવા નગ (   ) ઉપરાંત કરવાનાં પચ્ચક્ખાણ

(૭) દીવાસળીની પેટી માસ એકમાં નગ (   ) ઉપરાંત વાપરવાનાં પચ્ચક્ખાણ, હવાઈ જવાથી તથા ઉંદર વગેરે તાણી જવાથી વધારે લેવી પડે તેનો આગાર.

(૮) હોકો તથા બીડી ચલમ, ગાંજો પીવાના પચ્ચક્ખાણ (ન બની શકે તો દિન એકમાં વાર (   ) ઉપરાંત પીવાનાં પચ્ચક્ખાણ

૪ વાયુકાયના આરંભની મર્યાદા

(૧) ઓગણપચાસ જાતનાં વાજીંત્ર, ઢોલ, ત્રાંસા તથા વાજીંત્રો જાતે વગાડવાના તથા વગડાવવાનાં પચ્ચક્ખાણ, વિવાહ તથા દીક્ષા ઉત્સવ આદિ પ્રસંગનો આગાર
શોખ ખાતર હારમોનિયમ આદિ વગાડનારે અત્રે મર્યાદા કરવી.— વેપાર અર્થે રાખવા પડે તો રૂા. (   ) સુધીની કિંમતનાં રાખવાં

(૨) હીંડોળા ખાટ નગ (   ) તથા પંખા—વીંઝણા, રૂમાલ, કાગળ, પરતીઓ, વીજળીના પંખા વગેરે નગ (   ) ઉપરાંત પોતાની જાતે દિન એકમાં વાપરવાનાં પચ્ચક્ખાણ

૫ વનસ્પતિકાયના આરંભની મર્યાદા

(૧) હરરોજ લીલોત્રી શેર (   ) તથા ફળ વગેરે નગ (   ) ઉપરાંત પોતાની જાતે લાવવાના પચ્ચક્ખાણ (પરોણા નિમિત્તે તથા કારણ પ્રસંગનો આગાર)

(૨) કાછિયાની પેરે લીલોત્રી તથા ફળ ક્યાંય ને પાક તોડવાં તથા જાતે તોડીને વેપાર કરવાનાં પચ્ચક્ખાણ (ઘર માટે લાવેલી વધે

તે વેચવાનો તથા પોતાના ખેતરમાં પાકેલી કે લ્હેણામાં આવેલી વેચવી પડે તેનો આગાર)

(૩) ખેડૂતની પેરે ખેતરમાંથી સુડણ, નિંદણ કરવાનાં પચ્ચક્ખાણ [પોતાના ખેતરમાં કોઈ પાસે કરાવવું પડે કે કરવું પડે તો આગાર.]

(૪) ઊભા લીલાં ઝાડ કાપવા તથા કપાવવાનાં પચ્ચક્ખાણ. પોતાના ખેતરમાંથી કાપવાનો આગાર.

(૫) લીલા ઘાસના ભારા વાઢી લાવવાના પચ્ચક્ખાણ (તૈયાર લેવાનો આગાર પોતાના ખેતરમાં પરાયા પાસે વઢાવવાનો આગાર) વર્ષ એકમાં જીરૂ, અજમો, સૂવા, મરી, સોપારી, ધાણા, બદામ, ચારોલી, પીસ્તા, મરચા જાયફળ અને વિલાયતી દવા, વરીઆળી, એલચી, મેથી, રાઇ, ખસખસ, તલ, ખારેક, અસાળીઓ, તકમરીયાં, બાવચી, હળદર, સુંઠ તે [ ]

(૬) વર્ષ એકમાં અથાણું નીચેની મર્યાદા ઉપરાંત કરવાનાં પચ્ચક્ખાણ :-

કેરી મણ	[ ]	કેરડા મણ	[ ]	
કેરી છુદો	[ ]	પઇડીઆ શેર	[ ]	
બીલી શેર	[ ]	આબલી મણ	[ ]	ફોલ
લીંબુ શેર	[ ]	કોકમ મણ	[ ]	
મરચા શેર	[ ]	બાકટી મણ	[ ]	
આંબળા શેર	[ ]	ગુવારની શીંગ શેર	[ ]	
કરમદા શેર	[ ]	પાડલ શેર	[ ]	
ગુંદા શેર	[ ]	સુકવણી શેર	[ ]	
ડારા શેર	[ ]	કરમદાનુ શેર	[ ]	
ખારેકનું શેર	[,]	બોરનુ	[ ]	
આબલીનુ	[ ]	શેલડીનુ	[ ]	
ગરમરનુ	[ ]	ચીભડાનુ	[ ]	
તથા બીજી જાતનુ	[ ]	શેર	[ ]	

પરિશિષ્ટ (ખ)

રાચરચીલાંની મર્યાદા (વ્રત પાંચમુ)

નંગ	નામ	નંગ	નામ
	સોનાનાં વાસણ		પેટી-પટારા
	રૂપાના વાસણ		ખાટ-ખાટલા-પલંગ
	જર્મન સિલ્વરનાં		પાટ, પાટલા બાજોઠ, માંચી
	કાંસાના વાસણ		ખુરસી, આરામ ખુરસી
	ત્રાંબાનાં વાસણ		ટેબલ
	લોઢાનાં ,,		કોચ
	કલઈનાં ,,		કબાટ
	કોપરબરાસનાં ,,		તીજોરી
	પ્લૅટીનમનાં ,,		ઘડીઆળ, ઘડીઆળાં
	ઍલ્યુમિનમનાં ,,		તળાઈ, ગોદડાં, ઓશીકાં
	માટીના તથા ચીનાઈ ,,		જાજમ, સેતરંજી, ગાલીચા
	પરચુરણ બનાવટનાં		બીજા એવાં સાહિત્યો

નંગ	નામ	નંગ	નામ
	આકડિયો		કાચની હાંડી
	ચાળણા, ચાળણી		કાચનાં ઝુમ્મર
	સુપડાં		કાચના તખતા
	કોઠી, ઘડા		કાચનાં લેમ્પ ફાનસ
	બરણીઓ		કાચનાં રમકડાં
	ઘટી		કાચનાં બીજા સાહિત્યો
	ખાંડણી-ખાંડણીયા		રેંટીયા
	સળેલા		હાળકા
			સીવવા, ભરવા, ગુંથવાનાં
	ખરેલ, ઓરસીયા		સાહિત્યો
	પાટીઆં, પાટલાં		બીજા પરચુરણ ધંધા

ઘરવખરીનાં બીજાં રાચ	સંબંધી સાહિત્યો
કોશ (લોઢાની)	કોસ (ચામડાનો)
કોદાળા–કોદાળી	વરત
પાવડા	ચામડાંનાં બીજાં રાચઃ–
કુહાડા	
ઢાલ–તરવાર	હળ–સાંતીડા
ગુપ્તી	ખેતી સંબંધી બીજાં રાચ
બંદૂક	
છરા–છરી ચપ્પુ	વિદ્યા * (સાયન્સ)
સુડી–કાતર	સબંધી સાહિત્યો.
કાપકુટનાં બીજાં સાહિત્યો	પરચુરણ સાહિત્યો—

प्रतिज्ञाः— ઉપરની મર્યાદા ઉપરાંત તે જાતનાં રાચરચીલાં વધારે રાખવાનાં, જીવુ ત્યાં સુધી એક કરણ ને ત્રણ યોગે **पच्चक्खाण** કોઇની ચીજ અદલબદલ થવાથી વપરાય તેનો તથા પોતાની ચીજનો નાશ થવાથી ફરી લાવવી પડે તેનો **आगार.**

પરિશિષ્ટ (क)

લીલોત્રીનાં નામનું લિસ્ટ (વ્રત સાતમુ)

વ્રત આદરનારને સૂચનાઃ– આ નીચે રૂઢી અનુસાર આપેલું લાંબુ લિસ્ટ જોઇને ગભરાવું નહિ તેમાથી જેટલી તજાય તેટલી જ તજવી વિચારવું કે એ બધી લીલોત્રી કાંઇ આપણા ઉપયોગમા આવતી નથી, તેમ જ કેટલીક તો મળી શકતી પણ નથી તો **એવી જ** લીલોત્રીનો ત્યાગ કરીશ તોપણ એટલી જીદગી પર્યંતની ક્રિયા (રાવઇ) ઉતરશે

---

*સાયન્સના ધંધાવાળાએ છૂટ પુષ્કળ રાખવી જોઇએ

ત્યાગ કરેલી લીલોત્રીના નામ ઉપર લાલ શાહીથી છેકો ન લખવી રહી ગયેલી લીલોત્રીનું નામ નીચે લખવું

કાળીંગડાં	કંકોડાં	કેળા (કાચા)
કારેલાં	કંટોળા	કેરી (કાચી)
વાડકારેલાં	ઠાળાં	લીલકાતરા આખણીન
કોઠીંબડા	પપૈયા	કઠલીની ભાજી
કોળુ		કલમની ભાજી
કાચી કેરી	બીલી	કુવાડની ભાજી
ગલકાં	લીલાંમરચાં	ગલજીભીની ,,
ઘોલાં	મોગરી	ગલકાની ,,
ગીલોડાં	મોઘરા	ચીલની ,,
ઘીતેલા		ટાકાની ,
ચીભડાં	રીંગણાં	તાંદળજા ,
ટીંડોરા	રામફળ	ચોઇની ,
ટીમરૂ	રાજમરા	પાલખની ,,
ડોડા	રાયડોડી	ફુદીનો
તરબુચ	લીલવા	લોમણુલે
તુરીયાં	સાકરટેટી	સીમડાની ભાજી
દુધી (નઇ)	અજમાની ભાજી	સરુચી ,,
પરોળાં	કોથમીરની ,,	મેથીની ,,
પરવર	કાંબીની	રાઇની ,,
ડાભાનીભાજી	ડાભાની ,,	લીલીસોપારી
	દક્ષિણી રીંગણાં	ડો કાં
રજગરો		ગજફળી (લીલી)
[illegible]ના પોંક	બાજરીનો પોંક	ચણાનો પોંક
[illegible]નો પોંક	જુવારનો પોંક	પડનો પોંક
ઉપીયુ	પાપડી	તુવેર
ભ પાં કમરે		

પીપરના પેપા, વડના ટેટા એ બે ખાવા લાયક છે નહી. જેમા ત્રસ જીવ ઘણા હોય છે.

લૂણીની ભાજી	અળવીનાં પાન	દાડમ
સૂવાની ,,	ભીંડીનાં ,,	નારંગી
સરસવની,,	નાગરવેલના પાન	
ગુવારશીંગ	મીઠાલીંબડાનાં ,,	બીજોરાં
ચોળાની ,,	મૂળાનાં ,,	બદામ (લીલી)
ચણાની ,,	અનાનસ	બોર (ચણીઆ)
તુવેરની ,,	અંજીર	બોર (મોટાં)
પાપડી	અમૃતફળ	મરી (લીલા)
ભીંડાની શીંગ	આંબળા	રાયણ
મગની ,,		લીંબુ (મીઠાં)
મઠની ,,	કોઠ	લીંબુ (ખાટાં)
	લીલી ખારેક	વરીઆળી (લીલી)
વાલોર		સીતાફળ
વટાણા શીંગ	જાંબુ	સેતૂર
શેકટાની ,,	જામફળ	શેરડી
	જારનો સાંઠો	સકરજન
	પીલુ	લીલો ચાહ
	કુટ	લીલો મેવો
શ્રીફળ (લીલુ)	શ્રીફળલીલુ પાણીપીવાનુ	
×આદુ	×રતાળુ	×સકરીઆ
×ગાજર	×પીંડાળુ	×ગાજરીઆ
×ગરમર	×થેક	×ડુંગળી
×હળદર (લીલી)	×બટાટા	×લસણ
×સુરણ	×મુળાનો કાંદો	×અળવીનો ગાંઠીયો

×જ્યાં આવી નિશાની કરી છે તે કંદમૂળ કહેવાય છે કંદમૂળના એક સોયના અગ્ર ભાગ ઉપર રહે એટલા ભાગમા અનંતાજીવ ભગવંતે કહ્યા છે માટે જૈન ધર્મ અંગીકાર કરનાર દરેક સ્ત્રી પુરુષે સર્વ જાતના કંદમૂળથી તદ્દન દૂર રહેવુ જોઇએ

મહિમા:– ઉપર લખેલી લીલોત્રી તથા ફળ પૈકી જેના ઉપર ચાલ શાહીથી છેકો મારેલ છે તે મારે જીવું ત્યાં સુધી એક ટંક ને ત્રણ પૈકી ખાવાનાં પચ્ચક્ખાણ ચોળોળ, ભૂકભૂક તથા દવા તરીકે વાપરવાનો આગાર

પરિશિષ્ઠ (ઇ)

આવક્તાં દશ પચ્ચક્ખાણ (પ્રત્યાખ્યાન)

(૧) નમોક્કારસહિયં * (સૂર્ય ઉગ્યા પછી બે ઘડી વીતે ત્યાં સુધી) પચ્ચક્ખામિ (પચ્ચક્ખાણ કરૂં છું) ચઉવ્વિહં આહાર (ચાર પ્રકારના અને બીજા આહાર તે) અસણં (અન્ન) પાણં (પાણી) ખાઇમં (મેવો વગેરે) સાઇમં (મુખવાસ) અન્નત્થણાભોગેણં (અજાણપણે ભોગવાય તેનો તથા) સહસાગારેણં (બળાત્કારે કોઇ મુખમાં વસ્તુ નાખી દે તેનો આગાર રાખીને) વોસિરામિ (પરિત્યાગ કરૂં છું)

(૨) પોરિસી (સૂર્ય ઉગ્યા પછી એક પહોર સુધી) પચ્ચક્ખામિ ચઉવ્વિહં પિ આહાર, અસણં, પાણં, ખાઇમં સાઇમં, અન્નત્થણાભોગેણં, સહસાગારેણં, સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં (સર્વ પ્રકારે અસમાધિ થવાથી ઓસડવેસડ કરવું પડે તેનો આગાર રાખું છું પચ્છન્નકાલેણં (મેઘ આદિના રજથી સૂર્ય ઢંકાઇ જતાં વખતની ખબર ન પડે તેનો પણ આગાર રાખી) વોસિરામિ.

(૩) સાઢપોરિસી કે પુરિમડ્ઢ (સૂર્ય ઉગ્યા પછી દોઢ કે બે પહોર સુધી) પચ્ચક્ખામિ ચઉવ્વિહં પિ આહાર અસણં પાણં ખાઇમં

---

* જેટલા અક્ષર જાડા છે તે પાઠ તરીકે બોલવાના છે અને (કૌંસમાં પાતળા અક્ષર છે તે જાડા અક્ષરનો અર્થ છે તે માત્ર સમજવા માટે છે.)

સાઇમં અન્નત્થાણાભોગેણં સહસાગારેણં પ અછન્નકાલેણં સવ્વ સમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિરામિ.

(૪) **એગાસણ**–(દિવસમાં એકવાર જમી રાત્રે ચઉવિહારનાં પચ્ચક્ખાણ કરવાં તે) **એકાસણા ઉપરાંત દુવિહ પિ આહાર પચ્ચક્ખામિ અસણ ખાઇમ અન્નત્થાણાભોગેણ સહસાગારેણ ગુરુ અબ્ભુટ્ઠાણેણ** (ગુરુ પધારે તો ઉભા થવાનો આગાર રાખીને તથા) **આઉટણપસારેણ** (અંગ ઉપાંગ લાંબુ ટુંકું કરવું હોય તેનો અને) **સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં** (અસમાધિને લીધે ઓસડ વેસડ કરવુ પડે તેનો આગાર રાખીને) **વોસિરામિ**

(પ) **એગઠાણં**–એક સ્થાને બેસી અંગ ઉપાંગ હલાવ્યા વગર દિવસમાં એક વાર જમી ચઉવિહાર કરી ઊઠવું તે) **ઉપરાંત ચઉવિહ પિ આહાર પચ્ચક્ખામિ અસણં પાણં ખાઇમં સાઇમ અન્નત્થાણાભોગેણં સહસાગારેણં ગુરુ અબ્ભુટ્ઠાણેણં સવ્વ સમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિરામિ.**

(૬) **નિવિગઇવિહં**–(દિવસમાં એક વાર વિગય વિના જમી રાત્રે ચઉવિહારનાં પચ્ચક્ખાણ કરવાં તે) **પચ્ચક્ખામિ, તે ઉપરાંત ચઉવિહ પિ આહાર અસણં પાણં ખાઇમ સાઇમ અન્નત્થાણાભોગેણ સહસાગારેણ લેવાલેવેણ** (લેપ રહિત નહિ એવી વસ્તુનો તથા) **ઉક્ખિત્તવિવેગેણ** રોટલી વગેરે ઉપરથી ઠરેલુ ઘી મૂકેલુ હોય તે ઉપાડી લીધેલી રોટલી આવી જાય તો તેનો તથા **પડુચ્ચમક્ખિએણ** (ધૃતાદિકમાં પોળી પ્રમુખ કરેલી હોય અથવા અન્નાદિકમા ધૃતાદિકના છાટા પડ્યા હોય તે અજાણતાં આવી જાય તો તેનો આગાર રાખીને) **સવ્વસમહિવત્તિયાગારેણ વોસિરામિ.**

(૭) **આયબિલ વિહ**–(વિગય રહિત–સ્વાદ વિનાનો લુખ્ખો આહાર દિવસમાં એક વાર જમીને રાત્રે ચઉવિહારના પચ્ચક્ખાણ કરવાં તે) **પચ્ચક્ખામિ ચઉવિહ પિ આહારં અસણ પાણં**

ખાઇમં સાઇમં અન્નત્થાણાભોગેણં સહસાગારેણં લેવાલેવેણં ઉક્ખિત્તવિવેગેણં સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિરામિ

(૮) દિવસચરિમં—(સૂર્ય ઉગ્યાથી તે સૂર્ય આથમે ત્યાં સુધી) પચ્ચક્ખામિ અસણં પાણં ખાઇમં સાઇમં અન્નત્થાણાભોગેણં સહસાગારેણં સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિરામિ

(૯) ચઉત્થભત્ત અથવા અભત્તટ્ઠ–(ઉપવાસ આગલી રાતે ચઉવિહારનાં પચ્ચક્ખાણ કરીને) પચ્ચક્ખામિ તિવિહં ચઉવ્વિહં પચ્ચક્ખામિ અસણં, પાણં, ખાઇમં, સાઇમં, અન્નત્થાણાભોગેણં સહસાગારેણં સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિરામિ.

(૧૦) અભિગ્રહ–(દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, દેશથી, કાળથી, ભાવથી અભિગ્રહ ધારવો તે સંબંધી) પચ્ચક્ખામિ ચઉવ્વિહં, પિઆહાર, પચ્ચક્ખામિ અસણં, પાણં ખાઇમં, સાઇમં, અન્નત્થાણાભોગેણં સહસાગારેણં, મહત્તરાગારેણં [બીજાના કહેવાથી જમવું પડે તેનો આગાર રાખીને] સવ્વસમાહિવત્તિયાગારેણં વોસિરામિ.

પચ્ચક્ખાણ પાળવાની વિધિ.

_____×થી _____×સુધી _____નું પચ્ચક્ખાણ કર્યું હતું તે પૂરું થયું તે પારું છું; તેમાં મનથી વચનથી તથા કાયાથી આહાર સંજ્ઞા થઇ હોય તો અરિહંત–સિદ્ધ–કેવળી ભગવંત તમારી સાખે તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં _____ *સમ્મંકાએણં, ન ફાસિયં, ન પાલિયં, ન સોહિયં, ન તીરિયં, ન કિત્તિયં ન આરાહિયં, આણાએ અણુપાલિતા, ન ભવઇ તસ્સમિચ્છામિ દુક્કડં (નવકાર ત્રણ ભણવા)

× આ જગાએ ક્યાંથી ક્યાં સુધીનું પચ્ચક્ખાણ કર્યું તે લખવું
* આ જગાએ કયાં પચ્ચક્ખાણ કર્યાં હતાં તે લખવું

પરિશિષ્ટ (ફ)

લીધેલાં વ્રત નિભાવવા માટે થોડીક કૂંચીઓ.

૧ સમકિત રત્ન સાચવવા માટે કૂંચીઓ

(૧) અસતદ્દેવ–ધર્મ–ગુરુને માનનારા એકાદ માણસને સુખી જોઇને અથવા કાંઈ ચમત્કાર જોઇને તું મિથ્યાત્વ તરફ લથડવા માડે તે પહેલાં વિચારજે કે- તે માણસ સુખ પામે છે તે તેના દેવ–ધર્મ–ગુરુના પ્રતાપે નહિ પણ પૂર્વ ભવની પોતાની જ કરણીનુ ફળ ભોગવે છે. તે ખજાનો ખવાઈ રહેશે એટલે પછી મિથ્યાત્વનુ કડવું ફળ પણ તે જ ભોગવશે અને ચમત્કાર તો ઘણી વખત મનની વિજળીક શક્તિનો પ્રભાવ હોય છે અને કેટલીક વખતે માનના ભૂખ્યા થવાનુ કર્ત્તવ્ય હોય છે, તેને ધર્મ સાથે કશો સબધ નથી.

(૨) અસત્ ધર્મમા વધારે ધામધૂમ થતી જોઇ તે ઉપર મોહી પડવાનુ મન થાય તે પહેલાં વિચારજે કે- નકલી માલને ઓપની જરૂર છે સોનાને ઓપની જરૂર નથી સાચો ધર્મ તો ધામધૂમ વગરનો–શાત વહેણથી પાણીનો મોટો જથ્થો ખેચી જનાર નદી જેવો હોય છે.

૨ પહેલાં વ્રતના રક્ષણ માટે કૂચીઓ

(૧) મૃત્યુ અને પીડા **તને** અપ્રિય છે તો **બીજા** પ્રાણીને તે કેમ પ્રિય હોઇ શકે ?

(૨) તારી **જરા જેટલી** આળસથી **હજારો** જીવનો (લીલફૂગાદિક) **સહાર** થાય તો **તારો** પણ એવો વખત કેમ નહિ આવે કે જ્યારે તુ પણ એવી જ રીતે છેદાઇશ–ભેદાઇશ ! **નિર્જીવ** ભીતને પણ લાત મારવાથી પગને વાગે છે તો **આ જીવો** વેર લીધા સિવાય કેમ રહેશે ?

(૩) ઇન્દ્રને–મનુષ્યને તથા નર્કના કીડાને જીવવું **એક સરખુ** વહાલુ છે.

(૪) જીવ ! આરભ–સમારભથી તુ કરી ધરાયો નથી અને એના પ્રતાપે જ ભટકવુ પડે છે, હવે કારણુની શોધ થઈ ત્યારે તો તે કારણ ટાળવા કાઇક પ્રયત્નશીલ થા !

૩ બીજા વ્રતના રક્ષણ માટે કુંચીઓ

(૧) જેમ તું જુઠું બોલે તેમ સર્વ જણ જૂઠું બોલે તો દુનિયાનો વ્યવહાર કેમ ચાલે ?

(૨) માણસની પરીક્ષા તેની જીભ છે જીભમાં ઝેર અને જીભમાં અમૃત છે શ્રી તીર્થંકર પ્રભુના ઉપદેશ વખતે ફૂલ વરસતાં કહેવાય છે

(૩) જેને મોઢે લગામ નથી, તેનો વિશ્વાસ કોણ કરે ?

(૪) સાચું વચન અને શુદ્ધ શિયળ એ બે પાળનારને 'વચન સિદ્ધિ' પ્રાપ્ત થાય છે, એ વાતને ભલે સુધરેલા કહેવાતા લોકો ન માનતા હોય, પણ તે અક્ષરે અક્ષર સત્ય કથન છે

(૫) જૂઠથી મળેલુ માન કે પૈસો લાંબો કાળ ટકી શકે જ નહિ. સત્યથી ધીમે ધીમે મળતું તે જ સહીસલામત છે

(૬) પાંચ રૂપિયાની ખરીદની ચીજ તારે સાત રૂપિયે વેચવી હોય તો તેમ કરવાના બે રસ્તા છે –[૧] "સોગનપૂર્વક મને એ ચીજ સાઠા સાત રૂપીએ પડી છે પણ ખપત ન હોવાથી [અગર તમારા જેવા ગ્રાહકને પાછા ન કઢાય તેથી] આટલે આપવી પડે છે" એમ કહીને સાત રૂપિયા ઉપજાવવા, અગર [૨] "મને તો ગમે તેટલે પડી છે પણ સાતથી ઓછે આપવાનું પાલવે એમ નથી" અથવા તો "આવી ચીજની ખપત ઓછી હોવાથી પાંચની પડતરના સાત લીધા સિવાય પાર પાલવે નહિ" એવી જાતનું કાંઇ કહેવું બન્ને રસ્તે પરિણામ તો એક સરખુ જ [રૂા ૨નો લાભ] થશે. પણ પહેલી રીત પકડનાર દુકાનદારનો વિશ્વાસ ઉઠી જવાથી ફરી તે ગ્રાહક તેને ત્યાં નહિ જાય.

(૭) ખોટી સાક્ષી પૂરવા, જૂઠા દસ્તાવેજ લખવા અગર કોઇની થાપણ ઓળવવા પહેલાં ધ્યાન રાખજે કે, એ કૃત્યો માટે સરકાર દંડ અને કેદ બન્ને શિક્ષા કરવા તૈયાર જ છે ઉપરાંત નવા બાંધેલા વેરનું સાટું આવતા જન્મમાં આપવું પડશે તે તો જુદું

૪ ત્રીજા વ્રતના રક્ષણ માટે કુંચીઓ

(૧) ખોટાં માપાં રાખનારો માણસ સરકારનો ગુન્હેગાર છે

(૨) એક માલ બતાવી બીજો આપનારો ગમે તો શ્રાવક હોય કે **મ્લેચ્છ** હોય તેમાં કશો ભિન્નભેદ નથી. એવા લોકો ધર્મને, જાતને અને દેશને લજવે છે

(૩) "ચોરીનાં હાંડલાં કદી શીંકે ચડે નહિ" 'અંતે ખાખની ખાખ, "ચોરની મા કોઠીમાં મો ઘાલીને રડે"

(૪) દુશ્મનના છૂપા દૂતની માફક, ખોટે રસ્તે આવેલો પૈસો તારી તીજોરીમાં પેસી તેમાંના સર્વ નાણુંને છટકી જવા માટે જ આવે છે.

૫ ચોથા વ્રતના રક્ષણુ માટે કૂચીઓ.

(૧) નવ વાડ વિશુદ્ધ શિયળના અંગે 'વચન સિદ્ધિ' ચોક્કસપણે રહેલી છે

(૨) ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહેલો મનુષ્ય પરસ્ત્રીથી શારીરિક કે માનસિક સયોગ તદ્દન તજે અને સ્વસ્ત્રીમા નિયમિતપણું સાચવી શકે તો તે **ભાવ સાધુ** જ છે. એવા જ નરરત્નો ધર્મ તથા દેશના આભૂષણુ રૂપ છે

(૩) ગર્ભવતી સ્ત્રીની સોબત પાંચમા માસથી વર્જવા ડાકટરો તથા પારસી ધર્મશાસ્ત્ર સલાહ આપે છે.

(૪) એક વખતના સમાગમથી અસખ્ય જીવોની હિંસા થાય છે, એ વાતની શોધકોએ ખાત્રી કરી છે તે ઉપરાંત આ પણ કોણ નથી જાણતુ કે, જે વીર્ય વડે હજારો ભવ ભ્રમણુ કરાવનાર કર્મનો નાશ કરવાનો છે તે વીર્ય, ઘડીની ખોટી મઝામા ગુમાવવુ તે કાગડાને ઉડાડવા રત્ન ફેંકવા સરખુ છે

(૫) **શરીરના** વ્યભિચાર કરતા **મનનો** વ્યભિચાર કાંઇ ઓછો દોષિત નથી મનને નબળુ પાડનાર શરીરને દ્રોહી નાખનાર, નીતિને ભ્રષ્ટ કરનાર અને ધર્મને ધકેલી પાડનાર એ **માનસિક વ્યભિચાર** જ સઘળા દુર્ગુણો અને સત્યનાશની પાટીનુ મૂળ છે.

(૬) કોઇ અનુપમ સુદરીનુ દર્શન, કોઈ શૃગારી નવલકથાનુ વાંચન કે કોઇ પૂર્વકર્મનો ધક્કો તને માનસિક વ્યભિચારના ખાડામાં હોમવા તૈયારી કરે ત્યારે તું વિચારજે કે:–

(ન) આ જન્મ અસંખ્ય પાછલા અને અસંખ્ય ભવિષ્યના જન્મો સાથે સંકળાયેલો છે તેમાં પાછલા જન્મોની ખોટ પૂરવા અને આગલા જન્મો માટે મૂડી મેળવવા કાંઈક ઉત્તમ કરવાનું છે, કે એનાં ફળ આજ જ નહિ પણ આજ તેમ જ હવે પછી પણ ભોગવવાનાં છે

(પ) વિષય એ એકજ સુખ આ દુનિયામા નથી પણ તું અનુભવ લેવાનો ખપ કરે તો કુદરતના દેખાવો ઉત્તમ લેખકોનાં પુસ્તકો, સત્પુરુષોનો સમાગમ અને દુખીને મદદ એમા જે મઝા રહેલી છે તેનો લાખમા ભાગ પણ વિષયમા સુખ નથી જ વળી વિષય ક્રિયા જેટલી વાર આવે છે તેટલી જ વાર સુખ છે; જ્યારે ઉપલા સુખો કાયમ ટકે છે વિષય સુખ જેટલી જેટલી વખત લેવામા આવે છે તેટલી દરેક વખત હવે પછી તે સુખ ભોગવવાની શકિત ઘટતી જાય છે અર્થાત ભવિષ્યના આગમા ભોગે વર્તમાનનુ કિંચિત સુખ મળે છે; જ્યારે ઉપલાં સુખો જેમ જેમ ભોગવાય છે તેમ તેમ ભવિષ્યનાં તે ભોગવવાની શકિત વધતી જાય છે

(ફ) તું બાજરૂમાં જાય છે ત્યારે જરૂર જેટલા વખતથી વધારે વાર બેસવું તને ગમે છે?

(બ) ભોગવિલાસ એ જ શુ તારુ મુખ્ય કર્તવ્ય છે? તારા પંડ તરફનાં, કુટુંબ તરફનાં જ્ઞાતિ તરફનાં, સ્વદેશ તરફનાં, સ્વધર્મ તરફનાં કાંઈ કર્તવ્ય તારે કરવાના છે કે નહિ? અને જો છે તો ભોગવિલાસમાં અપણુ કરેલુ મન તે બધા કર્તવ્યોની સેવામાં કાંઈ હિસ્સો કેવી રીતે આપી શકશે?

જ્યારે જ્યારે તને અયોગ્ય પાત્રમાં કે અયોગ્ય વખતે વિષય વિકાર ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ત્યારે ગજવામાથી આ પોથી કાઢી આ વાક્યો વાંચી તે પર મનન કરજે

૬ પાચમા તથા આતમા મતના રક્ષણ માટે કુંચીઓ

(૧) દેવતાઈ ઋદ્ધિ ભોગવવા છતાં તું ધરાયો નહિ તો ક્ષણેક આ અટપે શુ ધરાવાનો હતો? માટે સંતોષ એ જ પરમ સુખ છે એમ સમજ

(૨) દુનિયામાં વિવિધ પ્રકારના ભોગપભોગના પદાર્થ છે. તે બધા તો તને કોઈ મળવાનાં જ નથી તેમ જ તે બધાની તને જરૂર પણ નથી. તો જરૂર ઉપરના અને તારી શકિત બહારના પદાર્થોની બધી કરે તો તને શું નુકસાન છે?

૭ છઠ્ઠા તથા દસમાં વ્રતના રક્ષણ માટે કૂચીઓ

(૧) 'જે ગામ જવુ નહિ તેની વાત શી કરવી?

(૨) સર્વ દિશામા ભટકતા શરીરને તથા મનને સ્થિર કરી અતર્દિશામા મ્હાલવાનો પ્રસગ ભાગ્યશાળી પ્રાણીને જ મળે છે.

૮ આઠમા વ્રતના રક્ષણ માટે કૂચીઓ

(૧) આર્ત–રૌદ્ર ધ્યાનથી કાંઇ વળતુ નથી પણ શરીર ગુમાવાય તો ખરૂ કોઇ વખતે ક્ષય થાય, કોઇ વખતે મગજ ઉપર લોહી ચડી જાય અને તેથી મૃત્યુ થાય

(૨) જેમા તારો ઉપાય નથી માટે નાહક ચિંતા શા સારૂ કરવી? શકિત હોય તો બગડી સુધાર. ન શકિત હોય તો શાંત બેસી રહે.

(૩) 'પીઠી મસ ન ખાએજ્જા' કોઇની પૂઠ પાછળ નિંદા કરવાથી, ચાડી ખાવાથી અને કાવત્રાં કરવાથી તું જ હલકો પડે છે. 'ખાડો ખોદે તે જ પડે છે'

(૪) જે જે માણુસોને તું ખોટો ઉપદેશ કરે છે તે સર્વથી થતા દુષ્ટ કૃત્યોમા તારો પણ ભાગ છે **તેમણે** કરેલા પાપનો હિસ્સો તને ઘેર બેઠા મળશે

૯ નવમા વ્રતના રક્ષણ માટે કૂચીઓ

(૧) ધ્યાનમા જે આનંદ છે તે બીજા કશામા નથી, મોક્ષની વાનકી એ જ છે.

(૨) ગોળ ખાનારો માણુસ મોમાનો ગોળ થુકીને ખોળ ખાવાનુ મન કરે તે, તથા સામાયિકમા બેઠેલો માણુસ સસાર-વ્યવહારમા ચિત્ત ચોડે તે બન્ને એક સરખા ડાહ્યા (!) છે

કાપીને પણ એના હૃદયના એક ખૂણામાં તિરસ્કાર વછૂટતો નહોતો જેણે પોતાની ક્રૂરતા ઉપર ઘણા મતી નથી પણ આજે એની જ પ્રિય પત્ની સુરિકાંતા જે એક દિવસે એના પર પોતાના પ્રાણ સુદ્ધાં ન્યોછાવર કરવા તૈયાર હતી; તે જ જ્યારે પ્રાણ લેવા તત્પર બને છે ત્યારે એ કેટલું મોટું કપટ રમી જાય છે! શારીરિક જિંદગી જેની જોડે પસાર કરી જેના હર્ષ અને આંસુ પોતાના હર્ષ-અશ્રુ બન્યાં તે જ જીવનની આખર ઘડીઓમાં દગો દેવા તૈયાર થાય છે અને એ પ્રાણઘાતક પ્રહાર! આ બધું જાણવા છતાં પણ પ્રદેશીના મનમાંના એક ખૂણામાં પણ એના પ્રત્યે ક્રોધની એક ચિનગારી સુદ્ધાં પ્રગટી નહીં. પ્રેમની આ નાની-શી જ્યોતિ કેશીકુમારે આપી હતી. આજે એ મશાલ રૂપે હતી અને એ જ નકારપથ પર આગળ વધી રહી હતી. એનો પ્રેમ એટલો વિસ્તૃત થયો હતો કે એણે મૃત્યુને પણ આલિંગન કર્યું અને મૃત્યુના આપનાર સાથે પણ પ્રેમભાવ જ રાખ્યો.

આ તો મહામુનિ કેશીકુમારે પ્રદેશીમાં પ્રેમની જ્યોત જગવી ત્યારે ભગવાન મહાવીર પોતે સાક્ષાત્ પ્રેમ-દેવ હતા. એમણે પોતાના શત્રુઓ તરફ પણ પ્રેમામૃત જ વરસાવ્યું. પ્રેમની મૂર્તિ એ વળી એક ડગલું આગળ વધ્યા અને પોતાના પ્રેમપ્રવાહ માનવસંસાર પૂરતો ન રાખતાં પશુ સંસાર સુધી પણ પ્રવાહિત કર્યો. અને એટલા જ કારણસર તો ચંડકૌશિક સમા વિષધરને પણ એ બદલી શક્યા જેની ક્રૂરતા મર્યાદાતીત બની ચૂકી હતી. જેણે હજારોને ડસ્યા હજારો માણસો પશુ-પંખીના પ્રાણ લીધાં એમને તરફડાવ્યા અને એમની તડપમાં એણે આનંદ માન્યો. એણે દુનિયા પ્રત્યે ઘૃણા રાખવી તો દુનિયાએ એના પ્રત્યે ઘૃણા રાખવી પરંતુ પ્રેમના અવતાર વીતરાગ સ્વામીએ પોતાનું લોહી વહાવીને પણ ચંડકૌશિકની ઘૃણાને પ્રેમમાં રૂપાંતર કરી મૂકી.

એમણે પ્રેમ-શક્તિને પીછાની હતી. એમને વિશ્વાસ હતો કે ઘૃણાને પ્રેમમાં બદલી શકાય છે પણ કેવળ રાક્ષસીપણું લઈને આવે એની પાસેની દાનવીશક્તિ પણ પ્રબળ છે પણ પ્રેમની શક્તિ-તાકાત એના કરતાં પણ મહાન છે અને આ સિદ્ધાંતને અનુસરીને જ એમાં વિશ્વાસ રાખીને જ તેઓ ચાલી શક્યા અને તેથી જ તેઓ પોતાના રિપુઓ વચ્ચે નિડર બની ક્ષમા કરી શક્યા. કારણ કે તેઓ જાણતા હતા કે ક્રોધ કેટલો પણ દાનવી દુર્વિચાર વડે મુસીબત કેમ ન હોય પણ ક્ષમાનું શસ્ત્ર એને પણ પરાજિત કરી શકે છે દાનવને દાનવ સામે લડ નમવું પડ્યું છે ક્રોધ

આ ક્ષેત્રમા જો પ્રયોગ કરીએ અને જોઈએ તો તમે પોતે એ અનુભવ કરશો કે બુરાઈને ભલાઈમા પરિવર્તન કરવાની જે તાકાત પ્રેમમા છે, તે દંડમા–શિક્ષામા નથી જ, કારણ કે દંડ કે શિક્ષા તો શરીરને બદલી શકે છે, કેમકે એ દેહ ઉપર શાસન કરે છે પણ દેહી ઉપર શાસન કરવાની એનામા ક્ષમતા ક્યાં છે? કારણ એ સ્થૂળ છે અને શરીર પણ સ્થૂલ છે માટે સ્થૂલ–સ્થળમા થોડુંક પરિવર્તન લાવી શકે છે પણ આત્મા તો સૂક્ષ્મ છે, ત્યા સ્થૂળ કેવી રીતે પહોંચી શકે? સૂક્ષ્મ આત્મામા પરિવર્તન લાવવા માટે તમારે સૂક્ષ્મ પ્રેમને અપનાવવો પડશે

એટલે જેમ જેમ સસારમાં સભ્યતા અને સસ્કૃતિનો ફેલાવો થતો રહ્યો છે તેમ તેમ વિચારકોના દિમાગોમા દંડ–શક્તિ પ્રત્યેની આસ્થા–શ્રદ્ધા પણ સમાપ્ત થતી જઈ રહી છે આને લઈને કેટલાક પ્રજાતત્ર દેશોમાં ફાસીની સજા રદ કરવામા આવી છે અથવા તો ઓછી કરી નાખવામાં આવી છે ઇંગ્લેંડમાં ઓગણીસમી સદીની અધવચ સુધી લગભગ બસો પ્રકારના અપરાધો માટે ફાસીની સજા કરવામા આવતી હતી તે જ સમયે રોબર્ટ પીલર નામનો એક વિચારક ઇંગ્લેંડને મળ્યો એણે માનવતાનો પોકાર સાભળ્યો. અને અપરાધીઓનુ મનો–વૈજ્ઞાનિક અધ્યયન કર્યું. અપરાધોનાં મૂળ સુધી પહોંચવાની એણે કોશિષ કરી અપરાધોની પાછળ આવેશ અને સયોગોની મજબૂરી–લાચારી જ એને મળી અને એણે સિદ્ધ કરી આપ્યુ કે દરેક અપરાધ માટે ફાસીની સજા આપી શકાય નહીં ફાસીથી તમે અપરાધીને સમાપ્ત કરી શકશો પણ અપરાધ–વૃત્તિને નહીં એની અસત્–વૃત્તિ તો આત્માની સાથે જ રહે છે એણે સરકાર પાસે અપીલ કરી કેટલાય અપરાધોની પાછળ સયોગોની પકડ હોય છે, જેમા ફસાઈને એને અપરાધ કરવા માટે વિવશ બનવુ પડે છે બીજી બાજુ ક્યારેક વ્યક્તિનો પીડિત આત્મા પણ બદલો લેવા માટે પ્રતિહિંસા માટે તત્પર બની જાય છે આવા સમયે એની અપરાધી મનોવૃત્તિને મીટાવવા માટે ફાસીના દોરડાની જરૂર નથી. એના ઘાવો ઉપર થોડોક પ્રેમનો મલમ લગાવી દો, રસ્તો ભૂલેલો રાહદારી ફરી સાચા રસ્તે ચાલતો થઈ જશે

આખરે એની વિજ્ઞપ્તિ–અપીલ ઉપર બ્રીટીશ સરકારે વિચાર કર્યો અને કેટલાક અપરાધો માટે તો ફાસીની સજા રદ કરી દેવામા આવી, કારણ કે પ્રેમમા હૃદય–પરિવર્તન કરવાની ક્ષમતા છે એ કેવી પણ ક્રૂર વ્યક્તિને કોમળ બનાવી શકે છે કેમકે પ્રેમ સ્વય આત્મવિશ્વાસી છે એને માનવની

ઘરમાં જઈ ચડતા હતા અને જ્યારે સ્વયંસેવકોએ એમાં શસ્ત્રો સાથે લઈ જવાનો આગ્રહ કર્યો તો બાપુએ કડક શબ્દોમાં એમની ઝાટકણી કાઢી: શું તમને મારા પ્રેમની શક્તિ કરતાં પણ આ રિવૉલ્વરો અને બંદૂકોની શક્તિ ઉપર વધુ ભરોસો છે? મિલિટરીની વાત દૂર રહી નિ:શસ્ત્ર સ્વયંસેવકોને પણ એમણે આત્મરક્ષા કાજે સાથે ન લીધા.

અને એ પ્રેમના દેવસ્વરૂપ ભગવાન મહાવીરે તો તમામ શસ્ત્રોનો ત્યાગ કર્યો હતો. શસ્ત્રબળ પર એમણે વિશ્વાસ જ ક્યારે કર્યો! જો એમ હોત તો પિતાનું રાજ છોડવાની એમને શી જરૂર હતી? એમણે તો શસ્ત્રબળ કરતાં પ્રેમ-બળને વધુ સ્થાન-માન આપ્યું અને તેથી શસ્ત્રોને બદલે પ્રેમ-બળ ધારણ કરી અનાર્ય દેશો ભણી ચાલી નીકળ્યા.

પણ આજે મહાવીર અને ગાંધીના પ્રેમને ભારત વિસરી ગયું છે તેથી જ તો સૈનિક-બજેટમાં કાપ મૂકવાની વાત સૌને ખૂંચે છે. પ્રજા પોકારના જવાબમાં શસ્ત્ર-સજ્જનો પ્રયોગ થાય છે. આપણે ગીત ગાઈએ છીએ પ્રેમનું અને વિશ્વાસ રાખીએ છીએ શસ્ત્ર ઉપર, કારણ કે આપણી જિહ્વા પર તો પ્રેમ શબ્દ છે પણ હૃદયમાં શસ્ત્રનો ડર રહેલો છે તે એટલા માટે કે આપણે પોતે શસ્ત્રથી ડરીએ છીએ અને ભય-ડર જ તો આપણને શસ્ત્ર-વૃદ્ધિ માટે પ્રેરણા આપતો રહે છે. આપણે માનીએ છીએ કે જેમ આપણે શસ્ત્રથી ડરીએ છીએ, તેમ આપણાં શસ્ત્રોથી દુશ્મનો પણ ડરી જશે. જેટલો વિશ્વાસ આપણને પોસ્ટ-ટપાલ ઉપર છે તેટલો પણ આપણને પ્રેમ ઉપર નથી. ટપાલના ડબ્બામાં ટપાલ નાખતી વખતે આપણને એ ખાત્રી રહે છે કે પત્ર નિયત સ્થાને જરૂર પહોંચી જશે. આ વિશ્વાસને મેળવવા માટે આપણે પોસ્ટ વિભાગની વ્યવસ્થા જોવા પણ જતાં નથી તેમ જ આપણે પોસ્ટમેનો અને પોસ્ટમાસ્તરોને યાદ કરતા ફરીએ છીએ. આમ હોવા છતાં યે આપણે ટિનના ડબ્બામાં પત્ર તો શું હજારો રૂપિયા પણ નાખીએ છીએ અને એમની જ પાસેથી મેળવીએ પણ છીએ. પણ આટલો પણ વિશ્વાસ આપણે પ્રેમ પ્રત્યે ધરાવતા નથી. પ્રેમ વડે આપણે કોઈ ચોર-ડાકુને સંત બનાવી શકીએ છીએ. પણ એની શક્તિ પ્રત્યે આપણે સાચા મનથી વિશ્વાસ કર્યો નથી.

એનું એક કારણ છે શસ્ત્રનો પ્રયોગ અને એનાં પરિણામો પણ આપણે નજરે નિહાળ્યાં છે જ્યારે પ્રેમના પ્રયોગ અને એનાં પરિણામોની તો ફક્ત વાતો જ સાંભળી છે તેમ જ આપણામાં એટલો આત્મવિશ્વાસ જ જાગૃત થયો છે કે જીવનમાં એનો પ્રયોગ કરી જોઈએ. દૃઢ આત્મવિશ્વાસ સાથે

આ ક્ષેત્રમા જો પ્રયોગ કરીએ અને જોઈએ તો તમે પોતે એ અનુભવ કરશો કે બુરાઇને ભલાઈમા પરિવર્તન કરવાની જે તાકાત પ્રેમમા છે, તે દડમા-શિક્ષામા નથી જ, કારણ કે દડ કે શિક્ષા તો શરીરને બદલી શકે છે, કેમકે એ દેહ ઉપર શાસન કરે છે પણ દેહી ઉપર શાસન કરવાની એનામા ક્ષમતા ક્યાં છે? કારણ એ સ્થૂળ છે અને શરીર પણ સ્થૂલ છે માટે સ્થૂલ-સ્થળમા થોડુ ક પરિવર્તન લાવી શકે છે પણ આત્મા તો સૂક્ષ્મ છે, ત્યા સ્થૂળ કેવી રીતે પહોચી શકે? સૂક્ષ્મ આત્મામા પરિવર્તન લાવવા માટે તમારે સૂક્ષ્મ પ્રેમને અપનાવવો પડશે

એટલે જેમ જેમ સસારમા સભ્યતા અને સસ્કૃતિનો ફેલાવો થતો રહ્યો છે તેમ તેમ વિચારકોના દિમાગોમા દડ-શકિત પ્રત્યેની આસ્થા-શ્રદ્ધા પણ સમાપ્ત થતી જઈ રહી છે આને લઈને કેટલાક પ્રજાતત્ર દેશોમાં ફાસીની સજા રદ કરવામા આવી છે અથવા તો ઓછી કરી નાખવામાં આવી છે ઇગ્લેડમા ઓગણીસમી સદીની અધવચ સુધી લગભગ બસો પ્રકારના અપરાધો માટે ફાસીની સજા કરવામા આવતી હતી તે જ સમયે રોબર્ટ પીલર નામનો એક વિચારક ઇગ્લેડને મળ્યો. એણે માનવતાનો પોકાર સાભળ્યો. અને અપરાધીઓનુ મનો-વૈજ્ઞાનિક અધ્યયન કર્યું. અપરાધોના મૂળ સુધી પહોચવાની એણે કોશિષ કરી અપરાધોની પાછળ આવેશ અને સયોગોની મજબૂરી-લાચારી જ એને મળી અને એણે સિદ્ધ કરી આપ્યુ કે દરેક અપરાધ માટે ફાસીની સજા આપી શકાય નહી. ફાસીથી તમે અપરાધીને સમાપ્ત કરી શકશો પણ અપરાધ-વૃત્તિને નહી એની અસત્-વૃત્તિ તો આત્માની સાથે જ રહે છે એણે સરકાર પાસે અપીલ કરી કેટલાય અપરાધોની પાછળ સયોગોની પકડ હોય છે, જેમા ફસાઈને એને અપરાધ કરવા માટે વિવશ બનવુ પડે છે બીજી બાજુ કયારેક વ્યકિતનો પીડિત આત્મા પણ બદલો લેવા માટે પ્રતિહિસા માટે તત્પર બની જાય છે આવા સમયે એની અપરાધી મનોવૃત્તિને મીટાવવા માટે ફાસીના દોરડાની જરૂર નથી એના ઘાવો ઉપર થોડોક પ્રેમનો મલમ લગાવી દો, રસ્તો ભૂલેલો રાહદારી ફરી સાચા રસ્તે ચાલતો થઈ જશે

આખરે એની વિજ્ઞપ્તિ-અપીલ ઉપર બ્રીટીશ સરકારે વિચાર કર્યો અને કેટલાક અપરાધો માટે તો ફાસીની સજા રદ કરી દેવામા આવી, કારણ કે પ્રેમમા હૃદય-પરિવર્તન કરવાની ક્ષમતા છે એ કેવી પણ ક્રૂર વ્યકિતને કોમળ બનાવી શકે છે કેમકે પ્રેમ સ્વય આત્મવિશ્વાસી છે એને માનવની

માનવતા ઉપર ભરોસો છે. મનોવિજ્ઞાનના આધારે કહી શકાય છે કે દરેક આત્મામાં થોડીક કઠોર અને થોડીક કોમળ વૃત્તિઓ રહેલી છે. જ્યારે કઠોર વૃત્તિઓ ઉભરાઈ આવે ત્યારે એમ ન સમજવું જોઈએ કે કોમળ વૃત્તિઓ બિલકુલ સમાપ્ત થઈ ગઈ છે. જેમ સૂર્યના પ્રખર પ્રકાશમાં તારલાનો હલકો પ્રકાશ, કિરણો વિલુપ્ત બની જાય છે તેવી જ રીતે કઠોરતાના પ્રચંડ તોફાનમાં મનુષ્યની કોમળ વૃત્તિઓ દબાઈ જાય છે પણ નષ્ટ થતી નથી અને ત્યારે જ અપરાધ સંભવિત બને છે. અપરાધને સમાપ્ત કરવા માટે કઠોરતા વડે દબાયેલી પેલી કોમળ વૃત્તિઓને જગાડવાની જરૂર છે. આ કામ કોમળ હાથો વડે જ બની શકે છે. કઠોરતા ઉપર એક વખત પ્રેમનો હાથ ફરી જાય પછી તો તમે ચકિત થઈ જશો અને જોશો કે જ્યાં ભીષણ તોફાન હતું ત્યાં શાંત શીતળ વાયુ લહેરાતો થઈ જશે. આમ દેખાય પણ છે. એક ડાકુ પોતાના જીવનની સંધ્યા વેળાએ એવો તો બદલાઈ જાય છે કે એનામાં કરુણા અને દયાના ઝરણાં ફૂટી પડે છે. એની એ વખતની ઉજ્જવળતા સંત કરતાં પણ આગળ વધી જાય છે. આજનો ડાકુ કાલે સંત બની જાય છે એ એનું જ રહસ્ય છે.

ઇંગ્લેંડની વાત છે. હોમરલેન નામનો એક વિચારક પુરુષ થઈ ગયો. એને પ્રેમ-શક્તિ ઉપર અગાધ શ્રદ્ધા હતી. એ માનતો હતો કે પ્રેમ કઠોરતાને કોમળતામાં બદલી શકે છે. જ્યારે પણ એ કોઈ દુષ્ટ સ્વભાવના બાળકને જોતો તો એના પર ઘૃણા લાવવા કરતાં એને દયા આવતી. એને વિશ્વાસ હતો કે આ દુષ્ટ સ્વભાવને પ્રેમ વડે જીતી શકાય તેમ છે અને એ કોમળ હૃદયને પણ જલદી મેળવી શકે છે. તેથી એણે રિપબ્લીકન નામનો એક આશ્રમ શરૂ કર્યો હતો. એમાં એ ખરાબ આદત ધરાવતાં બાળકોને રાખતો અને મનોવૈજ્ઞાનિક ઢબે એમની અપરાધવૃત્તિની તપાસ કરતો. એનાં મૂળ તત્ત્વોને શોધી એમાં સુધારો લાવવામાં આવતો હતો. એમની કોમળ અન્તવૃત્તિઓને જાગૃત કરી એમનામાં સદાચરણના સંસ્કાર સીંચવામાં આવતા હતા.

એ નિશ્ચિત છે કે દરેક પ્રાણીમાં કોઈ ને કોઈ રૂપે—અંશે કોમળતા વિદ્યમાન છે. ક્રૂરમાં ક્રૂર સિંહણમાં પણ છૂપા રૂપે કોમળતા મોજૂદ છે. માથેથી લઈને પગ સુધી એ ક્રૂર જ હોત તો એ પોતે જ પેદા થઈ શકત નહીં અથવા તો જન્મ પછી જીવતી જ ન રહી શકી હોત તેમ ન પોતાનાં બચ્ચાંને દૂધ આપી શકત. સિંહણ તમારા અને અમારા માટે ક્રૂર સાબિત હોઈ શકે છે પણ શું પોતાનાં બચ્ચાંઓ માટે પણ તેવી જ ક્રૂર હોઈ

શકે ? નહિ પોતાના બચ્ચાઓ માટે તો એના હૃદયમા એટલી કોમળતા ભરી પડી છે કે જેટલી કે એક માતાને પોતાના બાળક પ્રત્યે હોય પોતાના બચ્ચાને એ એવો પ્રેમ કરે છે કે એમના રક્ષણ કાજે પોતે પ્રાણોત્સર્ગ કરવા તત્પર બની જાય છે આ બાબતમા મારા કરતા શિકારીઓ પાસેથી તમને વધુ માહિતી મળી શકે છે કે કોઈ શિકારીએ જ્યારે એના બચ્ચાને પકડી લીધુ ત્યારે એ એના તરફ કેવી રીતે ઝપટી હતી ! એ જાણતી હોય છે કે શિકારીના હાથમા રહેલી તે લાબી–શી ચીજ (બદુક) એના પ્રાણ હરી શકે છે તો પણ બદુકની પરવાહ કર્યા વગર જ એ ઝપાટો મારશે, પછી ભલેને એ ઝપાટામા એ શિકારીની ગોળીનો ભોગ બની જાય

હા, તો દરેક કઠોરતા તળે કોમળતા દમેલી પડી છે કઠોર પાષાણ પથ્થર તળે કોમળ સરિતા છે તેથી જ તો ઉપરથી કઠોર રૂક્ષતમ દેખાતા ડુગરાઓની અદરથી જ ઝરણાનો જન્મ થતો હોય છે જરૂર છે એ કઠોરતાના આવરણને ભેદીને એમા કોમળતા ભરી દેવાની

હોમરલેન આમ જ કરતો હતો એ કઠોરતમ બાળકને લાવી આશ્રમમા રાખતો અને ધીરે ધીરે પ્રેમના સુવાળા હાથે એમનામા કોમળ સસ્કારોનુ સિચન કરતો ધીરે ધીરે કઠોરતાનુ વૃક્ષ સુકાઈ જતુ અને કોમળતાના નવા અકુરો એનુ સ્થાન લઈ લેતા હતા એવામા કોર્ટમા પોલાસે એવો છોકરો રજૂ કર્યો જે ત્રણ વખત ચોરી કરી ચૂક્યો હતો, જજે એને ત્રણ વર્ષની જેલની સજા કરી હોમરે આ વાત જાણી તો એ કોર્ટમા જઈ ચઢ્યો અને બાળકને આશ્રમમા ભરતી કરવા માટે પ્રાર્થના કરી જજે એ સ્વીકૃતિ પણ આપી દીધી હોમર એને પોતાના આશ્રમમા લઈ આવ્યો પણ એના સ્વભાવની રૂક્ષતાને કારણે થોડાક જ દિવસોમા આશ્રમના બીજા છોકરાઓ હેરાન–પરેશાન થઈ ગયા હોમર પાસે દરરોજ એની સેકડો ફરિયાદ આવવા લાગી તે જ્યારે બહારથી આશ્રમમા આવતો કે લાગલાજ ફરિયાદોનુ રજિસ્ટર લઈ વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર ઊભા રહેતા બીજી બાજુ આશ્રમની કીમતી વસ્તુઓ પણ તે તોડી–ફોડી નાખતો તેથી અધ્યાપકો પણ એનાથી કટાળી ગયા હતા તેઓએ પણ આખરે એક દિવસ હોમરને કહી દીધુ "મિસ્ટર હોમર આ આફત ક્યાથી લઈ આવ્યા ? એના દુષ્ટ સ્વભાવથી તો સમસ્ત આશ્રમ તગ આવી ગયો અને એના સહવાસને લઈને આશ્રમવાસી બાળકો પણ બગડી જશે, માટે આશ્રમને ચાલુ રાખવો હોય તો એને હવે વિદાય આપો "

હોમરલેને આનો જવાબ વાળ્યો: "ભાઈ, એ બાળ માટે તો મને સૌ કરતાં વધુ દયા આ છોકરા તરફ આવે છે. બાળપણમાં જ આટલો શેતાન છે તો મોટો થતાં તો એ ડાકુ જ બની જશે. એનું જીવન કલુષિત બની જશે એવો વિશ્વાસ છે. મારા પ્રેમમાં શક્તિ છે, જે એક દિવસે એના આ દુષ્ટ સ્વભાવ ઉપર જરૂર વિજય મેળવશે. આ જ વિશ્વાસના આધારે હું એને સુધારવા તૈયાર બન્યો છું. જો તમે સૌ એને આશ્રમમાં રાખવા તૈયાર ન હો તો હું એને મારે ઘેર લઈ જઈ રાખીશ. ત્યાં એના દુષ્ટ સ્વભાવનું ઊંડાણથી નિરીક્ષણ કરવાની તક પણ મને મળશે." અને મિ. હોમર એને પોતાને ઘેર લઈ આવ્યા. એ શેતાન છોકરાનું નામ હતું જોન.
ભોજન વખતે હોમરે જોનને કહ્યું: "તમારા ભાણાની આ પ્લેટ જરા પેલા ટેબલ ઉપર લઈને જાઓ તો." જોને મોં મચકોડતાં કહ્યું: "હું કંઈ ગુલામનો બેટો છું જે તમારી ગુલામી કરતો ફરું!" હોમરે એ જ કોમળ સ્વરમાં કહ્યું: "અચ્છા, ત્યારે આજે આપણે ઉપાડી લઈ જઈશું. કાલથી તો તમે ઉપાડી લઈ જશો ને!" જોને કહ્યું: "એ તો નોકરનું કામ છે. આજથી તમે અમારા નોકર છો. પ્લેટ ઉપાડી લઈ જવાના તમને અમે ૫ રૂપિયા આપીશું." આવા અવિવેકભર્યા જવાબો મળવા છતાં પણ હોમર કોપિત થયો નહિ. એણે શાંતિથી જવાબ આપ્યો: "તમે તો સારા કુળમાં જ આવ્યા છો. કામે કુળને ઉજાળશો પછી તો તમારે ત્યાં દસ નોકરો પણ રહી શકશે. પણ આ માટે સીધે રસ્તે ચાલવું પડશે."

હોમરે જોનની જેમ ચાકુ લીધું. એ લઈને બહાર ગયો. આ બાજુ જોન મોટો પથ્થર લઈ બધી પ્લેટો ફોડવા લાગ્યો. હોમર પાછો આવ્યો અને જોયું તો એણે પોતાની ઘડિયાળ પણ જોનની સામે ધરી દીધી અને કહ્યું: "એક આ આના પર પણ કરી દે." આ સાંભળી જોન શરમિંદા બની ગયો. બસ અહીં જ જોનમાં પરિવર્તન થવું શરૂ થયું. હોમરલેનની પ્રેમશક્તિએ દુષ્ટ સ્વભાવ ઉપર વિજય મેળવ્યો. એ જોનનું જીવન એવું સુંદર અને સૌમ્ય બન્યું કે એને રિપબ્લિકન આશ્રમમાં અધ્યાપકોનો પ્રોફેસર નીમવામાં આવ્યો. આજે પણ આ આશ્રમ છત્રછાયામાં ચાલુ છે. આ પ્રેમશક્તિનો પ્રભાવ જેના વડે દરેક બાજુથી તિરસ્કૃત જોન જેવો દુષ્ટ વિદ્યાર્થી સમાજમાં આદરણીય સ્થાન મેળવી શક્યો. એ તો આ જ પ્રેમ-શક્તિ જે પશુને માણસ બનાવી શકે છે. દાનવને દેવ બનાવવાની કળા પણ પ્રેમ પાસે જ.

જ્યાં પ્રેમ-ગંગા વહે છે, જે હૃદયોમાં પ્રેમ-ધારા વહે છે ત્યાં શાંતિ

સુમન ખીલે છે આગમોના પાના ખોલો કે જ્યા એ વિભિન્ન પરપરાના મહામુનિ એકત્ર થાય છે પરપરાનો મોહ તજી સ્નેહની ધારા વહાવતા શ્રાવસ્તીના ઉદ્યાનમા મહામુનિ ગૌતમ અને મહાશ્રમણ કેશીકુમાર મળે છે. વિચારોની ધારા સાથે હૃદયમાથી પ્રેમ ધારા વહે છે ત્યારે એ સ્નેહ સુરભિત દૃશ્યને જોવા માટે ફક્ત શ્રાવસ્તીના નાગરિકો જ દોડયા નહી પણ એની સુગધ દેવ અને ગધર્વ ભૂમિ સુધી પહોચી અને એઓ પણ દિવ્ય ભૂમિના મધુર સુખો ભોગોને છોડી એ પ્રેમ ગગામા ડુબકી મારવા ચાલી નીકળ્યા. આગમકાર એ મધુર દૃશ્યને ગાથામા અકિત કરે છે

> केसीकुमार समणे गोयमे य महायसे,
> उभओ निसण्णा सोहंति चन्दसूर समप्पन्ना ॥
> देव दाणव गधव्वा जक्ख रक्खस्स किन्नरा ।
> अदिस्साणं य भूयाणं आसीतत्थ समागमो ॥

ઉત્તરા અ ૨૩ ગા ૧૮–૨૦

મહાશ્રમણ કેશીકુમાર અને યશસ્વી મહામુનિ ગૌતમ બન્ને ત્યા એક સાથે બેઠા છે, એમના શાત–દાત મુખારવિદ પર દિવ્ય તેજ છવાઈ રહ્યુ છે બન્ને મહાપુરુષો ચદ્ર અને સૂર્ય સમી પ્રભા ફેલાવી રહ્યા છે એ દિવ્ય આનદને નીહળવા માટે દેવ–દાનવ અને ગધર્વનુ શુભાગમન થાય છે, સાચુ છે કે જ્યા પ્રેમની મધુરતા વરસે છે ત્યા દેવતા સ્વયમેવ ચાલ્યા આવે તો એમા કોઈ આશ્ચર્ય નથી કારણ કે પ્રેમ પોતે જ એક દૈવી ગુણ છે શીશીમા ઈત્ર હોય તો એમાથી સુગધ આવશે જ ફૂલમા જો સૌરભ–સુગધ હશે તો એને ભ્રમરને આમત્રવાની જરૂર નહી રહે ભ્રમર પોતે જ દોડયા આવશે પણ શીશીમા ફક્ત પાણીજ ભર્યુ હોય તો એમા સુગધ આવશે ક્યાથી? જેના જીવનમા પ્રેમ–સૌરભ છે ત્યા દેવોનુ આકર્ષણ પણ હશે જ એક વ્યક્તિ ફાનસ લઈને ચાલે છે તો એનો પ્રકાશ એને અને માર્ગ પરથી પસાર થતા અન્યને પણ મળે છે, તેવો જ રીતે હૃદયમા પ્રેમનો પ્રદીપ લઈને ચાલશો તો એનો પ્રકાશ એ વ્યક્તિને મળે છે અને એનો પ્રકાશ, કિરણો અન્ય વ્યક્તિના હૃદય સુધી પણ પહોચે છે જેના હૃદયમા પ્રેમધારા વહે છે એનામા એવો પ્રભાવ હોય છે કે વિરોધી સ્વભાવનુ પ્રાણી પોતાનો વિરોધ ભૂલી જાય છે કારણ કે હૃદયમા પ્રવેશેલા વેરને પ્રેમ જ ધોઇ શકે છે ભગવાન મહાવીરની પાસે સિંહ અને

બકરી બન્ને સામે બેસતાં હતાં. પણ સિંહ પોતાની ક્રૂરતા ભૂલી જતો હતો. સિંહના મનમાં એ ભાવ નથી આવતો કે બકરીને ખાઈ જાઉં અને બકરીને એ ભય નથી રહેતો કે સિંહ મને ખાઈ જશે. આ છે વીતરાગનો ક્ષમા સ્તોત્રનો પ્રભાવ જે પ્રાણીઓના જન્મજાત વેરને પણ ધોઇ નાખે છે

પ્રેમનું આકર્ષણ ફક્ત માનવ હૃદયને જ આકર્ષિત કરે છે એમાં પૂર્ણ સત્ય નથી. એક કૂતરો પણ પ્રેમને પીછાને છે

તમે જો પ્રેમભર્યો હાથ એની પીઠ પર ફેરવશો તો એ પણ પૂંછડી પટપટાવશે. સ્પેનની એક વાત છે એક ગોવાળીયો દૂધ દોહતી વખતે મધુર વાદ્ય વગાડી રહ્યો હતો કોઈએ એનું કારણ પૂછ્યું તો બોલ્યો કે ગાય પ્રેમની તરસી છે એ પશુ પ્રેમના મોલ જાણે છે એની સામે જ્યારે હું વાદ્ય વગાડું છું તો એ પોતાની પાસેનું સઘળું દૂધ આપી દે છે માટે એને પ્રેમમાં તન્મય બનાવવા માટે જ હું વાદ્ય વગાડું છું સાચી વાત તો એ છે કે ગાય પ્રેમથી જ દૂધ દે છે અને પ્રેમ વડે જ એના દેહના એક ભાગમાં દૂધનું નિર્માણ થાય છે પોતાના વત્સ પ્રત્યે ઉભરાતો એનો પ્રેમ જ દૂધ પેદા કરે છે અને એ દૂધ આપે છે પણ પોતાના વત્સ માટે. મનુષ્ય તો એનો માન, ન માન મૈં તેરા મહેમાન" બની દૂધનો હકદાર બની જાય છે મદ્રાસ તરફ પૈસાના પિપાસુ માણસો દૂધ લેવા પાછળ કરી-કરી પોતાની માનવતાને ભૂલી જાય છે માણસના હૃદયમાં જ્યારે એક માત્ર પૈસો બેસી જાય છે ત્યારે એ પ્રેમને ખોઈ નાખે છે ત્યારે પૈસો પિશાચ બનીને માનવ ને દાનવ બનાવી દે છે પછી એના હૃદયમાંથી કોમળતાના અંકુરો સૂકાઈ જાય છે

હા તો હું તમને એક બીના જણે કહી રહ્યો હતો. મદ્રાસ તરફ ગોવાળીયા ગાય પાસેથી વધુમાં વધુ દૂધ લેવા ચાહે છે ગાયનું બચ્ચું દૂધ પી જાય છે એટલું નુકશાન પણ તેઓ બરદાસ્ત કરવા ઇચ્છતા નથી. તેથી એમણે પેલા નાનકડા બચ્ચાને મારી નાખ્યું પણ સાંજ વેળાએ દૂધ દોહવા બેઠા ત્યારે એક ટીપુંય દૂધ આપ્યું નહીં કારણ કે ગાયનું પ્યારું બાળક આજે એની આંખો સામે નહોતું એણે વિચાર્યું આ તો બહુ ખોટું થયું આ તો તે જ કહેવત થઈ કે **आधी छोड आखो को धावे सो दुनी आधि हु नहिं पावे** પૂરો લાભ લેવા ગયા તો અડધાથી પણ હાથ ધોવા પડ્યા. પણ આખરે માણસ પાસે બુદ્ધિનું બહુ મોટું બળ છે એના

શકી તો એ સૃષ્ટિ સમસ્તના પ્રાણીઓનો રાજા બન્યો છે પણ બુદ્ધિ એ તો દુધારી તલવાર છે એનો ઉપયોગ કદી કદી તો બીજાના વિનાશ માટે કરી લેવામા આવે છે હા, તો એણે પણ એમ જ કર્યું એ વત્સના શબને ચીરી એમા ઘાસ ભરી દીધુ સાંજે ગાય સામે ઘાસ ભરેલુ મૃત બચ્ચુ ઊભુ કરી દીધુ એ માતાની મમતા તો જુઓ એ પોતાની જીભ વડે એને ચાટતી જતી અને દૂધ આપતી જતી હતી આ છે પશુસસારની વાત, જે પ્રેમના ભૂખ્યા છે ગાય પોતાના મૃત વત્સ ઉપર પણ પ્રેમ વરસાવે છે અને એને જોઈને જ દૂધ આપે છે આ છે પશુજગતની પ્રેમકહાણી

સત્ય એ છે કે જ્યા પ્રેમનુ નાનુ શું પણ કિરણ છે અને એમા જો સજીવતા છે તો એમા આકર્ષણ રહેશે પતગિયાની સામે અગર લાખ રૂપિયાનો ઢગ પડ્યો હોય, હીરા-મોતી પડ્યા હોય પણ એમા જો નાની-શી દીપ-શીખા નહી હોય તો પતગિયા માટે એનુ કોઈ આકર્ષણ નહી રહે. બીજી બાજુ પેલુ માટીનુ કોડિયુ છે-બે પૈસાની કીમતનુ છે પણ એમા તેલ છે અને દીપશિખા જલે છે તો પતગિયુ ત્યા તરત દોડી આવશે. એને નિમત્રણ આપવાની જરૂર નહી આજ વાત મહેલોમા વસનારાઓની છે. કરોડોનો વૈભવ છે, અને સગેમરમરના ફર્શ ઉપર લક્ષ્મી ક્રીડા-કલાપ કરી રહી છે પણ એ વૈભવના ઢગ પર પ્રેમની જ્યોત જગતી નથી તો એ કરોડોનો વૈભવ પણ હૃદયને આકર્ષિત નહી કરી શકે આવા સ્થાને તમે પહોચી પણ ગયા તો ત્યાથી પ્રસન્નતા લઈને તમે પાછા નહી વળો તમારુ મન ગ્લાનિથી ભરાઈ જશે બીજી બાજુ એક ઝૂપડું છે, લૂખા રોટલા ઉપર દિવસ પસાર કરતુ ખેડૂત પરિવાર એમા વસે છે, ત્યા નથી આરસ પથર તેમ નથી ફરનીચર કે રેડિયાનુ મધુર સગીત તેમ છતાય એના હૃદયમાં પ્રેમનો દીવડો ઝગમગે છે. પરિવારમા પ્રેમના છાટણા છટાય છે, તમે ત્યાં પહોચી જશો તો એ જ લૂખા રોટલા અને છાશ વડે તમારુ ભાવભર્યું સ્વાગત થશે રોટલો ભલે લૂખો ગ્યો પણ એમા સ્નેહની એવી ચિકાશ હશે જે તમારા હૃદયને જીતી લેશે તમે ઝૂપડામાથી વિદાય લેશો ત્યારે તમારું હૃદય સ્નેહથી ભર્યું-ભર્યું હશે પ્રેમમા એવો જાદુ છે કે તમે બીજાને કઈ ન આપીને પણ એને પોતાનો કરી શકો છો

અને આ બાજુ તમે સર્વ કાઈ આપી દ્યો, પણ એમા સ્નેહની ભેટ નહી હોય તો સર્વ કાઈ દેવા છતા તમે એને પોતાનો બનાવી શકશો નહીં.

માટે સત્તા દ્વારા કોઈની પાસેથી વધુ કામ થઈ શકતું નથી. પરંતુ પ્રેમ વડે એની પાસેથી પૂરેપૂરો શ્રમ સેવડાવી લો તો પણ એ હસતો જ મળશે. સાસુ વહુ ઉપર સત્તા જમાવશે તો વહુને પોતાની નહીં બનાવી શકે અને જ્યારે હૃદયમાં સ્થાન નહીં હોય તો પછી નાનું સરખું કામ પણ ભાર બની જશે. સાસુ વહુમાં પોતાપણું જગાવી દે, એને સ્નેહ અને સહાનુભૂતિ આપે તો હું માનું છું કે વહુ એને પોતાની માતા જ સમજશે અને એ જ પ્રેમથી એ એની સેવા કરશે જેટલી કે અત્યારી માતાની કરે છે. ભારતના પરિવારોમાં જે સાસુ-વહુની ટક્કર ચાલે છે અને સંઘર્ષની ભઠ્ઠીમાં સારો ય પરિવાર ઝુલસતો રહે છે અને ક્યારેક એ સંઘર્ષનો આવો કડવો અંત આવે છે કે સારું ય કુળ કલંકિત થઈ જાય છે. પરિવારમાં જો પ્રેમગંગા વહી જાય તો બધાં જ સંઘર્ષોનાં મૂળ જ સમાપ્ત થઈ જશે.

જ્યારે કન્યા પિતાના ઘેરથી સાસરે જાય છે ત્યારે બહેનો ગીતમાં ગાતી એ કહી જાય છે કે "તું જે ઘરમાં જઈ રહી છે એ ઘરની રાણી થઈને રહેજે" આ રીતે માતાએ પુત્રીને ઘર ઉપર શાસન કરવાની કેળવણી આપે છે પરંતુ શાસન કરવા માટે તો સરકારને સિપાહીઓ રાખવા પડે છે જેલ પણ જોઈએ પણ માતાએ બેટીને આ સાધનો ક્યારે આપ્યાં! છતાં પણ એણે રાણી બનવું છે. આ બધે શાસન કરશે! એ તો પ્રેમબળ વડે જ શાસન કરી શકે છે. વહુ બનીને જતી બહેનને હું કહીશ કે એ જે ઘરમાં જાય ત્યાં સ્નેહની નદી વહાવે. એને એક કરવાનું કામ કરે. જુદાં મનોમાં બે હૃદયને મેળવ. તૂટેલાં હૃદયોને પ્રેમસૂત્રમાં બાંધે. તોડવાનું દુનિયા જાણે છે પણ જોડવાનું નહીં. દુનિયા સાંધનારને–જોડનારને જ પ્રથમ સ્થાન આપે છે. તમે કાતર અને સોય બન્નેને જાણો છો અને લોકોમાંથી બનેલી છે. કાતર એકનું બે કરવાનું કામ છે તેથી જ તો એ દુનિયાની ઠોકરો ખાય છે. આ તરફ તમે સોયને પણ જાણો છો. એમાં કાતર કરતા લોઢું ઓછું વાપર્યું છે અને વજન પણ ઓછું છે તેમ એની કીંમત પણ ઓછી છે પરંતુ એનું કામ તૂટેલાને સાંધવાનું–જોડવાનું છે તેથી એને સન્માન મળે છે. જ્યારે સોયનું કામ સમાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે કોઈ એને જમીન ઉપર પડવા નથી દેતું એને ટોપી અથવા પાઘડીમાં ખોસતા હોય છે. પણ શું તમે કાતરને કદી ટોપીમાં રખાતી જોઈ છે?

હા, તો તમારે દુનિયાની નજરોમાં સન્માન મેળવવું છે તો તૂટેલાને જોડવાનું કામ કરો. હૃદયમાં સ્નેહ–ધારા વહીને ચાલો. તમે પરિવારમાં રહો

અથવા સમાજમા, પણ સર્વત્ર જોડવાનુ કામ કરતા રહેજો પરિવારના સભ્યો વચ્ચે દીવાલ બનીને રહેશો નહો સમાજના ભાઈઓમા અગર વૈમનસ્ય ઈર્ષ્યા-દ્વેષ છે, હૃદયમા ઘૃણાની દુર્ગન્ધ છે તો તમે તમારા હૃદયની સ્નેહ-સુગધને ફેલાવજો પ્રેમના પાણી વડે ઘૃણાને ધોઈ નાખજો

પ્રેમ તો પાણી છે એને વહેવા દો એને કોઈ ખાડામા કેદ ન કરશો એ ખાડો પરિવારનો હોય કે સમાજનો, સપ્રદાયનો પણ કેમ ન હોય, પણ તમે પ્રેમને એમા કેદ કરી મૂકશો નહી પાણી બધાઈ જાય છે ત્યારે એમા દુર્ગન્ધ પેદા થઈ જાય છે, ઝેરી કીટાણુ પેદા થાય છે પ્રેમના કટકા ન કરશો. આજે તો પ્રેમને પણ કટકામા વહેચી નાખ્યો છે જાતિ-પ્રેમ, ભાષા પ્રેમ, સપ્રદાય-પ્રેમ પ્રેમના કટકા થાય તો એનો આત્મા ઊડી જશે આ શરીર કેટલુ સુદર છે પણ એના જો ટુકડા કરી નાખવામા આવે તો શુ એની આવી સુદરતા કાયમ રહેશે ખરી ? શુ ટુકડાઓમા આત્મા કાયમ રહેશે ? આત્મા ટુકડામા રહી શકતો નથી અને આત્માના વિદાય થયા બાદ એમા ઝેરી કીટાણુ પેદા થઈ જશે, એમા દુર્ગન્ધ પેદા થશે તેવી જ રીતે પ્રેમના જો ટુકડા કરો નાખવામા આવે તો એમા પ્રેમનો આત્મા સમાપ્ત થઈ જશે, અને દ્વેષના કીટાણુ પેદા થઈ જશે ઘૃણા આવવા લાગશે અને પછી મડદુ પ્રેમને ગળે લગાવી પ્રેમના નામે ઘૃણા જ ફેલાવશે જે પ્રેમ બે હૃદયો વચ્ચે આગનુ કામ કરે છે, તે જીવિત નહી પણ મૃત છે તે અખડ નહી પણ ખડિત પ્રેમ છે અને એ માનવતાના ટુકડા-કટકા કરવાનુ કામ કરે છે તેથી જ પ્રેમના ગીત ગાવા છતા પણ ભારતવાસી ભાષાવાદ, પ્રાતવાદ અને સપ્રદાયના નામે લડે છે ભાઈ ભાઈના લોહીનો તરસ્યો બન્યો છે. શુ એને પ્રેમ કહેવાશે ?

ટુકડાઓમા રહેલો પ્રેમ એ ક્ષુદ્ર પ્રેમ છે, જે માનવતાને દેવત્વ તરફ નહી પણ પશુતા ભણી દોરી લઈ જાય છે વિરાટ પ્રેમ અખડ માનવતામા વિશ્વાસ ધરાવે છે, એ વિશ્વના કોઈ પણ પ્રાણથી ઘૃણા કરવાનુ શીખવતો નથી જે પોતાના ભાઈઓથી ઘૃણા કરવાનુ શીખવે છે તે દુનિયાની બીજી કોઈ ચીજ હોઈ શકે છે પણ એ પ્રેમ હોઈ શકે નહિ વિરાટ પ્રેમમા ઘૃણા, દ્વેષ, કલહ અને હિસાને બિલકુલ સ્થાન નથી ચીની સત માઓત્સેએ કહ્યુ છે કે ચોર પોતાના ઘર પ્રત્યે તો પ્રેમ ધરાવે છે પરતુ બીજાના ઘેર ચોરી કરે છે એણે તો ફક્ત પોતાના જ ઘર પ્રત્યે પ્રેમ કરવાનુ શીખ્યુ છે. એનો એ ક્ષુદ્ર પ્રેમ બીજાના માલને ઉપાડી લેવા માટે હાથ ફેલાવવાની

પ્રેરણા આપે છે. એક હત્યારો છે એને પોતાના પ્રાણ વહાલા છે પણ એ બીજાના પ્રાણો હરી લે છે. રાજા પોતાના દેશથી પ્રેમ કરે છે પણ બીજા દેશો સામે યુદ્ધ કરી એનું શોષણ કરે છે. ચોર જેમ પોતાના ઘર પર પ્રેમ રાખે છે એમ બધાં જ ઘરો પ્રત્યે પ્રેમ રાખતો થાય, હત્યારો પોતાના પ્રાણની જેમ બીજાના પ્રાણોનું રક્ષણ કરતો થાય, રાજા પોતાના રાષ્ટ્રની જેમ અન્ય રાષ્ટ્રોની જનતા પ્રત્યે સ્નેહ અને સહાનુભૂતિ રાખતો થાય તો અન્યત્ર સ્વર્ગ શોધવા જવાની જરૂર રહેશે નહીં. આ સંસાર જ સ્વર્ગ બની જશે.

સંકુચિત પ્રેમ ફક્ત પોતાનું સુખ ઇચ્છે છે, ત્યારે વિરાટ પ્રેમ સૌને સુખી બનાવવા ઇચ્છે છે. સૌના સુખમાં એ પોતાનું સુખ જુએ છે. એક વખતની વાત છે. એક રાજા શિકાર રમવા જંગલમાં નીકળી પડ્યો. ઘોડો પૂરપાટ વેગે દોડી રહ્યો હતો. રાજાનું મન શિકારની કલ્પનાઓમાં ડૂબેલું હતું. શિકાર પણ એક જાતનું વ્યસન છે. મનુષ્યમાં જ્યારે સ્નેહ અને અહિંસાનું તત્ત્વ ઓછું થાય છે ત્યારે એ બીજાને પીડતાં અને તડપતાં જોઈ એનું મન પ્રસન્નતા અનુભવે છે. આ ક્ષુદ્ર હૃદયની વૃત્તિ છે જે વડે મનુષ્ય બીજાને રોવડાવી પોતે હસે છે.

પ્રકૃતિ (કુદરત) પણ આવા પાપને વધુ સમય સુધી સાંખી શકતી નથી. એ પણ મનુષ્યને દંડ દેવા માટે તત્પર બને છે અને આવી જ બીના એ રાજાની સાથે બને છે. જ્યારે એ બાણ ચઢાવી એક મૃગલાની પાછળ દોડી રહ્યો હતો ત્યારે જ અચાનક આકાશમાં કાળું વાદળ છવાઈ ગયું અને થોડી જ વારમાં સમગ્ર આકાશ કાળું બની ગયું. વીજળીનો કડકડાટ શરૂ થયો. વાવંટોળ ફૂંકાયો. પ્રચંડ તોફાન વરસાદ ખેંચી લાવ્યું. વરસાદમાં મોટા મોટા ઓળા પણ પડવા લાગ્યા. રાજાએ વૃક્ષનો આશ્રય લઈ કોઈ રીતે પોતાનું રક્ષણ કર્યું. પરંતુ વરસાદના શીતના કારણે અને ઓળાના પ્રહારે ઘોડાના પ્રાણ લઈ લીધા. એકાદ કલાક બાદ તોફાન કાંઈક શાંત સાંજવેળા થઈ ગઈ હતી. રાજા પણ થાકી ગયો હતો. સુંદર ઘોડાના ચાલી જવાથી એને દુઃખ તો થતું હતું ત્યાં વળી-બીજી ઠંડી હવા એના શરીરને વળી વીંધી રહી હતી. આ બાજુ ભૂખ સતાવી રહી હતી. આખરે જેમ તેમ કરી રાજા એક નાનકડા ગામડે પહોંચ્યો. અંધારું થઈ ગયું હતું. ગામમાં જઈ એણે ખેડૂતો પાસે રાત પસાર કરવા માટે સ્થાનની માગણી કરી, પણ કોઈ આ તરુણને રાત માટે પોતાને ત્યાં ઉતારો દેવા તૈયાર ન થયું. કારણ કે આજે મનુષ્યને મનુષ્ય ઉપર વિશ્વાસ રહ્યો નથી.

મનુષ્ય એક અજાયબ-અજાણ્યા પશુને પોતાને ત્યા રાખી શકે છે. જંગલમા ગોથા ખાતી રસ્તો ભૂલેલી ગાય કોઈને જો મળી જશે તો એ એને લાવી પોતાને ઘેર બાધી દેશે એ અનજાન-અજાણ્યા પશુ ઉપર ભરોસો કરશે પણ અજાણ્યા મનુષ્ય પર નહી કરે કારણ કે માનવીએ પોતાનો વિશ્વાસ ખોયો છે પશુ ઉપર તમે વિશ્વાસ કરી શકો છો એને થોડુ ઘાસ નીરી છુટકારો મેળવી લેશો પણ મનુષ્ય એક એવુ પ્રાણી છે કે જેને ભરપેટ રોટલો ખવડાવી પાણી પાઈ દો અને એને ખાટલા ઉપર સુવડાવી દો સૂવા માટે શેતરજી, ગાદી અને શાલ પણ આપી દો પણ જ્યારે સવારે ઊઠીને તમે જુઓ છો તો ખાટલો તો પડ્યો છે પણ પેલો માણસ ગૂમ છે એટલુ જ નહી સાથે પેલા ગાદી-શાલ પણ ગૂમ છે અને તક મળશે તો તમારા કોટનુ ખિસ્સુ પણ સાફ કરી દેશે તેથી મનુષ્યને માનવ નામના પ્રાણીથી બહુ મોટો ભય લાગે છે

હા, તો એકનુ પાપ સૌને ભોગવવુ પડે છે આખરે એ છે તો આપણો જ ભાઈ એટલે એના કામોના છાટા આપણ પર પણ ઊડે છે. તેથી બીજાનો શેતાનિયત અને અન્યાયનો દડ આપણને પણ ભોગવવો પડે છે રાજા પણ આ નિયમમા અપવાદ ન બની શક્યો ઘેર-ઘેર ફળી વળ્યો. પણ કોઈએ ઠડી રાત્રે ઠઠુરતા માણસના રક્ષણ કાજે દ્વાર ન ખોલ્યા તે ન જ ખોલ્યા ભોજનની તો વાત જ જુદી હતી. છેવટે ગામનુ બીજુ નાકુ પણ આવી ગયુ રાજા હતાશ બની કોઈ વૃક્ષનુ શરણ લેવા માગતો હતો ત્યાજ કોઈ ટમટમતા દીપકે એને આકર્ષિત કર્યો રાજા ત્યા પહોચ્યો તો એને એક ઘરડો ખેડૂત ત્યા મળ્યો એણે ઊઠીને એનુ સ્વાગત કર્યુ રાજાએ પૂછ્યુ 'ગામમા ક્યાય મુસાફરખાનુ કે ધર્મશાળા છે? એક રાત પસાર કરવી છે.'

ખેડૂત બોલ્યો "આ ઘર જ ધર્મશાળા છે, ભાઈ આપણે સૌ મુસાફરો જ છીએ કોઈ સાથે બાધીને લાવ્યુ છે? અને જતી વેળા છાતીએ બાધીને શુ લઈ જવાના છે?" અને એણે તો રાજા માટે એક ખાટલો પાથરી દીધો રાજા ખાટલા પર બેઠો તો ખરો પણ હજુય એના દાત ઠડીને લીધે કચકચ થતા હતા. ખેડૂતે આ જોઈ એની પાસે જલતી સગડી મૂકી. એના વડે એને કાઈ ગરમી આવી ખેડૂતે પૂછ્યુ "ક્યાથી આવો છો, ભાઈ, અને આટલી રાતે ક્યા જાઓ છો?" રાજાએ કહ્યુ "હુ મુસાફર છુ મારે ગામ જઈ રહ્યો હતો પણ વરસાદ અને તોફાનમા ઘેરાઈ ગયો."

તમને કાંઈક દેવા ઈચ્છે છે" ખેડૂતે કહ્યુ, "તમારી અમૃત-નજર જ મારા માટે બસ છે અને કાંઈક દેવા જ માગતા હો તો આ વર્ષ માટે બધા ખેડૂત ભાઈઓનો લાગ લેવો મુલતી રાખો, કારણ કે અતિવૃષ્ટિને લીધે લગભગ બધો જ પાક ધોવાઈ ગયો છે" રાજાએ કહ્યુ "આ માટે તો મે પહેલા જ આજ્ઞા આપી દીધી છે તેથી તમે બીજુ કઈક માગો" ખેડૂતે કહ્યું. "ઠીક ત્યારે જે જે ખેડુતોના ખેતરોમા કૂવા નથી અને પાણીના અભાવે પ્રતિવર્ષ જેમનો ઊભો પાક નષ્ટ થઈ જાય છે, તે બધાના ખેતરોમાં રાજ્ય વતી એક-એક કૂવો ખોદાવી આપો" રાજાએ કહ્યુ "આ પણ મને મજૂર છે રાજનો ખજાનો તમારા સૌ ખેડુતોની ગાઢી કમાણીથી ભરાય છે. એની પાઈ-પાઈ ઉપર જનતાનો અધિકાર છે અને એમના હિત માટે એનો ઉપયોગ થવો જ જોઈએ પણ તમે તમારા માટે તો કઈક માગો" ખેડૂત બોલ્યો "આ બધામા હુ પણ આવી ગયો અને હુ વધુ ધન સગ્રહ કરીને પોતાના જ ભાઈઓ વચ્ચે ભેદની દીવાલ ઊભી કરવા ઇચ્છતો નથી સૌ સુખી હશે તો મારો વારો પણ એમા આવશે જ" આમ તમે જોયુ કે સૌના સુખમા પોતાનુ સુખ જોવાની કલ્પના જ વિરાટ બનીને વિશ્વપ્રેમનુ રૂપ લે છે. તમે તમારા પ્રેમને ક્ષુદ્ર ઘરમાથી કાઢી વિરાટ ભણી લઈ જાઓ ત્યારે જ એ (પ્રેમ) મગળપ્રદ બની શકે છે.

ખેડૂતે કહ્યું, "ત્યારે ભૂખ લાગી હશે!" એવું બાજરીનો રોટલો અને છાશ એની આગળ ધર્યાં. રાજાએ એ લૂખા રોટલાને એટલા આનંદથી આરોગ્યો કે રાજમહેલના રસગુલ્લાં પણ એને ફિક્કાં લાગવા માંડ્યાં. કારણ એ સવારથી ભૂખ્યો હતો. થાક અને હાંફની સાથે એનું પેટ પણ કંઈક માગતું હતું.

પેટ માગે ત્યારે તમે એને લૂખો રોટલો આપો તોય એમાં એને સ્વાદ આવશે. પણ પેટ ભરેલું હોય તો પકવાન ધરશો તોય એ ફિક્કાં લાગશે. આજે તો પેટ કચરાપટ્ટીનો [illegible] બની ગયું છે. જે આવે તે એમાં નાખું. ન ભક્ષ્યનો વિવેક છે કે ન અભક્ષ્યનો, ન સમયનો ખ્યાલ છે ન અસમયનો. પેટ માગતું નથી છતાં તમે એમાં પૂર્યે જાઓ છો. એટલા જ માટે સ્વાસ્થ્ય બગડતું હોય છે. આમ ખાવાનો કશો ઉપયોગ પણ નથી. નિયત સમયે મર્યાદામાં રહી ખાશો તો એ સ્વાસ્થ્યપ્રદ બનશે અને સાચી ભૂખ હશે તો મિષ્ટાન્ન પણ યાદ આવશે નહીં. આનો તો અમને પોતાને અનુભવ છે. જ્યારે દસ માઈલનો વિહાર કરી લઈએ છીએ, થાક લાગે છે અને પેટ પણ કંઈક માગે છે તે ટાણે ખેડૂતોના રોટલામાં જે આનંદ આવે છે જે તમારા ભોજનથાળમાં પણ અમને આવતો નથી.

આ તો રાજાએ રોટલો અને છાશ ખાધાં. એનું હૈયું ખેડૂતને સો-સો આશીર્વાદ દેવા લાગ્યું. જમ્યા પછી થાકેલું શરીર ખાટલો-વિશ્રામ માગે છે અને ખેડૂતે રાજાને ખાટલો અને ધાબળો આપી દીધા. રાજાએ આરામથી એના ઉપર લંબાવ્યું અને થોડીક જ વારમાં એ સ્વપ્નલોકમાં ભમતો થઈ ગયો.

સવારે આંખ ખૂલી તો રાજા થાક વગર પોતાને સ્વસ્થ અનુભવ કરી રહ્યો હતો. ખેડૂતની આંખ ખૂલી અને દિવસના પ્રકાશમાં જ્યારે આગંતુકનો ચહેરો જોયો તો એ પોતાના અતિથિને પિછાની ગયો કે અરે આ તો આપણા રાજા છે. એણે નમસ્કાર કરતાં કહ્યું, "માફ કરજો, તમારું પૂરું સ્વાગત હું કરી શક્યો નથી." રાજાએ કહ્યું, "ના ના ખેડૂતદેવ, તમારા બાજરાના રોટલા અને છાશને તો હું કદી ભૂલી શકીશ નહીં. અને તમે માણસ સમજીને જ મારો આદર કર્યો તેથી હું માનું છું કે તમે ઈશ્વરની કદર કરનારું જાણો છો. તમારા સ્વાગતના બદલામાં મારું મન

તમને કાઈક દેવા ઈચ્છે છે" ખેડૂતે કહ્યુ, "તમારી અમૃત-નજર જ મારા માટે બસ છે અને કાઈક દેવા જ માગતા હો તો આ વર્ષ માટે બધા ખેડૂત ભાઈઓનો લાગ લેવો મુલતવી રાખો, કારણ કે અતિવૃષ્ટિને લીધે લગભગ બધો જ પાક ધોવાઈ ગયો છે." રાજાએ કહ્યુ "આ માટે તો મે પહેલા જ આજ્ઞા આપી દીધી છે તેથી તમે બીજુ કઇક માગો" ખેડૂતે કહ્યુ. "ઠીક ત્યારે જે જે ખેડુતોના ખેતરોમાં કૂવા નથી અને પાણીના અભાવે પ્રતિવર્ષ જેમનો ઊભો પાક નષ્ટ થઈ જાય છે, તે બધાના ખેતરોમા રાજ્ય વતી એક-એક કૂવો ખોદાવી આપો" રાજાએ કહ્યુ "આ પણ મને મજૂર છે રાજનો ખજાનો તમારા સૌ ખેડૂતોની ગાઢી કમાણીથી ભરાય છે એની પાઈ-પાઈ ઉપર જનતાનો અધિકાર છે અને એમના હિત માટે એનો ઉપયોગ થવો જ જોઈએ પણ તમે તમારા માટે તો કઇક માગો." ખેડૂત બોલ્યો "આ બધામા હુ પણ આવી ગયો. અને હુ વધુ ધન સગ્રહ કરીને પોતાના જ ભાઈઓ વચ્ચે ભેદની દીવાલ ઊભી કરવા ઇચ્છતો નથી સૌ સુખી હશે તો મારો વારો પણ એમા આવશે જ" આમ તમે જોયુ કે સૌના સુખમા પોતાનુ સુખ જોવાની કલ્પના જ વિરાટ બનીને વિશ્વપ્રેમનુ રૂપ લે છે તમે તમારા પ્રેમને ક્ષુદ્ર ઘરમાથી કાઢી વિરાટ ભણી લઈ જાઓ ત્યારે જ એ (પ્રેમ) મગળપ્રદ બની શકે છે.

આજનું પ્રવચન સુવાસિત-જીવન વિષય પર યોજાયું છે સુગંધમાં એક પ્રકારનું આકર્ષણ છે માનવ-મનમાં સુવાસ-સુગંધ તરફ ઊંડું આકર્ષણ છે ગુલાબમાં કાંટા છે છતાં પણ એની લોકપ્રિયતા જગ-જાહેર છે કારણ કે એમાં મધુર સુવાસ છે એટલા માટે જ તો દુનિયા કાંટામાં ફસાઈને પણ ગુલાબને લેવા દોડી જાય છે દુનિયા સુગંધ પ્રિય છે એટલા માટે તો તમે દૂધમાં પણ સેંટ જોઈએ છે સેંટ નાખ્યા પછી એનો સ્વાદ પણ બદલાઈ જાય છે તેથી તમે એનું નામ પણ બદલી નાખ્યું છે તમે એને દૂધ નહીં પણ દૂધ-કોલ્ડ્રીંક કહો છો. સુગંધે જ તો આ નામ ને કિંમત બન્ને બદલી નાખ્યા આ સુગંધ જ્યારે મિઠાઈમાં પણ નખાય છે ત્યારે એનો સ્વાદ વધી જાય છે

સ્વાગત-સમારોહમાં પણ સુગંધિત પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે એક સુજ્ઞ પોતાને ત્યાંના મંગળ પ્રસંગોમાં સમાજના ભાઈઓને પોતાને ઘેર નિમંત્રે છે અને ઇત્ર-પાન કરે છે અહીંની તો મને ખબર નથી અનુભવ પણ નથી પણ મધ્ય-ભારતમાં આ પરંપરા ઘણા વખતથી પ્રચલિત હતી અતિથિઓનું સ્વાગત ઇત્ર અને પાનથી કરવામાં આવતું હતું.

આજે તો યુગ પલટાયો છે પોષાક પણ બદલાયો છે તેમ સભ્યતા અને રીત રિવાજો પણ પરિવર્તન પામ્યાં છે આજે તો સ્વાગતમાં સર્વ પ્રથમ ચાહના પ્યાલા આવે છે મહેમાનોને બીજી રસ ચીજો ખવડાવવામાં આવે પણ સ્વાગતમાં ચાહ ન આવી તો એ સ્વાગત અધૂરું જ લેખાશે. તમારા મહેમાનો પણ ખિન્નતા અનુભવશે. તેઓ તમને મોઢે કંઈ નહીં કહે પણ બીજાને તો જરૂર કહેવાના જ ફલાણાને ત્યાં ગયા પણ એણે ચ્હાનો એક પ્યાલો ય પાયો નહીં પરંતુ પ્રાચીન ભારતની પરંપરામાં

સ્વાગત-સમારંભોમાં સુગંધિત પદાર્થોનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન હતું કારણ કે ખૂશબૂ-સુગંધને લીધે હૃદયમાં એક પ્રકારનો અનુભવ થાય છે

સુગંધ માનવને પ્રિય હોય એમાં શું આશ્ચર્ય? આજે તો માનવ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં ઘણો આગળ વધી ચૂક્યો છે પણ સભ્યતા અને સંસ્કૃતિથી દૂર વસતો પેલો ઝેરીલો ભયંકર-કાળો સાપ પણ સુવાસપ્રિય હોય છે એટલે જ તો એ ચંદનથી લપેટાયેલો રહે છે સાપ જેવું પ્રાણી પણ જ્યારે સુગંધને આટલો પ્યાર કરે છે ત્યારે માનવ કરે તો એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે?

કલ્પના કરો, એક આદમી બે શીશીઓ લઈ તમારી પાસે આવ્યો. એકમાં અત્તર ભર્યું છે અને બીજામાં ગટરનું ગંદુ પાણી આગંતુક વ્યક્તિ એ બન્ને શીશામાંથી એક તમને દેવા ચાહે છે તમે કઈ શીશી લેશો? કહેવાની જરૂરત નથી કારણ કે તમારો હાથ તો પેલી અત્તરની શીશી તરફ જ આગળ વધશે આ પરથી એ નિશ્ચિત થાય છે કે તમે પણ સુગંધ પ્રત્યે આકર્ષણ ધરાવો જ છો સુગંધમય પદાર્થો અગર તમને પ્રિય છે તો જીવન-ક્ષેત્રમાં પણ તમને સુવાસિત જીવન પ્રિય હશે જ જેનું જીવન સુગંધમય છે, એને હજારો, લાખો વર્ષો વીતી ગયા પછી પણ લોકો ભૂલી શકતા નથી શ્રીરામનું જીવન સુવાસિત-જીવન હતું એનામાં સદાચાર અને મર્યાદાની સુગંધ ભરી પડેલી હતી જ્યારે રાવણનું જીવન ગંદકીથી ભરાયેલું હતું અસદાચારની દુર્ગંધે એના જીવનને ઇતિહાસમાં કલંકિત બનાવ્યું છે એટલે રાવણ તો લાખો વખત મર્યો છે પ્રતિવર્ષ દશેરા ઉપર મરે છે. એટલે એ ઓછામાં ઓછો ચોર્યાસી લાખ વાર જરૂર મર્યો છે આ એના જીવનની બુરાઈ-ગંદકી છે, જે કાળના લાંબા પ્રવાહ પછી પણ ધોવાઈ શકી નથી

કહેવાય છે કે રામને હાથે રાવણનું મૃત્યુ થયું પણ એ તો એના સ્થૂળ દેહનો અન્ત હતો એનો આત્મા તો ક્યારનોય મરી ચૂક્યો હતો. સાચું તો એ છે કે રાવણને રામે નહીં પણ કામે (કામ-વાસનાએ) માર્યો હતો એની દુર્વાસના અને મનમાની ગંદકીએ જ એને મૃત્યુને ભેટાવ્યો હતો રાવણનો આત્મા જો મર્યો ન હોત અને એનામાં સદાચારની જ્યોતિ ઓલવાઈ ન હોત તો એક રામ તો શું પણ હજાર રામ પણ એ રાવણને મારી શકત નહીં ખરું તો એના જીવનની વાસના જ એને ખાઈ ગઈ અને લાખો વર્ષો પછી પણ એની બદબૂ લોકોના મગજમાંથી ભૂંસી શકાઈ નથી.

જીવનની આવી જ ગતિ છોડીને દુર્યોધન પણ સંસારથી વિદાય પામ્યો હતો. મહાભારતના યુદ્ધમાં એના નવ્વાણુ ભાઈઓ અનંતકાળ માટે સૂઈ ગયા હતા. દુર્યોધનનો સાથળ ભીમની ગદાથી ભાંગી ચૂક્યો હતો. જીવનની છેલ્લી પળોમાં દુર્યોધનને જોઈ કૌરવ દળમાં નિરવ-શાંતિ છવાઈ ગઈ હતી. સર્વત્ર ઊંડી નિરાશા વ્યાપી ગઈ હતી. દુર્યોધન પોતાના જીવનની મોટામાં મોટી પરાજય લઈને દુનિયાથી વિદાય લઈ રહ્યો હતો. તે જ વખતે એના બે-ચાર સાથીઓએ અશ્રુભરી આંખોએ કહ્યું – આ જીવન-દીવડો હવે વિરામ પામી રહ્યો છે અને તમારા જતાંની સાથે જ કૌરવકુળનો દીપક સદા માટે અસ્ત થઈ જશે. પણ આ શોકની કાળી રાત્રિએ તમારી કોઈ ઇચ્છા હોય તો કહો. અમારા સમ્રાટની છેલ્લી ઇચ્છાને પૂર્ણ કરીને અમે અમારા મનને સંતોષ આપી શકીશું.

દુર્યોધને જવાબ વાળ્યો : મારી બધી જ ઇચ્છાઓ માટીમાં મળી ગઈ. મારા નવ્વાણુ ભાઈઓ યુદ્ધમાં ખપી ગયા અને મારું વિશાળ સૈનિકદળ પણ સમાપ્ત થઈ ગયું. કૌરવ-દળ વિનાશમય બની ગયું. હવે શું ઇચ્છા શેષ બાકી રહી ગઈ હશે! પણ હા, મનમાં એક કામના જરૂર ઊછળી રહી છે. જે દુશ્મનોએ સારાય કૌરવ-કુળને ઘાસની જેમ વાઢી નાખ્યું એ પાંડવપુત્રોના કપાયેલાં માથાં આ આંખોએ જોઈ લેત તો મરતી વેળાએ પણ મારી આંખો શીતળતા અનુભવત અને હું શાંતિથી છેલ્લો શ્વાસ લેત. પણ આ તો હવે કોરું સ્વપ્ન જ છે. જે આ જીવનમાં પૂરું ન કરી શક્યો એ મોતની આ ક્ષણોમાં શું પૂરું કરી શકીશ! અને ત્યારે જ અશ્વત્થામા આગળ આવ્યો. દુર્યોધનને કહ્યું : હું ત્યાર છું. હમણાં જ પાંડવ-પડાવમાં હું જાઉં છું અને મારી આ તલવાર વડે હાથે જ પાંડવોના માથાં કાપી તમારી સામે રજૂ કરીશ. યુદ્ધના મેદાનેથી પ્રાણ લઈને નાઠેલો ભાગેડુ વીર અશ્વત્થામા હવે કાયરની જેમ પાંડવના નિવાસમાં પ્રવેશે છે.

મોડી રાત સુધી વિજયોત્સવ મનાવી પાંડવ-દળ ગાઢ નિદ્રામાં સૂતેલું છે. દેવી દ્રૌપદી પણ પોતાના પાંચેય બાળોને છાતીએ ચાંપી નિદ્રાધીન છે. કાયર અશ્વત્થામા ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને એક જ પ્રહારમાં એણે દ્રૌપદીના પાંચેય બેટાઓની ઇહલીલા સમાપ્ત કરી નાખી. એ નાનકડા પ્રાણો ચીખી ઊઠે ત્યાર પહેલાં તો અશ્વત્થામા પાંચેય મસ્તક લઈ ભાગી છૂટ્યો અને કૌરવ-દળના પડાવમાં, જ્યાં દુર્યોધન છેલ્લી ઘડીઓ ગણી રહ્યો હતો ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. અશ્વત્થામા વિજયોલ્લાસમાં બોલી ઊઠ્યો : લ્યો સમ્રાટ

આ અશ્વત્થામા આપના દુશ્મનોના માથા કાપી લઈ આવ્યો છે મહાભારતના મેદાનમા મોટા-મોટા યોદ્ધા જે ન કરી શકયા તે આ સેવક કરીને આવ્યો છે"

આ શબ્દો કાને પડતાં જ દુર્યોધનની બિડાયેલી આંખો ખૂલી પાંડવોની જેવી આકૃતિના પાચ માથા જોઈ એની આંખોમા ચમક આવી ગઈ, જે એ બોલી રહી હતી કે મૃત્યુ મુખે પહોચતી વેળાએ પણ મે મારા દુશ્મનોને મારી નાખ્યા છે જીવનના છેલ્લા શ્વાસે પડ્યો છે દુનિયામાતુ એનું અસ્તિત્વ સમાપ્ત થવામા છે છતાય એનુ મન દુર્ગન્ધથી કેટલુ ભર્યું પડ્યું છે! એ અનાથ જીવન દરમિયાન દુર્ગંધ ફેકતુ રહ્યુ પણ મૃત્યુ સમીપ પહોચવા છતા દુર્યોધન બદલી શકયો નહી અને અતકાળે પણ દુર્ગંધની સાથે વિદાય થયો આજે હજારો વર્ષો વીતી ગયા છતાય એની એ દુર્ગંધ કાયમ રહી છે

દુર્યોધનના જીવનની દુર્ગંધ તમે જોઈ ગયા હવે દ્રૌપદીની સુગધ પણ જુઓ જ્યારે એના પાચેય બેટાના ગળે છરી મોકાણી, ત્યારે એમની કરુણ ચિત્કારથી એની નિદ્રા ભગ થઈ ગઈ હતી આખની પ્રથમ દૃષ્ટિ એમની તરફ જતા જ એનુ હૃદય પીખાઈ ગયુ પોતાના વહાલસોયા પુત્રના શરીરમાથી લોહીની ટશો ફૂટતી જોઈ કઈ માતાનુ દિલ નહી રોઈ ઊઠે? કોઈ માતાનુ એક જ સતાન મૃત્યુ પામે છે ત્યારે એ રોઈ-રોઈ સતાપ કરી-કરીને અડધી થઇ જાય છે ત્યારે જે માતાના પાચ-પાચ બેટા-સતાનો એકી સાથે હત્યાના ભોગ બને છે, ત્યારે એના દિલ ઉપર શા શા ઘા વાગ્યા હશે? કેટ-કેટલુ વીત્યુ હશે?

દ્રૌપદીની ચીસોથી સારાય પાડવ-દળમા તોફાન-હાહાકાર મચી ગયો. અર્જુન અને ભીમનો ક્રોધ ઊભરાઈ આવ્યો. કયા ક્યારે માસૂમ નાના બાળકોનુ ખૂન કર્યું? તેઓ દોડયા, ઝાડી-ઝાખરા ઓથે છુપાયેલા અશ્વત્થામાને પકડી પાડયો વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ સામે એને રજૂ કર્યો એમણે કહ્યુ "મહાભારતના મેદાનથી પ્રાણને બચાવવા સારુ મેં છુપાવી નાસી જનાર અશ્વત્થામાએ કાયરની જેમ સતાઈ બાળકોની હત્યા કરી છે" શ્રીકૃષ્ણે કહ્યુ. "દ્રૌપદીના હૃદયને અનત વેદનામા સતાપનાર આ કાયરને એની જ પાસે લઈ જાઓ, એ જ એને દડ દેશે"

દ્રૌપદી પાસે જ્યારે એને લઈ જવામા આવ્યો તો એને જોતા જ પુત્ર-વિયોગિની દ્રૌપદીની આખોથી અગારા વરસવા લાગ્યા. એણે કહ્યુ "જ્યાં

સુધી આ દુષ્ટનું માથું વિખૂટું પાડી એની રક્તધારા વડે હું મારા વાળોનું સિંચન નહી કરી લઉં ત્યાં સુધી મારો આત્મા સુખ નહી પામી શકે. ભીમની ગદા અશ્વત્થામા ઉપર પડવાની જ હતી કે એટલામાં દ્રૌપદીની વિચારધારાએ પલટો ખાધો અને ભીમની ઉપડેલી ગદાને વચ્ચે જ રોકતાં એ બોલી આ અભાગીને છોડી મૂકવામાં આવે. બેટાનું મૃત્યુ માને કેટલું પીડે છે એ આ પુત્ર-વિયોગિની દ્રૌપદીનું હૃદય સહી ચૂક્યું છે આ પણ ગુર્ માતાનો બેટો છે અને એના મોતના સમાચાર એના કાને પહોંચશે ત્યારે કેટલું રડશે એનું દિલ! મહાભારતની રણજ્વાળામાં પતિ-વિયોગ તો એ પહેલાં જ સહી ચૂકી છે હવે વૃદ્ધાવસ્થામાં પુત્ર-વિહીન થતાં એનું દિલ કેટલું રડશે! માના દિલનું દુઃખ એક મા જ જાણે છે માટે એને છોડી મૂકવામાં આવે.

આ છે દ્રૌપદીના જીવનની સૌરભ-સુગંધ, જે દુઃખની અસીમ-જ્વાળામાં પણ ઊભેલા દુશ્મનને ક્ષમા કરી શકી. જીવનની આ સુગંધે મહર્ષિ વ્યાસની કલમે મહાભારતના પાને એને અમર કરી દીધી.

સજ્જન વ્યક્તિ વિપત્તિની ભીષણ ક્ષણોમાં પણ પોતાની સજ્જનતાનો પરિત્યાગ કરતો નથી અરાને તમે જાણો છો. શીતનું એ પિંડ અગર ગરમીનું આક્રમણ થતાં એ પોતે પીગળી જાય છે અને પાણીમાં રૂપાંતરિત થઈ જશે પણ પોતામાં ગરમીને પ્રવેશવા દેશે નહી બસ, સજ્જન પ્રકૃતિના પુરુષોનો આવો જ સ્વભાવ હોય છે વિપત્તિના ભીષણ પ્રસંગોમાં સામાન્ય માનવી ક્રોધમાં જ્વાળામુખીની જેમ ફાટી પડે છે પણ સજ્જન મહાપુરુષ પોતે ઢળી જશે પણ ગરમી એમના દિલમાં પ્રવેશી શકશે નહી

પણ દુર્જન વ્યક્તિની વાત બીજી છે સાધુ-પ્રકૃતિવાળો માણસ પોતાના પ્રાણઘાતી પર પણ ક્ષમાનો શીતળ છંટકાવ કરશે ત્યારે દુર્જન વ્યક્તિ પોતાના પ્રાણ-રક્ષક પર પણ વખત આવ્યે અગ્નિ જ વરસાવવાની કોશિશ કરશે. પ્રાકૃતના એક પ્રાચીન કવિએ દુષ્ટ પ્રકૃતિનું ચિત્ર બતાવતાં કહ્યું છે કે—

> रंजंति णाय कज्जं कय करणा दुज्जणस्स दुम्मंति
> जे ते कारिम मेत्ता हा हा निम्मिया पुरिसा ॥

માનસની દુષ્ટ પ્રકૃતિનું ચિત્રણ ઉપરની ગાથામાં આપવામાં આવ્યું છે દુર્જન વ્યક્તિની જ્યાં સુધી સ્વાર્થ સધાતો રહેશે ત્યાં સુધી એ તમારો

પરમ મિત્ર બનીને રહેશે. તમારા પ્રત્યેક શબ્દોનુ સન્માન-આદર કરશે. તમને ઇશ્વર માનવા તૈયાર થઈ જશે પરંતુ એ ત્યા સુધી જ કે જ્યા સુધી એનો સ્વાર્થ પૂરો થતો રહે છે પણ જે ક્ષણે એની સ્વાર્થપૂર્તિ થતી બધ થઈ કે તમે એના કશા જ કામના નહી રહો એ તમને પગ તળે રગડવા તૈયાર થઈ જશે પહેલા જેટલી સ્તુતિના ફૂલો બાધ્યા હશે, તે બધાં જ નિદામા ફેરવાઈ જશે તમે પહેલા એના માટે ભગવાન હતા હવે હેવાન કરતા પણ નઠારા હશો

દુર્જન વ્યક્તિનો સ્વભાવ બોરાં જેવો હોય છે જે ઉપરથી કોમળ હોય છે પણ અદરથી કઠોર કોઈએ વ્યગમા બતાવ્યુ છે કે 'ખલ' શબ્દની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ? 'ખર'નો પ્રથમ અક્ષર 'ખ' અને વ્યાલનો છેલ્લો અક્ષર 'લ' મળીને 'ખલ' શબ્દ બન્યો છે માટે 'ખલ'માં ગધેડાની મૂર્ખતા અને સર્પની ક્રૂરતા બન્નેનો સમન્વય છે એ બીજાનુ નષ્ટ કરવાનુ જ જાણતો હોય છે

જેમ વાવાઝોડુ વૃક્ષોની જડો મૂળીયાઓને જ ઉખેડવાનુ જાણે છે પણ ઉખડેલાને જમાવવાનુ એ જાણતુ નથી દુર્જન વ્યક્તિનો સ્વભાવ પણ કઈક આવી જ જાતનો હોય છે કોઈ જામેલાને ઉખેડી નાખવો એ એના ડાબા હાથની રમત છે પણ કોઈ ઉખડેલાને જમાવવાની વાત કરશો તો એ કહેશે એ મારા હાથ વશની વાત નથી બીજાનુ દુખ દરદ જોઈને જો હૃદય આનદ અનુભવે છે તો સમજવુ જોઈએ કે, હજુ દુષ્ટતા બાકી છે. કારણ કે બીજાની તરફથી આનદનો અનુભવ કરવો એ હૃદયની દુર્જનતા વ્યક્ત કરે છે અને બીજાની ફજેતીથી થતો રાજીપો આત્માની અસ્વસ્થતાને સાબિત કરે છે આ જ જીવનની દુર્ગધ છે. સત-આત્મા બીજાની પ્રસન્નતામા આનદ માણે છે તો દુર્જન બીજાના નુકસાનમા આનદ અનુભવે છે

અષાડી આકાશમા કાળા-કાળા મેઘોને છવાયેલા જોઈ મોરના મનમાં ઉલ્લાસ આનદ પ્રગટે છે એ શ્યામવર્ણી મેઘોનુ ગર્જન મોરના મનને પ્રફુલ્લિત કરી દે છે સત પ્રકૃતિનો માણસ પરહિતથી અપૂર્વ આનદ અનુભવે છે સતના હાથે જ્યારે કોઈ ગરીબ વ્યક્તિની કોઈ સેવા થાય છે ત્યારે એને ઘણી જ પ્રસન્નતા થાય છે જ્યારે દુર્જન વ્યક્તિ બીજાને કષ્ટ દઈને પ્રસન્ન થાય છે જ્યારે એ બીજાના અનિષ્ટ માટે કોઈ યોજના ઘડે છે અને

એમાં એ પાર ઊતરે છે એના હાથે બીજાનું અહિત થઈ જાય ત્યારે એ આનંદ અનુભવતો હોય છે

આંબાનો અપૂર્વ રસ પીને પણ કોયલ ગર્વ કરતી નથી પણ દેડકો અલ્પજળમાં ગંદા પાણીના બે ટીપાં પી લેશે તો ટરૂ ટરૂના ધ્વનિમાં ગગન ભેદી ઉદ્ઘોષ કરવા લાગે છે જાણે કે એ પોતાના અમૃત-પાનની વાત આખાય વિશ્વને સંભળાવતો ન હોય! ક્ષુદ્રબુદ્ધી વ્યક્તિ બે શબ્દ પણ જો વાંચી લેશે તો એ પોતાને અપરાજિત ગણવા લાગશે. સરસ્વતી સાથે પણ ચર્ચા કરવા દોડી જશે. એની પાસે જો દસ પૈસા પણ એકઠા થઈ જશે તો એ ધનકુબેરને પણ પરાજિત કરવાની કોશિષ કરશે. આવી વ્યક્તિઓને સંપત્તિના બેચાર ટુકડા મળી જાય છે તો એ સમજવા લાગે છે કે આખાય વિશ્વની સંપત્તિ એની જ તિજોરીઓમાં સમેટાઈ ગઈ છે આવી વ્યક્તિનું સન્માન કરવું એટલે તાવના દરદીને તેજ શરાબ (નશો) પાન કરાવવા જેવું છે ક્ષુદ્રબુદ્ધી વ્યક્તિને સંપત્તિ તેમ જ સન્માન મળે છે તો એના અત્યાચારો ઘટવાને બદલે વધતા જ જાય છે

આવી વ્યક્તિ કદાચિત સંપત્તિ પામીને પણ નમે છે તો ત્યારે એની એ નમ્રતા પણ કંઈ ભય ઉત્પન્ન કરનારી હોય છે કારણ કે અંકુશ પણ નમીને જ ખૂંચે છે ધનુષ નમીને-વળીને-જ બાણનો પ્રહાર કરે છે સર્પ જ્યારે ડસે છે ત્યારે એ પહેલાં નમે છે તેવી જ રીતે શિકારી પણ જ્યારે ઝપટ મારે છે ત્યારે એ પણ નમીને જ શિકારને પકડે છે દુર્જનની નમ્રતા પણ દુઃખદાયક હોય છે આવી વ્યક્તિને છંછેડવી એટલે કાદવમાં પથ્થર ફેંકવો અને પોતાનાં જ વસ્ત્રો ગંદા-ખરાબ-કરવા જેવું લેખાશે. જેના જીવનમાં ગંદકી-મેલ ભર્યો છે એની પાસેથી શું મેળવવાની અપેક્ષા રાખી શકાય!

તમે એના હિતની જ કોઈ વાત કરશો તો એને પણ એ પોતાનું અપમાન સમજશે અને એનો બદલો વાળવા એ કંઈ પણ અને ક્યા રૂપે તમારું અહિત કરી બેસશે એ કંઈ નિશ્ચિત હોતું નથી. આવી વ્યક્તિઓની વાણી વર્તન-પર તમારે વિશ્વાસ ન રાખવો જોઈએ કારણ કે જે એમની જીભે છે તે જ એમના હૃદયમાં પણ છે એમ માની શકાય નહીં અને જે એમના હૃદયમાં છે એવું જ એનું વર્તન પણ હશે એ પણ કહી શકાય નહીં સંસ્કૃતના એક કવિએ દુષ્ટ પ્રકૃતિ સ્વભાવના માણસનું શબ્દચિત્ર દોરતાં કહ્યું છે

मुख पद्मदलाकारं, वाचा चन्दन शीतला,
हृदयं कर्तृणि तुल्य धूर्तस्य त्रय लक्षण ।

ઉપરની બે લીટીમા જ દુર્જન વ્યક્તિના સ્વભાવનુ લક્ષણ બતાવવામા આવ્યુ છે એનુ મુખ સદા કમળદળની જેમ ખીલેલુ મળશે. મધુર હાસ્ય એના હોઠ ઉપર મલકાતુ હશે જ્યારે એ બોલશે ત્યારે એવુ લાગશે કે જાણે ફૂલ જ વરસી રહ્યા હોય એની શાંત પ્રકૃતિ-શીતળતા ચદન અને ચદની શીતળતા કરતા પણ સો ગણી વધુ દેખાશે સાભળનારને એવુ જ લાગશે કે જાણે સેવાની સાકાર પ્રતિમા છે દુખી અને દર્દીને જોઈ એનુ હૃદય પીગળી જાય છે સાન્તવનાનો શીતળ છટકાવ કરવામા પ્રવીણ છે પણ જ્યારે એની છાતીએ ધડકતા હૃદયને જોશો તો ત્યાની હાલત તમને આ બધા કરતા કઈક જુદી જ દેખાશે

વાણીમા અધ્યાત્મનુ તેજ છે પણ હૃદય તો સ્વાર્થના અધકારથી પૂર્ણ છે સ્વાર્થ અને તૃષ્ણાની કાતર કચકચાટ દિવસગત ચાલુ હોય છે ગહ છે ફક્ત કોઈ પખીને પજામા સપડાવાની-ફસાવવાની સ્વાર્થની કાતર સામે જે કઈ આવ્યુ કે બસ, એક ક્ષણમા જ એ એના બે ટુકડા કરી નાખશે તમે એના વચન પર વિશ્વાસ રાખો છો તો તમે મોટી ભૂલ કરી રહ્યા છો. કારણ કે એક વાત ઉપર અડગ રહેવુ એ તેમની નજરે હઠધર્મ હોય છે. ઘડિયાળનો કાંટો પ્રતિક્ષણ બદલતો રહે છે તેમ એમની જીભ પ્રતિક્ષણ બદલાતી રહેશે તેમ નહી કરે તો એમનામા જડપણુ આવી જશે ને ? એક જીભ-વચન-પર એને વિશ્વાસ હોતો નથી એક વિચારકે કહ્યુ છે, "સાધુને એક જીભ હોય છે સાપને બે જીભ છે કારણ કે એને બે મોઢા હોય છે બ્રહ્માની ચાર જીભો તો પ્રસિદ્ધ છે, રાવણને દસ જીભો છે તો શેષનાગને હજાર જીભો છે વૈદિક પરપરા આના ઉપર વિશ્વાસ ધરાવે છે પરતુ દુર્જન વ્યક્તિની જીભોની કોઈ સખ્યા જ નથી એ દિવસ દરમિયાન કેટલીય વખત બદલાશે, એને માટે કોઈ નિશ્ચિત પ્રમાણ નથી"

હા, તો આ જીવનની દુર્ગંધ છે જે માનવ-જીવનની પવિત્રતાને હણે છે આ અગે હુ ઘણુ લાબુ બોલી ગયો છુ અને એ જરૂરી પણ હતુ કારણ કે કોઈ વસ્તુને સુવાસિત બનાવતા પહેલા એની દુર્ગંધને દૂર કરવી જરૂરી છે માટે જીવનમા સુવાસ લાવવા માટે પહેલા સ્વભાવની આ દુર્ગંધને સમાપ્ત કરવી પડશે

જીવનમાં સુવાસ લાવવા માટે આપણે આપણા સ્વભાવમાં સજ્જનતાને સ્થાન દેવું રહ્યું એ માટે આપણે સુવાસિત જીવન વીતાવતી વ્યક્તિઓની સાથે હરિફાઈ પણ કરીએ એમના જીવનની નકલ પણ કરીએ તો એને અનુચિત કહી શકાય નહીં સિંહની ઉપરથી છલાંગ મારી નીકળી જવું એ બહાદુરીનું કામ ગણાશે. પણ ગધેડા પર સવારી કરીને નીકળવું એ કલંક લેખાશે. બસ, તેવી જ રીતે સજ્જનોની સાથે હરિફાઈ કરવામાં પણ શ્રેષ્ઠતા રહેલી છે જ્યારે મૂર્ખો સાથેની મિત્રતા અનુચિત—અહિતકર છે

જીવનને સુવાસિત બનાવવા માટે તમારે કઠોર બનવું પડશે. વાત બહુ વિચિત્ર જેવી લાગે છે તમારા કાન મૃદુ–કોમળ બનવાનો ઉપદેશ સાંભળવા ટેવાયા છે પણ હું કહું છું કે તમે કઠોર પણ બનો કેમકે કઠોરતા પણ એટલી જ કામની વસ્તુ છે જેટલી કે કોમળતા. જરૂર માત્ર એટલી છે કે આપણે એ બંનેની વખતને ઓળખતા શીખીએ. સમય આવ્યે કઠોરતા પણ સદ્ગુણ બની જાય છે તેમ ક્યારેક નમ્રતા અને કોમળતા પણ દુર્ગુણ બની જાય છે

તમે દુઃખ વખતે કઠોર બનો પણ સંપત્તિ સંપન્નતા વખતે કોમળ. વસંતના આગમન સાથે પ્રકૃતિ જ્યારે વન ઉપવનમાં નવું જ સૌન્દર્ય પાથરે છે ત્યારે દરેક વૃક્ષ નવા પાંદડાંથી નવપલ્લવિત બની જાય છે પરંતુ એ નવી સંપત્તિને પામી વૃક્ષ કેટલું કોમળ બની જાય છે એના પાંદડે–પાંદડે કોમળતા–મૃદુતા છવાઈ જાય છે પણ વસંતની પૂર્ણાહુતિ વખતે જ્યારે ગરમી આવે છે અને કુદરતને બીજનું ગ્રીષ્મ કાળની જોડે ઝઝૂમવું પડે છે ત્યારે તમે નિરીક્ષણ કરશો તો તમને વનનું એકએક વૃક્ષ કઠોર દેખાશે. એના પાંદડાંમાં પણ અપેક્ષાકૃત વધુ કઠોરતા આવી જાય છે

બસ તો તેવી જ રીતે તમે પણ સંપત્તિની ક્ષણોમાં કોમળ બનજો અને જ્યારે વિપત્તિઓ આવી પડે અને એમાં તમે પીસાઈ રહ્યા હો ત્યારે એટલા કઠોર બનજો કે એ દુઃખનું ચક્ર ખસી જાય પણ તમારા મોં પરનો મલકાટ ન જાય વિપત્તિના ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ તમે હસી શકો. પણ આજે તો ઊલટું જ દેખાય છે માનવ સંપત્તિ વેળાએ કઠોર બને છે અને વિપત્તિની ક્ષણોમાં મૃદુ–નરમ. ક્યાંયથી દસ–વીસ હજાર મળી જાય તો હૃદય એટલું કઠોર બની જશે કે કોઈ પરિસ્થિતિવશ પોતાના ભાઈની કરુણ કથની તમારી સમક્ષ રજૂ કરશે તો પણ એ હૃદયનો એક અણુ પણ પીગળશે નહીં અને દુઃખોની આંધી આવતાં સંપત્તિનાં પાંદડાં ખરી પડશે અને જીવન

રેગીસ્તાન રણુની જેમ ઠૂંઠા જેમ બની જશે ત્યારે જીવનમા એટલી નમ્રતા આવી જશે કે બધાયના ચરણો ચૂમવા તૈયાર થઈ જશે ચાદીના ટુકડાઓ પાછળ ભ્રષ્ટમા ભ્રષ્ટ એવી વ્યક્તિની ગુલામી પણ સ્વીકારી લેશે

સપત્તિમા તો મિત્રો તમને શોધતા આવે છે જ્યારે વિપત્તિ ટાણે તમે મિત્રોની પાછળ દોડો છો આ જ મનુષ્યની મોટામા મોટી હાર છે એ વિપત્તિ ટાણે દુનિયાને યાદ કરે છે ' એ મને પૂછવા પણ ન આવ્યો. એને મે બોલાવ્યો હતો પણ એણે મારા ઘર ભણી જોયુ સુદ્ધા નહી ' પણ આ જ સજ્જનને તમે પૂછો કે જ્યારે અન્ય કોઈ બીમાર હતુ ત્યારે તમે એની કેટલીવાર ખબર કાઢવા ગયા'તા ?

સાચી વાત તો એ છે કે માનવ સપત્તિ આવતા કઠોર બને છે અને વિપત્તિમા કોમળ થોડાક વર્ષો પહેલાની એક વાત છે હુ મારા ગુરુદેવ સાથે મુબઈ આવ્યો હતો તે જ વખતે આપણા સમાજના એક મોટા આગેવાન-લીડર-પણ મુબઈ પધાર્યા હતા સઘનો એક સભ્ય એમની પાસે ગયો અને સમાચાર આપ્યા કે ગુરુદેવ કિશનલાલજી મ ઉપાશ્રયમા બિરાજે છે, તો નેતાજી બરાડી ઊઠયા ' નો ટાઈમ' અને એમની વાણીમા જાણે સત્તાનો નશો બોલી રહ્યો હતો

જ્યારે સપત્તિને સત્તા સાપડે છે ત્યારે એમા નશા કરતા પણ વધુ તેજ નશો આવી જાય છે તેથી એમના ઘરમા લક્ષ્મીનો રણકાર હતો અને બહાર સમાજ તરફથી મળતુ મોટુ માન અને નેતાગીરી, આ બધા મળીને જ તો ' નો ટાઈમ ' શબ્દો સરી પડ્યા હતા સમાચાર પહોચાડનાર ભાઈ મારી પાસે આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા, આપણા સમાજના નેતાઓ પાસે મુનિઓના દર્શન કરવા માટે સમય-ફુરસદ નથી મે કહ્યુ આજ તો એમની સેવા છે. મુનિઓ પાસે આવી તેઓ પોતાની સમાજ-સેવામા વિઘ્ન શા સારુ પેદા કરશે ? અસ્તુ-જવા દો આ વાતોને ભાઈ!

ચાતુર્માસ વીત્યો થોડાક વર્ષો બાદ ફરતા-ફરતા અમે તે જ નગરમા પહોચી ગયા કે જ્યા આપણા સમાજના આ નેતા રહેતા હતા પણ એ દિવસોમા સમયના વહેણ સાથે એમનામા પણ ઘણો મોટો ફેરફાર થઈ ચૂક્યો હતો સપત્તિ વિદાય લઈ ચૂકી હતી અને નેતાગીરી પણ છીનવાઈ ગઈ હતી. અને જતા એમનો પેલો નશો પણ ઊતરી ગયો હતો હવે એ "નો ટાઈમ" વાળા સજ્જન પ્રતિદિન ઉપાશ્રયે આવવા લાગ્યા સવારે, બપોરે ને સાજે

ત્રણે વખત સમાધિ પણ કરતા હતા મેં જોયું કે સંપત્તિની શાન આવી ગઈ છે તેથી તેઓ નિજ પોતાના રૂપમાં પાછા આવી ગયાં છે

પણ હું ઇચ્છીશ તમે સંપત્તિમાં નહીં પરંતુ વિપત્તિમાં કઠોર બનતા શીખજો. એક પ્રશ્ન પૂછું તમે આંબો–કેરી બનવાનું પસંદ કરશો કે નાળિયેર? જુઓ તો ખરા આંબો–પાકી કેરીને જરા દબાવશો કે એનો રસ બહાર નીકળી પડશે જ્યારે નાળિયેરને એમ દબાવવાથી એનો રસ બહાર નહીં નીકળે. હું તો ઇચ્છીશ કે તમે આંબો નહીં પણ નારિયેળ જ બનો. જીવનમાં કઠોરતા હશે તો વિપત્તિના સાધારણ એવા પ્રસંગે પણ માનવહૃદયથી ધૈર્યનો રસ ટપકી પડશે અને જો હૃદયમાં વીરતા હશે તો ગમે તેવો આઘાત કેમ ન લાગે પણ ધૈર્ય કદી ખૂટશે નહીં

દડાને તમે નીચે પછાડો એ ટક્કર ખાઈને પછડાઈને પણ ઉપર ઉછળશે જ્યારે માટીનું ઢેફું જમીન ઉપર નાખશો તો એ ત્યાં જ પડી રહેશે. તેમ વીર મનુષ્ય વિપત્તિની પછાટ–ટક્કર ખાઈને પણ આગળ વધે છે અને કાયર વ્યક્તિ ત્યાં જ હતાશ થઈને પડ્યો રહેશે. વિપત્તિઓ સામે ઝઝૂમવાની એનામાં તાકાત નથી દીવાની વાટને તમે કાપી લ્યો તોય કપાયા છતાં તે પ્રકાશ આપશે જ તેમ આપત્તિ–કાળમાં પ્રહારો ખમીને પણ સત્પુરુષો પોતાના વિચારોની જ્યોતને બૂઝવા દેતા નથી

જનતા સંતો વિચારકોનો સદા વિરોધ કરતી રહી છે જ્યાં સુધી તેઓ જીવિત રહ્યા ત્યાં સુધી એમને અપમાનના કડવા ઘૂંટડા પીવા પડે છે જનતા એમના માર્ગમાં કાંટા પાથરે છે પણ એ કંટકાકીર્ણ માર્ગ પર તેઓ જાણે ફૂલો પર ચાલી રહ્યા હોય તેમ ચાલ્યા પગમાં કાંટા વાગ્યા પણ મનમાં એક ક્રોધ વાગ્યો નહિ. તેથી જ દુઃખોની વચ્ચે પણ એમનો મહકાર ક્ષત બન્યો નથી. કાંટા વાગ્યાનું દુઃખ છતાં પણ કાંટા વગાડનાર પ્રત્યે દુર્ભાવ નહોતો સંસ્કૃતના એક કવિએ સંતના સ્વભાવનું ચિત્ર આપતાં કહ્યું છે કે

घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्चन्दनं चारुगन्धम्
छिन्नं छिन्नं पुनरपि पुनः स्वादु चैवेक्षुदण्डम् ।
दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः काञ्चनं कान्तवर्णम्
न प्राणान्तेऽपि प्रकृति विकृति सोपत सज्जनानाम् ॥

ચંદનને તમે પથ્થર સાથે ઘસો પણ જેટલી વાર એ ઘસાશે એટલી વાર એ પોતાની મધુર સુગંધને જ રેલાવશે પોતાને ઘસનારને પણ એ ફોરમ

જ આપે છે કુવાડી વડે ચ દનને કાપો પણ કપાતો ચંદન પોતાની સુવાસ આપવી તજતો નથી એ કપાતો ગયો તેમ કાપતી કુવાડીને પણ સુવાસિત બનાવતો ગયો શેરડીને ચાકુ વડે છોલવામા આવી, પણ જેટલી વાર એ છોલાણી એટલી વાર એની મધુરતા વધતી જ ગઈ અને જ્યારે એને કોલુમા પીલવામા આવી ત્યારે એણે પેલા પીલનારને તો પાત્ર ભરીને મીઠો-મધુરો રસ જ આપ્યો

સુવર્ણ-સોનાને જેટલી વાર અગ્નિમા તપાવશો એમ એની ચમક વધતી જ જશે તેમ સ ત સ્વભાવવાળો મનુષ્ય પોતાના માર્ગમાં કટક પાથરનારને પણ સુવાસ જ આપશે સ ત પુરુષ પર જ્યારે કોઈ લાઠીપ્રહાર કરે અને એથી ભલે એનુ લોહી વહેતુ થાય પણ જોવાનુ તો એ છે કે એ વખતે એના મનમા શુ વહી રહ્યુ છે? ત્યા શુ ઘૃણા કે દ્વેષ તો વહેતો નથી ને? ના, એવુ કદી નહી બને એના શરીરમાથી ભલે રક્તધારા વહી નીકળે પણ એના મનથી તો પ્રેમ-ધારા જ વહેશે એના અ તરના આશીર્વાદ જ વરસશે

આને જીવનની સુવાસ કહેવાય, જ્યારે એક પ્રહાર કરનાર પ્રત્યે પણ આપણુ મન પ્રેમથી છલોછલ બને ભલાઈનો બદલો ભલાઈથી જ વાળવો એ દાનવતા છે અને એમાય બુરાઈનો બદલો ભલાઈથી વાળવો એ સ તવૃત્તિ છે અને આપણી ભારતીય સ સ્કૃતિ તો એમા જ વિશ્વાસ ધરાવે છે આ જ વિશ્વાસના આધારે જ તો એ સાપને પણ દૂધ પાય છે સર્પ તો વિષ છોડે છે પણ એના વિષના બદલામા આપણે એને દૂધ પાઈએ છીએ

એક સમયની વાત છે બ્રહ્મદત્ત બનારસનો રાજા હતો એના પુત્રનુ નામ બ્રહ્મદત્તકુમાર હતુ તક્ષશિલાના વિશ્વ-વિદ્યાલય (ગુરુકુળ) મા એણે અભ્યાસ કર્યો હતો તક્ષશિલા એ દિવસોમા પ્રાચીન વિદ્યાઓ માટેનુ મુખ્ય કેન્દ્ર હતુ કે જ્યા ભારતના અમીર અને ગરીબ હજારો વિદ્યાર્થીઓ એકી સાથે બેસી અભ્યાસ કરતા હતા ત્યા જ બ્રહ્મદત્તકુમારે ભારતીય વિદ્યા અને કળાઓનુ શિક્ષણ મેળવ્યુ હતુ પિતાના મૃત્યુ પછી કુમાર બ્રહ્મદત્ત ગાદીએ બેઠો એણે રાજ એવુ કુશળતાપૂર્વક ચલાવ્યુ કે રાજ્યમા કોઈ અપરાધી જ ન રહ્યો ન્યાયાલય-કોર્ટ કચેરીઓ ખાલી ખાલી જ રહેવા લાગી

સાચે જ રાજ્ય-વ્યવસ્થાનો આ જ આદર્શ હોવો જોઈએ પ્રજાને યથાયોગ્ય ન્યાય મળે, એ નીતિ આદર્શ ગણાશે પણ એથી ઊચો આદર્શ તો એ છે કે રાજ્યમા અપરાધ, ગુનો જ ન થાય કોઈને એકબીજાની

ફરિયાદ કરવાની તક જ ન મળે. કુમાર બ્રહ્મદત્તે આમ જ કર્યું. એણે અપરાધના મૂળને જ નાબૂદ કર્યો. તેથી એના ન્યાયાલયનાં દ્વારો સૂનાં જ રહેવા લાગ્યાં.

આજે તમારે ત્યાંના ન્યાયાલયના ઓરડાઓ સૂના ખાલી રહે છે કે ભારે ગીરદી જામેલી રહે છે? જેમ ન્યાયાલયો વધતાં ગયાં તેમ-તેમ અપરાધો પણ બમણા જ વેગથી વધતા ગયા છે. વકીલો વધ્યા પણ ઝઘડા-ટંટાઓ ઓછા ન થયા. ડૉક્ટરો વધ્યા. ગલી-ગલીમાં ડૉક્ટરો ઇન્જેક્શનો લઈને બેઠા છે. પણ વિચારવાનું એ છે કે રોગો ઘટ્યા છે કે વધ્યા? અનુભવ તો એવી જ સાક્ષી પૂરે છે કે ડૉક્ટરો જેમ વધ્યા તેમ રોગો પણ વધ્યા જ છે. તો યથાર્થ ચિકિત્સા તો તેને જ કહી શકાય કે જે રોગોને ઓછા કરે. ન્યાયાલયનો આદર્શ ત્યારે જ સફળ કહેવાય કે જ્યારે સમાજમાં ઝઘડા-કલહ કંકાસો ઓછા થાય. કુમાર બ્રહ્મદત્તે આવા જ આદર્શનું અનુકરણ કર્યું.

એક વાર કુમાર બ્રહ્મદત્ત રથમાં બેસી ક્યાંક જઈ રહ્યો હતો. એ જ રસ્તેથી કોશલ-નરેશનો રથ પણ આવી રહ્યો હતો. એ રથમાં પોતે નરેશ મલ્લિક બેઠો હતો. રસ્તો સાંકડો હતો. બંને બાજુએ ઊભેલા વિશાળ પર્વતોને કાપતો-ચીરતો એ નાનકડો માર્ગ જઈ રહ્યો હતો. રસ્તો એટલો સાંકડો હતો કે ફક્ત એક જ રથ પસાર થઈ શકતો હતો. બંને રથ આ જ રસ્તે અટકાઈ પડ્યા. બંનેને પોતપોતાની દિશામાં આગળ વધવું હતું. એટલે પ્રશ્ન એ હતો કે બંનેમાંથી કોણ આગળ વધે? બહુ ગંભીર ઘડી હતી. આવા અવસરોમાં જો દીવાના બનેલા ક્ષત્રિયો આગ બની જાય તો ફક્ત તલવાર જ એનો આખરી ફેંસલો લાવી શકે. પણ બંને રથના સારથીઓ કુશળ હતા. એમને તલવારનો ફેંસલો મંજૂર નહોતો. વાર્તાલાપ વાટાઘાટ દ્વારા જે રસ્તો નીકળી આવે એના માટે તલવારને બાદ કરી. એમાં એમને અહંકારનું પ્રદર્શન થવાનો ભય હતો.

હવે કોશલના સારથીએ કુમારના સારથીને કહ્યું, "તમે તમારો રથ પાછો વાળો કેમકે મારા રથમાં કોશલ-નરેશ મલ્લિક બેઠેલા છે." તે જ વખતે કુમારના સારથીએ કહ્યું, "રથ તમારે પાછો વાળવો જોઈએ કારણ કે મારા રથમાં કાશીનરેશ કુમાર બ્રહ્મદત્ત બિરાજેલા છે." કુમારના સારથીએ વિચાર્યું, "ઠીક, બંને જ નરેશો છે તો પછી આયુ-ઉંમર વડે એને

ફેસલો કરવો જોઈએ જે વયમા મોટા હોય એમનો રથ પહેલા આગળ જશે એવુ પૂછ્યુ –

"તમારા સમ્રાટની ઉમર શુ છે?"

કોશલના સારથીએ જવાબ વાળ્યો "ચાલીસ વર્ષ"

કાશીનો સારથી વિચારમા પડી ગયો કારણ કે એનો નરેશ પણ આ જ ઉમરનો હતો એટલે વય એનો ફેસલો કરવામા મદદરૂપ બની શકી નહી પછી એણે રાજ્ય-વિસ્તારના આધારે નિર્ણય લેવાનો વિચાર કર્યો. પણ ભાગ્યવશાત્ બ નેનો રાજ્યવિસ્તાર એક જેવો સમાન જ હતો. પછી સેના ધન, યશ, કુળ અને ગોત્ર એમ એક પછી એકની સરખામણી કરી જોવાઈ પણ બ ને સરખા જ-સમાન નીકળ્યા બ નેમા સમાન બળ હતું પછી કુમારના સારથીએ પૂછ્યુ "વારુ ત્યારે, એ બતાવો કે તમારા રાજાની સજ્જનતા કેવી છે?" જવાબમા કોશલનરેશના સારથીએ પોતાના રાજાની સજ્જનતાનુ વર્ણન કરતા કહ્યુ –

दलहं दलहस्स खिपति, मल्लिको मृदुना मृदुं ।
साधंपि साधुना जेति असाधुं पि असाधुना ॥ १ ॥
एतादिसो अय राजा मग्ग उच्चादि सारथि ।।

કોશલનો સારથી પોતાના સમ્રાટની સુજનતા સજ્જનતા બતાવે છે "નરેશ મલ્લિક કઠોર માણસ માટે કઠોરતા અપનાવે છે, અને કોમળ વ્યક્તિઓ માટે મલ્લિક નરેશ હમેશા કોમળ મૃદુ રહ્યા છે" **वज्रादपि कठोराणि मृदुनि कुसुमादपि ।**" મારા સમ્રાટ કઠોર વ્યક્તિ માટે વજ્ર કરતા પણ કઠોર છે અને મૃદુ વ્યક્તિ માટે ફૂલની જેમ મૃદુ કોમળ બની જાય છે અમારા સમ્રાટે સાધુ સ્વભાવની વ્યક્તિઓને પોતાના સાધુ સ્વભાવે જીત્યા છે અને દુષ્ટોને એમણે દુષ્ટતા કરીને જીત્યા છે અર્થાત્ એમણે ભલાઈની સામે ભલાઇ વાપરી છે અને છે અને બુરાઈને બુરાઈથી દબાવી છે અમારા સમ્રાટ એટલા સજ્જન પ્રકૃતિ-સ્વભાવના છે કે એમના રાજ્યમાં સર્વત્ર શાન્તિની શરણાઈઓ બજી-વાગી રહી છે માટે હે સારથી, તમે અમારા રથને આગળ જવા દો"

કુમારનો સારથી બોલ્યો "હા, તમે ઠીક કહો છો તમારા સમ્રાટની નીતિ સુ દર છે પણ આટલાથી તમને રસ્તો નહી મળી શકે, કારણ કે તમે એક જ પક્ષનુ જ્ઞાન મેળવ્યુ છે" તો કોશલ નરેશનાસારથીએ પૂછ્યુ : "વારુ, તો હવે તમે તમારા નરેશની સજ્જનતા અ ગે કઈક બતાવો"

સારથીએ કહ્યુ

अक्कोधेन जिने कोधं असाधुं साधुना जिने ।
जिने कदरियं दानेन सच्चेनालिक वादिनम् ॥
एतादिसो मम राजा अमग्गा अम्पाकं सारथि ।

કુમાર બ્રહ્મદત્તનો સારથિ પોતાના સમ્રાટના સ્વભાવનો પરિચય આપી રહ્યો છે. અમારા નરેશ ક્રોધને અક્રોધ વડે જીતે છે અને અસાધુ પર સાધુતા વડે વિજય મેળવે છે. ક્રોધને ક્રોધ કરી જીતી શકાતો જ નથી, અગ્નિને શું અગ્નિ જ વડે શમાવી શાન્ત કરી શકાય ખરો? વેરથી વેર કદી શાન્ત થઈ શકતું નથી એના સારુ તો ક્ષમા રૂપી નીર-પાણીની જરૂર રહે છે.

અસાધુ સ્વભાવને જીતવા શું આપણે પણ અસાધુ બનવું જોઈએ? બુરાઈને જીતવા માટે શું ભલાઈને પણ બુરાઈમાં રૂપાંતર થવું પડશે? જો ભલાઈ ભલાઈ રૂપે જ બુરાઈને જીતી ન શકે તો પછી બુરાઈ પોતે જ શું ખરાબ છે? પણ આવું જ જો બને તો દુનિયાના ખૂણે-ખૂણેથી ભલાઈ નાશી જશે—નાબૂદ થઈ જશે. કૂતરો માણસને કરડે તો શું મનુષ્યે પણ કૂતરાને કરડવા જવું? માટે સાચું તો એ છે કે આપણે બુરાઈને પણ ભલાઈથી જીતવી જોઈએ.

હા, તો કુમારનો સારથિ કહી રહ્યો છે 'અમારા કુમાર નરેશની સજ્જનતાએ દુર્જન વ્યક્તિઓની દુષ્ટતા ઉપર વિજય મેળવ્યો છે અને જે દીન અને સંકુચિત દિલના માનવીઓ છે એમને પોતાની દાનવૃત્તિ વડે જીત્યા છે અર્થાત્ એમની ઉદારતાએ દીનતાને જીતી લીધી છે અને એમના સત્યે મિથ્યા-ભાષીઓને જીત્યા છે. મારા કુમાર નરેશે અસત્યને સત્યથી પરાજિત કર્યો છે. અસત્યથી સંઘર્ષ કરવા માટે આપણે [illegible] અને ત્યારે જ અગર આપણે સત્યને તજી અસત્યનો આશ્રય લઈએ તો પછી અસત્યનો જ વિજય થશે ને? અસત્યને જોતાં જ જો આપણે સત્યનું શસ્ત્ર ફેંકી દઈએ તો નિશ્ચય સમજવું કે આપણને એના પર વિશ્વાસ નથી.

અસત્ય જીવનની દુર્ગંધ છે ત્યારે સત્ય જીવનની સુગંધ છે. ક્રોધ જીવનની ગંદકી છે તો ક્ષમા જીવનની ખુશબુ છે. તમારું જીવન પણ સત્ય-શિવ ગુલાબ બને અને જીવનના ભાગીદાર કાંટામાં પડ્યા છતાં તમે હસતા રહો એ જ કામના છે.

દિનાંક
૨૧-૯-૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ મુંબઈ

૧૦. માનવ અને માનવતા

આજનુ' પ્રવચન માનવથી સબધ ધરાવે છે દેવોની વાર્તાઓ તમે સાભળી છે તમે એમને શ્રદ્ધાની સાથે જુઓ છો પરતુ જે ભૂમિ ઉપર આજે તમે છો એના મૂલ્ય અગે તમે કદી વિચાર કર્યો છે ખરો ? એક વિચારકે કહ્યુ છે કે 'ઈશ્વર પછી બીજુ સ્થાન કોને અપાય ? ઈશ્વર પછીનુ સ્થાન ન તો દેવોને મળી શકે તેમ ન બિચારા પશુઓને અને તો પછી નારકીઓની તો વાત જ શી કરવી, બીજુ સ્થાન ન રાજા માટે છે, ન સમ્રાટ માટે, ન સૈનિક માટે તેમ ન સેનાપતિ માટે બીજુ સ્થાન તો ફક્તઃ એક જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને તે છે માનવ

જૈન ધર્મ આત્મવાદી છે એ કોઈ પણ વસ્તુનો તોલ કરવા બેસે તો તે વસ્તુનો બાહ્ય સૌન્દર્ય, ચમક-દમકનો તોલ કરતો નથી, એના તોલમા વસ્તુનો ઉપયોગ જ વધુ મૂલ્યવાન કરે છે તો જૈન ધર્મની દષ્ટિએ દેવ ભૂમિ કરતા માનવભૂમિનુ મૂલ્ય વધુ છે જો કે ભૌતિક વૈભવ અને શક્તિમા માનવ કરતા દેવોનુ મહત્વ સવિશેષ છે તેમ છતા માનવ એના કરતા પણ મહાન છે એની પાછળ એક રહસ્ય છે

તમે આરસ-પથ્થરની ફર્શ પર બેઠા છો આ ચીકાશવાળી ફર્શ તમને પસદ છે પણ ખેતરની માટી પસદ નથી કારણ કે એથી તમારા કપડા ગદા થાય છે પણ હા, એ યાદ રાખવુ જોઈએ કે ખેતરની માટીમા ધાન વવાય તો ચાર મહીનામા એક દાણાના હજાર દાણા ઉગેલા તમને મળશે પણ જો તમે તમારા આ આરસ-પથ્થરની ફર્શ ઉપર ધાન વાવશો તો કેટલા દાણા મળશે ? બસ, આ જ રહસ્ય માનવ ને દેવ-ભૂમિમા છે

દેવભૂમિ સુદર છે પણ પેદાશવાળી નથી જ્યારે માનવજીવનની

ભૂમિ માટી કાળી છે અને કાળી માટી પેદાશવાળી હોય છે એમાં આત્મસિદ્ધિના બી વાવશો તો તેવી પેદાશ થશે અને સારું–નરસું બી પણ તમે આ માટીમાં નાખી શકશો મનુષ્ય જો વિશુદ્ધિ ભણી આગળ વધે છે અને પરપરિણતિથી ખસીને સ્વપરિણતિ તરફ આવે છે તો તે એટલો ઉપર ઊઠી શકે છે કે સ્વર્ગની ઉંચાઈ પણ એ પાર કરી લે છે કારણ કે ધર્મની ઉત્કૃષ્ટ આરાધના માનવજીવનમાં જ સંભવિત છે નારકી વેદના–સાગરમાં ડૂબેલા રહે છે એમને ધર્મતત્ત્વ સમજવાની ફુરસદ જ ક્યાં છે ? તિર્યંચમાં અંધકાર છે પશુજીવનની કંઈક પરાધીનતા અને કમજોરીઓ એમને ઉચ્ચ વ્રતોને અપનાવવાથી રોકે છે પણ પાપ–ફળને પ્રતિક્ષણ ભોગવી રહ્યાં છે. બાળપણમાં એમને ખાવાનું દૂધ મળતું નથી ભૂખ અને તરસને લીધે તેઓ સદા દુર્બળ રહે છે

શક્તિ–સામર્થ્યથી વધુ ભાર એમને ખેંચવો પડે છે અને સાથે સાથે માર પણ ખાવો પડે છે એમના કોમળ નસકોરાં નાથી દેવામાં આવે છે આમ કષ્ટમય વાતાવરણમાં એ બિચારાઓને ધાર્મિક ક્રિયાઓનો બોધ લગભગ સંભવ બનતો નથી દેવસૃષ્ટિ પુણ્યના ભોગોમાં રાચે છે વિલાસ અને વૈભવોમાં દેવોને આધ્યાત્મિક જીવન તરફ જોવાની ફુરસદ જ છે ? એક માત્ર માનવ જ એવું પ્રાણી છે કે જે ધર્મ તત્ત્વોને સમજવાની અને જીવનમાં આચરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે

આગમની વાણીમાં કહું તો નારકી અને દેવ અવધિજ્ઞાનના ધારક હોવા છતાં ચોથા ગુણસ્થાનથી આગળ જઈ શકતા નથી. તિર્યંચ એમનાથી આગળ આવી શકે છે પણ પાંચમો ગુણસ્થાન વટીને આગળ જવાની ક્ષમતા તો એમનામાં પણ નથી એ તો મનુષ્ય પાસે જ એટલું આત્મબળ છે કે મોક્ષ ગુણસ્થાન સુધી એની અબાધ ગતિ છે અર્થાત્ જઈ શકે છે

સર્વાર્થસિદ્ધનો અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ તેત્રીસ સાગરનું વિશાળ આયુષ્ય પામે છે મધુર સ્વરની સંગીત લહેરોનો દિવ્ય આનંદ પણ એને ત્યાં ઉપલબ્ધ છે સાથે જ એનામાં એવી પણ શક્તિ છે કે પોતાના મનના પ્રશ્નોને મન પરમાણુઓ વડે સર્વજ્ઞ સુધી પહોંચાડી શકે છે અને સર્વજ્ઞ દ્વારા અપાયેલા માનસિક જવાબને પણ એ સમજી શકે છે પરંતુ યાદ રાખવું જોઈએ કે આટલી વિશિષ્ટ શક્તિ ધરાવતો દેવ તેત્રીસ સાગર સુધી પણ જો કેવળજ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરતો રહે તો શું એ એમાં (પ્રયત્નમાં)

સફળ થઈ શકશે ખરો ? નહિ, કદાપિ નહીં આગમ વાણી એ માટે સ્પષ્ટ શબ્દોમા ઈનકાર કરે છે પણ એક નાનો સામાન્ય માનવી જે પોતાના પુરુષાર્થને મોક્ષ તરફ કેન્દ્રિત કરે તો એક અ તર્મુહૂર્તમા કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

હવે તમે મનુષ્યજીવનનુ મૂલ્ય આકી શકયા હશો પોતાની સ્થિતિ જોઈ તમે પોતાને હીણો સમજતા હશો પણ આગમવાણી કહે છે કે સ્વર્ગીય સુખમાઓમા પળતા દેવો પણ સદા ત્રણ વસ્તુઓની કામના કરે છે –

"तओ ठाणाइं देवा पेहेज्जा
माणुस्स भवं आरिय खेत्तं सुकुल जम्मं ॥
स्थानांग सूत्र ठा ३

સ્વર્ગના દિવ્ય વૈભવમા વસતા દેવનુ હૃદય જે વસ્તુઓ માટે અ તુર હોય છે તે છે મનુષ્યજીવન, આર્યક્ષેત્ર અને શ્રેષ્ઠ સદાચારી માતાની કૂખે જન્મ પણ એ કેવી મઝાની વાત છે કે દેવ તો માનવ બનવા ઇચ્છે છે ત્યારે માનવ ? એ તો દેવ બનવા સારુ યત્નો કરી રહ્યો છે ત્યારે માનવ ? એના તપ અને સ યમનુ લક્ષ્ય દેવયોનિ પ્રાપ્ત કરવામા છે તમે દેવી અને દેવોને પ્રસન્ન કરવા માટે ઉપાસના કરતા હો છો

અજ્ઞાનના આવરણમા જીવતા કેટલાક મનુષ્યો તો દેવોને પ્રસન્ન કરવા માટે જીવતા પ્રાણીઓની બલી ચડાવે છે, પણ પ્રશ્ન એ થાય છે કે દેવોની પાછળ થતી આ ઉપાસનાનુ ધ્યેય શું છે ? શું મનુષ્ય આઠ કર્મોથી આવૃત્ત છે અને દેવ છ અથવા ચાર કર્મોથી ? આગમો સાક્ષી દે છે કે દેવ પણ આઠ કર્મોની જાળમા એટલી જ મક્કમતાથી જકડાયેલો છે જેટલો કે મનુષ્ય અને બીજા આત્માઓ આત્મવિકાસના ક્ષેત્રમા પણ દેવ મનુષ્ય કરતાં કેટલો પછાત રહ્યો છે ! સાગરોપમાની સાધના હોવા છતા એ ચોથા ગુણસ્થાનની ભૂમિકાથી એક ઇંચ પણ આગળ વધી શકતો નથી હમણાં જ તમે એ સાભળી ચૂકયા છો

પણ હા, કેટલાક ભાઈ ઓ એમ કહે છે કે પુણ્યના ક્ષેત્રોમા તો દેવ સૃષ્ટિએ મનુષ્યને પાછળ જ રાખી દીધો છે ને ! હા, આ તર્ક કઈક હદ સુધી તો ઠીક પણ છે, પુણ્યનો પ્રભાવશાળી પ્રકાશ દેવને મળે છે એના દિવ્ય રત્નોના વિમાન અને એના મુકુટના એક મણિનુ મૂલ્ય એટલુ છે કે માનવલોકની સમગ્ર સ પત્તિ મેળવીને પણ એક મણિનુ મૂલ્ય ચૂકવી શકાય.

નહીં પોતાના છ ખંડનું વિશાળ સામ્રાજ્ય અને ચૌદ રત્નો આપીને પણ ચક્રવર્તી દેવનું એક મણિ પણ ખરીદી શકવામાં અસમર્થ છે.

આ તર્ક પરથી તમે એ માની લો છો કે પુણ્યનો પ્રબળ પ્રભાવ દેવ સૃષ્ટિમાં વિદ્યમાન છે. પણ ના, તમે કંઈક થાપ ખાવ છો. તમારો આ તર્ક કંઈક અધૂરો છે. પુણ્યનો પૂર્ણ પ્રભાવ દેવ નથી, પણ એ તો દેવાધિદેવ તીર્થંકરમાં છે અને એમનું જ એ અતિશય પૂર્ણ આકર્ષણ છે કે દેવો અને દેવરાજ ઇન્દ્ર પણ એમની વાણી સાંભળવા સ્વર્ગથી મૃત્યુલોકમાં ચાલ્યા આવે છે.

દેવોની સભામાં સિંહની જેમ ગર્જના કરનાર ઇન્દ્ર તીર્થંકરની સામે કેવી રીતે બેસે છે એ તમે જાણો છો? એક હરણી કરતાં પણ વધુ નમ્ર બની એક આસન ઉપર એ વીતરાગની સામે બેસે છે. આ છે તીર્થંકર દેવનો પ્રબળ પુણ્યપ્રભાવ. એ એક પ્રશ્ન છે કે દેવસૃષ્ટિને ઝૂકાવી દેવાની શક્તિ તો તીર્થંકરની આત્મ-શક્તિના ચરમ વિકાસમાં છે. એમના અનંત જ્ઞાન અને અનંત દર્શનમાં જ એ શક્તિ છે કે દેવેન્દ્ર પણ એમના ચરણોમાં નમી પડે છે. તો પછી આને પુણ્યનો પ્રભાવ શી રીતે કહી શકાય?

આનો જવાબ એ હોઈ શકે કે દેવ શક્તિના આકર્ષણનું કારણ તીર્થંકર દેવની અનંત આત્મ-શક્તિ તો છે જ, પરંતુ સાથે જ એમનું પ્રબળ પુણ્ય બળ પણ છે. કારણ કે આત્મ-શક્તિનો ચરમ વિકાસ તો એક સામાન્ય કેવળજ્ઞાનીમાં પણ તેટલો જ છે. છતાં ય એ જરૂરી નથી કે દરેક કેવળી પાસે દેવો આવે જ. જ્યારે તીર્થંકર દેવ પાસે તો દેવરાજને આવવું જ પડશે. આ એમના પુણ્યનો જ અતિશય છે અને પુણ્ય પ્રકૃતિનું સર્વોત્તમ પદ તે તીર્થંકરપણું જ છે. માટે એ નિશ્ચિત છે કે પુણ્યનો પ્રબળ પ્રકાશ મનુષ્ય જાતને જ પ્રાપ્ત છે, દેવ જાતને નહીં.

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં તો માનવ બધાં કરતાં આગળ છે જ. તીર્થંકરો અને અવતારોનો ઇતિહાસ એ બતાવે છે કે જેટલા પણ તીર્થંકર, પયગમ્બર અને અવતારો થયા છે તે બધા મનુષ્યસૃષ્ટિમાં જ પેદા થયા છે. કોઈ દેવો પૈકી એક પણ દેવ તીર્થંકર થયો નથી. વર્તમાન અવસર્પિણી કાળમાં દસ અચ્છેરા થયા છે. સેંકડો અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીની વચ્ચે સાધારણ રીતે ન થનાર બીનાઓ જ્યારે બને છે તો એવા કોઈક જ બને

કદાચિત થતા આશ્ચર્યપ્રદ બીનાઓને જૈન પરિભાષામા અછેરા કહેવાય છે. આ વર્તમાન કાળચક્રમા આવી દસ બીનાઓ બનવા પામી છે

જેમકે સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓ તીર્થંકર થઈ શકતી નથી પરતુ મલ્લિનાથ નારીના જ રૂપે તીર્થંકર બન્યા પણ આવી બીનાઓ કેટલીયે ઉત્સર્પિણી પછી કદાચ સભવિત બની છે પરતુ શુ અનત–અનત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીઓની વચ્ચે એક પણ એવી બીના બની છે કે કોઈ પણ દેવ અથવા નારકો તીર્થંકર બન્યો હોય ? જવાબ હશે–નહી સર્વજ્ઞના અનંત જ્ઞાનમા એક પણ એવુ દષ્ટાત નથી માટે એ નિશ્ચિત છે કે તીર્થંકરની સર્વોચ્ચ ભૂમિકા મનુષ્ય જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે એક વિચારકે કહ્યુ પણ છે કે ઈશ્વર એટલા માટે જ મહાન છે કે મનુષ્ય સમુ પ્રાણી એની ઉપાસના કરે છે અને મનુષ્ય એટલો મહાન છે કે એ ઈશ્વર બનવાને શક્તિમાન છે.

આ બધુ બતાવવાનો અર્થ એ છે કે મનુષ્ય પોતાનુ મૂલ્ય સમજી શકે. આગમમા માનવજીવનની દુષ્પ્રાપ્તિ અગે કથાનક આવે છે એક વખતે મહામુનિ ગૌતમ તારક મહાપુરુષ ભગવત મહાવીર સમીપે પ્રશ્ન કરે છે: "ભગવન્, આ આત્મા અનત ગુણોથી સસારસાગરમા પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે અનત અનતવાર એ જન્મ્યો અને મર્યો પણ ખરો પણ ભગવન્, આ આત્માએ સૌથી ઓછા ભવ કઈ યોનિમા કર્યા હશે ?"

આના જવાબમા ભગવાન મહાવીરે જે કહ્યુ તે અત્યત મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

તેમણે કહ્યુ "ગૌતમ, આ આત્માએ સૌથી અલ્પ ભવ મનુષ્ય જીવનના કર્યા છે કારણ કે મનુષ્ય બધા કરતા પ્રમાણમા અલ્પ છે એ પણ નિશ્ચિત છે કે જે વસ્તુ કીમતી હોય છે તે જગતમાં અલ્પ પરિમાણમા જ ઉપલબ્ધ બને છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા બતાવ્યુ છે કે અપેક્ષાકૃત અલ્પજીવી ગર્ભથી પેદા થતા મનુષ્ય છે કારણ કે સમસ્ત લોક ત્રણસો તેતાળીસ રાજૂ ઘનાકાર છે એમા ફક્ત પિસ્તાળીસ લાખ યોજનમા વિસ્તૃત અઢી દ્વીપમાં જ મનુષ્યભૂમિ છે એમા દસ લાખ યોજનના વિસ્તારમા બે વિરાટ સાગરો લહેરાઈ રહ્યા છે, જ્યા મનુષ્ય–વસતિ માટે કોઈ સ્થાન નથી ફક્ત પાત્રીસ લાખ યોજન–ભૂમિમા મનુષ્યો વસે છે એમા પણ હજારો લાખો યોજનમાં વિશાળકાય પર્વતો, નદીઓ–નાળાઓ છે તેમ હજારો માઈલ લાબા ઘોર જગલો છે આ બધા વચ્ચે મનુષ્ય વસે છે કેટલા અલ્પ અને સીમિત પરિમાણમા ! આ આત્માને એકેદ્રિય, બે–ઇન્દ્રિય તે–ઇન્દ્રિય, ચતુરેદ્રિય,

અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના કેટલાય ભવો પસાર કર્યા પછી માનવજીવન મળે છે ।।

આગમ કહે છે માનવ દુર્લભ છે પણ આપણો અનુભવ કહે છે માનવથી સસ્તુ બીજુ કંઈ નથી. એક માણસની જરૂરિયાત ઊભી થતાં એક હજાર હાજર થઈ જાય છે એક ઓફિસમાં બસો આદમીઓની જરૂર હતી એને સારુ બે હજાર વ્યક્તિઓની અરજીઓ આવી હતી એક દિવસ માટે જો તમારે સાઈકલ જોઈતી હોય તો ચાર રૂપિયા આપવા પડે છે પણ જો મનુષ્ય જોઈએ તો બાર આનામાં પૂરા દિવસનો મજૂર તમને મળી જશે. એટલે એનો અર્થ એ થયો કે એક આદમીની અપેક્ષાએ સાઈકલની કીમત વધુ છે

કલ્પના કરો એક આદમી પચાસ રૂપિયા કમાય છે તો વરસભરની એની કુલ કમાણી થશે રૂપિયા છસોની અને જો એ આજ ક્રમે સો વરસ સુધી અવિરામ શ્રમ કરતો રહે તો એ સાઠ હજાર રૂપિયા કમાઈ શકશે. આ એના સમગ્ર જીવનનો નિચોડ છે આમ એક આદમીના જીવનની કિંમત રૂપિયા સાઠ હજાર થશે. જ્યારે બીજી બાજુ એક હીરાની કિંમત એક લાખ સુધીની પણ થઈ શકે છે તમે જ હવે વિચાર કરો કે માનવજીવનની કિંમત થઈ કે એક જડ હીરાની ! પરંતુ આ પ્રશ્નના બીજા પાસાને પણ ચકાસો માની લો કે હીરાની કીમત એક લાખ રૂપિયા છે તે કદાચિત દસ લાખ રૂપિયાનો પણ હોઈ શકે પણ આવા હજારો હીરા ખરીદનાર પણ માનવ જ છે અને એની કિંમત ચુકવનાર પણ માનવ જ છે એટલે તમારે એ ભૂલવુ ન જોઈએ કે હીરા કરતાં હીરાનો પારખનાર મોટો હોય છે અને જો માનવમાં માનવતાની સૂઝ-બૂઝ આવી જાય તો એ હીરાની આભાને પણ ફિક્કી કરી શકે તેમ છે ઠીક ત્યારે ચાલો આપણે માનવતા અંગે પણ પણ કંઈક વિચાર કરી લઈએ

માનવતા

માનવ અને માનવતા વચ્ચે તે સો જ ફેર છે કે જેટલો માટી અને માટીના પ્યાલામાં. માટી જ્યાં સુધી પ્યાલાનું રૂપ લેતી નથી ત્યાં સુધી એ લોકોપયોગી પણ બનતી નથી. તમારે મધ પીવું છે તો માટીમાં નહીં પી શકો પરંતુ માટી જ્યારે પ્યાલાનું રૂપ લે છે ત્યારે જ તમે એનો ઉપયોગ કરી શકો છો. માનવશરીર પણ એક માટી જ છે પરંતુ માનવતા રૂપે જો એ

માટી ઢળાય છે તો એ દેવો માટે પણ પ્રિય બની જાય છે આગમમા કહ્યુ છે કે —

"देवावि तं नमंसंति"

દેવો પણ માનવને નમસ્કાર કરે છે પણ શુ દેવ અસ્થિ અને ચામડી સારુ નમે છે? શારીરિક સુદરતા તો માનવીની અપેક્ષા એમની કને સહસ્ર ગણી વધુ છે સપત્તિમા પણ માનવ એમના કરતા ઘણો પાછળ છે, પરતુ માનવમા સમાયેલી માનવતા જ દેવોને નમવા માટે વિવશ કરી મૂકે છે

સાકરમાંથી જો મીઠાશનુ તત્ત્વ કાઢી લેવામા આવે અને મીઠામાથી ક્ષારત્વ (ખારાપણુ) સમાપ્ત થઈ જાય તો એમા બાકી શું રહેશે? માટીના ભાવે પણ કોઈ એને ખરીદશે નહી એટલે માનવમા જ્યારે માનવતા અસ્ત પામે છે ત્યારે એ જીવનની પણ કોઇ કિમત નથી બાદશાહ ઔરગઝેબ કહેતો હતો

એમ તો હજારો—લાખોની સખ્યામા માણસો ફરતા જોવામા આવે છે, શકલ સૂરત (મોં) કહે છે અમે આદમીઓ છીએ પણ ઈન્સાનિયતને ખોળશો તો તેવા ઈન્સાન (મનુષ્ય) મળશે? કે સભવ છે હજારમા એક પણ ન મળે. હા, તો માનવ ઘણા છે પણ માનવતાનો અભાવ છે.

આજના વિશ્વ–વિદ્યાલયોમા દર વર્ષે હજારો યુવકો પરીક્ષા પસાર કરે છે. પ્રતિવર્ષ વકીલ, બેરિસ્ટર–સોલીસીટર, ડોકટર, ઈન્જિનિયરની ડિગ્રીઓ અપાય છે પણ માનવતાની પરીક્ષામા પાસ થનાર કેટલા વિદ્યાર્થીઓ મળશે? અને માનવતાની પરીક્ષા લેનાર કેટલી યુનિવર્સિટીઓ છે? વકીલ, બેરિસ્ટરો માટે યુનિવર્સિટીઓ મળશે પણ માનવતાની યુનિવર્સિટી કયા છે? પરતુ યાદ રાખજો માનવતા વિના બધી ઉપાધિઓ (ડિગ્રીઓ) ફિકકી જ રહેવાની છે.

એક બહેન દાળ બનાવતા બધા મસાલા નાખે છે પણ મીઠુ નાખવુ ભૂલી જાય છે તો દાળનો સ્વાદ નહી આવી શકે તેવી જ રીતે દૂધ કેશર નાખ્યુ, બદામ પીસ્તા નાખ્યા પણ સાકરના અભાવે એ દૂધ પણ ફિકકુ જ રહેવાનુ તેમ શરબતમા બધી સામગ્રીઓ નખાઈ છે પણ એમા થોડો બરફ નખાય કે એનો સ્વાદ વધુ સરસ બની જાય છે

હા, તો મીઠા વિના જેમ શાક–દાળ ફિક્કા નીરસ લાગે છે, સાકર વિના દૂધ જેમ સ્વાદિષ્ટ લાગતુ નથી અને બરફ વિના જેમ શરબત તરી આવતુ નથી તેમ માનવતા વગર માનવી પણ સદ્દગુણોથી શૂન્ય હરો એને

જીવનનો આનંદ નહીં મળે. સત્તાધિપતિ થવા છતાં પણ જો એનામાં માનવતાની મધુરતા નથી તો તે નીરસ જ હશે. બધુ પામવા છતાં એને ખાલી ખાલી જ લાગશે-અનુભવ કરશે.

વિશ્વામિત્રની તળેટીમાં યદ્યપિ સાત્વિકનો આશ્રમ હતો. થોડાક વિદ્યાર્થીઓ એમના આશ્રમમાં અભ્યાસ કરતા હતા. એમને પ્રકૃતિની ખૂલી હવામાં કેળવણી મળતી હતી. તેમ જ્ઞાનનો ખુલ્લો પ્રકાશ મળતો હતો. પ્રાચીન યુગમાં આજની કોલેજો જેવી કેળવણીપ્રણાલી નહોતી. ત્યાં રહેતો વિદ્યાર્થી આચાર્યની શિક્ષા-દીક્ષાની સાથે-સાથે આત્માના સદ્ગુણોને પણ અપનાવવાના પ્રયત્નો કરતો હતો. એના મસ્તિષ્કમાં ભૌતિક ડુંગરાઓ કરતાં આત્માના સૌન્દર્ય ભણી વધુ મહત્ત્વ રાખતા હતા.

તો ઋષિના આશ્રમમાં થોડીક જમીન હતી અને થોડીક ગાયો પણ હતી. વિદ્યાર્થીઓ ગાયોનું દૂધ પીતા અને જમીનની ખેડ કરતા. આમ ઋષિ પાસે એમના શ્રમ અને સ્વાવલંબનના પાઠ ભણતા. આશ્રમના સમયમાં એમનું શિક્ષણ ચાલતું.

એક વખત બનારસનો રાજા વિક્રમ દેવ રાણી અને સેવકો સાથે એ બાજુથી પસાર થયો. આશ્રમથી થોડેક જ દૂર વહેતી નદીના તટે રથ થોભ્યો. થોડો સમય વન-વિહાર કર્યો પછી બધા જમવા સારુ બેઠા. તે જ વખતે આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ ત્યાંથી પસાર થયા. એક વાડકી મીઠાઈ ભરીને રાજાએ ઋષિ પુત્રને આપવા હાથ લંબાવ્યો પણ એણે એમ કહીને કે આપને જે કંઈ આપવું હોય તે અમારા આચાર્યને આપજો, એનો ઇન્કાર કર્યો. આમ લેવું એ અમારા નિયમ વિરુદ્ધ છે. રાજા વિદ્યાર્થીના આ નિર્લોભપણાથી બહુ પ્રભાવિત થયો.

સંધ્યા ટાણે જ્યારે રાણી અને રાજા જલ-વિહાર બાદ રાજધાની તરફ પાછાં વળ્યાં ત્યારે રાણીનો હાર ત્યાં જ રહી ગયો. થોડીક વારે આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ એ બાજુ આવ્યા. સંધ્યાનાં સોનેરી કિરણોમાં ચમકતી કીંમતી પીળી પીળી ચીજ એમની નજરે પડી. વિદ્યાર્થીઓએ હાર લઈ લીધો અને આશ્રમમાં પાછા ફર્યા. આચાર્યશ્રીને કહ્યું ગુરુદેવ, નદીતટેથી આ વસ્તુ મળી છે ક્યાં રાખીએ એને? ઋષિએ ધીમા પણ શાંત સ્વરમાં જવાબ વાળ્યો. જ્યાં માલ મળી છે ત્યાં એના ખાડે દાટી દો જેનો હશે તે એ લઈ જશે.

આ બાજુ વિક્રમદેવનો રથ જ્યારે નગરની સીમમા પ્રવેશ કરી રહ્યો હતો ત્યારે જ રાણીને પોતાનો હાર યાદ આવ્યો હાર ન મળતા એ ખૂબ ગભરાઈ. ગભરાટમા જ એણે રાજાને કહ્યુ 'હાર ઘણુ કરીને નદીતટે રહી ગયો છે' રાજાએ રથને પાછો વાળ્યો નદીએ પહોચ્યા ને જોયુ તો હાર ગૂમ હતો હાર ન મળતા એમની ચિંતા વધી પડી શોધતા-શોધતા રાજા આશ્રમે પહોચ્યો ઋષિએ કહ્યુ. "સખ્યાટાણે વિદ્યાર્થીઓને કોઈક ચીજ મળી તો છે એ જુઓ ગાયના ખીને ટાગી છે તમારી હોય તો જોઈ લો"

રાજાએ જોયુ તો હાર લટકી રહ્યો હતો હારને પામી એનુ મન પ્રફુલ્લ બન્યુ તે જ વખતે એના વિચાર-મણકા બદલાયા હુ ભર્યો-ભર્યો છુ છતા ખાલી છુ અને આ ખાલી છે છતા ભર્યા-ભર્યા છે મારા એક નોકર કરતા પણ ઓછા ખર્ચે આ આશ્રમ ચાલી રહ્યો છે, છતા બધા કેટલા પ્રસન્ન છે, જ્યારે મારી પાસે વિશાળ રાજ્ય હોવા છતાં પણ પ્રસન્નતા અને શાતિ મારા નસીબે નથી કારણ કે હુ ભૂખ્યો છુ, આ લોકો તૃપ્ત છે.

તો જેણે માનવતાનુ અમૃત-પાન કર્યું છે તે સાધનોના અભાવમા પણ એક જાતની તૃપ્તિ અનુભવે છે હમણા જ તમારી સમક્ષ માનવતાનુ એક નાનુશુ ચિત્ર રજૂ કર્યું છે જેણે માનવતાના ભવ્ય દર્શન કર્યા છે તેણે જીવનનો ભવ્ય-નિધિ પણ મેળવી લીધો જ છે

મધ્યભારતમા સાકરટેટીનુ પનીર બનાવે છે પણ જ્યારે એના નાના-નાના કકડા કરી એમા સાકર મેળવાય છે ત્યારે એને પનીર કહેવાય છે તેમ માનવમા પણ જ્યારે સદ્ગુણોની સાકર ભળે છે ત્યારે મનુષ્યત્વ આવે છે અને માનવતા આવવાની સાથે જ માનવ ચમકે છે

એક પાકીટ છે એની કિમત એક રૂપિયો છે પણ એમા જો દસ હજારની નોટ ભરી દેવાય તો એની કિમત દસ હજારની થઈ જશે એમ આ માનવ તો ખાલી પાકીટ સમાન છે પરતુ એમા દયા, પ્રેમ, કરુણાના સદ્ગુણ ઊતરી આવે તો અને ત્યારે એની કિમત સહસ્રગણી વધી શકે છે પાશ્ચાત્ય વિચારક ઓર્ન કહે છે કે "મારી નજરમા માનવતા મોટી છે અને માનવ તો એની સામે ઘણો નાનો લાગે છે"

આજે માનવતાવાદની જ આવશ્યકતા છે જે માનવમા માનવતાની પ્રતિષ્ઠા મૂકી શકે એમ તો આજે વિશ્વમા સામ્યવાદ, સમાજવાદ, પૂજીવાદ, સામ્રાજ્યવાદ, ગાધીવાદ એવા અનેક વાદો પ્રચલિત છે, પણ જોવાનુ એ છે કે આ

વાદોએ માનવતાના વિકાસમાં કેટલો ફાળો આપ્યો છે. આજે તો એવા માનવતા-વાદની જરૂર છે કે જે માનવને માનવતા સમીપ દોરી લઈ જઈ શકે.

સૌ કોઈ માનવરૂપે જ જન્મે છે. એ પૈકી થોડાક તો નર-દેવ બને છે, થોડાક નર-પિશાચ બને છે તો થોડાક નર-પશુ પણ. આનો અર્થ એ થયો કે દેહે તો સૌ માનવ છે પણ વિશ્વના કરોડો માનવીઓ. પ્રત્યે જેનું મન વાત્સલ્ય અને પ્રેમ વહેવડાવે છે એનો વિશ્વ-પ્રેમ જ એને વિશ્વ-માનવ બનાવી દે છે. પરન્તુ જ્યારે મનુષ્ય પોતાની શક્તિઓને સદાચાર ભણી વાળે છે, બુદ્ધિ અને શક્તિનો ઉપયોગ અન્યોનું શોષણ કરવામાં કરે છે ત્યારે એ માનવતાવિહીન માનવ બની જાય છે.

માનવમાં જ્યારે રાક્ષસી-વૃત્તિ જાગે છે ત્યારે એ નર-પિશાચ બની જાય છે. માનવ-આકૃતિમાં ફરતા આવા દાનવ તો તમને હજારો મળશે. એમનામાં પશુતા ભોળી રહી હોય છે. જેમનાં કાર્યોની પાછળ વિવેક-શક્તિનો અભાવ છે તેઓ નર-પશુ છે પછી ભલેને તેઓ માનવ-દેહધારી કેમ ન હોય. એમની અવિચારી કાર્યપ્રણાલી પશુતાને જગાવે છે. જગમાં એટલા માટે જ આવા લોકો માટે ગધેડો ને બળદ-ખૂંટ જેવા શબ્દોનો પ્રયોગ થાય છે.

કોઈ મનુષ્યને પશુ કહેવાશે તો એ ખીજાશે. મનુષ્ય માટે જ્યારે પશુત્વનો પ્રયોગ થાય છે ત્યારે એમાં એને શરમાવનારી વાત બને છે. પરંતુ આમાં મનુષ્ય માટે જ નહીં અપિતુ પશુ માટે પણ શરમાવનારી વાત બને છે એમ વિચારક કહે છે. માનવમાં અગર નૈતિકતાની જ્યોત જાગે છે, એનું મન જો સ્વાર્થરહિત છે, બીજાના દુઃખદર્દ નિહાળી એના મનમાં પણ એ જ અનુભૂતિ થાય છે તો એ મનુષ્યને હું દેવ કહી શકીશ. પરન્તુ સત્તા અને સ્વાર્થભૂખે જેણે માનવતાની હત્યા કરી છે, બીજાને કચરી પછી જેનું મોં મલકાય છે, બીજાને દુઃખદર્દથી છટપટાતા જોઈ જેના હૃદયમાં આનંદ અનુભવાય છે એવા માનવને હું પશુ પણ કહી શકીશ નહીં કારણ કે એમાં પશુ-જગતનું અપમાન છે.

માની લઈએ કે પશુ અસભ્ય-જગતમાં પળે છે. એને વિજ્ઞાન-જ્યોત મળી નથી. એટલા માટે જ આપણે પશુઓને અસભ્ય કહીએ છીએ અને સિંહને અસભ્યતમ. પણ અસભ્ય સિંહમાં પણ એટલો તો વિવેક છે કે એ તે પોતાના સજાતીય પશુનો શિકાર કરતો નથી. પણ સભ્યતા અને સંસ્કારોનો ઉંચા સ્વરે જયઘોષ કરનાર માનવ પોતાના જ સજાતીય માન-

વનો એ રીતે શિકાર કરે છે કે પિશાચ પણ એથી શરમાઈ જાય આ છે માનવની સભ્યતાનો નમૂનો

એક વખતની વાત છે થોડા-એક અગ્રેજ લોકો અજાયબ-ઘર જોવા ગયા ત્યા સિંહ અને વાઘ-વરૂની ગર્જના સાભળી તેઓ બોલ્યા 'શતાબ્દીઓ વીતી ગઈ પણ આ હેવાન તે હેવાન જ રહ્યા' અજાયબ-ઘર જોઈ તેઓ બહાર નીકળ્યા અને ખિસ્સામા હાથ નાખ્યા કે ચમક્યા એમનું ખિસ્સુ કપાઈ ચૂક્યુ હતુ ખબર પડી કે કોઈ ભલા આદમીએ એમના ખિસ્સા પર હાથ માર્યો હતો પાંચસો રૂપિયાનુ પાકીટ ગૂમ થયુ હતુ. તે જ અગ્રેજો કહેવા લાગ્યા 'આ બિચારા પશુઓએ તો ખિસ્સા કાપવાની કળા તો શીખી નથી '

હા, તો જ્યા સુધી મનુષ્યમા માનવતા છે ત્યા સુધી એ દેવ છે પરતુ માનવતાની મર્યાદા ઓળગી જ્યારે એ પતન તરફ વળે છે ત્યારે એ પશુ કરતા પણ વધુ અધપતન કરી ચૂકે છે દુરાચારી માનવને પશુ કહેવો એ પશુનુ અપમાન કરવા સમાન છે, કારણ પશુ-જગતે આજ સુધી પોતાની મર્યાદાનો ત્યાગ કર્યો નથી જો કે પશુઓ પાસે નથી મઠ કે નથી મસ્જીદ કે નથી મદિર ન એમની કેળવણી સારુ શાળાઓ અને કોલેજો છે તેમ છતા પણ એમની વ્યવસ્થા સુદર છે અને તેમાય એમની વાસના-પૂર્તિમા પણ સમયની મર્યાદા છે જ્યારે શાળાઓ અને કોલેજોમા વર્ષો સુધી ભણેલો આદમી પણ આજ સુધી સમય-મર્યાદાને પિછાની શક્યો નથી.

હા, તો તમે માનવતાને પારખો માનવશરીર કેટલુ સૌમ્ય છે, એના પર હિંસાનુ એક પણ ચિહ્ન નથી, તેની પાસે સિંહ સમા નખ નથી તેમ નથી એની પાસે કૂતરા જેવી ફાડી ખાનાર તીક્ષ્ણ દાત ગાય જો કે સીધું અને સરળ પશુ છે છતાય એની પાસે હિંસાના સાધન તરીકે તીક્ષ્ણ શીગડા છે સિંહની પાસે તીક્ષ્ણ નખ છે, કે જેના વડે એ શિકાર કરે છે કૂતરા પાસે ફાડી ખાનાર દાત છે પણ માનવ-દેહ કેટલો રમ્ય છે એ અહિંસાનુ પ્રતિક છે પરતુ એ જ સૌમ્ય માનવીએ એટમબોબ સમા ભયકર સહારક શસ્ત્રોનુ આજે નિર્માણ કર્યું છે.

સાપ ભયકર પ્રાણી છે એની દાઢમા ભયકર વિષ છે અને એ મનુષ્યના પ્રાણ પણ લઈ લે છે પરતુ વિચારવાનુ એ છે કે સાપ દ્વારા દશ દીધેલી વ્યક્તિ વધારે મરી છે કે સ્વય માનવ દ્વારા વધુ કપાઈ છે?

ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે માનવીએ જેટલા મનુષ્યોનો સંહાર કર્યો છે તેટલો સંહાર પશુઓએ પણ કર્યો નથી સાચે જ માનવતાવિહીન માનવ સાપ કરતાં પણ વધુ ભયંકર છે અને સિંહ કરતાં પણ વધુ ક્રૂર

માનવમાં જો માનવતા હોત તો ભગવાન મહાવીરના કાનોમાં ખીલા શા માટે ઠોકાત ? રામને શા માટે વનવગડામાં ભટકવું પડત ? ઇશુને ક્રોસ પર ચઢાવનાર માણસ જ હતો અને સોક્રેટીસને વિષનો પ્યાલો પાનાર પણ બીજો કોઈ નહીં પણ માનવ જ હતો એમનો આકાર તો એ બતાવતો હતો કે એ મનુષ્ય છે પણ એમની પ્રકૃતિ–સ્વભાવને પૂછો એ શું જવાબ આપશે ? એમની પ્રકૃતિ માનવ–માટીથી નહીં પરંતુ દાનવ–માટીથી ઘડાઈ હતી. માટીને મનુષ્યનો આકાર મળી જવામાં કશી વિશેષતા નથી એમ તો રાવણ પણ મનુષ્ય હતો અને રામ પણ મનુષ્ય જ હતા છતાં બંને વચ્ચે કેટલો ફેર હતો ! એક શરીરની આકૃતિ માત્રથી મનુષ્ય હતો તો બીજો જીવન સુગંધ દ્વારા માનવ કહેવાયો. એકના માનવ–ચોળા (વસ્ત્ર)માં દાનવતાનું રૂપ છુપાયેલું હતું તો બીજાના દિવ્ય જીવનમાં માનવતાનો પ્રકાશ ઝગમગી રહ્યો હતો.

માનવતાની શોધમાં

માનવમાં જ્યારે માનવતાનો પ્રકાશ ઓલવાઈ જાય છે ત્યારે ત્યાં અંધકાર જ બાકી રહી જાય છે અને ત્યાં અંધકાર છે ત્યાં અધઃપતન છે આપણે ત્યાં સાધુઓની કમી નથી તેમ નથી ગુરુઓની નથી નેતાઓની કે આચાર્યોની. તેમ છતાં સંપ્રદાય પંથવાદ, જાતિવાદનાં ભૂત ભારતમાં વ્યાપેલાં પડ્યાં છે આ જ જીવતાજાગતા દાનવોએ ભાઈના હાથે ભાઈ મરાવ્યો છે અને બે કોમો વચ્ચે ખાડો ખોદ્યો છે જાતિવાદે આપણામાં ઘમંડ ભરી દીધો છે પંથવાદના નામે પણ લડી મૂક્યા છીએ. પ્રાંતવાદને લઈને મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતે લોહીની હોળી રમી છે

અમે હિંદુ છીએ મુસલમાન છીએ જૈન છીએ શીખ છીએ પારસી છીએ ખ્રિસ્તી છીએ પણ શું મનુષ્ય નથી ? બીજી બાજુ અમે મહારાષ્ટ્રી છીએ, ગુજરાતી છીએ દક્ષિણી છીએ ઉત્તર ભારતીય છીએ પંજાબી છીએ સિંધી છીએ, પણ શું ભારતીય નથી ? આપણી વિચારવાની રીત જ ખોટી (વિપરીત) છે આપણે ટુકડાઓમાં વહેંચાઈ ગયા છીએ. અને એ રીતે વિચારવાને ટેવાઈ ગયા છીએ. અખંડ માનવતા આપણા મગજમાં બેસતી જ નથી

કોઈએ જો હિન્દુના ઘેર જન્મ લીધો છે તો એના શિરે હિન્દુત્વ સવાર થઈ જશે ચોટલી અને જનોઈ રાખવી જરૂરી બનશે કોઈ પણ બાળક પોતાની માતાના પેટમા આવે છે ત્યારે હિન્દુ અથવા મુસલમાન દર્શાવતુ કોઈ નિશાન લઈને આવતુ નથી આજ સુધી મનુષ્ય એવુ કોઈ મશીન બનાવી શક્યો નથી કે કોઈ બાળક અગે એમ બતાવી શકે કે એ હિન્દુ છે કે મુસલાન છે પ્રકૃતિને આગણે એવો કોઈ ભેદ નથી પણ એને શી ખબર હતી કે આ મનુષ્યના બાળકને જે પૃથ્વીગ્રહનો અધિષ્ઠાતા બનાવ્યો છે તે આ પૃથ્વીને એશિયા, યુરોપ, આફ્રિકા વગેરે ટુકડાઓમા વહેચી નાખશે અને એ ટુકડાઓમા પણ ભારત, પાકિસ્તાન, જર્મન, જાપાન, ઇગ્લેડ, આફ્રિકા, અમેરિકા જેવા નાના-નાના ટુકડામા ભેદી નાખશે અને એ ટુકડાઓમા પણ પજાબ ને સિધના ટુકડા, ગુજરાત ને મહારાષ્ટ્રના ટુકડા, બગાળ ને બિહારના ટુકડા કરી દેશે ? અને એને એની પણ ક્યા ખબર હતી કે માનવનુ આ બાળ જે માનવસમાજનો સભ્ય હશે તેને જ હિન્દુ મુસલમાનના રૂપમા બદલી નાખશે ?

પરતુ માનવતા આપણને આ બધા ભેદો કરતા ઉપર અભેદ તરફ દોરી લઈ જાય છે ખડોમાં અખડ તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર માનવતા વડે જ સભવી શકે છે આપણે જ્યારે પોતાને જાતીય, પ્રાતીય અને રાષ્ટ્રીય દિવાલોથી ઉપર ઊઠીને જોવુ શરૂ કરીશુ ત્યારે જ બધા સઘર્ષો સમાપ્ત થઈ જશે પોતાને જ્યારે ટુકડાઓમા વહેચાયેલા જોઈએ છીએ, ભારતીય અને પાકિસ્તાનના રૂપમા નિહાળીએ છીએ ત્યારે મનમા સઘર્ષ-જ્વાલા ઊઠે છે એક અમેરિકન જ્યારે કોઈ રશિયનને જુએ છે તો એ કપાયમાન બની જાય છે

આપણે જ્યારે સમસ્ત માનવ-જાતિને એક રૂપે જ જોવાનો અભ્યાસ કરીશુ અને કરોડો મનુષ્યો વચ્ચે વ્યાપ્ત માનવતાને પિછાનીશુ ત્યારે જ સપ્રદાયવાદ, પ્રાતવાદ, ભાષાવાદ, અને રાષ્ટ્રવાદની દિવાલો એક પછી એક તૂટતી જોવા મળશે સપ્રદાયવાદ અને પ્રાતવાદને લઈને થતા હુલ્લડો પણ સમાપ્ત થઈ જશે રાષ્ટ્રવાદના કારણે થતુ મહાયુદ્ધ બધ થશે અને માનવ માનવતાની છાયા તળે શાતિનો શ્વાસ લઈ શકશે.

દિનાક
તા ૩૧-૮-૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ, મુબઈ-૧

૧૧ જીવવાની કલા

જીવનનો કલાકાર એ સૌથી મોટો કલાકાર છે. જેને સારી રીતે જીવતાં આવડે છે એ જીવવાની કલા શીખ્યો છે. વાર્તા ગમે તેટલી લાંબી હોય એ કોઈ જોતું નથી. પણ સાહિત્યનો રસિક તો એ જ જોતો હોય છે કે વાર્તામાં સરસતા અને સજીવપણું કેટલું છે! તેવી જ રીતે જીવનની વાર્તા કેટલી લાંબી છે એ પ્રમાણનું મહત્ત્વ નથી પરંતુ જિંદગી કેવી રીતે વિતાવી એ જ મહત્ત્વનું છે. જિંદગીની સાર્થકતા વર્ષોથી મપાતી નથી, પણ એ તો એના ગુણોથી જ મપાય છે.

ગજસુકુમાર કરતાં સોમિલે લાંબી જિંદગી ગાળી અને અભિમન્યુ કરતાં જયદ્રથે લાંબુ જીવન ગાળ્યું પરંતુ એની જિંદગીની એ દીર્ઘતાનું શું મહત્ત્વ છે! પેલો સુંદર સુકુમાર ગજસુકુમાર સોળ વર્ષની નાની વયે ચારે બાજુ પ્રેમ અને ક્ષમાની સુવાસ ફેલાવી ચાલ્યો ગયો. એણે ક્રોધના વિષને બદલે ક્ષમાનું અમૃત આપ્યું. અપકાર સામે પ્રકાશ પ્રસરાવ્યો. અને તે પ્રકાશનો દેવ પ્રકાશમાં જ વિલીન થઈ ગયો. સોમિલનું જીવન અંધકારમય હતું. એની પાસે માત્ર વિષ હતું. એ જ્યાં સુધી જીવ્યો ત્યાં સુધી ચારે બાજુ વિષ જ પ્રસારતો રહ્યો અને અંતે એક દિવસ તે એવા જ અંધકાર પૂર્ણ નરકમાં પહોંચી ગયો. આવી જ હકીકત અભિમન્યુની છે. આજનો એ બાળ જેના હોઠની લાલીમા હજુ જરાયે ઓછી થઈ ન હતી. હજુ મેંદીની લાલાશ પણ ભૂંસાઈ ન હતી ત્યાં તો એ નીકળી પડ્યો અન્યાય સામે ઝૂઝવા. અત્યાચારીઓના ચક્રવ્યૂહને ભેદવા. એકલો અટૂલો તે તરુણ કુમાર કૂદી પડ્યો ને મોટા મોટા મહારથીઓના પ્રાણ તેણે કંપાવી મૂક્યા પરંતુ એ અન્યાયી યુદ્ધમાં જયદ્રથના બાણનો એ શિકાર બની ગયો. આમ ભલે એ અભિમન્યુ જીવ્યો થોડું જ પણ ઉત્તમ રીતે જીવી ગયો.

જીવન પણ એક કલા છે ચિત્રકાર વાકીચૂકી રેખાઓમા રગ પૂરી સરસ ચિત્ર ઉપસાવે છે, ત્યારે એમા જાણે જીવન ધમકી ઊઠે છે એક શિલ્પી બિનઘડાયેલો પથ્થર લે છે, અને છીણી અને હથોડી વડે એ પથ્થરને એક ભવ્ય મૂર્તિમા પરિણત કરી દે છે એ એની કલા છે રગ અને છીણીની કળા પણ સરસ કળા છે પણ જીવનની કળા સૌથી મોટી કળા છે શિલ્પી મૂર્તિ બનાવે છે પરતુ જીવનનો કલાકાર જીવનને ઘડે છે—બનાવે છે.

કલાકારના હાથમાં લોઢુ પણ સોનુ બની જાય છે બજારમા રખડતા લોઢાના ટુકડાની બે પૈસાની કિમત હોય છે પણ તે જ લોઢાનો ટુકડો જ્યારે કોઈ કારખાનામા પહોચે છે, અને કોઈ મશીનનુ અગ કે પૂર્જો બની જાય છે ત્યારે તેની કિમત દસ રૂપિયા થઈ જાય છે જો સજોગવશાત્ તે જ ટુકડો વળી સ્વીટ્ઝરલેન્ડ પહોચી ગયો અને કોઈ ઘડિયાળીના હાથમા જઈ ચડ્યો, અને ઘડિયાળીના હાથે તે ટુકડામાથી ઘડિયાળનાં નાના નાના સચા-મશીન બન્યા, ત્યારે બોલો, એ જ લોખડના ટુકડાના દામ કેટલા મોઘાં થઈ જશે? સોના કરતાયે એ ટુકડાની કિમત વધી જશે.

આ જ રીતે જીવનનો કલાકાર મૂળ માટીનુ સોનુ બનાવે છે. તે આત્મામાથી પરમાત્માની મૂર્તિ સાકાર કરે છે ભગવાન મહાવીર, મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામ, મહાત્મા બુદ્ધ, જરથોસ્ત, મહાત્મા ગાધી, એ બધા આવા જ કલાકાર હતા આપણે પણ જીવનના કલાકાર બનવુ જોઈએ આપણે જીવનની કલા એવી વિકસાવીએ કે આપણે જે કોઈ સ્થિતિમા હોઈએ તે સ્થિતિમા આપણે વિષે બીજાને ગૌરવ થાય એટલે કે ધારો કે હુ મારા પિતાનો પુત્ર છુ તો હુ એવો પુત્ર બનુ કે મારા પિતા "હુ આવા પુત્રનો પિતા છુ" એવુ ગૌરવ અનુભવે રાજા સિદ્ધાર્થને ભગવાન મહાવીર જેવા પુત્રના પિતા હોવાનુ ગૌરવ હતુ રામ સમા પુત્ર મેળવી રાજા દશરથ પણ ગૌરવ અનુભવતા હતા પિતાનુ જીવન જોઈ પુત્ર ગૌરવ અનુભવે કે 'મારા પિતા આવુ ઉજ્જવળ જીવન જીવી ગયા છે' ભાઈ પોતાના ભાઈ માટે એમ ગૌરવ લઈ શકે કે 'મારા ભાઈનુ જીવન એટલુ સુદર હતુ કે તેની સરખામણીમા કોઈ ઊતરી શકે નહિ એના જીવનમા ક્યાય કલકની આછી છાટ પણ ન હતી' માતાને પુત્રને જોઈ થાય, 'મારો પુત્ર ખરેખરો કુળદીપક છે તેણે માત્ર કુળને જ નહિ પણ સારાયે સમાજ અને રાષ્ટ્રના નામને પોતાના પ્રકાશથી અલોકિત કર્યું છે'

ગાંધીજી સમા પુત્ર મેળવી માતા પુતળીબાઈનું અને શિવાજીને મેળવી માતા જીજીબાઈનું હૈયું ગજ ગજ ફૂલતું હતું. આવી જ સ્થિતિ સાસુ અને વહુ વચ્ચે હોઈ શકે. વહુ પોતાની સાસુ માટે જ્યારે ગૌરવ લઈ શકે અને સાસુને પણ જ્યારે એમ થાય કે મારું કેટલું મોટું ભાગ્ય કે મને આવી સુશીલ અને શિક્ષિત વહુ મળી. આવી જ રીતે પતિ–પત્ની પણ એકબીજા માટે ગૌરવ લઈ શકે ત્યારે તે બધાએ જીવનની કળા સાધ્ય કરી ગણાય.

જેણે જીવનની કળા સાધ્ય કરી છે તેને માટે તેનો શિક્ષક–ગુરુ પણ કે જેની પાસે તેણે એક જ વાર અભ્યાસ કર્યો હોય—અભિમાન લે છે. જ્યારે જ્યારે એનું નામ કાને પડે છે ત્યારે ત્યારે એ બોલી ઊઠે છે "ઓહ, એ તો મારો વિદ્યાર્થી! એના જેવા વિદ્યાર્થી તો ગણ્યાગાંઠ્યા જ મળે. વિદ્યાર્થીજીવનમાં પણ એની સુશીલતાએ મારા મનને હરી લીધું હતું વગેરે"

તમારું નામ તમારા વડિલો સામે બોલાય ત્યારે શરમથી તેમને માથું નીચે ઢાળી દેવું પડે, તો એ કેટલું ખરાબ કહેવાય! એ તે કંઈ જિંદગી છે? તમારી જિંદગી એવી હોવી જોઈએ કે તમારું નામ જીભ પર આવતાં જ ગુરુજનોનું હૃદય હર્ષથી નાચી ઊઠે. જિંદગી જીવો તો એવી જીવો કે જ્યારે તમે આ સંસારમાંથી વિદાય લ્યો ત્યારે દુનિયાની આંખો તમને યાદ કરી રડી ઊઠે. જ્યારે કફન કાપનાર તન ઢાંકવા માટે કફનનો ટુકડો આપે ત્યારે તેની આંખમાંથી આંસુના બે ટીપાં પણ તમારે માટે વરસે. સ્મશાનમાં જ્યારે શવયાત્રા પહોંચે અને લાકડાં આપનાર લાકડાં આપે ત્યારે એની આંખો પણ તમને વિદાય દેતાં ભીની થઈ જાય, અને એના મોંમાંથી શબ્દો સરી પડે કે અરે ગામનો એક ભલો આદમી જતો રહ્યો.

એક ઉર્દુના શાયર કહે છે

ज़िंदगी ऐसी बना जिन्दा रहे दिलशाद तू
जब न हो दुनिया में तो दुनिया को याद आये तू।

આપણું જીવન પેલા ચંદનના કાષ્ઠના જીવન જેવું બનવું જોઈએ. ચંદન જ્યારે લીલુંછમ વૃક્ષરૂપે હતું ત્યારે પણ એણે દુનિયાને સુગંધ જ આપી અને કોઈએ એને જ્યારે કાપી નાખ્યું ત્યારે કાપનારને પણ એણે સુગંધ આપી અને શું કહું! પોતાને કાપતી કુહાડીના મોંને પણ એણે તો સુગંધથી ભરી દીધું. જ્યારે એ કાષ્ઠ સુકાઈ ગયો ત્યારે પણ પોતાની સૌરભને એણે છોડી નહિ. અને ઘસાતાં ઘસાતાં પણ એણે તો દુનિયામાં સૌરભ જ પ્રસારી. આવી જ વાત આપણા જીવન માટે બનવી જોઈએ

જ્યારે આપણે સુખ અને સમૃદ્ધિના હર્યાભર્યા વૃક્ષ ઉપર હોઈએ ત્યારે આપણે બીજાને સુગંધ જ આપવી જોઈએ અને જ્યારે સુખ અને સમૃદ્ધિની ડાળથી કપાઈને જુદા થઈએ અને દુઃખના મધ્યાહ્નમા સુખના પાદડા સૂકાઈ જાય, ત્યારે પણ આપણા સ્વભાવની શીતળતા અને ખુશબો સમાપ્ત ન થવી જોઈએ દુર્જનની જીભ કુહાડી બની આપણા દિલને છેદે તો પણ આપણે સુગંધ જ લુટાવતાં રહેવુ જોઈએ એ જ ખરી જીવનની કલા છે

જીવનની કળા ભગવાન મહાવીર શીખ્યા હતા જ્યારે તેઓ રાજ-મહેલમા રહેતા હતા ત્યારે પણ તેઓ બીજાઓ માટે વરદાનરૂપ નીવડ્યા હતા હજારો-લાખો ગરીબોના દુ ખને એમણે પોતાનુ દુ ખ માન્યુ અને એને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો જ્યારે તેઓ રાજ-વૈભવને ઠોકરે મારી મુનિ બન્યા ત્યારે પણ એમની જીવનસુવાસ તેવી જ રહી એમની જીવનસૌરભની અસીમતા તો ચંડકૌશિક નાગ જ્યારે એમને ડંખ મારે છે ત્યારે અને ઇન્દ્ર જ્યારે એમના પગની પૂજા કરે છે ત્યારે જ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે પણ એમની સમભાવસાધના કદી સમાપ્ત ન થઈ

ડંખ મારનાર કૌશિક અને પૂજા કરનાર ઇન્દ્ર બને પ્રત્યે એમની દૃષ્ટિમા સામ્ય હતુ શત્રુ અને મિત્રનો ભેદ તેમના મનમા રહ્યો ન હતો. એમા તો અભેદભાવ ભર્યો સમભાવ જ વહી રહ્યો હતો.

સંત તુકારામ મહારાષ્ટ્રના ઘણા મોટા સંત થઈ ગયા એક દિવસ તેઓ વિઠોબાની યાત્રાએ જઈ રહ્યા હતા માર્ગમા કબૂતરોના ટોળા ધાનકણો ચણી રહ્યા હતા ભૂલથી તુકારામ એમની નિકટ ગયા. પણ તેમની નજીક પહોચતાની સાથે જ કબૂતરો એકદમ ઊડી ગયા આ દૃશ્ય જોઈ સંત તુકા-રામને થયુ ' મારામા હજુ પૂરતી સંતવૃત્તિ આવી નથી જરૂર રાક્ષસી તત્ત્વો હજુ મારામા ક્યાય ને ક્યાય છુપાયેલા પડ્યા છે તેથી જ બિચારા આ પંખીઓ ધાન્ય છોડી ઊડી ગયા આવુ પણ હૃદય હતુ જે તમામ પશુ-પંખીઓમા આત્મીયતાનુ દર્શન કરતુ હતુ અને કોઈને પણ દુ ખી જોઈ પોતે દુ ખી થઈ જતુ હતુ

આપણુ જીવન જ એવુ હોવુ જોઈએ કે ન આપણે સિહથી ડરીએ કે ન આપણાથી એક ચકલુ પણ ડરે એ જીવન એટલુ રમ્ય હોય કે સર્વત્ર એ લોકપ્રિય બને આજે આપણે લોકપ્રિય બનવા ઇચ્છીએ છીએ સહુ ઇચ્છે છે કે દુનિયાના લોકોમા પોતે જાણીતો થાય જ્યા જ્યા તે જાય ત્યા ત્યા તેના સ્વાગત માટે હજારોની સખ્યામા લોકોની મેદની ઊભરાય પોતે

જે કાંઈ કહે તે બધું જ હજારો લોકો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળે. પોતે ભાષણ આપતો હોય ત્યારે પાંચ પાંચ મિનિટે તાળીઓથી સભાખંડ ગાજી ઊઠે. અને બીજે જ દિવસે એ આખુંય ભાષણ દરેક દૈનિક છાપામાં પહેલે પાને છપાય અને એ સાથે થોડો એનો પરિચય પણ આપ્યો હોય અને ફોટો પણ હોય.

વૃક્ષ અને માનવ

દુનિયામાં આપણે લોકપ્રિય બનવા ઇચ્છીએ પણ એ પહેલાં આપણે એ વિચાર કરી લેવો જરૂરી છે કે આપણે આપણા પોતાના ઘરમાં પ્રિય બન્યા છીએ કે નહિ. ભારતની ભૂમિ પર પેદા થતા આંબાએ જેટલી લોકપ્રિયતા મેળવી છે એટલી લોકપ્રિયતા આપણી છે કે કેમ? એના જેવું માધુર્ય આપણે મેળવ્યું છે? પેલું આંબાનું ફળ તો માટીને ખોળે પાક્યું છે જ્યારે તું તો સોનાને પારણે ઊછર્યો છે એને તો પેલાં ખાતરનું પોષણ મળ્યું, પણ તે તો મીઠાં મધુરાં રસ તો પીધાં તે અંધારામાં રહ્યું અને તું વીજળીના પ્રકાશમાં રહ્યો પેલું સદા જ ગર્ભમાં રહ્યું, અને તું ચમકદમકભર્યા શહેરમાં રહ્યો. પરંતુ હે માનવ તું એકાંતની ક્ષણોમાં બેસી વિચારજે કે તે પેલા ફળ જેવી મધુરતા મેળવી છે ખરી!

એક આંબાનું ફળ જ્યારે ઘેર આવે છે ત્યારે સૌના મોં પર પ્રસન્નતા છવાઈ જાય છે બાળકો કૂદવા લાગે છે પરંતુ જ્યારે તમે ઘેર પહોંચો છો ત્યારે સૌના મોં પર પ્રસન્નતા છવાઈ જાય ખરી? અથવા છવાયેલી પ્રસન્નતા પણ તમારા જતાં ઊડી જાય એવું બને છે? તમને જોઈને બાળકો દોડીને નજીક આવે છે કે તમારો શબ્દ સાંભળી ખૂણામાં ભરાઈ જાય છે? ઘરમાં પગ મૂકવાની સાથે જ જો પ્રસન્નતાનું વાતાવરણ સર્જાય તો સમજવું કે તમે જીવનની કળા શીખ્યા છો. પરંતુ એને બદલે જો ઘરમાં તમારો પગ પડે કે ઘરનાં માણસોને એમ લાગે કે ઘરમાં અંગારા પડ્યા છે તો સમજવું જોઈએ કે જીવનની કળા હજુ તમારાથી હજારો ગાઉ દૂર છે.

પહેલાંના લોકોએ પણ જીવનની કેવી કળા મેળવી હતી! આત્માના સુંદર આકાર વૈરાગ્યવાન જંબુકુમારના ઘરની વાત છે. સુંદર સુકુમાર જંબુકુમારે જુવાનીના દ્વારે પગલાં પાડ્યાં હતાં ત્યારે એણે આચાર્ય સુધર્મ સ્વામીની પ્રવચનધારા સાંભળી અને એમનું જીવન બદલાઈ ગયું. ભોગોમાં રોગની અનુભૂતિ થવા લાગી. ફૂલોમાં શૂળ દેખાયાં. જંબુકુમારે

એક પ્રવચન સાભળ્યું હતું. તમે કેટલા સાભળ્યા છે? સાભળતા-સાંભળતા તો વાળ ધોળા થયા પણ જીવન બદલાયુ નહિ કારણ તમે પ્રવચનને રોટલો ગણો છો રોટલો પ્રતિદિન ખાવો જોઈએ તેમ પ્રવચનો પણ દરરોજ સાભળવાં જોઈએ પરતુ જેમની પાચનશક્તિ મદ પડી ગઈ છે, તે રોટલી તો શુ બદામ-પિસ્તા આરોગે તો ય એનાથી એનામા શક્તિ નહિ આવી શકે આજે શ્રોતાઓની પ્રાચન-ક્રિયા આવી બગડી ગઈ છે

તમારે પ્રવચનને રોટલો નહિ પણ ઔષધ સમજવુ જોઈએ રોટલી તો પેટ ભરીને ખાઈ શકાય છે, પણ દવા પેટ ભરીને ખાઈ કે પી શકાય નહિ થોડીક સુવર્ણભસ્મ કેવો પ્રભાવ દેખાડે છે! તેવી જ રીતે થોડુ સાભળવુ પણ એનો ચમત્કારિક લાભ દેખાવો જોઈએ ઈર્ષ્યા અને ક્રોધની બીમારી નાબૂદ થવી જોઈએ આર્ય જબુએ એક પ્રવચન સાભળ્યુ અને એમની જીવનધારા બદલાઈ ગઈ તેઓ ભોગથી નાસી ત્યાગના પથે આગળ વધવા મથી રહ્યા

માત-પિતાના સ્નેહભર્યા આગ્રહને તેઓ ટાળી શકયા નહીં અને એમણે આઠ સુકુમારીઓનુ પાણિગ્રહણ કર્યુ જ્યારે તેઓ લગ્ન કરીને પાછા ફર્યા ત્યારે પહેલી જ રાત્રે સુદરીઓને ત્યાગ-પથનો ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા આ બાજુ તે સમયનો પ્રસિદ્ધ ચોર પોતાના સાથીઓ સાથે મત્રણા ચલાવી રહ્યો હતો કે આજે કયા ચોરીનો ધા નાખી શકાય? ચોરોનો અધિપતિ બોલ્યો 'ઘડા કરતા કૂવામાથી પાણી લેવુ સારુ અને તળાવમા જો પાણી હોય તો કૂવા કરતા તળાવમાથી લેવુ વધુ સારુ છે. તળાવ કરતા નદી અને નદી કરતા સમુદ્રમાથી લેવુ સારુ આપણે ચોરી તો કરવી છે પણ કોઈ મધ્યમ વર્ગના ઘેર નહીં કારણ તે બિચારો સ્વય આર્થિક મુશ્કેલીના ઘાણામા પીસાઈ રહ્યો હોય છે એના ઘડામાથી શું લેવુ, જે પોતે જ તરસ્યો છે!'

એક ચોરે કહ્યુ, "વારુ તો, મમ્મન શેઠને ત્યા જઈએ તે તો રાજગૃહના ધનશ્રેષ્ઠ છે તે સમુદ્ર છે, તેમાથી વધુ ભરાય તો પણ કોઈ નુકસાન નહીં" થાય, ચોરશ્રેષ્ઠ બોલ્યો, "વાત તો સાચી છે તે સપત્તિનો સમુદ્ર છે, પણ દિલ તો દરિયાવ નથી તે પૈસાનો એટલો લોભી છે કે જો આપણે એને ત્યા ચોરી કરીશુ તો તે કાલે જ ઝેર ખાઈ મરી જશે માટે ચોરી કરવી જ હોય તો શ્રેષ્ઠકુમાર જબુકુમારને ત્યા જવુ જોઈએ તેને ત્યા સપત્તિનો પણ સાગર છે તેમ પોતે દિલનો પણ સાગર છે આજે જ તે

આઠ કલાકની ભેટ લઈને આવ્યો છે એને ત્યાંથી લઈશું તો ન ત્યાં આવે પાછી નહિ. પેલા ચોરમાં પણ કેટલો વિવેક હતો હું માનું છું આજના શાહુકારોમાં પણ આટલો વિવેક નહીં હોય.

તમે નારાજ ન થાઓ તો એક વાત પૂછું છું તમારી દુકાને કોઈ ગ્રાહક આવે છે ત્યારે તમારું લક્ષ્ય શું હોય છે? એ કે એ બહુ ગરીબ છે માટે એની પાસેથી વધુ લેવું ન જોઈએ? ના નહીં ત્યારે તો તમારું એક જ લક્ષ્ય રહે છે કે મારી દુકાને આવેલા ગ્રાહકનું ખિસ્સું કેમ ખાલી કરી લેવાય!

તમે જો જીવનના કલાકાર બનવા માગતા હો તો તમારે જાણવું પડશે. પોતાની ભાવનાઓ અને વૃત્તિઓમાં પરિવર્તન લાવવું પડશે. એમ તો આ વીસમી સદીમાં ઘણું બધું પરિવર્તન થયું છે પહેલાં તમે દીવડાનો ઉપયોગ કરતા હતા એમાં તેલ પૂરવાની ઝંઝટ હતી, તે પછી ફાનસ આવ્યું પછી ગેસ-બત્તી (પેટ્રોમેક્ષ) આવી અને હવે તો વીજળી અને ટ્યુબલાઈટ આવી. નાનકડું એવું બટન દબાયું કે ચારેય બાજુ પ્રકાશ થઈ જાય

પહેલાં બહેનો કલાકો સુધી ચૂલા ફૂંકતી હતી. તેમાંય વળી ધૂમાડાને લઈને આંખો બળતી હતી પણ હવે તો ગેસના ચૂલા આવી ગયા છે એને લઈને ચૂલાની ઝંઝટ મટી અને ધૂમાડાની તકલીફ પણ ગઈ કેટલાક લોકોને ત્યાં તો કૂકર પણ આવી ગયાં છે જે એક કલાકમાં જ તમને દાળ, ભાત, શાક તૈયાર કરી આપે છે તેને સારુ હાથ પગ ચલાવવાની હવે જરૂર નથી. હા પણ રોટલી ચાવવાની તમને મહેનત જરૂર પડે છે હવે એવા મશીનની પણ તમારે જરૂર છે જે રોટલી મોઢામાં મૂકી દે અને હાથ-મોં પણ ધોઈ આપે. (સભામાં હસાહસ)

રોટલી ચાવવાનું તો નહીં પણ મોં ધોવાનું મશીન આવી ગયું છે હમણાં જ મેં છાપામાં આની ખબર વાંચી હતી. બ્રશની સાથે બેટરી લગાવી દેવાથી બ્રશ પોતે દાંત સાફ કરી દે છે મશીનયુગે તમારામાં કેવું પરિવર્તન લાવી દીધું છે! તમારી ભોજનવિધિમાં પણ કેટલું પરિવર્તન આવી ગયું છે પહેલાં પાટલે થાળી રાખી ભોજન કરવામાં સભ્યતા ગણાતી હતી. જ્યારે હવે તો ટેબલ ખુરશી પર બેસી કાંટા અને ચમચા વડે ભોજન કરવામાં સભ્યતા ગણાય છે રહેણી-કરણી ભવન-નિર્માણ ઈ. સર્વમાં પરિવર્તન આવ્યાં છે પણ આપણે એ જોવું છે કે જીવનમાં પરિવર્તન આવ્યું છે કે નહીં જરા ઊંડા ઊતરીને જોશો તો જણાશે કે બાહ્ય પરિવર્તન થયું છે પરંતુ માનવીની વિચાર-ધારામાં અને એની વૃત્તિમાં કશું જ પરિવર્તન નથી થયું

બળવાન નિર્બળોને, અમીર ગરીબોને અને સાધનસમ્પન્ન સાધન-હીનોને કચરી જીવિત રહી શકે છે, એ ભાવનામાં જરા સરખું ય પરિવર્તન આવ્યું નથી હજારો વર્ષોથી જે રીતે આપણે વિચારતા આવ્યા છીએ, તેથી એક તસુ પણ આપણે આગળ વધ્યા નથી હજારો વર્ષો પહેલા આપણે સમજતા હતા કે, ક્રોધ વડે બીજાઓ પર વિજય મેળવી શકાય છે, આજે પણ આપણે એવું જ માનીએ છીએ એકવાર નહીં પરંતુ હજારોવાર આપણે એ જોતાં આવ્યા છીએ કે ક્રોધથી મળેલો વિજય થોડી જ વારમાં હારમાં પલટાઈ જાય છે, તો યે આપણે એ માન્યતામાં પરિવર્તન લાવી શક્યા નથી માનવી જ નહીં, પરંતુ મોટા મોટા શક્તિશાળી રાષ્ટ્રો પણ તેવા જ પુરાણા ખ્યાલોમાં રાચી રહ્યા છે તેઓ આજે પણ એમ જ માને છે કે શક્તિશાળી રાષ્ટ્રો નિર્બળ રાષ્ટ્રોને દબાવીને જીવિત રહી શકે છે ઇતિહાસે હજાર વાર બતાવ્યું છે કે તમારા ,આ સ્વપ્નો ભૂલભરેલા, ખોટા છે બીજાને દબાવી અથવા પાડીને ઉપર આવનાર સ્વયં નીચે સરી પડે છે, પરંતુ ઇતિહાસના આ સત્યની મોટા રાષ્ટ્રોએ સદૈવ ઉપેક્ષા કરી છે અને શસ્ત્ર-શક્તિ પર ભરોસો રાખી તેઓ નાના રાષ્ટ્રોને હડપવા તલસી રહ્યા છે

જીવનની કલા શીખવી હોય તો તમારે, તમારી જાતને બદલવી પડશે મનોવૃત્તિઓમાં ફેરફાર કરવો પડશે આજથી તમારે વિચારવું જોઈએ કે આપણને જે બળ મળ્યું છે તે નિર્બળોને સતાવવા માટે નહીં, તેમનું રક્ષણ કરવા માટે મળ્યું છે જે સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે તે ગરીબ પાડોશીઓ અને સાધન-હીન સહધર્મીઓને ઉપર લાવવા માટે મળી છે જીભ આપણને બીજાની નિંદા કરવા માટે નહીં, પરંતુ સદ્દગુણસમ્પન્ન મહાપુરુષોના ગુણ અને ગૌરવગાન કરવા મળી છે

જેણે બીજાના દુઃખો મટાડવા એક પગલું ઉપાડ્યું છે, દુનિયાએ એને પોતાના માથે બેસાડ્યો છે એવું એક એક હાડકું પણ હીરા જેવું મૂલ્યવાન લાગે છે. એકવાર રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીજી દિલ્હીમાં એક ડૉક્ટરની પાસે દાંત કઢાવવા ગયા એક પ્રમુખ સાહિત્યકાર પણ તેમની સાથે ગયા હતા જ્યારે તેઓ આશ્રમમાંથી ઉપડ્યા ત્યારે એક આશ્રમવાસી હરિજન સેવકે સાહિત્યકારને કહ્યું "ભાઈ, તમે ગાંધીજી સાથે જાઓ છો ગાંધીજીનો દાંત ડૉક્ટર કાઢશે, તે લઈ લેજો અને મને આપી દેજો તો બહુ મોટો ઉપકાર થશે બાપુની સ્મૃતિમાં હું એને સદૈવ માની પાસે જ રાખીશ"

ગાંધીજી દવાખાને પહોંચ્યા ડૉક્ટરે ઊભા થઈ ગાંધીજીનું અભિવાદન

કર્યું અને બાપુને પૂછ્યું 'અહીં આવવાની કયા કારણે તસ્દી લીધી' હસતાં હસતાં બાપુએ જવાબ વાળ્યો : "આ દાંત પીડા દે છે તે કઢાવવો છે." ડૉક્ટરે કહ્યું, "જે બીજાને પીડા દે તેને તો કાઢવો જ જોઈએ. અમે ભારતવાસીઓને પીડી રહ્યા છીએ તેથી તમે એમને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવા માગો છો." બાપુએ કહ્યું : "તમે સાચું જ કહ્યું છે. ભારત તો મારું શરીર છે. એક પણ ભારતવાસી દુઃખમાં હોય તો આ વૃદ્ધ શરીર એને સહન કરી શકતું નથી." ડૉક્ટરે હવે એમને ઈંજેક્શન લગાવ્યું, મોંના પેઢાને સૂન્ન કર્યાં અને પછી એમની હસતી દાઢ ખેંચી કાઢી. દાંત કઢાવી લીધા બાદ ગાંધીજી તો આશ્રમમાં પાછા ફર્યા.

પેલા સાહિત્યકાર હજુ દવાખાને જ રોકાઈ રહ્યા. ગાંધીજીના ગયા પછી એમણે ડૉક્ટરને કહ્યું : "ગાંધીજીનો પેલો કાઢેલો દાંત મને સોંપી દો." ત્યારે ડૉક્ટરે જવાબ વાળતાં કહ્યું, "જી નહીં. આ દાંત તો અહીં જ રહેશે." આ જ વખતે ત્યાં પાસે ઊભેલા કંપાઉન્ડરના દિલમાં પણ ખળભળાટ થયો કે બાપુનો દાંત હું જ લઈ લઉં. જ્યારે પેલા સાહિત્યકાર ભાઈ વિચારી રહ્યા હતા કે, એ દાંત મારા કબજામાં આવી જાય. બાપુનો દાંત લેવા માટે ત્રણેય જણા મથામણ કરી રહ્યા હતા. તમારા દાંત પણ પડતા જ હશે ત્યારે શું એ દાંત લેવા કોઈ બીજું મથામણ કરે છે ખરું ? મથામણની વાત તો દૂર રહી પણ ખાતાં ખાતાં કદાચિત તમારો દાંત પડી, તમારી ઘરવાળીને કહો કે "આ દાંત પેલા ઘરેણાંની ડબ્બીમાં મૂકી રાખો." ત્યારે એ ઘરવાળી કહેશે કે "જાવ પેલી કચરાપેટીમાં ફેંકી આવો. બસ આ જ કિંમત છે એને તમારી !"

પરંતુ ગાંધીજી તો જીવનના કલાકાર હતા. એમણે પોતાનું સમગ્ર જીવન દેશવાસીઓના હિતાર્થે સમર્પી દીધું હતું. તેથી એમના દાંત માટે ડૉક્ટર, કંપાઉન્ડર અને સાહિત્યકાર ત્રણેય મથી રહ્યા હતા. સાહિત્યકારે જોયું કે દાંત હમણાં મળે તેમ નથી. તેથી તે પાછો ફર્યો અને સાંજવેળાએ ફરી ડૉક્ટર પાસે ગયો અને કહ્યું, "ડૉક્ટર સાહેબ, દાંત આપી દો. ગાંધીજી પોતે માગી રહ્યા છે." આથી ડૉક્ટરે તે તેમને સુપ્રત કરી દીધો. રાત્રે તેમણે પોતાના દોસ્તોને આ વાત જણાવી તો તેમાંના એકે કહ્યું કે એ મને જ આપી દો. હું એના બદલામાં એક હજાર રૂપિયા આપું. બીજાએ બે હજારની ઓફર મૂકી ત્યારે વળી ત્રીજાએ દસ હજાર દેવાની તત્પરતા દાખવી. પરંતુ પેલા સાહિત્યકારે કહ્યું, "જી નહીં. એ બની શકે તેમ નથી. ગાંધીજી સાથે જન-

કપટ કરવુ એ અગમ્ય છે તો તેમના દાત સાથે પણ છળ-કપટ કરી શકાય નહી આ દાત તો એક હરિજન મેહતરે માગાવ્યો હતો, તે તેને જ આપીશ અને બીજે દા'ડે તે દાત પેલા હરિજન સેવકને સોંપાઈ ગયો '

આ દાતની વાત છે હુ તો કહીશ કે આ દાત નહી, જીવનના કલાકારની વાત છે જે આ કળા શીખ્યો છે, એના હાડકાને માણસ સુવર્ણ પાત્રમા સાચવે છે તે વીતરાગ દેવો કે તીર્થંકર દેવો જ્યારે નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે એમના ભૌતિક દેહના સસ્કાર માટે સ્વય ઈન્દ્ર ચાલીને આવે છે વિતરાગી જ જીવનના સાચા કળાકાર છે

આપણને જીવન મળ્યુ છે તો જીવનના સાચા કળાકાર બનીએ અને એક દિવસ વીતરાગ અવસ્થા પામી જીવનની શાશ્વત શાતિ મેળવીએ '

જૈન ઉપાશ્રય,
કાદાવાડી, મુબઈ

એક વાર ગાંધીજી ' જોનિસબર્ગ 'થી કોઈ અન્ય સ્થાન પર જઈ રહ્યા હતા, તેમની રેલ્વેની મુસાફરી બાર કલાકની હતી એ સમયે મિ પોલાટ નામના એક અગ્રેજે રસ્કિનનુ " અ ટુ ધિસ લાસ્ટ " નામનુ એક પુસ્તક આપતા કહ્યુ —

" આપ બાર કલાકની મુસાફરીમા આ પુસ્તક વાચી જજો "

—મહાત્માજીએ તેને વાચ્યુ, તેમણે તે પુસ્તક વાચ્યા બાદ 'સર્વોદય' એવુ નામ આપ્યુ આ પુસ્તકનો તેમના પર એવો પ્રભાવ પડ્યો, કે તેણે ગાધીજીને બેરિસ્ટરપણુ છોડાવીને મહાત્મા બનાવી દીધા ! જીવનપર્યન્ત તેમણે સાદાઈ સ્વીકારી, અને તેઓ જગવિખ્યાત બન્યા

અધ્યાત્મવાદનું મધુર સંગીત લઈને પર્વાધિરાજ આવી પહોંચ્યો છે આ ત્રીવાની લહેરો લાભનો સંદેશ આપી રહી છે તે કહે છે આજે આપણે ભોગોને તજી ત્યાગ ભણી પગલાં માંડીએ અંધારેથી અજવાળાં તરફ જઈએ શરીરથી બહાર નીકળી આત્માના દર્શન કરીએ. તમે પર્યુષણ પર્વ ઉજવી રહ્યાં છો પરંતુ એનો ઉદ્દેશ શું છે તે તમે વિચાર્યું છે કદાચ! આ આત્મ-પ્રકાશના પર્વ દરમ્યાન આપણે વિચારીએ કે હું કોણ છું, મારું જીવન શું છે અને જીવનનું લક્ષ્ય શું છે!

આજે વિશ્વમાં ત્રણ અબજ મનુષ્યો છે એ સૌને જો પૂછવામાં આવે કે તમે સૌ જીવી તો રહ્યાં છો તમારી શ્વાસોચ્છવાસની ક્રિયા બતાવે છે કે તમારામાં જીવન ધડકે છે તમે જીવી રહ્યા છો પરંતુ તમારા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે!

પ્રશ્ન કોઈ ઉખાણા-પહેલીઓ નથી. કોઈ ભગવતી સૂત્રનો ગહન પ્રશ્ન નથી કે તમારે ભીંત સામે જોવું પડે. તેમ આ પ્રશ્ન કોઈ સ્વર્ગ અથવા પાતાળની સાથે કોઈ સંબંધ ધરાવતો નથી સ્વર્ગ ને નરકના પ્રશ્નો તો તમે ઘણા ચર્ચ્યા છો અને એનું સમાધાન પણ કરી શકો છો પરંતુ હું તમને સ્વર્ગે બેસવાનો પ્રશ્ન પૂછતો નથી. તેમ નરકની ચિઠ્ઠી આપવાનું પણ કહેતો નથી. સાદો તો નાનો એવો પ્રશ્ન છે તમારા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે!

પરંતુ તમે સૌ આ નાનકડો પ્રશ્ન સાંભળીને મૂંગા કેમ થઈ ગયા! લાગે છે કે એનું સમાધાન તમારી પાસે નથી. તમે કદી આ બાબત વિચાર્યું જ નથી દુકાન કઈ રીતે સારી ચાલે, પડોશી કરતાં મારી દુકાને વધુ ઘરાકી કેવી રીતે રહ્યા કરે એ બાબત તમે જરૂર વિચારી છે દીકરાને ડૉક્ટર, વકીલ, બેરિસ્ટર કે એન્જિનિયર બનાવવો છે પણ તમે વિચારો છો અને ક્યાં

એને માટે કેટલા હજારની થેલી લાવે એની વહુ સાથે એના લગ્ન કરવા છે એ પણ તમે વિચારો છો. ગ્રામપંચાયતમાં સરપંચ બનવું, સુધરાઈ, ધારાસભા કે લોકસભાની ચૂંટણીમાં વિજયી કેમ બનવું એ પણ તમે વિચારી લીધું છે, પરંતુ ફક્ત નથી વિચાર્યું એ કે મારા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે?

જીવનયાત્રા તો આપણે કરી જ રહ્યા છીએ, પણ આપણને પોતાના લક્ષ્યની ખબર નથી આ આપણી કેવી વિડંબણા છે? દાખલા તરીકે એક ભાઈ સ્ટેશને ગયા ગાડી આવી અને તે ડબ્બામાં બેસી ગયા એન્જીને સીટી મારી ગાડી છૂટવાની તૈયારીમાં હતી કે, એની નજીક બેઠેલા માણસે એને પૂછ્યું કે ભાઈ ક્યાં જવું છે? તો એણે જવાબ વાળ્યો, 'ભાઈ મને એની ખબર નથી કે મારે ક્યાં જવું છે!' આવી વ્યક્તિને તમે બુદ્ધિમાન કહેશો ને? નહીં, તમે તો કહેશો એ તો પહેલા નંબરનો બુધ્ધુ છે એને ભાન નથી કે એને ક્યા સ્ટેશને ઊતરવું છે! તે તો બુધ્ધુ જ થયો ને! તો આ વાત એના જેવી થઈ સંભવે છે કે રેલ્વે સ્ટેશન ઉપર આવો ને એક પણ આદમી તમને નહીં મળે પરંતુ જીવન રૂપી સ્ટેશન પર તો હજારો લોકો મળી જશે, જેઓ જીવન-રેલમાં બેસી ચૂક્યા છે અને કેટકેટલા પચીસ-પચાસ સ્ટેશનો પાર કરી ચૂક્યા છે તેમાંય વળી કેટલાકોએ તો સિત્તેર-પંચોત્તેર સ્ટેશનો જોઈ લીધા છે, પરંતુ એમને હજુ સુધી ખબર નથી કે એમને ક્યા સ્ટેશને ઊતરવું છે એવાને તે વળી શું કહેવું!

તમે અહીં બેઠા છો, તો બોલો અથવા ન બોલો, હું નથી માની શકતો કે તમે જીવનનું લક્ષ્ય નિશ્ચિત કર્યું જ નથી તમારામાં કેટલાક એવા પણ હશે જેમણે પોતાના જીવનનું લક્ષ્ય નક્કી કરી લીધું છે તમે જ્યારે વિદ્યાર્થી હતા ત્યારે પોતાનું લક્ષ્ય નક્કી કરી લીધું હતું કોઈએ પોતાનું લક્ષ્ય એમ નક્કી કર્યું હશે કે, મારે સારા વકીલ બનવું છે અને એથી એણે વકીલાતની લાઈન લીધી હશે કોઈએ એંજીનિયર બનવાનું નક્કી કર્યું હશે તો એણે એંજીનિયરીંગની લાઈન લીધી હશે કોઈએ ડૉક્ટર બનવું હશે તો એણે મેડિકલ લાઈન લીધી હશે કોઈએ લક્ષ્મી એકઠી કરવી હશે તો એણે કૉમર્સ લાઈન લીધી હશે વળી તમારામાંના કેટલાકોએ પોતાનું લક્ષ્ય નિર્ધારિત કર્યું હશે કે આપણે લક્ષાધિપતિ બનવું છે, શહેરમાં પાંચ માળનું મકાન બાંધવું છે અથવા મરીન ડ્રાઈવ ઉપર બંગલો બાંધવો છે વળી બે ચાર મોટરો પણ રાખવી છે

પરંતુ તમારા આ બધા લક્ષ્યો તમને એક મંજિલ સુધી પહોંચાડી

શકે છે એ તમને તમારા જીવનની સાચી મંઝિલ સુધી તો નહી જ પહોંચાડે. પોતાના નિર્ધારિત લક્ષ્ય સુધી પહોંચવા છતાં તમને અનુભવ થશે કે તમે સાચા લક્ષ્ય ભણી તો જઈ જ રહ્યા નથી. તે દિવસે તમે વિચારતા થશો કે લક્ષ્ય નક્કી કરવામાં ઘણી મોટી ભૂલ થઈ ગઈ છે. એક વ્યક્તિને સાતસો રૂપિયા માસિક પગાર મળે છે. તે ઉચ્ચ પરીક્ષામાં બેઠો હતો. તેને પૂછવામાં આવ્યું કે આ પરીક્ષા પાસ કરવાથી તને શો લાભ થશે? એણે કહ્યું કે આ પરીક્ષા પાસ થવાથી મને રૂા૦ હજારનો પગાર મળશે. આના પછી એક બીજી પરીક્ષા પાસ કરીશ તો મને બે હજાર મળતા થશે.

આ વ્યક્તિનું જીવન-ધ્યેય બે હજાર માસિક પગાર મેળવવાનું છે પણ હું તમને પૂછું છું કે બે હજાર રૂપિયા માસિક મેળવવા છતાં શું એના જીવનમાં પૂર્ણ શાંતિ હશે ખરી? શું પછી એના જીવનમાં કોઈ ઇચ્છા નહી રહે? શું બે હજાર મેળવનારાઓ સૌ કોઈ સુખી છે? અરે બે હજાર તો શું દસ દસ હજાર મેળવનારા પણ કાળાં બજાર કરતાં પકડાઈ ગયા છે એનો અર્થ એ થયો કે જીવનના સાચા લક્ષ્યબિંદુને આપણે વિસરી ગયા છીએ.

જે માણસની પાસે ઉચ્ચ ધ્યેય હોતું નથી તે વિલાસી બની જાય છે વિલાસ જ્યારે એની ચરમ સીમા ઉપર પહોંચે છે ત્યારે એ વિનાશને નિમંત્રણ આપે છે અતિવિલાસ એ માણસમાં રહેલી માનવતાને પણ તાણી ફેંકી નાખે છે અને છેવટે એનું અધઃપતન થાય છે આધુનિક જીવન એટલા માટે ભમરી ગયું છે કે માનવી પાસે સાચું લક્ષ્ય નથી. ભૌતિક સૌન્દર્યનો ચમત્કાર એના જીવનનું લક્ષ્ય બની ગયું છે પરંતુ તે અધ્યાત્મના જ્ઞાનથી વંચિત બન્યો છે એટલે ભૌતિક ક્ષેત્રે એણે જેટલો વિકાસ સાધ્યો છે તેટલો અધ્યાત્મનો નહી બન્ને વચ્ચેની ખાઈ વધી ને વધી મની જ ગઈ છે છેલ્લાં સો વર્ષમાં તો આ અંતર ખૂબ વેગ-પૂર્વક વધતું જ ગયું છે આજે માનવીના હાથમાં જેટલાં ઘાતક શસ્ત્રો આવ્યાં છે તેટલાં પચાસ વર્ષ પૂર્વે નહોતાં ને એમની મારકશક્તિ હજાર ગણી વધી ગઈ છે

એટલે જ માનવીની સ્થિતિ આજે વગર સરનામાવાળા પત્ર જેવી બની ગઈ છે એક વ્યક્તિ પોતાના મિત્રને પત્ર લખે છે કાગળ સુંદર છે નેત્ર બટાવાળો આર્ટ પેપર લીધો છે અક્ષર પણ સુંદર છે મધુર શબ્દોમાં ઘણા સ્નેહપૂર્વક એણે મિત્રાચારીનો પત્ર લખ્યો છે એના શબ્દે

શબ્દે સ્નેહ વરસી રહ્યો છે કે, વાચનારના દિલમા પ્રેમનો ઉમળકો જાગે. આવુ લખ્યા પછી એણે પત્રને સુદર કવરમા બધ કર્યો એના પર પોતાના મિત્રનુ નામ પણ લખ્યુ, પરતુ જલ્દી જલ્દીમા શહેર અને જિલ્લાનુ નામ લખવુ ભૂલી ગયો અને એણે પેલો પત્ર ટપાલપેટીમા નાખી દીધો. હવે તમે જ કહો, પત્ર ધારેલા સ્થાને પહોચી જશે ખરો ને? ના, નહી. એના મિત્રના હાથમા તે પત્ર પહોચી શકશે નહી, કારણ કે એણે પત્રનુ નિશ્ચિત લક્ષ્ય લખ્યુ નથી.

બસ એવી જ રીતે માનવીએ જીવનની સજાવટમા કશી ઉણપ રાખી નથી, શરીરને કોટ અને પેટ વડે સજાવ્યુ છે હાથ ઉપર દોઢસોનુ ઘડિયાળ બાધ્યુ છે, તે પણ રેડિયમ ધરાવતુ ઘડિયાળ છે મગજને એણે વિવિધ વિદ્યાઓ વડે સજાવ્યુ છે ઇતિહાસ, ગણિત, ભૂગોળ અને અગ્રેજીનુ સારુ શિક્ષણ મેળવ્યુ છે આટઆટલી સજાવટ કર્યા છતા એણે જીવન રૂપી પત્ર ઉપર જો સરનામુ કર્યુ ન હોય, કે લક્ષ્ય નક્કી ન કર્યુ હોય તો તે પણ પેલા પત્રની જેમ ભટકતો જ રહેશે

ચિત્રકાર પીછીને હાથમા લે તે પહેલાં જ એના મગજમા ચિત્રની કલ્પના આવી ગઈ હોય છે ચિત્ર ચિત્રપટ ઉપર તો પાછળથી ઊતરે છે જે ચિત્રને ચિત્રકારે પહેલા પોતાની કલ્પનામા ચિત્રિત કરી લીધુ હોય તે જ ચિત્ર સુદર બની શકે છે એક કુભાર જ્યારે પણ કળશ ઇત્યાદિ બનાવવા બેસે છે ત્યારે એના ઘાટની રચના એના મગજમા પહેલેથી જ આકાર પામી ગઈ હોય છે જીવનનુ નિર્માણ કરવુ હોય તો એનુ લક્ષ્ય પણ આ રીતે પહેલેથી જ નિશ્ચિત કરી લેવુ જોઈએ.

હવે આપણે માનવજીવનનુ લક્ષ્ય શુ હોઈ શકે એ ઉપર વિચાર કરીએ માનવી માનવ બને એ જ એના જીવનનુ સુદર લક્ષ્ય છે આપણે આપણા નિજસ્વરૂપમા સપૂર્ણપણે આવી જઈએ, વિભાવ દશાને છોડી સ્વભાવમા આવી જઈએ એ જ જીવનનુ શ્રેષ્ઠ લક્ષ્ય છે અનત-અનત કાળથી આત્મા ક્રોધની પરિણતિમા લિપ્ત છે તે ક્રોધથી ઉન્મુક્ત થઈ, ક્ષમામા પરિવર્તન પામે, અહકાર તજી આપણે વિનય તરફ જઈએ, માયા અને છળકપટ તજી સરળતા અપનાવીએ અને લોભ તજી નિર્લોભી બનીએ. આમ આપણે આપણી જાતને બદલી નાખીએ ત્યારે આપણુ લક્ષ્ય સિદ્ધ થાય. રોજ માળા ફેરવનારાઓને હુ કહીશ કે માળા ભલે ફેરવો, એ સારી

વસ્તુ છે પરંતુ માળા ફેરવવા સાથે તમારા સ્વભાવને પણ ફેરવો એ જરૂરી છે તમારી પ્રકૃતિમાં પરિવર્તન લાવો નાની નાની વાતમાં ક્રોધી થવાની જો તમારી પ્રકૃતિ હોય તો એને શાંતિના વાતાવરણમાં બદલી નાખો. તમે જો તમારા સ્વભાવને ફેરવશો નહિ તો માળા ફેરવવા માત્રથી કોઈ સુપરિણામ નહિ આવે.

અનંત-અનંત કાળથી આપણા જીવનમાં રીત નિયતે સ્થાન મેળવ્યું છે તો હવે એમાં ઈન્સાનિયત પ્રગટાવો તમે તમારા જીવનમાં કઈ રીતે ફેરફાર લાવી શકો એ નીચેની નાની એવી વાતથી જાણી શકશો.

એક માણસ ગરીબાઈમાંથી પસાર થઈ રહ્યો હતો. દીકરી એની મોટી થઈ ચૂકી હતી. એના વિવાહની ચિંતા એને ચેન પડવા દેતી ન હતી. જ્યાં જ્યાં એ દીકરીના પ્રશ્નને લઈને પહોંચતા ત્યાં ત્યાં એની સામે સામો જ પ્રશ્ન આવીને ઊભો રહેતો કે દીકરીની સાથે તમે શું આપશો! આજે કન્યાને કોઈ જોતું નથી સૌ કોઈ જુએ છે કે તે કેટલી વજનદાર થેલી લઈને આવશે. આજના સગપણ અને સબંધો ઈન્સાનથી નથી પણ પૈસા વડે જ બંધાય છે. પહેલાં તો તમે ટાળવાનો પ્રયત્ન કરશો કે છોકરો તો હજુ ભણે છે એટલે આવતા ચાર વરસ સુધી તો કોઈ ઈરાદો નથી આ બહાનાબાજી પાછળ એક રહસ્ય છુપાયેલું છે કે જેને લઈને તે કહી નાખે કે તે કેટલું નાણું આપવા ઈચ્છે છે અથવા આપી શકશે! જો તે એમ કહી દે કે પચ્ચીસ હજાર આપીશ તો તરત તમે કહી બેસશો કે ભાઈસાહેબ હજુ હમણાં એક અઠવાડીયા પહેલાં જ અમુક ગામેથી કન્યાવાળા સાહેબ આવ્યા હતા તેઓ પણ આગ્રહ કરી રહ્યા હતા કહેતા હતા કે કન્યાની સાથે રૂા. આઠ હજાર રોકડા ગણી આપીશ. વળી એણે ઊઠતાં ઊઠતાં એમ પણ કહ્યું કે મારી સ્થિતિ તો નથી પણ તમે કહેશો તો દસ હજાર સુધી કરી શકીશ. પહેલાં પશુઓ માટે આવી બોલીઓ થતી પણ આજે તો હવે કન્યાઓ માટે પણ આવી બોલીઓ થવા લાગી છે અને જે વધારે આપશે તેની જ જોડે સગપણ નક્કી થશે. પછી તમે એને કહેશો સાહેબ જુઓ લેવું દેવું તો તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે છે આપનું ઘર મોટું છે આપ આપના ઘર પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરશો. આ પણ એક કળા છે એને બીજે અકળાવી એનું ખિસ્સું ખાલી કરવાની આ કળામાં તો તમે ખરેખર પાવરધા છો. (સભામાં હસાહસ)

તમે વળી પેલા પાસે સ્પષ્ટતા કરી લ્યો છો કે જુઓ અમારો પરિવાર મોટો છે ઘર પણ મોટું છે જાનમાં વધુ માણસો લાવવાનો અમારો ઈરાદો

નથી તો પણ, હા, એમાંયે એકાદી પ્રમોશન ડિગ્રી તો થવાની જ, તમને વધુ તકલીફ દેવા ઈચ્છતા નથી, પણ હા, જાનૈયાઓ માટે વ્યવસ્થા સારી રાખજો કુલ પીનારાઓને દૂધ, અને ચહાવાળાઓને ચહા, તેની સાથે થોડો નાસ્તો આપજો. બપોરે ભાંગ પીનારાઓને ભાંગ અને ઠંડાઈ વગેરેની વ્યવસ્થા તો તમે કરશો જ. પણ મોટર, ફૂટ પાર મસાજી વેલેન, કારણ કે ગરમી કેટલી પડે છે. હનીમૂન-ટ્રીપનો ઈન્તજામ તો નહિ જ. તો એકાદ બૂટ પોલીશવાળાને પણ બોલાવી રાખજો.

હા, તમે તો એવું જ ઈચ્છો છો કે કન્યાવાળો પોતાનું મકાન લીલામ કરી તમને બધું આપી દે. આ કન્યાવરની પ્રથાએ તમને એક કયા જાણીને પટક્યા છે! એક કવિ કહે છે.

भारत से अब तो देश हो
धर्म रवाना हो गया।
किसको सुनाऊं, भाइयों बदरा जमाना हो गया।
लड़के का बाप पूछता कन्या के साथ होगे क्या।
मोटर बिना तो ब्याह मुश्किल रचाना हो गया॥

સામાજિક પ્રથા સમાજ માટે આજે શાપ બની રહી છે તેમ છતાં તમે એમને ગળાનો હાર માની અને વળગીને બેઠા છો. હા, તો હું કહી રહ્યો હતો કે તે ભાઈની દીકરી જેમ-જેમ મોટી થતી રહી હતી તેમ તેમ એની ચિંતા પણ ઘેરી બનતી જતી હતી. જે કોઈ એને મળતું, તે મોં ફાડીને જ વાત કરતું. આખરે એણે એક ગરીબ છોકરાને જોયો. એને વાત કરી. તેણે થોડામાં જ સંતોષ માન્યો. અરે, ગરીબ તો થોડામાં જ સંતુષ્ટ બની જાય છે. પણ અમીરની તો વાત જ કરી નહિ!

પેલા ગરીબ છોકરાએ પોતાની સંમતિ આપી. તો પણ લગ્ન માટે તો નાણાંની જરૂર તો હતી જ. તે એક શાહુકાર પાસે ગયો. તેણે પોતાની સમસ્યા એની પાસે રજૂ કરી અને બારસો રૂપિયા માગ્યા. શેઠે એક ચિઠ્ઠી લખાવી એના ઉપર દસ્તખત કરાવી લીધા અને રૂપિયા ગણી આપ્યા. રૂપિયા લઈને તે ગરીબ માણસ ઘેર આવ્યો. લગ્નસમારંભ આટોપ્યો. પછી એ કમાણી કરવાની મહેનતમાં લાગી ગયો. કારણ કે એના ઉપર વ્યાજનો ભાર વધતો જતો હતો. એક તો ગરીબ હોય અને આવી રીતે કરજ કરી લગ્નમાં નાણાંનો ફુગાવો કરવો તે કેટલું અહિતકર છે! સાથી અને સંબંધીઓ લાડવા ખાઈ જશે, પરંતુ કરજનો ભાર ઓછો કરવા કોઈ નહીં આવે.

શેઠની દાનત પામી ગયો હતો. માટે એણે જેમ-તેમ કરીને પણ રૂપિયા એકઠા કર્યા. પહેલાં વાજ ચૂકવ્યું અને પછી સો-સોની બાર નોટ લઈ શેઠ પાસે ગયો. એને જોઈ શેઠ રાજી રાજી થઈ ગયો. તમારો પણ કરજદાર જ્યારે રૂપિયા લઈને આવે છે ત્યારે તમે કેટલી પ્રસન્નતા અનુભવો છો ? પણ કોઈ સ્વધર્મીને ઘેર આવતો જોઈ એટલી પ્રસન્નતા અનુભવો છો ! ખરા ? એણે શેઠના હાથમાં રૂપિયા મૂક્યા અને કહ્યું : ગણી લો શેઠ અને મને મારી પેઢી ચિઠ્ઠી આપો ! શેઠે રૂપિયા ગણ્યા અને ચિઠ્ઠી લેવા અંદર ગયા.

માનવીનું મન માખી જેવું છે. કદી તો એ સુંદર ફૂલો પર જઈ બેસે છે તો બીજી જ ક્ષણે ગંદકી પર પણ જઈ બેસે છે. કદી નૈતિકતા અને સદાચારથી સુવાસ લે છે તો કદી અનીતિ તરફ જતાં પણ વાર લાગતી નથી. શેઠ અંદર ગયા. આ બાજુ પેલા ભાઈનું મન બદલાયું અને એનામાંથી નીતિની સુવાસ ઊડી ગઈ અને અનીતિએ પ્રવેશ કર્યો. એણે સો-સોની બે નોટો ઉપાડી ગજવામાં સેરવી દીધી. શેઠ આવ્યા. ચિઠ્ઠી આપી કે પેલા ભાઈ ઝટ ત્યાંથી રવાના થઈ ગયા. એનું મન કહી રહ્યું હતું કે આજે તેનો પહેલો મોટો વિજય થયો છે. કેવી ધૂળ ફેંકી શેઠની આંખોમાં ! એમણે હજારોની આંખોમાં ધૂળ નાખી હશે પણ આજે તો એ પણ ફસાઈ ગયા. એનું દિલ ખૂબ ઊછળી રહ્યું હતું તે જ વેળા એક નોટ બોલી : એ ઇન્સાન, તું ખુશ થઈ રહ્યો છે તારો વિજય થયો છે પરંતુ હું માનું છું કે આજે તારો ઘણો મોટો પરાજય થયો છે. તેં એની આંખોમાં ધૂળ ફેંકી નથી પણ તારી જ આંખોમાં એ ધૂળ ભરી છે તેથી જ તું સત્ય અને અસત્યના ભેદને જોઈ શકી નથી.

તે આગળ વધી રહ્યો હતો અને છાતીએ ચોંટેલી નોટોમાંની એક નોટ કહી રહી હતી : અમે સદા તારી પાસે રહેવાના નથી. તું માને છે કે તું ભલે રૂપિયા કમાયો છે પણ હું કહું છું કે તેં આજે તારી ઇન્સાનિયત વેચી મારી છે ? લાખો અને કરોડોથી પણ મોંઘી છે. છાતીએ ચોંટેલી નોટોનો અવાજ બની તેને રહેલા દિલે સાંભળ્યો અને એ માણસ પાછા ફર્યો. તે શેઠની પાસે આવ્યો અને સો-સોની બે નોટ આપતાં કહેવા લાગ્યો : હું પહેલાં આવ્યો ત્યારે શેતાન બનીને આવ્યો હતો અને હવે સાચો ઇન્સાન બનીને પાછો ફર્યો છું. આ બે નોટ સંભાળો. મારી ભાવના ભાર પર રોકી રહી છે. આ નોટ મને પીડા દઈ રહી છે. શેઠે આ દૃશ્ય જોયું તો એનું દિલ પણ ગદ્ગદ થઈ ગયું.

બસ, તમે પણ આ જ રીતે પાછા ફરો તમારુ હૃદય જો અનીતિ તરફ જઈ રહ્યુ હોય તો તમે એને ન્યાય તરફ વાળો એ જ તમારા જીવનનું લક્ષ્ય છે તમે અજ્ઞાનના અ ધારાથી જ્ઞાનના અજવાળા ભણી આવો મિથ્યાત્વથી સમ્યક્ત્વ ભણી વળો ભગવાન મહાવીરે માનવજીવનનુ લક્ષ્ય બતાવતાં ફરમાવ્યુ હતુ કે

" अन्नाणं परियाणामि नाणं उवसपवज्जामि । "

જ્યારે તમે એકાતમા બેસો ત્યારે વિચારજો કે અમારા પગ અપગોના પગ બનો, અમારી આખો આધળાની આખો બનો, અને દુ ખ અને શોકમાં આસુડા સારતા ગરીબો માટે સાન્ત્વના દેવામા અમારી જીભનો ઉપયોગ થાઓ. ગરીબો અને રોગીઓની સેવા માટે આપણો પરસેવો વહે લોહીના અભાવે જ્યારે કોઇનો દેહ દુર્બળ બન્યો હોય અને મૃત્યુશૈય્યા પર તે પડેલો હોય, અને તેને માટે જો રક્તની જરૂર હોય તો તે વખતે મારુ રક્ત એને આપી શકુ અને એને નવુ જીવન સાપડે એ રીતે વિચાર કરો આ અસ્થિ, ચર્મમય શરીરનો આથી વધુ શો સુ દર ઉપયોગ થશે ? આ પ્રકાશના કિરણોવાળા વિચારો આપણા મગજને સદા આલોકિત કરતા રહે

શરીર સ્વસ્થ અને મન પ્રસન્ન રહે રોગ સામે ઝઝૂમવાની એનામાં તાકાત હોય, આખો પ્રકાશપૂર્ણ હોય, મુખ તેજોમય હોય, જિહ્વા થકી મૃદુ ભાષણ થાય, અને ગુણીજનોની સ્તુતિ કરતા તે થાકે નહિ

મન સારા વિચારોથી ભર્યુ-ભાદર્યુ રહે અને તે જીવનલક્ષ્યના સત્ય રાહને પિછાનતુ રહે, વળી, તે દેહની ભાવનાઓથી ઉપર આવી આત્માના પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે તે એટલુ સ્વાર્થી ન બને કે પરહિતોને કચરી નાખે ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, લોભ, અને અન્યાયનો એમા અ કુર ન ફૂટે

સ્વસ્થ શરીર અને સ્વસ્થ મનની સાથે સ્વસ્થ બુદ્ધિ પણ જરૂરી છે. એવી બુદ્ધિ જોઈએ કે જે લક્ષ્ય ભણી દોરી લઈ જાય, બુરાઈ અને ભલાઈ, હિત અને અહિતનો વિવેક જાળવી શકે, એવી રીતે આવુ શરીર, આવુ મન અને આવી બુદ્ધિ એ ત્રણેને મેળવી આપણે પોતાના લક્ષ્ય ભણી આગળ વધવુ જોઈએ

પહેલા તમે લક્ષ્યને નિર્ધારિત કરો અને પછી એમા એવા તન્મય બની જાઓ કે જેમ બાળક પોતાની રમતમા અને લોભી ધનમા તન્મય બની જાય છે પતગનો દોર લૂટતી વખતે બાળકોને જોશો તો તમે જોઈ શકશો

કે તેમને નથી શરીરનું ભાન રહેતું કે નથી રહેતું વસ્ત્રનું ભાન. તેમને નથી લાગતી ભૂખ, કે નથી લાગતી તરસ. બસ, તમે એની જેમ જ તમારા લક્ષ્યમાં તન્મય બની જાઓ.

શું કહો છો તન્મયતા આવતી નથી? શા માટે નથી આવતી? જરૂર આવે છે જ્યારે તમે રૂપિયા ગણવા બેસો છો ત્યારે કેવી તન્મયતા તમારામાં આવી જાય છે! બસ, જીવનલક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે પણ તમારામાં એવી જ તન્મયતા આવી જવી જોઈએ. જીવનનાં સમસ્ત કાર્યો કરતાં રહેવા છતાં પણ તમે તમારા લક્ષ્યને ભૂલો નહિ. કુતુબની સોયને તમે જાણો છો? આકાશમાં હજારો નક્ષત્રો અને તારાઓ છે એ બધામાં અધિકાધિક પ્રકાશ હોય છે પરંતુ કુતુબની સોય કેવળ ધ્રુવના તારાને જ જુએ છે. શાંત શીતળ કિરણો વડે રજનીનો અંધકાર દૂર કરનાર ચંદ્ર અને હજારો સહસ્ર કિરણો વડે વિશ્વને આલોકિત કરનાર સૂર્ય પણ ગગનમાં ફરે છે પણ કુતુબની સોય એમના ભણી જોતી નથી. બસ, તેવી જ રીતે તમારી સામે હજારો પ્રલોભનો આવે પણ તમે એમાં ડૂબી જાઓ નહિ. કિંતુ તમારી બુદ્ધિરૂપી કુતુબની સોય સદૈવ લક્ષ્ય ભણી રહે તો લક્ષ્યસિદ્ધિ અવશ્ય પામી શકશો.

ૐ — શાંતિ — શાંતિ —

ભાદરવા વદ
તેરસ

જૈન ઉપાશ્રય
કાંદાવાડી મુંબઈ

૧૩. શાન્તિનો રાહ

ડિક્શનરીમાં હજારો શબ્દો છે એ શબ્દોની પાછળ માનવસમાજમા મતભેદ હોઈ શકે છે, પરન્તુ એક શબ્દ એવો છે જેની બાબતમાં કોઈનો બે મત હોઈ શકશે નહી એ શબ્દ છે "શાન્તિ" ગુલાબની સુવાસમા, સાકરની મીઠાશમા અને મીઠાની ખારાશમા કોઈનો મતભેદ નહી હોય એક વૃદ્ધને પૂછશો તો એને પણ ગુલાબની સુવાસ પ્રિય લાગશે યુવક અને બાળક પણ એમ જ બતાવશે આ જ વાત સાકર અને મીઠા માટે પણ છે, બધા સાકરને મીઠી અને મીઠાને ખારુ બતાવશે કોઈ જો એમ કહે કે મીઠુ ગળ્યુ છે અને સાકર ખારી છે તો તમે કહેશો કે એના મગજનો સ્ક્રૂ ઢીલો પડી ગયો છે આ જ રીતે સુખને માટે પણ કોઈને મતભેદ નહી હોય

વિશ્વના અનંત-અનંત પ્રાણીઓ અનંત યુગથી સુખને માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે સુખ સારુ માનીએ લાખો રૂપિયા એકઠા કર્યા, મોટા-મોટા મહેલો ઊભા કર્યાં સુખને માટે એણે લડાઈઓ લડી પરન્તુ વિચારવુ એ છે કે સુખ માટેના એના એ પ્રયત્નોમા એને સફળતા કેટલી મળી? આનો જવાબ માટે એક કરોડપતિ પાસે પહોચો, જેના મહેલો આસમાને ટકરાઈ રહ્યા છે, જેમના બગલા સામે ચાર-ચાર મોટરકારો ફરી રહી છે, અને પૂછો, "શેઠજી, કેમ છે?"

જરા એમના દિલમા પ્રવેશો પછી જ જવાબ મળશે, "બહારથી ઉજળા છીએ પણ અંદર તો હોળીના જંગ ચાલી રહ્યા છે" જો બંગલા-વાળાઓ પાસેથી આવા જવાબો મળે તો પછી બિચારા મધ્યમવર્ગ અને ગરીબ-વર્ગને પ્રશ્ન જ શો કરવો? આનો અર્થ એ થયો કે આપણને સુખનુ નામ યાદ છે પણ એનો રાહ ભૂલી ગયા છીએ હવે તમે જ બતાવો કે જો

કોઈને મુંબઈનું નામ યાદ રહી જાય અને રસ્તો પકડે આગ્રાનો તો એ મુંબઈ પહોંચશે ક્યારે ?

એક બહેન સવારમાં વલોવવાનું કામ કરે છે. પ્રાચીન યુગનાં ઘરોમાં સ્ત્રીઓ પોતાના હાથે જ વલોવવાનું કામ કરતી હતી. એ સે શુદ્ધ ઘી મળતું. વેજીટેબલ નહોતું અને તેથી એમનું સ્વાસ્થ્ય કદી બગડતું નહોતું.

જ્યારથી ગૃહસ્થીના પેટથી ગો-પાલન છૂટ્યું છે અને બહેનોએ હાથે શ્રમ કરવાને અપમાન સમજ્યું છે, ત્યારથી જ વેજીટેબલે ઘરમાં પગ-પેસારો કર્યો છે અને એની સાથે એની સેંકડો બહેનો પણ તમારા ઘરમાં ઘૂસી ગઈ છે. એ છે રોગો અને ડૉક્ટરોને અપાવી ફી.

હા, તો એ બહેન સવારે વલોવવાનું કામ કરી રહી હતી. એને બે કલાક થઈ ગયા. એનાં વસ્ત્રો પરસેવાથી ભીનાં થઈ ગયાં. એનો પતિ પાસે જ બેઠો હતો. પરસેવાથી નીતરતી પત્નીને જોઈ એનું મન પણ દ્રવી ઊઠ્યું. એણે પૂછ્યું, "આટલી મહેનત છતાં માખણ ન નીકળ્યું !" એ ઊઠીને ગયો અને દોણામાં જોયું તો એમાં દહીં નહોતું પણ પાણી ભર્યું હતું. એણે કહ્યું, "દેવી, આ શું કરો છો ?" પત્ની બોલી, "માખણ કાઢું છું." પતિએ કહ્યું, "તું અનંત યુગો સુધી આમ વલોવતી રહીશ તોય માખણ આમાંથી નહીં નીકળે."

તો આમ આપણે પણ વલોવી રહ્યાં છીએ. અનંત યુગ થયા પણ હજુ સુધી સુખનું માખણ મળ્યું નથી. ત્યારે વિચારવું જોઈએ કે આપણે શું વલોવું છું ? કે ફક્ત પાણી જ ? દહીંને વલોવ્યું હોત તો સુખ ક્યારનું ય મળ્યું હોત. પરંતુ સુખ મળ્યું નથી. એટલે એ વિચારવું પડશે કે ક્યાં ભૂલ થઈ રહી છે. કદી કદી જીવનમાં નાની શી ભૂલ પણ ગંભીર પરિણામ લાવી શકે છે. એટલે એક કવિએ કહ્યું છે :

ભૂલ જરા શી જબરું દુઃખ દે છે
અનુભવીઓ જન એમ કહે છે
એક અગ્નિનો તીક્ષ્ણ તણખો
ભુવન પળાને ભસ્મ કરે છે
એક વચન અવળું વદવાથી
ઝેર પછી બહુ કાળ ઝરે છે

કવિએ કેટલી માર્મિક વાત કહી છે. ભૂલ કદી નાની હોતી જ નથી.

આગની ચિનગારીને તમે ભલે નાની માનો, પરંતુ એ નાની-શી ચિનગારી હજારો મણ રૂને ભસ્મ કરી નાખશે

હા, તો આપણે ક્યાંય આવી ભૂલ તો કરી રહ્યા નથી ને? મને લાગે છે સુખની બાબતમાં પણ આવી જ ભૂલ થઈ રહી છે

વૈદિક દર્શનની એક લઘુ કથા છે માનવી જ્યારે સર્વ પ્રથમ ઈશ્વર પાસેથી વિદાય લઈ સૃષ્ટિમાં આવવા લાગ્યો ત્યારે ઈશ્વરે એને બે કળશ દીધા એક સુખથી ભરેલો હતો અને બીજો સત્યથી-એક એને એના ડાબા હાથે અને બીજો જમણા હાથે મૂકતા ઈશ્વરે કહ્યું "સત્યની રક્ષા કરજે અને સુખને વહેંચતો રહેજે" જ્યારે માનવીએ પહેલો મુકામ કર્યો અને આગલે દિવસે આગળ વધ્યો તો કળશ બદલાઈ ગયા ડાબાનો જમણામાં આવી ગયો અને જમણાનો ડાબા હાથમાં પણ ઈશ્વરની આજ્ઞા હજુ એના કાનોમાં ગૂંજી રહી હતી એણે સત્યને વહેંચવું શરૂ કર્યું અને સુખની રક્ષા કરવા લાગ્યો આ જ વાત આજે ચરિતાર્થ રહી છે માનવી પોતાના બધા જ પ્રયત્નો વડે સુખની રક્ષા કરી રહ્યો છે અને સત્યને વહેંચી રહ્યો છે. ચાંદીના થોડાક ટુકડાઓ સારુ આજે એ સત્યને વેચી રહ્યો છે માનવીએ સુખને સત્યથી વધુ મહત્ત્વ આપ્યું છે

સુખ માનવીને પ્રિય છે અને સુખ સારુ એ દિવસ-રાત દોડી રહ્યો છે. એણે ભૌતિક પદાર્થોમાં સુખની શોધ કરી છે ચાંદીના ટુકડાઓમાં એણે સુખ નીરખ્યું છે અહીં જ, બસ, એની ઘણી મોટી ભૂલ થઈ રહી છે. જ્યાં સુખનો અભાવ છે ત્યાં જ એ એને શોધી-ખોળી રહ્યો છે.

સાધારણ રીતે માનવી માટે ચાર સુખો બતાવ્યાં છે પહેલું સ્વાસ્થ્ય, બીજું સંપત્તિ, ત્રીજું સુશીલા પત્ની અને ચોથું વિનીત પુત્ર જીવનનું પહેલું સુખ સ્વાસ્થ્ય છે સ્વાસ્થ્ય જીવનની સંપત્તિ છે ગૃહસ્થજીવનમાં સંપત્તિની જરૂર રહે છે કારણ કે દારિદ્રય જીવનનો બહુ મોટો અભિશાપ છે પોતાની પેટ-પૂર્તિ માટે બીજાના મો સામે જોવું એ કાયરતા છે મનુષ્ય પોતાનો રોટલો પોતે જ કમાઈ લેવો જોઈએ હા, પણ એ રોટલો ન્યાય અને નીતિ દ્વારા જ આવવો જોઈએ

ગૃહસ્થજીવનનું ત્રીજું સુખ છે સુશીલા પત્ની ગૃહિણી વગર ઘર સૂનું લાગે તો પુત્ર વિના ગૃહિણીનો ખોળો સૂનો લાગે અને માનવી આ ચારેય સુખો મેળવવા પ્રયત્નશીલ રહે છે પરંતુ પ્રથમ તો આ ચારેય સુખ માનવીને એક સાથે મળતાં જ નથી નહીંતર માનવી એવો તો અહંકારી

ભૂલી જશે કે એ પોતાને ભૂલી જશે અને ભગવાનને પણ ભૂલી જશે. કિન્તુ પુણ્યોદયે ચારેય સુખ એક ખેડૂતને મળી જાય તો શું એ સુખી હશે? નહીં. એ ખેડૂત જમીનદાર તરફ જોશે કે એની પાસે સુખ છે જ્યારે ભારતીય જમીનદારની નજર જાગીરદાર ભણી હશે કે સુખ તો એની પાસે છે પણ એક જાગીરદારને પૂછો તો એ કહેશે ભાઈ સુખ અમારા નસીબે ક્યાં! એ રાજાઓના સિંહાસને વસે છે. રાજાને પૂછો તો એ બીજા અવાજે કહેશે સુખ તો સમ્રાટ પાસે છે. સમ્રાટ કહેશે હું ક્યાં સુખી છું! સાચું સુખ તો ચક્રવર્તીના વિશાળ સામ્રાજ્યમાં છે. અને ચક્રવર્તી કહેશે મહનું સુખ ક્યાં છે! હજુ તો છ ખંડો જ સાધ્યા છે. આત્મા પર વિજય ન મળે ત્યાં સુધી શાન્તિ ક્યાં!

સુખની આટલી મર્યાદ આપણે પસાર કરી આવ્યા. એક ખેડૂતથી માંડીને ચક્રવર્તી સુધી ફરી આવ્યા પણ કોઈ સુખી નથી. તો પછી હું તમને સુખ ક્યાં બતાવું! જે પદાર્થોમાં આપણે સુખને ખોળી રહ્યા છીએ અને આ ભૌતિક ટુકડા જેને આપણે સુખ માની બેઠા છીએ જરા એનું વિશ્લેષણ કરી જુઓ કે એમાં સુખનો અંશ પણ છે કે નહીં!

એક ભરવાડ હતો. એની એક ગાય એને ત્યારે જ દૂધ દેતી જ્યારે એ એની પાસે લીલું ઘાસ ધરે. વરસાદની ઋતુમાં લીલું ઘાસ મળતું રહ્યું. ફાગણ સુધી પણ મળ્યું. પણ જ્યારે ઉનાળો આવ્યો ત્યારે જંગલ પણ સુકાઈ ગયું. પેલા ભરવાડ સામે એક સમસ્યા ઊભી થઈ. લીલું ઘાસ ન મળે તો ગાય દૂધ ન આપે. આખરે એની બુદ્ધિએ એક ઉપાય બતાવ્યો. એણે ગાયની આંખો પર લીલા કાચવાળા ચશ્મા ચઢાવી દીધા. હવે ગાય જંગલમાં પહોંચી તો એને આખું જંગલ લીલું-લીલું જ દેખાવા લાગ્યું. ઘાસ પણ લીલુંછમ દેખાતું. હવે એ સૂકા ઘાસને ધ્યાનથી ચરતી અને સંધ્યાકાળે ભરપૂર દૂધ આપતી.

હવે તો ઘાસ લીલું નથી પણ ચશ્મા લીલા કાચવાળા છે. તેમ સુખ પદાર્થોમાં નથી અપિતુ માનવીના મનમાં છે. સુખ ફિલ્મી સંગીતમાં છે કે કાનોમાં? જો રેડિયોમાં સુખ હોય તો એક બહેરાને બેસાડી દો એની સામે, શું એથી એને આનંદ મળશે? સુખ આંખોમાં છે કે સિનેમામાં? જો સિનેમામાં સુખ હોય તો એક અંધ વ્યક્તિને પણ એથી આનંદનો અનુભવ થવો જોઈએ. પણ તેમ થતું નથી. એક બીજી વાત એ પણ છે કે જો આંખોમાં સુખ છે તો આંખને કાઢી લઈને એને ફિલ્મ બતાવશો તો શું એ

આનંદ અને સુખ એ આત્માની વ્યક્તિગત સંપત્તિ છે, એને અન્યત્ર ખોળવી વ્યર્થ છે પુષ્પની મધુરી–મીઠી સુવાસ માટે પાદડાને તોડવા એ સમય ને શક્તિ ગુમાવવા જેવુ છે સાકરની મીઠાશ અને દીપકનો ઉજાશ અન્ય સ્થળે ખોળવો વ્યર્થ સિદ્ધ થશે

પણ કદી–કદી એવુ બને છે કે માણસ ભ્રમમાં પડી જાય છે, અને સુંદર વસ્તુને પણ અસુંદર માની બેસે છે મારા ગુરુદેવ કહેતા હતા કે ઉદયપુરના મહારાણાને આગણે બાળ–ફૂલનો ઉદય થયો વર્ષોની પ્રતીક્ષા બાદ મહારાણીનો સૂનો ખોળો ભરાયો સારુ ય શહેર પ્રસન્નતાના મહાસાગરમા નહાવા લાગ્યુ મંગલ ગાન–વાદનોના મધુર ઝંકારોમા આખુ ય શહેર નાચી ઊઠ્યુ મહારાણાએ આનંદોત્સવની લહેર જનતા સુધી પહોચાડવા સારુ પ્રીતિ–ભોજનનુ આયોજન કર્યું

મંત્રીજીએ રાણાજી પાસે નિવેદન કર્યું કે શહેરના શેઠ–શાહુકારો તો દરરોજ પોતાને ઘેર પકવાન જમે છે પણ આપના સેવકો–ભીલ લોકો–શુ આ પુત્રોત્સવથી વંચિત રહી જશે? શુ આજે પણ એમનુ મો મીઠુ નહી થાય? મહારાણાએ મંત્રીજીની વાત સ્વીકારી ભીલ–જાતિને પણ નિમંત્રણ આપ્યુ એમને સારૂ શીરો–પુરી તૈયાર કરવામાં આવ્યાં લાઈનમા બેસાડી સૌની સામે શીરો પીરસવામા આવ્યો.

અબોધ આદિવાસિઓએ જોયુ તો એ ભીના ભીના કાચા લોટ જેવુ લાગ્યુ એક બીજાએ એક બીજા સામે જોયુ અને બધા જ ભાણું છોડી ઊભા થઈ ગયા મંત્રીજી સમજાવવા લાગ્યા તો તેઓએ જણાવ્યુ કે, 'અમે આવી પોદળા જેવી ચીજ નહીં ખાઈએ મકાઈના રોટલાની આશાએ અમે અહી આવ્યા હતા, પણ અહી તો ન જાણે કેવી વસ્તુ પીરસવામાં આવી છે.' અને મંત્રીજીએ હાર માની એમને માટે મકાઈના રોટલા ને કુંગળીનુ શાક તૈયાર કરવા પડ્યા મકાઈના રોટલા ખાનાર આદિવાસીઓ શું જાણે એ શીરાનો સ્વાદ? તો પ્રતિદિન ભૌતિક સુખોની ચકાચૌંધમા વસનાર આજનો માનવી જો આધ્યાત્મિક સુખોથી ચોકી જાય અને એને ગાડપણુ સમજવા લાગે તો એમા કોઈ આશ્ચર્ય જેવુ નથી

આજનો વૈજ્ઞાનિક પણ મનુષ્યના સુખ માટે નિરંતર પ્રયત્નશીલ છે રેલ, મોટર, સ્ટીમર, અને વિમાને મનુષ્યની યાત્રાને વધુમા વધુ શીઘ્રગામી અને સુરક્ષિત બનાવી છે પોતાના દૂરસ્થિત સાથીને મળવા માટે ટેલીફોનની સગવડતા છે. ટેલીવીઝનનુ મીટર ફેરવો કે શ્રી નેહરુ, આઈઝનહોવર,

સમાઈ જાય છે હવે તો એ માતાના મનોહર ખોળામાં પણ એકલવાયાપણું અનુભવે છે એટલે એ પોતાની રમતના ભાઈબંધોની ટોળીનો મનમોજી રાજા બની જાય છે. મોઈ-દાંડિયાની રમતમાં ભૂખ-તરસને પણ વિસરી જાય છે, તેમ ભણતી વખતે પુસ્તક એનું જીવનસર્વસ્વ બની જાય છે

કૉલેજ-જીવનના મન-રંજનના રમકડાં પેલા રબ્બરનાં રમકડાં કરતાં કોઈક જુદી જાતનાં હોય છે યુનિવર્સિટીની ડિગ્રીઓ એના માનસ-લોકનું ઇચ્છિત પુષ્પ બને છે સ્વપ્નોનાં ફૂલ સજતા યુવકના માનસને મધુરી આશાની ગુલાબી મુગ્ધતા પ્રસન્ન કરી દે છે સ્વપ્નમાં ભરાતી પાંખોમાં પોતાની નિરાળી દુનિયાને એ સ્વર્ગ સાથે તોલે છે પછી હસતા-રમતા, કૂદતા ફરતા બાળકોમાં એની સુખ સુરતિ મૂર્તિમંત બની જાય છે

જીવનના પરિભ્રમણ કરતાં ચાક પર સુખ પણ આંટા મારી રહ્યું છે એક ક્ષણ થોભવા માટે પણ એને સમય ફુરસદ નથી. પણ એ જોવું પડશે કે ચાકો પર ઘૂમતા-ફરતા આ સુખનું કેન્દ્રબિન્દુ ક્યાં છે ! ઘણી-પાછળ પાછળ દોડતાં આપણે મૂળિયાને ભૂલી શકીએ નહીં પ્રજ્વલિત બલ્બની પ્રકાશોપને વળી એના પ્રમુખ કેન્દ્ર પાવર-હાઉસ (વીજળી-ઘર) ને શોધવું જ પડશે.

આજે આપણું મન અમોઘ બાળક જેવું થઈ ગયું છે જે કૂદતાં-કૂદતાં જડ-પૂતળાઓમાં રમી ગયું છે ચેતનાના અક્ષય કોશ અક્ષુણ્ણ લક્ષ્ય જેવું એ આજની દુનિયામાં જડપણાની પરિભાષામાં સમાવિષ્ટ થઈ ગયું છે. સુખના વિવિધ કિરણોએ આપણા માનસને લોભાવી દીધું છે પણ સ્વર્ણમયી કિરણોના ધારક સૂર્ય તરફ જોવાનું તો આપણે વિસરી જ ગયા છીએ—

मैं हिम को ढूँढ रही हूँ जुगनू की उजियाली में ।
मन माँग रहा है मेरा सिकता हीरक प्याली में ॥'

ભૌતિક સુખોની પ્રકાશોપમાં ખરા સુખની કલ્પના કોઈક કેટલું ? ભ્રાન્તિપૂર્ણ બનશે જેટલું કે જગમગતા જુગનુઓના ક્ષણિક પ્રકાશમાં હિમકણ અધ્યાત્મને ખોળવો અને આ ઇન્દ્રધનુષના સપ્તરંગી રંગો વડે આપણા મહેલોને રંગવાની ચેષ્ટા કરવી. આ હાસ્યાસ્પદ જ લેખાય. માટે આત્માની દિવ્ય-જ્યોત દ્વારા શારીરિક સુખોની સાધના કરવી એ (અ) બુદ્ધિમત્તાનું લક્ષણ છે ને ! રેતાળ રણમાં રેતી ભરનારને ભૂખ કેવી શાન્ત તો આધ્યાત્મિક સાધનો વડે ભૌતિક લાલસા સાધવી એને શું કહી શકાય વારુ !

કોમળ-કળી જેવા બાળકને પોતાના હાથેથી છૂટવી લેતા અશ્રુભર્યાં નેત્રો વડે જુએ છે ત્યારે એને લાગે છે કે પૃથ્વી માતા નથી, પણ ડાકણ છે મીઠી નીંદરમા સૂતેલા માનવીની છાતી પર જ્યારે અચાનક છાપરું તૂટી પડે છે તો સ્વપ્નલોકનો એ યાત્રી સ્વર્ગ-યાત્રી બને છે આ છે પ્રકૃતિની કાળી છાયા, જેની સામે આજે સરકાર અને વિશેષજ્ઞો બાથ ભીડવા પ્રયત્નશીલ છે.

૨ પર-પ્રાણીકૃત દુ:ખ :

આ બીજા તરફથી આવતુ દુ ખ છે મનુષ્યને પ્રકૃતિ કરતા પણ ભયંકર દુ ખ એ લોકો તરફથી મળે છે કે જેને એ પોતાના માને છે ઈતિહાસ ખોલો, સભ્યતાને પ પાળનારાઓના જીવન-પૃષ્ઠો ઉલટાવો વીરતાની કથાઓની ઓથે રકતના ડાઘા પડ્યા હશે કરોડો મૂક માનવીઓની અશ્રુભરી કથાઓ આજે કપાવી મૂકે છે પશુસસારે માનવને એટલો ત્રસ્ત નથી કર્યો જેટલો કે માનવીએ આદમીએ જ આદમી ઉપર વિપત્તિઓનો ઢગ ઊભો કર્યો છે. ભાઈએ જ ભાઈ પર વીજળી વરસાવી છે મનુષ્યે જ મનુષ્યને વિશ્વના પ્લેટફોર્મ પરથી ઉડાડી દેવા સારુ વિશાળ સેનાઓ ઊભી કરી છે, પશુઓએ નહી ચગિઝખાં પણ મનુષ્યનો જ વ શજ હતો બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં વિશ્વને તપાવનાર-હ ફાવનાર હિટલર પણ મનુષ્ય જ હતો એટમ બોબ અને હાઈડ્રોજન બોબના આવિષ્કર્તા પણ મનુષ્ય જ છે ને!

રોમની વિશાળ સેનાને યુદ્ધ માટે ઊભેલી જોઈ એક નરભક્ષીએ સેનાપતિને પૂછ્યુ " શુ આ લોકો ખાવા સારુ એકબીજાને મારશે? શુ આ લોકો હજારો મનુષ્યોને ખાઇ જશે?" હસતા-હસતા સેનાપતિએ જવાબ વાળ્યો "ના, આ ખાવા સારુ મારતા નથી" તો પેલો નાક ચડાવી કહેવા લાગ્યો -'કેવા છે આ રાક્ષસો કે જે વ્યર્થમા જ હજારો માણસોનુ નિક દન કાઢે છે! લોહીની નદીઓ વહાવે છે! આમના કરતા અમે શુ ખરાબ કે પોતાના પેટ માટે એક મનુષ્યને મારી લઈએ છીએ, સભ્યતા ને સસ્કૃતિથી દૂર એવો નરભક્ષી વિકસિત સભ્યતાવાળી સસ્કૃતિનુ અટ્ટહાસ્ય કરી રહ્યો હતો.

૩. સ્વકૃત દુ:ખ :

ત્રીજુ સ્વકૃત દુ ખ છે કે જે મનુષ્યો પોતાના હાથે પેદા કરેલુ દુ ખ છે કદી-કદી એ પોતાના સ્વભાવથી લાચાર બની જાય છે, ત્યારે દુ ખોને નિમત્રણ આપે છે જ્યારે એ પોતાના અનુચિત સ્વભાવને વશમા લાવી શકતો નથી તો પોતે જ પોતા માટે દુ ખોનો દાવાનળ જગવે છે કદી-કદી બીજાના મહેલને ખડિયેર બનાવવા માટે પોતાના માથે પ્રહાર કરે છે અને

પ્રત્યક્ષ તમારી નજર સામે આવી ઊભા થઈ જશે. તમે દેવ-વિધાતાઓ જોડે મુલાકાત કરી શકો છો. જેઠના પ્રખર તાપમાં વાતાનુકૂલિત (એરકન્ડીશનર) તમારા મહેલને મલયાગિરિ બનાવી દેશે. આરામ માટે તીખા ઈન્જેકશનો લઈ ગલી-ગલીમાં ડૉકટરો બિરાજમાન છે ત્યાં માટે શાન્તિ-પ્રસારક (!) વાણીઓની કોઈ કમી નથી. શું હજુ પણ સુખમાં કમી-ખામી છે!

આ ફૂલોની તળે કાંટા છે દીવા તળે અંધારું છે ચન્દ્રલોકવાસી જોતાં જરા નીચે સ્વર્ગ ઊતરી આવ્યું છે પણ આ મહેલોમાં રહેતા અને કારોમાં ફરતા-ફરતા શેઠ શાહુકારોના હૃદયને પૂછી જોશો તો જણાશે કે ત્યાં પણ દુઃખની હોળી જ ભભૂકી રહી છે વેદનાના અનંત હાહાકારે પ્રશ્ન ખડા કરી મૂક્યા છે એમ એ થાય છે કે સુખની પાછળ આટલા પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ સુખ મળતું કેમ નથી!

માટે આપણે સુખનું કારણ શોધવું પડશે. સુખ મેળવવા માટે દુઃખને ઓળખવું પડશે. સ્વાસ્થ્ય માટે રોગનું મૂળ શોધવું ચતુર વૈદ્યનું પ્રથમ કર્મ છે સુખ માટે દુઃખનું કારણ જોવું જોઈએ અને એ મળી જતાં આપણે એને (દુઃખને) પગમાં વાગેલા કાંટાની જેમ ઉખાડી ફેંકી દેવું સરળ બનશે. મહર્ષિઓએ દુઃખના ત્રણ પ્રકારો બતાવ્યા છે –

૧ પ્રાકૃતિક દુઃખ

૨ પર-પ્રાણીકૃત દુઃખ

૩ સ્વકૃત દુઃખ.

૧ પ્રાકૃતિક દુઃખ

આ ન ઈચ્છવા છતાં પ્રકૃતિ દ્વારા આવતું દુઃખ છે વિભિન્ન ઋતુઓમાં થતો પ્રકૃતિનો કોપ આમાં જ આવે છે પોષ મહિનાની કડકતી ઠંડી, જેઠ મહિનાનો પ્રખર તાપ, ભીષણ આંધી તોફાન, આ છે પ્રકૃતિના રૌદ્ર રૂપનાં રેખાચિત્રો જે માનવ-પ્રાણીને કંપાવી દે છે મહોન્મત્ત બનેલી સરિતાનો નીર-પ્રવાહ જ્યારે પ્રલયકારી દૃશ્ય રજૂ કરે છે ફૂંફાડતી સર્પિણીની જેમ ગર્જતી લહેરો જ્યારે માનવ-પ્રાણીને ડસવા દોડે છે તે સમયે પ્રકૃતિ જાણી પ્યાર-ભરી ન રહે જેવું માનવી-હૃદય કંપી જાય છે

ભયંકરતાના ગંભીર અવાજ સાથે થતો ભીષણ ધરતીકંપ જ્યારે દૂધમુખી બાળક સાથેના માળાને પૃથ્વીના પેટમાં ઉતારી મૂકે છે તો માતા

તારુ કામ નથી. "દુખે ઘેરી લીધો છે, શુ કરીએ," એ લાચારીના પુરુષત્વહીન શબ્દો તારા છે? પ્રારબ્ધના વિધાતા, પુરુષાર્થના દેવ, આમ કદી કહેશે નહી તુ દુ ખોના અધકારમા શા માટે ભમે છે। સુખનો દિવ્ય પ્રકાશ તારી પા , એના પર આવરણ પડ્યુ છે હવે જરૂર છે માત્ર એને દૂર કરવાની. એ અચૂક શસ્ત્ર છે –

"दुक्खं हयं जस्स न होइ मोहो"

મોહને વશ વ્યક્તિ પોતાની પાછળ દુખોની વિશાળ પરપરા ઊભી કરી મૂકે છે.

જીવનમા જેટલી–જેટલી વાસનાઓ છે તેટલા જ સઘર્ષો છે વાસનાથી દુષિત ચિત્ત અશાતિથી પરિપૂર્ણ છે એ બીજાને પાડીને પોતે ઊઠવા માગે છે ભૌતિક્તાની આ હોડમા આજનો માનવી દોડી રહ્યો છે તે પોતાના જ ભાઈઓનો દુશ્મન બની ગયો છે

આજના મોટા–મોટા રાષ્ટ્રો વિનાશકારી શસ્ત્રોની સ્પર્ધામા લાગ્યા છે. પરતુ જ્યા સુધી મનુષ્યના મગજમાથી સ્વાર્થ અને સત્તાનો અહકાર ગળી નહી જાય ત્યા સુધી શાતિનો રાહ દૂર જ રહેશે એના માટે વિશ્વબધુત્વ, સ્નેહ અને સદ્ભાવનાને અપનાવવા પડશે ભગવાન મહાવીરના **'जीओ और जीने दो'** 'જીવો અને જીવવા દ્યો' ના સિદ્ધાત સમજવો પડશે પોતાના સ્વાર્થને થભાવવો પડશે ત્યારે જ જનજીવનમા શાતિ સ્થપાશે

દિનાક
તા ૩–૮–૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ, મુબઈ–૧.

એના દુષ્પરિણામોને ભોગવવા માટે તત્પર બની જાય છે. નાની જાળીમાં મૂકેલા ઉંદરનું ભક્ષણ કરવા બિલાડી ખૂબ મહેનત કરી પોતાનું મોં જાળીમાં નાખી તો દે છે પણ 'न खुदा मिला न विसाले सनम' જેમ ઉંદર એક ખૂણામાં લપાઈ જાય છે ને હાથ આવતો નથી અને બિલાડીનું મોં એમાં ફસાઈ જાય છે. હવે એ છટપટે છે. પણ તમે જ બતાવો એની જવાબદારી કોના શિરે છે?

એક બહેન સાસુ છે. વહુની સાથે એને બનતું નથી. દિવસ દરમિયાન એને સો-સો ગાળો સંભળાવે છે. ત્રણ ત્રણ દિવસ સુધી એને ખાવા દેતી નથી અને પોતે પણ ખાતી નથી. રોજના કલહ-કંકાસે એના ઘરનું સુખ છીનવી લીધું છે. ક્રોધની જ્વાળામાં એનું રક્ત બળી રહ્યું છે. હસવાનું તો એને મોં પર કદી જોવા મળતું જ નથી. પણ વિચારવાનું એ છે કે આ દુઃખ માટે જવાબદાર કોણ છે? આમ કરવું તે પોતાના હાથે જ બીજા પર તણખો નાખવા જેવું છે. તણખો બીજાને પછી દઝાડશે પણ પહેલાં તો એને જ હાથમાં ફોલ્લો પડશે. આ દુઃખને કોણે નિમંત્ર્યું છે?

અમે વિહાર કરતાં એક નાનકડા ગામે પહોંચ્યા. એક ભાઈ દમના રોગથી ખૂબ જ હાંફી રહ્યા હતા. ખોં-ખોંની આદતે એની નીંદર હરામ કરી મૂકી હતી. છતાં ચલમ એના હાથોમાં હંમેશાં રહેતી. એને પૂછ્યું – "આ રોગ શેનાથી થયો?" એ બોલ્યો : "મહારાજ! આ તમાકુથી. આ આખું મારું શરીર ખાઈ ગઈ છે." અમે કહ્યું "ભાઈ તો આ ચલમ કેમ છોડી દેતા નથી? શા માટે પીઓ છો?" એ બોલ્યો "મરવા માટે! બાળપણથી આદત છે. એના વિના એક કલાક પણ ચેન પડતું નથી." હવે કહો આ રોગીને દુઃખ કોણે બોલાવ્યું? કહેવું જ પડશે કે એ એને જ સ્વભાવે.

જૈન દર્શન લગભગ બધા દુઃખો માટે સ્વયં મનુષ્યને જ જવાબદાર ઠરાવે છે. કહ્યું છે કે –

अप्पा कत्ता विकत्ता य दुहाण य सुहाण य ॥

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

દુઃખનો અભાવ સુખ છે. દુઃખનું કારણ ખતમ થઈ જાય પછી જ્યારે રહે છે એને જ ભગવાને બતાવેલી શાંતિના અમર દેશ. ભગવાન મહાવીર મનુષ્યને સંબોધી કહે છે — હે અબોધ માનવ, દુઃખથી ડરવું એ

પડદા બદલાયા, પરંતુ જીવન જયની યાત્રા ન બદલાઈ દૃશ્ય બદલાવા છતા દ્રષ્ટા એના એ જ રહ્યા એથી જ પ્રેમની ધારા સૂક્ષ્મરૂપે આજ તારામા વહી રહી છે”

જરા આગળ વધો ભગવતી સૂત્રના સાતમા શતકના નવમા ઉદ્દેશામાં ચેડા અને કોણિકના ભયાનક યુદ્ધનુ દૃશ્ય આવે છે. અત્યાચારને રોકવા માટે ગણાધિપ ચેટકે ધનુષ્ય ઉઠાવ્યુ હતુ જો કે ચેટક વ્રતધારી શ્રાવક હતો એક કીડીની હિંસાથી પણ તેનો આત્મા ધ્રૂજી ઊઠતો પણ એ જ ચેટક, એક બાણમા કોણિકના ભાઈઓને વીંધી નાખતો એક કીડીની હિંસાથી ડરનાર, એક કરોડ ને એશી લાખ મનુષ્યોના સંહારથી ન ડર્યો તેનુ કારણ તપાસતા જણાશે કે આ સ્વાર્થનો નહિ પણ નીતિના રક્ષણનો પ્રશ્ન હતો. તેથી જ આટલી વિરાટ હિંસા થવા છતા ચેટકના વ્રતોમા કોઈ વાંધો આવ્યો નહિ, કે ન તો તે દુર્ગતિને માર્ગે ગયો

વાત બહુ લાંબી છે આપણે એ ઇતિહાસના ઉંડાણમા જવાની જરૂર નથી આગમ કહે છે કે આ મહાયુદ્ધમા દેવોના ઇંદ્ર શક્રેન્દ્ર તથા અસુરોના ઈન્દ્ર ચમરેન્દ્ર કોણિકને સહાય કરતા હતા ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરે છે. “ભગવંત! શક્રેન્દ્ર અને ચમરેન્દ્ર માનવીની મદદ માટે ધરતી પર કેમ આવ્યા? અને તેમણે અન્યાયના યુદ્ધમા ભાગ કેમ લીધો?” સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ “ગૌતમ! મૈત્રી તેમને ખેંચી લાવી શક્રેન્દ્ર પૂર્વ ભવમા કાર્તિક શેઠ હતા અને ચમરેન્દ્ર પૂર્ણ તાપસ હતા ત્યારે કોણિકને તે બન્નેની સાથે ગાઢ મૈત્રી હતી દેહ બદલાવા છતા પણ મૈત્રી ન બદલાઈ એ મૈત્રીનો તાર હતો કે જેને લીધે બન્ને ઈન્દ્રોને ઇચ્છા ન હોવા છતા, યુદ્ધમા અન્યાયના પક્ષને મદદ કરવી પડી”

જીવનની અર્ધી મધુરતા મૈત્રીમા છે પારકાને પોતાના કરવાની કળાનુ બીજુ નામ મિત્રતા છે જે આ કળામા જેટલો વધુ નિપુણ હોય છે તેટલો તે મિત્ર બનાવવામા વધુ નિપુણ હોય છે જીવનનો વિજય જ આ છે કે બીજાને તમારા બનાવી લો એટલે જ કહેવાય છે કે ભાઈ કરતા ભાઈબંધ વધે તે ખોળે લીધેલા ભાઈ જેવો છે ઘણી જગાએ એવો રિવાજ છે કે જેને પુત્ર ન હોય તે બીજા કોઈના પુત્રને ખોળે (દત્તક) લે છે તેને પોતાની સંપત્તિનો વારસ બનાવે છે આ એક નામનો મોહ છે

નામ અમર રાખવા માટે વ્યક્તિ આ બધા પ્રયત્નો કરે છે પણ કોનુ

સંસારની યાત્રામાં આપણે એકલા આવીએ છીએ પણ સાથી વિના યાત્રા સૂની બની રહે છે એ યાત્રામાં હંમેશા એક સાથીની જરૂર રહે છે. જેની આગળ આપણે આપણું સુખદુઃખ કહી શકીએ. સહયોગીના અભાવે આપણે પૂરેપૂરી પ્રસન્નતાનો અનુભવ કે દુઃખના ભારને હળવો કરી શકતા નથી. આપણો હર્ષ પણ અપૂર્ણ રહે છે અને આંસુઓ પણ અપૂર્ણ રહે છે. આપણા હર્ષ અને શોકમાં ભાગ લેનાર સાથી તે જ મિત્ર છે. મનુષ્યને સંસારના સર્વ સંબંધોમાં સૌથી મોટો સંબંધ મિત્રતાનો છે કેમકે તેમાં બે હૃદયોનું મિલન છે જેનાથી કોઈ વાત છુપાવાય નહિ. અંતઃકરણનો પડદો રખાય નહિ. જેની સામે હૃદય ખુલ્લું કરી દઈ શકાય એવો મિત્ર એ એક જ સ્થળ છે કે જ્યાં વ્યક્તિ કાંઈ પણ ભેદ રાખી શકતી નથી. મિત્રતા એ બે આત્માઓને જોડનારો પુલ છે. શરીરનું મિલન તે કોઈ મિલન છે? જ્યાં સુધી જીવ ન મળે ત્યાં સુધી એક આસને બેસવા છતાં પણ આપ એકબીજાની નજીક આવી શકતા નથી. પરંતુ એક વખત જીવ મળ્યા પછી, ભલે આપ હજારો માઈલ દૂર હો તો પણ અંતર જણાશે નહિ કારણ કે સ્થળનું અંતર આત્માના અવ્યક્ત સંદેશને પણ રોકી શકતું નથી.

દેહ મરી શકે છે પણ મિત્રતા મરી શકતી નથી કારણ કે તે તો દેહાતીતની સાથે હોય છે એટલે દેહ ન રહેવા છતાં પણ મિત્રતા તો રહેશે જ. શ્રી ભગવતીજી સૂત્રનાં પાનાં ઉથાલીને જોશો તો તેમાં આપને દેહાતીત મૈત્રીનું જ્વલંત ઉદાહરણ મળશે. વીતરાગ મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીર ચતુર્જ્ઞાની મહામુનિ શ્રી ગૌતમને કહે છે– ગૌતમ ! તારો અને મારો આ સ્નેહ આ દેહ પૂરતો જ મર્યાદિત નથી તે પાછલા કેટલાય જ ભવોથી આ રીતે સંબંધો આવે છે જીવન આવ્યાં અને ગયાં જીવનનાટકના કંઈક

પડદા બદલાયા, પરંતુ જીવન જયની યાત્રા ન બદલાઈ દશ્ય બદલાવા છતા દ્રષ્ટા એના એ જ રહ્યા એથી જ પ્રેમની ધારા સૂક્ષ્મરૂપે આજ તારામા વહી રહી છે ''

જરા આગળ વધો ભગવતી સૂત્રના સાતમા શતકના નવમા ઉદ્દેશામાં ચેડા અને કોણિકના ભયાનક યુદ્ધનુ દશ્ય આવે છે અત્યાચારને રોકવા માટે ગણાધિપ ચેટકે ધનુષ્ય ઉઠાવ્યુ હતુ જો કે ચેટક વ્રતધારી શ્રાવક હતો એક કીડીની હિંસાથી પણ તેનો આત્મા ધ્રૂજી ઊઠતો પણ એ જ ચેટક, એક બાણમા કોણિકના ભાઈઓને વીંધી નાખતો એક કીડીની હિંસાથી ડરનાર, એક કરોડ ને એંશી લાખ મનુષ્યોના સંહારથી ન ડર્યો તેનુ કારણ તપાસતા જણાશે કે ત્યા સ્વાર્થનો નહિ પણ નીતિના રક્ષણનો પ્રશ્ન હતો. તેથી જ આટલી વિરાટ હિંસા થવા છતા ચેટકના વ્રતોમા કોઈ વાંધો આવ્યો નહિ, કે ન તો તે દુર્ગતિને માર્ગે ગયો

વાત બહુ લાંબી છે આપણે એ ઇતિહાસના ઉંડાણમા જવાની જરૂર નથી આગમ કહે છે કે આ મહાયુદ્ધમા દેવોના ઇંદ્ર શક્રેન્દ્ર તથા અસુરોના ઇન્દ્ર ચમરેન્દ્ર કોણિકને સહાય કરતા હતા ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરે છે. "ભગવંત ! શક્રેન્દ્ર અને ચમરેન્દ્ર માનવીની મદદ માટે ધરતી પર કેમ આવ્યા ? અને તેમણે અન્યાયના યુદ્ધમા ભાગ કેમ લીધો ?" સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ "ગૌતમ! મૈત્રી તેમને ખેંચી લાવી શક્રેન્દ્ર પૂર્વ ભવમા કાર્તિક શેઠ હતા અને ચમરેન્દ્ર પૂર્ણ તાપસ હતા ત્યારે કોણિકને તે બન્નેની સાથે ગાઢ મૈત્રી હતી દેહ બદલાવા છતા પણ મૈત્રી ન બદલાઈ એ મૈત્રીનો તાર હતો કે જેને લીધે બન્ને ઇન્દ્રોને ઇચ્છા ન હોવા છતા, યુદ્ધમા અન્યાયના પક્ષને મદદ કરવી પડી "

જીવનની અર્ધી મધુરતા મૈત્રીમા છે પારકાને પોતાના કરવાની કળાનું બીજુ નામ મિત્રતા છે જે આ કળામા જેટલો વધુ નિપુણ હોય છે તેટલો તે મિત્ર બનાવવામા વધુ નિપુણ હોય છે જીવનનો વિજય જ આ છે કે બીજાને તમારા બનાવી લો એટલે જ કહેવાય છે કે ભાઈ કરતા ભાઈબંધ વધે તે ખોળે લીધેલા ભાઈ જેવો છે ઘણી જગાએ એવો રિવાજ છે કે જેને પુત્ર ન હોય તે બીજા કોઈના પુત્રને ખોળે (દત્તક) લે છે તેને પોતાની સંપત્તિનો વારસ બનાવે છે આ એક નામનો મોહ છે

નામ અમર રાખવા માટે વ્યક્તિ આ બધા પ્રયત્નો કરે છે પણ કોનુ

નામ અમર રહ્યું છે ! આ બધા ખોટો મોહ છે કોઈને દારૂ લેવામાં સુખ કેટલું છે એ તો તમે જેણે દારૂ પીધો હોય તેને પૂછો. તેના અંતરમાં તો ત્રાસ ભભુકતી હોય છે અને કેટલીક વખત તે બહાર પણ આવે છે તેમના સંબંધો કેટલીક વખત કડવા પણ બને છે પરંતુ દારૂ ભાઈ જેવા મિત્રના સંબંધમાં આમ બનતું નથી કે સંબંધમાં કડવાશ પણ આવતી નથી. શરત એટલી કે તેમાં બનાવટ સજાવટ કે દેખાવ ન હોવો જોઈએ સામાન્ય રીતે જીવનમાં સેંકડો સાથીઓ આવે છે ને જાય છે જો તમારી પાસે પૈસા હોય તો તમારે મિત્રોને શોધવા જવું નથી પડતું પણ એવાઓની મિત્રતા કેટલી ટકવાની ! સંપત્તિ હોય તે વખતે તમારી આજુબાજુ એ ઘા ફરનાર હશે કે ઝાડનાં પાંદડાં બનીને છાંયો કરશે એવા ઘણા ભેગા રહેશે પરંતુ બીજ બનીને તમારા જીવનમાં પ્રવેશ કરનાર તો આંગળીના વેઢે ગણાય એટલા પણ ભાગ્યે જ મળશે.

કેટલાક મિત્રો સરોવરના પક્ષી જેવા હોય છે જ્યાં સુધી તમારા જીવનમાં સંપત્તિનું સરોવર છલકાતું હશે ત્યાં સુધી તેઓ તમને છોડશે નહિ પરંતુ જ્યારે સંપત્તિનું સરોવર સુકાવા માંડશે કે તેમાંનું એક પણ નહીં દેખાશે નહિ. એવા સરોવરના પંખીઓની મિત્રતા ન બાંધ. જો મિત્રતા બાંધવી હોય તો માછલી જેવા મિત્રો બનાવો જેમનું જીવવું અને મરવું બન્ને સરોવરમાં જ છે જ્યાં સુધી પાણી છે ત્યાં સુધી તેનું જીવન છે પાણી સુકાઈ જતાં તે પોતાના પ્રાણ તજી દેશે પણ ત્યાંથી ખસશે નહિ. કદાચ તેની સામે દૂધ ધરવામાં આવશે તો પણ તેને ઠોકરે મારશે. માછલીને કહેવામાં આવે કે—અરે માછલી ! પાણીમાં તું આટલી લીન કેમ છે ! આવ તને દૂધના તળાવમાં લઈ જાઉં તો તે શું કહેશે ! તે કહેશે કે ભલે કિંમતની દૃષ્ટિએ દૂધ પાણી કરતાં વધારે કિંમતી હોય પણ મારા માટે તો પાણી એ જ જીવન છે

સરોવરનાં પંખી સરોવર સુકાતાં ઊડી જશે પણ ગરીબ માછલી ક્યાંય પણ નહિ જાય. એવા માછલી જેવા મિત્રોની પાછળ તમે લાખો રૂપિયા ખર્ચી તો પણ તેમની મૈત્રીની ગણતરીએ તે ઓછા પડશે. તેઓ તમારા પતનનાં નહિ પણ ઉત્થાનનાં સ્વપ્નો જોશે તેમની આંખો તમારો વિકાસ જોવા ચાહશે વિનાશ નહિ. વિનાશના માર્ગે તમારો પગ મંડાતો જોશે તો તે તુરત તમને રોકશે. એવા સાથીઓ હંમેશાં મીઠી મીઠી વાતો નહિ કરે ક્યારેક ક્યારેક કડવાં વેણ પણ સંભળાવશે. જો તમે એમ માનતા હો કે

જે હમેશા મીઠી મીઠી વાતો નથી કરતો તે તમારો સાચો સાથી નથી, તો તમે ભૂલ કરો છો હમેશા પ્રિય એવી જ વાત કરનાર મિત્રના વેશમાં છુપાયેલ આપનો સૌથી મોટો શત્રુ છે.

એક વિચારક કહે છે કે ખુલ્લા તલવારની માફક સાફ દેખાતા દુશ્મનથી એટલા ડરવાની જરૂર નથી, જેટલા મિત્રના વેશમાં છુપાયેલા દુશ્મનથી સાવધાન રહેવાની જરૂર છે એવો મિત્ર તોફાન વખતે નાવ છોડીને ભાગી જશે તિરૂવલ્લુર, દક્ષિણના એક મોટા કવિ થઈ ગયા. તેમણે એકવાર કહ્યું હતુ કે–જે વ્યક્તિ દુખના સમયમા દગો દે છે, જેને આપણા માન્યા હોય તે જ જ્યારે મુશીબત વખતે ધક્કો મારી ભાગી જાય છે, ત્યારે હૃદયને કેટલુ દુખ થાય છે! વિછીનો ડખ, માનવી ચાર દિવસમા ભૂલી જાય છે, પણ જેને પોતાના માન્યા હોય, તેમનો ડખ તો મૃત્યુની છેલ્લી ઘડી સુધી પણ ભુલાતો નથી જેને ફૂલનો હાર સમજી ગળામા ધારણ કરવા ગયા અને તે જ જ્યારે નાગ બની ડખ દેવા આવે ત્યારે કેટલી પીડા થાય? હુ માનુ છુ કે હજારો વિછીના ડખની વેદના કરતા પણ એ પીડા વધારે દાહક હશે

મિત્રની પસદગીમા આપ ખૂબ સાવધાની રાખો અધિક મિત્રો બનાવવા કરતા એક મિત્ર એવો બનાવો કે જે જીવનની અધારી રાતમાં તમને સાથ આપે, જીવનના અધકાર સમયે જે તમને પ્રેમભાવે પ્રકાશ આપે તેવો એક જ મિત્ર બસ છે

બે સીનાઓ ચર્ચા કરતા હતા કે ચદ્ર અને સૂર્ય બેમાથી સૃષ્ટિને માટે વધારે ઉપયોગી કોણ? જો કે બન્ને પ્રકાશમય છે, છતા એક શાત છે અને બીજાની પાસે ક્રાતિની પ્રભા છે પહેલાએ કહ્યુ કે, "મારી દૃષ્ટિએ સૂર્ય વધારે ઉપયોગી છે કેમકે તે પ્રકાશનો દેવતા છે દરરોજ તેના પ્રથમ કિરણો માનવીને માટે જાગૃતિનો સદેશ લાવે છે ચદ્રનો પ્રકાશ તેજરહિત છે. સૂર્યની દિવ્ય-પ્રભા, તેના કિરણો આપણા ખેતરોમા ધાન્ય પકાવે છે"

બીજાએ કહ્યુ "ભાઈ! એ સાચુ છે કે ચદ્ર કરતા સૂર્યમા વધારે તેજ છે પણ જેઠ માસના ધુમ તડકામા જ્યારે ધરતી અને આકાશ તપી જાય છે, માનવીના તન અને ક્યારેક મન પણ તપી જાય છે, ત્યારે આપણુને ચદ્રની શાત અને શીતળ ચાદની જ મધુર લાગે છે અને બવા કરતા વધારે અગત્યની વાત તો એ છે કે સૂર્ય તો માત્ર દિવસે જ પ્રકાશે છે, અને રાતના

આપણને ઘોર અંધકારમાં છોડી જતો રહે છે. જ્યારે ચંદ્ર તો આપણો સાચો સાથી છે કે જે આપણને ઘોર અંધારી રાતોમાં પ્રકાશ આપે છે. અંધારામાં અજવાળું કરે તે જ સાચો મિત્ર છે. સુયોગ્ય સાથીની મિત્રતા સંબંધી સંસ્કૃતમાં એક કવિ સુંદર સૂક્તિ રજૂ કરે છે –

आरंभ गुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात्
दिनस्य पूर्वार्ध परार्ध भिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ।

દુષ્ટ જનોની દોસ્તી પૂર્વ દિવસના સૂર્યની છાયા જેવી હોય છે. શરૂઆતમાં તે ખૂબ લાંબી હોય છે અને ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે. પરંતુ સજ્જનોની દોસ્તી એથી ઊલટી હોય છે. તે બપોરના તડકાની માફક શરૂઆતમાં ઓછી જણાય છે પણ ધીમે ધીમે વધતી જાય છે. બીજા શ્લોકમાં તે કહે છે —

इक्षोरग्रात् क्रमशः पर्वणि यथा रसविशेषः
तद्वत् सज्जन मैत्री विपरीतानां तु विपरीता ।

શેરડીના ઉપરના ભાગમાં મીઠાશ ઓછી હોય છે પણ જેમ જેમ નીચે મૂળ તરફ આવીએ તેમ તેમ મીઠાશ વધતી જાય છે. એવી જ વાત સજ્જન મિત્રની છે. તે શરૂઆતમાં કાંઈક ફીકી દેખાય છે પણ જેમ ઊંડા ઊતરતા જઈએ તેમ તેમાં પ્રીતિનું માધુર્ય એવું જણાય છે કે જે પછી ઉખેડવાનું મન થતું નથી. અને એવા મિત્રો વિપત્તિના ભયાનક અંધારામાં પણ છોડી જવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી. તેઓ દરેક મુશ્કેલ વખતે આપણી સાથે રહે છે.

સહયોગની ભાવનાનો ઊંચામાં ઊંચો વિકાસ મિત્રતામાં દેખાય છે. શરીરના રક્ષણને માટે બન્ને હાથ હંમેશાં તૈયાર રહે છે. કોઈ પણ જગ્યાએ પીડા થતી હોય તો તરત જ હાથ ત્યાં પહોંચી જાય છે. જો નજરની સામે કાંઈ ભય દેખાશે તો આંખોની રક્ષા માટે બન્ને હાથ આગળ આવી જશે. રામે સુગ્રીવ સાથે મિત્રતા બાંધી. સૌ પ્રથમ તેમણે વાલીનો વધ કર્યો અને મિત્રનું દુઃખ દૂર કર્યું. તે માટે તમને કપટીનું બિરુદ મળ્યું. પરંતુ મિત્રને માટે તે બધું સહન કરવા તૈયાર હતા. બીજી બાજુ સુગ્રીવે મિત્રની રક્ષા માટે પોતાની વાનરસેનાને યુદ્ધના મેદાનમાં ઉતારી. મિત્રને માટે સૌ દુઃખો હસતાં હસતાં સહન કરવાની કળા જાણવી જોઈએ. ખરી મિત્રતા તો પાણી અને કાપડની છે. મિત્ર પર કષ્ટ આવ્યું. પાણી સુકાઈ ગયું તો કાપડ

પણ પોતાનુ અસ્તિત્વ મિટાવી દે છે ત્યારે તો તેનુ મોં ફાટી જાય છે. પરતુ જાન આપીને મિત્રતાને નિભાવનાર મિત્રો બહુ ઓછા મળશે

વિશાળ સમુદાયરૂપી માનવ ખજાનામાથી મિત્રની પસદગી કરવી તેથી વધુ કોઈ કિમતી સગ્રહ બીજો નથી આજનો માનવી પૈસાના સગ્રહની કલા જાણે છે પુસ્તકોનો સગ્રહ પણ તે કરી શકે છે પણ માનવનો સગ્રહ તે કરી શકતો નથી અમેરિકાના એક પત્રકારે, શ્રી હેનરી ફોર્ડને, તેમના અતિમ દિવસોમા એક પ્રશ્ન પૂછતા શ્રી હેનરી ફોર્ડ અમેરિકાની એક મોટી મોટર કપની ફોર્ડ મોટર કપનીના માલિક હતા દુનિયાના મુડીપતિઓમા તેમની ગણત્રી થતી હતી પત્રકારે તેમને કહ્યુ–"આપને જીવનમા સર્વ સુખ મળ્યા છે આપની પાસે વિપુલ સપત્તિ પણ છે જડ સપત્તિની સાથે, સજીવ સપત્તિ–ખ્યાતિ પણ પુષ્કળ મળી છે દીર્ઘ જીવનયાત્રામા આપે મોટા ગૌરવપ્રદ કાર્યો કર્યા છે આ બધી સફળતાઓની વચ્ચે એવી કોઈ ખામી છે કે જે આપના મનમા ખટકતી હોય ?" શ્રી હેનરી ફોર્ડે કહ્યુ, "મને સપત્તિ અને સુયશ બધુ તો પુષ્કળ મળ્યુ છે, પરતુ એક બહુ જ મોટી ચીજ હુ મેળવી શક્યો નથી અને તે દુનિયાની સૌથી વધુ કિમતી ચીજ છે–"મિત્ર" જેનુ મૂલ્ય હીરાથી પણ થઈ શકતુ નથી ધન અને ધનના નશાએ મને લોકોના દિલ સાથે મળવા નથી દીધો જ્યારે મે મળવા કોશિશ કરી ત્યારે ધનનો અહકાર દિવાલ બની અમારી વચમા ખાડો થઈ ગયો"

"તે સમયે તો નહિ, પરતુ આજ મારુ હૃદય આ ખામીનો અનુભવ કરી રહ્યુ છે કે જીવનમા મિત્રનો અભાવ કેટલો મોટો અભાવ છે ! આજે મારી આખી સપત્તિના ભોગે પણ મિત્ર મેળવવા મારો આત્મા તલસે છે. વાસ્તવમા જીવનનો સાચો સાથી મિત્ર છે જો કદાચ જીવનનો આ ઇતિહાસ ફરીથી રચવાનો પ્રકૃતિ તરફથી મને અવસર મળે, તો હુ આ શોધ કરીશ"

આવી જ કહાણી અમેરિકાના વિશ્વવિખ્યાત ધનકુબેર કાર્નેગીની છે તે કહે છે–"મારી બધી જ સપત્તિ લઈ લો અને તેના બદલામા મને ફક્ત એક મિત્ર–સાચો મિત્ર આપો"

આ છે મિત્રતાનુ મૂલ્ય પણ યાદ રાખજો કે ધન આપીને તમે મિત્ર મેળવી શકશો નહિ મિત્ર તો તમે તમારી જાત અર્પણ કરીને જ મેળવી શકશો.

માટુગા, તા ૨૬–૭–૫૯.

આપણને ઘોર અંધારમાં છોડી જતો રહે છે. જ્યારે ચંદ્ર તો આપણો સાચો સાથી છે કે જે આપણને ઘોર અંધારી રાતોમાં પ્રકાશ આપે છે. અંધારામાં અજવાળું કરે તે જ સાચો મિત્ર છે. સુયોગ્ય સાથીની મિત્રતા સંબંધી સંસ્કૃતમાં એક કવિ સુંદર યુક્તિ રજૂ કરે છે—

आरंभ गुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात्,
दिनस्य पूर्वार्ध परार्ध भिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम्।

દુષ્ટ જનોની દોસ્તી પૂર્વ દિશાના સૂર્યની છાયા જેવી હોય છે. શરૂઆતમાં તે ખૂબ લાંબી હોય છે અને ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે. પરંતુ સજ્જનોની દોસ્તી એથી ઊલટી હોય છે. તે બપોરના તડકાની માફક શરૂઆતમાં ઓછી જણાય છે પણ ધીમે ધીમે વધતી જાય છે. બીજા શ્લોકમાં તે કહે છે—

इक्षोरग्रात् क्रमशः पर्वणि यथा रसविशेषः
तद्वत् सज्जन मैत्री विपरीतानां तु विपरीता।

શેરડીના ઉપરના ભાગમાં મીઠાશ ઓછી હોય છે પણ જેમ જેમ નીચે મૂળ તરફ આવીએ તેમ તેમ મીઠાશ વધતી જાય છે એવી જ વાત સજ્જન મિત્રની છે. જે શરૂઆતમાં કાંઈક ફીકી દેખાય છે પણ જેમ ઊંડા ઊતરતા જઈએ તેમ તેમાં પ્રીતિનું માધુર્ય એવું જણાય છે કે ? પછી છોડવાનું મન થતું નથી અને એવા મિત્રો વિપત્તિના ભયાનક અંધારમાં પણ છોડી જવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી. તેઓ દરેક મુશ્કેલી વખતે આપણી સાથે રહે છે.

સહયોગની ભાવનાનો ઊંચામાં ઊંચો વિકાસ મિત્રતામાં દેખાય છે. શરીરના રક્ષણને માટે જ ને હાથ હમેશાં તૈયાર રહે છે. કોઈ પણ જગ્યાએ પીડા થતી હોય તો તરત જ હાથ ત્યાં પહોંચી જાય છે. જો નજરની સામે કોઈ ભય દેખાશે તો આંખોની રક્ષા માટે બન્ને હાથ આગળ આવી જશે. રામે સુગ્રીવ સાથે મિત્રતા બાંધી. સર્વ પ્રથમ તેમણે વાલીનો વધ કર્યો અને મિત્રનું દુઃખ દૂર કર્યું. તે માટે તેમને કપટીનું બિરુદ મળ્યું. પરંતુ મિત્રને માટે તે બધું સહન કરવા તૈયાર હતા. બીજી બાજુ સુગ્રીવે મિત્રની રક્ષા માટે પોતાની વાનરસેનાને યુદ્ધના મેદાનમાં ઉતારી. મિત્રને માટે સર્વ દુઃખો હસતાં હસતાં સહન કરવાની કળા જાણવી જોઈએ. ખરી મિત્રતા તો પાણી અને કાદવની છે. મિત્ર પર કષ્ટ આવ્યું, પાણી સુકાઈ ગયું તો કાદવ

પણ પોતાનુ અસ્તિત્વ મિટાવી દે છે ત્યારે તો તેનુ મો ફાટી જાય છે. પરંતુ જાન આપીને મિત્રતાને નિભાવનાર મિત્રો બહુ ઓછા મળશે

વિશાળ સમુદાયરૂપી માનવ ખજાનામાંથી મિત્રની પસંદગી કરવી તેથી વધુ કોઈ કિંમતી સંગ્રહ બીજો નથી આજનો માનવી પૈસાના સંગ્રહની કલા જાણે છે પુસ્તકોનો સંગ્રહ પણ તે કરી શકે છે પણ માનવનો સંગ્રહ તે કરી શકતો નથી અમેરિકાના એક પત્રકારે, શ્રી હેનરી ફોર્ડને, તેમના અંતિમ દિવસોમા એક પ્રશ્ન પૂછતા શ્રી હેનરી ફોર્ડ અમેરિકાની એક મોટી મોટર કંપની ફોર્ડ મોટર કંપનીના માલિક હતા દુનિયાના મુંજીપતિઓમાં તેમની ગણત્રી થતી હતી પત્રકારે તેમને કહ્યુ–"આપને જીવનમા સર્વ સુખ મળ્યા છે આપની પાસે વિપુલ સંપત્તિ પણ છે જડ સંપત્તિની સાથે, સજીવ સંપત્તિ–ખ્યાતિ પણ પુષ્કળ મળી છે દીર્ઘ જીવનયાત્રામા આપે મોટા ગૌરવપ્રદ કાર્યો કર્યાં છે આ બધી સફળતાઓની વચ્ચે એવી કોઈ ખામી છે કે જે આપના મનમા ખટકતી હોય ?" શ્રી હેનરી ફોર્ડે કહ્યુ, "મને સંપત્તિ અને સુયશ બધુ તો પુષ્કળ મળ્યુ છે, પરંતુ એક બહુ જ મોટી ચીજ હુ મેળવી શકયો નથી અને તે દુનિયાની સૌથી વધુ કિંમતી ચીજ છે–"મિત્ર" જેનુ મૂલ્ય હીરાથી પણ થઈ શકતુ નથી ધન અને ધનના નશાએ મને લોકોના દિલ સાથે મળવા નથી દીધો જ્યારે મે મળવા કોશિશ કરી ત્યારે ધનનો અહંકાર દિવાલ બની અમારી વચમા ખાડો થઈ ગયો"

"તે સમયે તો નહિ, પરંતુ આજ મારુ હૃદય આ ખામીનો અનુભવ કરી રહ્યુ છે કે જીવનમા મિત્રનો અભાવ કેટલો મોટો અભાવ છે ! આજે મારી આખી સંપત્તિના ભોગે પણ મિત્ર મેળવવા મારો આત્મા તલસે છે. વાસ્તવમા જીવનનો સાચો સાથી મિત્ર છે જો કદાચ જીવનનો આ ઇતિહાસ ફરીથી રચવાનો પ્રકૃતિ તરફથી મને અવસર મળે, તો હુ આ શોધ કરીશ."

આવી જ કહાણી અમેરિકાના વિશ્વવિખ્યાત ધનકુબેર કાર્નેગીની છે તે કહે છે–"મારી બધી જ સંપત્તિ લઈ લો અને તેના બદલામા મને ફક્ત એક મિત્ર–સાચો મિત્ર આપો"

આ છે મિત્રતાનુ મૂલ્ય પણ યાદ રાખજો કે ધન આપીને તમે મિત્ર મેળવી શકશો નહિ મિત્ર તો તમે તમારી જાત અર્પણ કરીને જ મેળવી શકશો.

માટુંગા, તા ૨૬–૭–૫૯.

કરુણા ઉપદેશ નહિ પણ આચરણ માગે છે કરુણાની વર્ષાનાં બે બિંદુઓ શુષ્ક જીવનમાં લીલીવાડીની સૌરભ લાવે છે માનવનો સાચો ગુણ દયાળુતાનો છે દયાળુતા એ જીવનના આનંદનું ઝરણું છે જ્યારે નિર્દય હૃદય એ સૂકી રેતી છે ત્યાં નેહ, સહાનુભૂતિ, સરળતા અને તરલતાનો અભાવ છે જીવનનું માધુર્ય સહૃદયતામાં રહેલું છે જે દિવસે પ્રાણીના હૃદયમાંથી દયા અને સ્નેહની સરિતા સુકાઈ જશે તે દિવસે સંસાર નર્કસમો બની જશે. જે દિવસે માતાના હૃદયમાંથી દયા પણ ખલાસ થઈ જશે તે દિવસે તેનાં નાનાં બાળકોની શી હાલત થશે ! માતાએ આપણી રક્ષા ક્યાંથી કરી છે કે કૂતરાથી ! જો તેના હૃદયમાં દયા ન હોત તો તે આપણું એવી રીતે નાશ કરી નાખત કે જેવી રીતે નાગણ પોતાના ઇંડાનો અને કૂતરી પોતાનાં ગલુડિયાંનો કરે છે

ક્રૂરતા જીવનનું કલંક છે કરુણા જીવનનું માધુર્ય છે પહેલામાં વિદ્વેષની આગ છે બીજામાં શાંતિનો સ્વર છે એકમાં જીવનનો અંધકાર છે તો બીજામાં આત્માનો પ્રકાશ છે એટલા માટે વીતરાગ દેવે અનુકંપાને આત્મિક ગુણમાં ગણી છે સમ્યક્ત્વનાં પાંચ ચિહ્નોમાં અનુકંપા પણ એક છે કેટલાક લોકો અનુકંપાના પણ સાવદ્ય અને નિરવદ્ય એવા ભેદ કરે છે પણ આ માત્ર દર્શનની ભ્રાંતિ છે વાસ્તવિક રીતે અનુકંપાના ભેદ સંભવી જ શકતા નથી. કારણ કે અનુકંપામાં દીન, દુર્બળ પ્રત્યે કૃપાનું ઝરણું વહી રહ્યું છે પીડિતની પીડા દૂર કરવાની પ્રશસ્ત કામના રહેલી છે અને દયા તથા અહિંસા એ આત્માના ગુણ છે શું આત્માના નિજગુણ પણ ક્યારેય સાવદ્ય હોઈ શકે છે ! આ અનુકંપા એ જ ચારિત્રની જનની છે અનંત અનંત પ્રાણીઓ પ્રત્યે મનમાં જ્યારે કરુણા વહેતી થાય છે ત્યારે તો આત્મા અવિરતિપણામાંથી વિરતીપણા તરફ ગમન કરે છે

જ્યારે માનવીના હૃદયમાંથી કરુણાનો ઝરો સુકાઈ જાય છે ત્યારે તે જ્યોત વિનાના દીપક જેવો છે જે દીવામાંથી જ્યોત બુઝાઈ જાય છે તે દીવા દીવો ન રહેતાં માટીનું કોડિયું ગણાય છે તેવી જ રીતે દયાવિહીન માનવ માટીના પિંડ સરખો છે પંડિતોને જોઈને તેનું હૃદય કંપતું નથી.

પૂ. આનંદઘનના ભાઈશ્રી સામની એક વાત છે એક ટ્રેઈન મુસાફરીને ... દિવસો એ પણ એક અમાનુષિ કાર્ય છે નિર્દોષ પશુઓને ... પકડવાના માટે છે ... ... નાગરિકોને ...

છે, અને મનમા અનાર્ય કર્મને માટે ક્ષુબ્ધતા છવાઈ જાય છે. ભારતની સરકાર પણ તેનો વિરોધ કરતી નથી આમ તો અહિંસાની ખૂબ મોટી ઘોષણાઓ કરવામા આવે છે પ્લેટફૉર્મ ઉપરથી અહિંસાના સૂત્રો પોકારવામા આવે છે અને સારાયે વિશ્વને અહિંસાનો સદેશો આપવામા આવે છે, પણ અહિંસાનો સદેશો આપનાર ભારતમા હિંસામય ક્રૂર-કૃત્યો છડેચોક થઈ રહ્યા છે સરકાર તો તેને પ્રોત્સાહન આપે છે મત્સ્યોદ્યોગની ખીલવણી એ તેનુ પ્રતિક છે

સાભળવા પ્રમાણે, દિલ્હી, મુબઈ, કલકત્તા વગેરે મોટા શહેરોમા ભારત સરકાર કરોડો રૂપિયાના ખર્ચે વિશાળ કતલખાના બાધવાની છે. તેનો હેતુ એ છે કે વધારેમા વધારે પશુઓ એકી સાથે સરળતાથી કાપી શકાય આ છે આપણી અહિંસક સરકારની અહિંસાને માર્ગે પ્રગતિ! ભગવાન મહાવીર, ગૌતમ બુદ્ધ અને મહાત્મા ગાધીના દેશમા શુ આવુ જ બધુ થવાનુ છે! એટલુ તો અવશ્ય કહેવુ પડશે કે અહિંસાના પોકારો પહેલા કરતા કઈક વધારે જોરથી થવા માડ્યા છે અહિંસાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ એટલુ જ ઘટતુ જતુ રહ્યુ છે અને હિંસાનો દાવાનળ પ્રતિક્ષણે તેજ થતો રહે છે

—હા, તો તે સૂવ્વર, હરિજનની રસીના બધનથી છૂટવા માટે વ્યાકુળતાથી ભાગી રહ્યુ હતુ હરિજન પણ હેરાન થઈ ગયો હતો છેવટે મુસ્કેલીથી પકડમા આવ્યુ હરિજને તેને પકડી અને બાધી દીધુ તે વખતે ત્યાથી બે મુસલમાનો પસાર થઈ રહ્યા હતા. તેમણે આ દૃશ્ય જોયુ તેઓ સૂવ્વરને ઉદ્દેશીને બોલ્યા—"આ બહુ બદમાશ છે તેને કેટલો હેરાન કર્યો?" તમે જ વિચાર કરો કે બદમાશ કોણ છે? બિચારુ બધનથી જકડાયેલુ સૂવ્વર બદમાશ કે તેને પકડનાર ક્રૂર-હૃદયી હરિજન?

પણ હૃદયહીન વ્યક્તિના હૃદયમા કરુણા જ્યારે વિદાય થઈ જાય છે ત્યારે તેને પીડિત ક્રૂર જણાય છે અને પીડનાર શાત।

જો બીજાને પીડાતા જોઈને આપણુ હૃદય દુ ખથી ભરાય નહિ, પણ, બીજાના દુ ખથી આપણને આનદ આવે, હૃદયમા ગલગલિયા થાય તો સમજી લેવુ કે શેતાનિયત ગઈ નથી

ગધેડો કોઈને લાત મારીને માફી માગતો નથી તેવી જ રીતે જો આપણે પણ કોઈને દુ ખ દઈને તેની ક્ષમા ન યાચીએ, અથવા દુ ખી

૧૫ હૃદયનું માધુર્ય—કરુણા

જેને કારણે બીજાના સુખની ખાતર આપણા સુખનો ભોગ આપવાની આપણને પ્રેરણા મળે છે તે કરુણા કહેવાય છે. બીજાના સુખે સુખી થવું એ મૈત્રી છે અને બીજાના દુઃખે દુઃખી થવું તે કરુણા છે.

એક પ્રશ્ન પૂછી લઉં: તમે બીજાના દુઃખે દુઃખી થાઓ છો કે બીજાના સુખે દુઃખી થાઓ છો? બીજાના દુઃખને જોઈને જો આપને પીડાનો અનુભવ થતો હોય તો સમજજો કે તમારા હૃદયમાં માનવતાનો દીવડો ઝગમગી રહ્યો છે. પરંતુ આજે ઊલટી ગંગા વહી રહી છે. આજનો માનવી બીજાના સુખથી દુઃખી થઈ રહ્યો છે. બીજાના સુખ, આનંદ અને ઉન્નતિ જોઈને હૃદયમાં આનંદ ન થતો હોય તો સમજી લેજો કે હૃદયમાં શેતાનિયતનો વાસ છે. આજે બધી જગ્યાએ આ જ વૃત્તિ કામ કરી રહી છે. ગામનો કસાઈ જો લક્ષાધિપતિ બન્યો તો તેના મરણ ઝંખવામાં આવે છે, પણ જો ગામનો કોઈ સ્વધર્મી સારી સ્થિતિએ પહોંચે તો ક્યારે એનું દેવાળું નીકળે તેની માટે પ્રાર્થના કરાય છે. કારણ કે કોઈને સારી સ્થિતિમાં જોવા માટે આપણી આંખો તૈયાર નથી. આ જ વાત સમાજની છે. કોઈ નવા બુદ્ધિમાન મુનિ આવે અને નવી જ વાણીમાં નવી જ વાત કરે તો સમાજ નૂતન માધુરીનો સ્વર વધુ પસંદ કરે છે. એટલે રૂઢ સ્થાપિત ગાદીઓ ધરતીકંપથી ધ્રૂજે તેમ ધ્રૂજી ઊઠે છે. તેવા મુનિને, દરેક પ્રકારે લાંછિત અને અપમાનિત કરવાની ચેષ્ટાઓ થાય છે. મલીન લેખિનીના નવા અક્ષરો ઉપર આખાં મોઢાં કચરી ઊઠે છે અને પછી તે શ્રદ્ધા અને આચારની દુહાઈ દઈને સમાજમાં નવી રોશની પ્રત્યે વિરોધનો વંટોળ જગાવવા પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ, આ બધું શું છે? જરા ઊંડા ઊતરીને જુઓ કે શ્રદ્ધા અને આચારની રક્ષા ક્યાં અને કેવી રીતે થઈ રહી છે? સેવા, કૃપા અને શ્રદ્ધાની મૂર્તિ

પાડવાથી શ્રદ્ધાની રક્ષા કદી પણ થઈ નથી પણ આ બધુ અન્વસ્થ માનવતાનુ પ્રતિક છે

જ્યારે બીજાને કષ્ટ પડતુ જોઈને આપણને પોતાને પીડાનો અનુભવ થવા માડે, ત્યારે જ સમજજો કે આપણામા માનવતા આવી છે કેમકે બીજાનુ દુ ખ આપણુ ત્યારે જ બને છે કે જ્યારે આપણામા હૃદયની વિશાળતા હોય, વિચારોની પવિત્રતા હોય પવિત્ર હૃદયવાળી વ્યક્તિની વિચારધારા કેટલી ઉદ્દાત હોય છે તે માટે એક પક્તિમા કવિ કહે છે કે —

દયાગય એસી મતિ હો જાય .

અપના દુ ખકો સહલુ કિન્તુ, પર દુ ખ દેખા ન જાય

આ સતહૃદયનો સ્વર છે તે બોલે છે કે-પ્રભો ! એવુ હૃદય હો કે મારા પોતાના દુ ખ તો હસતા હસતા સહન કરી લઉ, પરતુ, બીજાનુ દુ ખ જોઈને મારુ હૃદય દ્રવે હૃદયની આવી વિશાળતા એ જ જીવનનો આદર્શ છે હવામા ઊડીને મનુષ્ય પોતાને ખૂબ ઊચો માનવા લાગ્યો છે એરોપ્લેન એ તેની સફળતાનુ સીમાચિહ્ન સમજે છે પરતુ હવામા ઊડવુ એમા કાઈ મોટો ચમત્કાર નથી, કારણ કે ગદી માખી પણ હવામા ઉડી શકે છે પુલ વિના કે નાવ વિના નદી પાર કરવી એ પણ કોઈ મોટી ચમત્કારની વાત નથી કુતરાઓ કોઈ પણ જાતના સાધન વગર તે પાર કરી શકે છે જો માનવજીવનનો કોઈ ચમત્કાર હોય, તો તે એ જ છે કે માનવ બીજાના દુ ખ જોઈને તેને નિવારવાનો પ્રયત્ન કરે દુ ખીને જોઈને આપણુ હૃદય ખરેખર કરુણાથી ઊભરાઈ જાય અને તે કરુણા શબ્દોમા ઊતરી દુ ખી પ્રત્યે સહાનુભૂતિ પ્રદર્શિત કરે અને વર્તનમા ઊતરી, આપણા હાથ તેની સેવા કરે તે સિવાય આપણે માત્ર સહાનુભૂતિના શુષ્ક ગીત ગાઈએ છીએ જેમા આપણા હૃદયનો રસ નહિ હોય તેમા બીજા કેવી રીતે ભીજાઈ શકશે ?

સેવા અને સહાનુભૂતિના ટનબધી ઉપદેશ કરતા એક તોલા જેટલી સહાયતા કરવી એ શ્રેષ્ઠ છે પણ આજનો માનવી સેવાની વાતો કરે છે, સેવા નહિ મોટી વ્યાસપીઠ (Platform) ઉપરથી હજારો માનવીઓની વચમા, કલાકો સુધી સેવા અને સહાનુભૂતિના ઉપદેશો અપાય છે, પણ જો બે મિનિટની પણ સેવા કરવાનો પ્રસગ ઉપસ્થિત થાય, તો તે વક્તામહોદય ચાલતી પકડે છે આનો અર્થ તો એ થયો કે તેનો ઉપદેશ માત્ર ઉપદેશ દેવા પૂરતો જ હતો તે ફક્ત **परोपदेशे पांडित्यम्** હતુ તેમા સ્વાર્પણનો કોઈ ભાવ નહોતો

કરુણા ઉપદેશ નહિ પણ આચરણ માગે છે. કરુણાની વર્ષાનાં બે બિંદુઓ શુષ્ક જીવનમાં લીલીવાડીની સૌરભ લાવે છે. ભાવકનો ધર્મ એ કૃપાળુતાનો છે. કૃપાળુતા એ જીવનના આનંદનું ઝરણું છે. જ્યારે નિર્દય હૃદય એ સૂકી રેતી છે. જ્યાં સ્નેહ, સહાનુભૂતિ, સરળતા અને તરલતાનો અભાવ છે. જીવનનું માધુર્ય સહાયતામાં રહેલું છે. જે દિવસે પ્રાણીના હૃદયમાંથી દયા અને સ્નેહની સરિતા સુકાઈ જશે તે દિવસે સંસાર નર્કસમો બની જશે. જે દિવસે માતાના હૃદયમાંથી દયા પણ પલાયન થઈ જશે તે દિવસે તેના નાનાં બાળકોની શી હાલત થશે! માતાએ આપણી રક્ષા શાથી કરી છે? કરુણાથી! જો તેના હૃદયમાં દયા ન હોત તો તે આપણો એવી રીતે નાશ કરી નાખત કે જેવી રીતે નાગણ પોતાના ઇંડાનો અને કૂતરી પોતાનાં ગલુડિયાંનો કરે છે.

ક્રૂરતા જીવનનું કલંક છે. કરુણા જીવનનું માધુર્ય છે. પહેલામાં વિદ્વેષની આગ છે. બીજામાં શાંતિનો સ્વર છે. એકમાં જીવનનો અંધકાર છે તો બીજામાં આત્માનો પ્રકાશ છે. એટલા માટે વીતરાગ દેવે અનુકંપાને આત્મિક ગુણમાં ગણી છે. સમ્યક્ત્વનાં પાંચ ચિહ્નોમાં અનુકંપા પણ એક છે. કેટલાક લોકો અનુકંપાના પણ સાવદ્ય અને નિર્વદ્ય એવા ભેદ કરે છે. પણ આ માત્ર દર્શનની ભ્રાંતિ છે. વાસ્તવિક રીતે અનુકંપાના ભેદ સંભવી જ શકતા નથી. કારણ કે અનુકંપામાં દીન, દુર્બળ પ્રત્યે દયાનું ઝરણું વહી રહ્યું છે. પીડિતની પીડા દૂર કરવાની પ્રશસ્ત કામના રહેલી છે. અને દયા તથા અહિંસા એ આત્માના ગુણ છે. શું આત્માના નિજગુણ પણ ક્યારેય સાવદ્ય હોઈ શકે છે? આ અનુકંપા એ જ ચારિત્રની જનની છે. અનંત અનંત પ્રાણીઓ પ્રત્યે મનમાં જ્યારે કરુણા જાગૃત થાય છે ત્યારે તો આત્મા અવિરતિપણામાંથી વિરતીપણા તરફ પગલાં માંડે છે.

જ્યારે માનવીના હૃદયમાંથી કરુણાનો પ્રવાહ સુકાઈ જાય છે ત્યારે તે જ્યોત વિનાના દીપક જેવો છે. જે દીવામાંથી જ્યોત બુઝાઈ જાય છે તે દીવો દીવો ન રહેતાં માટીનું કોડિયું ગણાય છે. તેવી જ રીતે દયાહીન માનવી માટીના પિંડ સરખો છે. પીડિતોને જોઈને તેનું હૃદય કરુણાથી ભીંજાતું નથી.

પૂજ્ય આનંદઋષિના આમોદ ગામની એક વાત છે. એક હરિજન સજ્જનને પકડી રાખ્યો હતો. એ પણ એક અમાનુષિ કાર્ય છે. બિચારાં પશુઓને નિર્દયતાથી પકડવામાં આવે છે. તેમના કરુણ ચિત્કારો નાગરિકોને વીંધી

છે, અને મનમા અનાર્ય કર્મને માટે ક્ષુબ્ધતા છવાઈ જાય છે ભારતની સરકાર પણ તેનો વિરોધ કરતી નથી આમ તો અહિંસાની ખૂબ મોટી ઘોષણાઓ કરવામા આવે છે પ્લેટફોર્મ ઉપરથી અહિંસાના સૂત્રો પોકારવામા આવે છે અને સાગરે વિશ્વને અહિંસાનો સદેશો આપવામા આવે છે, પણ અહિંસાનો સદેશો આપનાર ભારતમા હિંસામય ક્રૂર-કૃત્યો છડેચોક થઈ રહ્યા છે સરકાર તો તેને પ્રોત્સાહન આપે છે મત્સ્યોદ્યોગની ખીલવણી એ તેનુ પ્રતિક છે

સાભળવા પ્રમાણે, દિલ્હી, મુબઈ, કલકત્તા વગેરે મોટાં શહેરોમાં ભારત સરકાર કરોડો રૂપિયાના ખર્ચે વિશાળ કતલખાના બાધવાની છે. તેનો હેતુ એ છે કે વધારેમા વધારે પશુઓ એકી સાથે સરળતાથી કાપી શકાય આ છે આપણી અહિંસક સરકારની અહિંસાને માર્ગે પ્રગતિ! ભગવાન મહાવીર, ગૌતમ બુદ્ધ અને મહાત્મા ગાધીના દેશમા શુ આવુ જ બધુ થવાનુ છે! એટલુ તો અવશ્ય કહેવુ પડશે કે અહિંસાના પોકારો પહેલા કરતા કઈક વધારે જોરથી થવા માડ્યા છે અહિંસાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ એટલુ જ ઘટતું જતુ રહ્યુ છે અને હિંસાનો દાવાનળ પ્રતિક્ષણે તેજ થતો રહે છે

—હા, તો તે સૂવ્વર, હરિજનની રસીના બધનથી છૂટવા માટે વ્યાકુળતાથી ભાગી રહ્યુ હતુ હરિજન પણ હેરાન થઈ ગયો હતો છેવટે મુશ્કેલીથી પકડમા આવ્યુ હરિજને તેને પકડી અને બાધી દીધુ તે વખતે ત્યાથી બે મુસલમાનો પસાર થઈ રહ્યા હતા. તેમણે આ દૃશ્ય જોયુ તેઓ સૂવ્વરને ઉદ્દેશીને બોલ્યા—"આ બહુ બદમાશ છે તેને કેટલો હેરાન કર્યો?" તમે જ વિચાર કરો કે બદમાશ કોણ છે? બિચારુ બધનથી જકડાયેલુ સૂવ્વર બદમાશ કે તેને પકડનાર ક્રૂર-હૃદયી હરિજન?

પણ હૃદયહીન વ્યક્તિના હૃદયમા કરુણા જ્યારે વિદાય થઈ જાય છે ત્યારે તેને પીડિત ક્રૂર જણાય છે અને પીડનાર શાત!

જો બીજાને પીડાતા જોઈને આપણુ હૃદય દુખથી ભરાય નહિ, પણ, બીજાના દુખથી આપણને આનદ આવે, હૃદયમા ગલગલિયા થાય તો સમજી લેવુ કે શેતાનિયત ગઈ નથી

ગધેડો કોઈને લાત મારીને માફી માગતો નથી તેવી જ રીતે જો આપણે પણ કોઈને દુખ દઈને તેની ક્ષમા ન યાચીએ, અથવા દુખી

પ્રત્યે સમવેદનાના બે શબ્દો પણ જીભેથી ન ઉચ્ચારીએ તો સમજવું કે માનવતાની જ્યોતિથી આપણું હજુ ઝગમગતું નથી. દયા, માનવતાને પારખવા માટેની સાચી કસોટી છે. જો દયા છે તો માનવતા છે. જે હૃદયમાં દયા છે તે જ જીવિત હૃદય છે. હૃદય આમ તો એક માંસનો ટુકડો છે પણ આપણને જીવતા રાખવા માટે પ્રત્યેક ક્ષણે તે રક્તને પરિભ્રમણ કરાવે છે. તે એટલું જ નહિ, પણ આખા શરીરનું કેન્દ્ર છે. તે લોહીને ગતિ આપે છે. તેને શુદ્ધ બનાવે છે. એ રક્તમાં જો કરુણાના બે બિન્દુઓ ભળે તો તે સજીવ બની જાય છે. કરુણા વિના એ માંસના ટુકડાની કોઈ કિંમત નથી.

એક કવિ કહે છે

दया हीन पाथरिया होरा जनम गवांय,
कि पत्थरसे दिलको क्यों न फूल बनाय,
कोमलताका भाव न मनमें,
फिर क्या सुंदरता तनमे जीवन दिय बरसाय।

દયા વિના જીવન એ કાગળનાં ફૂલ જેવું છે. ફૂલ છે પણ તે એવું કે જેમાંથી સુગંધ મરી પરવારી હોય. દયાના અભાવમાં જીવન સૂકું રેતીના રણ જેવું છે. જીવનમાં જો નાનું સરખું દયાનું ઝરણું ફૂટે છે તો આખું જીવન ખીલી ઊઠે છે. તેનામાં માનવતાની હરિયાળી ફૂલે ફાલે છે.

વૈદિક દર્શનમાં એક નાનું રૂપક છે. જ્યારે વિશ્વકર્માએ સર્વ સૃષ્ટિનું નિર્માણ કર્યું અને પોતાની બનાવેલી સુંદર સૃષ્ટિ ઉપર એકવાર નજર ફેરવી તો તે પોતાની કળા ઉપર વારી ગયા. પણ એક વિચાર તેમના મનમાં આવ્યો કે આ સૃષ્ટિનો ઉપભોગ કરનાર તો કોઈ છે નહિ, પછી તેનો આનંદ કોણ માણશે? ત્યારે વિશ્વના સર્વશક્તિમાન માનવીનું નિર્માણ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો.

આ શુભ સંકલ્પની જાણ જ્યારે સત્યને થઈ ત્યારે તે વિશ્વકર્મા પાસે આવ્યું અને બોલ્યું — ભગવન્! આવી ભૂલ ન કરશો. એ પ્રાણી દંભ અને બેઈમાની ફેલાવીને અસત્યને જન્મ આપશે અને આપની શુભ સૃષ્ટિને અશુભ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરશે. ન્યાયને પણ ખબર પડી. તેણે કહ્યું — ભગવન્! માનવ નામનું પ્રાણી કેવળ સ્વાર્થી જ બનશે. જ્યારે તેનો સ્વાર્થ જોખમાતો જણાશે ત્યારે તે પોતાનાં માતા પિતા ભાઈ સુદ્ધાંને મારી નાખશે. શાંતિએ જ્યારે વિશ્વકર્માના માનવની રચના કરવાના નિશ્ચયની વાત જાણી ત્યારે તેણે કહ્યું — હે નાથ! માનવી સત્ય અને ન્યાય એ બન્નેથી

પાછળ તો લટ્ઠ લઈને પડવાનો એ એ ગયા તો પછી હુ કયા રહીશ ? આખી સૃષ્ટિમા એ પ્રાણી સહારનુ સાધન બનશે ત્યારપછી, વિશ્વકર્માની સૌથી નાની પુત્રી દયા આવી. તેણે કહ્યુ "પિતાજી ! એ પ્રાણીનુ તમે જરૂર નિર્માણ કરો જો આપના બધા દૂતો સુધારવામા નિષ્ફળ નિવડશે તો હુ તેને સુધારવા પ્રયત્ન કરીશ" પછી, દયાના અનુરોધથી, વિશ્વકર્માએ માનવીની રચના કરી

ખરેખર, દયાનો નજીવો, સાધારણ સ્પર્શ પણ હૃદયને કોમળ અને મધુર બનાવી દે છે એટલા માટે તો આગમમા અનુકપાને સ્થાન છે. એ અનુકપા જ પશુને માનવી અને માનવીને દેવ બનાવી શકે છે.

જ્ઞાતા સૂત્રમા જુઓ પહેલા અધ્યયનમા જ કરુણાની વાત સભળાવી છે મગધ સમ્રાટ શ્રેણિકના પુત્ર રાજકુમાર મેઘ, ભગવાન મહાવીરની અમૃત-વાણીનુ પાન કરી, રાજભવનની જીવિત લક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી, મુનિ બને છે પહેલી રાત્રે, જ્યારે દીક્ષા મહોત્સવની શરણાઈઓના સૂર હજી કાનમાં ગુજી રહ્યા હતા, ત્યારે સુકુમાર મેઘમુનિને આખી રાત ઉઘ ન આવી કયા ફૂલોની સુકોમળ શૈય્યા અને કયા જમીન પર એક વસ્ત્રનુ બિછાનુ ! આ શૈય્યા અને મુનિઓના સ્વાધ્યાય તથા મુનિઓની થતી અવરજવર એ બન્નેએ મળીને નવદીક્ષિત મુનિના મહેલની યાદ તાજી કરાવી તેના મનમા થયુ કે હુ કેવો ભોળવાઈ ગયો ! રાજમહેલનો સ્વર્ગીય વૈભવ છોડીને અહી આવી ફસાયો ! કેટલી મોટી ભૂલ કરી ?

તેની મમતાળુ માતાએ કેટલોય સમજાવ્યો હતો પણ દીક્ષાની પણ એક ધૂન હતી છેવટે તેણે વિચાર કરતા કરતા નિશ્ચય કર્યો કે સવારમા ભગવાન મહાવીર પાસે ઉઠતાવેત જવુ અને સયમના બધા સાધનો તેમને સોપી દઈ, ઘેર ચાલ્યા જવુ અને કહી દેવુ કે સાધનાનો ભાર આ કોમળ શરીર સહન કરી શકતુ નથી

અને આમ રાજભવનોના સ્વપ્ના સેવતા, મેઘકુમાર સવાર પડવાની રાહ જોતા હતા સવાર પડ્યુ સૂર્યના પ્રથમ કિરણો દેખાતા જ તે ભગવાન મહાવીર પાસે પહોચ્યા વદન કર્યા ત્યારે ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ—"મુનિ મેઘ ! રાત્રીના મુનિઓના સ્વાધ્યાય અને અવરજવરથી તમે વિચલિત થઈ ગયા ! ભૂમિની શૈય્યાએ તમને મહેલોની સુકોમળ શૈય્યાની યાદ દેવરાવી ! અને તમે મનમા સવારે મારી આજ્ઞા લઈ, મહેલમા જવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ મેઘ ! જરા તમે તમારી પાછલી વાતોનુ સ્મરણ કરો જ્યારે તમે

વિશાળકાય હાથીનો દેહ ધારણ કર્યો હતો. તમે એક હાથીના ટોળાના આગેવાન હતા. તમે તમારા પરિવાર માટે વનમાં એક વિશાળ મંડપ બનાવ્યો હતો. એક વખત વનમાં પ્રચંડ દાવાનળ લાગ્યો અને તમે એ મંડપમાં તમારા ટોળાં સાથે સહુના પ્રાણની રક્ષા માટે પહોંચ્યા.

જેમ જેમ આગ વધતી ગઈ તેમ તેમ વનનો એક એક ખૂણો તેમાં સપડાતો જતો હતો. પ્રચંડ પવનને લીધે આગ વધતી જતી હતી. ત્યારે વનનાં બીજાં પ્રાણીઓ પણ આત્મરક્ષા માટે તમારા તે મંડપમાં આવ્યાં. અને તમે પ્રેમથી સર્વને જગા આપી. આ આગને લીધે જ જગત વેર પણ ભૂલાઈ ગયાં. સિંહ અને બકરી પણ તમારા મંડપમાં એકબીજાની નજીક બેઠાં હતાં. ખરેખર દુઃખની સમાન અવસ્થા આત્મીયતાને ગાઢ બનાવે છે. જેવી રીતે અંધારામાં દરેક નાની મોટી વસ્તુ પોતાનો ભેદભાવ ભૂલી એક સરખી બની જાય છે તેવી જ રીતે દુઃખના અંધકારમાં પ્રાણીઓ પોતાનાં વેર ભૂલી જાય છે.

તમારા મંડપમાં વનનાં બધાં પ્રાણીઓ મહેમાન બન્યાં હતાં. તે વખતે એક નાનું સસલું ત્યાં આવ્યું. પરંતુ આખોય મંડપ બધાં પશુઓથી ચિક્કાર ભરાઈ ગયેલો હતો. આ નાના સરખા સસલા માટે પણ તેમાં જગા રહી ન હતી. તે વખતે તમારા શરીરે ખંજવાળ આવવાથી તમે એક પગ ઊંચો કર્યો. તે વખતે સસલાએ ત્યાં જગા ખાલી જોઈ અને ત્યાં આવી બેસી ગયું. તમે જોયું કે પગ નીચે મૂકવાની જગા નહોતી. અને મેઘકુમાર! એ વખતે ગજેન્દ્રરૂપ તમે વિચાર કર્યો કે આ નાનું પ્રાણી મારા શરણમાં આવ્યું છે. જો મારો પગ હું નીચે મૂકીશ તો એક ક્ષણ માત્રમાં તેના પ્રાણ નીકળી જશે. તમારું મન કરુણાથી ભરાઈ ગયું. તમે તમારો પગ જમીન પર ન મૂકતાં અદ્ધર રાખ્યો. તે વખતે તમારા હૃદયની કરુણાને કારણે તમે મનુષ્ય ગોત્ર બાંધ્યું.

આગમ આ વાતની સાક્ષી આપે છે.

तएणं तुमं मेहा ! ताए पाणाणुकंपियाए, भूयाणुकंपियाए,
जीवाणुकंपियाए सत्ताणुकंपियाए, संसारे परीत्तिकए माणुस्साउए निबद्धे

—જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્ર અ. ૧

મહાશ્રમણ ભગવાન મહાવીર બોલ્યા—પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વની આ અનુકંપાથી જ તમે સંસારને સીમિત કર્યો અને મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધ્યું.

ત્રણ દિવસ વીત્યા. દાવાનળ શાંત થયો. પશુપક્ષીઓ પોતપોતાને

સ્થાનકે પહોચ્યા ગજેન્દ્રરૂપ તમે જગા ખાલી જોઈ જમીન પર પગ મૂકવા માડ્યો પણ ત્રણ દિવસથી અદ્ધર રહેવાને લીધે પગમા ખાલી ચઢી ગઈ હતી ચોથે દિવસે પગ જમીન પર મૂકવા જતા આખુ શરીર જમીન પર પડી ગયુ અને પ્રાણ નીકળી ગયા આ હાથીના જીવે રાજા શ્રેણિકના મહેલમા રાજકુમાર તરીકે જન્મ લીધો

પૂર્વજન્મની આ વાત સાભળતા મેઘકુમારની વિચારધારાએ નવો વળાંક લીધો તે સયમમા સ્થિર થયા, અને ગમે તેવા કષ્ટોનો સામનો કરવા માટે તે તૈયાર થયા

આ કરુણાનો સ્પર્શ પશુમાથી માનવ અને માનવમાથી દેવ બનાવે છે એટલે એક વિચારક કહે છે-રૂપ શુ જુઓ છો ? ગુણ જુઓ કુળમા શુ જોવાનુ છે ? શીલને જુઓ અધ્યયન જોવા કરતા પ્રતિભાનો ચમત્કાર જોવો જોઈએ ભાષણમા શુ જોવુ ? આચરણ જોવુ જોઈએ તપ જોવા કરતા સહનશીલતા જુઓ ધર્મના દયા જુઓ કેમકે, રૂપ અને કુળ તો બાહ્ય આખોને માટે છે, જ્યારે ગુણ અને શીલ તો આતરિક સૌન્દર્ય છે અધ્યયન અને ભાષણ માનવીનુ મૂલ્યાકન કરવાના સાધન ગણાય છે, પણ તેમા કોઈક વખત ભૂલ થવાનો સભવ છે વિશાળ અધ્યયન કરનાર અને લાબા ભાષણો કરનારના અતર જુઓ તો કેટલી વખત તદ્દન ખાલી જ હોય છે

એટલે, જીવનનુ મૂલ્યાકન અધ્યયન અને ભાષણથી નહિ, પ્રતિભા અને આચરણથી કરો તપથી દેહ દુર્બળ બની શકે છે પણ આપણે દેહને નહિ, વાસનાને દુર્બળ બનાવવી છે શરીર તો અનેકવાર જન્મ્યુ છે, અનેકવાર મર્યુ છે પણ આપણે તો મનને મારવુ છે જો તપની સાથે સહનશીલતા આવી તો સમજો કે હીરો સોનાની વીટીમા જડાઈ ગયો તમે ધર્મની તુલના માત્ર ક્રિયાકાડોથી ન કરશો તમે એ જુઓ કે તમારા હૃદયમા દયા અને કરુણાની લાગણીઓ છે કે નહિ જો તે ન હોય તો ધાર્મિક ક્રિયાઓ સૂકી રેતી જેવી છે માત્ર કરુણા જ એ સૂકી રેતીને સ્નિગ્ધતા અર્પી શકે છે

પ્રેમની આ ત્રણ ધારાઓ સક્ષેપમા આપની સમક્ષ રજૂ કરી ગયો છુ ભક્તિ, મૈત્રી અને કરુણાની ત્રિવેણી, આપના ઉરમા સદૈવ વહેતી રહે અને જનગણમનના તાપને ધોતી રહે એ જ કલ્યાણની કામના છે

તા ૨૭-૭-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા.

૧૬ મનનુ માધુર્ય-વિનમ્રતા

મનની કોમળતા જીવનની મિઠાશ છે. મધની મિઠાશ જ્યારે વાણીમાં ઉતરે છે ત્યારે તે વિનમ્રતા કહેવાય છે. પુષ્પોની કોમળતા જ્યારે હૃદયમાં આવે છે ત્યારે જીવનમાં વિનય પ્રવેશ કરે છે અને ત્યારે જ જીવનની પ્રત્યેક ક્રિયાઓમાં તે સાકાર થાય છે. અહંકાર દેવતાને શૈતાન બનાવે છે ત્યારે વિનમ્રતા શૈતાનને દેવ બનાવે છે. વિનમ્રતા એ દેવતાઈ પાંખ છે, જે જીવનને ઊંચે લઈ જાય છે.

જીવનનો કોઈક એવો નિયમ છે કે માનવી નમીને જ આગળ વધી શકે છે. જે ઘડો પાણીમાં નમે છે તે જ ભરાય છે. કૂવામાં ઘડો નાખીએ અને જોઈએ તો જણાશે કે ઘડો પોતે પાણીમાં છે તેની ચારે બાજુએ પાણી છે પરંતુ તે તો ખાલી જ હોય છે. તેમાં એક ટીપું પણ પાણી ભરાતું નથી. જ્યારે તે એક બાજુ નમે છે ત્યારે જ તેમાં પાણી ભરાય છે. તેવી રીતે જો જીવનના ઘડાને જ્ઞાનથી ભરવો હોય તો નમવું પડશે. જો નમન કરતાં ન શીખ્યા તો પછી ભલે આપ કોઈ પણ સંતની પાસે જાઓ, કોઈ વિદ્વાનની પાસે ભલે જાઓ, કોઈ દર્શનશાસ્ત્રના પ્રોફેસર કે ઈતિહાસ, ભૂગોળ કે સાયન્સના નિષ્ણાત હોય તેની પાસે જઈ આપ આપની જાતને વિજ્ઞાનના મહા સાગરમાં જોઈ શકશો. પરંતુ હૃદયમાં વિનમ્રતા નહિ તો તેની પાસેથી જ્ઞાનનો પૂર્ણ પ્રકાશ પ્રાપ્ત નહિ થાય.

વિનમ્રતાના અભાવમાં વિશેષજ્ઞ પણ તમારી સામે પોતાનું દિલ નથી ખોલી શકતો. કારણ કે શિષ્યની ગેરશિસ્ત અને ઉદ્ધતતા તેના મનમાં ખિન્નતા પેદા કરે છે અને આ ખિન્નતા હૃદયના ખુલતા દરવાજાને બંધ કરી દે છે.

આજના વિદ્યાર્થીવર્ગમાં જ્ઞાનનું ઊંડાણ જોવામાં આવતું નથી. તેમનું

ક્ષેત્ર વિસ્તૃત છે, પુસ્તકો પુષ્કળ છે, કોલેજો વિશાળ છે, વ્યવસ્થા સુદર છે, છતા વિદ્યાર્થીની જ્ઞાનની ઝોળી ખાલી છે જ્યારે કોઈ ગહન પ્રશ્ન થાય છે ત્યારે તે દિવાલ તરફ આખો કરી બેસી જાય છે તેનામા સત્યને સ્પર્શવાનુ સાહસ પણ જણાતુ નથી કેમ ? આ બધાનો વિચાર કરશો તો જણાશે કે વિદ્યાર્થીવર્ગમા એવી કાઈક ત્રુટિ છે જે તેને જ્ઞાનના ઊડાણમા પહોચવા દેતી નથી જ્ઞાનની ધારા વહે છે તે ઉપર ઉપરથી વહી જાય છે, પરતુ અદર પ્રવેશ કરી જીવનને ભીજાવી શકતી નથી, કારણ કે આજના વિદ્યાર્થી–જીવનમા વિનમ્રતાની માટીની કમી છે માટીને સ્થાને પથ્થર જડાયેલ છે પથ્થરમા ચમક છે, ચળકાટ છે અને હજી વધુ ચમક લાવી પણ શકાય તેમ છે પણ પથ્થરમા પલળવાની શક્તિ નથી એ શક્તિ તો માટીમા જ છે કે જે એક એક કણને ભીજાવી, નરમ બનાવી તેમાથી અકુરો ફોડી શકે છે. આ માટીમા જ એ શક્તિ છે કે એકમાથી હજાર બીજ ઊગી શકે છે પથ્થર પર પડેલા અનાજના દાણા નાશ જ પામે છે પથ્થર અને માટી બન્ને અનાજના દાણાઓનુ અસ્તિત્વ મિટાવી દે છે, પણ પથ્થરથી કાઈ નવુ સર્જન થતુ નથી, જ્યારે માટીનો પ્રત્યેક કણ બીજના એક એક અણુમા નવચેતના લાવે છે અને એકમાથી અનેક કણો સર્જાય છે આમ માટીના સયોગે એકના હજારો થાય છે, જ્યારે પથ્થર કોરો ને કોરો જ રહી જાય છે

માટે હૃદયને પથ્થર જેવુ કઠોર નહિ, પણ માટી જેવુ કોમળ બનાવો તો જ તેમા જ્ઞાનના અકુરો ફૂટી શકશે એટલે જ તત્ત્વવેત્તાઓ કહ્યુ છે કે જો ગુરુની પાસે ખાલી જશો તો ગુરુને પણ ખાલી કરીને આવશો જો મન-રૂપી ઘટ પહેલેથા જ અહકાર, મદ અને મત્સરની વિકૃતિઓથી ભરેલો હશે તો તેમા જ્ઞાનનુ અમૃત ક્યાથી ભરાશે ? જો કદાચ પરાણે તેમા અમૃત રેડ-વાનો પ્રયત્ન કરશો તો, અમૃત ઉપરથી ઢોળાઈ ચાલ્યુ જશે અને જ્ઞાનનો સ્પર્શ થવાથી અહકાર ખીલી ઊઠશે અહકાર ઉપર જ્ઞાનની પાંખડી બેસશે જે ભયકર નીવડશે પછી એવો પડિત 'અધૂરો ઘડો છલકાય'ની કહેવત સાચી પાડશે

જીવનનો કુભ જો જ્ઞાનના અમૃતથી ભરવો હોય તો પહેલા તેમાથા અહના વિષને કાઢી નાખવુ જોઈએ તે સિવાય તે જ્ઞાનને પણ વિષમય બનાવી દેશે ઝેરનુ એક ટીપુ વાસણમા ભરેલા દૂધને ઝેર બનાવી દે છે, તો તે પણ ઝેર જ બની જાય

જ્યા સુધી સોનુ નરમ ન થાય ત્યા સુધી તેના ઘાટ ઘડી શકાતા

નથી. તેવી રીતે જ્ઞાનના ઘાટ ઘડવા માટે હૃદયરૂપી સુવર્ણને નરમ બનાવવું જોઈએ. આથી જ જીવન અને જગતના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરે પાવાપુરીમાં અંતિમ પ્રવચનનો પ્રારંભ કરતાં સર્વપ્રથમ વિનય ધર્મને જ સ્થાન આપ્યું છે કરુણાવતાર મહાત્મા બુદ્ધે આપેલ ઉપદેશોને તેમની પછીના શિષ્યોએ 'વિનય પિટક' ને નામે સગૃહિત કર્યા છે

પાશ્ચાત્ય જગતના વિદ્વાન હેનરી કહે છે કે જો આપણે સ્વર્ગમાં જવું હશે તો નમવું પડશે. કારણ કે સ્વર્ગની છત તો ઊંચી છે પણ દરવાજો નાનો છે માટે આપણે નમવું પડશે. ભગવાનના સમવસરણમાં દેખાતાં પગથિયાં પણ આપણને એ જ સંદેશ આપે છે કે અમે નીચે ઝૂકીને ઊંચે ચડીએ છીએ.

નમવું એ જરૂરી છે પરંતુ કેવળ શરીરથી નમવું તે વિનય નથી. ઘડિયાળનો લોલક તો દિવસમાં હજારો વાર ઝૂકે છે. આપણે આપણા સ્વાર્થ માટે રાત દિવસ ઝૂકીએ છીએ આવા ઝૂકવાનો કોઈ અર્થ નથી. એમ તો કસરત કરતી વખતે આખું શરીર વળે છે નમે છે પણ કસરતનું નમન વંદન નહિ કહેવાય. કેમકે રોજ દોઢ કલાક કસરત કરી પસીનો ઉતારનાર યુવક પિતાને સન્માન આપવા ખુરશીમાંથી બેઠો પણ થવાની તસ્દી લેતો નથી ગુરુના ચરણે પડવામાં તે શરમ અનુભવે છે ખરી વાત એ છે કે વિનયમાં મન નમવું જોઈએ. તનની સાથે મન નમે ત્યારે જ વિનયની મધુરતા મળી શકે છે

મનને નમાવવાની પહેલી શરત છે અહંકારનું ગળી જવું જ્યાં સુધી મનનું અહં ગળતું નથી ત્યાં સુધી ગુણીજનોના ગુણો જોઈને નમન કરવાની ભાવના થતી નથી મનના અહંકારનો નાશ કરવા માટે આપણે આપણી જાતને નાની માનીએ. મનની લઘુતા જીવનની સરળતાની નિશાની છે જ્યાં લઘુતા છે ત્યાં લોકપ્રિયતા પણ છે

અધ્યાત્મયોગી કવિશ્રી આનંદઘનજી એક પદમાં લઘુતાના માહાત્મ્યનું વર્ણન કરે છે

> લઘુતા મેરે મન માની લઈ ગુરુગમ જ્ઞાન નિશાની.
> શિવરાજ ધામમે જાવે સખિયાં સ્થિરમિથ લાડ લડાવે.
> મોટા હોય તો નન ન પાવે જો જાવે તો શિર કટાવે.

આધ્યાત્મિક યોગીએ ત લઘુતાનું માર્મિક ચિત્ર પ્રસ્તુત કરે છે લઘુતા કેટલી મોહક છે! નાનું બાળક દરેકને પ્રિય હોય છે શત્રુનું બાળક હોય

તો પણ તેને ખોળામા લેવાનુ દિલ થાય છે માણસની વાત તો ઠીક પણ કૂતરીના પણ નાના ગલુડિયા પ્રિય લાગે છે નાના છોકરાઓ તેમને ઉપાડીને ફરે છે નાના બાળકો રાજાના મહેલમા ઘૂસી જાય તો પણ તેમને કોઈ રોકી શકતુ નથી રોકવાની વાત તો શી પણ રાણી—મહારાણી પણ તેમને ખોળામા બેસાડી દે છે તેનુ પણ વાત્સલ્ય જાગી ઊઠે છે પ્રેમથી તેને ખવડાવશે, પીવડાવશે, તેનુ મન રજન કરશે અને વાત્સલ્ય-રસમા પોતાની બધીયે ચિંતાઓ થોડા વખત માટે ભૂલી જશે

વર્ષો વીત્યા પછી બાળકમાથી કિશોર અને કિશોરમાથી તરુણ બન્યો. હવે જો એ યુવક કદાચ રાજમહેલમા જવા માગે તો તેને કોણ જવા દેશે? કદાચ દુર્વાસના સાથે તેણે બળપૂર્વક પ્રવેશ પણ કર્યો તો તેની સલામતી પણ જોખમમા આવી પડશે અને જીવતો બહાર નીકળી શકશે કે કેમ તે પણ એક પ્રશ્ન રહેશે

જેના જીવનમા, જેટલે અશે લઘુતા હોય તેટલે જ અશે દુનિયા તેને પૂજે છે અસત્યનો સામનો પણ તે જ કરી શકે છે અધ વિશ્વાસોમા ભટકતી જનતાને તે પ્રકાશ પણ આપે છે અને ખોટી પરપરાઓને વળગી રહેતી દુનિયાને તે લપડાક પણ લગાવે છે, છતા જનતા તેની વાતને પ્રેમપૂર્વક સાભળે છે સત્ય વાત એ છે કે દુનિયાની સામે ઊભા રહેવાની શક્તિ નમ્રતામા જ છે

ભગવાન મહાવીર, ઇસુ ખ્રિસ્ત, મહાત્મા બુદ્ધ, ભક્ત પ્રહ્લાદ, શ્રીકૃષ્ણ વગેરે મહાપુરુષો દુનિયાની સામે થઈ રહ્યા હતા કારણ કે તેઓ નમ્રતાના સાક્ષાત અવતાર હતા જનપ્રવાહની સામે થવાની શક્તિ તેમણે નમ્રતામાથી જ મેળવી હતી જગતની સામે સફળતાપૂર્વક એકલા ઊભા રહેવાની શક્તિ નમ્રતા વિના અસભવિત છે

નમ્રતાના ત્રણ લક્ષણો છે —

૧ કડવા પ્રશ્નનો મીઠો ઉત્તર આપવો
૨ ક્રોધના ભડકા વખતે ચૂપ રહેવુ
૩ અપરાધીને દડ દેતી વખતે પણ ચિત્તને કોમળ રાખવુ

કડવી વાતનો કડવો ઉત્તર તો પશુઓ પણ વાળે છે જો કદાચ તમે આવેશમા આવી જઈ તેને તિરસ્કારો છો તો તે પણ ગરમ થઈ જાય છે પણ માનવ! તુ પશુઓ કરતા ઉચ્ચ સ્થાને છે પશુઓ નીચુ મો રાખી

નથી. તેવી રીતે જ્ઞાનના ઘાટ ઘડવા માટે હૃદયરૂપી સુવર્ણને નરમ બનાવવું જોઈએ. આથી જ જીવન અને જગતના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરે પાવાપુરીમાં અંતિમ પ્રવચનનો પ્રારંભ કરતાં સર્વપ્રથમ વિનય ધર્મને જ સ્થાન આપ્યું છે કરુણાવતાર મહાત્મા બુદ્ધે આપેલ ઉપદેશોને તેમની પછીના શિષ્યોએ "વિનય પિટક" ને નામે સંગ્રહિત કર્યો છે

પાશ્ચાત્ય જગતના વિજ્ઞાન ફ્રેંકલીન કહે છે કે જો આપણે સ્વર્ગમાં જવું હશે તો નમવું પડશે. કારણ કે સ્વર્ગની છત તો ઊંચી છે પણ દરવાજો નાનો છે માટે આપણે નમવું પડશે. ભગવાનના સમવસરણમાં ઢોળાતાં ચામરો પણ આપણને એ જ સંદેશો આપે છે કે અમે નીચે ઝૂકીને ઊંચે ચઢીએ છીએ.

નમવું એ જરૂરી છે પરંતુ કેવળ શરીરથી નમવું તે વિનય નથી. ચાકરીનો મારો તો પચીસ વાર ઝૂકે છે આપણે આપણા સ્વાર્થ માટે રાત દિવસ ઝૂકીએ છીએ આવા ઝૂકવાનો કોઈ અર્થ નથી. એમ તો કસરત કરતી વખતે આખું શરીર વળે છે નમે છે પણ કસરતનું નમન વંદન નહિ કહેવાય. કેમકે રોજ દોઢ કલાક કસરત કરી પસીનો ઉતારનાર યુવક પિતાને સન્માન આપવા ખુરશીમાંથી બેઠો પણ થવાની તસ્દી લેતો નથી. ગુરુના ચરણે પડવામાં તે શરમ અનુભવે છે ખરી વાત એ છે કે વિનયમાં મન નમવું જોઈએ. તનની સાથે મન નમે ત્યારે જ વિનયની મધુરતા મળી શકે છે

મનને નમાવવાની પહેલી શરત છે અહંકારનું ગળી જવું જ્યાં સુધી મનનું અહં ગળતું નથી ત્યાં સુધી ગુણીજનોના ગુણો જોઈને નમન કરવાની ભાવના થતી નથી. મનના અહંકારનો નાશ કરવા માટે આપણે આપણી જાતને નાની માનીએ. મનની લઘુતા જીવનની સરળતાની નિશાની છે જ્યાં લઘુતા છે ત્યાં લોકપ્રિયતા પણ છે

આપણા મહેતાજી કવિશ્રી આનંદઘનજી એક પદમાં લઘુતાના માહાત્મ્ય વર્ણન કરે છે

> લઘુતા મેરે મન માની લઈ ગુરુગમ જ્ઞાન નિશાની.
> ...નગ્ન ધામમેં જાવે સખિયાં દિલભિન્ન થાર થાવે
> જો હોય તો તન ન ચાવે તે જાવે તો ચિર કરાવે.

આધ્યાત્મિક યોગીરાજ લઘુતાનું માર્મિક ચિત્ર પ્રસ્તુત કરે છે લઘુતા કેટલી મ[illegible] નાનું બાળક રોગને ચિર હોય છ વડુનું બાળક [illegible]

ગુરુ આવ્યા છતા ઊભો પણ થતો નથી ! આવી ભાવના હોય, અથવા મોટાનુ જેટલુ વધારે સન્માન કરીશુ તેટલા તે વધારે પ્રસન્ન થશે અને બીજા જોનારા પણ મારી નમ્રતાને વખાણશે, આવી બન્ને ભાવનાઓથી કરવામા આવતો વિનય તે લોકોપચાર વિનય છે

૨. ભય વિનય : અપરાધી, ન્યાયાધીશનો ખૂબ જ વિનય કરે છે. તે જાણે છે કે જો તેમનુ સન્માન નહિ કરુ અને તે નારાજ થશે તો સજા વધારે કરશે વિદ્યાર્થીના હાથે ભૂલ થઈ જવાથી તે પણ ક્યારેક ક્યારેક શિક્ષકનુ ખૂબ સન્માન કરે છે આ રીતે શિક્ષકને સતોષીને, ઓછી સજા પ્રાપ્ત કરે છે શિષ્ય પણ અપરાધમા આવે ત્યારે આચાર્યનુ વધુ સન્માન કરે છે તે આચાર્યનુ સન્માન એ માટે નથી કરતો કે તેમની પાસે આચાર-ધર્મની પરપરા સુરક્ષિત છે અથવા તે સઘના નાયક છે અથવા તો તે સયમના રસ્તા ઉપરથી ભટકતા સાધુઓને સન્માર્ગે ચઢાવે છે પણ અપરાધી શિષ્ય, તેમના આત્મિક ગુણોથી આકર્ષાઈને નહિ પણ પ્રાયશ્ચિતથી બચવા માટે આચાર્ય પ્રત્યે વિનયનુ પ્રદર્શન કરે છે આવી જાતનો જે વિનય તે ભય વિનય છે

૩. અર્થ વિનય : કલાર્ક મેનેજરનુ સન્માન કરે છે. મેનેજર પેઢીના માલિકનુ સન્માન કરે છે. મુનીમ શેઠનુ સન્માન કરે છે અને શેઠ પ્રધાનોનુ સન્માન કરે છે આ બધાની પાછળ એક નાની સરખી ચીજ-પૈસા કામ કરે છે વિનય રાખવો જોઈએ માટે આમા વિનય રાખવામા આવતો નથી. પણ પોતાના કરતા વધુ સપત્તિશાળી છે માટે તેમને નમવુ જરૂરી છે, એમ માની ઝૂકે છે જો વિનયનુ સાચુ સ્વરૂપ હૃદયમા વસ્યુ હોય તો માલિકની પાસે બકરી જેવો બની જતો મેનેજર, કલાર્કની સામે કેમ સિહ જેવો બની જાય છે ? અને પ્રધાનોને નીચા વળીવળીને સલામો કરનાર શેઠ, મુનીમની જરાક ભૂલ થતા કેમ રાતાપીળા થઈ જાય છે ?

તેનુ કારણ એ છે કે આ વિનયમા તેનુ અસલ સ્વરૂપ નથી પણ વિનયના સ્વાગમા પૈસા છુપાયેલા છે આને અર્થ વિનય કહેવામા આવે છે.

૪ કામ વિનય-જેના હૃદયમાં વાસના ભરેલી છે તે પણ નમે છે તે તો એટલો નમે છે કે નાના બાળકને પણ પ્રણામ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે નાના માણસોના પગમા પોતાનુ મસ્તક મૂકવા પણ તૈયાર થાય છે પણ ક્યારે ? કે જ્યારે વાસનાનુ પાપ પહાડ પર ચઢી પોકારવા માડતુ

આવે છે જ્યારે તું ઊંચે મોઢે, છાતી કાઢીને ફરે છે એટલે ઝેરનો ઉત્તર ઝેરથી વાળવામાં માનવતાની કાંઈ કિંમત નથી. તું તો ઝેરનો ઉત્તર અમૃતથી આપ. વાદળ, પૃથ્વી ઉપરના ખારાં પાણીમાંથી પાણી ખેંચે છે પણ મીઠા પાણીના રૂપમાં પૃથ્વી ઉપર વરસે છે તો તમે સાગર નહિ વાદળ બનો. સાગર પાસે અસીમ જળ છે તે રત્નાકર કહેવાય છે છતાં તે પૃથ્વીથી ઊંચે ચઢી શકતો નથી. તેનો મોટામાં મોટો દોષ એ છે કે મીઠા પાણીને ખારું બનાવી દે છે તો તમે પૃથ્વીના પેટાળ પર, પેટે ચાલનારા કીડા નહિ પણ આકાશની સ્વતંત્ર હવામાં શ્વાસ લેનાર વાદળ બનો અને કટુતાને મિઠાશમાં પલટાવવાની કળા શીખો.

વિનયનું બીજું લક્ષણ છે ક્રોધના ભડકા વખતે શાંત રહેવું. ક્રોધની સળગતી જ્વાળાઓમાં પેટ્રોલ છાંટવાનું કાર્ય કોઈ બુદ્ધિમાનનું કાર્ય નથી. જો આપનાથી બની શકે તો આગ વખતે પાણીનું કામ કરો નહિ તો તમારી જાતને બચાવી અલગ થઈ જજો.

ત્રીજી વાત અપરાધીને દંડ દેતી વખતે પણ ચિત્ત કોમળ રહેવું જોઈએ. કોઈ સાધુના જીવનમાં દોષ લાગે છે તો આચાર્ય તેને પ્રાયશ્ચિત આપે છે તેમ છતાંય આચાર્યના મનમાં શિષ્ય પ્રત્યે કેટલી કોમળ ભાવના હોય છે માતા ઘણી વખત બાળકને શિક્ષા કરતી હોય છે કઠોર શિક્ષા કરતી વખતે તેમાં ક્રૂરતા દેખાતી હોય છે જોનારને કેટલીક વખત એમ પણ લાગે કે શું બાળક પર અસીમ મમતા રાખનાર આ જ માતા છે! કે જેની વાત્સલ્યની ધારા બિલકુલ સુકાઈ ગઈ છે અને માત્ર રેતી જ બાકી રહી હોય એમ લાગે છે પણ બહારથી જોનારને શી ખબર પડે કે આ કઠોર દેખાવા આવરણ નીચે વાત્સલ્યનું કોમળ ઝરણું વહી રહ્યું છે। તેવી રીતે શિક્ષા કરતી વખતે હાથ ભલે કઠોર બને પણ મન કઠોર ન બને તે જો જો. એટલે જ શિષ્યની ભૂલ વખતે કઠોર શિક્ષા કરનાર આચાર્યને પણ વિનયની પ્રતિમૂર્તિ કહેવામાં આવેલ છે અને આગમોમાં તેમની વિનમ્રતાની ગાથાઓ ગવાઈ છે આ લોકમાં માનવે વિનયી રહેવાનું છે પણ વિનયની પાછળ ભય અગર સ્વાર્થ પણ કામ કરે છે

તત્ત્વવેત્તાઓએ વિનયના પાંચ રૂપ બતાવ્યાં છે:

૧ **લોકોપચાર વિનય** આ જાતના વિનયમાં અંતરની પ્રેરણા વિના માત્ર બહારનો દેખાવ હોય છે મોટાઓ આવ્યા અને સ્વાગત નહિ કરીએ તો લોકોમાં ખરાબ દેખાશે. લોકો કહેશે કે કેટલો અવિનયી છે!

ગુરુ આવ્યા છતા ઊભો પણ થતો નથી! આવી ભાવના હોય, અથવા મોટાનુ જેટલુ વધારે સન્માન કરીશુ તેટલા તે વધારે પ્રસન્ન થશે અને બીજા જોનારા પણ મારી નમ્રતાને વખાણશે, આવી બન્ને ભાવનાઓથી કરવામા આવતો વિનય તે લોકોપચાર વિનય છે

૨. ભય વિનય : અપરાધી, ન્યાયાધીશનો ખૂબ જ વિનય કરે છે. તે જાણે છે કે જો તેમનુ સન્માન નહિ કરુ અને તે નારાજ થશે તો સજા વધારે કરશે વિદ્યાર્થીના હાથે ભૂલ થઈ જવાથી તે પણ ક્યારેક ક્યારેક શિક્ષકનુ ખૂબ સન્માન કરે છે આ રીતે શિક્ષકને સતોષીને, ઓછી સજા પ્રાપ્ત કરે છે શિષ્ય પણ અપરાધમા આવે ત્યારે આચાર્યનુ વધુ સન્માન કરે છે તે આચાર્યનુ સન્માન એ માટે નથી કરતો કે તેમની પાસે આચાર-ધર્મની પર પરા સુરક્ષિત છે અથવા તે સ ઘના નાયક છે અથવા તો તે સ યમના રસ્તા ઉપરથી ભટકતા સાધુઓને સન્માર્ગે ચઢાવે છે પણ અપરાધી શિષ્ય, તેમના આત્મિક ગુણોથી આકર્ષાઈ ને નહિ પણ પ્રાયશ્ચિતથી બચવા માટે આચાર્ય પ્રત્યે વિનયનુ પ્રદર્શન કરે છે આવી જાતનો જે વિનય તે ભય વિનય છે

૩. અર્થ વિનય : કલાર્ક મેનેજરનુ સન્માન કરે છે. મેનેજર પેઢીના માલિકનુ સન્માન કરે છે મુનીમ શેઠનુ સન્માન કરે છે અને શેઠ પ્રધાનોનુ સન્માન કરે છે આ બધાની પાછળ એક નાની સરખી ચીજ-પૈસા કામ કરે છે વિનય રાખવો જોઈએ માટે આમા વિનય રાખવામા આવતો નથી. પણ પોતાના કરતા વધુ સ પત્તિશાળી છે મ ટે તેમને નમવુ જરૂરી છે, એમ માની ઝૂકે છે જો વિનયનુ સાચુ સ્વરૂપ હૃદયમા વસ્યુ હોય તો માલિકની પાસે બકરી જેવો બની જતો મેનેજર, કલાર્કની સામે કેમ સિ હ જેવો બની જાય છે? અને પ્રધાનોને નીચા વળીવળીને સલામો કરનાર શેઠ, મુનીમની જરાક ભૂલ થતા કેમ રાતાપીળા થઈ જાય છે?

તેનુ કારણ એ છે કે આ વિનયમા તેનુ અસલ સ્વરૂપ નથી પણ વિનયના સ્વાગમા પૈસા છુપાયેલા છે આને અર્થ વિનય કહેવામા આવે છે.

૪ કામ વિનય-જેના હૃદયમાં વાસના ભરેલી છે તે પણ નમે છે તે તો એટલો નમે છે કે નાના બાળકને પણ પ્રણામ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે નાના માણસોના પગમા પોતાનુ મસ્તક મૂકવા પણ તૈયાર થાય છે પણ ક્યારે? કે જ્યારે વાસનાનુ પાપ પહાડ પર ચઢી પોકારવા માડનુ

હોય છે ત્યારે. તે વખતે તે એ પણ નહિ જુએ કે તે કોની સામે ઝૂકી રહેલ છે એવે વખતે નમી જ જાતો તે હસતાં હસતાં સાચવી લેશે. આમાં પણ વિનયનો માત્ર દેહ છે આત્મા નથી

પોતાના પ્રેમપાત્રની પ્રસન્નતા અને તેની એક હાસ્યલહરી માટે તે પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરવા તૈયાર રહે છે પણ આવો માણસ, જેના ચહેરા ઉપર સંયમનો પ્રભાવ છે તપનું તેજ છે તેવા કોઈ સંત મળી જતાં તેમને નમન કરવા તૈયાર નહિ થાય.

૫ આત્મ વિનય—આ જાતનો વિનય મુમુક્ષુ આત્માઓમાં જ જોવા મળે છે તેઓ ન તો સ્વાર્થ માટે નમે છે કે ન તો ભય કે પ્રલોભનો સામે ઘુટણીએ પડે છે તેઓ નમે છે માત્ર સદ્‌ગુણોની સામે કે જ્યાં કોઈ ગુણશીલ વ્યક્તિ દેખાય છે

પછી તેને વેશનો મોહ કે પંથનો પ્રેમ રહેશે નહિ તેને એવો આગ્રહ નથી હોતો કે અમુક પ્રકારનો વેશ હશે તો જ હું નમીશ અગર અમુક જાતના ક્રિયાકાંડ કે અમુક પંથમાં વિશ્વાસ રાખનારને જ હું નમીશ. આવો કોઈ આગ્રહ તેના મનમાં નહિ હોય. તે પંથ અગર વેશને નહિ પણ સદ્‌ગુણોની સામે જ પોતાનું શિર ઝુકાવશે. જ્યાં તેને સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્‌ચારિત્રની સાધના દેખાશે ત્યાં તેનું ગુણપૂજક મસ્તક નમી પડશે.

આકતી પરંપરામાં માત્ર વિનયનો જ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. ફક્ત ત્યાંજ વિનયનો આત્મા દેખાશે. બાકી બીજા સ્થરમાં તો વિનયનો દેહ છે વિનયનો વેશ છે પણ વિનયનો આત્મા નથી.

વિનયના આત્માને પારખનાર મહાસતીએ જૈન જીવનમાં સ્થાન મેળવ્યું છે એટલા જ માટે મહાન વિનયવંત ગૌતમસ્વામી જેવા સંતનું નામ બધાની જીભ ઉપર વસે છે

જૈનના ઘરમાં જન્મેલ એવી ભાગ્યે જ કોઈ વ્યક્તિ મળી આવશે કે જેને ગૌતમસ્વામી શાલિભદ્ર કે અભયકુમારના નામની ખબર ન હોય. તમને તો જરૂર યાદ હશે જ કેમ ન હોય? દિવાળીના દિવસે ચોપડા પૂજન વખતે મંગળ મુહૂર્તમાં આજ મહાપુરુષોનાં નામ તમારા ચોપડામાં સર્વપ્રથમ લખો છો. ગૌતમસ્વામીને માટે તો એક દોહરો લોકોની જીભે યાદ હોય છે જેને યાદ દેવરાવવાની જરૂર નથી કે—

અંગુઠે અમૃત વસે, લબ્ધિ તણા ભંડાર,
જય ગુરુ ગૌતમ સમરીયે, મનવંછિત દાતાર

આ દોહરો માંગલિકને અંતે જોડવામાં આવે છે અને આપને ખૂબ જ પ્રિય છે ઘણી જ આનંદની વાત છે કે આપ ભગવાન મહાવીરના પ્રથમ શિષ્ય અને એક પવિત્ર સંત પ્રત્યે આટલી શ્રદ્ધા અને સ્નેહ રાખો છો, પણ આ શ્રદ્ધાની પાછળ હેતુ શો છે?

આની પાછળ બે હેતુ હોઈ શકે છે પહેલો તો એ કે તે જ્યાં અંગુઠો રાખે છે તે વસ્તુ ક્યારે પણ ખલાસ થતી નથી જેવી રીતે ખીરના પાત્રમાં અંગુઠો રાખતાં ખીર અખૂટ બની ગઈ તેમ તમો પણ વિચાર કરતા હશો કે તમારી પાસે પણ કોઈ એવી લબ્ધિ આવી જાય કે તમે જ્યાં અંગુઠો રાખો તે વસ્તુ કદિ પણ ખૂટે નહિ આવી લબ્ધિ જો મળે તો તમે તેનો પ્રયોગ કયાં કરશો? મુહપત્તિ પર કે માળા ઉપર? ના ના તમે એટલા ભોળા નથી પહેલો પ્રયોગ તો ઝવેરાતની તિજોરી ઉપર કરશો કે અંગુઠો અડતાં જ લક્ષ્મી અક્ષય થઈ જાય

ગૌતમસ્વામીના સ્મરણનો બીજો હેતુ તેમના જીવનની પવિત્રતા, સરળતા, વિનમ્રતા અને તપોનિષ્ઠા આપણા જીવનમાં આવે તે છે

એમાંથી તમને કયો હેતુ પસંદ છે? પહેલો કે બીજો? તમે ભલે પહેલો હેતુ પસંદ કરો, પરંતુ જૈન શાસન તો બીજા હેતુને લક્ષમાં લઈને જ તેમની અર્ચના કરે છે

ગૌતમ પ્રભુના હૃદયમાં કેટલી સરળતા અને કેટલી વિનમ્રતા હતી, તેનું એક દૃષ્ટાંત તમારી સામે રજૂ કરું છું વીતરાગ પ્રભુ મહાવીરે, ગૌતમસ્વામીને કેટલીવાર શિક્ષા આપી છે દરેક વખતે તે કહેતા, "સમયં ગોયમ મા પમાયએ"–હે ગૌતમ! એક સમય માત્રનો પ્રમાદ કરીશ નહિ" ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના દસમા અધ્યયનમાં એક વાર નહિ, બે વાર નહિ, પણ ઓગણત્રીસ વાર આ પદ આવે છે

એક વ્યક્તિને એક વખત શિખામણ આપવામાં આવે તો તે સાંભળી લેશે બીજી વખત કહેતાં તે મનમાં સમસમી રહેશે અને ત્રીજી વાર કહેવા જશો તો ત્રાડ પાડશે–બસ, હું જ તમારી નજરમાં આવું છું દુનિયાભરની શિખામણ મને જ આપ્યા કરો છો બધા દોષ મારામાં જ ભર્યા છે?

પણ વિનય અને નમ્રતાના અવતાર ગૌતમપ્રભુ, ભગવાન મહાવીરના એક શબ્દને કેટલા આદરસહિત સાંભળતા હતા! તે કહેતા કે એક પિતાને પુત્ર પ્રત્યે કેટલું વાત્સલ્ય હોય છે! પણ તે જ વાત્સલ્ય પિતાને મોટેથી પુત્રને પ્રેરણા આપે છે. પિતાના એ વાત્સલ્ય કરતાં પણ પ્રભુનું મારા ઉપર અત્યંત વિશુદ્ધ વાત્સલ્ય છે તેથી જ વારંવાર પ્રભુ મને જ સંબોધન કરે છે.

જો વિનયનો અભાવ હોત તો તો તે એમ જ કહી દેત કે દરેક વખતે મને જ પ્રશ્ન કરે છે, આખો વખત મારું જ નામ લીધા કરે છે. શું હું આખો વખત સાંભળી જ રહું છું? રાત દિવસ આ શિખામણ કેવી? શું હું હજુ પણ અબોધ બાળક છું? મારામાં પણ વિવેક છે, જ્ઞાન છે. ચાર જ્ઞાન અને ચૌદ પૂર્વોનો મેં અભ્યાસ કરેલો છે. આટલા મોટા સમુદાયનો હું અધિષ્ઠાતા છું.

પણ આ શબ્દો નીકળે કેના! અહંકાર તો તેમને આવ્યો પણ નહોતો. પદ અને સત્તાનો મોહ તો તેમનાથી દૂર ભાગી ગયો હતો. તેમના પવિત્ર આત્મામાં કેવળ વિનય રૂપી દીપકની શિખા જલતી હતી. એથી જ આજે અઢી હજાર વર્ષ વીતવા છતાં જનતા તેમના જેવી વિનયની મૂર્તિને ભૂલી શકી નથી.

તા. ૧૮-૭-૫૮ માટુંગા (મુંબઈ)

૧૭. સરળતાની પગદંડી

ભારતનો ધ્વજ સીધી લાકડી પર લહેરાય છે વાકીચૂકી લાકડી ધ્વજ ફરકાવવા માટે કોઈ પસંદ કરતુ નથી તેના ભાગ્યમા તો ચૂલામા જઈ ચહા ગરમ કરવાનુ જ લખાયેલુ હોય છે જેના જીવનમા જેટલી સરળતા હોય છે તેટલો જ તે લોકપ્રિય બની શકે છે જીવનની વાકીચૂકી લાકડી સદ્ગુણો રૂપી ધ્વજ ફરકાવવાનો ઈન્કાર કરે છે એટલા માટે ભગવાન મહાવીર કહે છે કે વક્રતા અને માયાથી દૂર થઈ સરળ બનો

હૃદયની વક્રતાનુ નામ જ માયા છે તમે કષાય વિજય ઉપર પ્રવચનો સાભળી રહ્યા છો તેમા માયાનુ સ્થાન ત્રીજુ છે માયા, આત્માની સરળતાનો નાશ કરે છે જ્યા હૃદયમા કુટિલતા હોય ત્યા ધર્મનુ બીજ રહી જ કેમ શકે ? ભગવાન મહાવીર, પાવાપુરીની અ તિમ દેશનામા સાધુઓને ચેતવણી આપે છે કે —

सोही उज्जुय भूयस्स, धम्मो सुध्दस्स चिट्ठई।
निव्वाण परम जाई, घयसित्ति व पावए॥

ઉ સૂત્ર, અ ૩,

જેણે સરળતા અપનાવી છે તે જ અધ્યાત્મ માર્ગનો યાત્રી બની શકે છે સરળ આત્મામા જ ધર્મ ટકી શકે છે કોઈ વાસણમા દૂધ ભરીએ પણ જો તેમા મીઠુ ભરેલુ હોય તો દૂધ સારુ રહી શકતુ નથી દૂધ ભરવુ હોય તો પહેલા તેમાથી મીઠુ કાઢી નાખી વાસણ સાફ કરી નાખવુ જોઈએ તેમ જ, જો જીવનમા અધ્યાત્મની જ્યોત જગાવવી હોય તો પહેલા માયા અને વક્રતાની ક્ષાર ભૂમિને સાફ કરી નાખવી જોઈએ જીવનમા સરળતા આવશે તો શુદ્ધિ પણ આવશે શુદ્ધિ આવી તો ધર્મ આવી જ ચૂક્યો

સમજે, કારણ કે ધમ આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિની નજીક રહેનાર છે એવો શુદ્ધ-બુદ્ધ આત્મા નિર્વાણરૂપી પરમપદને પામી શકે છે

સરળતામય શુદ્ધ જીવનની સુવાસ સર્વત્ર ફેલાશે. જેવી રીતે ઘી રેડવાથી અગ્નિ ધૂમાડા વિનાનો ભાકાભખ સળગે છે તેવી રીતે સરળતાથી કરવામાં આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓ દભ અને પ્રવંચનાથી રહિત હોય છે

આલોચના જીવનનું અમૃત છે સાધુ, પોતાના ગુરુદેવ સમક્ષ આલોચના કરે છે અને તે દોષિત આત્મા, દોષના બોજાથી વિમુક્ત થઈ હળવો થાય છે

દુખીને કોઈ સ્નેહથી મળે તેના ઉપર કોમળતાથી હાથ ફેરવે અને સ્નેહપૂર્વક બે મીઠાં વચનો કહી તેની કરુણ કહાણી પૂછે તો કરુણતાનો સ્પર્શ થતાં જ જેમ વાદળ વરસે તેમ તેની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા માંડે છે દુખી વ્યક્તિ હમદર્દીની આગળ પોતાનું દુઃખ વ્યક્ત કરી હળવાપણું અનુભવે છે એ જ પ્રમાણે સાધુ આલોચના કરીને અપરાધોના બોજાથી મનને હળવું બનાવે છે સાથે જ પ્રાયશ્ચિત વડે શુદ્ધ પણ બને છે

આગમમાં ફરમાવ્યું છે કે ? સાધક નિષ્કપટ અને સ્વચ્છ અરિસા જેવું હૃદય રાખી આલોચના કરે છે તેને અલ્પ પ્રાયશ્ચિત આવે છે જો તે કપટ રાખી આલોચના કરે તો તેને બમણું પ્રાયશ્ચિત લાગે. વ્યવહાર સૂત્રનું પહેલું પાનું ઉઘાડતાં જ આપને સ્પષ્ટ આભાસ થશે. આચાર્ય કહે છે કે –

> जे भिक्खु मासिय परिहारं ठाणं पडिसेविता
> आलोए ना अपलि उंचिय आलोए मापस्स
> मासियं पलिउंचिय आलोएमाणस्स दो मासिय ।
>
> વ્યવહાર સૂત્ર ઉ. ૧ સૂ. ૧

જે ભિક્ષુ એક માસના પ્રાયશ્ચિતને યોગ્ય દોષનું સેવન કરે છે પછી આચાર્ય સમક્ષ આલોચના લે છે તે આલોચના જો નિષ્કપટ ભાવે કરે તો એક માસનું પ્રાયશ્ચિત આવે પણ જો તે સકપટ આલોચના કરે તો તેને બે માસનું પ્રાયશ્ચિત આવે છે

કપટ એ એવું ઝેર છે કે ? આલોચનારૂપી અમૃતને ઝેર બનાવે છે આલોચનાનો આટલી લાંબી પહોળી વિગતમાં ઊતરવાનો આ વિષય નથી પણ ગારે તેની વિગત..ાં જેટલા ઘટે ઉતરવું રાખું છે તમે આપના ઝરને આળખો શો બે સાધુઓનો દોર એક સરખો છે અને આલોચના

પણ કરે છે તેમા એક સરળતાપૂર્વક કરે છે અને બીજો દભવૃત્તિ રાખીને કરે છે, જેથી તેનુ પ્રાયશ્ચિત બમણુ થઈ જાય છે

એ પણ નક્કી છે કે જો રોગી વૈદ્યની સાથે છળ કરશે, તેના પ્રશ્નોના સીધા જવાબ નહિ આપે, તો તેથી વૈદ્યને તો કાંઈ નુકસાન થવાનુ નથી, તેને તો લાભ જ થવાનો છે રોગ વધશે, સાથે વૈદ્યની કમાણી પણ વધશે. છતા કોઈ પણ પ્રામાણિક વૈદ્ય એવી ઈચ્છા રાખશે નહિ પરતુ રોગોની છળવૃત્તિ જ રોગને વધારશે અને તેની સાથે વૈદ્યની કમાણી પણ વધવાની જ.

શિક્ષણના ક્ષેત્રે, શિક્ષકની સાથે છળ કરીને કોઈ વિદ્યાર્થી આગળ વધી શક્યો નથી તેમ જ વકીલ સાથે છળપૂર્વક વર્તીને કેસમા સફળ થવાની આશા રાખવી તે પણ વ્યર્થ છે

વ્યવહારિક જીવનમા છળથી કઠિનાઈ પેદા થાય છે ત્યારે આધ્યાત્મિક જીવનમા કપટ ખૂબ જ મોટી વિડબણા લાવે છે

સાધુજીવનની પહેલી શર્ત છે કે જીવનમા સરસતા હોય કારણ કે સરળતાના અભાવમા પવિત્રતા ટકી શકતી નથી હૃદયની સરળતા સિવાય કરવામા આવતી તમામ સાધના માત્ર કાયક્લેશ બની રહે છે ભગવાન મહાવીરના શાસનમાં દભવૃત્તિને કોઈ સ્થાન નથી શ્રમણ જીવનની તો વાત શી, પણ તે સિવાયનાને શ્રાવક કે સમ્યક્ત્વી તરીકે પણ સ્વીકારવામા આવેલ નથી ભગવાન મહાવીરની ભાષામાં માયાવત પ્રાણી મિથ્યાદૃષ્ટિ છે આપને યાદ હશે કે —

"माथी मिच्छा दिट्ठी, अमायी सम्म दिट्ठो"

છળ અને દભથી મુક્ત આત્મા જ સમ્યક્ત્વરૂપી પ્રકાશના કિરણોને પામી શકે છે હૃદયની પવિત્રતા અને સરળતા વિનાની તમામ સાધનાઓ નિષ્પ્રાણ છે, ભલે તેથી સ્વર્ગના ભોગોની પ્રાપ્તિ થય પણ જન્મ અને મૃત્યુના ચક્રવાળી ભવપરપરાનો નાશ કરવામા તેની સાધના કામમા આવી શકતી નથી, સૂત્રકૃતાગ સૂત્રમા વીતરાગ પ્રભુ મહાવીર ફરમાવે છે કે

जइ विय नगिणो किसे चरे, जइ विय भुंजिय मास मंतसो ।
जे इह मायाइ मिज्जई, आगच्छन्ति गब्भायणत सो ॥

સૂત્રકૃતાગ સૂ ૧ અ ૨

સાધનાના ક્ષેત્રમા પ્રગતિશીલ સાધક વસ્ત્રમાત્રનો પરિત્યાગ કરી અચેલક-

ત્વનો સ્વીકાર કરે છે. વર્ષો સુધી તપસાધના કરીને જેણે દેહમાંથી રક્ત અને માંસ સૂકવી નાખ્યાં હોય, મહિના-મહિના સુધી નિરાહાર રહીને કઠોર સાધના કરી હોય છતાં જો આ બધી સાધનાની સાથે માયાની ગાંઠને છોડી ન હોય તો એક વાર નહિ, અનંત વાર ગર્ભમાં આવવું પડશે. સરળતાના અભાવમાં તેની ગમે તેવી કઠોર સાધના પણ તેને જન્મમરણના ફેરામાંથી છોડાવી શકતી નથી.

પરંતુ આજે તો સાધનામાં પણ દંભ ચાલી રહ્યો છે. બહાર એક અને અંદર બીજો જ રંગ જણાય છે. ભોળા લોકો ભેષા કપડામાં સાધુતા માની બેસે છે. તેને શી ખબર પડે કે ભેષા કપડામાં કપટનો ખેલ છુપાઈ શકે છે! સાધુજીવન હોય કે માનવજીવન, પણ સરળતાના અભાવમાં નર્યું અસત્યપણું જ રહે છે. દરેક પ્રયત્નોમાં એ જ ભાવના કામ કરતી હોય છે કે તેની અસદ્ વાત બહાર ન આવે. એટલા માટે દંભ અને માયાના પડદા પાછળ તેને છુપાવવામાં આવે છે.

ગૃહસ્થવર્ગ પણ માયાના ક્ષેત્રમાં પાછળ રહી ગયો નથી. તેની આજે એ હાલત છે કે ઉપાશ્રયમાં આવતાં ત્રણ વખત તિક્ખુત્તો આયાહિણં કરશે. પરંતુ ઉપાશ્રયની સીડી ઊતરતાં એ જ મુનિઓની ટીકા કરવી શરૂ કરશે. આ શું દંભ નથી! જો તમને મુનિજીવન ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તો શું કરવા તેમના પગમાં પડો છો! મેં જાતે અનુભવ કર્યો છે કે એક શ્રાવક જે મુનિની રોજ કલાક સુધી ટીકા કરતો હતો, તે, તે જ મુનિની પાસે પંચાંગે લળીલળીને વંદના કરતો હતો. સાચી વાત એ છે કે પાપીઓના માથાં તો ભલે તેને ઢાંકવા ટોપી આવી ગઈ પણ હૃદયના આંટા બમણા વધી ગયા!

યાદ રાખો કે આ વક્રતા અશુભ બંધ બાંધે છે. અશુભ નામ પ્રકૃતિના બંધના હેતુઓમાં વક્રતાને ગણાવેલ છે. કાયાની વક્રતા, ભાષાની વક્રતા, ભાવની વક્રતા અને વિસંવાદ. આ ચારે અશુભ નામ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. તેનો વિપાકોદય અશુભ વર્ણ—ગંધ—રસ સ્પર્શ આદિમાં થાય છે.

એવી વ્યક્તિ કદાચ પ્રેમપૂર્વક કોઈ બોલે તો પણ એમ લાગે છે કે જાણે લડી રહી હોય. તેની હિતભરેલી વાત પણ કોઈને પ્રિય લાગતી નથી. તેનો સ્વર એવો કર્કશ બને છે કે સાંભળનાર ઇચ્છે છે કે તે ક્યારે પોતાની સ્પીચ બંધ કરે.

તમારે મધુર કંઠ જોઈએ છે, બીજાનાં દિલ હરી લે તેવી વાણી

જોઇએ છે, પણ જ્યા સુધી વક્રતા નહિ જાય, ત્યા સુધી માધુર્યનો ગુણુ આપ નહિ મેળવી શકો અને ત્યા સુધી તમારી વાણી જનતાના દિલને ડોલાવી શકશે નહિ સાથેસાથ મનની આ વક્રતા, દેહને પણ વક્ર બનાવે છે આ વક્રતાનુ પ્રમાણ જોવુ હોય તો પશુઓના દેહ જુઓ પશુઓના દેહ વક્ર હોય છે તેમની ગણના તિર્યંચ યોનિમા થાય છે તિર્યંચનો અર્થ જ વાંકાપણુ છે તિર્યંચ યોનિની પ્રાપ્તિ માયા વડે જ થાય છે હવે તમે સારી રીતે સમજી ગયા હશો કે મનની વક્રતા શરીરને પણ વક્ર બનાવે છે જેના જીવનમા અહીં વક્રતા છે, તે અહીંથી વિદાય થશે ત્યારે તેની વક્રતા પણ તેની સાથે જ જશે. તે આગામી ભવમાં સાકાર બને છે. માટે વાચક ઉમાસ્વાતિ મહારાજ તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા તિર્યંચ યોનિના હેતુ બતાવે છે.

माया तैर्यग्योनस्य

તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અ ૬, સૂત્ર ૧૭.

જો દેહની વક્રતાથી બચવુ હોય તો મનની વક્રતાથી બચો.

પણ આજે તો જેટલો માણુસ કપટબાજ હોય, તેટલો તે હોશિયાર ગણાય છે તમારો દીકરો કોઈ પ્રપચ રચી, કોઈકનુ ખિસ્સુ ખાલી કરી આવે અને આવીને તમારી સામે આખી વાત કહી સભળાવે, તો તમે તેની પીઠ થાબડશો અને હસતા હસતા તેની માતાને કહેશો કે—જોયુ ? આપણો દીકરો કેવો હોશિયાર થઈ ગયો છે !" આને જ તમે હોશિયારી માનો છો શુ જૈન-કુળમા જન્મ લેનાર વ્યક્તિ, કપટથી કરેલ કમાણીથી પ્રસન્ન થાય? ખરુ પૂછો તો તેવે વખતે તમારી આખોમાથી આસુ વહેવા જોઈએ, કે—મારો પુત્ર નૈતિકતા અને સરળતા ખોઈને માયા પ્રત્યે જઈ રહ્યો છે

તમે માનો છો કે છળ અને ધોકાબાજીથી કમાણી સારી થાય છે એક રૂપિયાની ચીજ કદાચ આઠ આનામા લઈ આવ્યા, તો હૃદય નાચી ઊઠે છે. તમે સમજો છો કે આઠ આના બચી ગયા એક ચીની વિદ્યાર્થીને કોઈકે પૂછ્યુ કે એક માણસ ઘેરથી એક રૂપિયો લઈને નીકળ્યો એક રૂપિયાની શાકભાજી ખરીદ કરી પણ ચાલાકી કરી આઠ આના પાછા લઈ ઘેર આવ્યો, તો તે શુ કમાયો ?

વિદ્યાર્થીએ જવાબ આપ્યો—"સાહેબ ! તે કમાયો નથી તેણે ગુમાવ્યુ છે. આઠ આના માટે તેણે પોતાની કરોડો રૂપિયાની મોઘી માનવતા ગુમાવી છે'

જેના જીવનમા દભ અને કપટનુ સામ્રાજ્ય છે, તે બોલે છે કાઈ, ને ચાલે છે કાઈ તેની વાણી મોરના જેવી હોય છે મોરનો કેકારવ ઘણો પ્રિય

ત્વનો સ્વીકાર કરે છે વર્ષો સુધી તપસાધના કરીને જેણે દેહમાંથી રક્ત અને માંસ સુકાવી નાખ્યાં હોય મહિના–મહિના સુધી નિરાહાર રહીને કઠોર સાધના કરી હોય છતાં જો આ બધી સાધનાની સાથે ભાષાની મધુરતા ભળી ન હોય તો એક વાર નહિ, અનંત વાર જન્મમાં આવવું પડશે. સરળતાના અભાવમાં તેની ગમે તેવી કઠોર સાધના પણ તેને જન્મમરણના ફેરામાંથી છોડાવી શકતી નથી.

પરંતુ આજે તો સાધનામાં પણ દંભ આવી ગયો છે બહાર એક અને અંદર બીજો જ રંગ જણાય છે ભોળા લોકો ભેખ કપડામાં સાધુતા માની બેસે છે તેને શી ખબર પડે કે ભેખ કપડામાં હૃદયનો મેલ છુપાઈ શકે છે! સાધુજીવન હોય કે શ્રાવકજીવન, પણ સરળતાના અભાવમાં બન્નેમાં અસત્યપણું જતું રહે છે દરેક પ્રયત્નોમાં એ જ ભાવના કામ કરતી હોય છે કે તેની અસત્ય વાત બહાર ન આવે એટલા માટે દંભ અને માયાના પડદા પાછળ તેને છુપાવવામાં આવે છે

ગૃહસ્થવર્ગ પણ માયાના ક્ષેત્રમાં પાછળ રહી ગયો નથી. તેની આજે એ હાલત છે કે ઉપાશ્રયમાં આવતાં ત્રણ વખત "નિસ્સહી આવસહિ" કરશે. પરંતુ ઉપાશ્રયની સીડી ઊતરતાં એ જ મુનિઓની ટીકા કરવી શરૂ કરશે. આ શું દંભ નથી? જો તમને મુનિજીવન ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તો શું કરવા તેમના પગમાં પડો છો! મેં જાતે અનુભવ કર્યો છે કે એક ભાઈ જે મુનિની દોઢ કલાક સુધી ટીકા કરતો હતો. તે તે જ મુનિની પાસે પહોંચતાં વળીવળીને વંદના કરતો હતો સાચી વાત એ છે કે પાપડીઓના આંટા તો ગયા તેને કેટલે ટોપી આવી ગઈ પણ હૃદયના આંટા અમળા વધી ગયા!

યાદ રાખો કે આ વક્રતા અશુભ બંધ બાંધે છે અશુભ નામ પ્રકૃતિના બંધના હેતુઓમાં વક્રતાને સમાવેશ છે કાયાની વક્રતા ભાષાની વક્રતા, ભાવની વક્રતા અને વિષમવાદ. આ ચારે અશુભ નામ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે તેનો વિપાકોદય અશુભ વર્ણ–ગંધ–રસ સ્પર્શ આદિમાં થાય છે

એવી વ્યક્તિ કદાચ પ્રેમપૂર્વક કંઈ બોલે તો પણ એમ લાગે છે કે જાણે લડી રહી હોય. તેની હિતભરેલી વાત પણ કોઈને પ્રિય લાગતી નથી. તેનો સ્વર એવો કઠોર બને છે કે સાંભળનાર, ઇચ્છે છે કે તે ક્યારે પોતાની સ્પીચ બંધ કરે.

તમારે મધુર કંઠ જોઈએ છે બોલાના દિલ હરી લે તેવી વાણી

આસ્તે વીણી વીણીને મારો વશ ખતમ કરી નાખ્યો છે આ સાધનાનું રહસ્ય પૂછવુ હોય તો મને પૂછો

બહારના માણસો પાસે બહાર દેખાતી વસ્તુ જોવાની જ શક્તિ હોય છે, તે માત્ર ઉપરનો દેખાવ જ જોઈ શકે છે પણ માયાનું આ સ્વરૂપ, સાધકજીવનને બદનામ કરનારુ છે સાધુના વેશમા રહીને જેઓ ભ્રષ્ટાચાર ફેલાવે છે, તેઓ સાધુજીવનનુ અપમાન કરી રહ્યા છે તેઓએ બને તેટલો જલ્દી, ઉપરનો વેશ દૂર કરી, પોતાના અસલ સ્વરૂપમા આવી જવુ જોઈએ. આવી વ્યક્તિઓ માત્ર પોતાના જ ચારિત્ર્યનુ પતન કરે છે એમ નહિ, પણ આખા સમાજને બદનામ કરનાર પૂરવાર થાય છે

આ બહુ જ મોટુ નુકસાન છે માત્ર સમાજને જ નહિ પણ પોતાની જાતને પણ એ નુકસાન પહોંચાડનાર છે કે જેના બાહ્ય જીવનમા સાધના અને આતરજીવનમા વાસના રહેલી છે એવાઓથી સાવધાન રહો તેઓના માટે પણ એ જ સારુ છે કે તે સાધનાનો દેખાવ છોડી દે સાધનાને, વાસનાનું સાધન બનાવવા કરતાં બીજુ કોઈ મોટુ પાપ નથી

ગૃહસ્થ વર્ગમા તમને ઘણા એવા મળી આવશે કે જે પોતાનાં પાપોને ઢાકવા માટે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે દુકાને અનૈતિક આચરણ અને ઉપાશ્રયમાં સામાયિક, આ તો સામાયિકની વિડબણા છે આવાઓ જ્યારે ઉપાશ્રયમા સામાયિક કરીને બેસે છે ત્યારે લોકો કહે છે કે બગભગત બેઠા છે.

દભવૃત્તિ જીવનમા જ નહિ, પરિવારમા પણ અશાતિ ઉત્પન્ન કરે છે. એક વિચારકે કપટી વ્યક્તિની સરખામણી કબરની સાથે કરી છે કબર ઉપરથી ઢકાયેલી હોય છે જોનારને તે પવિત્ર ભૂમિ જેવી દેખાય છે, પરંતુ, એ ઉપરથી સફેદ જણાતી ભૂમિને થોડીક જ ખોદવામા આવતા તેની નીચે શુ મળે છે? ગળીને સડી ગયેલા હાડકા અને દુર્ગંધ ફેલાવતુ માસ નજરે પડશે

એટલે તમે નિષ્કપટ બનો તમને જીવનમા સફળતાના દર્શન થાઓ તમારા આચારમા અને વિચારોમા નિષ્કપટતા પ્રગટ થાઓ આ સરળતા પવિત્રતાને જન્માવશે અને પવિત્રતાની સાથે શાતિ તમારુ સ્વાગત કરશે

માટુગા, તા. ૧૪-૮-'૫૮

લાગે છે. પણ યાદ રાખો કે મીઠો કેકારવ કરનાર મોર સર્પ જેવા ભયંકર વિષધર પ્રાણીને પણ મારી નાખે છે. એવી રીતે કપટી મનુષ્યની મધ જેવી મીઠી વાણીમાં મીઠાશ ખરેખર કેટલી છે તે તો તે પોતે જ જાણે છે અથવા તો તેનો જેને પરિચય થયો હોય તે જાણી શકે છે. દૂર રહેનાર તો માત્ર ઉપરનો ચળકાટ જોઈ અંજાઈ જાય છે. પણ તેને અંદરની વાતનો ક્યાંથી પત્તો લાગે? એથી તો કેટલીક વખત અનુભવી માણસ એવાઓની પ્રશંસા પણ કરે છે. તેની આંખો ભીતરનો ભેદ પામવા માટે અસમર્થ હોય છે.

એક વાર મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામ તેમના ભાઈ લક્ષ્મણ સાથે વન-વિહાર માટે ગયા. ત્યાં માર્ગમાં એક સરોવર આવ્યું. સરોવરમાં ઊગેલાં કમળો અને તેના ઉપર ભમરાઓને ગૂંજતા જોઈ તેમની આંખો સ્થિર થઈ ગઈ. તેવામાં એક બગલો તેમની નજરે પડ્યો. તેની પાંખો જાણે સનલાઈટ સાબુથી ધોયેલી હોય તેવી સફેદ હતી. ખૂબ જ મંદ ગતિએ તે ચાલી રહ્યો હતો. જાણે કે કોઈ સંત ઈર્યાસમિતિનું પાલન કરતા ચાલી રહ્યા હોય. આવા યોગીને જોઈને રામે પોતાના ભાઈ લક્ષ્મણને કહ્યું:

पश्य लक्ष्मण पम्पायां बकः परमधार्मिकः ।
शनैः शनैः पदं धत्ते जीवानां वधशंकया ।

ભાઈ! જો તો કેવો યોગી ઊભો છે. જાણે કે પ્રભુપ્રાર્થનામાં લીન કોઈ ભક્ત! અને ચાલે છે ત્યારે કેવી સાવધાનીથી પગ ઉપાડે છે! વિવેક તો સાક્ષાત્ દેખાઈ રહ્યો છે. તેને ભય છે કે ક્યાંય પગ નીચે કોઈ જીવ ચગદાઈ જાય. સાથેસાથ કોઈ મોટું સત્ત્વશીલ પક્ષી લાગે છે. આવો તેનાં દર્શન કરી નેત્ર પવિત્ર કરીએ.

રામ આ પ્રમાણે બગલાની, પોતાના ભાઈ પાસે પ્રશંસા કરતા જોઈ રહ્યા હતા ત્યાં સરોવરમાંથી એક અવાજ આવ્યો. રામનું ધ્યાન તે તરફ ગયું. અવાજ માછલીનો હતો. તે કહી રહી હતી કે—

बकः किं वर्ण्यते राम येनाहं निष्कुलीकृता ।
सहवासी विजानाति चरित्रं सहवासिनाम् ॥

હે સરળ હૃદયી રામ! તમારું દિલ જેવું સફેદ છે તેથી તમે બગલામાં, પ્રભુની ઝાંખી જુઓ છો. પણ તમે આ ભૂલ કરો છો. આ ઉજળાશ તો માત્ર ઉપરની જ છે. અંદરનું રહસ્ય તમે ક્યાંથી જાણો? ન તો જે સાથે રહે તે જ જાણી શકે. આ તમારા યોગીએ તો મારા આખા પરિવારને ખાઈ

આસ્તે વીણી વીણીને મારો વશ ખતમ કરી નાખ્યો છે આ સાધનાનું રહસ્ય પૂછવુ હોય તો મને પૂછો

બહારના માણસો પાસે બહાર દેખાતી વસ્તુ જોવાની જ શક્તિ હોય છે, તે માત્ર ઉપરનો દેખાવ જ જોઈ શકે છે પણ માયાનું આ સ્વરૂપ, સાધકજીવનને બદનામ કરનારુ છે સાધુના વેશમા રહીને જેઓ ભ્રષ્ટાચાર ફેલાવે છે, તેઓ સાધુજીવનનુ અપમાન કરી રહ્યા છે તેઓએ બને તેટલો જલ્દી, ઉપરનો વેશ દૂર કરી, પોતાના અસલ સ્વરૂપમા આવી જવુ જોઈએ. આવી વ્યક્તિઓ માત્ર પોતાના જ ચારિત્ર્યનુ પતન કરે છે એમ નહિ, પણ આખા સમાજને બદનામ કરનાર પૂરવાર થાય છે

આ બહુ જ મોટુ નુકસાન છે માત્ર સમાજને જ નહિ પણ પોતાની જાતને પણ એ નુકસાન પહોચાડનાર છે કે જેના બાહ્ય જીવનમા સાધના અને આતરજીવનમા વાસના રહેલી છે એવાઓથી સાવધાન રહો તેઓના માટે પણ એ જ સારુ છે કે તે સાધનાનો દેખાવ છોડી દે સાધનાને, વાસનાનું સાધન બનાવવા કરતાં બીજુ કોઈ મોટુ પાપ નથી

ગૃહસ્થ વર્ગમા તમને ઘણા એવા મળી આવશે કે જે પોતાના પાપોને ઢાકવા માટે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે દુકાને અનૈતિક આચરણ અને ઉપાશ્રયમાં સામાયિક, આ તો સામાયિકની વિડબણા છે આવાઓ જ્યારે ઉપાશ્રયમા સામાયિક કરીને બેસે છે ત્યારે લોકો કહે છે કે બગભગત બેઠા છે.

દભવૃત્તિ જીવનમા જ નહિ, પરિવારમા પણ અશાતિ ઉત્પન્ન કરે છે. એક વિચારકે કપટી વ્યક્તિની સરખામણી કબરની સાથે કરી છે કબર ઉપરથી ઢકાયેલી હોય છે જોનારને તે પવિત્ર ભૂમિ જેવી દેખાય છે, પરતુ, એ ઉપરથી સફેદ જણાતી ભૂમિને થોડીક જ ખોદવામા આવતા તેની નીચે શુ મળે છે? ગળીને સડી ગયેલા હાડકા અને દુર્ગંધ ફેલાવતુ માસ નજરે પડશે

એટલે તમે નિષ્કપટ બનો તમને જીવનમા સફળતાના દર્શન થાઓ તમારા આચારમા અને વિચારોમા નિષ્કપટતા પ્રગટ થાઓ આ સરળતા પવિત્રતાને જન્માવશે અને પવિત્રતાની સાથે શાતિ તમારુ સ્વાગત કરશે

માટુગા, તા ૧૪-૮-'૫૮

કષાય વિજય ઉપર તમે રોજ પ્રવચન સાંભળી રહ્યા છો. જેનાથી ભવપરંપરાને પોષણ મળે છે તે આત્માની અશુદ્ધ દશાઓને કષાય કહેવાય છે. તમે જાણી ચૂક્યા છો કે કષાયના ચાર વિભાગ છે તેમાં બે રાગજન્ય અને બે દ્વેષજન્ય છે. જરા આપણે ઊંડાણથી જોઈએ તો આપણામાં રહેલી રાગવૃત્તિ જ દ્વેષને જન્માવે છે. જ્યારે કોઈ ખાસ વસ્તુ પર આપણા મનમાં રાગવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે આપણા બધા પ્રયત્નો તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ હોય છે.

ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિમાં જે અંતરાયભૂત બને છે તેના ઉપર આપણી રાગવૃત્તિ ક્રોધે ભરે છે અને આ વિઘ્નો ટાળવા માટે કામે લાગી જાય છે. પોતાની તમામ તાકાત કામે લગાડી, અંતરાયોને દૂર કરી ઇચ્છિત વસ્તુ તે પ્રાપ્ત કરવા મથે છે. પછી તે અંતરાયો પ્રકૃતિજન્ય હોય કે માનવસર્જિત હોય, તેના પ્રત્યે મનમાં રોષ જાગૃત થાય છે. આ જ દ્વેષની જન્મભૂમિ છે.

હવે તમે જોઈ શક્યા છો કે હૃદયમાં પડેલા વસ્તુ તરફ રાગવૃત્તિ પેદા થાય છે પછી તેની પ્રાપ્તિ અને સંરક્ષણમાં બાધારૂપ વિરોધી શક્તિઓ પ્રત્યે દ્વેષ થાય છે. અર્થાત્ આત્માને વિભાવદશા તરફ ધકેલનાર મૂળ વૃત્તિ રાગાત્મક છે.

રાગાત્મક વૃત્તિનું સ્વરૂપ છે લેવાનું. જે મનને ગમ્યું તે ગમે તેમ કરીને પણ લેવું. પછી એ નથી જોવાતું કે તે લેવા માટે કેટલું ખોવું પડશે. આ લેવાની વૃત્તિ તે જ લોભની માતા છે. જેના મનમાં આ લેવાની વૃત્તિ બળવત્તર છે તેને ઉચિત અનુચિતતાનું કાંઈ મહત્ત્વ નથી હોતું. તે માત્ર સંગ્રહ કરવા જ ઇચ્છે છે. પણ, તે એ વિચાર પણ નહિ કરે કે તેની આ

સગ્રહવૃત્તિને કારણે હર્યાભર્યા ઘરો ઉજ્જડ બની જશે, લીલી કલાર જેવી ફૂલવાડીઓ ઉજ્જડ વન સરખી જઈ જશે, કેટલીયે હસતી આખોમાથી આસુઓ વહેશે

આ લેવાની વૃત્તિવાળો ક્યારેય એ પણ વિચાર નહિ કરે કે મારી જરૂરિયાતો માટે કેટલુ જમા કરવુ જરૂરી છે સગ્રહ હોય, પણ, તેની કોઈ સીમા હોવી જોઈએ જરૂરિયાતો વધે છે, પણ ક્યા સુધી તેને વધારવી? સગ્રહ અને જરૂરિઆતોની સીમારેખા તેની પાસે હોતી નથી તે તો માત્ર લઈને તેની રખેવાળી જ કરી જાણે છે

એક પ્રાચીન અર્હતાર્ષિ સંગ્રહશીલ હૃદયનુ ચિત્ર દર્શાવતા કહે છે–

आयाण रक्खी पुरिसे परं किंचि न जाणति ।
असाहु कम्म कारी खलु अयं पुरिसे ॥

ઋષિભાષિત સૂત્ર અ ૬–૧

આદાનરક્ષી પુરુષ લેવુ અને સરક્ષણ કરવું એથી ત્રીજી કોઈ વાત જાણતો નથી એવો માણસ હલકામા હલકુ કાર્ય કરતાં પણ અચકાશે નહિ જો કદાચ તેની જાણમા આવે કે અમુક માણસની ખોપરી સોનાની છે, તો સોનાની પાછળ પાગલ બનેલ પુરુષ, તે માણસની ખોપરી પણ કાઢી લેશે

સપત્તિની પ્રાપ્તિ માટે માનવ જાતનુ દમન પણ ઓછુ નથી કરતો. એક યોગી આત્મસાધના માટે જેવી રીતે તપ કરે છે, ભૂખ, તરસની પરવા કર્યા વિના, સાધનામા દેહને કષ્ટ આપે છે, ખરુ પૂછો તો સાધનાની તન્મયતામા તેને ભૂખ–તરસની ખબર જ પડતી નથી તેવી જ રીતે લોભીની સાધના પણ યોગીની સાધના કરતા જરાયે કમ હોતી નથી રૂપિયાના રણ-કારમા તેની ભૂખ અને તરસ મટી જાય છે

દુકાન પર ગ્રાહકોની ભીડ જામી હોય, સમય થઈ ગયો હોય, પત્ની વારવાર બહાર આવી જોતી હોય કે અત્યાર સુધી જમવા કેમ ન આવ્યા? છેવટે અકળાઈને છોકરાને દુકાને મોકલે છે તે કહે છે બાપુજી ચાલો, જમવાનુ ઠડુ થઈ જાય છે"

ખરુ કહો, આ વખતે તમે શો જવાબ આપશો?

અહી ઉપાશ્રયમા તો ઘડિયાળનો કાંટો સાડાનવ ઉપર બે મિનિટ પણ આગળ જશે તો તમારુ મન મુબઈ દોડી જશે મનમા થશે કે કદાચ ડેક્કન ગાડી જતી રહેશે

પરંતુ દુકાન ઉપર ઘડિયાળમાં અગિયારને બદલે બાર પણ વાગી ગયા હોય, છતાં છોકરાને કહેશો કે– જા તું અને તારી મા બન્ને જમી લો. મને હમણાં વખત નથી. પછી ભલેને પેટમાં ઉંદરડા કુદાકુદ કરતા હોય! ગ્રાહકોની ભીડ આગળ, પેટમાં ઉંદરડા શું શું કરતા હોય તેનો અવાજ સંભળાતો નથી. કેટલું દમન છે આ!

ભૂખ-તરસ માત્ર નહિ, ઘણીયે વાર ક્રોધને પણ દબાવવો પડે છે. માલ બતાવતાં ગ્રાહકને તે પસંદ આવતો નથી. તમે તેની સામે તાકાના તાકા લાવી ઢગલો કરી દો છો છતાં ન લે તો તમારી આંખો જરા તેજ થઈ જાય છે પણ એ ગ્રાહક તમારે ત્યાંથી મોટા જથ્થામાં માલ ખરીદનાર છે અને એ બેચાર કડવી મીઠી સંભળાવે પણ છે છતાં તેની વાતો તમે પ્રેમથી સાંભળી લો છો. એક શબ્દ પણ બોલતા નથી. તમે કેટલા ક્ષમાશીલ બની જાઓ છો! જાણે કે ભગવાન મહાવીરની આદર્શ ક્ષમા તમારા હૃદયમાં ઊતરી ગઈ હોય! ખરી વાત તો એ છે કે તમે એ જાણો છો કે જો ગરમાઈશું તો હંમેશનો ઘરાક તૂટી જશે.

સંગ્રહવૃત્તિ માનવીમાં લોભની ભાવના પેદા કરે છે. જો સંગ્રહની પાછળ જરૂરિયાતો સંતોષવાનો હેતુ હોય તેની તો કોઈ સીમા જરૂર હોય છે કેમકે માનવની જરૂરિયાતોની હદ હોય છે પણ ઇચ્છાઓ હંમેશાં અનંત છે. તે તો દ્રૌપદીનાં ચીરની માફક અનંત હોય છે. દુઃશાસનના હાથ થાકી ગયા પણ દ્રૌપદીની સાડીનો છેડો ન આવ્યો. આ તો એક વાત છે પણ વાતોને બાજુએ રાખી તેનો સાર કાઢો તો જણાશે કે દુઃશાસન એ ગેરરસ્તે ચઢેલું મન છે જેની સત્તા દુષ્ટ છે ત્યારે આત્માનું શાસન શુભ છે. મનનું શાસન હંમેશાં દુષ્ટ જ રહેવાનું કારણ કે તેની વૃત્તિઓ વિકારી છે. એ જ દુઃશાસન આંતર વૃત્તિરૂપ દ્રૌપદીનાં ચીર ખેંચે છે. અનંત તૃષ્ણાની સાડી. આ દુઃશાસન થાકી જાય ત્યાં સુધી ખેંચે જાય પણ તેનો છેડો આવવાનો નથી. એ માટે જ આગમ કહે છે—

इच्छा हु आगास समा अणंतिया

ઇચ્છા આકાશની માફક અનંત છે.

આકાશમાં અસંખ્ય પક્ષીઓ ઊડે છે. તે ઊડી ઊડીને પાછાં આવે છે પણ આકાશનો છેડો કોઈ કાઢી શક્યું નથી. ઇચ્છાનું આકાશ પણ એવું જ છે. મનરૂપી પંખી રોજ તેમાં ઊડ્યા કરે છે. તેની પાંખો થાકી જાય છે અને તે પાછું આવે છે પણ તેનો અંત શોધી શકતું નથી.

તૃષ્ણાની પૂર્તિ ક્ષિતિજને ભેટવા જેવી છે તમે સુના જગલના ખૂણામા ઊભા રહીને જુઓ કેટલેક દૂર, તમને જમીન અને આસમાન ભેગાં થતા જણાશે આ જમીન અને આસમાનનુ મિલન, તે ક્ષિતિજ કહેવાય છે. પણ કોઈને ઇચ્છા થાય કે હુ આ ક્ષિતિજની મુલાકાત લઈ આવુ અને તે ઊડવા માડે તો તમે માનો છો કે તે ક્ષિતિજને મળીને પાછો આવી શકશે ? આ જન્મમા તો શું પણ અનત જન્મો વીતી જવા છતા પણ તે પાછો આવી નહિ શકે કારણ ? કારણ કે ક્ષિતિજ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી એ માત્ર આખોની ભ્રમણા છે અહીંથી તમને જેટલે દૂર ક્ષિતિજ દેખાય છે તેટલે જ દૂર ત્યા પહોચ્યા પછી પણ દેખાશે

ક્ષિતિજ એ આખોનો ભ્રમ છે તેવી જ રીતે ઇચ્છાની પૂર્તિ, એ મનનો ભ્રમ છે એ એક મનનુ ક્ષિતિજ છે જેટલુ આપ તેને ભરતા જશો તેટલુ તે ખાલી થતુ જશે કારણ કે મનની ઇચ્છા પૂરી કરનાર દરેક ઇચ્છા, પોતાની સાથે નવી ઇચ્છાઓને જન્મ આપે છે કોઈ બાઈને બાળક ન હોય તો તેને બાળકની ખૂબ જ ઇચ્છા થાય છે કારણ કે તેનુ સ્ત્રીત્વ બદલાઈ જવા ઝખતુ હોય છે. દરેક સ્ત્રી માતા બનવામા એક જાતની મીઠાશ અનુભવે છે પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે કોણ જાણે કેટલાય દેવદેવીઓના ચરણે મસ્તક ઢાળે છે તમને ખબર હશે કે દીકરા-દીકરીઓ માટે માતાઓએ એક સ્વતત્ર દેવી પણ બનાવી છે તેના પૂજન માટે એક દિવસ પણ નક્કી કર્યો છે આ દિવસને માટે અઠવાડિયા પહેલેથી તૈયારી ચાલે છે પૂજાના દિવસે તે પોતે ટાઢુ ખાય છે અને આખા કુટુબને ટાઢુ ખવરાવે છે

આટલુ કરવા છતા પણ આ દેવીઓ દીકરા-દીકરી આપે જ, એવું કાઈ નથી સદ્દભાગ્યથી, કાગનું બેસવુ અને તાડનુ પડવુ એમ કદાચ પુત્રનો જન્મ થયો, વર્ષોની કામના ફળી, તો શુ તમે એમ માનો છો કે પુત્રજન્મની સાથે જ માતાની ભાવના પૂરી થઈ જાય છે ? પુત્રજન્મની સાથે બીજી અનેક ઇચ્છાઓ જન્મ લે છે. પુત્રના લાલન-પાલન, તેની શિક્ષા-દીક્ષાથી માડીને કે તેને માટે સુદર વહુ લાવવાના સ્વપ્નો પણ તેના મનમા આવે છે.

હા તો ઇચ્છા પણ ક્ષિતિજ છે તેનો પાર તમે કદી પામી શકવાના નથી

ઠાણાગ સૂત્રમા ચોથે ઠાણે કહ્યુ છે કે ચાર સ્થાન હમેશા અપૂર્ણ રહે છે. તેમા ગમે તેટલુ ભરવામા આવે તો પણ તે ખાલી જ રહેશે

પરંતુ દુકાન ઉપર મધ્યાહ્નમાં અગિયારને બદલે બાર પણ વાગી ગયા હોય છતાં છોકરાને કહેશો કે— જા તું અને તારી મા જમી લો. મને હમણાં વખત નથી. પછી ભલેને પેટમાં ઉંદરડા કુદાકુદ કરતા હોય! ગ્રાહકોની ભીડ આગળ, પેટમાં ઉંદરડા ચું ચું કરતા હોય તેનો અવાજ સંભળાતો નથી. કેટલું દમન છે આ!

ભૂખ-તરસ માત્ર નહિ, ઘણીવાર ક્રોધને પણ દબાવવો પડે છે. માલ બતાવતાં ગ્રાહકને તે પસંદ આવતો નથી. તમે તેની સામે તાકાના તાકા લાવી ઢગલો કરી દો છો છતાં ન લે તો તમારી આંખો જરા તેજ થઈ જાય છે. પણ એ ગ્રાહક તમારે ત્યાંથી મોટા જથ્થામાં માલ ખરીદનાર છે અને એ બેચાર કડવી મીઠી સંભળાવે પણ છે છતાં તેની વાતો તમે પ્રેમથી સાંભળી લો છો. એક શબ્દ પણ બોલતા નથી. તમે કેટલા ક્ષમાશીલ બની જાઓ છો! જાણે કે ભગવાન મહાવીરની આદર્શ ક્ષમા તમારા હૃદયમાં ઉતરી ગઈ હોય! ખરી વાત તો એ છે કે તમે એ જાણો છો કે એ ગુમાવીશું તો હંમેશનો ઘરાક તૂટી જશે.

સમૃદ્ધિ માનવીમાં લોભની ભાવના પેદા કરે છે. જે સંપત્તિની પાછળ જરૂરિયાતો સંતોષવાનો હેતુ હોય તેની તો કોઈ સીમા જરૂર હોય છે કેમકે માનવની જરૂરિયાતોની હદ હોય છે પણ ઇચ્છાઓ હંમેશાં અનંત છે. તે તો દ્રૌપદીના ચીરની માફક અનહદ હોય છે. દુઃશાસનના હાથ થાકી ગયા પણ દ્રૌપદીની સાડીનો છેડો ન આવ્યો. આ તો એક વાર્તા છે પણ વાર્તાને બાજુએ રાખી તેનો સાર કાઢો તો જણાશે કે દુઃશાસન એ ચેરરસ્તે ચઢેલું મન છે. જેની સત્તા દુષ્ટ છે ત્યારે આત્માનું શાસન શુભ છે. મનનું શાસન હંમેશાં દુષ્ટ જ રહેવાનું કારણ કે તેની વૃત્તિઓ વિકારી છે. એ જ દુઃશાસન, આંતર વૃત્તિરૂપ દ્રૌપદીના ચીર ખેંચે છે. અનંત વસ્ત્રોની સાડી આ દુઃશાસન થાકી જાય ત્યાં સુધી ખેંચે જાય પણ તેનો છેડો આવવાનો નથી. એ માટે જ આગમ કહે છે—

इच्छा हु आगास समा अणंतिया

ઇચ્છા આકાશની માફક અનંત છે.

આકાશમાં અસંખ્ય પક્ષીઓ ઊડે છે તે ઘણી ઊંચાઈ પછી પાછાં આવે છે પણ આકાશનો છેડો કોઈ કાઢી શક્યું નથી. ઇચ્છાનું આકાશ પણ એવું જ છે. મનરૂપી પક્ષી રોજ તેમાં ઊડ્યા કરે છે. તેની પાંખો થાકી જાય છે અને તે પાછું આવે છે પણ તેનો અંત શોધી શક્તું નથી.

તૃષ્ણાની પૂર્તિ ક્ષિતિજને ભેટવા જેવી છે તમે સૂના જગલના ખૂણામા ઊભા રહીને જુઓ કેટલેક દૂર, તમને જમીન અને આસમાન ભેગાં થતા જણાશે આ જમીન અને આસમાનનુ મિલન, તે ક્ષિતિજ કહેવાય છે. પણ કોઈને ઇચ્છા થાય કે હુ આ ક્ષિતિજની મુલાકાત લઈ આવુ અને તે ઊડવા માંડે તો તમે માનો છો કે તે ક્ષિતિજને મળીને પાછો આવી શકશે? આ જન્મમા તો શું પણ અનત જન્મો વીતી જવા છતા પણ તે પાછો આવી નહિ શકે કારણ? કારણ કે ક્ષિતિજ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી એ માત્ર આંખોની ભ્રમણા છે. અહીંથી તમને જેટલે દૂર ક્ષિતિજ દેખાય છે તેટલે જ દૂર ત્યા પહોચ્યા પછી પણ દેખાશે

ક્ષિતિજ એ આંખોનો ભ્રમ છે તેવી જ રીતે ઇચ્છાની પૂર્તિ, એ મનનો ભ્રમ છે એ એક મનનુ ક્ષિતિજ છે જેટલુ આપ તેને ભરતા જશો તેટલુ તે ખાલી થતુ જશે કારણ કે મનની ઇચ્છા પૂરી કરનાર દરેક ઇચ્છા, પોતાની સાથે નવી ઇચ્છાઓને જન્મ આપે છે કોઈ બાઈને બાળક ન હોય તો તેને બાળકની ખૂબ જ ઇચ્છા થાય છે. કારણ કે તેનુ સ્ત્રીત્વ બદલાઈ જવા ઝખતુ હોય છે દરેક સ્ત્રી માતા બનવામા એક જાતની મીઠાશ અનુભવે છે પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે કોણ જાણે કેટલાય દેવદેવીઓના ચરણે મસ્તક ઢાળે છે તમને ખબર હશે કે દીકરા-દીકરીઓ માટે માતાઓએ એક સ્વતત્ર દેવી પણ બનાવી છે તેના પૂજન માટે એક દિવસ પણ નક્કી કર્યો છે આ દિવસને માટે અઠવાડિયા પહેલેથી તૈયારી ચાલે છે પૂજાના દિવસે તે પોતે ટાઢુ ખાય છે અને આખા કુટુબને ટાઢુ ખવરાવે છે

આટલુ કરવા છતા પણ આ દેવીઓ દીકરા-દીકરી આપે જ, એવું કાંઈ નથી સદ્દભાગ્યથી, કાગનુ બેસવુ અને તાડનુ પડવુ એમ કદાચ પુત્રનો જન્મ થયો, વર્ષોની કામના ફળી, તો શુ તમે એમ માનો છો કે પુત્રજન્મની સાથે જ માતાની ભાવના પૂરી થઈ જાય છે? પુત્રજન્મની સાથે બીજી અનેક ઇચ્છાઓ જન્મ લે છે પુત્રના લાલન-પાલન, તેની શિક્ષા-દીક્ષાથી માંડીને કે તેને માટે સુદર વહુ લાવવાના સ્વપ્નો પણ તેના મનમા આવે છે.

હા તો ઇચ્છા પણ ક્ષિતિજ છે તેનો પાર તમે કદી પામી શકવાના નથી

ઠાણાગ સૂત્રમા ચોથે ઠાણે કહ્યુ છે કે ચાર સ્થાન હમેશા અપૂર્ણ રહે છે. તેમા ગમે તેટલુ ભરવામા આવે તો પણ તે ખાલી જ રહેશે

૧ પહેલો સાગર. ગંગા-જમુના જેવી મોટી નદીઓ પ્રત્યેક ક્ષણે તેમાં લાખો ટન પાણી રેડે છે. હજારો વર્ષ વીતી ગયાં, તેમનો વણથંભ્યો પ્રવાહ સાગરમાં મળી જાય છે પણ હજારો વર્ષમાં એક પણ દિવસ એવો નથી આવ્યો કે જ્યારે સાગરે એમ કહ્યું હોય કે હવે મારે આ પાણી નથી જોઈતું.

૨. બીજું સ્મશાન. સ્મશાનનો ખાડો ક્યારે પણ પુરાવાનો નથી. હજારો બાળક, યુવક, પ્રૌઢ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી પુરુષ, બળવાન કે નિર્બળ, સત્તાધિશ કે શાસિત, ચક્રવર્તી કે વાસુદેવ બધા જીવો અંતે સ્મશાનમાં જઈ પહોંચે છે. હજારો-લાખો વર્ષોથી આ ક્રમ ચાલે છે. કંઈ કરોડો ને અબજો માણસો ત્યાં પહોંચ્યા અને બે ચાર કલાકમાં રાખ થઈ ગયા. પણ સ્મશાનની ભૂખ આજ સુધી તૃપ્ત થઈ નથી.

૩. ત્રીજું પેટ. આની જ વાત પેટની છે. પેટનો ખાડો સવારે પૂરો ને બપોરે ખાલી. પથારીમાંથી ઊઠતાં જ ચાની માગણી થાય છે. ચાની સાથે નાસ્તો પણ જોઈએ છે. એ પણ પેટમાં જાય છે. અગિયારેક વાગતાં સુધીમાં ફરી માગે છે રોટલી, દાળ, ભાત, શાક કે મિષ્ટાન્ન આવી. પણ બે વાગતાં તો પાછું ખાલી. વળી પાછી ચા-નાસ્તાની માગણી. સાંજના ૭ વાગ્યા કે પાછી ખીચડી ને કઢી જોઈએ. રાતના દૂધનો ગ્લાસ પણ ખરો જ. આવો આ પેટનો ખાડો ક્યારેય ભરાતો નથી. ગમે તેટલી વાર ભરો, બે કલાક ગયા કે પાછો ખાલી.

૪. ચોથી તૃષ્ણા. પણ તૃષ્ણાનો ખાડો તો બધાં કરતાં ઊંડો છે.

પેટનો ખાડો બશેર અનાજથી ભરાઈ જાય. બે કલાક માટે તો પેટ બરાબર ભરાય. પેટ ભરાયા પછી તમને ગમે તેવી ભાવતી વસ્તુ મળે, તો પણ મન એક વખત તો ખાવા માટે ઇન્કાર કરશે. પણ મનનો ખાડો એટલો ઊંડો છે કે તેને મેરુ પર્વત પણ પૂરી શકે નહિ. જેટલો આપ ભરતા જશો તેટલો જ તે વધુ ખાલી બનતો જશે.

એક વાર સિકંદર, કોઈ પહોંચેલ યોગી પાસે ગયો. આજના જમાનામાં પહોંચેલનો અર્થ એવો થાય છે કે જે કંઈ ચમત્કાર જાણતો હોય. આવા ચમત્કારોના ચક્કરમાં ઘણા લોકો ભોળા થઈ જાય છે અને કેટલાક તેમાં ફસાય છે પણ યોગીઓની વચ્ચે ચમત્કારવાળા પોતાની જ શક્તિની પાસે ગયા તો પણ ચમત્કારોનું ચક્કર ચાલુ જ હોય છે.

તમે ચારિત્રને નમો ચમત્કારોને નહિ એવી એ બદામની વિદ્યા તો આછગર પણ જાણે છે જો તમે લેવાનુ જાણતા હો કે લેવાનુ ચાહતા હો તો સદાચારની સૌરભ લો જ્ઞાનનો પ્રકાશ લો, સરળતાની સુવાસ લો

સિકંદર યોગીની સેવા કરવા મડ્યો ખરી રીતે આ સેવા યોગીની નહિ, તેના ચમત્કારોની હતી મનમા સ્વાર્થ ભરેલો હોય તો તેને તપ કે ત્યાગની ઉપાસના ન કહેવાય મનમાં ચાદીના ટુકડાની લાલસા જાગી છે અને સતની સેવામા પહોચે છે ! આ સતની નહિ, દ્રવ્યની ઉપાસના કહેવાશે. કારણ કે આપના મનમા સતનુ નહિ, પણ સતની સેવાથી મળનાર સપત્તિના ટુકડાનુ મૂલ્ય છે. તમારુ લક્ષ્ય સપત્તિમા છે, ચારિત્રમા નથી જો કદાચ બીજે સપત્તિ મળે તેમ હશે તો સેવાનો રસ્તો છોડી પણ દેશો

એક દિવસ યોગીએ સિકંદરને કહ્યુ—"તારી સેવા પણ ગજબની છે. મારુ હૃદય આજ ખૂબ જ પ્રસન્ન છે બોલ તારે શું માગવુ છે?"

સિકંદરને આ જ જોઈતુ હતુ આવા દિવસને માટે તો તેણે પરસેવો પાડ્યો હતો તેણે કહ્યુ—"યોગીશ્વર! હુ શુ ઇચ્છુ? મારી એક નાની સરખી માગણી છે તે એ કે આખી પૃથ્વી ઉપર મારી સત્તા ચાલે"

કેટલી નાની માગણી છે! લોભીહૃદયને માટે તો સારી દુનિયાનું સામ્રાજ્ય પણ ઓછુ પડે છે સતે જોયુ કે મનની તૃષ્ણા કેટલી વિશાળ છે. આ તો સુરસાના મો જેવુ છે જેમ જેમ તમે અદર જતા જશો તેમ તેમ તે મોટુ થતુ જશે

આ સાડાત્રણ હાથની કાયા માટે કેટલી જગા જોઈએ? દેહ તો માત્ર સાડાત્રણ હાથ જ માગે છે પણ મન? ખરુ પૂછો તો જેને એક ઇચ પણ જમીનની જરૂર નથી, તેવાઓ વિશાળ પૃથ્વીના ખડથી પણ સતોષ પામતા નથી! કદાચ દુનિયાભરનુ સામ્રાજ્ય પણ મળી ગયુ, સમગ્ર પૃથ્વી ઉપર એકચક્રી સત્તા પણ મળી, પણ જ્યારે જીવનયાત્રા સમાપ્ત થશે તે વખતે કેટલી જગા મળશે? ફક્ત સાડાત્રણ હાથ અને તે પણ ઇસ્લામ સસ્કૃતિમાં જન્મેલાને જ બીજા જૈન કે હિન્દુ કુળમા જન્મેલાને તો તે પણ નસીબમાં નથી આ બધુ જાણવા છતા પણ માનવનુ મન કેમ સગ્રહની પાછળ પાગલ છે?

માનવશરીરની સમસ્યા તો ચાર રોટલીથી પતી જશે રહેવાની સમસ્યા સાડાત્રણ હાથ જમીનથી ઉકલી જશે પણ મનની સમસ્યા કઈક મુશ્કેલ છે.

હજારો મણ અનાજ અને મણબંધી સોનું મળવા છતાં મનની સમસ્યા ઉકલી શકતી નથી

યોગીએ જોયું કે સિકંદરનો કોયડો તનનો નહિ પણ મનનો છે એટલે તેનો ઉકેલ પણ બીજી રીતે જ કરવો પડશે. યોગી અંદર ગયા. પોતાની ઝોળીમાંથી એક મનુષ્યની ખોપરી કાઢી સિકંદરને આપી અને કહ્યું કે આને અનાજથી ભરી દે. જે ક્ષણે તે અનાજથી ભરાઈ જશે તે જ ક્ષણે આખી પૃથ્વી ઉપર તારું સામ્રાજ્ય થઈ જશે.

સમ્રાટ સિકંદરના આનંદની હદ નથી. મહેલમાં જવાની જ વાર છે. બે મિનિટમાં જુવારના દાણાથી ભરી દેવાશે અને સમગ્ર પૃથ્વી ઉપર સિકંદરનું સામ્રાજ્ય થઈ જશે. સિકંદર મહેલમાં ગયો. તેણે એક શેર-પૂરી એક શેર જુવાર ખોપરીમાં નાખી પણ જોયું તો ખોપરી ખાલી! ગુણીઓની ગુણીઓ લાવી તેમાં નાખી પણ ખોપરી ખાલી જ રહી. સિકંદરના આશ્ચર્યની હદ ન રહી. તે સમજી ગયો કે આ કોઈ ચમત્કારિક ખોપરી છે

પાછા પગે તે યોગી પાસે પહોંચ્યો. બધી વાત કહી સંભળાવી. હસતાં હસતાં યોગીએ કહ્યું– સિકંદર! જાણતો નથી કે આ માનવીની ખોપરી છે! આટલું મોટું રાજ્ય પણ તેને ન ભરી શક્યું તો જુવારના દાણાથી તે કેમ ભરાશે! સિકંદર સમજી ગયો. તમે બધા પણ સમજી ગયા હશો કે મનુષ્યની આ ખોપરી ભરવી એ કેટલું કઠણ કામ છે!

સાચી વાત એ છે કે સંગ્રહમાં શાંતિને શોધવી એ જ મોટી ભૂલ છે. જે એમ માને છે કે પૈસા આવવાથી મનમાં સ્થિરતા આવે છે એ ભૂલ જ મોટી ભ્રમણામાં છે. તેઓ ધનને સમજ્યા છે પણ મનને નહિ. મનની ગતિને સમજનાર એવી ભૂલ કદી ન કરે

તમે સારી રીતે જાણો છો કે વિલાસ અને વૈભવનાં જે સાધનો મધ્ય યુગના સમ્રાટ અકબર પાસે નહોતાં તે આજે એક સામાન્ય માણસ પાસે હોય છે. પરંતુ મધ્યયુગના સાધારણ માનવીને જેટલી શાંતિ હતી તે આજે મોટા ધનવાનના નસીબે પણ નથી. શાંતિ વિલાસનાં સાધનો કે સંપત્તિના સંગ્રહમાં નથી પણ મનના સંતોષમાં છે

માટુંગા તા. ૧૫-૮-'૫૮ જૈન ઉપાશ્રય

૧૯. સહયોગ ધર્મ

અહિંસા ધર્મના ઘણા ગાણાં તમે ગયા છે સત્ય ધર્મનો જયઘોષ પણ જોરથી કર્યો છે હિન્દુ અને મુસ્લિમ ધર્મની સ્થાપના પણ કરી છે તેને માટે લડ્યા પણ છો, ઝઘડ્યા પણ છો પણ કોઈ દિવસ સહયોગ ધર્મને ઓળખ્યો છે? જે તમારી નજીકમા છે, અને આજુબાજુમા વસનારાઓ પાસેથી જ શીખી શકાય છે! ભલે તો આજે આપણે સહયોગ ઉપર વિચાર કરીશુ

માનવ સામાજિક પ્રાણી છે તે સમાજમા જીવે છે, સમાજ પાસેથી કાઈક લે છે, તો સમાજને કાઈક આપે પણ છે જે ફક્ત આપે જ છે તે દેવ છે અને જે માત્ર લેતા જ શીખ્યો છે તે દાનવ છે માનવ આ આપ અને લેની વચ્ચે જીવે છે માનવીના જીવનનો આધાર સહયોગ ઉપર જ છે. માનવી તો શુ પણ દુનિયાના કોઈપણ પ્રાણી એક બીજા વિના જીવી શકતા નથી એકલુ કોઈ રહી શકતુ નથી યોગીઓને માટે કહેવાય છે તે બધાના સહયોગનો ત્યાગ કરી હિમાલયની ગિરિ–કદરાઓમા જીવે છે, પણ તે યોગીને પણ ફળાહારના સહયોગની જરૂર રહે છે સભવ છે કે કોઈ તપસ્વી સાધક આહારનો પરિત્યાગ કરી દે છતા તે પણ પાણી અને હવાનો સહયોગ તો છોડી શકતો નથી

પશુઓની દુનિયા કે જેને આપણે અસામાજિક કહીએ છીએ અને જેની કોઈ સમાજવ્યવસ્થા નથી, તે પણ સહયોગધર્મ તો જાણે જ છે. તે ટોળા બાધીને રહે છે ગાય, ગાય સાથે લડશે છતા પણ રહેશે તો પોતાના ટોળામા જ ભેસ, ભેસથી લડશે છતા સાજ પડતા તે પોતાના ટોળામા ભળી જશે કેમકે, તે જાણે છે તેને ત્યા જ સહયોગ મળશે પશુ–સસાર,

સહયોગ લે છે અને વખત આવે આપે પણ છે આમ તો આપણને લાગે છે કે પશુઓમાં વળી સહયોગ કેવો ! દરેક પોતપોતાના પેટની ફિકરમાં છે પિતાને પુત્રની ચિંતા નથી અને બેટાને પિતાની ફિકર નથી. પિતા પુત્ર જેવો સંબંધ રહે છે જ ક્યાં ! પુત્ર માતાની પણ કોઈ સેવા ક્યાં કરે છે !

આ કેટલા સ્નેહથી પોતાનાં બચ્ચાંને પાળે છે વાંદરી પોતાનાં બચ્ચાંને હંમેશાં છાતીએ વળગાડેલાં રાખે છે તેને પૂછો કે— ઓ વાંદરી ! તું એને દૂધ પીવડાવે છે અને છાતીએ વળગાડી રાખે છે તે મોટા થઈને તારું પેટ ભરવાનો છે ? ઉપર ઉપરથી એમ લાગે છે કે પશુઓમાં સહયોગની ભાવના નથી પણ ના એક ક્ષણ જરા ઊંડા ઉતરીને વિચાર કરો તો તમને પશુજગતની સહયોગની ભાવના સ્પષ્ટ જણાશે. તે એમ ને એમ નહિ જણાય.

કોઈ વાંદરીની પાસેથી તમે તેનું બચ્ચું ઝૂંટવી લો અને પછી જુઓ કે તેનામાં સહયોગની ભાવના છે કે નહિ ! થોડી જ વારમાં વાનરોનું મોટું ટોળું તમારી પાછળ પડશે અને તમને તમારા પ્રાણ બચાવવા પણ મુશ્કેલ થઈ પડશે. તમને એવી રીતે ઘેરી લેશે કે તેના બચ્ચાને પાછું આપી દઈને જ તમે તમારો જીવ બચાવી શકશો.

વાંદરાઓમાં જ નહિ, ગાયો અને ભેંસોમાં પણ સહયોગની ભાવના છે ભયનો અનુભવ થતાં જ તે ટોળામાં ભેગી થઈ જાય છે. અને શત્રુનો સામનો કરે છે હરણાં જેવાં કોમળ સ્વભાવનાં પ્રાણીઓથી માંડીને જંગલી ભેંસો અને ગેંડાઓ જેવાં કઠોર સ્વભાવનાં પ્રાણીઓનાં પણ ટોળાં જોવામાં આવે છે ટોળાબંધી એ સહયોગ ભાવનાનું પ્રતીક છે આફ્રિકામાં બન્યું છે કે—વાંદરાઓનું એક ટોળું કોઈ કાંટાવાળી ઝાડીમાંથી પસાર થયું પરિણામે તેમના શરીરમાં કાંટા પેસી ગયા. પસાર થયા પછી દરેક વાનરે પોતાની ઢળી પર સૂવા માંડ્યું એક સૂઈ જાય અને બીજા તેના કાંટા કાઢતા જાય. કેપ્ટન સ્ટેન્સબરીએ અમેરિકાની એક ખારી ઝીલ (બે પર્વતો વચ્ચેની જગા) માં એક વૃદ્ધ અને આંધળી હવાઈ સીસનને જોઈ હતી જેને તેના સાથીઓ ભોજન કરાવતા હતા તેથી તે ખૂબ જ હૃષ્ટપુષ્ટ હતી.

પશુજીવનમાં સહયોગની ભાવના જીવિત છે તો પછી પોતાને પશુ કરતાં શ્રેષ્ઠ માનનાર માનવમાં સહયોગ ન હોય તો તે એક ક્ષણ પણ જીવી ન શકે રાજમાર્ગ ઉપર ચાલતાં આપણે સેંકડો મજૂરોની સેવા લઈએ છીએ. એક કોળીયો અન્ન ગળામાં ઉતારતાં આપણે ખેડૂત, બળદ અને જમીનની સેવા લઈએ છીએ. જ્યારે આપણને સેવા લેવાનો અધિકાર છે ત્યારે સાથે

સાથે એ પણ ન ભૂલવુ જોઈએ કે સેવા લેવાના અધિકારની સાથે સહયોગ આપવાની ફરજ પણ આપણા ઉપર આવી પડે છે એ ભૂલી જશો તે નહિ ચાલે જે માણસ પોતાના અધિકાર માટે જાગૃત હોય અને પોતાની ફરજો અદા કરવાનો ઈન્કાર કરે, તે જીવનનો કલાકાર બની શકતો નથી

જો તમારામાં શક્તિ હોય તો બીજાને સહયોગ આપવાની ફરજ છે—આપવાનુ કર્તવ્ય છે તે વિના યાદ રાખજો કે જરૂર પડે તમને પણ કોઈ સહકાર આપનાર નહિ મળે આપણને કોઈ દિવસ કોઈના સહકારની જરૂર નહિ પડે એવુ અભિમાન રાખવુ એ ખોટુ છે જિદગીમા કયે વખતે સપત્તિનો તડકો, વિપત્તિના છાયડામા ફેરવાઈ જશે એ કહી શકાય તેમ નથી. માનો કે કોઈની પાસે સપત્તિ છે, તો શુ તેને કોઈના પણ સહયોગની જરૂર નથી ? પૈસા જરૂરિયાતો મેળવી આપી શકે છે પણ તે તો જડ છે ચૈતન્યમય માનવીનુ સ્થાન તે કયારેય પણ લઈ શકે તેમ નથી આ વાત પૈસાવાળાઓ નોધી રાખે.

એક નાનુ ગામ હતુ તેમા સમાજના પચાસેક ઘર હશે તેમા એક પૈસાવાળો હતો તેની પાસે જેટલુ ધન હતુ તેના કરતા તેનો ગર્વ વધારે હતો ગામમા કોઈ મરણ પામે, તો તે ઘોડા ઉપર બેસીને સ્મશાનયાત્રામાં જાય લોકો તેને કહે પણ ખરા કે, આ કોઈ શુભ પ્રસગ નથી આવા પ્રસગે ઘોડા ઉપર બેસીને આવવુ એ સારુ નથી દેખાતુ પણ તે કોઈનુ માનતો નહિ તે કહે કે મારી પાસે ઘોડો છે તો બેસુ છુ નહિ તો તેનો ઉપયોગ શો ?

આવા કેટલાય પ્રસગોમા તે ઘોડા ઉપર બેસીને ગયો હશે એક વખત તેના ઘરમા તેનો બાપ ગુજરી ગયો તેની જ્ઞાતિના બધા લોકોએ વિચાર કર્યો કે આજે એને પાઠ શીખવવાનો મોકો મળ્યો છે જેમની પાસે ઘોડા હતા, તે બધા ઘોડા ઉપર બેસીને ગયા, અને જેમની પાસે ઘોડા નહોતા, તે બધા ભાડે લઈ આવ્યા બધા ઘોડે ચઢીને તેને ત્યા ગયા તેના ઘરની સામે ઘોડેસ્વારોની લાઇનિ થઈ ગઈ તે ઘરમાથી બહાર આવ્યો અને બધાને કહેવા લાગ્યો કે—"તમે બધાએ આ શી મશ્કરી માડી છે ? શુ કાઈ વરઘોડો કાઢવાનો છે ? મારા પિતાજીને બાધીને ખભે ઉપાડી લઈ કોણ જશે ?" લોકોએ કહ્યુ કે—"એમા શુ ? ભાડેથી માણસો લઈ આવો અમે ઘોડા ઉપરથી ઉતરવાના નથી"

હવે તેને પોતાની ભૂલનુ ભાન થયુ. તેણે કહ્યુ —" સમાજના બધા

બાઈઓની હું માફી માગું છું અને હવે પછી કોઈ પણ દિવસ, કોઈને પણ ત્યાં થોડું સહીને નહિ જાઉં

જ્ઞાતિના આગેવાનોએ વિચાર કર્યો કે ગમે તેમ પણ છેવટે તો તે પણ આપણી જ બાઈ છે તેના બાપને ભાડુતી માણસો ઉપાડીને લઈ જાય એ સમાજ માટે સારું નહિ દેખાય. છેવટે બધા ધોમ ઉપરથી ઉતર્યા અને સત્કાર આપ્યો.

આજે માનવી દુનિયાના બધા ધર્મોને માને છે પણ સદુપયોગ ધર્મને ભૂલતો જાય છે પહેલાંના વખતમાં સાસુ માંદી પડતી તો વહુ તેની સેવા કરતી અને વહુ માંદી પડે તો સાસુ તેની ચાકરી કરતી.

જ્યારે શ્રીરામને વનવાસ મળ્યો ત્યારે સીતાદેવી પતિના પગલે ચાલી, વનવાસ જવા તૈયાર થયાં તે વખતે સાસુ કૌશલ્યાની આજ્ઞા માગતાં તે કહે છે

सेवा समय दैव बन दीना मोर मनोरथ पूरा न कीना ।

હે મારી સ્નેહમય સાસુ! તમારી સેવાને વખતે દૈવે મને વનનો માર્ગ આપ્યો તમારા આશીર્વાદથી વન ઉપવન બની જશે. પણ તમારી સેવા નહિ કરી શકું આ વાત મને ખટકતી રહેશે.

આ તો એ સમયની વાત છે આજે તો નવા જમાનાના નવા રંગે રંગાયેલી વહુને સાસુની સેવા કરતાં શરમ આવે છે એટલા માટે સેવા કરવા માટે પરિચારિકા (Nurse) ને બોલાવવી પડે છે જો કદાચ પરિચારિકા ન આવી અને સાસુની સેવા કરવાનો વારો વહુને માથે આવી પડ્યો, તો વહુ પહેલાં તો પોતાનાં કપડાંનું ધ્યાન રાખશે. વખત છે ને કપડાં ખરાબ ન થઈ જાય! જેટલી કપડાંની ફિકર છે તેટલી માણસની નહિ!

મનુષ્યના શરીરમાં ચૈતન્યની જ્યોત ઝગમગી રહી છે તેની સેવા કરતાં જડવસ્ત્રો આડે આવતાં હોય તો સમજવું પડશે કે તમને ચૈતન્ય કરતાં જડની કિંમત વધારે છે શરીરને માટે વસ્ત્રો છે પણ વસ્ત્રોને માટે શરીર નથી. પણ આ જ પરિસ્થિતિ એ છે કે વસ્ત્રો પહેર્યાં અને સદુપયોગ ભૂલી.

ઘેર અને બહાર બધે જ આ જ વાત છે બજારમાં ફરતાં કોઈ ભૂલથી કેળાની છાલ પગ નીચે આવવાથી લપસી પડે, તો તે જોઈને તમે ખડખડાટ હસી પડો છો આ ખડખડાટ હાસ્ય તમારા હૃદયમાં અનુકંપાને બદલે સ્વાર્થભાવનું સામ્રાજ્ય છે એ બતાવી આપે છે બીજાને પડતા જોઈને જે

તમને મઝા આવતી હોય તો મારે કહેવુ પડશે કે તમે રોમન સમ્રાટ (નીરો) ના વશજ છો, કે જે રોમ સળગતુ હતુ ત્યારે આનદથી બસરી બજાવતો હતો.

શકિત હોવા છતાં પણ જેના હાથ બીજાની મદદ માટે લાબા થતા નથી તે પથ્થરહૃદયી છે તેવો માણસ, માણસ નહિ, માટીનો પિડ છે. કોઈની વેદનાના આર્તનાદ કાને પડવા છતા હૃદયમા સહાનુભૂતિ અને સવેદનાના સૂરો રણકે નહિ, તો તેવા માણસમા અને સીનેમાના ચિત્રોમા ફરક શો ? પડતાને જોઈને, જે માણસ જોતો જ રહે છે, તે પશુ છે તેવે વખતે તેના હાથ તેની મદદ માટે આગળ આવે તો જ તે માણસ કહેવાય

સહયોગ વિના આગળીઓ જરા પણ કાઈ ઉઠાવી શકતી નથી અગ્નિમા પ્રચડ શકિત છે હજારો મણ લાકડાંને તે જોતજોતામા બાળીને રાખ બનાવી દઈ શકે છે તે અગ્નિ પણ વાયુના સહયોગ વિના કાઈ કરી શકતો નથી. તેને પણ વાયુના સહયોગની જરૂર પડે છે તે સિવાય તે કાઈ સળગાવી શકતો નથી સહયોગધર્મ ભારતીઓની સરખામણીમા વિદેશીઓ વધારે શીખ્યા છે અમેરિકામા ચિકિત્સા-વિજ્ઞાને (Surgery) એટલી પ્રગતિ કરી છે કે ડોકટરો, એક તદુરસ્ત માણસની આખો કાઢી બીજા જન્માન્ધને લગાડે અને તેથી અધ દેખી શકે છે પણ તે આખોમા થોડુ સરખુ પણ જીવનતત્ત્વ બાકી રહ્યુ હોવુ જોઈએ મૃત શરીરની આખોમાનુ' જીવનતત્ત્વ નાશ પામ્યુ હોય તો તે કામ આપી શકતી નથી આથી જ્યારે કોઈને એમ લાગે છે કે હવે તેનુ મૃત્યુ સમીપમા છે, ત્યારે, તે ડોકટરને બોલાવીને પોતાની આંખો કાઢી લેવા કહે છે અથવા તે વસિયતનામુ (Will) કરે છે અને તેમા તે પોતાની આખોનુ દાન કરતો જાય છે જેથી તેના મૃત્યુ પછી આખોમાથી ચેતન નાશ પામે તે પહેલા, ડોકટર તે કાઢી લે છે અને તે બીજા માણસને લગાડે છે અગર ચક્ષુભડાર (Eye Bank) મા રાખે છે. જે જરૂર વખતે બીજાને લગાડી શકાય છે આવા માણસોના મનમા એ ભાવના હોય છે કે મારી આખો મારા દેશબધુને કામ લાગે, મારી આખો બીજાઓની આખોને પ્રકાશ આપે એથી વધારે મારુ' સદ્ભાગ્ય કયુ ? આ કેવુ સહયોગનુ જ્વલત ઉદાહરણ છે !

ભારતમાં જો સહયોગની ભાવના હોય તો દેશની બેકારી અને ગરીબીનો પચોતેર ટકા ભાગ ખતમ થઇ જાય એક ગલીમા પચીસ ઘર હોય દરેક ઘરમા છ માણસ હોય જો દરેક વ્યકિત બે કોળીયા જેટલે જ ખોરાક માત્ર

ભાઈઓની હું માફી માગું છું અને હવે પછી કોઈ પણ દિવસ, કોઈને પણ ત્યાં ઘોડે ચઢીને નહિ જાઉં"

ગાલિબના આ સેવકોએ વિચાર કર્યો કે ગમે તેમ પણ છેવટે તો તે પણ આપણો જ ભાઈ છે તેના બાપને બાપુની માણસો ઉપાડીને લઈ જાય એ સમાજ માટે સારું નહિ દેખાય. છેવટે બધા ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યા અને સત્કાર આપ્યો.

આજે માનવી દુનિયાના બધા ધર્મોને માને છે પણ સહયોગ ધર્મને ભૂલતો જાય છે પહેલાના વખતમાં સાસુ માંદી પડતી તો વહુ તેની સેવા કરતી અને વહુ માંદી પડે તો સાસુ તેની ચાકરી કરતી.

જ્યારે શ્રીરામને વનવાસ મળ્યો ત્યારે સીતાદેવી પતિના પગલે ચાલી, વનવાસ જવા તૈયાર થયાં. તે વખતે સાસુ કૌશલ્યાની આજ્ઞા માગતાં તે કહે છે

सेवा समय दैव बन दीना मोर मनोरथ पूरा न कीना ।

હે મારી સ્નેહમય સાસુ! તમારી સેવાને વખતે દૈવે મને વનનો માર્ગ આપ્યો. તમારા આશીર્વાદથી વન ઉપવન બની જશે પણ તમારી સેવા નહિ કરી શકું આ વાત મને ખટકતી રહેશે.

આ તો એ સમયની વાત છે આજે તો નવા જમાનાના નવા રંગે રંગાયેલી વહુને સાસુની સેવા કરતાં શરમ આવે છે એટલા માટે સેવા કરવા માટે પરિચારિકા (Nurse) ને બોલાવવી પડે છે જો કદાચ પરિચારિકા ન આવી અને સાસુની સેવા કરવાનો ભાર વહુને માથે આવી પડ્યો, તો પણ પહેલાં તો પોતાનાં કપડાંનું ધ્યાન રાખશે. વખત છે ને કપડાં ખરાબ ન થઈ જાય! જેટલી કપડાંની ફિકર કરી તેટલી માણસની નહિ!

મનુષ્યના શરીરમાં ચૈતન્યની જ્યોત ઝગમગી રહી છે તેની સેવા કરતાં જડવસ્ત્રો આડે આવતાં હોય તો સમજવું પડશે કે તમને ચૈતન્ય કરતાં જડની કિંમત વધારે છે શરીરને માટે વસ્ત્રો છે પણ વસ્ત્રોને માટે શરીર નથી. પણ આ જ પરિસ્થિતિ એ છે કે વસ્ત્રો પહેલાં અને સહયોગ પછી.

ઘેર અને બજાર બધે જ આ જ વાત છે બજારમાં ફરતાં કોઈ ભૂલથી કેળાંની છાલ પગ નીચે આવવાથી લપસી પડે તો તે જોઈને તમે ખડખડાટ હસી પડો છો આ ખડખડાટ હાસ્ય તમારા હૃદયમાં સહયોગભાવને બદલે સ્વાર્થભાવનું સામ્રાજ્ય છે એ બતાવી આપે છે બીજાને પડતા જોઈને જે

તમને મઝા આવતી હોય તો મારે કહેવુ પડશે કે તમે રોમન સમ્રાટ (નીરો) ના વશજ છો, કે જે રોમ સળગતુ હતુ ત્યારે આનદથી બસરી બજાવતો હતો

શકિત હોવા છતા પણ જેના હાથ બીજાની મદદ માટે લામ્બા થતા નથી તે પથ્થરહૃદયી છે તેવો માણસ, માણસ નહિ, માટીનો પિંડ છે. કોઈની વેદનાના આર્તનાદ કાને પડવા છતા હૃદયમા સહાનુભૂતિ અને સ વેદનાના સૂરો રણકે નહિ, તો તેવા માણસમા અને સીનેમાના ચિત્રોમા ફરક શો ? પડતાને જોઈ ને, જે માણસ જોતો જ રહે છે, તે પશુ છે તેવે વખતે તેના હાથ તેની મદદ માટે આગળ આવે તો જ તે માણસ કહેવાય

સહયોગ વિના આગળીઓ જરા પણ કાઈ ઉઠાવી શકતી નથી અગ્નિમા પ્રચડ શકિત છે હજારો મણ લાકડાને તે જોતજોતામા બાળીને રાખ બનાવી દઈ શકે છે તે અગ્નિ પણ વાયુના સહયોગ વિના કાઈ કરી શકતો નથી. તેને પણ વાયુના સહયોગની જરૂર પડે છે તે સિવાય તે કાઈ સળગાવી શકતો નથી સહયોગધર્મ ભારતીઓની સરખામણીમા વિદેશીઓ વધારે શીખ્યા છે અમેરિકામા ચિકિત્સા-વિજ્ઞાને (Surgery) એટલી પ્રગતિ કરી છે કે ડોકટરો, એક તદુરસ્ત માણસની આખો કાઢી બીજા જન્માન્ધને લગાડે અને તેથી અધ દેખી શકે છે પણ તે આખોમા થોડુ સરખુ પણ જીવનતત્ત્વ બાકી રહ્યું હોવુ જોઈએ મૃત શરીરની આખોમાનુ જીવનતત્ત્વ નાશ પામ્યુ હોય તો તે કામ આપી શકતી નથી. આથી જ્યારે કોઈને એમ લાગે છે કે હવે તેનુ મૃત્યુ સમીપમા છે, ત્યારે, તે ડોકટરને બોલાવીને પોતાની આંખો કાઢી લેવા કહે છે અથવા તે વસિયતનામુ (Will) કરે છે અને તેમા તે પોતાની આખોનુ દાન કરતો જાય છે જેથી તેના મૃત્યુ પછી આખોમાથી ચેતન નાશ પામે તે પહેલા, ડોકટર તે કાઢી લે છે અને તે બીજા માણસને લગાડે છે અગર ચક્ષુભડાર (Eye Bank) મા રાખે છે. જે જરૂર વખતે બીજાને લગાડી શકાય છે આવા માણસોના મનમા એ ભાવના હોય છે કે મારી આખો મારા દેશબધુને કામ લાગે, મારી આખો બીજાઓની આખોને પ્રકાશ આપે એથી વધારે મારુ સદ્‌ભાગ્ય કયુ ? આ કેવુ સહયોગનુ જ્વલત ઉદાહરણ છે !

ભારતમાં જો સહયોગની ભાવના હોય તો દેશની બેકારી અને ગરીબીનો પચોતેર ટકા ભાગ ખતમ થઇ જાય એક ગલીમા પચીસ ઘર હોય દરેક ઘરમા છ માણસ હોય જો દરેક વ્યકિત બે કોળીયા જેટલે જ ખોરાક માત્ર

ઓછા લે તો કેમી કોઈ મરણ નહિ પામે. શાસ્ત્રની દષ્ટિએ તેમને ઉણોદરી તપનો લાભ થશે. સ્વાસ્થ્યની દષ્ટિએ તેમના શરીરમાં સ્ફુર્તિ રહેશે. વધુ ખાવાથી જે આળસ અને બીજા રોગો થાય છે તેનાથી મુક્ત રહેશે. અને આમ બે કોળીયા ભોજન ઓછું કરવાથી દસ આંધળાં કે ભુખ્યાંને ભોજન કરાવી શકાશે. તે રીતે તેમના પેટનો પ્રશ્ન ઉકલી જશે. એ જ રીતે એક અપેક્ષી બહેનમાં સહયોગની ભાવના જાગે, તો તે પોતાના પડોશમાં અને મહોલ્લામાં રહેતાં બાળકોને ભણાવે અને ધાર્મિક શિક્ષણ આપે, તો કેટલાં બાળકો સામાયિક પ્રતિક્રમણ શીખી શકે અને તેમનામાં ધર્મના સંસ્કારો રેડાય!

પણ આજે તો સહયોગ આપવાની જગાએ પણ સહયોગ પ્રાપ્ત કરવામાં મનચોરી કરાય છે. લગ્નસમારંભોમાં જાનૈયા બની જવાય છે. વરઘોડા અને જાનો લઈ જવાનો રિવાજ એટલા માટે હતો કે વરના પિતાને બીજાઓનો સહયોગ મળે. પરંતુ આજે તો તેને સહયોગ કરવાને બદલે તેને જાનૈયાઓને સહયોગ આપવો પડે છે. જાનૈયાઓ માટે ચાહ, નાસ્તો શરબત આઈસ્ક્રીમ ઉપરાંત પાન બીડી, સીગારેટ વિના વ્યવસ્થા કરવી પડે છે. તેમ જ બહારગામ જાનમાં જનારાઓને માટે પીવાની, હજામ અને લુગડાંધોવાવાળાની પણ સગવડ રાખવી પડે છે આ બધુ કરવા છતાં પણ જો જમવાનું કદાચ કોઈ વખત જરાક મોડું થાય, કે શાકમાં જરા મીઠું ઓછુંવધુ પડે તો તેવું કરેલી બધી વસ્તુઓ ઉપર પાણી ફરી વળે છે. જાનમાં તમે, આધાર બનીને જાઓ છો કે ભાર બનીને? આ તો તમારે વિચારવાનો વિષય છે.

એક પ્રશ્ન છે કે સહયોગના કામની શરૂઆત ક્યાંથી થાય? તેનો પ્રયોગ સમાજમાં કરવો, જાતિમાં કરવો કે ઘરમાં કરવો? કેટલાક લોક સમાજથી તેની શરૂઆત કરવા ઇચ્છે છે. તેઓ સમાજની સેવા કરે છે સામાજિક કાર્યને માટે મોડી રાતે ઉંઘમાંથી ઉઠીને દોડતા જશે. પણ ઘેર જો બાળક બિમાર હોય અને તેની દવા લાવવાની હશે તો તેમના પગ દુઃખવા માંડશે. બીજાઓને માટે દોડાદોડી કરીને દવા લાવનાર, પોતાના બાળકને માટે કેમ ઉપેક્ષાભાવ રાખે છે?

તમે કહેશો કે પોતાના બાળકોની સેવા તો બધાય કરે છે બીજાનાં બાળકની સેવા કરવી તે જ સાચી સેવા છે આવો વિચાર જો ખરેખર હોય તો તે આદરણીય છે પણ અહીં તો કોઈ જુદી જ ભાવના કામ કરી રહી

હોય છે બીજાઓની સેવા કરીશું તો આગળ આવી શકાશે, સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા મળશે લોકો કહેશે કે આ ખૂબ સેવાપરાયણ વ્યક્તિ છે, જ્યારે ઘરના બાળકની સેવા કરવામા કોણ કઈ કહેવાનુ છે !

દેશમા જ્યારે આઝાદીની લડત ચાલતી હતી, ત્યારે દેશના નવયુવકો હાથમા ઝાડુ લઈ, સડકો સાફ કરવા નીકળી પડતા દેશસેવા માટે આ રીતે નીકળી પડનાર, એ જ યુવકો, જો તેમની માદી માતા, ઘરમા સાફસફાઈ કરવાનુ કહે તો છેડાઇ પડતા ! જે સડક સાફ કરવા તૈયાર થાય, તે ઘર સાફ કરવાની વાતમા કેમ છેડાઈ પડે છે ? કારણ સાફ કરનારના ફોટા વર્તમાનપત્રોમા છપાય છે અને ઘર સાફ કરવાનુ કોઇ નામેય પૂછતું નથી આનો અર્થ એ થયો કે આ જાતની સેવા, સેવાને માટે નહિ, પણ દેખાવ કરવા પૂરતી કરવામા આવે છે

સેવાનો ક્રમ પણ જાણવો જોઈએ પહેલા માતપિતાની સેવા કરો, પછી કુટુબની, મહોલ્લાની, સ્વધર્મીની ત્યારપછી, ગ્રામ, પ્રાન્ત, દેશ અને રાષ્ટ્રની

માતા–પિતા, તમારા સૌથી વધુ અને નિકટના ઉપકારી છે એટલા માટે દુ ખ વખતે તે યાદ આવે છે તેમની સેવા કરવી, એ તમારુ કર્તવ્ય છે ત્યારપછી, સ્વધર્મીની સેવા એ તમારી સેવાભાવનાનો મહત્ત્વનો માર્ગ છે કારણ કે તેની સાથે તમારો ઘણો ગાઢ સબધ છે તેમની સાથે તમારે દૈહિક અને આત્મિક બન્ને સબધ છે દૈહિક એટલા માટે કે તમે બધાની વચમા રહો છો તમારી પુત્રોના લગ્ન તમે તેમની સાથે કરો છો, અને પુત્રીઓને પુત્રવધૂ તરીકે તમારા ઘરમા લઈ આવો છો, સ્વધર્મીનો સબધ માત્ર વિવાહ પૂરતો જ મર્યાદિત નથી કારણ કે એ સંબધ તો સસારવૃદ્ધિનું કારણું છે સ્વધર્મીની સાથેઆત્મિક સબધ પણ છે સ્વધર્મી, એ પ્રભુના શાસનનું પ્રતિક છે તેનુ દર્શન, એ જિનેશ્વરના શાસનનુ દર્શન છે તેમની અને તમારી વચમા પ્રભુનો સબધ છે એટલે સ્વધર્મીનુ મિલન, વીતરાગદેવની પાવન સ્મૃતિ તાજી કરે છે

સ્વધર્મીને જોતા મનમા એક પ્રકારનો ઉલ્લાસ આવવો જોઈએ તેના પ્રત્યે સ્નેહ અને સહાનુભૂતિનો પ્રવાહ વહેવો જોઇએ હું તમને જરા પુછુ છુ કે તમારા મનમા સ્વધર્મીને જોઈને ઉલ્લાસ આવે છે કે કોઈ લક્ષ્મીનદનને જોઈને ? જો કદાચ કોઈ ધનવાન વ્યાખ્યાન સાભળવા આવે છે તો હાથના ઈશારા ચાલુ થઇ જાય છે–" આગળ પધારો " તમે પણ થોડાક

આપાપાબ બેસો છો પણ જો કોઈ ગરીબ સ્વધર્મી આવે, અને કમભાગ્યે તે ઓછું સાંભળતો હોય અને આગળ બેસવા ઇચ્છતો હોય તો તેને માટે શું હામના ઇશારા કરશો! તેને માટે પણ " આગળ પધારો " ના અવાજ કરશો! ખસીને તેને જગા આપવાની તસ્દી તમે લેશો! ના ના એ પણ તેના ભાગ્યમાં ક્યાં છે! તેને તો કહેવામાં આવશે– એય! આગળ ક્યાં જાય છે! અહીં બેસી જા. આગળ બેસવાનો શોખ હતો તો વહેલા આવવું હતું ને!

આટલું અંતર શા માટે! પહેલા આવેલા (ધનિક) ભાઈને માટે આગળ પધારોના અવાજો થાય છે બીજા ભાઈને માટે એ અવાજો કેમ બદલાઈ ગયા! પહેલા મારેના અવાજ ને શું સ્વધર્મીને માટે હતા! જો કદાચ તમે કહેશો કે એ સ્વધર્મીનું સન્માન હતું તો એ વાત તમારો પોતાનો જ આત્મા કબૂલ નથી કરે. સ્વધર્મી તો બન્ને છે ધાર્મિક શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનમાં પહેલાની સરખામણીમાં બીજો કદાચ બે ડગલાં આગળ હશે પણ અવાજમાં પલટો લાવનાર શક્તિ કોઈક જુદી જ છે પહેલા ભાઈની પાસે નાણાનું જોર છે રૂપિયાનો રણકાર છે અને સરસ મજાની લીલી મોટરમાંથી ઉતરીને આવે છે એનું સન્માન, એ સ્વધર્મીનું સન્માન નથી. એ તો રૂપિયાનું અને તેની મોટરગાડીનું સન્માન છે

જેના હૃદયમાં સમ્યગ્દર્શનનો દીવડો ઝગમગતો હોય તે કદી પણ ચાંદીના ટુકડાઓની ખાતર કોઈનું પણ સન્માન ન કરે. તે તો સમ્યક્ત્વ અને ધર્મવત્સલતાને જ માન આપશે. તે જ્યાં જ્યાં સમાનધર્મી વ્યક્તિને જોશે ત્યાં ત્યાં તેના હૃદયમાં પ્રસન્નતા ઉભરાશે તમારા હૃદયમાં સ્વધર્મીને જોઈને પ્રસન્નતા ઉભરાય છે! તમે રેલ્વેમાં મુસાફરી કરતા હો ત્યારે કોઈ સ્ટેશને ગાડી ઊભી રહીને કોઈ તમારા ડબ્બામાં ચઢવા માટે આવે અને તમે જાણતા હો કે એ તમારો સ્વધર્મી છે તો તમે તેને જોઈને પગ લાંબા કરશો કે તેનું સ્વાગત કરવા હાથ પહોળા કરશો! જો તમે પગ લાંબા કરશો અને વધારે જગા રોકી રાખશો તો એમ માનવું પડશે કે સ્વધર્મી પ્રત્યે જે વાત્સલ્યના જોઈએ તેનો તમારામાં અભાવ છે કદાચ તમે કાપડ ખરીદ કરવા માટે અમદાવાદ જતા હો અને રસ્તામાં કોઈ સ્વધર્મી મળે અને તમને પૂછે કે તમે ક્યાં જાઓ છો! તો તમે ખરેખરું બતાવશો કે પછી અમુક ભાઈને મળવા માટે બોરીબંદર જાઓ છો એમ કહેશો! ઘણા ભાઈઓ આ પ્રમાણે કરે છે. એમ જાણે તમને શો ડર લાગે છે! કદાચ

એમ પણ થતુ હોય કે તે પણ એમ કહેશે કે ચાલો, હુ પણ સાથે આવુ છુ અને કદાચ ખરીદીમા પણ ભાગ લે આવી ભાવના સ્વધર્મી વાત્સલ્યના રસને સુકાવી નાખે છે

આવી વાતો હૃદય સકુચિત હોય, તેના જ મનમા આવે છે વિશાળ હૃદયવાળો માનવી જો તેના ઉપર લક્ષ્મીની કૃપા હોય, તો કદી આવો વિચાર નહિ કરે તે તો તે કૃપાના થોડા કણો પોતાના સ્વધર્મી બધુઓને વહેચ્યા વિના રહેશે નહિ તમારે ત્યા કોઈ શુભ પ્રસગ હોય અને તમે તમારા સગા-વહાલાને નોતર્યા હોય, તેમા કદાચ કોઈ નાનો જમાઈ કોઈ કારણસર ન આવી શકે તો તેની ગેરહાજરી તમારા મનમા ખટકશે તમે કહેશો કે બધા આવ્યા અને તે ન આવ્યા પણ ગામનો કોઈ ગરીબ સ્વધર્મી ન આવ્યો હોય તો તેની ગેરહાજરી તમારા મનમા ખટકે છે ખરી ?

ઘરમા મિષ્ટાન્ન બનાવ્યુ હોય, અને પુત્ર અમેરિકા ગયેલો હોય તો દરેક કોળીયો ગળામા ઉતરતા તેની યાદ આવે છે તમે ઘરમા શ્રીમતીજીને કહેશો કે, જુઓ એ તો અમેરિકા છે અને આપણે અહી દૂધપાક ઉડાવીએ છીએ! ત્યા એને ક્યાથી દૂધપાક મળતો હશે? **દૂધપાક ખાતી વખતે દીકરો યાદ આવે છે. પણ કોઇ દિવસ પડોશનાં ગરીબ સ્વધર્મીનાં બાળકો યાદ આવ્યાં ? કોઇ દિવસ તમે એ વિચાર કર્યો કે તેની આર્થિક સ્થિતિ સારી નથી તેનાં બાળકોને સવારમાં દૂધ પણ નહિ મળ્યું હોય.** જો તેવો વિચાર ન કર્યો હોય તો પછી તમારા હૃદયમા સસારની વાત્સલ્યતા છે કે ધર્મની ?

મને એક વાત યાદ આવે છે કે તમારા સૌરાષ્ટ્રમા જ બની છે. સૌરાષ્ટ્રના શામળશેઠનુ નામ તો તમે સાભળ્યુ હશે તેમને ત્યા એક વખત તેમના દીકરાની વહુના સીમતનો પ્રસગ હતો ગામની સ્ત્રીઓથી હવેલી ભરાઈ ગઈ હતી ચારે બાજુ મગળ ગીતો ગવાઇ રહ્યા હતા, કેમકે દરેક ઘેર મોકલવાના હતા

શામળશેઠે પોતાના પુત્રને કહ્યુ કે-"જો મોટી મોટી હવેલીઓમા રોજ મિષ્ટાન્ન ઊડે છે એ તો મિઠાઇથી ધરાઈ ગયેલ છે પણ સમાજના એવા ઘરોનો ખ્યાલ પહેલો રાખજે કે જે આર્થિક ભીસમા દબાયેલા છે અને કુળની પ્રતિષ્ઠાને કારણે કોઈની આગળ મો ઉઘાડી શકતા નથી ઉપરથી પોતાના કપડા ઊજળા રાખે છે, પણ ઘરમા મહિનાઓ સુધી ગળપણના દર્શન પણ થતા નથી મોટી હવેલીઓવાળા એક બે ઘર કદાચ ભુલાઇ

આઘાપાછા ખસો છો. પણ જો કોઈ ગરીબ સ્વધર્મી આવે, અને કમભાગ્યે તે ઓછું સાંભળતો હોય અને આગળ બેસવા ઇચ્છતો હોય તો તેને માટે શું ભાવના ઇશારા થશે! તેને માટે પણ "આગળ પધારો" ના અવાજ થશે! ખસીને તેને જગ્યા આપવાની તસ્દી તમે લેશો! ના ના એ પણ તેના ભાગ્યમાં ક્યાં છે! તેને તો કહેવામાં આવશે– એય! આગળ ક્યાં જાય છે! અહીં બેસી જા. આગળ બેસવાનો શોખ હતો તો વહેલા આવવું હતું ને!

આટલું અંતર શા માટે? પહેલા આવેલા (ધનિક) ભાઈને માટે "આગળ પધારો"ના અવાજો થાય છે બીજા ભાઈને માટે એ અવાજો કેમ ભુલાઈ ગયા! પહેલા ભાઈના અવાજ ને શું સ્વધર્મીને માટે હતા! જો કદાચ તમે કહેશો કે એ સ્વધર્મીનું સન્માન હતું તો એ વાત તમારો પોતાનો જ આત્મા કબૂલ નહી કરે. સ્વધર્મી તો બંને છે. ધાર્મિક શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનમાં પહેલાની સરખામણીમાં બીજો કદાચ બે ડગલાં આગળ હશે. પણ અવાજમાં પલટો લાવનાર શક્તિ કોઈક જુદી જ છે. પહેલા ભાઈની પાસે નાણાનું જોર છે, રૂપિયાનો રણકાર છે અને સરસ મજાની લીલી મોટરમાંથી ઉતરીને આવે છે. એનું સન્માન એ સ્વધર્મીનું સન્માન નથી. એ તો રૂપિયા અને તેની મોટરગાડીનું સન્માન છે.

જેના હૃદયમાં સમ્યગ્દર્શનનો દીવડો ઝગમગતો હોય તે કદી પણ ચાંદીના ટુકડાઓની ખાતર કોઈનું પણ સન્માન ન કરે. તે તો સત્યનિષ્ઠા અને ધર્મવત્સલતાને જ માન આપશે. તે જ્યાં જ્યાં સમાનધર્મી વ્યક્તિને જોશે ત્યાં ત્યાં તેના હૃદયમાં પ્રસન્નતા છલકાશે. તમારા હૃદયમાં સ્વધર્મીને જોઈને પ્રસન્નતા ઊભરાય છે? તમે રેલ્વેમાં મુસાફરી કરતા હો. ગાડી કોઈ સ્ટેશને આવી ઊભી રહીને કોઈ તમારા ડબ્બામાં ચઢવા માટે આવે અને તમે જાણતા હો કે એ તમારો સ્વધર્મી છે તો તમે તેને જોઈને પગ લાંબા કરશો કે તેનું સ્વાગત કરવા હાથ પહોળા કરશો! જો તમે પગ લાંબા કરશો અને વધારે જગ્યા રોકી રાખશો તો એમ માનવું પડશે કે સ્વધર્મી પ્રત્યે જે વાત્સલ્ય ના જોઈએ તેનો તમારામાં અભાવ છે. કદાચ તમે કાપડ ખરીદ કરવા માટે અમદાવાદ જતા હો અને રસ્તામાં કોઈ સ્વધર્મી મળે અને તમને પૂછે કે તમે ક્યાં જાઓ છો? તો તમે ખરેખર બતાવશો કે પછી અમુક ભાઈને મળવા માટે મોરીમંદર જાઓ છો એમ કહેશો! ઘણા ભાઈઓ આ પ્રમાણે કરે છે. કેમ? તમને શો ડર લાગે છે! કદાચ

આવી શકે. તે સિવાય, ફક્ત તિજોરીમાં બંધ કરી રાખવામાં આવેલ સોનું અને પથ્થર બન્ને એકસરખાં છે જે સોનું કદી પણ તિજોરીની બહાર જ ન આવે તેની શી કિંમત છે? જો માત્ર રાખી જ મૂકવું હોય તો એટલા જ વજનના પથ્થરો પણ રાખી શકાય છે તમને થેલીને અંદર રાખી મૂકવામાં આનંદ આવે છે કે તેનો સદુપયોગ કરવામાં? જુઓ, શામળશેઠ લક્ષ્મીને કેટલી સફળ બનાવે છે!

ઘેંશીમાંથી સોનામહોરો કાઢી, દરેક લાડવામાં બબ્બે મહોરો નાખી દે છે અને તેને બરાબર હતા તેવા કરી દે છે

આનો હેતુ કાંઈ સમજ્યા? અરે! તમે ન સમજો એમ કાંઈ હોય?, મુંબઈ જેવા શહેરમાં રહેનારા અને દરરોજ લાખો રૂપીઆની ઉથલપાથલ કરનારાઓની સમજમાં આવી વાત ન આવે એ કાંઈ બનવાજોગ છે? અહીં આપણને શામળશેઠની કુશળતાનો પરિચય મળે છે તમે જાણો છો કે સારા ઘરની બહેનો કદી કોઈની પણ સામે મદદ માટે હાથ લંબાવતી નથી તે ભૂખી રહેવાનું પસંદ કરશે પણ કદી કોઈની પણ સામે હાથ લાંબો નહિ કરે એટલું જ નહિ, પણ તે વિના મહેનતનું કાંઈ લેશે પણ નહિ એવું આપવું પણ ઠીક નથી કારણ કે એવી રીતે આપવામાં તેમનું સ્વાભિમાન હણાય છે, તેમ જ આપનારનો અહંકાર વધે છે.

દાનનો આદર્શ એ છે કે જમણા હાથે અપાય, તેની ડાબા હાથને ખબર ન પડે, અને ડાબા હાથે અપાય, તેની જમણા હાથને ખબર ન પડે. શામળશેઠ, આ આદર્શને અપનાવી રહ્યા હતા પણ તમે આવા આદર્શને પસંદ કરો છો? એક બીજો આદર્શ પણ છે આજે કોઈ ફંડમાં નાણાં આપ્યાં, તો બીજે દિવસે છાપામાં ફોટો અને નામ આવવાં જોઈએ તમને કયો આદર્શ છે? તેના ઉપર અત્યારે ટીકા કરતો નથી પણ શામળશેઠને પહેલો આદર્શ પસંદ હતો તેમણે લિસ્ટ મુજબ બધાના ઘેર લાડુ પહોંચાડ્યા. તેમાં એક ઘરમાં માતા બહુ મમતાવાળી હતી તે તેના દીકરા વિના શી રીતે ખાય? સાંજના પાંચેક વાગે તેનો દીકરો ભણીને નિશાળેથી આવ્યો.

માતાએ તેને કહ્યું–"બેટા! લે આ તારા માટે લાડવા આવ્યા છે તે ખા" જેને મહિના સુધી ગોળની કાંકરી પણ ન મળી હોય, તેને લાડવાના એક કકડાની પણ કેટલી કિંમત હોય! તેણે ખૂબ ઉત્સાહથી લાડુનો કકડો મોંમાં મૂક્યો ચાવવા જતાં, કોઈક કઠણ વસ્તુ તેના દાંતમાં લાગી, તેણે તરત બહાર કાઢી માને કહ્યું–"આ શું છે? મા સમજી ગઈ કે આ પીળું શું

જાય તો મને બહુ ચિંતા નથી. પણ, દીકરા! જો કોઈ ગરીબનું એક પણ ઘર ભૂલઈ જાય તો મને એ લાડવા મીઠા નહિ લાગે અને જરા જો, કબાટમાંથી એ લિસ્ટ પણ કાઢજે જેમાં વિધવાઓનાં નામો લખેલાં છે. તેમની વ્યવસ્થા તો હું મારી જાતે જ કરીશ.

ગામમાં કેટલી વિધવાઓ છે કેટલાં સાધનસંપન્ન ઘરો છે કેટલાં દુ:ખી છે કેટલાં ઘરોમાં ધનના ઢગલા છે અને કેટલાં ઘરમાં રાતના તો શું પણ દિવસના પણ શોધવા છતાંય કાંઈ પણ મળે તેમ નથી. છતાં પણ જે અભાવનાં આંસુઓ લૂછી નાખી મોંનો મલકાટ જાળવી રાખે છે ને સુખી સૂકી રોટલી ખાઈને પણ જે સત્ય અને શીલને નિભાવે છે. જેમણે સમાજ અને રાષ્ટ્રના ગૌરવને જાળવી રાખ્યું છે. જે પોતે પાપડ અને વડીઓ બનાવી પોતાનાં નાનાં ફૂલ જેવાં બાળકોનું પોષણ કરે છે. પણ કોઈની સામે હાથ લાંબો કરતાં નથી. એવાઓનો ખ્યાલ તમે કોઈ દિવસ કર્યો છે!

શામળશેઠનો પુત્ર એવી નિરાધાર બહેનોની યાદી કબાટમાંથી લઈ આવ્યો. તે શેઠ આવી યાદી પોતાની પાસે રાખતા હતા. તમારી પાસે પણ આવી યાદી હશે ને! ગામમાં કેટલા લક્ષાધિપતિ છે તેનું લિસ્ટ તો તમારી પાસે જરૂર હશે પણ ગરીબ વિધવાઓનું લિસ્ટ કોણ રાખે છે! વિધવા બહેનો એ સમાજરૂપ સરોવરની માછલીઓ છે. તેને તમે કદી પણ ભૂલશો નહિ. સતો તો સમાજ-સરોવરનાં પક્ષી છે. એક સરોવર સુકાયું તો પક્ષીને માટે બીજાં ઘણાં સરોવરો છે પણ જો સરોવરનું પાણી સુકાઈ જશે તો બિચારી માછલીઓ ક્યાં જશે! તેમનું તો જીવવું અને મરવું બધું એ જ સરોવરમાં છે.

જ્યાં સરોવર છે તેમાં ઉતરતાનું જળ હમેશાં રહેવું જોઈએ. તો જ તેનું ગૌરવ જળવાઈ રહે છે. શામળશેઠની પાસે સંપત્તિનું સરોવર ભરેલું છે તેની સાથે સાથે તેમના હૃદયમાં સેવા અને સહયોગનો સાગર પણ છલછલ છે.

તેઓ પુત્રની પાસેથી લિસ્ટ લે છે. તેઓ લિસ્ટ પ્રમાણે દરેક ઘર માટે ચાર ચાર લાડવા લઈને, અંદરના ઓરડામાં જાય છે. તિજોરી ઉઘાડી અંદરથી પૈસા બહાર કાઢે છે. પૈસાને માટે કાંઈ વધારે કહેવાની જરૂર નથી કેમકે તમે બધા પૈસાવાળાઓ જ છો! (સભામાં હસાહસ.)

એ જ પૈસાની કિંમત છે કે ગરીબોના દુ:ખમાં કંઈક કામ

આવી શકે. તે સિવાય, ફક્ત તિજોરીમાં બંધ કરી રાખવામાં આવેલ સોનું અને પથ્થર બન્ને એકસરખાં છે જે સોનું કદી પણ તિજોરીના બહાર જ ન આવે તેની શી કિંમત છે? જો માત્ર રાખી જ મૂકવું હોય તો એટલા જ વજનના પથ્થરો પણ રાખી શકાય છે તમને થેલીને અંદર રાખી મૂકવામા આનંદ આવે છે કે તેનો સદુપયોગ કરવામાં? જુઓ, શામળશેઠ લક્ષ્મીને કેટલી સફળ બનાવે છે!

થેલીમાથી સોનામહોરો કાઢી, દરેક લાડવામા બબ્બે મહોરો નાખી દે છે અને તેને બરાબર હતા તેવા કરી દે છે

આનો હેતુ કાંઈ સમજ્યા? અરે! તમે ન સમજો એમ કાંઈ હોય?, મુંબઈ જેવા શહેરમા રહેનારા અને દરરોજ લાખો રૂપીઆની ઉથલપાથલ કરનારાઓની સમજમા આવી વાત ન આવે એ કાંઈ બનવાજોગ છે? અહીં આપણને શામળશેઠની કુશળતાનો પરિચય મળે છે તમે જાણો છો-કે સારા ઘરની બહેનો કદી કોઈની પણ સામે મદદ માટે હાથ લંબાવતી નથી તે ભૂખી રહેવાનું પસંદ કરશે પણ કદી કોઈની પણ સામે હાથ લાંબો નહિ કરે એટલું જ નહિ, પણ તે વિના મહેનતનું કાંઈ લેશે પણ નહિ એવું આપવું પણ ઠીક નથી કારણ કે એવી રીતે આપવામા તેમનું સ્વાભિમાન હણાય છે, તેમ જ આપનારનો અહંકાર વધે છે.

દાનનો આદર્શ એ છે કે જમણા હાથે અપાય, તેની ડાબા હાથને ખબર ન પડે, અને ડાબા હાથે અપાય, તેની જમણા હાથને ખબર ન પડે. શામળશેઠ, આ આદર્શને અપનાવી રહ્યા હતા પણ તમે આવા આદર્શને પસંદ કરો છો? એક બીજો આદર્શ પણ છે આજે કોઈ ફંડમા નાણા આપ્યા, તો બીજે દિવસે છાપામા ફોટો અને નામ આવવા જોઈએ તમને કયો આદર્શ છે? તેના ઉપર અત્યારે ટીકા કરતો નથી પણ શામળશેઠને પહેલો આદર્શ પસંદ હતો તેમણે લિસ્ટ મુજબ બધાના ઘેર લાડુ પહોચાડયા. તેમા એક ઘરમા માતા બહુ મમતાવાળી હતી તે તેના દીકરા વિના શી રીતે ખાય? સાંજના પાયેક વાગે તેનો દીકરો ભણીને નિશાળેથી આવ્યો.

માતાએ તેને કહ્યું—"બેટા! લે આ તારા માટે લાડવા આવ્યા છે તે ખા" જેને મહિના સુધી ગોળની કાંકરી પણ ન મળી હોય, તેને લાડવાના એક કકડાની પણ કેટલી કિંમત હોય! તેણે ખૂબ ઉત્સાહથી લાડુનો કકડો મોમા મૂક્યો ચાવવા જતા, કાંઈક કઠણ વસ્તુ તેના દાંતમા લાગી, તેણે તરત બહાર કાઢી માને કહ્યું—"આ શું છે? મા સમજી ગઈ કે આ પીળું શું

છે માએ કહ્યું– ભાઈ! થાડું ખાઈ જા અને એને પીઈને એક મજાનું મૂકી દે. આમ એક એક કરતાં ચાર મહોરો બહાર આવી. માએ દીકરાને કહ્યું– 'ભાઈ! તેં શામળદાસ શેઠનું ઘર તો જોયું છે ને?' દીકરાએ કહ્યું– હા, મા! પેલી મોટી હવેલી છે તે જ ને?" માએ કહ્યું– હા બેટા, ત્યાં જા અને આ ચાર મહોરો શેઠને આપી આવ. શક્ય છે કે ખાંડવા વાળતી વખતે તેમના ખીસામાંથી પડી ગઈ હોય.

દીકરો તૈયાર થઈ ગયો. માએ ચાર મહોરો કાગળમાં પડીકું વાળીને આપી. દીકરો ગયો અને જઈને શામળદાસશેઠના હાથમાં આપતાં બોલ્યો– મારી માએ આ મોકલ્યું છે. શેઠે પડીકું ખોલ્યું અને જોયું તો ચકિત થઈ ગયા. ગરીબ પણ કેટલી પ્રામાણિક છે! જેની પાસ લાખોની મૂડી છે એ પણ આ પીળીપીળી મહોરો જોઈને ડોલી જાય છે. તેમનું પણ મન લોભાય છે. પણ આ તો પાપડ વેચીને પેટ ભરે છે અને બાળકને ભણાવે છે છતાં તેનું હૃદય કેટલું પ્રામાણિક છે! આ પ્રામાણિકતાએ શેઠના હૃદયને આનંદિત કર્યું. તે બાળકને ખોળામાં લીધો અને કહ્યું– તું એવી માનો પુત્ર છે કે જેની પાસે પૈસાનો અભાવ હોવા છતાં જેને પ્રામાણિકતા ખોઈ નથી. પોતાની પાસેથી બીજી ચાર મહોર તે પડીકામાં મૂકી અને કહ્યું–"બેટા! માને કહેજે કે આ બધી તમારી જ છે શેઠ તે પાછી નહિ લે. બાળકને ભણાવવામાં ખરચ કરજો."

આ એક સહયોગ ધર્મનું જીવંત ઉદાહરણ છે. પોતાના મોજશોખ માટે હજારોનો ધુમાડો કરનારા આ દાખલા ઉપરથી કંઈક શીખે. જ્યારે પણ કોઈ સ્વધર્મીની સેવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તમે દુનિયાભરની મુસીબતો યાદ કરો છો. વેપાર ઘટી ગયો છે ઘરમાં ભણેલી કન્યા દીકરીઓ છે તેને પરણાવવાની છે. પાંચ પાંચ હજારનો કરિયાવર કરવો પડશે. માગ નાર બે આંસુ પાડશે તો આપનાર હજાર આંસુ પાડતો જશે. પણ જ્યારે ઘેર દીકરાના લગ્નનો પ્રસંગ હશે અને કોઈ કહેશે કે જોજો નાણું વધારે ખર્ચ ન કરશો. થોડામાં જ પતાવજો. ત્યારે જવાબ આપશો કે પૈસા તો હાથનો મેલ છે કમાઈએ છીએ તે કામનું શું છે? એ વખતે, પાંચ રૂપિયા આપતાં પાંચ હજાર મુસીબતોને યાદ કરી રોદણાં રોનાર, ઉદાર કેમ બની જાય છે? કારણ કે તે દીકરાને પોતાનો સમજે છે અને સ્વધર્મીને પરાયો.

દિવાળીને દિવસે તમે દીવા કરો છો અને વરસભરનો હિસાબ કરો છો–

ત્યારે જરા વિચાર કરજો કે ખર્ચ ખાતામા જે મોટી રકમ વપરાઈ છે, તેમાથી કેટલા પોતાના કુટુબ-પરિવારની પાછળ ખર્ચ્યાં અને સ્વધર્મીની સહાયતામા કેટલો ખર્ચ કર્યો ? પોતાના દીકરાને અમેરિકા સુધી ભણવા મોકલનાર, પાડોશી સ્વધર્મીના બાળકને ભણાવવાના પ્રશ્ન ઉપર સુપડીદી ભળવે છે કારણ કે એક પોતાનો અને બીજો પારકો છે

" **મિત્તિમે સવ્વ ભૂએસુ** "નો પાઠ બોલનારા તમે જો આવી એક દીવાલ પણ ન ઓળગી શકયા તો આગળ કેમ વધી શકશો ?

મેઘકુમારે હાથીના ભવમા એક સસલાની રક્ષા માટે અઢી દિવસ સુધી પગ ઊચો રાખ્યો તો સસલા કરતા તો સ્વધર્મી જાય તેમ નથી ! તે તો તેની જાતનુ પણ ન હતુ જો હાથી એક પ્રાણીની રક્ષા માટે અઢી દિવસ સુધી ત્રણ પગે ઊભો રહી શકે છે, તો તમે તો માણસ છો, અને તેમાય પાછા ભગવાન મહાવીરના ઉપાસક છો ફોટોગ્રાફરની પાસે તો તમે ઘણી વખત ગયા હશો ફોટો લેતી વખતે તે શુ કહે છે તેના તો તમે અનુભવી છો. તે કહે છે કે-મો જરા હસતુ રાખજો બાકીનુ બધુ હુ સભાળી લઈશ

તમારી પાસે કોઈ સ્વધર્મી વીલે મોઢે આવે તો તેનુ મો ખીલી ઊઠે છે કે ખીલેલુ હોય તો કરમાઇ જાય છે ? ઓછામા ઓછુ તમે ફોટોગ્રાફરની વાત જેટલુ તો શીખી લો કે જે કોઈ પણ મારી પાસે આવે તે હસતુ રહે. બાકીની વ્યવસ્થા હુ કરી લઈશ તમે તેને કહો કે સામાયિકના સાધનો, પારણા વગેરેની વ્યવસ્થાથી માડીને તેના ધધારોજગાર અને છોકરાના ભણતર સુધીની વ્યવસ્થા હુ યથાશક્તિ કરતો રહીશ પણ તમે તમારુ મો ઊતરેલુ ન રાખશો

સહયોગ ધર્મને ઓળખો સ્વધર્મી પછી, આગળ સમાજ અને રાષ્ટ્રની સેવાના ક્ષેત્રો ખુલ્લા પડ્યા છે કોઈ પણ સીમા સુધી તમે જઈ શકો છો, જો તમારામા શક્તિ હોય તો સ્વધર્મી-સેવા ઉપર તો મે એટલા માટે ખાસ ભાર મૂકયો છે કે તે તમારી નજીક છે તેનો અર્થ એ નથી કે સ્વધર્મીની સેવા એ એક જ પુણ્ય છે અને બીજા બધા કાર્યો પાપ છે. શુભ ભાવથી કરવામા આવતા દરેક ક્રિયા શુભ છે હુ તો એટલે સુધી કહુ છુ કે સેવાના ક્ષેત્રમા આ સપ્રદાયની દીવાલોને બધનકારક ન બનાવશો. દુનિયાના દરેક પ્રાણીમા તમે તમારુ પોતાનુ પ્રતિબિબ જુઓ તેમનામા આત્મીયતા પ્રસારો **હુ પ્રાણી માત્રનો છુ અને પ્રાણી માત્ર મારાં** છે-આવી મગળમય ભાવના તમારી સહયોગભાવનાને જીવત રાખશે

તા ૬-૮-'૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા

છે માએ કહ્યું- ભાઈ! થોડું ખાઈ જા અને એને ધોઈને એક બાજુ મૂકી દે આમ, એક એક કરતા ચારે મહોરો બહાર આવી. માએ દીકરાને કહ્યું— 'ભાઈ! તેં શામળદાસ શેઠનું ઘર તો જોયું છે ને! દીકરાએ કહ્યું- હા મા! પેલી મોટી હવેલી છે તે જ ને! માએ કહ્યું- હા બેટા. ત્યાં જા. અને આ ચારે મહોરો શેઠને આપી આવ. સંભવ છે કે ચાલતા વાળતી વખતે તેમના ખીસામાંથી પડી ગઈ હોય.

દીકરો તૈયાર થઈ ગયો. માએ ચારે મહોરો કાગળમાં પડીકું વાળીને આપી. દીકરો ગયો અને જઈને શામળદાસશેઠના હાથમાં આપતાં બોલ્યો— 'મારી માએ આ મોકલ્યું છે. શેઠે પડીકું ખોલ્યું અને જોયું તો ચકિત થઈ ગયા. ગરીબ પણ કેટલી પ્રામાણિક છે! જેની પાસ લાખોની મૂડી છે એ પણ આ પીળી પીળી મહોરો જોઈને ડગી જાય છે તેમનું પણ મન લોભાય છે પણ આ તો પાપડ વેચીને પેટ ભરે છે અને બાળકને ભણાવે છે છતાં તેનું હૃદય કેટલું પ્રામાણિક છે! આ પ્રામાણિકતાએ શેઠના હૃદયને આનંદિત કર્યું. તે બાળકને ખોળામાં લીધો અને કહ્યું- તું એવી માનો પુત્ર છે કે જેની પાસે પૈસાનો અભાવ હોવા છતાં જેને પ્રામાણિકતા ખોઈ નથી. પોતાની પાસેથી બીજી ચાર મહોર તે પડીકામાં મૂકી અને કહ્યું-"લે અને કહેજે કે આ બધી તમારી જ છે. શેઠ તે પાછી નહિ લે. બાળકને ભણવામાં સગવડ રહેશે.

આ એક સહયોગ ધર્મનું જીવંત ઉદાહરણ છે. પોતાના મોજશોખ માટે હજારોનો ધુમાડો કરનારા આ દાખલા ઉપરથી કંઈક શીખે. જ્યારે પણ કોઈ સ્વધર્મીની સેવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તમે દુનિયાભરની મુસીબતો યાદ કરો છો. વેપાર ઘટી ગયો છે ઘરમાં આટલા ડઝન દીકરીઓ છે તેને પરણાવવાની છે. પાંચ પાંચ હજારનો કરિયાવર કરવો પડશે. માગનાર બે આંસુ પાડશે તો આપનાર હજાર આંસુ પાડતો જશે. પણ જ્યારે ઘેર દીકરાના લગ્નનો પ્રસંગ હશે અને કોઈ કહેશે કે જોજો નાણું વધારે ખર્ચ ન કરશો. થોડામાં જ પતાવજો. ત્યારે જવાબ આપશો કે પૈસા તો હાથનો મેલ છે. કમાઈએ છીએ તે કામનું શું છે! એ વખતે, પાંચ રૂપિયા આપતા પાંચ હજાર મુસીબતોને યાદ કરી રોદણાં રોનાર, એટલો ઉદાર કેમ બની જાય છે! કારણ કે તે દીકરાને પોતાનો સમજે છે અને સ્વધર્મીને પરાયો.

દિવાળીને દિવસે તમે દીવા કરો છો અને વરસભરનો હિસાબ કરો છો—

સદ્અસદ્નો પણ વિવેક ગુમાવ્યો છે, અને ખરુ પૂછો તો શક્તિ મેળવવાનો આ સાચો રસ્તો પણ નથી–છતા પણ જો શક્તિ મળી ગઈ તો તેનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરશો? શક્તિનો ઉપયોગ તમે સ્વાર્થમા કરશો કે સેવામા? બીજાને જાળમા ફસાવવા માટે કરવાના છો કે કોઇને ફસામણમાથી બહાર કાઢવામા?

શક્તિ તો દુર્યોધન અને દુ શાસનને મળી હતી તેવી જ ભીમ અને અર્જુનને પણ મળી હતી પણ પહેલાના નામો ઇતિહાસમા કાળા અક્ષરે લખાયા ત્યારે બીજાના ઈતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે લખાયા શક્તિ હનુમાનજીને પણ મળી હતી અને રાવણને પણ મળી હતી પણ એકના પ્રત્યે જગત ઘૃણાની દૃષ્ટિએ જુએ છે તો બીજાના ચરણો પર શ્રદ્ધાના પુષ્પો સમર્પણ કરે છે તેનુ કારણ? કારણ એ જ કે તેમણે શક્તિ તો મેળવી પણ તેને વાપરવાની રીત ન જાણી શક્તિનો સુદર ઉપયોગ વિકાસનો માર્ગ છે, તો તેનો ગેરઉપયોગ એ પતનનો માર્ગ છે

શક્તિના સદ્વ્યયની રીત જાણો તે જાણવા માટે તમે ચારિત્રશીલ વ્યક્તિઓની નજીક આવો, તેમનો પરિચય કરો, તેમના જીવનનુ બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરો માત્ર નિરીક્ષણ જ નહિ પણ તેનુ અનુકરણ કરો સારા પ્રાસગિક સસ્કાર શક્તિને સારા માર્ગે વાળશે

સમ્રાટ અશોકનુ જીવનવૃતાત તમે જાણતા હશો રાજ્યશાસનની શરૂઆતનુ તેનુ જીવન, રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવાની તેની ભાવનાનુ ચિત્ર ખડુ કરે છે સામ્રાજ્યના વિસ્તારની લોલુપતાને લીધે હજારો વીરોના ખૂનની નદીઓ તેણે વહાવી પૃથ્વીના ટુકડાની ખાતર ઘાસની માફક માનવીઓને કપાવી નાખ્યા પણ તેજ અશોક, કલિગવિજય વખતે બદલાઈ ગયો. તેના જીવનને નવો વળાંક આપવામા મહાત્મા બુદ્ધની વાણીનો પ્રભાવ છે.

જે અશોક સામ્રાજ્યના વિસ્તારની ખાતર હજારો માનવીઓનુ બલિદાન આપતા અચકાતો નહોતો, તે જ અશોક પાછલી ઉમરે એટલો કોમળ હૃદયી બની ગયો, કે એક નાના સરખા પશુની હત્યા પણ તેને ગમતી નહોતી. એટલા માટે તેણે ઠેરઠેર શિલાલેખો કોતરાવ્યા. અને રાજ્યમા ઠેરઠેર ઊભા કરાવ્યા જેમા તેણે પ્રજાને પ્રાણી માત્ર તરફ પ્રેમવૃત્તિ રાખવાનો સદેશો આપ્યો એટલુ જ નહિ પણ તેણે બૌદ્ધ ધર્મના પ્રચાર માટે પોતાના પ્રિય પુત્ર અને પુત્રીને પણ વિદેશોમા મોકલ્યા

યુરોપના ઇતિહાસમા એક ચમકતી વ્યક્તિ આવી હતી તેનુ નામ હતુ સેન્ટ પોલ ધાર્મિક ક્ષેત્રે તે એક લબ્ધપ્રતિષ્ઠ વ્યક્તિ હતી તે પ્રસિદ્ધ

જૈન દર્શન આત્મવાદી દર્શન છે તે દરેક આત્માની અનંત શક્તિને માને છે કીડીના આત્મામાં પણ એટલી જ શક્તિ છે જેટલી હાથી અને સિદ્ધના આત્મામાં છે આવરણના કારણે તેને ઓળખવાની જ તમારામાં શક્તિ મોજૂદ છે તમારી વાત તો શી પણ નાની જરાક ઘરની કીડીમાં પણ એટલી મોટી તાકાત છે કે તે મોટા હાથીને પણ હેરાન કરી શકે છે. નાગ જેવા ઝેરી પ્રાણીના ઝેરને પણ તે ઠારી નાખે છે પરંતુ વાત અહીં અટકતી નથી. શક્તિ મળી જવાથી કાંઈ સમસ્યા હલ થતી નથી. શક્તિ પ્રાપ્ત થયા પછી તમે તેનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરો છો એ પ્રશ્ન છે.

જેમ તો પૈસા પેદા કરવામાં પણ બુદ્ધિની જરૂર રહે છે પરંતુ પૈસા કમાવા કે ભેગા કરવા કરતાં તેને ખર્ચવામાં વધારે બુદ્ધિકૌશલ્ય જોઈએ છે. તમે આશ્ચર્ય પામતા હશો કે ખર્ચ કરવામાં તે કાંઈ બુદ્ધિ જોઈતી હશે? પણ હા જરૂર જો ખર્ચ કરવાની કળા ન આવડી તો તમે હજારો રૂપિયા ખર્ચ કરવા છતાં એટલા આનંદ નહિ પામી શકો જેટલો તે કળાનો જાણકાર માત્ર થોડા ખર્ચમાં જ મેળવી શકે છે. ઘણા માણસો હજારો રૂપિયા ખરચવા છતાં પણ લોકપ્રિય બની શકતા નથી. કેમકે ત રૂપિયા તો આપે છે પણ તે આપવાની કળા જાણતા નથી. જ્યારે કેટલાક થોડું જ ખર્ચ ખર્ચે પણ લોકપ્રિય થઈ શકે છે કારણ કે તે કેમ ખર્ચ કરવું તે જાણે છે.

આ જ વાત શક્તિ માટે છે શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. શક્તિને માટે કેટલાક શનિવારે હનુમાનને તેલ ચડાવે છે, કેટલાક વીટામીનની ગોળીઓ ખાય છે તો કેટલાક વળી શક્તિ માટે ઈંડાં અને માછલીના તેલ (Kodliver Oil)નું સેવન કરે છે. શક્તિ પાછળ પાગલ બનનારાઓને હું પૂછું છું કે જે શક્તિને પ્રાપ્ત કરવા માટે તમે

જે શક્તિ પતનાભિમુખ થઈ રહી છે તેને સેવાના માર્ગે વાળી, વિકાસનો માર્ગ ખુલ્લો કરે છે, તે સ્વાર્થના વૃક્ષ પર સેવાની એવી કલમ લગાડે છે કે જીવનવૃક્ષની ખટાશ, મિઠાશમા પરિણત થઈ જાય છે તમને ખબર છે કે લીંબુ ખાટુ હોય છે પણ માળી લીંબુના વૃક્ષને નારંગીના વૃક્ષની કલમ જોડી દે છે, ત્યારે લીંબુ પણ મીઠા થઈ જાય છે. પછી તેનુ નામ પણ બદલાઈ જાય છે અને તે સતરા કહેવાય છે

નારંગીના સહવાસથી લીંબુમાં મિઠાશ આવી તેમ મહાપુરુષોના સહવાસથી જીવનમા પ્રેમની મિઠાશ આવે છે ભલાઈ અને બુરાઈ, એ બન્ને સસર્ગજન્ય ગુણો છે જેવી પ્રકૃતિના મનુષ્યોના સહવાસમા તમે રહેતા હો, તેમના વિચાર, આચાર અને ઉપચાર, એ ત્રણેનો પ્રભાવ તમારા જીવનમા આવ્યા વિના રહેતો નથી એક માણસ પ્રતિદિન સામ્યવાદ (Communism) સમર્થક વ્યક્તિઓની નજીક રહેતો હોય, એક સમાજવાદી (Socialist)ની નજીક રહેતો હોય, તો તેમના વિચારોની છાયા તે માનવી ઉપર પડ્યા વિના રહેશે નહિ

વિચારોની સાથે આચાર-વ્યવહાર પર પણ પ્રાસગિક સંસ્કારોની છાપ પડે છે જે વિદ્યાર્થી તદ્દન નિરામિષાહારી (Vegetarian) છે, પણ તેનો સાથી કે જે માસાહારમા પાપ માનતો નથી તેની સાથે હમેશ ફરે છે, કૉલેજમા અને કૉલેજની બહાર, ઘરમા કે હોટલોમા ફરે છે તે ઉચિત નથી. તેમા તેની સ્વતત્ર વિચારશક્તિ નાશ પામશે પછી સાથીની મજાક અને કટાક્ષોની સામે ટકી રહેવાની તેની શક્તિ ખૂટી જશે છેવટે માસાહાર પ્રત્યે ઘણાથી જોનાર તે પોતે જ ધીમે ધીમે પોતાના માસાહારી સાથીની હરોળમા બેસી જશે

એક કહેવત છે કે—"થાય તેવા થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ". તેની માફક જે વ્યક્તિની સાથે તમે વસતા હો, તેના જેવા બનીને જ તમારે રહેવુ પડશે તે સિવાય તમારી દોસ્તી ટકી નહિ શકે કૃપણની સાથે કૃપણ અને ઉદારની સાથે ઉદાર બન્યા વિના રહેશો તો તે કામ નહિ આવે આપ મુસાફરીએ નીકળો અને તેમા તમારો જોડીદાર જો કજૂસ હોય તો તેની અસર તમારી ઉપર પણ પડવાની આ એક મનોવૈજ્ઞાનિક નિયમ છે કે-એક વ્યક્તિ ખર્ચ કરે પણ બીજો જો તેની સાથે સાથે જરાપણ ખર્ચ ન કરે તો પોતાનુ હૃદય તરત જ બોલી ઊઠશે કે હુ શા માટે ખર્ચું? શું બધા જ ખર્ચની જવાબદારી મે એકલે જ લીધી છે? એથી ઉલટુ, જો

દેવળ (Church)ના અધિષ્ઠાતા હતા આજ પણ તેમના નામે કેટલીક ઈસાઈ (Christian) ધાર્મિક સંસ્થાઓ ચાલી રહી છે તેમનું જીવન-ચરિત્ર એમ કહે છે કે એક દિવસ તે યુરોપના ખૂબ જ મોટા લુટારો-માંનું હતા.

ભારતમાં ઋષિ વાલ્મીકિમાં પણ એ ટપોરાના જીવનચરિત્રનું પ્રતિબિંબ જણાય છે જૈન ઇતિહાસમાં અર્જુન માળી રાજા પ્રદેશી જેવી વ્યક્તિઓ પણ આવી જ જાણીતી છે પહેલાં તેમનાં જીવન કાળાં કૃત્યોથી ભરેલાં હતાં પરંતુ, એક મહાપુરુષના પરિચયમાં આવતાં તેમના જીવનનો અંધકાર દૂર થઈ પ્રકાશ ફેલાયો.

સત્પુરુષોનો સંગ દાનવતા પ્રત્યે વહેતી શક્તિનો પ્રવાહ માનવતા તરફ વાળે છે જીવન જે વાતાવરણમાં હોય છે તેની છાયા મન ઉપર જરૂર પડે છે હવા જો ઉદ્યાનમાંથી આવતી હોય ગુલાબનાં ફૂલોને સ્પર્શ કરીને આવતી હોય તો તે ગુલાબનાં ફૂલોની મધુર સુવાસ લઈને જ આવશે, અને જો તે ગંદી ગટરનો સ્પર્શ કરીને આવતી હશે તો બદબો ફેલાવશે. બરાબર એ જ પ્રમાણે, જો તમારું જીવન સજ્જન પ્રકૃતિના મહાપુરુષોની પાસે વીતતું હશે તો તમારામાં તેમના ચારિત્રની તપની અને ત્યાગની સુવાસ આવશે. જો દુર્જન પ્રકૃતિવાળી વ્યક્તિઓની સમીપમાં તમો વસતા હશો તો જીવનમાં ક્રોધની અસત્યની અને દુરાચારની બદબો પ્રવેશ કરશે.

કુશળ વૈદ્યના હાથે ચઢેલું વિષ પણ અમૃત બની જાય છે. નૌકાનો આધાર પામીને પથ્થર પણ પાણી ઉપરથી તરી જાય છે જો કે વિષનો સ્વભાવ મારવાનો અને પથ્થરનો સ્વભાવ ડુબાડવાનો છે છતાં પણ સજ્જનતાના સ્પર્શને કારણે તેના સ્વભાવમાં પરિવર્તન આવે છે જીવનનું પણ એમ જ છે અશુભ વૃત્તિઓનું વિષ કુશળ વૈદ્યરૂપી સત્પુરુષના હાથમાં આપે તો તેનો સદુપયોગ થાય છે તે અશુભ તરફ વહેતી ધારાને વાળીને શુભ તરફ ગતિશીલ બનાવે છે જીવનના પ્રવાહને અશુભમાંથી શુભમાં અને શુભમાંથી શુદ્ધમાં ફેરવવાની કળા તે જ અર્થમાં કળા છે

ચોમાસામાં વરસાદ મન મૂકીને પડે છે પાણી વરસે છે પાણીનો પ્રવાહ સાગરમાં ભળીને પોતાની મિઠાશ ખોઈ નાખે છે કુશળ ઇજનેર (Engineer) નદીમાં બંધ બાંધી એ જ જળપ્રવાહનો ઉત્પાદન માટે ઉપયોગ કરે છે સંતો પણ એવા જ કળાકાર છે કે જે જીવનની ધારા જે વાસનામાં વિનષ્ટ થઈ રહી છે તેને સંયમમાં પલટાવી દે છે સદાચાર

જે શક્તિ પતનાભિમુખ થઈ રહી છે તેને સેવાના માર્ગે વાળી, વિકાસનો માર્ગ ખુલ્લો કરે છે, તે સ્વાર્થના વૃક્ષ પર સેવાની એવી કલમ લગાડે છે કે જીવનવૃક્ષની ખટાશ, મિઠાશમા પરણિત થઈ જાય છે તમને ખબર છે કે લીબુ ખાટુ હોય છે. પણ માળી લીબુના વૃક્ષને નારગીના વૃક્ષની કલમ જોડી દે છે, ત્યારે લીબુ પણ મીઠા થઈ જાય છે પછી તેનુ નામ પણ બદલાઈ જાય છે અને તે સતરાં કહેવાય છે

નારગીના સહવાસથી લીબુમા મિઠાશ આવી તેમ મહાપુરુષોના સહવાસથી જીવનમા પ્રેમની મિઠાશ આવે છે ભલાઈ અને બુરાઈ, એ બન્ને સસર્ગજન્ય ગુણો છે જેવી પ્રકૃતિના મનુષ્યોના સહવાસમા તમે રહેતા હો, તેમના વિચાર, આચાર અને ઉપચાર, એ ત્રણેનો પ્રભાવ તમારા જીવનમા આવ્યા વિના રહેતો નથી એક માણસ પ્રતિદિન સામ્યવાદ (Communism) સમર્થક વ્યક્તિઓની નજીક રહેતો હોય, એક સમાજવાદી (Socialist)ની નજીક રહેતો હોય, તો તેમના વિચારોની છાયા તે માનવી ઉપર પડ્યા વિના રહેશે નહિ

વિચારોની સાથે આચાર-વ્યવહાર પર પણ પ્રાસગિક સંસ્કારોની છાપ પડે છે જે વિદ્યાર્થી તદ્દન નિરામિષાહારી (Vegetarian) છે, પણ તેનો સાથી કે જે માસાહારમા પાપ માનતો નથી તેની સાથે હમેશ ફરે છે, કૉલેજમા અને કૉલેજની બહાર, ઘરમા કે હોટલોમા ફરે છે તે ઉચિત નથી તેમા તેની સ્વતત્ર વિચારશક્તિ નાશ પામશે પછી સાથીની મજાક અને કટાક્ષોની સામે ટકી રહેવાની તેની શક્તિ ખૂટી જશે છેવટે માસાહાર પ્રત્યે ઘૃણાથી જોનાર તે પોતે જ ધીમે ધીમે પોતાના માસાહારી સાથીની હરોળમા બેસી જશે

એક કહેવત છે કે—" થાય તેવા થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ ". તેની માફક જે વ્યક્તિની સાથે તમે વસતા હો, તેના જેવા બનીને જ તમારે રહેવુ પડશે તે સિવાય તમારી દોસ્તી ટકી નહિ શકે કૃપણની સાથે કૃપણ અને ઉદારની સાથે ઉદાર બન્યા વિના રહેશો તો તે કામ નહિ આવે આપ મુસાફરીએ નીકળો અને તેમા તમારો જોડીદાર જો કજૂસ હોય તો તેની અસર તમારી ઉપર પણ પડવાની આ એક મનોવૈજ્ઞાનિક નિયમ છે કે—એક વ્યક્તિ ખર્ચ કરે પણ બીજો જો તેની સાથે સાથે જરાપણ ખર્ચ ન કરે તો પોતાનુ હૃદય તરત જ બોલી ઊઠશે કે હુ શા માટે ખર્ચુ ? શું બધા જ ખર્ચની જવાબદારી મે એકલે જ લીધી છે ? એથી ઉલટુ, જો

મુસાફરીમાં તમારો સહપ્રવાસી ઉદાર હૃદયનો હોય તો તમારે થોડુ પણ તો ખર્ચ કરવું જ પડશે. પછી ભલે તે તમે ઇચ્છાથી કરો કે અનિચ્છાથી કે પછી કચવાઈને કરો કે શહેરમાં આવીને પણ કરવુ તો જરૂર પડશે જ

આ તો આટલુ યાદ રાખો કે આપ જેની સાથે ચાલતા હો તેના જેવા થઈને જ ચાલવુ પડશે. એક યુવક પોતાના સસરાની સાથે ચાલે છે તે જ યુવક ક્યારેક પોતાના પિતાની સાથે જતો હોય છે તો ક્યારેક તે પોતાના મિત્રની સાથે પણ ફરતો હોય છે ત્રણેની સાથે ચાલતાં તે કાંઈ દૂર રહીને ચાલતો નથી. છતાં તે ત્રણે ચાલમાં અંતર હોય છે કે નહિ ! તમે તો અનુભવ પણ કર્યો હશે. જ્યારે તે પોતાના સસરાની સાથે જતો હોય ત્યારે તેના ચાલવામાં બોલવામાં અને દરેક બાબતમાં વિવેક રહેલો હોય છે તે સમજે છે કે જો જરા પણ અવિવેક દેખાડ્યો તો પરખાઈ જઈશુ ! એટલા માટે તે વખતે તો જોવામાં પણ સંયમ કરી, વાત કરવામાં પણ સંયમ કરી અને ચાલવામાં પણ સંયમ કરી. માનો કે ઈર્યાપથની પૂરી યત્નાથી ચાલી રહ્યો છે

પિતાની સાથે ચાલવામાં જો કે થોડો સંયમ તો જરૂર હોય છે જ પરંતુ તે સસરા જેટલો નહિ. કારણ કે ત્યાં પરીક્ષાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત જ થતો નથી અને મિત્રની સાથે ચાલવામાં ? ત્યાં તો પૂછવું જ નહિ. એ કોઈ બીજાને જ રસ્તો આપી રહ્યા હશે આંખો ક્યાંક જુદું જ જોઈ રહી હશે અને હાથ પણ સીધા નહિ રહેતા હોય. પછી જીભ તો ક્યાં મૌન રહે તેવી છે ! તેને માટે તો હમેશાં પંદરમી ઓગસ્ટ (સ્વાતંત્ર્ય દિન) જ છે હસવાનો ખડખડાટ હશે તો ક્યારેક કોઈ નટ (Actor) ની કે નૃત્ય (Dance) ની વાત ચાલી રહી હશે. (હસાહસ)

ત્રણ જુદી જુદી વ્યક્તિઓની સાથે ચાલવામાં કેટલો ફરક પડ્યો ! જેની સાથે રહેશો તેના ગુણદોષ જરૂર તમારામાં આવશે. વિચાર કરતી વખતે એક વચન મે મારી નજરે એક દૃશ્ય જોયુ છે એક વખત એક પુલ ઉપરથી અમે જઈ રહ્યા હતા તે વખતે એક રબારી ઘેટાંને પાણી પીવરાવવા નદી પાસે આવ્યો છે ! પાણી પીતાં હતાં. તેમાં તે રબારીને પણ પાણી પીવાની ઇચ્છા થઈ એક બાજુ વાંકો વળી તે પણ પાણી પીવા મડ્યો. [illegible] ખોબામાં લઈને નહિ પણ મોં પાણીને લગાડીને તે પાણી પીતો. સામેના મુનિઓને કહ્યું કે જુઓ આ સંગનો રંગ ! રાત-

દિવસ ઘેટાની સાથે રહેવાથી, તે પાણી પીવાની રીત પણ ઘેટાઓ જેવી જ શીખ્યો છે !

જુદા જુદા પ્રાતોના બે રહેવાસીઓ એકબીજાની પડોશમા રહેતા હશે, તો તેમની રહેણી-કરણી, આચાર-વ્યવહાર ઉપર એકબીજાની અસર જરૂર પડવાની ખાવા પીવાની રીતો પણ કેટલેક અ શે તેઓ એકબીજાની અપનાવશે મદ્રાસીની સાથે રહેનાર ઇડલી, ઢોસા વગેરે ખાતા શીખી જશે, એટલુ જ નહિ, પણ તેમની ભાષામા પણ એકબીજાના શબ્દોની આપલે થશે જો બન્ને કુટુબોમા સ્નેહ અને સૌજન્ય હશે તો બન્નેના બાળકો સહેલાઈથી બન્ને ભાષાઓ શીખી જશે બે ભાષાઓના મિશ્રણવાળી એક નવી ભાષા પણ જન્મશે ભાષાવિજ્ઞાનના વિદ્યાર્થીઓ આ વિષયથી ઘણા પરિચિત છે

ભારતની ત્રણ સ સ્કૃતિઓ હજારો વર્ષોથી સાથે ચાલી રહી છે જૈન, બૌદ્ધ અને બ્રાહ્મણ સ સ્કૃતિઓ, ઇડા, પિગલા અને સુષુમણાની માફક ભારતભરમા વ્યાપેલી છે હજારો વર્ષોના સહવાસથી એક બીજી ઉપર એક બીજીનો ઘણો પ્રભાવ પડ્યો છે વિચાર અને આચારના ક્ષેત્રોમા તેમણે એકબીજાના ઘણા ગુણદોષો અપનાવ્યા છે

જૈન સસ્કૃતિની અહિસાએ બ્રાહ્મણ સસ્કૃતિને વધુમા વધુ અહિસક બનાવી છે યજ્ઞોમા થતી હિસાને જો કોઈ રોકનાર હોય તો તે જૈન સસ્કૃતિની અહિસા જ છે બીજી તરફ જૈન ધર્મ જેવા જ્ઞાતિવાદના વિદ્રોહી ધર્મમા સ્પર્શાસ્પર્શના સ સ્કારો, એ બ્રહ્મણ સસ્કૃતિની પર પરાના સ સર્ગને લીધે આવ્યા છે મૂર્તિપૂજા અને મૂર્તિપૂજામા સજીવ વસ્તુઓનો ઉપયોગ એ પણ એ જ સ સર્ગનુ પરિણામ છે બૌદ્ધદર્શન જો કે ભારત કરતા વિદેશોમા વધારે ફાલ્યુ છે, છતા તેના આચાર-વિચાર જૈન ધર્મ સાથે મોટે ભાગે મળતા છે તેમના સાધુઓ પણ ભિક્ષા લાવે છે માગલિક સ ભળાવવાની જેવી પર પરા જૈન સમાજમા છે તેથી જરાક જુદા રૂપે પણ તેવી જ પર પરા તેમનામા પણ છે

બે નિર્જીવ વસ્તુઓ જો એક બીજાની નજીકમાં રહે છે તો તેમા પણ કઇક પરિવર્તન થાય છે અજમાના ફૂલ, પીપરમિન્ટના ફૂલ અને કપૂર એક બીજાની નજીક આવે તો તેમા કેટલુ પરિવર્તન થાય છે? ત્રણે એકત્ર થતા એક બીજાનો ઘનસ્વભાવ ત્યાગીને પ્રવાહીરૂપ બની જાય છે અને એક...

મુસાફરીમાં તમારો સહપ્રવાસી ઉધરસનો દરદી હોય તો તમારે થોડુંક પણ તો ખર્ચ કરવું જ પડશે. પછી ભલે તે તમે ઇચ્છાથી કરો કે અનિચ્છાથી કે પછી કમ્પાર્ટમેન્ટમાં કરો કે શહેરમાં આવીને પણ કરવું તો જરૂર પડશે જ

હા, તો આટલું યાદ રાખો કે આપ જેની સાથે ચાલતા હો તેના જેવા થઈને જ ચાલવું પડશે. એક યુવક પોતાના સસરાની સાથે ચાલે છે તે જ યુવક ક્યારેક પોતાના પિતાની સાથે જતો હોય છે તો ક્યારેક તે પોતાના મિત્રની સાથે પણ ફરતો હોય છે ત્રણેની સાથે ચાલતાં તે કંઈ ફર રહીને ચાલતો નથી. છતાં તે ત્રણે ચાલમાં અંતર હોય છે કે નહિ! તમે તો અનુભવ પણ કર્યો હશે. જ્યારે તે પોતાના સસરાની સાથે જતો હોય ત્યારે તેના ચાલવામાં બોલવામાં અને દરેક બાબતમાં વિવેક રહેલો હોય છે તે સમજે છે કે જો જરા પણ અવિવેક દેખાડ્યો તો પરખાઈ જઈશું! એટલા માટે તે વખતે તો જોવામાં પણ સંયમ હશે, વાત કરવામાં પણ સંયમ હશે, અને ચાલવામાં પણ સંયમ હશે. આનો કે ઈમાનદારીની પૂરી મર્યાદાથી ચાલી રહ્યો છે

પિતાની સાથે ચાલવામાં જો કે થોડો સંયમ તો જરૂર હોય છે જ પરંતુ તે સસરા જેટલો નહિ. કારણ કે ત્યાં પરીક્ષાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત જ થતો નથી અને મિત્રની સાથે ચાલવામાં! ત્યાં તો પૂછશો જ નહિ. ત્યાં કેમ જાણે બીજાએ જ રસ્તો આપી રાખ્યો હશે! આંખો કોઈક જુદું જ જોઈ રહી હશે અને હાથ પણ સીધા નહિ રહેતા હોય. પછી જીભ તો ક્યાં મૌન રહે તેવી છે! તેને માટે તો હંમેશાં પંદરમી ઓગસ્ટ (સ્વાતંત્ર્ય દિન) જ છે હસવાનો ખડખડાટ હશે તો ક્યારેક કોઈ નટ (Actor)ની કે નૃત્ય (Dance)ની વાત ચાલી રહી હશે. (હસાહસ)

ત્રણ જુદી જુદી વ્યક્તિઓની સાથે ચાલવામાં કેટલો ફરક પડ્યો! જેની સાથે રહીએ તેના ગુણદોષ જરૂર તમારામાં આવશે. વિહાર કરતી વખતે એક વખત મેં મારી નજરે એક દૃશ્ય જોયું છે. એક વખત એક પુલ ઉપરથી અમે જઈ રહ્યા હતા. તે વખતે એક રબારી ઘેટાંને પાણી પીવરાવવા નદી પાસે આવ્યો. ઘેટાં પાણી પીતાં હતાં. તેવામાં તે રબારીને પણ પાણી પીવાની ઇચ્છા થઈ એક બાજુ વળી તે પણ પાણી પીવા માંડ્યો. પણ હાથના ખોબામાં લઈને નહિ પણ મોં પાણીને લગાડીને તે પાણી પીતો હતો. મેં સાથેના મુનિઓને કહ્યું કે જુઓ આ સંગનો રંગ! રાવ-

એક કલાકાર માટીના પિંડને સુંદર કળશનું રૂપ આપે છે, અણઘડ પથ્થરને છીણી અને હથોડા વડે સુંદર હસતી મૂર્તિનું રૂપ આપે છે તેમ સંત પણ એક કળાકાર છે તે માટી કે પથ્થરના નહિ, પણ જીવનના કળાકાર છે તે જીવનમાંથી બુરાઈઓને કાઢી દૂર કરી, ભલાઈની મૂર્તિનું સર્જન કરે છે

જીવનમાંથી બુરાઈઓને દૂર કરવી હોય તો સારા વાતાવરણમાં રહો. સારાની સાથે રહેશો તો સારાપણું આવશે અને નઠારાની સાથે રહેશો તો જીવનમાં ખરાબીઓ આવશે, જો બગીચામાં બેસશો તો સુગંધ પામશો, પણ જો ઉકરડા પાસે બેસશો તો દુર્ગંધનો જ અનુભવ થશે

વાતાવરણની અસર માનવના મન પર જરૂર પડે છે ગાય અને ઘોડો વર્ષો સુધી એકબીજાની સાથે રહેવા છતાં એકબીજાનું અનુકરણ નહિ કરે પણ માનવીના સંબંધમાં એમ કહી શકાય તેમ નથી કારણ કે તે અનુકરણશીલ છે તે બીજાના ગુણોને પણ લઈ શકે છે અને દોષોને પણ તે બીડી પીનારની સાથે રહેશે તો બીડી પીતા શીખશે અને અફીણ ખાનારની સાથે રહેશે તો અફીણ ખાતા પણ શીખશે

કંજૂસની સાથે રહેશો તો તમારામાં કંજુસાઈ આવશે અને નિંદાખોરની સાથે રહેશો તો નિંદાખોરી આવશે, ઉડાઉની સાથે રહેશો તો ઉડાઉપણું આવશે અને ખાઉધરાની સાથે રહેશો તો ખાઉધરાપણું આવશે પછી આખો દિવસ ખાવાની અને ઉડાવવાની વાતો જ યાદ આવશે મતલબ કે જેની પાસે કે જેની સાથે રહેવાનું હોય તેના જીવનની પહેલા પરીક્ષા કરો અને પછી તેનો સંગ કરો

એક વખત લખનૌની બલરામ હોસ્પિટલમાં એક છોકરાને રાખવામાં આવ્યો હતો તે ફક્ત માંસ જ ખાતો અને પશુઓની માફક કરડવા માટે દોડતો હતો તેની ચાલ પણ વિચિત્ર હતી મનુષ્યની માફક પગે ચાલતાં પણ તેને આવડતું ન હતું તે હાથ અને પગ વડે, પશુઓની માફક ચાલતો હતો તે બોલી શકતો જ નહોતો તે ક્યારેક ઘૂરકતો અને ક્યારેક ચીડાતો હતો આનું કારણ એ હતું કે જન્મ પછી, થોડા વખતમાં કોઈ હિંસક પશુ તેને ઉપાડી ગયું હતું અને ત્યાર પછી લગભગ બાર વરસ સુધી તે ત્યાં પશુઓની સાથે ઉછર્યો હતો, પરિણામે તેનામાં મનુષ્યને બદલે પશુની પ્રકૃતિ આવી ગઈ મનુષ્યની એક પણ વાત તેનામાં ન આવી

કેટલાક દિવસ તેને મનુષ્યોના સંપર્કમાં રાખવામાં આવ્યો તો તેનામાં

બીજામાં મળી જાય છે તો પછી ચૈતન્યશીલ બે આત્માઓ એકબીજાની નજીક વસે તો તેમાં કોઈ પરિવર્તન ન આવે એમ કેમ સંભવે!

બે પેટીઓ બાજુ બાજુમાં ટાંગેલી હતી. એકમાંથી લસણની ગંધ આવતી હતી અને બીજીમાંથી કેસરની સુવાસ મહેકતી હતી. એક ભમરો ગુંજારવ કરતો ત્યાં આવ્યો. તેણે પહેલી પેટીને પૂછ્યું કે તમે બન્ને એક જ જાતના કપડામાંથી બનેલી છો છતાં તમારી બન્નેની વાસમાં આટલો બધો ફેર કેમ છે! ત્યારે તેણે કહ્યું: આ તો સંગનો રંગ છે. મેં લસણનો સંગ કર્યો હતો. કેટલીક વખત મારામાં લસણ ભરેલું હતું જ્યારે મારી બહેને કેસરનો સહવાસ કર્યો હતો. તેના ફળ રૂપે બન્નેની વાસમાં ભિન્નતા છે. એકમાંથી મધુર સુવાસ આવે છે ત્યારે બીજાની ગંધ કોઈને ગમતી નથી.

વસ્તુ એક હોવા છતાં પણ સંગતિએ તેમાં કેટલો ફેરફાર થાય છે! જળનાં બિંદુઓ એક સરખાં જ હોય છે. સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડતાં વર્ષાનાં બિંદુઓ સર્પના મુખમાં પડે તો ઝેર બની જાય છે. કેળનાં પાન પર પડે તો કપૂર બને છે અને એ જ બિંદુ જો છીપના સંબંધમાં આવે તો તેમાંથી મોતી બને છે. માનવ પણ જેવા સંસ્કારોમાં પોષાય છે તેવા સંસ્કારોની અસર નીચે જ તેના જીવનનો વિકાસ થાય છે.

દીપકમાં તેલ પણ છે, વાટ પણ છે, પણ જ્યાં સુધી જ્યોતિર્મય પ્રદીપનો સંયોગ મળતો નથી, ત્યાં સુધી તેમાં જ્યોત પ્રગટ થતી નથી. એવી જ રીતે માનવીમાં જ્ઞાન છે, વિજ્ઞાન છે, પણ જ્યાં સુધી સત્પુરુષનો સમાગમ મળતો નથી, ત્યાં સુધી તેનું જ્ઞાન, સમ્યક્‌જ્ઞાન રૂપે પરિણમતું નથી. એટલા માટે તે માત્ર જ્ઞાન કહેવાય છે. જેવી રીતે પારસમણિના સ્પર્શથી લોઢું સુવર્ણમાં પલટાઈ જાય છે તેવી રીતે અજ્ઞાન પણ સમ્યક્‌ત્વનો સ્પર્શ પામીને સમ્યક્‌જ્ઞાનમાં પરિણત થાય છે.

સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરતું નથી. જ્ઞાન તો એટલું જ રહે છે, પણ પહેલાં એ જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ હોય છે. તેમાં સ્વરૂપને ઓળખવાની કે સમજવાની શક્તિ નથી હોતી, તેમજ સત્યને સમજવાની તેની તૈયારી પણ હોતી નથી. એટલા માટે તે અજ્ઞાન કહેવાય છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ સત્સાધ્ય સત્પુરુષની પાસે જઈ પહોંચે છે ત્યારે તેની દૃષ્ટિ બદલાઈ જાય છે. દૃષ્ટિ બદલાતાં સૃષ્ટિ પણ બદલાય છે. મિથ્યાજ્ઞાન સમ્યક્‌જ્ઞાન બની જાય છે. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિમાં સત્પુરુષનો સમાગમ એ પણ એક આવશ્યક કારણ છે.

એક કલાકાર માટીના પિંડને સુંદર કળશનું રૂપ આપે છે, અણઘડ પથ્થરને છીણી અને હથોડા વડે સુંદર હસતી મૂર્તિનું રૂપ આપે છે તેમ સંત પણ એક કળાકાર છે તે માટી કે પથ્થરના નહિ, પણ જીવનના કળાકાર છે તે જીવનમાંથી બુરાઈઓને કાઢી દૂર કરી, ભલાઈની મૂર્તિનું સર્જન કરે છે

જીવનમાથી બુરાઈઓને દૂર કરવી હોય તો સારા વાતાવરણમા રહો. સારાની સાથે રહેશો તો સાગપાણ આવશે અને નઠારાની સાથે રહેશો તો જીવનમા ખરાબીઓ આવશે, જો બગીચામા બેસશો તો સુગંધ પામશો, પણ જો ઉકરડા પાસે બેસશો તો દુર્ગંધનો જ અનુભવ થશે

વાતાવરણની અસર માનવના મન પર જરૂર પડે છે ગાય અને ઘોડો વર્ષો સુધી એકબીજાની સાથે રહેવા છતા એકબીજાનું અનુકરણ નહિ કરે પણ માનવીના સબધમા એમ કહી શકાય તેમ નથી કારણ કે તે અનુકરણશીલ છે તે બીજાના ગુણોને પણ લઈ શકે છે અને દોષોને પણ તે બીડી પીનારની સાથે રહેશે તો બીડી પીના શીખશે અને અફીણ ખાનારની સાથે રહેશે તો અફીણ ખાતા પણ શીખશે

કંજૂસની સાથે રહેશો તો તમારામા કંજુસાઈ આવશે અને નિંદાખોરની સાથે રહેશો તો નિંદાખોરી આવશે, ઉડાઉની સાથે રહેશો તો ઉડાઉપણું આવશે અને ખાઉધરાની સાથે રહેશો તો ખાઉધરાપણુ આવશે પછી આખો દિવસ ખાવાની અને ઉડાવવાની વાતો જ યાદ આવશે મતલબ કે જેની પાસે કે જેની સાથે રહેવાનુ હોય તેના જીવનની પહેલા પરીક્ષા કરો અને પછી તેનો સંગ કરો

એક વખત લખનૌની બલરામ હોસ્પિટલમા એક છોકરાને રાખવામાં આવ્યો હતો તે ફક્ત માસ જ ખાતો અને પશુઓની માફક કરડવા માટે દોડતો હતો તેની ચાલ પણ વિચિત્ર હતી મનુષ્યની માફક પગે ચાલતા પણ તેને આવડતુ ન હતુ તે હાથ અને પગ વડે, પશુઓની માફક ચાલતો હતો તે બોલી શકતો જ નહોતો તે કયારેક ઘૂરકતો અને ક્યારેક ચીડાતો હતો આનુ કારણ એ હતુ કે જન્મ પછી, થોડા વખતમા કોઈ હિંસક પશુ તેને ઉપાડી ગયુ હતુ અને ત્યાર પછી લગભગ બાર વરસ સુધી તે ત્યા પશુઓની સાથે ઉછર્યો હતો, પરિણામે તેનામા મનુષ્યને બદલે પશુની પ્રકૃતિ આવી ગઈ મનુષ્યની એક પણ વાત તેનામા ન આવી

કેટલાક દિવસ તેને મનુષ્યોના સંપર્કમાં રાખવામા આવ્યો તો તેનામા

ધીમેધીમે મનુષ્યના ગુણો ઊતરવા માંડ્યા તે ધીમે ધીમે રોટલી ખાતાં શીખ્યો. થોડું થોડું બોલતાં પણ શીખ્યો. ઘૂરકવાનું અને કરડવાનું બંધ થઈ ગયું. સાચી વાત એ છે કે માનવીનું મન કોરા કાપડ જેવું છે. જે રંગમાં નાખો તે રંગ ચડશે. પણ એટલું યાદ રાખજો કે જો એક વખત તેના ઉપર કાચો રંગ ચડી ગયો તો પછી હજારો પ્રયત્નો ભલે કરો પણ તેના ઉપર ગુલાબી કે એવો કોઈ બીજો સારો રંગ ચડી શકશે નહિ. એ પણ એક હકીકત છે કે માનવીનું મન કોઈ એવી વસ્તુનું બનેલું છે કે તે ભલાઈને બદલે બુરાઈને બહુ જલદીથી પકડી લે છે. પછી તેની સફાઈ કરવી બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

તમે જાણતા હશો કે બાલદીને કૂવામાં નાખતી વખતે કોઈ ખાસ બળનો ઉપયોગ કરવો પડતો નથી. પરંતુ તેને બહાર કાઢવામાં તો બાવડાં દુઃખી જાય એટલું જોર કરવું પડે છે. નળની નીચે બેસીને નહાનારને એનો અનુભવ ક્યાંથી હોય! જીવનના પતનમાં કોઈ સમય લાગતો નથી. સમય અને શક્તિ તો તેના ઉત્થાનમાં જોઈએ છે.

ખોટા પ્રાસંગિક સંસ્કારો જીવનનું બહુ જલદી પતન લાવે છે. તેને માટે કહેવા કે શીખવવાની જરૂર નથી. બાળકને કોઈ પણ નિશાળમાં ગાળ દેતાં કે બીડી પીતાં શીખવવામાં આવતું નથી. તેમ જ જન્મથી કોઈ ગાળો દેતાં કે બીડી પીતાં શીખીને જ જન્મ્યું હોતું નથી. છતાં કહો કે તે આ વસ્તુઓ ક્યાંથી શીખ્યો? કહેવું પડશે કે આ બધા પ્રાસંગિક સંસ્કાર છે, જે મોટાઓ તરફથી નાનાઓને મળે છે.

કુસંસ્કારો ભલે થોડા હોય છતાં પણ તે થોડા છે એમ માની તેની ઉપેક્ષા ન કરશો. એક ચમચો કેસર, મધના આખા વાસણને બગાડી મૂકે છે. ધૂળ જ્યારે પાણીમાં મળે છે ત્યારે પાણી તેને ધોઈને સાફ કરતું નથી, પણ એથી ઊલટું પાણી ગંદું થાય છે. એ જ રીતે જીવનમાં જ્યાં સુધી કંઈ જોઈ છે ત્યાં સુધી ખરાબ સંસ્કારોની અસર બહુ જલદી થાય છે. શરીર નબળું હોય તો જરાક ઠંડી વાતાં શરદી થઈ જાય છે અને જરાક ગરમી લાગતાં શરીરમાં ઉષ્ણતા વધી જાય છે.

જ્યારે શરીર સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત હોય છે ત્યારે શરીરને ટાઢ કે ગરમીની કોઈ અસર થતી નથી. તેવી રીતે જો આત્મા સ્વસ્થ અને સબળ હોય તો ખરાબ સંસ્કારનો પ્રભાવ તેના પર પડી શકતો નથી. ભલે પછી ખોટા ને બધાનો સંયોગ મળે, પરંતુ જો તે મન કઠિન હોય તેમાં સંયમ હોય તો પછી અને ખોટી તેને સતાવી શકશે નહિ. તે ન તો ખોટીને

અનુરૂપ બનશે કે ન તો પાણીને અનુરૂપ તે તો સર્વ બીજોનુ બીજ બની, સર્વનો સહયોગ લઈ પોતાનુ સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ટકાવી રાખશે અને વૃક્ષરૂપે આગળ વધતુ જશે

આ જ વાત વિશિષ્ટ આત્માઓની હોય છે જે ખરાબ વાતાવરણમાં રહેવા છતા ખરાબીઓને પોતાનામા પ્રવેશ કરવા દેતા નથી પણ પોતાના સારાપણાના પરમાણુઓ દ્વારા ખરાબ વાતાવરણને સારુ બનાવે છે ગોશાલક મહાવીર સમીપે રહ્યો, તેથી તેની અશુભ વૃત્તિની અસર ભગવાન મહાવીર પર ન પડી પરંતુ ભગવાન મહાવીરની શુદ્ધતાના કારણે, ગોશાલક, જીવનના અંત સમયે બદલાઈ ગયો આ વાત એ વિશિષ્ટ આત્માઓની છે કે જેમણે વાસના પર વિજય મેળવ્યો છે પણ સર્વ સાધારણને માટે તો એ જરૂરી છે કે તે કુસંસ્કારો અને કુસોબતથી બચે કારણ કે દુર્બળતાનો લાભ ઉઠાવો તે બહુ શીઘ્રતાથી આક્રમણ કરી શકે છે દૂધમા સાકરનો સંયોગ થાય તો તે ગળ્યુ થાય છે જ્યારે મીઠાના સંયોગે તે ફાટી જાય છે વાતાવરણમા રહેલા સુસંસ્કારો જીવનમા સાકરનુ કામ કરે છે, તે આપણા જીવનને મધુર બનાવે છે, સુવાસિત બનાવે છે

આપ જાણો છો કે કોયલા વેચનારના હાથ કાળા જ રહે છે અને દૂધ વેચનારના હાથ સુવાસિત જેવા કાર્ય અને જેવુ વાતાવરણ હશે, તેવો જ રંગ જીવનમા આવશે મુંબઈના કુશળ નાગરિકો સુસંસ્કાર અને સત્પુરુષના સમાગમરૂપી સુવાસિત અત્તર વડે પોતાના જીવનને સુવાસિત બનાવે એ જ શુભ કામના

તા. ૨–૮–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય,-માટુંગા.

જીવન - પ્રેરણા

૨૧. વિચારશુદ્ધિ

આચારશુદ્ધિ પહેલા વિચારશુદ્ધિની આવશ્યકતા છે કાર્યની પવિત્રતા તે પાછળ રહેલા વિચારોની પવિત્રતા ઉપર આધાર રાખે છે આજે આચારશુદ્ધિ જાળવવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કરવામા આવે છે લાબી પહોળી સાધના, મોટી મોટી તપસ્યાઓ એ બધુ જ આ આચારશુદ્ધિ માટે છે, પરંતુ આચાર પહેલા વિચાર આવે છે કોઈ પણ ક્રિયા કરતા પહેલા માનવી પોતાના મનમા એક લક્ષ્ય ધારી લે છે તેના પર વિચારવિમર્શ કરે છે પછી જ એના આધારે ચાલે છે; માટે વિચાર જ કાર્યની ભૂમિ છે

વહાણ વડે હજારો માણસો નદી પાર કરે છે પણ ઘણી વાર તમને એમ સાંભળવા મળ્યુ હશે કે, વહાણ ઊધુ વળી ગયુ અને તેમાના મુસાફરો પાણીમાં ડૂબી મર્યા આવી બીના તમે અનેક વાર સાંભળી હશે તો આનો અર્થ એ થયો કે તરાવનાર છે તે જ વહાણ ક્યારેક ડુબાડનાર પણ બને છે. તો આ દુર્ઘટનાની જવાબદારી કોના પર આવે છે? જે સાધન આત્માને સિદ્ધિ તરફ લઈ જાય છે તે જે ક્યારેક ક્યારેક વચ્ચે જ જળપ્રવાહમાં ડુબાડી દે છે તો એ માટે જવાબદાર કોણ? નાવનો નાવિક જો કુશળ ન હોય, એનું લક્ષ્ય સ્થિર ન હોય તો નૌકા ઊંધી વળી જાય છે તેમ આત્મા જો અસાવધાન હોય, વિચારોના તરંગોમા એણે પોતાની નૌકાને છોડી દીધી હોય, તો એ ભટકાઈ પડવાનો જ

દાન અને તપની સાધના શ્રેષ્ઠ સાધના છે પરંતુ શુ ક્યારે ય પણ તમે એવુ બન્યુ સાભળ્યુ છે કે, માણસ દાન દેતા છતા યે નરકમા ગયો હોય? તમારો આત્મા આ માટે શુ કહે છે? આગમના પાના ઉથલાવો. તમને તેમાથી જાણવા મળશે કે દાન દેનાર પણ કોઈ કોઈ નરકે ગયા છે. તપસ્વી સાધકની ગાડી પણ ક્યારેક ઊંધી વળી જાય છે. તમને સદેહ થતો

લાગે છે? કારણ કે આજ સુધી તમે સાંભળતા આવ્યા છો કે દાનથી લોક સ્વર્ગના દ્વારે પહોંચાય છે ને આજે આ મહારાજ શું કહી રહ્યા છે? પણ મારી વાત સાચી છે નાગશ્રીએ દાન કર્યું હતું ને? એક મહાન તપસ્વી સાધક એને દ્વારે આવ્યા. એ ઇચ્છત તો એ પવિત્રતમ સંતને પૂજી પોતાની જાતને ધન્ય બનાવી લેત. ત્યાગની પવિત્ર ગંગામાં પાપની કાલીમાને ધોઈ શકત. પરંતુ એની અશુભ વિચારધારા જ એને પુણ્યપથે જતાં રોકી રહી. એણે દાન દીધું મુનિના પાત્રમાં કડવી વસ્તુ નાખી. કડવો પદાર્થ તો વૈદ્ય પણ આપે જ છે! શું કોઈ વેળા કોઈ મુનિ મહારાજને કડવું કરિયાતું નહીં આપ્યું હોય! જરૂર આપે છે પણ તેથી શું તે નરકનો પથિક બની જાય છે? કદાપિ નહિ. વસ્તુમાં કડવાશ ભલે હોય પણ હૃદયમાં તો મીઠાશ જ હોય.

નાગશ્રી પાસે હૃદયની મીઠાશનો અભાવ હતો. એના અંતરે સંતને સંતરૂપે પિછાણ્યા નહીં તે પોતાની ભૂલને છુપાવવા ખાતર તેમનો ઉપયોગ કરવા ચાહતી હતી. તેણે તૂંબડાનું શાક બનાવ્યું હતું તેમાં મસાલો પણ ઘણો નાખ્યો હતો તાજું ઘી પણ રેડ્યું હતું પણ શાક તૈયાર થતાં તેણે ચાખ્યું તો જણાયું કે તૂંબડું તો કડવું છે બસ આ જ એની ભૂલ હતી. પહેલાં વસ્તુ તૈયાર કરી લીધી પછી ચાખવા બેઠી તમે તો કદી આવી ભૂલ કરતા નથી ને? પહેલાં કોઈ અંગે ખોટો ભાવ મનમાં સ્થાપી લેવો અને પછી એના આધારે ચર્ચા કરવી, એ પણ એક એવી જ ભૂલ છે પરિચય અને પરીક્ષા વિના કોઈના અંગે પૂર્વગ્રહ બાંધી લેવો તે પણ બુદ્ધિમત્તાનું કામ નથી. પહેલાં ખોટી ધારણા બનાવી લેવી અને પછી એ આધારે વાત કરવી તે અયોગ્ય છે કારણ કે મનમાં પહેલેથી જ ખોટી ધારણા બંધાયેલી છે આવી સ્થિતિમાં કોઈ પણ વસ્તુનો સાચો નિર્ણય થઈ શકાય નહિ. પહેલાં જોવું અને પછી નિર્ણય કરવો.

નાગશ્રીએ વિચાર્યું તો તેને પોતાની ગંભીર ભૂલ થઈ જણાઈ તેને પણ પરિવારના લોક જમવા આવવાના છે આ શાક તેમના ભાણામાં જશે તો સૌની સામે મારું અજ્ઞાનનું પ્રદર્શન થશે. તે જ સમયે પધાર્યા તપસ્વી સાધક ધર્મરુચિ! આ તો એમની એક મહિનાની તપસ્યાનું પારણું હતું નાગશ્રીએ જોયું કે આ સારી તક છે સાધુ આવી ગયા છે આ જ શાક એમના પાત્રમાં ઠલવી નાખું ક્યાંક ફેંકી આવશે. સંતને સંતરૂપે નહિ જોતાં એક કચરાપેટીની દૃષ્ટિએ એમનો ઉપયોગ કરવા ચાહ્યો. પરિણામે

નાવડી ઊલટી ગઈ જેનો આશરો લઈ તે મુક્તિ ભણી પેગલું ભરી શકતી હતી તે હવે આ કૃત્યથી નરકના દ્વારે પહોંચી ગઈ.

તરવાના સાધનો જેમને મળ્યા, તે સૌ શું તરી ગયા છે ખરા? તરનાર તો અનત છે, તો તરવાના સાધનો મેળવ્યા છતા ડૂબી મરનારાઓની સખ્યા પણ કઈ ઓછી નથી કારણ શુ? કારણ કે તેઓને સાધન તો મળ્યા પણ તરવાની કળા તેઓ શીખ્યા નહિ

જે ક્રિયા જોડે પુનિત ભાવનાનો સબધ જોડાઈ જાય છે તે ક્રિયા પણ પવિત્ર બની જાય છે મનના પવિત્ર સકલ્પો આસપાસના વાતાવરણને પવિત્ર બનાવે છે. તળાવમા એક કાંકરો ફેંકો તો એની લહેરો ઊઠે છે અને એક પછી એક તે કિનારા સુધી પહોચે છે તેની જ રીતે આપણા મનના પરમાણુઓ પણ સમાજમા લહેરો બની આગળ વધે છે આ જ કારણ છે કે તીર્થંકર-દેવના સમવશરણમા સિહ અને બકરી સાથે સાથે બેસી શકતા હતા બકરીના મનમા ભય રહેતો નહોતો કે સિહ તેને ભરખી જશે, તેમ સિહના મનમા એ ક્રૂર ભાવ ઉત્પન્ન થતો નહોતો કે હુ બકરીને ખાઈ જાઉ! બકરીના મનમા ભય નથી તેથી સિહ પણ પોતાની ક્રૂરતા ભૂલી ગયો છે આ છે એક પવિત્ર વ્યક્તિના પવિત્ર વિચારોનો પ્રભાવ

તીર્થંકર-દેવનુ સમવશરણ તો તમારે માટે બહુ દૂરની વસ્તુ છે પરંતુ આ તો તમારા અનુભવની વાત છે કે જ્યારે તમે તમારા પુત્રને પ્યારથી એક થપાટ મારી દો છો, ત્યારે થપાટ ખાઈને પણ તમારુ બાળક હસતું રહે છે, એને ક્રોધ આવતો નથી તેમ તે રોતુ પણ નથી ઊલટું કદી કદી તો તે પ્રેમના આવેગમા તમને બાઝી પડે છે પરતુ તમે જો ક્રોધે ભરાઈ એના કાનને પણ સ્પર્શ કરી લેશો તો જોરથી રડી પડશે કારણ કે પહેલા તમારા દિલમા પ્રેમ હતો, જ્યારે આ વખતે ક્રોધે એનુ સ્થાન લઈ લીધું છે. વિચારોમા રહેલા પરિવર્તને કેટલો ફેરફાર લાવી મૂક્યો! પહેલા થપાટ ખાઈને પણ બાળક તમને ચોંટી પડ્યુ હતું અને હવે ફક્ત અગુલી-સ્પર્શથી તે ચીસ પાડી ઊઠ્યુ અને દોડી જઈને એની માતા પાસે ફરિયાદ કરી દીધી "મા, બાપુજી સારા નથી તે તો મને મારે છે" એની ફરિયાદ પરથી તો કદી દેવીજી તમારા પર નોટીસ બજાવી દે છે કે જુઓ હવેથી બાળકને મારશો નહિ આપણે કઈ દસ-વીસ દીકરા નથી શુ તમને આ એક પણ ગમતુ નથી? બસ, જુઓ કેવુ સ્વરૂપ લઈ લીધુ આ વાતે?

એ વિચારોનુ ઊતરાણુ-ચઢાણુ એવુ હોય છે કે, પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિ

થોડીક મિનિટ પહેલાં સાતમા નરકના દ્વારે પહોંચી ગયા હતા ને ત્યાર પછીની થોડીક જ મિનિટમાં તેઓ સ્વર્ગને વીંધી મોક્ષ સુધી જઈ પહોંચ્યા. વિચારોમાં પરિવર્તન થયું તેને પરિણામે કેટલા ઉપર ચઢી ગયા!

મનુષ્યના વિચારો જો ઊંચા હશે તો તે ઉપર જ ચઢશે. જેના વિચારોનું પતન થાય છે, તેવી વ્યક્તિનું પતન થતાં વાર લાગતી નથી. કોઈ વ્યક્તિની મોટપ અને નાનપનો કોઈ માપદંડ છે તમારી પાસે? હા, તમારી પાસે એક માપદંડ છે જે વડે તમે સર્વ વ્યક્તિને માપો એ—તે છે પીળા સોનાના ગજથી તમે વ્યક્તિને માપો છો. જેની પાસે પીળું-પીળું સોનું છે, તેને જ સન્માન આપશો. ધર્મસ્થાનકમાં પણ તેને આગળ આવવાની પ્રેરણા મળે રહેશે. આથી પણ એ ભાન છે જે સામાન્ય સ્થિતિના ગૃહસ્થો છે તેમનો રસ્તો બીજો છે. તેમની હરોળ પાછળ હશે અને જેઓ પૈસાદાર છે તેમને સારુ તમે એવો રસ્તો રાખ્યો છે કે તેઓ મોડા આવવા છતાં આગળ બેસશે કારણ કે તેમની પાસે પીળું-પીળું સોનું છે.

હું માનું છું કે આવી વ્યવસ્થા જ ખોટી છે. સોનાના ગજ વડે કોઈને માપવો તે જ ભૂલ છે કારણ કે સોનું તો આખરે જડ છે. કોઈને માપવો હોય તો તેના સુવિચારોના ગજ વડે માપો. જેના વિચારોમાં પવિત્રતા છે જેના આચારમાં પવિત્રતા છે, તેવી વ્યક્તિનું તમારે સ્વાગત કરવું જોઈએ. પછી ભલેને તે કોઈ પણ રૂપમાં આવે. એના સ્વાગત સારુ તમારે ઊભા થઈ જવું જોઈએ.

ભરત ચક્રવર્તીએ કાચ-ભવનમાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું હતું. તમે પણ કાચની સામે પ્રતિદિન જાઓ છો ત્યાં શરીરની સજાવટ પાછળ કેટલો સમય વીતી જાય છે! આટલો સમય તો ફક્ત વાળને સરખા કરવામાં જ વીતતો હશે. અને જો કદી કોઈની વીંટી ખોવાઈ ગઈ હોય ત્યારે વીંટી તો શું ચાર સુવર્ણભૂષણ ગયાં હશે પણ કેવળજ્ઞાન કેટલાને પ્રાપ્ત થયું છે! ભરત ચક્રવર્તીને તો કાચ-ભવનમાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું. તો શું તમે હોટલમાં બેસી ચા પીતાં-પીતાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશો! અને ગમાર મહર્ષિઓએ શાખા ઉપર બેઠાં-બેઠાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું હતું તો આપણે આવાઓ મોટરમાં બેસી ચોપાટીની હવા ખાતાં કેવળજ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા રાખતા હશે ખરું ને? (સભામાં હાસ્ય).

વિચારોની પવિત્રતા વિના સર્વકાંઈ અસત્ય છે. જેના વિચારોમાં પવિત્રતા છે એના દુઃખ-દર્દ દુનિયાનાં દુઃખ દૂર બની જાય છે કારણ

કે તે કોઈ સંપ્રદાયનો માણસ નથી પણ વિશ્વનો માનવી હોય છે તારક મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીરના કાનોમાં એક અજ્ઞાન વ્યક્તિએ ખીલા ઠોક્યા હતા એ વાતને આજે અઢી હજાર વર્ષ વીતી ગયાં તેમ છતાંય તે વાત આજે જીવિત છે અને જ્યારે તે સાંભળવામાં આવે છે ત્યારે તે મહાન ક્ષમાશીલ પ્રત્યે સાધકનું મન શ્રદ્ધાથી નમી પડે છે. સાંભળનારનું દિલ દુઃખ અને કરુણા વડે ભરાઈ જાય છે પરંતુ શું અઢી હજારના લાંબા કાળ-પ્રવાહમાં આવી બીના ફરી ક્યારેય બની નહિ હોય? ના, આવી અનેક બીનાઓ બન્યા કરે છે રતલામમાં એક બહેનને કોઈએ મસ્તક પર ખીલા ઠોક્યા હતા પણ એને કોઈ પણ યાદ કરતું નથી, અને ભગવાન મહાવીરને જ દુનિયા શા માટે યાદ કરે છે? શા કારણે એ કરુણ કથા સામે આવતા ભાવુક મનવાળી વ્યક્તિઓની આંખો ભીની થઈ જાય છે? એનો એક જ જવાબ હોઈ શકે કે તે વિરાટ પુરુષના પવિત્ર વિચારોનો જ એ પ્રભાવ છે.

એક પ્રશ્ન છે, વિચાર તો સૂક્ષ્મ છે તે બહારના વાતાવરણને કઈ રીતે પ્રભાવિત કરી શકે છે? તમારો પ્રશ્ન ઠીક છે પણ તમે જાણો છો વિચારોના પરમાણુ હોય છે અને તે શુભ અથવા અશુભ ગમે તે જાતમાં હોય પણ એ વિચારો જ્યારે મનમાં ઊઠે છે ત્યારે તો આપણાં શરીરને તથા બહારના વાતાવરણને પ્રભાવિત કરી જાય છે વૈજ્ઞાનિકોએ આ અંગે શોધ કરી છે તેમણે બતાવ્યું છે કે, હૃદયમાં જ્યારે કોઈ ભાવની તીવ્રતા આવે છે, ત્યારે એમાંથી જુદા જ પ્રકારની ગંધ ફેલાય છે આપણે એને જાણી શકીએ નહિ કારણ કે, ઘ્રાણ-શક્તિ એટલી તીવ્ર નથી પરંતુ જે જે પ્રાણીઓને તીવ્ર ઘ્રાણ-શક્તિ પ્રાપ્ત છે તેઓ તો એને તરત ગ્રહણ કરી લે છે. જ્યારે આપણા મનમાં ભયનો ભાવ આવે છે ત્યારે શરીરમાંથી એક પ્રકારની તીવ્ર ગંધ નીકળે છે, જે પશુઓ માટે અસહ્ય બની જાય છે એ જ કારણ છે કે જો ભયભીત બની કોઈ પશુની પાસે પહોંચે તો એ ભડકી ઊઠે છે ને ક્યારેક તો મારવા પણ તૈયાર થઈ જાય છે પણ તમે જો નીડર બની તેમની પાસે જશો તો તેઓ ચૂપચાપ ઊભા રહેશે, એમનામાં કશી વિશેષ પ્રકારની હિલચાલ નહિ દેખાય. તમે સાંભળ્યું હશે કે જે વ્યક્તિઓ બહુ જ બચી બચીને ચાલતી હોય છે, તેમને ક્યાંક ને ક્યાંક સાપ વીંછીનો ભેટો થઈ જાય છે

એ તો તમારા અનુભવની વાત છે કે, જ્યારે મનમાં ભયની ભાવના તીવ્ર રૂપ લે છે ત્યારે હૃદયના ધડકવાનો વેગ વધી જાય છે, રૂંવાડાં ઊભાં થઈ

જાય છે અને પરસેવો જ છૂટે છે. આ છે આપણા વિચારોની શરીર પરની પ્રતિક્રિયા. જો ક્રોધની ભાવના કરો તો પણ શરીરમાં વિકૃતિ આવી જાય છે. આંખો લાલ થઈ જાય છે વાણી અસ્થિર બની જાય છે તેમાં કંપારી છૂટે છે. ઈર્ષ્યાની ભાવના અંગે ડૉક્ટરોનું કહેવું છે કે જ્યારે આ ભાવના મનમાં આવે છે ત્યારે પિત્તાશયની થેલીમાં એક જાતની હિલચાલ થઈ જાય છે અને એ ગ્રંથીમાંથી રસ ઝરવા લાગે છે.

વીસમી સદીના વૈજ્ઞાનિકો યંત્ર દ્વારા શોધ કરીને આ રહસ્ય બતાવે છે. પરંતુ ભારતના ઋષિઓ હજારો વર્ષો પૂર્વે ધ્યાન અને નિદિધ્યાસન વડે આ તત્ત્વની ભાવનાઓને જાણી લેતા હતા. ઋગ્વેદમાં ઋષિઓએ બતાવ્યું છે કે મનુષ્યના ચિત્તમાં જ્યારે કોઈ ભાવના બળવાન બને છે ત્યારે શરીરમાંથી એક પ્રાણસૂત્ર બહાર આવે છે. આ જ કારણ છે કે રાત્રે ચોરને દેખતાં જ કૂતરાં ભોં-ભોં કરવા લાગે છે. ઘરના છાપરે બેસી કોઈ કાગડો બોલે છે ત્યારે તમે વિચારવા લાગો છો કે આજે કોઈ પ્રિયજન આવવાના છે. કોઈ અતિથિ આવે અથવા ન આવે પરંતુ સ્નેહીનું પ્રાણસૂત્ર તમારા મનને આકર્ષી જાય છે. આ આજની જ નહિ પણ પ્રાચીન યુગની વાત છે. આજે તો પત્ર અથવા તાર આવી જાય કે અમુક તારીખે અમુક ટ્રેનમાં દેશમાંથી સગાંસંબંધીઓ આવવાના છે તો મન કંપી ઊઠે છે કે એ પાછા ક્યારે જશે અને તેઓ જો ઑપરેશન કરાવવા આવતાં હોય તો તમે વિચારો છો કે તાર લખી નાખું કે હમણાં મારું સારું નથી, ઘરમાં બહુ ખરચ છે. ડૉક્ટર કહે છે કે હમણાં ઑપરેશન કરવું ઠીક નથી. આવી સો-સો વાતો લખી પણ નાખશો કે પેલા આવવાનું નામ જ ન લે.

પણ પ્રાચીન યુગમાં કાગડાનો શબ્દ સાંભળી મન બોલી ઊઠતું કે કોઈ મહેમાન આવવાના છે. તેમના આગમનના સમાચારથી મન પ્રસન્નતા અનુભવતું હતું. પછી સ્નેહી ભલે આવે કે ન આવે પણ તેમના પ્રાણ-સૂત્રો તમને આકર્ષે છે. તમે એ જાણો છો કે કાચબો પોતાના ઈંડાનું પોષણ સ્વયં કરતો નથી. પરંતુ તેમને કાંઠાની રેતીમાં રાખી આંતરિક પ્રભાવ વડે તેમનું પોષણ કરે છે. કાચબાને જો ત્યાંથી ઉપાડી લેવામાં આવે તો ઈંડું નિર્જીવ બની જશે. કાચબાની સ્નેહ-ધારા જ એમનું પોષણ કરતી હોય છે.

કોઈ સભામાં જોરથી કોલાહલ મચી રહ્યો છે. નોકર આવે છે તે બૂમ પાડી કહે છે શાંતિ રાખો. પણ એનો અવાજ પેલા કોલાહલમાં સમાઈ જાય છે. એની કશી અસર થતી નથી. સ્વયંસેવક આવે છે અને

શાંતિ જાળવવા માટે વિનવે છે. લોકો સાંભળે છે પણ કોલાહલ તો તેવો જ ચાલુ રહે છે પછી નેતા આવે છે તેમણે તો ફક્ત આંગળી વડે સંકેત કર્યો ને સૌ કોઈ શાંત થઈ ગયું અધ્યક્ષ આવે છે ને તેમને જોઈને વધુ સ્તબ્ધતા છવાઈ જાય છે એટલે એ નિશ્ચિત છે કે પહેલી વ્યક્તિએ તીવ્ર ક્રિયા કરી તો પણ શાંતિ ન થઈ, બીજા-ત્રીજાએ અલ્પ ક્રિયાઓ કરી જ્યારે ચોથાએ સૂક્ષ્મ ક્રિયા કરી પણ પ્રભાવ તો ક્રમે ક્રમે વિશિષ્ટ જ રૂપે પડતો રહ્યો આનું કારણ એ છે કે, જેની ભાવનાઓ શુદ્ધ હોય છે તેનું જ વ્યક્તિત્વ જનસમુદાયના હૃદય ઉપર પ્રભાવ પાડી શકે છે

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે વિચારશુદ્ધિનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે તમારે આત્માના રાજ્યમાં પહોંચવું હશે અને તે તમે બધું તમારી સાથે લીધું હશે, પણ જો વિચારશુદ્ધિનો અભાવ હશે તો તમે અધ્યાત્મનો રસ માણી નહિ શકો સાચી રીતે વિચારવામાં આવે તો વિચારશુદ્ધિ વિના ધર્મ ટકી શકે નહિ એક ચિત્રકાર પાસે રંગની પીંછી છે અને તે કળાવિદ્ પણ છે તેના ચિત્રો જાણે સજીવ છે આવો ચિત્રકાર પણ તેની કુશળતા ગમે તેટલી હોય પણ તે ગંદા-મેલા કપડા ઉપર પોતાની હથોટી બતાવી શકશે નહિ કુશળ કળાકાર કદી આવું કામ કરવા તૈયાર નહિ થાય અને તેમ છતાં ય એ જો એવું દુસ્સાહસ ખેડશે તો એનો બધો જ શ્રમ અને કળા વ્યર્થ નીવડશે કારણ કે એનો આધાર શુદ્ધ નથી તેવી જ રીતે માણસના મનની ભાવના જો પવિત્ર નહિ હોય તો તેના પર રચાતું ધર્મનું ચિત્ર પણ કદી સુંદર બની શકશે નહિ શ્રમ કર્યો, ઉપવાસ કર્યા તેમ કઠોર સાધના પણ કરી, પરંતુ મનનું જો પરિમાર્જન કર્યું નહિ હોય તો બધી જ સાધના અર્થહીન નીવડશે

તમે વાસણ ઉટકો-માંજો છો આપણી મુંબઈની માતાઓ તો આ ઝંઝટથી મુક્ત બની ગઈ છે! આ કામને ઝંઝટ માનો છો પણ રોટલા ખાવા એ ઝંઝટ નથી વાસણ માંજવા એને ઝંઝટ માનો છો એટલે ઘાટી એક દિવસ જો હડતાલ પાડે તો તમારા માથે મોટો પહાડ ઊતરી પડ્યો હોય એવું તમને થાય છે હા, તો તમે અથવા તમારો ઘાટી વાસણ એવા માંજે છે કે બસ, મોઢું જ જોઈ લો અને દિવાળીના દિવસોની તો વાત જ કાંઈ ઓર, વાસણ માંજ્યા અને કપડા પણ શુદ્ધ કર્યા જરા ગંદું થયું કે, સનલાઈટ સાબુ ઘસ્યો જ છે આ બધું સાફ કર્યું પણ મનને માંજ્યું કે નહિ? કે એને અશુદ્ધ જ રહેવા દીધું?

માટે મનને સાફ કરો. તેમાં વાસના ઉભી અને લોભનું મેલને રહેવા ન દો. આજે આ વસ્ત્રો ઉજળાં છે પણ મનની શી સ્થિતિ છે ? એ તો તમે જ જાણી શકો. ત્યાં તો વાસનાની અધડી ભરી પડી છે. સ્નાનમાં મોટાક સ્વચ્છ કરી મૂકે છે ત્યારે એ તમને રુચતું નથી તો પછી મનમાં ગંદકી જેમ રહી જાય ? યાદ રાખો કે જ્યાં સુધી મનની મલિનતા કાયમ રહે છે ત્યાં સુધી તમે સર્વત્ર વિજયી બનશો. પણ જેથી મનની પવિત્રતા એટલી છે વિજય-મહેશને પણ રમતાં થતાં વાર નહિ લાગે.

એક પ્રખ્યાતની વાત છે રાવણે પોતાના સાથીઓ પાસે એક ઠરાવ મૂક્યો : "હું દિગ્વિજય માટે જવા ઇચ્છું છું." ઠરાવ સાંભળી બધાએ મૌન રહ્યા. કેટલાકે હાથમાં હા પુરાવી. બધાએ વળી પોતાની નામંજૂરી બતાવી. દુનિયામાં ત્રણ જાતના માણસો જ હોય છે. આત્માઓમાં એટલું સાહસ હોતું નથી કે તેઓ અન્યાયનો ખુલ્લેઆમ વિરોધ કરી શકે. વિરોધ માટે પણ નૈતિક સાહસની જરૂર હોય છે. તેમાં પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપવો પડે છે. એક સત્તાધારી સામે ઠરાવ મૂકવા માટે પણ ખરેખર મોટું સાહસ જોઈએ. જાળવણી રાખી આગળ વધવું પડે છે કારણ કે સત્તાના નશામાં તે પોતાના વિરોધીને કોઈ રીતે ખલાસ કરવાની કોશિશ કરતો હોય છે. તેથી વિરોધ કરવા માટે પણ પોતાના હિતોની બલિ દેવા સારુ તૈયાર રહેવું જોઈએ.

પણ આ અન્યાયની વેળાએ મૌન ધારણ કરવું તે છૂપી રીતે તેને પ્રોત્સાહન આપવા જેવું છે. સંપૂર્ણ શક્તિસામર્થ્ય હોવા છતાં અન્યાયનો વિરોધ ન કરવો તે કોઈ સંતકર્મમાં ભાગ ન લેવા જેટલું જ પાપ છે.

રાવણના કેટલાક સાથીઓ ચૂપ રહ્યા તો કેટલાકે હા માં હા પુરાવી. આવા માણસો કઈ જ કામના હોતા નથી. કારણ તેઓમાં તેમનો પોતાનો કોઈ જ વિચાર હોતો નથી, કોઈ સિદ્ધાંત હોતો નથી. તેઓ તો બીજાને ખુશ રાખી પોતાનું કામ કઢાવવા માગતા હોય છે. આવા જ માણસોને સ્વાર્થી કહેવાય છે. તેમની સ્થિતિ ભરથિયા લોટા જેવી હોય છે, જેને પાણીનું હોતું નથી. આ બાજુ પણ ઢળી પડશે અને બીજી બાજુ પણ ઢળી પડશે. આવા માણસોને કહેશો કે કામઠું કાઢો તો પણ હાજી હા. કહેશો અમે કદાચિત કહેશો કે કામનો ઘોડો-પાણી છે ત્યારે પણ તેમ કહેશે હા, અમે અમુક સ્થળે સાંભળ્યું હતું. પરંતુ કે સત્કર્મમાં કામ આવનારા આવા માણસો ખતરનાક હોય છે. એક વિચારકને કોઈએ પૂછ્યું : ક્યાં જાનવરોને મારવા સૌથી વધુ ખતરનાક હોય છે ? તો એણે

જવાબ વાળ્યો કે, 'જ ગલીઓમા નિંદા કરનારાઓ અને પાળેલામા મકાન પોલીશ ખુશામત કરનારાઓ."

રાવણના આવા ખુશામતિખોર સાથીઓએ એના વિચારનું સમર્થન કર્યું કારણ આવા માણસો પાસેથી દરેક સારા અથવા ખરાબ વિચારોનુ સમર્થન જ મળે છે કોઈ સિદ્ધાન્ત પ્રત્યેની વફાદારીને તો તેઓ જાણતા હોતા જ નથી વ્યક્તિ પ્રત્યે તેમની વફાદારી ત્યા સુધી જ રહે છે કે, જ્યા સુધી તેની દ્વારા એમનો સ્વાર્થ પોષાતો રહે એ પણ યાદ રાખવુ જોઈએ કે આપલુસી અને વફાદારી એ બન્ને જુદી જુદી ચીજો છે વફાદાર સાથી તમારા સારા વિચારોનુ સમર્થન કરશે, પરંતુ જ્યારે એ જોશે કે તમે ખોટા માર્ગે જઈ રહ્યા છો ત્યારે એ તમારો વિરોધ પણ કરશે

રાવણના સાચા વફાદાર સાથીઓએ એના આ વિચારનો વિરોધ કર્યો પોતાનો રોટલો સહીસલામત છે તો પછી બીજાનો રોટલો શા માટે છીનવવો જોઈએ ? મનુષ્યનો એ સ્વભાવ છે કે જ્યારે એના હાથમાનો રોટલો કોઈ ઝૂટવી લે ત્યારે તે ખૂણે બેસી રડે છે પરંતુ જ્યારે એ પોતે જ બીજાનો રોટલો ઝૂટવી લે છે ત્યારે તે મ્યાન હથી હસે છે સત્તાના નશામા ભાન ભૂલેલો રાવણ પોતાના સાચા સાથીઓના વિચારને શા માટે ગણકારે ? એણે કહ્યુ 'તમારા જેવા નામર્દોની સલાહ પ્રમાણે ચાલુ તો હુ ત્રણ દિવસ પણ રાજ્ય કરી શકુ નહિ'

અને એ તો લકા પર વિશાળ સેના લઈ દિગ્વિજય કરવા નીકળી પડ્યો વીરતા અને ઉત્સાહઘેલી સેના જ્યાં જ્યા ગઈ ત્યા ત્યા એને વિજય મળ્યો સર્વત્ર રાવણની વિજયપતાકા લહેરાવા લાગી રાવણની મદોન્મત્ત સેનાએ ઉત્તરે આવેલી કુબેરની રાજધાની અલકા ઉપર છાપો માર્યો રાવણની સેના સામે કુબેરની સેના ટકી શકી નહિ પોતાના સૈનિકોનો હતોત્સાહ જોઈ કુબેરે પોતાના સેનાપતિને બોલાવી સેનાને પાછા ફરવાનો આદેશ આપ્યો કુબેરની પાસે અશાલિકા વિદ્યા હતી એના વડે એણે અલકાની ચારેય બાજુ અગ્નિનો કિલ્લો ઊભો કરી દીધો કોઈની તાકાત નહોતી કે આ જ્વાલાના કિલ્લાને પાર કરી આગળ વધી શકે પરિણામે રાવણની સેનાએ હથિયાર હેઠા મૂક્યા

રાવણે સેનાનો ઉત્સાહ ભગ્ન થતો જોયો ને એ ચિંતામા પડી ગયો તે વિચારવા લાગ્યો કે હજુ સુધી તો મે સર્વત્ર વિજયપતાકા જ લહેરાવી છે અને અહીં જો આમ પરાજય મળશે તો પહેલા મેળવેલો વિજય પણ

પરાજયમાં પરિણમશે. તમે એવી રીતે કદી વિચાર્યું છે? કેટકેટલી ભૂમિ પર વિજય મેળવ્યા બાદ તમે અહીં સુધી પહોંચ્યા છો. તમે નિગોદ પર વિજય મેળવ્યો ત્યારે બાદરમાં આવ્યા. એકેન્દ્રિયથી બેઇન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરેન્દ્રિયમાં આવ્યા ત્યાંથી વળી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર આવી તે પર વિજય પ્રાપ્ત કરી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં આવ્યા. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં ચરીંદ-પરીંદ બધાં આવે છે ત્યાંથી પણ આગળ વધી તમે મનુષ્યભૂમિ ઉપર આવ્યા. મનુષ્યમાં પણ કેટલીક એવી જાતિઓ છે જે ઉદરોનું ભક્ષણ કરનારી આદી હોય છે તેના પર પણ વિજય પ્રાપ્ત કરી તમે આર્યત્વ મેળવ્યું છે. આવ ઉના પેર અવતર્યા છો. હવે જો અહીં હારશો તો સમગ્ર વિજય પરાજયમાં બદલાઈ જશે. આગમ વાણી છે કે આત્મા ત્રાસ રૂપે બે હજાર સાગરથી વધુ રહેતો નથી. આવી સ્થિતિમાં જો તમે વિકારો ઉપર વિજય મેળવી લેશો તો પછી તમે સર્વત્ર વિજયી જ બનશો. નહીંતર ફરી સ્થાવરની ભૂમિ પર જવું પડશે.

એક ભક્ત કવિએ કહ્યું છે કે

> अब न बनी तो फिर न बनेगी
> नरतन बारंबार नहीं मिलता
> तेरी जवानी भरम मे भुलानी
> गुरु पितु मात की बात न मानी
> जनमी तोरी तोहे फिर न बनेगी ॥ अब न बनी तो

મહાકવિ સુરદાસ સંકેત કરી રહ્યા છે માનવદેહના મૂલ્યને તમે નહિ જાણ્યો તો ખરેખરની હાર થશે. જીવનમાં જો સદ્ગુણોની સુવાસ ભરી હશે તો આ માટી સોના કરતાં પણ મોંઘી બનશે. નહીંતર પરાજયનાં આંસુ સિવાય બીજું કશું બાકી રહેશે નહિ.

રાવણ વિચારે છે સર્વત્ર વિજય-દુંદુભી બજાવી પણ હવે પરાજયની વેળા સામે આવી ઊભી છે. પરંતુ વિચારવાનું તો એ છે કે રાવણના મન ઉપર દુઃખનો આ ભાર કોણે મૂક્યો છે? કહેવું પડશે કે એના મનની તૃષ્ણાએ જ આ દુઃખને આમંત્રણ આપ્યું છે. નહીં તો શું એને ઘરમાં રોટલાનો તોટો હતો? રોટલા તો શું એ બદામ અને પીસ્તા પણ ખાતો હોત તો ય કદી કમી નહોતી. તનની ભૂખ તો શાંત હતી તે કશું માગતી નહોતી પણ મન ભૂખ્યું હતું. મનની ભૂખ કહો એવી વિચિત્ર છે કે તે જેમ જેમ

તમે એને પૂરતા જશો તેમ-તેમ એમા વધુ ને વધુ ખાડો પડતો જશે. કોઈની પાસે જો સો રૂપિયા હશે તો મન બોલી ઊઠશે, સોથી શુ બનશે, હજાર મળી જાય તો એકાદ નાની એવી હાટડી માડી દઉં કમી કેટલાની છે? નવસોની

હજાર જો મળી જાય તો મન માગશે, હજારથી શુ થાય, પચાસ હજાર હોય તો દુકાન પણ સરખી ચાલે હવે કમી કેટલાની છે? ચાલીસ હજારની છે પચાસ હજાર પણ જો મળી જાય તો મન કહેશે, લાખ થઈ જાય તો સારો એવો બગલો લઈ લઈએ, એક મોટર પણ લઈ લઇએ. હવે કમી છે પચાસ હજારની મનની માગણી જેટલી તમે પૂરી કરતા જશો તેટલો જ ખાડો તેમા વધુ પડતો જશે હા, એક જ વસ્તુ એને પૂરી શકે છે, અને તે છે ઇચ્છાનિરોધ ઇચ્છા પર અકુશ રાખશો અને પરિગ્રહને સીમિત બનાવશો તો પછી મન તમારી પાસે કશુ ય નહિ માગે

રાવણ પાસે અસીમ સપત્તિ હતી, પણ એની પાસે સતોષરૂપી સપત્તિ નહોતી તેથી તે ચિતાની લહેરોમા અટવાઈ પડ્યો હતો

આ બાજુ કુબેરની પત્ની હેમા બાળપણથી રાવણરાજ પ્રત્યે સ્નેહભાવ રાખતી હતી એણે શરમ તજી પોતાના પિતા પાસે પોતાની આતરિક ઇચ્છા પણ રજૂ કરી હતી એના પિતાએ રાવણરાજની પાસે હેમાના લગ્નનો ઠરાવ લઈને દૂત પણ મોકલ્યો હતો, પરતુ તે વખતે રાવણ દિગ્વિજયની તૈયારીમા હતો તેથી તેણે ના પાડી દીધી એટલે વિવશ બની હેમાના પિતાએ એનો સબધ કૂબેર જોડે બાધ્યો હતો, હેમા રાણી બની કૂબેરના મહેલમાં આવી હતી, છતા ય રાવણને વિસરી શકી નહોતી એટલે રાવણને નગરીની બહાર આવેલો જાણી મહારાણી હેમાના મનમા એક દુર્ભાવના પેદા થઈ આવી એણે વિચાર્યું, રાવણ અત્યારે કઠોર પરિસ્થિતિમા સઘર્ષ કરી રહ્યો છે જો આવે વખતે હુ એને સહાય કરુ તો તે મને પોતાની રાણીઓમા સ્થાન આપવા તૈયાર થઈ જશે

એણે પોતાની દાસીને બોલાવી અને કહ્યુ 'હુ આજે તને એક એવી વાત કહેવા માગુ છુ કે મે આજ સુધી કોઈને ય કહી નથી' આ સાભળી દાસી બોલી 'મારા વહાલા સ્વામિની, જે વાત કોઈને કહી નથી તેવી વાત મને પણ કહેશો નહિ' આ પણ મનની પવિત્રતા છે

દાસી ભણેલીગણેલી નહોતી છતા કેવો સુદર જવાબ આપ્યો એણે!

આજે તો બીજાની વાત સાંભળવામાં જ એટલો રસ લેવાય છે કે વાત ખાનગી રાખવા માટે અનેક પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. તેને કહે : ચાર કુ... હું તારી ખાસ દોસ્ત છું. મારી પાસેથી કદી કોઈની વાત બહાર ગઈ છે ખરી ! શું તને મારો ભરોસો નથી ! આમ તેઓ અનેક રીતે વાત કઢાવશે. બીજાની રહસ્યભરી વાતો જાણવાની આટલી ઉત્સુકતા શા માટે આપણામાં હોવી જોઈએ ! અને સાંભળનારે વાત ઓકી કાઢી તો બીજાને પણ એ ક્યાં સુધી પચાવી ! અરે, માણસ બદામનો હલવો પચાવી લે છે, પૌષ્ટિક રસાયણો પચાવી લે છે પણ એનાથી આવી વાતો પચાવી શકાતી નથી.

દાસીએ કહ્યું : એવી વાત મને કહેશો નહિ. પણ રાણીએ કહ્યું : તને ન કહું તો મારું કામ પણ શી રીતે થાય ! તારે મારું એક ખાસ કામ કરવાનું છે. તારે રાવણના મુકામે જઈ રાવણને કહેવું કે તમે જો કુબેરની રાણી હેમાને તમારી પત્ની તરીકે સ્વીકારશો તો હેમા તમને આશાલિકા કામનો મંત્ર બતાવી દેશે.

દાસી આ સાંભળી પાષાણ જેમ સ્તબ્ધ બની ગઈ. તેને થયું : અરરર રાણીને આવી અપવિત્ર ભાવના ક્યાંથી જાગી ! એણે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું : મહારાણી મને માફ કરો. પણ આ ઘરનો ઇતિહાસ ઉજ્જવલ છે પણ આવા કાર્યથી આપનું જીવન ખરાબ થઈ જશે ને આ ઘરની આવી ઉજ્જવલ આબરૂ પર કાળી ઢોળાઈ જશે અને હું જો આવા કામમાં સાથ આપું તો મારી દાસીનો ઇતિહાસ પણ બગડી જશે. કારણ કે ચારિત્ર્યહીન વ્યક્તિ પ્રત્યે કોઈને સહાનુભૂતિ હોતી નથી. એવા લોકોના નામ ઉપર લોકો યુગો સુધી ઘૃણા-તિરસ્કાર વરસાવતા રહે છે.

પણ રાણીને દાસીની એક પણ વાત ગમી નહિ. કારણ કે મોહને લીધે એનો વિવેક-દીવડો ઓલવાઈ ગયો હતો. એ વાત નિશ્ચિત છે કે જ્યારે હૃદયમાં મોહનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે વિવેક-બુદ્ધિનો દીવો ઓલવાઈ જાય છે. મોહ આગલે દ્વારેથી પ્રવેશે છે તો વિવેક પાછલે દરવાજેથી ભાગી જાય છે. એક હિંદી કવિ પણ કહે છે :

> चतुर चोर चोरी करने घर में जब घुस आता है
> होकर प्रकाश घर में जिससे वह दीपक प्रथम बुझाता है।
> यह मोह चोर के सदृश है; अन्तर गेह में जब आता है
> ज्ञान दीपक को प्रथम बुझा फिर धनमाल चुराता है॥

કવિ મોહની ચોરની સાથે તુલના કરે છે કુશળ ચોર ચોરી કરવા માટે ઘરમા પ્રવેશે છે ત્યારે એનું પ્રથમ કાર્ય હોય છે, દીવાને ઓલવવાનુ, જેથી તે અંધારામાં પોતાનું કામ કરી શકે આ મોહ પણ ચોરનો ભાઈ છે. જ્યારે એ મન-મંદિરમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે સર્વ પ્રથમ તો એ જ્ઞાનદીપકને ઓલવે છે, પછી સદાચારરૂપી દોલત-ધનને ચોરે છે

રાણીનો વિવેક-દીવડો રામ થઈ ગયો હતો એણે ધમકાવીને દાસીને કહ્યુ 'હુ તારી પાસેથી ઉપદેશ લેવા બેઠી નથી તારે જો આ કામ ન કરવુ હોય તો ના પાડી દે પણ યાદ રાખજે, તારો આ નકાર તને બહુ ભારે પડી જશે તું અને તારુ આ બાળક આ દુનિયામા વધુ દિવસ ટકી શકશો નહિ!' સત્તા અને ભયની સામે દાસી નમી પડી, અને ગઈ રાવણ પાસે. રાવણ પોતાના મુકામ પર બેઠો-બેઠો વિજયની થરથરતી દીવાલોના ભાવિ ઉપરે વિચારી રહ્યો હતો

દાસીએ અભિવાદન કરતા કહ્યુ 'આપ જ લંકાના સમ્રાટ રાવણરાજ છો ને?' રાવણે સ્વીકૃત સૂચક માથુ હલાવ્યુ દાસી આગળ વધી 'એમ જણાય છે આપ બહુ ચિંતામા છો મને લાગે છે કે આપની ચિંતાનું કારણ છે આ અલકાનગરીની ચારેય બાજુ સળગતી અગ્નિ-જ્વાલાઓ, જે આપને વિજયના સંદેહમા ભમાવી રહી છે હુ ઇચ્છુ છુ કે તમને હું આ બાબતમા મદદ કરું એક ક્ષણમા આ અગ્નિ કિલ્લો શાંત થઇ શકે છે અને આપનો પરાજય વિજયમા પરિણમી શકે છે, પણ એ માટે આપે મારી એક શરત સ્વીકારવી પડશે''

રાવણને આ નારીની વાતમા કઇંક તથ્ય જણાયુ વિજય એના મગજમા શાસન જમાવી બેઠો હતો વિભીષણ સમા રાજનીતિજ્ઞની બુદ્ધિ પણ જ્યા હાર પામી હતી ત્યા આ એક નારી વિજયનો રાહ બતાવી રહી હતી, તેથી રાવણને એ વાતમા વિશ્વાસ બેસતો ન હતો છતાય ઉત્સુકતા ખાતર એણે પૂછ્યુ 'વિજયનુ વરદાન લઈને આવનાર તું કોણ છે? તારો જરા પરિચય તો આપ તારી શરતનુ રૂપ કેવુ છે એ સ્પષ્ટ કર શું કૂબેરરાજ વતી કોઈ સંધિ-પત્ર લઈને આવી છો?''

દાસીએ કહ્યુ 'હુ કૂબેરરાજની રાણી હેમાની દાસી છુ અને તેમની વતી જ આવી છુ. હુ સંધિ-પત્ર લઈને આવી નથી સમર્પણ-પત્ર લઈને આવી છુ સમસ્ત અલકાનગરી તમારી થઈ શકે છે, પણ શરત એ છે કે

અલકાની પહેલાં અલકાની રાણીને તમારે પહેલાં તમારી રાણી બનાવવી પડશે. તમે જો એનો સ્વીકાર કરશો તો વિજય તમારા ચરણોમાં હશે."

રાવણે બધું સાંભળી લીધું એણે કહ્યું : ભોળી દાસી, રાવણની જોડે આવી વાત કરતાં તને શરમ નથી આવતી ! યાદ રાખ, અલકા તો શું સમગ્ર પૃથ્વી ચાલી જાય અને મારે રાજ્ય છોડી વન-વગડામાં જવાનો પ્રસંગ આવે તોય રાવણ એને મંજૂર કરશે પરંતુ મહર્ષિઓ દ્વારા બનાવેલી સદાચારની રેખાનું ઉલ્લંઘન કરવા રાવણ કદી તૈયાર નહિ થાય. તું જઈ શકે છે અને તારી મહારાણીને રાવણની આ પ્રતિજ્ઞાની જાણ કરજે.

દાસી નાનું-શું મોઢું લઈ પાછી વળી. એની ગતિમાં વિષાદ હતો. વિભીષણ સામેથી આવી રહ્યો હતો. એ કળી ગયો કે આ નારી જતી વેળા પ્રસન્ન હતી અને હવે વળતી વખતે ઉદાસ મન લઈ જઈ રહી છે. રાવણ-રાજે સત્તાના મદમાં ક્યાંક નારી-જાતિનું અપમાન તો નહિ કર્યું હોય ને ! તે પાસે આવ્યો અને દાસીને પૂછ્યું. દાસીએ વિગત સંભળાવી. વિભીષણે જોયું કે હું તો સંત બની અહીં આવ્યો નથી. વિજય મેળવવો છે તો રાજનીતિનો આશ્રય લેવો જ પડશે. તેણે હસતાં હસતાં કહ્યું : હું રાવણ-રાજનો ભાઈ વિભીષણ છું અને એમનું બધું કામ મારા પર રહે છે. દુનિયાની વાત તેઓ ટાળી શકે છે પરંતુ વિભીષણની વાત એમણે આજ સુધી કદી ટાળી નથી. તું ચિંતા ન કર, અને તારી મહારાણીને કહેજે કે તમારું કામ બની ગયું છે વિભીષણ તમને આજથી જ પોતાની ભાભી માનવા લાગ્યો છે પણ આ આશાલિકાના ઉપશમનનો મંત્ર તમારે આપવો પડશે.

ભોળી દાસી વિભીષણના વાક્ચાતુર્યને સમજી ન શકી. કાર્યસિદ્ધિની પ્રસન્નતા મેળવી એ મહેલમાં ગઈ અને રાણીને કહ્યું : સફળતા મેળવીને આવી છું. વિભીષણ તમને ભાભી માની બેઠા છે. રાણીનાં સ્વપ્ન ફળ્યાં. એણે દાસીની સાથે આશાલિકાના ઉપશમનનો મંત્ર રાવણ પાસે મોકલાવી આપ્યો. બીજે જ દિને રાવણની સેનાએ અલકા ઉપર આક્રમણ કર્યું અને કુબેરરાજને કેદ કર્યો. અલકાનાં ભવનો ઉપર રાવણની વિજયપતાકા લહેરાઈ. કુબેરના હૈયા પર વીજળીના કરંટની જેમ આ બીનાની અસર થઈ. તેણે વિચાર્યું : આશાલિકાના ઉપશમનનો મંત્ર મારી રાણી સિવાય બીજું કોઈ જાણતું નથી. મારું ઘર જ ફૂટ્યું તો દોષ આપવો કોને ! જેને પોતાના માન્યા છે તે જ પોતાને મિટાવી દેવા તત્પર થાય તો એની ફરિયાદ કોને

કરવી ? સાચી વાત તો એ છે કે આપણને બહારનો કોઈ ભય નથી, ભય છે તો પોતાના કહેવાતા હોય એનો જ કારણ કે પોતાનો જ માણસ પોતાને પાડવા કોશિષ કરતો હોય છે

એક કવિએ કહ્યુ છે.

"દુનિયા મહી ના છે છરી,
જે કાચને કાપી શકે, જુઓ કાચની હીરાકણી,
પોતાતણુ પોતે હણે
નહી અન્ય ધાતુ કાષ્ઠ કે પાષાણ કાપે લોહને,
જુઓ છીણી લોખંડની, પોતાતણુ પોતે હણે"

કવિએ કેટલુ સુદર કહ્યુ છે! અનુભવની એરણે કસાયેલી વાણી બોલે છે દુનિયામા એવી કોઈ ચીજ નથી જે કાચને સીધુ કાપી શકે, પરતુ કાચની હીરાકણી જ કાચને કાપી શકે છે લોઢાને કાપવા માટે લાકડુ કે પથ્થર કામમા આવતા નથી, લોઢાની છીણી જ લોઢાને કાપે છે સાચી વાત તો એ છે કે પોતાનો પોતાને મિટાવે છે ગામનો કસાઈ જો લખોપતિ બની જાય તો કોઈ વાણિયો જ માળા ફેરવતો હશે કે હે ભગવાન, આનુ દિવાળુ કે દિ' નીકળશે!

વ્યાખ્યાન બહુ કડવુ થઈ ગયુ છે, પણ કવીનાઈન પણ કડવી જ હોય છે ને! પણ મેલેરિયાનો તાવ જ્યારે ૧૦૫ ડિગ્રી સુધી પહોચી જાય છે ત્યારે ગળી ગોળીઓ કામ લાગતી નથી એના માટે તો કવીનાઈન જ કામ લાગશે. કોઈકે સાચુ જ કહ્યુ છે કે—

यह व्याख्यान नही, ये गोलियाँ है,
जो रोगी को दी जाती है ।
ये खाने में कड़वी लगती है,
पर सारा ही रोग मिटाती है ।

દવા કડવી હોય છે તો પણ તમે એ લ્યો છો જ. ઇંજેક્શન તીખા-તીખા હોય છે તો પણ તમે તે લ્યો છો મારી વાત કડવી ભલે લાગે પણ તેમા સત્ય છે આજે આપણા સમાજમા આવુ જ જોવામા આવે છે, કે જ્યારે કોઈ આગળ આવે છે, કોઈ વિચારક મુનિ કાઈક લખવા બેઠા, એની કલમે કઈ જાદૂ કર્યો કે પુરાણ પથીઓની દુનિયામા જાણે ધરતીકપ જ આવી જશે સમાજના કહેવાતા રક્ષકુહાગ એને નીચે પાડવાની જ કોશિષો

કરશે, એને મિથ્યાત્વી-ભ્રષ્ટાચારી કહેશે. એનું કારણ છે મનની ઈર્ષ્યા-જે કોઈની પ્રગતિને જોઈ શકતી નથી.

સમય પસાર થઈ ગયો છે પશ્ચાત્તાપ કરે છે હવે ખ્યાલ કરો હા તો કુબેર વિચારે છે જેને મે પોતાના માન્યા હતા તેણે જ મારી નાવડી ડુબાડી. હવે કોને પોતાના કહેવાં ! આ બાજુ હેમા વિભીષણ પાસે પહોંચી અને કહ્યું 'તમારું કામ થઈ ગયું છે હવે મારા કાર્યમાં વિલંબ શા માટે ? વિભીષણે કહ્યું દેવી જે સહોદર હું મારા દુશ્મનને નથી આપી શક્યો તે તમને શે આપી શકું ? સદાચારની પવિત્ર રેખાનું ઉલ્લંઘન કરી કોઈ પણ આજ સુધી શાંતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યું નથી. વળી બીજી વાત એ છે કે રાવણના મહેલમાં તમે તે સન્માન પણ નહિ પામો જે તમને અલકામાં મળ્યું છે. ચાર નારીઓ વચ્ચે મોં ઉઘાડી વાત કરવા લાયક પણ તમે નહિ રહો માટે તમે ત્યાં જ રહો જ્યાં તમે હતાં. હેમા આ સાંભળી ખિન્ન થઈ બોલી-તમે વીર છો. તમે વચન આપ્યું હતું તેનું શું ? વિભીષણે હસતાં હસતાં કહ્યું હું મારા વચન પર આજે પણ મક્કમ છું મે તમને મારા ભાભી બનાવ્યાં છે કુબેરને મારો ભાઈ બનાવીશ તેથી તમે મારાં ભાભી બની ચૂક્યાં છો

વિભીષણ કુબેર પાસે પહોંચ્યો. કુબેર કારાગારમાં લોખંડની સાંકળે બંધાયેલો હતો વિભીષણે કહ્યું ભાઈ કુબેર કેમ છો ? કુબેરે જવાબ આપ્યો ભાઈની આંખો ભાઈને જ્યારે કારાગારમાં બંધ જુએ છે ત્યારે આ કારાગાર અને આ હાથસાંકળો એની આંખોને ગમે છે ને ? કેમ ભાઈ શબ્દની વિડંબના કરી રહ્યા છો ?'

વિભીષણે કહ્યું "કુબેરરાજ વધુ શરમાવો નહિ એણે તે જ પળે કુબેરની સાંકળો છોડી નાખી, એનું રાજ્ય એને પાછું વાળ્યું અને પોતાની વાણીના પ્રભાવથી બે હૃદયો વચ્ચે જે દ્વેષ ઊભો થયો હતો તેને પણ વિભીષણે દૂર કરી દીધો. વાત અહીં સમાપ્ત થાય છે પરંતુ આપણે હવે એ જોવાનું છે કે રાણી હેમાના જીવનમાં આવી વિડંબણા કેમ ઊભી થઈ ? એનો જવાબ છે એની અપવિત્ર વિચારધારાએ એના જીવનની શાંતિ ભગ્ન કરી હતી બીજી બાજુ તમે જોયું કે રાવણને વિજ્ઞ સાંપડ્યો અને તે સફળતા મેળવી પાછો ફર્યો પણ તે જ રાવણ રામથી શા માટે પરાજય પામ્યો હતો ? એનું એકમાત્ર કારણ એ છે કે અલકામાં એની પાસે વિચારોની જે પવિત્રતા

હતી તે રામની સામે રાખી નહિ એના વિચારો દૂષિત થયા પરિણામે એને રામને હાથે પરાજિત થવુ પડયુ

માટે જેના કાર્યો હશે તેવુ પરિણામ આવશે. તેથી કહેવાયુ છે કે. "**परिणामे बन्ध**"। જેના પરિણામ હશે તેવા જ આત્મબધ કરશે. શ્રાવકના અહિસા–અણુવ્રતમાના અતિચારમા "**बन्धे वहे**" પાઠ આવે છે જેનો અર્થ છે બાધવુ અને મારવુ તો શુ કદી કોઈ શ્રાવક પોતાના તોફાની બાળકને બાધે છે અથવા કદી લાફો લગાવી દે છે તો શુ તેને અતિચાર લાગશે? આગમ કહે છે, ના–નહિ, કારણ કે તે સમયે તેવા પરિણામ હોતા નથી માટે બાધવા અને મારવા છતા પણ, "**बन्धे वहे**" નો અતિચાર લાગતો નથી માટે વિચારોની પવિત્રતા જાળવો, વિચારોની પવિત્રતા આચારમા ઊતરશે પવિત્ર વિચાર અને પવિત્ર આચાર વડે જ તમે શાતિના દર્શન કરી શકશો

દિનાક જૈન ઉપાશ્રય
૨૬–૭–૧૯૬૦ કાદાવાડી, મુબઈ

સતસાહિત્ય

૧ સસારસમુદ્રમાં સાહિત્ય એક દ્વીપ સમાન છે

૨ સાહિત્ય આત્માનો રોગ દૂર કરવાનુ અદ્ભુત ઔષધ છે.

૩ ઊચુ સાહિત્ય ઘરનો ઉપદેશક છે

૪ પહેલો નબર ઉત્તમ સ્નેહ રાખનારનો, અને બીજો નબર ઉત્તમ સાહિત્યનો છે.

૫ સાહિત્ય સત્ય અને સૌદર્યથી ભરેલા જહાજ સમાન છે.

૬ સાહિત્ય યુવાવસ્થામા માર્ગદર્શક છે, અને વૃદ્ધાવસ્થામા આનદદાયક છે

આજના પ્રવચનનો વિષય છે વિચારનો પ્રભાવ. માનવ, વિચારશીલ પ્રાણી છે વિચારની શક્તિ જ તેને પશુજગતથી જુદો પાડે છે કારણ કે પશુઓની પાસે તેમના કોઈ સ્વતંત્ર વિચાર હોતા નથી અથવા તો તે વિચાર અનુસાર ચાલતાં પણ નથી તે ચાલે છે માત્ર કુદરતને આધારે. પણ માનવી વિચારવાન છે તેનામાં મનન કરવાની શક્તિ છે એટલા માટે તેને માનવનું પદ મળ્યું છે માનવ શબ્દની વ્યાખ્યા કરતાં પ્રાચીન ઋષિ કહે છે કે—

मननात् मनुष्य ।”

મનન કરવાની વિલક્ષણ શક્તિમાં જ માનવની મહાનતા રહેલી છે. માણસ જેવો વિચાર કરે છે તેવો બને છે અને જેવા તેના વિચારો હોય, તેવા બીજાને બનાવે પણ છે એક કુંભાર ઘડો બનાવતાં પહેલાં ઘડાનો વિચાર કરે છે પછી વિચાર મુજબ વસ્તુનું નિર્માણ કરે છે એક ચિત્રકાર ચિત્ર બનાવવા માટે પીંછી હાથમાં લે છે તે પહેલાં તેના મનમાં ચિત્રની કલ્પના આવે છે ત્યાર પછી જ તે ચિત્રમાં રંગ ભરવા લાગે છે સ્થૂળ આંખોને માટે હજુ ચિત્ર બન્યું હોતું નથી પણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ ચિત્ર ત્યારે જ બની ચૂક્યું છે કે જે પીંછીએ તેની કલ્પના તેના મનમાં ઊપજતી ભગવાન મહાવીરના “ચલમાણે ચલિએ” ના સિદ્ધાન્તનું આ જ રહસ્ય છે

ચિત્રકારના માનસમાં કરુણા ભાવ કે મોહનું જે ચિત્ર હશે તે જ પ્રમાણે તે, તેની પીંછી અને રંગ વડે સાકાર બનશે. એટલે જેવા વિચાર હોય છે તેવું બનાવે છે તેવી જ રીતે જેવા વિચાર હોય છે તેવો માનવ બને પણ છે સાચું પૂછો તો માનવને બનાવનાર તેના વિચાર જ છે તેના જીવનની ભલાઈ અને બુરાઈ તેના વિચારની ભલાઈ અને બુરાઈ પર આધાર

રાખે છે તમે સારા છો ? એ મને ન પૂછશો તમારા વિચાર સારા હોય તો તમે સારા છો સારા હોવા માટે આંખની પણ એટલી જરૂર નથી તેમ જીભની પણ જરૂર નથી કેમકે આંધળા અને મૂગાં માનવીઓ પણ ભલાઈના ક્ષેત્રમા ઘણા આગળ વધી ગયા છે. ભક્તિરસના મહાન કવિ સુરદાસ પણ અંધ જ હતા છતા કાવ્યકલા અને વાત્સલ્યના તેમના ચિત્રો અજોડ છે ભલાઈને માટે વિચારોની પવિત્રતા જરૂરી છે

વિચારોની પવિત્રતા જ કાર્યને પવિત્ર બનાવે છે તે સિવાય, પવિત્ર ગણાતી ક્રિયાઓ પણ અપવિત્ર જ જણાશે. શિકારની ક્રિયા કેટલી સુંદર દેખાય છે ! તે માટે પક્ષીઓને એટલુ અનાજ નાખવામા આવે છે કે તેઓ ખાતા ખાતા થાકી જાય છે શિકારી પોતે તેમની નજીક પણ જતો નથી, જરા અવાજ પણ થવા દેતો નથી અને બીજા રાહદારીઓને પણ, ધીરે ધીરે ચાલવાનુ કહે છે અને તે પણ માત્ર હાથના ઈશારાથી બીજાની સાથે વાત પણ ખૂબ ધીમેથી કરે છે કેટલી સાવધાની છે આ ? છતા આજ સુધી કોઈએ પણ શિકારીને દયાળુ કહ્યો નથી તેની ક્રિયામા દયા અને અહિંસા છે, પણ તેના વિચાર દયારસથી વિહીન છે તેમા તો કઠોરતા અને ક્રૂરતાનું સામ્રાજ્ય છે એટલા માટે ક્રિયા પવિત્ર હોવા છતા પણ ભાવનાની અપવિત્રતાને લીધે ક્રિયા પણ અપવિત્ર કહેવાય છે

વિચાર પવિત્ર હશે, તો આચરણ પણ પવિત્ર રહેશે કારણ કે આચરણ શુ છે ? તે માત્ર વિચારોની છાયા જ છે વિચાર, બીજ છે અને આચરણ ફળ છે દાડમના બીમાથી દાડમ થશે અને નારંગીના બીમાથી નારંગીનું ઝાડ થશે. બીજ, અનુકૂળ તત્ત્વોને ગ્રહણ કરી તેને પોતપોતાને અનુરૂપ રીતે તૈયાર કરે છે તે જ પ્રમાણે વિચારના કણો પણ પોતાને અનુરૂપ તત્ત્વોનો આધાર લઈ, આચારણના સ્વરૂપમા વિકસિત થાય છે વિચારની સરળતા, જીવનને સરળ બનાવે છે, એ વાતની આગમો સાક્ષી પૂરે છે મનુષ્ય સીધો ઊભો રહી શકે છે તેને એ સરળતા કોણ આપી ? જૈન સિદ્ધાંતોને પૂછો તો કહેશે કે તેના વિચારોની સરળતાએ જ તેના દેહને સરળતા આપી છે. પશુઓની દેહરચનામા વક્રતા છે તેમનુ મસ્તક પણ ક્યારેય સીધુ રહી શકતુ નથી કારણ કે પૂર્વજીવનના વક્ર વિચારોએ તેમના શરીરની સૌમ્યતાને હણી નાખી છે

કેટલા કુતરાઓ મોટરમા ફરે છે, તેમને દૂધ પણ મળે છે ડબલરોટી પણ મળે છે, કે જે કેટલાય માનવના બાળકોના ભાગ્યમા પણ હોતી નથી.

છતાં પણ તેમને દુઃખ વધુ મળ્યો છે તેનું કારણ એ જ છે કે પૂર્વજીવનમાં સાત્વિક તેમણે ગરીબોની સેવા કરી હશે. અનાથોનાં આંસુ લૂછ્યાં હશે પણ સેવા કરતી વખતે વિચારોમાં વક્રતા રહી ગઈ હશે. પરિણામે સેવાનાં ફળ તેને મીઠા સ્વરૂપે મળ્યાં પણ વિચારોની વક્રતાએ તેની સરજત ફેરવી દીધી. કોયલને કંઠની મધુરતા મળી છે તેનો અવાજ મનને મોહ પમાડે તેવો હોય છે તેનું કારણ એ હશે કે તે પૂર્વજીવનમાં બધાની સાથે મીઠું બોલતી હશે. તે જીભની મીઠાશ તેનો કંઠ આ ભવે પણ સાકર જેવો છે પરંતુ એ મીઠાશમાં ભાવોની વક્રતા રહી હશે તેથી જ તેને કાળો રંગ મળ્યો છે

દુષિત વિચારો ઝેરનાં કીટાણુઓ થઈને આવે છે તે જેના હૃદયમાં પહોંચે છે તેને ઝેરી બનાવે છે સુવિચારનાં મધુર કિરણોની મધુરતા કમળની મધુરતા કરતાં જરા પણ ઓછી નથી. તે પરિણામમાં ભલે મર્યાદિત હોય પણ તેની કામશક્તિ મર્યાદિત નથી હોતી. રૂપકની ભાષામાં કહું તો કુવિચાર પારસેટ જેવા છે કે જેનાં બે ટીપાં પણ જો અત્તરની શીશીમાં નાખવામાં આવે તો સુગંધ, દુર્ગંધમાં પલટાઈ જશે. સુવિચારના કણ સુગંધિત એસેન્સ જેવા છે જેનાં બે ટીપાં દૂધમાં નાખતાં દૂધનો સ્વાદ સોરમ અને તેનું નામ પણ બદલી નાખે છે તેના મૂલ્યમાં અને ભાવમાં પણ ફેરફાર થઈ જાય છે. પણ આ મૂલ્ય વસ્તુનું નહિ, તેમાં પડેલી સોરમનું છે

વસ્તુ ભલે નાની હોય, પ્રમાણ ભલે ઓછું હોય પણ જો તેમાં પવિત્ર વિચારોની સોરમ મળી જાય તો તે વસ્તુની કીમત વધી જાય છે. તમે મોટા મોટા વેપારીઓ છો રોજ હજારો ચેક પણ લખો છો. માનો કે કોઈને પાંચ હજારનો ચેક લખ્યો તો પાંચ હજારની કીમત ક્યાં છે? કાગળ અને શાહીની કીમત તો પાંચ હજાર નથી જ ત્યારે કીમત ક્યાં છે? કોઈએ ચેક લખ્યો તેમાં આંકડો પણ લખ્યો અને નામ પણ લખ્યું અને નીચે સહી ન કરી તો શું નાણું મળી જશે? ના તે કીમત માત્ર સહીમાં જ છે એ જ પ્રમાણે વસ્તુની કીમત તેની પાછળ રહેલા વિચારોમાં સમાયેલી છે

એક યુવક પરદેશમાં ભણવા માટે ગયો. પહેલાંના વખતમાં પૂર્વની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે વિદેશના વિદ્યાર્થીઓ ભારત આવતા હતા. નાલંદા અને તક્ષશિલાના વિદ્યાલયોમાં ભારતીય સંસ્કૃતિ જીવંત હતી. વિદેશીઓ અહીં આવીને પૂર્વની વિદ્યાની સાથે અહીંની સંસ્કૃતિ પણ

અભ્યાસ કરતા હતા આજે તમે તમારા છોકરાઓને વિદેશોમા મોકલો છો. તેની પાછળ તમારુ ધ્યેય શુ છે? વિદેશોમા શુ તે ભારતીય સસ્કૃતિ કે જૈન દર્શનનો પ્રચાર કરશે? નહિ, નહિ **ધનવાનના પુત્રોને ધર્મ કે સંસ્કૃતિની ક્યાં પડી છે?** એ તો વિચારે છે કે અમારો દીકરો અમેરિકાનુ ધન લઈ આવે, પણ ધ્યાન રાખજે કે અમેરિકાની લક્ષ્મીની સાથે ત્યાની સસ્કૃતિ પણ સાથે ન લેતો આવે

જે યુવક અમેરિકા ગયો છે તેનો મિત્ર તેને પત્ર લખે છે દસ પાનાં ભરીને તે કાગળ લખે છે છેવટમા તેની માતા પણ પોતાના અતરનાં હેતથી ઉભરાઈને ચાર લીટી લખે છે કાગળ, પક્ષીની માફક ઊડતો અમેરિકા જાય છે અને તે યુવકના હાથમા પહોચે છે તે પત્ર જોઈને, તેને પોતાની માતૃભૂમિની યાદ તાજી થાય છે મિત્રનો પત્ર વાચે છે છેવટની ચાર લીટીઓ પર તેની નજર પડે છે તો તેનુ હૃદય તેની માતાના વાત્સલ્ય અને અનુરાગથી ભરાઈ જાય છે ક્યારેક ક્યારેક, તેના કરૂણામિશ્રિત આસુઓ બની, તેની આખમાથી વરસે છે

આ શુ? મિત્રે દસ પાના ભરીને લખ્યા છે તેમા સમય પણ ખૂબ ખર્ચ્યો છે, ભાષા પણ સરસ છે, અક્ષરો પણ સુદર છે જ્યારે, માતાએ વાકીચૂકી ચાર લીટી લખી છે પણ તે ચાર લીટી તેના હૃદયમા કોતરાઈ જાય છે જ્યારે, દસ પાનાનો કાગળ હવામા ઊડી જાય છે તેનુ રહસ્ય શુ છે? માની લખેલી ચાર લીટીઓમા તેનુ હૃદય બોલી રહ્યુ છે, જ્યારે મિત્રના પત્રમા તેનો અભાવ છે તે માતાનુ હૃદય ક્યાથી લાવશે? એ પણ યાદ રાખો કે હૃદયમાથી નીકળેલી વાત જ હૃદય સુધી પહોંચે છે. પાણીની ટાકી જેટલી ઊચી હશે તેટલી ઊચાઈ સુધી (નળ મારફતે) પાણી પહોચી શકે છે જે વિચારનો ઉદ્ભવ મસ્તકમા થયો છે, તે મસ્તક સુધી જ રહી જશે પણ જે હૃદયમાથી નીકળે છે તે જ હૃદયને સ્પર્શે છે માના હૃદયમાથી નીકળેલી ચાર લીટીઓ પુત્રના હૃદયને સ્પર્શી જશે–ભલે તે ચાર જ હોય.

શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ હતા તે રાજકુળમા જન્મ્યા હતા. મોટા મોટા રાજાઓની સાથે બેસીને તેમણે ભોજન કર્યાં હશે પણ સુદામાના તાદુલમાં તેમને જે આનદ આવ્યો, તે રાજમહેલોના રાજસી ભોજનમા નહોતો આવ્યો કેટલી કિમતના આ તાદુલ હતા? અને તે પણ રાધેલા નહિ, કાચા ચોખા હતા, તેની આમ તો કિમત, બે પૈસા પણ નહિ હોય કારણ કે એ વખતે મોઘવારી નહોતી, તેમ વિદેશોમાથી ચોખા, મગાવવા પણ

નહોતા પાતા. તમારી નજરે એ ચોખાની ભલે કોઈ કિંમત ન હોય પણ તેનું મૂલ્ય જાણવું હોય તો ભૂખ્યાને પૂછો. તે કહેશે કે—તેની કિંમત તમે નહિ આંકી શકો અને તમે તેનો સ્વાદ પણ નહિ ઓળખી શકો. કેમકે તમારી પાસે એવું મિત્રનું હૃદય નથી કે જે સુદામાની મિત્રતાને સમજી શકે.

ક્રિયાની પાછળ સદ્‌વિચારનો પ્રેમ હોય તો તેમાં માધુર્ય રહેશે. ક્રિયાને આપણે અનાજ કહીએ તો સદ્‌વિચારને મીઠું કહેવું પડશે. મીઠા વિના તમને કોઈ પણ વસ્તુમાં સ્વાદ નહિ લાગે. ઘરમાં દાળ બનાવી હોય, તેમાં મરચું ધાણા હળદર લીલાં મરચાં કોથમીર મીઠા લીમડાનાં પાન બધું નાખ્યું પણ મીઠું નાખવું ભૂલી ગયા હોઈએ અને તમે દાળભાત ખાવા શરૂ કર્યો તો પહેલે જ કોળીએ તમારું માથું ગરમ થઈ જશે. હૃદય પર કાબૂ રાખનારા પણ આવા પ્રસંગે કેટલીક વખત એવા બેકાબૂ બની જાય છે કે થાળી પછાડીને ઊભા થઈ જાય છે. તમારા જેવા કોઈક કુળવાન હશે તો ઉપરથી કાંઈ નહિ બોલે પણ મનમાં તો જરૂર થશે કે આટલો વખત બધો પણ રાંધતાં ન આવડ્યું!

એક માત્ર મીઠા વિના બધો સ્વાદ ફિક્કો પડી જાય છે એટલા માટે ગુજરાતી ભાષામાં તેને મીઠું કહે છે જો કે તેનો સ્વાદ ખારો છે અને એથી જ મહેલથી માંડીને ઝૂંપડી સુધી તેનું સ્થાન છે. ઉપકારનો બદલો અપકારથી ચૂકવનારાઓને કોઈ મરચાં-હરામ કે સાકર-હરામ કહેતું નથી પણ નીમકહરામ કહે છે. કોઈ ઈમાનદાર નોકરને કોઈ દુર્જન વ્યક્તિ તેના શેઠની સામે થવા કહે છે તો તે કહે છે કે "મેં તેનું નમક ખાધું છે." તો શું તેણે માત્ર મીઠું જ ખાધું છે? તેણે શું મીઠાના જ રોટલા ખાધા છે? ઘઉં કે બાજરીના નહિ? પણ મીઠું જ—લૂણ, એ સંસ્કૃતિનું પ્રતીક બની ગયું છે. પ્રેમ લખે છે કે—મીઠું જ દેવતાઓનો સૌથી પ્રિય પદાર્થ છે. યુનાનના વાલ્મીકિ હોમરે મીઠાને ઈશ્વરરસ કહ્યો છે. દક્ષિણના રામાનુજ તેને રામરસ કહે છે. બૌદ્ધો તેને જીવનરસ કહે છે.

ભોજનમાં મીઠું અનિવાર્ય છે તો સદાચારમાં સદ્‌વિચાર આવશ્યક છે. ભલે ગમે તેટલી સાધના કરવામાં આવે ગમે તેટલાં વ્રત કે ઉપવાસ ભલે કરવામાં આવે, પણ જો તેમાં તમારી ભાવધારા ન રહી તો તેમાં રસ નહિ આવે. તમારો પોતાનો આત્મા જ તેમાં માધુર્ય નહિ અનુભવે. ઉપવાસ કરવા છતાં પણ તેનો આધ્યાત્મિક આનંદ તમને નહિ આવે. ભાવ વિનાની લાંબી તપ-સાધના કરી ચાલીસ કે પચાસ જેટલા ઉપવાસ સુધી પહોંચ્યા,

જોનારાઓ તમારા તરફ શ્રદ્ધાથી જોવા લાગ્યા, તમારાં તપસ્વી ચરણોમાં મસ્તક ઝુકાવવા લાગ્યા—આ બધુ ભલે હોય, પરતુ જ્યા સુધી તેમા તમારો આત્મા મળ્યો નથી, ત્યા સુધી, તમે તેને ભૂખમરો સમજજો, અથવા તેને પ્રસિદ્ધિનુ સાધન માનો તો ભલે તમને પ્રસિદ્ધિના પુષ્પો મળી શકશે લોકોની વાહવાહ ભલે મળે, પણ આત્માને તેમાથી પ્રકાશ નહિ મળે

હુ તો કહુ છુ કે, વાહવાહ માટે કરવામા આવતી તપશ્ચર્યા તમારે માટે મોઘી પડી જશે જે તપ વડે તમે તમારા અનત જન્મોના વિકારોને દૂર કરી શકો છો, તેનાથી માત્ર લોકોની વાહવાહ મેળવીને અટકી જવુ એ કોઈ બુદ્ધિવાળાનુ કામ નથી આ તો રસગુલ્લા માટે હીરાની વીટી આપી દેવા જેવુ છે તમારો છોકરો હીરાની વીટી આપી આવે અને શેર બશેર રસગુલ્લા લઈ આવે તો શુ તમે તેને ધન્યવાદ આપશો? કોઈ પણ સમજુ બાપ પોતાના પુત્રના આ કામને વખાણશે નહિ

આ જ વાત દાનની છે **માનને માટે આપવામાં આવતું દાન એ દાન નહિ, પણ એક જાતનો વેપાર છે** તેવા દાનથી તમે આરસની તકતીઓ ચોટાડાવી શકશો, પ્રમુખપદની ખુરશીઓ પણ મેળવી શકશો, ગળામા ફૂલના હાર પણ પહેરી શકશો, અને ફોટાઓ છપાવી શકશો પણ તેમા દાનનુ જે માધુર્ય છે તે તમને નહિ મળી શકે

દેખાવને માટે પાળવામા આવતા શીલની પણ એ જ વાત છે જે ઉદ્દેશને માટે તમે કરો છો, તે જરૂર સફળ થાય છે દેખાવને માટે તમે સદાચારનુ વ્રત લીધુ હોય તો દેખાવ જરૂર થઈ શકે છે, તો પછી તેનાથી વધારે તમારે શું જોઈએ? પણ ખરેખર જો આમ હોય તો તે દુ ખની વાત છે મને એ વાતનુ દુ ખ નથી કે તમારા ગળામા પુષ્પહાર પરોવાય છે કારણ કે મને તમારી ઈર્ષ્યા નથી, એ વાત તો તમારો આત્મા પણ કબૂલ કરશે દુ ખ તો એ વાતનુ છે કે તમારી મહાન સાધના એળે જઈ રહી છે એ સાધનાનુ તેજ કમી ન થવુ જોઈએ.

આ બધાનુ કારણ શુ છે? વાત દીવા જેવી સ્પષ્ટ છે આ બધાની પાછળ, તમારી સાચી વિચારધારા કામ નથી કરતી હુ કહુ છુ કે તમે કલાકાર બનો તમારી પાસે એવી કળા છે કે જેના વડે અણુમાથી સુમેરૂ અને સુમેરૂમાથી અણુ બનાવી શકાય છે સત્કૃત્યની અનુમોદના કરીને તમે અણુ જેવા કાર્યને સુમેરૂ બનાવી શકો છો શાળીભદ્રની વાત તો તમે સાભળી છે સાભળતા સાભળતા તમારા વાળ પણ ધોળા થઈ ગયા તેમણે એવુ જ

કર્યું હતું. સુપાત્રને ખીર વહોરાવી હતી. ખીર તો તમે પણ અનેકવાર પાત્રમાં વહોરાવી હશે. પણ શાલીભદ્રે અણુનો સુમેરુ બનાવી દીધો. તેની પાછળ સુંદર ભાવના કામ કરી રહી હતી. મુનિજીવન પ્રત્યે ઉત્કટ અનુરાગ વહેતો હતો. એ શુભ ભાવનાના પ્રવાહે નાના સરખા બીજને વિશાળ વૃક્ષનું રૂપ આપ્યું અને પુણ્યનું કલ્પવૃક્ષની છાયા તેને મળી અને તેનાં મીઠાં ફળ પણ.

સત્કૃત્યની માત્ર અનુમોદના પણ જીવનમાં નવી ચમક લઈ આવે છે. તમે જાણો છો કે બળભદ્ર મુનિની સાથે હરણ પણ પાંચમા દેવલોકમાં ગયું. તેણે ન તો શ્રાવકનાં કોઈ વ્રત (દેશવિરતિ)નો સ્વીકાર કર્યો હતો છતાં પણ તે સ્વર્ગમાં જઈ શક્યું. આજે અણુને સુમેરુ બનાવવાની કળા છે.

દુષ્કૃત્યની પાછળ પશ્ચાત્તાપની ભાવધારા સુમેરુ જેટલાં પાપને અણુ જેટલાં બનાવી શકે છે. રાજા પ્રદેશીના જીવનની વાત તો તમારાથી અજાણી નથી. કાળું શાહી જેવું જીવન આરસ જેવું ઉજળું બની ગયું. અશુભ કર્મોની બેડીઓ શુભમાં ફેરવાઈ ગઈ કેમકે તેને સુમેરુને અણુમાં બદલવાની કળા સાધ્ય હતી.

સત્કૃત્યની પાછળ રહેલી સુવિચારની ધારા અણુનો સુમેરુ બનાવે છે. પછી વસ્તુ ગૌણ બની છે. વ્યક્તિનું હૃદય જોવાય છે.

એક વખતની વાત છે. મહાન કમાલ પાશા જ્યારે તુર્કી (Turkey)ના રાષ્ટ્રપતિ હતા ત્યારે એક વખત દેશમાં રાષ્ટ્રપતિની જયંતિ સમારોહ ઉજવવામાં આવતો હતો. દેશના ધનવાન નાગરિકોએ પોતાના રાષ્ટ્રપતિને સરસો લાખો રૂપિયા ધર્યા. સારાયે પાટનગરમાં ધમધમાટ થઈ ગયો હતો. ચારે તરફ ઉત્સવનું વાતાવરણ હતું. ઉત્સવ પૂરો થયા પછી રાષ્ટ્રપતિ પોતાના ભવનમાં ચાલી ગયા. થોડા વખત પછી, એક જર્જરિત શરીરવાળો વૃદ્ધ રાજભવનની નજીક આવ્યો. તે અંદર જતો હતો ત્યાં પોલીસે તેને દરવાજે રોક્યો. તેણે કહ્યું — સાહેબ, હું આપણા રાષ્ટ્રપતિ માટે જન્મદિનની ભેટ ધરવા આવ્યો છું.

પોલીસે કહ્યું— દેખતો નથી કેટલી રાત થઈ ગઈ છે! સમારંભ તો ક્યારનો ય પૂરો થઈ ગયો. હવે તું ક્યાંથી આવ્યો!

વૃદ્ધ, ધ્રુજતો ધ્રુજતો બોલ્યો— સાહેબ, માફ કરજો. હું વીસ માઈલ દૂરથી પગે ચાલતો ચાલતો આવ્યો છું. એટલે મોડું થઈ ગયું.

પોલીસે કહ્યું — મારે એ જોવાનું નથી કે તું કેટલા માઈલથી આવ્યો છે. જા અહીંથી.

વૃદ્ધની પવિત્ર ભાવનાના મૂલ્યની પોલીસને શી ખબર પડે? કોઈના હૃદયની પવિત્રતાની ખબર લાલ-ચબરખી શાહી (Red Tapism) પાસે નથી. તેના મનથી કિંમત છે કાર (Motor car) વાળાઓની. બેકારોની તેની શી કિંમત હોય!

આજે પણ કારવાળાઓની જ કિંમત છે. તમે પણ મોટરવાળાઓનુ જ સન્માન કરો છો. તમે દુકાને બેઠા હો અને કોઈ મોટરમાથી ઊતરીને દુકાન તરફ આવે તો તમે ઊભા થઈ જશો અને હાથ લાબા કરશો. પણ કોઈ ગરીબ આવે તો હાથ લબાવશો? નહિ. કેમકે એ નકામુ છે.

આ વૃદ્ધ પણ કાર વિના આવ્યો હતો એટલા માટે તો તેને રાજભવનમા પ્રવેશ નહોતો મળતો. પણ બારીમા ઊભા ઊભા રાષ્ટ્રપતિ આ બધુ સાભળી રહ્યા હતા. વૃદ્ધની વાત સાભળતા જ તે તુરત સીધા ઊતરીને નીચે આવ્યા. તેમણે તે વૃદ્ધના શરીર તરફ ન જોયુ, તેના મેલા કપડા તરફ પણ ન જોયુ. તેમણે તેની અંદર રહેલ આત્માને ઓળખ્યો. ખૂબ સ્નેહથી તેને ભેટ્યા અને પૂછ્યુ—'શુ લાવ્યા છો આ સેવકને માટે?'

રાષ્ટ્રપતિના સ્નેહનો સ્પર્શ પામીને તે વૃદ્ધ આનંદિત થઈ ગયો. તેણે માટીનુ એક કાળુ હાડલુ આગળ ધર્યું અને કહ્યુ—'હુ અમારા રાષ્ટ્રપતિને માટે તાજુ મધ લાવ્યો છુ.'

રાષ્ટ્રપતિએ તેમાથી એક આગળી ભરીને જીભ ઉપર મૂકયુ, અને બીજી આગળી ભરીને તે વૃદ્ધના મોમા મૂકયુ. પછી તેને પોતાની મોટરમા બેસાડીને તેના ઘર સુધી મૂકી આવ્યા.

મધ કેટલુ મીઠુ હશે? પણ એ મીઠાશ, મધની નહિ, હૃદયની છે, જેમાં મધ કરતા પણ વધારે મીઠા પવિત્ર ભાવો રહેલા છે. મૂલ્ય પણ ભાવનુ છે. ગોડાઉનમા માલ ભર્યો હોય અને બજારમા ભાવ વધી જાય, તો નાણા, બમણા કે ચારગણા થઈ જાય છે. ચહેરા ઉપર નવી રોનક આવે છે. પણ જો માલ ભર્યો હોય અને ભાવ બેસી જાય તો ચહેરાનુ નૂર ઊડી જાય છે. તેવી જ રીતે ધાર્મિક સાધનાઓમા પણ ભાવનુ જ મૂલ્ય છે. ભાવસહિત કરવામા આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓ, દાન, શીલ, તપ ત્રણે અલ્પ ભલે હોય પણ તેની કિંમત છે. પણ જો તેની સાથે સદ્‌વિચારોનો સુમેળ ન હોય, તો તે પાણી વિનાના મોતી છે. મોતી હોય પણ તેમા પાણી ન હોય તો પછી ઝવેરી તેની કેટલી કિંમત આકશે?

દાનાદિ ત્રણ તો બળાત્કારે પણ થઈ શકે છે પણ ભાવ ઉપકાર ધર્મ છે તે કદી બળાત્કારથી થઈ શકતો નથી. સાચું પૂછો તો ધર્મ બળાત્કારથી બનતો જ નથી, તે તો અંતરની ચીજ છે અને અંતરની પ્રેરણાથી જ તેનો જન્મ થાય છે.

દાન આપ્યું ખરું પણ જો તે આપવાની ભાવનાથી ન હોય તો તે દાન નથી. એમ તો કડછી પણ આપે છે તો પછી તેને પણ નિર્જરા થવી જોઈએ. પણ તેને કદી નિર્જરા થઈ શકતી નથી કારણ કે તે જડ છે તેમ, જડ મનથી કરવામાં આવેલ દાન પણ કડછીના દાન જેવું છે. દાનની સાથે લક્ષ્મીની મમતાનો પણ ત્યાગ થવો જોઈએ. દાન આપનારને પૂછો કે—તમને લક્ષ્મી ત્યાજ્ય (તજવા યોગ્ય) લાગે છે કે નહિ! બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારને પૂછો કે—તમને વિષય વિષધરના જેવો લાગે છે કે નહિ! તે વિના વાસનાનો દોર તમને બાંધી રાખશે અને તપસ્વી આત્માને પૂછો કે ઓ, તપસ્વી! દેહ ઉપરની તમારી આસક્તિ ઘટી કે નહિ! પૌદ્ગલિક સુખોની રમણીયતા તમારે માટે ઓછી થઈ કે નહિ! તે વિનાનું તપ માત્ર કાયાકષ્ટ બની રહેશે. દેહ ઉપરથી મમતાનો સંબંધ તોડી—છોડી દેહાતીત સાથે સમતાનો સંબંધ જોડવો એ જ તપનો પ્રાણ છે. તે વિના તપ તેજહીન બનશે.

સંસારમાં રહેનાર વ્યક્તિ લક્ષ્મીની જરૂરિયાત અનુભવે એ સંભવિત છે. ચારિત્ર મોહના ઉદયને લીધે ભોગોનો ત્યાગ દુઃખદાયક લાગે એ પણ સંભવિત છે. તો ક્ષુધા વેદનીય સહન ન થઈ શકવાથી તપની સાધના કઠોર લાગે એ પણ સંભવિત છે. પણ જોવાનું એ છે કે તેની પાછળ તમારું માનસ શું કહે છે? જો તમારો આત્મા તેમાં તમારી દુર્બળતા માનતો હોય તો તો જૈનશાસનમાં તમારું સ્થાન છે. પરંતુ, જો તમે એમ માનતા હો કે તપ કરવું એ ભૂખે મરવા જેવું છે, જૈનશાસનમાં તમને ક્યાંય પણ સ્થાન નથી. કારણ કે આ વિચાર જ તમારા તપના તેજને ખાઈ જાય છે.

લક્ષ્મીનો મોહ દાનની ભાવનાનો નાશ કરે છે ત્યારે શીલનો સુવાસિત ભાવ લાલસાને ભેદી નાખે છે. સ્વાદની લોલુપતા તપના પ્રભાવને ખતમ કરી નાખે છે. કોઈ ક્ષણમાં સો રૂપિયા આપવાનો વિચાર થયો પરંતુ સંપત્તિની મમતા આડે આવી અને લંબાતા હાથ રોકાઈ ગયા. એમ જ્યારે, વિચારનાં પુષ્પ જ કરમાઈ ગયાં પછી સત્કૃત્યનાં ફળ ક્યાંથી મળશે!

એક દીવો બુઝાઈ ગયો હવે કોઈ વાટને માટે દોડ્યું કોઈ તેલને માટે દોડ્યું તો કોઈ ઘીની વાટકી લઈ આવ્યું પણ જ્યોતિ ક્યાંથી આવે!

કારણ કે તે આવે તે પહેલા શકોરૂ ફૂટી ગયુ હતુ તેમ જ્યારે ભાવનુ શકોરૂ જ ફૂટી ગયુ હોય તો સત્કૃત્યની જ્યોત કયાથી ઝગમગે? જો ભાવનાનુ પાત્ર સાજુ હોય, તો તેમા વાણીનો સ્નેહ પૂરનાર પણ મળી રહેશે અને પ્રેરણાનો પ્રકાશ પણ મળી જશે ઓછામા ઓછુ ભાવનાનુ પાત્ર તો ફૂટવા ન દેશો નહિ તો, પ્રકાશની માત્ર કલ્પના જ રહેશે

પ્રતિક્રમણ કર્યું તેની બધી જ વિધિ પણ કરી ધ્યાનના વખતે ધ્યાન પણ કર્યું, વદણા આવસ્યકના સમયે વદણા પણ કરી ઊભા પણ થયા અને ડાબા જમણા ઢીચણ પણ જેમ જોઈએ તેમ રાખ્યા, તેમ જ પાઠ પણ કડકડાટ બોલી ગયા તેના તાલ, પદ, લય, વિન્યાસ બધુ બરાબર જાળવ્યું. ઉચ્ચારમા એક માત્રનો પણ ફેર ન પડવા દીધો—આ બધુ હોવા છતા ય જો તેમા આત્મા ન પરોવાયો, હૃદયનો રસ તેમા ન રેડાયો તો હુ નહિ "અનુયોગ દ્વાર સૂત્ર" કહે છે કે તે દ્રવ્યાવશ્યક જ કહેવાશે, ભાવાવશ્યક નહિ. તેનાથી પુણ્યનો બધ ભલે પડે, પણ તે નિર્જરાનો હેતુ બની શકશે નહિ. કેમકે, પ્રતિક્રમણનુ ખોખુ જ છે, તેનુ સત્ત્વ નથી એ માત્ર એક શિરસ્તો જાળવી રાખ્યો સવત્સરિનો દિવસ છે આજે જો ઉપાશ્રયમા ન ગયા અને પ્રતિક્રમણ ન કર્યું, તો જૈનના પત્રક (Register)માથી નામ નીકળી જશે. એવા ઉદ્દેશથી કરેલ પ્રતિક્રમણમાથી તમે વધારે શી આશા રાખી શકશો?

બે કલાક સુધી બેઠા. "મિચ્છામિ દુક્કડં" દેતા દેતાં ગળું સુકાઈ ગયું, પણ એક પળ માત્ર પણ અંતરનું ચિંતન ન કર્યું, પાપ પ્રત્યે ઘૃણા ન જન્મી, હૃદયમાં પશ્ચાતાપની એક રેખા પણ ન જાગી તો તે પ્રતિક્રમણ દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ નહિ તો બીજું શું?

સવત્સરિ પ્રતિક્રમણ કર્યું ખમત ખામણા કર્યા આજે તો આ બધુ માત્ર પરપરા નિભાવવાના ઉદ્દેશ જેવુ થઈ ગયુ છે. મિત્રોની ક્ષમા માગે છે, પણ જેની સાથે વરસ સુધી એક શબ્દ પણ બોલ્યા નથી, અને જેના તરફ હૃદયમા દ્વેષની આગ સળગી રહી છે, તેની ક્ષમા માગવાની જરૂર જોતા નથી! ખરૂ ક્ષમા માગવાનુ સ્થાન તો તે છે

કદાચ બીજાઓને બતાવવા માટે તેની પાસે ગયા, તો તુરત જ કહી દેશે કે "ખમાવુ છુ" અગર તો બીજાની પાસે કહેવડાવશો કે "તે તમને ખમાવે છે" આની ક્ષમાપનાની શી કિમત છે, જેમા હૃદયમા પડેલી ગાઠ છૂટતી ન હોય ક્ષમા માગી પણ ક્ષમાનો ભાવ ન આવ્યો, ઈર્ષ્યા અને દ્વેષની ભઠ્ઠી ચાલુ રહી, તો તે ક્ષમાપના નહિ, ક્ષમાપનાનો દેખાવ માત્ર છે.

પાશેરની કેરી હોય પણ તેને દબાવીને કાઢતાં એક લેશ પણ રસ ન નીકળ્યો તો તેવી કેરીની કિંમત શી? ક્યાંય સુધી સાધના કરી, પણ તેમાં તોલા જેટલો સમભાવ–રસ ન આવ્યો તો પછી તે સાધનાની કિંમત શી? એવી સાધના—ભાવ વિનાની ક્રિયાની એટલી જ કિંમત છે જેટલી માખણ કાઢી લીધેલા (Seperated) દૂધની છે જો કે તે દૂધ પણ દૂધ તો છે જ પણ તેમાં સત્ત્વનો અભાવ છે કોઈ બાટલી ઉપર સુવર્ણ વરખનું લેબલ ચોંટાડ્યું હોય, પણ અંદર કોડીની ભસ્મ ભરેલી હોય તો તેના લેનાર ઉપરથી વિશ્વાસ ઊઠી જશે. આ જ વાત ભાવ વગરની સાધનાની છે—તેનું બહારનું લેબલ તો સુશોભિત છે પણ અંદરથી પોલું છે.

કૃષ્ણ વાસુદેવ, પ્રભુ નેમનાથનાં વંદન કરવા ગયા રોજની માફક આજે પણ તે ભગવાનનાં દર્શન કરી બેઠા હતા. ત્યાં તેમના હૃદયમાં એક સુવિચાર આવ્યો. પ્રભુના અઢાર હજાર શિષ્યો છે તે બધા તપ અને ત્યાગની મૂર્તિઓ છે તેમને પણ વંદન કરું તો કેમ? અને બીજી જ પળે તે વિચાર તેમણે અમલમાં મૂક્યો અને સમગ્ર સાધુ જનને યથાવિધિ વંદન કરવા લાગ્યા. તેમની સાથે તેમનો સેવક વીર સાળવી હતો. તે પણ સાથે સાથે મુનિઓને વંદન કરવા માંડ્યો.

વંદનવિધિ પૂરી થયા પછી તે પ્રભુ પાસે આવ્યા. પ્રભુએ કહ્યું કે તમારો પુરુષાર્થ સફળ છે તે નિર્જરાનો હેતુ છે પરંતુ વીર સાળવીનો પુરુષાર્થ માત્ર કાયકષ્ટ બનીને રહી ગયો.

વાસુદેવે પૂછ્યું "પ્રભુ! એમ કેમ?"

પ્રભુએ કહ્યું "તેનું કારણ એ છે કે તમે વંદન કરતા હતા તેમાં ત્યાગ પ્રત્યે અનુરાગ હતો, સંયમી જીવન પ્રત્યે શ્રદ્ધા ઊભરાતી હતી. પરંતુ જ્યારે વીર સાળવી વંદન કરતો હતો ત્યારે તેના મનમાં એવો વિચાર હતો કે—મારા માલિક નમસ્કાર કરે છે એટલે મારે પણ કરવા જોઈએ. આથી તેની મહેનત માત્ર અનુકરણ જ રહી."

બન્નેનો એક સરખો શ્રમ હોવા છતાં ભાવભેદને લીધે તેના ફળમાં ફેર પડ્યો.

રામ, ઝાડની નીચે બેસતા હતા અને તેમના સેવક વાનરો, ઝાડની ઉપર બેસતા હતા છતાં તે (વાનરો) તેમના (રામના) આજ્ઞાંકિત સેવક કહેવાતા. કારણ કે તે વાનરોના હૃદયમાં વિનયનો ભાવ ભરેલો હતો. ભાવને

ચમત્કાર જોવો હોય તો લાખે શુ કરવા જાઓ છો. તમારા ઘરમાં જ જુઓ. હૃદયના પ્રેમથી તમે બાળકના મો ઉપર હળવી લપડાક લગાવશો તો પણ તે હસતુ રહેશે પણ જો હૃદયમા ક્રોધ ભર્યો હશે ને જરાક આગળી પણ લગાડશો તો તે રડવા માંડશે

તમારુ ભવિષ્ય ઘડનાર તમારા વિચારો છે પુત્રે પૂછ્યુ–' પિતાજી ! શુ કાલ પણ જોઈ શકાય તેવી છે ?'

પિતાએ કહ્યુ–'હા,' વિચારોરૂપી ક્ષ–કિરણો (X–Ray)થી તમે આવતી કાલને જોઈ શકો જો આજે તમારા વિચાર સારા હોય તો તમારી આવતી કાલ સુખી છે

પરિણામની ધારા, આત્મદશાને માપવાની પારાશીશી છે જો પરિણામની ધારા અશુભ તરફ જતી હોય, તો તમારો આત્મા અશુભનો અનુગામી છે. એટલા માટે તો આગમ કહે છે કે–શુભ પરિણામ, શુભ બધ પાડે છે અને અશુભ પરિણામોથી, અશુભ પ્રકૃતિનો બધ પડે છે પરિણામનો ચમત્કાર જુઓ' તે બધને પણ સવરમાં પલટાવી દે છે એટલા માટે આચારાગ સૂત્ર કહે છે –

જે આસવ્વા તે પરિસવ્વા
જે પરિસવ્વા તે આસવ્વા ।

વિચારોના પરિણામો, આસ્રવને સવરમા અને સવરને આસ્રવમાં બદલી નાખી શકે છે અરિસામા તમે પણ તમારુ પ્રતિબિબ જુઓ છો, અને ભરત ચક્રવર્તીએ પણ જોયુ સમ્રાટ ભરતને તો અરિસામા જોતા જોતા કેવળજ્ઞાન થઈ ગયુ તમને થયુ કે નહિ ? પણ કહેવુ પડશે કે એ દૃષ્ટિ જ કોઈ નિરાળી હતી તેની પાછળ, શુદ્ધ પરિણામોની ધારા વહેતી હતી અને એ જ, કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ લઈ આવી

એ નક્કી જ છે કે જેવા પરિણામ, તેવો બધ શ્રાવકના પહેલા વ્રતના અતિચારમા " **बन्धे वहे** " અતિચાર પણ છે જે શ્રાવકને માટે ત્યાજ્ય ગણાવ્યા છે અર્થાત્, શ્રાવક બાધે નહિ અને ભારે (ભાર ભરે) પણ નહિ. પણ તેનો જ છોકરો, જો ભણતો ન હોય તો ક્યારેક મારે પણ છે અને બાધે પણ છે છતા તેને અતિચાર દોષ લાગતો નથી કારણ કે ક્રિયા અશુભ હોવા છતા, પરિણામો અશુભ નથી માટે તે અતિચાર નથી

વ્યાખ્યાન વખતે કોઈએ પચ્ચખાણ કરાવવા માગણી કરી બે આગ-

ળીઓ જોઈને મહારાજે છનાં પચ્ચખાણ કરાવ્યાં ત્યારે ભાવકે કહ્યું – મેં તો બે સામાયિકનાં પચ્ચખાણ માગ્યાં હતાં હવે ભાવક છ કરે કે બે સામાયિક કરે? નિયમ કહે છે કે તે બે સામાયિક કરે પ્રત્યાખ્યાન ગમે તેટલાં કરાવ્યાં હોય પણ તેના મનમાં ભાવ કયો હતો? પ્રત્યાખ્યાન શબ્દાનુસારી નહિ, ભાવાનુસારી હોય છે

મનુષ્ય જેવા વિચારો કરે છે તેવાં જ પરમાણુઓ તેની તરફ આકર્ષાય છે જો તમે હસશો તો હસવાનાં પરમાણુઓ તમારી પાસે આવશે. જો રડશો તો રુદનરોગ પરમાણુઓ તમારી તરફ આકર્ષાશે. એ જ પ્રમાણે શુભ અધ્યવસાય શુભ પુદ્ગલોને આકર્ષે છે અને અશુભ અધ્યવસાય અશુભ પુદ્ગલોને. એટલે તમે વિચારોના જાદુને સમજો અને મનમાં અશુભ વિચારો પ્રવેશ ન કરે તેને માટે એટલા જ સાવધાન રહો જેટલા ક્ષણનાં જંતુઓથી રહો છો મનમાં શુભ વિચારોનો સંચાર કરો કે જે તમારા જીવનને સુવાસિત બનાવે.

તા ૫-૬-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા

૧ જેમ્સ ટી રિચર્ડ નામનો માણસ એક ખૂનના કેસમાં પકડાયો અને તેને પૂછ્યું — ભાઈ! તારા જીવનમાં આવી ઘટના કેમ બની?

ઉત્તરમાં બાળક બોલ્યો — મેં બચપણમાં ખૂન અને એવાં જ ભયંકર કાર્યોથી ભરેલાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હતાં. એ વાચનના પ્રભાવથી મને ખૂન કરવાની પ્રેરણા મળી હતી.

૨. બિશપ પોટર કહે છે જે વ્યક્તિ જેવું પુસ્તક વાંચે છે તેવો જ બને છે વાંચનથી ઊંચી કક્ષાનો એ બની શકતો નથી

૨૩. જીવનનો નૈતિક વિજય

આજ દશેરા–વિજયાદશમીનો દિવસ છે તેને વિજયનું પર્વ કહેવામા આવે છે આ દિવસે ભલાઈએ, બુરાઈ ઉપર વિજય મેળવ્યો હતો. નીતિએ અનીતિને પરાજિત કરી હતી સદાચાર સામે દુરાચાર હંમેશા હારતો જ રહ્યો છે જે વાતને લાખો વર્ષો વીતી ગયા તે આજે પણ જનતાના મનમા સજીવ છે જેના જીવનમા દુરાચારની બદબો હોય છે, તેને લાખો વર્ષોનો કાળનો પ્રવાહ પણ ભૂલાવી શકતો નથી

આજના દિવસ સબધમા બે વિચારધારાઓ પ્રચલિત છે કેટલાક લોકોના વિચાર પ્રમાણે, આજના દિવસે મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામે દુરાચારની સામે યુદ્ધ આદર્યું હતુ ત્યારે બીજા કેટલાક લોકોની માન્યતા એવી છે કે આ દિવસે તે યુદ્ધની પૂર્ણાહુતિ થઈ હતી બેમાથી ગમે તે હો, પણ એ વાત નક્કી છે કે આજનો દિવસ અનીતિની ફજેતીની કહાણી કહી જાય છે આથી જ, ઉત્તર પ્રદેશ અને મધ્ય પ્રદેશ આદિમા કેટલેક સ્થળે આ દિવસે, ગામની બહાર રાવણનુ પૂતળુ બનાવવામા આવે છે સધ્યા વખતે લોકો સજાવટ કરીને નીકળે છે આઠ આઠ વર્ષના નાના બાળકો પણ નવા કપડા અને નવા બુટ પહેરીને નીકળી પડે છે, તેમને પૂછો કે–" ભાઈ ક્યા જાઓ છો ?" તો ગર્વથી કહેશે કે–"રાવણને મારવા જઈએ છીએ"

બધા ગામની બહાર આવે છે ત્યા રાવણનુ મોટુ પૂતળુ વિશાળ અને વિકાળ સ્વરૂપ ધારણ કરી ઊભેલુ હોય છે તેની ચારે તરફ માણસોની ભીડ હોય છે આ ભીડમા નાના બાળકો પણ ઘૂસી જાય છે દરેક જણુ એકેક પથ્થર લઈ મારે છે અને ચાલી જાય છે જો કદાચ તે રાવણ જરાક મો ફાડે તો તેમાનો એક પણ ઊભો નહિ રહે પણ આ તો બિચારુ કાગળનુ પૂતળુ. પોતાની બદીવાન સ્થિતિ ઉપર આસુ સારત ચૂપચાપ ઊભુ

ણીઓ. નેમિ મહારાજે છઠનાં પચ્ચખ્ખાણ કરાવ્યાં ત્યારે શ્રાવકે કહ્યું – મેં તો બે સામાયિકનાં પચ્ચખ્ખાણ માગ્યાં હતાં હવે શ્રાવક છઠ કરે કે બે સામાયિક કરે? નિયમ કહે છે કે તે બે સામાયિક કરે. પ્રત્યાખ્યાન ભલે તેવાં કરાવ્યાં હોય, પણ તેના મનમાં ભાવ કયો હતો? પ્રત્યાખ્યાન શબ્દાનુસારી નહિ, ભાવાનુસારી હોય છે.

મનુષ્ય જેવા વિચારો કરે છે તેવાં જ પરમાણુઓ તેની તરફ આકર્ષાય છે. જો તમે હસશો તો હસવાનાં પરમાણુઓ તમારી પાસે આવશે. જો રડશો તો દુઃખયોગ્ય પરમાણુઓ તમારી તરફ આકર્ષાશે. એ જ પ્રકારે શુભ અધ્યવસાય શુભ પુદ્ગલોને આકર્ષે છે અને અશુભ અધ્યવસાય અશુભ પુદ્ગલોને. એટલે તમે વિચારોના મહત્ત્વને સમજો અને મનમાં અશુભ વિચારો પ્રવેશ ન કરે તેને માટે એટલા જ સાવધાન રહો જેટલા ઝેરી જંતુઓથી રહો છો. મનમાં શુભ વિચારોનો સંચાર કરો કે જે તમારા જીવનને સુવાસિત બનાવે.

તા. ૫-૯-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા

૧. જેમ્સ ટી. હિલ્સન નામનો માણસ એક ખૂનિ કેદમાં મળ્યો અને તેને પૂછ્યું — ભાઈ! તારા જીવનમાં આવી ઘટના કેમ બની?

ઉત્તરમાં બાળક બોલ્યો — મેં બચપણમાં ખૂન અને એવાં જ અત્યાચાર ઘટનાઓથી ભરેલાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હતાં. એ વાંચનના પ્રભાવથી મને ખૂન કરવાની પ્રેરણા મળી હતી.

૨. બિશપ પોટર કહે છે — જે વ્યક્તિ ગંદું પુસ્તક વાંચે છે તેવો જ અને એ વાંચનથી ઊંચી કક્ષાનો એ બની શકતો નથી

વીસ લાખ જૈનો તેમા સ્વર પુરાવશે શ્રીકૃષ્ણ કે રામની જય બોલાવશો તો ભારતના લાખો હિંદુઓ તેમા સાથ પુરાવશે પણ કોઈએ રાવણની જય બોલાવી તો? તેમા તમારો સ્વર ભળશે ખરો? નહિ કેમકે તમારો આત્મા તે વાતને સ્વીકારતો નથી તેનુ કારણ એ છે કે તેણે નૈતિક જીવનની ઉપેક્ષા કરી હતી

મનુષ્ય પોતાના સતાનનુ નામ પશુ જેવુ રાખવા તૈયાર થાય છે. પણ જેણે અનીતિના માર્ગે ડગલુ ભર્યું હોય, તેવાનુ નામ રાખવા કદી તૈયાર થતો નથી ઘણા માણસોના નામ પોપટભાઈ કે સુખલાલ હોય છે. કીરચદ નામના માણસો પણ મળી આવશે મહિલાઓમા મેનાબાઈ કે કોકિલાકુમારી મળી આવશે પશુઓ તો શુ પણ માટી અને કચરાના નામ પણ પોતાના પુત્રોને માણસોએ આપ્યા છે કચરાભાઈ અને પુજાભાઈ ઘણાના નામ હોય છે પણ આજ સુધી કોઈએ રાવણ કે દુર્યોધનનુ નામ આપ્યુ નથી તેમ જ સ્ત્રીઓમા કોઈ કૈકેયી કે મથરા નામની બાઈ નહિ મળે તેનુ કારણ એ છે કે તેમણે નીતિના નિયમોને ઠોકરે માર્યા હતા

નૈતિકતાની સીમારેખાનુ ઉલ્લઘન કરવાની મૂળ પ્રેરણા કરનાર અસદ્-વૃત્તિઓ છે પહેલી વાસના, બીજી અપ્રમાણિકતા એકમા રૂપની લાલસા છે તો બીજીમા રૂપિયાનો લોભ છે એ બન્ને વૃત્તિઓ, જ્યા સુધી મર્યાદામા રહી છે, ત્યા સુધી નીતિની સીમારેખામા ગણાય છે ત્યા સુધી સમાજ પણ સમાધાનકારક છૂટ આપે છે મનની વાસનાને નૈતિક રીતે સતોષવા માટે, સમાજે લગ્નપ્રથા ચાલુ કરી છે પરતુ જ્યારે માનવીનુ મન રૂપનુ લોલુપ બની જ્યા ત્યા ભટકતુ ફરે છે, ત્યારે તે નીતિની મર્યાદાની બહારની વસ્તુ બની જાય છે

રાવણ, પદ્મોત્તર અને કીચક, આ જ અનૈતિક વાસનાના શિકાર બન્યા હતા તેમણે પોતાની પત્નીઓ ઉપરાત, પારકી સ્ત્રીઓ ઉપર વિકારભરી નજર નાખી હતી વાસનાની એક ઝાપટે સોનાની લકાને બળી મૂકી અને તે પોતે પણ નાશ પામ્યો અને જતા જતા પોતાની દુર્વાસનાને ત્યા જ મૂકતો ગયો.

નૈતિક પતનનુ બીજુ કારણ છે, અપ્રમાણિકતા તેનો જન્મ લોભની ભૂમિ ઉપર થાય છે ચાદીના થોડાક સિક્કાઓને માટે પણ માનવી ક્યારેક ક્યારેક નૈતિકતાની હદ છોડી દે છે તેની પાછળ બે હેતુઓ હોય છે પહેલો અભાવને કારણે સ્વભાવનો નાશ બીજો ધનને વધુ પડતુ મહત્ત્વ આપવુ તે. ભૂખથી સતાવતી ગરીબાઈ પણ કેટલીક વખત બીજાના ખિસ્સા પર હાથ

રહે છે તે નાના પર્વ કરતાં બાળકોને પૂછો કે— ક્યાં જઈ આવ્યા!” તો ઉત્તર મળશે કે રાવણને મારી આવ્યા. મહા ભગવાન વાસુદેવ લક્ષ્મણને તો રાવણનો સંહાર કરતાં છ માસ લાગ્યા હતા અને આજના આ નાના નાના બહાદુરો તો બે મિનિટમાં રાવણને પૂરો કરીને પાછા આવ્યા!

આ બધું શું છે? આ બધી અનીતિની ફજેતી છે. જેણે નીતિ મર્યાદાની બહાર કદમ ભર્યું તેની ફજેતી ચોક્કસ થવાની જ છે અને એટલું પણ લખી રાખજો કે એવાની અમે તેવી દુર્દશા ઉપર બે આંસુ પાડનાર પણ કોઈ માનવ નહિ મળે. જો જીવનમાં ભલાઈ હશે તો હજારો સાથીઓ મળી રહેશે. પણ જો ખરાબી હશે તો સગો ભાઈ પણ તેને છોડી જશે. રાવણના જીવનની વાત આ વાતની સત્યતાનો પુરાવો છે. જ્યારે તે સીધા રસ્તે ચાલતો અને સદાચારની મર્યાદામાં હતો, ત્યારે તેણે આખા ભારત ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો. સેંકડો રાજાઓના મુગટ, તેના ચરણોમાં નમતા હતા. હજારો તેની કૃપાની ભિક્ષા માગતા ખડે પગે ઊભા રહેતા હતા. તે વખતે તે જ્યાં જતો ત્યાં વિજયમાળ તેનું સ્વાગત કરતી.

પણ એ જ વિજયવંત રાવણ, રામની સામે કેમ હારી ગયો? તેનો ઉત્તર બહાર ખોળવા જવાની જરૂર નથી. પહેલાં તે નીતિની મર્યાદાની અંદર હતો. એટલા માટે તે જ્યાં પણ જતો ત્યાં માત્ર જનતા જ નહિ મોટા મોટા સમ્રાટો પણ તેનું સ્વાગત કરતા પરંતુ જે દિવસે તેણે સદાચારની સીમા ઓળંગી તે દિવસે તેના દિવસો પલટાઈ ગયા. બીજું તો શું પણ તેનો સગો ભાઈ વિભીષણ પણ તેને છોડી ગયો.

જેના જીવનમાં સૌરભ છે તેના નામ ઉપર, પોતાના પ્રાણ કુરબાન કરનારા તેને મળી રહેશે. પરંતુ જેનું જીવન બદબોઈઓની દુર્ગંધથી સડી રહેલું છે તેનું નામ પણ કોઈ લેશે નહિ. સવારના પહોરમાં કોઈ ભગવાન મહાવીરનું નામ લે તો સાંભળનાર પણ ખુશી થશે. રામનું નામ લેશે તો પણ ખુશી થશે. પણ જો રાવણનું નામ લેશો તો સાંભળનાર કહેશે—સવારના પહોરમાં તેનું ક્યાં નામ લીધું! આખો દિવસ રોટલાય નહિ મળે. રોટલા તો ભાગ્યમાં હશે તો મળવાના જ છે પરંતુ, એવાનું નામ સાંભળનારને આનંદ નહિ થાય અને બોલનારને પણ એક મિનિટ પશ્ચાત્તાપ થશે.

જો કોઈ ભગવાન મહાવીરની જય બોલશે તો તેના જયધ્વનિમાં તમારો સ્વર પણ મળી જશે. તમારો બોલવાનો જ નહિ પણ ભારતભરના

વીસ લાખ જૈનો તેમા સ્વર પુરાવશે શ્રીકૃષ્ણ કે રામની જય બોલાવશો તો ભારતના લાખો હિંદુઓ તેમા સાથ પુરાવશે પણ કોઈએ રાવણની જય બોલાવી તો ? તેમા તમારો સ્વર ભળશે ખરો ? નહિ કેમકે તમારો આત્મા તે વાતને સ્વીકારતો નથી તેનુ કારણ એ છે કે તેણે નૈતિક જીવનની ઉપેક્ષા કરી હતી

મનુષ્ય પોતાના સતાનનુ નામ પશુ જેવુ રાખવા તૈયાર થાય છે. પણ જેણે અનીતિના માર્ગે ડગલુ ભર્યું હોય, તેવાનુ નામ રાખવા કદી તૈયાર થતો નથી ઘણા માણસોના નામ પોપટભાઈ કે સુખલાલ હોય છે. કીચક નામના માણસો પણ મળી આવશે મહિલાઓમા મેનાબાઈ કે કોકિલાકુમારી મળી આવશે પશુઓ તો શુ પણ માટી અને કચરાના નામ પણ પોતાના પુત્રોને માણસોએ આપ્યા છે કચરાભાઈ અને પુંજાભાઈ ઘણાના નામ હોય છે પણ અજ સુધી કોઈએ રાવણ કે દુર્યોધનનુ નામ આપ્યુ નથી તેમ જ સ્ત્રીઓમા કોઈ કૈકેયી કે મથરા નામની બાઈ નહિ મળે તેનુ કારણ એ છે કે તેમણે નીતિના નિયમોને ઠોકરે માર્યા હતા

નૈતિકતાની સીમારેખાનુ ઉલ્લઘન કરવાની મૂળ પ્રેરણા કરનાર અસદ્-વૃત્તિઓ છે પહેલી વાસના, બીજી અપ્રમાણિકતા એકમા રૂપની લાલસા છે તો બીજીમા રૂપિયાનો લોભ છે એ બન્ને વૃત્તિઓ, જ્યા સુધી મર્યાદામા રહી છે, ત્યા સુધી નીતિની સીમારેખામા ગણાય છે ત્યા સુધી સમાજ પણ સમાધાનકારક છૂટ આપે છે મનની વાસનાને નૈતિક રીતે સતોષવા માટે, સમાજે લગ્નપ્રથા ચાલુ કરી છે પરતુ જ્યારે માનવીનુ મન રૂપનુ લોલુપ બની જ્યા ત્યા ભટકતુ ફરે છે, ત્યારે તે નીતિની મર્યાદાની બહારની વસ્તુ બની જાય છે

રાવણ, પદ્મોત્તર અને કીચક, આ જ અનૈતિક વાસનાના શિકાર બન્યા હતા તેમણે પોતાની પત્નીઓ ઉપરાત, પારકી સ્ત્રીઓ ઉપર વિકારભરી નજર નાખી હતી વાસનાની એક ઝાપટે સોનાની લકાને બળી મૂકી અને તે પોતે પણ નાશ પામ્યો અને જતા જતા પોતાની દુર્વાસનાને ત્યા જ મૂકતો ગયો.

નૈતિક પતનનુ બીજુ કારણ છે, અપ્રમાણિકતા તેનો જન્મ લોભની ભૂમિ ઉપર થાય છે ચાદીના થોડાક સિક્કાઓને માટે પણ માનવી ક્યારેક ક્યારેક નૈતિકતાની હદ છોડી દે છે તેની પાછળ બે હેતુઓ હોય છે પહેલો અભાવને કારણે સ્વભાવનો નાશ બીજો ધનને વધુ પડતુ મહત્ત્વ આપવુ તે. ભૂખથી સતાવતી ગરીબાઈ પણ કેટલીક વખત બીજાના ખિસ્સા પર હાથ

માટે છે એક કહેવત છે કે "ગરીબાઈ સર્વ પાપોની જનની છે" દરિદ્રની પીડાથી વધે તેવી બીજી કોઈ પીડા આવે જ નહી. તેનાથી પીડાતું મન ક્યારેક અપ્રમાણિકતાને આડકતરી રીતે નોતરતું હોય છે આવા ગુનાઓ માટે મોટે ભાગે સમાજ જવાબદાર છે

ઘણાખરા કિસ્સાઓમાં તો મોટે ભાગે પેટનું બહાનું માત્ર હોય છે. પેટ તો ખોટું જ બદનામ થાય છે જો પેટ જ બધી સમસ્યાઓનું મૂળ હોય તો પેટ ભરાયા પછી તો માનવી અનીતિને માર્ગે ન જાયને! પણ એવું પણ જોવામાં આવ્યું છે કે અનીતિને માર્ગે એવાઓ જ આગળ વધે છે કે જેમના પેટ પૂર્ણ ભરેલા હોય છે એ શા માટે એક વિચારકે કહ્યું છે કે પેટની માગણી પૂરી કરતી વખતે હંમેશા એ ખ્યાલ રાખજો કે તે તમને ન ખાઈ જાય. વાત પણ કાંઈક એવી જ બની છે માનવી દાળ-રોટલીની ફીકરમાં પડ્યો તે રોટલા ખાય છે પણ રોટલા તેને કદી પણ ખાતા નથી. પરંતુ પીળું પીળું સોનું જરૂર તેની માનવતાનો ભક્ષ કરે છે

ભારત, ઋષિ-મુનિઓની ભૂમિ કહેવાય છે આ ધરતી ઉપર ઘણા મોટા તીર્થંકરો અને સંતો જન્મ્યા છે જેમણે પોતાની વાણીથી જ નહિ પણ આચરણથી સત્યના સંસ્કાર રેડ્યા છે તેઓ સત્યને માટે જીવ્યા અને સત્યની ખાતર પોતાના બલિદાન દીધાં. પણ એ જ ભારતમાં આજે સત્યની સૌથી વધુ હાંસી ઊડી રહી છે ભાષણોમાં અને લેખોમાં સત્ય છે પણ જીવનનું મંદિર તો તેના વિના સૂનું જ છે ત્યાં તો આ અપ્રમાણિકતા અને અનીતિ આદિ ભૂતો બેઠાં છે આજે વ્યવહારમાં લોકો તો નીતિમત્તાની મશ્કરી ખાણી છે નૈતિકતાની તો દશા અત્યંત કફોડી થઈ ગયેલ છે આજે આપણાં [illegible] પણ પથરામાં અને ઝવેરીઓના [illegible] નથી રહી બીજી જગ્યાઓની તો વાત જ ક્યાં કરવી!

વેપારમાં તો અપ્રમાણિકતા એક આવશ્યક અંગ બની ગઈ છે લોકોના મનમાં એમ ઠસી ગયું છે કે જો પ્રામાણિક રહીશું તો ભૂખે મરીશું! એનો અર્થ એ છે કે તમારા પોતાના પ્રામાણિકતા ઉપર તમને વિશ્વાસ નથી. [illegible]

રહેશે ઘીમાં વનસ્પતિ (Vegetable) મેળવવી એ તો આજે ઠેરઠેર છે. દૂધમાં પાણી મેળવવું એ પણ એટલુ જરૂરી થઈ ગયુ છે, કે જેટલુ જમ્યા પછી પાણી પીવુ જરૂરી બને છે પાચ વર્ષ પહેલા દૂધમા પાણી ભેળવાતું. આજે પાણીમા દૂધ ભેળવાય છે !

આ બધુ છે શુ ? માનવીના મનની અનૈતિકવૃત્તિ કેટલી હદ સુધી પહોંચી ગઈ છે ! ભાવમા તો જરા પણ સરખાપણુ રહ્યુ નથી જ્યારે સૂર્ય ફરે છે, ચદ્ર ફરે છે, ગ્રહો અને ઉપગ્રહો ફરે છે, ભૌતિક વિજ્ઞાન મુજબ પૃથ્વી ફરે છે ત્યારે ભાવ કેમ સ્થિર રહે ! દરેક ગ્રાહક સાથે નવો ભાવ થશે મને એક ભાઈએ કહ્યુ–ભાવ શો ? જેવો ગ્રાહક તેવો ભાવ જરા કોઈ સુધરેલો (Upto-date) આવ્યો, અને તમને લાગે કે આની પાસે કઈ દાળ ગળે તેમ નથી, તો જે સાચો ભાવ હશે તે કહેશો તેના ગયા પછી કોઈ બિચારો ભલો ભોળો ગામડીગો ખેડૂત આવ્યો, અને જાણ્યુ કે આ ઠીક પક્ષી જાળમા આવ્યુ છે, તો તેજ વસ્તુના બમણા કે ચાર ગણા બતાવશો. આ છે આજની વ્યાપારનીતિ !

ભારતના મોટા મોટા શહેરોમા કોઈ પણ ઠેકાણે જાઓ, દરેક જગાએ વ્યાપારની નીતિનુ આ કહ્યુ તેવુ જ ચિત્ર જોવા મળશે હવે યુરોપની વાત, કે જેને તમે અનાર્ય, મિથ્યા દૃષ્ટિ કે ન જાણે શુ શુ કહો છો શ્રી કૌશિકજીનો એક નિબધ છે, દિલ્હી અને લડન તેમા તેમની લડનયાત્રાનુ વર્ણન કરતા તે કહે છે કે–" જ્યારે હુ ઇગ્લાડની રાજધાની લડનમા એક દુકાન ઉપર ગયો, ત્યારે તે વેપારીએ મારુ સ્વાગત કર્યું મે તેને કહ્યુ કે–મારે એક વરસાદી કોટ (Rain coat) જોઈએ છે તેણે કહ્યુ–પહેલે માળે, જમણી બાજુ પહોચી જાઓ આટલુ કહી તે બીજા ગ્રાહકો તરફ વળ્યો

હુ તેણે બતાવેલી જગાએ પહોચ્યો એક રેઈનકોટ લીધો અને તેના પૈસા ચુકાવી આપ્યા મે પછી, વેપારીને પૂછ્યુ કે તમારે ત્યા એક જ ભાવ છે

તેણે કહ્યુ કે–એક ભાવ છે ? એટલે તમે શુ કહેવા માગો છો ? માફ કરજો, તમારા કહેવાની મતલબ હુ સમજી શક્યો નથી જેવી ચીજ તેવા ભાવ છે

બે સેકન્ડ પછી તે મારા કહેવાનો ભાવાર્થ સમજ્યો તેણે કહ્યુ–જુએ, રેઈન કોટની કિમત બધી જગાએ એક સરખી જ છે હા બનાવનાર કપનીમા ફેર હોઈ શકે છે હુ કોટ લઈને બહાર નીકળ્યો અને વિચાર થયો કે લડન

યુરોપનું બજાર છે તો દિલ્હી ભારતનું બજાર છે છતાં દિલ્હીમાં ફુવારા (Fountain)થી ફતેહપુર સુધી આવતાં આવતાં બે આનાના છ આનાની ગોળીની કિંમત પણ એક આનાના છ આના જેટલી જ થઈ જાય છે

આવી છે તેમના જીવનની એકરૂપતા જે આપણા લેખકો અને સાહિત્યકારોને પણ આકર્ષે છે તેમના જીવનની નૈતિકતાનો એક બીજો દાખલો આપું ઇંગ્લાંડ અને અમેરિકામાં છાપાં વેચવાની પદ્ધતિ કાંઈક જુદા પ્રકારની છે ત્યાં સમાચારપત્રો વેચનાર ફેરીઆઓ ફરી ફરીને બૂમો નથી પાડતા તેમ ન તો તે વેચવા માટે કોઈ જગ્યાએ બેસી રહે છે રસ્તા ઉપર, અમુક જગ્યાએ તે અખબારોનો ઢગલો કરી તેના ઉપર વજન મૂકી દે છે કે જેથી તે ઊડી ન જાય. એક પાટીયા ઉપર તેની કિંમત લખેલી હોય છે પેપરવાળો સવારમાં બધુ ગોઠવીને જાય છે સાંજે તે આવે છે અને જુએ છે તો પૈસા અને પેપરનો મેળ, બરાબર મળી રહે છે એક પૈસો પણ ઓછો નીકળતો નથી જો કદાચ ભારતમાં આવો પ્રયોગ કરવામાં આવે તો પેપરો તો બધાં જતાં રહેશે, પણ પૈસા કેટલા રહેશે! સાંજ સુધી જો ખાલી પેટી પણ રહે તો સારુ અગર સત્તર રૂપિયાના અખબારોના બદલામાં સત્તર નયા પૈસા પણ મળે તો સમજવું કે તમારુ તકદીર તેજ છે

આ એ જ ભારતની ધરતીની વાત છે કે જેને સંતો અને ઋષિમુનિઓએ પોતાના ત્યાગનાં જળ વડે સીંચેલી છે અને સત્યનો રાહ બતાવ્યો છે જે ભૂમિ ઉપર સત્યની અગ્નિપરીક્ષા માટે હરિશ્ચંદ્રે પોતાનું રાજ્ય, પ્રિય પત્ની તારામતિ અને નાના કિશોર રોહિતને છોડયાં હતા આજ, એ જ ભારતની ભૂમિના રહેવાસીઓ બે પૈસા ખાતર સત્ય અને પ્રમાણિકતાને છોડી દે એ કેટલા દુઃખની વાત છે! આનો અર્થ એ નથી કે હું યુરોપના ગીત ગાઉં અને ભારતને અપમાનિત કરું ? ધરતી ઉપર જન્મ લીધો તેને ખોટા આક્ષેપને કારણે તિરસ્કારવી એ કેટલું કૃતઘ્નતાભરેલું કાર્ય છે!

પણ ભારતની નૈતિક સ્થિતિનો હ્રાસ થતો જોઈને ક્યા ભારતવાસીનું દિલ નહિ દાઝે! યુરોપ પાસેથી તમે શું શીખ્યા છો? કેટલાં દોઢસો વર્ષોના સહવાસથી તમે તેમની ઘણી વસ્તુઓ શીખ્યા છો. કોટ-પાટલુન પહેરતાં, ટેબલ પર બેસી છરી કાંટા અને ચમચા (Knives forks and spoons) થી ખાતાં અને હાથે ઘડિયાળ અને છડી રાખતાં શીખ્યા, ઊભા ઊભા પેશાબ કરતાં શીખ્યા. ન શીખવા જેવું તો પણ શીખ્યા પણ

શીખવા જેવું શું શીખ્યા ? ન શીખ્યા તેમના વેપારની પ્રમાણિકતા ન શીખ્યા તેમનો રાષ્ટ્રપ્રેમ કે ન શીખ્યા તેમની સમયની નિયમિતતા

જો વિદેશીઓની નૈતિકતા ન શીખ્યા તો કાંઈ ફિકર નહિ પણ તમે તમારી નૈતિકતા પણ જાળવો તો સારું એવું નથી કે નૈતિકતા માત્ર વિદેશોમા જ છે અને ભારતમા તે હતી જ નહિ લાખે કયા જાઓ છો ? હમણા હમણાની થોડાક વર્ષ પહેલાની જ વાત છે સુલતાન શાહરૂખનો એલચી અબ્દુલ રઝાક, સને ૧૯૪૨મા ભારતના પ્રવાસે આવ્યો હતો તેણે પોતાના પુસ્તક "મુતાલુસ્ સાદીન"મા લખ્યુ છે કે "ભારતમા દરેક જાતનો માલ બજારોમા ખુલ્લો પડ્યો રહે છે માલિક નજીકમા ન હોવા છતા પણ કોઈ તેને હાથ સુદ્ધા લગાડતુ નથી'

આ છે વિદેશીઓના મોઢે આપણા ભારતની વ્યાપારિક નૈતિકતાની પ્રશસા અને જુઓ, કર્નલ સ્લીમેને લખ્યુ હતુ કે "ગામડાના રહેવાસીઓ ગ્રામપચાયતો સમક્ષ દઢતાપૂર્વક સત્યને સાથ આપે છે મારી નજર સમક્ષ સેકડો દાખલા એવા બન્યા છે, જેમા એક બાજુ માણસની સામે સપત્તિ, સ્વાધીનતા અને પ્રાણરક્ષાનો પ્રશ્ન હતો, અને બીજી બાજુ સત્યની રક્ષાનો પ્રશ્ન હતો પરતુ અમારા બધાના આશ્ચર્ય વચ્ચે તેણે સપત્તિ અને સ્વાધીનતાને ઠોકરે મારી, પણ સત્યનો પલ્લો ન છોડ્યો

વિદેશીઓએ તે વખતે કરેલી ભારતની પ્રશસાના ચિત્ર સાથે આજના ભારતની સરખામણી કરો અનૈતિકતાની પાછળ દોડવામા કોઈ વર્ગ પાછળ રહી ગયો નથી માત્ર વેપારીવર્ગની વાત નથી સરકારી નોકરો પણ ક્યાં પાછા પડે તેમ છે ? ત્યા પણ લાચ અને રુશ્વતખોરીનુ બજાર તેજ છે. નાના કારકુન (Clerk) થી માડીને મોટા અમલદાર (Officer) સુધી બધાય હોશિયાર છે જેના હાથે જેટલુ ચઢ્યુ, તેટલુ લેવાનુ તે કદી ભૂલે તેમ નથી અરજી ઑફિસર સુધી પહોચાડવી હોય, તો જ્યા સુધી પટાવાળાના હાથમા રૂપિયો નહિ મૂકો ત્યા સુધી, અરજી આગળ જ વધશે નહિ. તેને ચાપાણીના પૈસા આપી આગળ વધશો, પછી મોટા અમલદારનું તો મો પણ મોટુ જ હોય છે ને ? એ કહેશે કે અરજી ઉપર કઈક વજન (Paper weight) મૂકો, નહિ તો ઊડી જશે બિચારો કોઈ સીધોસાદો માણસ, પથ્થર ઉપાડીને તેના ઉપર મૂકે તો તે બધુ જ હરશે. તેના ઉપર મૂકવાનુ વજન કયુ છે તે તો તમે જાણતા જ હશો તેમા વધારે કહેવાની જરૂર નથી તમે પોતે જ તેનો અનુભવ કદાચ કરી ચૂક્યા હશો.

ન્યાયવિભાગમાં પણ શી સ્થિતિ છે ? ત્યાં પણ ભેટ ધરવી પડે. આજે તો આ બહુ સામાન્ય વાત થઈ ગઈ જેના ખીસામાં પૈસાનું જોર હોય તે અપીલમાં જઈ શકે છે તેની અપીલ આગળ પણ વધે છે ન્યાયનું પલ્લું પણ કદાચ તેની તરફ ઢળશે કે જે બાજુ વજન વધારે હોય. કોઈના હાથે ગંભીર ગુનો થઈ ગયો અને નિરપરાધી સાબિત થવું હોય તો કોઈ હોશિયાર વકીલને શરણે જાવ. તેની ભેટ પૂજા બરાબર કરો. પછી જુઓ, કેવી સફાઈથી તે તમને બચાવે છે મ ખુ કે ફાવશે તો તેના ખીસામાં જ હોય છે સૌથી પહેલાં તો તે શીખવાડશે કે કોર્ટમાં ગુનાની કબૂલાત ન કરશો.

આજે તો વકીલ બોલ્યો કે ભગવાન બોલ્યો. તે જેટલા અક્ષર લીખવાશે તેટલા જ બોલવાના એક અક્ષર આઘોપાછો નહિ. કારણ કે જેટલા પૂરવો તો તે **કારણ પ્રમાણ** છે તે આરોપીને કહે છે કે **સર્વાન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ** અપરાધીની દૃષ્ટિમાં ભગવાન તો ભગવાન છે જ પણ વકીલ પણ ભગવાનથી અંશમાત્ર પણ ઊતરતો નથી વૈદિક દર્શન અનુસાર કહેવાય છે કે હજારો પાપો કરીને પણ જો ભગવાનના શરણે આવવામાં આવે તો તે બધાં પાપો (અપરાધ) માફ કરી દેશે. અહીં પણ બસ આ જ વાત છે વકીલના અનુગ્રહથી સર્વ અપરાધવાળો કદાચ એક દિનમાં નિર્દોષ તરીકે સિદ્ધ થશે. જરૂર પડે ડૉક્ટરનું પ્રમાણપત્ર (Certificate) પણ મળી જશે પણ ત્યાં સુધી તો ધરમી કરવી પડશે. પછી તો તે તમારી સેવામાં તૈયાર જ છે

અહીં તો કોઈ વકીલ કે ડૉક્ટર નથીને ? નહિ તો તેમને એમ થશે કે આજે આખું વ્યાખ્યાન અમારા ઉપર જ આપવા માંડ્યું છે (હાસ્યમાં હસાહસ) પણ હું કોઈની વ્યક્તિગત ટીકા કરતો નથી. કે તેમાં ઊતરવા માગતો નથી. પરંતુ આ જે જે ઈમાનદારીનો અભાવ દેખાઈ રહ્યો છે તેનાથી ખરેખર દુઃખ થાય છે વકીલો જો તેમના કાર્યમાં સફળ થવા ઇચ્છતા હોય તો તેમણે, ગાંધીજીના આદર્શને પોતાનો આદર્શ બનાવી લેવો જોઈએ. ગાંધીજીએ શરૂઆતમાં વકીલાતનો ધંધો કર્યો હતો ત્યારે તે મહાત્મા નહોતા બન્યા. પછી તેમણે એવો નિયમ લીધો કે ભલે એક પૈસો પણ ન મળે પણ કોઈ ખોટો કેસ હાથમાં નહિ લઉં કેમકે જ્યારે ખોટો કેસ લડવા માટે કોર્ટમાં ઊભો રહીશ. ત્યારે મારો આત્મા કહેશે કે— ગાંધી ! તું ખોટો છે —જૂઠો છે તો તે વખતે હું ઘબરો પણ ભૂલી જઈશ. તેમના અંદરે ત ભાઈ

સત્ય પ્રત્યે કેટલી નિષ્ઠા ભરેલી હતી ? સત્ય પ્રત્યે તેમને અડગ શ્રદ્ધા હતી તે કહેતા કે ઈમાનદારી એ સાચુ સોનુ છે, તેને જેટલુ કાવે તેટલુ તપાવો

તિરૂલ્લુવર એ બહુ જ મોટા વિચારક થઈ ગયા તેમણે એક વખત કહ્યુ હતુ કે-" **દગાબાજીથી ધન એકઠું કરવું એ કાચા ઘડામાં પાણી ભરવા જેવું છે** " એ કેટલો વખત ટકશે ? પણ આજે તો બધા પ્રયત્નો એ જ દિશામાં થઈ રહ્યા છે ધર્મ સુદ્ધાને તેમા ઘસડવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ પાપને ઢાકવા માટે થઈ રહ્યો છે પણ યાદ રાખજો કે ધર્મ અને અનીતિ, બન્ને એકબીજાની વિરુદ્ધ દિશાના પ્રવાસીઓ છે ધર્મ, બધુ સહી લેશે પણ અનીતિ બરદાસ્ત નહિ કરી શકે એ પણ નક્કી જ છે કે જો વ્યક્તિનુ નૈતિક જીવન સુદર ન હોય તો, તેની ધાર્મિક ક્રિયાઓની છાપ જનતા પર બરાબર નથી પડી શકતી એક માણસ ચાલતી ટ્રેને ખીચુ કાતરે અને મદિરમા જઈને પ્રાર્થના કરે કે ઉપાશ્રયમા આવીને સમાયિક કરે તો એ પ્રાર્થના કે સામાયિકની શી કિમત છે ?

નીતિ વિનાનો ધર્મ, એ પાયા વિનાનો મહેલ છે, એક મકાન છે, સાત માળની ભવ્ય હવેલી છે ફરસબધી ચળકતી છે, દિવાલો પણ રગ-રોગાનથી ચળકી રહે છે, દરિયાની ઠડી હવા પણ તેમા આવે છે જો તે દસ હજારમા વેચાતુ હોય તો તમે લેવા તૈયાર થશો ? જ્યા દસ હજાર તો એક બ્લોકની પાઘડી આપવી પડે છે ત્યા આખુ મકાન દસ હજારમાં મળતુ હોય, તો તમે જરા પણ વિલબ નહિ કરો પણ પછી તમને ખબર પડે કે મકાન તો સુદર છે પણ તેનો પાયો માત્ર દોઢ ફૂટ જ છે, તો શુ પછી તમે તે ખરીદ કરશો ? ખરીદવાની વાત તો બાજુ પર રહી પણ એવું પાયા વિનાનુ મકાન મફતમા કોઈ આપે તો પણ તમે લેવા તૈયાર નહિ થાવ

આ તો મકાનની વાત થઈ હવે જરા જીવનની વાત સાભળો ધર્મનો મહેલ ઊભો કર્યો વ્રત અને ઉપવાસની તેમા સજાવટ કરી દાનની ચળકતી-ફરસબધી બનાવી સામાયિકનો મજલો પણ બાધ્યો પરતુ તેમા નૈતિક જીવનનો પાયો એક ફૂટ પણ ઊડો ન ગયો ! તો એવા મહેલની શી કિમત મળશે ?

કપડુ ગદુ હોય તો તેના ઉપર રગ સારી રીતે કેમ ચઢી શકે ? સારો રગ ચઢવવા માટે, પહેલા કપડાને સ્વચ્છ કરવુ પડશે જીવનને પણ આધ્યાત્મના રગે રગવા માટે પહેલા સ્વચ્છ બનાવો નૈતિકના જળ વડે તેને સાફ

કરો. ધર્મને માટે નૈતિકતા એ પહેલી શરત છે જો પ્રાથમિક જરૂરિયાતની ઉપેક્ષા કરીને તમે આગળ વધશો જશો તો તમને ભાગ્યે જ સફળતા મળશે.

નીતિ વિનાનો ધર્મ લોકમાં ક્યારેય પણ આદર પામી શકતો નથી. મોટા પ્રમાણમાં પ્રીતભોજન ગોઠવવામાં આવ્યુ હોય જાતજાતના મિષ્ટાન્નો હોય જ્યાં જો શાકમાં મીઠુ ન હોય તો લોકો કહેશે કે કેવી રસોઈ બનાવી! કાંઈ મઝા ન આવી બરાબર એ જ રીતે ધાર્મિક ક્રિયાઓ લખલાખ કરી સામાયિકો કરતાં કરતાં મો ઉપર મુહપત્તીની દોરીની રેખાઓ પડી ગઈ હોય પણ જો નૈતિક જીવન ઉજ્જવળ ન હોય તો લોકો કહેશે– જુઓ ભગત! પૂરો ભગભગત છે! કારણ કે જનતા સિદ્ધાંતને નહિ, આચરણને જુએ છે જનતા તમને એ નહિ પૂછે કે તમારા આદર્શ કેટલા ઊંચા છે તે તો એ જોશે કે એ આદર્શોને તમે જીવનના વ્યવહારમાં કેટલા ઉતાર્યા છે! સિદ્ધાંત બનાવી લેવામાં કાંઈવાર નથી લાગતી. વાર તો તેને આચરણમાં મૂકતાં લાગે છે

સિદ્ધાંત જ્યારે આચરણમાં ઊતરે છે ત્યારે વ્યક્તિની શક્તિની પરીક્ષા થાય છે તે વિના જીવ્હેથી બૂમો પાડી સિદ્ધાંતોની વાતો કરવી એની શી કિંમત છે! નિયમ ભલે નાનો બનાવો પણ સંપૂર્ણ નિષ્ઠાથી તેનુ પાલન કરો. તે સિવાય તમારુ વ્યાવહારિક જીવન પણ સુંદર નહિ બની શકે. નીતિના, ભલે પણ નિયમને, જીવનમાં ઉતારીને જુઓ કે કેવો આનંદ થાય છે માત્ર –નીતિની અવગણના એક ડગલું પણ આગળ ભરવામાં હજાર હજાર વિપત્તિઓને આમંત્રણ આપવાનુ છે કોઈક વખત ક્ષણિક સ્વાર્થને સંતોષવા માટે માણસ અનીતિના માર્ગે ડગલુ ભરે છે પણ એ ડગલુ ભયંકર વિનાશનું સાધન બનીને આગળ જતાં તેને જ નડે છે

એક વખતની વાત છે એક ભાઈએ સર્પદંશની અકસીર દવા શોધી કાઢી વૈજ્ઞાનિક રીતે તેનો પ્રયોગ કર્યો અને તેમાં તેમને સફળતા પણ મળી. તેમણે તેનાં ઈન્જેક્શન કાઢ્યાં તેની કિંમત સોળ રૂપિયા હતી જ્યાં લોકોમાં તેની ખપત વધી ગઈ કારણ કે એ ઈન્જેક્શનથી, મરવા પડેલાઓ બેઠા થઈ જતા હતા. સોળ રૂપિયામાં જીવ બચી જાય તો એ સોંઘો કાંઈ મોંઘો નથી

ત્યારે એ કંપનીની ખ્યાતિ પ્રસરવા માંડી મોટા પ્રમાણમાં ઓર્ડરો આવવા લાગ્યા ત્યારે બીજા વેપારીએ જેયુ કે આ વેપારમાં આવક (Income) ખૂબ છે તેણે તે ઈન્જેક્શનની એક શીશી ખરીદ કરી. તે પ્રમાણે તે જ

આકાર અને પ્રમાણના ઇન્જેકશન તૈયાર કર્યા લેબલ પણ એવુ જ હતુ. પરતુ, દવાના નામે, તેમા રગીન પાણી જ ભરેલુ હતુ. ઉપરનાં લેબલ તો બધે સારા હોય છે પણ અદર શુ ભર્યું છે? લેબલ તો સામાયિકનું લગાડયુ છે પણ અદર સમભાવનું તત્ત્વ છે કે ખાલી પાણી, તે તો તમે જ વિચારજો

પૈસાની પિપાસા શુ શુ નથી કરાવતી! નવી કપનીએ ઈન્જેકશન તૈયાર કર્યા અને આઠ રૂપિયે વેચવા શરૂ કર્યાં દુનિયાને તો સસ્તુ પણ જોઈએ છે. એક વસ્તુ આઠ રૂપિયામા મળતી હોય તો તેના સોળ ખર્ચવા એ તો મૂર્ખાની ગણત્રીમા નામ નોધાવા જેવુ છે. આની હરીફાઈ (Competition)મા જૂની કપનીને હારી જવુ પડયુ કારણ કે તેને આઠ રૂપિયામા વેચવાનુ પરવડે તેમ નહોતુ તેમ, સોળ રૂપિયામા કોઈ ખરીદનાર નહોતુ છેવટે નવી કપની ચાલી અને જૂની કપની બેસી ગઈ

બહારની દુનિયા, ફક્ત લેબલ જુએ છે તમે પણ લેબલ જ જુઓ કે તેની અદરનુ તત્ત્વ પણ જુઓ છો? લેબલના ચળકાટમા તમારી આંખો ભૂલાવામા ન પડી જાય તેનુ ધ્યાન રાખજો તમે લેબલના નહિ, તત્ત્વના ગ્રાહક બનો એ લેબલ અને રગીન પાણી ઝેરને ઉતારી નહિ શકે એનાથી તો જનતાની સાથે દગો થાય છે કોઈ બિચારાના બાળકને સાપ કરડયો હોય અને તે આવુ ઇન્જેકશન લાવે અને અપાવે, તો એ રગીન પાણી શુ સાપનુ ઝેર ઉતારી, જીવ બચાવી શકશે? તે બિચારો પિતા પોતાના ભાગ્યને દોષ દઈ આસુઓ પાડ્યા કરશે

આ કેટલુ મોટુ પાપ છે? ભેળસેળ તો દરેક વસ્તુની ખરાબ છે પરતુ, તેમા ય દવાઓમા આવી જાતની દગાખોરી કરવી, એ બહુ જ મોટુ પાપ છે બિચારા દર્દીના મનમા એમ હોય છે કે તે દવા લેતો રહે છે, પણ ખરેખર તો તેના પેટમા દવાને બદલે ચાકના ટુકડા જતા હોય, પછી રાખનો આરામ થાય? આવી દગાબાજી તેના પ્રાણ હરી લે, તેની જવાબદારી કોની રહેશે? પૈસાના ગુલામો આવા પાપની તરફ પણ કદી જોશે?

એક કહેવાત છે કે "**अर्थी दोषो न पश्यति**" અર્થાત્-લોભીને મનથી કોઈ પાપ નથી એક દિવસ, એ કપની ઉપર એક વ્યક્તિનો ફોન (Telephone) આવ્યો– "ઇન્જેકશનની જલ્દી જરૂર છે કોઈની સાથે જલ્દી મોકલી આપો" શેઠનો દીકરો ઈન્જેકશન લઈ ત્યા પહોંચી ગયો.

તેણે જોયું તો એક બાવીસ વર્ષનો જુવાન પડેલો હતો. તેને નાગે ડંખ માર્યો હતો. તુરત જ ડૉક્ટરને બોલાવ્યા.

પિતાને આશા હતી કે હમણાં દીકરો આંખ ઉઘાડશે. પણ દીકરાએ હંમેશને માટે આંખો મીંચી દીધી દીકરાને મરતો જોઈને મા પછાડી ખાઈને રોઈ પડી બીજી તરફ તેની તુરતની પરણેલી પત્ની પછડાઈ પડી. આ બાજુ તેના પિતાની આંખમાંથી આંસુ વહી રહ્યાં હતાં. શેઠના દીકરાએ આ કરુણ વાતાવરણ જોયું તો તેનું દિલ હચી પડ્યું તેણે ઘેર આવી બાપને કહ્યું– બાપા! આ ધંધો તો બહુ ખોટો છે આ મૂકી દો આપણા જેવા સરખા સ્વાર્થને લીધે કોઈના પ્રાણ જાય એ તો ભયંકર અપરાધ ગણાય." બાપે કહ્યું દીકરા! તને હજુ ખબર નથી કે પૈસો કેમ કમાવાય છે આવી ધર્મની વાતો તું ક્યાંથી શીખી આવ્યો? કાલથી ઉપાશ્રયમાં જઈશ નહિ. અને ધર્મ તો તેના ઠેકાણે કરવાની વસ્તુ છે જો રાત અને દિવસ ધર્મ કરીશ તો ભૂખે મરવાના દહાડા આવશે.

બાપની સામે બેટાનું કાંઈ ન ચાલ્યું એક દિવસ એ જ છોકરો પોતાના મિત્રોની સાથે સહેલગાહ (Picnic) માટે ગયો હતો. સાંજના આવતી વખતે તેના પગે કોઈએ ડંખ માર્યો. બેટરી (Battery)થી જોયું તો મોટો ઝેરી સાપ હતો અને જઈ રહ્યો હતો. તેના મિત્રો ગભરાયા. તેને ઉપાડીને ઘેર લઈ આવ્યા બાપે પોતાના એકના એક દીકરાની આ હાલત જોઈને તે બાવરો થઈ ગયો તે દોડતો જૂની કંપનીમાં ગયો અને કહ્યું– "સોળ રૂપીયા લો અને મને એક ઈન્જેક્શન આપો. મારા દીકરાને સાપ કરડ્યો છે જૂની કંપનીના માલિકે કહ્યું– બીજાના છોકરાને સાપ કરડે તો તમે ઈન્જેક્શન આપો છો અને તમારા દીકરાને માટે ઈન્જેક્શન લેવા તમે અહીં કેમ આવ્યા! ખરી વાત તો એ છે કે તમારી કંપનીની હરિફાઈને લીધે અમારો માલ ચાલી ન શક્યો એટલે અમે બનાવવાનું બંધ કર્યું છે "

શેઠે કહ્યું– જોઈએ તો બત્રીસ લો પણ એક બાટલી મને ગમે તેમ કરીને પણ આપો. પેલાએ કહ્યું– તમે બત્રીસસો આપો તો પણ હું આપી શકું તેમ નથી કારણ કે મારી પાસે સ્ટોકમાં જ નથી.

નવી કંપનીના માલિક પાછા આવ્યા. તેની દુકાનમાં સેંકડો બાટલીઓ પડી હતી. પણ તે બીજાને માટે હતી ભલે દુનિયા ન જાણે પણ તે પોતે તો જાણતો જ હતો કે તેમાં રંગીન પાણી જ ભરેલું છે તે શા કામની! છેવટે ૭ કલાકમાં તેનો પુત્ર દેહ છોડી ગયો.

કુદરતે તેને જબરી લપડાક લગાવી હતી જેના ઘરમા અનીતિનાં પગલા પડ્યા, તે ક્યારેય સુખે સુઇ શકે ? બીજાને રડાવનાર, પોતે કયા સુધી હસતો રહી શકે ? એક કવિએ કહ્યુ છે –

જેવી કરે છે કરણી, તેવી તુરત ફળે છે,
બદલો ભલા બુરાનો, અહી ને અહી મળે છે

ડુંગળી ખાઈ ને કોઈ એલચીના ઓડકાર લાવવા ઇચ્છે તો શું તે બની શકે ? આગ પર હાથ રાખી, પછી ભગવાનને પ્રાર્થના કરે કે જોજે મારો હાથ ન બળે ! ખોટા કામ કરીને માણસ એમ ઇચ્છે કે તેનાં કડવાં ફળ ન મળે, તો એ કદી પણ બનવાનુ નથી મકાન ચણનાર ઊચે ચઢતો જાય છે, અને કૂવો ખોદનાર નીચે ઊતરતો જાય છે તમે જ નિર્ણય કરો કે તમારે કયે રસ્તે જવુ છે

હાલ્લામાં જે ઓર્યું છે, તે જ કડછીથી નીકળવાનુ છે બાજરીનો લોટ નાખી પછી ભાત કાઢવાની આશા રાખે, તે ક્યાથી સફળ થશે ? જીવનમાં બુરાઈનો આટો ભેળવી પછી તમે પુણ્યના મીઠા ભાતની આશા રાખો તો તે આકાશકુસુમવત્ છે કુડામા મીઠુ ભરી તેમા ગુલાબનો છોડ રોપનાર બુદ્ધિશાળી નહિ કહેવાય તેવી જ રીતે, બીજાના હક્ક, હિતોને કચડી નાખી તેમા ધર્મનો છોડ ઉગાડવાની ઈચ્છા રાખનાર કયાનો બુદ્ધિમાન છે ?

સમય ખૂબ થઈ ગયો છે ઘડિયાળ આગળ વધે છે છતા એક વાત પૂછવાનુ મન થાય છે વીછી ઝેર એકઠુ કરે છે અને દુનિયાને ઝેરી ડખ દે છે મધમાખી, મધ એકઠુ કરે છે, તે દુનિયાને મિઠાશ આપે છે હવે શુ કરવુ ? વીછીની માફક ઝેર જમા કરવુ કે મધમાખીની માફક મધ એકઠુ કરવુ ? મને ખાત્રી છે કે તમને પહેલી વાત પસદ નહિ હોય. હું એ જ ઇચ્છુ છુ કે તમે જીવનમા નૈતિકતાના મધનો સગ્રહ કરો અને દુનિયામા તેની મિઠાશનો ફેલાવો કરો

તા ૧૧-૧૦-૫૯, જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા.

પશુની તરફ રોટલીનો ટુકડો નાખશો તો તે ખાઈને ચાલ્યું જશે પણ માનવીના સમ્બન્ધમાં એમ નથી. તેની તરફ એ રીતે રોટલીનો ટુકડો નાખશો તો તે ભૂખે મરવાનું પસંદ કરશે પણ એવી રીતની રોટલી તો શું પણ મિષ્ટાન્ન સુદ્ધાંને ઠોકરે મારશે. થાળીમાં સારી રીતે પીરસાઈને વ્યવસ્થિત રીતે ભોજન આવશે, તો જ તે ખાવા બેસશે. કારણ કે તેને સૌંદર્ય પ્રિય છે. સૌંદર્યમાં પણ એક આકર્ષણ છે જે હૃદયમાં પરિવર્તન લાવે છે.

મુનિનું સૌંદર્ય ધર્મસ્થાન અને ધર્મોપકરણનું સૌંદર્ય જૈન ધર્મની પ્રભાવના કરે છે. આગમ આ વાતનાં સાક્ષી છે. અનાથી મુનિનાં સૌંદર્યે મગધ સમ્રાટ શ્રેણિકના જીવનની અંધારી ગુફામાં સત્યનાં કિરણોનો પ્રવેશ કરાવવામાં બીજા કારણોની સાથે અનાથી મુનિનું સૌંદર્ય પહેલું નિમિત્ત છે. જે શ્રેણિકને જોઈને સાધુ અને સાધ્વીઓના મનમાં એક ખળભળાટ પેદા થઈ ગયો હતો. જે સૌંદર્યની તેમણે માત્ર આશા જ નહિ, પરંતુ તેના સૌંદર્યની પ્રાપ્તિ માટે સંકલ્પ (નિયાણું) સુદ્ધાં કર્યો હતો અને તેના બદલામાં પોતાની અણમોલ સાધનાઓને પણ ખાક કરવા તૈયાર થઈ ગયા હતા તે જ સમ્રાટ મુનિના સૌંદર્યને જોઈને ચકિત થઈ ગયો હતો. તેના કંઠમાંથી સ્વર નીકળે છે —

अहो वण्णो अहो रूवं अहो अज्जस्स सोमया ।
अहो खंती अहो मुत्ति अहो भोगे असंगया ॥

— उत्तराध्ययन सूत्र अ. २ गा. ६

રાજા કહે છે કે—અહો! આ મુનિનો કેવો વર્ણ છે કેવું રૂપ છે કેવી

સૌમ્યતા છે। તેમની ક્ષમા, નિર્લોભતા અને ભોગો પ્રત્યેની અસગત, ખરે-ખર, ચકિત કરી નાખે તેવી છે મહામુનિના આ સૌદર્યમા કુદરતી સ્વાભાવિક્તા છે, લીપસ્ટીક અને પાવડરની બનાવટી ચમક નથી, કે જેની પાછળ આજે મુબઈ ઘેલુ થયુ છે કુદરતી સૌદર્યને જો ખોઈ નાખ્યુ તો પછી, નકલી કયા સુધી ચાલશે? આ વાસ્તવિક સૌદર્ય હતુ, જેણે સમ્રાટને આકર્ષિત કર્યો હતો

આગમોમા, આચાર્યપદ કોને આપવુ તેનુ વર્ણન આવે છે તેને માટે યોગ્ય પાત્ર ખોળી કાઢવાનો આદેશ છે તેની બધી યોગ્યતાઓમાં એક યોગ્યતા એ પણ છે કે તે " रुव संपन्ने " અર્થાત્ સૌદર્યશાળી હોય તેનુ કારણ એ છે કે આચાર્ય, સઘના નિયામક છે બહારનુ કોઈ પણ આવે તો તેને સૌથી પહેલો પરિચય તેમનો થાય છે વ્યક્તિની આખો સીધી હૃદય ઉપર પડતી નથી પહેલા તે શરીર ઉપર પડે છે ત્યા જો તેને કાઈ આકર્ષણ જેવુ જણાય, તો પછી તે હૃદય સુધી પહોચવાનો પ્રયત્ન કરશે તે સિવાય, પહેલી જ ક્ષણે જો તેના મનમા ઘૃણા થઈ, તો તે આગળ શી રીતે વધશે?

પ્રદેશી રાજા જેવા ક્રૂર રાજાને પણ, મહામુનિ કેશીકુમારનુ સૌદર્ય આકર્ષતુ હતુ જરા યાદ કરો તમે રાયપસેણીય સૂત્ર તો સાભળી ચૂક્યા છો, જ્યારે ચિત્ત સારથી, તેના રથને ઉદ્યાન તરફ વાળતો હતો ત્યારે, તે માત્ર તેના રથનો જ નહિ, જીવનનો પણ સારથી હતો તેણે તેના જીવન-રથને એવો વાળ્યો કે તેનો કાયાકલ્પ થઈ ગયો પ્રદેશી રાજા, વિશ્રામ લેવા માટે જ્યારે રથમાથી ઊતર્યો ત્યારે ઉદ્યાનમા મહામુનિ કેશીકુમારને વિશાળ જનસમુદાયની સમક્ષ પ્રવચન કરતા જોયા પહેલા તે તેમને માથુ મુડાવેલ અને મૂર્ખ સમજે છે પણ પછી, તેમના શરીર તરફ નજર પડતા, તેના વિચારના વહેણ બદલાઈ જાય છે તે વિચાર કરે છે કે-" કેટલો સુદર આનો દેહ છે, કેટલો તેજસ્વી છે! તે શુ ખાતો હશે? રાજા પ્રદેશીના જીવનને નવો વળાક આપવામાં, આમ, કેશીકુમારનો અલૌકિક તેજથી ભરેલો દેહ, પહેલો હેતુ બને છે મુનિમા સૌદર્યની સાથે સ્વાભાવિક્તા પણ છે કૃત્રિમતા તેમને જરા પણ સ્પર્શી નથી સૌદર્યના કૃત્રિમ સાધનો અપનાવ વાને માટે જૈન ધર્મ જરા પણ છૂટ આપતા નથી ફેશનને માટે તે ઈન્કાર કરે છે તે કહે છે –

" विभूसा वत्तियं भिक्खु कम्मं बंधई चिक्कणं ।"

दसवे० सूत्र

અર્થાત્-વિભૂષા એટલે શરીરની સાજસજાવટમાં રહેનાર સાધુ ચીકણું કર્મ બાંધે છે—તેને કર્મના પ્રગાઢ બંધન થાય છે. તેની બનાવટ પોતાના મનની લોલુપવૃત્તિને પ્રગટ કરે છે. કારણ કે દેહ પ્રત્યે જો અનુરાગ હશે, તો જ તેની સજાવટ માટે પ્રયત્ન કરશે.

જૈન ધર્મ કહે છે કે દેહ સાથે નહિ, દેહાતીતની સાથે પ્રેમ કરો. હાડકાના માળખા સાથે કરવામાં આવતો પ્રેમ વિશુદ્ધ અને સ્થાયી નથી હોતો. આ દેહ એક દિવસ તો રાખ બનવાનો જ છે પછી તેની સાથે પ્રેમ કરીને કોઈ શું મેળવશે? જો પ્રેમ કરવો હોય તો આત્માની સાથે કરો કે જેનો શાશ્વત આનંદ ક્યારે પણ ખતમ થતો નથી.

ફેશન તો ક્યાં પણ ન જોઈએ. પછી ધાર્મિક ઉપકરણોની તો વાત જ ક્યાં! તે તો તદ્દન સાદાં અને સારાં હોવાં જોઈએ. તેમાં પણ ફેશન દાખલ થઈ તો પછી કહેવાનું શું રહ્યું! જે મોક્ષ મેળવવા માટે, મોહોત્પાદક વેશનો ત્યાગ કર્યો અને સાધુધર્મમાં આવ્યા પછી તેજ ઉપકરણોને શણગારી, તેમાં મોહ પામવાનો કોઈ અર્થ નથી. આ તો એવું થયું કે ઉપવાસ માટે અનાજનો ત્યાગ કર્યો કર્યો પણ તેના બદલે બીજે બમણી ખાધી!

આ વાત આપણી માતાઓ અને બહેનોને વધારે લાગુ પડે છે. મધ્ય પ્રદેશમાં ઘણી બહેનો મુહપત્તી ઉપર જરીના વેલબુટ્ટા ભરે છે તેની ચારે બાજુ ચળકતી પટ્ટી (Border) પણ લગાડે છે તે એટલા માટે કે મુહપત્તીની સાથે સામાયિકમાં પણ મળાટ આવે. પ્રમાર્જનિકા (પૂંજણી)ને પણ વિવિધ રંગો વડે રંગે છે. પછી તેના ઉપર એટલી મમતા થાય છે કે તેની રક્ષા માટે તેના ઉપર નાની ધાપરી પણ પહેરાવે છે. પૂંજણી તો જીવોની રક્ષા માટે છે પણ હવે તો પૂંજણીની રક્ષાની તેને ચિંતા થાય છે!

આનો અર્થ એ નથી કે ધાર્મિક ઉપકરણોને ગંદાં રાખવાં. જૈન ધર્મ એક બાજુ સાધુને ફેશનથી બચવાનું કહે છે તો બીજી તરફ ગંદકીથી પણ દૂર રહેવાનું કહે છે. જૈન ધર્મ ફેશનમાં નથી માનતો તેનું કારણ એ છે કે તે ગંદો પણ નથી. આગમોના જાણકારો તો શું પણ દરરોજ પ્રતિક્રમણ કરનારને પણ આ તથ્યનો સારી રીતે પરિચય હશે, સમ્મૂર્ચ્છિમ જીવોની ઉત્પત્તિનાં ચૌદ સ્થાન બતાવ્યાં છે તેમાં મોટે ભાગે એવા પદાર્થો છે કે? ગંદવાડ છે અને છેવટમાં તો એક પદ આવે છે "સવ્વ અસુઈ ઠાણે સુ વા" એટલે કે જેટલાં પણ ગંદકીનાં સ્થાન છે તે બધાં, ઉત્પત્તિનાં

સ્થાન છે સાચા સાધુને જીવહિંસાથી બચવા માટે, આ બધા સ્થાનોથી બચવું પડશે આમ છતાં, **"જૈન ધર્મ ગંદો છે" એમ કહેવું એ "સૂર્ય અંધકારમય છે" એમ કહેવા બરાબર છે.**

ગંદા રહેવું એ નુકસાનકારક છે તેમ, સૌંદર્યની પાછળ દીવાના બનવું એ એથી ઓછું નુકશાનકારક નથી પણ આજના માનવીની આંખો સૌંદર્ય પાછળ ઘેલી છે માટે તો પૈસા ખરચીને પણ બનાવટી સૌંદર્યનાં સાધનો ખરીદ કરે છે જેટલું તેલ વાળમાં નાખે છે, તેટલું કદાચ પેટમાં નહિ નાખતા હોય મોં ઉપર સ્નો અને પાઉડર લગાડવા નખોને રંગવા અને હોઠો ઉપર લાલી (Lipstick) લગાડવી આ બધું સૌંદર્યનું પ્રદર્શન નહિ, તો શું છે?

આ દેશની નારીઓએ પોતાનું રૂપ બીજાને ન બતાવવા માટે સળગતી આગમાં બળી મરવાનું પસંદ કર્યું હતું ચિતોડનો જ્વલંત ઈતિહાસ તમારી યાદદાસ્તમાંથી ખસી તો નહિ ગયો હોય વીર પદ્મિનિ સામે, માત્ર અરિસ્સામાં અલ્લાઉદ્દીનને પોતાનું સૌંદર્ય બતાવવાનો પ્રશ્ન હતો તેને માટે બીજો રસ્તો માત્ર અગ્નિમાં કુદી પડીને તે સૌંદર્યની રાખ કરી નાખવાનો હતો તેણે બીજો રસ્તો પસંદ કર્યો અને જીવતી, ચિતામાં પ્રવેશ કરી બળીને મરી ગઈ પણ પોતાના સૌંદર્યનું પ્રદર્શન કરવાની વાતનો સ્વીકાર ન કર્યો આજ દેશમાં આજે છડેચોક સૌંદર્યનું પ્રદર્શન થાય છે સૌંદર્યની પ્રતિયોગીતા થાય છે કેટલી લજ્જાની વાત છે કે નારી પોતાની લજ્જાનો ત્યાગ કરી રહી છે।

ભારત, આચાર-પ્રધાન દેશ છે તપ અને ત્યાગના ક્ષેત્રમાં તે વધારે આગળ પડતો રહ્યો છે સ્ત્રીઓએ તેમાં મહત્ત્વપૂર્ણ ફાળો આપ્યો છે ભારતના સાંસ્કૃતિક ઈતિહાસના અનેક પાનાંઓ, ભારતના સ્ત્રીરત્નોની શીલનિષ્ઠાથી શોભી રહ્યા છે તેમણે સદાચારના મૂલ્ય કરતાં, પોતાના મોતને વધારે મહત્ત્વ નથી આપ્યું સદાચારને માટે તો તેમણે પોતાના હાથે જ મોતનું સ્વાગત કર્યું પણ શીયળભ્રષ્ટ હાથોને તો તિરસ્કારની નજરે જ જોયા છે જ્યારે શીલ અને સૌંદર્ય એ બેની વચ્ચે પસંદગી કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે તેમણે સૌંદર્યનું બલિદાન દઈ શીલની રક્ષા કરી

જૈન ઈતિહાસ કહે છે કે જ્યારે, બ્રાહ્મીના સૌંદર્યને જોઈને, ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરતનું હૃદય આકર્ષિત થવા માડયું, ત્યારે, દેવી બ્રહ્મીએ કઠોર તપની સાધના કરી અને એ તપની જ્વાળામાં સૌંદર્યની આહુતિ

આપી. આજે એ આદ્યાની ઉત્તરાધિકારિણી (વારસદાર) બહેનોને શરીર શણગારવામાં રોજ દોઢ કલાક જોઈએ છે!

સૌંદર્યનું બિનજરૂરી પ્રદર્શન, હંમેશાં વાસનાને ઉત્તેજિત કરવાનું કામ કરે છે ચોખ્ખા શબ્દોમાં કહું તો આ જાતનું પ્રદર્શન જ ગુનેગારીને પ્રોત્સાહન આપે છે આજે શહેરોમાં બનતા ગુનેગારીના બનાવોને માટે વિકૃત માનસ તો જવાબદાર છે જ પણ ફૅશન પણ તે માટે ઓછી જવાબદાર નથી એક છાપામાં મે વાંચ્યું હતું કે એક છોકરી કૉલેજમાં જતી હતી. તેણે એકદમ આછિક સાડી પહેરી હતી. મોં ઉપર પાઉડર અને હોઠે લાલી લગાડેલી હતી. તે ઉપરાંત એક વાત તેણે કમાલની કરી હતી. તેણે પોતાના વાળમાં વીજળીના દીવા (Bulb) લગાડ્યા હતા. તેના ખિસ્સામાં બેટરી હતી તે ચાલે ત્યારે થોડીક વખત બલ્બ ચમકે અને થોડી વારે બુઝાઈ જાય.

હવે તમે જ કહો કે આ બધાની પાછળ તેની કઈ ભાવના કામ કરી રહી હતી? સૌંદર્યનું પ્રદર્શન નહિ તો આ બીજું શું છે? એટલું જ નહિ પણ સૌંદર્યપિપાસુઓને આ મૂક-આમંત્રણ છે

કુદરતી સૌંદર્ય શણગારો નથી માગતું એટલા માટે તે પ્રમાણમાં વધુ વખત ટકી રહે છે કૃત્રિમ સૌંદર્યનો ઝળકાટ બહુ જ ઓછું આયુષ્ય ધરાવે જ મેળે છે તમે મુંબઈના નામરિક છો. મુંબઈનું નામજ મોહમયી છે તે ભારતનાં સુંદરમાં સુંદર નગરોમાંનુ એક ગણાય છે પણ તેની સુંદરતા સ્વાભાવિક છે કે બનાવટી? તમારે કહેવું પડશે કે આ સુંદરતામાં કૃત્રિમતા જણાય છે જગતનું સૌંદર્ય સહજ અને સ્વાભાવિક છે એટલા માટે તો રવિવારે તમારી મોટરગાડીઓ નાસિક અને પુના તરફ દોડતી હોય છે કે જેથી તમે ત્યાંની વનરાજીના કુદરતી સૌંદર્યનો આનંદ લઈ શકો. એટલું તો નક્કી છે કે બનાવટી વસ્તુ માનવમનને વધારે વખત સુધી આકર્ષિત નથી રાખી શકતી. એટલે જ તે કુદરતી વસ્તુને શોધે છે

સૌંદર્યની સાથે સહજતા અને સદ્ગુણ હોય તો તે સોનું સ્વર્ગ બની જાય છે પણ તેમાં કૃત્રિમતા અને દુર્ગુણ ભળે તો તે આત્મઘાતક છે તો તમે સૌંદર્યને પારખવાની દૃષ્ટિ કેળવો સૌંદર્યનો સાચો પરીક્ષક કાળાધોળા રંગ ઉપર વિશ્વાસ રાખતો નથી તે ચામડીના રંગને નથી જોતો હૃદયના રંગને જુએ છે તે ઉપર ઉપરથી નહિ. ઊંડે ઊંડે સુધી જુએ છે માત્ર ઉપરછલ્લી રીતે જોનાર, કાળાધોળા રંગમાંજ અટવાઈ જાય છે

પણ તે ભૂલી જાય છે કે કાળા કેશ, શિરની શોભા વધારે છે, આંખની કીકી પણ કાળી છે, છતા તે પસંદ છે કે નહિ ? શરીરનો કાળો વર્ણ પાપના ઉદયથી મળે છે અને ગૌર વર્ણ પુણ્યના ઉદયથી, એમ તમે માનો છો ? પણ એવી કોઈ વાત નથી કાળા વર્ણવાળા માનવીઓ પણ ઝળકયા છે. જેમની પાસે પ્રબળ પુણ્યનો સંચય હતો, એવા તીર્થંકરો પણ કાળા વર્ણવાળા થયા છે

અર્હંત અરિષ્ટનેમિ શ્યામવર્ણના હતા, મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામ પણ શ્યામવર્ણના હતા અને ભારતના રાષ્ટ્રપતિ ડૉ રાજેન્દ્રપ્રસાદ પણ શ્યામવર્ણના છે શ્રી કૃષ્ણ પણ કાળા હતા છતા આખુ વ્રજ તેમના ઉપર મુગ્ધ હતુ તમે રૂપની જાળમા ન ફસાતા ગુણના પરીક્ષક બનો રૂપ સર્વત્ર અને સર્વને માટે પૂજ્ય બનશે એવુ કાંઈ નથી પણ ગુણો તો સર્વ જગાએ પૂજાશે કહ્યુ છે કે–"**गुणा: सर्वत्र पुज्यन्ते।**"

પૈસાવાળો તો પોતાના સગા, સબંધી કે કુટુંબ પરિવારમા પૂજાય છે, પણ ગુણવાન તો સર્વ જગાએ પૂજાય છે હરિકેશી મુનિ ચાડાળના કુળમા જન્મ્યા હતા અને તેમના રૂપને માટે કહ્યુ છે કે તેમના દેહનો રંગ કાળો મેશ જેવો હતો, શરીરની રચના પણ વિચિત્ર હતી. કોઈ જાતની પણ સુંદરતા નહોતી, છતા દેવતાઓ સુદ્ધા તેમની ઉપાસના કરતા હતા કારણ કે તેમની પાસે આત્માનું સૌંદર્ય હતુ જો કદાચ તે મહામુનિ સદેહે અહીં આવી જાય તો, આપણા રૂપના ઉપાસકો તો દોડીને ભાગી જશે પણ હું તો તેમને શ્રદ્ધાસહિત વંદન કરીશ

કાળા રંગથી ડરવાનુ શુ છે ? કાળી રાતે જ તારાઓ ચમકે છે કાળાં અંધારામા જ રેડીયમનો ચળકાટ વધે છે સોનામાં ચળકાટ છે, તેનો રંગ પીળો છે, પણ ગરમીના દિવસોમા તમને ખૂબ તરસ લાગી હોય, હોઠ સુકાઈ જતા હોય, તે વખતે કોઈ તમને સોનાની માટલીમાથી પાણી લાવીને આપે તો તમને ચીડ ચડશે પણ જો કાળી માટીની માટલીમાથી પાણીનો એક ગ્લાસ મળશે તો તમારુ દિમાગ તર થઈ જશે તમે રૂપના નહિ, ગુણના ઉપાસક બનો આજના દિવસને રૂપ ચતુર્દશી કહેવાય છે અને આજે તમે રૂપની ઉપાસના પણ કદાચ કરશો અહીની તો મને ખબર નથી, પણ મધ્ય ભારતમા તો આજના દિવસે રૂપને શણગારવામા આવે છે શરીરને ચોળી–મસળીને ધૂવે છે, પછી નવા કપડા પહેરે છે પણ હુ તો કહુ છુ કે રૂપને શુ કરવા, ગુણને સજાવોને.

પુણ્યના પ્રભાવે જેને સૌંદર્ય પ્રાપ્ત થયુ છે, તે એ જુએ કે ક્યાય

કુરૂપતાનો કાળો રંગ તો માત્ર સ્વરૂપને વિકૃત નથી કરતો. તેમ જેને સૌંદર્ય સાથે સદ્ગુણો નથી મળ્યા તે અભાગી છે તો જેણે સૌંદર્યના અભાવે સદ્ગુણો ભર્યા છે તે ઓછા ભાગ્યશાળી નથી.

કાળો વર્ણ એવો ખરાબ નથી, જેવો તમે માની બેઠા છો અને પૂછો તો હું તો કહીશ કે કાળા કરતાં ગોરાવર્ણે વધારે બુરાઈઓ પેદા કરી છે. ઈતિહાસનાં પાનાં ઉઘાડીને જુઓ કે ગોરવર્ણે કેવા અત્યાચારો કરાવ્યા છે. તેને માટે બે રાજ્યો સામસામે ટકરાયાં અને હજારો લાશો ઢળી પડી. સમુદ્રમંથનની વાત શું તમે ભૂલી ગયા? એ ગોરા રંગે તો સીતાને રંઝાડી નાખી હતી અને એને જ માટે પદ્મિનીને સળગતી આગમાં ઝંપલાવવું પડ્યું હતું.

આ રૂપની જ્વાળામાં ભાઈઓનો ભાતૃભાવ પણ સળગી ગયો. બે સગા ભાઈ જેમની વચમાં નિર્મળ પ્રેમની ધારા વહેતી હતી, એક રૂપની રેખા તેમની વચમાં આવી અને ભાઈના પ્રાણ લીધા. મણિરથ અને યુગબાહુની વાત તમે ભૂલી નહિ ગયા હો. દુનિયાના તમામ સંઘર્ષોના મૂળમાં ઊતરીને જોશો તો તમને જણાશે કે બધા ઝઘડાઓ માત્ર બે જ ચીજોને લઈને થયા છે: રૂપ અને રુપિયા. રુપિયાની પાછળ પાગલ બનેલાઓએ જુલ્મો ગુજાર્યા છે તો રૂપની પાછળ દીવાના બનેલાઓએ પણ કાંઈ કમ અત્યાચાર કર્યા નથી. સતીઓના જીવનની કથાઓ આ વાતનો સ્વીકાર કરે છે.

રૂપનો તરસ્યો માનવી સિંહથી પણ ભયંકર છે. સિંહ બિચારો સૌંદર્યને ખાઈ જાય છે પણ શીલને ખાતો નથી. પણ આ સૌમ્ય કહેવાતો માનવી તો સૌંદર્ય અને શીલ બન્નેને ખાઈ જાય છે. એટલે રુપિયાની તૃષ્ણાની સાથે સાથે તમે રૂપની તૃષ્ણા પર પણ નિયમન (Control) કરો.

સૌંદર્ય જ સર્વ કાંઈ છે એવું કાંઈ નથી. દુનિયામાં એવી વ્યક્તિઓ પણ પૂજાઈ છે જે આકારથી બેડોળ હતી પણ તેની પાસે અંતરનું સૌંદર્ય હતું. મહાકવિ કાલિદાસ, જેમનું સાહિત્ય ભારતને માટે ગૌરવ લેવા જેવી વસ્તુ છે. માત્ર ભારતમાં જ નહિ પણ વિદેશોમાં પણ જેના સાહિત્યની પ્રતિષ્ઠા છે. આજે જેના નામ ઉપર મોટાં મોટાં સ્મારકો ઊભાં કરવામાં આવે છે તેની આ પ્રતિષ્ઠાનો આધાર ક્યાં સૌંદર્ય ઉપર છે? એ તો એમ કહેવાય છે કે તેમની પોતાની પત્ની વિદ્યોત્તમાએ જ તેમને નીચે પાડી દીધા

હતા છતા આજે તે ભારતીય સાહિત્યમા જીવત છે, તેનુ કારણ તેમનુ રૂપ નહિ, તેમની કાવ્યપ્રતિભા છે

કસ્તુરી પણ કાળી હોય છે પણ છતા કોઈએ તેને ખરાબ નથી કહી. તમે તો ઊચો ભાવ આપી તે ખરીદ કરો છો કોયલની પાસે કયુ સૌંદર્ય છે કે જે ભારતીય કવિઓની કાવ્યધારામા ચમકી ઊઠી છે? કવિઓના મનમા તેણે જે સ્થાન મેળવ્યુ છે તે તેના રૂપના જોરે નહિ, પણ પોતાના કંઠની મધુરતાને કારણે પ્રાપ્ત કર્યું છે

આજ સુધીના ઇતિહાસમા એક પણ વ્યક્તિ રૂપના જોરે ઊચે ચઢી શકી નથી કારણ કે રૂપ એ કોઈ વિકાસ માટેનુ અનિવાર્ય સાધન નથી છતા શ્યામ વર્ણના માનવીઓની વાત તો સાંભળો

એક છોકરો રગે જરા શ્યામ હતો જ્યારે તે બીજા છોકરાઓ સાથે રમવા જતો, ત્યારે બધા તેને ના કહેતા કોઈ તેની સાથે રમવા તૈયાર થતુ નહોતુ ઉલટી બધા તેની મજાક ઉડાવતા અને તે પણ ખોવાઈ જતો આ અપમાનથી તેનુ દિલ રડી પડતુ તેને જોઈને બધાના મો ચઢી જતા

એક હબસી (Negro) એ કહ્યુ છે કે—હુ ખાઉ છુ, કમાઉ છુ, લઉ છુ, આપુ છુ, સાભળુ છુ, સભળાવુ છુ, કોઈને હુ મારુ છુ તો કોઈની બે ખાઈ પણ લઉ છુ મારે પણ આંખ, કાન, નાક બધુ છે. મારી સામેના બગલામા મુલતાની કુટુબ છે. પડોશની ઓફિસમા ગૌરવર્ણના લોકો છે જ્યારે હુ તેમની સામે જાઉ છુ ત્યારે તેમના નાકના ટેરવા ચઢી જાય છે કારણ કે હુ કાળો છુ, કાળાની બધા નફરત કરે છે પણ કાળી દ્રાક્ષ અને કાળા જાબુ તેમના ગળામા જલ્દીથી ઊતરી જાય છે કાળા મરીની તમારે જરૂર પડે છે અને લખવા માટે કાળી શાહીનો ઉપયોગ થાય છે

કાળી વસ્તુઓ પ્રિય છે પણ કાળા માણસો પસદ નથી! એટલા માટે તો તેમનો ઉપહાસ કરવામા આવે છે

હા તો તે કાળા બાળકની બધા હાસી કરતા એક દિવસ એક ફુગ્ગા-વાળો રગબેરગી ફુગ્ગાઓ લઈ ફુટપાથ ઉપર ઊભો હતો તેના હાથમાથી પીળા રગના ફુગ્ગાની દોરી તૂટી ગઈ અને તે આકાશમા ઊચે જવા લાગ્યો. છોકરાઓ તાળીઓ પાડતા હતા. પછી તેને લાલ રગના ફુગ્ગામા ગેસ ભર્યો અને તેને છોડ્યો તો તે પણ ઊડવા માડ્યો પછી કાળા રગનો ફુગ્ગો લઈ તેમા ગેસ ભર્યો, તો તે પણ ઊડવા માડ્યો બાજુમા ઊભેલા તે કાળા

છોકરાએ પૂછ્યું– શું આ કાળા રંગનો ફુગ્ગો પણ બીજા રંગના ફુગ્ગાઓ જેટલો જ ઊંચે પહોંચી જશે!

ફુગ્ગાવાળો હસીને કહે– કાળો હું કે પીળો હ, ઉપર ચઢવાની શક્તિ તો રંગમાં નથી પણ ગેસમાં છે જેમાં ગેસ ભરવામાં આવશે તે ઉપર ઊડી શકશે."

હવે તમે સમજી ગયા હશો કે ઊંચા આવવા માટે રંગ કે રૂપની નહિ પણ સદ્ગુણોની આવશ્યકતા છે. જૈન દર્શન ઊંચે ચઢવા માટે આત્માના વિકાસને મહત્ત્વ આપે છે શરીરના વિકાસને નહિ.

એક વખત ગૌતમસ્વામીએ ભગવાન મહાવીરને પૂછ્યું– પ્રભુ! કયા કદવાળાને મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે! નાના શરીરવાળા જલદી મોક્ષમાં જઈ જશે કે દીર્ઘ શરીરવાળા!

તેના જવાબમાં પ્રભુએ કહ્યું– પાંચસો ધનુષ્યની અવગાહનાવાળા પણ મોક્ષમાં જઈ શકે છે અને બે હાથની કાયાવાળાને માટે પણ મોક્ષનાં દ્વાર ખુલ્લાં છે."

આત્મકલ્યાણને માટે શરીરના કદની પણ અપેક્ષા નથી પછી રૂપ અને સૌંદર્ય તો દૂરની વાત છે. તે તો ગુણના પ્રમાણને પૂછે છે કે તમે ગુણોનો કેટલો વિકાસ સાધ્યો છે.

વાસ્તવમાં સદ્ગુણ જ સાચો શણગાર છે તેના વિના તો માનવ મણિધર સાપના જેવો છે. એક સાપને કોઈ મણિમય અલંકારોથી શણગારી આદી લાવે અને તમારી ઘરમાં મૂકે તો તમે તેનું સ્વાગત કરશો? કે પછી ઊભા થઈને ભાગી જશો! સાપ ભલે મણિઓથી શણગારેલો હોય, તો પણ કોઈ તેને પ્રેમ નહિ કરે. એ જ પ્રમાણે રૂપાળો માનવી ભલે સુંદર હોય છતાં તેને કોઈ પ્રેમ નહિ કરી શકે.

સ્મરણ કરવા લાયક તો ગુણો છે કારણ કે તે કદી પણ નાશ પામતા નથી. દુર્ગુણ અમર છે કારણ કે તેનો નાશ થાય છે. અર્જુન માળી વિકારવૃત્તિનો માનવી હતો. તેણે સેંકડો માનવીઓના પ્રાણ લીધા પરંતુ જ્યારે તે પ્રભુ મહાવીરના શરણે પહોંચ્યો ત્યારે કેટલો પલટાઈ ગયો! તેના ૯૯ ના અંકે એક જ નો પણ મન બદલાઈ ગયું. તેણે કંપનીને જ નહિ દુનિયાને પણ જાણી નાખ્યા. વિકારવૃત્તિ નષ્ટ થઈ ગઈ કારણ કે તે માનવ હતો. એનું સ્થાન અહિંસા અને કરુણાએ લીધું અને તે કમને જો

તેની સાથે ગદ્દી ક્રાંતિની ક્ષણોમાં અને અશાંતિની જ્વાળાઓમા પણ તેમણે તેનો સાથ ન છોડ્યો

ઈન્સાન મરે છે. પરંતુ તેના સદ્‌ગુણો મરતા નથી. કારણ કે તે તેની સ્વભાવ-દશા છે. ઈમર્સન કહે છે-" કબરની માટીમા મારુ શરીર દફનાવાશે, મારા ગુણો નહિ" સદ્‌ગુણનુ મૃત્યુ સૌથી મોટુ મૃત્યુ છે જેનામાથી સદ્‌ગુણ મરી ગયા પછી તેનુ બીજુ મોત કયુ હશે! ફૂલમા જ્યા સુધી સુગધ હશે ત્યા સુધી તે ગળામા શોભશે પરતુ જે ઘડીએ તેની સૌરભ ખલાસ થઈ, પછી તેનુ સ્થાન પણ ક્યા હોય છે? મ્યુનિસિપાલિટીની કચરાની પેટીમાં.

એક શિષ્યે આચાર્યને પૂછ્યું-"ગુરુદેવ! મનુષ્ય શું છે?" આચાર્યે જવાબ દીધો-"મનુષ્ય એ એક માટીનુ ઢેફુ છે ન જાણે ક્યા અને ક્યારે વિખરાઈ જાય કે તેનો પત્તો પણ નહિ લાગે," શિષ્યે પાછો પ્રશ્ન કર્યો-"તો પછી દુનિયા, મહાવીર, બુદ્ધ, ઈસુ, રામ, કૃષ્ણ અને ગાધીને કેમ પૂજે છે? તે પણ માણસ જ હતા" આચાર્યે કહ્યુ -" તેઓ માનવ નહિ, મહામાનવ હતા તેમનામા એક સૌરભ હતી, જેણે તેઓને મનુષ્યના મ્રાતત્વમાથી ઉપાડી, દેવતાઓના અમરત્વમા પ્રતિષ્ઠિત કર્યા તેઓ એટલા ઊચે ચઢ્યા કે દેવત્વ પણ નાનુ બની ગયુ અને મહામાનવની પક્તિમા બેસી ગયા"

દુનિયા, કપડાની પૂજારી નથી, તે ગુણોની પૂજારી છે જો કપડાંની પૂજા જ તેને પ્રિય લાગતી હોત, તો નાટકના પાત્રો જે રામ અને કૃષ્ણનો પાઠ ભજવે છે, તે તેમને માટે વદનીય બની જાત પણ જ્યા નાટક પુરુ થયુ કે કોઈ તેમને તે નામે પણ બોલાવતુ નથી પછી પૂજાની તો વાત જ ક્યા?

તમે કપડાનાં પૂજારી છો કે ગુણોના? જવાબ મળશે કે અમે ગુણના પૂજારી છીએ જીભે તો બરાબર બોલો છો પણ આચરણ શું કહે છે? સાધુનાં કપડા જોયા ત્યા નમી પડ્યા! કોઈ વખત એ પણ જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે કપડાં મુનિના છે, પણ આચાર મુનિના છે કે નહિ? બીજી તરફ બીલકુલ ભપકાબધ કપડામા કોઈ તમારી પાસે આવે છે તો તુરત તેનું સ્વાગત કરવા તમે હાથ લબાવો છો એ કદી જોવાની ચેષ્ટા કરી કે કપડાં તો ઊજળા છે પણ આચરણ ઉજળું છે કે નહિ? એવુ કાઈ નથી કે વસ્ત્રો જ સજ્જનતાની કસોટી છે

સ્વામી વિવેકાનદ, જ્યારે અમેરિકા ગયા ત્યારે ભગવાં વસ્ત્રો, સાથે

સાથે હાથમાં દંડ અને ખભે ચાદર નાખીને સ્વામીજી શીકાગોની શેરી પર ચાલ્યા જતા હતા તેમનો પહેરવેશ અમેરિકનોને વિચિત્ર લાગતો હતો. તેઓ તેમનો ઉપહાસ પણ કરતા હતા. એક મહિલાએ પોતાની સાથેની વ્યક્તિને કહ્યું- જોયું ! કેવો અને આ પોશાક છે ! સ્વામીજી આ વાત સાંભળી ગયા. તેમણે મધુરતાથી જવાબ આપ્યો કે- આ દેશમાં તો કપડાં જ સજ્જનતાની કસોટી છે પણ જે દેશમાં હું રહું છું ત્યાં સજ્જનતાની કસોટી કપડાંથી નહિ પણ ચારિત્રથી થાય છે ”

પણ આજે તો માનવી વિચારે છે કે પેટમાં નાખ્યું તે કોણે જોયું ! કપડાં તો સારાં હોવાં જોઈએ. કારણ કે તેનાથી ઈજ્જત મળે છે પરંતુ કે ચારિત્રની કસોટી કપડાં છે પણ રાવણને કેટલી ઈજ્જત મળી ! શું તેની પાસે કપડાં નહોતાં ! કપડાં શું રાજાશાહી પોશાક તેના શરીર ઉપર રહેતો હતો અને ગળામાં મોતીઓના હાર પણ હતા છતાં તેને કેટલી ઈજ્જત મળી ! ઈજ્જત કપડાંથી નહિ, ચારિત્રથી વધે છે

ધન સત્તા અને વિદ્યામાં પણ ભલાઈ છે દુનિયા તેનો આદર ભલે કરે છે પણ તે કામની નથી. ધનવાનનો આદર તેમ કરશે, જેને તેની પાસેથી કંઈક લાભ ઉઠાવવો છે સત્તાધીશોનાં સ્વાગત પણ કંઈક ભય અને કંઈક સ્વાર્થથી પ્રેરાઈને કરવામાં આવે છે વિદ્વાન સન્માન પણ ત્યાં સુધી જ છે જ્યાં સુધી તેની સાથે વિનય વસેલો છે પણ સાધુપુરુષ સન્માન સર્વત્ર પામે છે તેમાં નથી હોતી સ્વાર્થની સાધના કે નથી હોતી ભયની ભાવના. સદ્‌ગુણી પુરુષને દુનિયા ખરા હૃદયથી ચાહે છે જ્યારે બીજાઓને ભલે આદર પ્રયોજનને કારણે

સ્વામીજી જેલમાં ગયા હતા અને માનસિંહ ચઢ્ઢા પણ ગયો હતો. પણ સ્વામીજીના જેલ જવાના સમાચાર સાંભળતાં જ જનતામાં એક તોફાન મચી ગયું. જ્યારે માનસિંહને જેલમાં લઈ ગયા તે કોઈએ પણ વિરોધ ન કર્યો. આ સદ્‌ગુણની પૂજાની જ વાત છે સંપત્તિથી પણ સદ્‌ગુણની પ્રતિષ્ઠા મહાન છે.

તમારે રૂપ, સત્તા અને શોખ ભલે જોઈએ છે પણ કદી એમ વિચાર કર્યો કે જ્યાં સુધી સદાચાર ન આવે, ત્યાં સુધી મારે સત્તા નથી જોઈતી હૃદયમાં ઉદારતા ન આવે ત્યાં સુધી મારે સંપત્તિ નથી જોઈતી જ્યાં સુધી હૃદયમાં સહનશીલતા ઉપશાંતતા અને ક્ષમાશીલતા ન આવે ત્યાં સુધી મારે રૂપ નથી જોઈતું તેમ જ જ્યાં સુધી આંખોમાં સંયમ ન આવે,

ત્યા સુધી સૌંદર્ય પણુ માગે ન જોઈએ એ પણુ કદી નક્કી કર્યું છે કે કદાચ આ બધી યોગ્યતા આવ્યા વિના, આ બધા પદાર્થો મને મળગે, તો પણુ મને આનંદ નહિ થાય ?

બળમા સત્તાનો અહંકાર, માન અને વિજિગિષા (વિજયેચ્છા) છુપાયેલ છે. જ્યારે ગુણમા, સેવા, દયા, દાક્ષિણ્ય અને સૌજન્ય, છુપાયેલા છે એક વિચારકે ઠીક જ કહ્યુ છે કે રૂપને શુ જુઓ છો ? શીલને જુઓ કારણુ કે સારા કુળમા, ખરાબ માણુસો પણુ નીકળે છે અધ્યયનને નહિ, પ્રતિભાને જુઓ એમ એ સુધી ભણેલાઓ બે શબ્દો પણુ બોલી શકતા નથી, જ્યારે સાધારણુ ભણેલો માણુસ મેદાન મારી જાય છે મતલબ કે અધ્યયન કરતા પ્રતિભા વધારે કિંમતી છે તપને નહિ, સહનશીલતાને જુઓ મહિનાઓ સુધી તપ કર્યું. તપ કરીને કાયા દુર્બળ બની ગઈ પણુ કષાય દુર્બળ થયા કે નહિ તે જોવાનુ છે તે સિવાય આજે તો મોટે ભાગે તપોગુણુ અને તમોગુણુ બન્ને સાથે જ જોવા મળે છે

ઘણા લોકો કહે કે તપની સાથે તેજ તો આવે જ છે. તેજ તો આવશે જ કારણુ કે તપ જાતે જ એક તેજ છે પણુ એ તેજ સાત્ત્વિક હશે કે તામસિક ? તામસિક તેજ તો તપનુ દૂષણુ છે, તપના સત્ત્વને ખાઈ જનારુ છે તપને નહિ, પણુ તેની સહનશીલતાને જુઓ, કે તપની સાથે સમતા કેટલે અંશે આવી છે સાથે સાથે એક વાત બીજી પણુ કહી દઉં ભાષણુને નહિ, આચરણુને જુઓ. ક્ષમા ઉપર કલાકો સુધી પ્રવચન કર્યું, પણુ જરા કાંઈ ઇચ્છાથી વિરૂદ્ધ થયુ કે આખો લાલ થઈ ગઈ, સેવા ઉપર લાંબુ લચક ભાષણુ આપી દીધુ પણુ જ્યા સેવા સક્રિય રીતે કરવાની વાત આવી કે અગીયારા ગણી ગયા આ શુ કામનુ ? એ ભાષણુ શા કામનુ કે જેના ઉપર વક્તાને જ વિશ્વાસ નથી ? આ પોપટીયુ રટણુ નહિ તો બીજુ શુ ?

અત આપ સૌંદર્યના નહિ, સદ્ગુણુના ઉપાસક બનો સદ્ગુણુ, એવુ અત્તર છે કે જે તમારી પાસે હશે તો તમને તો સુવાસિત કરશે જ, પણુ તમારી આસપાસના બીજાઓને પણુ તે સૌરભ આપશે

તા ૩૦-૧૦-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા.

આજનું પ્રવચન કર્તવ્ય-પાલન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જીવનમાં તેજ વ્યક્તિ સફળતાને વરે છે કે જેણે પોતાના કર્તવ્યને પીછાણ્યું છે. આજનો માનવી પક્ષીની માફક આકાશમાં ઊડવા શીખ્યો છે. માછલીની જેમ પાણીમાં તરતાં શીખ્યો છે અને સર્પની જેમ પૃથ્વી પર દોડતાં શીખ્યો છે. એરોપ્લેન (વિમાન) પનડુબ્બી અને (ટ્રેન) વડે એણે જળ, થલ અને નભને માપી લીધાં છે.

વિજ્ઞાને માનવને આકાશમાં ઊડવાની કળા શીખવી છે પણ એ વિજ્ઞાને આ પૃથ્વી ઉપર માનવને જીવન જીવવાની કળા શીખવી છે ખરી કે નહીં! માનવીએ દૂરની વસ્તુનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે પરન્તુ એ પોતાની નિકટની વસ્તુઓને ભૂલી ગયો છે. એક વિદ્યાર્થી સામે નકશો ધરો અને પૂછો કે એમાં હિમાલય ક્યાં છે! વિદ્યાર્થી આંગળી ઉપાડી ઝટ બતાવશે કે આ રહ્યો હિમાલય. તમે એને ગંગા સિંધુ નદી માટે પૂછશો તો તે પણ બતાવશે. પણ જો એને પૂછશો કે તારા શિક્ષકનું ઘર ક્યાં છે તો એ આશ્ચર્યથી જોવા લાગશે. અર્થાત્ હિમાલયને ગંગા બતાવનાર વિદ્યાર્થી પોતાના શિક્ષકનું ઘર બતાવી શકશે નહીં. શિક્ષકનું ઘર નજીક છે કે હિમાલય! પણ આજના માનવીએ દૂરની વસ્તુ જોઈ છે નજીકની નહીં.

ઇતિહાસના વિદ્યાર્થીને પૂછશો કે સિકંદર ક્યારે મૃત્યુ પામ્યો! તો એ તમને તારીખ અને વર્ષ પણ બતાવશે પણ તમે એને પૂછશો કે તારા દાદા ક્યારે મૃત્યુ પામ્યા તો એ નહીં બતાવી શકે. એના દાદાને મર્યે વધુ સમય થયો કે સિકંદરને! આપણે દૂરસ્થિત વસ્તુને જોઈએ છીએ પણ આપણી જ નજીકની વસ્તુને ભૂલતાં જઈએ છીએ.

આજનો મનુષ્ય બધુ શીખ્યો છે પણ કર્તવ્ય–ફરજ–ને ભૂલ્યો છે. શુ હુ કર્તવ્યને પત્નીની ઉપમા આપી શકુ છુ ? પત્ની છાયાની જેમ પતિનુ અનુસરણ કરે છે સીતા રામની સાથે ચૌદ વર્ષ સુધી જગલમા ભટકી, જો કે વનવાસ તો રામને મળ્યો હતો, સીતાને નહી. પરતુ એણે દુ ખના દિવસોમા પણ પતિનો સગાથ ન છોડયો એમ કર્તવ્ય પણ પત્નીની જેમ માનવની પરિચર્યા કરે છે પરન્તુ આજનો યુગ છુટાછેડાનો છે પતિ–પત્નીને પરસ્પર ન બન્યુ તો છૂટાછેડા લઈ શકે છે પતિ–પત્નીને તજી શકે છે પણ શું કર્તવ્યને તજી આપણે જીવી શકીએ ખરા ? ના, એ કદી સભવ નથી કર્તવ્યની તુલના એક જ પ્રાણી સાથે કરી શકાય અને તે છે માતા. માતાનો સ્નેહ અને પ્યાર કદી શુષ્ક ન બની શકે અને આ સબધ પણ અભેદ્ય છે માતાને પુત્ર વચ્ચે જો ભયકર ઝઘડો થાય અને પુત્ર માતાને મારી નાખવાના સકલ્પ પર આવી જાય ત્યારે પણ એને જો એની માતા અગે પૂછવામા આવે તો એ માતાને માતા જ બતાવશે એમ કર્તવ્યનો સબધ મા–વત્ પવિત્ર છે માતાની જેમ એમા રક્ષણની સ્નેહભરી સદ્દકામના છે તેમ માતાની જેમ એના સબધમા સ્થાયીપણુ પણ છે। એટલે કર્તવ્યને આપણે છોડી શકીએ નહી એના વિના આપણે જીવી શકીએ નહી જીવનની ચમક–દમક તો એમા જ વસેલી છે

રામ નથી રામાયણમા, કૃષ્ણ નથી ગીતામા અને ભગવાન મહાવીર નથી ભગવતી સૂત્રમા, આ મહાપુરુષો તો વસે છે પોતપોતાના કર્તવ્યની સીમારેખમા એમને મહાપૌરુષના ગૌરવદાયી ચળકતા શિખરે આરુઢ કરાવનાર તો તેમનુ ‘કર્તવ્ય’ જ છે ફરજ–કર્તવ્યને બજાવતી વ્યક્તિના જીવનમા એ તેજ વહેતુ હોય છે કે જે વિશ્વના ઇતિહાસને બદલી શકે છે

ભારતીય એક કહેવત છે **‘सांप किसका बाप और अग्नि किसकी मा’** અગ્નિ કોઈની માતા થતી નથી એક બાળક જો એનો સ્પર્શ કરશે તો એ પણ દાઝશે અને વૃદ્ધ અડશે તો એને પણ એ અગ્નિ દઝાડશે જ તેમ પવિત્ર વિચારધારી માનવી પણ જો એને સ્પર્શ કરશે, તો એ પણ દાઝશે જ પરતુ ભારતીય સાહિત્ય કહે છે કે, આ નિયમમા પણ એક અપવાદ છે રામાયણના પાના ઉથલાવો ત્યા તમને અગ્નિ પણ માતા થતી જોવા મળશે સતી સાધ્વી સીતા માટે અગ્નિની જ્વાલા પણ પાણી બની જાય છે જે કર્તવ્યની જીવિત મૂર્તિ છે એમને માટે અગ્નિ પણ પાણી બની શકે છે અને સાપ પણ બાપ બની શકે છે.

જે વ્યક્તિને પોતાના કર્તવ્યનું ભાન નથી એ મનુષ્ય સમાજમાં રહેવા છતાં પશુ સમાન છે અને જે પશુએ કર્તવ્યને જાણી લીધું છે તે પશુ સમાજમાં રહેતો હોવા છતાં માનવ સમાન છે જટાયુ પક્ષી હોવા છતાં પણ રામાયણનાં પૃષ્ઠોમાં અમર થઈ ગયો. કારણ કે એણે એક નારીના રક્ષણ કાજે પોતાના પ્રાણ ખપાવી દીધા હતા. એક રાક્ષસના હાથે પડેલી સતીને બચાવવા સારુ એ લડ્યો. એ રાક્ષસી શક્તિ સામે તે નિઃશસ્ત્ર વૃદ્ધ એક પક્ષી હતો પણ કર્તવ્યની પ્રેરણા એનામાં જોશ પૂરી રહી હતી. રાવણના હાથે એ મરાયો સ્થૂળ દૃષ્ટિમાં તો એ મરાયો પણ જીવનના કર્તવ્ય-ક્ષેત્રમાં એ સર્વદા માટે અમર જ રહેશે. એટલે જેણે કર્તવ્યને ઓળખ્યું છે તે પશુ-જગતમાં રહેવા છતાં પશુતાથી ઉપર ઊઠ્યો છે અને જેણે માનવ-જીવનમાં કર્તવ્યના દર્શન કર્યાં છે તે મહા-માનવ છે

વિશાળ-કાય ગ્રંથોને વાંચીને પણ જેણે કર્તવ્યનો પાઠ વાંચ્યો નથી તે જાગતા છતાં સૂતેલો છે પગ હોવા છતાં પંગુ છે કાન હોવા છતાં બહેરો છે આંખો હોવા છતાં સૂરદાસ છે

હવે આપણે વિચારીએ, કર્તવ્ય શું છે ? એમ તો કર્તવ્યની સેંકડો વ્યાખ્યાઓ છે માનવીનું પ્રત્યેક ઉચિત-સારું-કાર્ય કર્તવ્યની અંદર આવી જાય છે પણ એ પરિભાષાઓમાં કર્તવ્યનું સાચું રૂપ શોધવું મુશ્કેલ છે. એક નાની એવી પરિભાષામાં સંસ્કૃતના એક કવિએ બતાવી છે

“आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत्” ॥

જે વસ્તુ આપણા મનને માટે પ્રતિકૂળ છે તે બીજાઓ માટે પણ આપણે વ્યવહારમાં ન લાવીએ. આ છે કર્તવ્યની સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા આ અંગે આપણે જરા વિસ્તારપૂર્વક વિચારીએ. કર્તવ્ય તે છે કે આપણે બીજાઓ સાથે તેવો જ વ્યવહાર કરીએ જેવો કે આપણે બીજાની પાસેથી અપેક્ષા રાખીએ છીએ. બીજાઓ પાસેથી જો આપણે સરળ-સત્ય વ્યવહારની આશા રાખીએ છીએ તો ત્યારે આપણી પણ એ ફરજ છે કે આપણે પણ તેવો જ નિષ્કપટ વ્યવહાર તેમની જોડે રાખીએ. કારણ કે જે તમારા માટે અનિષ્ટ છે તે બીજાઓ માટે પણ અનિષ્ટ છે તમે જો કડુ-ખારું પાણી પી શકતા નથી તેમ બીજો પણ નહીં પી શકે કોઈ આપણને ગાળી ગલોચ કરે તો એ આપણને બૂરી લાગે છે તેમ ગાળી-ગલોચ બીજાને માટે ભલી કે હોઈ શકે !

કર્તવ્યની સીધી-સાદી વ્યાખ્યા એ છે કે જે વસ્તુ તમને ખરાબ જણાય છે તેનો બીજાને માટે પ્રયોગ ન કરો કારણ કે જેમ તમારા આત્મામા જ્યોતિ ઝળકી રહી છે તેમ દરેક માનવીમા તેવી જ આત્મ-જ્યોતિ ઝળકી રહી છે જીવનની પ્રથમ આવશ્યકતા છે માનવ કર્તવ્ય-ફરજનું જ્ઞાન મેળવે કર્તવ્યની મૂર્તિઓ તે સદૈવ પ્રસન્ન ચિત્ત રહે છે ફરજ બજાવનાર વ્યક્તિ કોઈ પણ ક્ષેત્રમા કામ કરવા જાય તો દુનિયાની કોઈ તાકાત એનો વિરોધ નહી કરે સૂર્ય અથવા ચન્દ્રનો કોઈએ વિરોધ કર્યો છે વારુ ? નહી. કારણ એ અવિરામ ગતિએ પોતાના કર્તવ્ય-પાલનમા નિમગ્ન છે. તેવી જ રીતે પૃથ્વી, વાયુ, જલ અને અગ્નિ બધા પોતપોતાની ફરજમા રત છે. માટે જ તો દુનિયાના ખૂણે-ખૂણે એમનુ સ્વાગત થાય છે

જેઓ કર્તવ્ય-વિમુખ બન્યા છે, જેમણે કર્તવ્યને જોયો-જાણ્યો નથી અથવા જોયા-જાણ્યા છતા એના પરિપાલન વખતે ભાગેડુ વૃત્તિ અપનાવી છે, એવી વ્યક્તિઓના ચિહ્ન પણ તમને ક્યાય શોધ્યો નહી જડે પછી ભલેને તમે હાથમા ફાનસ લઈ દુનિયાનો ખૂણે-ખૂણો શોધી કાઢો રાવણ પાસે વિશાળ વૈભવ હતો લાખુ-પહોળુ સામ્રાજ્ય હતુ સ્વર્ણમયી નગરી લકા પર એનુ રાજ હતુ પણ આજે જો તમે એના વૈભવની નિશાનીઓ ખોળવા જશો તો તમને શુ મળશે ? અરે, એની સોનાની લકા તો એની આખોની સામે જ રાખ બની ગઇ હતી. પણ એના ઈતિહાસની કાળી રેખાઓ આજે પણ ધોવાઈ શકી નથી હજારો વર્ષ વીત્યા પણ જનસમુદાયના મનની ઘૃણા સમાપ્ત થઈ નથી

એક પ્રશ્ન પૂછી લઉ ? સભ્યતાનો એક નિયમ છે કે બે વ્યક્તિઓની લડાઈમા ત્રીજાએ હસ્તક્ષેપ ન કરવો જોઈએ અને કેટલીક વખતે તમે પણ કહેતા હો છો કે બીજાઓની ખટપટમા-લડાઈમા આપણે શા માટે વચ્ચે પડવુ ! વાત તો ઠીક છે તો પછી રામ ને રાવણની લડાઈમા તમે શા માટે પડો છો ? રાવણ રામની સીતાને હરી ગયો તેમા તમારુ તો કાઇ નુકસાન થયુ નથી, તો પછી તમારે મન એના પ્રતિ આટલો બધો આક્રોશ અને તિરસ્કાર શા માટે છે ? શા માટે દર વર્ષે રાવણનુ પૂતળુ બનાવી જલાવો છો ? કહેવુ પડશે કે એ રાવણની નહી પણ કર્તવ્ય-વિમુખતાની લડાઈ છે. જેણે પોતાના કર્તવ્યનો પરિત્યાગ કર્યો છે અને જે દુરાચારને પથે અગ્રેસર થયો છે તેના પ્રત્યે, તેના નામ પ્રત્યે જનતામા યુગ-યુગ સુધી તિરસ્કાર જ રહે છે

કર્તવ્ય-પાલનમાં મનોબળ

કર્તવ્ય પાલન માટે સુદૃઢ મનોબળની જરૂર છે. ઘણી વ્યક્તિઓ પોતાના કર્તવ્યને જાણે છે પરંતુ કર્તવ્યનું ક્ષેત્ર જ્યારે સામે આવે છે અને કસોટીનો વખત હોય છે ત્યારે તેઓ કર્તવ્ય-મેદાનમાંથી નાસી છૂટે છે. ભારતીય પૌરાણિક યુગનો એ ચમકતો તારો હરિશ્ચંદ્ર કર્તવ્યની સજીવ મૂર્તિ છે. કર્તવ્યના રક્ષણ કાજે એણે પોતાના વિશાળ સામ્રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો. પત્ની તારાને તજી અને ફૂલસમા નાનકડા બાળકને પણ તજ્યો. એક દિન એવો પણ સમય આવે છે કે જ્યારે હરિશ્ચંદ્રને કર્તવ્ય-કસોટી પર ચઢવું પડે છે.

કિશોર રોહિત ઉદ્યાનમાં ફૂલ ચૂંટવા જાય છે અને ભયંકર નાગ એ નાના બાળના પગને અચાનક ડંસે છે. એના બાળ-સાથીઓ દોડી જઈ એની માતા તારાને આ ખબર પહોંચાડે છે. પુત્ર-વિયોગના સમાચાર તારા માટે વજ્રાઘાત બને છે. એ ઉદ્યાનમાં આવે છે. રોહિતના શબને જોઈ માતાનું હૃદય રડી ઊઠે છે. આંખોમાંથી ચોધાર પાણી વહી રહ્યાં. તો હૃદય હજાર ધારાઓમાં રડ્યું. પણ એ શબને ઢાંકવા માટે કફનનો એક ટુકડો પણ એની પાસે નહોતો. આખી સાડીના ટુકડામાં પોતાના બાળને લઈ સ્મશાને જાય છે. બળતી અન્ત્યેષ્ટિ ક્રિયા માટે જ્યાં લાકડાં ભેગાં કરવા જાય છે કે પાછળથી આવી કોઈએ એને રોકી. "પહેલાં ભાડાનો વેરો ચૂકવવો પડશે પછી જ સંસ્કાર ક્રિયા કરી શકશે." તારાએ એક ક્ષણ સામે જોયું. મધ્ય રાતના ઘનઘોર અંધકારમાં એક પુરુષ સામે ઊભો હતો. કરુણ સ્વરમાં એણે જવાબ વાળ્યો : "તમારી પાસે એક માતાનું હૃદય હોત તો તમને મારી હૃદય-વ્યથાનો અનુભવ થાત. મારા કાળજાનો આ ટુકડો જમીન પર પડ્યો છે. એના શબને ઢાંકવા સારુ પૂરું કફન પણ નથી. પણ એક દા'ડો એના પણ ભાગ્ય ચમકતાં હતાં. રાજમહેલમાં જ રમ્યો, સોનાના પારણિયે ઝૂલ્યો કે જ્યારે એના પિતાનું ભાગ્ય સૂર્યની જેમ ચમકતું હતું. પણ કોને ખબર હતી કે આ સૂર્ય-કુળના રાજકુમારને કફનનો ટુકડો પણ આજે નસીબમાં નહીં હોય !" સામે ઊભેલ વ્યક્તિએ પૂછ્યું :

"પ્રભુ ! તારું નામ તારા છે !"

"અને તમે સૂર્યવંશના સમ્રાટ હરિશ્ચંદ્ર !" તારાએ વળતો પ્રશ્ન કર્યો અને તે જ વખતે વીજળી આકાશમાં ચમકી. બંનેએ એકબીજાને જોયાં. વર્ષોથી વિખૂટાં પડેલાં બે આત્મા મળ્યાં પણ કેવી કરુણ પળોએ !

સામે પુત્રનુ મડદુ જોયુ ત્યાં તો હરિશ્ચંદ્રનુ દિલ દ્રવી ગયુ. ગળતા અવાજે એ બોલ્યો. "દેવી મારુ હૃદય તૂટતુ જાય છે પણ કર્તવ્ય મારી સામે છે હુ મારા અધિકારની વસ્તુને છોડી શકુ, પણ આ મારા સ્વામીના અધિકારનો પ્રશ્ન છે. એને હુ છોડી શકતો નથી."

આ છે સુદૃઢ મનોબળ, જેના વડે વિપત્તિની ભીષણ ક્ષણોમા પણ હરિશ્ચંદ્ર પોતાની ફરજને ભૂલી શકયો નહિ કર્તવ્ય-નિષ્ઠ પુરુષ અન્ય ક્ષણોમા કુસુમની જેમ કોમળ હોય છે પણ કર્તવ્યનિષ્ઠ વ્યકિત માટે કર્તવ્યનુ મૂલ્ય હોય છે, પ્રાણોનુ નહી. એક વખતે થોડાક વહાણો આટલાટિક મહાસાગર ઓળગી રહ્યા હતા જ્યારે બરમદા દ્વીપની સમીપે પહોચ્યા ત્યા સમુદ્રમાં તોફાન ચડી આવ્યુ. એમાનુ એક વહાણ ડૂબવા લાગ્યુ. એટલે રક્ષણ માટે નાની આગબોટો પણ આવી ગઈ પરંતુ આગબોટો ઓછી હતી અને યાત્રીઓ વધુ હતા વહાણના ૩૫ કાર્યકર્તાઓએ નિશ્ચય કર્યો કે જ્યા સુધી યાત્રીઓના પ્રાણોનુ રક્ષણ ન થાય ત્યા સુધી અમે આગબોટમા નહી બેસીએ

કર્તવ્યમા પણ એક આનંદ છે પરંતુ એ આનંદનો અનુભવ તો કર્તવ્ય-પાલન કરનાર જ લઈ શકે છે એક મજૂર બાર આનાનુ કામ કરીને સુખની નિદ્રા લઈ શકે છે એક વૈદ અથવા ડોકટરની પાસે જ્યારે રોગી જાય છે અને એ ઔષધિ વડે એની ચિકિત્સા કરે છે. અને રોગીને સ્વાસ્થ્ય લાભ મળતો જુએ છે ત્યારે એના-ડોકટરના મનને એક જાતનો આનંદ મળે છે એક આચાર્યનો શિષ્ય જ્યારે વિદ્યામા પારગત બને છે ત્યારે એ આચાર્યનુ મન પ્રફુલ્લિત બને છે પાણીમા ડુબતાને બચાવી લઈને તરવૈયો પોતાને ધન્ય માને છે આ આનંદ બહાર શોધ્યો જડશે નહી કારણ કે કર્તવ્યની પરિનિષ્ઠામા જ એ રહેલો છે જીવનની સફળતા ફરજ બજાવવામા જ રહેલી છે એક કવિએ કહ્યુ પણ છે કે -

सफल उन्हीं का जीवन है, जो निज कर्त्तव्य निभाते है ।
ऐसे तो पशु-सम जीकर के, लाखों नर मर जाते है ॥

જીવનની સુરભિ-સુગધ કર્તવ્ય-પાલનમા છે કર્તવ્ય-વિહીન જિન્દગી તો પશુ-જિન્દગી છે, કે જેની ચારેય બાજુ મડદાલ નિરાશા છવાઈ રહે છે કર્તવ્ય-નિષ્ઠ પુરુષ મહેકતા ગુલાબ કાટાથી ભરેલી ડાળ પર પણ મલકતો હોય છે કર્તવ્ય-નિષ્ઠ માનવી કષ્ટમય કાટામાં પણ પોતાની મલક છોડતો નથી ગુલાબ ખીલે છે નિર્જન વનમા એ મહેકે છે અને એવી અપેક્ષા

નથી હોતી કે એની સુગંધ-ખુશબુનો આનંદ કોઈ લઈ રહ્યું છે કે નહીં કોઈ એની સ્તુતિના ગીતો લખી રહ્યું છે કે નહીં ? તેમ કર્તવ્ય-નિષ્ઠ વ્યક્તિ સાવ એકાન્તમાં પણ પોતાના કર્તવ્યનું પાલન તેવી જ દક્ષતા ને મસ્તીથી કરતી હોય છે જેવી કે હજારો માનવીઓ વચ્ચે એ કરતી હોય છે. એને એની ચિંતા નથી કે સ્તુતિ-પ્રશંસાની પુષ્પમાળા એના ગળે પડે કે નિંદા કરવા ચૂંટા એને ઉતારવા પડે.

જે દેશની દરેક દરેક વ્યક્તિ પોત-પોતાના કર્તવ્યનું ભાન રાખે છે અને એનું સાથે જ પરિપાલન કરે છે તો એ દેશ કેટલો ભાગ્યશાળી હશે, એની તમે કલ્પના પણ નહીં કરી શકો. તમે કોઈ પણ સ્થળે રહો કોઈ હોદ્દા-પદ પર રહો તમે ઓફિસર બનો અથવા મિનિસ્ટર-પ્રધાન બનો, ઊંચામાં ઊંચી ખુરશીએ તમે બેસો પણ તમે પોતાને તો ન જ ભૂલો. તમારી કર્તવ્ય-નિષ્ઠા ધ્રુવ-તારાની જેમ તમારો પથનિર્દેશ કરતી રહેશે.

નાગરિક જો પોતાના નાગરિકતાના કર્તવ્યોને બરાબર બજાવે અને પોતાની મર્યાદાનું ધ્યાન રાખતો રહે તો હું માનું છું કે નગરની અર્ધી-અડધી અસુવિધાઓ એક દિવસમાં જ સમાપ્ત થઈ શકે છે. એક વેપારી છે તો એણે વેપારમાં પોતાના કર્તવ્યને યાદ રાખવું જોઈએ. ગ્રાહક પ્રત્યે ઈમાનદારીને ખોવી ગુમાવવી ન જોઈએ. નાણાંના વટોળમાં ગ્રાહકનું શોષણ ન કરવું જોઈએ. એનું ફળ તેઓ જરૂર આસ્વાદે પણ એના મૂળને ઠેસ ન જ ઉખેડે. વેપારીએ એ ખ્યાલમાં રાખવું જોઈએ કે ગ્રાહકના દિલમાંથી એના પ્રત્યેનો વિશ્વાસ ઊઠી ન જાય. સાથે જ એ વિશ્વાસને લીધે વેપારીએ એનો અનુચિત ગેરલાભ પણ ન લેવો જોઈએ.

વસ્તુના ઉચિત-યોગ્ય વિનિમય (લેવડ-દેવડ) ની જવાબદારી વેપારી-વર્ગ ઉપર છે સાથે જ એના પર પ્રજાના સ્વાસ્થ્ય આરોગ્યની જવાબદારી પણ આવી જાય છે. વસ્તુના વિનિમય વખતે વેપારીના મગજમાં જો વધુ પ્રલોભથી લોભ અને ખાદ્ય પદાર્થોમાં અનુચિત મિશ્રણ-મિલાવટ કરે છે અને અખાદ્ય વસ્તુઓને સારા-સુંદર લેબલો લગાવી વેચે છે તો સમજવું જોઈએ કે એણે પોતાનું વ્યાપારિક કર્તવ્ય નિભાવ્યું નથી અને પરિણામ એ આવશે કે ભળતી વસ્તુ જનતાના પેટમાં જશે અને સ્વાસ્થ્ય-ધન નષ્ટ થશે. આ એક જાતની મોટી હિંસા છે અહિંસાના ઉપાસક આ હિંસા કરવી પણ કઈ રીતે કરી શકે ખરા !

એક વ્યક્તિ ડૉક્ટરના પદે છે રોગી પ્રત્યે ઈમાનદાર રહેવું એ એનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે કોના ચક્કરમા–લોભમા જો એ રોગને લબાવે છે તો સમજવું જોઈએ કે, એ રોગી સાથે અન્યાય કરી રહ્યો છે કોઈ વકીલ હોય તો એનાં પણ કર્તવ્યો છે અસત્યના પક્ષની પુષ્ટિ ન કરે, કાયદાની ગૂચવણોમા એ ન્યાયને અટપટાવે નહી ન્યાયના રક્ષણની જવાબદારી વકીલો ઉપર છે પરન્તુ વાદીના ચમકારામાં એના હાથે ન્યાયની હત્યા જ વધુ થતી હોય છે પણ એણે એની જવાબદારીમાંથી દૂર નાસી જવુ ન જોઈએ

એક મત્રી અને નેતા પ્રજા–હિતને દષ્ટિમા રાખી દેશની પ્રગતિ સાધે કારણ કે પ્રજાએ દેશનુ ભાગ્ય–ઘડતર એમના હાથોમા સોપ્યુ છે નેતા જો પાછો પડે છે તો સારો ય દેશ પાછો પડશે માટે એના ઉપર ઘણી જવાબદારીઓ છે સાવધાની સાથે એને નભાવીને ચાલવુ પડશે એણે ઘર ભરવાની નીતિથી દૂર રહેવુ જોઈએ પોતાના હિતને કોટિ-કોટિ પ્રજાના હિતમાં મેળવીને જ અગ્રગામી બનવુ પડશે અને ત્યારે જ એ પોતાના કર્તવ્યનું ઠીક–ઠીક પાલન કરી શકશે

કોઈ જો માલિક હોય તો એણે પોતાના આશરા હેઠળ રહેનારાઓના હિતની પૂરેપૂરી સભાળ અને સરક્ષણ રાખવુ જોઈએ વિનિમયના ક્ષેત્રમા ઈમાનદારીની નીતિ અપનાવશે તો જ એ પોતાની ફરજ બજાવી શકશે

હવે આપણે પારિવારિક કર્તવ્ય અગે વિચાર કરીએ એક પરિવારમા માતા હોય છે, પિતા પણ હોય છે અને પુત્ર પણ હોય છે જ્યારે પુત્રના લગ્ન થાય છે ત્યારે પત્ની રૂપે એક નારી ઘરમા પ્રવેશ કરે છે અને ત્યારે માતા સાસુ બને છે

પરિવારના પ્રત્યેક સભ્ય પાછળ કઈક કર્તવ્યો રહેલા છે પરિવારનો દરેક સદસ્ય જો પોતપોતાના કર્તવ્યનું બરાબર પાલન કરે તો એ પરિવારમા કદી અશાતિની ચિનગારી ફૂટતી નથી એ ઘરમા કદી કલહ પ્રવેશ નહીં કરી શકે પ્રત્યેક કર્તવ્યનિષ્ઠ પરિવારમા પ્રેમની ગગા વહે છે

હવે આપણે પરિવારના પ્રત્યેક સભ્યના શા શા કર્તવ્યો છે તે અગે વિસ્તારથી વિચારીએ એક પરિવારના સદસ્યોમા પહેલુ સ્થાન આવે છે માતાનુ "એક શિક્ષિત માતા સો શિક્ષકોની ગરજ સારે છે" કારણ કે બાળક સૌથી વધુ અનુકરણ માતાના જીવનનુ કરે છે માતાના જીવનમા જો ઉદારતા હશે તો એ સસ્કાર પુત્રના જીવનમા પણ જરૂર ઊતરશે જ માતામા

જો કૃપણતા હશે તો બાળક પણ વિશેષરૂપે લોભી જ નીકળશે. માતાનું એ કર્તવ્ય છે કે બાળકને વીર બનાવે. એનામાં ઉદારતાના સંસ્કારો સીંચે. પુત્રને કાયર બનાવનાર માતા પોતાના બાળકનું સૌથી મોટું અહિત કરે છે.

માતાનું કર્તવ્ય શીખવું હોય તો મદાલસાનો દાખલો લ્યો કે જેણે પુત્રોમાં વૈરાગ્યના એ સંસ્કારો સીંચ્યા કે મોટા થતાં એના પુત્રો વિરક્ત તત્ત્વવેત્તા સંત બન્યા. આજની માતાઓ પોતાના પુત્રને સંત ન બનાવે તો તેની કશી ચિંતા નથી પણ ઓછામાં ઓછું એને વિશાળ હૃદયી માનવ તો જરૂર બનાવે.

પરિવારમાં પિતાનું સ્થાન પણ સર્વોપરિ છે. એ પરિવારનો વડા મુખી છે. પુત્રની કેળવણીનો ભાર ને જવાબદારી એના પર જ છે. પૈસા બચાવવાના વિચારથી જો એ પુત્રને કેળવણીથી વંચિત રાખે છે તો એ કર્તવ્ય-પાલક કહી શકાય નહીં. પિતાનું એ કર્તવ્ય છે કે પોતાના પુત્રને વિદ્વાનોની પહેલી હરોળમાં બેસવા લાયક બનાવે. પિતાનું કર્તવ્ય શીખવું હોય તો એપિક્ટેટસનો દાખલો લ્યો કે જેણે પોતાના પુત્ર પ્રત્યે કેટલું વાત્સલ્ય રેડ્યું. પોતાના નાના પુત્રના અભ્યાસનું ઝેર ચૂસી ચૂસી નાખ્યું. માતા-પિતા પોતાનાં બાળકોને મનોરંજનનું સાધન ન માને. મને ત્યારે બહુ દુઃખ થાય છે કે જ્યારે માતા-પિતા મનોરંજન ખાતર પોતાના માસૂમ નાનાં બાળકોને લગ્નની વાત પૂછ્યા કરે છે. બાળક જ્યારે પોતાની તોતડી ભાષામાં કંઈક બોલી નાખે છે ત્યારે મા ને બાપ બન્ને હસી પડે છે. પરંતુ આ બે ઘડીની હસી બાળકના બ્રહ્મચર્યના પાયાને પણ નબળો બનાવી દે છે.

પરિવારના સંબંધોમાં પતિ અને પત્નીનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. એમનાં પણ કંઈક કર્તવ્યો છે. પત્ની ફક્ત ઘરમાં રોટલા ઘડવા સારુ જ આવી નથી. એ ઘરની સ્વામિની છે. ઘરની આબરુ રાખવી એના હાથમાં છે. ઘરને સ્વર્ગમાં ફેરવી નાખવું એ પણ એના હાથમાં છે તેમ સ્વર્ગીય ઘરને નરકાગાર બનાવવાનું પણ એના જ હાથમાં છે. પણ પત્ની બનવી નારીઓને હું કહીશ કે તમે જો બનાવી શકો તો ઘરને સ્વર્ગ બનાવો, પ્રેમની એવી ગંગા વહાવો કે જેમાં બધા દ્વેષ, ઈર્ષ્યા અને કલહ-કંકાસ વિદાય લ્યે.

ઘરની સુવ્યવસ્થા સિવાય સ્ત્રી માટે બીજાં પણ કર્તવ્યો છે. જો એ કોઈ વકીલની પત્ની હોય તો તેણે એ જોવું જોઈએ કે એનો પતિ ક્યાંક જૂઠ કેસો તો લેતો નથી ને! કોના લોભે ક્યાંક ન્યાયનું તો ખૂન કરતો નથી ને? ચાંદીના ખણખણાટમાં કોઈ બન્યું તો શું અન્યાયમાં-અનીતિમાં

મૂકાતો તો નથીને? મારી નાઈલોનની સાડી બદલ પેલી બાજુ તો કોઈ મારી જ બહેન ઉઘાડી થતી નથી ને?

કોઈ બહેન જો કોઈ વેપારીની પત્ની હોય તો એણે જોવું જોઈએ કે એનો શાહુકાર પતિ હજારો ખેડૂતોને લુંટી જે એના માટે સોનાનો નેકલેસ લાવે તો એણે એ પહેરવો ન જોઈએ ગરીબોના મોંએથી કોળીઓ ઝૂંટવીને જે આપણા રસોડે પકવાનો પકાવાય છે તો એ આપણા માટે વિષવત્ લેખાવું જોઈએ મારી માતાઓ બરફીનો કકડો મુખમા મૂકતા પહેલા શું કદી તમે આમ વિચાર્યું હતું ખરું? સારાયે દા'ડો સજાવટ પાછળ રહેવું એ તમને શોભતું નથી બ્રાહ્મી, સુંદરી, સીતા અને સાવિત્રીને તમારે તમારા આદર્શ તરીકે ગણવા જોઈએ તમારી વિચારશક્તિમા અભિવૃદ્ધિ થવી જોઈએ ઘરની ચાર દીવાલોમા કેદ રહી જીવન વિતાવવું એ બ્રાહ્મી અને સુંદરીનાં સંતાન માટે શોભાયમાન નથી

તો તમે પૈસાને નહી પણ પૈસાના આગમનદ્વાર ભણી જુઓ આવતી લક્ષ્મી, પૈસો, પ્રમાણિકતા-પૂર્વક તમારા ઘેર આવે છે કે અપ્રામાણિકતા-પૂર્વક? પ્રામાણિકતાની સાથે આવતા પૈસાનો તમે જરૂર સદુપયોગ કરો, પણ જો એ પૈસા અયોગ્ય રીતે તમારા ઘરમા પ્રવેશતા હોય તો એને માટે તમે તમારા દ્વાર બંધ કરી દો.

વેપારીઓની પત્નીઓની સાથે-સાથે મીલ-માલિકોની પત્નીઓને પણ હું કંઈક કહીશ તમે વિચારો-તમારે ઘેર ચમકતી-દમકતી મોટરો આવે છે પણ તમે જરા જુઓ કે આ મોટરો મજૂરોનું શોષણ કરીને તો આવતી નથી ને? ગરીબોની કાળી મહેનતની કમાણીમાથી ઝૂંટાઈને ઘરમા લક્ષ્મીના ઢગ થાય છે તો તમે એનો વિરોધ કરો તમે સાફ કહી દો કે મોટરો નહીં હશે તો અમે પગે ચાલીશું-ચાલી શકીએ છીએ અમારા આરાધ્ય દેવ અરિહંત પણ પગપાળા ચાલતા હતા અને અમારા ગુરુ પણ પગપાળા જ ચાલે છે એટલે અમને પગે ચાલતા શરમ આવતી નથી-આવશે નહીં, પણ અમારી ગરીબ બહેનોનું થતું શોષણ અમે સહન કરી શકતી નથી બહેનોની જાગૃત વિચાર-શક્તિ દેશમા ચાલતા અન્યાય અને શોષણને રોકી શકે છે. આથી ઘરમા ક્રાંતિ આવશે

સાથે જ સ્ત્રીઓને ઘર ચલાવવાની કળા પણ આવડવી જોઈએ પતિની આવકને અનુરૂપ જ ખર્ચ થવું જોઈએ નહીંતર બિચારો પતિ મહિને રૂા ૧૫૦ કમાતો હોય અને પત્ની રૂા ૭૫ની સાડી માટે લડે તો એ ઘરમા

અશાંતિ જ સ્થાન લેશે. ઘરની ઘણી-ખરી આવક સ્ત્રીઓને ફેશનેબલ પ્રસાધનો જુટવવા પાછળ સમાપ્ત થઈ જાય છે.

ચીનના ઘણા યુવકો અવિવાહિત રહેવા લાગ્યા ત્યારે એક વ્યક્તિએ એમને એનું કારણ પૂછ્યું. એક યુવક બોલ્યો કે અમારી પાસે એટલા પૈસા નથી કે અમે પત્ની માટે એની ઇચ્છિત ફેશનેબલ સાધનો જુટાવી શકીએ. આ ફેશનની બલાથી તંગ આવીને અમે વિવાહ કરવાનો વિચાર જ માંડી વાળ્યો. અને એમ કરીને અમે ઘરમાં રોજબરોજ થતા સંઘર્ષોથી મુક્ત બન્યા છીએ.

તો નારી જ્યારે ફેશનની ગુલામડી બને છે ત્યારે પુરુષ માટે એ એક અપરૂપ બની જાય છે. ભારતીય નારીએ તો સાદાઈનો શણગાર અપનાવવો જોઈએ. શિવનાથ શાસ્ત્રી એક બહુ મોટા પંડિત થઈ ગયા. સરસ્વતી એમના ઉપર પ્રસન્ન બની હતી, પરન્તુ લક્ષ્મી રૂઠ હતી. જીવનની જરૂરિયાતનાં સાધનો પણ તેઓ સરળતાપૂર્વક જુટાવી શકતા નહોતા. નાણાંના અભાવે અરીસા જેવી નાની-શી વસ્તુ પણ તેઓ વસાવી શક્યા નહોતા. એક દિવસ એમની પત્ની વાળ ઓળવા બેઠી. સામે પાણી ભરેલી કૂંડી રાખેલી હતી. એમાં પ્રતિબિંબ પડતું હતું અને એના વડે એ વાળ ઓળી રહી હતી. શાસ્ત્રીજીએ જોયું તો વિદુષી પત્નીની સાદાઈ-પ્રિયતા ઉપર મુગ્ધ થઈ ગયા. શું મારી માતાઓ આ વાતથી કાંઈ શીખશે ! જ્યાં સાદાઈ છે ત્યાં સંયમ છે. ફેશનનાં ખર્ચાળ સાધનોને તજી તમે સાદાઈ અપનાવશો તો ઘર મંગળમય બની શકશે.

પત્નીનાં કર્તવ્યનું વિશ્લેષણ કરતાં હું ઘણું કહી ગયો. પત્નીનાં કર્તવ્યો છે તેમ પતિ માટે પણ કર્તવ્યો છે. કર્તવ્યોની બધી જ જવાબદારી એકલી (સ્ત્રીઓની) નથી. એમાં મોટો ભાગ તમારો પણ છે. પતિએ વિચારવું જોઈએ કે મારી વૃત્તિ-ભાવનાથી પત્નીને આંસુડાં સારવાનો વખત તો આવતો નથી ને ! એણે મારા માટે પોતાના પિતાનું ઘર છોડ્યું છે, માતાનો મમતાભર્યો ખોળો છોડ્યો છે, ભાઈનો પવિત્ર પ્રેમ મારા ખાતર છોડ્યો છે. મારે મારા જીવનથી એના હિતને ઠેસ પહોંચવી ન જોઈએ.

ભારતીય નારી ત્યાગ ને સેવાની મૂર્તિ છે. જીવિત શરીર અને પ્રેમ રાખનારી સ્ત્રીઓ તો સર્વત્ર મળશે પણ મૃત્યુ પછી પણ પ્રેમની જ્યોત જલતી રાખનાર સ્ત્રીઓ દુનિયાના બીજા કોઈપણ ભાગમાં તમને જોવા નહીં મળે. ભારતનો ઇતિહાસ બતાવે છે કે હજારો સ્ત્રીઓ પતિના નામે સતી થઈ ગઈ.

પણ એક વાત પૂછું ? પતિ પાછળ મરનાર સ્ત્રીઓનાં નામ ઇતિહાસમાં તો આજે પણ મળે છે પરન્તુ પત્ની પાછળ મરનાર પતિ કેટલા છે ? કહેવું પડશે કે સ્ત્રીઓએ પ્રાણાર્પણ કરી પ્રેમને ટકાવ્યો છે જ્યારે પુરુષોએ તો સ્ત્રીઓ સાથે કપટ જ કર્યું છે

પતિનુ કર્તવ્ય શીખવુ છે તો પવનજયને અનુસરવો પડશે. દુર્ભાગ્યે પવનજયને અંજનાના શીલ પ્રત્યે ખોટી શંકા થઈ આવી હતી અને એ બાર વર્ષ સુધી અંજના સાથે બોલ્યો નહી પણ યાદ કરો કે પવનકુમાર એક રાજકુમાર હતો એ ઇચ્છે તો દસ રાજકુમારીઓ સાથે વિવાહ કરી શકત, પણ એને બીજુ લગ્ન સ્વીકાર્યું નહોતુ આ છે પતિનુ કર્તવ્ય

અને જુઓ જૈન કથા–સાહિત્યમા ચમકતી દંપતી વિજયકુમાર ને વિજ્યાકુમારીને ઇતિહાસના કોઈ પાને આવી જોડી શોધ્યે નહી જડે પ્રથમ પરિચય વખતની એ પહેલી ઘડી કેટલી પવિત્ર છે કે જ્યારે વિજયકુમાર કહે છે 'મારે શુક્લપક્ષનુ બ્રહ્મચર્ય–વ્રત છે,' અને ત્યારે જ વિજ્યાકુમારી પણ બોલી 'મારે વદ (કૃષ્ણ) પક્ષનુ વ્રત છે' આ સાંભળી વિજયકુમાર કહે છે 'આ તો વધુ પ્રસન્નતાની વાત છે શું ભાઈ–બ્હેનના પ્રેમમાં ઓછી મધુરતા છે?' વિજ્યા બોલી 'દેવ, કુળપરંપરા કેમ ચાલશે? તમે બીજા લગ્ન કરી લો" આ સાભળી વિજયકુમારે જે જવાબ આપ્યો તે હજારો વર્ષ વીત્યા છતા ભૂલાયો નથી એણે જવાબ આપ્યો "તો પુત્રપરંપરાના આધારે કોણ અમર થઈ શક્યુ છે, દેવી? અને જો એક સ્ત્રી બ્રહ્મચારિણી બનીને રહી શકે છે તો શુ પુરુષ આટલુ પણ ન નિભાવી શકે?" આ છે આદર્શ દાંપત્યજીવન।

આ સિવાય પારિવારિક જીવનના અન્ય સબધો, ભાઈ, બ્હેન, પિતા, પુત્ર, સાસુ, વહુ એમનાં પણ કર્તવ્યો છે પણ ઘડિયાળ હવે વધુ બોલવા સ્વીકૃતી આપતી નથી તેથી પછી ક્યારેક અવસર મળ્યે આપણે આ વિષય પર વિચાર કરીશું.

પરિવારનો પ્રત્યેક સભ્ય જો પોતાના કર્તવ્ય–ફરજ પ્રત્યે સચેત–સાવધાન રહે તો તમારા ઘરમા પ્રેમગંગા જ પદાર્પણ કરશે દેશનો પ્રત્યેક નેતા અને નાગરિક પોતપોતાના કર્તવ્યને જાણી સાચી દિશાએ કાર્ય કરે તો હું માનુ છુ કે શાંતિ દૂર નહી હોય–સમીપ જ હશે

॥ ॐ शान्ति ॥

દિનાંક
તા. ૨૪–૮–૧૯૫૮.

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુંબઈ–૧.

પર્યુષણના પાવન દિવસો પ્રેરણા આપી રહ્યા છે કે આપણે અંતરને જોઈએ. બહારની દુનિયાને અનેક વાર આપણે જોઈ છે, પરંતુ હવે આપણે આપણને પોતાને જોતાં થઈએ. બીજાની આલોચના આપણે અનેકવાર કરી છે પણ હવે આપણે આપણી પોતાની આલોચના કરીએ અને જાતને પૂછીએ કે આપણે કઈ બાજુ જઈ રહ્યા છીએ! આપણી દૈનિક પ્રવૃત્તિ શું છે? આપણે જોઈએ કે આપણે કરવા લાયક કાર્યો કેટલાં કર્યાં છે, અને ન કરવા લાયક કેટલાં કર્યાં છે. મનુષ્ય કરવા લાયક કામ કરે તે તો સારું જ છે, નહીંતર તે ન કરવા લાયક પ્રવૃત્તિ કરી બેસે છે. એક કવિ કહે છે

રાત્રે રોજ વિચારો, આજ કમાયા શું ભાઈ રે
કરવાનાં શું શું કાર્યો કીધાં આચરવાનાં શું તજી દીધાં!
પુણ્ય પાપમાં વધેલ બાજુ છે કઈ રે ॥ રાત્રે..

કવિએ કેટલું સુંદર કહ્યું છે! તમે દરરોજ સંધ્યાકાળે હિસાબ કરવા બેસો છો ના? દિવસભરમાં કેટલું કમાયા અને કેટલું ગુમાવ્યું! પૈસા ટકાના દુકાનોના હિસાબ તમે રાખો છો અને એવો હિસાબ રાખવા માટે રોકડમેળના ચોપડા તમે મહેતાજી પણ રાખો છો. પરંતુ તમે જીવનનો હિસાબ પણ કદી રાખ્યો છે? રાત્રે તમે વિચારજો. જીવનની આ કમાણીમાં કેટલો લાભ થયો છે અને કેટલું નુકસાન!

જો કોઈનો વેપાર સારો ચાલતો નથી તો તે એને માટે પૂરો વિચાર કરે છે કે દુકાન ચાલતી કેમ નથી! દુકાન ખોટમાં પડે છે એટલે જ્યારે ત્યારે કેમ ને કેમ તો સારી ચાલે. આજ આપણે ગમે તેવો નથી. આજ

જે માલ માગે છે તે મારી પાસે નથી સો સો જાતના વિચાર તમે એને વિશે કરો છો, પરતુ જીવનની આ દુકાન કઈ રીતે ચાલી રહી છે, એમાં કમાણી કેમ થતી નથી, એ અગે તમે કદી વિચાર્યું છે ? આ પર્યુષણપર્વ એ જ ખ્યુ કરવા માટે પ્રેરણા આપી રહ્યા છે વિશ્વશાતિના પથદર્શક ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ હતુ "સાધક, તુ તારો રસ્તો શોધી લે. તારે કઈ બાજુ જવુ છે" આગમવાણીમા કહ્યુ તો–

"अकप्पं परियाणामि कप्पं उवसंपवज्जामि ।"

સાધક પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે, હુ અકલ્પ અર્થાત્ અનાચરણી તત્ત્વનો પરિત્યાગ કરુ છુ અને કલ્પ–આચરણીય વસ્તુનો સ્વીકાર કરુ છુ આપણે વિચારવુ છે કે, મુનિનો કલ્પ શુ છે અને ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ હતુ : શ્રાવકનો કલ્પ શુ છે ? મુનિ પચમહાવ્રતધારી છે સાવધ અને સદોષ વસ્તુ એને કલ્પતી નથી. જે વસ્તુ મનને ચચળ બનાવે અને જે સાધકને સયમપથ પરથી વિચલિત કરે તેવી કોઈ પણ વસ્તુ એને કલ્પતી નથી. મુનિ પોતાના વ્રત અને પ્રતિજ્ઞા પ્રત્યે વફાદાર રહે, જે વસ્તુ એના વ્રતનો ભગ કરે અને એના આત્માના વિકાસને અવરોધે, તેનો તે દૃઢતાપૂર્વક ઈન્કાર કરી દે પરતુ સાથે જ હુ એ પણ કહીશ કે અનાચારણીય વસ્તુ માટેનો એનો આ ઈન્કાર લોકોને દેખાડવા ખાતર ન રહે. સુયોગ્ય અને આગમના જાણકાર શ્રાવકની સામે તે અમુક વસ્તુ માટે ઈન્કાર કરી દે અને અન્ય ભોળા ભક્તોની ભાવુકતાને જોઈ પ્રતિજ્ઞાને ભૂલી જાય, તેવો સાધક પોતાના પ્રત્યે વફાદાર રહેતો નથી જ્યા સુધી સાધક સત્યભક્ત બની ચાલતો નથી ત્યા સુધી એના સાધનાના વૃક્ષને ફળ આવતા નથી

એક વ્યક્તિ આબો રોપે છે બાર વર્ષ સુધી એમા ખાતર અને પાણી પૂરાં કરે છે, એના મૂળીયાને એણે પાણીથી નહી પણ જાણે શ્રમ બિદુઓ વડે સીચ્યો છે, પરતુ બાર વર્ષના કઠોર શ્રમ પછી પણ જો એના પર ફળ આવે નહી, તો એને અવશ્ય ચિંતા થશે, કારણ કે, શ્રમ અને સમયને વ્યર્થ જતો જોઈને કોને દુખ નહી થાય ? તો મુનિ અને શ્રાવક પણ વર્ષો સુધી સાધના કરે છે, શ્રમબિદુઓ વહાવે છે પરતુ જોવાનુ તો એ છે કે, સાધનાના એના વૃક્ષ પર ફળ લાગ્યાં છે કે નહી ? તે સાધનાનુ ફળ કયુ છે ? અનુયાયીઓની વિશાળ ગિરદી જામે છે, કરોડાધિપતિઓથી હમેશા ચારે બાજુથી ઘેરાયેલો રહે છે અને સર્વત્ર પ્રશસાના એ પુષ્પો વરસતા રહે છે ! આ સર્વ શું આ સાધનાનુ ફળ છે ?

એ એવું વિચારવાનું છે કે તો કહીશ આ સાધનાનું ફળ નથી. આને તમે જો સાધનાનું ફળ માનશો તો હું કહીશ કે તમે ભ્રાંતિમાં છો. અનુયાયીઓની ભીડથી અને પ્રશંસાનાં પુષ્પો એક રાજનૈતિક નેતાને પણ મળે છે હું કહીશ કે તમારે જો આવું જ જોઈતું હોય તો તમે ક્ષેત્રની પસંદગીમાં ભૂલ ખાધી છે. તમને સંઘર્ષ કરતાં રાજનીતિમાં ઘણી જ સરળતાપૂર્વક આથી પણ વધુ અનુયાયીઓ મળી શકશે અને પ્રશંસાનાં ફૂલો પણ તમે વધુ વીણી શકશો.

વસ્તુત: તો આ સાધનાનું ફળ નથી. સાધનાનું ફળ તો છે કષાયનું મંદત્વ, અંતર અને બાહ્યની એકતા, જીવનની પવિત્રતા. સાચા અર્થમાં આ જ સાધનાનાં ખરાં ફળ છે. સાધના રૂપી વૃક્ષની આ વાત આવી છે ત્યારે મને મારા પાવન ગુરુદેવ શ્રી [illegible]ની યાદ આવે છે. સાધનાનાં ફળ તો તેમની પાસે દેખાતાં હતાં. શું એમની સરળતા હતી, અને શું એમની સમતા હતી! એ મારા સદ્ગુરુદેવે પોતાની જિંદગીમાં કદી છળકપટ આચર્યું નથી. એકને કંઈ કહેવું અને બીજાને કંઈ એ બી અને દંભની વૃત્તિ એમને સ્પર્શી પણ શકી નહોતી. પ્રપંચ શું છે એ તેમણે જાણ્યું સુદ્ધાં નહોતું. હું જાણું છું ત્યાં સુધી એમણે પોતાના સમગ્ર જીવનમાં એક કાર્ય પણ છુપાવ્યું નથી. અંતર અને બાહ્યની આવી એકતા બીજે કોઈક શોધવા છતાં પણ ક્વચિત જ જોવા મળશે.

કષાયની મંદતા સરળતા અને અંતર–બાહ્યની એકતા જ્યાં સુધી આપણામાં આવતી નથી ત્યાં સુધી સાધનાના આપણા વૃક્ષ પર ફળ આવતાં નથી. પછી ભલેને એમાં વધો પાંદડાં ન હોય કે આપણે ક્રિયાઓ ઓછી કે કરી ન હોય! હાં તો હું મુનિના કલ્પની વાત કરી રહ્યો હતો. મુનિ પોતાના વ્રતની મર્યાદામાં સ્થિર રહે. મહાવ્રતોની એણે જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે એને દૃઢતાપૂર્વક નભાવે. એક બીજી વાત પણ અહીં કહી દેવા ઇચ્છું છું. મુનિનો કલ્પ ઉત્તર અને મૂળ ગુણોને કારણે જ સુરક્ષિત રહે છે. ઉત્તર ગુણ પણ મૂળ ગુણોના પોષક છે અને જ્યારે ત્યાં ગરબડ થાય છે ત્યારે મૂળને પણ આઘાત પહોંચે છે અને તમે જાણો છો કે નાની એવી ખામી પણ વિરાટ કામ થતાં અટકાવી દે છે. માટે સાધુ ઉત્તર ગુણો પ્રત્યે પણ સાવધ રહેવું જોઈએ અને જો દૃઢતાપૂર્વક ઉત્તર ગુણોને સંપૂર્ણપણે નિભાવી ન શકો તો સરળતાપૂર્વક પોતાની દુર્બળતાનો સ્વીકાર કરી લે. એની આ દુર્બળતા ક્ષમાને પાત્ર બની શકે છે પરંતુ મૂળમાંની ભૂલ તો કદી ક્ષમ્ય થઈ શકે નહિ. મહાવ્રતના ભંગની ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ નહિ. આ જાતની ઉપેક્ષા

અને ખોટો બચાવ સાધકના આત્માને અને સઘને વિકૃત બનાવે છે આંતર-શુદ્ધિના માર્ગમા શિષ્યમોહ અથવા સપ્રદાયમોહને કદી પણ બાધક બનવા દેવા જોઈએ નહિ

અકલ્પનો પરિત્યાગ કરી કલ્પમા સ્થિત રહેવાની વાત ચાલી રહી છે. મુનિના કલ્પ સબઘે તો હુ થોડુ ક કહી ગયો છુ. મુનિના કલ્પને તમે પણ સારી રીતે જાણો છો મુનિને શુ કલ્પે છે અને શુ નહિ એનુ તમને સારુ જ્ઞાન છે એક નાનુ બાળક પણ જાણે છે કે સાધ્વીજી તેમને સ્પર્શી શકતાં નથી એટલે જ્યારે પણ કોઈ સાધ્વીજી ઘરમા પ્રવેશ કરે છે અને તે દરવાજે ઊભો હશે તો તે ત્યાથી દૂર ચાલ્યો જાય છે એવી જ વાત છોકરીની છે. એ જ્યારે મુનિને જોશે કે તે પણ દૂર ઊભી થઈ જશે તમારા છોકરા-છોકરીઓને પણ મુનિના આચારનુ પરિજ્ઞાન છે પરતુ તમને તમારા આ-ચારની જાણકારી છે કે નહિ! શ્રાવક શુ કલ્પે છે અને શુ નહિ? તમે કહેશો, અમે તો ગૃહસ્થ છીએ અને ગૃહસ્થ સ્વતત્ર હોય છે ચાહે તે કરી શકે છે પણ એમ માનવુ તે ભૂલ છે શ્રાવક માટે પણ તેનો આચાર છે, તેને માટે પણ તેની મર્યાદા છે ગૃહસ્થ થવાનો એ અર્થ નથી કે તે ચાહે તે કરી શકે શ્રાવકનો કલ્પ છે કે તે નિર્ગ્રન્થોના પ્રવચનો પ્રત્યે આસ્થાવાન બને શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ કે મુનિઓને જુએ કે એના હૃદયમા પ્રેમસ્રોત વહી ઊઠે. બીજી બાજુ તે મહારભનો પરિત્યાગ કરે, એની આજીવિકા અલ્પારભથી ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાની અલ્પ એવી જિદગી સારુ મહારભ કરવો તે શ્રાવકને કલ્પે નહિ બીજી બાજુ શ્રાવકે દુર્વ્યસનોના પરિત્યાગી બનવુ જોઈએ. આજે તો જે વ્યસનોમા ગળા સુધી ડૂબેલા છે, રાત્રે બાર વાગે પણ જેને બીડી અને સિગારેટ જોઈએ છે, તેવો માણસ પણ પોતે આનદજી, કામદેવજી, સમો શ્રાવક હોવાનો દાવો કરતો હોય છે

શ્રાવક અલ્પારભથી જીવવાની કળા શીખે એ એનુ કલ્પ છે તમે શ્રાવક છો તમે ઘણુ ખરુ જાણ્યુ છે શીખ્યા છો, શાસ્ત્ર ભણ્યા છો, થોકડા-બધ વિષયો શીખ્યા છો ઈતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત શીખ્યા વ્યાકરણ અને કાવ્યશાસ્ત્ર પણ શીખ્યા હવે એક ચીજ બીજી જાણી લો, શીખી લો, તે કાઈ લાબુ પહોળુ શાસ્ત્ર નથી કારણ હુ જાણુ છુ કે લાબા શાસ્ત્રો શીખવા માટે તમારી પાસે અવકાશ નથી એક નાનકડો શબ્દ છે બહુ મોટો નહિ, ફક્ત એક જ અક્ષરનો તે છે 'ના' તમે 'ના' કહેતા શીખી જાઓ

જેણે આ નાનકડુ સૂત્ર શીખી લીધુ છે, એણે જીવનની ઘણી મોટી

સમસ્યા ઉપર વિજય મેળવી લીધો છે. વ્યવહારમાં પણ એમ જ કહેવાય છે કે ના પાડી દેવી તે સારું છે. પહેલેથી ના પાડી દેવી એ સારી સિવાય કે પહેલાં હા પાડવી અને પછી ના પાડવી. એક વિચારકે તો અહીં સુધી કહ્યું છે કે અંગ્રેજી શીખવા કરતાં તમે ના કહેતાં શીખી લો. એક માણસ કોર્ટમાં ઊભો છે. જજ એને પૂછે છે તેં આ અપરાધ કર્યો છે? જો તે હા કહે છે તો જજ એને સજા આપે છે. પણ જો તે ઈન્કાર કરે તો જજ સજા દઈ શકતો નથી. કોઈ તમને કહે કે ચોપડામાં તમારા નામે હજાર રૂપિયા લખી લઉં અને તમે હા પાડી દેશો તો તમારે હજાર રૂપિયા ભરવા પડશે અને ના પાડી દેશો તો એ મુસીબતમાંથી ઉગરી જશો ને! આ તો હું તમારા કામની વાત કરી રહ્યો છું અને હું માનું છું કે આવી વાત તમારે ગળે બહુ જલદી ઊતરી જાય છે. (સભામાં ખળભળાટ)

પરંતુ ના નો મંત્ર બધી જગ્યાએ કામમાં ન લેવાય. શુભ કાર્યોમાં "ના" નાગનું કામ કરી જાય છે માટે ત્યાં તે મંત્ર નથી. પરંતુ અશુભ અને પાપનાં કાર્યોમાં ના નો મંત્ર અવશ્ય ભણવો જ જોઈએ. આવો સદા પાપ માટે ના કહી દેવી જોઈએ. આ એક ના તમને સેંકડો બુરાઈઓથી બચાવી લેશે. કૈકેયીએ જો મંથરાની સલાહ લેવા માટે ના કહી દીધી હોત તો એનો યશ વિશ્વમાં કાયમ માટે રહી જાત. જ્યારે રાવણના મનમાં સતી-સાધ્વી સીતાને પંચવટીમાંથી ઉપાડી લાવવાનો પાપભર્યો વિચાર આવ્યો અને તે જ ક્ષણે એણે એ માટે જો ના કહી દીધી હોત તો એનો ક્લેશ પણ ન થાત. આજે હજારો વર્ષો વીતી જવા છતાં પણ એનો એ અપજશ ધોવાઈ શક્યો નથી. અને જે સમયે રાવણે પોતાના પાપમાં સહાયક બનવા માટે મારીચીને બોલાવ્યો ત્યારે તેણે તે જ સમયે રાવણને જો દૃઢતાપૂર્વક એક જ શબ્દ ના કહી દીધો હોત તો એનો ઉજ્જ્વળ યશ પણ દુનિયામાં કાયમ માટે રહી જાત.

આ વાતો તો તમે અનેક વાર સાંભળી ચૂક્યા હશો. ભારતમાં હંમેશાં, રાવણની આ વાતો કોણ જાણે કેવી રીતે સમન્વિત બની. એના પ્રત્યે ઘૃણા અને તિરસ્કારનું વાતાવરણ એટલા માટે ઊભું થયું કે એણે ના નો મંત્ર જાણ્યો નહોતો.

ના'નો મંત્ર તો જાણ્યો હતો સતી સીતાએ. રાવણ દ્વારા હજારો પ્રલોભનો અને વિપત્તિઓની વીજળીઓ વરસી છતાં એ ના ના મંત્ર પર અટલ રહી. ના'નો મંત્ર જાણ્યો હતો સતી રાજમતીએ. રાજમતીનું અપ્રતિમ

સૌંદર્ય જોઈને ગિરનારની ગુફામાં ધ્યાનસ્થ બેઠેલો યોગી રથનેમિ સાધના-પથેથી ચલિત થયો અને તે સતી રાજમતીની પાસે જઈ બોલ્યો 'હે રાજમતી, સાધનાના કાંકરિયા પથ પર ચાલવા માટે તમારા કોમળ કદમ નથી મારી વાત માનો અને ભોગોની દુનિયામાં થોડાક દિવસો વિતાવો. પછી આપણે પાછા ત્યાગપંથ પર ચાલી નીકળશું ' સતી સાધ્વીએ દૃઢ-સ્વરમાં એક જ શબ્દ કહી દીધો "નહી" તે સાધ્વી પથભ્રષ્ટ થયેલા સાધકને ફિટકારતા કહે છે

धिरत्थु ते ऽजसो कामी, जोतं जीवियं कारणा
वन्त इच्छसि आवेऊ सेयं ते मरणं भवे ॥

હે સાધક, તને ધિક્કાર છે, આ વિષભર્યા વિષયો માટે તું તારા ઉજ્જવળ યશને માટીના મૂલે વેચી રહ્યો છે ઓકી કાઢેલી વસ્તુ માટે ફરી હાથ પસારતા તને શરમ નથી આવતી ? એથી સારુ તો એ છે કે તું મૃત્યુને જ ભેટી લે

નારીનો આ ફિટકાર લપસી પડેલા સાધકને પુન. સાચે રસ્તે લઈ આવ્યો સૂતેલું વીરત્વ જાગી ઊઠયું નારીને નાગણ બનાવનારાઓ આ જ્વલત દૃષ્ટાંતથી કંઈક શીખશે શું આ સાંભળ્યા પછી પણ તમે નારીને નરકની ખાણ માનશો ?

હા, તો આ "ના" એ બે સાધકોને સાધના–પથ પર પુન સ્થિર કર્યાં. નહી તો તેમને લપસી પડવામાં વાર જ કયાં હતી ?

કેટલાક લોકો કહે છે કે ચંદ્રબિંદુયુક્ત 'હાં' શબ્દ ઘણો જ રમણીય છે તમારી સામે કોઈ ગ્રાહક આવીને ઊભો રહે છે તમે પૂછો છો કે શું માલ ખરીદવો છે ? રોકડા પૈસા લાવ્યા છો'ને ? ત્યારે એના જવાબમાં જ્યારે એના મોઢેથી 'હા' શબ્દ નીકળે છે ત્યારે તમને કેટલો આનંદ થાય છે ! એક હજારનો માલ ખરીદવો છે અને તે પણ રોકડા નાણાં દઈને, ત્યારે તમારા આનંદમાં કોઈ ખામી રહે ખરી ? "હા" શબ્દ તમને મીઠો તો લાગે છે, પણ કયારેક એ પણ મુશ્કેલીમાં મૂકી દે છે માની લો કે ધર્મસ્થાનકના ભવન–નિર્માણના ખરડામાં એક માણસે દસ હજાર આપવાની "હા" ભણી દીધી અને એના ભરોસે કામ પણ શરૂ થઈ ગયું, પણ જ્યારે તમે એની પાસે રૂપિયા લેવા ગયા ત્યારે એણે ઈન્કાર કરી દીધો આવે વખતે મુશીબત ઊભી થઈ કે નહિ ? તમે કહેશો કે તેણે પહેલેથી જ "ના" કહી દીધી હોત તો સારુ થાત

તમારે મોઢેથી જો પહેલેથી જ "ના" નીકળી જશે તો તમે એને સત્તાપૂર્વક "હા"માં બદલાવી શકો છો. પરંતુ "હા" કહ્યા બાદ "ના" કહેશો તો દુશ્મનાવટ વધી જશે. એક ભાઈ તમારી પાસે કાંઈ લેવા આવે અને તમારી તેને તે દેવાની ઇચ્છા ન હોય તો તમારે એ માટે તરત જ ઇન્કાર કરી દેવો જોઈએ જેથી તે પોતા માટે બીજી વ્યવસ્થા કરી લે. પરંતુ પહેલાં તમે ખોટી "હા" પાડી એ વખતે તે રાજી પણ થઈ જશે પણ જ્યારે પ્રસંગ આવે તમે "ના" પાડી દો તો તે તમારો શત્રુ બન્યા વગર રહેશે ખરો? "હા" કહ્યા પછી "ના" કહેવામાં હજાર બહાનાં શોધવાં પડે. ઉપરાંત લબાડ અને કપટીની ઉપાધિ પુરસ્કારમાં મળે તે જુદી. જે કરવામાં તમે અસમર્થ છો તે માટે તમે "ના" જ પાડી દો. તમે કોઈ કિંમતી વસ્તુ ખરીદવા માગો છો પણ પૈસા નથી તો પહેલેથી "ના" પાડી દો. કોઈના નિમંત્રણ ઉપર તમે જો સમયસર પહોંચી શકો તેમ ન હો તો એને સ્પષ્ટ રૂપે "ના" જ કહી દો. આ નાનકડો એવો શબ્દ "ના" તમને અનેક ઉપાધિઓથી ઉગારી લેશે.

હું પણ તમને એ જ કહી રહ્યો છું કે તમે પાપ માટે "ના" કહેવાનું શીખી લો. કારણ પાપનો પ્રારંભ પ્રાતઃકાળની જેમ ચમકદાર હોય છે પરંતુ એનો અંત રાત્રીની જેમ અંધકારપૂર્ણ હોય છે. કિંપાકનાં ફૂલોમાં મીઠી ફોરમ આવે છે પણ એને ચાખશો તો તે કડવાં લાગશે. બસ એવું જ પાપનું પણ છે. એના ફૂલોમાં સૌરભ છે પરંતુ જ્યારે એનું આસ્વાદન લેવામાં આવે છે ત્યારે મોં કડવું થયા વિના રહેતું નથી.

કુંભાર લાકડી વડે ચાકને ફેરવે છે અને પછી પોતે લાકડીને જુદી કાઢી લે છે પરંતુ પૈડું ચાક તો વેગને લઈને ફરતું જ રહે છે. તેવી જ રીતે આત્મા પાપકર્મ કરે છે અને એના વેગને લઈને ચતુર્વિધ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો રહે છે. પાપની પરિસ્થિતિ આત્માના સ્વભાવને વિકાર જેવી થઈ ગઈ છે. આત્માનો સ્વભાવ ઊર્ધ્વગતિ કરવાનો છે. આગમ કહે છે:

ऊर्ध्वं गति धर्माणो जीवा ॥

ત્યારે પ્રશ્ન એ થાય છે કે આત્માનો સ્વભાવ ગતિ કરવાનો છે તો નરક તો અધોલોકમાં છે. ત્યારે પેલો ઊર્ધ્વગતિ કરનાર આત્મા અધોગતિ કેવી રીતે કરે છે? એના જવાબમાં વીતરાગ ભગવાન મહાવીર જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્રમાં એક સુંદર રૂપક દેતાં ફરમાવે છે:

जह मिउलेवा लित्तं गरुयं तुम्बं अहो वयइ एवं ।
आसव कयं कम्म गुरु जीवा वच्चन्ति अहरगइ ॥

–જ્ઞાતા ધર્મકથા અ. ૬

અર્થાત્ જેમ તૂબડાનો સ્વભાવ પાણીમા તરવાનો છે પરંતુ એ તૂબડાને જો માટીનો લેપ લગાવી દેવામા આવે તો આ ડૂબી જશે તેવી જ રીતે આત્માનો સ્વભાવ ઉર્ધ્વગતિ કરવાનો છે, પરંતુ પાપ પરિણતિ વડે આત્માને અધોગતિ કરવી પડે છે.

પાપ કર્મ દ્વારા આત્મા ભારી બને છે શ્રીમદ્ ભગવત્ સૂત્રમા આત્માના ભારે થવા અંગે એક રોચક પ્રશ્નોત્તરી આવે છે

प्रश्न—समण भगवं महावीर वन्दित्ता नमंसित्ता एवं वयासी
कहण्ण भन्ते ! जीवा गरुयत्त हव्व मागच्छन्ति ?

उत्तर—जयन्ति ! पाणाइवाइ वायणं जाव मिच्छा दंसण सल्लेणं
एवं खलु जीवा गुरुयत्ते हव्व मागच्छन्ति ।—

જયંતી શ્રમણોપાસિકા ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પાસે પ્રશ્ન કરી રહી છે. નારી જાતિ માટે આ ગૌરવ લેવા જેવી વાત છે કે એક નારી આવા મહાપુરુષ જેમની સામે સ્વર્ગનો ઇંદ્ર પણ એક સસલાની જેમ નમ્ર બની બેસે છે, અને જેમના તેજ સામે ઇન્દ્રો અને ચક્રવર્તીઓનુ તેજ પણ ફીક્કું બની જાય છે, એવા તારક ભગવાન મહાવીર સ્વામીને પ્રશ્ન કરી શકે છે. આ વીર નારી સુશ્રાવિકા જયંતીએ જે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે તે જ બતાવી આપે છે કે એ યુગની નારી પણ કેવી ભણેલી-ગણેલી હતી. આજની આપણી માતાઓ પણ જ્ઞાનના ક્ષેત્રે આગળ વધશે ખરી?

હા, તો જયંતી શ્રાવિકા પ્રભુને વંદના કરી પૂછી રહી છે "પ્રભો, આ આત્મા ભારે કઈ રીતે બને છે?" આ કેટલો માર્મિક પ્રશ્ન છે! પ્રશ્નનો જવાબ આપતા વીતરાગદેવ કહે છે 'હે જયંતી, પ્રાણાતિપાત અને મિથ્યાદર્શનના શલ્યરૂપ અઢાર પાપો દ્વારા આત્મા ભારે થાય છે"

પાપની પરિણતિ આત્માને ભારે કરે છે અશુભ પરિણતિ વડે એના ઉપર અનંત-અનંત કર્મના પરમાણુ આવીને ચોટી જાય છે અને તમે જાણો છો કે ભારે વસ્તુ હમેશા નીચે જ જાય છે કર્મના ભારથી આત્મા પણ અધોગતિ કરે છે જેમ માત્ર એક સાપના ડસવાથી માણસ મૃત્યુ પામે છે; મારવા માટે એકથી વધુ સર્પોની જરૂર રહેતી નથી તેવી રીતે મનુષ્યને

નરકમાં પહોંચાડવા માટે કયારેક કયારેક તો એક પાપ જ પર્યાપ્ત બને છે. જે પાપની પરિણતિમાં તીવ્ર રસ આવે છે તે વધુ પ્રગાઢ બંધન કરે છે. નાગશ્રીએ તો એક જ પાપ કર્યું હતું એવું એક સંતને કડવા તૂંબડાનું શાક વહોરાવ્યું હતું એ પાપે એને કેટલી વાર નરકના અગ્નિમાં સેકાવું પડયું હતું

દુનિયામાં પેદા થતાં તમામ ફળો જ્યારે કાચાં હોય છે ત્યારે ખાટાં હોય છે પણ જ્યારે એ પાકે ત્યારે તેમાં મીઠાશ આવે છે પરંતુ પાપ આ એક એવું ફળ છે કે જ્યાં સુધી એ કાચું રહે છે ત્યાં સુધી એમાં મીઠાશ રહે છે પરંતુ પાકતાં એમાં કડવાશ આવે છે એની કડવાશ કેવી છે? તમે જાણો છો? ખાવા મળતું નથી અને મળે છે તો પચતું નથી. રોગ ખાટલો તોય ઝટ ઘટી મળે છે અને ભૂખ્યા રહી શકાતું નથી જીવનની આ તો કેવી વિડંબના છે? પણ તમે જ મને બતાવો કે આ વિડંબના કોણે પેદા કરી છે? જવાબ એ જ હશે કે આ વિડંબના તે પાપની પરિણતિને કારણે જ

એટલા માટે હું કહું છું કે તમારી પરિણતિ માટે તમે ઈકાર કરી દો. એક વિચારકે કહ્યું છે કે જીવનનિર્માણના ચાર માર્ગ છે પહેલો છે- ક્લેશ થાય તેવું બોલવું નહીં એક કાંકરો સો માણસને રોકી શકે છે તેમ એક વ્યક્તિના શબ્દથી સમાજની સેંકડો વ્યક્તિઓની શાંતિનો ભંગ થઈ જાય છે. સભામાં સેંકડો માણસો હાજર છે એક વક્તા બોલવા ઊભો થાય છે ત્યારે સભા હસી-હસીને લોટ-પોટ થઈ જાય છે બીજો માણસ ઊભો થાય છે પ્રવચનની શરૂઆતમાં જ એ એક એવો શબ્દ ઉચ્ચારે છે કે સભામાં અશાંતિ છવાઈ જાય છે ચારેય બાજુ તોફાન શરૂ થાય છે બધાંય અશાંત બની જાય છે આ શું થયું? શાંતિની લહેરમાં આ અશાંતિ ક્યાંથી આવી ગઈ? એનું કારણ એ જ કે બોલતાં આવડ્યું નહીં ભણ્યું શીખ્યા પણ બોલતાં શીખ્યા નહીં

હાં તો પહેલું સૂત્ર છે ક્લેશ થાય તેવું બોલો નહીં બીજું છે: રોગ થાય તેવું ખાઓ નહીં " ભોજન સ્વાસ્થ્ય માટે છે પરંતુ ભોજન એવું હોવું છે કે ખાધા પછી તરત જ પથારીમાં પડવું પડે. ચટાકેદાર પકવાન જોઈ મન હાથમાં રહી શકતું નથી પેટની સીમાનું અતિક્રમણ કર્યું અને ઉદર ભરવા વધારે ખાધું તો સમજી લેવું કે આપણે ભોજન ખાતાં નથી પરંતુ ભોજન આપણને ખાઈ રહ્યું છે મરચાં-મસાલાના તમતમાટથી

મોહમા આપણે તણાવુ ન જોઈએ સ્વાદના પ્રવાહમા સ્વાસ્થ્ય બગડે નહી, એ માટે સાવધાન રહેવુ જોઈએ

જીવનનિર્માણનુ ત્રીજુ સૂત્ર છે "કરજ થાય તેટલુ ખર્ચ કરો નહી." "**ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत्**" વાળી કહેવત આપણે ચરિતાર્થ કરવી નથી. તમારા દૈનિક અનાવશ્યક ખર્ચો તમારે ઓછા કરવા જોઈએ સિનેમા, ચહા, અને બીડી-સિગારેટનો શોખ તમારા માથે કરજનો ભાર વધારે છે

ગરીબાઈમા વ્યસન તે કોઢમાં દરાજ સમાન છે સગપણ લગનના ઉમગે જરૂર કરતા વધુ ખર્ચ કરવો એ ઠીક નથી લગનનો ઉમગ એ એક પ્રકારનો નશો છે. તે વખતે ખબર પડતી નથી એ સમયે કોઈ જો કહે કે, વધુ ખર્ચ કરશો નહી. ત્યારે ઉમગઘેલો મનુષ્ય બોલી ઊઠશે 'અરે સાહેબ, પૈસો તો હાથનો મેલ છે' પણ તો પછી જ્યારે કોઈ સ્વધર્મને કઈક આપવાની વાત આવે છે ત્યારે એ જોશ શા માટે ઠડો પડી જાય છે ? એનો અર્થ એ થયો કે મનુષ્યને રાગમા એટલો રસ આવી ગયો છે કે ત્યાગની વાત એને રુચતી નથી હા, તો મતલબ એ છે કે વ્યવહારમા માણસ એટલો અનુરક્ત બની જાય છે કે બધુ જ ભૂલી જાય છે, પરતુ માનવીએ દરેક સમયે વિવેક રાખવો જોઈએ, કારણ કે અતિ ખર્ચ કરી કરજનો ભાર વધારવો અનુચિત છે.

જીવનનિર્માણનુ ચોથુ સૂત્ર છે "પાપ થાય તેવુ કાર્ય કરવુ નહી" કરુણાશીલ મહાત્મા બુદ્ધે પોતાના પ્રવચનમા કહ્યુ હતુ

वणिजो मंमयं मग्ग अप्पसत्थो हिद्धनो ।
विस जीवितु कामो पापानि परिवज्जए ॥

–ધમ્મપદ

બહુ ધન ધરાવતો ધનિક જ્યારે ધન કમાઈને સ્વદેશ તરફ પાછો ફરે છે ત્યારે તે ભયભર્યો માર્ગને છોડી દે છે કારણ કે, ત્યા એને લૂટાઈ જવાનો ભય છે અને જીવવાની ઇચ્છા રાખનાર જેમ વિષને તજી દે છે તેવી જ રીતે વિચારશીલ પુરુષ પાપને છોડી દે છે

પરતુ આજનો માણસ તો પાપને છોડવાનો નહી ઊલટુ એને છુપાવવાનો પ્રયત્ન કરતો ફરે છે એક ચોર ચોરી કરતા જ્યારે પકડાઈ જાય છે ત્યારે એ વિચારતો નથી કે તેણે ચોરી કરી છે એટલે પકડાયો છે, પરતુ એમ વિચારતો હોય છે કે તેણે ચોરી કરતા સાવધાની રાખી નહી ગફલતના લીધે જ હુ પકડાઈ ગયો છુ "

નરકમાં પહોંચવાના માટે ક્યારેક ક્યારેક તો એક પાપ જ પર્યાપ્ત બને છે. જે પાપની પરિણતિમાં તીવ્ર રસ આવે છે તે વધુ પ્રગાઢ બંધન કરે છે. નાગશ્રીએ તો એક જ પાપ કર્યું હતું એણે એક સંતને કડવા તુંબડાનું શાક વહોરાવ્યું હતું એ પાપે એને કેટલી વાર નરકના અગ્નિમાં શેકાવું પડ્યું હતું

દુનિયામાં પેદા થતાં તમામ ફળો જ્યારે કાચાં હોય છે ત્યારે ખાટાં હોય છે પણ જ્યારે એ પાકે ત્યારે તેમાં મીઠાશ આવે છે પરંતુ પાપનું આ એક એવું ફળ છે કે જ્યાં સુધી એ કાચું રહે છે ત્યાં સુધી એમાં મીઠાશ રહે છે પરંતુ પાકતાં એમાં કડવાશ આવે છે એની કડવાશ કેવી છે! તમે જાણો છો! ખાવા મળતું નથી અને મળે છે તો પચતું નથી. પેટ ખાધો તોય ઊંઘ થાકી મળે છે અને ભૂખ્યા રહી શકાતું નથી જીવનની આ તે કેવી વિડંબના છે! પણ તમે જ મને બતાવો કે આ વિડંબના કોણે પેદા કરી છે! જવાબ એ જ હશે કે આ વિડંબના તે પાપની પરિણતિને કારણે જ

એટલા માટે હું કહું છું કે તમારી પરિણતિ માટે તમે વિચાર કરો. એક વિચારકે કહ્યું છે કે જીવનનિર્માણના ચાર માર્ગ છે પહેલો છે— કલેશ થાય તેવું બોલવું નહીં એક કડવો બોલ ચમનને બાળી શકે છે તેમ એક વ્યક્તિના શબ્દથી સભા જની સેંકડો વ્યક્તિઓની શાંતિનો ભંગ થઈ જાય છે. સભામાં સેંકડો માણસો હાજર છે એક વક્તા બોલવા ઊભો થાય છે આખીય સભા હસી-હસીને લોથ-પોથ થઈ જાય છે બીજો માણસ ઊભો થાય છે ભાષણની શરૂઆતમાં જ એ એક એવો શબ્દ ઉચ્ચારે છે કે સભામાં અશાંતિ છવાઈ જાય છે ચારેય બાજુ તોફાન શરૂ થાય છે બધાંય અશાંત બની જાય છે આ શું થયું! શાંતિની લહેરમાં આ અશાંતિ ક્યાંથી આવી ગઈ! એનું કારણ એ જ કે બોલતાં આવડ્યું નહીં બધું શીખ્યા પણ બોલતાં શીખ્યા નહીં

હાં તો પહેલું સૂત્ર છે કલેશ થાય તેવું બોલો નહીં" બીજું છે— રોગ થાય તેવું ખાઓ નહીં ભોજન સ્વાસ્થ્ય માટે છે પરંતુ ભોજન એવું કેવું છે કે જમ્યા પછી તરત જ પથારીમાં પડવું પડે. ચટાકેદાર પકવાન જોતાં મન વશમાં રહી શકતું નથી પેટની સીમાનું અતિક્રમણ કર્યું અને જરૂર કરતાં વધારે ખાધું તો સમજી લેવું કે આપણે ભોજન ખાધું નથી પરંતુ ભોજન આપણને ખાઈ ગયું છે મરચાં-મસાલાના તમતમાટમાંથી

જ્ઞેયને જાણે એવુ ન બને કે ઉપાદેયને તજી દો અને હેયને ગ્રહણ કરી લો. નહીતર મોટી વિટબણા પેદા થઈ જશે

હા, તો એણે તરબૂચમા સોનુ છૂપાવી દીધુ અને પોતાની કુશળતા ઉપર મનમા ને મનમા મલકાવા લાગ્યો પોતાના આઠ વરસના બાળકને લઈને તે સ્ટેશને ઊપડ્યો નાકેદારે એને રોકયો સામાન બતાવવા માટે કહ્યુ, તો એણે ખૂબ ઉલ્લાસની સાથે આખો ટ્રન્ક બતાવી દીધો કપડા સિવાય બીજુ કશુ ય મળ્યુ નહી હાથમા તરબૂચ હતુ એટલે તેને નાકેદારે આગળ વધવા ઈસારો કર્યો સકેત મળતા જ એ તો ત્યાથી ચાલ્યો નીકળ્યો સ્ટેશને પહોચ્યો ત્યારે ગાડી આવી ગઇ હતી. ડબ્બામા બેસવાની તે તૈયારી કરી રહ્યો હતો ત્યા બાળકે હઠ લીધી તરબૂચ મારા હાથમા આપો તો જ હુ ડબ્બામા ચઢીશ. પિતાએ ઘણુ ઘણુ સમજાવ્યુ કે, તુ પહેલા ડબ્બામા ચઢી જા પછી તરબૂચ તને આપીશ પણ તેણે એ કઈ સાભળ્યુ નહી આ રકઝકમા એન્જીને સીટી મારી આખરે વિવશતાપૂર્વક તેણે બાળકને હાથમા પેલુ તરબૂચ મૂકયુ

તરબૂચ લઈને જેવો એ બાળક ડબ્બામા પેસવા જાય છે કે, એના નાના હાથ તરબૂચના ભારને ખમી શકયા નહી અને તરબૂચ છૂટી પ્લેટ ફૉર્મ ઉપર પડી ગયુ અને પડતાની સાથે જ એના ટુકડા થઈ ગયા પેલી સોનુ ભરેલી ડબ્બી એક બાજુ જઈ પડી આ બાજુ પોલીસના માણસો પણ ત્યા જ ઊભા ઊભા જોઈ રહ્યા હતા સોનાની ડબી જોતા જ તેમણે એને પકડી લીધો હિન્દુસ્તાન આવવાને બદલે એ જેલની કોટડીમા પહોચી ગયો. પાપને છૂપાવવા માટે એણે કોઇ ઊણપ રાખી નહોતી પરતુ હુ કહુ છુ કે, પાપને છૂપાવી શકાતુ જ નથી વિશ્વમા હજારો વણકરોએ કપડા વણ્યા છે, જેનાથી શરીર ઢાકી શકાય છે પરતુ આજ સુધી એવો એકપણ વણકર પાકયો નથી કે જેણે એવો કોઈ પડદો વણી આપ્યો હોય કે જેના વડે પાપને ઢાકી શકાય

મનુષ્ય પાપના પ્રતિફળથી અને એ વડે થનાર બદનામીથી જેટલો બચવા માગે છે તેટલો જો તે પાપથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે તો આ દુનિયા સ્વર્ગ સમી બની જાય એક વિચારકે કહ્યુ છે કે, એક સાઢની આગળ તમે ચાલતા હો ત્યારે તમારે સચિત રહેવાનુ છે, અને એક ગધેડાની પાછળ ચાલી રહ્યા હો ત્યારે પણ સચિત રહેવાનુ છે તેમ પાપમા જો આગળ વધી રહ્યા હો તો પણ ચિતા કરવાની છે અને જો ધર્મ અને સવરના ક્ષેત્રે પાછળ રહ્યા હો તો પણ તે ચિતાનો જ વિષય છે તમે ક્યારેય વિચાર્યુ છે કે, હુ

મનુષ્ય પાપને છુપાવવાનો જેટલો પ્રયત્ન કરે છે તેટલો જો તેનાથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેનું જીવન સ્વર્ગીય બની શકે છે પરંતુ પાપ તે છુપાવવા માગે છે અને આ કામમાં એની બુદ્ધિ પણ તીવ્ર બની જાય છે

ભારતનો એક માણસ પોંડિચેરી ગયો આ તે સમયની વાત છે કે જ્યારે પોંડિચેરી ફ્રાંસના તાબામાં હતું તે સમયે ત્યાં સોનું ઘણું સસ્તું મળતું હતું જે સોનું ભારતમાં સો રૂપિયે તોલો મળતું હતું તે પોંડિચેરીમાં ૩૫ થી ૪ રૂપિયે તોલો હતું ત્યાંની સરકાર ત્યાંથી સોનું બહાર લઈ જવા દેતી નહોતી. કિંતુ સોનું એક એવી ચીજ છે કે, જેને કારણે માનવીએ હજારો પાપ કર્યાં છે સોનું માનવી સામે પ્રેમ કરતું નથી પરંતુ મનુષ્ય સોનાને પ્રેમ કરે છે અને એથી જ આગળ હું તો કહીશ કે મનુષ્ય મનુષ્યને જેટલો પ્રેમ કરતો નથી તેટલો સોનાને પ્રેમ કરે છે

સોનાનો સસ્તો ભાવ જોઈ એનું મન પીગળી ગયું એણે વિચાર્યું કે સસ્તા ભાવનું સોનું લઈ જઈ ભારતમાં વેચી નાખીશ તો કેટલી કમાણી થશે! એણે દસેક તોલા સોનું ખરીદી લીધું પણ હવે સમસ્યા એ ઊભી થઈ કે, નાકેદારની આંખોથી બચી એને ભારતમાં કઈ રીતે લઈ જવું! મનુષ્યની પાસે બુદ્ધિ એક એવી ચીજ છે જેનાથી તે સર્વ સમસ્યાઓ ઉપર વિજય મેળવી લે છે હું કહીશ કે અંધકારમાં જેમ ઘુવડની આંખો સતેજ બની જાય છે અને એની જોવાની શક્તિ સો ગણી વધી જાય છે તેમ પાપથી મનુષ્યની બુદ્ધિ પણ પાપમાં તીવ્ર બની જાય છે પરંતુ આ બુદ્ધિનો દુરુપયોગ છે તમે સદ્‌ગુણ વેચી સોનું ખરીદવા ચાહો છો!

સદ્‌ગુણ વેચી સોનું ખરીદવાનો સોદો મોંઘો પડશે! પરંતુ પેલા એ ભારતીયે આ મોંઘો સોદો પસંદ કરી રાખ્યો હતો. એની બુદ્ધિએ એક ઉપાય ખોળી કાઢ્યો. પણ તે ઉપાય તમે શીખી લેતાં નહીં (સભામાં હસાહસ)

તે બજારમાં ગયો એક મોટું તરબૂચ લઈ આવ્યો. એની ડગળી પાડી ચીરું નાના નાની ડગી એમાં મૂકી દીધી અને પછી એની ઉપર પેલી કાપેલી ડગળી મૂકી દીધી. ખરે જ માનવીની બુદ્ધિ કમાલ કરે છે પરંતુ હું ફરી કહ્યા વગર રહું છું કે તમે આ તરકીબ શીખી લેશો નહીં એક વખત જ્યાં પ્રયત્ન થાય છે ત્યારે તેમાં ટેવ બંધાઈ જાય છે [illegible] લાગે અને એવો [illegible] ઉપદેશ આપે [illegible] કરતા લાગે એ સત્યનો ઉપદેશ કરે [illegible] કરતા લાગે [illegible] તે [illegible] કરે, તેવને [illegible] અને

જ્ઞેયને જાણે એવું ન બને કે ઉપાદેયને તજી દો અને હેયને ગ્રહણ કરી લો. નહીંતર મોટી વિટંબણા પેદા થઈ જશે

હા, તો એણે તરબૂચમાં સોનું છૂપાવી દીધું અને પોતાની કુશળતા ઉપર મનમાં ને મનમાં મલકાવા લાગ્યો પોતાના આઠ વરસના બાળકને લઈને તે સ્ટેશને ઊપડ્યો નાકેદારે એને રોક્યો સામાન બતાવવા માટે કહ્યું, તો એણે ખૂબ ઉલ્લાસની સાથે આખો ટ્રંક બતાવી દીધો કપડા સિવાય બીજું કશું ય મળ્યું નહીં હાથમાં તરબૂચ હતું એટલે તેને નાકેદારે આગળ વધવા ઈશારો કર્યો સંકેત મળતા જ એ તો ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો સ્ટેશને પહોંચ્યો ત્યારે ગાડી આવી ગઈ હતી ડબ્બામાં બેસવાની તે તૈયારી કરી રહ્યો હતો ત્યાં બાળકે હઠ લીધી તરબૂચ મારા હાથમાં આપો તો જ હું ડબ્બામાં ચઢીશ. પિતાએ ઘણું ઘણું સમજાવ્યું કે, તું પહેલાં ડબ્બામાં ચઢી જા પછી તરબૂચ તને આપીશ પણ તેણે એ કંઈ સાંભળ્યું નહીં આ રકઝકમાં એન્જીને સીટી મારી આખરે વિવશતાપૂર્વક તેણે બાળકને હાથમાં પેલું તરબૂચ મૂક્યું.

તરબૂચ લઈને જેવો એ બાળક ડબ્બામાં પેસવા જાય છે કે, એના નાના હાથ તરબૂચના ભારને ખમી શક્યા નહીં અને તરબૂચ છૂટી પ્લેટફોર્મ ઉપર પડી ગયું અને પડતાની સાથે જ એના ટુકડા થઈ ગયા પેલી સોનું ભરેલી ડબ્બી એક બાજુ જઈ પડી આ બાજુ પોલીસના માણસો પણ ત્યાં જ ઊભા ઊભા જોઈ રહ્યા હતા સોનાની ડબી જોતા જ તેમણે એને પકડી લીધો હિંદુસ્તાન આવવાને બદલે એ જેલની કોટડીમાં પહોંચી ગયો. પાપને છૂપાવવા માટે એણે કોઈ ઊણપ રાખી નહોતી પરંતુ હું કહું છું કે, પાપને છૂપાવી શકાતું જ નથી વિશ્વમાં હજારો વણકરોએ કપડાં વણ્યાં છે, જેનાથી શરીર ઢાંકી શકાય છે પરંતુ આજ સુધી એવો એકપણ વણકર પાક્યો નથી કે જેણે એવો કોઈ પડદો વણી આપ્યો હોય કે જેના વડે પાપને ઢાંકી શકાય

મનુષ્ય પાપના પ્રતિફળથી અને એ વડે થનાર બદનામીથી જેટલો બચવા માગે છે તેટલો જો તે પાપથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે તો આ દુનિયા સ્વર્ગ સમી બની જાય એક વિચારકે કહ્યું છે કે, એક સાંઢની આગળ તમે ચાલતા હો ત્યારે તમારે સચિંત રહેવાનું છે, અને એક ગધેડાની પાછળ ચાલી રહ્યા હો ત્યારે પણ સચિંત રહેવાનું છે તેમ પાપમાં જો આગળ વધી રહ્યા હો તો પણ ચિંતા કરવાની છે અને જો ધર્મ અને સંવરના ક્ષેત્રે પાછળ રહ્યા હો તો પણ તે ચિંતાનો જ વિષય છે તમે ક્યારેય વિચાર્યું છે કે, હું

પાપમાં આગળ વધી રહ્યો છું કે નિર્જરાના ક્ષેત્રમાં ? યાદ રાખો કે પાપના ક્ષેત્રે આગળ વધ્યા તો પાપ તમારા માર્ગમાં પથ્થર બની ઊભું થઈ જશે. ગાડી ચાલતા ચાલતા થંભી જાય છે ત્યારે સમજવું કે માર્ગમાં મોટો પથ્થર આવી ઊભો છે તેવી જ રીતે જીવનના સુખ અને શાંતિમાં વિઘ્ન આવે છે અને જીવન-રથ અટકે છે તો સમજવું જોઈએ કે પાપનો ઉદય થયો છે

હું અલ્પની વાત કરી રહ્યો હતો. તમે અલ્પપને છોડી અલ્પ તરફ જાવ. એમ તો શ્રાવકનું અલ્પ વિસ્તૃત છે એની પૂરી વ્યાખ્યા આપવા માટે આજે સમય નથી પરંતુ ટૂંકમાં તમારો અલ્પ બતાવું તો તે। એટલો જ થશે કે, પાપ માટે તમારે ના પાડી દેવી જ્યાં પણ અને જ્યારે પણ પાપની પ્રવૃત્તિનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે તમારે ઇન્કાર કરી દેવો. કારણ કે છુપાઈને પાપ કરવું તે પામરતા છે તો ખુલ્લી રીતે પાપ કરવું તે અમાનવતા છે. અફીણના ગાંગડાને એક ખૂણેથી ચોરી થઈને ખાશો તો તે કડવું અને બીજે ખૂણેથી ખાશો તો તે પણ કડવું જ લાગશે અને વળી કોઈ વચ્ચેથી લઈને એનો સ્વાદ લેશો તોય તે કડવું જ લાગશે. તેવી જ રીતે પાપની પ્રવૃત્તિ જ્યારે અને જ્યાં પણ કરાય ધર્મને નામે, સમાજને નામે અથવા રાષ્ટ્રને નામે ગમે તે કારણે થાય તે તો સર્વત્ર જ ખરાબ જ છે. હું તો કહીશ કે નરકમાં પડેલા નારકીઓ નરકમાંથી છૂટવા માટે પ્રયત્ન કરે છે જ્યારે પાપમાં સદૈવ લિપ્ત રહેતા જીવો પણ એવી જ રીતે નરકમાં જવા માટે પ્રયત્ન કર્યાં કરે છે.

શ્રાવક કદી એવી પ્રવૃત્તિ ન કરે કે જે એને માટે નરકનું કારણ બને નરકનાં કારણોનો શ્રાવક પરિત્યાગ કરે છે મારો કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે તમે પાપપ્રવૃત્તિઓથી અળગા રહો પાપમાં ફસાઈ જવું તે માનવોચિત છે કારણ જીવનમાં સ્વાર્થ અને લોભ એને પાપ માટે પ્રેરિત કરે છે પરંતુ પાપમાં લિપ્ત રહેવું તે શેતાનનું કામ છે. થયેલા પાપ માટે દુઃખ પ્રગટ કરવું તે સંત જેવું કામ છે કારણ સંત તપ અને ત્યાગની સાધનામાં પાપને ધોઈ નાખવા મથે છે તે પાપ કરતો નથી પરંતુ થઈ જાય છે પણ તેને માટે તેના મનમાં પશ્ચાત્તાપ જ મુનિનું મુનિપણું પ્રગટ કરે છે. એટલે પાપને સર્વથા છોડી દેવું એ ઈશ્વરી શક્તિનું કામ છે જે પાપની પરિસ્થિતિથી સર્વથા અળગો રહી જાય છે તે જ સમયે તે સંપૂર્ણ કર્મોને

પાપમાં આગળ વધી રહ્યો છું કે નિર્જરાના ક્ષેત્રમાં ? યાદ રાખો કે પાપના ક્ષેત્રે આગળ વધ્યા તો પાપ તમારા માર્ગમાં પથ્થર બની ઊભું થઈ જશે. ગાડી ચાલતા ચાલતા થંભી જાય છે ત્યારે સમજવું કે માર્ગમાં મોટો પથ્થર આવી ઊભો છે તેવી જ રીતે જીવનના સુખ અને શાંતિમાં વિઘ્ન આવે છે અને જીવન-રથ અટકે છે તો સમજવું જોઈએ કે પાપનો ઉદય થયો છે

હું કલ્પની વાત કરી રહ્યો હતો. તમે અકલ્પને છોડી કલ્પ તરફ જાઓ. એમ તો શ્રાવકનું કલ્પ વિસ્તૃત છે એની પૂરી વ્યાખ્યા આપવા જેટલો સમય નથી પરંતુ ટૂંકમાં તમારો કલ્પ બતાવું તો તે એટલો જ થશે કે પાપ માટે તમારે ના પાડી દેવી. જ્યાં પણ અને જ્યારે પણ પાપની પ્રવૃત્તિનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે તમારે ઇન્કાર કરી દેવો. કારણ કે છુપાઈને પાપ કરવું તે કાયરતા છે તો ખુલ્લી રીતે પાપ કરવું તે અમાનવતા છે. કરિયાતાના ગાંગડાને એક ખૂણેથી થોડુંક લઈને ચાખો તો તે કડવું અને બીજે ખૂણેથી ચાખો તો તે પણ કડવું જ લાગશે અને વળી કોઈ વચ્ચેથી લઈને એનો સ્વાદ લેશો તો પણ તે કડવું જ લાગશે. તેવી જ રીતે પાપની પ્રવૃત્તિ જ્યારે અને જ્યાં પણ કરાય ધર્મને નામે સમાજને નામે અથવા રાષ્ટ્રને નામે ગમે તે કારણે થાય, તે તો સર્વત્ર જ ખરાબ જ છે. હું તો કહીશ કે નરકમાં પડેલા નારકીઓ નરકમાંથી છૂટવા માટે પ્રયત્ન કરે છે જ્યારે પાપમાં સદૈવ લિપ્ત રહેતા જીવો પણ એવી જ રીતે નરકમાં જવા માટે કોલાહલ કર્યો કરે છે.

શ્રાવક કદી એવી પ્રવૃત્તિ ન કરે કે જે એને માટે નરકનું કારણ બને નરકનાં કારણોનો શ્રાવક પરિત્યાગ કરે છે મારા કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે તમે પાપપ્રવૃત્તિઓથી અળગા રહો. પાપમાં ફસાઈ જવું તે માનવોચિત છે કારણ જીવનમાં સ્વાર્થ અને લોભ એને પાપ માટે પ્રેરિત કરે છે પરંતુ પાપમાં લિપ્ત રહેવું તે શેતાનનું કામ છે. થયેલા પાપ માટે દુઃખ પ્રગટ કરવું તે સંત જેવું કામ છે કારણ સંત તપ અને ત્યાગની સાધનામાં પાપને ધોઈ નાખવા માગે છે તે પાપ કરતો નથી પરંતુ થઈ જાય છે પણ તેને માટે તેના મનમાં પશ્ચાત્તાપ જ પુનિતુ પુનિતુ પ્રગટ કરે છે. એટલે પાપને સર્વથા છોડી દેવું એ ઈશ્વરી શક્તિનું કામ છે જે પાપની પરિણતિથી સર્વથા અળગો રહી જાય છે તે જ સમયે તે સંપૂર્ણ કર્મોને

સમાપ્ત કરી દે છે, અને કર્મથી મુક્ત થવાની સાથે જ આત્મા અનંતજ્ઞાન અને અનંતદર્શનની સાથે શુદ્ધ-બુદ્ધ બની જાય છે

હા, તો તમે શ્રાવક છો અને અમે મુનિપદે છીએ આપણા બન્નેનું લક્ષ્ય આત્માની શુદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરવાનું છે. અને એ દશાને મેળવવા માટે આપણે પાપપ્રવૃત્તિઓથી પાછા ફરવું પડશે કારણ કે, આ પ્રવૃત્તિઓ અશુભ છે અને અશુભને તજી શુભ ભણી પ્રયાણ કરતા આપણે શીખીએ શુભથી શુદ્ધમાં પહોંચવું એ જ આપણું લક્ષ્ય છે એ કલ્પમાં આપણે સ્થિત બનીએ અને શુદ્ધ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીએ એ જ કામના છે

ભાદરવા વદ
અમાસ

જૈન ઉપાશ્રય,
કાંદાવાડી મુંબઈ.

હલકું સાહિત્ય

૧ ખરાબ સાહિત્ય સમાન બીજો કોઈ લૂટારો નથી.

૨ તમે તમારું જીવન સફલ અને તેજસ્વી બનાવવા ઈચ્છતા હો, તો ગંદા પુસ્તકોને હાથ ન લગાડજો! નહિતર એ ગંદુ સાહિત્ય તમારા જીવનને ધૂળધાણી બનાવી દેશે!

ચાર પુરુષાર્થ (૧)

પુરુષાર્થ એ સફળતાનું પ્રથમ સોપાન છે પુરુષાર્થ પરત્વે તમે સાંભળ્યું છે પણ મને લાગે છે કે પુરુષાર્થનો વિષય હજુ અધૂરો છે તે હજુ વધારે વિચાર માગે છે એક પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ લેખક જોન્સે કહ્યું છે કે સફળતાની પ્રાપ્તિ માટે દસ ટકા આત્માપ્રેરણાની જરૂર છે મગજમાં વિચાર હોય, નવી સ્ફુરણા હોય લખવાની કળા પણ હોય છતાં જો હાથ ન હલાવે તો વિચાર કલ્પનાલોકમાંથી ઊતરીને વાસ્તવિક લોકમાં આવી શકતા નથી.

પણ જરા વિચાર કરવો પડશે કે કયો પુરુષાર્થ છે કે જે આપણને સફળતાની નજીક પહોંચાડી શકે છે અનંત અનંત યુગ એવા વીતી ગયા જેમાં એક ક્ષણ પણ એવી નથી ગઈ કે જ્યારે આત્માએ પુરુષાર્થ ન કર્યો હોય. કારણ કે વીર્યાન્તરાયનું ક્યારે પણ પૂરું આવરણ આવતું નથી હમેશાં તેનો ક્ષયોપશમ રહે છે જ ભલે આત્મા ગમે તે યોનિમાં હોય ગમે તે ગતિમાં હોય એકેન્દ્રિય દ્વિન્દ્રિય નરક અને નિગોદ બધી યોનિઓમાં આત્માની પુરુષાર્થની ક્રિયા ચાલુ જ રહે છે

અનંત અનંત કાળના અવિરત પ્રયત્ન પછી પણ આત્મા પોતાના લક્ષ્યની નજીક નથી પહોંચ્યો, ત્યારે એ વિચારવું જરૂરી થઈ પડે છે કે તેણે આજ સુધી જે પુરુષાર્થ કર્યો તે સત્પુરુષાર્થ હતો કે અસત્પુરુષાર્થ! એક દીકરી સવારમાં ઊઠીને આખા ઘરમાંથી કચરો સાફ કરે છે પછી તે એક જગ્યાએ ભેગો કરી રાખે છે પછી તેની બહેન આવી તે ધૂળને હાથમાં લઈ ઘરમાં વેરે છે આમ પુરુષાર્થ બન્ને બહેનો કરે છે કચરો સાફ કરવો એ એક કામ છે તેમ કચરો વેરવો એ પણ એક કામ છે પરંતુ એકનો પુરુષાર્થ સાધક છે બીજીનો નિરર્થક છે

ભારતીય સસ્કૃતિમા ચાર પુરુષાર્થ બતાવેલા છે ધર્મ અર્થ, કામ અને મોક્ષ જેમા બે સાધન છે કામ-પુરુષાર્થ માટે અર્થ એ સાધન છે અને મોક્ષ-પુરુષાર્થ માટે ધર્મ એ સાધન છે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ બે હેય (ત્યાગવા યોગ્ય) અને બે ઉપાદેય (ઉપાર્જન કરવા યોગ્ય) છે

અર્થ અને કામ એ જો કે પુરુષાર્થ કહેવાય છે અને વાસના-વિદૂષિત આત્મા, અનત યુગોથી તેને વળગેલો છે, છતા પણ તે અસત્પુરુષાર્થ છે તે આત્માને અવળે રસ્તે ચઢાવે છે જો કે ચાલતાનુ તો તે પણ શીખવે છે, પણ ખરે ઠેકાણે પહોચાડવાનુ તેનુ કાર્ય નથી. તે તો પોતાના સ્થળે પહોચાડે છે અને રસ્તમા હજારો સકટો આવવા છતા એ બધાની સાથે સગ્રામ ખેડી, તેના અતિમ લક્ષ્ય તરફ લઈ જાય છે ત્યા પહોચતા યાત્રીને એમ લાગે છે કે તે ધારેલે ઠેકાણે આવી ગયો છે પણ આ ખરુ અતલક્ષ્ય નથી

જે મુસાફર સકટો, કટકો, ભૂખ, તરસ બધુ ભૂલી જઈ વીસ માઇલની મુસાફરી કરી એક ઠેકાણે આવી પહોચે, હજી પગનો થાક પણ ઊતર્યો ન હોય, અને બીજી જ ક્ષણે તેને ખબર પડે કે તે ખોટે રસ્તે ચાલ્યો છે, તેને જ્યા જવુ હતુ તે જગા તો વીસ માઈલ પાછળ રહી ગઈ છે અને હવે તેને વીસને બદલે ચાલીસ માઇલ ચાલીને જવુ પડશે અને તો જ તેને તેની ધારેલી જગા મળશે, તો એવે વખતે તેને કેટલુ દુ ખ થશે!

જો તમારો પથદર્શક (Guide) આવી ભૂલ કરી બેઠો હોય તો તમો તેના ઉપર ચિડાયા વિના રહેશો નહિ મને પોતાને પણ આવો અનુભવ થઈ ચૂક્યો છે આજથી લગભગ સત્તર વર્ષ પહેલા અમે ઈદોરથી કરી-કરબા તરફ જઈ રહ્યા હતા એક બહેન દીક્ષા લેવા ઇચ્છતી હતી હુ મારા ગુરુદેવની સાથે હતો માર્ગદર્શક તરીકે એક ભાઈ અમારી સાથે હતા તેમણે કહ્યુ કે સડક પરથી જવામા બહુ ચક્રાવો ખાવો પડશે તેને બદલે આ ટેકરી ઉપરથી ઉતરી જઈએ તો સીધા ગામની નજીક પહોચી જઈશુ લગભગ છ માઈલ થશે ટૂકા રસ્તાની આશાએ અમે સીધો રસ્તો પડતો મૂક્યો પહાડની ટેકરીને રસ્તે અમે ઊતર્યા ખૂબ ભયકર પગદડી પસાર કરી અમે નીચે આવ્યા ચાલતા ચાલતા અમને ચાર કલાક લાગ્યા પણ ગામનો પત્તો ન લાગ્યો તડકો ખૂબ ચઢી ગયો હતો તરસથી ગળુ સુકાઈ રહ્યુ હતુ પણ ગામનો પત્તો નહોતો અમે એ ભાઈને (માર્ગદર્શકને) કહ્યુ-ભાઈ! સવારથી અગિયાર વાગ્યા સુધી ચાલ્યા છતા હજુ તારા છ માઈલ પૂરા નથી થયા ?

તેણે કહ્યુ-મહારાજ! હુ જાતે રસ્તો ભૂલી ગયો છુ

તેણે પહેલાં ખોલવું જોઈતું હતું. કોઈને પૂછવું હતું. આ બાજુ વકીલ તારાચંદજી મહારાજ તો એટલા આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયા કે તેમણે કહી દીધું કે મારાથી તો હવે એક કદમ પણ આગળ ભરાય તેમ નથી. હું તો હવે અહીં જ સંથારો કરું છું. જેને જીવ બચાવવો હોય તે આગળ જાય અને તે તો એક ઝાડ નીચે બેસી ગયા. હવે કોની હિંમત છે કે આગળ વધે ! આ ભયંકર મુસીબતની પળો અમે પસાર કરી રહ્યા હતા ત્યાં તો ભાવીક આવ્યા. તેઓ દૂરથી અમને જોઈ રહ્યા હતા. તેમણે પ્રભુ-મહારાજ ! આપ અહીં ક્યાંથી પહોંચી ગયા ? આમ તો ઘણું પાછળ રહી ગયું. છેવટે, તેઓ અમને નજીકના એક ગામમાં લઈ ગયા. જ્યાં અમને પીવાનું મળ્યું. જ્યારે પાણીનો ઘૂંટડો ગળે ઊતર્યો ત્યારે જ જીવમાં જીવ આવ્યો.

પૂરો જાણકાર ન હોય તેવા પથદર્શકની સાથે મુસાફરી કરવી એ પણ જોખમકારક છે. કામ અને અર્થ એ બન્ને પુરુષાર્થ આત્માના પથદર્શક છે. પણ તે ખોટા રસ્તે દોરનાર છે. જે સાચે માર્ગે નહિ પણ ખોટે રસ્તે અને ખોટી જગ્યાએ પહોંચાડે છે.

સુખની શોધમાં નીકળ્યા. કામ અને અર્થને ભોમિયા બનાવ્યા. મુસાફરીના પ્રારંભ એ લોકોને ઘણસ્થાને પહોંચ્યા પણ પહોંચતાં જ તેમને લાગ્યું કે તમે ખરી જગ્યાએ પહોંચ્યા નથી. રાવણે પણ કામને પોતાનો ભોમિયો બનાવ્યો હતો અને ચાલી નીકળ્યો હતો. મહાસતીને તે સીતાને મેળવી લાવ્યો, પણ તેને શાંતિ ન મળી કારણ કે તેણે પોતાના ભોમિયા તરીકે ખોટી વ્યક્તિની પસંદગી કરી હતી. આવી જ વાત બખાવર અને કપિલાની છે.

અર્થ અને કામ પુરુષાર્થ એવા કે જ્યાંથી મનોરમ લાગે છે. છતાં પણ અસલી સૌંદર્ય તેમની પાસે નથી. જ્યારે શરીરના કોઈ ભાગ પર સોજો ચડે છે ત્યારે તે ભાગ પહેલી નજરે ભરાવદાર દેખાય છે પરંતુ અસલી શક્તિહીન થઈ જાય છે. એ જ પ્રમાણે અર્થ અને કામમાં બાહ્યરના દેખાવ પૂરતી ચમક હોય છે. અર્થ અનર્થકારી છે અને કામ વિકારી છે. ચાલો આપણે આ બેને સારી રીતે સમજી લઈએ.

અર્થ-પુરુષાર્થ

જે પૈસા (અર્થ)ની પાછળ આંધળી દોટ મૂકે છે તે પૈસાને ભલા પૂછી તો જો કે તું હંમેશાં સાથે તો રહીશ ને ? બીજાઓની શી સ્થિતિ છે ? પુણ્યના અપૂર્વ અમર જેવા ચક્રવર્તીઓને પૂછો કે તમારી વિશાળ સામ્રાજ્ય,

દિવ્ય ચૌદ રત્નો અને નવનિધાનો તમારી સાથે આવવાના છે? શો ઉત્તર આપશે એ ચક્રવર્તીઓ? કહેવાય છે કે જગતશેઠની પાસે એટલું બધું ધન હતું કે તેની ઈચ્છા હોત તો તે ગંગા અને યમુના બન્ને નદીઓના કિનારે સોનાની ઇંટોથી આરા બંધાવી શકત પણ આજે તેમના જ વંશવારસો, નોકર માટે ફાંફા મારી રહ્યા છે તે વખતે તો સિક્કાઓ ચોરસ હતા ત્યારે આજના ચકરડીની માફક ફરતા ગોળ, સફેદ રૂપિયાને રગડી જતા વાર કેટલી? આમ તો તમે બહુ જલ્દી સમજી જાઓ છો પછી આ તો તમારા લાભની વાત છે. (હસાહસ)

રૂપિયાને ગગડતા કદાચ થોડી વાર લાગે, પણ પેલા કાગળીયાને ઊડી જતાં કેટલીવાર લાગશે? લખવાના કાગળોની આ વાત નથી આ તો પેલા લાલ અને લીલી રીઝર્વ બેન્ક ઓફ ઇન્ડીયાની છાપવાળા કાગળની વાત કરુ છુ, જે તમે તમારી છાતી ઉપર અંદરના ખિસ્સામા સાચવીને રાખો છો! આ ગોળ પૈસા કેવો રગડે છે, કેવા ઢળે છે' કોહીનુર હીરો–જન્મ્યો ભારતમા અને પહોચ્યો સમુદ્રપાર–ઇંગ્લાંડમા.

કહેવાય છે કે કોહીનુર હીરો, કૃષ્ણા નદીને તીરે પડેલા એક ખેડૂતને મળ્યો હતો ખેડૂતના હાથમા એ તાકાત કયા હતી કે તેને પકડી રાખે? તે હિંદુ રાજાઓની પાસે આવ્યો. ત્યા પણ રહી ન શકયો. સામ્રાજ્ય બદલાયાં તેની સાથે કોહીનુરના સ્વામીઓ પણ બદલાયા તે મોગલ સમ્રાટોના તાજને શોભાવતો હતો ત્યા પણ તેને આરામ કયા હતો? અંગ્રેજો આવ્યા અને મોગલ સમ્રાટોના પતનની સાથે તેમના તાજ પણ ડુલ થઈ ગયા એટલે કોહીનુર પણ ત્યાથી નીકળી અંગ્રેજો સાથે સાગર પાર કરી લંડન પહોચ્યો. હવે તેને કયા કયા ફરવાનુ બાકી છે તે તો કોઈ જ્યોતિષી જ કહી શકે.

પૈસો ગોળ અને ઢળકણો છે તેની સાથે રહીને માનવીએ પણ એવી વૃત્તિ અપનાવી લીધી છે જ્યા પૈસા હોય છે ત્યા માનવી ઢળતો જાય છે. ન્યાયની ખુરશી પર બેસી કાયદાની બારીકીઓ ખોળનારા અને ન્યાયની રક્ષાનો દંભ કરનારા ન્યાયાધીશો પણ તેની સામે નમી પડ્યા, તેમજ ધર્મના સિંહાસને બેસીને આત્મા અને પરમાત્માની શોધ કરનારા પણ તેની સામે ઢળી પડ્યા. તે પણ લક્ષ્મીપુત્રો તરફ દૃષ્ટિ રાખવામાં જ પોતાના સિંહાસનની સ્થિરતા માનવા લાગી ગયા સત્યના ઉપદેશકો આજે સોનાના ઉપાસકો બની ગયા છે અપરિગ્રહના પ્રચારકો આજે પરિગ્રહના ઇશારે નાચી રહ્યા છે આ કેટલી અપરિગ્રહની હાર છે!

વધારો પણ તેની સાથે મૂકે છે અને તે તો બહુ જ જલદીથી મૂકે છે જેમ ત્રિરાશીમાં વજન વધારે તે જ પલ્લું નીચું નમતું પછી ભલેને ખૂન કરીને પણ કેમ નથી આવતો! ત્યારે વેપારીઓ પણ મોં પાછું પડે તેવા છે! તે તો આઠે પહોર તેની પૂજામાં જ રાચે છે અને ઉપાશ્રયમાં બેઠા હોય ત્યાં સુધી ભલે અપરિગ્રહનો ઉપદેશ સાંભળતા જાય અને "હા" "હા" કરતા જાય પણ દુકાન પર પહોંચતા જ પોતાના આરાધ્ય (પૈસા) ની પૂજા અર્ચનામાં લીન થઈ જશે. ત્યાં તે બધું જ ભૂલી જશે. તે પૈસાની આરાધનાના સમયમાં કોઈ ગરીબ અનાથ પોતાની આપત્તિભરી કથની કહેશે, તો તેને તે પોતાના ભજનનો મોટો વિઘાતક સમજશે.

આજકાલના લોકો સંપત્તિના સ્વામી નહિ, તેના ગુલામો છે. સંપત્તિના સ્વામી હોવું તે એક વાત છે અને ગુલામ હોવું તે બીજી વાત છે. જો ઘોડા ઉપર સવાર હો તો ધારેલે સ્થળે પહોંચી શકો છો. તે ઘોડાની લગામ તમારી પાસે હોય ત્યાં સુધી તો ચિંતા નથી. તે તમારા ઈશારા પર ચાલશે, પણ જો તમારી લગામ તેના હાથમાં પહોંચી અને તેના ઈશારે તમે ચાલતા થઈ ગયા તો તે તમારી કેટલી મોટી હાર થશે!

એકાંતના સમયમાં વિચાર કરજો કે સંપત્તિ ઉપર તમારો અધિકાર છે કે તમારા મન ઉપર સંપત્તિનો અધિકાર છે! સંપત્તિની લગામ તમારા હાથમાં હશે તો તમે ખોટે રસ્તે નહિ જઈ શકો. પૈસા તમને ખોટે રસ્તે લઈ જવા ચાહશે તો પણ તમે ઈનકાર કરશો અને કહેશો કે નહિ, એવા પૈસા મારે નથી જોઈતા જે મારી ઈમાનદારીને વટતા હોય. જો તે માત્ર ન્યાય અને નીતિને માર્ગે મળતા હશે તો જ હું સ્વાગત કરીશ. તે સિવાય તેને માટે મારા ઘરનાં બારણાં બંધ છે. આપણું ભાન સહેજ જાગૃત રહે, સંપત્તિ તમારી માનવતાને કચડી ન નાખે. હમેશાં દરેક રીતે લક્ષ્મીની ઉપાસના ઉચિત હોતી નથી.

એકવાર ગાંધીજીએ અમેરિકા માટે સંદેશો મોકલતાં કહ્યું હતું કે "મને લાગે છે કે અમેરિકાનું ભવિષ્ય ઉજ્જ્વળ છે. પરંતુ જો તે ધનની જ પૂજા કરતું રહેશે તો તેનું ભવિષ્ય અંધકારમય હશે."

ધન અંત સુધી કોઈની સાથે રહ્યું નથી. એ તો હમેશાં બેવફા દોસ્ત જ સાબિત થયું છે. પૈસાનું મહત્ત્વ સાધન તરીકે ભલે હોય પરંતુ તેને સાધ્ય ન બનાવશો. ખરું પૂછો તો પૈસો જિંદગીની સાચી જરૂરિયાત

પણ નથી વગર પૈસે પણ કામ થાય છે પણ જરા પૈસા છોડીને તો જુઓ. ઘણી વાર રાગનો આનંદ તો લીધો છે હવે એક વાર ત્યાગનો આનંદ તો લઈ જુઓ !

એક અંગ્રેજ તત્ત્વવેત્તાએ કહ્યુ છે કે ધન તો સોપારી જેવુ છે સોપારી કાતરતા સેંકડો જણાની આગળીઓ કપાઈ ગઈ હશે પણ સોપારીથી કોઈનું પેટ ભરાયુ નથી માનવી તો ધનથી પેટ ભરવાનો વિચાર કરી રહ્યો છે જો કે તે જાણે છે કે પૈસો એ કોઈ ખાવાની ચીજ નથી છતા તે ખાઈ જાય છે, પચાવીયે જાય છે અને એવુ પચાવે છે કે એક ઓડકાર આવતો નથી કોઈ બિચારી ગરીબ ડોશી, વિશ્વાસ રાખીને કોઈને ત્યા પોતાની જિંદગીની મૂડી સાચવવા મૂકે પછી તે રૂપિયા હજમ થઈ જાય છે, કે નહિ ? હા કેમ નહિ ? એ તો બહુ જલ્દી હજમ થઈ જાય છે કારણ કે તેની પાછળ લડનાર કોણ છે ?

એકવાર એક ભાઈ બીજાને કહી રહ્યા હતા—તુ મારા રૂપિયા ખાઈ ગયો ગરીબોના પૈસા ખાઈ જતા તને શરમ નથી આવતી ? પાસે એક ગાય ઊભી હતી તેણે સાભળ્યુ અને વિચાર કર્યો—રૂપિયા તે કાંઈ ખાવાની ચીજ છે ? મે ઘાસ ખાધુ, કડબ ખાધી, રોટલી ખાધી અને ક્યારે એ હવાડ પણ ખાધો પણ રૂપિયા તો કદી પણ ખાધા નથી જો પ્રસગ મળે તો રૂપિયા પણ ખાવા જોઈએ

એક દિવસ શેઠ રૂપિયા ગણી રહ્યા હતા ઢગલો પડ્યો હતો ગાય ચરીને આવી રહી હતી અદર જતા તેણે રૂપિયા જોયા તેનુ મન રોકી ન શકી અને તેણે રૂપિયાના ઢગલામા મો ઘાલ્યુ, એક વખતમા લગભગ પચીસેક રૂપિયા તે ગળી ગઈ હશે પણ બે મિનિટ પછી, તેના પેટમા ભયકર પીડા થવા લાગી તેણે કહ્યુ રૂપિયા તો બહુ ભારે છે તેને ખાવામા તો કાંઈ સ્વાદ ન આવ્યો અને હવે તો પેટમા કુદાકુદ કરે છે હે ભગવાન ! એ તો માનવની જ શકિત છે કે જે રૂપિયા હજમ કરી શકે છે અમારાથી તો એ હજમ થઈ રહ્યા.

આ પૈસાની પાછળ ઘેલી બનેલી દુનિયાએ પ્રમાણિકતા અને ઈમાનદારીનો તો નાશ જ કરી નાખી છે જે સોનાને તમે પકડવા ઇચ્છો છો તે સોનુ એવી તો ખરાબ વસ્તુ છે કે જ્યારે તે આવે છે, ત્યારે, માનવીની ઊઘ હરામ થઈ જાય છે તેનો રગ આખોમા આવે છે ત્યારે, આખુ શરીર મડદા જેવુ થઈ જાય છે જ્યારે આખોમા તેનો વાસ થાય છે ત્યારે, ખરી

વસ્તુને ખરા સ્વરૂપે જોઈ શકાતી નથી. પછી જેની આંખોમાં માત્ર અર્થ પુરુષાર્થ જ સમાયેલો છે તે સત્યને ક્યારે ઓળખી શકશે ! ગોલ્ડસ્મીથ કહે છે કે—જે દેશમાં લક્ષ્મીનો સંગ્રહ વધવાથી મનુષ્યો વૈભવશાળી બની જાય છે તે દેશનું પતન પણ નક્કી જ હોય છે પૈસાને સાધ્યપણાનો નાયક માનવો એ બધાથી મોટી ભૂલ છે અને તે એવી ભૂલ છે કે જે આજે બધા કરે છે એથી જ આજે બધાના મગજમાં પૈસા રમી રહ્યા છે અને બધા અર્થપુરુષાર્થ તરફ જ દોડી રહ્યા છે

કામ-પુરુષાર્થ

હું પહેલાં કહી ચૂક્યો છું કે અર્થ પોતે સાધ્ય નથી. તે તો સાધન માત્ર છે તેનું સાધ્ય છે કામ. પૈસાથી વસ્તુ મળે છે માટે જ પૈસાની કિંમત છે તમે તો શું પણ નાનાં બાળકો પણ જાણે છે કે આ નાના કાગળના કટકાઓથી મોટી મોટી ચીજો મેળવી શકાય છે એટલે તો તે નોટ લેવાનું પસંદ કરે છે જે દિવસે પૈસાની કિંમત ખલાસ થઈ જશે અને બજારમાં તેના બદલામાં કોઈ વસ્તુ નહિ મળે ત્યારે મને લાગે છે કે તમારી આ નોટો પડીકાં બાંધવામાં કામ લાગશે.

અર્થનું સાધ્ય કામ છે એટલા માટે અર્થ ઓછો કરવામાં આવે છે. અર્થપુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવા માટે કામ પુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવો જોઈએ. કેમકે પદાર્થો પ્રત્યે મનમાં વાસના ભરી હોય છે તો જ તેને પ્રાપ્ત કરવા માટેનાં આવશ્યક સાધન તરીકે અર્થનું મહત્ત્વ રહે છે એટલે વાસનાઓને ખતમ કરો પદાર્થો તરફની આસક્તિનો નાશ કરો.

આ પદાર્થો ઉપરની વાસના, જ્યાં સુધી તમે તેનું ખરું સ્વરૂપ નહિ જાણો ત્યાં સુધી તમારા મનને વિચલિત કરતી રહેશે. લીમડાની વાસ મીઠી હોય છે પણ તેનો સ્વાદ કડવો હોય છે એ પ્રમાણે વાસનાનો રંગ સુંદર હોય છે તે મનને આકર્ષિત કરે છે પણ જ્યારે તેને પ્રાપ્ત કરવા જાઓ ત્યારે કટુતાનો અનુભવ થાય છે ખાવતી વખતે જેમ જમણા પગની સાથે ડાબો હાથ આગળ જાય છે તેમ ભોગની સાથે રોગ પણ જાગે છે જો કદાચ મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો ભરતચક્રવર્તીને પૂછો સાતસો વર્ષોના ભોગોએ તેને શું આપ્યું ! તેત્રીસ સાગરોપમની નરકની આગ !

સ્વાદની વાત છેડો. સ્વાદ તો કુપથ્યમાં પણ હોય છે પરંતુ એ કુપથ્ય જ્વરનો સ્વાદ રોગને જમાવીને વધારે છે એ પ્રમાણે વાસનાનો સ્વાદ દુઃખોની પરંપરાને જમાવી નહિ પણ હજારગણી વધારી મૂકે છે વાસનાના એક

બિન્દુને લીધે રાવણ જેવો રોળાઈ ગયો. માટીમા મળી ગયો તો પછી બીજાઓની તો વાત જ શી કરવી ?

ભોગોની વિડંબણાનો ચિતાર આપતા, વીતરાગ દેવ, ભગવાન મહાવીર કહે છે —

कामाणु गिद्धिप्पभवं खु दुक्खं,
सव्वस्स लोगस्स सदेवगस्स ।
जे काइयं माणसियं च किंचि,
तस्संतगं गच्छई वीय रागो ॥

ઉત્તરાધ્યન સૂત્ર, અધ્ય ૩૨, ગા ૧૯

દુનિયામા તમામ દુ ખોનુ જન્મસ્થાન વાસના છે આ દુ ખોની પરંપરા માત્ર માનવ સુધી જ નહિ, પણ સ્વર્ગમા રહેનારા દેવતાઓ સહિત સમગ્ર લોકમા વ્યાપેલી છે અહી દેવોના ખાસ ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે. કારણ કે, નારકી અને તીર્યંચના દુ ખો તો જલ્દી સમજી શકાય છે, કેમકે તે સ્પષ્ટ છે, જ્યારે, દેવતાઓના સબધમા માનવીની કલ્પના એવી છે કે તે અત્યત સુખમા છે આ ભ્રાતિજનક કલ્પનાના નિવારણ માટે અહી દેવતાઓનો ખાસ ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે સ્વર્ગની દિવ્ય ભૂમિ ઉપર વસનારા દેવતાઓ જો કે ભૂખ અને તૃષાના દુ ખથી મુક્ત છે, છતા વાસનાની પીડા તો ત્યા પણ છે તેઓ પણ વાસનામા લપટાયેલા છે એથી ત્યા કાયિક નહિ પણ માનસિક પીડા છે વાસના હમેશા અતૃપ્ત જ રહેનારી છે

વાસના છાયડામા, તડકા અને વરસાદથી રક્ષણની આશા રાખવી એ જેમ ખોટુ છે, તેમ, વાસનાથી સુખની આશા રાખવી એ પણ ખોટુ છે. તેની પાસે પીડા છે—માત્ર પીડા જ છે ભલે તમે તેને મીઠી માનો એ જુદી વાત છે આ કાયિક અને માનસિક પીડાથી કોઈ પણ બચી શકયુ હોય તો તે ફકત વીતરાગ વીતરાગ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા પછી શરીરની જન્મવેદના કદાચ હોઈ પણ શકે, છતા તે વેદના મનની નહિ હોય અને તે મનને પીડી નહિ શકે

હા, તો બધુ પીળુ પીળુ હોય તે સોનુ ન સમજશો બહારની ચમકઝમકથી ખુશી ન થશો, તેનો અત પણ જુઓ માનવી ભોગોને માખણ માનીને ગ્રહણ કરે છે સફેદાઈમા તો માખણ જેવા લાગે છે પણ તેને ગ્રહણ

વસ્તુને ખરા સ્વરૂપે જોઈ શકાતી નથી. પછી જેની આંખોમાં માત્ર અર્થ પુરુષાર્થ જ સમાયેલો છે તે સત્યને ક્યારે ઓળખી શકશે ! મોહરમીઓ કહે છે કે—જે દેશમાં લક્ષ્મીનો સંચય વધવાથી મનુષ્યો વૈભવશાળી બની જાય છે તે દેશનું પતન પણ નક્કી જ હોય છે પૈસાને સાગરસુખ માનવો એ બધાથી મોટી ભૂલ છે અને તે એવી ભૂલ છે કે જે આજે બધા કરે છે એથી જ આજે બધાના મગજમાં પૈસા રમી રહ્યા છે અને બધા અર્થ પુરુષાર્થ તરફ જ દોડી રહ્યા છે

કામ-પુરુષાર્થ

હું પહેલાં કહી ચૂક્યો છું કે અર્થ પોતે સાધ્ય નથી. તે તો સાધન માત્ર છે તેનું સાધ્ય છે કામ. પૈસાથી વસ્તુ મળે છે માટે જ પૈસાની કિંમત છે તમે તો શું પણ નાનાં બાળકો પણ જાણે છે કે આ નાના કાગળના કટકાઓથી મોટી મોટી ચીજો મેળવી શકાય છે એટલે તો તે નોટ લેવાનું પસંદ કરે છે જે દિવસે પૈસાની કિંમત ખલાસ થઈ જશે અને બજારમાં તેના બદલામાં કોઈ વસ્તુ નહિ મળે, ત્યારે મને લાગે છે કે તમારી આ નોટો પડીકાં બાંધવામાં કામ લાગશે.

અર્થનું સાધ્ય કામ છે એટલા માટે અર્થ એકઠો કરવામાં આવે છે. અર્થપુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવા માટે કામ પુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવો જોઈએ. કેમકે પદાર્થો પ્રત્યે મનમાં વાસના ભરી હોય છે તો જ તેને પ્રાપ્ત કરવા માટેનાં આવશ્યક સાધન તરીકે અર્થનું મહત્ત્વ રહે છે એટલે વાસનાઓને ખતમ કરો પદાર્થો તરફની આસક્તિનો નાશ કરો.

આ પદાર્થો ઉપરની વાસના જ્યાં સુધી તમે તેનું ખરું સ્વરૂપ નહિ જાણો ત્યાં સુધી તમારા મનને વિચલિત કરતી રહેશે. લીમડાની વાસ મીઠી હોય છે પણ તેનો સ્વાદ કડવો હોય છે એ પ્રમાણે વાસનાનો રંગ સુંદર હોય છે તે મનને આકર્ષિત કરે છે પણ જ્યારે તેને પ્રાપ્ત કરવા જાઓ ત્યારે કડુતાનો અનુભવ થાય છે આવતી વખતે જેમ જમણા પગની સાથે ડાબો હાથ આગળ જાય છે તેમ ભોગની સાથે રોગ પણ જાય છે જો કદાચ મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને પૂછો. સાતસો વર્ષોના ભોગોએ તેને શું આપ્યું ! તેત્રીસ સાગરોપમની નરકની આગ !

સ્વાદની વાત છે કે સ્વાદ તો કુપથ્યમાં પણ હોય છે પરંતુ, એ કુપથ્યનો સ્વાદ રોગને ઓછો વધારે છે એ પ્રમાણે વાસનાનો સ્વાદ દુ:ખોની પરંપરાને ઓછી નહિ પણ હજારગણી વધારી મૂકે છે વાસનાના એક

નબર જરૂર લગાડશે ભલે પછી ટીકીટ લેવા માટે અડી કલાક તડકામાં કેમ નથી ઊભા રહેવુ પડતુ ! આ કામ પુરુષાર્થની કહાણી છે પણ તે જીવનના શાશ્વત સૌદર્યનો નાશ કરી કૃત્રિમ સૌદર્ય પાછળ પાગલ બનાવે છે. અને એમ બનવુ પણ નક્કી જ છે કે જ્યારે અસલી હીરા ઓછા થયા ત્યારે કૃત્રિમ (Imitation) હીરા બજાર આવ્યા

આ માટે વાસનાના પ્રભાવને રોકવો જોઈએ, નહિ તો એક દિવસ તે આપણને ક્યા તાણી જશે તે કહી શકાય નહિ એ પ્રવાહને રોકવા માટે મનને શુભ કાર્યોમા કામે લગાડવુ જોઈએ કે જેથી મન વાસના પ્રત્યે જાગૃત ન થાય સ્વામી રામતીર્થે એક જગાએ કહ્યુ છે કે **કામની દવા કાર્ય** છે મતલબ કે શ્રમજન્ય કાર્યોમા તન્મયતા સાધવાથી માનવનુ મન વિષયોથી દૂર વાળી શકાય છે

એક વખત વનસ્પતિશાસ્ત્રના મહાન તત્ત્વવેત્તા અક્ષયકુમાર દત્તને તેમના સાથીઓએ પૂછ્યુ કે–" તમે લગ્ન કેમ નથી કરતા ? " તેમણે હસતાં હસતા કહ્યુ કે–' મારા લગ્નની તમને શી ઉતાવળ છે ? ખરી વાત એ છે કે આજ સુધી મને લગ્ન સબધી વિચાર કરવાની ફૂરસદ જ મળી નથી. હુ મારા કામમા એટલો રોકાયેલો રહુ છુ કે બીજા વિષયો તરફ મારુ લક્ષ્ય જ જતુ નથી '

બગાળના એક લેફ્ટેનન્ટ જનરલ શ્રી દત્તની પાસે શીખવા માટે આ યા કરતા હતા પણ જ્યારે પણુ તે આવતા, ત્યારે, તે શ્રી દત્તને તેમના કામમા પરોવાયેલા જોતા અવાજથી તો તેમની એકાગ્રતાનો ભગ થઈ શકતો નહોતો ક્યારેક ક્યારેક તો લેફ્ટેનન્ટ સાહેબ તેમની પાસે જઈ પકડીને હલાવતા, ત્યારે જ તેમને ખબર પડતી કે કોઈ આવ્યુ છે

હૃદયમાથી વાસનાને દૂર કરવા માટે વિષયોમા વિષમિશ્રિતતાનો અનુભવ થવો જોઇએ મનની ગતિને અસતમાથી સત્ય પ્રત્યે વળવી એનુ જ નામ ધર્મ છે

તા ૧૭-૮-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા

ક્યો પછી તે ખાવાનું નહિ, પણ ચુનાનું કામ કરે છે પણ વાત એવી છે કે જેમ આંખો સામે આવેલી વસ્તુને જોઈ શકતો નથી, તેમ કામી વ્યક્તિ સામે આવતાં દુઃખોને જોઈ શકતી નથી આંખો બંધ કરીને ન ચાલો વાસનાના જાદુને સમજો. તેનાં પરિણામોનો વિચાર કરો.

વાસનામય પદાર્થો સાથે ભલે તમે ગમે તેટલાં વર્ષો વીતાવો, પણ એક દિવસ તે એવી રીતે છોડી જશે કે જેવી રીતે ફળ વિનાના વૃક્ષને પક્ષીઓ છોડી જાય છે છોડવાનું તો જરૂર છે જ પણ જો તે તમને છોડી જશે તો તમારી આંખમાંથી આંસુ વહેશે, તેને બદલે, જો તમે તેને છોડશો તો આનંદ આવશે. જેવી રીતે રૂપિયા ચોરાઈ જતાં માનવી રડવા બેસે છે પણ દાનમાં આપી દેતાં આનંદ આવે છે સંપત્તિ અને વૈભવ એમ ને એમ ચાલી જશે તો દુનિયા કહેશે કે બિચારાનું બધું જતું રહ્યું ક્યાંય મરતી વખતે સુખ સામગ્રી અને સંપત્તિ છોડી જવાની થશે ત્યારે દુનિયા કહેશે કે આજ બિચારો બધું છોડીને ચાલી ગયો પણ જો તમે તમારી જાતે જ બધું છોડી દેશો અને આસક્તિનો ત્યાગ કરશો તો દુનિયા કહેશે કે—એ મર્દ આદમી હતો! પોતાની જાતે બધું ત્યાગીને નીકળ્યો હવે તમે જ નિર્ણય કરી લો કે તમારે શું બનવું છે

પરંતુ, આ? વાસના છોડવાની વાત જ ક્યાં છે! ત્યાગનો ઉપદેશ તો આંધળામાં ગણાય છે આજે તો દરેક વાતમાં વાસના ઘૂસી ગઈ છે આજે કોઈ પણ વસ્તુ કોઈક સ્ત્રીના ચિત્ર વિના વેચી શકાતી નથી. વાસનાભરી આંખો બધામાં સૌંદર્ય શોધે છે આજે તો પુસ્તકો પણ એવાં જ વધુ વેચાય છે કે જેનાં પૂંઠા ઉપર કોઈ અભિનેત્રીનું (Actress)નું ચિત્ર હોય! જેટલું ચિત્ર આકર્ષક હોય તેટલી જ તેની માંગણી વધારે રહેશે. કપડાં પણ અભિનેત્રીઓના નામે જ ચાલે છે સાબુની જાહેરાત અને તારીખિયાં (Calender) માટે પણ તેમનાં ચિત્રોની જરૂર પડે છે

આજનો પહેરવેશ પણ સીનેમાને અનુરૂપ હોય છે ફિલ્મમાં નાયિકા (Heroine) જેવી સાડી પહેરે તેવી સાડી સારા ઘરની સ્ત્રીઓને પણ જોઈએ છે આપણો વિદ્યાનો ઉપાસક ગણાતો વિદ્યાર્થીવર્ગ પણ આજે સૌંદર્યનો ઉપાસક બની ગયો છે!

સાધુઓનાં દર્શન કરવા જવા માટે તમને સમય નથી મળતો, કારણ કે ગણુંતરી ભર નડે છે પણ અભિનેતાઓનાં દર્શન ન્યા માટે તેને સમયની કમી નથી! નવી ફિલ્મ શરૂ થતા પહેલાં બેઠા (Stage)માં તેનો

નબર જરૂર લગાડશે અને પછી ટીકીટ લેવા માટે અઢી કલાક તડકામાં કેમ નથી ઊભા રહેવુ પડતુ ! આ કામ પુરુષાર્થની કહાણી છે પણ તે જીવનના શાશ્વત સૌંદર્યનો નાશ કરી કૃત્રિમ સૌંદર્ય પાછળ પાગલ બનાવે છે અને એમ બનવુ પણ નક્કી જ છે કે જ્યારે અસલી હીરા ઓછા થયા ત્યારે કૃત્રિમ (Imitation) હીરા બહાર આવ્યા.

આ માટે વાસનાના પ્રભાવને રોકવો જોઈએ, નહિ તો એક દિવસ તે આપણને ક્યા તાણી જશે તે કહી શકાય નહિ એ પ્રવાહને રોકવા માટે મનને શુભ કાર્યોમા કામે લગાડવુ જોઈએ કે જેથી મન વાસના પ્રત્યે જાગૃત ન થાય સ્વામી રામતીર્થે એક જગાએ કહ્યુ છે કે **કામની દવા કાર્ય** છે મતલબ કે શ્રમજન્ય કાર્યોમા તન્મયતા સાધવાથી માનવનુ મન વિષયોથી દૂર વાળી શકાય છે

એક વખત વનસ્પતિશાસ્ત્રના મહાન તત્ત્વવેત્તા અક્ષયકુમાર દત્તને તેમના સાથીઓએ પૂછ્યું કે–" તમે લગ્ન કેમ નથી કરતા ? " તેમણે હસતાં હસતા કહ્યુ કે–' મારા લગ્નની તમને શી ઉતાવળ છે ? ખરી વાત એ છે કે આજ સુધી મને લગ્ન સબધી વિચાર કરવાની ફૂરસદ જ મળી નથી. હુ મારા કામમા એટલો રોકાયેલો રહુ છુ કે બીજા વિષયો તરફ મારુ લક્ષ્ય જ જતુ નથી '

બગાળના એક લેફ્ટેનન્ટ જનરલ શ્રી દત્તની પાસે શીખવા માટે આ યા કરતા હતા પણ જ્યારે પણ તે આવતા, ત્યારે, તે શ્રી દત્તને તેમના કામમાં પરોવાયેલા જોતા અવાજથી તો તેમની એકાગ્રતાનો ભગ થઈ શકતો નહોતો ક્યારેક ક્યારેક તો લેફ્ટેનન્ટ સાહેબ તેમની પાસે જઈ પકડીને હલાવતા, ત્યારે જ તેમને ખબર પડતી કે કોઈ આવ્યુ છે

હૃદયમાથી વાસનાને દૂર કરવા માટે વિષયોમા વિષમિશ્રિતતાનો અનુભવ થવો જોઈએ મનની ગતિને અસત્‌માથી સત્ય પ્રત્યે વાળવી એનુ જ નામ ધર્મ છે

તા ૧૭–૮–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુ ગા

૨૮ ચાર પુરુષાર્થ (૨)

ધર્મ-પુરુષાર્થ

અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થ ઉપર આપણે વિચાર વિનિમય કરી ગયા છીએ. તેમાં સમય અને શક્તિનો વ્યય તો થાય છે જ પણ તેના પરિણામની જે સુંદર કલ્પના માનવીના મગજમાં રચાયેલી હોય છે તે ઠગારી નીવડે છે કેમકે તેની પાછળ નથી તો ભાવધારા શુદ્ધ કે નથી આચરણ સારું બન્ને અશુભ હોવાને લીધે તેનું પરિણામ પણ સારું નથી હોતું એથી જ એ બન્નેથી નિરાશ થયેલો મનુષ્ય ધર્મનું શરણ લે છે

ધર્મ શું છે ! શુદ્ધભાવ સહિત કરવામાં આવતી શુદ્ધ ક્રિયા તેનું નામ ધર્મ છે ભાવ અને ક્રિયા બન્નેને એટલા માટે સાથે મૂકવામાં આવેલ છે કે કેટલીક વખત વ્યક્તિની ક્રિયાઓ સુંદર હોય છે પણ તેમાં ભાવના પવિત્ર નથી હોતી. એ પણ યાદ રાખો કે નિષ્ઠાની પવિત્રતા વિના, ક્રિયા પવિત્ર ક્યાંથી દેખાશે ! માતા પોતાના બાળકને ગલીપચી કરીને હસાવે છે જગતમાં જ્યારે મનુષ્યને કોઈ વખત રીબવું મળી જાય છે તો તે પણ તેને પકડીને ગલીપચી કરે છે અને હસાવે છે

હવે જરા ઊંડાણથી વિચાર કરો કે બન્નેમાં કેટલું અંતર છે ! જેટલું અંતર અંધકાર અને પ્રકાશની વચમાં છે તેટલું જ અંતર એ બે વચ્ચે છે મા બાળકને હસાવીને તેના મનને આનંદ પમાડે છે. ત્યારે રીબવું મનુષ્યને હસાવીને તેનો છેર લે છે

વસ્તુ પોતે તો શુભ પણ નથી અને અશુભ પણ નથી. તેની પાછળ રહેલી ભાવના જ તેનામાં શુદ્ધતા કે અશુદ્ધતાનો પરિચય કરાવે છે કેટલીક વખત શુભ વસ્તુ અશુભ ભાવના વડે જન્મે છે તો ક્યારેક અશુભ વસ્તુનો શુભ ભાવનાથી થતો હોય છે

)

ઉપાશ્રય જેવા ધાર્મિક સ્થળોના નિર્માણનું કાર્ય પણ કેટલીક વખત ભાવોની અપવિત્રતાથી અપવિત્ર બની જાય છે એક માણસ વિચાર કરે છે કે જો ઉપાશ્રય થશે તો લોકોની ધાર્મિક ભાવનાઓને ઉત્તેજન મળશે, ત્યાં સામાયિક વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓ થશે—આમ વિચાર કરી તે ઉપાશ્રય બધાવે છે બીજો માણસ એમ વિચાર કરે છે કે ઉપાશ્રય મારા ઘરની નજીક હોવો જોઈએ ઉપાશ્રય માટે ફંડ થતું હોય ત્યારે તે કહે છે કે અમુક જગાએ થશે તો જ હું પૈસા આપીશ

આ ઉપાશ્રયને ઘરની નજીક બનાવવાનો આશય શો છે? શું એવો આશય છે કે ઉપાશ્રય નજીક હશે તો જવાઆવવામા સગવડ પડશે? ના. આમા તો બીજી જ ભાવના કામ કરે છે જો ઉપાશ્રય ઘરની નજીકમા હશે તો સઘની વ્યવસ્થા મારા હાથમા રહેશે, ઉપાશ્રયની ચાવી મારી પાસે રહેશે, આવતાજતા મહેમાનોને ત્યા ઉતારવા કામ લાગશે, જ્યારે મારી દીકરીના લગ્ન વખતે જાન આવશે તો ત્યા ઊતારી પણ શકાશે, સભાઓ વગેરે માટે પણ સારુ સ્થાન બનશે તો આ તે શુ ઉપાશ્રય બનાવવાનો છે કે ધર્મશાળા? આવી ભાવનાની અપવિત્રતા કાર્યની પવિત્રતાને સહીસલામત રાખતી નથી

ભાવ અને ક્રિયાનો સમન્વય હોવો જોઈએ એક માણસ સામાયિકના સ્વરૂપને સમજીને સામાયિક કરે છે અને બીજો પોતાના ધર્મીપણાનુ પ્રદર્શન કરવા માટે સામાયિક કરે છે એ બેની વચમા કાંઈ અતર ખરૂ કે નહિ? એક માણસ જિજ્ઞાસાની પૂર્તિને માટે પ્રશ્ન કરે અને બીજો પોતાની પડિતાઈનું પ્રદર્શન કરવા માટે પ્રશ્ન કરે—આ બન્નેની વચમા બહુ મોટો ફેર છે

બે મુનિઓ પ્રવચન કરે છે. બન્ને આચારશાસ્ત્ર ઉપર પ્રવચન કરે છે. એકનુ લક્ષ્ય આચારશુદ્ધિ છે. શ્રાવકો પોતાના આચાર સમજે, મુનિવર્ગ તેમના આચારને ઓળખે અને બન્ને દૃઢતાપૂર્વક પોતપોતાના આચારનું પાલન કરે, આ પહેલા પ્રવચનકારનુ લક્ષ્ય છે બીજા મુનિ પણ આચારશાસ્ત્ર ઉપર જ પ્રવચન કરે છે પણ તેમનુ લક્ષ્ય જુદુ છે તે એટલા માટે આચારશાસ્ત્રનુ પ્રવચન કરે છે કે જેથી શ્રોતાઓ એમ માને કે તે મહાન આચારવાન છે અને તેમની સરખામણીમા બીજાઓ શિથિલાચારી છે

પહેલામા સર્વના કલ્યાણની ભાવના રહેલી છે, ત્યારે, બીજામા પોતાની પ્રતિષ્ઠાની ભાવના છૂપી રીતે કાર્ય કરી રહેલી છે હવે તમે સમજી ગયા હશો કે એક જ જાતની ક્રિયા ભાવનાના ભેદથી, પવિત્રતા અને અપવિત્રતાને ધારણ કરે છે.

પવિત્ર વિચારોની સાથેનો પવિત્ર આચાર એ જ ધર્મ છે. જો ક્રિયાની સાથે તમારો ઉદ્દેશ પવિત્ર હોય તો તમારી ક્રિયાઓ ધર્મમાં સમાય છે. તે સિવાય ઉદ્દેશની અપવિત્રતા ધર્મને પણ પાપમાં ફેરવી નાખી શકે છે. એ ધર્મનું શરણ પવિત્ર બનવા માટે જ લો. ધર્મનું શરણ એટલા માટે લેવામાં આવે છે કે બૂરા કર્મનું ફળ આલોક ને પરલોકમાં ન મળે.

જો જીવનની ગંદકીને છુપાવવા માટે ધર્મનો ઉપયોગ કરશો તો તે ધર્મની સાથે અન્યાય થશે. આ તો ફૂલોના ઢગલાથી ગંદકીને ઢાંકવા જેવું કામ બની રહેશે. અને તેમ કરનાર, ગંદકીને તો સૌરભયુક્ત નહિ બનાવી શકે પણ ફૂલ તો જરૂર ગંદાં થશે જ. એવી જ રીતે લોકોએ ધર્મને બદનામ કર્યો છે. તેઓ બહારથી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે પરંતુ અંતરનો સ્વાર્થ એક ક્ષણ પણ તેમનો સાથ છોડતો નથી. ઉપાશ્રયમાં કરવામાં આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓના રસનું એક પણ બિંદુ જીવનમાં ન ઊતર્યું તો જીવન શુષ્ક અને નિષ્પ્રાણ બની જશે.

અંતરમાં ધર્મનો રસ ઊતરે તેની અસર જીવનના રોજબરોજના વ્યવહારમાં પણ થવી જોઈએ. કેરી જો પાકેલી હોય તો તેની અંદરનો કેસરી રંગ બહાર જણાયા વિના રહેતો નથી. અંતરમાં ધર્મરસ ઊતર્યો છે કે નહિ તેની પરીક્ષા તેના નૈતિક જીવનથી જ થઈ શકે છે. જેના હૃદયમાં ધર્મ હોય તેનું જીવન નીતિયુક્ત હોવું જોઈએ. તે વિના તો એમ જ વિચારવું પડશે કે આપણે જે કાંઈ કરીએ છીએ તે ધર્મ છે કે કાંઈ જુદું જ છે!

એક મુસલમાન એક વખત પોતાના ઘોડા માટે ચણા લેવા એક દુકાને ગયો. રાતનો વખત હતો. તેણે દુકાનદારને કહ્યું કે પૈસા ભલે વધારે લે પણ ચણા સારા આપજે. માનવનું મન સારી વસ્તુનું ભૂખ્યું છે. તમે પણ જ્યારે કાંઈ ખરીદ કરવા જાઓ ત્યારે કહો છો કે ભાઈ! ભલે પૈસા વધારે લાગે પણ માલ સારો આપજો. પણ કેટલાક વેપારીઓ એવા મનોવૃત્તિના હોય છે કે સારી વસ્તુના નામે પૈસા સારા (વધારે) લે છે છતાં, માલ સારો નથી આપતા. આ કેટલી ખરાબ વાત છે!

સારી વસ્તુ બતાવીને ખરાબ વસ્તુ આપવી—એ શ્રાવકધર્મની વિરુદ્ધ છે. ભગવાન મહાવીરે આવાં કામોને જીવનના બહુ જ મોટા દોષ તરીકે ગણાવ્યા છે. શ્રાવકોને તેનાથી બચવા માટે પ્રેરણા જ નહિ, નિર્દેશ પણ કર્યો છે.

તેમણે કહ્યું છે કે—શ્રાવક! તું તારા નૈતિકજીવનનો પાયો સુદૃઢ નહિ

રાખે તો તારા અધ્યાત્મનો મહેલ એક દિવસ તૂટી પડશે એ અતિચાર છે. જો તેનાથી નહિ બચે તો તારા વ્રતોને તે દુષિત કરી નાખશે

હા, હવે આપણે વાત આગળ ચલાવીએ તે મુસલમાનભાઈએ પૈસા વધારે આપીને વસ્તુ સારી માગી પણ શેઠે તો મેં ઉપર કહ્યુ છે તેવુ જ કર્યું તેણે પૈસા તો વધારે લીધા પણ ચણા ખરાબ આપી દીધા તે ચણા લઈને ઘેર આવ્યા અને ખોલીને જોયુ તો તેમા કેટલા જીવડા ખદબદી રહ્યા હતા તેવી જ રીતે તેનુ મન પણ ખદબદી રહ્યુ હતુ. તેણે તે ચણા કપડાના કકડામા બાધી દીધા. બીજે દિવસે તે ઉપાશ્રય તરફ આવ્યો તેણે જોયુ કે પૂજ્યશ્રી ખુબચદજી મહારાજ પ્રવચન આપી રહ્યા હતા તે શેઠ મોઢે મુહપત્તી બાધીને આગળ બેઠા હતા, અને જીકારો દઈ રહ્યા હતા તે મુસલમાનભાઈ ઘેર પાછો ગયો અને ચણાની પોટલી લઈ આવ્યો અને વ્યાખ્યાન પૂરું થતા તેણે ચણાની પોટલી ખોલી અને બધાને બતાવ્યા, અને બોલ્યો–સારા માલનો ભાવ લઈ તમારા દયાધર્મી શેઠે કેવા ચણા આપ્યા છે તે જુઓ! કેટલા જીવડા છે આમાં!

ધર્મ જ્યારે આવી વ્યક્તિઓના હાથમા આવે છે, ત્યારે તે સ્વયં કલકિત થઈ જાય છે દૂધ મીઠુ હોય છે પણ કોઈ તેને કડવા તુબડામા ભરે તો તે બગડશે જ ધર્મ એ શુદ્ધ દૂધ છે પણ જ્યારે તેને સ્વાર્થી મન રૂપી કડવા તુબડામા ભરવામા આવે છે ત્યારે તેમા કડવાશ આવ્યા વિના રહેતી નથી

ધર્મ સ્વાર્થરહિત મનમા જ ટકી શકે છે. જેના જીવનમા ધર્મ પુરુષાર્થ કામ કરી રહ્યો છે, તેના સાક્ષી તો તેના શત્રુઓ પણ આપી શકશે એક વિચારકે કહ્યુ છે કે–જો કદાચ તમારો મિત્ર તમને સારા માનતો હોય તો હુ તમને સારા માનતા અચકાઈશ પણ જો તમારો દુસ્મન તમને સારા માનતો હશે તો હુ અચકાયા વિના તમને સારા માની લઈશ. જેમના જીવનમા ધર્મનો રસ ઊતર્યો હોય છે, તેમના શત્રુઓના મનમા પણ તે સ્થાન પામે છે

ગૌશાલક ભગવાન મહાવીરના શત્રુરૂપે જ રહ્યો આખી જિદગી, પ્રભુ પ્રત્યે દ્વેષ અને ઈર્ષ્યાની આગ વરસાવતો રહ્યો પણ જીવનના અત સમયે તે જ ગોશાલક બદલાઈ ગયો અને તે પણ એટલો બદલાઈ ગયો કે કાળો ભમ્મર મટીને સફેદ આરસ જેવો બની ગયો તે વખતે તેણે જે શબ્દો કહ્યા છે તે ઉપરથી ભગવાન મહાવીરની મહાનતા જાણી શકાય છે. તેણે

પવિત્ર વિચારોની સાથેનો પવિત્ર આચાર એ જ ધર્મ છે. જો ક્રિયાની સાથે તમારો ઉદ્દેશ પવિત્ર હોય તો તમારી ક્રિયાઓ ધર્મમાં સમાય છે. તે સિવાય, ઉદ્દેશની અપવિત્રતા ધર્મને પણ પાપમાં ફેરવી નાખી શકે છે. તમે ધર્મનું શરણ પવિત્ર બનવા માટે જ લો. ધર્મનું શરણ એટલા માટે લેવામાં આવે છે કે બૂરા કામનું ફળ આલોક ને પરલોકમાં ન મળે.

જો જીવનની ગંદકીને દબાવવા માટે ધર્મનો ઉપયોગ કરશો તો તે ધર્મની સાથે અન્યાય થશે. આ તો ફૂલોના ઢગલાથી ગંદકીને ઢાંકવા જેવું કામ બની રહેશે. અને તેમ કરનાર ગંદકીને તો સૌરભયુક્ત નહિ બનાવી શકે પણ ફૂલ તો જરૂર ગંદાં થશે જ. એવી જ રીતે લોકોએ ધર્મને બદનામ કર્યો છે. તેઓ બહારથી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે પરંતુ અંતરનો સ્વાર્થ એક ક્ષણ પણ તેમનો સાથ છોડતો નથી. ઉપાશ્રયમાં કરવામાં આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓના રસનું એક પણ બિંદુ જીવનમાં ન ઊતર્યું તો જીવન શુષ્ક અને નિષ્પ્રાણ બની જશે.

અંતરમાં ધર્મનો રસ ઊતરે તેની અસર જીવનના રોજબરોજના વ્યવહારમાં પણ થવી જોઈએ. કેરી જો પાકેલી હોય તો તેની અંદરનો કેસરી રંગ બહાર જણાયા વિના રહેતો નથી. અંતરમાં ધર્મરસ ઊતર્યો છે કે નહિ તેની પરીક્ષા તેના નૈતિક જીવનથી જ થઈ શકે છે. જેના હૃદયમાં ધર્મ હોય તેનું જીવન નીતિયુક્ત હોવું જોઈએ. તે વિના તો એમ જ વિચારવું પડશે કે આપણે જે કાંઈ કરીએ છીએ તે ધર્મ છે કે કાંઈ બીજું જ છે?

એક મુસલમાન એક વખત પોતાના ઘોડા માટે ચણા લેવા એક દુકાને ગયો. રાતનો વખત હતો. તેણે દુકાનદારને કહ્યું કે પૈસા ભલે વધારે લે પણ ચણા સારા આપ. માનવનું મન સારી વસ્તુનું ચાહક છે. તમે પણ જ્યારે કાંઈ ખરીદ કરવા જાઓ ત્યારે કહો છો કે ભાઈ! ભલે પૈસા વધારે લાગે પણ માલ સારો આપજે. પણ કેટલાક વેપારીઓ એવી મનોવૃત્તિવાળા હોય છે કે સારી વસ્તુના નામે પૈસા સારા (વધારે) લે છે છતાં માલ સારો નથી આપતા. આ કેટલી ખરાબ વાત છે!

સારી વસ્તુ બતાવીને ખરાબ વસ્તુ આપવી—એ માનવધર્મની વિરુદ્ધ છે. ભગવાન મહાવીરે આવાં કાર્યોને જીવનના બહુ જ મોટા દોષ તરીકે ગણાવ્યા છે. શ્રાવકોને તેનાથી બચવા માટે પ્રેરણા જ નહિ નિર્દેશ પણ કર્યો છે.

તેમણે કહ્યું છે કે—શ્રાવક! તું તારા નૈતિક જીવનનો પાયો સુદૃઢ નહિ

જ્ઞાનવત તો અપરિગ્રહમા વિશ્વાસ રાખે છે એક બાજુ પાપ કરીને પૈસા ભેગા કરવા અને પછી તેનાથી ધર્મ કરવો એ તો એવુ થયુ કે કોઈ કાદવમાં પગ નાખે અને પછી ધોવા બેસે ખરી વાત તો એ છે કે પૈસાનો સગ્રહ એ જ અર્થ પુરુષાર્થનું લક્ષ્ય છે અને તે સગ્રહ કામનાં પ્રસાધનોને કરવા માટે જ કરવામા આવે છે પૈસાના તોફાનમાં ધર્મનુ પાદડુ તો ટકી શકતુ જ નથી તે તો શાતિના સમયમા શાત મનમા જ ટકી શકે છે

કેટલાક લોકોને એમ કહેતા પણ સાભળ્યા છે કે ધર્મ પુરુષાર્થ અર્થ અને કામને આપનાર છે આનો અર્થ તો એવો થયો કે જેને છોડીને આપણે ચાલવુ છે તે જ સામે આવે છે પછી એ ત્યાગનો કાઈ અર્થ જ રહેતો નથી તેમની દલીલ એવી છે કે ધર્મ એ શુભ પરિણતિ છે અને પરિણતિથી પુણ્યનો સચય થાય છે તેના મીઠા ફળોને ભોગવવા માટે સ્વર્ગમા જાઓ અને પુણ્યક્ષય થાય એટલે પાછા અહી આવો જે કામપુરુષાર્થનો તમે વિરોધ કર્યો તે સ્વર્ગમા વિપુલ પ્રમાણમા ઉપલબ્ધ છે પછી એ ત્યાગનો કોઈ અર્થ નથી અર્થપુરુષાર્થને એટલા માટે ત્યાજ્ય બનાવ્યો હતો કે એ કામનો સહાયક છે પણ અહી તો અર્થની અપેક્ષાએ ધર્મ જ કામનો અધિક સહાયક બન્યો!

હા, વાત ઠીક છે જો કોઇ સ્વર્ગને માટે ધર્મનો આશ્રય લે અને આ દુનિયાના ભોગોનો તેને માટે ત્યાગ કરે, કે સ્વર્ગમા હજારગણુ વધારે પ્રમાણમા તેનુ ફળ મળે તો તો તમારી વાત બરાબર છે પણ એવા ધર્મનુ અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમા કાઈ મૂલ્ય નથી જૈનદર્શન, એવા ધર્મનો ધર્મ તરીકે સ્વીકાર કરતું નથી તે તો કહે છે કે-સ્વરૂપમા રમણતા એનુ નામ જ ધર્મ છે વિભાવદશામાથી સ્વભાવદશામા આવવુ, તે ધર્મ કહેવાય છે

પણ વાત અધૂરી છે સ્વર્ગને માટે કરવામા આવતી ધર્મસાધનાનો જૈન ધર્મ ઉચ્ચ પ્રકારની સાધના નથી માનતો એટલુ જ નહિ, તે તો તેને નિદાનકૃત કહે છે અને સાધુઓને તેનાથી બચવા કહ્યુ છે નિર્જરાની સાથે પુણ્ય થાય છે એ વાતનો ઈન્કાર પણ કરી શકાતો નથી આગમમાં વર્ણન આવે છે કે શુભ પરિણતિથી શુભ કર્મોનો સચય થાય છે પણ એટલુ ન ભૂલશો કે નિર્જરાની સાથે પુણ્ય થાય અને પુણ્યને માટે સાધના કરવી —એ બેમાં ઘણો ફેર છે પહેલી વાતમાં પુણ્યની કામના નથી, એ આવી જાય તે જુદી વાત છે તમે ચોખાની ગુણીઓ ખરીદ કરો છો, તે વખતે તમે ચોખા ખરીદ કરો છો, ગુણીઓ નહિ કેળા અને નારગી ખરીદ કરી લાવો

પોતાના અનુયાયીઓ સમક્ષ કહ્યું—સાચી વાત તો એ છે કે ભગવાન મહાવીર જ સાચા જિન છે. હું તો સ્વાર્થનો કીડો છું. મેં મારા અહંકારની પુષ્ટિ માટે ભગવાન મહાવીરના ઉજ્જવળ જીવન તરફ કાદવ ફેંકવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

આ ભગવાન મહાવીરની ધર્મસાધના હતી કે જેણે શત્રુના મુખે તેમના પ્રત્યે શ્રદ્ધાંજલિ દેવડાવી.

આજ વાત ધર્મરાજાની છે. તેમના જાની દુશ્મન દુર્યોધનના મનમાં પણ તેમની ધર્મ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા ચમકી રહી હતી.

ધર્મ જ એવો કલાકાર છે કે જે શત્રુતાભર્યા હૃદયમાં મિત્રતા સ્થાપિત કરે છે.

હા, તો યાદ રાખજો કે ધર્મ એ મોક્ષસાધક પુરુષાર્થ છે અને અર્થ કામસાધક પુરુષાર્થ છે. કેટલીક વખત એથી ઉલટું પણ જોવામાં આવે છે. ક્યારેક ધર્મ અર્થસાધક પણ બની જાય છે. જેના જીવનમાં ધર્મનું તત્ત્વ આવેલું છે, જેણે પ્રામાણિકતાને પોતાના જીવનનું સાધ્ય બનાવી છે તે આર્થિક ક્ષેત્રમાં પણ આગળ વધી જાય છે. બીજી બાજુ એમ પણ કહેવાય છે કે અર્થ વડે ધર્મ પણ થઈ શકે છે.

કોઈ વ્યક્તિએ લાખ રૂપિયામાંથી દસ હજાર રૂપિયા દાનમાં આપ્યા તો ધર્મ થયો કે નહિ ? કેમકે દાન પણ ધર્મનો એક પ્રકાર છે.

તેનો ઉત્તર એ પણ મળશે કે ધર્મ એટલો સસ્તો નથી કે તે પૈસાથી ખરીદ કરી શકાય. કારણ કે તે આત્માનો ગુણ છે. તેને જડથી કોઈ ખરીદી શકતો નથી. ધર્મ પૈસાથી નહિ, પૈસાના ત્યાગથી થઈ શકે છે. જેણે જેટલું દ્રવ્ય દાનમાં આપ્યું તેની તેટલા ઉપરથી આસક્તિ ઘટી ગઈ છે અને આસક્તિ ઘટી જવી એ જ ધર્મ છે.

બીજી વાત એ છે કે ધનથી ધર્મ તરફ નથી જઈ શકાતું કેમકે તે તમારું લક્ષ્ય પણ નથી. પૈસા કમાતી વખતે તમારો આશય કોઈક બીજો જ હોય છે. તમે બજારમાં શાક ખરીદવા જાઓ તો શાકની સાથે પાંદડાં અને ડાળાં પણ આવશે. છતાં તમારું મુખ્ય ધ્યેય તો શાક લેવાનું જ છે, પાંદડાં અને ડાળાં નહિ. એ સાથે આવે છે તે જુદી વાત છે. એવી જ રીતે અર્થોપાર્જન સમયે તમારું લક્ષ્ય શું દાન તરફ હોય છે ? નહિ. તે વખતે તો નિ[illegible] કરવાની કામના જ કામ કરતી હોય છે. ([illegible])

કદાચ કોઈ એમ કહે કે હું ધર્મને માટે અર્થનો સંગ્રહ કરું છું તો તે પણ અનુચિત છે. જૈનદર્શન તે વાતનો ઈન્કાર કરે છે. કારણ કે

ગરમ લવિંગના ઉકાળાની જરૂર નથી હોતી છતા કોઈ તમને તેનો પ્યાલો આપે તો તે તમને દુ ખરૂપ થઈ પડશે ઠડી ઋતુમા આપનું મન આઈસ્ક્રીમ ઈચ્છતુ નથી જો કદાચ કોઈ રકાબીમા આપે તો તમને મુશીબત થશે, કેમ કે તમારે તે વસ્તુઓની જરૂર નથી.

બરાબર એ જ પ્રમાણે સિદ્ધક્ષેત્રમાં દુનિયાની કોઈ વસ્તુની જરૂર પડતી નથી જ્યારે ભૂખ હોય ત્યારે ખાવાના પદાર્થની જરૂર પડે છે અને જ્યારે ચાહની ઈચ્છા હોય ત્યારે પ્યાલો યાદ આવે છે પણ ત્યાં તો અશાતિના મૂળ જેવી ઈચ્છા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ હોય છે. બીજું એ કે ત્યા મૃત્યુ પણ નથી સૌથી મોટુ સુખ તો એ જ છે જે મૃત્યુ-મોતને નામે દુનિયા આખીને થથરાટી છૂટે છે તે મોતનો ત્યા અભાવ છે કોઈ તમને એમ કહે કે હુ એવી નગરીમા રહુ છુ, જ્યા ભૂખ પણ નથી અને મૃત્યુ પણ નથી, તો તમે જશો એવી નગરીમા ?

જો કહેનાર ઉપર તમને વિશ્વાસ હશે તો તમે ત્યા જવા માટે, વિના વિલબે તૈયાર થઈ જશો પછી ભલેને ત્યા જવા માટે મુબઈ જેવી મોહક નગરી પણ કેમ ન છોડવી પડે! મોક્ષ તો એ નગરી છે, કે જ્યાં આ બધી (જન્મ, જરા, મૃત્યુ, ભૂખ-તૃષા આદિ) વસ્તુઓનો અભાવ છે. જ્યા જન્મ છે, ત્યા મોત પણ છે જે જન્મે છે તે મરે છે અને જે મરે છે તે જન્મવાનો જ છે ? ના. જૈનદર્શન કહે છે કે અહી અનેકાન્ત છે જન્મ લેનાર તો મરશે જ એમાં બે મત નથી પણ જે મર્યો તે જન્મશે જ તેમાં સદેહ છે જે મર્યો છે, પણ મોતને મારીને મર્યો છે તેને જન્મ નહિ લેવો પડે.

સિદ્ધ સ્થિતિમા પહોચી ગયા પછી તે આત્માનો મોત પીછો પકડી શકતુ નથી કાળ પણ ત્યા પહોચી શકતો નથી કારણ કે ત્યા આત્માનુ પોતાનુ ઘર છે તમને તમારુ પોતાનુ ઘર પસદ છે કે ભાડાનુ ? કહેવાની જરૂર જ નથી કે દરેકને પોતાની માલિકીનુ જ ઘર પસદ હોય છે તેમાં ય મુંબઈની વાત જ ન પૂછો અહી તો જેની પાસે પોતાની માલિકીના મકાન છે તે તો લક્ષાધિપતિ છે પોતાની માલિકીના ઘરનુ મોટામા મોટુ સુખ તો એ છે કે, ત્યાથી કોઈ તેને કાઢી શકતુ નથી, ખાલી કરાવી શકતુ નથી.

હા, તો હવે કહો કે ચોરાશી લાખ જીવયોનિ-એ આત્માના પોતાના ઘર છે કે પારકા ? કહેવુ પડશે કે એ બધા પારકા ઘર છે, ઘરના ઘર નથી. એટલા માટે તો ત્યાથી નીકળવુ પડે છે ભલે તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી કેમ

હો ત્યારે તેની સાથે ભૂસું પણ આવે છે છતાં કોઈ એવો તો મૂર્ખ નહિ નીકળે કે જે ભૂસાને માટે ઘઉં કે બાજરી ખરીદ કરે! ધર્મની સાથે અર્થ અને કામ આવે કે નિર્જરાની સાથે પુણ્ય આવે તેને ખાસ મહત્ત્વ ન આપશો. તેમ તેની પ્રાપ્તિને પણ મહત્ત્વ ન આપશો.

બીજી વાત એ છે કે ધર્મની સાથે પુણ્યનો સંબંધ હમેશાં હોય એવું કાંઈ નથી કારણ કે ક્ષમા માર્દવ આદિ દસ વિધિ ધર્મ સંવર છે સંવર, શુભ કરતાં શુદ્ધની વધારે નજીક છે શુદ્ધ પરિણતિમાં પુણ્યનો પણ ક્ષય થાય છે અને ત્યારે જ મોક્ષ સંભવે છે તે સિવાય શુદ્ધની સાથે પુણ્યનો સંબંધ માનશો તો મોક્ષનો સંભવ જ નહિ રહે. પુણ્ય, શુભ સુધી જ સીમિત રહે છે ત્યારે સંવર શુદ્ધ સુધી પહોંચાડે છે

મોક્ષ–પુરુષાર્થ

આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવતો પુરુષાર્થ એ જ મોક્ષ–પુરુષાર્થ છે જેમાં આત્મા બધી વિભાવદશાને છોડીને સ્વભાવમાં આવે છે તે જ મુક્તાવસ્થા છે મોક્ષનો અર્થ ફક્ત સ્થાન વિશેષ ન કરશો. સિદ્ધશિલાને મુક્તિશિલા કહી છે પણ તે તો દ્રવ્ય મોક્ષ છે ત્યાં જવા માત્રથી કામ નહિ થાય એમ તો આત્મા અનંતવાર ત્યાં પહોંચી ગયો છે. પૃથ્વી કાયના રૂપે ત્યાં ઉત્પન્ન પણ થયો છે અને ત્યાં મર્યો પણ છે પણ તે એકેન્દ્રિયાદિ જીવ મુક્ત નથી કહેવાતા. કારણ કે તે કર્મ બંધનથી બંધાયેલા છે કર્મની જંજીરોથી મુક્ત થવું એ જ સાચી મોક્ષાવસ્થા છે.

તમે પણ મુક્ત થવા માટે સાધના કરતા રહો. આ બધા વ્રત, ઉપવાસ, સામાયિક વગેરે મોક્ષની પ્રાપ્તિને માટે છે પણ હું જરા પૂછી લઉં ? મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે તમે આટલા આતુર છો તેમાં એવું શું છે! ત્યાં ખાવાનું નથી પીવાનું નથી સૂવાનું નથી. સંસારમાં છોતાં જે તમને હમેશાં યાદ આવે છે તે સિપ્ટનની ચાહ તમને ત્યાં મળવાની નથી ત્યાં બીડી નથી સિનેમા નથી ફરવા માટે ચોપાટી પણ નથી એવી સૂની નગરીમાં જવા માટે તમે કેમ તૈયાર થઈ ગયા છો! (હાસ્ય)

તમો જવાબ પણ છે માની લીધું કે દુનિયાની આ બધી કોઈ લૌકિક વસ્તુઓ ત્યાં નથી. તો એ પણ છે કે ત્યાં તેની વસ્તુઓની કોઈ જરૂર પણ નથી. જરૂર હોય અને વસ્તુ ન મળે તો દુઃખ થાય. પણ જરૂર ન હોય અને વસ્તુ મળે તો તે એક દુઃખરૂપ થઈ પડે છે ગરમીના દિવસમાં તમને

ગરમ લવિંગના ઉકાળાની જરૂર નથી હોતી છતા કોઈ તમને તેનો પ્યાલો આપે તો તે તમને દુ ખરૂપ થઈ પડશે ઠંડી ઋતુમા આપનુ મન આઈસ્ક્રીમ ઈચ્છતુ નથી જો કદાચ કોઈ રકાબીમા આપે તો તમને મુસીબત થશે, કેમ કે તમારે તે વસ્તુઓની જરૂર નથી.

બરાબર એ જ પ્રમાણે સિદ્ધક્ષેત્રમાં દુનિયાની કોઈ વસ્તુની જરૂર પડતી નથી જ્યારે ભૂખ હોય ત્યારે ખાવાના પદાર્થની જરૂર પડે છે અને જ્યારે ચાહની ઈચ્છા હોય ત્યારે પ્યાલો યાદ આવે છે પણ ત્યા તો અશાતિના મૂળ જેવી ઈચ્છા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ હોય છે બીજુ એ કે ત્યા મૃત્યુ પણ નથી સૌથી મોટુ સુખ તો એ જ છે જે મૃત્યુ–મોતને નામે દુનિયા આખીને થથરાટી છૂટે છે તે મોતનો ત્યા અભાવ છે કોઈ તમને એમ કહે કે હું એવી નગરીમા રહુ છુ, જ્યા ભૂખ પણ નથી અને મૃત્યુ પણ નથી, તો તમે જશો એવી નગરીમા ?

જો કહેનાર ઉપર તમને વિશ્વાસ હશે તો તમે ત્યા જવા માટે, વિના વિલબે તૈયાર થઈ જશો પછી ભલેને ત્યા જવા માટે મુબઈ જેવી મોહક નગરી પણ કેમ ન છોડવી પડે ! મોક્ષ તો એ નગરી છે, કે જ્યા આ બધી (જન્મ, જરા, મૃત્યુ, ભૂખ-તૃષા આદિ) વસ્તુઓનો અભાવ છે જ્યા જન્મ છે, ત્યા મોત પણ છે જે જન્મે છે તે મરે છે અને જે મરે છે તે જન્મ-વાનો જ છે ? ના જૈનદર્શન કહે છે કે અહીં અનેકાન્ત છે જન્મ લેનાર તો મરશે જ એમા બે મત નથી પણ જે મર્યો તે જન્મશે જ તેમા સદેહ છે જે મર્યો છે, પણ મોતને મારીને મર્યો છે તેને જન્મ નહિ લેવો પડે

સિદ્ધ સ્થિતિમાં પહોચી ગયા પછી તે આત્માનો મોત પીછો પકડી શકતુ નથી કાળ પણ ત્યા પહોચી શકતો નથી કારણ કે ત્યા આત્માનુ પોતાનુ ઘર છે તમને તમારુ પોતાનુ ઘર પસદ છે કે ભાડાનુ ? કહેવાની જરૂર જ નથી કે દરેકને પોતાની માલિકીનુ જ ઘર પસદ હોય છે તેમાં ય મુબઈની વાત જ ન પૂછો અહીં તો જેની પાસે પોતાની માલિકીના મકાન છે તે તો લક્ષાધિપતિ છે પોતાની માલિકીના ઘરનુ મોટામા મોટુ સુખ તો એ છે કે, ત્યાથી કોઈ તેને કાઢી શકતુ નથી, ખાલી કરાવી શકતુ નથી

હા, તો હવે કહો કે ચોરાશી લાખ જીવયોનિ–એ આત્માના પોતાના ઘર છે કે પારકા ? કહેવુ પડશે કે એ બધા પારકા ઘર છે, ઘરના ઘર નથી. એટલા માટે તો ત્યાથી નીકળવુ પડે છે ભલે તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી કેમ

ન રહે પણ એક દિવસ કાળનો દંડ તેને તે ઘર ખાલી કરવા વિવશ બનાવે છે પણ મોક્ષ એ આત્માનું પોતાનું ઘર છે કોઈની તાકાત નથી કે તેને ખાલી કરવાનું કહી શકે

પણ ત્યાં પહોંચવા માટે પારકા ઘરની બધી વસ્તુઓ છોડવી પડશે ત્યારે જ તમે ત્યાં પહોંચી શકશો. જન્મ લીધા પછી આજ સુધીમાં તમે જેટલી વસ્તુઓ ભેગી કરી છે તે બધી સ્વની છે કે પરની? જો તમારી પોતાની હોય તો અહીંથી જતી વખતે તે બધી સાથે લઈ જવી જોઈએ. જરાક જરા બતાવો કે કઈ કઈ વસ્તુઓ સાથે લઈ જશો? મોક્ષની વાત તો દૂર રહી પણ પરલોકમાં પણ તમે અહીંની કોઈ પણ વસ્તુ સાથે નહિ લઈ જઈ શકો મુક્તિના રાજ્યમાં પહોંચવા માટે તમારે આપના રાજ્યની બધી જ વસ્તુઓ છોડવી પડશે. આ ધર્મને પણ તમારે છોડવો પડશે. કારણ કે તે પણ આ દુનિયાની જ વસ્તુ છે

તમને જરા આશ્ચર્ય થશે કે અત્યાર સુધી તો મહારાજ કહેતા હતા કે ધર્મ મોક્ષનો સહાયક છે અને હવે કહે છે કે તેને છોડવો પડશે! એટલી વારમાં આટલું પરિવર્તન!

ધર્મ મોક્ષનો સહાયક છે એમ તો હું અત્યારે પણ કહું છું એ તો નક્કી જ વાત છે કે આત્માને ભોગનગરીમાંથી મોક્ષનગરીમાં પહોંચાડનાર ધર્મ છે જે લક્ષ્ય સુધી પહોંચાડવામાં સહાયક હોય તેને લક્ષ્યસ્થાને પહોંચ્યા પછી છોડવું જ પડે છે

ઘોડો તમને જંગલમાંથી ઘર સુધી પહોંચાડે છે ઘરના બારણાં સુધી તે પહોંચાડી શકે છે પણ ત્યાં પહોંચ્યા પછી તો તમે તેની પીઠ ઉપરથી નીચે ઊતરી જાઓ છો એ જ પ્રમાણે જે સાધના અને ક્રિયાઓ મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં મદદકર્તા હોય છે તેની આવશ્યકતા ત્યાં પહોંચતાં સુધી જ છે. ત્યાં પહોંચ્યા પછી તો તેને છોડી જ દેવી પડશે.

બીજા શબ્દોમાં કહું તો ધર્મ અને મોક્ષનો સંબંધ ચૂલા અને રોટલીનો છે રોટલી બનાવવા માટે તવો, ચૂલો, બળતણ બધું જરૂરનું છે એ બધી ચીજો વગર રોટલી થઈ શકતી નથી. જ્યાં ખાવાના કામમાં તો તેમાંની એક પણ વસ્તુ આવી શકતી નથી તેમજ ભોજન તૈયાર કરવા માટે અગ્નિ આવશ્યક સાધન છે પણ ભોજન તૈયાર થઈ ગયા પછી અગ્નિ સળગાવનાર પોતાની જાતે / બુઝાવી નાખે છે પણ તેનો અર્થ એ નથી કે તે તિરસ્કાર

કરતો રહે, કે અગ્નિ બુઝાવાનો જ છે, ભોજન તૈયાર થયા પછી તેને શાંત કરવાનો જ છે, એટલે પહેલેથી જ ચૂલામા લોટો ભરીને પાણી રેડી દે તો તો એકાદશી જ કરવી પડે–ભૂખે જ મરવુ પડે

સાધનાના સમય દરમ્યાન, સાધનોને પકડી રાખવાં એ જેટલુ જરૂરી છે, એટલુ જ સિદ્ધિ મેળવ્યા પછી તેને છોડવુ જરૂરી છે સિદ્ધ સ્થિતિમાં પહોંચવા માટે તમારે સસારની સમસ્ત વાસનાઓનો ત્યાગ કરવો પડશે. સસારી અવસ્થાની નાની સરખી રેખા પણ છોડવી પડશે ચૌદમુ ગુણસ્થાન કે જે અયોગી કેવળી ગુણસ્થાન છે, તેનો પણ સિદ્ધ થતીવખતે ત્યાગ કરવો પડશે ત્યારે જ આત્મા સપૂર્ણ શુદ્ધ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે જ મોક્ષ–પુરુષાર્થ છે

તમે તમારા આત્માને અશુભમાંથી વાળીને શુભમા લાવો અને શુભ-માથી શુદ્ધ તરફ અભિયાન કરો પણ તેને માટે પુરુષાર્થ તો અનિવાર્ય રીતે આવશ્યક છે શુદ્ધ સ્થિતિને પુરુષાર્થથી જ મેળવી શકાય છે **કેટલાક લોકો કહે છે કે પુરુષાર્થ અનાવશ્યક છે કેમકે કાળ પાકશે, ત્યારે જ આપણે મુક્ત થઈ જઈશુ' પરંતુ આ સિદ્ધાંત ભગવાન મહાવીરનો નથી, ગોશાળાનો છે.** ભગવાન મહાવીર પોતે કટ્ટર પુરુષાર્થવાદી હતા. તે જાણતા હતા કે–"મારુ આયુષ્ય બોતેર વર્ષનુ છે ત્યારપછી, હુ જરૂર મોક્ષે જવાનો છુ" છતા તેમણે શુ કરવા દીક્ષા લીધી અને કઠોર તપ–સાધના કરી? તેનો અર્થ એ છે કે તે એકલા નિયતિવાદી નહોતા, પુરુષાર્થવાદી પણ હતા તે જાણતા હતા કે–"હુ મોક્ષમા તો જઈશ," પણ તે એ પણ જાણતા હતા કે "તે માટે આટલી સાધના પણ કરવી જ પડશે"

નિયતિવાદ પૂર્ણ જ્ઞાનીઓને માટે છે ત્યા મારી અને તમારી લાયકાત નથી આપણી પાસે તો પુરુષાર્થ છે તે મારફતે જ આપણે વિકાસના ધ્યેય સુધી પહોચી શકીશુ પણ તે પુરુષાર્થ સમ્યક્ હોવો જોઈએ આપ સર્વના આત્મામા સમ્યક્ પુરુષાર્થ જાગૃત થાય અને તે આપના ચરમલક્ષ્ય સુધી પહોચાડવામા સહાયક થાય, એ ઈચ્છા સાથે વિરમુ છુ

તા ૧૮–૮–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

૨૯ મોહ અને પ્રેમ

મોહ અને પ્રેમને આજની દુનિયામાં લગભગ સમાનાર્થી ગણાય છે અને જ્યારે આ શીર્ષક રાખવામાં આવ્યું તો કેટલાક મગનભાઈ જેવા કહેવા લાગ્યા કે આ બન્ને તો એક જ છે ને? નહીં. આ બન્નેમાં ઘણો ફેર છે. એટલો ફેર છે જેટલો કે ગાય અને આકડાના દૂધમાં ફેર હોય છે. નામ અને રંગની દૃષ્ટિએ બન્ને એક જેવા છે પણ શું ગુણ-દૃષ્ટિમાં પણ એક જેવા છે ખરા? નહીં. બન્નેમાં દિવસ-રાતનો ફેર છે. પહેલું (ગાયનું દૂધ) પ્રાણદાયક છે ત્યારે બીજું (આકડાનું દૂધ) પ્રાણહારક છે. ગાયનું દૂધ નાના બાળકથી લઈને સો વર્ષના વૃદ્ધને પણ હિતકારક છે એટલા માટે જ તો ગાયને માતા કહી છે. પણ ભેંસનું દૂધ આટલું સ્વાસ્થ્યપ્રદ નથી. અને આકડાનું દૂધ તો પ્રાણ-ઘાતક છે. પ્રેમ એ ગાયનું દૂધ છે તો મોહ એ આકડાનું દૂધ છે.

આગમમાં જ્યાં શ્રાવક-જીવન સંબંધી વર્ણન આવે છે ત્યાં એને "પ્રેમાણુરાગ રત્તા" વિશેષણ આપ્યું છે સાથે જ "ધમ્માણુરાગ રત્તા" એ પાઠ પણ આવે છે પણ મોહાણુરાગ રત્તા એવો પાઠ ક્યાંય આવતો નથી. કહ્યું કે પ્રેમ જીવનનો પ્રકાશ છે તો મોહ અંધકાર છે. પ્રેમ ઉત્થાનનો માર્ગ છે તો મોહ પતનની પ્રેરણા છે તેથી જ મોહને કર્મ બંધનનું મૂળ કારણ બતાવ્યું છે.

रागो य दोसो विय कम्म बीयं कम्मं च मोहप्पभवं वयंति।
कम्मच जाइमरणस्स मूलं दुक्खं च जाइ मरणं वयन्ति॥

(ઉત્તરા. અ. ૩૨ ગા. ૭)

રાગ અને દ્વેષ કર્મના બીજો છે અને કર્મ મોહનો પુત્ર છે મોહની ચિકાશ જ આત્મા ઉપર કર્મ ચોંટવાનુ પ્રમુખ કારણ બને છે આ કર્મ ભાવ–પરપરાના બીજો છે આના વડે જ આત્મા જન્મ અને મૃત્યુના ચક્રને ગતિ આપે છે. દુખ શું છે? જન્મ અને મૃત્યુનો પર્યાય જ તો છે

દુખનુ મૂળ–મોહ

આત્મા દુખથી બચવા ચાહે છે પણ દુખના કારણથી બચવા ઇચ્છતો નથી એ તાપથી બચવા માગે છે પણ સૂર્યના કિરણોના મોહને પણ છોડવા માગતો નથી પરતુ એ પણ નિશ્ચિત છે કે જ્યાં સુધી કારણ હાજર છે ત્યા સુધી કાર્ય–પરપરા ચાલુ રહેવાની જ કાર્યની સમાપ્તિ માટે પહેલા કારણને સમાપ્ત કરવુ પડશે દુખને સમાપ્ત કરવા માટે તો આપણે ચાલી નીકળ્યા પણ એનો રસ્તો જ જોયો–જાણ્યો નહી તો આપણા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડશે. દુખથી મુક્તિ પામવાનો સાચો રાહ તો અઢી હજાર વર્ષ પહેલા પાવાપુરીના છેલ્લા પ્રવચનમા વીતરાગ આત્મા ભગવાન મહાવીર બતાવી ગયા છે

दुक्खं हयं जस्स न होई मोहो ॥

આ સોનેરી સૂત્રને તમે સૌ યાદ રાખો. વિશ્વના દુખોના ઉપરની છાલને તોડીને જોશો તો ત્યા તમને મોહનુ બીજ દેખાશે એક મિનિટ જરા ઊડા ઊતરી જુઓ તો ખરા કે દુખ એ શુ છે? અને તે કયા છે? તમે માનો છો કે વિયોગની ક્ષણો એ દુખની ક્ષણો છે એ ક્ષણો ક્યારેક એટલી કરુણ હોય છે કે કદી–કદી તો વિયોગનુ દુખ આખોમા આસુ વહાવી દે છે. આ વિયોગ પછી સપત્તિનો હોય કે સબધીનો હોય, પણ એ માનવ મનને દ્રવિત કરી દે છે અને આ બધા વિયોગોમા પુત્ર–વિયોગની વાત સૌ કરતા વધુ કરુણ હોય છે, એ વિયોગનો સર્વાધિક પ્રહાર માતાના મમતાળુ હૃદય ઉપર પડે છે.

મુબઈ તો વિરાટ નગરી છે લાખોની સખ્યામા અહી માણસો વસે છે. અહી ઓછામા ઓછા પચાસથી સો માણસો પ્રતિદિન મૃત્યુ પામતા હશે પણ શું એ બધાનુ દુખ તમારા મનને પીડા પહોચાડે છે? જવાબ આવશે, કે નહી જો મૃત્યુ જ દુખનુ એક માત્ર કારણ હોય તો દુનિયામા પ્રતિક્ષણ મૃત્યુ પામતા હજારો માનવીઓ તમને શા સારુ પીડા દેતા નથી? જો મૃત્યુ દુખ દેતુ નથી તો કોઈની પ્રિય વ્યક્તિ જ્યારે સસાર–યાત્રા સમાપ્ત કરી વિદાય લે છે ત્યારે શા માટે એ કલાકો સુધી આસુ વહાવ્યા કરે છે? દુખનુ અસલી રૂપ તમે જાણવા માગશો તો દુખ કોઈના જીવવા અથવા મરવામા નથી જો એમ જ હોત તો ઓછામા ઓછુ તો

મોહ અને પ્રેમ

મોહ અને પ્રેમને આજની દુનિયામાં લગભગ સમાનાર્થી ગણ્યા છે અને જ્યારે આ શીર્ષક રાખવામાં આવ્યું તો કેટલાક મનનશીલ વ્યક્તિઓ જ કહેવા લાગ્યા કે આ બન્ને તો એક જ છે એ ખરું. આ બન્નેમાં ભેદ ફેર છે એટલો ફેર છે જેટલો કે ગાય અને આકડાના દૂધમાં ફેર હોય છે. નામ અને રંગની દૃષ્ટિએ બન્ને એક જેવા છે પણ શું ગુણ-દૃષ્ટિમાં પણ એક જેવા છે ખરા? નહીં. બન્નેમાં દિવસ-રાતનો ફેર છે. પહેલું (ગાયનું દૂધ) માધુર્યપ્રદ છે ત્યારે બીજું (આકડાનું દૂધ) પ્રાણહર છે. ગાયનું દૂધ નાના બાળકથી માંડીને સો વર્ષના વૃદ્ધને પણ ફાયદાકારક છે એટલા માટે જ તો ગાયને માતા કહી છે. પણ એવું દૂધ આકડાનું સ્વાસ્થ્યપ્રદ નથી અને આકડાનું દૂધ તો પ્રાણ-ઘાતક છે. પ્રેમ એ ગાયનું દૂધ છે તો મોહ એ આકડાનું દૂધ છે."

આગમોમાં જ્યાં શ્રાવક-જીવન સંબંધી વર્ણન આવે છે ત્યાં એને "પ્રેમાનુરાગ રત્તા" વિશેષણ આપ્યું છે સાથે જ "ધર્માનુરાગ રત્તા" એ પદ પણ આવે છે પણ મોહાનુરાગ રત્તા એવો પદ ક્યાંય આવતો નથી. કારણ કે પ્રેમ જીવનનો પ્રકાશ છે તો મોહ અંધકાર છે. પ્રેમ ઉત્થાનનો માર્ગ છે તો મોહ પતનની પ્રેરણા છે. તેથી જ મોહને કર્મ બંધનનું મૂળ કારણ બતાવ્યું છે.

रागो य दोसो वि य कम्मबीयं कम्मं च मोहप्पभवं वयंति।
कम्मं च जाईमरणस्स मूलं दुक्खं च जाई मरणं वयन्ति॥

(ઉત્તરા. અ. ૩૨ ગા. ૭)

તો એમા મોહ જ દેખશે પછી ભલેને એ રૂપનો મોહ હોય કે પછી રૂપિયા-પૈસાનો સુંદરી અને સંપત્તિને લઈને જ મોટા મોટા યુદ્ધો રમાયાં છે પશ્ચિમી-દેશોમા થયેલા બે-બે વિશ્વયુદ્ધોની પાછળ જુઓ, ત્યા પણ તમને મોહનો ઈતિહાસ જ મળશે

હા, તો જ્યા મોહ છે ત્યા મારા-પોતાપણુ છે અને આ પોતાપણુ જ તો બધી પીડાઓનુ મૂળ છે એક સમળી માસનો ટુકડો લઈ આકાશમા ઉડી રહી હતી બીજી સમળીઓએ આ જ્યારે જોયુ તો એ એના ઉપર ઝપટી એ માસના ટુકડા માટે સમળીઓ આપસ-આપસમા લડી પડી પરંતુ પેલી સમળી જેવી બદલો વાળવા એના ઉપર વાર કરવા ગઈ કે લાગલો જ એના મોમાથી પેલો માસનો ટુકડો છૂટી પડ્યો નીચે તળાવ હતુ. માછલીઓ મો ફાડી તૈયાર જ હતી માસના ટુકડા ત્યા પહોચતા જ ત્યા પણ સંઘર્ષ શરૂ થઈ ગયો પણ સમળી હવે શાંત હતી આ વાત સંસારના બધા જ મોહવૃત્ત પ્રાણીઓની છે જ્યાં સુધી મોહ છે ત્યા સુધી સંઘર્ષોની પરંપરા-સમાપ્ત થશે નહી લોઢામા જ્યા સુધી અગ્નિ રહે છે ત્યા સુધી એણે ઘણુ-પ્રહાર પણ સહેવા પડશે, તેવી જ રીતે આત્મામા જ્યા સુધી મોહની જ્વાલા છે ત્યા સુધી એ એને બાળતી જ રહેશે

એક વાત મને યાદ આવે છે એક વાર એક શેઠ મેળામા ગયા મેળો એક એવી જગ્યાએ છે કે જ્યા અનેક સંસ્કૃતિઓ ભેળી થાય છે દૂર દેશના રહેવાસીઓ એક-બીજા જોડે મળે છે શેઠે મેળામા માલ ખરીદ્યો, સામાનને પેટીમા બધ કરી ખીલીઓ લગાડાવી દસ મજૂરો બોલાવ્યા. સાત-સાત પેટી પ્રત્યેક મજુરના માથે મૂકી શેઠ ઘર ભણી ચાલી નીકળ્યા. રસ્તો લાબો, જેઠ-મહિનાનો સૂર્ય તો ભર જુવાનીમા હતો સહસ્ર કિરણો વડે તે પૃથ્વીને તપાવી રહ્યો હતો આવા સમયમાં તો ખાલી હાથે પણ ઘરની બહાર નીકળવુ મુશ્કેલ બને છે ત્યારે આ મજૂરો તો સાત-સાત પેટીઓ માથે મૂકી ધોમ-ધખતા તડકે રસ્તો કાપી રહ્યા હતા ભાર અને ગરમીને કારણે મજૂરોના-શરીરમાથી પરસેવાની ધારાઓ નીતરી રહી હતી

આખરે મજૂરોના ધૈર્યે જવાબ આપી દીધો. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે-હવે તો ચલાય તેમ નથી ચાલવુ અને ભાર લઈને ચાલવુ એ બની શકે તેમ નથી હવે તો એક એક ડગલુ કષ્ટ-પ્રદ બને છે જો આવી જ સ્થિતિ ચાલુ રહેશે અને ભાર ઓછો કર્યો વગર આગળ વધશુ તો સંભવ છે કે-આપણે અહી જ ઢગલો થઈ જઈશુ, શેઠે મજૂરોની આ વાત સાભળી તો

પાડોશીના પુત્રના મૃત્યુથી તમને જરૂર દુ:ખ થાત. વસ્તુતઃ તો એવું બનતું નથી. દુ:ખ તો મારાપણામાં વસે છે. આપણું પોતાનું કોઈ ભિન્ન થતું જાય તો જ એનો વિયોગ આપણને ખટકે છે. પુત્ર મૃત્યુ પામ્યો એનું દુ:ખ નથી પરંતુ તે પોતાનો હતો અને તેથી જ તો માતાની મમતા ઘવાતી હતી. ઘવાઈ જાય છે, દુ:ખ થાય છે. પાડોશીમાં કોઈ મરી પણ જાય તો એના મોં પર એક દુ:ખની રેખા પણ ફરકતી નથી.

કલ્પના કરો એક આદમીએ પચાસ હજાર રૂપિયા રોકી એક બંગલો બાંધ્યો. એના હૃદયમાં એ બંગલા પ્રત્યે કેટલો મોહ હશે ! એમાં ક્યાંક પણ થોડું-ઘણું નુકસાન થાય તો એના હૃદયને ઠેસ પહોંચે છે. પરંતુ પરિસ્થિતિ વશ એને એ બંગલો વેચી દેવો પડ્યો. એના એને સાઠ હજાર રૂપિયા ઉપજ્યા. વીસ દિવસ બાદ એને સમાચાર મળે છે કે બંગલાની પાસે આગ લાગી અને તમારા ભવ્ય બંગલાના સ્થાને હવે ફક્ત અડધી-બળેલી દીવાલોના ખંડેરો ઊભા છે. શું આ સમાચારથી એ સજ્જનને કોઈ દુ:ખ થશે ! નહિ. પ્રશ્ન એ થાય છે કે એવું શા માટે બને છે ? પહેલાં તો બંગલાને થતું જરા સરખું નુકસાન એના હૃદયમાં આઘાત લગાડતું. પણ હવે જ્યારે બંગલો રાખનો ઢગલો બની ગયો તેમ છતાંય તેને દુ:ખ-અનુભૂતિ થતી નથી. એનું કારણ કે પહેલાં બંગલો પોતાનો હતો માટે દુ:ખ થતું હતું. હવે એ બીજાની માલિકીનો છે. એના રૂપિયા એ ગણી ચૂક્યો છે તેથી એને એનાથી થતા હાનિ-લાભની સાથે હવે કોઈ સંબંધ રહ્યો નથી. આ પોતાપણું ગયું કે સાથે જ દુ:ખ પણ ગયું. પરંતુ મોહમયી આત્મા આ તથ્યનો સ્વીકાર કરતો નથી. ભગવાન મહાવીર આચારાંગ સૂત્રમાં ફરમાવે છે

'इण मेव णाव बुज्झति जे जणा मोह पाउडा ॥'

આચારાંગ સૂત્ર

મોહગ્રસ્ત આત્મા સત્યનો પ્રકાશ મેળવી શકતો નથી. મોહની આંધી જ્યારે હૃદયમાં પ્રબળ રૂપે પ્રવેશે છે ત્યારે એનો પહેલો પ્રહાર વિવેકની દીપ-શિખા ઉપર પડે છે. વિવેક પોતે જ પ્રકાશ છે પરંતુ મોહ અંધકાર રૂપે છે. એ પોતાના ભાવિ જીવન પ્રત્યે સાવધાન થતો નથી. તેમ એના પરિણામ તરફ પણ એનું ધ્યાન જતું નથી. સીતા સોનાના મૃગ ઉપર મોહિત થઈ. રામાયણકાળમાં થનાર એ મહાયુદ્ધના મૂળમાં આ મોહ જ છુપાયેલો રહ્યો છે. સુવર્ણ મૃગનો મોહ પણ યુદ્ધની એક ચિનગારી બનીને રહ્યો છે. એના પછી આવે છે રાવણનો સીતા-મોહ. આમ પ્રત્યેક યુદ્ધના મૂળમાં મોહ ઉપસ્થિત

તો એમા મોહ જ દેખ શે પછી ભલેને એ રૂપનો મોહ હોય કે પછી રૂપિયા-પૈસાનો સુદરી અને સપત્તિને લઈને જ મોટા મોટા યુદ્ધો રમાયા છે પશ્ચિમી દેશોમા થયેલા બે-બે વિશ્વયુદ્ધોની પાછળ જુઓ, ત્યા પણ તમને મોહનો ઈતિહાસ જ મળશે

હા, તો જ્યા મોહ છે ત્યા મારા-પોતાપણુ છે અને આ પોતાપણુ જ તો બધી પીડાઓનુ મૂળ છે એક સમળી માસનો ટુકડો લઈ આકાશમા ઉડી રહી હતી બીજી સમળીઓએ આ જ્યારે જોયુ તો એ એના ઉપર ઝપટી એ માસના ટુકડા માટે સમળીઓ આપસ-આપસમા લડી પડી પરતુ. પેલી સમળી જેવી બદલો વાળવા એના ઉપર વાર કરવા ગઈ કે લાગલો જ એના મોમાથી પેલો માસનો ટુકડો છૂટી પડ્યો નીચે તળાવ હતુ. માછલીઓ મોં ફાડી તૈયાર જ હતી માસના ટુકડા ત્યા પહોચતા જ ત્યા પણ સઘર્ષ શરૂ થઈ ગયો પણ સમળી હવે શાત હતી આ વાત સસારના બધા જ મોહવૃત્ત પ્રાણીઓની છે જ્યા સુધી મોહ છે ત્યા સુધી સઘર્ષોની પરપરા-સમાપ્ત થશે નહી લોઢામા જ્યા સુધી અગ્નિ રહે છે ત્યા સુધી એણે ઘણુ-પ્રહાર પણ સહેવા પડશે, તેવી જ રીતે આત્મામા જ્યા સુધી મોહની જ્વાલા છે ત્યા સુધી એ એને બાળતી જ રહેશે

એક વાત મને યાદ આવે છે એક વાર એક શેઠ મેળામા ગયા મેળો એક એવી જગ્યાએ છે કે જ્યા અનેક સસ્કૃતિઓ ભેળી થાય છે દૂર દેશના રહેવાસીઓ એક-બીજા જોડે મળે છે શેઠે મેળામા માલ ખરીદ્યો, સામાનને-પેટીમા બધ કરી ખીલીઓ લગાડાવી દસ મજૂરો બોલાવ્યા. સાત-સાત પેટી પ્રત્યેક મજુરના માથે મૂકી શેઠ ઘર ભણી ચાલી નીકળ્યા. રસ્તો લાંબો, જેઠ, મહિનાનો સૂર્ય તો ભર જુવાનીમા હતો સહસ્ર કિરણો વડે તે પૃથ્વીને, તપાવી રહ્યો હતો આવા સમયમાં તો ખાલી હાથે પણ ઘરની બહાર નીકળવુ મુશ્કેલ બને છે ત્યારે આ મજૂરો તો સાત-સાત પેટીઓ માથે મૂકી ધોમ-ધખતા તડકે રસ્તો કાપી રહ્યા હતા ભાર અને ગરમીને કારણે મજૂરોના-શરીરમાથી પરસેવાની ધારાઓ નીતરી રહી હતી

આખરે મજૂરોના ધૈર્યે જવાબ આપી દીધો. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે-હવે તો ચલાય તેમ નથી. ચાલવુ અને ભાર લઈને ચાલવુ એ બની શકે તેમ નથી હવે તો એક એક ડગલુ કષ્ટ-પ્રદ બને છે જો આવી જ સ્થિતિ ચાલુ રહેશે અને ભાર ઓછો કર્યા વગર આગળ વધશુ તો સભવ છે કે-આપણે અહી જ. ઢગલો થઈ જઈશુ, શેઠે મજૂરોની આ વાત સાભળી તો:

એમનું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું. મજૂરોની મનઃસ્થિતિને એ સમજતો હતો. ગરીબાઈની પીડા એણે અનુભવી હતી. એટલે જ તો એ મજૂરોના કષ્ટને સમજી શક્યો. એક કવિએ કહ્યું છે કે —

જેને વીતી હોય તે જાણે રે અજાણ્યો કોઈ ન જાણે રે
કાંટો ખરે ખર બોરડી કેરો હાથમાં વાગ્યો હોય,
વાગ્યા વિનાની વેદના રે જાણી શકે નહીં કોય.

જે જેના ઉપર વીતે છે તે જ જાણી શકે છે. કીમતી મોટરોમાં ફરે છે એને શું ખબર કે પગે ચાલવું કેવું હોય છે? જે કીમતી વસ્તુઓ ખાય છે અને વિશાળ આરસ પથ્થરના મહેલોમાં વસે છે એને શું ખબર કે ગરીબોની જિંદગી કેવી હોય છે? ફૂટપાથ ઉપર સૂનારને કેવી વીતે છે! નળ તળે બેસી નહાનાર શું જાણે કે કૂવામાંથી પાણી ખેંચીને નહાવું કેવું હોય છે! જે માણસ જે પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થઈ ચૂક્યો છે તે પોતાના જેવા દુઃખીઓના દુઃખને પિછાણી શકે છે.

આ તો શેઠે મજૂરોની મનઃસ્થિતિ જાણી લીધી અને કહ્યું કે "જેટલો ભાર ઉપાડીને આરામથી ચાલી શકો તેટલો જ ભાર ઉપાડો અને બાકીનો અહીં જ મૂકી દો. મને એનું કોઈ દુઃખ નહીં લાગે. તમારું કષ્ટ તે મારું કષ્ટ છે કારણ કે તમારા સૌમાં હું મારા જ આત્માના પ્રતિબિંબ જોઉં છું. આ જડ દ્રવ્ય કરતાં તમારામાં રહેલા ચૈતન્ય અને આપ આત્માને વિશેષ પ્રેમ છે." શેઠનાં મધુર વચનોથી મજૂરોને કંઈક આશ્વાસન મળ્યું. એમણે તો ચાર ચાર પેટીઓ ઉતારી દીધી.

ફક્ત એક મજૂર એવો હતો જેણે વિચાર્યું કે આ પ્રશ્ન તો તે જ સમયે અમારી સામે આવ્યો હતો જ્યારે અમે શેઠને ઘેર આ પેટીઓ પહોંચાડવાનું વચન આપ્યું હતું. હવે અમે જો પેટીઓ ફેંકી દઈએ તો શેઠને કેટલું નુકસાન થશે! આ બાજુ અમે અમારાં વચનોથી પાછા ફરીએ છીએ. આમ વિચારી એ તો સાતેય પેટીઓ માથે મૂકી ચાલતો રહ્યો. છેવટે મંજિલ આવી પહોંચી. હવે બધા મજૂર ભાર-વહનથી મુક્ત થઈ પોતાને ઘેર જવા ઉત્સુક હતા. તેઓ જેવા પેટીઓ ઉતારવા લાગ્યા કે શેઠ બોલ્યા "આ કષ્ટ શા માટે કરો છો. જેની પાસે જેટલી પેટીઓ છે તે તે લઈને પોત-પોતાને ઘેર જઈ શકો છો. આ બધું તમારે માટે જ છે." આ સાંભળતાં જ મજૂરો મનોમન પસ્તાવો અનુભવી વિચારવા લાગ્યા: "અમને શી ખબર હતી નહીંતર બધી પેટીઓ આપણે ઉપાડી લાવત."

જે પેટીઓ ફેંકીને મનૂરીએ શાન્તિનો શ્વાસ લીધો હતો, હવે એ જ પેટીઓ માટે એમની આંખોમાં આંસુ ચાલી નીકળ્યાં કારણ ત્યારે તો પેટીઓ બીજાની હતી અને હવે એ પોતાની થઈ ગઈ, પહેલાં એના પર પોતાની માલિકી-પોતાપણું નહોતું એટલે માલ ભરેલી પેટીઓ ફેંકવામાં શાન્તિ માની હતી હવે એ પેટીઓ પર પોતાપણું-મારાપણું આવ્યું એટલે ભારથી હલકા હોવા છતાં પણ દુ:ખની શિલા એમની છાતી પર લદાઈ ગઈ છે. માટે જ ભગવાન મહાવીર બતાવે છે જ્યાં મારાપણું છે, મમત્વ છે, ત્યાં દુ:ખ રહેશે જ.

મોહ અંગે હું ઘણું બોલી ગયો છું. હવે આપણે પ્રેમ અને મોહ બંને ઉપર તુલનાત્મક વિચાર કરીશું. મોહ બહિરંગ છે તો પ્રેમ અંતરંગ છે પ્રેમ અને મોહમાં તેટલો જ ફરક છે જેટલો કે હીરા અને કાચમાં હોય છે. ચમક તો કાચને પણ છે અને કદી-કદી તો ભોળા માણસની આંખને થાપ આપી એ હીરાના ભાવમાં પણ વેચાઈ જતો હોય છે તો પણ કાચ અને હીરાના મૂલ્યમાં ઘણો મોટો ફેર છે, તેમ એમના ચકળાટમાં પણ ફરક છે હા, તો તેવી રીતે મોહ પણ કદી-કદી પ્રેમનો પોષાક પહેરી પ્રેમનું મૂલ્ય મેળવી જાય છે, પરંતુ એના અસલીપણાને જેણે પીછાની લીધું છે તે બંનેને એક માનવાની ભૂલ કદી નહી કરી શકે

પ્રેમ આત્મધર્મ છે તો મોહ દેહ-ધર્મ છે મોહ બીજાને ઉજાડવા માગે છે તો પ્રેમ બીજા માટે સ્વયં બરબાદ થવામાં આનંદ માને છે કારણ કે મોહશીલ આત્મા પોતાના જ સુખને જુએ છે, જ્યારે પ્રેમશીલ માનવ સૌના સુખમાં પોતાનું સુખ જુએ છે પ્રેમની પુષ્ટિ વિયોગમાં થાય છે અને મોહ સંયોગોમાં પુષ્ટ બને છે પ્રેમ દિલમાં વસે છે તો મોહ ફક્ત આંખોમાં વસે છે. મોહ વિકારશીલ છે ત્યારે પ્રેમ વિચારશીલ છે, માટે પ્રેમ ત્યાગ ચાહે છે જ્યારે મોહ રાગ અને ભોગનો ભિખારી છે પ્રેમ નિત્ય છે તો મોહ અનિત્ય છે પ્રેમ અસલી છે તો મોહ નકલી છે પ્રેમને રૂપ અને વયની અપેક્ષા રહેતી નથી જ્યારે મોહ તો રૂપનો તરસ્યો છે રૂપના ખસવાની સાથે જ મોહ પણ ત્યાંથી ખસી જશે એટલા માટે જ પ્રેમ પ્રતિદિન વધે છે તો મોહ સમય જતાં ઘટતો જાય છે પ્રેમ સદા યુવક રહે તો મોહ વૃદ્ધ થતો જાય છે

એ મોહની જ તો પ્રેરણા હતી ને કે સુરિકાંતા પોતાના પતિને ઝેર દેવા માટે તૈયાર થઈ ગઈ હતી ચુલ્લણી પોતાના પુત્ર બ્રહ્મદત્તને મારી નાખવા માટે તૈયાર થઈ ગઈ, ત્યાં પણ મોહની જ વાત હતી. આજે અધિકાંશ યુવકો સીનેમા-સંસાર શોખીન છે ફિલ્મોમાં પ્રેમ-કહાણીઓ જુએ છે અને સંગી-

તના નામે ફિલ્મી ગીત એમની જીભ ઉપર ચડેલા રહે છે શું આનું નામ પ્રેમ છે? નથી. આ પ્રેમના નામે મોહની ક્રાન્તિ છે. જે પ્રેમમાં વાસનાને સ્થાન છે તે પ્રેમ નથી. ત્યાં તો પ્રેમની ઓથે મોહ બોલી રહ્યો છે. હૃદયમાં વસતો પ્રેમ પણ મોહનું જ એક રૂપાંતર છે. કારણ કે જે પ્રેમ શરીરાકર્ષી છે તે તુચ્છ છે. તે પોતાની પછળ દુઃખોની પરંપરા લઈ આવતો હોય છે. પરંતુ આત્માકર્ષી પ્રેમમાં કોઈની વિકૃતિઓ ઘૂસી શકતી નથી માટે તે શુદ્ધ છે અને અપેક્ષાકૃત સ્થાયી પણ છે.

સાથે-સાથે પ્રેમ સેવાશીલ છે કારણ તે બીજાના દુઃખમાં હમદર્દી ધરાવે છે. જ્યારે મોહ તો પોતામાં જ આસક્ત રહે છે. બીજાની એને ચિંતા નથી. પ્રેમ કહે છે:

औरों के दुखको दुख समझ, दुखका करें उपाय
अपना दुख तो सहहूं किन्तु पर-दुख देखा न जाय।
दयामय ऐसी मति हो जाय!

કારણ કે પ્રેમ મીણબત્તીની જેમ સ્વયં બળીને પણ બીજાને પ્રકાશ આપવા માગે છે. જ્યારે મોહ કંઈક જુદું જ ચિત્ર બતાવે છે:

किस किस की फिक्र कीजिए, किस किसको रोइये
आराम बड़ी चीज है, मुँह ढक के सोइये॥

કારણ કે મોહ સ્વાર્થી અને પ્રેમ પરાર્થી છે. એટલે જ મોહ ફક્ત પોતાના ચામ ત્યા ચામના પિંડ સુધી જ સીમિત રહે છે. મોહમાં ન્યાય અને અન્યાયનો પણ વિવેક રહેતો નથી. જ્યારે પ્રેમ વડે તો વિવેક-દીપ ઝગમગતો રહે છે. એક હિંદુ ગાયને ઉપયોગી પણ માની એની સેવા કરે છે, એમાં પૂજ્ય ભાવ રાખી એની ભક્તિ પણ કરે છે તે એનો પ્રેમ છે. પણ જો એ ગાય કોઈ બીજાના ખેતરમાં જઈ કંઈ નુકસાન કરી આવે તો પણ એનો માલિક એની કશી દરકાર ન કરે તો એ મોહ જ કહેવાશે. કારણ કે મોહમાં બીજાને થતી હાનિ પ્રત્યે આંખો બંધ થઈ જાય છે.

માટે હું ફરી ભારપૂર્વક કહીશ કે પ્રેમ એ તો આત્મિક સંપત્તિ છે. જ્યારે મોહ શારીરિક છે. જ્યાં આત્મિક ગુણો પ્રત્યે આકર્ષણ છે ત્યાં લગી પ્રેમનું આકર્ષણ છે. જ્યાં શારીરિક સૌંદર્ય તરફ આકર્ષણ વધ્યું હોય છે ત્યારે વિચારવું જોઈએ કે આ મોહનું આકર્ષણ છે. જેમ આપણે એક પુષ્પને જોઈએ છીએ, એના મધુર સૌંદર્ય પર મુગ્ધ થઈ જઈએ છીએ. આ તો સૌંદર્ય પ્રેમ છે. પણ એને તોડી લેવા માટે જ્યારે આપણો હાથ આગળ વધે છે અથવા એના પર અધિકાર જમાવી બેસી જઈએ અને

બીજો લેવા માગે તો એની સાથે લડાઈ–ઝઘડો કરવા તૈયાર થઈ જઈએ તો સમજવું જોઈએ કે એ ફૂલ પ્રત્યેનો આપણો મોહ છે

જેના પ્રત્યે આપણો પ્રેમ હોય છે તેના સારુ ત્યાગ, ઉત્કર્ષ તથા સેવાના વિચારો જાગૃત થાય છે પરંતુ મોહમા સેવા આપવાની નહીં લેવાની ભાવના રહે છે પ્રેમી પોતે કષ્ટ વેઠી લેશે અને બીજાનું તનિક કષ્ટ પણ એના માટે ભારરૂપ બની જશે ત્યારે મોહશીલ વ્યક્તિ તો 'હું' અને 'મારા'ને સદા બચાવવાની ચેષ્ટા કરતો ફરશે પોતાના કષ્ટોને એ બીજા ઉપર જ લાદવાનો પ્રયાસ કરશે

એક માતાનો પુત્ર શાળાએ ભણવા ગયો માતાની એના પર અસીમ મમતા હતી તેથી એ પણ સાથે ગઈ શિક્ષકને પોતાના પુત્ર અંગે સૂચના આપતી કહેવા લાગી "માસ્તર સાહેબ, મારા દીકરાને તમે કંઈ ન કહેશો. કદાચિત જો એ તોફાન કરે અને તમારે એને ડરાવવો હોય તો તમે એની પાસે બેઠેલા છોકરાના ગાલ ઉપર જોરથી તમાચો મારજો એ તમાચાથી એ ડરી જશે આ માતાનું હૃદય છે એની આંખો પોતાના બાળકને સદા સુખી અને હસતું જોવા માગે છે આ એનો સ્નેહ છે પણ પોતાના બાળકને બચાવવા માટે જ્યારે એ બીજા બાળકના ગાલ ઉપર તમાચો મારવાની સૂચના કરે છે તો સમજી લેવું જોઈએ કે એ પ્રેમ નથી, પણ મોહ છે.

પ્રેમથી મોહ, મોહથી વાસના અને વાસનાથી પતન એ અધોગામી પ્રેમ છે પ્રેમથી સેવા, સેવાથી ત્યાગ, ત્યાગથી આત્મશુદ્ધિ એ પ્રેમની ઊર્ધ્વમુખી ચેતના છે પહેલો પ્રેમ છે અને બીજો મોહ છે આ મોહ જીવનને પતનના રસ્તે ઘસડી જાય છે તમે પ્રેમથી મોહ ભણી જઈ રહ્યા છો કે સેવા ભણી ? એ તો તમારું આત્મ–નિરીક્ષણ જ બતાવશે

હા, તો તમે પ્રેમ અને મોહમા વિવેક રાખો જો કે ઉપરથી બન્ને એક સરખા જ દેખાય છે, પરંતુ બન્નેમાં તેટલો જ ફરક છે જેટલો કે ચાપલુસી (ભરકા પોલીશ) અને વિનયમા ચાપલુસી વિનયમા જ ઘૂમે–ફરે છે પરંતુ એ પિશાચિની છે, જ્યારે વિનય દેવતા છે તે તો આત્માનો પોતીકો ગુણ છે એક ચૂનો છે તો બીજું માખણ સફેદી બન્નેની એક જેવી છે પણ એક સ્વાસ્થ્યકારક છે તો બીજો પ્રાણનાશક છે માટે તમે મોહ અને પ્રેમમા ઠીક ઠીક વિવેક રાખો અને પ્રેમના પ્રકાશમા આગળ વધો ઊર્ધ્વમુખી પ્રેમ તમારા આત્માને ઊર્ધ્વગામી બનાવશે.

॥ૐ॥ શાંતિ

દિનાંક 	જૈન ઉપાશ્રય,
૧૯–૧૦–૫૮ 	કોટ, મુંબઈ

આજે અમે સૌ જીવનનાં બે રૂપો જોવા આવ્યા છીએ. પણ પ્રશ્ન એ છે કે જીવન એ છે શું? મનુષ્યની શ્વાસ ધારણ કરવાની ક્રિયા એ જીવન કહેવાય છે પરંતુ ફક્ત શ્વાસક્રિયા માત્રમાં જ જીવન નથી કારણ કે એમ તો શ્વાસ તો પેલી ધમણ પણ લે છે પણ જેના જીવનમાં કંઈક જિંદગી છે તેજ તો જીવિત છે. એની જિંદગી પોતા પૂરતી જ સીમિત રહે છે. બીજો કંઈક એથી આગળ વધે છે. એની દિવાલને પાર કરી જેણે બીજાના જીવનમાં આત્મીયતાનો સંચાર કર્યો છે તે જીવન અગરબત્તીના જીવન જેવું છે. અગરબત્તી પોતે બળીને આસપાસના વાતાવરણને સુવાસિત કરે છે એ તો આપણે જાણીએ જ છીએ.

એ પણ એક જિંદગી છે જે બીજા અર્થે પોતાના હિતોનું બલિદાન આપે છે. વૃક્ષ એકેન્દ્રિય જીવ છે. ગ્રીષ્મ ઋતુના પ્રખર તાપને એ સહી લે છે પણ એના શરણે આવનારને એ શાંતિ અને શીતળતા પ્રદાન કરે છે. લીમડાના છાંયડા તળે જે વ્યક્તિ વધુ રહે છે તેનું શરીર સ્વસ્થ બની જાય છે. ગુલાબની પાસે કોઈ જાય તો એનું હૃદય પ્રસન્નતા વડે ભરાઈ જાય છે. પણ હે માનવ, તું તો પંચેન્દ્રિય છે. તારી પાસે આવનાર બીજો માનવી પ્રસન્નતા અનુભવે છે કે ચિંતા ઘટને પાછો ફરે છે? તમારી પાસેથી અગર કોઈ ચિંતા લઈને પાછો વળે છે તો સમજવું પડશે કે હજુ સુધી આપણે પેલા એકેન્દ્રિય જેટલો પણ જીવનવિકાસ સાધી શક્યા નથી.

જીવન વિકાસ અંગે જૈન દર્શન બતાવે છે. આ આત્મા જ્યારે નિગોદથી નીકળી પ્રત્યેકમાં આવ્યો ત્યારે એણે ધીમે ધીમે વિકાસ કર્યો. એકેન્દ્રિયમાંથી બે-ઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચતુરેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય થવું એ આત્માનો વિકાસક્રમ છે. પંચેન્દ્રિયમાં પણ અસંજ્ઞીથી સંજ્ઞીપણું મેળવવું અને એમાંય

મનુષ્યપણુ પ્રાપ્ત થવુ એ જીવનનો દ્રવ્ય વિકાસ છે પણ ભાવવિકાસની વાત જુદી છે કપાય અને સ્વાર્થના ભારથી જેટલો હલકો બની આત્મા ઉપર ઊડે છે, આધ્યાત્મિક પરિભાષામાં એને ભાવ-વિકાસ કહે છે

દ્રવ્ય-વિકાસની અપેક્ષાએ મનુષ્યથી દેવો આગળ વધી જશે, કારણ ભૌતિક વૈભવ અને સુખની દૃષ્ટિએ દેવ માનવ કરતા મહાન છે, પણ અતુલ સપત્તિનો સ્વામી એ દેવ કપાય અને વાસનાનો પોટલો બાધીને ફરતો હોય છે સ્વર્ગની સુકોમળ પુષ્પ-શય્યા ઉપર પણ એને શાતિ નથી ત્યા પણ ઈર્ષ્યાની જવાળા જલી રહી છે એ નીરખે છે કે મારા કરતા પણ આ લોકો પાસે મકાનો વધુ છે અપ્સરાઓ અને રત્નો માટે પણ ત્યા સઘર્ષ થતા હોય છે માટે કહેવુ જોઈએ કે દ્રવ્ય-વિકાસની દૃષ્ટિએ દેવ ઘણો આગળ વધેલો હોવા છતા ભાવ-ક્ષેત્રે એ પાછળ છે વિશાળ સ્વર્ણ સિહાસન મળ્યુ હોવા છતા પણ એના મનનુ દારિદ્ર મટયુ નથી ભાવસપત્તિ દેવ કરતા એક એકેન્દ્રિયની પાસે વધુ હોઈ શકે છે જે હીરા માટે દેવો પણ સઘર્ષ કરે છે, એ એકેન્દ્રિય જ તો છે જેના સારુ સઘર્ષ થાય છે તે સઘર્ષ કરનારાઓ કરતા શ્રેષ્ઠ ગણાવો જોઈએ છે બીજી બાજુ, એકેન્દ્રિય એક-ભવી હોઈ શકે છે દ્રવ્ય સપત્તિથી તેઓ હીન-રહિત છે પણ ભાવ સપત્તિ એટલી વિશાળ છે કે કેવળ એક ભવ પછી જ સીધુ મોક્ષ જઈ શકાય છે

એકેન્દ્રિયના જીવન-વિકાસનુ એક રહસ્ય એ પણ છે કે એનો દેહ અન્ય પ્રાણીઓના ઉપયોગમા આવે છે જેનુ જીવન જેટલુ વધારે બીજાના ઉપયોગમા આવે છે, એ તેટલો જ લોકપ્રિય બને છે એમ તો સામાન્ય કેવળી અને તીર્થકરના જ્ઞાન અને દર્શનમા કોઈ ફરક નથી જેટલુ વિશિષ્ટપૂર્ણ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન તીર્થકરના આત્મામા છે તેટલુ જ એક સામાન્ય કેવળીમા પણ હોય છે છતા પણ તીર્થકરના પચકલ્યાણક ઉજવવામા આવે છે એમના જન્મદીક્ષા વગેરે કલ્યાણકોમા દેવ અને દેવેન્દ્ર હાજર થાય છે જ્યારે સામાન્ય કેવળીના કેવળજ્ઞાન મહોત્સવમા પણ સદૈવ દેવો હાજર થતા નથી આ ભેદનુ કારણ શુ છે? આત્મિક ગુણોના વિકાસની પરિધિમા બન્ને સમક્ષ હોવા છતા પણ આ ભેદનુ રહસ્ય છે તીર્થકર, નામકર્મ પણ એ વિચારવુ જોઈએ કે તીર્થકર નામકર્મના આત્મા કઈ રીતે ઉપાર્જન કરે છે? આગમ સાક્ષી પૂરે છે કે જે આત્મા પ્રાણીમાત્રની સેવાનો વિરાટ સકલ્પ લઈને ચાલે છે, સાધના-રસમા સેવાનો રસ ભેળવી દે છે, એ તીર્થકર નામ

કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯ મા અધ્યાયમાં પ્રશ્નોત્તરમાં એનું સુંદર નિરૂપણ થયેલ છે.

પ્ર૦ વેયાવચ્ચેણં ભન્તે! જીવે કિં જણયઇ?

ઉ૦ વેયાવચ્ચેણં તિત્થયરનામ ગોત્તં કમ્મં નિબન્ધઇ ॥

મહામુનિ ગૌતમ મહાશ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાસે પ્રશ્ન રજૂ કરે છે કે પ્રભો, આત્મા સેવા વડે કઈ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરે છે?

પ્રભુ જવાબ આપે છે: વૈયાવૃત્ય અર્થાત્ સેવા વડે આત્મા તીર્થંકર પદને પ્રાપ્ત કરે છે. નિષ્કામ સેવા અને જનસમુદાયના અંતરમાં શાંતિ અને આનંદ-ધારા વહાવવાની પવિત્ર વિચારશ્રેણી જ એને તીર્થંકરપણાના વિરાટ પદ પર લઈ જાય છે.

હૃદયના પવિત્ર સંકલ્પો એક દિવસે સાકાર બને છે અને તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત મહાપુરુષ સ્વકલ્યાણ પછી અનંતાનંત પ્રાણીઓને દુઃખ અને અશાંતિના અંધકારમાંથી ઉગારવા માટે વાણીનો પ્રકાશ પાથરે છે. તેથી સામાન્ય કેવળી કરતાં જ્ઞાન અને દર્શનની જ્યોતિ સમાન હોવા છતાં પણ તીર્થંકર વધુ વંદનીય બને છે. એ જ કારણ છે કે આજનો ચોર કાલે કેવળી બની શકે છે પણ આજનો એ ચોર કાલે તીર્થંકર બની શકતો નથી. કારણ કે તીર્થંકર થવા માટે પાછળના અનેક જન્મોની સાધનાની અપેક્ષા રહે છે.

એક મહત્ત્વપૂર્ણ વાત એ પણ છે કે એ નિશ્ચિત છે કે તીર્થંકર નામ કર્મનો બંધ સમ્યક્ત્વ દશામાં જ થાય છે પરંતુ એ નિશ્ચિત નથી કે બધાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીઓ તીર્થંકર ગોત્રનું ઉપાર્જન કરે જ છે. બધા જ ઔપશમિક અથવા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી તીર્થંકર ગોત્રનું ઉપાર્જન કરે એમ પણ હોતું નથી. પરંતુ ત્રણેમાં પણ સમ્યક્ત્વશીલ આત્મા જ્યારે વિશિષ્ટ શ્રેષ્ઠોત્તર સેવા-ભાવનો વિકાસ કરે છે ત્યારે જ તેઓ તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કરે છે. આ જ સેવા-ભાવના માનવીને મહાનતા ભણી દોરી લઈ જાય છે.

જીવન ભલે નાનું-અમથું હોય પણ એમાં જો સેવાની સુવાસ હશે તો એ આગળ વધી શકશે. એક કેળના પાન ઉપર એક ઝાકળ-બિંદુ પડેલું હતું. સૂરજનાં સોનેરી કિરણો પામી એ હીરાવત્ ઝળકી રહ્યું હતું. એની જ પાસે એક હીરો પણ ઝળકી રહ્યો હતો. એક પંખી ઊડીને ત્યાં આવ્યું. ઝળકતા તુષાર-બિંદુ તરફ ઈશારો કરતાં એ બોલ્યું: શું આ તમારું સગપણ છે? એટલામાં હીરો કાંઈ બરાબર બોલ્યો: શું એક તુષાર-બિંદુની સાથે મારી તુલના સંભવ છે? બસ તે જ વખતે એક પક્ષી ત્યાં આવી અને તેણે પેલા હીરા ઉપર ચાંચ મારી પણ એને તો કાંઈ નિરાશા

જ સાપડી આ જોઈ પેલુ નાનકડુ તુષાર-બિંદુ બોલ્યુ 'બહેન, મારી જિંદગી નાની-અલ્પ છે, પણ આ જીવન જો તમારા ઉપયોગમા આવે છે તો હું પોતાને ધન્ય માનીશ'

પ્રશ્ન એ નથી કે જીવન કેટલુ મોટુ છે? સપત્તિ કેટલી વિશાળ છે? પ્રશ્ન એટલો જ છે કે આ જીવનનો કેટલો અશ પરહિતમા ઉપયોગી બન્યો છે? વિશાળ સપત્તિનો કેટલો અશ પર-સેવામા વપરાયો છે? ઘણીવાર સપત્તિ વિશાળ હોવા છતા માણસ કઈ આપી શકતો નથી જ્યારે સાધારણ સ્થિતિવાળો ઘણુ બધુ કરી જાય છે લાગે જોવાય તો મધ્યમ સ્થિતિવાળો વધુ ઉત્સર્ગ કરે છે જો કે એની આવક સીમિત હોય છે છતા એનુ દિલ અમીર હોય છે એ પોતાની પ્રતિષ્ઠા કાયમ રાખવા માટે પણ પોતાની સ્થિતિથી વધુ કરી જાય છે, જ્યારે ઊચી સ્થિતિવાળા પોતાની મસ્તીમા મસ્ત રહે છે એમને વધુ દરકાર પણ હોતી નથી કારણ તેઓ જાણે છે કે બીજાનુ સ્વાગત થશે તોય ઠીક છે અને ન થાય-કરાય તોય ઠીક છે સપત્તિની સુગધ છે તો ભ્રમરોનો ગુજારવ પણ કાયમ રહેવાનો છે જ, પછી શા માટે નકામુ ખર્ચ ગળે નખાય!

સાચુ પૂછો તો નાના-નાના પ્રાણીઓનુ જ જીવન આપણા માટે વિશેષ ઉપયોગી બને છે સ્થાનાગ સૂત્રમા ભગવાન મહાવીરે એની પૂરી વિગતો આપી છે જીવન ઉપર કોનો કેટલો ઉપકાર છે, આગમ એનો સાક્ષી છે. મનુષ્ય ઉપર ષટકાયિક જીવોનો અનત ઉપકાર છે પવનને જ લ્યો, કેટલો ઉપકાર છે એનો આપણા ઉપર! એના અભાવે આપણે એક દિવસ તો શુ પણ એક કલાક પણ આપણે જીવી શકીએ નહીં શુ આ ઉપકારનો બદલો વાળવા માટે પણ તમે કદી વિચાર્યું છે? લેણદાર ભલે ન માગે પણ ઇમાનદાર શાહુકારનુ શુ કર્તવ્ય છે? અને વિચારો કે જો સમસ્ત સૃષ્ટિમા એક પણ માનવ ન હોય તો પવનને શુ ચિતા થશે? પાણીનુ શુ બગડશે? પણ જો હવા અને પાણી ન રહે તો મનુષ્યને ચિતા થશે કે નહીં? અરે, ચિતાની તો વાત જ ક્યા રહી, મનુષ્ય એના વિના જીવી પણ નહીં શકે નળમા પાણી થોડુ મોડુ આવે અથવા સમય કરતા વહેલા બધ થઈ જાય ત્યારે પણ માણસ કેટલો અધીર બની જાય છે? ત્યારે એનો-પાણીનો પૂર્ણ અભાવ તો પ્રલયનુ જ દૃશ્ય ઉપસ્થિત કરશે

હા, તો આ નાના જીવોનો કેટલો ઉપકાર છે! પૃથ્વી આપણો આધાર છે કરોડો, અબજો મનુષ્ય એના વક્ષઃસ્થલ ઉપર ઘૂમી રહ્યા છે. છતા એને

એનો તનિક પણ રોષ નથી. તમારા શરીર ઉપર નાની-શી કોડી પણ કરશે તો એનું ખમણ-કરવું તમને ગમશે નહીં. આટલું હોવા છતાં પૃથ્વી પોતાનું કર્તવ્ય મૂકી દે તો ક્યાં જઈશું આપણે ? તમને યાદ હશે કે કચ્છમાં પૃથ્વીએ બે મિનિટ માટે પણ પોતાની ફરજનું પાલન કરવામાં ઢીલ કરી તો ત્યાંના રહેવાસીઓની શી સ્થિતિ થઈ હતી? ધરતીકંપના બે સેકંડના ધક્કામાં મનુષ્ય-સૃષ્ટિ કંપી ઊઠે છે.

પૃથ્વી આધાર છે અને પાણી પેય છે. અગ્નિ મનુષ્યનો પ્રમુખ સહાયક છે. એના અભાવે ખાદ્ય ધાન-અન્ન સ્વાસ્થ્યને નુકસાનકારી. અને પવન તો આપણું જીવન છે. એટલે જ તો એનું બીજું નામ પ્રાણ રાખવામાં આવ્યું છે. વનસ્પતિ માનવીનો આધાર છે. એ પૃથ્વીમાંથી રસ તત્ત્વ લઈને આપણને આપે છે. એક નાનકડી વેલ પૃથ્વીમાંથી નીકળી વૃક્ષ ઉપર ચઢે છે. જળ અને પૃથ્વીના પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે. પણ એ લઈને પણ પોતાની પાસે એ સંગ્રહ કરતી નથી. એ જળ અને પૃથ્વીનાં ગંધતત્ત્વોને ફૂલ-ફળરૂપે અર્પે છે. એ સુગંધમય ફૂલોનો આનંદ ન એ વેલ લે છે તેમ નથી એનું વૃક્ષ પણ ભોગવતું. એ મધમાખીને આમંત્રે છે. કહે છે ફૂલોનો પરાગ લે અને મનુષ્ય માટે મધનું નિર્માણ કર. ફૂલો પછી એ રસતત્ત્વ વડે ફળોનું નિર્માણ કરે છે. તે પોતે પણ ફળ ન ખાતાં તમને જ એ અર્પણ કરે છે.

આ સૌનો કેટલો ઉપકાર છે આપણા ઉપર ! એ અંગે તમે કદી વિચાર્યું હતું ખરું ! ધાનના એક ગ્રાસની સાથે કેટલી વ્યક્તિઓનો શ્રમ આપણે એકી સાથે આપણા ગળામાં ઉતારી જઈએ છીએ ! દરેક ગ્રાસમાં ખેતરના રૂપમાં પૃથ્વીનો જ આપણે ઉપયોગ કરીએ છીએ. ખેડૂતે પોતાના શ્રમ-બિંદુઓ નીતાર્યાં છે. બેચારા બળદોનો એમાં પુરુષાર્થ રહ્યો છે ત્યારે બીજનું બલિદાન એમાં રહ્યું છે અને પાણી તેમ જ સૂર્યનો એમાં સંયોગ રહ્યો છે. વનસ્પતિના ઉપકારોની આ કથની તો અસીમ છે. મનુષ્યસમાજ ઓક્સીજન ગ્રહણ કરે છે અને એના બદલામાં કાર્બોનિક ગેસ (વાયુ) દે છે. પણ તમને ખબર છે કે એ કાર્બોનિક ગેસ હવામાં ભળી જો સમસ્ત સંસારમાં ફેલાઈ જાય તો સમસ્ત મનુષ્યસૃષ્ટિ એક દિવસે સમાપ્ત થઈ જાય. પણ વનસ્પતિ જગત કાર્બન વાયુને લઈ લે છે અને એ બદલામાં ઓક્સીજન છોડે છે. મનુષ્ય પ્રાણવાયુ ગ્રહણ કરે છે અને વિષવાયુ છોડે છે પરંતુ વનસ્પતિ જગત મનુષ્યને દૂર રાખી વિષવાયુ જ ગ્રહણ કરે છે અને પ્રાણ વાયુ આપે છે.

સાચે જ જીવનના બલિદાનમા જ જેણે જીવનનો આનદ માન્યો છે તે જ જીવનનો સાચો કળાકાર છે પરોપકાર માટે જે એક ડગલુ પણ આગળ વધ્યો નથી, તે પગ હોવા છતા પગુ છે માનવ હોવા છતા પણ જેણે સારીય જિદગીમાં એક પણ માણસનુ રક્ષણ કર્યું નથી, એના કરતા તો પેલા બાવળના કાટા શ્રેષ્ઠ છે કે જેના વડે ખેતરનુ રક્ષણ તો કરી શકાય છે.

બીજાના રક્ષણ કાજે જે હાથ લબાવે છે તેજ બીજાઓ માટે પ્રિય પણ થાય છે એક ગરીબ ડોસીમા હતી. એ ડોસીમાનુ એક નાનુ-સરખુ ઘર હતુ ગરીબોને તો ઝૂપડુ પણ એ મહેલ છે. જ્યા સાજની વેળાએ આશ્રમ-વિશ્રામ એમને પ્રાપ્ત થાય છે એક દા'ડો રસોઈ કરતા અગ્નિ જરા તેજ થયો અને એની ઝૂપડીને આગ લાગી ગઈ બિચારી ગરીબ વૃદ્ધા આગ ઠારવા માટે લોકોને વિનતી કરવા લાગી સેકડો માણસો એ રસ્તેથી પસાર થઈ રહ્યા હતા એક વિદ્યાર્થી તો આગનો પ્રકાશ જોઈ ત્યા જ પુસ્તક ખોલી વાચવા લાગી ગયો બીજા સજ્જનો પણ ત્યાથી પસાર થઈ રહ્યા તેઓ સિગરેટના શોખીન હતા એમણે વિચાર્યું અહી અગ્નિ છે ચાલોને, એકાદ સિગારેટ જ પેટાવી લઈએ એક-બે દિવાસળીની બચત થશે કોઈ વ્યક્તિ વળી આવી જે ચહાની શોખીન હતી એણે વિચાર્યું આગ તેજ છે વળી બળતણ પણ ઘણુ છે તેથી ચહા જલ્દી બની જશે એણે તો વહાના બળી રહેલા ઘરના દરવાજાને ચૂલો બનાવી ચહા બનાવવી શરૂ કરી પણ ચોથી વ્યક્તિ એક સજ્જન માણસ હતી. એના હૃદયમા માનવતા છલોછલ ભરી હતી એણે પોતાના જોડીદારોને બોલાવ્યા અને આગની જ્વાલાઓને સહીને પણ આગ શમાવવામા મદદ કરી

ઉપરના ચારેય જાતની વ્યક્તિઓ તમારી સામે છે એકે પુસ્તક વાચ્યુ, બીજાએ સિગરેટ સળગાવી, ત્રીજાએ ચહા બનાવી અને ચોથાએ ગરીબ વૃદ્ધાની ઝૂપડી બચાવી હવે તમે પેલી વૃદ્ધાને પૂછજો કે તને એ ચારેયમાથી કોણ પ્રિય છે ? તો એ શું કહેશે ? પહેલા ત્રણના હૃદયમા સહૃદયતા તથા સ્નેહભાવ છે તેઓ તો ફક્ત પોતાના સ્વાર્થીમા જ રાચતા રહ્યા-સીમિત રહ્યા પણ ચોથો તો દેહની દિવાલથી ઉપર ઊઠયો તેથી એ પ્રિય બન્યો

આ જીવનની ખુશબુ-સુગધ-સૌરભ જ બાકી રહેશે મૃત્યુ તો સૌને એક ને એક દિવસે તો સમાપ્ત કરી જ દેશે કાળક્રમે સ્મૃતિ પણ ધોવાઈ જાય છે પરતુ દુનિયાના માનસ-પટળ પર તેમનીજ સ્મૃતિ-રેખા શેષ રહી જાય છે જેઓ દુનિયાના હિતમા કઈક કરીને જાય છે દુનિયા પૈસાદારોને

યાદ કરતી નથી. તેમ નથી કરતી સત્તાધીશોને. ભારતના ઇતિહાસમાં મોટા-મોટા ભૂમિપતિઓ થઈ ગયા, જેમના મહેલો ગગનને સ્પર્શતા હતા, જેમના મહેલોમાં લક્ષ્મી નૃત્ય કરતી હતી, સેંકડો નોકરો જેમના હુકમની પ્રતીક્ષા કરતા ઊભા રહેતા હતા, પરંતુ જરા શોધો તો ખરા કે દુનિયાના કયા ખૂણામાં એમનું સ્મૃતિચિહ્ન છે! ફાનસ લઈને ફરી વળશો તોય તમને એમનું નામોનિશાન નહીં મળી શકે.

સત્તાસંપન્ન વ્યક્તિઓની જીવનયાત્રા પણ સાગરની યાત્રા સમાન છે. તેઓ આગળ વધતા ગયા પણ પાછળનાં એમનાં ચરણચિહ્નો પણ ભૂંસાતાં ગયાં. આ પૃથ્વી ઉપર મોટા-મોટા ચક્રવર્તીઓ આવી ગયા. જેઓ ગર્વ કરતા કે મારું એક બાણ લાખ વ્યક્તિઓને મોતના ખોળે સુવડાવી શકે છે. ભગવાન વાસુદેવ આવ્યા જે પોતાના સારંગ ધનુષ વડે પૃથ્વીને કંપાવી દેતા. મોટા-મોટા બળવાન યોદ્ધા અને સેનાપતિઓ એના નામથી એવી રીતે ધ્રૂજી ઊઠતા જેમ પવનના ઝોકાથી પીપળાનાં પાંદડાં કંપી ઊઠે છે. પરંતુ તેઓ પવન વેગે દુનિયાની સામે આવ્યા તેમ જ દુનિયા પણ એમના બળ અને સત્તાની સામે ઝૂકી પણ ગઈ પરંતુ એમની આંખો બંધ થવાની સાથે જ દુનિયાએ પણ એમના બાજુથી આંખો મીંચી લીધી.

ઇતિહાસકારો ભલે એમના ઇતિહાસની કડીઓ શોધતા ફરે પરંતુ જન સાધારણ એમને કદી યાદ કરતો નથી. જનતા તો એમને જ યાદ કરે છે જેઓએ એના માટે કંઈક કર્યું છે. આજથી હજાર વર્ષ પહેલાં પૂર્વ મગધમાં સમ્રાટ શ્રેણિક પણ થઈ ગયા. જેની પાસે આગમકારો કહે છે અખંડ સામ્રાજ્ય હતું. સોનાના બાવન ડુંગરા હતા. હજારો નર-નારીઓ એના ચરણની પૂજા લેવા ઊભાં રહેતાં. જે બાજુથી એ નીકળતા કે પ્રચાર થતો ત્યાં જય-જયના શબ્દોથી રાજગૃહના ભવનો ગૂંજી ઊઠતા હતા.

બીજી બાજુ એ જ મગધ ભૂમિ પર આધ્યાત્મ જગતના સૂર્ય ભગવાન મહાવીર પણ આવ્યા. એમણે રાજ-પરિવારમાં જન્મ લીધો હતો. એમના પિતા પણ યશસ્વી રાજા હતા. એમના મામા ગણતંત્રના નાયક હતા. પણ શું આપણે એમને એટલા માટે યાદ કરીએ છીએ કે તેઓ એક રાજકુમાર હતા! જો અહીં સુધી જ એમનો વિકાસ સીમિત રહ્યો હોત તો જનતા પેલા હજારો રાજકુમારોની જેમ રાજકુમાર વર્ધમાનને પણ ભૂલી ગઈ હોત. પણ ના, એમણે ભોગનો નહીં ત્યાગનો રાહ લીધો હતો. તેઓ સાધના-પથે આગળ વધ્યા અને એ પથ પર ચાલતી વખતે એમણે ગરીબ ભારતની ને

આગળી લગોટી પણ ન લીધી પરંતુ યાદ રાખજે, એ અપરિગ્રહના ઉપાસકની ઉપાસના માટે સ્વર્ગનો ઈન્દ્ર પણ વિલાસ તજી ત્યાં હાજર થતો હતો જ્યારે સમ્રાટ શ્રેણિક પાસે ઈન્દ્ર તો શું સામાન્ય દેવ પણ હાજર થયો નહીં હોય, જો કે એમના આધિપત્યમાં સોનાના ડુંગરો હતા આજે અઢી હજાર વર્ષ પછી પણ ભગવાન મહાવીરને તમે યાદ કરો છો દર વર્ષે વીસ લાખ જૈનો એમની જયંતિ ઊજવે છે પણ શું કોઈએ સમ્રાટ શ્રેણિકની જયંતિ ઊજવી છે? અહિંસાના અવતાર ભગવાન મહાવીરના મંદિરો તમને મળશે પણ સમ્રાટ શ્રેણિકનું મંદિર બનાવી એમને કોઈએ પૂજ્યા હોય એવું સાંભળવામાં આવ્યું નથી

શું તમે કદી વિચાર્યું હતું કે આનું રહસ્ય શું છે? દુનિયા શા માટે સમ્રાટો અને ચક્રવર્તીઓને વિસરી જાય છે? અને એક સંતનું નામ રટે છે અને એના પ્રત્યે શ્રદ્ધાના પુષ્પો ચઢાવે છે? એનું રહસ્ય છે, જેણે પોતાનું સમગ્ર જીવન જનતાની સેવામાં અર્પી દીધું, કરોડો માણસોને હિત અને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો અને બદલામાં શું લીધું? તાંબાની એક પાઈ પણ દુનિયા પાસેથી ન લીધી જનતા એનાં જ ચરણોમાં શ્રદ્ધાથી નતમસ્તક રહેશે

જેની પરહિત-વૃત્તિમાં સ્વાર્થના કાદવની એક પણ કાળી રેખા નથી, દુનિયા એને જ હૃદય સમર્પિત કરે છે. બીજો એક એવો છે જે થોડું લઈને સહસ્રગણું પાછું આપી દે છે, એને પણ સ્વાર્થી કહી શકાશે નહીં. વૃક્ષ પૃથ્વીથી રસ લે છે, હવા પ્રકાશ અને પાણી પણ લે છે તેમ છતાં કોઈએ એને સ્વાર્થી કહ્યું નથી, કારણ એ જે લે છે, એના બદલા રૂપે સહસ્રગણું ફળ અને ફૂલ પ્રદાન કરે છે મેઘને આજ સુધી કોઈએ સ્વાર્થી કહ્યો કે ગણ્યો નથી જો કે એ સાગરથી પાણી લે છે, તોપણ એ સ્વાર્થી નથી, કારણ ખારું જળ એ લે છે અને એને મધુર બનાવી જનતાને એ પાછું વાળે છે જે લઈને બદલામાં પાછું વાળે છે એને સ્વાર્થી કહી શકાય નહીં સંતો પણ તમારી (ગ્રહસ્થો) પાસેથી ચાર રોટલા લે છે, એના બદલે તેઓ સત્યનો રાહ બતાવે છે એટલે એમને સ્વાર્થી કહી શકાય નહીં.

જે કેવળ લેવાનું જ જાણે છે અને બદલામાં કશું જ વાળતો નથી, અથવા વાળવાનું એના સ્વભાવમાં નથી તો એ સંત તો નથી જ પણ માનવ પણ નથી દેવું અને બદલામાં કંઈ પણ ન લેતા દેતા રહેવું એ દેવોની સંપત્તિ છે અને લેવું અને બદલામાં કંઈ પણ દીધા વિના લેતા જ રહેવું

એ રાક્ષસોની સંપત્તિ છે. માણસ તો લે અને દે ની વચ્ચે જીવે છે. એ કંઈક દે છે તો કંઈક લે પણ છે. પણ આજનો માણસ તો ફક્ત લેવાનું જ શીખ્યો છે. દેવાની—આપવાની વાત આવે છે ત્યારે એ કહે છે અમારી પાસે છે જ શું? અમે શું આપી શકીએ એમ છીએ? અહીં કોઈ માગનાર આવે છે તો એ બાપડો બે આંસુ સારે છે ત્યારે દેનાર હજાર આંસુ સારતો ફરે છે. કમાણી ખલાસ થઈ ગઈ, ખર્ચો વધી ગયા. ટેક્સોનો ભાર એટલો વધી ગયો છે કે અમે તો માથું પણ ઊંચું કરી શકતા નથી. પણ આમ કહેનારા સજ્જનો સિનેમા જોવા નથી જતા શું? કમાણી જો ઘટી જાય અને ખર્ચો વધી જાય તો સિનેમા તો પહેલાં બંધ કરવાં જોઈએ, પણ નવી ફિલ્મ આવી કે એમને તો પહેલી ટીકીટ જોઈએ. પછી ભલેને પાંચની ભલે કે દસની. મોટર ડ્રાઈવરનો રૂ. ૨ નો માસિક ખર્ચ આંખે ચડતો નથી પણ કોઈ ગરીબને પાંચ રૂપિયા આપવા હોય તો સારી દુનિયાભરના ખર્ચો અને ટેક્સ યાદ આવી જાય છે.

મુસાફરી કરવી હોય તો ફર્સ્ટ ક્લાસમાં જઈએ અને આઠ દિવસ અગાઉ સીટ રિઝર્વ કરાવીએ. શું કદી થર્ડ ક્લાસમાં બેસાતું નથી? અરે રાષ્ટ્રપિતા બાપુ હંમેશાં ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરતા હતા. શું એમની પાસે ફર્સ્ટ ક્લાસમાં જવા-આવવા પૈસા નહોતા? એકવાર કોઈએ એમને પૂછ્યું "બાપુ, તમે થર્ડ ક્લાસમાં શા માટે મુસાફરી કરો છો? ભારતનો બેતાજ બાદશાહ ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરે એ અમારા વાસ્તે શરમની વાત છે." બાપુએ શો જવાબ વાળ્યો ખબર છે તમને? તેઓએ કહ્યું — હું ત્રીજા વર્ગમાં એટલા માટે મુસાફરી કરું છું કે ચોથો વર્ગ નથી. ભારતની ગરીબ જનતાને ત્રીજા વર્ગમાં પણ ઊભા-ઊભા જવું પડે છે. હું તો એમનો સેવક છું. પછી ફર્સ્ટ અને સેકંડ ક્લાસમાં કેમ બેસી શકું?

હા, તો તમે ગાંધીજીના ચીલે ચાલવા ચાહતા હો તો ફર્સ્ટ ક્લાસમાં ન બેસતાં થર્ડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરી શકો છો અને એમ કરવાથી બચેલો પૈસો કોઈ ગરીબને આપો તો કેવું સારું! મારી બહેનોને કહીશ કે તમે રેશમી અને જ્યોર્જેટની સાડીઓ પહેરો છો. શરીર તો સાદાં કપડાંથી પણ ઢાંકી શકાય છે. પછી રેશમ પહેરીને જીવ-જંતુનું પાપ શા માટે ખરીદો છો?

તમે સાદાં કપડાં પહેરતાં શીખો. તેથી ગરીબ ભારતના ગ્રામોદ્યોગને પ્રોત્સાહન મળશે. આમ કરવાથી તમે તમારી અનાથ અને ગરીબ બહેનોને રોજી અને રોટી મેળવવામાં સહાયક થઈ શકશો અને તેથી બચતો પૈસો

તમે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવામા વાપરો તો તમને બમણો લાભ મળશે પહેલો લાભ એ થશે કે જીવનમા સાદાઈ અને અપરિગ્રહ આવશે અને બીજો એ કે તમે ગરીબ ભારતની સેવા કરી શકશો આ સેવાના ક્ષેત્રે તમે જેમ-જેમ આગળ વધશો તેમ તેમ તમને જીવનની સાચી મધુરતા મળતી જશે તમે આજ પર્યંત રાગનો આનદ લીધો છે પણ હવે ત્યાગનો પણ આનદ લેતા શીખો

રસગુલ્લાનો આનદ તમે ઘણી વખત લીધો છે હવે આવો આનદ લો કે તમે પોતે ભૂખ્યા છો અને તમારી સામે ભાણુ આવ્યુ કે બરાબર તે જ વખતે ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો કોઈ હાથ પસારી તમારી સામે આવીને ઊભો રહે તમારો આત્મા એના કરુણા-સ્વરને પીછાને અને ભાણુ આખુ તમે એ ભૂખ્યાને આપી દો તો એમા પણ એક સાત્ત્વિક આનદ છે- ચોપાટીનો સ્વાદ માણનારા શુ એક દિવસ આ સ્વાદ પણ લેશે ખરા?

તમારા જીવનની સુવાસ અને સેવાથી કોઈ વ્યક્તિની આખોમા કૃતજ્ઞતાના આંસુ ઊભરાઈ આવે તો હુ માનુ છુ કે એની આખોના એ મોતી, પેલા મોતીઓ કરતા પણ વધુ કિંમતી હશે કે જે તમે પાચ કે દસ હજાર આપી ઝવેરી બજારમાથી ખરીદી લાવો છો અને તેનો હાર ગળે પહેરી ગૌરવમિશ્રિત આનદનો અનુભવ કરો છો

સ્વીડનની વાત છે ત્યાના સમ્રાટની બહેનનુ નામ રાજકુમારી યુજિની હતુ એના હૃદયમા એટલી બધી દયા હતી કે રોગીઓને જોઈ એના હૃદયમા કરુણા ઉભરાઈ આવતી આ કરુણાથી પ્રેરિત થઈ રાજકુમારી યુજિનીએ પોતાના હીરા અને મોતીના આભુષણો વેચી એક ઘણી મોટી હોસ્પિટલ બધાવી હતી આ હોસ્પિટલમા સુશ્રુષાના સમસ્ત સાધનો ઉપલબ્ધ હતા. આટલાથી રાજકુમારીને સતોષ ન થતા એ પોતે હોસ્પિટલ જતી અને પોતાના હાથે રોગીઓની સેવા કરતી બીજી નર્સો કહેતી, "તમે સ્વીડનના રાજકુમારી છો સેવાનુ કામ તમારુ નહી, અમારુ છે" રાજકુમારી જવાબ વાળતી "આ પરિચર્યામા મને સેવાનો એટલો આનદ મળે છે કે તમે એ જાણી શકશો નહી સેવાનો આનદ પૈસા આપીને મેળવી શકાતો નથી એ તો સ્વ-હાથો વડે કરીને જ લઈ-મેળવી શકાય છે."

એક વાર એની હોસ્પિટલમા એક કોઢના રોગથી પીડાતો માણસ આવ્યો બધા એનાથી બચવા માગતા હતા રાજકુમારીને ખબર પડી તો એ પોતે એ કોઢી માણસની પાસે પહોચી ગઈ અને બોલી "ભાઈ, કેટલા દિવસથી આ રોગથી તમે પીડાઓ છો?" એ દર્દથી પીડાતો બોલ્યો:

માતાજી ૭ વર્ષ થઈ ગયાં. આ ભયંકર બીમારીએ ઘર ઘાલ્યું છે. આ રોગમાં પીડા થાય છે, લોહી અને પરુ ઝરે છે. કોઈ ચણ પાસે ફરકવા માગતુ નથી. હવે તો ભગવાન બોલાવી લે તો જ સારું છે. રાજકુમારીની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં. એણે કહ્યું : ભાઈ ગભરાવ નહીં. આ પવિત્ર કામ હું કરીશ. રાજકુમારીએ પાણી ગરમ કર્યું અને પોતાના હાથે રોગીના ઘાવો ધોયા. દવા લગાવી નવા પાટા બાંધી દીધા. નોકરની પાસે મીઠાં ફળ મંગાવ્યાં અને રોગીને ખવડાવ્યાં. સાત મહિના સુધી આ ક્રમ ચાલ્યો. દરરોજ રાજકુમારી આવતી, રોગીને નવડાવતી, ઘાવોને પોતાના હાથે ધોતી અને નવો પાટો બાંધી દેતી. એક એવો દિવસ આવ્યો કે રાજકુમારીની સેવા સફળ થઈ અને રોગી સ્વસ્થ—સાજો થઈ ગયો. જે દિવસે એને જવાની રજા આપી અને એ જવા લાગ્યો ત્યારે રાજકુમારીને કહ્યું :
"તમે મારી ઉપર માતા છો. એક માતા પણ બાળકની આટલી સેવા નહીં કરે જેટલી કે તમે રાજકુમારી હોવા છતાં મારી સેવા કરી છે. તમારી સેવા અને મમતાએ જ રોગ મટાડ્યો છે. તમારી પરિચર્યાને આ માનવ આખા જીવનની કોઈપણ ઘડીઓમાં પણ ભૂલી નહીં શકે." અને એના ચરણ સ્પર્શ કરતાં એની આંખોમાં આંસુનાં મોટાં–મોટાં બિંદુઓ નીતરી રહ્યાં.

આ જોઈ રાજકુમારી બોલી : "ભાઈ આ હોસ્પિટલના નિર્માણમાં મેં હીરા ને મોતીનાં આભૂષણો આપ્યાં છે. આજે તે મોતી ઊગી નીકળ્યાં છે. તમારા નયનોનાં મોતી પામી હું આજે ધન્ય બની ગઈ છું."

સાચું પૂછો તો આજ જીવનની કળા છે. આંસુઓનાં મોતીઓથી માણસને તોળાય છે. જેનું મૃત્યુ દુનિયાને ખટકે, જેનું નામ લેવા પર આવતાં જ સાંભળનારની આંખો મોતીઓની ભેટ ચઢાવે એ જ જીવનનો સાચો કળાકાર છે. નહીંતર જેના મૃત્યુ પર લોકો કહેવા લાગે સારું થયું, આજે સારાયે ગામનો રોગ ગયો, તો સમજવું જોઈએ કે એનું જીવન વિષાગીના જેવું છે.

એક વખત એક શેઠને ત્યાં પુત્રજન્મ થયો. શેઠનું ઘર ને કુમારનો જન્મ, અને તેમાંય પાછો એ નગરશેઠ રહ્યા. લોકો દૂર-દૂરથી વધામણી દેવા આવવા લાગ્યા. શેઠને તો આ વૃદ્ધાવસ્થાનું સંતાન હતું. એમના હૃદયમાં હરખ માતો નહોતો. તેઓ પણ આગળ વધી-વધીને લોકોનું સ્વાગત કરી રહ્યા હતા. સૌના મોં પર મલકાટ હતો. પણ પેલું નવજાત બાળક રડી રહ્યું હતું. એના રુદનનો અવાજ પડોશમાં રહેતા શેખસાદીજીના કાને પડ્યો. તેઓ પણ આવ્યા અને સીધા બાળકની પાસે જઈને બોલ્યા : "આજે

તારો જન્મોત્સવ ઉજવવા દૂર-દૂરથી લોકો આવી રહ્યા છે સૌ હસે છે અને તુ રડી રહ્યો છે કોઈ ચિંતાની વાત નથી પણ તુ તારી જિંદગી એવી બનાવજે કે જ્યારે તુ સંસારથી વિદાય લે ત્યારે તુ હસતો રહેજે અને દુનિયા રોતી રહે" બસ, આજ તો જિંદગી છે.

હસવુ એ જ તો જિંદગીની જિંદાદિલી, મર્દાનગી છે રડતા અને મડદાની જેમ જીવવુ એ પણ શુ કોઈ જિંદગી છે? પણ યાદ રાખજે, સુખના મહેલોમા રહેતા ચહેરાઓ પર મલકાટ રહે, એમા કશો ચમત્કાર નથી પણ વિપત્તિની ભયાનક ઘડીઓમા જ્યારે દુખની અંધારી રાતમા કષ્ટોની વીજળીના કડકડાટ થઈ રહ્યા હોય ત્યારે-તેવા વખતે પણ તમારા મો પરનો મલકાટ જાય નહી-જવો જોઈએ નહી, એનુ તમે સદૈવ ધ્યાન રાખજો વળી એક વાત એ પણ છે કે પોતાના સુખમા તો હરકોઈ હસી શકે છે પણ બીજાની સેવા કરતી વેળા મુસીબતો આવી પડે, વિપત્તિઓના તોફાનો આવે તો પણ તમારો મલકાટ-સ્મિત કાયમ રહેવો જોઈએ તમારે પેલા ગુલાબની જેમ સદા ખીલ્યા રહેવુ જોઈએ, જે પથ્થરની સાથે અથડાતાં પણ પોતાની સુગંધ આપતુ રહે

એક વાર થોડા ગુલાબ પીસાઈ-દળાઈ રહ્યા હતા ઇત્રવાળો એમને ખરળમા ખાંડી રહ્યો હતો ફૂલની કળી તો શુ પણ એનો અણુએ અણુ ખંડાતો જઈ રહ્યો હતો અને સાથે જ પોતાને મૃતપ્રાય કરનારને પણ એ સુગંધિત કરી રહ્યુ હતુ એ જ વખતે એક દાર્શનિક તે બાજુથી પસાર થયો એણે પૂછ્યુ "રે મોહક પુષ્પ તારુ જીવન તો સુવાસિત જીવન છે, પછી તારા થકી એવો તે શો અપરાધ થયો છે કે તુ નિર્દય શિલા તળે પીસાઈ રહ્યો છે?" એમાના પૈકી થોડાક ફૂલો બોલ્યાં.

"અમારો તો શો અપરાધ, અમે તો દુનિયાને ખુશબુ આપવા આવ્યાં છીએ પણ અમારો અપરાધ હતો કે અમે હસી પડ્યા અને દુનિયા અમારી એ હસીને જોઈ ન શકી દુનિયા બીજાની આખોમા આસુ જોઈ શકે છે પણ બીજાના આખોની હસી એ જોઈ શકતી નથી દુનિયા દુખીઓને જોઈ એમના પ્રત્યે દયા લાવી શકે છે પણ સુખીને જોઈ એ ઈર્ષ્યા કરવા લાગે છે" એમાના વળી બીજા ફૂલો બોલ્યા 'હે મનુ-પુત્ર, અહીં મળતી પીડાથી અમને તો કિંચિત માત્ર પણ દરદનો અનુભવ થતો નથી કારણ અમે જાણીએ છીએ કે અમારુ આ દુખ બીજાઓ માટે છે બીજાઓ માટે પોતાને મીટાવી દેવામા અમને દુખ થશે નહી અમારુ જીવન સૌરભ-સુગંધ લુટાવવા માટે જ છે. રે માનવ, અમારી જિંદગીથી તો તમે કાંઈ

શીખ્યા નહી પણ જો મોતથી કંઈ શીખશો તો આ મોત પણ જિન્દગીનું વરદાન બનશે." આ વિશાળ હૃદયની પવિત્ર પ્રેરણા છે 'પરહિતાર્થે' પોતાને મિટાવી જે હસતા રહે છે મોતની છેલ્લી ઘડી સુધી એમના મોં પર સ્મિત ફરકતું રહે છે એ જ તો હૃદયની સુવાસ છે અને એ સુવાસ એમના ગયા પછી પણ જનતાના હૃદય-પટલ પર રહી એમની સ્મૃતિને સજીવ રાખે છે

એક બીજી વાત છે 'બીજાને કરવામાં આવેલી ભલાઈ પ્રકારાન્તરે સ્વ ઉપકાર છે આજે જો આપણે બીજાને કામ આવીશું કાલે એ આપણા કામે આવશે. તમે કંઈક મેળવ્યું છે અને તમારી પાસે અગર અભાવથી પીડાયેલો કોઈ હાથ પસારે છે ત્યારે એના દુઃખમાં જો તમે સહયોગી બનો છો તો કાલે એ પણ તમારો સહયોગી બનશે. કારણ જીવન તો ચાલતો ફરતો બદલો છે કર્મ-સિદ્ધાંત ઉપર વિશ્વાસ ધરાવનાર કદી પોતાને સદા માટે સંપત્તિનો સ્વામી માની શકતો નથી. ક્યારેક પાસો બદલાઈ શકે છે આજનો ધનકુબેર કાલે ગલીનો ભિખારી બની શકે અને આજનો ગલીનો ભિખારી, ઘેર-ઘેર રોટલાના બે કકડા માટે હાથ લંબાવનારનું પણ ભાગ્ય જાગી શકે છે અને તેઓ નગરના ધનવાનોની શ્રેણીમાં આવી શકે છે આવા ઘણા પ્રસંગો સાંભળ્યા છે એટલું જ નહી નજરે જોવામાં પણ આવ્યા છે કે એક વિશે જેઓ દસ રૂપિયામાં નોકરી કરતા હતા તેઓ લાખોના સોદા કરનારા બની ગયા

આ તો બીજાની મુસીબતોમાં તમે જો ભાગ પડાવ્યો છે એમનાં આંસુ લૂછ્યાં છે તો તમારી પરિસ્થિતિ બગડતાં અને તેમનામાં માનવતાનો દીવો પ્રગટેલો હશે તો તેઓ તમારા કામમાં પણ આવશે જ

ખેડૂત પોતે કેટલો ચતુર છે એ ગામડામાં વસે છે એનામાં ભણતર-સભ્યતા વ.નો અભાવ છે તેમ છતાં ગામડાવાળાઓએ શહેરો પાસેથી કંઈક શીખવાનું છે તેમ શહેરીઓએ પણ ગામડાવાળાઓ પાસેથી કંઈક શીખવાનું-લેવાનું છે શહેરની સફાઈ અને વ્યવસ્થા ગામડાએ શીખવાની છે તો શહેરીઓએ ગામડાની સેવા, સહૃદયતા અને નિષ્કપટપણું શીખવાની જરૂર છે

હું ગામડામાં રહેતા ખેડૂતની કુશળતાની વાત કરી રહ્યો હતો. એના ઘરમાં દસમણ ધાન્ય અનાજ આવે છે ભૂમિ-પુત્ર ભૂમાતાની સેવા કરી બદલામાં ધાન્યના દસમણ મેળવે છે પણ જે કંઈ મેળવે છે બધું એ ખાઈ જતો નથી. એનો થોડો ભાગ પાછો પૃથ્વીને આપી દે છે પૃથ્વીના પેટાળ પર

વિખરેલા થોડાક દાણાના બદલામા સહસ્ત્રગણા થઈને એને મળે છે આ જ આપણી સેવા અને સમર્પણનુ પ્રતિફળ છે

તમે પુરુષોત્તમ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના જીવનથી સારી રીતે પરિચિત છો. કમઠ એનો હરીફ હતો એ હમેશા એમનો વિરોધી બનીને જ સામે આવ્યો. વારાણસી એ દિવસોમા કમઠ સમા તાપસોનુ તપ-કેન્દ્ર હતુ પણ એમની અજ્ઞાન સાધનામા દેહદડની પ્રધાનતા હતી હિંસા-જન્ય પ્રવૃત્તિઓની પણ તેટલી પ્રધાનતા હતી પાર્શ્વનાથ ભગવાન ઉગ્ર કષ્ટ પ્રદર્શન દ્વારા જનતાને આકર્ષતા ભૂલેલા રાહદારીઓને સત્ય પથ ભણી દોરવા નીકળી પડ્યા. વારાણસીની બહાર તપ કરતા કમઠની પાસે તેઓ ગયા એની સાધનાને આત્મ-લક્ષ્યથી વિપરીત દર્શાવતા તેઓ બોલ્યા "હે ભોળા સાધક, તમે જે તપ કરી રહ્યા છો તે તો અન્ય પ્રાણીઓ માટે ઉત્પીડનનુ કારણ બની રહ્યુ છે. તમારી આ ધૂણીની લપેટોમા સર્પ અને સર્પિણી શેકાઈ રહ્યાં છે"

જ્યારે બળતા કાષ્ઠ-લાકડાને ચીરવામા આવ્યુ તો અર્ધ-દગ્ધ-સર્પ-સર્પિણી બહાર નીકળ્યા પાર્શ્વકુમારે એમને નવકાર મત્ર સભળાવ્યા. સર્પ-સર્પિણી ત્યાથી મરી ધરણેન્દ્ર અને પદ્માવતીના રૂપમા સ્વર્ગભૂમિમા ઉત્પન્ન થાય છે, ક્ષુદ્ર જીવો ઉપર પ્રભુનો આ ઉપકાર હતો પણ આ ઉપકાર વૃત્તિ જ એક દિવસે એમના માટે પ્રત્યુપકારમાં બદલાઈ ગઈ પાર્શ્વનાથ ભગવાન આત્મા-સાધન માટે મુનીન્દ્ર બની વનમા જ્યારે ધ્યાનસ્થ ઊભા હતા ત્યારે અસુર કમઠે પોતાના વૈરનો બદલો લેવા માટે પ્રભુને જલમગ્ન કરી દેવા સારુ પ્રલયકારી વૃષ્ટિ કરી હતી એ જલ-પ્રવાહ-પ્રભુના ગળાથી પણ ઉપર આવી ગયો હતો કે તે જ વખતે ધરણેન્દ્ર અને પદ્માવતી સર્પ--સર્પિણી રૂપે આવી છત્ર બની એમનુ રક્ષણ કર્યુ પ્રભુએ એમનુ રક્ષણ કર્યુ તો તેઓ પણ નાગરૂપે જ પ્રભુના રક્ષણ કાજે દોડી આવ્યા હતા

આ છે ઉપકાર અને પ્રત્યુપકારની કથની, આજનો ઉપકાર આપણા માટે જ પ્રત્યુપકાર રૂપે ક્યારે કઈ બાજુ આપણુ રક્ષણ કરવા આવી જશે એ કહી શકાતુ નથી કોઈ પણ પ્રકારે તમે જીવનમા પરોપકારને આશ્રય આપશો તો જીવનનો રોટલો મધુરો બની જશે તમે જાણો છો કે મીઠા વિના રોટલો મીઠો લાગતો નથી તેથી જ મધ્ય-ભારત વગેરે પ્રદેશોમા રસોઈ કરતા પહેલા લોટમા મીઠુ નાખવાની પ્રથા છે આપણી બહેનો આ કળામા નિપુણ છે ઘણા બધા લોટમા થોડુક મીઠુ પડે છે તો રોટલાનો સ્વાદ વધી જાય છે, તેમ આપણા ઢગલાબધ સ્વાર્થના લોટ-આટામા જો પરમાર્થનુ ચપટીભર મીઠુ પડી જાય તો સ્વાર્થનો રોટલો મીઠો બની જશે.

।

આજનો માણસ સેવા અને પરોપકાર વૃત્તિને ભૂલી ગયો છે. જાણે કે એ બધા જ બની વાત હોય. એને તો પોતાના મતલબની વાતો યાદ છે. પર-કામને કામ નહીં પણ હરામ માને છે. એ તો સ્વાર્થ ભણી જ દોડ્યો ભાગ્યો જઈ રહ્યો છે. પાકા ફળને જોઈ જેમ પક્ષી દોડે છે તેવી જ રીતે માણસ પૈસા તરફ દોટ લગાવી રહ્યો છે. આ પૈસાની દોટ પાછળ એણે પોતાની માનવતા પણ વેચી દીધી છે. પોતાની પારિવારિક જવાબદારીઓનો એણે પરિત્યાગ કર્યો છે. એટલે આજે મનુષ્યને મનુષ્ય કરતાં પણ જડ પૈસો વધુ પ્રિય છે.

યાદ રાખજો, પૈસાના પ્રેમે ભાઈને ભાઈનો શત્રુ બનાવ્યો. ઔરંગઝેબે પોતાના પિતા શાહજહાંને કારાગૃહમાં પૂર્યો. ભાઈઓની હત્યા કરી. એને તમે પૂછો કે આવો જુલમ શા માટે કર્યો ? શું તારી પાસે ખાવા-પીવાનું કંઈ ઓછું હતું ? એની પાસે આ માટે આનો જવાબ નહીં હોય. અને કદાચિત્ એ કહી પણ દે તો દુનિયા એના કથનનો સ્વીકાર કરી શકશે નહીં. એ શાહજાદો હતો. એને સમસ્ત રાજ્યવૈભવો પ્રાપ્ત હતા. ખાવા-પીવાની વાત તો શું, આગ્રાના શાહી મહેલો પણ એને સારુ ખુલ્લા હતા, તેમ છતાં એની સ્વાર્થબુદ્ધિએ વિરામ ન લીધો અને પિતાને કારાવાસની કોટડીમાં પૂરી દીધા. શુજા અને દારા જેવા વીર ભાઈઓને પથ-અવરોધક માની [illegible] એમને મરાવી નાખ્યા. સાચું છે કે સ્વાર્થી માણસ પોતાના સ્વાર્થ માટે કયો અત્યાચાર નથી કરતો ! એક હિંદી કવિએ કહ્યું છે :

हे स्वार्थ तेरी प्रबलताने बन्धुजन घात किये
दुष्कर्म है जो कौनसे जो ना किये तेरे लिये।

तेरी परायनता चराचर विश्व में छा रही;
उपकार करना स्वार्थ बिन यह बुद्धि तो जाती रही ॥

કવિ કેટલુ માર્મિક કહી ગયો છે ! સ્વાર્થને ઉપાલભ દેતા કહે છે : સ્વાર્થે આપણા સ્નેહી–સબધીજનોમા વૈર અને વિદ્રેષની ખાઈ ઊભી કરી દીધી છે. પહેલા તો તેઓ એક બીજાને જોયા વિના જીવવુ પણ અસભવિત માનતા, હવે તેઓ સ્વાર્થમા ભગ પડતા એક બીજાનુ મો જોવામાં પણ પાપ માને છે આ સસારના સબધો અને સગપણો સ્વાર્થના દોરા વડે બધાયેલા છે સ્વાર્થનો દોરા કાચા સૂતરના દોરા કરતા પણ વધુ કાચો હોય છે જ્યા સુધી માણસના સ્વાર્થને પોષણ મળતુ રહેશે, ત્યા સુધી એ બીજાની સેવા પણ કરતો રહેશે એને પોતાના આરાધ્ય માની પૂજા પણ કરશે પણ સ્વાર્થની સમાપ્તિની સાથે જ એક ક્ષણમા એટલા દૂર જઈ પડશે જાણે કે કોઈ જાતની આપસમા ઓળખાણ જ ન હોય તમે જાણો છો કે મકાનના થાભલા (લાકડાના થાભલા) જ્યા સુધી ઉપરની મજિલોનો ભાર સહન કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે, ત્યા સુધી મકાનમાલિક એમની સુરક્ષા સારુ ચિતા રાખતો રહે છે સાફ–સફાઈ પણ કરે છે અને દિવાળીના તહેવારે તેલ ને વાર્નિશ પણ લગાડે છે પણ જે ક્ષણે એ સ્તભ (થાભલો) ભાર સહન કરવાનો ઈન્કાર કરશે–અર્થાત્ જીર્ણ બનશે ત્યારે એની શી સ્થિતિ થાય છે? પછી એને કોણુ તેલ અને વાર્નિશ લગાડશે ! તેલ ને વાર્નિશના દિવસો તો ગયા પણ હવે તો એના ટૂકડે ટૂકડા કરી ચૂલામા જ હોમશે પછી તો અગ્નિની જ્વાલામા એમનુ અસ્તિત્વ જ ભૂસાઈ જશે કારણ કે એની પ્રીતિ પણ સ્વાર્થના દોરા વડે બધાયેલી હતી

સ્વાર્થ–પ્રેમ હમેશા સાથ આપે એવુ પણ બનતુ નથી આપણને શઠ–કપટી મનુષ્યો પસદ નથી પણ કપટ પસદ છે કારણ બદમાશ આદમી તો ધન લઈ જાય છે જ્યારે લુચ્ચાઈ તો બીજાનુ ધન અપહરણ કરી લઈ આવે છે હા, તો સ્વાર્થી સદા 'સારા'થી પ્રેમ કરતો નથી, એ તો સ્વાર્થને જ પ્રેમ કરે છે સ્વાર્થની પ્રીતિ અલ્પ–આયુ લઈને આવે છે

એક વખત કુતરાઓની કોન્ફરન્સ મળી કૂતરા–સમાજના વિકાસ અને ઉજ્જ્વલ ભાવિ માટે ચર્ચા–વિચારણા શરૂ થઈ એક સજ્જન કૂતરાએ ઠરાવ રજૂ કર્યો "આપણો સમાજ પરસ્પર લડવા માટે બહુ બદનામ થયો છે. આપણે આપસમા લડીએ છીએ નાનાશા રોટલાના બટકા માટે આપણે ઝનૂની બની લડી પડીએ છીએ, આ કેટલી ખરાબ વાત છે? આજે પ્રેમ અને ભ્રાતૃ-

આજનો યુગ છે માનવધર્મનો; વિશ્વ-પ્રેમ નજીક પહોંચી રહ્યો છે. સમય પાકી ગયો છે કે હવે આપણે આપણું વેર ધોઈ નાખીએ. વિશ્વ-પ્રેમની વાત બહુ દૂરની છે પરંતુ ઓછામાં ઓછા જાતિ-પ્રેમને તો અપનાવીએ જ તેથી અમે એવો ઠરાવ કરીએ છીએ કે "જેવાં પણ પ્રલોભનો આવે કેમ ન આવે પણ આપણે હવે લડશું નહીં." સૌએ એક સ્વરે ઠરાવને અનુમોદન આપ્યું.

અનુમોદનનો સ્વર હજુ ગુંજી રહ્યો હતો કે આકાશમાં ઉડતી સમડીની ચાંચમાંથી છૂટીને માંસનો ટુકડો નીચે પડ્યો. કૂતરાને જોતાં જ સૌ એના ઉપર ઝપટી પડ્યા અને પછી તો એને જ મેળવવા માટે બધાં પરસ્પર ઝઘડવા લાગ્યા. ઠરાવની ગૂંજ હજુ પૂરી થઈ નહોતી કે એની મોકાણ મંડાઈ ગઈ. એટલે સ્વાર્થના ક્ષેત્રમાં એક પણ ઠરાવ ઉચિત રહી શકતો નથી. ઠરાવની શાહી હજુ સુકાઈ નહીં હોય કે ઠરાવનિર્માણ કરનારને હાથે જ એનું ખૂન થઈ જશે.

એમ તો માનવી આધ્યાત્મની ઊંચી વાતો કરે છે પણ જ્યાં એના નાના-શા સ્વાર્થને હાનિ પહોંચી કે એ ભભૂકી ઊઠે છે. પોતાના નાનકડા સ્વાર્થના રક્ષણ કાજે બીજાના મોટામાં મોટા હિતને કચરી નાખવા એ તૈયાર થઈ જાય છે. આ માનવની ક્ષુદ્ર બુદ્ધિ છે જે એને પોતાના દેહની સીમાએથી ઉપર ઊઠવા દેતી નથી. પોષવા માટે એ હજારો રૂપિયા ખર્ચ કરી શકે છે પણ બીજા સારુ બે રૂપિયા ખર્ચ કરવા માટે એની દેહબુદ્ધિ આજ્ઞા આપતી નથી. પણ યાદ રાખજો કે પોતાના સ્વાર્થ ખાતર ખર્ચ કરવામાં આવેલા હજારો રૂપિયા નષ્ટ થવા માટે છે જ્યારે ગરીબના હિતાર્થે ખર્ચેલા બે રૂપિયા ખેતરમાં વેરેલા-વાવેલા સમાન છે જે એક દિવસે હજારગણું પ્રતિફળ લઈને આવશે.

એક મોટર ડ્રાઈવર છે મોટરના રક્ષણની જવાબદારી એની છે. પણ એ કેવળ પોતાની મોટરની સુરક્ષાની જ ચિંતા કરે અને સડક પર જ ચાલનારાઓના પ્રાણોની ચિંતા ન કરે તો શું એની મોટર પણ સુરક્ષિત રહેશે ખરી! કેટલા અકસ્માતો થશે! કેટલાના પ્રાણો ચાલ્યા જશે!

આપણે આપણી જીવનરૂપી મોટરની સુરક્ષા કરીએ એની જવાબદારી આપણા ઉપર છે જીવન મેળવ્યું છે તો એ નષ્ટ કરવા માટે નથી પણ સાથે-સાથે એ બીજાની જવાબદારી પણ આપણા ઉપર આવી પડે છે કે આપણી આ જીવનરૂપી મોટરના વેગમાં સ્વાર્થમાં ફસાઈ કોઈ

કચવાઈ ન જાય જેને ફક્ત પોતાના હિતોની જ ચિંતા છે, તે જઘન્ય સ્વાર્થી છે બીજો છે જે પોતાના હિતની સાથે-સાથે બીજાનાં હિતનો પણ કાઈક ખ્યાલ રાખે છે તેને મધ્યમ પ્રકૃતિનો માણસ કહી શકાય પરંતુ બીજા માટે પોતાના હિતોનુ બલિદાન કરે તે તો મહાપુરુષ જ છે.

અથવા એમ પણ કહી શકાય કે જેટલુ લે છે તેટલુ પાછુ પણ વાળી દે છે, તે સાધારણ ભદ્ર પુરુષ છે જેટલુ લે તેના કરતા વધુ વાળી આપે એ વિશિષ્ઠ પુરુષ છે, પરંતુ જેણે પોતાની સમગ્ર જિંદગી પરાર્થ કાજે સમર્પી દીધી છે તે અસાધારણ મહાપુરુષ છે તે તીર્થંકર દેવોનો મહાન આત્મા છે, જેનુ સમગ્ર જીવન લોક-કલ્યાણ અર્થે છે અનંતાનંત આત્માઓને અંધારેથી પ્રકાશ ભણી દોરી લઈ જવા માટે જ એમનુ જીવન છે પરંતુ આ ત્રણેયથી જુદો એક પ્રકાર બાકી રહી જાય છે ફક્ત લેવાનુ જ જાણે છે પણ બદલામા કઈ દેવા માગતો નથી લેવાની કોઈ સીમા માનીને એ ચાલતો નથી

માણસ મોટામાં મોટી હિંસા સ્વાર્થથી પ્રેરાઈને જ તો કરે છે. માનવીની સ્વાર્થબુદ્ધિ જ્યારે એનો વિવેક-દીપ ઓલવે છે ત્યારે જ તો એ હિંસા માટે પ્રેરિત થાય છે ચીના લોકો કર્મોરેટ નામનુ પક્ષી પાળે છે. આ પખી લગભગ બગલા જેવુ હોય છે, એનો ઉપયોગ તેઓ માછલા પકડવા માટે કરે છે પરંતુ તે પોતે એક પણ માછલુ ખાઈ ન જાય એ માટે એના ગળામા એક ગોળી ફસાવી દે છે જુઓ, કેટલી સ્વાર્થીલી બુદ્ધિ છે માણસની! તેની પાસેથી બીજો કોઈ કશુ લઈ ન શકે તે માટે કેટલી સાવધાની રાખે છે!

ક્ષણિક સ્વાર્થ માટે માણસે હિંસાની પ્રક્રિયાને કેવું વિશાળ રૂપ આપ્યું છે? મોટા-મોટા કસાઈ-ખાનાઓ માનવીની સ્વાર્થવૃત્તિની વાતો કહી રહ્યા છે અલ્પ એવા સ્વાર્થ ખાતર એણે ચીખતા-બરાડા પાડતા પશુઓની કબર પોતાના પેટમા નિર્માણ કરી છે

શિકાગોમા કસાઈખાનુ છે જ્યા દરરોજ સવારથી લઈને સાંજ સુધી અવિરત પશુઓની કત્લ થયા કરે છે એ પશુઓની કત્લથી લોહીની નદીઓ વહી રહી છે એ એક જ કસાઈખાનામા અઢારસો મજૂરો પ્રતિદિન કામ કરે છે આ તો થઈ વિદેશની વાત પણ ભારતની જ વાત લ્યો ભગવાન મહાવીર અને મહાત્મા બુદ્ધ જેવા અહિંસાના પેગંબરો અહીં થઈ ગયા મહાત્મા ગાંધીએ અહિંસાનો સંદેશ અહીં આપ્યો જે ભારતીય સરકાર વિશાળ મંચ ઉપરથી અહિંસાનો ઉદ્ઘોષ કરે છે તે જ ભારત સરકાર મુંબઈ

મદ્રાસ, કલકત્તા, દિલ્હી જેવા ભારતનાં પ્રમુખ નગરોમાં કરોડો રૂપિયા ખર્ચી વિશાળ કસાઈખાનાં નિર્માણ કરી રહી છે. શું આ પશુઓના આરામ માટે છે? ના. નહીં. વ્હેલામાં વ્હેલા વધુમાં વધુ સસ્તામાં પશુઓની કતલ થાય એ આ નિર્માણ પાછળનો ઉદ્દેશ છે.

અહિંસાની ભૂમિ ભારતમાં મત્સ્યોદ્યોગને પ્રોત્સાહન મળી રહ્યું છે. કસાઈખાનાં વધી રહ્યાં છે. આપણી અહિંસા દેવી ચુપચાપ આંસુ વહાવી રહી છે. એનાં આંસુ કોણ લૂછે? ખાદ્ય ઉપરાંત ફેશનેબલ વસ્તુઓ માટે પણ ઘણી હિંસા થાય છે. આ ચીકણાં ચમકતાં ચામડાનાં પર્સ અને બૂટ-ચંપલમાં અત્યંત હિંસાથી જ તૈયાર થયેલાં છે. એ નિશ્ચિત છે કે ચામડાની જે વસ્તુ જેટલી વધુ મુલાયમ અને ચમકીલી હશે, એના નિર્માણમાં એટલી જ જ વધુ હિંસા થઈ હશે.

ચીનમાં એકવાર એક વર્ષમાં ૭ લાખ પશુઓનું ચામડું વેચાયું હતું. એનો શું ઉપયોગ થયો હતો, ખબર છે તમને? એના વડે ચામડાની મોજાં, જૂતાં, ચંપલો વગેરે બનાવવામાં આવ્યાં હતાં. મનને આનંદ પમાડનારી વસ્તુઓ માટે ૭ લાખ પશુઓની ચિત્કારો કેટલી મર્મવેધી બની હશે! પરંતુ સ્વાર્થી મનુષ્યો પાસે એ કરુણ ચિત્કારો સાંભળવા કાન નથી હોતા. મનોરંજન માટે થઈને અનેક પશુઓના પ્રાણ લઈ લેવામાં આવે છે. ક્યારેક એમની પૂંછડી કાપી નાખવામાં આવે છે. કેટલાક માણસોને કાપેલી પૂંછડીવાળાં પશુ પસંદ હોય છે, એટલા માટે ગાય, બળદ, કૂતરાનું પૂંછડું કાપી નાખવામાં આવે છે. પૂંછડું કાપતાંની સાથે જ લોહીની ધારા વહી નીકળે છે. એમનો આત્મા કેટલો તડપતો હશે! પણ એ મૂક પશુના તરફડાટને કોણ જુએ છે? લોહીની ધારને બંધ કરવા માટે લોઢાનો સીપીઓ ગરમ કરી એ સ્થળે ચોંટાડી દેવામાં આવે છે. એક તો ઘા અને ઉપરથી પાછો ગરમ સીપીઓ. લોહી તો બંધ થઈ જાય પણ એને કેટલી પીડા થતી હશે એની કલ્પના પણ કરી શકાતી નથી. પાછળથી કાપેલાં પૂંછડાંવાળાં પ્રાણીને મચ્છર પણ ઘણો ત્રાસ આપે છે, કારણ કે પૂંછડાના અભાવે મચ્છરોને ઉડાડવામાં પણ તેઓ અસમર્થ બની જાય છે.

આ બધાં નાનાં ક્ષુદ્ર મનોવૃત્તિની પ્રતીક છે. પીડિત જોઈ મનમાં આનંદ અનુભવે છે તો સમજવું જોઈએ કે મનના ખૂણે ક્યાંક ક્રૂરતા જામી બેઠી છે. પણ ક્ષુદ્ર વૃત્તિની વ્યક્તિ માટે એનો સ્વાર્થ એ મોટી ચીજ છે. બીજાના પ્રાણનું કોઈ મૂલ્ય નથી. આવી સ્વાર્થી વ્યક્તિઓ દેશના અને સમાજના

ગૌરવને નષ્ટ કરે છે જ્યારે મનુષ્યની દૃષ્ટિમા દેશની પ્રતિષ્ઠા, સમાજનુ ગૌરવ અને રાષ્ટ્રગરિમા એ બધા ઉપર સ્વાર્થને સ્થાન મળે છે ત્યારે તે બધાને એક ક્ષણમા તજી શકે છે કોઈ આશ્ચર્ય જેવુ નથી કે આવી વ્યક્તિઓ જ્યા રહેશે ત્યાની ફૂલવાડી જલદી જ ઉજ્જડ બની જશે કારણ જ્યા બધા જ માણસો સ્વાર્થી બની જશે ત્યા વિધ્વસ સિવાય બીજુ શુ નિમાર્ણ થઈ શકશે ?

એક વખત એક હસ-જુગલ ઉડતુ ઉડતુ એક એવા પ્રદેશમા પહોચ્યુ જે બિલકુલ ઉજ્જડ બની ગયુ હતુ કયાય સૌદર્ય અને સ્વચ્છતાના દર્શન થતા નહોતા સમસ્ત પ્રદેશમા ભયનુ વાતાવરણ સર્જાઈ રહ્યુ હતુ એટલે થાકયા-પાકયા પખીઓએ એક વૃક્ષની સુક્કી ડાળ પર આશ્રય લીધો પાસેની ડાળ પર બે ઘૂવડ બેઠા હતા એમને જોઈ હસે હસણીને કહ્યુ : "એક દિવસે આ વનસ્થલી હરી-ભરી હતી પ્રકૃતિનુ સૌદર્ય સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યું હતુ પણ આજે આ કેવુ ઉજ્જડ બની ગયુ છે ? એ સૌદર્ય અને સુષમા હવે કલ્પનાવત્ બની ગયા છે એનુ શુ કારણ હોઈ શકે છે, તે તુ જાણે છે !" હસણીએ ના પાડતા હસે બીજી ડાળ ઉપર બેઠેલા ઘૂવડની તરફ ઈશારો કરતા કહ્યુ "આ અહી આવી વસ્યા તેથી લીલીછમ આ વનસ્થલી ઉજ્જડ બની ગઈ આ પક્ષીઓ જ્યા આવીને વસે છે ત્યા ધ્વસ જ ધ્વસ થાય છે દેશને વેરાન થતા વાર લાગતી નથી "

ઘૂવડે હસની વાત સાભળી તો હસનુ તીર એના કાળજામા વીધાયુ. પણ એની પાસે એનો જવાબ પણ નહોતો કડવો ઘૂટડો પી-ગયુ અને બેસી રહ્યુ રાત વીતી સવારે હસ-યુગલ ઊડવા લાગ્યુ તો ઘૂવડે હસણીને રોકી લીધી અને બોલ્યુ "આને કયા લઈ જાય છે, આ તો મારી પત્ની છે " હસે કહ્યુ "એ પણ કદી સભવિત બને ખરુ ? હસણી શુ કદી ઘૂવડની પત્ની બની છે ખરી ?" ઘૂવડે કહ્યુ "શા માટે નહી, આજે તો બધુ સભવિત છે " હસ વિચારમા પડી ગયો હસણી ચીખવા લાગી ત્યારે ઘૂવડે કહ્યુ કે, "તમે જો ચાહો તો આ દેશના પચો પાસે એનો નિર્ણય કરાવી શકો છો એ પચો જે ન્યાય આપે તે સૌએ મજૂર કરવો પડશે " સૌ પચોની પાસે પહોચ્યા બને પક્ષોએ પોતપોતાની ફરિયાદ રજૂ કરી. પચોએ વિચાર્યુ હસ તો પરદેશી છે આજે એ છે ને કાલે ઊડી જશે. આપણો પાડોશી તો આ ઘૂવડ છે જો એને નારાજ કરીશુ તો એ ઠીક નહી થાય અને ઘૂવડનો પક્ષ લઈશુ તો સત્યનુ ખૂન થશે આખર સુધી પચો કોઈ નિર્ણય ન આપી શકયા

પંચોને મૌન બેઠેલા જોઈ વૃદ્ધ—ગામ પ્રમુખ બોલ્યા : "તમે સૌ અનુમતિ આપો તો હું આ કેસમાં હાથ નાખું." પંચો તો ઇચ્છતા જ હતા કે આ બલા કોઈની પણ શિરે જાય તો સારું. એમણે તો સહર્ષ સ્વીકૃતિ આપી દીધી. સ્વીકૃતિ મળતાં જ પ્રમુખે ન્યાયાસન સંભાળ્યું. પરંતુ ન્યાય દેવાની એક ક્ષણ પહેલાં પંચોને ખાનગીમાં મંત્રણા માટે જુદા લઈ ગયા. બોલ્યા : "આ તો બપોરના અજવાળાની જેમ સ્પષ્ટ છે કે હંસલી હંસની પત્ની છે પણ આ ઇન્સાફથી દેશને પણ મોટું નુકસાન થશે. કારણ કે આ હંસ પરદેશી છે અને ઇન્સાફ મળતાંની સાથે જ હંસલીને સાથે લઈને ઊડી જશે. કોઈ પણ ઉપાયે જો હંસલીને રોકી લેવામાં આવે તો જે પ્રદેશ આજે ઉજ્જડ બન્યો છે તે એક દિવસે હંસોનો પ્રદેશ બની જશે." બધા પંચો ઠરાવથી સહમત થઈ ગયા. કારણ દેશનું હિત સર્વોપરી હતું.

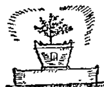
બધા બહાર આવ્યા. પ્રમુખ ન્યાયાસન પર બેઠા અને થોડી વાર પછી એમણે ફેંસલો આપ્યો : "હંસલી ઘુવડની પત્ની છે. એ ઠીક છે કે એ હંસ જાતિની છે પણ આજના પ્રગતિશીલ યુગમાં આન્તરજાતીય વિવાહ પણ થાય છે. ભારતીય વ્યક્તિ યુરોપીયન નારી સાથે શું લગ્ન નથી કરતો? માટે આન્તરજાતીય લગ્ન કાયદા પ્રમાણે હંસલી ઘુવડની પત્ની હોવામાં કોઈ જાતનો સંશય રહેતો નથી."

ફેંસલો સાંભળતાં જ હંસના હોશ-હવાસ ગુમ થઈ ગયા. હવે અપીલ માટે બીજું કોઈ ન્યાયાલય પણ નહોતું અને પંચ પ્રમુખનો ન્યાય સર્વોપરી હોય છે. આંસુભરી આંખે ખિન્ન મને હંસ પોતાના દેશ તરફ ઊડી ચાલ્યો. હંસલીની આંખોમાં આંસુ નીતરી રહ્યાં હતાં. હંસ હજુ થોડેક દૂર ગયો હશે કે પેલા ઘુવડે એને પાછો બોલાવ્યો અને બોલ્યો, "હંસલીને મૂકીને ક્યાં જઈ રહ્યો છે? હંસલી શું કદી ઘુવડની પત્ની થઈ છે? મારે ને તેની વચ્ચે વિવાહ બનતું નથી." હંસનો મલકાટ પાછો મોં પર ફરી વળ્યો. એ બોલ્યો : "તો પછી આ નાટક કેમ રચ્યું?" ઘુવડે કહ્યું : "એ બધું એટલા માટે જ કે તેં ગઈ કાલે કહ્યું હતું ને કે આ ઘુવડોના વસવાટને લીધે સમગ્ર વનસ્થળી ઉજ્જડ બની ગઈ. મારે એ જ બતાવવું હતું કે વનસ્થળી ઘુવડોના કારણે ઉજ્જડ બની કે સભ્યતા અને સંસ્કૃતિના રક્ષક તમારા જેવા સ્વાર્થીઓને કારણે!"

જ્યાં સ્વાર્થનું સામ્રાજ્ય છે ત્યાં સત્યનું ગળું દબાવી શકાય છે ત્યારે અહિંસા વનોમાં ભટકી ફરે છે. વિવેક પોતાના ભાગ્ય ઉપર આંસુ સારે છે.

હવે જીવનના બન્ને રૂપો તમારી સામે છે એકમા સેવા છે, સમર્પણ છે, તો બીજો કેવળ લેવાનુ જ જાણે છે એકમા બીજા માટે પોતાને કુરબાન કરવાની ભાવના છે તો બીજો પોતા માટે બીજાને કચડી નાખવા માગે છે એકનુ નામ પરોપકાર છે, તો બીજાનુ નામ સ્વાર્થ છે એક કટકનો રાહ છે બીજામા ફૂલ નજરે પડે છે પણ પહેલાનુ પર્યવસાન ફૂલોની વાટિકામા છે ત્યારે બીજો રાહ કટકાકીર્ણ પથ પર લઈ જાય છે હુ આશા રાખુ છુ કે મુમ્બઈના સુવિજ્ઞ નાગરિકો પ્રશસ્ત માર્ગ અપનાવશે એ માર્ગ જ જીવનનો શાશ્વત અને સુરમ્ય માર્ગ છે

જૈન ઉપાશ્રય, કોટ,
બઝાર ગેટ, મુમ્બઈ

કોઈ એક યુવક વિદ્યાર્થી એક સાધુ પાસે આવ્યો. સાધુએ તેને પૂછ્યુ —"કેટલુ ભણ્યા છો ?"

ઉત્તર આપતા એ વિદ્યાર્થી બોલ્યો —"હુ છ હજાર પુસ્તકો ભણ્યો છુ !"

સાધુએ કહ્યુ —"આટલુ ભણ્યા છતા તમારા જીવનમા કોઈ સુધારો થયો કે નહિ ?"

વિદ્યાર્થી બોલ્યો—"મહારાજ ! પુસ્તકોના અભ્યાસથી તો મારા જીવનમા અનેક દુર્ગુણોએ સ્થાન જમાવી લીધુ છે "

—આવુ ગદુ સાહિત્ય જીવનને ઝેર મનાવી દે છે તેનાથી દૂર રહેજો

૩૨ સાધકની દૃષ્ટિ

આજનું પ્રવચન દૃષ્ટિ અંગે છે. નવું જ સાધક જીવનક્ષેત્રમાં આગળ વધે છે ત્યારે એણે શુદ્ધ દૃષ્ટિ રાખીને જ વધવું જોઈએ. દૃષ્ટિમાં ફેરફાર થતાં સૃષ્ટિમાં પણ પરિવર્તન આવે છે. ઘરમાં એક સ્ત્રી છે. પતિ એને પત્ની રૂપે જુએ છે તો પુત્ર એને માતા રૂપે નિહાળે છે. સાસુ અને સસરા એને કુળવધૂ જુએ છે તો દિયર અને નણંદ એને ભાભી કહે છે. સ્ત્રી તો એક જ છે પણ દૃષ્ટિમાં ભેદ થવાથી એમાં રૂપ-ભેદ પણ આવી જાય છે. એટલા જ માટે ભારતીય કહેવત છે કે "જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ". જે આપણી જે દૃષ્ટિ લઈને ચાલે છે વસ્તુ એને તેવા જ રૂપમાં દેખાય છે.

જૈન દર્શન પ્રમાણે પ્રત્યેક પદાર્થ અનંત ધર્માત્મક છે. કેટલાક ધર્મ વ્યક્ત રૂપે રહે છે તો કેટલાક વળી અવ્યક્ત રૂપે. જે મનુષ્ય જે દૃષ્ટિબિંદુને ધ્યાને ધરી એના પર ચિંતન કરે છે તે જ ધર્મ એની અભિવ્યક્તિ પામે છે. બે વ્યક્તિઓ બગીચામાં જાય છે. બગીચામાં કાંટાળી ગુલાબ મહેકી રહ્યાં છે. એક કહ્યું – "ગુલાબ કેવું મહેકી રહ્યું છે!" બીજાએ કહ્યું "ફૂલની નીચે તો કાંટા છે." આ જ દૃષ્ટિમાં ભેદ છે.

એકની દૃષ્ટિ ગુલાબની સુગંધ ભણી છે તો બીજાની એની તરફના કાંટા ભણી. આને તથ્યની દૃષ્ટિમાં કાંટા પણ છે તેમ ફૂલ પણ. પરંતુ કાંટાની દૃષ્ટિ લઈને-ભરીને ચાલીશું તો કાંટા જ દેખાશે અને ફૂલોની દૃષ્ટિ રાખીને ચાલીશું તો ફૂલો જ દેખાશે. એકને માટે કાંટામાં પણ ફૂલ છે તો બીજા માટે ફૂલમાં પણ કાંટા છે.

આ જ વાત તમારી અને અમારી છે. કોઈ વ્યક્તિ પ્રત્યે આપણે અનુમાન બાંધીએ છીએ તો આપણે તરત જ એના અંગે વિપરીત ધારણા બાંધી લઈએ છીએ. પછી આપણે એના સંબંધમાં વિચારવા બેસીએ તો

આપણી દૃષ્ટિમા પેલા કાટા જ આવી જાય છે ફૂલ બધા ઓજલ થઈ જાય છે, કેમકે આપણી દૃષ્ટિ ફૂલો ઉપર નથી પણ કાટા તરફ છે તેવી જ રીતે એના પ્રત્યે આપણા મનમા સ્નેહ ને સદ્ભાવના છે અને આપણે એના તરફ રાગાત્મક દૃષ્ટિએ જોઈએ છીએ ત્યારે આપણને એક કાટોય દેખાશે નહી કારણ કે એના ફૂલો તરફ જ આપણી દૃષ્ટિ ટકશે અને એ જ તો દૃષ્ટિનો જાદુ છે, જ્યા કાટા પણ ફૂલ બની જાય છે અને ફૂલ કાટા.

એક હૉટેલમા થોડાક આદમીઓ ખુરશી પર બેઠેલા હતા. એમના માથે ધોળી ટોપીઓ હતી અને હાથમા દારૂની બાટલીઓ દારૂ પીવાઈ રહ્યો હતો અને ગપશપ ચાલી રહી હતી ત જ સમયે સડક પરથી પસાર થતી થોડાક વ્યક્તિઓની નજર એમના પર પડી એકે કહ્યુ "જોયુ, હવે તો ખાદીધારી-ખાદી ટોપીવાળા જ દારૂ પીવા લાગ્યા છે જે કૉંગ્રેસે દેશને આઝાદી અપાવી, જેના ચારિત્ર્યબળ ઉપર સમસ્ત ભારતને વિશ્વાસ હતો, એક દિવસ એવો હતો કે જ્યારે ગાધી ટોપી સત્ય ને સદ્ગુણનુ પ્રતિક હતી, પણ આજે એ જ ખાદીની ટોપી હેઠળ મદ્ય-પાન ચાલી રહ્યુ છે" ત્યારે બીજાએ કહ્યુ "વાત એવી નથી ખરુ તો એ છે કે દારૂડિયા જ ગાધી ટોપી પહેરવા લાગી ગયા છે ગાધીજીની જીવન-સાધનાના જાદુનો એવો પ્રભાવ પડ્યો છે કે ભારતમા ઘેર-ઘેર ખાદીનો પ્રચાર થઈ ગયો અને એટલે હવે દારૂડિયાઓ પણ ખાદીની ટોપી પહેરવા લાગી ગયા છે" દાવ બદલાઈ ગયો ને ? આ છે દૃષ્ટિનો જાદુ

એક વખત એક કાગડાએ એક ઘૂવડને કહ્યુ "કેટલી ભયાનક રાત છે! ચારેય બાજુ અધકાર છવાઈ રહ્યો છે મને તો કાઈ જ દેખાતુ નથી." ઘૂવડ બોલ્યુ. "કાગડારાણા, જૂઠુ ન બોલો કેટલો પ્રકાશ છે ? હજુ હમણા તો સૂર્યનો ઉદય થયો છે અને તમે બતાવો છો રાત" સાચુ તો છે કે કાગડા માટે રાત છે, તો પેલા ઘૂવડ માટે રાત પણ દિવસ છે કારણ એ રાત્રે જ જોઈ શકે છે સૂર્ય નીકળતા જ એની આખો બધ થઈ જાય છે અને પછી એને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ અધકારપૂર્ણ બની જાય છે.

હા, તો દૃષ્ટિ બદલાતા સૃષ્ટિ પણ બદલાઈ જાય છે આપણે જે દૃષ્ટિને લઈને ચાલીએ છીએ, તે વસ્તુ આપણે મેળવી પણ શકીએ છીએ. એક અત્તર બનાવનારની નજર ફૂલો ઉપર રહે છે કારણ એ એમાંથી જ તો અત્તર બનાવવુ છે, જ્યારે કાગડાની નજર ગદકી તરફ રહે છે એટલે

આપણે જે દૃષ્ટિ ધરીને ચાલીશું તેવા જ રૂપમાં આપણે સૃષ્ટિને પામી શકીશું. આપણે જો હંસની દૃષ્ટિથી દુનિયાને ચકાસીશું તો ત્યાં મોતી મળશે-દેખાશે. કાગડાની દૃષ્ટિએ જોઈશું તો માંસ અને એવું જ જોવા મળશે. હંસની દૃષ્ટિ મોતી પર જ રહે છે એ મોતીનો જ ગ્રાહક અને યાચક છે એટલે એ મોતી પણ મેળવે છે પણ પેલો કાગડો તો દૂષિત ચીજો તરફ દૃષ્ટિ રાખતો હોય છે તેથી એ માંસ ને એવી જ ગંદકીમાં ચાંચ મારતો હોય છે.

દુનિયા તો એક જાતનું દર્પણ છે. દર્પણમાં તમે તમારું પ્રતિબિંબ જોઈ શકો છો. જેવી આકૃતિ બનાવીને તમે એમાં જોશો તેવી જ આકૃતિ તમને જોવા મળશે. તમે એ વખતે સૌમ્ય રૂપમાં હશો તો તમારું પ્રતિબિંબ પણ સૌમ્ય જ દેખાશે. તમે ક્રોધના આવેશમાં હો, તમે ક્રોધના પંજામાં હો ત્યારે એ તમારા સૌમ્ય રૂપને ભરખી જશે અને એથી મોં પર ભયંકરતા છવાઈ જશે. આવી આકૃતિ લઈને તમે દર્પણ પાસે પહોંચશો તો એની પ્રતિકૃતિ પણ ભયંકર જ દેખાશે.

મોં પરની ભયંકરતા માટે તમે દર્પણને દોષિત ઠેરવી શકતા નથી. તમે એને દોષિત ગણશો અને એના પર જ તમારો ક્રોધ ઠલવાઈ જાય તો ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં તમે એના ટુકડા કરી શકો છો પણ એ દર્પણ તમારી પ્રતિકૃતિને બદલી શકશે નહીં. તમારી પ્રતિકૃતિમાં તો ત્યારે જ પરિવર્તન આવશે કે જ્યારે તમારી આકૃતિ જ બદલશે. આ તો તેવી જ રીતે દુનિયા પણ એક દર્પણ છે. એમાં તેવું જ પ્રતિબિંબ પડશે, જેવા તમે હશો. સમગ્ર પ્રકૃતિ તમને એવા જ રૂપમાં દેખાશે. શૉપેન હૉવર નામનો મહત્ત્વ પાશ્ચાત્ય જગતનો એક ઘણો મોટો વિચારક થઈ ગયો છે. એનું સાહિત્ય જ્યારે પ્રગટ થયું ત્યારે એના આલોચકોનું જાણે એક પૂર જ આવી ગયું. એ આલોચકોના આક્ષેપ સામે એણે એક નાનો એવો જવાબ આપ્યો : મારું પુસ્તક તો એક દર્પણ છે. ? એમાં ગધેડારૂપે જોશો એને દેવદૂત દર્શનમાં કેવી રીતે થશે વારુ ? ગધેડો પોતાનું રૂપ લઈને ગયો છે. જો કોઈ મનુષ્ય ત્યાં પહોંચ્યો હોત તો એને માનવીય-સૌન્દર્યનો જ આભાસ, અનુભવ થાત. એટલે કે આપણે જે રૂપ લઈને જઈશું તેવું તેવું પ્રતિબિંબ હશે.

એક રોગતા મોગાનું ચિત્ર હતું. ચિત્રકાર પોતાના એ ચિત્રને લઈને કોઈ એક સજ્જન પાસે પહોંચ્યો. પેલા દર્શક સજ્જને એ ચિત્રને ઊંધું ઊંચક્યું તો એમાં મોગાના પગ ઉપરની તરફ દેખાયા. તેથી તેઓ નરાજી

ઊઠ્યા "આ તે કેવુ ચિત્ર છે ? એક ગધેડો ચારેય પગ ઉપર કરીને આળોટી રહ્યો છે" ચિત્ર જ જ્યારે ઉલ્ટુ પકડી રાખ્યુ છે તો ઘોડો ગધેડા રૂપે જ દેખાશે એટલે સર્વ પ્રથમ, દૃષ્ટિ જ ઠીક કરવાની જરૂર છે પછી જુઓ કે ઘોડો છે કે ગધેડો ? અને દોડી રહ્યો છે કે આળોટી રહ્યો છે ?

એક બહેન કોઈ એકના ઘેર રસોઈયણનુ કામ કરતી હતી પગાર કઈ એને વધુ મળતો નહો રસોઈ કરવી અને ઘરનુ બીજુ નાનુ-મોટુ કામ કરવુ અને એના બદલામા એને ખાવાનુ તથા કપડા મળતા હતા પેલુ ઘર લક્ષ્મીસપન્ન હતુ એક દા'ડો ત્યા શીરો બનાવવામા આવ્યો ઘરના બધાયે જમી લીધુ પછી એ બહેન જમવા બેઠી શીરાનો કોળિયો મોમા મૂક્યો પણ એ ગળે ઊતર્યો નહી ઘેર એનો દસ વર્ષનો દીકરો જુવારનો સૂકો રોટલો ખાતો હતો એટલે માના ગળે શીરાનો કોળિયો શે ઊતરે ?

માની મમતા જાગી ઊઠી અને એણે થોડોક શીરો કાગળમા બાધી લીધો ઘરનુ કામ જલ્દી-જલ્દી આટોપી એ પોતાના ઘર ભણી જવા નીકળી પડી, પણ હજુ ઘરના ઉંબરેથી પગ બહાર મૂક્યો નહી કે પેલુ પડીકુ હાથમાથી સરી પડ્યુ એમાથી ઘીના ટીપા ચૂઈ રહ્યા હતા દ્વાર નજીક ઊભેલી ત્રણ બહેનોની નજર એના પર પડી પહેલા બહેન બોલી "કેવી ચોર છે ? અહી ખાધુ અને હવે પોતાના ઘેરે પણ લઈ જાય છે પકડો એને" બીજી બોલી "આ ગરીબાઈનુ પાપ છે"

ગરીબાઈ પોતે જ એક પાપ છે સાચુ છે કે **"बुभुक्षित किं न करोति पापम्"** ભૂખ્યો કયુ પાપ નથી કરતો ? દરિદ્રતા જીવનના સમસ્ત ગુણોને હરી લે છે એક ગરીબના મનની પીડા અમીર-ધનવાન જાણી શકતો નથી જેના ઘેર ચાર-ચાર મોટરો છે અને જે કદી એ ફર્લાગ પણ ચાલ્યો નથી એ પગપાળા ચાલનારના કષ્ટનો શો અનુભવ કરશે ? તેવી જ રીતે જેને ત્યા બદામ-પિસ્તાની બરફીઓના ટીનો ભર્યા પડ્યા છે, જેને ખાધેલુ પચાવવા સારુ પાચન માટેની ટીકડીઓ લેવી પડે છે, એ ભૂખ્યાની પીડાને જાણી શકતા નથી કે સાધનોના અભાવે મનુષ્યને કેટકેટલી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે હા, તે બીજી બહેને કહ્યુ કે 'દોષ એનો નથી, પણ ગરીબાઈનો છે'

ત્રીજી બહેને કહ્યુ "તમે બન્ને એના રહસ્યને સમજી શકયા નથી

આ ચોર-વૃત્તિ નથી તેમ બદમાશીનું પાપ પણ નથી. આ તો માતાની મમતા છે અને શીરો બન્યો. હવે આ શીરો આરોગે અને એનો બાળક પેટ ભરી રોટલી ખાવે એ માનું મન કેમ કરી સ્વીકાર કરે? કોળીયો એને ભલે શેં ઊતરે! માની મમતાનું માપ આપણે કરી શકીએ નહીં." જેવી મમતા એક માતાને પોતાના બાળક પ્રત્યે હોય છે તેવી જ મમતા વિશ્વના સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રત્યે આપણા મનમાં ઊભરાઈ આવે તો આપણે પરમાત્મા બની શકીએ છીએ. માની મમતા મનુષ્ય અગર મેળવી લે તો એ મહામાનવ બની જાય. માતા પોતાના બાળક પ્રત્યે જેટલી સ્નેહધારા વરસાવે છે તેટલી દુનિયાના તમામ બેટા-દીકરાઓ પ્રત્યે વરસાવી શકે તો એ કરુણાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ બની શકે છે. પ્રલય-કાળમાં સાગરનું વિશાળ પાણી-સમૂહ સુકાઈ શકે પણ માતાની હૃદય-મમતા તો પ્રલયકાળમાં પણ સુકાઈ શકે નહીં.

શીરો એકનું નાનું-એવું પાત્ર છે ત્રણ બહેનો છે અને એમની જુદી-જુદી ત્રણ દૃષ્ટિઓ છે. પહેલી એને ચોરની દૃષ્ટિએ જુએ છે, બીજીની દૃષ્ટિમાં એ ગરીબ સ્ત્રી છે તો ત્રીજીની આંખોમાં એ એક માતા છે અને એના દિલમાં મમતાની ધારા છે. આને જ કહેવાય છે જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ. વિચારકોએ દૃષ્ટિના અનેક ભેદ-પ્રકારો બતાવ્યા છે. આપણે એ વિશે આગળનાં પ્રકરણોમાં વિચાર કરીશું.

આસન્ન સંકુચિત દૃષ્ટિ

જેની દૃષ્ટિ ફક્ત નજીકની વસ્તુને જ જોઈ શકે છે અને દૂરની દૃષ્ટિ (દૂરદર્શિતા) નબળી હોય તેને આસન્ન [illegible] કહેવાય છે. આ થઈ વ્યવહારની ભાષામાં સંકુચિત દૃષ્ટિની વ્યાખ્યા. પરંતુ અધ્યાત્મના ક્ષેત્રે સંકુચિત દૃષ્ટિ (નિકટ દૃષ્ટિ)ની વ્યાખ્યા બીજી જ છે. જેણે ફક્ત વર્તમાન અને વર્તમાન [illegible] સુખને જ જોયું છે, વર્તમાનના ભોગો ઉપર જ જેની નજર છે, એના બીજા પાસાને જોવા જે ઈંકાર કરે છે તેને સંકુચિત (નિકટ) દૃષ્ટિ કહેવાય છે. આજે અધિકાંશ માણસો સંકુચિત દૃષ્ટિવાળા જ જોવા મળે છે. તેઓ વર્તમાનના ભોગોને [illegible] જીવનનું પરમ લક્ષ્ય માને છે અને ભોગો પાછળ આંખ મીંચીને દોડ્યા જાય છે. વળી આજે તો ભોગોની આ દોડમાં [illegible] જેટલો આગળ વધી ગયો છે એને જીવનની દોડમાં એટલો જ આગળ વધેલો માનવામાં આવે છે.

બાળકને રમકડાં પ્રિય હોય છે. કેટલાક બાળકો રમકડાં માટે રોતાં

અને ફ્ચ્વાતા હોય છે રમકડામા બાળકોને તેટલો જ આનદ આવે છે જેટલો તમને નોટોની થપ્પીઓમા હા, તો બાળકની પાસે એક કિમતી હીરો છે અને તમારી પાસે એક રમકડુ છે પેલુ બાળક રમકડુ લેવા માગે છે એને જો એ રમકડુ પસદ આવી જશે તો એ હીરાને બદલે પણ પેલુ રમકડુ ખરીદી લેશે ચાર પૈસાના રમકડા પાછળ પેલો હજારોની કિમત-વાળો હીરો બાળક ગુમાવી શકે છે પણ તમે આવા સોદા માટે કદીયે તૈયાર નહી થાવ પણ કોઈ પચ્ચીસ વર્ષનો નવજુવાન જો આવો સોદો કરી બેસે તો તમે એને શુ કહેશો ? એને તમે બુદ્ધિમાન તો નહી જ કહી શકો, તો જે વ્યક્તિ માનવજીવનને ભોગોના રમકડા બદલે વેચી નાખે છે એને શુ કહેવાશે ?

કોઈ માકડુ (વાદરો) તમારો હાર લઈ જાય છે તમારે એની પાસેથી હાર પાછો મેળવવો છે પણ તમે એને ડરાવશો, ધમકાવશો તો સભવ છે કે એ હાર લઈને નાસી જાય અથવા હારને તોડી પણ નાખે એટલે તમારે હાર મેળવવો જ હોય તો તમે એને થોડાક ચણા બતાવો એ ચણા લઈ લેશે અને હાર ફેકી દેશે ચણાને બદલે કિમતી હારને ફેકી દેવાનુ કામ માકડુ (વાદરો) કરી શકે છે, મનુષ્ય નહી કરે પરતુ જે માનવ ક્ષુદ્ર વસ્તુ-ઓના બદલામા બહુમૂલી જીવનને લૂટાવી દે છે, એને માટે તમારી પાસે ક્યો શબ્દ છે વારુ ? એ સકુચિત (નિકટ) દૃષ્ટિ છે કારણ એણે ફક્ત વર્તમાન સુખને જ જોયુ છે

જેને પોતાના ભાવિ–ભવિષ્ય–ઉપર વિશ્વાસ નથી તેમ ભવિષ્યની પ્રગતિ સારુ કાઈ સકલ્પ કર્યા નથી એને આપણે એક દૃષ્ટિએ અસજ્ઞી કહીશુ. અસજ્ઞીનો અર્થ આગમની ભાષામા કહીએ તો જેને ફક્ત વર્તમાનનુ સુખ પ્રિય છે, જેની વિચારશક્તિ ફક્ત વર્તમાન પૂરતી જ સીમિત છે ભૂત ને ભવિષ્ય અગે જેને વિચારવાની શક્તિ જ નથી, તેમ નથી કદી એની પાસે વિચારવા માટે એક મિનિટની ફુરસદ, એ થાય

માખીને તમે ઉડાડશો તો પણ ઊડીને પાછી શરબતના પ્યાલામા પડશે કેમકે શરબતની મીઠાશ એને પ્રિય છે આખો વડે એણે ફક્ત મીઠાશને જ જોઈ છે પણ એમા પડયા પછી શરબતની મીઠાશ માણવા એ જીવતી રહેશે કે કેમ એ અગે એ વિચારી શકતી જ નથી એટલા માટે માખીને અસજ્ઞી કહી છે તેવી જ રીતે જે મનુષ્યે ફક્ત ભોગને જ પોતાનુ જીવન–લક્ષ્ય

માન્યું છે તે પણ વર્તમાન સુખને જ જોઈ રહ્યો છે. ફક્ત વર્તમાન સુખ ચાહનાર માટે ઋષિ ભાષિત સૂત્રમાં મધુરાયણ અર્હત-ઋષિ એક સુંદર રૂપક આપે છે કે -

> पाव परस्स कुव्वंतो हसति मोह मोहितो ।
> मच्छोगलं गसंतो वा विणिघातं न पस्सति ॥

ઇસિભાસિય સુત્ત અ. ૧૫ ગા. ૧૦.

મોહ—જાળમાં ફસાયેલો આત્મા બીજા પર અત્યાચાર કરે છે. પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ખાતર બીજાનું શોષણ કરે છે. બીજાને દુઃખ દરદમાં તરફડતો જોઈ એનું હૃદય આનંદ-મગ્ન બની જાય છે. મોં પર મલકાટ છવાય છે. પણ એનો આનંદ તો પેલી માછલી જેવો છે જે લોટની ગોળી જોઈ એને લેવા દોડી જાય છે. માછીમાર જ્યારે નદીએ માછલી પકડવા જાય છે, ત્યારે એ કાંટામાં લોટની ગોળી ભેરવી દે છે અને પછી કાંટો પાણીના વહેણમાં છોડી દે છે. એ ભોળી માછલી લોટની ગોળીની લાલચે કાંટા પાસે આવે છે અને ગોળીને ખાય છે. પણ એ પૂરી ખાઈ લે ત્યાર પહેલાં તો માછીમાર—એને—ખેંચી કાઢી એના ગળાને વીંધી નાખે છે. એક ક્ષણનો આનંદ એના જીવનને ભરખી લે છે.

આ છે નિકટ દૃષ્ટિ (સંકુચિત દૃષ્ટિ) જે પદાર્થના બાહ્ય સૌન્દર્યને જ જુએ છે. એની પાછળ છુપાયેલા કાંટાને જોવાની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ એની પાસે નથી. એક પ્રાચીન કવિએ માનવની નિકટ દૃષ્ટિનું સુંદર ચિત્ર એક શ્લોકમાં આપ્યું છે. મારા ગુરુદેવ શ્રી કિશનલાલજી મહારાજ પોતાનાં પ્રવચનો દરમ્યાન એને બહુ મર્મભાવે કહ્યા કરતા હતા.

> स्वर्णे स्थाले क्षिपति स रजः पाद शौचं विधत्ते
> पीयूषेण प्रवर करिणं वाहयत्येन्ध भारम् ॥
> चिन्ता रत्नं विकिरति कराद् वायसोड्डायनार्थम्,
> यो दुष्प्राप्यमिदं गमयति मुधा मर्त्यजन्म प्रमत्तः ॥

એક દરિદ્ર વ્યક્તિ છે. પેટ ભરવાની તો શું ખાવાની થાળી પણ એના નસીબમાં નથી. સદ્‌ભાગ્યે કોઈ સમ્રાટ પ્રસન્ન થઈ એને સોનાની થાળી આપી દે છે. ભિખારી પ્રસન્ન થઈ ઘેર પાછો ફરે છે. ઘેર આવ્યો ને એનું ધ્યાન ઘર આખું ધૂળના થરોથી ભર્યું પડ્યું છે. અભિમાનથી વાત કરી 'આ જ ઠીક' જાણીને હવે એ એનું થાળામાં લે છે અને કચરો ભેગો કરે છે. વિચારે છે આ કચરો ક્યાં નાખું? તે થાળીમાં ભરી દે છે. ત્યાં તે જ વખતે એને

સમ્રાટે આપેલી થાળી યાદ આવે છે સોનાની થાળી ઉપાડી, એમા કચરો ભર્યો અને બહાર ફેંકી આવ્યો તમે હવે એને બુદ્ધિમાન કહેશો ને ? કે બીજુ કંઈ ?

વારુ ત્યારે, જુઓ, એક આદમીએ વર્ષો સુધી સાધના કરી તેથી એક દેવ એના પર પ્રસન્ન થયો અને એણે એને અમૃતનો એક ઘડો આપ્યો. કેટલો ભાગ્યશાળી છે એ ! જેને જીવનમા પાશેર દૂધેય મળ્યુ નથી એને અમૃત ભર્યો એક ઘડો મળી ગયો જેનુ એક ટીપુ પણ શરીરમા નવજીવન અર્પે છે એવા અમૃતને લઈ માણસ ઘેર આવે છે, નીચે જુએ છે તો પગ ધૂળ–ધૂળથી ભરાઈ ગયા દેખાય છે એ વિચારે છે પાણી લેવા તે કોણ જાય, આ અમૃતનો ઘડો તો ભર્યો છે જ, એનો જ પાણીને સ્થાને ઉપયોગ કરી લઉં અને એમ વિચારીને એ એ જ અમૃત વડે પગ ધોઈ નાખે છે. શુ તમે એને ચતુર કહેશો ? નહી, તમારુ મન એમ કહેવા સ્વીકૃતિ નહી જ આપે તમારી પાસે તો એના માટે બીજો જ શબ્દ છે

ત્રીજી વ્યક્તિ એક એવી છે જેને હાથી મળ્યો છે જેણે જીવનમાં કદી પૂર્ણરૂપે ઘોડેસ્વારી કરી નથી અથવા તો જેને સાડા ત્રણ પગો ઘોડો પણ નસીબમા નથી અને હાથી મળી જાય તો સમજવુ જોઈએ કે એનુ કિસ્મત તેજ છે પણ એ શ્રીમાન હાથી મળતા એમ વિચારે કે આને માટે એક મણના રોટલા જોઈશે આનુ ખર્ચ શે પૂરુ થશે ? અને ખર્ચની પૂર્તિ સારુ એ જગલમા જાય છે ત્યાથી લાકડા કાપી, હાથી પર લાદી શહેરમા વેચવા જાય છે વિચારે છે ચાલો સારો ગધેડો મળી ગયો એકી સાથે ઘણુ બધુ બળતણ આવી જાય છે અને પોતે પણ પહેલા એની શ્રેણીમા બેસશે.

ચોથા એક ભાઈ છે એમની વાત પણ સાભળી લ્યો વર્ષોની સાધના પછી કોઈ દેવની કૃપાથી ચિતામણી રત્ન એમને મળ્યુ એના પ્રભાવથી વિશાળ મહેલ અને સ્વર્ગીય વૈભવ એમને સાપડ્યુ એ વખતે જ એક કાગડો વૃક્ષની ડાળે બેસી કાવ કાવ કરી રહ્યો હતો અને પેલા ભાઈ સાહેબના આરામમા ખલેલ પડી રહી હતી એને ઉડાડવો પણ કાકરો લાવવાનો પ્રયત્ન કોણ કરે ? એમને વિચાર સ્ફૂર્યો કે શા માટે આ 'ચિંતામણીનો જ ઉપયોગ ન કરી લેવાય ? એ તો તે જ ચિતામણી વડે કાગડાને ઉડાડે છે કાગડો તો ઊડી ગયો સાથે જ પેલો સ્વર્ગીય વૈભવ પણ સમાપ્ત થઈ ગયો.

આને પણ તમે કુશળ અને બુદ્ધિમાન નહી કહો આવી વ્યક્તિઓ માટે તમારી પાસે એક શબ્દ છે 'મૂર્ખ' બધા મૂર્ખની શ્રેણીમાં બેસશે. હા.

માન્યુ છે તે પણ વર્તમાન સુખને જ જોઈ શકે છે ફક્ત વર્તમાન સુખ ચાહનાર માટે ઋષિ ભાષિત સૂત્રમાં મધુરાય અર્હત-ઋષિ એક સુંદર રૂપક આપે છે કે -

पावं परस्स कुव्वंतो हसति मोह मोहितो ।
मच्छोगलं गसंतो वा विणिघातं न पस्सति ॥

ઇસિભાસિયાઈ સૂત્ર અ. ૧૫ ગા. ૧૧

મોહ-જાળમાં ફસાયેલો આત્મા બીજા પર અત્યાચાર કરે છે પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ખાતર બીજાનું શોષણ કરે છે બીજાને દુઃખ દેવામાં અટપટો જોઈ એનું હૃદય આનંદ-મગ્ન બની જાય છે મોં પર મલકાટ છવાય છે પણ એનો આનંદ તો પેલી માછલી જેવો છે જે લોટની ગોળી જોઈ એને લેવા દોડી જાય છે માછીમાર જ્યારે નદી-તટે માછલી પકડવા જાય છે ત્યારે એ કાંટામાં લોટની ગોળી ભેરવી દે છે અને પછી કાંટો પાણીના વહેણમાં છોડી દે છે એ ભોળી માછલી લોટની ગોળીની લાલચે કાંટા પાસે આવે છે અને ગોળીને ખાય છે પણ એ પૂરી ખાઈ લે ત્યાર પહેલાં તો ગોળીની આડે-ઓથે-રહેલો કાંટો એના ગળાને વીંધી નાખે છે એ ક્ષણનો આનંદ એના જીવનને ભરખી લે છે

આ છે નિકટ દૃષ્ટિ (સંકુચિત દૃષ્ટિ) જે પદાર્થના બાહ્ય સૌન્દર્યને જ જુએ છે એની પાછળ છુપાયેલા કાંટાને જોવાની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ એની પાસે નથી. એક પ્રાચીન કવિએ માનવની નિકટ દૃષ્ટિનું સુંદર ચિત્ર એક શ્લોકમાં આપ્યું છે મારા ગુરુદેવ શ્રી કિશનલાલજી મહારાજ પોતાનાં પ્રવચનો દરમ્યાન એને બહુ મર્મભાવે ગાયા કરતા હતા

स्वर्णे स्थाले क्षिपति स रजः पादशौचं विधत्ते
पीयूषेण प्रवर करिणं वाहयत्यैन्ध भारम् ॥
चिन्तारत्नं विकिरति करात् वायसोड्डायनार्थं,
यो दुष्प्राप्यमिदं गमयति मुधा मर्त्यजन्म प्रमत्तः ॥

એક દરિદ્ર વ્યક્તિ છે પિત્તળની તો શું માટીની થાળી પણ એના નસીબમાં નથી. સદ્ભાગ્યે કોઈ સમ્રાટ પ્રસન્ન થઈ એને સોનાની થાળી આપી દે છે ભિખારી પ્રસન્ન થઈ ઘેર પાછો ફરે છે ઘેર આવ્યો ને એનું તો ઘર આખું ધૂળના ઢેરથી ભર્યું પડ્યું છે મહિનાઓ પછી ઘેર આવેલ ત્યાર જ ઘર્યું નહોતું હવે એ ઝાડુ હાથમાં લે છે અને કચરો ભેગો કરે છે વિચારે છે આ કચરો કેમનો છે તે શેમાં ભરી દઉં? તે જ વખતે એને

સાધના કરવાની છે પરંતુ મનુષ્ય તો આજે ઉલટું કાર્ય કરી રહ્યો છે એકવાર એક ઘરમા કૂતરો આવ્યો માતાએ જોયો તો બાળકના હાથમાં લાકડી આપી અને કહ્યુ કે, જા આ લાકડી વડે પેલા કૂતરાને કાઢી આવ પરંતુ એ બાળક લાકડી લઈ ને બહાર ગયો પણ કૂતરાને ન કાઢતા પોતાના નાના ભાઈ ને જ મારવા લાગ્યો માને આની ખબર પડતા બાળકના હાથ માંની લાકડીને એ લઈ લેશે અને પેલા બાળકને વઢશે ય ખરી આજે આમ થઈ રહ્યુ દેખાય છે પ્રકૃતિ માતાએ આપણને આ શરીર એટલા માટે આપ્યુ છે કે એના વડે આપણે આત્માના કષાય ને વાસનાને કૂતરાની જેમ બહાર કાઢીએ પણ આપણે તો ઉલટું જ કામ કર્યું છે કૂતરાને તો કાઢતા નથી પણ એ લાકડીનો ઉપયોગ પોતાના જ જીવનના સદ્‌ગુણોને સમાપ્ત કરવામા કરી રહ્યા છીએ ચંદ્રહાસ એટલે તલવાર હજાર દુશ્મનોની વચ્ચે પણ આપણુ રક્ષણ કરી શકે છે પણ એ તલવારનો ઉપયોગ દુશ્મનોના માથા વાઢવા કરતા ઘાસ કાપવામા-વાઢવામા કરવામા આવે તો એના માટે શુ કહી શકાય, વારુ!

હા, તો આ નિકટ-સંકુચિત-દૃષ્ટિ છે જે ફક્ત દેહ અને દેહ-સુખને જ જુએ છે પણ એના કડવા પરિણામોને જોતી જ નથી

રાગ અને દ્વેષ દૃષ્ટિ

એક રાગ દૃષ્ટિ છે, જેમા દોષ પણ ગુણ રૂપે દેખાય છે જેના પ્રત્યે રાગ હોય છે પછી એના દોષ દેખાતા જ નથી બીડીના શોખીનને એના દુર્ગુણ કદી નજરમા નહી આવે, ભલે ને તમે એને ચાહે તેટલુ સમજાવો. બીડીથી લોહી સુકાય છે, હૃદયમા જલન થાય છે હોઠ કાળા થાય છે અને સાથે જ પૈસાનો દુર્વ્યય થાય છે પરંતુ જેને બીડી પ્રત્યે અનુરાગ છે તે આ મોટા-મોટા દુર્ગુણો પૈકી, એકયને સ્વીકારવા તત્પર નહી બને તેથી જ તો ખાંસીથી-પીડાતા કફના ગડફા કાઢવા છતાય લોકો એને (બીડીને) વળગી રહેતા હોય છે એમને જ્યારે બીડી છોડવાનુ કહેવામા આવે છે તો, તેઓ બોલી ઉઠે છે, ભાઈ એ તો હવે મર્યા પછી જ છૂટશે આવી જ રીતે અફીણ, અને મદ્યપાનના શોખીનો સામે તમે જો એ નશીલા પદાર્થોની બુરાઈ -દુર્ગુણનુ વર્ણન કરશો તો તેઓ પણ એ માનવા તૈયાર નહી થાય નશો કરનાર નશાની બુરાઈને જો ખરેખર એક વખત સ્વીકારી લેશે તો હુ માનુ છુ, જીવન પર્યંત એનો તે સ્પર્શ પણ નહી કરે

એ રાગદૃષ્ટિ છે કે ચોરને અંધારી રાત પ્રિય લાગે છે, ચાંદની અપ્રિય.

તો સોનાની થાળીમાં કચરો ભરીને ફેંકનાર મૂર્ખ છે અમૃતથી પગ ધોનાર અકુશળ છે હાથી ઉપર બળતણ વહેનાર ચતુર નથી અને ચિંતામણી રત્નથી કાગડો ઉડાડનાર પણ મૂર્ખ જ છે તો માનવ-જીવનને ભોગો પાછળ ખુવાવનાર કેવો બુદ્ધિમાન છે ! વાસના ને ભોગ જેના જીવનના લક્ષ્ય છે જેણે એની પાછળ આત્મ ચિંતનને ખોયું છે આત્મ-રાજ્યના સ્થાને પદાર્થ-રાગ જેના જીવનમાં જ રહ્યો છે એ નિકૃષ્ટ (સંકુચિત) દૃષ્ટિવાળો મનુષ્ય છે

ભોગને જ જો લક્ષ્ય મનાયું હોય તો એ દૃષ્ટિએ માનવ કરતાં પશુ જીવન વધુ સુંદર ઠરી કારણ કે માનવજીવન કરતાં પશુ-જીવનમાં ભોગો સહજ-સુલભ છે મનુષ્યે જો ભોગોના સાધનો એકઠાં કરવાં હોય તો એણે નાણાં ખરચવાં પડશે. જ્યારે પશુઓને તો એક નવો પૈસો પણ ખરચવો પડતો નથી. એક માખીને જો મીઠાઈ ખાવી હશે તો એ ઊડીને સીધી કંદોઈની દુકાને પહોંચી જશે. એને એક પૈસો પણ દેવો નથી પડે. પણ તમને મીઠાઈ ખાવાની ઇચ્છા થઈ અને તમે માખીની જેમ મીઠાઈની દુકાન ઉપર ધા નાખશો તો તમે માર જ ખાશો અને મીઠાઈનો એક કકડો તમારા હાથમાં નહીં આવે. એ મીઠાઈ માટે તો તમારે પૈસા ખરચવા પડશે

અહીં તો ભલે કોઈ બાગ સુરક્ષિત હોય દરવાજા ઉપર સશસ્ત્ર પોલીસ પહેરો ભરી રહી હોય પણ ભ્રમર (ભમરા)ને પુષ્પની સુવાસ લેવી હશે તો વિના રોકટોક ત્યાં તે પહોંચી શકશે, એને નથી પોલીસનો ડર કે નથી ગઢુની પરવાહ અને તમારે જો એ સુરક્ષિત બાગમાં પહોંચવું હોય તો પાસ (પરવાનો) લેવો પડશે. વગર પરવાને અંદર પ્રવેશ કરવો જોખમભર્યું ગણાશે. મહેલોમાં સ્વચ્છંદ રૂપે ફરતી ચકલીઓ અને કબૂતર જેવાં પક્ષીઓ રાણીના રૂપને સ્વતંત્રતાપૂર્વક પ્રતિદિન જોઈ શકે છે એમને કોઈ રોકી શકતું નથી પણ કોઈ મનુષ્ય જો આ રૂપે જોવાનો પ્રયત્ન કરશે તો એને તો સાંકળ જ પહેરવાનો વખત આવશે હા તો ભોગને જ જો જીવનનો ઉદ્દેશ બનાવી દીધો હોય તો તમે ભવની ચૂકવણી કરવામાં મોટી ભૂલ કરી રહ્યા છો. પછી તમારે મનુષ્યભવ નહીં પણ પશુ-ભવ જ ચૂકવો જોઈએ. કેમકે ત્યાં સ્વતંત્રતા છે

વિચારવાની એ રીત જ ખોટી છે કે માનવજીવન વાસનાની પૂર્તિ અર્થે જ મળ્યું છે જીવનનું લક્ષ્ય છે આત્માની આધ્યાત્મિક પ્રગતિ સાધીને આત્માની ઉન્નતિ અન્ય ભવોમાં અશક્ય છે એવી ઉન્નતિ કરવા માટે આપણે

શોધતા ફરતા રહેશો પણ જ્યારે કોઈની સાથે તમારી દીકરીનુ વેવિશાળ થઈ જશે તો પછી ભલેને એ મુરતીયો દોઢ ટાંગનો પણ કા ન હોય, તો પણ સાસુ ને સસરાની આંખોમા દેવકુમારથી કોઈ અ શે એ ઓછો નહી હોય.

જેની દૃષ્ટિમા પ્રેમ ભર્યો છે એને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ સૌન્દર્યપૂર્ણ છે સાચુ પૂછો તો સૌન્દર્ય પદાર્થોમા નહી પણ આપણી આંખોમા વસે છે, આપણે જ એમા સૌન્દર્યનો ર ગ ભરતા હોઈએ છીએ નહીતર પદાર્થોમા તે વળી શુ ભર્યું છે ? વસ્તુમા જ જો સુ દરતા ભરી પડી હોય તો એ સદૈવ સર્વને માટે સુ દર હોવી જ જોઈએ, પણ એવુ બનતું નથી

હા, તો સુ દરતા અને અસુ દરતા બહાર નથી પણ મનુષ્યની આંખોમા છે એ જ એને સૌન્દર્યપ્રદાન કરે છે સૂર્ય પોતાના સેકડો કિરણો વડે જલ, થલ અને નભ (આકાશ) ને પ્રકાશમાન કરે છે, કારણ કે પૃથ્વી પર્વત વગેરે બધા પોતાના સ્વરૂપમા પ્રકાશમાન નથી એમનો પ્રકાશ ઉપર સાપેક્ષ હોય છે તેવી જ રીતે પદાર્થ ન સુ દર છે તેમ ન અસુ દર, પર તુ માનવમનનુ સૌન્દર્ય જ પદાર્થોમા સુ દરતાના ર ગ ભરે છે બીજા શબ્દોમા કહુ તો આજ દૃષ્ટિ તે રાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા વસ્તુમા ફક્ત ગુણ જ દેખા દે છે, પછી ભલેને એમા હજારો દુર્ગુણો હોય અને તે એના મનમા વસી ગયો છે ત્યાં તે એના દોષો પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરે છે.

કહેવાય છે કે નેપોલિયનના અક્ષરો અત્ય ત ખરાબ હતા. જ્યારે એના પત્રો મિત્રો પાસે પહોચતા ત્યારે બહુ હાસી–પાત્ર બનતા. એક વખત એના મિત્રે કહ્યુ :–" સમ્રાટ, અક્ષરો તો એવા છે કે સ્વય સરસ્વતી પણ ચશ્મા લગાવે તો પણ વાચી–ઊકેલી શકે નહી " નેપોલિયને જવાબ વાળ્યો " મારા અક્ષર કેવા છે, એ મને નહી પણ જોસેફાઈનને જઈને પૂછો." પેલો મિત્ર પત્ર લઈને જોસેફાઇન પાસે ગયો અને એને અક્ષરો અ ગે પૂછતા એ બોલી: " આનાથી વધીને વધીને બીજી સુ દરતા શી હોઈ શકે ? કેવા મોતી જેવા ચળકી રહ્યા છે ?" આ જ તે રાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા અસુ દર પણ સુ દર બની જાય છે

જેના પ્રત્યે મનમા રાગ છે એની પાછળ આવતા હજારો કષ્ટોને આપણે હસતા મુખડે સહન કરી લઈશું એમા કષ્ટો જેવુ લાગશે જ નહી કોઈ આપણી પ્રિય વ્યક્તિ બીમાર હોય તો આપણે કલાકોના કલાકો એની સેવા સુશ્રુષા કરીશુ અડધી–અડધી રાત સુધી આંખોમા ઊ ઘ નહી હોય તેમ

ચાંદની શીતળ ચાંદની ધારાએ પ્રાણીજગતને આહ્લાદિત કરે છે પરંતુ એના ઉદયથી ચોરનું મન ખિન્ન બને છે કેમકે અંધકાર એના સ્વાર્થને પોષે છે સાથ આપે છે તેથી જ તો શાંત-સ્નિગ્ધ મધુરી ચાંદની એને અપ્રિય લાગે છે આમ જ ચોરનો એક ભાઈ ઘુવડ છે જેને પણ પ્રકાશ પ્રિય નથી સૂર્યોદયની સાથે જ કમળ ખીલી ઊઠે છે પ્રથમ કિરણને સ્પર્શ પામી એ પ્રફુલ્લિત બની જાય છે પક્ષીઓ મંગળ ગાન ગાઈ એનું સ્વાગત કરે છે માનવસમાજ સૂર્યના પ્રથમ કિરણથી સ્ફૂર્તિનો સંદેશ મેળવે છે પરંતુ સૂર્યના એ જ શુભ કિરણો ઘુવડ માટે કષ્ટદાયી બને છે કારણ કે સૂર્યના ઉદયની સાથે જ તે પોતાની દૃષ્ટિની શક્તિ ખોઈ બેસે છે એટલા માટે જ એ અંધકાર પસંદ કરે છે

જેના જીવનમાં મિથ્યાત્વનો પ્રબળ અંધકાર છવાયેલો છે એને વીતરાગ દેવની પવિત્રપાવન વાણી પણ ગમતી નથી જીવનજાગૃતિના સૂત્રોમાં—એમાં —એને આત્મ પતનનો ભાસ થાય છે આધ્યાત્મિક વિકાસમાં વિનાશ જુએ છે અને વિનાશમાં વિકાસ કારણ કે એને ભૌતિક પદાર્થો પ્રત્યે અનુરાગ છે અને એ રાગ જ એને તે પદાર્થોમાં આનંદનો અનુભવ કરાવે છે એટલા જ માટે અશુભ પરિણામ ભોગવીને પણ સરાગ દૃષ્ટિ—આત્મા પદાર્થ—રાગમાં જ અનુરક્ત —ફસાયેલો રહે છે

અહીં બહેનો બેઠી છે કોઈ બહેનનું બાળક પેશાબ કરી દે તો પાસે બેઠેલી બીજી બહેન મોં મચકોડશે અને બોલી ઊઠશે કેવો છોકરો છે આ અહીં જ પેશાબ કરી નાખ્યો પરંતુ બીજે જ દિવસે એ જ બહેનનું બાળક એના ખોળામાં પેશાબ કરી દે છે તો એ જ મોં મચકોડનારી બહેન પોતાના બાળકને પ્યારથી ઉપાડે છે અને સાફ કરી લે છે જુઓ—પાડોશી બહેનના બાળકે પેશાબ કર્યો તો મોં મચકોડ્યું પણ જ્યારે એના પોતાના જ બાળકે એની કિંમતી સાડી ગંદી કરી નાખી ત્યારે એ [illegible] છે કારણ કે માતાની પોતાના બાળક પ્રત્યે રાગ-દૃષ્ટિ છે

માતાની દૃષ્ટિએ એનું બાળક સર્વ કંઈ છે એની નજરમાં એ કોઈ રાજકુમારથી ઓછો નથી, ભલેને એનો ચહેરો કોઈ માંકડ (વાંદરા) જેવો કાં ન હોય! અરે સ્વયં માતા પણ દર્પણમાં જ્યારે પોતાનું પ્રતિબિંબ જુએ છે ત્યારે એનું હૃદય પણ પ્રસન્નતાથી નાચી ઊઠે છે આવી જ વાત કોઈ એક સાસુની છે એની આંખોમાં એનો કુરૂપ જમાઈ પણ ખૂબ સુંદર છે જ્યાં સુધી દૃષ્ટિમાં ભ્રમ ન થઈ જાય ત્યાં સુધી તો તમે દેખાવ સુરતીમાં

શોધતા ફરતા રહેશો પણ જ્યારે કોઈની સાથે તમારી દીકરીનુ વેવિશાળ થઈ જશે તો પછી ભલેને એ મુરતીઓ દોઢ ટાગનો પણ કા ન હોય, તો પણ સાસુ ને સસરાની આંખોમા દેવકુમારથી કોઈ અ શે એ ઓછો નહી હોય.

જેની દૃષ્ટિમા પ્રેમ ભર્યો છે એને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ સૌન્દર્યપૂર્ણ છે સાચુ પૂછો તો સૌન્દર્ય પદાર્થોમા નહી પણ આપણી આંખોમા વસે છે, આપણે જ એમા સૌન્દર્યનો ર ગ ભરતા હોઈએ છીએ નહી તર પદાર્થોમા તે વળી શુ ભર્યુ છે ? વસ્તુમા જ જો સુ દરતા ભરી પડી હોય તો એ સદૈવ સર્વને માટે સુ દર હોવી જ જોઈએ, પણ એવુ બનતુ નથી

હા, તો સુ દરતા અને અસુ દરતા બહાર નથી પણ મનુષ્યની આંખોમા છે એ જ એને સૌન્દર્યપ્રદાન કરે છે સૂર્ય પોતાના સે કડો કિરણો વડે જલ, થલ અને નભ (આકાશ) ને પ્રકાશમાન કરે છે, કારણ કે પૃથ્વી પર્વત વગેરે બધા પોતાના સ્વરૂપમા પ્રકાશમાન નથી એમનો પ્રકાશ ઉપર સાપેક્ષ હોય છે તેવી જ રીતે પદાર્થ ન સુ દર છે તેમ ન અસુ દર, પર તુ માનવમનનુ સૌન્દર્ય જ પદાર્થોમા સુ દરતાના ર ગ ભરે છે બીજા શબ્દોમા કહુ તો આજ દૃષ્ટિ તે રાગ દૃષ્ટિ છે. જ્યા વસ્તુમા ફક્ત ગુણ જ દેખા દે છે, પછી ભલેને એમા હજારો દુર્ગુણો હોય અને તે એના મનમા વસી ગયો છે ત્યા તે એના દોષો પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરે છે.

કહેવાય છે કે નેપોલિયનના અક્ષરો અત્ય ત ખરાબ હતા. જ્યારે એના પત્રો મિત્રો પાસે પહોંચતા ત્યારે બહુ હાસી–પાત્ર બનતા. એક વખત એના મિત્રે કહ્યુ :–" સમ્રાટ, અક્ષરો તો એવા છે કે સ્વય સરસ્વતી પણ ચશ્મા લગાવે તો પણ વાચી–ઉકેલી શકે નહી " નેપોલિયને જવાબ વાળ્યો " મારા અક્ષર કેવા છે, એ મને નહી પણ જેસોફાઈનને જઈને પૂછો." પેલો મિત્ર પત્ર લઈને જેસોફાઇન પાસે ગયો અને એને અક્ષરો અ ગે પૂછતા એ બોલીઃ " આનાથી વધીને વધીને બીજી સુ દરતા શી હોઈ શકે ? કેવા મોતી જેવા ચળકી રહ્યા છે ?" આ જ તે રાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા અસુ દર પણ સુ દર બની જાય છે

જેના પ્રત્યે મનમા રાગ છે એની પાછળ આવતા હજારો કષ્ટોને આપણે હસતા મુખડે સહન કરી લઈશુ. એમા કષ્ટો જેવુ લાગશે જ નહી કોઈ આપણી પ્રિય વ્યક્તિ બીમાર હોય તો આપણે કલાકોના કલાકો એની સેવા સુશ્રુષા કરીશુ અડધી–અડધી રાત સુધી આંખોમા ઊ ઘ નહી હોય તેમ

આક પણ નહીં જણાય. પણ કોઈ બીજી વ્યક્તિ કે જેના પ્રત્યે આપણને રાગ નથી, પ્રેમ નથી તેની પાસે એક કલાક પણ વીતાવવો આપણને ભારે થઈ પડશે.

આ જ વાત એક માતાની છે. એનું બાળક બીમાર હશે તો આખીયે રાત એને ખોળામાં રાખી વીતાવી દેશે. એની પાછળ હજારો કરો છતાંયે પણ એના મનમાં આનંદ ઉભરાતો રહેશે. પણ એની સાસુની સેવામાં દસ મિનિટ પણ વીતાવવી પડે તો એનું માથું ચડી જશે. કેમકે બાળકમાં તો એણે આત્માનો રાગ સ્થાપ્યો છે ત્યારે સાસુ પ્રત્યે એનો રાગ પ્રેમ નથી.

તમે સિનેમા જોવા જાઓ છો. ત્યાં સ્વભાવ છે ટીકીટ માટે તમે ત્રણ-ત્રણ કલાક ઊભા રહેશો. છતાંય તમારા પગ દુખશે નહીં. થાકશે નહીં. બીજા શોમાં રાતનો એક વાગી જશે તોય તમારી આંખો ઊંઘથી ઘેરાશે નહીં. કેટલી સાધના તમારી!! અડધી રાત વીતી જાય તોય તમે જાગતા રહો છો. કેવો પ્રમાદનો પરિત્યાગ છે! ફિલ્મ ચાલુ છે. એક પછી એક ચિત્રો આવે છે ને જાય છે. એટલે એક સમય માટે પણ તમારી આંખો મીંચાશે નહીં. **સમયં ગોયમ મા પમાયએ** નો ભગવાન મહાવીરનો ઉપદેશ તમે પૂરો અમલમાં મૂક્યો છે ને? પણ મારે તો કહેવું જ પડશે કે આ રાગદૃષ્ટિ છે કે જેના કારણે તમને સિનેમાનાં કષ્ટોની અનુભૂતિ જ થતી નથી.

રાગદૃષ્ટિવાળો આત્મા એ જોતો નથી કે આમાં ગુણ છે કે નહિ? ગુણની વાતને તો આ ઘડીએ મૂકો, તે એ પણ જોતો નથી કે એમાં ચૈતન્ય પણ છે કે નહિ? એ તો બસ વળગી જ જશે. સાંભળ્યું છે કે વાંદરીઓ પોતાના મૃત બાળકને મહિનાઓ સુધી છાતીથી ચોંટાડેલા રાખે છે. એવી જ રીતે રાગદૃષ્ટિવાળો આત્મા પરંપરાને વળગેલો રહેશે. પછી તે, એ નહિ જુએ કે એમાં ચેતન છે કે નહીં? એ તો ફક્ત પરંપરાનો પૂજારી છે. એ ખોટું છે કે સાચું એ જોવાની એની પાસે ફુરસદ જ નથી. પહેલેથી ચાલ્યું આવે છે. અમારા બાપ-દાદા કરતા આવ્યા છે. બસ આવાં રવાડો એની જીવન-ગાડીને ચાલવા માટેના મજબૂત પાટા છે. જેના ઉપર તે આંખો મીંચીને દોડે છે. તે એ વિચારતો નથી કે આગળ જતાં પાટા તૂટેલા છે કે સાજા!

પોતાના વિચારો પ્રત્યે પણ માનવને મમતા થઈ જાય છે. તેથી એક વાર સત્યને નજીક જોયાં છતાં પણ એને છોડવા એ તૈયાર થતો નથી. કેમકે એ એના પોતાના વિચારો છે. વિચારમોહ પણ એક રીતે રાગદૃષ્ટિ જ છે. જેને કારણે પોતાના ભ્રમભરેલા વિચારોને પણ એ સાચા માનતો જાય છે અને બીજાના યથાર્થ હોવા છતાં એના પર મીંડુ ફેરવી જાય છે. એ

બીજાના ગુણોને સ્વીકારવા તૈયાર નહિ પણ પોતાના દુર્ગુણો પર સદ્ગુણોનું લેબલ લગાડવાનો પ્રયત્ન કરશે

હિસાબનીશના હાથે શેઠના ખમીસ ઉપર શાહીનો ડાઘ પડી જશે તો શેઠજી બોલશે . " ચશ્માના નબર વધી ગયા હોય તો ચશ્મા બદલી નાખો ' પણ પોતે શેઠના દીકરાના પગના ઠેબાથી આખોય ખડિયો ઢોળાઈ જાય અને હિસાબનીશનુ નવુ-નક્કોર ખમીસ ખરાબ થઈ જાય તો શેઠજી બોલશે "વાહ, આજે તો સારા શુકન થયા છે તેમને ઘણો ફાયદો થવાનો લાગે છે, અને આમા બગડયુ પણ શુ છે ? આ ખમીસને આવાજ રગમા રગાવી લો બહુ સારુ લાગશે. રગારો તો પૈસા લેત પણ અમે તો મફતમા જ રગી દીધુ તમે અમારા જ છો ને તો પછી તમારી પાસેથી લેવુ પણ શુ ? " બસ અહી જ ફાયદો ને કાયદો બધુ યાદ આવી જશે કેમકે પોતના પુત્રના જ હાથે આ પરાક્રમ થયુ છે એના હાથે થયેલુ બૂરુ કામ પણ ભલુ છે અને હિસાબનીશના હાથે જો કઈક થયુ હોય તો ભલુ પણ બૂરુ થઈ જાય છે આ જ સરાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા પોતાનુ બધુ સારુ લેખાય છે

દ્વેષપૂર્ણ દૃષ્ટિ

આ દૃષ્ટિ સરાગ-દૃષ્ટિથી બિલકુલ વિપરીત છે અહી ગુણ પણ દોષ છે રાગ તો કુટુબ-શત્રુ ગણાય છે, જ્યારે દ્વેષ અગ્નિ, રાગ પદાર્થો પ્રત્યે મનને ચચળ બનાવે છે મનોરમ પદાર્થોની પ્રાપ્તિમા જે બાધક-વિઘ્નરૂપ બને છે તેના પ્રત્યે દ્વેષ પ્રગટ થાય છે રાગ આત્માને સ્વગુણમાથી વિચલિત કરે છે અને દ્વેષ એને પર-ગુણમા વિકસિત કરાવે છે, જેટલા અશે રાગ સકુચિત હોય છે તેટલા જ અશે દ્વેષ વિકસિત બને છે અને જેટલા પ્રમાણમા રાગ વિકસે છે તેટલા જ પ્રમાણમા દ્વેષ સકુચિત બને છે

શ્રીમદ્ રાજચદ્રના શબ્દોમા સસારરૂપી ગાડીના રાગ અને દ્વેષ બે બળદ છે. રાગ મીઠુ ઝેર છે તો દ્વેષ કડવુ ઝેર છે પણ બનેનુ કામ છે પ્રાણ હરવા વીજળીમા જેમ બે જાતની શક્તિ હોય છે, પહેલી શક્તિ ખેચે છે અને બીજી શક્તિ ફેકે છે ઝાટકો મારે છે પણ બને શક્તિઓ મનુષ્યના પ્રાણ હરણનુ કામ કરે છે તેવી જ રીતે રાગ ખેચે છે અને દ્વેષ ધક્કો મારે છે પણ બને આત્માની સ્વભાવ-દશાને બદલે છે તેથી જ ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ છે

रागो य दोषो विय कम्म बीयं,
कम्मं च मोहप्पभवं वयन्ति ।

कम्मं च जाइ मरणस्स मूलं
दुक्खं च जाइ मरणं वयन्ति ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ ૩૨ ગા ૮

વીતરાગ પથના પ્રદીપ ભગવાન મહાવીર સાધકને સંદેશ આપે છે વીતરાગ પથ પર તો વીતરાગ બનીને જ ચાલી શકાય છે જ્યાં સુધી રાગ ને દ્વેષ હસ્તિમાં હશે ત્યાં સુધી આત્મા વીતરાગ બની શકતો નથી અને ભવપરંપરા પણ સમાપ્ત થઈ શકતી નથી. કારણ કે રાગ અને દ્વેષ જ ભવપરંપરાના બીજો છે બીજ સાનુકૂળ સાધનો પામતાં વૃક્ષરૂપે જરૂર પલ્લવિત બને છે રાગ અને દ્વેષ કર્મબીજો છે અને કર્મ મોહ દ્વારા પેદા થાય છે જન્મ અને મૃત્યુનું મૂળ કર્મમાં જ મળશે અને દુઃખના મૂળમાં જન્મ અને મૃત્યુ છે કારણ કે જન્મ પોતે દુઃખ છે અને મૃત્યુથી તો માનવના પ્રાણ કંપે છે

જન્મની સાથે મૃત્યુ જોડાયેલું છે મૃત્યુને સમાપ્ત કરવું પડશે એ નિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે કે જે જન્મ્યો છે તે જરૂર મરશે જ પણ જે મર્યો છે તે જન્મશે જ એવું નિશ્ચિત કહી શકાશે નહીં કારણ કે જન્મ ધારણ કરનાર માટે તો મૃત્યુ સુનિશ્ચિત છે જ પણ જેણે ભવ-પરંપરાનાં બીજરૂપી કર્મોનો ક્ષય કરી દીધો છે તેવો વીતરાગી આત્મા જન્મ અને મૃત્યુની જંજાળમાંથી છૂટી જાય છે પરંતુ જ્યાં સુધી રાગ અને દ્વેષ છે ત્યાં સુધી જન્મ અને મૃત્યુની સમાપ્તિ એ કેવળ સ્વપ્ન જ ગણાશે.

દ્વેષોની પાછળ કૃષ્ણ લેશ્યા હોય છે રૌદ્ર ધ્યાન હોય છે તેથી જ તો જેના હૃદયમાં દ્વેષની જ્વાળા પ્રજ્વળે છે તે આત્મા પોતાના દ્વેષ-પાત્રને સમાપ્ત કરીને જ આનંદ અનુભવશે. એ સંત માનવ કે સામાન્ય માનવનો પછી વિચાર જ નથી કરે એ દ્વેષનું જ કારણ હતું કે પરમ પ્રશાંત તત્ત્વ મહર્ષિ જેવા પુનિત સંતને વિષ દઈને મારી નાખવામાં આવ્યા હતા. દ્વેષબુદ્ધિ ધરાવતા મનુષ્યને સંતને સ્થાને અસંત ગણ્યો છે મનુષ્યના મનમાં જ્યારે દ્વેષબુદ્ધિ આવે છે ત્યારે એ સંત જેવા પુનિત આત્માને પણ અપમાનિત કરવાનું ચૂકતો નથી ગોશાળાની પણ તે જ દ્વેષદૃષ્ટિ હતી કે એણે ભગવાન મહાવીર જેવા વીતરાગ આત્મા પ્રત્યે પણ દ્વેષાગ્નિ પ્રગટ્યો અને એમને ખરેજ ભસ્મ કરી દેવા માટે તેજો લેશ્યાની જ્વાળા છોડી હતી એમના શરણ, શાંત બે શિષ્યોને એમની આંખો સામે જ ભસ્મ કરી દીધા હતા.

સોમિલની પણ એવી જ દ્વેષદૃષ્ટિ હતી કે એણે ગજસુકુમાર જેવા સુંદર અને સુકુમાર સંતના માથા ઉપર બળતા અંગારા નાખ્યા હતા શો અપરાધ હતો ગજસુકુમારનો ? જેના કારણે એનો સુકોમળ દેહને અગ્નિદાહ મળ્યો ? કહેવુ જ પડશે કે સોમિલની દ્વેષદૃષ્ટિએ જ એવુ જઘન્ય કૃત્ય કરવા પ્રેરણા આપી હશે.

દ્વેષદૃષ્ટિ ધરાવતી વ્યક્તિ કદી–કદી પોતાના પ્રિયવરનુ જ અહિત કરી બેસે છે કારણ કે એની પ્રતિદ્વેષની ભાવના હિતમા પણ અહિતની કલ્પના કરી લે છે અને પછી એમને કષ્ટો આપવાની ક્રૂર કામના એમના દિલમા ઊછાળા મારે છે એ દ્વેષની અગ્નિમા આત્મા પોતે પણ દાઝે છે શાતિ પાળવા માટે સાધકે રાગ કે દ્વેષ બ ને દૃષ્ટિઓથી મુક્તિ મેળવવી જોઇએ

સત્સાહિત્ય

૧ સાહિત્યનો પ્રેમ દુર્ગુણોને પકડવાનુ વૉરન્ટ છે

૨ કેટલાક ગ્રન્થો 'પ્રેય' વસ્તુ તરફ પ્રેરણા અને સ ચાલન કરે છે તો ગ્રન્થો 'શ્રેય' તરફ પ્રેરણા અને સ ચાલન કરે છે. 'પ્રેય'નો સાધક ભોગસામગ્રીનો સ ગ્રહ કરવામા તત્પર બને છે, ત્યારે 'શ્રેય'નો સાધક આધ્યાત્મિક સામગ્રીનો સગ્રહ કરે છે

૩ માનતાને પ્રેરણા આપનારુ સત્સાહિત્ય છે

૩૭ સદ્દોષ દૃષ્ટિ

દોષદૃષ્ટિ ધરાવતો મનુષ્ય ગુણોની અપેક્ષા કરી દોષોને શોધતો ફરે છે. એની નજર ગુણો ઉપર ચોંટતી જ નથી. જેમ જળ-બિંદુ જેમ કમળ-દળ ઉપર ન રોકાતાં કાળા કીચડમાં જઈ પડે છે તેવી જ રીતે એની દૃષ્ટિ દોષ શોધવા પાછળ જ રત રહે છે. તેની દૃષ્ટિ બીજાના સદ્ગુણો તરફ ઓછી જ જાય છે. મુડદા શરીરમાં માખી વાસેલા ઘાને જ શોધે છે. સુંદર અવયવોને છોડી એ ત્યાં જ બેસશે કે જ્યાં ઘા પાક્યો હશે અને પરુ વહેતું હશે. તેવી જ રીતે દુર્જન વ્યક્તિ પણ બીજાની તરફ જોશે ત્યારે એના સારા સદ્ગુણોને છોડીને એ જ્યાં નાની એવી પણ બુરાઈ હશે ત્યાં જ જઈને એ પોતાની આંખની ચોંટાડશે. સજ્જન પ્રકૃતિનો મનુષ્ય હજારો દોષોમાંથી પણ એક ગુણ ગ્રહણ કરી લેશે, જ્યારે દુર્જન હજારો સદ્ગુણોમાંથી એક દુર્ગુણ શોધી લેશે અને તેમ કરવા પાછળ બધા જ સદ્ગુણોને એ છાંડી દેશે.

જેની દૃષ્ટિ દોષમય બની ચૂકી છે તે સંતની પાસે રહીને પણ એમના સદ્ગુણોને પામી નથી શકતો. મચ્છર અને ચાંચડ (એક જાતના લોહીના ચૂસનારા કીડા)નો સ્વભાવ તમે જાણો છો. આ જંતુઓ દિવસ-રાત ગાયના સ્તન પાસે કે જ્યાં દૂધની ધારા વહેતી રહે છે ત્યાં ચોંટી રહે છે. પણ તેઓ દૂધની અમૃતધારામાંથી એક ટીપું પીતાં નથી પરંતુ ગાયના સ્તનનું લોહી ચૂસશે. આવી જ રીતે આલોચના-પ્રિય વ્યક્તિ સંત વ્યક્તિની સમીપ જઈને પણ સદ્ગુણોની દૂધ-ધારામાંથી એક ટીપું લેશે નહિ પણ એમના દોષોનું રક્ત-પાન જ કરશે.

જેની દોષ જ જોવાની દૃષ્ટિ છે એના માટે ગુણ પણ દોષમય બની

જાય છે આલોચના–ટીકા–પ્રિય વ્યકિતને કોઈનીય સ્તુતિ કદી ભાવશે નહીં.. છાણમા જીવતા જતુને તમે ગુલાબમા છોડી આવશો તો એ ગુલાબની સુગધથી એનુ ગળુ ઘૂટાવા લાગશે ગુલાબની સુગધ એ જતુ માટે કષ્ટ પ્રદ જ બનશે નિંદા કરનારાની જીભથી તો પોતે પરમાત્મા પણ બચવા પામ્યો નથી એણે તો એ વીતરાગની પણ ટીકા કરી છે તો પછી છદ્મ-સ્થમા તો ભૂલો થવાને સભવ છે અને તેથી ટીકા કરવાનો પ્રસગ મળી-જાય તો એમા આશ્ચર્ય જ શુ છે? શાહીચૂસ (બ્લોટીંગ પેપર)નુ કામ છે, શાહી ચૂસવાનુ જ્યા ક્યાય શાહીનુ ટીપુ હશે, ત્યા શાહીચૂસ લગા-ડવાથી એ શાહોને ચૂસી લેશે તેવીજ રીતે આલોચક ટીકાકાર વ્યક્તિ જ્યાં દુર્ગુણ જોશે, એને જ ગ્રહણ કરશે

કાગડાની સામે સુદર ભોજનસામગ્રી મૂકશો પણ એ એને તજી કોઈ મડદાના શરીર પર જ ચાંચ મારશે કેમકે એને સુદર ભોજનમા તેટલો આનદ આવતો નથી જેટલો કે મૃત પશુના શરીર પર ચાંચ મારીને એનુ લોહી પીવામા દુર્જન પ્રકૃતિના માનવની આદત પણ કઈક આના સાથે હળે –મળે છે તે સદ્‌ગુણોના સુદર ભોજનને છોડી દે છે અને બુરાઈઓના ઘા ઉપર ચાંચ મારીને એમનો સ્વાદ માણવામા જ આનદ માને છે વાત જરા કડવી જરૂર લાગે તેવી છે પણ સાથે જ આજે આપણા સમાજમા આ જાતની ટીકા કરવાની બીમારી બહુ ફેલાયેલી છે

જેમ ભસતા કૂતરા માટે સજ્જન અને દુર્જન બનેય સમાન છે; બને તરફ એ સમાન રૂપે ભસે છે તેવીજ રીતે જેઓને આલોચના ટીકા કરવાની આદત પડી ગઈ છે એમના માટે તો સત અને દુર્જન બનેય સમાન છે. અને મઝાની વાત તો એ છે કે બીજાની રજ જેટલી ભૂલને તેઓ ગજ બનાવી મૂકશે એમની આંખો પોતે જ એન્લાર્જ (મોટી) થઈને એમની સામે આવી જાય છે પોતાની ભૂલ તો કદી એમની નજરે આવી શકતી નથી અને જો કોઈ એનુ દિગ્દર્શન કરાવે છે, તો એનો સ્વીકાર કરવામાં પોતાનુ અપમાન માની લે છે, વળી કોઈ જુદી જ માન્યતામા ભમી પોતાની ભૂલ માટે તેઓ બીજાને જવાબદાર ઠેરવવાની કળા આદરે છે.

એકવાર, કહેવાય છે કે રાવણના પાપો માટે શિક્ષા કરવા પોતે રામ લકાના મેદાનમા ઊતરી પડ્યા હતા આ બાજુ રાવણ પોતાના પાપ ઉપર પુણ્યની છાપ બેસાડવા તનતોડ મહેનત કરી રહ્યો હતો જ્યારે એને

સમજાવવાની શક્તિ સમાપ્ત થઇ તો પછી સમજની શક્તિ અજમાવવામાં આવી. રામ અને રાવણની સેનાઓ રણ મેદાનમાં પહોંચી ગઈ અને તરફના હજારો સૈનિકો રણ મેદાનમાં ખપી ગયા પણ યુદ્ધની જ્વાળા શમી નહીં એક દિવસ પોતે મેઘનાદ અને કુંભકર્ણ રણ મેદાનમાં આગળ આવ્યા. રાવણને પોતાના ભાઈ કુંભકર્ણની શક્તિ પર અભિમાન હતુ અને મેઘનાદ તો ઇન્દ્રને પણ જીતી શકતો હતો. તેથી જ તો એનું મેઘનાદનુ બીજુ નામ ઇન્દ્રજિત રાખ્યું હતુ અને વીરો લડ્યા. સમજની પૂર્ણ શક્તિ હોવા છતાં સદાચારની શક્તિ આ વીરો કને નહોતી કેમકે સદાચારના વિરોધમાં તેઓ અસદાચાર વતી લડવા આવ્યા હતા ને! સાચુ પૂછો તો રાવણનું પાપ આ વીરોની શક્તિ પણ નષ્ટ કરી ચૂક્યું હતુ અને લક્ષ્મણના તીક્ષ્ણ બાણોએ બન્ને વીરોને સદા માટે ભૂમિ ઉપર સુવડાવી દીધા હતા.

બન્ને વીરોના મૃત્યુના ખબર લંકામાં ખૂબ વેગથી પ્રસરી ગયા રાવણે અત્યંત દુઃખની સાથે આ સમાચાર સાંભળ્યા. મેઘનાદના મૃત્યુની વાતથી તો રાવણનું દિલ કંપી ઊઠયુ એના પગ તળેની ભૂમિ ખસવા લાગી. કારણ કે એની આખી શક્તિ તો આજે સમાપ્ત થઈ ચૂકી હતી

એણે (રાવણે) વિચાર્યું સીતાના ચરણ જ અમંગળ છે જ્યાં એના પગલાં પડે છે ત્યાં સર્વનાશ થાય છે જનકના ઘેર જ ગો ત્યારે બિચારા પિતાને વન-વનમાં ભટકવુ પડ્યુ લગ્ન બાદ અયોધ્યા આવી તો ત્યાં દશરથના પ્રાણ લીધા અને પતિને ચૌદ વરસ સુધી જંગલોમાં ભટકવુ પડ્યુ હવે લંકામાં આવી છે જ્યારથી એનાં પગલાં આ લંકામાં પડ્યાં છે તે જ દિવસથી હમેશાં અશુભ સમાચારો જ સાંભળવા મળે છે કદી અશોક વાટિકા ઉજ્જડ બની ગઈ છે તો કદી અક્ષયકુમાર મર્યો છે આના લીધે જ સોનાની લંકા રાખનો ઢગલો બની ગઈ છે આ જે મારો વીર ભાઈ અને લાડીલો પુત્ર મેઘનાદ બન્ને અસ્ત થઈ ગયા. સાચે જ સીતાનાં જ્યાં પગલાં થયા ત્યાં સર્વનાશ સર્જાયો છે.

આ છે રાવણની વિચારવાની રીત. એ તે સતી સાધ્વી સીતાના ચરણને સર્વનાશ માની રહ્યો છે પણ આપણે વિચારવું તો એ છે કે સીતાના ચરણો સર્વનાશના કારણ બન્યા છે કે એની-રાવણની-દુરાચારમાં ભાન ગુમાવી બેઠેલી બુદ્ધિ? એટલે સાચુ તો એ છે કે નિંદક વ્યક્તિ પોતાના પાપો માટે પણ બીજાને જ જવાબદાર ઠરાવે છે આવી વ્યક્તિ બીજાના

દોષોનો નિર્ણય કરવા માટે ઘણી જલ્દી તૈયાર થઈ જાય છે પણ એ સારુ ન થાય કે એ વ્યક્તિ જરા પાછા વળીને પોતા ભણી પણ દષ્ટિ ફેકવાની તસ્દી લે તો? ચાળણી સોયનો નિર્ણય કરવા ચાલી, એણે કહ્યુ. "સોય, તુ શા માટે અહકાર કરી રહી છે, તારા મો પર તો છિદ્ર છે?" સોયે જવાબ વાળતા કહ્યુ "બહેન, મારુ નાનુ-શુ છિદ્ર તને દેખાયુ પણ જરા તુ તારા પોતા ભણી નજર નાખી જો ને! મારામા તો એક છિદ્ર છે પણ તારામા તો કેટલા છિદ્ર છે એની ગણત્રી તો કરી જો" એક કવિએ કહ્યુ છે –

पगतर जरत न जानत मूरख
परघर जाई बुझावे,
अचम्भो इन लोगन को आवे।

ભારતના સત કવિ સુરદાસ કહે છે કવિ સુરદાસ આખે અધ હતા પણ એમને જીવનનુ દર્શન સાપડયુ હતુ. તેથી જ પ્રજ્ઞાચક્ષુએ આખવાળાઓને રાહ બતાવ્યો છે, તો કવિ કહે છે કે મનુષ્ય બીજાના ઘરની આગ બુઝાવવા દોડી પડે છે, એ બૂમો પાડે છે ત્યા આગ લાગી, પણ તે પોતાના પગ તળે બળતા આગને દેખતા નથી. જે એની જ ઝૂપડીને જ બાળી રહી છે

આજનો યુગ બીજાના ઘરની આગ બતાવવાનો છે વહુને પૂછશો તો એ સાસુનો દોષ બતાવશે એ કહેશે "માનો ખોળો છોડીને આવી છુ ત્યારથી એક દા'ડોય ચેન લઈ શકી નથી જીભ દિવસરાત કામ ને કામમાં લાગી રહુ છુ તોય સાસુની જીભ તો આખો દા'ડો કાતરની જેમ કઈને કઈ કાપ્યે જ જાય છે, એ કદી મારુ દિલ કાપે છે, તો કદી મારી માતાનો, તો કદી મારા પિતાનો જ દોષ કાઢતી ફરે છે"

તમે અગર સાસુને પૂછશો કે ઘરમા શાતિ કેમ નથી? શા માટે રાતને દિ' વઢાવઢ ચાલુ રહે છે? શા માટે રોજ-બરોજ ખાવા-પીવાનું હરામ બને છે? તો એ વહુના ગીત ગાવા બેસી જશે "શુ કહુ, અમારા ભાગ્યે તો એવી વહુ મળી છે કે બસ આખોય દિ' રેડિયા પાસે બેસી રહે છે ક્યારેક નાટક-ઉપન્યાસ વાચે છે પણ મારી પાસે આવવાની એને ફુરસદ જ મળતી નથી મને દરદ છે કે કઈ દુખ છે, એની એને કાઈ જ ચિતા નથી"

નોકર શેઠનો દોષ કાઢે છે એમની ફરિયાદ હોય છે કે અમારી પાસેથી વધુ કામ લેવામા આવે છે, પણ અમારી મહેનતની સામે એનુ પૂરુ પરિશ્રા-

ળિક (પ્રતિકૂળ) આપવામાં આવતું નથી. આમ શોષણનું ચક્ર ચાલી રહ્યું છે અમે દિવસ રાત લોહીનું પાણી કરીએ છીએ તેમ છતાં પણ અમારાં બાળક ભણવા જાય છે ન એમને પૂરતી કેળવણીની સગવડતા છે કે નથી કોઈ વ્યવસ્થા. શેઠને પૂછીએ તો તેઓ કહેશે પગાર તો પૂરો અપાય છે પણ આઠ કલાકનું કામ આઠ દિવસમાં પણ પૂરું કરતા નથી. હડતાળોને લીધે નાકમાં દમ આવી ગયો છે

વિદ્યાર્થી શિક્ષકનો દોષ બતાવશે. પૂછવામાં આવશે તો કહેશે શું કહું માસ્તર એવા મળ્યા છે કે પૂરું ભણાવવાનું જાણતા નથી સરકાર પાસેથી હરામના પૈસા લે છે ત્યારે શિક્ષક ફરિયાદ કરશે કે વિદ્યાર્થીઓમાં સ્વચ્છંદતા વધી ગઈ છે અનુશાસન શિસ્તના નામની શિક્ષકની એક પણ વાત વિદ્યાર્થીઓ માનવા તૈયાર નથી અને કદાચિત કંઈક કહી દેવામાં આવે તો એમનું ગ્રુપ-સમૂહ એ શિક્ષકની રેવડી જ કરશે બધા બીજાના જ દોષો બતાવે છે પોતા તરફ કોઈ જોવા માગતું નથી.

દેશમાં આજે અશાંતિ શા માટે છે? એનો જવાબ તમે સરકાર પાસેથી માગશો તો એ કહેશે જનતાનું નૈતિક ધોરણ ઘણું નીચું પડી ગયું છે વેપારીઓમાં પ્રમાણિકતા રહી નથી રોજ-બરોજ પડતી હડતાળો દેશની પ્રગતિમાં મોટામાં મોટી બાધક છે જ્યારે જનતા કહે છે શાસક વર્ગમાં ભ્રષ્ટાચાર વધી ગયો છે કર-વેરાનો ભાર એટલો લાદવામાં આવ્યો છે કે શ્વાસ લઈ શકાતો નથી અને વેરા દ્વારા અમારી પરસેવાની કમાણીનો પૈસો ખેંચીને મિનિસ્ટરો-પ્રધાનો મોજ ઉડાવે છે

આ તો આપણી આંખની કીકી કાળી છે એટલે બીજાની કાળાશ-ભૂલને જલદી નીરખી લે છે બીજાની ઉજ્જ્વળતાને જોવામાં આપણને એવી દૃષ્ટિ પણ નથી મળી જેટલી કે કાળાશ જોવામાં ધરાવીએ છીએ. એટલે તો પ્રતિદિન ઊગતા સૂર્યને કોઈ જોવા જતું નથી પણ સૂર્યગ્રહણ થવાનું હોય-એટલે કે એમાં કાળાશ આવવાની હોય ત્યારે મનુષ્યો એને જોવા માટે કેટલીક વખતે વિશેષ-ખાસ-તૈયારીઓ પણ કરે છે કાચ ઉપર કાળો રંગ લગાવી એને જોવાની કોશિશ કરે છે ઉજ્જ્વળ કોઈએ જોયું નથી પણ કાળાશ જોવા સૌ દોડી પડ્યા.

ઉજ્જૈનના સમ્રાટ ભર્તૃહરિએ પિંગળાનાં પાપ પોતાની નજરે જોયાં એના મનમાં વૈરાગ્ય ઊભરાઈ આવ્યો. તે પિંગળાના જીવન ઉપર એને

પૂરા વિશ્વાસ હતા અને જેને સારુ એણે પોતાના ભાઈ વિક્રમને વનવાસ-દીધો હતો, એ જ પિગળાનુ ચારિત્ર્ય આટલુ પતિત બની શકે છે! ભર્તૃહરી એની કલ્પના પણ કરી શકતા નહોતા અન્ય કોઈએ કહ્યુ હોત તો તેઓ એની વાત માનવા કદી તૈયાર ન થાત પણ જ્યારે પોતાની સગી આખોએ જ જોઈ લીધુ તો એને ખોટુ પણ કેમ માની લેવાય? એક દિવસ જે પિંગળાના ચરણોમા સમગ્ર રાજ્ય ન્યોછાવર કરવા તૈયાર હતા, આજે એ જ પિગળા માટે એમના મનમા ઘૃણા અને તિરસ્કાર છે પિગળાના પ્રેમ પાછળ ઘેલો બનેલો ભર્તૃહરી આજે તે જ પિગળા તરફથી પીડા પામી રહ્યો છે વાત પણ યથાર્થ છે કે જે માનવીએ પોતાનુ ચારિત્ર્ય ખોયુ તે બધુ જ ખોઈ ચૂક્યો છે તેથી જ ભર્તૃહરીના મનમા ઘૃણા પેદા થઈ, વૈરાગ્ય જન્મ્યો અને એમણે વનનો રાહ લીધો રાજકીય-વિભૂષાને સ્થાને એમના શરીર ઉપર ભગવા રગની કફની ફરકી રહી હતી

એક વખત એક વૃક્ષની નીચે પાદડાની શૈય્યા અને પથ્થરનો તકિયો બનાવી તેઓ સૂતા હતા એટલામા ત્યા થઈને થોડીક બહેનો પાણી ભરવા નીકળી એક બહેનની નજરે ભગવા રગની કફની પહેરેલા રાજા ભર્તૃહરી ઉપર પડી તો એણે પોતાની સાહેલીઓને કહ્યુ "સામે સૂતેલા યોગીને તમે જાણો છો?" સાહેલીઓએ ના પાડી ત્યારે પેલી બહેને પરિચય આપતા કહ્યુ "આ ઉજ્જૈનના નરેશ ભર્તૃહરી છે પિગળાના પાપથી એમને સસારથી વૈરાગ્ય થયો છે પણ કેવો વૈરાગ્ય છે આ? મખમલની ગાદીઓ પર સુનાર આ રાજા આજે પાદડાની શૈય્યા પર આળોટે છે, રેશમી તકિયા જેના માથા હેઠળ રહેતા હતા ત્યા આજે પથ્થરનુ ઓઠીકણુ છે"

બીજી બહેન બોલી "વાહ!, હવે રહેવા દે તુ વધુ સ્તુતિ ના ગા રાજ્ય તો ઉપરથી છોડયુ છે પણ દિલમા તો રાજવૈભવ જેમ ને તેમ ભર્યો પડયો છે રાજ્ય છોડયુ પણ ગાદીનો મોહ કયા છૂટયો છે? મખમલની ગાદીના સ્થાને પાદડાની ગાદી બનાવી છે તકિયાના સ્થાને રેશમી નહી તો પથ્થરનો તકિયો લગાવી મૂકયો છે"

વાતો કરતી એ બહેનો આગળ વધી ગઈ એમના શબ્દો યોગીના કાન સાથે અથડાયા એમણે વિચાર્યું "અરે, હા, હુ પણ કેવો છુ? પૂરુ રાજ્ય છોડયુ અને હવે આ પાદડાની ગાદીની પણ શી જરૂર છે? અને આ પથ્થરનુ ઓઠીકણુ પણ શા માટે? બહેનો ઠીક જ કહી રહી હતી, ભૂમિ મારુ બિછાનુ છે અને નીલ ગગન મારી ચાદર ઓઢણુ" યોગી તો ઊઠયા -

અને પાંદડાં એક બાજુ ફેંકી દીધાં. પથ્થર દૂર ફેંકાયો અને ભૂમિ ઉપર જ દાબડું ઓઢીને કરી સૂઈ ગયા.

પેલી બહેનો પાણી ભરીને પાછી તે જ રસ્તેથી પસાર થઈ. પહેલી બહેને જોયું તો કહેવા લાગી: કેવો મનસ્વી યોગી છે! અમારી એક વાત સાંભળી તો પાંદડે-પાંદડું ફેંકી દીધું અને જુઓ હવે જમીન ઉપર જ સૂવા લાગી ગયો છે. આજ તો સાધના છે ને! આ જ્ઞાનીએ એક જ વખત વાત સાંભળી અને એને પોતાના જીવનમાં પરિવર્તન આણી દીધું. ત્યારે તમે મારી કેટલી વાતો સાંભળી છે! આજે ત્રણ-ત્રણ મહિના વીત્યા કેટ-કેટલી વાતો તમારી સામે મૂકી ગયો-કહી ગયો ને વીતરાગ વાણીનું અમૃત તમારી સામે રેડ્યું પણ તમારા જીવને કેટલો વળાંક લીધો વારુ! (સભામાં સ્મિત હાસ્ય)

આ તો પહેલી બહેનની વાત સાંભળી તો બીજી સહેલાણી બોલી: રહેવા દે, બેન, શું યોગની વાતને તું આગળ રહી છે. યોગી બન્યા પણ હજુ દુનિયાના શબ્દો સહન કરવાની કળા તો શીખી જ નથી. આપણે થોડુંક કહ્યું અને ક્રોધે ભરાઈ પાંદડે-પાંદડું એક તરફ ફેંકી દીધું. પથ્થર બીજી બાજુ ફેંકી દીધો. આને તે યોગી કહેવાય!"

જેની દૃષ્ટિ ફક્ત દોષો તરફ જ હશે, એને સર્વત્ર દોષો જ જોવા મળશે. પરંતુ યાદ રાખજો, ભાઈઓ, દોષો તરફ જ જો દૃષ્ટિ રહેશે તો જીવનમાં દોષ જ આવશે અને સદ્ગુણો તરફ તમારી દૃષ્ટિ રહેશે તો તમે પણ સદ્ગુણી બની શકશો.

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુંબઈ

૩૪. ગુણ દૃષ્ટિ

ગુણ દૃષ્ટિ આપણને ગુણાનુરાગી બનાવે છે આપણી દૃષ્ટિ જો સદ્‌ગુણ ભણી હોય તો પછી એવુ કોઈ કારણ નથી કે આપણે સદ્‌ગુણી ન બની શકીએ ફક્ત આપણી દૃષ્ટિમા સદ્‌ગુણોને ગ્રહણ કરવાની કળા આવી જવી જોઈએ ચિત્રકાર જુદી–જુદી આકૃતિઓ જોતો હોય છે પણ એ બધામાથી થોડી થોડી સુદરતા લઈને પોતાના રગ અને કલમ વડે એ સુદર ચિત્ર ચીતરે છે જો કે એની દૃષ્ટિ તો સારા અને નરસા બન્ને જાતના ચિત્રો પર જાય છે પણ એ તો એ સૌમાથી સારુ જ ગ્રહણ કરે છે એમાથી જો એ કદરૂપ જ ગ્રહણ કરશે અને પોતાના ચિત્રમા તેવુ જ કદરૂપ લાવશે તો એનું ચિત્ર કદરૂપુ જ બની જશે પછી તો એની કળાની તો કશી કિમત જ અકાશે નહિ તેવી જ રીતે દિવસ દરમ્યાન આપણી નજરે સામે અનેક આકૃત્તિઓ પસાર થતી હોય છે એ પૈકી કેટલીક સારી અને કેટલીક નરસી પ્રકૃતિ ધરાવતી હોય છે. કેટલીક આપણા પરિચયમા પણ આવે છે. આવે વખતે જો આપણે કળાકાર હોઈએ, તેવી દૃષ્ટિ આપણામા હોય અને એમાથી આપણે અશ–અશ રૂપે પણ સારુ જ ગ્રહણ કરતા થઈશુ તો આપણા જીવનનુ સુદર ચિત્ર તૈયાર થઈ જશે

નિહાર ધૂળશોધક હોય છે એ માટીમાથી પણ સોનુ ખોળે છે. એ સોનાની દૃષ્ટિ સામે રાખીને ચાલે છે તેથી એ ધૂળના ઢગલામાથી પણ સોનુ મેળવે છે આપણી પાસે પણ એવી દૃષ્ટિ આવી જાય તો માટીમાથી સોનું શોધવા જઈએ તો આપણને સોનુ જરૂર મળશે પણ આજે તો સોનામા પણ માટી ભળેલી દેખાય છે જે દૃષ્ટિને લઈને ચાલશો તે જ વસ્તુ તમને મળશે સદ્‌ગુણ તરફ દૃષ્ટિ રહેશે તો તમે વિશ્વની પ્રત્યેક વસ્તુમાથી એ

મેળવી શકશો અને દુર્ગુણ જોવાની જ દૃષ્ટિ હશે તો સર્વત્ર સિવાય પ્રત્યેક વસ્તુમાં તમને દુર્ગુણ દેખાશે.

વ્યવહારમાં તમે સારું જોવાના આદત છો. તમારી દુકાને કોઈ ગ્રાહક આવશે. તમે એને એની માગેલી વસ્તુના ગુણ બતાવશો પણ દુર્ગુણ નહીં. કોઈ અનાજનો વેપારી હોય અને ગ્રાહક જુવાર માટે એને પૂછશે તો એ બતાવતાં કહેશે અરે જુઓ તો ખરા આ જુવાર નથી પણ મોતી છે મોતી. મોતી હોય તો પછી એને કોઈ ઝવેરી પાસે લઈ જાઓ અને-પાંચ પાંચ હજારમાં વેચી નાખો. મતલબ એ છે કે દુકાન ઉપર આવેલા ગ્રાહકને એની માંગેલી વસ્તુના ફક્ત ગુણ જ બતાવશો. કોઈ દુકાન ઉપર તમે જાતે જશો તો ત્યાં પણ તેવાં જ ગુણ સાંભળવા મળશે. મીઠાઈ લેવા તમે કંદોઈને ત્યાં ગયા ત્યાં તમે એ કંદોઈનાં કપડાં જોશો કે કેવાં ગંદાં કપડાં છે! એને ત્યાંથી મીઠાઈ ખરીદવી ન જોઈએ અથવા તમે એની મીઠાઈ જોશો! તમારી નજર તો મીઠાઈ ઉપર જ જશે, કંદોઈનાં વસ્ત્રો પર નહીં હા તો તમે પણ બીજાના પરિચયમાં આવો ત્યારે ત્યાં સદ્‌ગુણો રૂપી મીઠાઈ તરફ જ દૃષ્ટિ રહેવી જોઈએ. વસ્ત્રોની પંચાતમાં રહેશો તો મીઠાઈ જતી કરવી પડશે.

તમે તો મુંબઈના નાગરિક છો પ્રતિદિન સેંકડો વ્યક્તિઓના પરિચયમાં તમે આવતા હો છો એ પૈકી કેટલીક વ્યક્તિઓ સચ્ચારિત્ર્ય હોય છે તો કેટલીક ચારિત્ર્યહીન, તમારા મગજમાં જો ચારિત્ર્યહીન વ્યક્તિઓ જ ભરાઈ જશે તો એમની ચારિત્ર્યહીનતાની વાતો જ તમારા કાનોમાં ગૂંજતી રહેશે અને મન પણ જો વારવાર એ વાતોમાં જ ગૂંથાયેલું રહેશે તો યાદ રાખજો કે એક દિવસ ચારિત્ર્યહીનતાની બુરાઈઓ તમારામાં પણ પેસી જશે. પણ તમે તે ચારિત્ર્યશીલ વ્યક્તિઓને જ તમારા મગજમાં કેન્દ્રિત કરશો તો એ સુનિશ્ચિત છે કે એમના સુવાસિત જીવનની મહેક (સુગંધ) તમને પણ સાંપડશે. તમે જેટલું વિચારશો તમારી સ્મૃતિમાં બિરાજેલા મહાપુરુષ તેટલો જ વધુ વિચારોની ખૂશબુ તમને દેતો રહેશે.

ગુલાબનાં ફૂલો કાંટાળી ડાળી ઉપર સ્મિત હાસ્ય વેરી રહ્યાં હતાં. તોફાની પવન કાંટા ઉપર ખીલેલાં ફૂલોના સ્મિત-હાસ્યને જોઈ ન શક્યો. વાયુનો એક વેગીલો ઝપાટો આવ્યો કે ફૂલો ડાળ પરથી જમીન ઉપર પડી ગયાં. ગુલાબ માટી તળે દબાઈ ગયાં અને પોતાના માટી ઉપર જ હસી રહ્યાં હતાં રસ્તા પર પડેલાં ફૂલો રાહદારીઓના પગ તળે કચરાઈને પણ એમને મહેકાવી રહ્યાં. રાત વીતી ગઈ. પ્રભાત વેળાએ નગરનો બાદશાહ રસ્તા નીકળ્યો ત્યારે

એ માટીથી હાથ ધોઈ રહ્યો હતો ત્યારે એમા એને ગુલાબની સુગંધ આવી. એણે વિચાર્યું આ માટીમા ગુલાબની સોડમ ક્યાથી? લાગલુ જ ગુલાબનુ ફૂલ બોલ્યુ –રાત આખીય અમે માટીના ખોળે સૂતા હતા માટીને અમે અમારી સુવાસ આપી પણ માટીની સુવાસ અમે લીધી નથી

હા, તો માટી તળે દબાએલુ ગુલાબ કહી રહ્યુ છે તમે જનતાના સપર્કમા આવો તો તમારા જીવનની સુવાસ જન–સમૂહમા પ્રવેશવી જોઈએ પણ એના જીવનની દુર્ગંધ તમારામા પ્રવેશવી જોઈએ નહી. તમે ખરાબમા ખરાબ વાતાવરણમા પણ તમારી ખૂશબૂ આપવી છોડશો નહિ ત્યારે જ જીવનના ખરા કળાકાર બની શકો છો જુઓ તો, પેલી નાનકડી કીડીમા એટલી અક્કલ છે કે એ ધૂળના ઢગલામા પડેલા સાકરના દાણાને શોધી લે છે, તેમ તમેય ધૂળના નહી પણ સાકરના દાણાના ગ્રાહક બનજો અને ધૂળમાથી સાકરનો દાણો શોધવાનુ શીખી લેજો

લોહચુબકની આસપાસ હજારો ચીજો પડેલી છે તેમા ધનના કણ હોય કે પથ્થરના ટુકડા હોય કે માટીના કાકરા હોય પણ એમાથી એકેયને પોતા તરફ આકર્ષિત નહિ કરે પરતુ એ ઢગલામા લોઢાની એક નાની પાતળી એવી સોય પણ હશે તો એને પોતા તરફ આકર્ષિત કરી લેશે તેવી જ રીતે સામા માણસમા ક્રોધના કીટાણુ હોય, અહકાર ભર્યો હોય અથવા અવિચારના અણુ હોય પણ એમાથી એકેય આપણે ગ્રહણ ન કરવુ જોઈએ પણ દુર્વિચારોના ઢગલાની વચ્ચે એક પણ સદ્‌વિચાર હોય તો એને જ આપણે ગ્રહણ કરવાનુ શીખતા થઈએ, પણ એ માટે તો આપણે ચુબક બનવુ પડશે

આવુ ચુબકીય આકર્ષણ રાષ્ટ્રપિતા ગાધીજી ધરાવતા હતા આ ચુબકીય શક્તિ વડે જ તો એમણે ભારતના છત્રીસ કરોડ હૃદયોને એકી સાથે પોતાના તરફ ખેચી લીધા હતા એક વાર ગાધીજી લડન જઈ રહ્યા હતા. છત્રીસ કરોડ ભારતવાસીઓના ભાગ્યનો ફેસલો કરવા એક સ્ટીમરમા યાત્રા કરી રહ્યા હતા રસ્તામા એક અગ્રેજ સાથે મહાત્મા ગાધીજીનો પરિચય થઇ ગયો પણ પેલો અગ્રેજ બાપુના હૃદયને પિછાની શક્યો નહી એની કને એવી આખો જ–દૃષ્ટિ જ નહોતી એણે તો એમને અગ્રેજોના શત્રુરૂપે જ જોયા, પરતુ બાપુની વૃદ્ધ કાયાની ભીતર છુપાયેલા હૃદય અને એમા પ્રાણીમાત્ર માટે વહેતી કરુણા અને પ્રેમના અસ્ખલિત પ્રવાહને એ જોઈ શક્યો નહી.

તેથી જ એ જ્યારે ગાંધીજી મળે ત્યારે ભલું-બૂરું જેવું કહ્યા કરતો. બાપુ સાંભળતા અને હસી દેતા. એક દિવસ એણે લાંબી કવિતા લખી જે પંદર પાનાંથી ભરેલી હતી. એ કવિતાની એક-એક લીટીમાં બાપુ પ્રત્યે ઘૃણા અને દ્વેષ વહેતો દેખાતો હતો. એ કવિતા આખરે બાપુના હાથમાં આવી. બાપુએ બે લીટી વાંચી અને બધું સમજી ગયા. એમણે તો કાગળમાં લાગેલી પીન (ટાંચણી) સારરૂપે કાઢી લીધી અને પીનદાનીમાં ખોસી દીધી અને પત્રને કચરાની ટોપલીને હવાલે કર્યો. પેલા ભાઈએ કહ્યું, "જરા આગળ વાંચો." હસતાં હસતાં બાપુ બોલ્યા, "સાર તો મેં લઈ લીધો છે."

વિરોધીઓની વચ્ચે પણ બાપુ સાર કાઢી શકતા હતા. આ જ દૃષ્ટિએ તો એમને લોકપ્રિય બનાવી દીધા હતા. હા, તો આપણામાં પણ આ કળા આવવી જોઈએ. બુરાઈઓમાંથી પણ સાર જ ગ્રહણ કરતાં શીખીએ.

ગુણ દોષ દૃષ્ટિ

આવી દૃષ્ટિ વ્યક્તિમાં ફક્ત દોષ જ નહીં, પણ ગુણ પણ જુએ છે. ગુણ અને દોષોની સાથે-સાથે જોવાની કળાનું નામ ગુણ દૃષ્ટિ છે. કેટલીક વ્યક્તિઓમાં એવી આદત હોય છે કે પહેલાં તો તેઓ બહુ પ્રશંસા (સ્તુતિ) કરી લે છે, અને તે પણ એટલી હદ સુધી કે એની કોઈ મર્યાદા જ રહેતી નથી. પણ સ્તુતિ બાદ એક એવો દુર્ગુણ બતાવશે કે સ્તુતિનો મહેલ જમીનદોસ્ત થઈ જશે.

જ્યારે આપણે કોઈની પ્રશંસાનાં ફૂલ બાંધવા બેસે છે ત્યારે એ કેટલીક વખતે મર્યાદા ઓળંગી જતો હોય છે: "અજી સાહેબ, એનું શું રૂપ કહું! છે! પ્રકૃતિએ એને ઘડીને તો હાથ ધોઈ નાખ્યા છે. આંખો તો જાણે હરણની જ જોઈ લ્યો. વળી ગુલાબી અને મોહક હસમુખો, દાડમના બી જેવા તો દાંત છે, પણ પગે જરા લંગડાય છે."

પાડોશીને દેખો! પહેલાં તો એને ખૂબ માથે ચડાવ્યો પણ પાછળથી એક એવી વાત કહી દીધી કે માથે ચડાવ્યા ઉપર પાણી જ ફરી ગયું. કોઈની સ્વચ્છતા અને પ્રશંસા કરશે તો કહેશે, "એવો તો સ્વચ્છ રહે છે કે એનાં કપડાં તો નજરે બગલાની પાંખો જ જોઈ લ્યો. એક પણ માખી એના ઉપર બેસે નહીં. ધૂળ-માટીની એક રજ દેખાતી નથી. મેલ કે ડાઘનું તો નામ નિશાન પણ નહીં. રોજ બે વખત ન્હાય છે અને બન્ને વખત કપડાં બદલે છે. બહારથી આટલો સ્વચ્છ રહેવા છતાંય ઘરમાં એ ગંદું-ગંદું

દિવસના વાસણેય સાફ કરતો—કે કરાવતો નથી ઘરમા મુશ્કેલીથી અઠવાડિયામા એક વખત ઝાડુ કાઢતો હશે " લ્યો, જોઈ લ્યો, પ્રશસા કરનાર એને લઈ આવ્યો ને વગનળ ઉપર પહેલા સારા શબ્દોમા સ્વચ્છતાની વાત ગણાવી અને માથે ધક્કો તે સારીયે પ્રશસા ધૂળમા ભળી ગઈ

મને જાતઅનુભવ છે એક ભાઈ આવ્યા અને કોઈ એક શેઠ અગે વાતચીત દરમ્યાન બોલ્યા "શુ શેઠ છે, લક્ષ્મી તો એમના ઉપર પૂર્ણરૂપે પ્રસન્ન થયા છે પેઢીએથી એણે અઢી જ વામ કર્યો છે ચાર ચાર તો મોટરો છે કલકત્તા, દિલ્હી, મુબઈ જેવા શહેરોના મોટા દુકાનો ચાલે છે, પાચ પુત્રરત્નો છે અને એ બધાય કમાણીની કળામા નિપુણ છે ઘરમા પ્રેમ પણ સારો છે ભર્યું ઘર છે અને ઘરમા કદી જ ખટપટ નથી બધા ભાઈઓ એક બીજા માટે મરી છૂટે છે પૈસો ઘણો પણ ઉદારતાનો અભાવ છે સમાજના કામ માટે કઈક લેવા જઈશુ તો દશ તો ચક્કર—ધક્કા ખવડાવશે અને અંતે સાફ ના સુણાવી દેશે પોતાના વિલાસો પાછળ તો હજારો ફેકી દેશે પણ ધાર્મિક કાર્ય માટે તો સો રૂપિયા પણ કાઢશે નહી "

સપત્તિ અને સપની પ્રશસા ગાઈને શેઠ પ્રત્યે કેટલી પ્રીતિ જગવી હતી અને વ્યક્તિત્વની છાપ પાડી હતી, પણ પાછળના વાક્યે એના ઉપર પાણી ફેરવી નાખ્યુ જ્યારે કોઈ વિદ્વાનની સ્તુતિ કહેશે "અહા, કેટલા વિદ્વાન છે એ ! મોટા-મોટા પ્રોફેસરો પણ એમની સામે કોઈ ચીજ નથી; સસ્કૃત તો એકધારુ બોલી શકે છે પ્રાકૃત ઉપર સારો કાબૂ છે વ્યાકરણ, સાહિત્ય, કાવ્યનો એકય ખૂણો બાકી રહ્યો નથી કે જ્યા એમણે સ્પર્શ ન કર્યો હોય દર્શન અને ફિલસૂફીમા ખૂબ ઊડા ઊતર્યા છે એમની પ્રતિભાને જોઈ દગ થઈ જવુ પડે છે જાણે કે સાક્ષાત્ સરસ્વતીના પુત્ર જ ન હોય" પણ છેલ્લે કહેશે "વિદ્વાન તો પૂરા છે પણ વ્યવહારકુશળતાનો અભાવ છે ત્રણ પૈસાનુ કાર્ડ લખશે તો એ પૈસા પણ હિસાબમા લખશે " વિદ્વાનની પ્રશસા કરી જે પ્રભાવ પાડ્યો હતો પણ છેલ્લા વાક્યે એ પ્રભાવને સમાપ્ત કરી દીધો આ છે ગુણ દોષ—દૃષ્ટિ, જેમા આદમી પહેલા ગુણો ગાય છે પણ આખરે એક એવો દોષ બતાવી દે છે કે જેથી સારાયે ગુણનો પ્રભાવ સમાપ્ત કરી નાખે છે

આવી વ્યક્તિ જ્યારે કોઈ નેતાની વાત કરશે તો કહેશે "અહા, શુ એમનો પ્રભાવ છે ? જ્યા ઊભા થાય છે, વગર બોલાવ્યે પચાસ-સો આદમીઓ આવી ઊભા થઈ જાય છે, સારાયે સમાજ ઉપર એમનો પ્રભાવ

છે. એક ઈશારાએ હજારો આદમીઓ જાન દેવા તૈયાર થઈ જાય છે. ફાળો એકઠો કરવો હોય તો એમને સાથે લઈ જાઓ. જ્યાં કોઈની આશા નહીં હોય ત્યાં થેલીઓ ભરી-ભરીને લઈ આવશે. એકવાર પૂરગ્રસ્તો માટે સભા યોજવામાં આવી. પૂરા દસ વક્તા હતા. બધાએ એક-એકથી વધીને ભાષણો કર્યાં પણ કોઈના ખિસ્સામાંથી એક પૈસો નીકળ્યો નહીં. આખરે આ મહાશય ઊભા થયા કે ફક્ત પાંચ જ મિનિટમાં હજારો રૂપિયા ખણખણતા બહાર નીકળી આવ્યા. સ્ત્રીઓએ તો પોતાના દાગીના ઉતારી-ઉતારીને ફેંકી દીધા. સમાજ ઉપર તો એમનો આવો સુંદર પ્રભાવ છે પણ ઘરમાં મિંદડી બની જાય છે. શ્રીમતીજી તો માથાનાં મળ્યાં. આ એક કહેશે તો પેલી ચાર ચરમપરમ સંભળાવશે. બસ ધોવાઈ ગયોને બધો પ્રભાવ! નેતાગીરીનો રુઆબ જમાવ્યો અને એમની ધૂળ પણ કાઢી નાખી.

આવા ગુણ-દોષ દૃષ્ટિ ધરાવતા કોઈ આદમીને તમે કોઈ તપસ્વી સંત વિશે પૂછશો તો કહેશે: કેવા એ તપસ્વી છે! અમારાથી તો એક ઉપવાસ પણ થતો નથી પણ એ તો ભાઈ વીસ ત્રીસ ખેંચી કાઢે છે. પાછી એમાં કોઈ જાતની ઉણપ નહીં. ત્રીસમા ઉપવાસને દિવસે એમને જોશો તો એમના ચહેરા ઉપર બસ પ્રસન્નતા જ દેખાશે. જાણે કે એમને એની ખબર જ નથી હોય કે એમને આજે ત્રીસમો ઉપવાસ છે. આવા તપસ્વી શોધ્યા નહીં જડે. આ તો થયો એનો ઊજળો પક્ષ, હવે જોઈ લો એનો બીજો પાસો.

આટલું તપ તો કરે છે પણ મન ઉપર પૂરો કાબૂ નથી. શરીર તપમાં રહે છે પણ મન તો ખાવામાં રહે છે. તપની સાથે તેજો લેશ્યા પણ ઓછી નથી. નાની એવી ભૂલ થઈ કે બસ એ તો અંગારા જ વિખેરશે. આત્મા શું આવા તપથી પવિત્ર થતો હશે! તપ શું છે એ ફક્ત ભૂખ્યો મરવાનું છે!

આ તો ગુણ-દોષ દૃષ્ટિ જેઓ ધરાવતા હોય છે તેવા આદમીએ પણ જોખમી હોય છે. એના થકી થતી પ્રશંસાથી પણ સાવધાન રહેવું પડે છે. પહેલાં તો પ્રશંસાના પુષ્પો પાથરશે અને પાછળથી એક (પ્રકાર એવો કરશે કે એ પુષ્પો ક્યાંય ઊડી જશે અને આવેલો-ગમેલો પ્રભાવ એક જ મિનિટમાં માટીમાં ભળી જશે.

આત્મ-દૃષ્ટિ

આત્મ દૃષ્ટિનું બીજું નામ સ્વદોષ-દર્શન. આ દૃષ્ટિ દ્વારા સાધક

પોતાને જુએ છે બહારનું જોતાં-જોતા તો સારુ ય જીવન વીતી ગયુ. પણ જરા અંદરની તરફ પણ જોઈ લ્યો બીજાના ગુણ-દોષ તો ખોળ્યા પણ કદી પોતા ભણી જોયુ કે મારામા કયા ગુણદોષ છે? બીજાના ચોપડાઓ તો તપાસ્યા પણ પોતાનો ચોપડો ખોલીને કદી જોયુ ? કુશળ વેપારી પ્રતિદિન પોતાનો ચોપડો તપાસી જાય છે, બીજાના ચોપડા જોનાર-તપાસનાર વેપારી આજ સુધીના ઈતિહાસમા કદી સફળ થયો હોય એવુ દેખાયુ નથી હા, તો બીજાના દોષો તરફ નહી પણ પોતાના દોષો ભણી પણ આખોને વાળી જુઓ તો ખરા બીજાના દોષો જોવા પાછળ તો મનુષ્યની આખો ગીધ જેવી તેજ બની જાય છે, પરંતુ પોતા ભણી જોવા માટે તો એની પાસે માખીની આખ પણ નથી

દર્પણમા જ્યારે આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે આપણુ એ લક્ષ્ય હોય છે કે એમા પોતાનુ પ્રતિબિંબ જોઈ મો પર લાગેલા કાળા ડાઘને ભૂસી નાખીએ-લૂછી નાખીએ તેવી જ રીતે આપણી દૃષ્ટિ અંતર્મુખ બનવી જોઈએ આપણે આપણી ભૂલો તરફ દૃષ્ટિ દોડવતા થઈએ જ્યારે પણ કોઈની ટીકાના શબ્દો આપણા કાન સાથે અથડાય અને આપણુ મન પણ એ ટીકામા ભળે ત્યારે તે જ ક્ષણે તમારા મનના વેગને થભાવી દો, એને પોતા ભણી વાળી લ્યો પછી મનને કહો કે બીજાનુ નહી, પોતાના દોષોનુ ગીતા ગાઓ, પોતાની ભૂલોને જ જુઓ, એનુ પરિમાર્જન કરો જ્યારે આવી અંતમ-દૃષ્ટિ તમને મળી જશે ત્યારે તમારુ મન જાતે જ ઢહી ઊઠશે.

રે ચેતન પોતે તૂ પાપી, પરના છિદ્ર ચિતરે રે તૂ
નિર્મળ હેય કરમ કર દમ, શુ નિજ ગુણ અંબુ નિતાર રે તૂં
જેમ તેમ કરવા શોભા આપણી, આ જગ માહે દિખાવે તૂં
પ્રગટ કહાવે ધર્મનો ધોરી અંતર ભર્યો વિકાર રે તૂ ॥

ભારતનો એક સંત કેટલુ માર્મિક ઉપરની લીટીઓમા કહી ગયો છે! એક એક શબ્દમા આત્માની આલોચના બોલી રહી છે હુ કોઈનીય નિંદા શા સારુ કરવા જાઉ? મારો આત્મા પોતે જ દોષોના ભારથી દબાઈ ગ્યા છે. કવિનુ મન પશ્ચાત્તાપના અશ્રુબિંદુઓથી ભીંજાઈ રહ્યુ છે "અરે, ચેતન, તુ પોતે જ પાપી છે, પછી શા માટે બીજાના દોષો જોવા દોડી જાય છે? જો તુ શુદ્ધ બનીને સાધના કરે છે તો પોતાના ગુણોના પાણીને સાફ કરી શકે છે અને જેમ તેમ કરીને પણ તુ પોતાની સરસતાનુ પ્રદર્શન કરવા

ચાહે છે બહારની આંખોમાં તું સંત બની રહ્યો છે પરંતુ અંદર તો વિકાર અને વાસનાઓ ભરી પડી છે

આ છે સાધકની આત્મ–આલોચનાભરી આત્મદૃષ્ટિ જેના વડે સાધક બીજાની નહીં પણ પોતાની જ આલોચના કરવાનું શીખતો હોય તો આલોચના કરો. જૈન દર્શન એ માટે ના પાડતું નથી પણ આલોચના કોની હોય પોતાની કે બીજાની? એ જ સવાલ સામે આવે છે પર–આલોચનાથી તો તમે જીવનના દુઃખોમાં વધારો કરશો અને સ્વઆલોચનાથી જીવનનું પરિમાર્જન કરી શકશો જૈન દર્શન તો સ્વઆલોચનામાં વિશ્વાસ ધરાવે છે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે –

प्रश्न—आलोयणाए णं भन्ते! जीवे किं जणयइ?

जवाब—आलोयणाए णं माया नियाण मिच्छा दंसणसल्लाणं-मोक्ख-मग्ग-विग्घाणं अणंत संसार वद्धणाणं उद्धरणं करेइ। उज्जुभावं च जणयइ। उज्जुभाव पडिवन्ने य णं जीवे अमाई इत्थीवेयनपुंसगवेयं च न बंधइ। पुव्वबद्धं च णं निज्जरेइ।

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૫

આલોચના જીવનનું કલ્પવૃક્ષ છે શિષ્ય આલોચના અંગે પ્રશ્ન કરે છે "પ્રભો! આલોચના દ્વારા આ આત્મા ક્યા લોકોત્તર ગુણને મેળવે છે?" શિષ્યના મનની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરતાં વીતરાગ દેવ ફરમાવે છે "આલોચના આત્મામાં રહેલા માયા નિદાન અને મિથ્યા દર્શન શલ્ય દૂર કરી દે છે આ મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્નરૂપ છે માયા નિદાન અને મિથ્યા દર્શન શલ્યથી રહિત શુદ્ધ બનીને આત્મા અનંત સંસારનાં બંધનોમાંથી વિમુક્ત થઈ જાય છે"

આ તો સ્વ–આલોચના એ મોક્ષનું પ્રતિબિંબ છે ત્યારે પર–આલોચના નરકના બારણાં ખોલે છે આલોચના એવી થવી જોઈએ કે આપણે આપણા જીવનની કાળાશને પ્રગટ કરી દઈ શકીએ. એક કવિની નીચેની લીટીઓમાં આલોચનાનું આ જ રૂપ દેખાય છે –

मैं मतिहीन दीन दुर्व्यसनी पापी कुटिल लबारो।
तेरी गति मति एको नाथ, तुम अपनो हि बिरद बिचारो॥
शरण मे लीनो तुम पतवारो॥

આચાર્યશ્રી માધવમુનિજી મ ફરમાવે છે આચાર્યશ્રીએ પ્રત્યેક શબ્દમાં પ્રભુ સમક્ષ પોતાનુ હૃદય ખોલીને રજૂ કરી દીધુ છે હુ મતિહીન છુ, વિશિષ્ટ પ્રજ્ઞાનો મારામા અભાવ છે દૈન્ય-ભાવ મારામા ભર્યો પડયો છે અને સાધકનો તો ફક્ત વેશ જ મારી પાસે છે, સાધનના નામે ફક્ત વેષ-પૂજાને મે પ્રોત્સાહન આપ્યુ છે મારામાં આધ્યાત્મિક પ્રકાશનો અભાવ છે હૃદય ગુફામા પાપનો અધકાર છવાઈ રહ્યો છે

તો આલોચના કરવામા સ્વદોષના દર્શનની કામના હોવી જોઈએ પાપની આલોચના થવી જોઈએ અને પુણ્યને છુપાવવુ જોઈએ પણ આજે તો ઉલટી ગગા વહે છે દાનના શિલાલેખો લખાય છે અને પાપને એ શિલા તળે છુપાવાય છે

અષાઢી ગગનમા જ્યારે મેઘભર્યા કાળા વાદળો ઉમટી આવે છે, ત્યારે એમની જોશીલી ગર્જના સાભળી મોર કળા કરવા નાચવા લાગે છે જ્યારે દુનિયાની આખો એની રગ-બેરગી ચિતરાયેલી પાખોને નીરખે છે ત્યારે મોરની આખો ક્યા હોય છે? એની આખો હોય છે પોતાના પગ તરફ જ એ પોતાની પાખોના રગભર્યા સૌન્દર્ય પર ગૌરવ કરતો નથી, પરતુ પોતાના પગની કુરૂપતા ઉપર એનુ મન રડી પડે છે તેમ દુનિયાની આખો તમારી તરફ હોય, હજારો મોએ તમારી પ્રશસા-સ્તુતિ ગવાઈ રહી હોય ત્યારે તમારી દષ્ટિ પોતાની બુરાઈઓ તરફ જ રહેવી જોઈએ પોતાના દોષો તરફ જ દષ્ટિ રહેવી જોઈએ

એક વિચારકે કહ્યુ છે કે મનુષ્યે દોષજ્ઞ બનવુ જોઈએ દોષજ્ઞ એટલે પોતાના દોષોને જાણી લેવા તે બીજાની પીઠ જોવી તો સરળ છે પણ પોતાની પીઠ જોવી બહુ મુશ્કેલ કામ છે તેવી જ રીતે આપણે બીજાના દોષો તો ઘણી ઝડપથી જોઈ લઈએ છીએ પણ પોતાની આખે પોતાના દોષ જોઈ શકતા નથી સ્વદોષ દર્શનથી આપણને મોટામા મોટો લાભ છે કે આપણે આપણી નબળાઈનુ માપ કાઢી શકીએ છીએ એના સારુ જરૂર છે આપણે આપણી દૃષ્ટિને અતર્મુખી બનાવતા થઈએ, પોતાને જ નિરખીએ અતર્દષ્ટિ મેળવીએ આતર-સૌદર્યને જ જોતા શીખીએ

એક વખતની વાત છે શ્રાવણની રૂમઝુમ વર્ષાએ પ્રકૃતિને નવુ જ સૌન્દર્ય સમર્પિત કર્યું હતુ ચારેય બાજુ લીલુછમ દેખાતુ હતુ પૃથ્વી અને પર્વતોએ લીલી ચાદર ઓઢી હતી પર્વત-માળાઓમાથી ઝરણા-નદી

કલ-કલ નિનાદ કરતાં ઝરણાં વહી રહ્યાં હતાં. એવી પ્રકૃતિના ખોળે એક નાનકડી ઝૂંપડીમાં અધ્યાત્મ-યોગી આનંદઘનજી સાધનામાં લીન થઈને બેઠા હતા. એમનો એક શિષ્ય બહાર ઊભો હતો. પ્રકૃતિનું મનોહર સૌન્દર્ય જોઈ મુગ્ધ બની ગયો. આનંદમાં ને આનંદમાં એ બોલી ઊઠ્યો : ગુરુદેવ, બહાર પધારો. જુઓ તો ખરા કે પ્રકૃતિનું કેવું મોહક સૌન્દર્ય છે આજે! સાધના રત આનંદઘનજીના કાને આ શબ્દો અથડાયા. એમણે કહ્યું : વત્સ, અંદર આવો અને અહીંનું સૌંદર્ય જુઓ. બહારનું સૌન્દર્ય તો અનેક વાર જોઈ ચૂક્યા છીએ પણ હવે જરા અંદર ડૂબકી મારો ત્યાંનું સૌન્દર્ય જુઓ.

આ તો તમે પણ તેવી જ રીતે અંદરનું સૌન્દર્ય જોતાં શીખો. તમે તમારી જાતને તપાસો અને પરખ કરો પછી આલોચનાના આ બાણ શબ્દો તમારા ઉપર કોઈ અસર કરી શકશે નહીં. તમે જો દુનિયાના સંકેતો પ્રમાણે જ ચાલો છો અને તમારી પોતાની કોઈ જ દૃષ્ટિ નથી તો તમે તમારી શક્તિ ખોઈ બેસશો. આલોચકોના સંકેતો પ્રમાણે જ જો તમે ચાલતા રહેશો તો તમારી સ્થિતિ પેલા ઘડિયાળના પેંડુલમ જેવી ઉપર નીચે થતી રહેશે. એટલે કે તમે તમારી મનની સ્થિરતાને ખોઈ બેસશો. અમેરિકાના ભૂતપૂર્વ પ્રેસિડેન્ટ સ્વ. લિંકને પોતાના વિરોધીઓને જવાબ વાળતાં કહ્યું હતું કે જો હું મારા અંગે લખાયેલી આલોચના અને આરોપોને વાંચતો જ રહું તો આ કાર્યાલયમાં મારા માટે બીજું કોઈ કામ જ નહીં રહે સિવાય કે હું એ બધાયના જવાબ વાળતો રહું.

તો તમે અગર આત્મશાંતિ કાયમ રાખવા માગતા હો તો વિરોધીઓની આલોચનાથી ગભરાશો નહીં, મુંઝાશો નહીં. તમે આત્મસ્થ બનો અને પોતા તરફ જ પોતાની દૃષ્ટિને વાળતાં શીખો તો આત્મ-શાન્તિનો લહેરાતો સાગર તમારી નજીક જ હશે.

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુંબઈ

૩૫. ઇચ્છાઓ પર બ્રેક મૂકો

માણસના મનમા હજારો ઇચ્છાઓ હોય છે મન તો એક વિરાટ સાગર છે, જેમા પ્રતિક્ષણ ઇચ્છાઓ રૂપી લ્હેરો આવતી જ જાય છે પણ એ ઇચ્છાઓની લહેરોને રોકતા શીખો, બ્રેક વગર તો જીવન જોખમમા મૂકાશે કલ્પના કરો કે તમે ક્યાક જઈ રહ્યા છો રસ્તામા ટેકસી મળી, ટેકસીને જોતા જ તમારા પગ મદ ગતિ બની જશે તેમાય મુબઈની તો વાત જ ન પૂછો અહી તો ચાર ડગલા ચાલતુ હશે તોય ટેકસી, ટ્રામ કે બસની રાહ જોશો બસની પ્રતીક્ષામા ભલેને પછી અડધો કલાક નીકળી જાય અને પગે ચાલીને જવામા તો ફક્ત પદર જ મિનિટનો સમય લાગે તેમ છે, આજે માણસની પુરુષાર્થ પર શ્રદ્ધા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ છે. શહેરોની વાત બાજુએ મૂકીએ તો પણ ગામડાના ખેડૂતો, જેઓ પહેલાં ૫–૭ ગાઉ તો હસતે મોઢે ચાલ્યા જતા હતા, તેઓ પણ હવે સાઇકિલ રાખવા લાગ્યા છે

હા, તો ટેકસી ભાળી કે તમારા પગ અટકયા સકેત મળતા ડ્રાઇવરે ટેકસી થોભાવી તમે બેસવા લાગ્યા ત્યા જ પેલાએ કહ્યું કે ભાઈ, તમે ખુશીથી બેસી શકો છો પણ મોટરને બ્રેક નથી હવે તમે જ કહો કે તમે મોટરમા પગ મૂકશો કે પાછા ફરશો ? તમને જો એ મફતમા લઈ જાય તો પણ શુ તમે જવા ઇચ્છશો ? નહી તમે એવી મોટરમા બેસવાનો સ્વીકાર નહી કરો, કારણ કે તમે જાણો છો કે બ્રેક વગરની મોટરમા બેસવુ જોખમ ભરેલુ છે

આજના માણસોને ઇચ્છાઓ ઉપર નિરોધ (બ્રેક) નથી એટલા માટે જ તો અકસ્માત (એકમીડેન્ટ) થયા કરે છે સામાજિક અશાતિનુ મૂળ તપાસો તો જણાશે કે એની અદર માનવ–મનની અનિયત્રિત ચાહનાઓ

જ કામ કરી રહી છે એટલા જ માટે તો એક બાજુ ધાનના ભંડારોમાં ધાન સડે છે જ્યારે બીજી બાજુ એવા પણ માનવીઓ છે જેમને બે ટંક પૂરું ખાવા પણ મળતું નથી. એક બાજુ પૈસાદાર લોકો પાસે વસ્ત્રોના ઢગલા ભર્યા પડ્યા છે બહેનો પાસે એટલી બધી સાડીઓ છે કે તે વિમાસતી રહે છે કે આ રંગની સાડી પહેરું કે તે રંગની? જ્યારે બીજી બાજુ ભારતમાં એવી પણ સ્ત્રીઓ છે જેની પાસે લજ્જા ઢાંકવા માટે પણ પૂરતાં વસ્ત્રો નથી. અરે એમની પાસે બદલવા માટે બીજી સાડી કે વસ્ત્ર સુદ્ધાં નથી. આ વિષમતા કેમ આવી? જ્યારે માનવીની તૃષ્ણા અસીમ બને છે અને એક બાજુ વિપુલ સંપદ ઊભી થાય છે તો સ્વભાવત: જ બીજી બાજુ તેટલો ખાડો પડવાનો જ.

દૂર ન જતાં આપણે મુંબઈને જ લઈએ. એક બાજુ વિશાળકાય —આકાશને સ્પર્શતા શિખરો—જેવાં ભવનોની હારમાળા ઊભી છે જેમાં લક્ષ્મીના પ્રિય પુત્રોનો આવાસ રહે છે. તેમનાં ભવનો રેડિયોના સંગીતના મધુર સ્વરો વડે ગૂંજી રહ્યાં છે ત્યારે બીજી બાજુ એવા પણ માણસો છે જેમને મકાનના નામે વહેંચુ ઘાસનું ઝૂંપડું પણ નથી. ગામડાંઓમાં જમીનદારો પાસે એટલી જમીન છે કે તેઓ એનો પૂરો ઉપયોગ પણ કરી શકતા નથી. પણ હવે તો ભારત સરકાર જાગીરદારી અને જમીનદારીને નામશેષ કરી રહી છે તેમ છતાં ય એક આદમી પાસે સેંકડો વીઘા જમીન છે ત્યારે બીજી બાજુ એવો એક ખેડૂત છે જેની પાસે ચાર પેટ પાળવા માટે ચાર વીઘા જમીન પણ નથી. સાચું કહેવામાં આવે તો ભારતનું આ ઓછું નહીં પણ કલંક છે. એક તરફ લોકો રોટી માટે તડપી રહ્યા છે ત્યારે બીજી તરફ સોનાની ઈંટો જમીનમાં દાટી રહ્યા છે.

જ્યારે એક બાજુ અતિ સમૃદ્ધિ હોય છે અને બીજી તરફ ખાડો પડે છે ત્યારે નિશ્ચિત રીતે જ ક્રાંતિની જ્વાળા ભભૂકી ઊઠે છે. સમાજ આખરે સમાજ છે. બધા માણસોને એક જ કોટિમાં મૂકી શકાય નહીં. થોડી ઘણી વિષમતા તો કાયમ રહેવાની જ પણ એ વિષમતા અમુક મર્યાદામાં રહેવી જોઈએ. એમ તો વિષમતા આપણી આંગળીઓમાં પણ છે. કોઈ નાની છે તો કોઈ મોટી છે પણ જમતી વખતે બધી ભેળી થઈ જાય છે. કોઈની લંબાઈ જમવામાં બાધક થતી નથી. પણ કલ્પના કરો કે એક આંગળી પ ફૂટની થઈ જાય તો ભોજન ભારે થઈ પડશે. ભોજનમાં તો બધા ભારવ

વાસીઓએ સમાન રહેવુ જોઈએ ભારતનુ એક બાળક પણ ભૂખ્યુ સૂવુ જોઈએ નહી

હા, તો તમે મનમાની દોડને સીમિત કરો અતિ સગ્રહના પરિણામ પણ બહુ ગભીર આવે છે પેલો ફુગો હવાનો સગ્રહ કરીને જ ઉપર ઊડે છે પણ જે હવાએ એને ઉપર ઊડવામા મદદ કરી, મનોરમ આકાશમા ઉડ્ડયન કરવાનુ બળ આપ્યુ તે જ હવાનો સગ્રહ જો મર્યાદા કરતા વધુ થઈ જાય તો ઉડાડનારી હવા જ એ ફુગાની જીવન-લીલા સમાપ્ત કરી નાખે છે બીજી તરફ લોટ (આટો) અને શાકમા મીઠુ નાખવુ જરૂરી છે એના વિના રોટલા ફિક્કા લાગશે અને શાકમા કાઈ સ્વાદ નહી આવે, પણ એ જ મીઠુ જો પ્રમાણથી વધુ નખાઈ જાય તો એનો સ્વાદ જ બગડી જાય છે, માટે અતિ સગ્રહ અશાતિને જ નિમત્રે છે

તમે ટ્રેન અથવા ટ્રામમા મુસાફરી કરો છો પણ તમે જો બિસ્તરો ફેલાવી ચાર આદમીની જગ્યા રોકી લ્યો તો સઘર્ષ જરૂર થવાનો જ ચાર આદમીની જગ્યા રોકી પોતે એકલા જ બેસવુ એ કાયદા વિરુદ્ધ છે, તેમ ચાર આદમીઓના રોટલા ઉપર પોતે એકલો જ અધિકાર જમાવી બેસે તો શુ એ કાનૂનસમત ગણાશે ?

ઈચ્છા પર માણસનો અધિકાર રહે છે ત્યા સુધી તો કોઈ ચિતા નથી; પણ માણસ ઉપર જ્યારે ઇચ્છાઓનો અધિકાર થઈ જાય છે ત્યારે સમજી લ્યો કે ગાડી પાટા બહાર છે ધવલ શેઠની તૃષ્ણા જ્યારે મર્યાદાથી બહાર ગઈ ત્યારે એણે શ્રીપાલને સાગરની શીતળ આગમા ધકેલ્યો હતો એક દિવસ એવો પણ આવ્યો કે શ્રીપાલની હત્યા માટે એ જ્યારે આગળ વધ્યો, તો શ્રીપાલ તો બચી ગયો અને ખુદ ધવલ શેઠની જ જીવન–યાત્રા સમાપ્ત થઈ ગઇ ધવલ શેઠની હત્યા કોણે કરી ? કહેવુ પડશે કે ધવલ શેઠની તૃષ્ણાએ જ એની ઇહલીલા સમાપ્ત કરી ધવલ શેઠની ઉમર ઘણી હતી એ જિદગીના સાઠેક વર્ષ પાર કરી ચૂક્યા હતા, તો પણ એની તૃષ્ણાનો પાર ન આવ્યો, જેમ જેમ મૃત્યુદ્વારે પહોચતો ગયો તેમ–તેમ એની તૃષ્ણા વધતી જ ગઈ શરીર વૃદ્ધ થઈ જાય છે પણ ઇચ્છાને વૃદ્ધાવસ્થા કદી આવતી નથી– એટલા માટે ભારતના સત કવિ સુરદાસ કહે છે

तृष्णा तू न गई मेरे मन से ।
पाके केश जन्म के साथी ज्योति गइ नैनन से,

पग थाके, कर कंपन लागे लाज गई लोकनसे
री तृष्णा ! तू न गई मेरे मन से ॥

એક સંત કવિ બોલે છે : મારા શરીરની બધી શક્તિઓ એક પછી એક વિદાય લઈ રહી છે. બાળપણના સાથી બાલ પણ પાકી ગયા છે. એક દિવસ એવો હતો કે જ્યારે કાળી કેશવાળી કાળા ભમરની પેઠે સિરની શોભામાં વૃદ્ધિ કરતી હતી. આજે ચાંદીની જેમ એ શ્વેત થઈ ગયા છે. આંખોની જ્યોતિ પણ વિદાય લઈ રહી છે. જે આંખો વડે પહેલાં નાની સોય પણ એક જ સેકન્ડમાં પરોવી શકતો હતો, આજે સગો પુત્ર પણ પાસે આવે છે ત્યારે પૂછવું પડે છે કે કોણ છે? જે પગ વડે દિવસમાં વીસ-વીસ માઈલ ચાલી લેતો હતો, આજે ઘરનો દરવાજો પણ ઓળંગાતો નથી. સૌને ઘડપણ આવે છે પણ રી તૃષ્ણા ! તારો કેરો ગજબનો છે. શરીર જરાને લીધે જર્જર બને છે ત્યારે તને જુવાની આવી રહી છે.

માણસ પૈસા વડે તૃષ્ણાને શાન્ત કરવા માગે છે પણ પૈસા વડે તૃષ્ણા શમાવવાનો પ્રયત્ન તેવો જ છે જેવો કે પેટ્રોલ વડે આગ બુઝાવવાનો. દુનિયાના ઇતિહાસમાં આજ સુધી પેટ્રોલથી અગ્નિ કદી બુઝાયો નથી તેમ પદાર્થો દ્વારા માનવ-મનની તૃષ્ણા સમાપ્ત બની નથી. એક વિચારકે કહ્યું છે કે તૃષ્ણાળુ માણસની આંખોને કાં તો સંતોષ ભરશે અથવા તો પછી મસાણની માટી.

સુખ પૈસા માગતું નથી. કારણ કે પૈસામાં સુખ હોત તો તીર્થંકર અને ચક્રવર્તી એનો ત્યાગ ન કરત. આ તરફ તમે પૈસા વડે કોઈ પ્રત્યેક વસ્તુ મેળવી શકતા નથી. પૈસા વડે ફાઉન્ટન પેન ખરીદી શકાશે પણ પૈસાથી લેખન-કળા નહીં ખરીદી શકો. પૈસાથી તમે ચશ્મા ખરીદી શકો પણ પૈસાથી આંખ નહીં મેળવી શકો. પૈસા વડે તમે પગત્રાણ-બૂટ ખરીદી શકો છો પણ પૈસાથી પગ તો નહીં જ. પૈસો તમને રોટલો આપશે પણ એના વડે ભૂખ કદી ખરીદી શકાશે નહીં. તો પછી માનવ શા સારુ હાથ ધોઈને એની પાછળ પડ્યો છે?

પૈસા વડે માનવ પોતાની કામનાને પૂરી કરવા માગે છે પણ તૃષ્ણાની પૂર્તિ પૈસો કરી જ શકતો નથી. હા, સંતોષ તૃષ્ણાને જરૂર શાંત કરી શકે છે. જેની તૃષ્ણા વિશાળ છે એના માટે સંપત્તિ સદા અલ્પ જ રહેશે. એક ભાઈ મુંબઈ ગયા હતા. ત્યાંનો અનુભવ સંભળાવતાં કહ્યું કે એક અમીર સંપત્તિસંપન્ન હતો. એ ભાઈ એને મળી આવ્યા. બીજે જ દિવસે એમણે

છાપામા વાચ્યુ કે એ સજ્જને ગોળી ખાઈને આત્મહત્યા કરી રિપોર્ટમા લખ્યુ હતુ એના ટેબલ ઉપરથી એક ચિઠ્ઠી મળી જેમા એણે પોતાની આ ત્મહત્યાનુ કારણ બતાવતા લખ્યુ હતુ કે મારી સમસ્ત સપત્તિ બરબાદ થઈ ગઈ મારી પાસે ફક્ત બે કરોડ પૌડ સિવાય બીજુ કાઈ બચ્યુ નહોતુ એટલે લાચાર થઈને હુ આત્મહત્યા કરવા તરફ પ્રેરાયો છુ

એના માટે બે કરોડ પણ ઓછા હતા જ્યારે ભારતીય સત માટે બે રૂપિયા પણ વધુ છે, એટલે જ તો એ એનો પણ ત્યાગ કરી અકિચનવૃત્તિ ધારણ કરે છે મહાત્મા ગાધીએ એકવાર કહ્યુ હતુ કે " જેને આવશ્યકતા પ્રમાણે મળી ગયુ છે, છતા એને સતોષ નથી તો સમજવુ જોઈએ કે એ આદતનો ગુલામ છે અને વૃત્તિની ગુલામીથી વધીને બીજી કોઈ ગુલામી નથી " એક ભિખારી છે, એ રોટી માટે ઘેર ઘેર ભટકે છે ક્યાયથી સૂકો રોટલો પણ એને મળી જાય તો તેથી એ સતોષ માને છે રાજી થઈ સો-સો આશિર્વાદ દેતો જશે જ્યારે અમીર-ધનવાન મીઠાઈ અને મુરબ્બો ખાવા છતા પ્રસન્ન નહી થાય દિવસે એને ચેન નથી, રાત્રે એની આખોમા સુખની નિદ્દર નથી કારણ એને સતોષ નથી

આજે ફકીરોમાં તમને સતોષ જેવી ચીજ જોવા મળશે, જેની પાસે પૂરી સાધન-સામગ્રી પણ નથી તો પણ એમના મો પર ચમક છે-પ્રસન્નતાની રેખા છે ત્યારે બીજી બાજુએ લાખો નહી, કરોડોની સપત્તિ હોવા છતા પણ મનમા એક પીડા છે-રોગ છે, મો પર આનદનુ સ્મિત પણ નથી

એક ફકીર એક શહેરમા આટા મારી રહ્યો હતો શ્રીમતોના વિશાળ પ્રાસાદો પાસેથી પસાર થયો ત્યારે એણે એક અવાજ કર્યો કે, " ધની લોકો, જો તમારા હૃદયમા સતોષ હોત અને અમ લોકો (ભિખારીઓ)મા આત્મ-ગૌરવ હોત તો સસારમા સ્વર્ગ હોત ભીખ માગવાની પ્રથા જ રહેત નહી. પણ સત્ય તો એ છે કે ધનવાનોમા તો સતોષવૃત્તિ નથી તેમ ભિખારીઓમા આત્મગૌરવ જાગ્યુ નથી માણસને કાલનો ભય સતોષ લેવા દેતો નથી. એના મનમા ભય છે, કે જો મારી પાસે નહી હોય તો કાલે હુ ખાઈશ શુ ? જેના મનમા દાન દેતી વખતે કાલની ચિતા છે તો સમજવુ પડશે કે એને પોતાના સ્વર્ણિમ ભાવિ ઉપર વિશ્વાસ નથી અને એણે પુણ્ય અને પાપની વ્યાખ્યા ઉપર ઠીક રીતે વિચાર જ કર્યો છે

જુઓ પેલો ઝેરી ફણીધર, જેને કાઈપણ જ્યારે ખાવાનુ મળતુ નથી તો એ ફક્ત હવા ખાઈને જ પડ્યો રહે છે તો પણ એના દેહમા દુર્બળ-

તાનું નામ નથી. પેલો વિશાળકાય ધરાવતો ગજરાજ ફક્ત સૂકું ઘાસ જ ખાય છે બદામ અને પિસ્તાના હલવા એને મળતા નથી પણ તમારા ઘરમાં તો બદામ–પિસ્તાના હલવા બને છે ટોનિક પદાર્થોનું પણ તમે સેવન કરો છો શું તમારામાં શક્તિ વધારે છે કે પેલા સૂકું ઘાસ ખાનાર હાથીમાં? (સભામાં હસાહસ)

એ નિશ્ચિત છે કે હાથીની શક્તિ જોડે માનવ–શક્તિની તુલના કેમ કરી શકાય? એની શક્તિનું એક માત્ર કારણ છે કે તે પોતાના ખોરાકની સાથે વિટામીન પણ લે છે. તમે વિચારો છો કે વિટામીનો તો અમારા ખાદ્ય પદાર્થોમાં વધુ છે પણ હાથીના ખોરાકમાં જે વિટામીન છે તે એ. બી. સી.ના નથી પણ સંતોષનું વિટામીન છે. તમે એ. બી. વાળાં વિટામીન તો લીધાં છે પણ સંતોષનું વિટામીન તમારી પાસે નથી જે હાથીને તો જન્મમાં જ મળે છે. માટે સંપત્તિની ચાહનાએ જ તો તમને ચિંતિત કરી મૂક્યા છે. એટલે જ્યાં ચાહના છે ત્યાં ચિંતા અવશ્ય છે જ.

ચિંતાથી છૂટવાનો ઉપાય

હવે પ્રશ્ન એ છે કે સંતોષ લાવવો કેવી રીતે? પોતાની ઇચ્છાઓ ઉપર બ્રેક મૂકવા માટે તમે તમારાથી નીચેનાઓ તરફ જુઓ. તમે અગર આર્થિક રીતે પછાત છો અને પૂરા પ્રયત્ન કરવા છતાં તમને સફળતા સાંપડતી નથી અર્થાભાવની ચિંતા નિરાંતે તમારો પીછો કરે છે તો તેવી સ્થિતિમાં તમે તમારી નજર એ લોકો ભણી લઈ જાઓ કે જેમને બે ટંક પૂરતું પૂરું ખાવાનું પણ મળતું નથી. સવારે સાંપડે છે તો સાંજ–ટાણાની ચિંતા છે અને સાંજે ખાવાનું મળ્યું છે તો આવતી કાલની રોટીનો પ્રશ્ન એમની સામે છે.

તમે જ્યાં રહો છો તે વાતાવરણને જરા ગંભીરતાપૂર્વક જુઓ તો તમને અનેક વ્યક્તિઓ એવી મળશે કે જેમની આર્થિક સ્થિતિ તમારા કરતાં પણ વધુ નબળી છે. તમે એમને જોશો તો તમારું મન એક નવી ચેતના અનુભવશે. ચિંતાનાં વાદળો હટી જશે અને તમે પોતાને નિશ્ચિંત સહજ જોઈ શકશો. પણ તમે જો તમારી તુલના શ્રીમંતની સાથે કરવા બેસશો તો શ્રીમંત બનવાની ધૂનમાં તમે સુખ શાંતિ ગુમાવી બેસશો અને પછી તો તમારા ઉચિત સાધન પણ ભૂલી જશો. માટે ચિંતારૂપી પિશાચિનીથી મુક્ત થવા માટે તમે તમારાથી નીચેના તરફ જુઓ.

એક વખતની વાત છે શેખ શાદી બહુ ભીડભરી ગંભીર ઘડીઓ પસાર કરી રહ્યા હતા શેખ શાદી ફારસીના પણ મોટા શાયર હતા પણ તમે જાણો છો કે સરસ્વતી અને લક્ષ્મીને તો અણબનાવ છે જ શેખ શાદી ઉપર સરસ્વતી તો પ્રસન્ન હતી, આજે પણ એમની શાયરી દિલને હલાવી દે છે પણ લક્ષ્મીએ એમના દ્વાર કદી ખટખટાવ્યા નહોતાં

એક વખત તો તેઓ એવી તંગ સ્થિતિમા આવી ગયા કે પગરખા ખરીદવા જેટલા પૈસા પણ એમની પાસે રહ્યા નહી ઈદનો દિવસ હતો. ગામના નાના-મોટા સૌ નવા પગરખા પહેરતા હતા. પણ શેખ શાદી ફારસીના તે શાયર, પોતાના ભાગ્ય ઉપર આસુ વહાવી રહ્યા હતા એ પણ એક નસીબ છે કે ગામનો માગણિયો પણ આજે નવા પગરખામા હતો પણ તેઓ પગરખા ખરીદી શકતા નહોતા વિચારોની આ ઉથલ-પાથલમા તેઓ નહાઈ રહ્યા હતા તેઓ જિન્દગીથી કટાળી ગયા એમનુ હૃદય આવા જીવન કરતા મૃત્યુને પ્રીત કરવા લાગ્યુ અને એને આલિગન કરવા માટે તેઓ ચાલી નીકળ્યા પોતાના ભાગ્યને દોષ દેતા જેવા આગળ વધ્યા કે રસ્તે ચાલતા એક લૂલા તરફ એમની નજર પડી એના બન્ને પગ ઠીક નહોતા અને એ લગડાતો ઘણી મુશ્કેલીથી રસ્તો પસાર કરી રહ્યો હતો એને જોતા જ શેખ શાદીની વિચારધારાએ પલટો ખાધો તેઓ ખુદાનો લાખ લાખવાર આભાર માનવા લાગ્યા એમની ચિતાઓના વાદળા વિખેરાઈ ગયા અને પ્રસન્નતાનો સૂર્ય પ્રકાશી ઊઠયો એમણે વિચાર્યું, ભલે પગરખા ન મળ્યા, પણ મારા બન્ને પગ તો સહીસલામત છે જ્યારે પેલા બિચારાને તો ટાગ જ છે

હા, તો જ્યારે-જ્યારે તમારા માનસમા ચિતાની કાળી રેખાઓ ઘેરાઈ આવે અને દુખના વાદળ તૂટી પડે તો તમે નીચે જોજો નીચે જોવાના મતલબથી ભૂમિ જોવાની નથી પણ તમારા કરતા પણ વધુ નબળી સ્થિતિના લોકોને જોજો ગરીબી ગરીબના મનમા એક પ્રકારનુ હલકાપણુ લાવે છે. કારણ કે સમાન દુખીઓ વચ્ચે પારસ્પરિક સહાનુભૂતિના તાર ઝણઝણી ઊઠશે જ્યારે એ સુખી જનો વચ્ચે ઈર્ષ્યાની હરીફાઈ જામશે દુખી અગર દુખીયાને જોશે તો એના મોઢેથી તો સહાનુભૂતિના સ્વર નીકળશે પણ સુખના પારણે ઝુલતી બે વ્યક્તિઓ કદી એક બીજીને પ્રેમથી જોઈ શકતી નથી તેઓ અહકાર અને ઈર્ષ્યાની આગમા બળી જશે ઝૂપડુ અગર મહેલ ભણી જોશે તો પીડા અને વ્યથામા એ ડૂબી મરશે અને બીજા જ કોઈ ઝૂપડાને જોશે તો હમદર્દીના બે મધુર બોલ કાઢશે

હા, તો તમે આર્થિક અભાવની ચિંતામાં હો તો પણ નીચેનાઓને જુઓ. કેટલાક કુપુત્રની ચિંતામાં ગળાઈ રહ્યાં હોય છે. બેટો તો મળ્યો પણ તે તમારી આજ્ઞાનું ઠીક રીતે પાલન કરતો નથી. એનાથી તમને તિરસ્કાર અને અપમાન મળે છે. તમારું મન એના પ્રત્યે ઘૃણાથી—તિરસ્કારથી ભરાઈ ઊઠ્યું છે અને એથી તમારું હૃદય બોલી ઊઠે છે કે આવા પુત્ર કરતાં પુત્ર ન મળ્યો હોત તો શું ખોટું હતું ! આવી ચિંતાના ઘેરા અંધારા વખતે તમને દશરથના ઘરનું સ્મરણ થઈ આવે છે. રામ જેવા વિનયી પુત્રને પામી દશરથ રાજા ધન્ય બની ગયા હતા. રામે પિતાની પ્રતિજ્ઞા ખરુ અયોધ્યાનું સિંહાસન પણ તજી દીધું. જ્યારે તમારો પુત્ર તમારી આજ્ઞા છતાં બે પૈસા છોડવા તત્પર નથી તો તમે ખિન્ન થઈ જાઓ છો. પણ અહીં તમે ભૂલ કરી રહ્યા છો. આવા સમયે તમે તમારી સ્મૃતિને દશરથના ઘર પરથી ઉઠાવી લઈ ધૃતરાષ્ટ્રના ઘર ઉપર લઈ જાઓ. કૌરવકુળના સંહારક દુર્યોધનને યાદ કરો. જેની પાછળ અંધ રાજા ધૃતરાષ્ટ્રે સો વખત આંસુ વહાવ્યાં હતાં. આવા સમયે કંસને યાદ કરો, કોણિક અને ઔરંગઝેબના ઇતિહાસને સ્મૃતિ પટ પર લાવો. આ જ પુત્રોને કારણે તેમના પિતાઓને કારાગૃહની અંધારી કોટડીઓ મળી હતી.

જ્યારે આ દુર્જનોનો ઇતિહાસ તમારી નજર સામે આવશે ત્યારે એ વિચારી ખુશ થઈ જશો કે દુર્યોધન કરતાં તો મારો પુત્ર લાખગણો સારો છે. ભલે એ પૈસા ન આપે પણ કોણિક કંસની જેમ એણે મને કારાગૃહમાં તો પૂર્યો નથી. તમે જોશો કે આમ કરવાથી પુત્ર પ્રત્યેનો તમારો રોષ ઓછો થઈ જશે. ઘૃણાભાવ પ્રેમભાવમાં બદલાઈ જશે. એમાં કોઈ આશ્ચર્ય નહીં રહે કે પ્રેમ તમારા ઘરના ઉજ્જડ વનને વળી પાછું લીલુંછમ કરી મૂકશે.

આવી જ રીતે તમે તમારી પત્નીથી હેરાન છો. એના કટુ સ્વભાવના લીધે રોજ કંકાસ—કલહ થયા કરે છે અને તમે વિચારો છો કે આના કરતાં તો દીક્ષા લઈ લેવી સારી. પણ આમ ઘેરથી નાસી જઈ દીક્ષાનો પથિક અહીં પણ આધ્યાત્મિક આનંદ મેળવી શકતો નથી. ચારિત્ર તો વીરોનો પથ—માર્ગ છે, ભાગેડુઓનો નહીં.

હા, તો આવા વખતે તમારી નજર પડે છે રામાયણના અયોધ્યાકાંડ ઉપર. જેમાં વનવાસ તો મળ્યો છે રામને, પણ સતી સુકુમારી સીતા પણ

વનની ભીષણ યાતનાઓ સહેતી–સહેતી પતિની જોડે–જોડે વને–વને ભટકી રહી છે કાંટા અને કાંકરાના કષ્ટોને પણ એ હસતે મોઢે ઝીલી લે છે. વનવાસ મળ્યો હતો રામને, સીતાને નહીં પરંતુ પતિ–સેવા માટે સીતાએ તો સ્વેચ્છાપૂર્વક વનનો રાહ લીધો હતો પછી સીતા સમી પત્ની પામીને રામને સારુ જંગલ પણ અયોધ્યા બની જાય તો એમાં શું આશ્ચર્ય ? હા, તો તમે વિચારો છો કે સીતા રામને સારુ અયોધ્યાનું વૈભવભર્યું સુખ તજી શકે છે વન–વગડાના અસીમ કષ્ટો સહન કરી શકે છે તો મારી આ સીતા (પત્ની) મારા સારુ નહીં સહી શકે ? અને તમારી ખીજ તો વધતી જ જાય છે

પરંતુ આ ખીજનું કારણ છે તમે ભૂલ ભરેલી પાત્ર-વરણી કરી છે. રામાયણનો અયોધ્યાકાંડ ભલે તમારી સામે રાખો, પણ તમે જરા આગળ વધી ગયા એની પ્રથમ લીટીઓ વાંચો કે જ્યાં કૈકેયીના પુત્ર–મોહને લીધે પતિના પ્રાણ સંકટમાં મૂકાયા છે, દશરથના સર્વ સ્વપ્નો ભાંગી પડ્યા ક્યાં તો તેઓ રામના રાજ્યાભિષેકનું સોનેરી સ્વપ્ન નિહાળી રહ્યા હતા, રાજ-મહેલ જ નહીં, પણ સમસ્ત અયોધ્યા નગરી સુખના સ્વપ્નામાં હતી, પરંતુ પેલી એક સ્ત્રીએ સર્વના આનંદમાં એક ક્ષણમાં ભંગ પાડી દીધો, દશરથના જીવન–મરણનો પ્રશ્ન પેદા કરનાર એ નારી હતી.

હા, તો આવી સ્થિતિમાં તમે તમારી પત્નીની તુલના સીતાથી નહીં અપિતુ કૈકેયી સાથે કરજો, જેણે પુત્રના મોહમાં અંધ બની પતિના પ્રાણની પણ ચિંતા ન રાખી આવી તુલના જ તમારા મનને શાંતિ પ્રદાન કરશે–અને અશાંતિ દૂર કરશે તમારું મન જ બોલી ઊઠશે, આ લાખ રીતે બૂરી છે પણ કૈકેયી કરતાં તો સારી છે આવા વિચારો તમારા ઘરની જે પ્રેમ ગંગા સુકાઈ ગઈ છે, એને ફરી પ્રવાહિત કરી મૂકશે માટે ચિંતાની ક્ષણોમાં મનને તમે નીચેના મેદાનમાં દોડાવતા શીખો એના માટે તમારે તમારી મનોકામનાઓ ઉપર બ્રેક મૂકવી પડશે ચાહના ટળી તો ચિંતા પણ તે જ ક્ષણે ટળી જશે અને તમારા મનમાં શાંતિ–સરિતા ફરી વહેતી થશે

અંતરનો દીપ પ્રગટાવો

પવિત્રતાની પ્રેરણા પાતા પર્વાધિરાજ પર્યુષણના દિવસો ચાલી રહ્યા છે. પર્યુષણ પર્વનો સંદેશો છે કે અંતરનો દીપ પ્રગટાવો. આજનો દિવસ કહે છે તમારા હૃદયને માંજો, મનની વૃત્તિઓને સ્વચ્છ બનાવો. આ માટે જ્ઞાનની મશાલ જલાવવી પડશે. કારણ એના વિના જીવનની અંધારી રાત્રે તમે આગળ વધી શકશો નહીં.

અજ્ઞાન અંધકાર છે જ્યારે જ્ઞાન પ્રકાશ છે. તે એવો પ્રકાશ છે કે જેને તેલની આવશ્યકતા નથી તેમ નથી જરૂર વાટની. જ્ઞાન સ્વતઃ પ્રકાશમાન છે એને અન્ય પ્રકાશની જરૂર પણ નથી. હું તો કહીશ કે જ્ઞાનનો પ્રકાશ સૂર્યપ્રકાશ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે. કારણ સૂર્ય તો ફક્ત દિવસના ભાગમાં જ આપણા પથને પ્રકાશિત કરે છે જ્યારે જ્ઞાન દિવસ તેમ જ રાતના એકસરખો પથ બતાવે છે. ક્યારેક તો વળી જ્ઞાન દિવસ કરતાં રાત્રે વધુ અજવાળું આપે છે એમ પણ કહી શકાય. કારણ દિવસની વિવિધ પ્રવૃત્તિમાં સંલગ્ન મન જ્ઞાનપ્રાપ્તિ તરફ ઓછું પ્રેરિત થાય છે જ્યારે રાત્રિના શાંત વાતાવરણમાં મન જ્ઞાન-પ્રકાશની શોધ કરતું હોય છે. તેથી કહેવામાં આવ્યું છે કે —

"या निशा सर्व भूतानां तस्यां जागर्ति संयमी"

સૌ પ્રાણીઓ માટે જે અંધારી રાત છે તે જ જ્ઞાનીઓ માટે પ્રકાશથી ઝળહળતી રાત છે. બીજી બાજુ સૂર્યનો પ્રકાશ કેવળ આંખવાળાઓને જ, નહીં આંખ વગરનાને પણ પ્રકાશ આપે છે.

જ્ઞાનના અભાવે આ આત્મા અનંત-અનંત કાળથી ભમતો રહ્યો છે. દુઃખની અંધારી રાતમાં ફરી રહ્યો છે. એને સુખનાં દર્શન થતાં નથી. તારક મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીર જીવનજ્યોતિનો દીવો ધરતો બનાવવાનું કહે છે.

जावन्ति जविज्जापुरिसा
सव्वेते दुक्ख सभवा । —ઉત્તરાધ્યયન અ ૬

આ સસારના પ્લેટફોર્મ પર જેટલી અજ્ઞાન વ્યક્તિઓ છે એ સૌના ભાગ્યમા સુખની રેખા નથી ઘોડો ભલે સવા લાખ રૂપિયાનો હોય પણ એના ઉપર બેસનાર સવાર અ ધ હોય તો તે લક્ષ્ય સુધી પહોચી શકતો નથી તેવી જ રીતે ક્રિયા ચાહે તેટલી સુ દર હોય, તો પણ સાધકના હૃદયમાં જ્ઞાનનો પ્રદીપ પ્રજ્વલિત નથી તો તે સત્યનુ દર્શન કરી શકતો નથી. અધ્યાત્મ પથ પર એ ચાલી શકતો નથી એટલા માટે આગમમા ક્રિયા પૂર્વે જ્ઞાનને આવશ્યક બતાવવા વીતરાગ દેવ ફરમાવે છે **"पढम नाणं तओ दया"** સાધનાના ક્ષેત્રે ક્રિયાની સાથે-સાથે જ્ઞાનનુ પણ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે.

આધ્યાત્મિક જ નહી બલ્કે વ્યાવહારિક ક્ષેત્રમા પણ જ્ઞાનનુ પહેલુ મહત્ત્વ છે વેપાર કરવા માટે પણ પહેલા વેપારનુ જ્ઞાન હોવુ જોઈએ. કાપડના વેપારી પાસે ગજ અને કાતર છે પણ જો એને કાપડના ભાવની ખબર નથી તો તે વેપારમા સફળ થઈ શકતો નથી તેલની પાસે ઘાણીના બળદ, તલ અને મગફળી છે તેમ છતા જો એને કાકરા અને મગફળીના ભેદની ખબર નથી તો એનો શ્રમ વ્યર્થ જશે તેવી જ રીતે જ્યા સુધી ઇન્દ્રિયધર્મ તેમ જ આત્મધર્મનુ જ્ઞાન નથી ત્યા સુધી તે સાધનાનો રસ મેળવી શકતો નથી આ આત્માએ અન ત–અન ત જન્મ અજ્ઞાનમા વિતાવ્યા છે, એવા એવા ભવો કર્યા છે જ્યા ઉ દરોનુ અથાણુ બનાવી ખવાય છે. આજે પણ સેકડો એવી જાતિઓ છે જે કીડાઓનુ રાયતુ બનાવી ખાય છે.

અજ્ઞાન પાપને જન્મ આપે છે તમે જાણતા હશો અમેરિકાની રેડ ઇન્ડિયન જાતિમાં એવો રિવાજ છે કે, સ્ત્રી તેને જ પોતાનો પતિ બનાવે છે કે, જેની ઝૂ પડીમા વધુમા વધુ માણસોના માથા લટકતા હોય સમાજમા પણ તેવા લોકો વીર અને પ્રતિષ્ઠિત ગણાય છે આફ્રિકાની જ ગલી જાતિઓનો એવો વિશ્વાસ છે કે કોઈના મર્યા બાદ એની કબરમા જે વસ્તુ રખાશે તે મરનારને પ્રાપ્ત થશે આ અજ્ઞાન અહી સુધી વધી ગયુ હતુ કે કોઈ રાજા કે સરદારના મરણ બાદ એમની સ્ત્રીઓ, ગુલામો અને નોકરોને પણ મારીને કબરમા દફનાવવામા આવતા હતા જેથી રાજાને તે મળી શકે આ વિટબણાનુ કારણ અજ્ઞાન જ જણાય છે

આ અજ્ઞાને કેટલા પાપકર્મ કરાવ્યા છે તમે સાભળશો તો કપી

જશે. ઓઝીબી જાતિમાં દર વર્ષે થોડા નોકરોને કેવળ એટલા માટે જ મારી નાખવામાં આવે છે કે મૃત બાદશાહને પરલોકમાં નવા-નવા અનુચરો મળતા રહે. આ લોકો મનુષ્યોની ખોપરીઓ વડે પોતાનું ઘર શણગારે છે અને એની ચોરી થતાં યુદ્ધ સુદ્ધાં કરવા તૈયાર થઈ જતા હોય છે મેં તો આજ સુધી સાંભળ્યું છે કે પહાડી મુલકોની માતાઓ દેવી અને દેવતાઓ પાસે પ્રાર્થના કરે છે એમની પાસેથી કંઈક યાચના કરે છે જેમ આપણી માતાઓ મઢી-મઢી અને જોગણીઓને મનાવે છે અને પ્રાર્થના કરે છે કે મારો દીકરો બી. એ. માં પાસ થઈ જાય, એને સારી નોકરી મળી જાય. પણ તમામ આપણા મનની નિર્બળતા છે શું દેવી અને દેવતાઓમાં એ તાકાત છે કે તેઓ સારું અથવા ભૂરું કરી શકે! જો એમનામાં તાકાત હોય તો સંસારમાં કોઈ દુખી રહેત નહીં પછી તો કર્મવાદ જેવી કોઈ વસ્તુ રહેત જ નહીં

જેમ જ્ઞાનના કર્મસિદ્ધાંત ઉપર તમને પૂરો વિશ્વાસ નથી તેમ પોતાના પુરુષાર્થ પર ભરોસો નથી. એટલા જ માટે તો આવાં અનાચરણ કરવામાં આવે છે હું તો કહી રહ્યો હતો કે પહાડી મુલકોની માતાઓ દેવી પાસે પ્રાર્થના કરતાં માગે છે કે મારો દીકરો પહેલા નંબરનો ડાકુ બને. આ તે કેવી પ્રાર્થના છે! મારો દીકરો સારો સંત બને, સારો વિદ્વાન બને એવું ન માગતાં પ્રથમ નંબરનો ડાકુ બનાવવાની માગણી કરવામાં આવે એ બધું અજ્ઞાનનું જ કારણ છે

સામાજિક અજ્ઞાન કરતાં ધાર્મિક અજ્ઞાન વળી વધુ ભયંકર હોય છે. તે અજ્ઞાન બે-ચારની આહુતિ-ભોગ લે છે જ્યારે ધાર્મિક અજ્ઞાન હજારો લાખોનું ભક્ષણ કરી ગયું છે પ્રાચીન મેક્સિકોના નરમેધનું સ્મરણ કરીને કોને રોમાંચ પેદા નહીં થાય! કહેવાય છે કે ત્યાં દેવતા નર-રક્તના તરસ્યા રહેતા હતા. ઇતિહાસકાર કહે છે કે ત્યાં પ્રતિવર્ષ વીસ હજાર માણસોનો સંહાર થતો હતો. કેટલાક ઇતિહાસકારો તો આ સંખ્યાને પચાસ હજાર સુધીની માને છે આ બલિ તેમને મન એટલો આવશ્યક હતો કે ત્યાંના નગરોમાં એ માટે વિચિત્ર પદ્ધતિઓ બની હતી. એક રણક્ષેત્ર પસંદ કરાતું અને નિયત સમયે યુદ્ધ થતું એમાં જે નર બંદી થતા એમનાં બલિદાન દ્વારા નગરના અને નગરોના દેવતાની સામે બલિમાં હોમવામાં આવતા હતા.

આ રોમ રોમ ઊભા કરી દેનારા પાપો માટે પ્રેરણા આપનાર કોણુ હેતુ ? હુ કહીશ કે, આ તમામ પાપો અજ્ઞાનને લઈને થયા છે એટલા માટે જ અનત જ્ઞાની વીતરાગ દેવોએ અજ્ઞાનને સૌથી મોટુ પાપ બતાવ્યુ છે એમની દેશના જ અજ્ઞાન-અ ધકારને દૂર કરાવવા માટે થાય છે આગમ વાણી કહે છે

णाणस्स सव्वस्स पगासणाए ।
अन्नाण मोहस्स विवज्जणाए ॥

અજ્ઞાન અને મોહને દૂર કરવા માટે તેમ જ સ પૂર્ણ જ્ઞાનના પ્રકાશ માટે આવી વીતરાગ દેવની દેશના પ્રકાશિત થઈ છે, અજ્ઞાન તે અ ધારી રાત છે જેમા હીરા અને કાકરા એક સમાન દેખાય છે અ ધકારમા હીરો પણ કાકરો દેખાય છે એનુ મૂલ્ય ન જાણતા આપણે એને તજી દઈએ છીએ. અજ્ઞાન વસ્તુના સ્વરૂપનુ ભાન થવા દેતુ નથી મ ડુક વશાજન એક પ્રકારનુ અ જન થાય છે જો એને આખોમા લગાવી લેવાય તો વાસ પણ સાપ દેખાય છે જેને સાપે ડસ્યો છે એવી વ્યક્તિને પાણીમા એક વાળ નાખીને જોવાનુ કહેવામા આવે તો એને તે વાળ પણ સાપ રૂપે દેખાય છે. તેવી જ રીતે અજ્ઞાનને લીધે અસત્ય વસ્તુ પણ સત્ય દેખાય છે જે આત્માના નિજગુણ છે, અજ્ઞાની વ્યક્તિ એમનામા પરાયાપણાનો અનુભવ કરે છે. સાચા અર્થમા જે વિકાસના સાધનો છે તેમા એ વિનાશનો પડછાયો જુએ છે.

અપથ્ય વસ્તુઓ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે પરતુ એનુ પરિણામ સારુ આવતુ નથી. કોઈને જો સ ગ્રહણીની બિમારી છે ત્યારે ડૉક્ટર એને દહી અથવા છાશ સિવાય અન્ય બધી ચીજો ખાવા માટે ઈન્કાર કરે છે પરતુ રોગીને તો ડૉક્ટરે ઈન્કાર કર્યો હોય તે જ વસ્તુઓ વધુ ભાવે છે તેવી જ રીતે અજ્ઞાનમાં ડુબેલો આત્મા તેવા જ પદાર્થોમા આન દ માને છે જે એને નુકસાન પહોચાડનારા હોય. અજ્ઞાનમા આત્મા હેયને ઉપાદેય અને ઉપાદેયને હેય સમજવા લાગે છે જેમ સર્પ અને અગ્નિ ભય કર લાગે છે અને સોનુ અને ચાદી આકર્ષક અને ગ્રાહ્ય લાગે છે પર તુ જેમ સર્પ અને અગ્નિથી તમને ભય લાગે છે, તેમ અસત્યથી કદી ડર લાગે છે ખરો ? અને ન્યાય અને સત્ય તમને સોના જેવા પ્રિય લાગે છે ખરા ?

જ્ઞાન પ્રકાશ છે અને અજ્ઞાન અ ધકાર છે. પ્રકાશ વડે કાટા, કાંકરા કે સર્પાદિના વિવિધ ભયોથી આપણે મુક્ત બની નિર્ભય બની શકીએ છીએ. પર તુ અ ધકારમા સોનાની સાકળ પણ સાપ સમી જ દેખાય છે.

જૈન દર્શનમાં જ્ઞાન-અજ્ઞાનની ચર્ચા આવે છે. એ કેવળ સમ્યક્ત્વ સમવેત જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જે જ્ઞાન સાથે સમ્યક્ત્વ છે તે જ્ઞાન સમ્યક્ હોય છે. સમ્યક્ત્વના અભાવે જ્ઞાન અજ્ઞાન કહેવાય છે પછી ભલેને તે અવધિજ્ઞાન પણ કેમ ન હોય. જે જ્ઞાન આત્માને વિકાસપથ ભણી દોરી જાય છે અને આત્માને નિજગુણના દર્શન કરાવે છે તે સમ્યક્ જ્ઞાન છે. હું કોણ છું? અને મારું સ્વરૂપ શું છે? એ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કઈ રીતે થઈ શકે છે? આ સમસ્ત બોધ તે સમ્યક્ત્વ સમવેત જ્ઞાન છે. માટે એને જ્ઞાન કહ્યું છે. એવું જ્ઞાન મળતાં આત્મા સ્વ અને પરનો ભેદ સમજી લે છે. નિજ સ્વરૂપનું ભાન થતાં જડ પુદ્ગલને પરથી આત્માની આસક્તિ ઊઠી જાય છે. કિંતુ આત્મા ઉપર જ્યારે અજ્ઞાનનું આવરણ હોય છે ત્યારે તે તારક સાધનોને પામવા છતાં એમનો ઉપયોગ ખોટી રીતે કરે છે.

ગોશાળાએ એવું જ કર્યું હતું. ભગવાન મહાવીર જેવા પરમપવિત્ર સંતને ગુરુ રૂપે પામવા છતાં એણે પ્રમાદની પરિસ્થિતિમાં વધારો કર્યો હતો. આગમની ભાષામાં કહું તો એણે ભવભ્રમણમાં વધારો કર્યો હતો.

જ્ઞાની વ્યક્તિ આશ્રવના સ્થાને સંવરનું ઉપાર્જન કરી શકે છે જ્યારે અજ્ઞાની સંવરના સ્થાને આશ્રવ ઉપાર્જિત કરી લે છે. તેથી ભગવાન મહાવીરે આચારાંગ સૂત્રમાં ફરમાવ્યું છે કે

जे आसवा ते परिसवा
जे परिसवा ते आसवा ॥

ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરત અરીસાભવનમાં ગયા હતા. તે આશ્રવનું સ્થાન છે પણ ત્યાં એમણે કેવો સંવર કર્યો! પર-પરિસ્થિતિઓથી દૂર રહી સ્વ તરફ વળ્યા. નવાં હળવાં પગલાંથી તેઓ જ્યારે ઘૂમી રહ્યા હતા ત્યારે જ અચાનક તેમના હાથમાંથી મુદ્રિકા નીકળી પડી. એમના હાથ એ લેવા માટે નીચે નમ્યા કે મને પડકાર દીધો. જેને માટે તું નમી રહ્યો છે તે શું તારી પોતાની વસ્તુ છે? અને જેના પર તું મમત્વ કરી રહ્યો છે તે પણ શું તારું છે? આ સૌન્દર્ય અને મુદ્રા એ બધું તારું નથી. પરંતુ તું પુદ્ગલની સંગત પાછળ રાચી રહ્યો છે! વિચારોની આ ધારા શુભમાંથી શુભતર થતી ગઈ. થોડી જ ક્ષણોમાં તે દશા ફરી અને શુક્લ ધ્યાન શ્રેણી ભવ્યતમ બની જાય છે અને એનું પરિવર્તન કેવળ જ્ઞાનમાં થાય છે. એમનો આત્મા કેવળની જ્યોતિ વડે ઝગમગી ઊઠે છે.

ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરતે અરિસાના ભવનમાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું પરંતુ તેવા જ ભવનમાં એક કૂતરીને પૂરી દેશો તો એની શી દશા થશે? કેવળજ્ઞાન તો દૂર રહ્યું, જે થોડું ઘણું જ્ઞાન તેને હશે તે પણ જતું રહેશે અને ભૂંકી ભૂંકીને તે હેરાન થઈ જશે, એક ભારતીય કવિએ કહ્યું છે

जीवा ताकु समझ न आइ मूरख ते उमर गुमाई ।
राग द्वेष तू किनसे करत है यह भ्रम रहो छाइ ॥
जैसे श्वान काँच भुवन बीच, भुक भुक के मर जाइ ।
खबर अपनी नहीं पाई ॥

જ્યાં સુધી આત્મા જ્ઞાનદશાને પ્રાપ્ત કરતો નથી ત્યાં સુધી એની વિટંબણાઓ સમાપ્ત થતી નથી

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીમાં એટલો જ ફરક છે જેટલો સળગતી અને બુઝાયેલી મીણબત્તી વચ્ચે છે સળગતી મીણબત્તી પોતાને પ્રકાશિત કરે છે અને પોતાના નિકટવર્તી પદાર્થોને પણ પ્રકાશિત કરે છે જ્યારે બુઝાયેલી મીણબત્તી નથી પોતાને પ્રકાશિત કરતી કે નથી કરતી બીજા પદાર્થોને જ્ઞાન સ્વ અને પર બંનેને જાણે છે હું કોણ છું? મારો સ્વભાવ શું છે? આત્માના નિજ ગુણો કયા છે? જડનો ગુણધર્મ શું છે તે જ જુએ છે કિંતુ જેનો જ્ઞાનદીપક બુઝાઈ ગયો છે તે પોતાને જોઈ શકતો નથી જૈન તર્ક ભાષા સૂત્રમાં કહેવાયું છે કે, "**स्व पर व्यवसायी ज्ञान प्रमाण**" સ્વ અને પરનું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન જ પ્રમાણ છે જ્ઞાનની આ પરિભાષા બતાવે છે કે આપણે સ્વ અને પરનો વિભેદ જાણતા શીખીએ ઓલવાયેલા હજારો દીવડા કરતા સળગતો એક દીપક શ્રેષ્ઠ છે એ જલતા દીપકે હજારો દીપકો પ્રગટાવી શકાય છે પરંતુ બુઝાયેલો દીપક પોતે જ અંધકારમાં પડ્યો છે તો એ બીજાને પ્રકાશનો રાહ બતાવી શકતો નથી એક વિદ્વાન હજારો અજ્ઞાનીઓને સત્યનો રાહ બતાવી શકે છે

અજ્ઞાની બધું કરી શકે છે પરંતુ બુદ્ધિની વાત માની શકતો નથી મૂરખ જેની બધી વાતોનો ડગલે ને પગલે વિરોધ કરે છે, સમજવું જોઈએ કે, તે વિદ્વાન છે, એની વાતોમાં તથ્ય છે તે વિચારક છે એણે દુનિયાને વિચારોનો પ્રકાશ આપ્યો છે પરંતુ અજ્ઞાની વ્યક્તિ પોતાની પૂરી તાકાતની સાથે એનો વિરોધ કરશે જેણે સત્યનો પ્રકાશ મેળવ્યો છે તે કદી વિરોધથી ગભરાતો નથી ઊલટો બમણા ઉત્સાહની સાથે અજ્ઞાન સામે લડાઈ ચાલુ રાખે છે

જેણે પોતાનો પ્રકાશ મેળવ્યો છે તે અંધવિશ્વાસના અન્ધકારમાં રહી શકતો નથી પરંતુ અજ્ઞાની વ્યક્તિ અજ્ઞાના પ્રભાવથી એવી તો બધે કે જાણે પૂર્ણ પ્રકાશથી ભાગી રહ્યું હોય. તે પરંપરાઓને વળગી રહે છે એક વસ્તુ અમુક સમય માટે યોગ્ય લાગતી હોય પરંતુ તે સદૈવ તેવા જ રૂપમાં આચરવા યોગ્ય ન યે રહે તે સમજવું જોઈએ પરંતુ અંધવિશ્વાસુ વ્યક્તિ માટે તે બ્રહ્મવાક્ય છે સદાને માટે ન બદલાતો એવો ધ્રુવ સિદ્ધાંત છે આજે આપણા સમાજમાં કેટલાય રીતિ-રિવાજો એવા છે જેને કારણે માણસને પણ કષ્ટ વેઠવું પડે છે તેમ છતાં રોતા કકળતા પણ એ નિષ્પ્રાણ રિવાજોના શબને ખભે ઉપાડી ચાલે છે જેમ વાંદરી પોતાના મૃત બચ્ચાના શબને છાતીએ વળગાડી રાખે છે તેમ અંધ વિશ્વાસુ વ્યક્તિઓ મૃત રીતિ-રિવાજોને વળગી રહે છે

જ્યાં સુધી બાળકનો છેલ્લો શ્વાસ પણ બાકી હોય ત્યાં સુધી માતા એને પોતાની છાતીથી જુદું કરતી નથી. પરંતુ જે ક્ષણે એમાંથી ચૈતન્યની જ્યોતિ વિદાય થઈ જાય છે તે જ ક્ષણે પોતાના એ લાડીલા બેટાને તે અગ્નિદેવના હાથમાં આપી દે છે જેને પોતાનું દૂધ પાયું છે જેને અનેક પ્રકારના લાડ કર્યાં છે જેનો જરા એવો રડવાનો અવાજ સાંભળી તે બધાં કામ છોડી દોડી આવે છે અડધી રાતે પોતાની ઊંઘ હરામ કરીને પણ એને હાલરડાં ગાઈ પારણે સુવડાવ્યું છે અડધી અડધી રાત સુધી એને ખોળામાં લઈ બેસી રહી છે પોતે ભીનામાં સૂતી છે અને એને સૂકામાં સુવડાવ્યું છે એવા બાળકને આજે તે સદાને માટે જુદું કરી દે છે બજારથી ચાર માણસો આવે છે અને માતા પિતાના બદલે તેમને પોતાનું બાળક સોંપી દે છે એને પારણામાં સુવડાવવા નહીં પરંતુ આગ ભેટી તેમાં સુવડાવવા સોંપી દે છે

બસ એવી જ રીતે જે રીત-રિવાજોમાં જીવન છે જે સૌને માટે વર દાનનું કામ કરી રહ્યાં હોય એવી પરંપરાઓના રક્ષણ કાજે જો કદાચ કષ્ટો સહેવાના આવે તો પણ તે આપણે સહીએ અને એમનું રક્ષણ કરીએ. પરંતુ જે રિવાજોમાં જીવન જ નથી સમાજ અને દેશ માટે જેમાં કોઈ વરદાન નથી ઊલટું એને બદલે તે અભિશાપનું કામ કરતા હોય છે તો તેમને વળગી રહેવું જોઈએ નહીં યોગ્ય રિવાજોના પરિપાલનમાં જેટલી પ્રસન્નતા થાય તેટલી જ પ્રસન્નતા આપણને અયોગ્ય રિવાજો છોડવામાં પણ થવી જોઈએ.

એક વખતમાં બન્નેનો પ્રસંગ હતો. વર-વધૂ ચોરીમાં બેઠાં હતાં. બન્ને

નોના મંગળ ગીતોના લગ્ન-મંડપ જ માત્ર નહીં, આખોય મહોલ્લો પડઘા પાડતો હતો વાજિંત્રો વાગી રહ્યા હતા વર-વધૂ ચોરીમાંથી ઊઠી ગુરુદર્શન માટે જવા તૈયારી કરી રહ્યા હતા-તે જ વેળા એક બિલાડી એ બાજુ આવી. વરના પિતાની દૃષ્ટિ એના પર હતી એણે વિચાર્યું, અપશુકન થઈ જશે. આ પણ આપણી એક મોટી બિમારી છે એક વ્યક્તિને બહાર જવું હોય અને કોઈ શરદીથી પિડાતી વ્યક્તિએ આવી છીંક ખાધી તો જાણે ધરતીકંપ જ થઈ જશે એમ માણસને લાગે છે એ વખતે બહાર જવાનો બધો ઉત્સાહ ઠંડો પડી જશે આ માનવના મનની દુર્બળતા છે

એ જ દુર્બળતાથી પિડાતા વરના પિતાએ વર-વધૂની શુભ યાત્રાને આ અપશુકનથી બચાવવા માટે એક ઉપાય રચ્યો અને પાસે પડેલો ટોપલો એના ઉપર ઢાંકી દીધો ઘૂંઘટ તાણેલી ઢીંગલી જેવી વહુએ આ બધું જોયું. અને વર-વધૂ ગુરુદર્શન કરવા ગયા

વાત આમ પતી ગઈ બંને ગૃહસ્થાશ્રમી બન્યા એ વાતને પચ્ચીસ વર્ષ વીતી ગયા આજે એમના દીકરાના લગ્નનો પ્રસંગ આવ્યો છે મંગલ ગીતો વડે ઘર ગૂંજી રહ્યું છે વર-વધૂ ચોરીમાં બેઠા છે અને ગુરુદર્શને જવાનો પ્રોગ્રામ થાય છે ત્યારે જ વરની માતાએ કહ્યું 'ઘરના રીત-રિવાજોનો તમને ખ્યાલ સુદ્ધાં નથી' પતિદેવ બોલ્યા "દેવી, હવે કયો રિવાજ બાકી રહ્યો છે તે બોલી "ઘરના રિવાજોને તમે પુરુષો શું જાણો? જાવ, એક બિલાડી લાવો," પતિદેવ બોલ્યા "બિલાડીને શું કરવી છે, અને આ શુભ પ્રસંગમાં બિલાડીની શી જરૂર પડી છે?" દેવી બોલી "તેથી જ તો કહું છું ઘરના રિવાજોની તમને ખબર નથી મને યાદ છે કે જ્યારે આપણે લગ્નગ્રંથીથી જોડાતા હતા અને ગુરુદર્શન માટે જઈ રહ્યા હતા, ત્યારે તમારા પિતાશ્રીએ એક બિલાડીને ટોપલા હેઠળ છૂપાવી હતી એ આ ઘરનો ખાસ રિવાજ છે ભલે આપણે આજે એનો અર્થ ન સમજીએ પણ આપણા વડીલો-મોટેરાઓ કરતા આવ્યા છે તે બધું કાંઈ ખોટું થોડું જ હોઈ શકે છે? શું તેઓ સૌ મૂરખ હતા! જાઓ, એક બિલાડીને પકડી લઈ આવો ત્યારે જ વર-વધૂ અહીંથી ઊઠશે"

પતિની પાસે એની શો જવાબ હોય! આખરે આસપાસના પાડોશીઓ પાસે ગયો અને પૂછ્યું, "બિલાડી છે?" લોકોએ સામો પ્રશ્ન કર્યો, "બિલાડીની શી જરૂર પડી વળી?" જે કોઈ આ સવાલ સાંભળતું તે મશ્કરી કરતું આખરે ક્યાંક ભટકતી એક બિલાડી એને દેખાણી. એને

એ પકડ્યા ગયો તો તે એના ઉપર ઝપટવા લાગી. (સભામાં ખિલખિલાટ) મહામુસીબતે એ ભિખારીને મનાવી શક્યો. ભિખારી નહિ આવે તો સ્ત્રીજી ચિડાશે. આખરે ભિખારી આવી અને એને એક ટોપલા નીચે બંધ કરી ત્યારે જ વર-વધૂ આગળ વધી શક્યાં હવે તમે જ કહો આ રીતિરિવાજોમાં શું છે! આવા તો અનેક રીતિરિવાજ છે જેને નથી માથું કે નથી ધડ. આ આપણી માતાઓ આગમા વાં દેવ-દેવતાઓને પૂજે છે એમનો ઇતિહાસ પણ તેઓ જાણતી નહિ હોય. આ દેવીઓ જૂટમાને પૂજે છે જૂટમા તે કઈ દેવી છે! એમનો ઇતિહાસ શું છે! તેવી જ રીતે શીતળામાને પણ એ પૂજે છે ચૈત્ર વદી સાતમના દિવસે ચૂલાને ઉપવાસ કરાવી તેઓ પોતે ટાઢું જમે છે અને સવારે થાળમાં કુંકુમ અને અન્ય સામગ્રીઓ સજાવી દેવીને પૂજવા જાય છે અને એમની પાસેથી એક દીકરો માગે છે અરે જેને આઠથી દસ દીકરા-દીકરીઓ હોય તે પણ એક વધારે દીકરો માગે છે આટલા દીકરા-દીકરીઓ મેળવીને શું ફોજ તૈયાર કરવી છે! સંતાનવૃદ્ધિ સામે પહેલેથી જ સરકાર બૂમો પાડી રહી છે નહેરુજી કહે છે બધી વસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરો, પરંતુ સંતાનવૃદ્ધિ ન કરો (સભામાં હાસ્ય)

આ દેવીઓને જરા પૂછો તો ખરા કે તમારી શીતળા મા પાસે કેટલાં દીકરા-દીકરીઓ છે! અને શું તેઓ ખરેખર દીકરા-દીકરીઓ આપી શકે તેમ છે ખરાં! આ માતાઓ તે દેવીને ધૂપ ઇત્યાદિ સામગ્રી ચડાવે છે અને એમની સામે જ શ્વાન એ બધું ચટ કરી જાય છે તો જે પોતાના માલ સામાનને પણ બચાવી શકતી નથી તે તમને દીકરા-દીકરીઓ કઈ રીતે આપશે! એ તો વિચારો, અને આ શીતળામાને પૂજનારી માતાઓને પૂછો તો ખરા કે આ શીતળા તે કઈ દેવી છે! એનો ઇતિહાસ શો છે! તો તેઓ શું જવાબ આપશે! (હાસ્ય)

આ બધું શું છે! આ બધી માત્ર અંધવિશ્વાસ છે અને જોઉં આપણી માતાઓએ પોષ્યા કર્યો છે અંધવિશ્વાસ તે અજ્ઞાનનો પુત્ર છે જ્યાં અજ્ઞાન છે ત્યાં જ આવી નિરર્થક રૂઢિઓ જન્મે છે આપણા ધર્મ ત્યાં પ્રસંગને નામે રિવાજો ચાલી રહ્યા છે એમાં કેટલું રૂઢિ રહ્યું છે તેનો કદી કોઈએ વિચાર કર્યો છે!

એક કપિલવસ્તુની જ વાત લ્યો એની ચિતામાં પુત્ર બિચારો મરી ગયો હોય છે ની ઘરની ભૂરી થઈ હોય અને જેની આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોય તેમના ની સ્થિતિના ખ્યાલ કરો એ સાંભળીને ની સર્વ

ચેન, નથી બેસતા ચેન, તેમ છતા કોઇનામા એવી હિમત નથી કે આવી ગળા ફાસા જેવી રૂઢિને દૂર કરવાની પહેલ કરે એ પરપરાઓમા કશુ યે જીવન નથી હોતુ, પણ આપણને ખોટી પ્રતિષ્ઠાનો મોહ આડો આવે છે, જ્યારે આવી રૂઢિઓને તોડવાની વાત ચર્ચાય છે ત્યારે સૌ એનો સિદ્ધાત તરીકે સ્વીકાર કરી લે છે, પણ જ્યારે એ જ બાબતને આચરણમા મૂકવાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યારે સૌ પાછા પડી જાય છે, ત્યારે તેઓ એમ વિચારે છે કે જો આપણે આ રિવાજને તોડી નાખીશુ તો લોકો આપણે માટે શુ કહેશે? સમાજમા આપણી બદનામી થશે આવી બદનામીનુ ભૂત જ માણસને તત્ત્વનો સ્વીકાર કરવા દેતુ નથી

આવી જ હકીકત રડવા-કુટવાના રિવાજની છે સો વરસનો ઘરડો ડોસો મરી જાય, તો યે બધા યે રડવુ જોઈએ જેમ જમ્યા પછી હાથ ધોવા જરૂરી છે તેમ કોઈના પણ મરણ બાદ રડવુ જરૂરી છે, પછી ભલેને આસુ એક પણ ન આવે હુ મારી જ વાત કહી દઉ જ્યારે હુ નાનો હતો ત્યારે એક વાર અમે ગાડીમા બેસી ઉજ્જૈનથી રૂઈગડા ગયા ગામની બહાર ઊતરી ગયા સૌએ વસ્ત્રો બદલ્યા ભાઈ આગળ થયા અને બહેનો પાછળ ચાલતી હતી ગામના દરવાજાની પાસે પહોચ્યા કે પાછળથી એકી સાથે સૌ બહેનોના રડવાનો અવાજ આવવા લાગ્યો હુ ગભરાયો આટલી વારમા આ શુ થઈ ગયુ? મે પાછળ ફરીને જોયુ તો ઊ ઊ ઊ . નો અવાજ તો લાબો હતો પણ આસુ તો એકેયની આખોમા નહોતા તે જ વખતે એક બહેન પાછળ રહી ગઈ અને પોતાના બાળકને પાસે બોલાવી કહેવા લાગી "જો, લાડુ લાડુ ખાજે, એકલી પૂરી ખાઇને પેટ ભરીશ નહિ" અને બાળકને આમ શીખવાડી એ પહેલી બહેનોના સમૂહમા ભળી ગઈ. અને પછી ઊં .. ઊં નુ સગીત ચાલુ કરી દીધુ (સભામા હસાહસ)

તમે હસ્યા, અને વાત પણ હસવા જેવી છે આ બધુ નાટક છે કારણ એમા કૃત્રિમતા રહેલી છે બાર-બાર મહિના સુધી ખૂણે બેસી રહેવુ, અને જ્યારે પણ કોઇ બહારનુ આવે કે ઊ ઊ નુ સગીત શરૂ કરી દેવુ, દિવાળી-દશેરા જેવા કોઈ પણ પર્વ આવે ત્યારે પાલવ પાથરી લેવો, એ બધા ખોટા રિવાજો છે જૈનકુળમા જન્મેલી વ્યક્તિને આવુ નાટક શોભા આપતુ નથી કોઈ પ્રિયજનનુ મૃત્યુ થાય, વીસ વર્ષનો યુવાન પુત્ર જેણે હજુ યુવાવસ્થામા પહેલુ જ ડગલુ ભર્યું હોય, અને તે બે દા'ડા બિમાર રહી મૃત્યુ પામે તો માતા-પિતાના તમામ સ્વપ્નના ચૂરેચૂરા થઈ જાય છે યુવાન

પુત્રની લાશ જોઈને એમનું દિલ ફાટી પડે છે ઊંડો શોક એમના દિલમાં વસી જાય છે અને અંતરનો અગ્નિ આંસુ બની નીકળે છે પરંતુ આવે વખતે પણ તમારે તમારા મનનું ધૈર્ય ખોઈ બેસવું ન જોઈએ. શોકના ઊંડા અંધારામાં ભટકતા મન માટે જ્ઞાનની મશાલ જલતી રાખતાં શીખો. દુઃખ અને શોકની અંધકારપૂર્ણ ક્ષણોમાં તમે તમારા મનને સમજાવો, જરા ઊંડા ઊતરી વિચારો તમારો યુવાન પુત્ર ગયો પરંતુ એનો નાનો ભાઈ તો હજુ હયાત છે કેટલાક એવા પરિવારો પણ છે જેમને ત્યાં એક પુત્ર નથી. એના કરતાં તો તમારી વાડી લીલીછમ છે!

દુઃખમાંથી સુખ શોધવાની પણ એક કળા હોય છે દુઃખની આ ક્ષણોમાં પણ તમે તમારા વિચારોને વળાંક આપો અને જરા ઊંડાણપૂર્વક વિચારવાની ટેવ પાડો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ શોધી શકાશે. આવા દુઃખના વખતે તમે એમ વિચારવા પ્રયત્ન કરો કે પુત્ર ગયો એ તો ખોટું થયું પરંતુ સારું થયું કે દીકરાનાં લગ્ન થયાં નહોતાં, કેટલાય માગાં આવતાં હતાં, સાથે પૈસાઓ પણ મળતા હતા પણ પુત્ર હજુ અભ્યાસ કરી રહ્યો છે એમ કહી સગપણની વાતને આપણે ઠેલતા રહ્યા. એ સારું જ થયું નહીંતર જો ભાવિનું વિધાન હોત તે મિથ્યા થાત નહિ અને પુત્ર તો જતો રહેત, પણ પાછળ વહુ બિચારી વિધવા બનત. એની વૈધવ્ય દશા જોઈ જોઈને કેટલું દુઃખ થાત! જ્યારે જ્યારે શોકમગ્ન વહુ પર આપણી નજર પડત ત્યારે-ત્યારે હૃદયને એવો આઘાત લાગત કે જાણે વીજળી પડી હોય એવા દુઃખથી તો આપણે બચી ગયા

તમે જો આ પ્રમાણે તમારા વિચારોને બદલશો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ મેળવી શકશો. જે શ્રાવકને ઘેર જન્મ્યો છે અને જેણે વીતરાગનો ધર્મ મસ્તકે ધર્યો છે તે વધુ શોક કરી જ શકતો નથી એ તો એમ જ વિચારશે કે મારો અને એનો સંબંધ જ એટલો હતો. તે મારે ઘેર આવ્યો હતો પુણ્યનું ભાથું લઈને આવ્યો હતો તેથી તો એને આવવાનું પુણ્ય મળ્યું હતું પરંતુ તે આયુષ્ય ઓછું લઈને આવ્યો હતો. જો એનું આયુષ્ય વધારે હોત તો જિન-શાસનની પ્રભાવના કરત, સમાજની સેવા કરત.

તમે પણ શું આમ વિચારો છો? ના તમારું મન તો એમ જ કહે છે કે દીકરો મોટો થાત તો ધામધૂમથી એના લગ્ન ઊજવત. જાનમાં સેંકડો માણસો લઈ જાત વહુ લાવત અને સાથે પચ્ચીસ હજારની થેલી લાવત. દીકરો મોટો થઈને વકીલ ડૉક્ટર કે એન્જિનિયર બનત અથવા દુકાનમાં

ચારગણી પ્રગતિ સાધત અને હુ ઘડપણમા આરામથી બેઠા બેઠા ખાત આ-બધા વિચારો જ્ઞાનગર્ભિત નથી, પરતુ સ્વાર્થગર્ભિત છે

જેના હૃદયમા જ્ઞાનનો દીપક ઝગમગી રહ્યો છે તે સ્વાર્થના શુદ્ર ઘેરા-માથી ઉપર રહીને વિચારે છે, અને શોકના અધારામા પણ જ્ઞાનની દીપશિખા પ્રજ્વલિત રાખી આગળ વધે છે આધળી પરપરાઓ અને મિથ્યા વિશ્વાસોની સામે તે લડે છે અને જ્ઞાનની મશાલ હાથમા લઈને આગળ વધે છે તમે અજ્ઞાનના ઘેરા અધારામા જ્ઞાનની જ્યોતિ લઈને આગળ વધો. આ પ્રકાશ પથ સ્વ-પર બને માટે કલ્યાણકારી સિદ્ધ થશે

ભાદરવા સુદ
એકમ

જૈન ઉપાશ્રય,
કાંદાવાડી, મુબઈ

નાનો શો દીપક સાગયે ઘરમા પ્રકાશ પાથરી દે છે તેમ શરીર નાનુ હોવા છતા જો એમાં સદાચારની નાની શી બત્તીનો પ્રકાશ આવી મળે તો સાગ સસારમા તેની ખ્યાતિ ફેલાય છે

રૂપલાવણ્યની સાથે શીલસમાનના પણ હોવી જોઈએ.

પુત્રની લાશ જોઈને એમનું દિલ ફાટી પડે છે. ઊંડો શોક એમના દિલમાં વસી જાય છે અને અંતરનો અગ્નિ આંસુ બની નીકળે છે. પરંતુ આવે વખતે પણ તમારે તમારા મનનું ધૈર્ય ખોઈ બેસવું ન જોઈએ. શોકના ઊંડા અંધારામાં ભટકતા મન માટે જ્ઞાનની મશાલ જલતી રાખતાં શીખો. દુઃખ અને શોકની અંધકારપૂર્ણ ક્ષણોમાં તમે તમારા મનને સમજાવો. જરા ઊંડા ઊતરી વિચારો. તમારો જુવાન પુત્ર ગયો, પરંતુ એનો નાનો ભાઈ તો હજુ હયાત છે. કેટલાક એવા પરિવારો પણ છે જેમને ત્યાં એક પણ પુત્ર નથી. એના કરતાં તો તમારી વાડી લીલીછમ છે!

દુઃખમાંથી સુખ શોધવાની પણ એક કળા હોય છે. દુઃખની આ ક્ષણોમાં પણ તમે તમારા વિચારોને વળાંક આપો અને જરા ઊંડાણપૂર્વક વિચારવાની ટેવ પાડો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ શોધી શકશો. આવા દુઃખના વખતે તમે એમ વિચારવા પ્રયત્ન કરો કે પુત્ર ગયો એ તો ખોટું થયું, પરંતુ સારું થયું કે દીકરાનાં લગ્ન કર્યાં નહોતાં, કેટલાંય માગાં આવતાં હતાં. સાથે પૈસો પણ મળતો હતો પણ પુત્ર હજુ અભ્યાસ કરી રહ્યો છે એમ કહી સગપણની વાતને આપણે ઠેલતા રહ્યા. એ સારું જ થયું. નહીંતર જો ભાવિનું વિધાન હોત તે મિથ્યા થાત નહિ અને પુત્ર તો જતો રહેત, પણ પાછળ વહુ ભિખારી વિધવા બનત. એની વૈધવ્ય દશા જોઈ જોઈને કેટલું દુઃખ થાત! જ્યારે જ્યારે શોકમગ્ન વહુ પર આપણી નજર પડત ત્યારે-ત્યારે હૃદયને એવો આઘાત લાગત કે જાણે વીજળી પડી હોય. એવા દુઃખથી તો આપણે બચી ગયા.

તમે જો આ પ્રમાણે તમારા વિચારોને બદલશો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ મેળવી શકશો. જે શ્રાવકને ઘેર જન્મ્યો છે અને જેણે વીતરાગનો ધર્મ ગ્રહણ કર્યો છે તે વધુ શોક કરી જ શકતો નથી. એ તો એમ જ વિચારશે કે મારો અને એનો સંબંધ જ એટલો હતો. તે મારે ઘેર આવ્યો હતો, પુણ્યનું ભાથું લઈને આવ્યો હતો તેથી તો એને શ્રાવકનું કુળ મળ્યું હતું, પરંતુ તે આયુષ્ય ઓછું લઈને આવ્યો હતો. જો એનું આયુષ્ય વધારે હોત તો જિન-શાસનની પ્રભાવના કરત, સમાજની સેવા કરત.

તમે પણ શું આમ વિચારો છો? ના, તમારું મન તો એમ જ કહે છે કે દીકરો મોટો થાત તો ધામધૂમથી એનાં લગ્ન ઊજવત. જાનમાં સેંકડો માણસો લઈ જાત. વહુ આવત અને સાથે પચ્ચીસ હજારની થેલી લાવત. દીકરો મોટો થઈને વકીલ, ડૉક્ટર કે એન્જિનિયર બનત અથવા દુકાનમાં

નથી જ્ઞાનાવરણ કર્મના અનંત પ્રદેશો હોવા છતાં પણ જડ ચૈતન્યનો ભેદ રહે જ છે એટલે નંદી સૂત્રમા કહેવામા આવ્યુ છે કે

" अक्खरस्स अणन्तमो भागो णिच्चुग्घाडियो !"

નંદી સૂત્ર.

અક્ષર અથવા જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ સદૈવ અનાવૃત્ત (ખુલ્લો) રહે છે. અનંતાનંત કાળ વીત્યો આત્માએ અનંત જન્મ-મરણ કર્યા છે. અને એવા પણ ભવ કર્યા છે જ્યા અજ્ઞાનનુ પ્રગાઢ સામ્રાજ્ય રહ્યુ છે તેમ છતા જ્ઞાન સમાપ્ત થયુ નથી પરંતુ એવો સમય જરૂર આવી શકે કે, જ્યારે આત્મા સંપૂર્ણ રાગદશાને સમાપ્ત કરી વીતરાગદશા પ્રાપ્ત કરી શકે છે સોનુ અનંત કાળથી ખાણમા રહે છે એના પર માટી ચઢેલી રહે છે પરંતુ એક દિવસ તે ખાણની બહાર આવે છે અને પ્રયોગો દ્વારા તે શુદ્ધ થઈ જાય છે તેવી જ રીતે અનંત કાળથી સાથે લાગેલી રાગદશાને ખતમ કરી આત્મા પોતાના નિજરૂપમા આવી જાય છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે, રાગ ખતમ થઈ શકે છે કારણ તે પર છે પરંતુ જ્ઞાન સંપૂર્ણ લુપ્ત થઈ શકતુ નથી કારણ તે આત્માનો નિજગુણ છે એટલા માટે જ તે સદૈવ આત્માની સાથે જ રહે છે ભગવતી સૂત્રમા ગણધર ગૌતમ સ્વામી ભગવાન મહાવીરને એક માર્મિક પ્રશ્ન કરે છે.

" इह भविए भन्ते ! नाणे ? परभविए भन्ते ! नाणे तदुभय भविए नाणे ?" गोयमा ! इह भविए वि नाणे परभविए विनाणे तदुभय भविए विनाणे ! "

—ભગવતી સૂત્ર-શતક-૧

પ્રભુ ગૌતમ સ્વામી વીતરાગ દેવને માર્મિક પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે, એના પ્રશ્નમા સ્વર્ગનુ ઉડ્ડયન નથી તેમ નરકને પણ ભપાયુ નથી આત્માથી નિકટ સંબંધ રાખતા તત્ત્વ અંગે તેઓ પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે " પ્રભો ! આત્માની સાથે જ્ઞાન આ જ ભવ સુધી રહે છે અથવા પરભવે પણ સાથે જાય છે અથવા બન્ને ભવોમા સાથે રહે છે ?" વીતરાગ દેવ આ પ્રશ્નનુ સમાધાન કરતા કહે છે " હે ગૌતમ ! જ્ઞાન આ ભવમા પણ આત્માની સાથે રહે છે, તેમ પરભવમા પણ, અને બન્ને ભવોમા પણ, જ્ઞાન આત્માની સાથે સદૈવ રહે છે, કારણ આત્માનો નિજગુણ જ જ્ઞાન છે પરંતુ ચારિત્રની વાત જુદી છે એના અંગે પણ ત્યા પ્રશ્ન પૂછાય છે

૩૭ આત્માનો ઝગમગતો દીપ-જ્ઞાન

પર્યુષણ પર્વ પ્રકાશનું પર્વ છે. દીપાવલીમાં તમે વીજળીઓ અને દીપમાળા વડે તમારા ઘરને સજાવો છો. પરંતુ આ પર્વ શરીરને નહી આત્માને સજાવવાનું પર્વ છે. એમાં દ્રવ્યપ્રકાશ નહી, ભાવ-પ્રકાશ અપેક્ષિત છે. એને માટે દ્રવ્ય-દીપક નહી ભાવ-પ્રદીપની આવશ્યકતા છે અને તે આત્માનો ઝગમગતો દીપ છે-જ્ઞાન.

જ્ઞાન આત્માનો સહગુણ છે. આગમની ભાષામાં કહું તો આત્માનું સ્વરૂપ જ જ્ઞાન છે. આચારાંગ સૂત્રમાં ભગવાન મહાવીર કહે છે

' जे आया से विण्णाया ।

આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે રાગ સ્વરૂપ નહી. કારણ જ્ઞાન સદા આત્મામાં જ રહે છે. રાગની પ્રગાઢ અવસ્થામાં પણ જ્ઞાન નષ્ટ થતું નથી. ભલે પછી તે અલ્પરૂપે રહે અથવા અશુદ્ધ રૂપે, પણ રહે છે અવશ્ય. નિગોદમાં અજ્ઞાનનું ઘેરું અંધારું છે તો પણ ત્યાં જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ ખુલ્લો રહે છે. જ્ઞાનાવરણ કર્મના અનંતા અનંત પરમાણુ પણ આત્માને આચ્છાદિત કરી લે તો પણ તેઓ આત્માના સંપૂર્ણ જ્ઞાનગુણને ઢાંકી શકતા નથી. કારણ કે જ્ઞાન આત્માનો નિજગુણ છે. જેમ સૂર્ય ઉપર હજારો વાદળ આવી જાય એના પ્રકાશને ઢાંકવાની ચેષ્ટા કરે તો પણ તેઓ સંપૂર્ણ પ્રકાશને ઢાંકી શકતાં નથી. એ આવરણ ન હોવા છતાં પણ એટલો પ્રકાશ તો જરૂર રહે છે જ કે જેથી દિવસ-રાતનો ભેદ દેખાઈ શકે.

તેવી ર કર્મનું આવરણ પણ જ્ઞાનગુણને એટલું ઢાંકી શકતું નથી કે જેને કારણે એના ચૈતન્ય ગુણ જ વિલુપ્ત થઈ જાય નહીંતર સંપૂર્ણ આવરણ આવી જતાં આત્મા જડ બની જશે પરંતુ એવું કદી થઈ શકતું

નથી જ્ઞાનાવરણ કર્મના અનંત પ્રદેશો હોવા છતાં પણ જડ ચૈતન્યનો ભેદ રહે જ છે એટલે નંદી સૂત્રમા કહેવામાં આવ્યુ છે કે

" अक्खरस्स अणन्तमो भागो णिच्चुग्घाडियो ।"

નંદી સૂત્ર.

અક્ષર અથવા જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ સદૈવ અનાવૃત્ત (ખુલ્લો) રહે છે.

અનંતાનંત કાળ વીત્યો આત્માએ અનંત જન્મ-મરણ કર્યા છે. અને એવા પણ ભવ કર્યા છે જ્યા અજ્ઞાનનું પ્રગાઢ સામ્રાજ્ય રહ્યું છે તેમ છતા જ્ઞાન સમાપ્ત થયુ નથી પરંતુ એવો સમય જરૂર આવી શકે કે, જ્યારે આત્મા સંપૂર્ણ રાગદશાને સમાપ્ત કરી વીતરાગદશા પ્રાપ્ત કરી શકે છે સોનુ અનંત કાળથી ખાણમા રહે છે એના પર માટી ચઢેલી રહે છે પરંતુ એક દિવસ તે ખાણની બહાર આવે છે અને પ્રયોગો દ્વારા તે શુદ્ધ થઈ જાય છે તેવી જ રીતે અનંત કાળથી સાથે લાગેલી રાગદશાને ખતમ કરી આત્મા પોતાના નિજરૂપમા આવી જાય છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે, રાગ ખતમ થઈ શકે છે કારણ તે પર છે પરંતુ જ્ઞાન સંપૂર્ણ લુપ્ત થઈ શકતુ નથી કારણ તે આત્માનો નિજગુણ છે એટલા માટે જ તે સદૈવ આત્માની સાથે જ રહે છે ભગવતી સૂત્રમા ગણધર ગૌતમ સ્વામી ભગવાન મહાવીરને એક માર્મિક પ્રશ્ન કરે છે.

" इह भविए भन्ते ! नाणे ? परभविए भन्ते ! नाणे तदुभय भविए नाणे ? " गोयमा ! इह भविए वि नाणे परभविए विनाणे तदुभय भविए विनाणे ! "

—ભગવતી સૂત્ર-શતક-૧

પ્રભુ ગૌતમ સ્વામી વીતરાગ દેવને માર્મિક પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે, એના પ્રશ્નમા સ્વર્ગનુ ઉડ્ડયન નથી તેમ નરકને પણ મપાયુ નથી આત્માથી નિકટ સંબંધ રાખતા તત્ત્વ અંગે તેઓ પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે " પ્રભો ! આત્માની સાથે જ્ઞાન આ જ ભવ સુધી રહે છે અથવા પરભવે પણ સાથે જાય છે અથવા બન્ને ભવોમા સાથે રહે છે ? " વીતરાગ દેવ આ પ્રશ્નનુ સમાધાન કરતા કહે છે " હે ગૌતમ ! જ્ઞાન આ ભવમા પણ આત્માની સાથે રહે છે, તેમ પરભવમા પણ, અને બન્ને ભવોમા પણ, જ્ઞાન આત્માની સાથે સદૈવ રહે છે, કારણ આત્માનો નિજગુણ જ જ્ઞાન છે પરંતુ ચારિત્રની વાત જુદી છે એના અંગે પણ ત્યા પ્રશ્ન પૂછાય છે

प्रश्न— इह भविए भन्ते! चरित्ते परभविए भन्ते! चरित्ते तदुभय भविए भन्ते! चरित्ते?

उत्तर—"गोयमा! इह भविए चरित्ते नो परभविए चरित्ते नो तदुभय भविए चरित्ते!

—ભગવતી સૂત્ર પ્રથમ શતક

ગણધરદેવ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ ચારિત્ર સંબંધે ભગવાન મહાવીરને પ્રશ્ન પૂછ્યો પ્રભો ચારિત્ર આત્માની સાથે આ જ ભવમાં રહે છે કે પરભવ પણ સાથે જાય છે અથવા બન્ને ભવોમાં સાથે રહે છે? એનું સમાધાન કરતાં વીતરાગ દેવ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ બોલ્યા હે ગૌતમ! ચારિત્ર આત્માની સાથે કેવળ એક જ ભવ માટે રહે છે અને તે પણ વર્તમાન ભવમાં જ

તેથી જ ચારિત્ર ગ્રહણ કરતી વખતે જ્યારે પાંચ મહાવ્રતોની પ્રતિજ્ઞા આપવામાં આવે છે ત્યારે એ વર્તમાન જીવન પર્યન્તની જ અપાય છે કારણ ચારિત્ર આગલા જીવનમાં સાથે આવતું નથી પરંતુ એક પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે જ્ઞાન આત્માનો ગુણ છે તો શું ચારિત્ર આત્માનો ગુણ નથી? જો છે તો પછી તે જ્ઞાન સમાન આત્માની સાથે બીજા જન્મમાં શા માટે જતું નથી? એનો જવાબ એ છે કે ચારિત્ર પણ આત્માનો નિજગુણ છે અને તે આત્માની સાથે જાય પણ છે આગલા જીવનમાં તો શું સિદ્ધ સ્થિતિમાં પણ તે સાથે રહે છે ચારિત્ર મોહના ક્ષયથી આત્મા ચારિત્રગુણ પ્રાપ્ત કરે છે અને તે પછી જ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે સિદ્ધ સ્થિતિ મેળવતાં તે ગુણ સમાપ્ત થતો નથી સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શનની સાથે-સમ્યક્ ચારિત્ર પણ આત્માનો નિજગુણ છે આ ત્રણેય મોક્ષના માર્ગ છે. વાચક મુખ્ય ઉમાસ્વાતિ પણ તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં કહે છે

सम्यग्दर्शनज्ञान-चारित्राणि मोक्षमार्गः ।

—તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અ. ૧ સૂ. ૧

ચારિત્રનો ચરમ વિકાસ તે મોક્ષ છે માટે મુક્તિમાં પણ ચારિત્ર છે અને ચારિત્ર આત્માની સાથે પરભવમાં પણ જાય છે પરંતુ શ્રીમદ્ ભગવતી સૂત્રમાં ચારિત્ર પરભવમાં સાથે જતું નથીની જે વાત કહેવામાં આવી છે તે વ્રતાચરણરૂપ ચારિત્રના સંબંધે છે સિદ્ધ સ્થિતિમાં જે ચારિત્ર કહેવાય છે તે વ્રતાચરણરૂપ ચારિત્ર નથી પરંતુ આત્મ સ્વરૂપમાં રમણતા રૂપ ચારિત્ર

છે આત્માનુ નિજ ગુણોમા રમણ કરવુ તે જ ચારિત્ર છે. એવુ ચારિત્ર મોહના ક્ષય દ્વારા મળે છે અને સિદ્ધ સ્થિતિમા પણ રહે છે. માટે ભગવતી સૂત્રમા પાચ મહાવ્રત રૂપ અગે પ્રશ્ન કરવામા આવ્યો છે અને તે ચારિત્ર પરલોકમા સાથે જતુ નથી

વાસ્તવિક રીતે તો વિકાસના ચરમ લક્ષ્ય સુધી પહોચવા માટે સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્ર એ ત્રણેય જરૂરી છે ત્રણેમાથી એકેયને પણ જો છોડી દેવામા આવે તો મુક્તિનો સભવ નથી તમે તિપાઈને જાણો છો એના ઉપર પાણીનુ માટલુ રાખી શકાય છે એ તિપાઈને એક પગ પણ ખસી જાય કે નીકળી જાય તો શું હાલત થશે? માટલાના ટુકડે-ટુકડા થઈ જશે અને પાણી પણ ઢોળાઈ જશે અધ્યાત્મ રસની માટલી મૂકવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની તિપાઈ હોવી જરૂરી છે એનો એક પણ પગ તૂટ્યો કે, "" डुबाणं डाबियाणं " (હસાહસ)

અંજન, મજન અને રજન એ ત્રણેયને તમે જાણો છો અજન આખે અજાય છે મજનથી દાંત ચમકે છે અને રજન કહે છે આનદને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને હુ અજન, મજન અને રજન કહીશ જ્ઞાન આત્માનુ આજણ છે જે આત્માને પ્રકાશ આપે છે દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ત્વથી આત્માની ઉપર ચમક આવે છે એના પરનો શ્રદ્ધાભાવ સશયાદિ દોષોથી રહિત હોય છે આત્માની ચચળ અને અસ્થિરાવસ્થા નાબૂદ થાય છે અને ચારિત્ર રૂપી રજનથી આત્માને નિજગુણોમા રમણતા અને આનદનો અનુભવ થાય છે જેમ અગ્નિના ત્રણ ગુણ છે-પ્રકાશ, દાહકપણુ અને પાચકપણુ, તેવી જ રીતે આત્માના પણ ત્રણ ગુણ છે, જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર, જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ છે તો દર્શનમા ખોટી ધારણાઓ અને અધ વિશ્વાસોને ભસ્મ કરવાની ક્ષમતા છે ચારિત્ર પાચનનુ કામ કરે છે જ્યા સુધી ચારિત્ર આવતુ નથી ત્યા સુધી જ્ઞાનનુ પાચન થતુ નથી અને વગર પચેલુ જ્ઞાન હાનિકારક બને છે સુવર્ણભસ્મ લેવામા આવે કે બદામનો હલવો પણ ખાવામા આવે પરતુ એનુ પાચન થતુ ન હોય તો તે શરીરને માટે હાનિકારક બને છે વગર પચેલુ અન્ન શરીર માટે વિષ છે તેમ જ પચ્યા વગરનુ જ્ઞાન પણ આત્મા માટે વિષનુ કામ કરે છે માટે ચારિત્રથી જ્ઞાનનુ પાચન આવશ્યક છે

મુસાફરીમા ત્રણ વસ્તુની જરૂર રહે છે ૧ પાથેય-ભાથુ ૨ પૈસો અને ૩ બિસ્તરો ત્રણેમાથી એકની પણ ખામી હોય તો મુસાફરી શાતિદાયક

બનતી નથી. તેવી જ રીતે મુક્તિ માટેની મુસાફરી માટે પણ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્રની અપેક્ષા રહે છે. જો કે સાધનાના પથ પર ત્રણેય મહત્ત્વના છે પરંતુ આપણે અહીં જ્ઞાનનો જ વિચાર કરીએ. પ્રકાશના અભાવે રોપ કરમાઈ જાય છે. પાણી રોપના મૂળનું સિંચન કરે છે પરંતુ સૂર્યપ્રકાશના અભાવે એ વિકાસ કરી શકતો નથી. તેવી જ રીતે જ્ઞાનના અભાવે આત્મા પ્રગતિ પથે આગળ વધી શકતો નથી. જ્યાં સુધી વસ્તુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી એને મેળવવાની ઇચ્છા પણ પેદા થતી નથી. જો તમે હીરાનું સ્વરૂપ જાણી લીધું હોય તો તમે એને તિજોરીમાં સુરક્ષિત રાખશો. પરંતુ એનું જો તમને ભાન ન હોય તો એને કાંકરો માની ફેંકી દેશો.

બાળક હીરાની સાથે રમે છે અને તે ગુમાવી પણ શકે છે. તે મે આનાના કોળાને બદલે એ હજારનો હીરો પણ આપી દે છે. પરંતુ આવું કામ બાળક જ કરી શકે, મોટાં નહીં. બાળક એવું કરે તો એને અણસમજુ ગણી ક્ષમા કરી શકાય છે પરંતુ મૂછ આવી ગઈ હોવા છતાં પણ તે એમ રમતો રહે તો એની તો મશ્કરી જ થશે. અજ્ઞાની ભૌતિક ટુકડા માટે આત્મગુણોને વેચી દે તો તે ક્ષમ્ય હોઈ શકે છે પરંતુ સાધક અને સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળા એવું કરે તો તે ઉપહાસને પાત્ર બનશે.

જ્યાં સુધી વસ્તુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી એને લેવાનો વિચાર થતો નથી. ધારો કે તમારે એક સ્નેહી છે. પત્રોથી એ તમારો પરિચિત છે. બન્ને વચ્ચે વખતોવખત પત્ર-વ્યવહાર થયા જ કરે છે પરંતુ તમે એને જોયો નથી અને એણે તમને જોયા નથી. પણ જ્યારે તે તમારા ગામમાં આવે છે ત્યારે તમારે ઘેર પણ એ આવે છે પરંતુ જ્યાં સુધી તમે એને ઓળખી શકતા નથી ત્યાં સુધી તમારા મનમાં એના પ્રત્યે પ્રેમનો પ્રવાહ ઊભરાશે નહીં. પરંતુ જે ક્ષણે તમને એ જ્ઞાત થઈ જશે કે આ તો તે સ્નેહી જ છે તો તે જ ક્ષણે તમારા હૃદયની કળીઓ ખીલી ઊઠશે. મનની પ્રસન્નતા હોઠે છવાશે. આ સ્મિત હાસ્ય-ઉમળકો ક્યાંથી આવ્યો? કહેવું પડશે કે એ પ્રસન્નતા જનક જ્ઞાનનું કારણ છે વ્યક્તિનો પરિચય. વ્યક્તિ પ્રત્યે પ્રેમ વધારે છે તો આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આત્મા પ્રત્યે પ્રેમ વધારે છે. જેને આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી તે આત્મગુણોની ઉપાસના તરફ ઢળી શકતો નથી. એટલા જ માટે ભગવાન મહાવીર આગમમાં કહે છે—

"जो जिवे वि न याणइ, अजीवे वि न याणइ ।
जीवा जीवे अयाणन्तो कह सो नाहिइ संजमं ॥

જે આત્માના સ્વરૂપને જાણતો નથી તેમ જડના સ્વરૂપને પણ જાણતો નથી, તે સંયમપથે આગળ વધી શકતો નથી જ્ઞાન વડે આત્મા જાણે છે કે હું કોણ છુ, મારુ પોતાનુ ઘર કયુ છે? પરંતુ એને એવુ જ્ઞાન નથી તેથી અનાદિ કાળથી પરઘરમા ઘૂમી રહ્યો છે, આધ્યાત્મિક કવિ દૌલતરામજી કહી રહ્યા છે

हम तो कबहु न निज घर आये,
परघर फिरत बहुत दिन बीते ।
नाम अनेक धराये ॥
पर पद निज पद मानि मगन भये
परिणति सों लिपटाये हम तो ॥

કવિ કેટલુ સુંદર કહી રહ્યા છે –'અનંત અનંત કાળ વીત્યો, પરંતુ હે ચેતન, તુ પરઘરમા ફરી રહ્યો છે પરંતુ હજુ સુધી મને સ્વઘરની ખબર નથી' તમને તમારુ પોતીકુ મકાન સારુ લાગે છે કે ભાડાનુ? એ નિશ્ચિત છે કે ભાડાનુ ઘર પરાયુ છે અને પોતાનું તે પોતાનુ! બસ, તો તેવી જ રીતે ચોર્યાસીલક્ષ જીવ-યોનિઓ આત્મા માટે પરાયુ ઘર છે એટલા માટે જ આત્મા સ્વર્ગમા તેત્રીસ સાગર સુધી રહી શકે છે પરંતુ એક દિવસ એવો આવે છે કે, જ્યારે એને તે ઘર તજવુ પડે છે કારણ તે પરાયુ ઘર છે, જ્યારે મોક્ષ આત્માનુ સ્વઘર છે, માટે ત્યા ગયા બાદ કોઈની તાકાત નથી કે, એને કોઈ કાઢી શકે

પોતાના ચૈતન્યને હવે કહો કે, તારા ઘર તરફ પ્રયાણ કર એ અનાદિનો ભૂલ્યો રહી, તને તારા ઘર તરફ જવાનો વિચાર થતો નથી સાજ થતા મજૂર પણ પોતાને ઘેર પાછો ફરે છે, વિદેશ ગયેલી વ્યક્તિને પણ પોતાને ઘેર પાછા ફરવાની યાદ આવે છે પરંતુ હે પથિક, તુ એક જ એવો પથિક છે કે તને તારા ઘરનુ પણ ભાન નથી જ્યા જાય છે ત્યા એને પોતાનું ઘર માની લે છે, અને પથારી પાથરી ત્યા જ ધામો નાખી લે છે મોહ અને રાગની પરિણતિને તે તારો સ્વભાવ માની લીધો છે અને તેમા જ આનંદ અનુભવી રહ્યો છે

તમને રાગમા આનંદ આવે છે કે ત્યાગમા? એક માણસ તમારા

દીકરાના સગપણની વાત લઈને આવે છે તમે એનું સ્વાગત કરો છો એને સારું કેસરીયા ભાત બને છે ત્યારે બીજો માણસ તમારા દીકરાની દીક્ષાની વાત લઈને આવે છે ત્યારે શું તમે એને કેસરિયા ભાત ખવડાવો છો ખરા ! ના આવી વાત જ કરશો નહીં દીક્ષાની વાત કરનારને એક મિનિટ પણ તમે તમારા ઘરમાં ઊભો રહેવા દેતા નથી આ રાગની પૂજા છે (સભામાં હસાહસ)

જ્યાં સુધી આત્માને પોતાના નિજરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી તે પરપરિસ્થિતિમાં આસક્ત રહે છે જ્ઞાનનું મહત્ત્વ એટલા માટે જ છે કે તે આપણને નિજ ઘર બતાવે છે

હમણાં જ્ઞાન સંબંધે તમે પ્રવચન સાંભળી રહ્યા છો વિશ્વના વિચારકોએ કહ્યું છે કે જ્ઞાન વિકાસનો હેતુ છે અને તે સુખનું કારણ છે પણ હું કહીશ કે જ્ઞાન દુઃખનું કારણ પણ છે તમે વિચારમાં ડૂબી ગયા ખરું ! વાત અટપટી છે ખરી, પરંતુ જરા ઊંડા ઊતરીને વિચાર કરશો તો વાતની સચ્ચાઈ અરિસા જેવી સાફ અને સ્પષ્ટ થઈ જશે. જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે એકેન્દ્રિય બે-ઇન્દ્રિય ત્રેઈન્દ્રિય ચતુરેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મરીને નરકમાં જતાં નથી કારણ કે એમનામાં મતિ અને શ્રુતિ (અજ્ઞાન રૂપી) બે જ જ્ઞાન છે જ્યારે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મરીને નરકમાં જઈ શકે છે કારણ એમાં પૂર્વોક્ત જ્ઞાનનો વિકાસ વધુ હોય છે હવે તો તમે માનશો ને કે જ્ઞાન દુઃખનું કારણ છે

એક માણસ તમારો સ્નેહી છે તે વિદેશ ગયેલો છે ચાર વર્ષ પછી તે પાછા ફરી રહ્યા છે તમારી પાસે એનો ત્યાંથી રવાના થવાનો તાર પણ આવી ગયો છે તમે હર્ષાન્વિત બની ગયા છો એને મળવા માટે ઉત્સુકતા પૂર્વક રાહ જોઈ રહ્યા છો. એક-એક પળ તમને ભારે લાગે છે તમારું દિલ આનંદ-આનંદથી ભર્યું છે જેથી આવું તે જ વિમાન જેમાં પેલા ભાઈ સફર કરી રહ્યા હતા તે થોડે દૂર સુધી ઊડ્યા પછી એકાએક દુર્ઘટના ગ્રસ્ત બની ભૂમિ પર પડી જાય છે પૃથ્વીની સાથે ટકરાતાં જ તેમાં આગ લાગે છે અને તેમાં બેઠેલા યાત્રીઓ અને પેલો તમારો મિત્ર સહુને માટે તમને ખાતરી થઈ જાય છે પરંતુ તમને આ દુર્ઘટનાની ખબર નથી. તમે તો પહેલાં જેટલા જ આનંદ અનુભવી રહ્યા છો પરંતુ જે સમયે એર-પોર્ટ [illegible] આ દુર્ઘટનાના સમાચાર આપે છે ત્યારે તમારો આનંદ [illegible] ખિન્નતામાં બદલાઈ જાય છે દુર્ઘટનાની આગમાં ભરોસેનું આયુ અને વિશ્વાસની આગમાં તમારું હૃદય બળવા લાગે છે

પરંતુ હું પૂછું છું કે, જ્યાં સુધી દુર્ઘટનાની ખબર તમને થઈ નહોતી ત્યાં સુધી તો તમારું મોં મલકાઈ રહ્યું હતું પરંતુ એની ખબર મળતાં જ મલકાટ વિષાદમાં ફેરવાઈ જાય છે એનો અર્થ એ થયો કે, જ્ઞાને તમને દુઃખ આપ્યું. હવે તો તમે માનશો ને કે જ્ઞાનથી દુઃખ થાય છે નહીં તો વળી એક બીજી વાત સાંભળો. એક ગધેડું કોઈ ગવર્નરના બંગલાની પાસે પેશાબ કરી દે છે, તો એને કોઈ પકડતું નથી, તેમ એને સજા પણ મળતી નથી કિંતુ કોઈ વકીલ જો આવી ભૂલ કરી તો તે તરત પકડાઈ જશે એનું કારણ એ છે કે, ગધેડામાં જ્ઞાન નથી તેથી એ પકડાયો નહીં જ્યારે વકીલમાં એના કરતાં વધુ જ્ઞાન છે, એ જ્ઞાનની જ શિક્ષા (દંડ) છે કે, એને ગિરફતાર થવું પડ્યું.

જ્ઞાનથી દુઃખ જ નહીં, લોભ અને ભય પણ વધે છે. માની લો કે તમારા દીકરાને તમે દસ સુધી ગણત્રી શીખવાડી અને એને પૂછશો કે, બોલો, બાબુ, તમને કેટલા પૈસા આપું? તો તે કહેશે કે, મને દસ પૈસા જોઈએ. અને તમે એને જો સો સુધીની ગણત્રી શીખવાડી હોય અને પૂછશો તો તે કહેશે સો રૂપિયા આપો બોલો ગણત્રીનું જ્ઞાન વધ્યું તો બાળકનો લોભ પણ વધ્યો.

આ તો થઈ લોભની વાત હવે જાણી લો ભયની વાત. તમે જો ભર-નીંદરમાં હો અને પાસેથી વિષધર સાપ પસાર પણ થઈ જાય તો શું તમને એનો ભય લાગશે ખરો? નહીં, કારણ એ વખતે તમને સર્પનું જ્ઞાન હોતું નથી. પરંતુ અહીં હમણાં જ જો કોઈ એક નાગ લાવી છોડી દેવામાં આવે તો સભામાં ખળભળાટ મચી જશે. સૌ આમતેમ નાસી જશે કારણ કે, તમને અત્યારે સર્પનું જ્ઞાન છે સાંભળ્યું છે કે એક નાના અણસમજુ બાળકે નાગને પકડી લીધો. એને પકડી એ એની સાથે રમવા લાગ્યો. આ બાજુ બાળકની માતા દૂધ લઈને આવી અને બાળકને સર્પની સાથે રમતો જોયો તો તે ભયને લીધે એના હાથમાંની દૂધની વાડકી પડી ગઈ. તો માતાને ભય લાગ્યો પણ બાળકને નહીં. તે જ બાળક જ્યારે મોટું થઈ જાય ત્યારે શું તે સર્પની સાથે રમી શકશે ખરું? જવાબ મળશે, ના નહીં. કારણ હવે એને એનું જ્ઞાન થઈ ગયું છે એટલે જ્ઞાન ભયનું કારણ થયું કે નહીં!

હવે તમે માની શકો છો કે, જ્ઞાન દુઃખ, લોભ અને ભયનું કારણ છે. હવે તમને જ્ઞાન જોઈતું નથી ને? અને ખરું પૂછો તો તમને જ્ઞાનની જરૂર

જ ક્યાં છે ? આજે સમાજમાં જેટલો આદર સંપત્તિપતિઓને મળે છે તેટલો જ્ઞાનીઓને નહીં. શાળાની ભીંતો ઉપર લખેલું હોય છે કે વિદ્યાધન જ સૌથી મોટું ધન છે પરંતુ જ્યારે એ જ શાળાનો દીક્ષાન્ત સમારોહ થાય છે ત્યારે એના માટે સભાપતિ કોણ બને છે ? વિદ્યાધનનો ધનવાન કે ચાંદીના ધનનો ધનવાન ? પ્રમુખપદ પર નગરનો સૌથી મોટો ધનવાન બિરાજે છે અને વિદ્યાધનનો ધનવાન તો એની સામે હાથ જોડી ઊભો રહે છે

હા તો હું કહી રહ્યો છું કે જ્ઞાન દુઃખનું કારણ છે પરંતુ જરા થોભો. જલ્દી-જલ્દી કોઈ નિર્ણય કરી લેશો. આ હમણાં-હમણાં જે કંઈ કહેવાયું છે તે ઠીક નથી. તમે જાણો છો કે એકેન્દ્રિયાદિમાં જ્ઞાન અલ્પ છે તેથી તેઓ નરકમાં જતા નથી. માની લો કે એ નરકમાં જતા નથી પરંતુ તેઓ મોક્ષમાં પણ જઈ શકતા નથી. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય નરકમાં જાય છે પરંતુ એનું કારણ જ્ઞાન નથી, સમ્યગ્જ્ઞાનનો અભાવ છે. જ્ઞાન અને જ્ઞાનની સાથે હિંસા મહારંભ અને મહા પરિગ્રહ જ નરકનાં કારણો છે. નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તે જ્ઞાન નથી પરંતુ અજ્ઞાન છે. પંચેન્દ્રિય જો સમ્યગ્જ્ઞાનની સાથે સમ્યક્ પુરુષાર્થ કરે તો તે મોક્ષે પણ જઈ શકે છે

સ્નેહીને નોકરી દુર્ઘટનાના જ્ઞાનથી તમને દુઃખ થયું પરંતુ જરા ઊંડા ઊતરીને જોશો તો દુઃખ દુર્ઘટનાને કારણે નહીં પરંતુ એના પ્રત્યેના મોહને લઈને થયું. નહીંતર દુર્ઘટનાની ખબર તો તમારા પહેલાં સૂચના આપનારને મળી હતી. પરંતુ એના મોં પર તો દુઃખનું કોઈ ચિહ્ન જ દેખાતું નથી. આ દુઃખ મોહના ઘરથી આવ્યું છે, જ્ઞાનના ઘરથી નહીં

અસીલ અને વકીલની વાત પણ લઈ લો. માની લો કે ગવર્નરના બંગ-લાની પાસે દેખાવ કરવાથી વકીલ ગિરફતાર થાય છે, અસીલ નહીં. પરંતુ જજની પાસે વકીલને જ ખુરશી મળે છે, અસીલને નહીં. ગિરફતારીનું કારણ વકીલનું જ્ઞાન નહીં, અવિવેક છે

હવે અમે બાળકની વાત લઈ લો. મજૂરીના જ્ઞાનની સાથે એનો લોભ વધ્યો છે. ઉપરથી તપાસતાં આ વાત સાચી છે પરંતુ સાચું જોવાય તો લોભ અને ભયનું ચિહ્ન બાળકમાં રહેલું જ છે. વડના બીમાં વિશાળ વડલો સમાયેલો હોય છે. બીમાં વડલો નહીં હોય તો તે આવશે ક્યાંથી ? બાળકમાં લોભ અને ભયના સંસ્કાર રહેલા છે તેથી જ મોટા થતાં તે પ્રકટિત બને છે

હવે તો તમારો મનનો સંશય દૂર થયો કે નહી ? જ્ઞાન આત્માનો પ્રકાશ છે તે પ્રકાશ તરફ તમે આગળ વધો એક વખત તમે વસ્તુનુ સ્વરૂપ જાણી લો અને પછી એને આચરણમા ન મૂકો અને તમે તેમા દુર્બળતા અનુભવો તો પણ તે ખોટુ નથી એવુ કહેવાય છે કે, વસ્તુના સ્વરૂપને જાણ્યુ અને એનો અમલ કર્યો નહી તો તે જાણવુ વ્યર્થ છે ક્રિયા નયની દૃષ્ટિએ ઠીક પણ છે પરન્તુ જ્ઞાન નયની દૃષ્ટિએ આપણે વિચારીએ તો જણાશે કે, જાણકારી થવી એ પણ એક મોટી સફળતા છે એક ઝવેરીની પાસે ઝવેરાત આવે છે ખરીદવા માટે એની પાસે પેસા નથી પરતુ એને ઝવેરાતની પરીક્ષાનુ જ્ઞાન છે તેથી હીરાને બદલે કાચના ટુકડાને તે કદી ખરીદશે નહી

હુ તમને પૂછવા માગુ છુ કે ઘડિયાળ સારી છે કે ઘડિયાળ બનાવવાની કલાનુ જ્ઞાન સારુ છે ? ઘડિયાળની કિંમત સોથી હજારની હોઈ શકે પરતુ જેને ઘડિયાળનુ જ્ઞાન નથી એની કિંમત કેટલી હોઈ શકે ? અને તે કેટલામા ખરીદશે ? ઘડિયાળ બગડશે તો ચિંતા કરવા લાગશે પરતુ ઘડિયાળીને આવી ચિંતા થશે ખરી ? નહી, કારણ તે જાણે છે કે, ઘડિયાળ બગડી જશે તો તે ફરીથી દુરસ્ત કરાવી લેવાશે તેવી જ રીતે આત્માના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન નથી, તે શરીર રૂપી ઘડિયાળના બગડી જવાથી રડવા બેસે છે પરતુ જેને સ્વરૂપનુ જ્ઞાન છે, તે એમ રડવા બેસતો નથી તે તો વિચારે છે આવતા ભવના આ ફરી મેળવી લેવાશે ! તો પછી એને માટે રડવા શા માટે બેસવુ ?

બીજી બાજુ જે વસ્તુને જાણી લે છે, તેમ છતા પરિસ્થિતિવશ ભૂલ કરી બેસે છે ત્યારે એના મનમા પશ્ચાત્તાપ થાય છે એક માણસ જાણે છે કે, હુ અપરાધ કરી રહ્યો છુ પરતુ પરિસ્થિતિ એ માટે એને પ્રેરી રહી છે તે ગુનો કરે છે, સજા ભોગવી જેલમાથી છૂટી પણ જાય છે પરતુ જેને સાચા રસ્તાનુ ભાન નથી, તેમ હુ ભૂલ કરી રહ્યો છુ એ જ્ઞાન પણ નથી તે ખરે જ પાગલ છે ગુનેગારને જેલમાથી છૂટવા માટે કોઈ અવધિ હોય છે પરતુ પાગલની મુક્તિ માટે શુ અવધિ હોઈ શકે ? માટે જ્ઞાન દરેક ક્ષેત્રમા સર્વ ઉપયોગી છે

નાનુ બાળક હજારો આધળાઓને રસ્તો બતાવી શકે છે તે બાળક છે જ્ઞાન, જે હજારોને પ્રકાશનો રાહ બતાવે છે, હાથમા બેટરી હોય તો તમે નિર્ભય બની અંધારામા ચાલી શકો છો, જ્ઞાન બેટરી રૂપ છે જે આત્માને ચારિત્રનો સુપથ બતાવે છે જ્ઞાનના પ્રકાશમા રહી તમે આચાર–માર્ગે ગતિમાન બનો એ જ કામના છે

ભાદરવા શુદ
બીજ

જૈન ઉપાશ્રય
કાંદાવાડી, મુંબઈ ૪.

૩૮ વર્ષાવાસનો સંદેશ

પ્રિય સજ્જનો,

આજે રવિવાર નથી શુક્રવાર છે પણ ઊભરાયેલો જનસમૂહ કહી રહ્યો છે કે આજે રવિવારથી પણ વધીને કંઈક છે. આજે અષાઢી પૂનમ છે. બીજી પૂર્ણિમાઓ કરતાં આમાં એક મહત્ત્વપૂર્ણ વિશેષતા પણ છે. આજે ચાતુર્માસનો પ્રારંભ દિવસ છે. આજના દિવસે સૌ વિચરનારા સંતો નિશ્ચિત સ્થાન પર સ્થિર થઈ જશે. મુનિને વિહાર પ્રિય હોય છે અને વિહારમાં એના સંયમની સુરક્ષા પણ છે. ત્યારે શ્રાવકો મુનિની સ્થિરતામાં આનંદ માને છે.

મુનિ જો બિરાજતા હોય તો શ્રાવક જ્યારે સંતદર્શન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ધાર્મિક સાંભળી શકે છે. પ્રવચન અને સ્વાધ્યાયનો લાભ થઈ શકે છે. સાથે-સાથે તે આચરણમાં વ્રતનો લાભ પણ મેળવી શકે છે. પરંતુ સંતને તો વિચરણમાં જ લાભ છે. વહેતી સરિતા જેમ નિકટવર્તી વૃક્ષોને તાજગી દેતી આગળ વધે છે તેમ સંત-ચરણ જ્યાં-જ્યાં ઘૂમે છે ત્યાં-ત્યાં નર-નારીઓના આત્મગુણોને તાજગી મળે છે. તેમ છતાં મુનિને પ્રભુની આજ્ઞામાં વધુ આનંદ છે. વર્ષાવાસમાં જીવોની વિશેષ ઉત્પત્તિ થતી હોવાને કારણે વીર પ્રભુએ નિગ્રંથોને ચાતુર્માસમાં એક જ સ્થળે સ્થિર રહેવાનો આદેશ આપ્યો છે.

ત્રણ ચાતુર્માસિક દિવસો છે. શીત ચાતુર્માસિક દિન, ઉષ્ણ ચાતુર્માસિક દિન અને ત્રીજો છે વર્ષા ચાતુર્માસિક દિન. પરંતુ સર્વાધિક મહત્ત્વપૂર્ણ હોય તો તે છે વર્ષાઋતુ. જો વધુ ઠંડી ન પડે તો તેથી માનવને કંઈ નુકસાન પણ નથી. તેવી રીતે ગરમી પણ વધુ ન પડે તો એથી માનવને પ્રત્યક્ષરૂપે

કોઈ નુકસાન થતું નથી પરંતુ જો વરસાદ ન પડે તો માનવસમાજના શા હાલ થશે? માનવ જ શા માટે, પશુ અને પંખી, પૃથ્વી અને પર્વત સૌ કોઈ સુષમાવિહીન બની જશે

અષાઢના વાદળોને જોતાંની સાથે જ મોર એમની ગર્જના સાંભળવા ઉત્કંઠિત બની જાય છે તેવી રીતે ચાતુર્માસ સન્નિકટ આવતા જ શ્રદ્ધાળુ લોકો પ્રભુવાણી સાંભળવા ઉત્સુક બની જાય છે વર્ષાને લઈને પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય હજારગણું વધી જાય છે પૃથ્વી તો જાણે લીલી સાડી જ પહેરી લે છે સર્વત્ર સૌન્દર્ય સુષમા નાચી ઊઠે છે. ચાતુર્માસના દિવસોમાં પ્રવચન સાંભળ્યા બાદ જીવન રમણીય બની જવું જોઈએ—સર્વત્ર શાંત સૌન્દર્ય વિખેરાઈ જવું જોઈએ વરસાદના રીમ-ઝીમ ઝાપટા જેહની તપેલી ધરતીને શીતળ, શાંત બનાવી દે છે વરસાદ થયો અને પૃથ્વી પણ શીતળ થઈ પરંતુ જોવાનું એ છે કે શાંત-સુધા ભરેલી વ્યાખ્યાનધારા સાંભળીને પણ મનના ખૂણામાં એક શાંતિનું નાનકડું વાદળું ઊઠ્યું નહીં અને એક હલકો ઝાપટો પણ થયો નહીં અને કષાયની જ્વાળામાં મનની ધરતી તપતી રહી તો કહેવું પડશે કે વરસાદની આ કાળી વાદળીઓથી તમે કંઈ શીખ્યા નથી

વર્ષાની ધારાઓ સડકો ઉપર જામેલા ધૂળના ઢગલાઓને, ગંદી ગટરોને ધોઈ સાફ કરી નાખે છે તેમ હે ઉપાસક, તું પણ મનના દ્વાર ખોલી દે. વર્ષાની આ ધારાઓને અંદર જવા દે જ્યાં સ્વાર્થના કચરો ભર્યો છે, વાસનાની ગટરોમાં કીડા ખદબદી રહ્યા છે તેમને આજે ધોઈ નાખો મનને શીતળ અને શાંત બનાવી દો કડવો-મીઠો ઘૂંટડો મળે તો પણ મન સમ-સ્થિતિમાં રહે તેવી સાધના હોવી જોઈએ મેઘ ગરજે છે ત્યારે એ ગર્જના સાંભળીને ખેડૂતની આંખો ઉપર ચઢે છે કે પેલી ગર્જનાની તર્જના કરતા મેઘને પણ પ્યાર કરે છે? નહીં, તે પ્યાર જ કરે છે તમે તમારા ઉપર ગર્જના કરનારથી પ્રેમ કરો છો કે એની ગર્જના સાંભળી એના તરફ આંખ કાઢો છો? અરે, મુંબઈ નિવાસીઓ, તમે પેલા ગ્રામીણ પાસેથી પણ થોડુંક શીખી લેજો પોતા પર ગરજનારને પણ પ્યાર કરતા શીખો એ ગરજે ત્યારે તમારું મનડું મયૂર બની જાય મેઘની ગર્જના સાંભળી મોર પોતાની પાંખો ફેલાવીને નાચવા લાગે છે તેમ જ્યારે કોઈ અકારણે જ તમારા પર ગરજી ઊઠે ત્યારે તમે વિચારજો કે હમણા નહીં પણ થોડા દિવસો બાદ તે પોતાની ભૂલ સમજશે અને જો તમારી ભૂલ તમને દેખાતી હોય તો તમારું

મન વિચારોની પાંખો ફેલાવીને નાચી ઊઠવું જોઈએ અને વિચારવું જોઈએ કે ખરેજ હું અંધકારમાં હતો. મારી ભૂલ મને સમજાતી નહોતી.

વારુ, ત્યારે જલદી બતાવો કે તમારી ભૂલ બતાવનાર સારો લાગે છે કે તમારી પ્રશંસા અને જાહેરાત કરનાર? તથ્ય તો એ છે કે આજનો માનવ પોતાની ભૂલ સ્વીકાર કરવાનું જાણતો જ નથી. તેમ જ એને પોતાની ભૂલ બતાવનાર ન ગમે છે. એક રસોઇયાના હાથે એક વાર શાકમાં મસાલો વધુ પડી ગયો. ખાનારની જીભ તતડવા લાગી અને આંખે નીર ચાલવા લાગ્યાં. એટલે શેઠે પૂછ્યું: આટલો મસાલો કેમ કરતાં પડી ગયો? તો તે રસોઇયો બોલ્યો: આજે મારવાડ જેવું શાક બનાવ્યું હતું. વળી બીજા થોડાક દિવસો પછી શાકમાં મસાલો ઓછો પડ્યો. જમનારાઓને આ ? [illegible] જેવું લાગ્યું. પૂછવામાં આવતાં એણે કહ્યું: આજે મુંબઈ જેવું શાક બનાવ્યું હતું. વધુ મસાલો પડ્યો તો કહે મારવાડ જેવા અને ઓછો મસાલો પડ્યો તો કહે મુંબઈ જેવા. એને પોતાની ભૂલ તો દેખાતી જ નહોતી.

આવી જ વાત ઘર-ઘરની છે. લગ્ન પછી ત્રીજા જ મહિને વહુએ નવું ઘર વસાવી લીધું. સાસુને પૂછીએ કે વહુ ત્રણ જ મહિનામાં જુદી કેમ થઈ ગઈ? તો કહેશે, વહુના નખરાથી હું હેરાન થઈ ગઈ. અને વહુને પૂછીએ તો કે જુદા થવાની એવી તે કઈ આવશ્યકતા પડી ગઈ? તો તે જવાબ આપશે- શું કહું, મારા સાસુની જીભ સત્ય ગજની છે (સભામાં હસાહસ) તે હમેશાં મારા પરિવારને જ નહીં, પૂરી સાત પેઢીઓને માપતી રહે છે. અને એક બીજાને નિંદે છે. પોતાની ભૂલ કોઈને દેખાતી નથી.

નાચતા મોરલાથી જેમ શીખવું છે તેમ ચળકતા જુગનુથી પણ કંઈક શીખો. અમાવસની અંધારી રાતે પણ જુગનુ ચળકે છે તેમ તમે વિપત્તિની કાળી રાતે ચળકતા રહેજો. જ્યારે નરી-નરી વિપત્તિઓ ઘેરાય, પ્રકાશનું એક કિરણ પણ ન દેખાય ત્યારે તમે સુદર્શન અને કામદેવનું સ્મરણ કરજો. તેઓ તમારી અંધારી રાતે દિવ્ય દીવડો પ્રગટતી રહેશે.

શ્રાવક કુળમાં જન્મતા બાળક કામદેવ અને સુદર્શનને કોઈ કાળે ભૂલી શકે નહીં. કામદેવ પૌષધ ભવનમાં બેઠા છે. એમની સામે મિથ્યાત્વ રૂપ દેવ ઊભો છે. હાથમાં ચળકતી તલવાર છે. તે કહી રહ્યો છે: કામદેવ [illegible] ના ધર્મ અસત્ય છે તેમ ન કહેવાનો વિકલ્પ હશે તો આ [illegible] તલવાર [illegible] પામે શરીરના ટુકડે-ટુકડા

કરી નાખશે કામદેવે આનો જે જવાબ આપ્યો તે અઢી હજાર વરસ પછી પણ આજે આગમમાં સુગ્રથિત છે એમણે કહ્યું 'તમારી તલવાર શરીરને મારી શકે છે, આત્માને નહી અને શરીર તો અનંત વાર મર્યું છે. આવા પાર્થિવ શરીર માટે આત્માના શાશ્વત ધર્મને કામદેવ કદી પણ અસત્ય કહી શકે નહી, ભલે મારા અણુએ અણુ જુદા થઈ જાય તેમ છતાં એમાંથી એક જ ધ્વનિ આવશે –

નિર્ગ્રંથ પ્રવચન–ભ મહાવીરનું પ્રવચન સત્ય અને સર્વશ્રેષ્ઠ છે*

બીજી બાજુ જ્યારે રાજગૃહ અર્જુન માળાના ભયાનક ઉપદ્રવથી પીડાયેલું હતું ત્યારની આ વાત છે મગધસમ્રાટ શ્રેણિક પણ મહેલોમાં લપાઈને બેસી ગયા હતા તે વખતે રાજગૃહમાં સંદેશો આવ્યો કે પ્રભુ મહાવીર રાજગૃહની બહાર પધાર્યા છે સાંભળીને સૌએ પણ વિચાર્યું ફક્ત સુદર્શને "પ્રભુ ઉદ્યાન સુધી પધારે તેમ છતાં આંખોની તરસ શાંત ન થાય અને અર્જુન મને મારા પ્રભુથી મળવા ન દે એ કદી બની શકે નહી અર્જુનનો આતંક માની ગનિને ચલાવી દે તો એ જીવનની બહુ મોટી હાર ગણાશે અને આ કાયરતા વીરના ઉપાસકને શોભશે નહી" આમ વિચારતાંની સાથે જ એના કદમ ગુણશીલ ચૈત્ય તરફ આગળ વધ્યા વચ્ચે અર્જુન ક્રૂરતાનો પ્રતિમૂર્તિ બનીને આવ્યો પણ ધૈર્યના મહાશીલા સાથે ટકરાઈને એની ક્રૂરતાના ભૂક્કેભૂક્કા ઊડી ગયા

દુઃખની અંધારી રાતે તમે ચળકતા રહેજો અને જો સુખના પારણે ઝૂલતા હો તો પણ પોતાને ભૂલશો નહી શ્રાવણના ઝૂલા તો તમે જોયા હશે મુંબઈમાં પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય મળતું નથી પણ આજે પણ ગામડાઓમાં ચાલ્યા જશો તો પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય સર્વત્ર પથરાયેલું જોવા મળશે શ્રાવણમાં પૃથ્વી લીલી સાડી પહેરી લે છે, ચારે ય બાજુ વનસ્પતિ ખીલી ઊઠે છે બહેનો શ્રાવણના દિવસોમાં પારણા–હીંચકા બાંધી હીંચે છે હીંચકાના ઉતારચઢાણ પણ આનંદદાયી હોય છે કદી અઢળક સંપત્તિ વચ્ચે હો તો ફુલાવું નહી અને વિપત્તિમાં હો તો રડવા બેસવું નહી

વર્ષાવાસનું–અકૃત્રિમ સૌન્દર્ય બોલે છે કે હે માનવ, કૃત્રિમતાને છોડી સહજ સૌન્દર્ય તરફ આવ તમે કૃત્રિમ સૌન્દર્ય વધારો છો કે સહજ સૌન્દર્ય? વીસમી સદી જેટલું કૃત્રિમતાને પસંદ કરે છે તેટલું વાસ્તવિકતાને નહી

---

*" इणमेव निग्गथं पावयण सच्च अणुत्तर "

એ'થી જ મારે તો સૌંદર્ય અને વેશભૂષા બધામાં કૃત્રિમ ચીજને પસંદ કરાય છે વેશભૂષા તો શું ફરીઝ પણ તેથી જ પસંદ થઈ કે જે એક સિનેમા એક્ટ્રેસે પસંદ કરી હતી. વસ્ત્ર-ભૂષા પણ તેથી જ કરી કે જે સૌને ક્યારેક પહેરે છે પછી ભલેને ઠંડીમાં ઠરતા રહો અને ગરમીમાં બફાતા રહો. ફેશનને એવા જોવામાં આવ્યા છે કે ચાહે કંઈ હોય કે ગરમી શોભા કમેશ એમના પગમાં હશે ત્યાં જરૂરિયાતને પ્રમુખતા અપાતી નથી. પ્રમુખતા તો મળે છે ફક્ત ફેશનને.

આ ફેશને તો ગજબ કરી નાખ્યો છે સ્વતંત્ર ભારતની રાજધાની દિલ્હી અને મહારાષ્ટ્રની રાજધાની મુંબઈ આ બેઉના શાસન વગે ભારતી અભારતીય નહીં રહી હોય જેટલી કે આજે છે વેશભૂષા ખાન-પાન, આચાર અને વ્યવહાર, બધાયમાં વેગથી ભારતનું વિલાયતીકરણ થઈ રહ્યું છે મુખ પર પાવડર અને હોઠે રંગ (લિપસ્ટિક) એ બધું ફેશને આપ્યું છે પણ જૈન શાસનમાં જન્મેલ વ્યક્તિઓને એમના પાર્થિવ શરીરની આ પૂજા શોભા દેતી નથી. આ ફેશનપરસ્તીનું આપણે શરણ થઈ છે! બીજાની આંખે આપણે સારા દેખાઈએ વા! ત્યારે તમે જરા જણાવી બતાવો કે તમે કપડાં શા માટે પહેરો છો! બીજાની આંખે તમે ભલા દેખાઓ એટલે કે શરીરને આરામ મળે એટલા માટે! બીજાના દિલમાં મોહ ઉત્પન્ન કરવા માટે ભડક કરી કપડાં પહેરી શકાતાં નથી.

સાચો શ્રાવક વેશપરિધાનમાં ત્રણ બાબતને મહત્ત્વ આપે. ૧ તે આરામપ્રદ હોય ૨ સસ્તાં હોય અને ૩ સ્વચ્છ હોય. પહેલી બાબત છે વસ્ત્રભૂષા આરામપ્રદ હોય. કારણ કે શરીરની સુરક્ષા માટે જ વસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરાય છે એવો પોષાક શા કામનો કે જેનાથી ગણું બીભત્સ હોય અને સ્વતંત્રતાપૂર્વક ક્યાંય બેસી શકાતું ન હોય. એક વાર એક ભાઈ દેરાસરે આવ્યા તે એમના ભાગના હતા. એમની આંખો કોઈ ચીજ ખોળી રહી હતી. મેં પૂછ્યું—શું જોઈ રહ્યા છો! તેઓએ જવાબ આપ્યો શું અહીં કોઈ ખુરશી નથી! હું સમજી ગયો કે એમણે પહેરેલું પાટલૂન ખુરશી માગી રહ્યું હતું નીચે બેસશે તો એમાં સળ પડી જશે. આ પેન્ટ તમને આરામથી બેસવા દેતું નથી.

બીજી બાબત છે અમારે કપડાંની ખરીદીમાં ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે તે સસ્તાં હોય, સાદા વસ્ત્રો વડે પણ શરીર ઢાંકી શકાય છે તો પછી શેના સો ના નમૂનાની સાડીઓની શી જરૂર છે! પૈસા જે સિનેમાંમાં વપરાતા ન

હોય તો ગરીબ સ્વધર્મી ભાઈ-બહેનોને આપો તેમની સમસ્યાઓનો ઉકેલ આવશે પાશ્ચાત્ય વિચારક વિલિયમ પેગે ખરુ જ કહ્યુ છે કે ફેશન અને પ્રદર્શનના પ્રિય લોકોની સાજસજાવટથી અનેક નગ્ન વ્યક્તિઓને વસ્ત્રવાળી બનાવી શકાય છે મને ખબર છે, એક ફેશનપ્રેમી યુવક જ્યારે પણ ક્યાય બહાર જતો ત્યારે પોતાની જોડે પદર-પદર જોડ કપડાની લઈ જતો જરૂર છે ચાર કપડાની અને સાથે રાખે છે ચોવીસ જોડ એટલે વધારાના કપડા જો બીજાને આપી દેવામા આવે તો કેટલાય અર્ધનગ્ન વ્યક્તિઓના વસ્ત્રોની સમસ્યાનો ઉકેલ લાવી શકાશે

ત્રીજી બાબત છે કપડા સ્વચ્છ હોય જૈન ધર્મ ફેશનનો વિરોધી છે પરતુ આવશ્યક સ્વચ્છતાને એણે આશ્રય જરૂર આપ્યો છે એટલા માટે જ આગમમા જ્યાંજ્યા શ્રાવકના બહિર્ગમનનુ વર્ણન આવે છે ત્યા ત્યા **"ण्हाए कय बलिकम्मे"** નુ વિધાન આવે છે માટે વસ્ત્રભૂષામા ફેશનને મહત્ત્વ ન આપવુ જોઇએ શુ તમે એમ સમજો છો કે સાજસજેલ પોષાકને લઈને લોકો તમારી તરફ વધુ આકર્ષાશે? સાજસજાવટવાળો પોષાક તો દુર્યોધન, કસ અને ઔરગઝેબ પાસે પણ હતો લોકોએ કેટલુ સન્માન કર્યુ તેમનુ? એક વિચારકે સાચુ જ કહ્યુ છે કે 'કોઈ આદમી પોતાની સાજ-સજેલ અને છેલછબીલ પોષાકને કારણે મૂરખાઓ અને સ્ત્રીઓ અન્ય કોઈ દ્વારા સમ્માનિત થઈ શકતા નથી માટે દેહને શા માટે સજાવો છો? સજાવવુ છે તો દિલને જ સજાવો

દિલને સજાવવાનો એ અર્થ નથી કે છાતી પાસે ગુલાબના ચાર ફૂલ લગાવી લો ગુલાબના હજાર હજાર ફૂલ ભેળા મળે તોય દિલને સજાવી શકતા નથી ઉદારતા અને સેવાના ફૂલ જ દિલને શોભાવી શકે છે શુભના-ઉદયને લઈને જે પ્રસાધનો મળ્યા છે, સ્વધર્મીઓની સેવામા તમે એમનો કેટલો ઉપયોગ કર્યો છે, વારૂ? દીકરીને ઓછુ અપાયુ છે, એ તો તમે જરૂર વિચાર્યુ હશે પરતુ શુ કદી એવુ પણ વિચાર્યુ કે મારી સપત્તિનો કેટલો ભાગ સ્વધર્મીઓના કામમા આવ્યો? હા, તો મને જરા જલ્દી બતાવો કે તમને હાથ જોડી દેવુ સારુ લાગે છે કે હાથ જોડાવી દેવુ? દુર્ભાગ્યનો પીડાયેલો કોઈ ગરીબ ભાઈ કઈક સહયોગની આશા સાથે તમારી પાસે આવે છે તે હાથ જોડીને માગે છે ત્યારે તમે શુ કરો છો? તિજોરીના હાથ નાખી જે કઇ હાથમા આવે તે આપી દો છો ખરા? કે આખો કાઢી બોલ.

નાખો છો કે બધા ભિખારીઓ મારી જ દુકાને આવે છે. પણ જ્યારે કોઈ ઇન્કમટેક્સ ઑફિસર દુકાન પર આવે છે ત્યારે પણ શું તમે આંખો કાઢતાં તેવી જ તે રજૂ થાઓ છો કે જેવા કે પેલા ગરીબ ભાઈની સામે રજૂ થયા હતા? નહીં. એની સામે તો એક સસલાની માફક નમ્ર બની જશો. એને હાથ જોડી જોડીને આપશો. કહેશો સાહેબ આટલું લઈ લો અને રાજી થાઓ. આજનો માનવ હાથ જોડીને દબાણે આપી શકે છે પરંતુ જે હાથ જોડીને લેવા આવે છે એને બે પૈસા પણ નહીં આપે.

જુઓ પેલો મેહુલો (મેઘ) જુએ છે પૃથ્વીના પટ પર વહેતા સરિતા અને સરોવર સુકાઈ ગયા છે ત્યારે તે દિલ ખોલીને વરસે છે. તમે જરા પેલા શ્યામલ મેહુલાથી પણ થોડુંક તો શીખો. જો સ્વધર્મી ભાઈઓના જીવન-સરોવર સુકાઈ ગયાં છે, દરિદ્રતાના ભીષણ તાપમાં જેમનું જીવન બળી રહ્યું છે ત્યાં જઈને થોડુંક પણ વરસો! એમના દુઃખદર્દમાં પણ કંઈ કામમાં આવો. યાદ રાખો કે સંપત્તિનો જેટલો ભાગ બીજાના કામમાં પરાર્થે વપરાયો છે તે જ તમારો છે.

તમે ભાગ્યશાળી બનવા ચાહો છો તો ભાગ્યમાંથી ભાગ આપતાં શીખો, નહીં તર ખરા અર્થમાં તમે ભાગ્યશાળી બની શકતા નથી. તમારી સંપત્તિમાં સ્વધર્મીઓનો પણ ભાગ છે. વહેંચણીમાં જો તમને તમારો ભાગ ન મળે તો તમે બેચેન બની જશો. પોતાના ભાગને લેવા માટે તમે એટલા બધા બેચેન છો કે એ માટે તો તમે કોર્ટના બારણાં ખખડાવવા તૈયાર થઈ જાઓ છો. ત્યારે સ્વધર્મીને ભાગ આપવા તમે તૈયાર છો કે નહીં? તમે સ્વધર્મીને જો ભાગ ન આપ્યો તો એ માટે આંસુના બે ટીપાં પાડવા જોઈએ. કારણ તમારી આ ભૂલ કેટલાય ભાઈઓને ખોટો રસ્તો સ્વીકારવા વિવશ કરી મૂકશે.

ધાર શહેરની વાત છે. ઉપાશ્રયમાં શ્રાવક આવ્યા. પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ કરવા એકત્ર થયા. પ્રતિક્રમણ એ જીવનની કંપનીનું સરવૈયું છે. દરેક સંસ્થાઓનું તમે હિસાબ માગો છો. જીવનનો હિસાબ પણ કદી કર્યો? આ? કેટલું આવ્યું અને કેટલું ગયું? આ મારા ક્ષમાથી ક્રોધ તરફ કેટલો ગયો? નમ્રતાથી અહંકાર તરફ કેટલો ગયો? સરળતાથી છળકપટ તરફ ક્યાં સુધી પહોંચ્યો? સંતોષે લોભવૃત્તિને પછાડી છે કે લોભે સંતોષને? રાગથી ત્યાગ વધી ગયો કે ત્યાગથી રાગ આગળ વધ્યો? પુદ્ગલોના દામોનો હિસાબ રાખનાર શું આ આત્મવૃત્તિઓનો હિસાબ પણ રાખશે ખરા?

શ્રાકે પ્રતિદિન પ્રતિક્રમણ કરવુ જોઈએ જો પ્રતિદિન ન થઈ શકે તો પાક્ષિક પ્રતિક્રમણને ચૂકવુ જ ન જોઈએ

આશ્રવથી અળગા થઈ સવર તરફ આવવા માટે શ્રાવકો પ્રતિક્રમણ કરી રહ્યા હતા પરંતુ દુર્ભાગ્યથી પીડિત એક ગરીબ શ્રાવક કઈક બીજુ જ વિચારતો બેઠો હતો તે આત્માનુ નહી, ઘરનુ સરવૈયુ કરી રહ્યો હતો. દીકરી સોળ વર્ષ પસાર કરી ચૂકી છે, પણ એના હાથ પીળા કરવા માટે બીજી પીળી વસ્તુ પણ જોઈએ એ પીળી વસ્તુને તમે જાણી જ ગયા હશો. તમે સૌએ એવા રિવાજ બનાવી દીધા છે કે એ રિવાજની જાળમા કદી-કદી તો તમે જ ફસાઈ જાઓ છો પેલો ગરીબ શ્રાવક વિચારે છે કે નાણાના અભાવે લગ્ન લેવાયા નથી તે જ વેળા એની દ્રષ્ટિ નગરશેઠના હાર પર પડી એને શેઠે સામાયિક કરતી વખતે ઉતારી બાજુએ મૂકયો હતો વિચાર્યું કે આ લઈ લેવામા આવે તો સમસ્યાનો ઉકેલ આવી જશે પરંતુ આત્મા ધિક્કારી ઉઠ્યો "તુ સવરના (ધર્મના) સ્થાને બેઠો છે અને ચોરી સમા જઘન્ય પાપ તરફ તારી વૃત્તિ જઈ રહી છે ત્યારે મન બોલ્યુ લાખોનુ ધન છે, હાર ચાલ્યો ગયે તો ય ચિંતાની વાત નથી અને તારી બધી સમસ્યા ઉકેલાઈ જશે

હાથ આગળ વધ્યા અને હાર લઈને સુરક્ષિત સ્થાને મૂકી દીધો વળી વિચાર્યુ કે અત્યારે જ ચાલી નીકળવુ તે ઠીક નથી શેઠને આ હાર ઉપર અત્યાધિક આસક્તિ હશે તો તેઓ એને ન પામતા બેચેન બની જશે જો એવી સ્થિતિ ઊભી થશે તો અન્ય શક્ય તેવા ઉપાયો વડે એ હાર પાછો આપી દેવો એ જ ઉચિત લેખાશે અને હાર ખોયાનુ એમને દુખ નહીં થાય તો લઈ ચાલવામા કાઈ નુકસાન નહી, માટે શેઠની સામાયિક પૂરી ન થાય ત્યા સુધી પ્રતિક્ષા કરવી જ પડશે

સામાયિકનો સમય પૂરો થયો શેઠ જ્યા વસ્ત્ર ઉતાર્યા હતા ત્યા ગયા. કપડા તો યથાવસ્થિત હતા પણ હાર ગૂમ ! આસપાસ તપાસી જોયુ વિચાર્યુ કોઈ પરિસ્થિતિનો માર્યો સ્વધર્મી ભાઈ આ કામ માટે વિવશ બન્યો હશે. ચાલો, ભાઈની ચીજ ભાઈને કામ લાગશે તમે પણ શુ આમ વિચારો છો ખરા ? જો સડેલી છત્રી અને જૂના પુરાણા પગરખા કોઈ લઈ જાય તો સો સો ગાળો વરસાવશો અને ઉપરથી પ્રતિજ્ઞા લેશો કે હવેથી ઉપાશ્રયે કદી જવુ નહી

જો કે ધર્મસ્થાનોમા ચોરી કરવી તે જઘન્યમા જઘન્ય પાપ અપરાધ

છે આ એ વાતનો દ્યોતક છે કે ભારતીય જનતાનું નૈતિક સ્તર કેટલું અધઃપતન થયું છે એનું ધાર્મિક સ્થળ પણ છૂટ અને ત્યાં ચોરોથી સુરક્ષિત નથી તો એની સાથે આપણે એ પણ જોવું પડશે કે ચોર ચોરી કરવા શા માટે પ્રવૃત્ત થાય છે? જો તે આદતને લઈને પ્રવૃત્ત થાય તો તે કદી ક્ષમ્ય બની શકતો નથી. પરંતુ જો પરિસ્થિતિવશ એવું કરે છે તો તેની તેવી પરિસ્થિતિને બદલવા માટે સાધનસંપન્ન વ્યક્તિઓએ આગળ આવવું જોઈએ.

પેથા નગરશેઠ વિચારે છે ખરી તો મારી ભૂલ છે. હું નગરપતિના સ્થાને છું તેમ છતાં મેં મારા કર્તવ્યને પીછાન્યું નથી, પોતાના સાથીઓની મેં સારસંભાળ પણ લીધી નથી. તેઓ કઈ સ્થિતિ વચ્ચેથી પસાર થઈ રહ્યા છે? એમના ઘરમાં અનાજ છે કે નહીં? એ બાજુ મારું લક્ષ જ ગયું નથી એટલા જ કારણે આજે ઉપાશ્રયમાં આ બીના બની છે અને ચોરી જેવા જઘન્ય કૃત્ય માટે વિવશ થવું પડ્યું હશે. અન્યથા મનુષ્ય પોતે એટલો ખરાબ નથી.

આ બાજુ હાર લઈ જતો ભાઈ ઘેર તો પહોંચ્યો પણ રસ્તે એનો આત્મા એને ખાતો રહ્યો: આ દુષ્કૃત્ય માટે હાથ આગળ કેમ વધ્યા? મોતીઓથી પણ મોંઘી માનવતા હું વેચી આવ્યો અને જડ ટુકડાને વીણી લાવ્યો. રાત આખી આળોટતો રહ્યો અને એવી સ્થિતિમાં એણે રાત પસાર કરી. સવાર થતાં જ હાર લઈ તે શેઠની દુકાને પહોંચ્યો. પણ છેક કેમે ય કરીને બોલે નહીં કે કાલે ઉપાશ્રયેથી આપનો હાર હું લઈ આવ્યો છું. ધ્રૂજતો હાથ આગળ પ્રસારતાં બોલ્યો: આ હાર રાખી લો! નગરશેઠની આંખોને પોતાનો હાર ઓળખતાં વાર લાગી નહીં પણ તેઓ અજાણ્યા બની પૂછવા લાગ્યા. ભાઈ આ કિંમતી હાર શા માટે લાવ્યા છો? આગંતુકે ધ્રૂજતા અવાજે જવાબ આપ્યો, આ રાખી લો અને એના બદલે થોડું દ્રવ્ય આપો જેથી એક ગરીબની સમસ્યાનો ઉકેલ આવે.

આ તો થઈ શેઠની વાત. તમને પણ વાત પૂછી લઉં. આવો જ તમારો હાર ખોવાઈ ગયો હોય અને પાછો મળે તો લાવનારને તમે પોલીસને હવાલે કરો કે નહીં? બીજે જ દિવસે મુંબઈ સમાચારમાં ખબર છપાઈ જશે અને ઘેર ઘેર એની જ વાત કહેતા ફરશો. ઘી પચાવ્યું, માખણ પચાવ્યું, બદામનો હલવો પણ પચાવ્યો પણ હવે જરા વાત પણ પચાવતાં શીખો. જુઓ પેથા નગરશેઠના દિલની ઉદારતા—

તેઓ બોલ્યા, "ભાઈ, તમે જૈન કૂળમા જન્મ્યા છો, હુ પણ એક શ્રાવક છું. આ મારો આત્મા કબૂલ કરતો નથી તમે ચાહો તો એમ જ રૂપિયા લઈ જઈ શકો છો આગ તુક ભાઈ હાર રાખી લેવાનો અતિ આગ્રહ કરવા લાગ્યો એટલે શેઠે એક ડબ્બીમાં હાર રાખી એના ઉપર કપડુ સીવી પેલા ભાઈનુ નામઠામ લખી નાખ્યુ' અને કહ્યું: 'આ તમારી જ વસ્તુ છે, જ્યારે ચાહો ત્યારે લઈ જઈ શકો છો હુ તો નામનો એક રક્ષક માત્ર રહીશ, સાથે જ બે હજારની થેલી પેલા શ્રાવકના હાથમાં આપતા બોલ્યા, "આ મારી તુચ્છ ભેટ છે એ સ્વીકારો અને જરૂર પડે ત્યારે આ ભાઈને ફરિયાદ કરજો"

આવનાર ભાઈ નાણાં લઈ પાછો ફર્યો પર તુ શેઠના સદ્વ્યવહારે એના આત્મા ઉપર અમિટ છાપ પાડી રહી રહીને એમની ઉદારતાના ચિત્ર એની સ્મૃતિમાં આવી રહ્યા હતા આ બાજુ શેઠ ઘેર ગયા. પત્નીના હાથમા પેલી ડબ્બી દેતા બોલ્યા, "જિંદગીનો કશો ભરોસો નથી આને સ ભાળીને રાખજો આમા એક ભાઈની જિંદગીની કમાણી છે જુઓ, આના ઉપર નામ લખ્યું છે, તે ભાઈ હાર આપી ગયા છે અને બદલામા થોડાક રૂપિયા લઈ ગયા છે. મે એને લાખવાર સમજાવ્યો કે હાર રાખો નહી, એમ જ રૂપિયા લઈ જાઓ, પણ તે માન્યો નહી હારની કિમત ઘણી છે પણ તે ઘણા ઓછા પૈસા લઈ ગયો છે"

શ્રાવિકા ડબ્બી હાથમા લેતા કહેવા લાગી, "આ તમને શોભતુ નથી. તમે શ્રાવક છો એક શ્રાવકનો હાર ગીરવી રાખી પૈસા આપવા તે શ્રાવક માટે ઉચિત નથી એને એમ જ આપી દેત તો કાંઈ કમી થવાની નહોતી. ભર્યુંભાદર્યું ઘર છે જો કોઈના દુ ખ દરદમા કામમા નહી આવીએ તો લક્ષ્મી શા કામની છે?"

શેઠે જવાબ વાળ્યો, "મે એને ઘણુ ઘણુ સમજાવ્યો, પણ સમાજનો રિવાજ જ એવો છે કે એમ જ લેવામા એને પણ શરમ આવતી હતી"

આ છે વિશાળ હૃદયનુ એક ચિત્ર મુબઈના કુશળ નાગરિકો આનાથી કઈ બોધપાઠ જરૂર લેશે લેશે નહી, પણ શીખ્યા પણ છે મુબઈવાળા વરસે છે, પર તુ કદી કદી મુબઈના મેઘ સમુદ્રમા જ વરસી પડે છે સાગરમા વરસેલુ શુ કામ આવે? જ્યારે નાના નાના છોડ તો તરસ્યા જ રહી ગયા. માટે વરસો, શ્રાવણની જેમ વરસો! અભાવની દુપહરીમાં સુકાઈ રહેલ છોડવા

માટે દિલ ખોલીને વરસો. મોંઘવારીની ચક્કીમાં પીસાઈ રહેલ સમાજના મધ્યમવર્ગી ભાઈઓ અને આ બાજુ અસહાય વિદ્યાર્થીઓ જેઓ બુદ્ધિએ કુશળ છે પરંતુ અર્થાભાવે જેમની પ્રગતિ રૂંધાઈ ગઈ છે અને વચ્ચે જ રૂંધાઈ પામ્યા છે તે સૌ માટે તમારાં સાધનો કામ આવે અને વધે સેવા સૌ મંગળમય બનો એવી મંગળ કામના છે.

અષાઢી પૂનમ,
સંવત ૨૦૧૭

જૈન ઉપાશ્રય કાંદાવાડી મુંબઈ

બુદ્ધિમાનોનું દુનિયા સન્માન કરે છે. ચારિત્ર્યવાનનું દુનિયા અનુસરણ કરે છે.

અત્યાચારી જેવો અભાગી માણસ બીજો કોઈ નથી કેમકે એની આપત્તિના સમયે એનો કોઈ મિત્ર થતું નથી.

એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને કહ્યું છે કે સત્ય અને વિશ્વાસ સંસારનું મંદિર છે.

સત્ય અને તેલ સદા ઉપર જ રહે છે. સત્ય આરસીના મૂલ સમાન છે.

બુદ્ધિબળથી પણ ચારિત્ર્યબળ ઉત્તમ છે.

કદાચરણને તજવું એટલે સદાચાર. સારો સ્વભાવ એટલે શીલ.

૩૯. કેળવણી છે જીવનની એક ચમક

(જૈન હાઈસ્કૂલ દિલ્હીમા આપેલ એક પ્રવચન)

પ્રિય વિદ્યાર્થી બંધુઓ,

તમારામા બહુ જ મોટુ આકર્ષણ છે આ ભારતની રાજધાની દિલ્હીમા આવ્યાને મને લગભગ આ ત્રીજુ અઠવાડિયુ ચાલી રહ્યુ છે હમેશા મહાવીર ભવન કે ચાદની ચોકમા પ્રવચન ચાલે છે પરતુ તમારામા બહુ મોટી શક્તિ છે એ આકર્ષણ શક્તિ મને તમારા પાસે ખેચી લાવી છે જ્યારે હુ મને વિદ્યાર્થીઓની વચ્ચે આવો પડેલો જોઉ છુ ત્યારે મને બહુ જ હર્ષ થાય છે હમણા સાહિત્યરત્ન શ્રી મનોહર મુનિજી કેળવણીના વિષય પર તમને સુન્દર રીતે સભળાવી ચૂકયા છે ખરેખર કેળવણી એ એક બહુ જ મોટી વસ્તુ છે એ જીવનમા એક નવી જ ચમક લાવે છે માણસની સુષુપ્ત શક્તિને જગાડનાર કેળવણી જ છે કેળવણીનુ આખરી અને સાચુ લક્ષ્ય તો માનવીને સાચો માનવ બનાવવાનુ જ છે

ખેતરમા પેદા થયેલો કપાસ સીધે સીધો આપણી મર્યાદા જાળવવાનુ કામ નથી કરતો તેમ ઠડીથી પણ એ આપણને પૂરેપૂરી રીતે બચાવી નથી શકતો એને તો જ્યારે વણકર દોરા રૂપે ફેરવી કાપડનુ રૂપ આપે છે ત્યારે જ તે આપણા કામમા આવી શકે છે ત્યારે એ આપણે પહેરી શકીએ છીએ, કે તમારા કોટ-પાટલુન એમાથી બની શકે છે જો કોઈ માણસ પોતાના આખા શરીર પર ગુદર લગાડી કપાસ ચીટકાડી દે ને બહાર નીકળે તો તમને કેવુ લાગશે ? બીજા બધા આશ્ચર્યમા પડી જશે, પણ દિલ્હીમા તો તેની મજાક જ થશે તમે બધા એની બુદ્ધિમત્તા જોઈ હસી ઊઠશો. હા, તો આપણુ જીવન તો પેલા ખેતરમા પેદા થયેલા કપાસ જેવુ છે, તદ્દન કપાસ જેવુ.

એમાંથી આપણે કાપ બનાવવું પડશે. શિક્ષણ એ કાર્ય કરે છે એ જ આપણને સમાજને ઉપયોગી બનાવે છે એટલે જ જીવનમાં કેળવણીનું બહુ મોટું સ્થાન છે.

આજનું શિક્ષણ માણસને વકીલ, ડૉક્ટર, શિક્ષક વગેરે બધું બનાવે છે પણ દુઃખની વાત છે કે તે માણસને માણસ નથી બનાવતો. હું તમે ધારો નહીં એવો એક સવાલ એક પરીક્ષક પરીક્ષાર્થી વિદ્યાર્થીઓને એકવાર પૂછ્યો હતો. એક બાળ પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કરી શાળા છોડી લાઈને આવવા નીકળ્યો. નોકરીની ચિંતામાં તે બેચેન ફરતો હતો. આ વાત પણ કેવી છે કે એક મજૂર રોજના ૫ રૂપિયા કમાઈ લે છે ત્યારે આપણા ભણેલાઓ નોકરી માટે આંટાફેરા માર્યા કરશે.

જે શિક્ષણ માણસને એનો રોટલો પણ મેળવી નથી આપતું તો તે બીજું શું અપાવશે! પણ આનું કારણ એ છે કે આજના શિક્ષણથી મગજ તો બહુ વધી જાય છે પણ હાથ નાના રહી જાય છે. એક એવો વિદ્યાર્થી તમે જુઓ કે જેનું માથું ખૂબ મોટું હોય ને હાથ ઉંદર જેવા નાના હોય તો તમને એ દૃશ્ય કેવું લાગશે! આજકાલ હાથ નાના રહી જાય છે ને મગજ વધી જાય છે એમાં હિન્દી ગણિત ઇતિહાસ, ભૂગોળ, શાસ્ત્ર કેટલું જાણે શું શું ભણે છે પરંતુ હાથમાં કામ કરવાની તાકાત નથી રહી. કારણ શિક્ષણનો ક્રમ જ બદલાઈ ગયો છે. એનો પ્રારંભ જ કૂતરાને બિલાડીથી થાય છે. પહેલાં ભારતીય શિક્ષણપદ્ધતિમાં સહુ પ્રથમ બાળકને શીખવાતું હતું (मातृदेवो भव पितृदेवो भव) તેને સ્થાને આજે શિક્ષણની શરૂઆત થાય છે Dog ડૉગ એટલે કૂતરો અથવા Cat કૅટ એટલે બિલાડીથી. આ ત્રીસ વર્ષ પહેલાંની બાળપોથી જુઓ તો એમાં ય આ પદ્ધતિનો હતો તે ય આજે અદૃશ્ય થઈ ગયો.

પાશ્ચાત્ય શિક્ષણનો આપણા ઉપર એ પ્રભાવ પડ્યો કે ન આપણે પૂરા અંગ્રેજ થઈ શક્યા કે ન આપણે પૂરા ભારતીય રહી શક્યા. આપણું મન બની ગયું યુરોપિયન અને આત્મા રહ્યો ભારતીય અને શરીર પણ ભારતીય જ રહ્યું કારણ કે એને તમે યુરોપિયન જેવું ગોરું ન બનાવી શક્યા અને સ્નો પાવડરમાં પણ એવી તાકાત નથી કે જે તમારા શરીરને યુરોપિયન જેવું બનાવી દે. પણ હા તમારી વેશભૂષા તો યુરોપીય બની ચૂકી છે.

આજે આપણા જીવનનું ધ્યેય જ બદલાઈ ગયું છે. જીવનમાં જ્યાં સમતા, સુશીલતા અને સદાચારની આવશ્યકતા છે ત્યાં માત્ર એકલી સાફ-

રતા રહી છે. સાક્ષરતા જરૂરી છે, પણ સદાચાર વિનાની એકલી સાક્ષરતા એક વિડમ્બના છે જીવનમા સહુ પ્રથમ સદાચારનુ શિક્ષણ આવશ્યક છે. આજના નાના વિદ્યાર્થીની જીભ પર ફિલ્મી ગાયનોની તરજો રમતી હોય છે. તેઓ દેવાનદ કે ગોપના સ્વપ્નાં જોતા હોય છે આવુ આપણુ ચારિત્રનુ પતન આપણને ક્યા લઈ જશે? એણે નવા ઊગતા ફૂલ જેવા વિદ્યાર્થીના મોઢા પરનુ ગુલાબી સૌંદર્ય ઝુટવી લીધુ છે.

આથી જ હુ તમને અનુરોધ કરુ છુ કે, તમારુ ચારિત્ર્ય રામ-લક્ષ્મણ જેવુ બનાવો, કારણ કે, તમે જ ભારતના ભવિષ્યના ઘડવૈયા છો. સદાચારી જ્યાં જ્યા જશે, જે સમાજમા જશે ત્યા ત્યા તે નેતા બની જશે. જે દેશમાં તે જશે તે દેશના તે પ્રિયપાત્ર બની જશે એટલે જ કેળવણી સાથે વિનય, વિનમ્રતા, સદાચાર અને સહિષ્ણુતાનુ સક્રિય શિક્ષણ મળે તો તમારુ ભવિષ્ય નિશ્ચિંત ઉજ્જ્વલ છે, મ ગલમય છે.

હા, તો આપણી મૂળ વાત પર આવીએ શાળામાં એક પરીક્ષક પરીક્ષા લેવા આવ્યા પરીક્ષકને જોતા જ શાળામા હલચલ મચી ગઈ કારણ કે, પરીક્ષાનું નામ જ એક જ ભૂત સમાન ભયાનક છે વિદ્યાર્થીઓના વિભાગમા પુસ્તકો ફરવા લાગ્યા કોઈ ધારતુ હતું ગણિતમાથી પ્રશ્ન પૂછશે, કોઈ ઈતિહાસ ભૂગોળમાથી ધારતુ હતુ આમ બધા જુદુ જુદુ ધારતા હતા ત્યા પરીક્ષકે, પહેલા વિદ્યાર્થીને પ્રશ્ન પૂછ્યો, 'તમારા ભણતરનુ ધ્યેય શુ છે?' પ્રશ્ન સાભળી તે વિદ્યાર્થી ગભરાઈ ગયો એને થયુ આ પ્રશ્ન નથી ઈતિહાસનો, નથી ભૂગોળનો કે નથી ગણિતનો ગભરાટમા તે ઉત્તર ન આપી શક્યો નીચે બેસી ગયો કારણ કે ગભરાટ બહુ ખરાબ વસ્તુ છે એમા વિદ્યાર્થી પોતાના વિષયને પણ ભૂલી જાય છે બીજા વિદ્યાર્થીને પણ પરીક્ષકે એ જ પ્રશ્ન કર્યો, 'તમારા અભ્યાસનો ઉદ્દેશ શો છે? પ્રશ્ન સાભળી તે ગભરાયો નહી. તે હિમતપૂર્વક બોલ્યો 'આપ આપના અધિકાર બહાર જઈ રહ્યા છો કારણ કે આપનો પ્રશ્ન અમારા આખાયે અભ્યાસક્રમમા ક્યાય આવતો નથી આવો પ્રશ્ન જે વિદ્યાર્થીના પાઠ્યપુસ્તક સાથે સબધ ધરાવતો હોય નહી તે પૂછવાનો તમને કોઈ હક્ક નથી,' કેવો લાગ્યો આ જવાબ તમને? તમે સહુ આ જવાબ સાભળી હસી પડ્યા આ એનો ઉત્તર ઉદ્ધતાઈપૂર્વક આપવામાં આવ્યો હતો કારણ કે, આજકાલના વિદ્યાર્થીઓમા ગેરશિસ્ત સારા પ્રમાણમા વધી ગયુ છે. સરકાર પણ એ બાબતચિતામા પડી છે વિદ્યાર્થી તો વિનયી અને નમ્ર હોવા જોઈએ પણ આ વિદ્યાર્થી આવો શિસ્ત વગરનો હતો.

પછી પરીક્ષક આગળ વધ્યા. બીજા વિદ્યાર્થીને પૂછ્યું. તેણે જવાબ આપ્યો, 'મારે ડૉક્ટર બનવું છે.' કોઈએ વકીલ બનવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી; કોઈએ બૅરિસ્ટર, કોઈએ એન્જિનિયર. એમ સહુએ પોતાના હૃદયની ભાવના વ્યક્ત કરી. હારને છેડે એક વિદ્યાર્થી ઊભો હતો. એને પણ પરીક્ષકે પૂછ્યું, 'તમારા અભ્યાસનું ધ્યેય શું છે?' એણે કહ્યું, 'મારે નથી ડૉક્ટર બનવું કે નથી બનવું બૅરિસ્ટર. મને આ ટર ટર માં વિશ્વાસ નથી. હું તો એટલા માટે શાળામાં આવ્યો છું કે હું મારા જીવનનું ધ્યેય સમજી શકું અને હું સાચો માનવી (ઇન્સાન) બનું.' આ જવાબથી પરીક્ષક એટલા પ્રસન્ન થયા કે ખીસામાં રાખેલો સુવર્ણચંદ્રક એ વિદ્યાર્થીના હાથમાં મૂકી દીધો. કદાચ તમે પણ આ જવાબથી ખુશ થઈ ગયા હશો. પરંતુ હું આ જવાબ ઉપર બેહદ ખુશ છું. કેળવણીનું સૌથી મોટું કાર્ય છે માણસને માનવતા શીખવવાનું. જો આ શીખી ગયા તો આપણે બધું જ શીખી ગયા છીએ એમ સમજવું.

પરંતુ આજનું શિક્ષણ ખુરશી ઇચ્છે છે. શિક્ષિત વ્યક્તિ શારીરિક શ્રમની વાતને અપમાનજનક સમજે છે. જીવનને ઘડનારા શ્રમથી તેઓ વિમુખ બની ગયા છે અને તેથી આજે એક મજૂરમાં જેટલો આત્મવિશ્વાસ, ધૈર્ય કે શ્રમનિષ્ઠા જોવા મળે છે તેટલી એક શિક્ષિતમાં જોવાં નથી મળતાં.

તા. ૧-૧-'૬૭ જૈન હાઈસ્કૂલ, દિલ્હી

ધર્મ - દર્શન

૪૦. ધર્મ અને યુવકો

પ્રિય સજ્જનો,

આજના પ્રવચનનો વિષય છે 'ધર્મ અને આજનો યુવક.' થોડી વાર આપણે ધર્મ અંગે વિચાર કરીએ યુવાનો, તમે ગભરાશો મા, હું ધર્મ પર બોલી તમારા ખાન-પાન પર અવરોધ નાખવા ઈચ્છતો નથી.

બજારેથી આંબા લાવ્યા, એમા થોડુંક ખાવાનુ છે અને થોડુંક ફેંકી દેવાનુ છે. રસ ખાવા માટે છે તો ગોટલો ને છાલ ફેંકી દેવા માટે. દાડમનુ પણ તેવુ જ છે દાડમ લાવ્યા, એના બીજ તમે ખાઈ શકો પણ એની ઉપરની છાલને તો તમારે ફેંકી દેવી જ રહી પરતુ નાની મોટી દ્રાક્ષ [અગૂર] મા કશુ જ ફેંકવા જેવુ હોતુ નથી ધર્મ પણ દ્રાક્ષવત્ છે, જેમાંથી બધુ જ લેવા જેવુ છે, ફેંકી દેવા જેવુ કશુ જ નથી પારોરનુ નાનકડુ તુબડુ ત્રણ મણના દેહને નદી પાર કરાવી દે છે તેમ અઢી અક્ષરનો નાનો-શો ધર્મ શબ્દ પણ આત્માને ડુબવાથી બચાવે છે એટલા સારુ ભગવાન મહાવીર કહે છે:

पच्छावित्ते पयाया, खिप्प गच्छन्ति अमर भवणाइं ।
जेसिं पिओ तवो संजमो अ, खंती य बभचेरं च ॥

(દશવૈકાલિક અ ૪ ગાથા ૨૫)

જીવનની સંધ્યા ટાણે જેઓ સાધના-પથે અગ્રેસર થયા છે, તપ, સયમ અને બ્રહ્મચર્ય જેઓને પ્રિય છે, જેઓના જીવનની રગેરગમા ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા જાગૃત છે, તેઓ નરક ને તિર્યંચની અશુભ ગતિઓમાંના ભ્રમણથી બચી જઈ સ્વર્ગનાં દિવ્ય ભવનોને પામે છે

સમાજ બે પ્રકારનો છે પહેલો સમસ્ત વૈજ્ઞાનિક સાધન-પ્રસાધનો વડે ભરપૂર છે—જ્યાં પાંચ-પાંચ મિનિટે રેલો દોડે છે સડકો ઉપર મોટરો ફરતી હોય છે પોલીસના હાથ બતાવવા માત્રથી એક જ મિનિટમાં મોટરોની લાંબી હારમાળા ઊભી થઈ જાય છે વેપારીઓની કચેરીઓ (ઑફિસો) પર ટેલિફોનની ઘંટડી રણકાર્યા જ કરતી હોય છે રેડિયો દ્વારા મધુર સંગીત-ધ્વનિ ગૂંજતો રહેતો હોય છે

જ્યારે બીજો સમાજ ગ્રામ્ય-સભ્યતામાં પળતો હોય છે જ્યાં નથી રેલગાડીઓ કે નથી ટેલિફોનનો રણકારો કે નથી તાર કે નથી રેડિયો કદાચ એનું નામ પણ સાંભળ્યું નહીં હોય. સમાજના બન્ને નકશા (ચિત્રો) તમારી સામે છે તમે કયો પસંદ કરશો ? તમારી જીભ ભલે ન ઉપડે પણ તમારું દિલ તો જરૂર બોલે જ છે કે તમે વૈજ્ઞાનિક સાધનયુક્ત સમાજમાં રહેવું વધુ પસંદ કરશો. પરંતુ જો પહેલા સમાજમાં સ્વાર્થ તિરસ્કાર ઈર્ષ્યા-દ્વેષનું સામ્રાજ્ય હોય ભાઈ ભાઈ બીજાને ફાડી કચરી પોતાના જ સ્વાર્થનો રોટલો શેકવાતો હોય વારે-વારે ત્યાં લૂંટ અને મારકૂટના કાંડ રચાતા હોય ત્યાં એવા સમાજમાં પણ શું તમે રહેવું પસંદ કરશો ? નહીં આવા સમાજમાં તમે એક દિવસ પણ રહેવાનું પસંદ નહીં કરો. બીજા સમાજમાં ભલે રેડિયોના સંગીતનો અભાવ હોય પરંતુ ત્યાં આત્માનું સંગીત છે પ્રેમ અને આત્મીયતાની સેવા-ધારા વહે છે તમે એવી ગ્રામ્ય-સભ્યતા ધરાવતા સમાજમાં રહેવું પસંદ કરશો યુરોપીય સભ્યતા પ્રથમ સમાજની ગણનામાં આવે છે કેમ કે ત્યાં વિજ્ઞાન ઉન્નતિની ચરમ કોટી સુધી પહોંચી ચૂક્યું છે અણુબોમ્બની હોડ ચાલી રહી છે જ્યારે ભારત બીજા પ્રકારનો સમાજ છે કે જ્યાં ભૌતિક નહીં અપિતુ આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનનો વિકાસ થતો રહ્યો છે ધર્મ કળાનો પ્રચાર-પ્રસાર થતો રહ્યો છે અને બધી જ કળાઓ ધર્મ-કળાના અભાવે નિષ્પ્રાણ છે "सव्वकला धम्मकला जिणाइ ।"

રામના ઘેર ધર્મ કળા ઝળહળતી હતી એટલે એમને ત્યાં લેવાની નહીં પરંતુ દેવાની વધાઈ હતી રામ કહેતા અયોધ્યાનો તાજ મુગટ હું નહીં લઉં જ્યારે ભાઈ ભરત કહેતો-હું નહીં લઉં

તમારા ઘેર વધાઈ લેવાની છે કે દેવાની ?

ધર્મ હૃદયમાં જમી બેઠેલી દાનવી-વૃત્તિને દૂર કરે છે અને માનવતાનું

પુણ્ય-પ્રતિષ્ઠાન કરે છે બીજા શબ્દોમા કહુ તો ધર્મ દાનવને માનવ બનાવે છે ને માનવને દેવ

હવે એ વિચારીએ કે ધર્મનુ અસલી રૂપ શુ છે? આજે ધર્મની સેંકડો પરિભાષા થયેલી આપણા જોવામા આવે છે. એની પાછળ હજારો બાધ આડખરો રહ્યા છે આજે ધર્મ એક ગીચ વન બની ગયો છે, જ્યા એનુ અસલી રૂપ પામવુ મુશ્કેલ છે એક વેશ્યા કહે છે રૂપ વેચી રૂપિયા કમાવવા એ અમારો ધર્મ છે સૈનિક શત્રુને હનન કરવામા પોતાનો ધર્મ સમજે છે ફાસીગર અપરાધીને ફાસીના તખ્તે ચઢાવવામા ધર્મ માને છે એક મુસલમાન કુરાનની ઓથે કાફિરોની કત્લ કરવાને ધર્મ ગણે છે સતી પતિ પાછળ બળી મરવામા પોતાનો ધર્મ માને છે તો વિધવા પતિના નામે એક વર્ષ સુધી ખૂણે બેસી રડવામા ધર્મ માને છે પાદરી સ્વર્ગના નામે હુડી લખી આપવામા ધર્મ માને છે બ્રાહ્મણ દૂધપાક-પુરીનો ઉપભોગ કરી સવા રૂપિયાની દક્ષિણા સ્વીકારવામા ધર્મ માને છે, એક ભક્ત પોતાને માથે સાડા અગિયાર નબરનો તિલક લગાવી ભક્તિનુ પાટિયુ લગાવવામા ધર્મ માને છે આ બધુ ધર્મ નહિ પણ ધર્મનો ઉપહાસ છે જે ક્રિયાઓમા ધર્મનો આત્મા બોલતો નથી તે ક્રિયાઓ નિષ્પ્રાણ છે, ત્યા ધર્મનો આત્મા વિદાય લઈ ચૂક્યો હોય છે મૃત શરીર પડ્યુ છે, પોતે સડે છે અને સ્વસ્થ માનવીને પણ મુડદાલ બનાવે છે

જીવિત ધર્મ તો તે જ છે કે જેની રગેરગમા અહિસા, દયા અને પ્રેમની ધારાઓ સતત વહી રહી હોય પવિત્ર જીવન જીવવાની કળાનુ નામ જ ધર્મ છે જે વિચાર અને આચાર આત્માની ચારિત્ર્યશક્તિને વિકસિત કરે, જીવનમા સદ્‌વિચાર અને સદાચારની જ્યોત જગવે એ જ ધર્મ છે જેના જીવનમા સદ્‌વિચારોની-ધર્મની જ્યોત ઝગમગે છે, એના જીવનની વિપત્તિઓ એટલી જ દૂર રહે છે જેટલી કે હરણી સિહના ભયથી દૂર રહે છે જેના ઘેર ધર્મનો પ્રકાશ હોય તેને ત્યા રોગ પગપેસારો કરી શકે નહી, એના ઘેર મૃત્યુ કદી અસમયે આવશે નહી

એક સમયની વાત છે આચાર્ય દિગ્વિજય પાસે બનારસના ધર્મપાલનો પુત્ર પણ અભ્યાસાર્થે આવ્યો પ્રાચીન યુગે આજના જેવી ખર્ચાળી કેળવણી નહોતી, ત્યારે ન તો ફી દેવી પડતી હતી તેમ ન ચોપડીઓનો આજના જેવો ભાર તેમના પર હતો કુદરતના ખોળે, નદી તટેના આશ્રમમા વિદ્યાર્થીઓ ભણતા નાના મોટા દરેક વિદ્યાર્થીઓને આચાર્યશ્રી સમાનભાવે ભણાવતા;

પછી ભલેને એ વિદ્યાર્થી કોઈ રાજકુમાર હોય કે શ્રેષ્ઠીપુત્ર હોય કે પછી કોઈ ગરીબ જનનો પુત્ર હોય. આચાર્યશ્રી બધા પ્રત્યે એકભાવ રાખતા. તેમ વિદ્યાર્થીઓ પણ આચાર્યશ્રી પ્રત્યે અગાઢ શ્રદ્ધા ધરાવતા.

ધર્મપાલનો પુત્ર પણ કુદરતના ખોળે બેસી આચાર્યશ્રી પાસે અભ્યાસ કરતો. એક દિવસ આચાર્ય દિગ્વિજયનો આઠ વર્ષનો નાનો પુત્ર [illegible] વિદાય પામ્યો. પુત્ર-વિયોગ ઋષિના મનને ઉદ્વેગ પમાડી રહ્યો હતો. એનો સ્નેહ આંખોમાં આંસુનું રૂપ ધારણ કરી નીતરી રહ્યો હતો. વિદ્યાર્થીવર્ગમાં પણ શોક-છાયા છવાઈ રહી હતી. ધર્મપાલના પુત્રે આચાર્યશ્રીની આંખે આંસુ જોયાં. આચાર્યશ્રીને કહ્યું – "ભગવન્, મને આશ્ચર્ય એ વાત છે કે નાની વયમાં આપનો પુત્ર કેમ વિદાય પામ્યો! અમારા કુળમાં તો બાળપણમાં કદી કોઈ મૃત્યુ પામતો જ નથી." આચાર્યશ્રીએ જવાબ વાળ્યો: "કુદરતના ખેલ વિચિત્ર છે. એનું રહસ્ય કોણ પામી શક્યું છે ભાઈ! અને મૃત્યુ ક્યારે અને કઈ ક્ષણે આવશે તે કોણ કહી શકે તેમ છે!"

વિદ્યાર્થી બોલ્યો: "ગુરુદેવ ક્ષમા કરશો. આપ નહીં કહી શકો પણ એટલું તો હું જરૂર કહી શકું છું કે મારા ઘેર મૃત્યુ કદી અસમયે પ્રવેશ પામી શકતું નથી." એક અઠવાડિયું પસાર થયું. આચાર્ય દિગ્વિજય બનારસ છોડી ચાલી નીકળ્યા. હાથમાં એક ઝોળી હતી જેમાં થોડી રાખ હતી. સીધા જ ધર્મપાલને ઘેર પહોંચ્યા. ધર્મપાલે આચાર્યશ્રીનું સ્વાગત કર્યું. બોલ્યા: "કેમ પધારવું થયું? એ વાત પછી, પણ પહેલાં આપ ભોજન કરો."

આચાર્યશ્રી બોલ્યા: "મને ભૂખ નથી. તમે પહેલાં જમી લ્યો. પછી હું એનો સંદેશ આપીશ. એના સારુ જ હું અહીં સુધી પગપાળો આવ્યો છું." ધર્મપાલે કહ્યું: "મારા આત્મામાં વિશ્વાસ છે. મારા સારુ એવો કોઈ સંદેશ હોઈ શકે નહીં કે જે મારી ભૂખ-તરસ ઉડાડી શકે." આચાર્યશ્રીએ ફરી એક વખત આગ્રહ કર્યો પણ ધર્મપાલના ઇન્કાર પર આંસુભરી આંખોએ બોલ્યા: "ધર્મપાલ બહુ ખરાબ સંદેશો લાવ્યો છું. ગઈ કાલે જ તમારો પુત્ર અચાનક અવસાન પામ્યો છે. આ જુઓ એની રાખ લઈને હું તમને આ સમાચાર પહોંચાડવા આવ્યો છું."

આચાર્યશ્રીને ખાત્રી હતી કે પુત્રના અવસાનના સમાચારથી ધર્મપાલનું મુખ પડી જશે અને આંખોમાંથી આંસુડાં દળી પડશે. પરંતુ એમની આશાથી વિપરીત પ્રસન્ન મુખે ધર્મપાલ બોલ્યો: "ભગવન્, ક્ષમા કરજો,

આપ સમા આચાર્યશ્રીના મુખેથી આટલુ મોટુ અસત્ય શોભા દેતુ નથી મારો આત્મા મને કહે છે મારો પુત્ર હાલ મૃત્યુ પામી શકતો જ નથી.''

આચાર્યશ્રીએ પૂછ્યુ "તમારો આ વિશ્વાસ શેના આધારે છે?"

ધર્મપાલે કહ્યુ

घम्मं चरामो न मुसं वयामो ।
पापानि कम्मानि विवज्जयामो ॥
अनारियं च परिवज्जियामो ।
तस्माद् वयं असमय न मरामो ॥

અમારા જીવનમા ધર્મનો આત્મા બોલે છે અમે મૃષાવાદ (જૂઠુ) બોલતા નથી આયુના તાતાને તોડનાર દુષ્કર્મોથી અમારો સમગ્ર પરિવાર બચે છે, માટે જ અમોને શ્રદ્ધા છે કે મારા કુળનુ એક પણ બાળક અસમયે મૃત્યુ પામી શકે નહી "

અત્યાર સુધી હુ ધર્મ ઉપર બોલ્યો; ઘણુ લાબુ બોલી ગયો હવે મારે જરા યુવકવર્ગને સબોધીને વાત કરવી છે ધર્મતત્વ જીવનનો પ્રકાશ-સ્તભ છે ધર્મ આત્માનો પોતાનુ સ્વરૂપ છે ભારતના બધા જ સતોએ, ઋષિ અને મહર્ષિઓએ ધર્મ ઉપર ભાર મૂક્યો છે તો પછી એ જ માટી-માથી જન્મેલા ભારતીય યુવકો ધર્મ-ભાવનાથી શા માટે દૂર નાસી રહ્યા છે? આજે ઉપાશ્રયોમા કે મદિરોમા પ્રૌઢો અને વૃદ્ધો જ વધારે જોવામા આવે છે, પરતુ કાળા વાળવાળા બહુ ઓછા-જૂજમાજ-જ દેખા દે છે બાપ આવીને કહે છે 'મહારાજ, છોકરાને કહીએ છીએ કે, જા ઉપાશ્રયે, મહા-રાજશ્રીના દર્શન કરી આવ, માગલિક સાભળી આવ, બને તો સામાયિક કરી આવ, પણ એ તો કેરમ રમવા બેસી જશે ઉપાશ્રયે નહી આવે " આમ કેમ બને છે એ વસ્તુ પર જ આપણે જરા ઊડાણથી વિચાર કરવાનો રહે છે અધ્યયનમા, સીનેમામા, ફિલ્મી સિતારોને જોવામા કે ફિલ્મ શુટીગ જોવામા, પિકનીક-પાર્ટીઓમા, હોટલો અને કલબોમા યુવકો હમેશા આગળ પડતા રહેતા હોય છે, તો ધર્મક્ષેત્રે પાછળ શા માટે? શુ એના આ પછાત-પણામા આપ લોકો (પ્રૌઢ વર્ગ)ની તો ક્યાય ભૂલ છુપાયેલી તો નથી ને? જરા એક મિનિટ પોતા ભણી પણ નજર નાખી જુઓ યુવકવર્ગને સુધારતા પહેલા તમારે સુધરવુ પડશે કારણ કે બાળકોમા માતા-પિતાના જ સસ્કારોનુ સિચન થાય છે કેટલીક વાર માતાઓ જ બાળકોમા એવા

સંસ્કાર નાખતી હોય છે કે જેથી ભવિષ્યમાં એ (બાળક) સંતો કે સંત સંસ્કૃતિ સમીપે જાય જ નહીં.

મારો પોતાનો અનુભવ છે. એક વખત ગોચરી (આહાર) માટે હું ઘેર ગયો. બાળક રડી રહ્યો હતો. માની પુચકારીઓ અને રમકડાં વગેરે એનું મન જીતવાની પેરવી નિષ્ફળ જતી હતી અને આવતો જોઈ એ બોલી — બાબા રડીશ નહીં નહીંતર જો આ મહારાજ સાહેબ આવ્યા છે ને, એ તને પકડીને લઈ જશે. તો શું અમે બાળક પકડનાર છીએ? (સભામાં હસાહસ) એક બાજુ તો માતાઓ નિગ્રંથોના પાસેથી વખાણ કરે છે તો બીજી બાજુએ બાળકના કોમળ હૃદયમાં ઝેરી સંસ્કારો રેડતી હોય છે. જ્યારે એ મોટો થાય છે ત્યારે આવા સંસ્કારો પણ વિકાસ પામે છે. બાળક વિચારતો થાય છે કે આ કોઈ પકડનારા છે એટલે એમની પાસે જવું ન જોઈએ. પછી માતા કહે કે જા વ્યાખ્યાન સાંભળી આવ. પણ એ એને રચાને કેમ રમવા બેસે તો એમાં નવાઈ શી? માતાઓ પાસે ફરિયાદ આવે પણ માતાઓ આ સંસ્કારો તો તમે જ રેડ્યા છે.

યુવકવર્ગમાં આજે પણ ધર્મના શુદ્ધ રૂપ ઉપર વિશ્વાસ છે. અહિંસા દયા ક્ષમાને કોઈ પણ યુવક ખરાબ નથી દર્શાવે. હા રૂઢિગત ક્રિયાકાંડ પર, અમુક પ્રકારના વિશેષ રીતિ-રસમો ઉપર એના મનમાં એટલી શ્રદ્ધા છે. એની પાછળ પણ એક કારણ છે. આજનો આપણો વરીષ્ઠવર્ગ ઉપાશ્રયમાં ધર્મની ઊંચી ઊંચી વાતો કરે છે. મહારાજ સંસાર અસાર છે. સર્વ મિથ્યા ભ્રમ છે. પાઈ પણ સાથે નહીં આવે. ધર્મની આવી ઊંચી ઉડ્ડયનો ભરે છે અને જાણે એમ લાગે છે કે આજના યુગના જ શુકુમાર શાલિભદ્ર તો આ લોકો જ છે. પરંતુ દુકાને પહોંચ્યા પછીની ખટપટ જોતા લાગે કે બધા જ વૈરાગ્યનો રંગ કોણ જાણે ક્યાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે! પુદ્ગલોને મિથ્યા બતાવનાર એક નવો પૈસો પણ છોડવા તૈયાર નથી થતા. (સભામાં હસાહસ) એનો અર્થ એ થયો કે ધર્મ ફક્ત ઉપાશ્રયમાં છે. બજારની એને હવા લાગતાં જ એ છૂમંતર થઈ જાય છે. આજનો બુદ્ધિવાદી યુવક આ બધું પોતાની નજરે નિહાળે છે અને જાણે છે કે ઉપાશ્રયમાં રંગ એક છે જ્યારે બજારમાં કંઈ બીજો જ. તમારા જીવનનું આ બહુરૂપીપણું યુવકના મનમાં ધર્મ ઉપર કેમ કરી વિશ્વાસ જામવા દે?

બીજી બાજુ એક વૃદ્ધ માતા સામાયિક કરે છે પણ અડતાલીસ મિનિટની સમભાવનાની સાધનામાં એનું મન એમાં (સાધનામાં) ચોંટતું

નથી એની આંખો ફરતી ફરે છે વહુ શું કરી રહી છે, છોકરો શું કરી રહ્યો છે? સામાયિક પૂરી થતા જ એનો પ્રથમ ઘા વહુ ઉપર થતો હોય છે. આમ કેમ કર્યું, તેમ કેમ કર્યું પાસે ઊભેલો યુવક આ જુએ છે, માજીએ એક કલાક ધર્મસાધના કરી કે કરિયાદોની હારમાળા ઊભી કરી?

આ જ કારણે છે કે આજનો યુવક રૂઢ ધાર્મિક ક્રિયાઓથી પીછેહઠ કરી રહ્યો છે

બીજી બાજુ આજની કેળવણીમા પણ કેટલાક એવા તત્ત્વો છે જે યુવકોને ધર્મ–વૃત્તિથી પાછળ ધકેલે છે આજની કેળવણીમા ભારતીય સસ્કૃતિની છાયા નથી તે યુરોપથી આવી છે એમા પાશ્ચાત્ય સભ્યતાની બોલબાલા છે ભારતીય સસ્કૃતિમા કેળવણીનો પ્રારભ ત્રણ વાક્યોથી થાય છે–
"मातृ देवो भव, पितृ देवो भव અને **आचार्य देवो भव"**
આચાર્ય શિષ્યના માનસમા સસ્કારોના બી રોપતો તારી માતા તારા માટે દેવ સ્વરૂપ છે, તારા પિતા તારા માટે દેવ સ્વરૂપ છે, તેમ જ તારા આચાર્ય પણ તારા માટે દેવ સ્વરૂપ છે આ બીજ–અકુરો એવા છે જે પલ્લવિત થતાની સાથે માતા, પિતા અને આચાર્ય પ્રત્યે બાળકના મનમા શ્રદ્ધા અને વિનય પેદા કરે છે, પરતુ પાશ્ચાત્ય કેળવણીનો પ્રારભ થાય છે Dog ડૉગ અને Cat કેટથી કૂતરા–બિલાડાથી પ્રારભ થતી કેળવણીમા વડીલો પ્રત્યે સન્માન, ગુરુજનોનો આદર અને ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધાનો અભાવ હશે જ! (હસાહસ)

બીજી તરફ આ કેળવણી આદમીને ફક્ત પેટપૂર્તિ સુધી જ સીમિત બનાવી દે છે વધુમા વધુ પૈસા એકઠા કરવા અને પોતાના વૈભવવિલાસમા વૃદ્ધિ કરવી એ જ એક માત્ર જીવનનો ઉદ્દેશ્ય બની ગયો છે કેળવણીનો ધ્યેય પણ આજ બની ગયો છે વિદ્યાર્થી વિચારે છે કે તે જ કેળવણી ઉત્તમ છે જે સારામા સારી નોકરી અપાવે પૈસાનુ આકર્ષણ જ્ઞાનમા ઊડા ઊતરવાને રોકે છે એટલે જ આજનો કેળવાયેલો વર્ગ થોડા પૈસા ભલે જોડી લે, પરતુ જ્ઞાનનો પ્રકાશ એની પાસે નહી હોય

વિદ્યાર્થીના મગજમા પૈસા પ્રત્યે આટલુ આકર્ષણ પેદા કરનાર પણ તમે જ બધા છો અને જે સમાજમા સપત્તિશાળીનુ માન છે પૈસા માનવનુ ઉપજીવન છે પણ એ જીવન બની શકે નહી એ સાધન ભલે હોય પણ એ સાધ્ય બની શકે નહી પૈસા હાથમા રહે છે ત્યા સુધી એ પાપ નહી બને પરન્તુ જ્યારે એ હૃદયમા પેસે છે ત્યારે એ પાપ બની જાય છે હાથમા

રહેલો પૈસો સમાજ અને રાષ્ટ્રના વિકાસમાં ઉપયોગી પણ બની શકે છે પરંતુ હૃદયમાં પેઠેલો પૈસો ભૂખથી વ્યાકુળ માટે પણ કામમાં આવી શકતો નથી. પરંતુ આજે તમે પૈસાવાળાઓને જેટલો આદર આપો છો તેટલો એક ત્યાગી, કે તપસ્વી કે વિદ્વાનને આપતા નથી. તો પછી એ આશા કેમ રાખી શકાય કે સમાજમાં ત્યાગી અને સેવાભાવી યુવકો પેદા થાય?

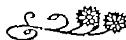
આ બાજુ શ્રીમંતોનાં દુષ્કૃત્યો પૈસા વડે ઢાંકી દેવાય છે. પૈસાથી પાપ ઢંકાય છે પણ પાપ ધોવાતાં નથી. એક ધનવાનને એક પત્ની હોવા છતાં એ બીજી વાર લગ્ન કરે છે. એના જીવન પ્રત્યે જનસમુદાયમાં તિરસ્કાર વછૂટી રહ્યો હોય તો પણ કોઈ સંસ્થાના ઉદ્ઘાટનમાં દસ હજારની થેલી ભેટ કરે કે એ સમારોહનો પ્રમુખ બની જાય છે અને એ જ સમારોહમાં શેઠ સાહેબને સમાજના ભૂષણ બનાવી એમની સ્તુતિ પાછળ કલાકો વિતાવી દેતા હોય છે. દૈનિક પત્રોમાં એમના ફોટાઓ સાથે મોટા ટાઈપોમાં એમનો પરિચય છપાય છે. એ સમાજનો લોકપ્રિય બની જાય છે. પણ પેલી પ્રથમ પત્ની જે એક ખૂણે બેસી સિસકારા મારી રહી છે. એનાં આંસુ કોણ લૂછે?

પરંતુ આ પૈસાની કહાણી યુવકો ઉપર બહુ ભારી અસર નાખે છે. એમનો જીવનધ્યેય એક માત્ર પૈસો જ બની જાય છે તો પછી ધર્મનો પગ પેસારો ત્યાંથી ઉપડી ન જાય તો તેમાં નવાઈ પણ શી?

આ તો યુવા-વર્ગને જો ધર્મ ભણી આકર્ષિત કરવો હોય તો પોતાના ધાર્મિક જીવનના જડરૂપીપણાને દૂર કરો. કેળવણીમાં આમૂલ પરિવર્તન આણો અને પૈસાના પ્રભુત્વને ઓછું કરો ત્યારે જ આપ જોઈ શકશો કે ધાર્મિક કાર્યક્ષેત્રે યુવકવર્ગ તમારા કરતાં મોખરે છે.

દિનાંક
૬ જુલાઈ ૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ મુંબઈ ૧.

૪૧. સત્યશ્રવણ

સત્યશ્રવણ એ વિકાસની પહેલી સીડી છે નદીના કિનારા ઉપરનાં વૃક્ષો લીલાછમ રહે છે, કારણ કે તેમને નદીના પાણીમાથી તાજગી મળે છે. તે આપણા જ્ઞાનને પુષ્ટ બનાવે છે હજાર વાતો જ્યારે કાન ઉપર પડે છે, ત્યારે સો વાતો યાદ રહે છે, અને એમાથી દસ પણ જો આચરણના ક્ષેત્રમા પહોચી તો જીવનમા નવી ચમક આવે છે

એટલા માટે પ્રાચીન ઋષિઓ પોતાના શિષ્યોને કહ્યા કરતા કે પહેલા કાનને ભોજન આપો, પછી જીભને કાનને ભોજન આપવાનો અર્થ એ નથી કે જમણનો કોળીયો મોને બદલે કાનમા નાખવો કાનને ભોજન આપવાની મતલબ કે સત્નુ શ્રવણ કરવુ

ભારતીય સસ્કૃતિમા બે પરપરાઓ મહત્ત્વપૂર્ણ રહી છે પહેલી સ્વાધ્યાય અને બીજી શ્રવણ પ્રાચીન ગૃહસ્થો સવારમા ઊઠીને શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય કરતા અથવા કોઈ ઋષિ કે સત પાસે જઈ તેમના મુખેથી એ શબ્દો સાભળતા આજે તો યુગ પલટાઈ ગયો છે, સસ્કૃતિ બદલાઈ ગઈ છે એ પરપરાઓને બદલે બે નવી પરપરાઓ દાખલ થઈ ગઈ છે પથારીમાથી ઉઠતાવેત જ પહેલુ કાર્ય ચાહદેવીનુ સ્વાગત કરવાનુ અને બીજુ વર્તમાનપત્ર (News paper) વાચવાનુ

પ્રાચીન યુગની સસ્કૃતિની છાયા આગમોમા જોવા મળે છે તે જમાનાના રહન-સહન, આચાર-વ્યવહારના રેખાસૂત્રો વિખરાયેલા મળી આવે છે. કથાનુયોગ જોઈએ તો તેમા જણાય છે કે ભારતીય સસ્કૃતિ શ્રવણને કેટલુ મહત્ત્વ આપતી હતી જ્યા ત્યા વર્ણન આવે છે કે અમુક શહેર કે નગરમા ભગવાન મહાવીર પધાર્યા કે અન્ય કોઈ સત પધાર્યા, તેમના આગમનની ખબર શહેર કે નગરમા હવાની માફક ફેલાઈ જતી ચારે તરફ રાજમાર્ગ

અને ઉપમાર્ગ બધી બાજુ એક પ્રકારની હલચલ મચી જતી. ઘરઘરમાં ચર્ચાઓ ચાલતી કે આજ પ્રભુ પધાર્યા છે ચાલો તેમનાં દર્શન કરીએ. તેમની જીવનસ્પર્શિની વાણીના બે શબ્દો કાન ઉપર પડશે. અને ચારે બાજુ જનપ્રવાહ ઊભરાતો. આ તેમની સત્શ્રવણની ઊભરાતી ભાવનાનો પરિચય કરાવે છે

આજે પણ જનપ્રવાહ ઊભરાય છે પણ ક્યાં ! ક્યારે ! એ તો યુગ વીત્યો તેમ તે વાત પણ વીતી ગઈ. આજ તો શહેર કે ગામના ચલચિત્રગૃહ (Cinema)માં કોઈ નવું ચિત્ર (Film) આવે છે ત્યારે, નગરમાં એક જાતની હલચલ મચે છે પણ કાનને આત્મવિકાસની વાતો પ્રિય લાગે છે કે ફિલ્મી સંગીત ? જો ફિલ્મી ગીતો પ્રિય લાગે તો વિચારવું પડશે કે મનમાં કેટલી વાસના ભરી છે ! અંતરની વાસના જ વાસનાજન્ય ગીતો પસંદ કરે છે પણ જો કદાચ મનને જીવનના વિકાસની વાતો પ્રિય લાગતી ન હોય તો સમજજો કે હૃદયમાં વિકૃતિ આવી ગઈ છે. શરીરમાં વિકૃતિ આવી હોય, તાવ આવ્યો હોય ત્યારે દૂધપાક કડવો લાગે છે અને પાણી મીઠું લાગે છે કોઈને સાપ કરડ્યો હોય ત્યારે તેને લીમડાનાં કડવાં પાંદડાં વાટીને પીવરાવવામાં આવે છે તે કડવાં પાંદડાં તેને મીઠાં લાગે છે કારણ કે તેના શરીરમાં ઝેર ફેલાયેલું છે એ ઝેરની વિકૃતિને લીધે જ કડવાશમાં મીઠાશનો અનુભવ થાય છે

તમે કાનને મીઠું લાગે તેવું નહિ, પણ જે જીવનને માટે મીઠું હોય તેને સાંભળો. સત્શ્રવણથી હૃદય વિવેકની જ્યોતને પામે છે

એ માટે વીતરાગ પરમાત્મા ભગવાન મહાવીર ફરમાવે છે કે :

सोच्चा जाणइ कल्लाणं सोच्चा जाणइ पावगं ।
उभय जाणइ सोच्चा जं सेय तं समायरे ॥

દશવૈકાલિક સૂત્ર અ. ૪-૧૧

સત્શ્રવણથી આત્મા ઓળખી શકે છે કે કલ્યાણનો માર્ગ કયો છે અને પાપનો માર્ગ કયો છે શ્રવણથી વિકાસનો રાહ અને વિનાશનો માર્ગ જાણી શકાય છે શ્રવણનું કામ માર્ગ બતાવવાનું છે કયા રસ્તે ચાલવું તેની પસંદગી તો તમારે કરવાની છે એ તો માત્ર દૃષ્ટિ આપે છે ચાલવાનું કામ તો પગનું છે પણ એક વાત છે કે શ્રવણ, ગાંડ પડી ગયેલી ગ્રંથિને પણ ૪ ખૂણીપૂર્વક ખોલી આપે છે જ્યાં મોટા મોટા રાજનીતિજ્ઞોની મતિ

પણ સુઝાઈ જાય છે ત્યા એક સામાન્ય માનવીની સાધારણ વાત પણ તેની ગુચ ઉકેલવામા સહાયભૂત નીવડે છે.

એક વખત સમ્રાટ ચદ્રગુપ્ત મૌર્ય અને ચાણક્ય ફરતા હતા મૌર્ય-યુગ એ ભારતનો સુવર્ણયુગ કહેવાય છે. ચાણાક્ય તો ભારતના ઇતિહાસના વહેણને નવો વળાક આપનાર છે સાથે જ તે ઘણો મોટો કુશળ નીતિ-નિર્માતા પણ હતો

બન્ને કોઈ મહત્ત્વભરી યોજના લઈ ચાલી રહ્યા હતા ત્યા સુધી હજુ નદવશની જડ હાલી ન હતી ફરતા ફરતા એક ગામમા પહોચ્યા અને એક વૃદ્ધાના ઘર પર આવ્યા

ગ્રામ્યજીવનમા પૈસાનો અભાવ હોય છે પણ તેની પાસે હૃદયની સપત્તિ વિશાળ હોય છે એટલા માટે તે અપરિચિત અતિથિનુ પણ પ્રેમપૂર્વક સ્વાગત કરે છે આ વાત તો તમે અમને પૂછો કે ગ્રામ્યજીવન કેટલુ સરળ હોય છે। કેટલીક વખત એવી ભાવુક વ્યક્તિઓ મળી આવે છે કે માત્ર બે જ મિનિટના પરિચયમા તે આપણુ મન હરી લે છે તેની પાસે જે કાઈ લુખીસુકી રોટલી હોય છે તે ખૂબ પ્રેમથી આપે છે પણ તેની લુખીસુકી રોટલી પર સ્નેહની સ્નિગ્ધતા એટલી બધી હોય છે કે શુદ્ધ ઘીની ચિકાશ પણ તેની સામે કાઈ વિસાતમા નથી

આ વૃદ્ધ માતાનુ મકાન તો નાનુ સરખુ હતુ, પણ તેનું હૃદય ઘણું વિશાળ હતુ એટલા માટે તેણે પ્રેમપૂર્વક એ બન્ને જણાને પોતાના ઘરમા રહેવા દીધા તેને એ ખબર પણ ન હતી કે આ બન્ને ભારતના ભવિષ્યના ભાગ્યનિર્માતા છે તેણે તો માત્ર તેમને અતિથિરૂપે જોયા અને અતિથિસત્કારની ભાવનાથી જ તેમનો સત્કાર કર્યો સાંજના સમયે તે વૃદ્ધાનો છોકરો ખેતરમા મહેનત મજૂરી કરી આવ્યો દિનભરના પરિશ્રમથી તેના પગ થાકેલા હતા.

આવતાની સાથે જ તેણે માને કહ્યુ કે–ખૂબ ભૂખ લાગી છે ખાવાનુ થવાની કેટલી વાર છે? ભૂખની સૌથી સારી દવા શ્રમ છે શહેરોમા શારીરિક શ્રમનો અભાવ છે એટલે ભૂખ લાગવા માટે ચૂર્ણો અને દવાઓ લેવા પડે છે છતા પણ કહે છે કે ભૂખ લાગતી નથી

વૃદ્ધ માતાએ વાત્સલ્યથી કહ્યુ–બેટા! કંઈ વાર નથી ખીચડી તૈયાર છે તુ બેસી જા, હુ પીરસી દઉ તે બેસી ગયો અને માતાએ તેના ભાણામા ખીચડી પીરસી

ક્ષુધથી આકુલ પુત્રે જલ્દીથી ખીચડી વચમાથી લઈ ખાવા માટે તેમા

હાથ નાખ્યો. બીજા જ ક્ષણે તે એકદમ ચીસ પાડી ઊઠ્યો. કારણ કે તેનો હાથ ગરમ ખીચડીને અડતાં દાઝી ગયો માએ કહ્યું કે તું પણ પેલા ચાણાક્ય અને ચંદ્રગુપ્ત જેવો મૂર્ખ છે.

ચાણાક્યના કાને આ શબ્દો પડતાં તે ચમકી ઊઠ્યો. આશ્ચર્ય અને ઉત્સુકતાભરી આંખો તેણે ચંદ્રગુપ્ત તરફ ફેરવી. ભારત નીતિનિર્માતાઓને એક સામાન્ય વૃદ્ધા મૂર્ખ ઠરાવી રહી હતી! આનું કારણ શું છે તે જાણવા માટે બન્ને જણા વૃદ્ધ માતાની પાસે ગયા અને પૂછ્યું–માતાજી! હમણાં તમે તમારા પુત્ર પાસે ચાણાક્ય અને ચંદ્રગુપ્તને મૂર્ખ ઠરાવી રહ્યાં હતાં તો એ બે જણે શી મૂર્ખાઈ કરી? આમ તો બન્ને જણા ઘણા બુદ્ધિમાન ગણાય છે.

વૃદ્ધાએ કહ્યું—બેટા! દરેક વસ્તુને ગ્રહણ કરવાની રીત હોય છે તેને તેની રીતે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. ચાણાક્ય અને ચંદ્રગુપ્ત, નંદનું સામ્રાજ્ય કબજે કરવા માગે છે પણ તેમણે મોટી ભૂલ કરી છે. આસપાસની સીમાઓને કબજે કર્યા વિના તેમના સૈન્યને વચ્ચે ઉતાર્યું અને પાટલીપુત્ર ઉપર આક્રમણ કર્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે ચારે બાજુથી ઘેરાઈ ગયા. આવી જ મૂર્ખતા મારો દીકરો કરી રહ્યો હતો. આજુબાજુથી ખીચડી લઈને તેણે ખાધી હોત તો હાથ દાઝત નહિ. પણ તેણે તો એકદમ વચ્ચમાં જ હાથ નાખ્યો એટલે હાથે દાઝી ગયો.

ચાણાક્ય અને ચંદ્રગુપ્તે એકબીજાની સામે જોયું. એક ઘરડી ગામડિયણે તેમને વિજયનું રહસ્ય સમજાવી દીધું હતું!

હા તો તમે સાંભળો. સાંભળવામાંથી જ તમને આવી વાતો મળશે જે તમારી ગુંચવાઈ ગયેલી સમસ્યાઓને એક મિનિટમાં ઉકેલી આપશે. મનુષ્યત્વના વિકાસમાં શ્રવણનું જેટલું મહત્ત્વ છે તેટલું જ આધ્યાત્મિક જીવનમાં પણ છે. શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ભગવાન મહાવીર કહે છે કે —

' सवणे णाणे य विण्णाणे पच्चक्खाणे य संजमे "
अणण्हए तवो चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धि ॥

ભગવતી સૂત્ર શ. ૨-ઉ-૫

જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનની પહેલી ભૂમિકા શ્રવણ છે. સાંભળ્યા પછી જ આત્મા જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં આગળ વધે છે. જ્ઞાનથી વિજ્ઞાનને માર્ગે વધે છે. વિજ્ઞાન એટલે આપ સાયન્સ (Science) ન સમજશો. વિનિશ્ચિતાત્મક જ્ઞાન

એ વિજ્ઞાન છે અથવા જે જ્ઞાન, તત્વવિનિશ્ચયનો હેતુ હોય, તે વિજ્ઞાન છે. તત્વનિશ્ચય પછી જ આત્મા ત્યાગાભિમુખ થાય છે કારણ કે જડ અને ચેતન એ બેના ભેદનુ વિજ્ઞાન થયા પછી, જડ પ્રત્યે અનાસક્તદશા પ્રાપ્ત થવી અનિવાર્ય છે પ્રત્યાખ્યાન છે ત્યા સયમ છે સયમ અને તપ નિર્વાણનો હેતુ છે આ પ્રમાણે સાધનાની ભૂમિકામા ભગવાન મહાવીરે શ્રવણને મહત્ત્વ આપ્યુ છે

શ્રવણની સાથે મનન પણ ચાલવું જોઈએ તે વિના શ્રવણનો રસ નહિ બને સાભળવા છતા પણ જો સમ્યગ્જ્ઞાન ન આવ્યુ તો વિચાર કરવો પડશે રોટલા ખાધા અને પેટ જો ન ભરાયુ તો બીજા પૂછશે કે તમે તે રોટલા ખાધા કે બીજુ કાઈ ખાધુ ? રોટલા ખાઈએ તો પેટ ભરાવુ જ જોઈએ તેમ, શ્રવણની સાથે જ્ઞાન પણ મળવુ જ જોઈએ

રોટલી ખાવા માત્રથી કામ ચાલતુ નથી તેનુ એકરસ થઈ શરીરમાં પાચન થવુ પણ જરૂરી છે તેનો રસ બને અને શરીરના એકે એક અણુએ અણુ સુધી પહોચે ત્યારે જ તે ઉપયોગી થાય છે એ જ રીતે શ્રવણની સાથે મનન કરો, ચિ તન કરો અને આચરણ કરો, ત્યારે જ તેનો રસ બની જીવનના અણુએ અણુમા પહોચશે અને ત્યારે જ તે શક્તિ આપશે

ઘરમાથી બહાર નીકળના પહેલા તમે વાળ ઓળીને દર્પણમા જુઓ છો કે કોઈ ડાઘ તો નથી રહી ગયો તેવી રીતે, સત્યશ્રવણ એ જીવનનુ દર્પણ છે તેમા તમારા આત્માનુ પ્રતિબિ બ પડે છે તેમા તમે જુઓ કે ખરાબી કયા છે ? જીવનમા કોઈ કાળો ડાઘ તો નથી ? દર્પણનુ કામ તો માત્ર ડાઘ બતાવવાનુ છે સફાઈ તો તમારે જાતે જ કરવાની છે દર્પણ કાઈ સફાઈ કરવા આવવાનુ નથી જો દર્પણે તમને ડાઘ બતાવ્યો અને છતા તમે તેને સાફ ન કર્યો, તો તેમા દર્પણનુ કાઈ બગડવાનુ નથી પરતુ દર્પણમા જોવાનો કોઈ અર્થ સરશે નહિ આ જ વાત સત્ય શ્રવણની છે. સાભળ્યુ છતા જીવનમા પરિવર્તન ન આવ્યુ, અસત્યમાથી સત્ય તરફ ન આવ્યા, સ્વાર્થ અને દ્વેષના કાળા ડાઘ જો સાફ ન કર્યા, તો શ્રવણ નિષ્ફળ જશે

સ તોનુ જીવન અરિસા જેવુ છે તેમા સમાજનુ પ્રતિબિ બ પડે છે. પણ સ તો જડ આયના જેવા નથી તેમા ચૈતન્યની જ્યોતિ હોય છે એટલે જો તેમને ખરાબી નજરે ચઢે છે, તો તેને દૂર કરવાના પ્રયત્નો પણ તે કરે છે પોતાની વાણીના જળથી સમાજમા ઘુસેલી વિકૃતિઓને સાફ કરવા

તેઓ પ્રયત્નો કરે છે. વર્ગવિશેષમાં સ્વાર્થ વૃત્તિનાં ઊંડે સુધી જડ ઘાલી બેઠેલાં મૂળિયાંનો નાશ કરવાનું મોટું કામ સંતો કરે છે. સમાજમાંની સંપત્તિની ઉપાસનાની વૃત્તિને દૂર કરી સદ્‌વૃત્તિ અને સદ્‌ગુણોની ઉપાસનાને પ્રોત્સાહન આપવાનું કામ પણ તેમનું છે. પણ જ્યારે સમાજના વિકારો પ્રત્યે સંતો અંગુલીનિર્દેશ કરે છે ત્યારે સમાજનો એક ભાગ અકળાઈ ઊઠે છે કેમકે તેમને તેમના સ્વાર્થની જામેલી જડ હાલતી જણાય છે. સમાજની વિકૃતિઓ બતાવનાર સાધુ તેમને પ્રિય પણ લાગતા નથી.

ત્યારે ખાદી અને ગાદીની લડાઈ ચાલતી હતી. મહાત્મા ગાંધી ઘરઘરમાં ખાદીની પ્રતિષ્ઠા કરવા ઇચ્છતા હતા ત્યારે એક જણે કહ્યું – બાપુ! સફેદ ખાદી કરતાં કાળી ખાદી સારી હોય છે. ત્યારે તેમણે હસતાં હસતાં કહ્યું – કેમ? સફેદ ખાદીમાં એવો કયો અવગુણ છે?

ત્યારે પેલા ભાઈએ જવાબ આપ્યો કે તેને મેલ જલદી ચડતો નથી અને સફેદ ખાદી જલદી મેલી થઈ જાય છે. ત્યારે ગાંધીજીએ કહ્યું – ત્યારે કાળી ખાદીમાં કાંઈક ચમત્કાર છે! ખરી વાત તો એ છે કે ખાદી કાળી હોય કે સફેદ મેલ બન્નેને લાગે છે પણ વાત એ છે કે કાળી ખાદી મેલને છુપાવે છે કેમકે તે જાતે જ કાળી છે. જ્યારે સફેદ ખાદી મેલ બતાવે છે. આ જ વાત સંતજીવનની છે. તેમનું જીવન સફેદ ખાદીનું જીવન છે. સત્તા અને સંપત્તિની કાલિમા તેમની પાસે નથી. એટલે ખરાબીનો મેલ તે જલદી બતાવે છે.

સંતભગવાન પણ એક શ્વેત વસ્ત્રધારી સંત છે. જે જીવનની ખરાબીઓને બહુ જલદી દર્શાવે છે. પણ તેમનું કામ માત્ર બતાવવાનું છે. તેને દૂર કરવાનું કામ તમારું પોતાનું છે. પરંતુ આજના અમારા શ્રોતાઓ માત્ર શ્રોતાઓ છે સાધક નથી. તમે અહીં સાંભળવા જ આવો છો કે કંઈક લેવા પણ?

મને તો લાગે છે કે તમે શ્રાવક છો અને શ્રાવક શબ્દને ચરિતાર્થ કરી રહ્યા છો. પણ શ્રાવકનો અર્થ છે 'શ્રવણ કરીને કરનાર.' માત્ર સાંભળતા રહે અને કાંઈ તે અનુસાર વર્તન ન કરે, તો કહેવાય છે કે આ તો કાંઈ સાંભળતા જ નથી. બાપ કહેતો રહે અને દીકરો કામ ન કરે તો બાપ કહેશે કે હું કહું છું તે સાંભળે છે કે નહિ? આને તે સાંભળતો નથી.” આપ સંતની કેટલી વાતો માનો છો? તમે તો માત્ર સાંભળવા આવો છો, અને તે પણ મીઠી મીઠી વાતો કે જે કાનને પ્રિય લાગે. જીવનમાં જાગૃતિ

લાવે અને હૃદયના વિકારોને દૂર કરે એવી વાતો આપને પસંદ નથી. પણ યાદ રાખો એકદમ મીઠી અને ગળી દેખાતી વસ્તુઓ પરિણામે ઝેર જેવી હોય છે. તે શરીરના બગાડને દૂર નથી કરી શકતી તેમા વૃદ્ધિ ભલે કરી શકે. પરંતુ, વિકારને દૂર કરવાની શક્તિ તો કડવી ચીજોમા હોય છે એટલા માટે તો જ્યારે તાવ ૧૦૫ અંશ (Degree) જેટલો ચઢ્યો હોય છે, ત્યારે તમે દૂધપાકને યાદ નથી કરતા કદાચ માતા પ્રેમતી ઘેલછામાં દૂધપાકનો વાટકો લઈને આવે તો પણ પુત્ર કહેશે કે મારી નજર સામેથી દૂર હટાવો તેના તરફ જોવાથી પણ મને ઊલટી થવા જેવું થાય છે. પણ તે સમયે તમે કડવુ કરિયાતુ કે ક્વીનાઈન (Quinine)ની ગોળીઓ સહેલાઈથી કંઠે ઉતારી જાઓ છો

જીભને માત્ર ગળી અને ગળપણવાળી ચીજો આપવી તે નુકસાનકારક છે તેવી રીતે કાનને પણ માત્ર કર્ણપ્રિય મીઠી ચીજો આપવી તે પણ હાનિકર્તા છે

આમ તો હુ તમારી શ્રવણ કરવાની જીજ્ઞાસાનુ સ્વાગત કરું છુ. અને આપણો સમાજ સાભળવાનો શોખીન પણ છે આ સાભળવાનો શોખ પણ એટલી હદે પહોચ્યો છે કે ગામમા સંત આવે તો વ્યાખ્યાન જરૂર જવુ જ જોઈએ જમ્યા પછી મો ધોવુ જરૂરી છે તેમ ગામમા સાધુ આવે ત્યારે વ્યાખ્યાન થવુ પણ જરૂરતું છે કેટલીક વખત તો આ શ્રવણની પિપાસા કમાલ કરે છે

એક વખત લગભગ નવ માઈલ જેટલું ચાલીને અમે એક ગામમાં પહોંચ્યા ગરમીના દિવસો હતા, શરીર પરસેવાથી તરબોળ થઈ ગયુ હતુ. ઘડિયાળમા સાડાનવ વાગ્યા હતા અમે ખભેથી સામાન નીચે મૂક્યો ત્યા એક જિજ્ઞાસુ શ્રાવક આવ્યો અને બોલ્યો–આપ વ્યાખ્યાન ફરમાવશો ? હજુ વખત છે કહો તો લોકોને બોલાવી લાવું

ગજબની શ્રવણ–પિપાસા છે ! મને લાગે છે કે કોઈ સાધુનો અંતકાળ નજીકમા હોય તો પણ ભક્તો કહેશે કે–જુઓ મહારાજ ! વ્યાખ્યાન આપીને પછી જજો (હસાહસ)

આ શ્રુતિપિપાસાને માટે તો ધન્યવાદ ઘટે છે પણ તેની સાથે આચરણની પિપાસા પણ રાખતા રહો સાભળવાની સાથે બદલાવાનુ પણ શીખો એક મંકોડો હોય અને તે પથારી તરફ આવતો હોય, ત્યારે જરાક

હાથ ફેલાવો કે તેના ધક્કા સાથે તે પોતાનો રસ્તો બદલે છે પણ મનુષ્ય! બગડી બૂમો પાડીને કહેવા છતાં પણ રસ્તો બદલવા તૈયાર થતો નથી. સેંકડો પ્રવચનો સાંભળ્યાં, માથાના વાળ બદલાઈ ગયા, તે તો કાળામાંથી ધોળા થયા. પણ આપણે તો એ જોવું છે કે હૃદય કેમ ઉજ્જવળ બન્યું? આજે વાત એવી થઈ છે કે ધર્માત્માઓના પગથી ઉપાશ્રયનાં પગથિયાં ઘસાઈ ગયાં પણ કષાયની વૃત્તિઓ ન ઘસાઈ

બે મિત્રો સાયકલ ઉપર જઈ રહ્યા હતા. સાયકલને જરા કાંઈ ધક્કો લાગ્યો ત્યારે પાછળની જગ્યા (Carrier) પર બેઠેલા મિત્રે પૂછ્યું—ગાડી કેમ ઉછળી પડી? ત્યારે આગળ બેઠેલાએ જવાબ આપ્યો કે ખાડો હતો. ત્યારે પાછળ બેઠેલાએ કહ્યું કે ઘંટડી કેમ ન વગાડી!

જો ચૈતન્યવાળો માનવી હોત તો ઘંટડીનો અવાજ સાંભળી દૂર ખસી જાત. સાંભળવા છતાં પણ જીવનનો માર્ગ બદલાય નહિ એક ઇંચ પણ એકથી બીજી બાજુ ખસાય નહિ, તો પછી શું સમજવું? હું એમ નથી કહેતો કે તમારામાં ચેતન નથી. તમે બધા ચૈતન્યની જ્વલંત મૂર્તિઓ છો. પણ એટલું જરૂર છે કે જડના વધુ પડતા સહવાસથી કાંઈક જડતા આવી ગઈ છે. આટલાં પ્રવચનો સાંભળ્યા પછી પણ જીવનમાંથી જડતા કેમ ખસતી નથી એ જોવું પડશે અને તેનું કારણ ખોળવું પડશે. ભૂલ ક્યાં છે એ શોધી કાઢવું પડશે. એક ગુજરાતી કવિએ કહ્યું છે

જુનો ધર્મ ક્યો જાણી મારા સંતો
જુનો ધર્મ ક્યો જાણી રે

નદી કિનારે કોઈ નર ઊભો તરસ્યો નહિ સમાણી રે

કાં તો આગળ આળસુ એનું
કાં તો સરિતા સુકાણી રે

કલ્પતરુ તળે કોઈ નર બેઠો ક્ષુધા ખૂબ પીડાણી રે
નહિ કલ્પતરુ એ બાવળીયો, કે કરમરેખા ભૂંસાણી રે.

નદીના તીરે કોઈ વ્યક્તિ ઊભી છે તૃષાથી તેના હોઠ સુકાઈ રહ્યા છે તેનાં બે કારણો હોઈ શકે કાં તો તે વ્યક્તિ એવી આળસુ હોય કે નદીમાં વાંકા વળીને બે ઘૂંટડા પીવાની મહેનત ન કરતી હોય અથવા બીજું કારણ

એ પણ હોઈ શકે કે નદીમા પાણી સૂકાઈ ગયુ હોય ! કલ્પવૃક્ષની નીચે બેસીને કોઈ ભૂખ્યો રહે તો સમજવુ કે કા તો તે કલ્પવૃક્ષની નીચે નહિ પણ બાવળીયા નીચે બેઠો છે, અને ભૂલથી તેને કલ્પવૃક્ષ માની બેઠો છે. અથવા બીજુ કારણ એ પણ હોય કે તેની ભાગ્યરેખાઓ જ અવળી હોય.

આટલા પ્રવચનો પછી પણ જો સમાજ એક તસુ પણ આઘોપાછો થવા તૈયાર ન બને, તો અમારે વિચાર કરવો પડશે કે કયા કઈ વિકૃતિ આવી છે કા તો સતના જીવનની સયમસરિતા સુકાઈ ગઈ છે અને માત્ર શુષ્ક વિધિવિધાન અને ક્રિયાકાડની રેતી જ રહી ગઈ છે, જે રેતીના સુકા કણો નથી તો નદીમા પાણી લાવી શકતા કે ન તે તેને તીરે આવનારની તૃષા શાત કરી શકતા

બીજો વિકલ્પ છે ગૃહસ્થજીવનનો પ્રમાદ અને રાગદ્વેષની આસક્તિ. આજનો યુગ ત્યાગનો યુગ નથી, રાગનો યુગ છે એથી તો તમને લોકોને રાગદ્વેષની વાતો યાદ રહે છે બે વરસ પહેલા કોઇને ત્યા જમવા માટે ગયા હો અને સ્વાગતમા દૂધપાક-પુરી થાળીમા આવ્યા હોય તો તેને તમારી યાદદાસ્ત ભૂલશે નહિ કદાચ ભજિયામા મીઠુ ઓછુ હોય તો તે પણ તમે નહિ ભૂલો બે વરસ પછી પણ ભજિયાનો સ્વાદ તમને યાદ રહેશે

અરે ! આ માતાઓની પણ સ્મરણશક્તિ કાઈ કમજોર નથી કોઈ પડોસણ એક વાટકી ચણાનો લોટ ઊછીનો લઈ ગઈ અને એક મહિના સુધી પાછો ન આપી ગઈ તો તે પણ ભૂલશે નહિ (હસાહસ) એક વાટકી લોટ છ મહિના સુધી ભૂલી શકાતો નથી લગ્ન જેવા પ્રસગે કોઈ સગા કે સબધી ન આવ્યા હોય તો ચાર વરસ પછી, તેમને ત્યા પ્રસગ આવશે ત્યારે કહેશે કે અમારે ત્યાં ન આવ્યા તો અમે તેમના ઘેર શેના જઈએ ? ચાર વરસ થયા પણ વાત ભૂલાઈ નથી ગઈ પણ જો ગઈ કાલના વ્યાખ્યાનની વાત આજે પૂછો તો ભૂલાઈ ગઈ હશે ! સાચી વાત એ છે કે રાગદ્વેષની વાતો યાદ રહે છે પણ વીતરાગત્વની નથી રહેતી વીતરાગત્વની વાતો યાદ રાખવા માટે રાગદ્વેષની વાતો દૂર કરો

એક બીજી પણ વાત છે છીપ નદીમા પણ હોય છે અને સમુદ્રમાં પણ હોય છે પરતુ તમે જાણો છો કે નદીની છીપમા મોતી પાકતાં નથી. મોતી તો સમુદ્રમાની છીપમા જ થાય છે આનુ કારણ શુ ? તમે બતાવી શકશો ? નદીની છીપને હમેશા મીઠુ પાણી મળે છે પણ સમુદ્રમાં રહેતી

હાથ ઉપાડશે કે તેના મગજમાં સાચે તે પોતાનો રસ્તો. ભલેને હો પણ મનુષ્ય! બરાડી બૂમો પાડીને કહેવા છતાં પણ રસ્તો બદલવા તૈયાર થતો નથી. સેંકડો પ્રવચનો સાંભળ્યાં, માથાના વાળ બદલાઈ ગયા, તે તો કાળામાંથી ધોળા થયા. પણ આપણે તો એ જોવું છે કે હૃદય કેવું ઉજ્જવળ બન્યું! આજે વાત એવી થઈ છે કે ધર્માત્માઓના પગથી ઉપાશ્રયનાં પગથિયાં ઘસાઈ ગયાં પણ કષાયની વૃત્તિઓ ન ઘસાઈ.

બે મિત્રો સાયકલ ઉપર જઈ રહ્યા હતા. સાયકલને જરા કંઈક ધક્કો લાગ્યો ત્યારે પાછળની જગ્યા (Carrier) પર બેઠેલા મિત્રે પૂછ્યું—ગાડી કેમ ઉછળી પડી? ત્યારે આગળ બેઠેલાએ જવાબ આપ્યો કે ખાડો હતો. ત્યારે પાછળ બેઠેલાએ કહ્યું કે ઘંટડી કેમ ન વગાડી!

જો ચૈતન્યવાળો માનવી હોત તો ઘંટડીનો અવાજ સાંભળી દૂર ખસી જાત. સાંભળવા છતાં પણ જીવનનો માર્ગ બદલાય નહિ એક ઇંચ પણ એનાથી બીજી બાજુ ખસાય નહિ તો પછી શું સમજવું? હું એમ નથી કહેતો કે તમારામાં ચેતન નથી. તમે બધા ચૈતન્યની જીવંત મૂર્તિઓ છો. પણ એટલું જરૂર છે કે જડના વધુ પડતા સહવાસથી કાંઈક જડતા આવી ગઈ છે. આટલાં પ્રવચનો સાંભળ્યા પછી પણ જીવનમાંથી જડતા કેમ ખસતી નથી એ જોવું પડશે. અને તેનું કારણ ખોળવું પડશે. ભૂલ ક્યાં છે એ શોધી કાઢવું પડશે. એક ગુજરાતી કવિએ કહ્યું છે

જુનો ધર્મ ક્યો જાણી મારા સંતો
જુનો ધર્મ ક્યો જાણી રે

નદી કિનારે કોઈ નર ઊભો તરસ્યા નહિ સમાણી રે

કાં તો અગજ આળસુ એહનુ
કાં તો સરિતા સુકાણી રે

કલ્પતરુ તળે કોઈ નર બેઠે ક્ષુધા ખૂબ પીડાણી રે
નહિ કલ્પતરુ, એ બાવળીઓ, કે ભાગ્યરેખા ભૂસાણી રે.

નદીના તીરે કોઈ વ્યક્તિ ઊભી છે તૃષાથી તેના હોઠ સુકાઈ રહ્યા છે. તેનાં બે કારણો હોઈ શકે કાં તો તે વ્યક્તિ એવી આળસુ હોય કે નદીમાં વાંકા વળીને બે ઘૂંટડા પીવાની મહેનત ન કરતી હોય. અથવા બીજું કારણ

૪૨. અશાંતિનાં મૂળ

દુનિયાના ત્રણ અબજ મનુષ્યોમા એક પણ મનુષ્ય એવો નહિ મળે કે જે શાતિ ન ચાહતો હોય મનુષ્ય માત્ર જ નહિ, પણ દુનિયાના દરેક પ્રાણીઓ સુખ અને શાતિને ઝખે છે. પછી ભલે તે સ્વર્ગનો અધિપતિ ઇન્દ્ર હોય કે છાણમાનો કીડો હોય દરેકનો આત્મા સુખની અભિલાષા રાખે છે. શાતિના અમર દેવતા ભગવાન મહાવીર, જીવનના આ અમર સત્યનુ ઉદ્ઘાટન કરતા કહે છે કે.

" **सव्वे सुहसाया दुक्ख पडिकूला** "।

આચારાગ સૂત્ર

આત્મા શાંતિનો ઇચ્છુક છે શાતિ માટે તે પ્રયત્ન કરે છે એક જન્મથી નહિ, અનત યુગોથી તે આ દિશામા અવિરત પ્રયત્ન કરતો આવ્યો છે પણ વિચારવાનુ એ છે કે તેને આ પ્રયત્નોમા ક્યા સુધી સફળતા મળી છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્યારે આપણે આત્માના શાતિ માટેના પ્રયાસોની લબાણ પરપરાને લક્ષ્યમા રાખી તેના પરિણામોની તુલના કરીએ છીએ ત્યારે આપણને માત્ર શૂન્ય જ દેખાય છે આનો અર્થ એ છે કે આપણે અત્યાર સુધી અશાતિના વૃક્ષની ડાળીઓ-પાખડીઓ કાપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, પરતુ તેના મૂળ તરફ આપણુ ધ્યાન ગયુ નથી જ્યા સુધી મૂળ નાશ પામતુ નથી ત્યા સુધી તેમા નવા નવા અકુરો ફૂટે જવાના અને એ અકુરોમા વળી પાછુ એક દિવસ વિશાળ વૃક્ષ ઊભુ થવાનુ અને તેમા પાછી અનેક ડાળીઓ-પાખડીઓ ફાલવાની

અશાતિના મૂળ છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ—આ ચાર કષાયો અશાતિની જડ છે અનત જ્ઞાનીઓ કહે છે કે

છીપ તો ફક્ત સ્વાતિ—નક્ષત્રનું જ પાણી લે છે. સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડતાં વર્ષાનાં બિંદુઓ તેમાં મોતી નીપજાવે છે. જ્યારે નદીની છીપને હજારો ટન મીઠું પાણી મળવા છતાં તેમાં મોતી ઉત્પન્ન થતાં નથી.

મને લાગે છે કે અમારા શ્રોતાઓ પણ નદીની છીપ જેવા છે. તેમને દરરોજ મીઠું પાણી મળે છે. અનાવૃષ્ટિને કારણે દુકાળ પડે છે તો અતિવૃષ્ટિ પણ પાકને બગાડે છે. તો આ અતિવૃષ્ટિ તો નથી થતી ને!

વ્યાખ્યાનને તમે ભોજન તરીકે નહિ પણ દવા તરીકે ગ્રહણ કરો. ભોજન તો પેટ ભરીને ખાવાનું હોય છે પરંતુ દવા પેટ ભરીને ખાવાની હોતી નથી. ઉપદેશ તમે દવા તરીકે તેની માત્રામાં-પ્રમાણમાં લો.

જાપાનની એક પ્રાચીન પરંપરા છે. ત્યાં જ્યારે કોઈ ભાષણ આપવા ઊભું થાય છે ત્યારે તેને કહેવામાં આવે છે કે તમે એક પગે ઊભા રહીને બોલો. તેની મતલબ એ છે કે જેટલી વાર એક પગ ઉપર ઊભા રહીને બોલી શકાય એટલું જ બોલો—એટલો જ ઉપદેશ આપો. લાંબા ચોડાં ભાષણો કરનારને માટે આ કેટલી સરસ સજા છે!

શ્રવણની સાથે આચરણનો શોખ રાખો. શ્રવણ પણ કંઈક છે જરૂર, પણ તે સર્વસ્વ નથી. અગ્નિ પર લખેલ નિબંધ વાંચવાથી ઠંડી દૂર નથી થઈ શકતી. ઠંડી તો અગ્નિના સાંનિધ્યથી દૂર થાય છે. તેમ ખાલી શ્રવણ કે વાંચનથી આત્મવિકાસ થતો નથી. આત્મવિકાસ માટે આચરણના અગ્નિનું સાંનિધ્ય જોઈએ. ત્યારે જ જીવનમાં ચમક આવે. શ્રવણ આચરણમાં ઉતરીને જ જીવનનાં રહસ્યોને સમજાવી શકે.

તા. ૨—૯—૫૫ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા

૪૨. અશાંતિનાં મૂળ

દુનિયાના ત્રણ અબજ મનુષ્યોમા એક પણ મનુષ્ય એવો નહિ મળે કે જે શાતિ ન ચાહતો હોય મનુષ્ય માત્ર જ નહિ, પણ દુનિયાના દરેક પ્રાણીઓ સુખ અને શાતિને ઝખે છે. પછી ભલે તે સ્વર્ગનો અધિપતિ ઇન્દ્ર હોય કે છાણમાનો કીડો હોય દરેકનો આત્મા સુખની અભિલાષા રાખે છે. શાતિના અમર દેવતા ભગવાન મહાવીર, જીવનના આ અમર સત્યનુ ઉદ્‌ઘાટન કરતા કહે છે કે.

" सव्वे सुहसाया दुक्ख पडिकूला "।

આચારાગ સૂત્ર

આત્મા સાતિનો ઇચ્છુક છે શાતિ માટે તે પ્રયત્ન કરે છે એક જન્મથી નહિ, અનત યુગોથી તે આ દિશામા અવિરત પ્રયત્ન કરતો આવ્યો છે પણ વિચારવાનુ એ છે કે તેને આ પ્રયત્નોમા કયા સુધી સફળતા મળી છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્યારે આપણે આત્માના શાતિ માટેના પ્રયાસોની લબાણ પરપરાને લક્ષ્યમા રાખી તેના પરિણામોની તુલના કરીએ છીએ ત્યારે આપણને માત્ર શૂન્ય જ દેખાય છે આનો અર્થ એ છે કે આપણે અત્યાર સુધી અશાતિના વૃક્ષની ડાળીઓ–પાખડીઓ કાપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, પરતુ તેના મૂળ તરફ આપણુ ધ્યાન ગયુ નથી જ્યા સુધી મૂળ નાશ પામતુ નથી ત્યા સુધી તેમા નવા નવા અકુરો ફુટે જવાના અને એ અકુરોમા વળી પાછુ એક દિવસ વિશાળ વૃક્ષ ઊભુ થવાનુ અને તેમા પાછી અનેક ડાળીઓ–પાખડીઓ ફાલવાની

અશાતિના મૂળ છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ–આ ચાર કષાયો અશાતિની જડ છે અનત જ્ઞાનીઓ કહે છે કે

वमे चत्तारि दोसा इच्छन्तो हिय मप्पणो ।

—દશવૈકાલિક સૂત્ર.

સોનાના અક્ષરે લખી રાખવા જેવું આ સુવર્ણ મન છે તમે તમારી નોટબુકમાં લખી લો. કોઇની પાસે નોટબુક છે? ઘણા દુઃખની વાત છે કે જીવનને પ્રકાશમય બનાવનાર આવાં સોનેરી સૂત્રો લખવા માટે કોઈની પાસે નાની સરખી નોટબુક પણ નથી!

જડ વસ્તુઓના હિસાબને માટે હોઠ હોઠ હાથ લાંબા ચોપડાઓ અને ખાતાંઓ રાખો છો. તેને લખનાર મોટા પગારના મુનિમો રાખો છો પરંતુ ચૈતન્યના વિકાસને માટે એક નાની સરખી નોટબુક પણ રાખતા નથી!

માતા મોહનાં હાલરાં ગાઈ બાળકને સુવાડે છે એવી રીતે અનંત જ્ઞાન દર્શનશીલ વીતરાગ દેવો જ્ઞાનનાં હાલરડાં ગાઈ આત્માને મોહની નિદ્રામાંથી જાગૃત કરે છે

વીતરાગદેવ શાંતિનાં સ્વરૂપનું દર્શન કરાવતાં કહે છે કે—

ઓ શાંતિના શાશ્વત માર્ગી! જો તારે આત્મશાંતિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો આ ચારે દોષોનું નિવારણ કર. જ્યાં સુધી આ દોષો તારા હૃદયમાં ભરેલા હશે ત્યાં સુધી શાંતિ મળવાની નથી. એક કણનો પણ વિશ્વાસ કર્યા વિના તેનું વમન કર.

મોસંબીનો રસ પીધો અને પેટમાં ટક્યો નહિ અને દશ મિનિટમાં ઉલટી થઈ જાય તો ડોક્ટર પાસે જાઓ છો. જો કોઈએ આવેશમાં આવી ઝેર પીધું હોય તો તને પણ હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવે છે. ડોક્ટર રોગીને તપાસે છે પહેલાંને મોસંબીનો રસ પેટમાં ટકી રહે અને પચન થાય તેવું ઔષધ આપે છે બીજાને ઉલટી થઈ અને ઝેર બહાર નીકળી જાય તેવી દવા આપે છે ડોક્ટર કહેશે કે જેટલી જલ્દી ઉલટી થઈ ઝેર બહાર નીકળી જશે તેટલો જલ્દી દરદીને આરામ થશે.

આપને પાચનની દવા જોઈએ છે કે વમનની! આજે તો ઉલટો પ્રકાર ચાલી રહ્યો છે ઉપાશ્રયમાં આવી સમભાવની સાધનાના અમૃતનાં પાન કરો છો અને ઘેર જઈ ઓકી નાખો છો. કપાયવિજયનો રસ પીધો અને ઓફિસમાં જઈ ઓકી નાખ્યો અને જે કષાયભાવને કાઢી નાખવાનું કહેવામાં આવે છે તેને ટકાવવાનો પ્રયત્ન થાય છે! આ તો એવી વાત થઈ કે અમૃત પચતું નથી અને ઝેર નીકળતું નથી! પછી તંદુરસ્તી શી રીતે મળે!

જ્યાં સુધી કષાય ઓછા ન થાય ત્યા સુધી શાંતિના તમામ બહારના પ્રયત્નો નકામા નીવડવાના ચૂલા ઉપર દૂધ ગરમ કરવા મૂકવુ હોય, નીચે દેવતા સળગતો હોય, દૂધ ગરમ થતા તેમાં ઊભરો આવે તો એકદમ ઊભરાઈ ન જાય તે માટે તેમા એચાર પાણીના ટીપા નાખો છો પાણીના ટીપાથી ઊભરો બેસી જાય છે પર તુ કેટલીવાર? વળી પાછો બે પાચ મિનિટમા ફરીથી ઊભરો આવે છે આમ કેટલી વાર એમ પાણીના છાંટા નાખ્યા કરશો? સાચો રસ્તો તો તેની નીચે રહેલ અગ્નિને દૂર કરવાનો છે જ્યા સુધી નીચે અગ્નિ હશે ત્યા સુધી તે ઊભરાયા જ કરશે

માણસ પણ અકળાય છે જરાજરામા તે ઊકળી ઊઠે છે ઉપદેશના છાંટા નાખી તેને શાત કરવામા આવે છે, પર તુ ઘેર ગયા અને જરાક નિમિત્ત મળ્યુ કે વળી ઊકળે છે ઉપદેશના છાંટા નાખી નાખીને ક્યા સુધી તેને શાત રાખી શકાય? જો ખરેખર અ તરનો ઉકળાટ દૂર કરવો હોય તો પહેલા કષાયરૂપી અગ્નિના ઇધન જે અન ત યુગથી સળગી રહ્યા છે તેને દૂર કરવા જોઈએ તે સિવાય તો મનની સાથે તન પણ તપતુ રહેશે અને કદિક એ આગ બહાર આવી સાગ ઘરને, કદિક પૂરા પરિવારને અને અને કોઈક વખત સારાયે સમાજ, દેશ કે રાષ્ટ્રને સળગાવી દેશે

પણ યાદ રાખજો કે ક્રોધની મશાલ લઈ જે કોઈ બીજાના સુખને સળગાવવાની કોશિષ કરે છે તેણે એ મશાલ મારફતે પોતાની માનવતાને સળગાવી દીધી છે ક્રોધ એક આગ છે જે જલાવે છે પણ તે એક એવી આગ છે કે જે પહેલા તો બીજાને નહિ પર તુ પોતાને જ જલાવે છે બીજાને સળગાવતા પહેલા તો પોતાની જાતે જ સળગી જવુ પડશે બીજા તો જો તેમા સળગાવનારુ તત્ત્વ ભર્યું હશે તો જ સળગશે ક્રોધથી ક્રોધ ટકરાય છે જો અજાણપણે કોઈને પગ અડકી જાય છે તો ક્રોધ નથી ચઢતો પણ જો કોઈ આવેશમા આવી સભાનપણે ઠોકર મારે છે તો મગજનો પારો ઊચે ચઢ્યા વિના રહેતો નથી

ક્રોધની આગથી બચવા માટે એ જરૂરતુ છે કે આપણે મનને શાત બનાવીએ, કષાયોને મ દ પાડીએ જ્યા સુધી દોરાનો છેડો પાતળો અણીદાર થતો નથી ત્યા સુધી તે સોયના નાકામાથી પસાર થતો નથી એટલા માટે જ્યારે બહેનો સીવવા બેસે છે ત્યારે પહેલા દોરાને વળ દઈને પાતળો અણીદાર બનાવે છે અને સોય પરોવે છે એ નાનો દેખાતો દોરો અને સોય અનેક ગરીબ વિધવાઓને રોટલા અપાવે છે જેવી રીતે સોયના નાકામાથી

वमे चत्तारि दोसा इच्छन्तो हिय मप्पणो ।

—દશવૈકાલિક સૂત્ર

સોનાના અક્ષરે લખી રાખવા જેવું આ સુવર્ણ સૂત્ર છે. તમે તમારી નોટબુકમાં લખી લો. કોની પાસે નોટબુક છે? ઘણા દુઃખની વાત છે કે જીવનને પ્રકાશમય બનાવનાર આવાં સોનેરી સૂત્રો લખવા માટે કોઈની પાસે નાની સરખી નોટબુક પણ નથી!

જડ વસ્તુઓના હિસાબને માટે મોટા મોટા લાંબા લાંબા ચોપડાઓ અને ખાતાંઓ રાખો છો, તેને લખનાર મોટા પગારના મુનિમો રાખો છો પરંતુ જીવનના વિકાસને માટે એક નાની સરખી નોટબુક પણ રાખતા નથી!

માતા મોહનાં હાલરડાં ગાઈ બાળકને સુવાડે છે. એવી રીતે અનંત જ્ઞાન દર્શનશીલ વીતરાગ દેવો જ્ઞાનનાં હાલરડાં ગાઈ આત્માને મોહની નિદ્રામાંથી જાગૃત કરે છે.

વીતરાગદેવ શાંતિના સ્વરૂપનું દર્શન કરાવતાં કહે છે કે—

ઓ શાંતિના શાશ્વત માર્ગી! જો તારે આત્મશાંતિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો આ ચાર દોષોનું નિવારણ કર. જ્યાં સુધી આ દોષો તારા હૃદયમાં ભરેલા હશે ત્યાં સુધી શાંતિ મળવાની નથી. એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તેનું વમન કર.

મોસંબીનો રસ પીધો અને પેટમાં ટક્યો નહિ અને દસ મિનિટમાં ઉલટી થઈ જાય તો ડોક્ટર પાસે જાઓ છો. જો કોઈએ આવેશમાં આવી ઝેર પીધું હોય તો તેને પણ હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવે છે. ડોક્ટર રોગીને તપાસે છે. પહેલાને મોસંબીનો રસ પેટમાં ટકી રહે અને પાચન થાય તેવું ઔષધ આપે છે. બીજાને ઉલટી થઈ અને ઝેર બહાર નીકળી જાય તેવી દવા આપે છે. ડોક્ટર કહેશે કે જેટલી જલ્દી ઉલટી થઈ ઝેર બહાર નીકળી જશે તેટલો જલ્દી દરદીને આરામ થશે.

આપણે પાચનની દવા જોઈએ છે કે વમનની? આજે તો ઉલટો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે. ઉપાશ્રયમાં આવી સમભાવની સાધનાના અમૃતનાં પાન કરો છો અને ઘેર જઈ કાઢી નાખો છો. કષાયવિજયનો રસ પીધો અને ઓફિસમાં જઈ કાઢી નાખ્યો અને જે કષાયભાવને કાઢી નાખવાનું કહેવામાં આવે છે તેને ટકાવવાનો પ્રયત્ન ચાલે છે! આ તો એવી વાત થઈ કે અમૃત પચતું નથી અને ઝેર નીકળતું નથી! પછી તંદુરસ્તી શી રીતે મળે!

આવેશની ક્ષણોમા તે ગુરુને ગુરુરૂપે જોતી નથી. રાજા અને દેવતાઓ સુદ્ધાંનો તિરસ્કાર કરી બેસે છે ક્રોધ એવા અધ બનાવે છે કે તે વખતે એ પણ વિચાર નથી આવતો કે વહુ દીકરીઓ બેઠી છે તેમની સામે આ શબ્દો બોલવા ઉચિત છે કે અનુચિત સભ્યતા અને શિષ્ટતાની મર્યાદા ખોવાઈ જાય છે. કેટલીક વખત તો તે પોતાને માટે પણ એવા અનુચિત શબ્દો બોલે છે કે જો બીજાએ તેને માટે તેવા શબ્દો વાપર્યા હોય તો લડવા કે મરવા તૈયાર થઈ જાય.

મને એક અનુભવ છે એક માનવી આવેશમા બોલી રહ્યો હતો કે હું એવો નાગ છુ કે જો ડખીશ તો પાણી પણ પીવા નહિ પામો મને થયુ કે દેહ તો માનવનો મળ્યો છે પણ હજી અદર સર્પયોનિના સસ્કાર રહી ગયા છે. એક ભાઈ સાહેબ કહેતા હતા કે હુ સો ગુડાનો એક ગુડો છુ. આખા શહેરમા મારા ગુડાપણાની ધાક છે કોઈની તાકાત નથી કે મારી સામે જુએ મારા મનમા થયુ કે હુ તો આ ભાઈને સજ્જન વ્યક્તિ સમજતો હતો પણ મારી એ ભૂલ હતી કારણ એ પોતે જ પોતાના ગુડાપણાનો સ્વીકાર કરે છે!

ક્રોધનો આવેશ મનુષ્યને કર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ કરે છે માતા પ્રત્યે ક્રોધ કરનાર પુત્ર, ખરેખર પુત્ર તરીકેનુ કર્તવ્ય ચૂકે છે, જો તેને કર્તવ્યનુ સતત ભાન હોય તો ક્રોધ તેને પાગલ નથી બનાવી શકતો. પણ ક્રોધ પવનની આધીની માફક આવે છે જ્યારે તે આવે છે ત્યારે વિવેકનો દીવો તો બધાયથી પહેલો બુઝાઈ જાય છે દીવો બુઝાયા પછી જેમ અધકાર વ્યાપે છે તેની રીતે વિવેક થયા પછી અનિષ્ટો ફેલાય છે ક્રોધથી અધ વ્યક્તિને શુ વિતશે તે તો ક્રોધનો નશો ઊતર્યા પછી જ ખબર પડે છે

મુબઈ શહેરમા રસ્તા ઉપર એક બહેન ફૂટપાથ ઉપર જઈ રહ્યા હતા સાથે તેમની એક છએક વર્ષની દીકરી હતી થોડેક દૂર એક ફુગ્ગા વેચનાર ઊભો હતો તેની પાસેના રગબેરગી ફુગ્ગાઓ જોઈ છોકરી અટકી ગઈ. ફુગ્ગાની કિંમત માત્ર બે પૈસા હતી પણ બે પૈસાની કિંમત આપના મનથી ભલે ખાસ ન હોય, પરતુ ગરીબોને તો બે પૈસા પણ બે રૂપિયા જેવા થઈ પડે છે તમને પણ પૈસાની કિંમત તો છે જ કોઈ ગરીબ કે અનાથ સામે આવે અને હાથ લબાવે ત્યારે બે પૈસા પણ કાઢતા હાથ સકોચ અનુભવે એ, છતા એ જ માણસ પોતાના ભોગવિલાસ માટે સેકડો રૂપિયા બરબાદ

પ્રસાર કરવા માટે દોરાને પાતળો બનાવવો જરૂરી છે તેવી જ રીતે સંસાર સાગરને પાર કરવા માટે કષાયરૂપી દોરાને પાતળો પાડવો આવશ્યક છે જ્યાં સુધી કષાયોની તીવ્રતા છે ત્યાં સુધી ભવપરંપરાની વૃદ્ધિ અટકી શકતી નથી.

ઉપરાંત આત્મા ભગવાન મહાવીર કહે છે—

> **कोहो य माणो य अणिग्गहीया**
> **माया य लोभो य पवड्ढमाणा ।**
> **चत्तारि एए कसिणा कसाया**
> **सिंचन्ति मूलाइं पुणब्भवस्स ॥**

—દશવૈકાલિક સૂત્ર

જ્યાં સુધી ક્રોધ અને માન અનિગ્રહિત છે અને માયા તથા લોભ ઉપર આપણું નિયંત્રણ નથી ત્યાં સુધી કષાયોની વિષવેલ વધતી જ રહેશે અને ભવપરંપરાથી છૂટા થવાના નથી

એટલે આપ હમેશાં જાગૃત રહો. એકાન્તની ક્ષણોમાં જ્યારે બેસો ત્યારે વિચાર કરો કે આપનો ક્રોધ પર અધિકાર છે કે ક્રોધનો આપના પર અધિકાર છે? જ્યારે ક્રોધ આગલા દરવાજેથી પેસે છે ત્યારે વિવેક પાછલા દરવાજેથી ભાગી જાય છે તે વખતે આપના ઉપર આપનું નહિ પણ શેતાનનું શાસન રહે છે વિવેકનું શાસન ગયું એટલે પ્રકાશ ગયો. પછી માણસ એ પણ વિચાર નથી કરતો કે હું કોની સામે બોલું છું મારી સામે મારા આદરણીય પૂજ્ય પિતા ઊભા છે જે મહાન માતા છે કે જેણે વર્ષો સુધી મને કેડમાં ઉપાડી ફેરવ્યા કર્યો છે ખવરાવ્યું છે અથવા મારી સામે મારા ગુરુ છે જેમણે જ્ઞાનની અંધારી ગુફામાં પ્રકાશ પાથર્યો છે જેના કોમળ કરસ્પર્શથી મારા જીવનની માટી સોનું બની ગઈ છે એમનો તિરસ્કાર કરવા તે તૈયાર થઈ જાય છે

તારાયણ અર્હતર્ષિ જીવનના આ સત્યને એક ગાથામાં રજૂ કરે છે

> **कोवाविद्धाण यायन्ति मातरं पितरं गुरुं ।**
> **अधिक्खिवन्ति साधू य रायाणो देवयाणि य ॥**

ઋષિભાષિત સૂત્ર અ. ૩૬ ગા. ૧૪

ઋષિભાષિત સૂત્રમાં તારાયણ અર્હતર્ષિ ક્રોધાવિષ્ટ વ્યક્તિનું ચિત્ર દોરે છે જ્યારે શરીરના પ્રત્યેક અંગમાં ક્રોધનું તાંડવ થાય છે ત્યારે તેની આંખો બંધ થઈ જાય છે પછી તે માતાપિતાને જોઈ શકતી નથી.

પતી ગયુ હતુ પોતાના હાથે જ પોતાની પુત્રીની હત્યા થએલી જોઈ માતા પગથી માથા સુધી કપી ગઈ એ પણ જોરથી આક્રંદ કરવા મડી તેના અવાજમા તેના હૃદયની વેદનાઓ વ્યક્ત થતી હતી

ત્રણ મિનિટમા બધુ બની ગયુ પણ ત્રણ મિનિટના આવેશે કેવો ગજબ કરી નાખ્યો હતો ! તો પછી જેના હૃદયમા હમેશા ક્રોધની જ્વાળાઓ સળગતી રહે છે તેમની તો વાતજ શી કરવી ? ક્રોધનો કા તો તદ્દન ત્યાગ કરી દેવો જોઇએ કે કા તો તેને એકદમ ઓછો કરી નાખવો જોઈએ આખી જિદગી ક્રોધની જ્વાળામા સળગતા રહેવુ એ તો આપણા સદ્દગુણોની રાખ કરવા જેવુ છે, જ્યા સુધી ક્રોધની આગ હૃદયમા જલતી રહે છે ત્યા સુધી આત્મા સત્યાસત્યનો વિવેક રાખી શકતો નથી સત્ય તરીકે સ્વીકાર કરવાની તેનામા હિમત જ રહેતી નથી તેની પાસે નથી હોતો પ્રેમનો પ્રવાહ કે શાતિના શીતળ જળ તેની પાસે હોય છે માત્ર આગ જે જ્યા પહોચે ત્યા સળગાવવાનુ કાર્ય જ કરે છે જેણે જિદગી સુધી સળગાવવાનુ જ કાર્ય કર્યુ છે તેને આપ માનો છો કે સ્વર્ગના પુષ્પ મળશે ? તેના નસીબમા તો નર્કની આગ જ લખાએલી છે

અનત અનુબધ કરનારા ક્રોધને જૈન પરિભાષામા અનતાનુબધી કહેવાય છે તે અનત અનત જન્મ અને મૃત્યુની પરપરામા વૃદ્ધિ કરે છે આત્માને સમ્યક્ત્વથી દૂર કરી નર્કની જ્વાળાઓ તરફ ધકેલે છે તમે તો વેપારી છો જે ઘરાક આપની પાસેથી માલ લઈ બદલામા પૈસ ને બદલે પત્થર આપે તેવા ઘરાકને આપ કદિ પસદ નહિ કરો અનતાનુબધી ક્રોધ પણ એ ઘરાક જેવો છે જે તમારી પાસેથી સમ્યક્ત્વ રૂપી માલ લઈ આપને નર્કના પત્થર આપે છે છતા આપ એવા ઘરાક સાથે કેમ સબધ રાખો છો ?

અનતાનુબધી જાય તો ભવપરપરાનુ મૂળ કપાઇ જાય અને જેનુ મૂળ કપાઇ ગયુ, વિનાશ પામ્યુ તે વૃક્ષ કેટલા દિવસ ટકી રહેવાનુ ? જીવનમા જો સદ્વિવેકની જ્યોત જગાવવી હોય તો અનતાનુબધીના અધકારને દૂર કરો ચાર પ્રકારના ગોળા છે એક માટીનો, બીજો લાકડાનો, ત્રીજો પત્થરનો અને ચોથો લોખડનો, ચારેની ઉપર સૂર્યના પ્રખર કિરણો એક સાથે પડે છે ચારે ગરમ થાય છે પરતુ સૂર્ય અસ્ત થયા પછી ચારે ઠડા થવા માડે છે, ત્યારે માટીનો ગોળો સૌથી પહેલા ઠડો થાય છે, લાકડાનો, પત્થરના અને લોખડના ગોળાને ઠડા થતા અનુક્રમે બમણો વખત લાગે છે

ઠડા થવામા જેને વધુ વખત લાગે છે તેનામા ગરમીના તત્ત્વો વધુ પ્રવેશેલા છે એ સમજજો, એવી જ રીતે બાહ્ય વાતાવરણ એક સરખુ હોવા

કરે છે બે પૈસા શું ચાર કે આઠ આના તો ફુ કે ફૂ માં પૂરા કરે છે બે પૈસા શું ચાર કે આના તો ફુ કે ફૂ માં પૂરા થઈ જાય છે ફુ અને થુ અને પાન ચાવીને થૂકી નાખવું તે થૂ. બીડીએ તો પાયમાલ કરી નાખ્યું છે તેણે કેટલું લોહી બાળ્યું છે કેટલા સુંદર ચહેરાઓને શ્યામ બનાવ્યા છે તેનો તો કોણ હિસાબ ગણે છે!

ધુમ્રપાન તો ફ્લુની માફક આખા ભારતવર્ષમાં ફેલાઈ ગયું છે. ઝૂંપડીથી માંડીને મહેલો સુધી તેની ગતિ કોઈ રોકી શક્યું નથી એક ખેડૂત ખેતર ઉપર જાય છે ત્યારે ચાર આનાના ચણા નહિ લઈ જાય. પણ ચાર આનાની તમાકુ અને ચલમ લઈ જવાનું ભૂલતો નથી. એવી જ રીતે શિક્ષિત માણસો ઓફિસે જતી વખતે બદામ કે પિસ્તા ખીસામાં નથી નાખતા પણ સીગારેટનું પાકીટ તો હમેશ સાથે જ રાખે છે

ગરીબો પણ આવાં દુર્વ્યસનોની પાછળ કેટલાં નાણાં બરબાદ કરે છે. એક બાજુ ગરીબીની ફરિયાદ કરે છે અને બીજી બાજુ સ્વાસ્થ્ય અને સંપત્તિનો નાશ કરનાર આવાં વ્યસનો ગળે વળગાડીને ફરે છે।

કાં તો ફૂટપાથ ઉપર ચાલતી માતાની પાસે બે પૈસા નહોતા નહિ તો કઈ અભાગણી મા હશે કે જે છતાં સાધને પોતાનાં નાનાં બાળકોના માસની લાલી ઓછી થવા દે! તેની નાની બાળકીને શું ભાન હોય કે તેની માની પાસે બે પૈસા પણ નથી! તેની જીદ વધતી ગઈ તેણે ફુગ્ગો લેવા માટે કજીઓ કરવા માંડ્યો. રસ્તા ઉપરથી જોરથી રડવા માંડી. તેને શાંત કરવા માટે તેની માતાએ બધા ઉપાયો કર્યા. પણ એકે કામ લાગ્યો નહિ. આ જોઈ આજુબાજુના રાહદારીઓ ભેગા થયા અને તે માતાને ઠપકો આપવા લાગ્યા કે કેમ ફુગ્ગો અપાવતી નથી! બે પૈસામાં શી મોટી વિસાત છે! આટલી કંજુસ શું કરવા થાય છે!

રાહદારીઓની વાત તેના દિલને ચોટ લગાવી ગઈ દરિદ્ર અને દુઃખી તેની સમજશક્તિ નાશ પામી. મનની શાંતિને સ્થાને ધમધમાટ થવા માંડ્યો. આ બાજુ બાળકીએ જોરથી બે કડા તાણવા માંડ્યા. આથી માતાએ આવેશમાં આવી જઈ જોરથી એક ધક્કો માર્યો અને છોકરી રસ્તા ઉપર પડી ગઈ અને પલકની સાથે જ સડસડાટ કરતી એક મોટર ત્યાંથી પસાર થતી હતી તે તેની ઉપર ફરી વળી. લોહીનું ખાબોચીયું ભરાઈ ગયું એક ચીસની સાથે તે છોકરી હમેશને માટે શાંત થઈ ગઈ મા નીચે વળીને જુએ ત્યાં તો બધું

કહી રહ્યુ છે તેણે કહ્યુ 'શુ કહી રહ્યા છો, વરૂણ દેવ, કઈ સમજાતુમા આવતુ નથી!' પાણીએ જવાબ વાળ્યો, 'કહેવાના દા'ડા તો ગયા; હવે તો શેકાવાના દા'ડા છે તેમ છતા તમે સાભળવા ઇચ્છો છો તો સાભળો. 'નીચે અગ્નિ તપી રહ્યો છે, પણ એની તે શી તાકાત છે કે તે મને બાળી શકે હુ એક મિનિટમા જ એને ઠડો કરી શકુ છુ પણ અફસોસ છે કે વચ્ચે આ વાસણ પડ્યુ છે બસ, એના જ કારણે આજે મારો અણુએ અણુ તપી રહ્યો છે'

આ એક રૂપક છે પાણીની વાત તમે સાભળી તેવી જ છે આત્માની કથની તે અડતાળીશ મિનિટમા અશાતિના અગ્નિને સદા સારુ ઓલવી શકે છે પરતુ વચ્ચે પડેલુ છે આવરણ, તે આવરણ જ તેને દેહાશક્તિના દાવાનલમા તપાવી રહ્યુ છે એ પુત્ર પરનો રાગ જ હતો કે જેને કારણે ધૃતરાષ્ટ્રની આધળી આખોને સો વખત રડવુ પડ્યુ એ રાગ-દશા જ હતી કે, એક નટકન્યાની પાછળ ગાડા બનેલા ઇલાયચીકુમારે પોતાના વૃદ્ધ માતા-પિતાને તજ્યા

રાગ કેટલો કઠોર હોય છે, એ પણ તમે જાણી લ્યો. અનેક સસરાઓએ પોતાના જમાઈના શિરે પાઘડી બધાવી હતી પરતુ ઇતિહાસમાં એક જ સસરો એવુ કઠોર હૃદય લઈને આવ્યો હતો કે, જેણે પોતાના જમાઈને-માથે, ધગધગતા અગારા મૂક્યા હતા જૈન જગતનો ઉજ્જવળ ત્યાગી ગજસુકુમાર તમારી સ્મૃતિમા આવ્યો હશે સોમિલની સુંદરી કન્યા જોડે એનો વિવાહ નક્કી થયો અને ભોગમા પડેલો રાજકુમાર ત્યાગના પથે વિચર્યો સવારનો ભોગી, સાજનો જોગી બની મહાકાળ સ્મશાને પહોચી જાય છે અને ત્યા જ આવે છે તેમનો સસરો પણ તે પ્રેમ નહી પરતુ પ્રતિશોધ-બદલાની ભાવના લઈને આવે છે અને જુવાન જોગીના માથે ધગધગતા અગારા મૂકતા એના હાથ જરા સરખાય કપ્યા નહી આ હતો પુત્રી પ્રત્યેનો રાગ જેણે આવુ કઠોર કર્મ બાધવા પિતાના હાથને પ્રેરિત કર્યા.'

છતાય આશ્ચર્ય તો એ છે કે, આવા કઠોર કર્મ કરનાર રાગને તમે છોડી શકતા નથી તેને જ તમે લાડ અને પ્યારથી પોષો છો વારુ, ત્યારે તમે જલ્દી બતાવો કે, તમે રાગને લાડ કરો છો કે ત્યાગને? અરે, વર અને વહુને શણગાર્યાં ત્યારે રાગને જ લાડ કર્યા હતા ને? તમને રાગની વાતો ગમે છે કે, વિ રાગની? એક વ્યક્તિ તમારા પુત્રના વેવિશાળ માટે આવે

પરંતુ રાગના ડંખથી બચવા માટે કોઈ કરે છે ખરી ? જી નહિ, કદી જ નહિ. કારણ ? કારણ કે એનો ડંખ તીક્ષ્ણ લાગતો નથી. પરંતુ યાદ રાખજો કે વેદનીય કર્મનો ડંખ એ વિંછીનો ડંખ છે જે થથરાવી મૂકે છે પણ પ્રાણ લેતો નથી. તે આત્માના સદ્‌ગુણોને મારતો નથી જ્યારે રાગનો ડંખ સર્પનો ડંખ છે જે મનુષ્યને થરથરાવતો નથી. પણ બેભાન કરી મૂકે છે યાદ રાખજો વીંછી કરતાં સાપનો ડંખ ભયંકર છે એની મૃત્યુ સુધી પણ ખબર પડતી નથી માટે વેદનીય કર્મથી બચવા માટે પણ પહેલાં રાગને સમાપ્ત કરવો પડશે.

રાગ-દશા શુભને પણ અશુભમાં ફેરવી નાખે છે એ એક સિદ્ધાંત છે કે શુભ ક્રિયાનું શુભ પ્રતિફળ હોય છે પરંતુ રાગ-ભાવને લઈને શુભ ક્રિયા કરશો તો તે પણ અશુભ ફળદાયી બનશે ! દાન એ શુભ ક્રિયા છે. શ્રેયાંસકુમારે આદીશ્વર પ્રભુને ઈક્ષુરસનું દાન કર્યું અને ભવપરંપરાને સીમિત કરી લીધી. દુઃખમાં પડેલી રાજકુમારી ચંદનબાળાએ પ્રભુ મહાવીરને સૂપડાના ખૂણેથી અડદના બાકળાનું દાન કર્યું અને જીવનની સફળતા પ્રાપ્ત કરી પરંતુ ભગવાન મહાવીરની સાસુએ એમને મોતીઓ વડે વધાવ્યા. ખૂબ જ પ્રસન્નતાપૂર્વક એમને દાન દીધું છતાં આમ કરવાથી એની તો ભવ-પરંપરામાં વધારો થયો. કારણ કે સતી ચંદનબાળાએ એમને દીર્ઘ તપસ્વી મહાન સંત જાણી દાન દીધું હતું જ્યારે સાસુએ પોતાનો જમાઈ માની દાન દીધું હતું. પહેલામાં ત્યાગની દ્રષ્ટિ હતી ત્યારે બીજામાં રાગ-દ્રષ્ટિ હતી. આ રાગ-દ્રષ્ટિ જ ક્રિયા-તત્ત્વને બદલી નાખે છે જેમાં ઉધઈ સુંદર મજિયાને કાતરી નાખે છે તેમ જ રાગદ્રષ્ટિ ધર્મ અને વૈરાગ્યની દ્રષ્ટિને ખોખલી કરી નાખે છે.

મોહ-ઘરમાં બેસી મોહનને ભજવું અસંભવ છે ! કારણ કે એ આત્માની દ્રષ્ટિને વિકૃત કરી મૂકે છે એ એક જાતનું આવરણ છે જેને લઈને નિકટતમ વસ્તુને પણ જોઈ શકાતી નથી. આવા જ આવરણમાં છુપાઈ અનંત શક્તિશાળી આત્મા પણ ક્રૂર અને ઘોર રૂપે ભટકતો ફરે છે આધિ-વ્યાધિ અને ઉપાધિના ભયાનક અગ્નિમાં એ શેકાય છે.

એક વાસણમાં પાણી ઉકળતું હતું નીચે રહેલો તેજ અગ્નિ પોતાની જ્વાળાઓ વડે પાણીને ગરમ કરી રહ્યો હતો તે જ વખતે પાણીમાં ધન-ધનનો અવાજ થવા લાગ્યા પાસે બેઠેલી વ્યક્તિએ તે સાંભળ્યો તેને લાગ્યું પાણી કંઈક

અથવા મોક્ષને પામે છે આ છે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જે નરકથી ઉગારી સ્વર્ગ અથવા મોક્ષ અપાવે છે

હવે તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ સમજી શક્યા હશો ભોગ હમેશા ત્યાગની સામે નમ્યો છે શક્રેન્દ્ર પાસે કેટલો વૈભવ છે, એના મુકુટ પર અમૂલ્ય રત્નો જડેલા છે જેના તેજથી એનુ મુખ દીપી ઊઠે છે. ચક્રવર્તીનુ સપૂર્ણ રાજ એના રત્નને ખરીદી શકતુ નથી તેવો બત્રીસ હજાર વિમાનોનો સ્વામી શક્રેન્દ્ર પોતાના સિહાસન પર બિરાજે છે ત્યારે સિહની જેમ ગર્જના કરે છે, પરતુ તેજ ઇન્દ્ર જ્યારે ત્યાગના દેવ-તીર્થંકર દેવની સામે આવીને બેસે છે ત્યારે એક સસલાથી પણ વધુ નમ્ર બની જાય છે

હજુ સુધી તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જ સાભળ્યુ છે પરતુ ત્યાગનો આનદ કદી લીધો છે કે નહી ? રાગનો આનદ તો તમે કેટલીય વાર લીધો છે, હવે જરા ત્યાગના આનદને પણ માણી લ્યો, જુઓ, એમા પણ કેટલો આનદ ભર્યો છે ! પરતુ ભોગના આસક્ત એની ત્યાગનો આનદ કદી લઈ શકાતો નથી, જબુ જેવો યુવક આઠ-આઠ પત્નીઓનો સહવાસ તજી એક દિવસમા સુધર્મ ગણધરના ચેલો બની ગયો એ હતો ત્યાગનો આનદ ત્યાગનો રસ માણ્યો'તો શાલિભદ્રે ! જે પન્નાના એક ટિટકારે બત્રીસ-સુકુમારીઓને તજી ત્યાગના પથે સચર્યો

ત્યાગમા પણ એક આનદ છે પણ એનો આસ્વાદ તો જેણે ત્યાગનો પથ અપનાવ્યો હોય તે જ લઈ શકે છે સરોવરમા કમળ ખીલ્યા છે, એમા ભમરા છે તેમ દેડકા પણ પરતુ કમળની સુવાસનો આનદ ભમરો લઈ શકે છે, દેડકો એ આનદને શુ જાણે ? ત્યાગનો આનદ અતિમુક્તે લીધો હતો નવ વર્ષની ઉમરે, આ અવસ્થા તો છે રમવા અને ખાવા-પીવાની અને એક તૃષ્ણાભર્યા વ્યક્તિને જેટલુ ધન ગમે છે એટલુ જ બાળકને રમવુ ગમે છે પરતુ જ્યારે ત્યાગી સત ગૌતમ પ્રભુને અતિમુક્તે જોયા ત્યારે તે રમતનુ સ્થાન છોડી ત્યાગની ભૂમિ (ઉપાશ્રય)મા આવી પહોચ્યો તમે સૌ પણ વેપારની ભૂમિ છોડી ત્યાગની ભૂમિ-ઉપાશ્રયમા આવ્યા જ છો ને ? (સભામા હસાહસ)

જન્મ અને મૃત્યુ જ ત્યાગના સૂચક છે. જન્મ્યા હતા ત્યારે પણ કઈ સાથે લાવ્યા નહોતા અને સસારથી વિદાય લઈશે ત્યારે પણ સાથે શું લઈ જવાના ? તમે, લોહીનુ પાણી કરીને જે વસ્તુઓ એકઠી કરી છે એમને જરા પૂછી લ્યો કે એમાથી કઈ વસ્તુ તમારી સાથે આવવાની છે ! તે હજારો વસ્તુઓમાથી એક પણ સાથે આવશે ખરી ? તમારો આત્મા શો જવાબ

છે તે પણ સાથે વજનદાર ઝોળી લઈને જ આવે છે. વજનદાર ઝોળીનો અર્થ તમે સમજી ગયા હશો. તમે તમારા સ્વાર્થની વાતને બહુ જલદી જ સમજી લ્યો છો.

બીજી વ્યક્તિ તમારા પુત્રની દીક્ષાની વાત કરવા આવે છે. જરા જાહેર બતાવો કે બન્નેમાં દુખદાયક કોણ આપશે? દીક્ષાની વાત કરનાર કે વેવિશાળની કરનાર? પણ આજના યુગમાં ત્યાગની વાત કરનાર કોઈને ગમતો નથી.

તમને ગમે કે ન ગમે, અમે તો ભાઈ ત્યાગની જ વાતો કહેવાના. વિકાસમાં ત્યાગ એ પહેલી શરત છે. જ્યાં સુધી બીજ પોતાને માટીમાં એકરૂપ કરી લેતું નથી ત્યાં સુધી પૃથ્વીને ભેદીને ઉપર આવી શકતું નથી. જ્યારે બીજ પોતાનું વિસર્જન કરી નાખે છે ત્યારે જ એકને બદલે હજારનું વરદાન લઈ તે આગળ વધે છે.

આ જ વાત પેલા મહાપુરુષોની છે કે જેઓ એક દિવસ તમારી અને અમારી જેવા જ હતા, પરંતુ જ્યારે તેમણે પોતાની ઇચ્છાઓ અને અરમાનોનું બલિદાન કર્યું, બીજાના હિતમાં પોતાને ખપાવી દીધા ત્યારે જ તેઓ મહાપુરુષોની હરોળમાં આવી શક્યા. દુનિયાએ એમને જોયા અને તે એમની પાસે નમી પડી. વર્ધમાન રાજકુમારે ત્રીસ વર્ષની ઊગતી ભર જુવાનીમાં રાજ-પ્રાસાદોને ઠોકરે મારી વનનો રાહ લીધો ત્યારે તેઓ ભગવાન મહાવીરના સ્વરૂપમાં પૂજાયા. બુદ્ધ અને ગાંધી બધા મહાપુરુષો ત્યાગના બળે જ આગળ વધ્યા હતા.

દુનિયાએ ભોગીઓનો દેખાવ જોયો છે પણ તે નમી છે તો ફક્ત ત્યાગીઓના ચરણોમાં જ. ભારતની ભૂમિ પર જેમ ચક્રવર્તીઓ થયા છે તેમ અનેક ત્યાગીઓએ પણ અહીં જન્મ ધારણ કર્યો છે. ત્યાગીઓના મંદિર તો તમે આજે પણ મોજૂદ રહેલાં જોઈ શકશો. પરંતુ ચક્રવર્તીનું એક પણ મંદિર ક્યાંય તમને દેખાશે નહીં. આ ત્યાગીની દેણ છે. હજારો દેવો ચક્રવર્તીની સેવામાં રહે છે પરંતુ એક પણ દેવ તેમને નમસ્કાર કરતો નથી. પણ જ્યારે તે ચારિત્ર-ધર્મનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે તેઓ નમસ્કાર કરે છે. બીજી આગમમાં વચન આવે છે કે ચક્રવર્તી જો ચક્રવર્તી સ્વરૂપે મરણ પામે છે તો એને ખરે જ નરકમાં જવું પડે છે. ચક્રવર્તીનું સિંહાસન તજી જે તે ત્યાગના સિંહાસન પર બિરાજે છે તો તે સ્વર્ગ

થવા મોક્ષને પામે છે આ છે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જે નરકથી ઉગારી સ્વર્ગ થવા મોક્ષ અપાવે છે

હવે તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ સમજી શકયા હશો ભોગ હમેશા ત્યાગની મે નમ્યો છે શક્રેન્દ્ર પાસે કેટલો વૈભવ છે, એના મુકૂટ પર અમૂલ્ય નો જડેલા છે જેના તેજથી એનુ મુખ દીપી ઊઠે છે. ચક્રવર્તીનુ સપૂર્ણ જ એના રત્નને ખરીદી શકતુ નથી તેવો બત્રીસ હજાર વિમાનોનો સ્વામી ક્રેન્દ્ર પોતાના સિહાસન પર બિરાજે છે ત્યારે સિહની જેમ ગર્જના કરે , પરતુ તેજ ઇન્દ્ર જ્યારે ત્યાગના દેવ–તીર્થંકર દેવની સામે આવીને બેસે ત્યારે એક સસલાથી પણ વધુ નમ્ર બની જાય છે

હજુ સુધી તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જ સાભળ્યુ છે પરતુ ત્યાગનો ાનદ કરી લીધો છે કે નહી ? રાગનો આનદ તો તમે કેટલીય વાર લીધો , હવે જરા ત્યાગના આનદને પણ માણી લ્યો, જુઓ, એમા પણ કેટલો ાનદ ભર્યો છે ! પરતુ ભોગના આસને બેસી ત્યાગનો આનદ કદી લઈ કાતો નથી, જબુ જેવો યુવક આઠ–આઠ પત્નીઓનો સહવાસ તજી એક દિવસમા સુધર્મ ગણધરના ચેલો બની ગયો એ હતો ત્યાગનો આનદ ત્યાગનો રસ માણ્યો'તો શાલિભદ્રે ! જે ધન્નાના એક ટિટકારે બત્રીસ-કુમારીઓને તજી ત્યાગના પથે સચર્યો

ત્યાગમા પણ એક આનદ છે પણ એનો આસ્વાદ તો જેણે ત્યાગનો ાથ અપનાવ્યો હોય તે જ લઈ શકે છે સરોવરમા કમળ ખીલ્યા છે, એમા ભમરા છે તેમ દેડકા પણ પરતુ કમળની સુવાસનો આનદ ભમરો લઈ શકે છે, દેડકો એ આનદને શુ જાણે ? ત્યાગનો આનદ અતિમુક્તે લીધો હતો નવ વર્ષની ઉમરે, આ અવસ્થા તો છે રમવા અને ખાવા–પીવાની અને એક તૃષ્ણાભરી વ્યક્તિને જેટલુ ધન ગમે છે એટલુ જ બાળકને રમવુ ગમે છે પરતુ જ્યારે ત્યાગી સત ગૌતમ પ્રભુને અતિમુક્તે જોયા ત્યારે તે રમતનુ સ્થાન છોડી ત્યાગની ભૂમિ (ઉપાશ્રય)મા આવી પહોચ્યો તમે સૌ પણ વેપારની ભૂમિ છોડી ત્યાગની ભૂમિ–ઉપાશ્રયમા આવ્યા જ છો ને ? (સભામા હસાહસ)

જન્મ અને મૃત્યુ જ ત્યાગના સૂચક છે જન્મ્યા હતા ત્યારે પણ કઈ સાથે લાવ્યા નહોતા અને સસારથી વિદાય લઈશુ ત્યારે પણ સાથે શુ લઈ જવાના ? તમે, લોહીનુ પાણી કરીને જે વસ્તુઓ એકઠી કરી છે એમને જરા પૂછી લ્યો કે એમાથી કઈ વસ્તુ તમારી સાથે આવવાની છે ! તે હજારો વસ્તુઓમાથી એક પણ સાથે આવશે ખરી ? તમારો આત્મા શો જવાબ

આપે છે ? જવા દો જરા ચીજો શું જવાબ વાળશે ? પરંતુ ચૈતન્ય પરિઆને જ પૂછી લ્યો તે તો જવાબ આપશે ને ? તેમનો જવાબ સ્વીકાર-સૂચક હશે કે નકાર સૂચક ? એ નિશ્ચિત છે કે જે કાંઈ એકઠું કર્યું છે તે સર્વ કાંઈ અહીં જ છોડીને ચાલ્યા જવું પડશે. હિન્દીના એક કવિએ પણ કહ્યું છે કે:

मेरा मेरा जो तू कहता है वह कुछ भी काम न आयेगा
तू बंधी मुट्ठि आया है और खाली हाथों जायेगा ॥”

જ્યારથી ભાન આવ્યું છે ત્યારથી ઇન્સાન બોલે છે કે આ મારું છે તે મારું છે આ હું આ મારું જ સર્વ સંઘર્ષનાં મૂળ છે. મમતાની મહોર મારી જે કાંઈ એકઠું કર્યું છે તે તારા જીવનની ઉત્તમ ઘડીઓમાં-પળોમાં મૃત્યુની કાળી છાયાથી તને ઉગારી લેવામાં અસમર્થ છે. તું આવ્યો ત્યારે મુઠ્ઠી બાંધીને આવ્યો હતો. તમે જોયું હશે કે જ્યારે બાળક અવતરે છે ત્યારે એની મુઠ્ઠી વાળેલી હોય છે. જ્યારે તું આંખો મીંચી લઈશ ત્યારે આ બધું પરાયું થઈ જશે. તું તો ખાલી હાથે જ દુનિયામાંથી વિદાય થઈશ.

આટલું તો નિશ્ચિત છે જ પણ જવાની પણ રીત હોય છે. એક માણસ લોહીનું પાણી-પરસેવો કરીને આખી જિંદગી સુધી પૈસા ભેગા કર્યા કરે છે. ખાતો ય નથી ને ખવડાવતો ય નથી. પરંતુ મૃત્યુના એક જ ઝપાટે સર્વ કાંઈ તજી ચાલી નીકળે છે ત્યારે લોકો બોલે છે: બાપડો બધું છોડીને ચાલી ગયો. બીજો માણસ પણ છે જે બુદ્ધિબળે હજારો-લાખો રૂપિયા કમાયો છે પણ તેમાંથી તેણે ખાધું અને કોને ખવડાવ્યું છે. પોતાના ગરીબ ભાઈ-ભાંડુઓને માટે હજારો રૂપિયા તેણે આપ્યા હોય છે. જ્યારે આવો માણસ મૃત્યુ થતાં ચાલી નીકળે છે ત્યારે દુનિયા કહે છે: બહુ બહાદુર હતો. જીવન જીવવાની કળા એણે જાણી હતી. તે ધનનો કીડો નહોતો. ફક્ત ભેગું કરીકરીને મરી જનારાઓમાંનો તે નહોતો. તેણે કમાઈ જાણ્યું તેમ વાપરી પણ જાણ્યું. વાહ! ત્યારે હવે જલદી કહી આપો કે તમારે ભિખારી-બાપડા બનવું છે કે બહાદુર? હું માનું છું કે કોઈપણ બાપડા બનવાનું પસંદ નહીં કરે. કામ-ધામ કરીને કમાવું અને રોતા-રોતા છોડીને ચાલી નીકળવું એ બહાદુરોનું નહિ પણ કાયરોનું-ભિખારીઓનું કામ છે.

બહાદુર બનવું છે તો મનને વિશાળ બનાવો. બીજા માટે કંઈક ત્યાગ કરતાં શીખો. મનને એવું તો સાધો કે જ્યારે સંપત્તિના વિભાજનનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે પણ તમે કહી શકો કે: તમે લ્યો, મારે કંઈ નહિ જોઈએ.”

આ શબ્દોમા તમને વિશાળ હૃદય જોવા મળશે સકુચિત દિલનો માણસ-આની તદ્દન વિપરીત મનોવૃત્તિ ધરાવતો હોય છે તે કહેશે, "હુ જ લઈશ; તને નહી આપુ " આ નીતિ પર ચાલીને કૈકેયીએ અયોધ્યાને નરક બનાવી મૂકી હતી રામ તો વનમા સીધાવ્યા ભરતને અન્તસ્તાપ થયો દશરથનુ પ્રાણપખેરુ ઊડી ગયુ અને અયોધ્યાનગરી સૂની બની ગઈ

જીવનનો વિકાસ વિલાસમાં નહી, ત્યાગમા છે નબળાઈને, દુર્બળતાને, સજ્જનતા માનવી એ ભૂલ છે અને કાયરતાને અહિંસા માનવી એ પણ એવી જ એક ભૂલ છે અને એમ વિલાસમા વિકાસ માનવો એ તેથી પણ ગભીર ભૂલ છે વિલાસી વ્યક્તિ કદી વિકાસ કરી શકતી નથી એક કવિએ કહ્યુ છે

ત્યાગ નહી, જેને ગાદી ગમે,
જેના હૈયામા વાસ કર્યો કુકર્મે,
જેના રોમે રોમે સ્વાર્થ રમે,
મેલુડા માનવી તે જરીએ
જેને સ્થાનક માટે અવકાશ નથી
એવા પાપી વિલાસીના મદિરમા,
મારા દીન દયાળુ નો વાસ નથી"

જેને ત્યાગથી વાત પ્રિય નથી, જેનો શ્રમ જોઈતો નથી, સેવા નહી પણ સત્તાની જેને ભૂખ છે, જેને સત્ય નહી પણ સ્વાર્થ પ્રિય છે જેને સીનેમા જોવા જવા સમય છે, પણ ધર્મસ્થાનકે આવવાની ફુરસદ નથી, એવા વિલાસી કાદવમા ખૂપેલાના મન-મદિરમા આત્મા કદી સ્વસ્થ રહી શકતો નથી તેને તો ત્યાગની મધુર ખુશબોની જરૂર છે જ્યારે હૃદયમા ત્યાગનો દેવ બિરાજેલો હોય છે ત્યારે મન બોલશે, 'હુ એકલો ખાઈ શકતો નથી તમે ખાશો ત્યારે જ ખાઈશ " ઉપનિષદ્મા પણ કહેવાયુ છે કે

"तेन त्यक्तेन भूंजिथा ।
मा गृद्ध ऽकस्यविद्धनम् ॥

"બીજાને આપ્યા પછી જ આરોગો કોઈની સપત્તિ ઉપર મમત્વ ન રાખો "

જ્યારે મનમા અનાસક્તભાવ જાગે છે અને તે સમયે પદાર્થનો જે ત્યાગ કરવામા આવે છે તે સાચા અર્થમા ત્યાગ છે આ આત્માએ મોહ-દશામા રહી અનેકવાર ત્યાગ કર્યો છે તમે પણ અનેકવાર એવા ત્યાગ કર્યો

છે અમુક વસ્તુ મળશે તો આટલા ઉપવાસ કરીશ છોકરો ઘેર ફરશે તો પાંચ આયંબેલ કરીશ. આમાં ત્યાગ તો છે પણ તે રાગમિશ્રિત ત્યાગ છે. ક્રોધમાં પણ ત્યાગ કર્યો છે. આવેશમાં આવીને લાત મારી ચાલી નીકળ્યા અને ત્રણ દિવસ સુધી એક કણ પણ ખાધું નહીં તો શું એને આમ તપ માની શકાશે ખરું? વીતરાગ દેવ આવા તપને તપરૂપે સ્વીકારતા નથી.

લોભી મનની વ્યક્તિ પણ ત્યાગ કરે છે. દુકાને ગીરદી જામી છે. ઘેરથી બાળક આવ્યું અને કહેવા લાગ્યું, "ચાલો બાપુ, ઠંડું થઈ રહ્યું છે. આ બાજુ બાર વાગ્યા છે અને પેટમાં ભૂખ લાગી છે." તેમ છતાં ઘરાકોની ગીરદીને જોઈ ઊઠવાનું મન થતું નથી. તે કહી દે છે કે "જા, તું જમી લે અને તારી બાને કહેજે કે તે પણ જમી લે. મને હમણાં ભૂખ લાગી નથી!" આ ભોજનનો અહીં ત્યાગ કર્યો છે પણ તેમાં આત્મ-દૃષ્ટિ નથી. ભૌતિક પદાર્થોના રાગમાં અનેકવાર આપણે ત્યાગ કર્યો છે. કઠોરમાં કઠોર પ્રતિજ્ઞાઓ પણ કરી છે પરંતુ જે ત્યાગમાં જ્ઞાનદૃષ્ટિ ન મળે તે ત્યાગને સાચા અર્થમાં ત્યાગ કહી શકાય નહીં.

બિકાનેરના મહારાજાના ભાઈનું નામ પૃથ્વીરાજ હતું. તેમનાં લગ્ન લાલદે નામની સુંદર રાજકુંવરી સાથે થયેલાં. એકવાર લાલદે બીમાર પડી. તેની અસ્વસ્થતા જોઈ પૃથ્વીરાજ બેબાકળો થઈ ગયો. સર્વશ્રેષ્ઠ ચિકિત્સકોનો ઉપચાર પણ કારગત ન નીવડ્યો. સાચી વાત તો એ હતી કે આયુષ્યનો તાંતણો એટલો નાજુક છે કે જ્યારે તે તૂટે છે ત્યારે એને સાંધનાર કોઈ મળતું નથી. એક શાયરે કહ્યું છે કે

હકીમોના દર્દને હટાવનારું કોણ છે!
દોરી તૂટી આયુષ્યની તો સાંધનારું કોણ છે!

જીવન-દીવડો જ્યારે બુઝાય છે ત્યારે દુનિયાની કોઈ તાકાત એવી નથી કે એને ફરી પ્રદીપ્ત કરી શકે. પૃથ્વીરાજના સર્વ પ્રયત્નો વ્યર્થ ગયા અને લાલદેએ એક દિવસ સદાને માટે આંખો મીંચી લીધી. જે દિવસે બિકાનેરના રાજમહેલમાંથી લાલદેની અર્થી બહાર નીકળી તે દિવસે પૃથ્વીરાજની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહી નીકળી અને એનો આત્મા તો જાણે હજાર-હજાર ધારાઓમાં રડી પડ્યો. છેલ્લી વિદાય દેવા પૃથ્વીરાજ પણ સ્મશાન ભૂમિ સુધી ગયો. ચંદન-ચિતા ઉપર લાલદેના મૃતદેહને મૂકવામાં આવ્યો. જોત-જોતામાં અગ્નિની જ્વાળાઓમાં ભૌતિક દેહ ભસ્મ થવા લાગ્યો.

એ દ્રશ્યને નિહાળી પૃથ્વીરાજનું દિલ જાણે છાતીમાં ગોળી લાગવાથી મૃત્યુ અનુભવી રહેલું પંખી પોતાની પાંખો ફફડાવતું હોય એમ ફફડી ઊઠ્યું. વિયોગની વેદનામાં બળતાં હૃદયે પૃથ્વીરાજ બોલ્યો

" तो रांध्यो नहीं खावशु रे वासदे निसड,
मो देखत ही बालियो लाल दहदां दड्ड ॥

અરે ઓ નિર્લજ્જ અગ્નિ ! મારી આંખો સામે જ મારી પ્રિય લાલદેના કોમળ દેહને બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યો આજથી હું તારા ઉપર પકવેલી કોઈ વસ્તુ ખાઈશ નહીં

કેટલો મોટો ત્યાગ છે ! અગ્નિ પર પકાવેલી વસ્તુ ના ખાવી એ બહુ મોટો ત્યાગ છે ! તેણે મીઠાઈથી માંડી રોટલા સુદ્ધાં ખાવાને છોડી દીધું આટલો મોટો ત્યાગ છે પણ જરા થોભો, આપણે હજુ ઊંડા ઊતરીને જોવાનું છે આ ત્યાગની પાછળ આત્મવિજ્ઞાન કહે છે કે એક નારી પરનો મોહ છે એ નિશ્ચિત છે કે અહીં આત્મ-જ્ઞાન બોલતું નથી પણ દેહ પરની મમતા બોલી રહી છે, એટલે વીતરાગના ઘરમાં આવા ત્યાગની કોઈ કિંમત નથી મનમાં રાગને સ્થાપી ત્યાગ કરી લેવાનો કોઈ અર્થ નથી માટે પહેલા રાગને તજો અને પછી પદાર્થને તજો, આવો નાનો એવો ત્યાગ પણ આત્માને શાશ્વત શાંતિ તરફ લઈ જશે

જૈન ઉપાશ્રય,
ભાદરવા સુદ ૩ કાંદાવાડી, મુંબઈ.

" सपूर्ण कुम्भो न करोति शब्द "

૪૪ ભરેલો ઘડો અવાજ કરતો નથી

કષાયવિજયના સંબંધમાં આપણો વિચાર-વિનિમય ચાલી રહ્યો છે. કાલે મેં માનવિજય સંબંધમાં વિચારો રજૂ કર્યા હતા. આપણે વિચાર કરવો છે કે માન કેવી વ્યક્તિને થાય છે. માન હંમેશાં અધૂરાને થાય છે. બહેનો અનાજ દળે છે તે તમે જોયું છે. હવે તો 'છે' ના બદલે 'હતી' કહેવું જોઈએ. કારણ કે હાથે દળવું એ તો ગરીબાઈનું ચિહ્ન થઈ ગયું છે. કાંઈ પણ ન કરવું એ શ્રીમંતાઈની નિશાની ગણાય છે. પછી ભલે એવા આળસુ જીવનથી ગમે તેટલી બિમારીઓ ચાલી આવે! ક્યારેક માથું ભારે થાય છે ક્યારેક પેટ ભારે થાય છે. કોઈ વખત કબજિયાત થાય છે તો વળી કોઈ વખત ઊંઘ નથી આવતી. રોજ રોજ ડૉક્ટરને ત્યાં દોડો. એને ફી આપો, પેટમાં દવાઓ નાખે જાઓ અને ઈન્જેક્શનો ભોંકાવો. આવી શ્રીમંતાઈ કે જે રોટલી પણ શાંતિથી ખાવા ન દે. તેના કરતાં ગરીબાઈ શું ખોટી છે? ગરીબી, ભલે રોટલી સાથે ઘી ન આપે, જાતજાતની ચટણી-અથાણાં ન આપે પણ તંદુરસ્તી તો સારી રાખે છે. રોજે રોજ ત્યાં ઈન્જેક્શનોથી શરીરમાં કાણાં તો નથી પાડવા પડતાં. અને ગરીબોની પાસે એવા વધારાના પૈસા પણ ક્યાં છે? ખરું પૂછો તો તેમની પાસે બિમારીઓ વધુ જતી પણ નથી. કારણ કે તે જાણે છે કે ત્યાં તેનું ઝાઝું સન્માન થવાનું નથી. આ તો તમે લોકોએ તેની સાથે પ્રીતિ બાંધી રાખી છે. મોસંબીનો રસ તેને તમારે ત્યાં મળે છે. પછી ગરીબોની ઝૂંપડીમાં તે શું કરવા જાય?

ગામડાની બહેનો આજે પણ હાથે ઘંટીએ દળે છે એટલે તેમને

ચોખ્ખો લોટ મળે છે અને તે પણ વીટામીનવાળો કારણ કે હાથઘંટી વીટામીનને બાળી નાખતી નથી જ્યારે મશીનની ઘંટી અનાજના સત્ત્વનો નાશ કરે છે, એથી તમારે વીટામીનની ગોળીઓ શોધવી પડે છે

જ્યારે બહેનો ઘંટીમા દળે છે ત્યારે જો અનાજ પાણીમા પલળેલુ હોય તો અવાજ થતો નથી પણ જો અનાજ સૂકુ હોય તો કડકડાટ અવાજ થાય છે

તેવી રીતે જેનામા જ્ઞાનની ભીનાશ છે, તે અવાજ ઓછો કરે છે પણ જે સૂકા છે તે વધુ અવાજ કરે છે એટલે, એટલુ સત્ય સમજજો કે જેના જીવનમા ગભીરતા છે, વિચારોમા પ્રૌઢતા છે, તે તેટલુ જ ઓછુ પ્રદર્શન કરે છે

અગ્રેજ વિચારક માર્કટવેઈન કહે છે કે–માત્ર બે ઈંડા મૂકનાર મુરઘી એટલો કડકડાટ કરે છે કે જાણે તેણે કોઈ નક્ષત્રને જન્મ આપ્યો હોય અધૂરો આદમી જ્યારે કપડા પહેરે છે, ત્યારે એમ જ સમજે છે કે તે કોઈ દિવસ નગ્ન રહ્યો જ નહિ હોય જ્યારે તેની પાસે બે પૈસા ભેગા થાય છે ત્યારે તે એમ સમજે છે કે જાણે તેણે કોઈ દિવસ ગરીબી જોઈ જ નથી જ્યારે તે ચાર અક્ષર ભણે છે ત્યારે તો તે બૃહસ્પતિ સાથે પણ ચર્ચા કરવા તૈયાર થઈ જાય છે અહુથી ભરેલો આદમી જ્યારે બે પાનાનો નિબધ લખી નાખે છે, ત્યારે તે પોતાની જાતને એક મહાન સાહિત્યકાર માની લે છે.

એટલા માટે એક સસ્કૃત કવિ કહે છે કે–

यदा किंचिज्ज्ञोऽहं द्विप इव मदान्ध समभवम्
तदा सर्वज्ञोऽस्मीत्यभवदवलिप्तं मम मन ।
यदा किंचित्किंचिद्बुधजन सकाशादवगतं ।
तदामूर्खोऽस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगत ।

પિગળાની પાપકહાણીએ જેના અતરને અજવાળ્યુ, એવા ભર્તૃહરિ કહે છે–જ્યારે હુ કાઈક જાણતો હતો ત્યારે, મારુ અહકારી મન એમ કહેતુ કે હુ બધુ જ જાણુ છુ આ અહકારે મારો જ્ઞાનદીપક બુઝાવી નાખ્યો હવે જ્યારે હુ અધારામા ડૂબીને ગોથવા મડ્યો, ત્યારે જ્ઞાનનો પ્રકાશ મને મળ્યો પણ જ્યારે હુ કેટલાક વિદ્વાનોના પરિચયમા આવ્યો, તેમની જ્ઞાનધારાના થોડાક બિન્દુઓ પ્રાપ્ત કર્યા, ત્યારે મને સમજાયુ કે આજ સુધી હુ જે કાઈ શીખ્યો, જે કાઈ વિચાર્યું અને જે કાઈ સમજ્યો

હતે. તે જ્ઞાન નહિ પણ અજ્ઞાન હતું અને તેને હું જ્ઞાન માની બેઠો હતો. તેથી મારા મનમાં અહંકાર આવ્યો. આજ હું સમજી શક્યો છું કે હું કેટલા અંધકારમાં છું ! જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશનાં કિરણોનો હજારમો ભાગ પણ મેં મેળવ્યો નથી.

જે ઊંડી નદીઓ હોય છે તે શાંત હોય છે પણ છીછરાં નાળાં એવો અવાજ કરે છે કે જાણે પાણીનો અખૂટ ભંડાર હોય. વર્ષાઋતુમાં તો ઘણી વખત તે એવો દેખાવ કરે છે કે પૂછો જ નહિ. આજુબાજુની નાની ઝૂંપડીઓ અને ઝાડોને પણ તે ખેંચી જાય છે.

એ નદીનું જોર ત્રણ દિવસમાં ઊતરી જશે. પણ તેણે જે વિનાશ સર્જ્યો હશે તે માનવીના મનમાંથી ત્રણ વર્ષે પણ દૂર નહિ થાય. જ્યારે તે તેની નદીક જશો ત્યારે તેની કહાણી કહેશે કે અમુક વર્ષમાં આ નદીમાં એવું મોટું પૂર આવ્યું હતું કે તેમાં અમારા ગામની તમામ સંપત્તિ તણાઈ ગઈ હતી. કેટલાં દૂધ પીતાં બાળકો મરી ગયાં. કેટલા કુટુંબો અને પશુઓ તણાઈ ગયા. જેનો આજ દિન સુધી પત્તો નથી. કેટલી જમીન ધોવાઈ ગઈ. વાવેતર સાફ થઈ ગયું. ઢોરો તણાઈ ગયા.

આવી જ રીતે સંપત્તિ અને વૈભવનાં પૂર પણ ત્રણ દિવસમાં ઊતરી જશે. પણ એ પૂરમાં માનવીએ કરેલાં કાળાં કામની યાદ તો હમેશને માટે રહી જશે. કેટલા હસતાંને રડાવ્યા. બીજાઓના રોટલા છીનવી લીધા. એવી કાળી કહાણીઓ માનવીના મનમાંથી વર્ષો સુધી જશે નહિ.

પરંતુ અહંકારી વ્યક્તિના પ્રયત્નો જ એવા આવતા હોય છે કે તે બીજાને નીચે પાડી પોતે ઊંચા આવવા ઇચ્છે છે. પણ અહંકારી પોતે જ પોતાનું પતન લાવે છે. અહંકાર શું છે? તે છે માત્ર મનનો ભાર. જો વજન કરીએ તો એક તલભાર પણ નથી. પણ તેનો ભાર એટલો છે કે તે આત્માને ઉચ્ચ કક્ષાએ જતો નથી દેતો. તે આપણી ઊંચે ચઢવાની નિસરણીને કાપી નાખી પતનના માર્ગે પટકે છે. જો શાંતિ જોઈતી હોય તો પહેલાં આ મનના ભારને દૂર કરો. ખરું માન તે કે મનમાંથી માનનો ભાર ઉતારી નાખવો. જો તમને એટલું હળવાપણું લાગશે કે નહિ માથા પરથી મણનો ભાર ઊતરી ગયો. માનવિજયનો લાભ બધા કરતાં વધુ છે. ગૌતમ પ્રભુ મહાવીરને વિનયથી આ વર્ધમાનને પ્રશ્ન કરે છે.

प्र०— 'माण विजयेण भन्ते ! जीवे किं जनयई !

૯૦—माण विजयेणं मद्दवं जणयइ । माण वेयणिज्जं कम्मं न बन्धइ । पुव्व बुद्धं च निज्जरेइ ।

ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે–ભગવન્ત! માનવિજયથી આત્માને શો લાભ થાય?

કેટલો માર્મિક અને જીવનને સ્પર્શતો આ પ્રશ્ન છે! નથી તેમા સ્વર્ગની ઊંચી ઊડાન કે નથી તેમા નર્કની પાતાળયાત્રા

ઘણા મુમુક્ષુઓ આવે છે પ્રશ્નો કરે છે પણ તેમના પ્રશ્નો આકાશમા ઊડતા હોય છે કે પાતાળને ફોડતા હોય છે પણ આ પૃથ્વીની કોઈ વાત નથી હોતી કે જ્યા આપણે રાતદિવસ રહીએ છીએ જાણે કે આ દુનિયાના તમામ સવાલો ઊકલી ગયા! પછી ભલેને ક્રોધાની આગ ઘરમા ફફળતા હોય, ખાવાનામાં જરા જેટલુ મીઠુ વધારે પડતા, ઘરમા મહાભારત જગાવતા હોય અને આખા કુટુબને શેકી નાખતા હોય, પણ ઉપાશ્રયમા આવશે ત્યારે આસમાનની જ વાતો કરશે

કયા ઉપાય વડે મનની આગ બુઝે, કષાય મદ પડે, કૌટુબિક જીવનમા કેમ શાતિ આવે, જીવનની નાનીમોટી સમસ્યાઓ કેવી રીતે શાતિપૂર્વક ઉકલે, બીજાની ભૂલોને પ્રેમપૂર્વક કેવી રીતે સુધારી શકાય, સ્વર્ગ આકાશમા નહિ પણ જીવનમા કેવી રીતે ઊતરે, આ બધા પ્રશ્નો સાથે આજના તત્ત્વજ્ઞાનપ્રિય પિપાસુઓને જાણે કે કાઈ લાગતુવળગતુ જ નથી તેમની સામે તો હમેશા સ્વર્ગ અને નરકની તસ્વીરો જ નાચતી હોય છે

પણ મહાન સાધક પ્રભુ ગૌતમ જીવન અને જગતના રહસ્યના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરને જીવનને સ્પર્શતો પ્રશ્ન કરે છે

પ્રભુ! આત્મા માનનો ભાર ઉતારીને ફેકી દે છે ત્યારે તેને શો લાભ મળે છે? આ લાભને તમે ચળકતા ચાદીના ટુકડાનો લાભ ન સમજશો

તમારે શુ જોઈએ? ચમકતી ચાદીનો લાભ કે આત્માની ઉજ્જવળતાનો લાભ? આજનો માનવી ચાદીના ચળકાટમા એટલો લોભાઈ ગયો છે કે આત્માની ઉજ્જવળતાનો તેણે નાશ કરી નાખ્યો છે પણ અહી ભૌતિક લાભનો પ્રશ્ન નથી, પણ આત્મિક સૌંદર્ય અને નિજગુણની પ્રાપ્તિનો પ્રશ્ન છે આત્મિક સાધના દ્વારા, ભૌતિક લાભના ટુકડાની ભીખ માગવી એ બુદ્ધિમત્તાથી દૂર છે

આ નમના જવાબમાં વીતરાગ પ્રભુ મહાવીર ફરમાવે છે કે– હે ગૌતમ! મન પર વિજય મેળવનાર આત્મા મૃદુતાના માધુર્યને મેળવે છે.

જીવનની કોમળતામાં કેવો આનંદ છે તે તો આપ લતાને પૂછો.

તોફાની નદી મોટાં મોટાં મકાનોને અને ઝાડને ખેંચી જાય છે ત્યારે તે નાની લતાને તાણી જઈ શકતી નથી. નાની વેલો અને તેવા પ્રચ-ણ્ડ ના પૂરમાં પણ પોતાને સલામત રાખે છે, કારણ કે તેમને કોમળતાની કળા આવડી છે. પાણીના પૂરની સામે અક્કડ રીતે તે રહી શકે છે. મોટાં મોટાં વૃક્ષો જેમનાં મૂળ જમીનમાં ઊંડે સુધી ગયેલાં હોય છે તે ઊખડી જાય છે, તેનાં સગાંવહાલાં ખખડી જાય છે પણ નાની વેલીઓ એ તોફાનની સામે રમતી હોય છે, કેમ કે તેને ઝૂકતાં આવડે છે.

જેને ઝૂકતાં આવડે છે તે તોફાન સાથે રમી શકે છે. ભગવાન મહાવીરને ઝૂકતાં આવડતું હતું માટે તો તે તોફાનો સાથે ખેલી શક્યા અને એવા ખેલ્યા કે તેમનાં કષ્ટોની વાતો સાંભળનારનાં આજે પણ રોમાંચ ખડાં થઈ જાય છે. વિપત્તિઓની વીજળીઓના કડાકા અને સંકટોના પહાડ તૂટી પડ્યા. આ કષ્ટોના પહાડ માત્ર અબોધ માનવો તરફથી જ નહોતા આવ્યા પણ આપ કહેવડાવનાર લોકોએ પણ એ કષ્ટોની પરંપરાને વધારવામાં કાંઈ બાકી રાખી નહોતી. છતાંય એ મહાન સાધક એ સઘળાં દુઃખો વચ્ચે સમતાના [illegible] વિરોધીઓના પ્રહારોની મધ્યમાં રહેતા છતાં પર્વતની પ્રતિમા સરખા મહાવીરે [illegible] ઊગ્યું નહોતું. તેઓ આગળ વધતા જ ગયા. વિરોધને વિનોદ [illegible] નાખવાની કળાનું નામ કોમળતા છે.

માન ઉપર વિજય મેળવનાર સાધકને જીવનની મૃદુતા પ્રાપ્ત થાય છે અને [illegible] સાધનામાં આગળ વધવાનું સાહસ પણ તેને પ્રાપ્ત કરી શકે [illegible] અભય બનો નથી કે તે અસત્ય કે અન્યાયની સામે નમી પડે [illegible] ઉપર [illegible] એ સાધનામાં [illegible] કોમળતા [illegible] સાધનાની ભાવનામાં [illegible] પણ પોતાની [illegible] પ્રતિકાર [illegible] પણ [illegible] આગ [illegible] આપોની સામે તમને [illegible] તમને [illegible] ખાવે [illegible] તેમના પરિચયમાં આવેલા અરી [illegible]

વિનયવંત આત્મા માનના બોજાને ઉતારીને ફેંકી દે છે પછી માનને પરિણામે વેઠવા પડતા કર્મોનો બંધ તેને થતો નથી એનો અર્થ એવો છે કે તેના કાર્યો એટલા કોમળ હશે કે ભવિષ્યના જન્મોમાં પણ અહંકાર, તેની નજીક નહિ આવે કારણ કે તેનામાં બહાર વિનય છે તેવો અંદર પણ વિવેક છે એવી નિરભિમાન વ્યક્તિ પરોક્ષ રીતે પણ અહંકાર વ્યક્ત થતો હોય એવા પ્રયત્નોથી દૂર રહેશે તે મહાપુરુષોનું સ્વાગત કરશે પણ તેમના અપમાનથી દૂર રહેશે.

એક માણસ ટોકીયોના બજારમાં ફરી રહ્યો હતો એકાએક તેની નજર તેના એક ફોટા તરફ ગઈ તે જરા અટકી ગયો કાંઈક વિચાર કર્યો અને ફોટો લટકાવેલો હતો તે સ્ટુડીયોમાં ગયો ત્યાં જેટલા ફોટા તેના હતા તે બધા તેણે ખરીદી લીધા અને ફોટોગ્રાફરની સામે જ તેમાં દીવાસળી ચાંપી દીધી ફોટોગ્રાફર સ્તબ્ધ થઈ ગયો આશ્ચર્યચકિત થઈ તેણે પૂછ્યું. "આ તમે શું કર્યું ?"

તેણે પૂછ્યું—"તમને ખબર છે આ કોનો ફોટો છે?"

ફોટોગ્રાફરે કહ્યું—'હા બરાબર ખબર છે, આ અમારા જાપાનના મુખ્ય સેનાપતિનો ફોટો છે, જેના ઉપર દેશની સ્વતંત્રતાની ખૂબ જ મોટી જવાબદારી રહેલી છે પણ તમે કહો કે તમે આટલા પૈસા ખર્ચ્યા અને તેના ફોટાઓને સળગાવી દીધા, તો શું તમે વિદેશી "

"શું કહ્યું ? વિદેશી જાસુસ ? વિદેશી નહિ, પણ વિદેશીઓને માટે જરૂર જાસુસ છું "

ફોટોગ્રાફર આગળ કાંઈ પણ બોલે તે પહેલા પેલા આવનારે કહ્યું

"તમે મને ઓળખી શક્યા નથી આ ફોટાઓ મારા જ છે હું જ તે જાપાનનો મુખ્ય સેનાધિપતિ છું જુવાનીના સમયમાં હું લશ્કરમાં જોડાયો હતો આજે તો હું ખૂબ બદલાઈ ગયો છું અને મેં ફોટા સળગાવી દીધા તેનું કારણ જાણવું હોય તો સાંભળો જાપાનના લોકો પોતાના લાકડાનાં મકાનોને શણગારે છે, મારા ફોટા પણ તેમાં લગાડશે પણ તેમાં મારો એકલાનો ફોટો નહિ હોય મારી સાથે અનેક મહાપુરુષોના હશે એ બધી અહિંસા અને વિશ્વપ્રેમી મૂર્તિઓની સાથે મારો ફોટો કેટલો શરમાશે ! ક્યાં કરુણામય સંત અને મહાપુરુષો અને ક્યાં બીજાઓના ખૂનથી ખેલનારો હું ! એમની વચમાં બેસતા કેટલી શરમ આવશે ! હું નથી ચાહતો કે સંત અને

સૈનિક એક આસન ઉપર બેસે. એટલા માટે જ મે કોટા બળગાની કે જેથી જનતાના મનમાં પવિત્ર સંતોની સ્મૃતિ રહે [illegible] સેનાપતિની નહિ.

આ એક નિરભિમાનીપણું અને નિખાલસતાનું ચિત્ર છે જેના આત્માને અભિમાન સ્પર્શ્યું નથી તેના જીવનમાં આવી વાતો બની શકે છે જેમ સૂર્યમાં શીતળતા અસંભવ છે, તેમ અહંકારીના મોંમાંથી નમ્રતા-ભર્યાં વાક્યો નીકળવાં અસંભવ છે અહંકારીની પાસે તમે વારંવાર એક વાક્ય સાંભળશો 'મને ઓળખો છો હું કોણ છું!'

એક સાત વર્ષની બાલિકાને પૂછવામાં આવ્યું કે અભિમાન અને અહંકારમાં શો ફેર છે તેણે કહ્યું—અભિમાન કહે છે કે તમે મને શું સમજો છો? ત્યારે અહંકાર કહે છે કે—હું તમને કાંઈ કાંઈ સમજતો નથી

સાત વર્ષની બાલિકાએ અભિમાન અને અહંકારની જુદી પરિભાષા આપી છે [illegible] મનમાં અહંકાર પ્રવેશ કરે છે ત્યારે માનવી મોટામાં મોટી એ ભૂલો કરે [illegible] પોતે [illegible] પોતાને સર્વસ્વ માને છે અને બીજાને તુચ્છ સમજે છે યાદ રાખજો કે તમે બીજાને તુચ્છ માનશો તો બીજાની નજરમાંથી તમે ઊતરી જશો

આકાશમાં ઊડતો [illegible] પતંગ, આખી દુનિયાને નાની માનતો હશે. તે વિચારતો હશે કે હું કેવો ઊંચો ચડી ગયો છું! આથી જોતાં દુનિયાનાં મોટાં મોટાં પ્રાણીઓ પણ નાનાં નાનાં દેખાય છે! અહંકારભરી આંખોમાં [illegible] તો શું મનુષ્યો પણ કીડી જેવા દેખાય છે પણ એ ન ભૂલ કે દુનિયાને નાની જોનાર પતંગને એ ખબર નથી કે દુનિયાની આંખોમાં એ પણ નાનો જ દેખાય છે

પરંતુ અહંકાર એટલું જ્ઞાન જ ક્યાં થવા દે છે! સોડાવોટરની બાટલીમાં [illegible] રહેતી નથી અને [illegible] નીકળવા દેતી નથી. એ જ રીતે માનવમનમાં રહેલી અહંકારની [illegible] બહાર નીકળવા દેતી નથી અને [illegible] પ્રકાશને [illegible] આવવા દેતી નથી [illegible] અજ્ઞાનના અંધકારમાં [illegible] છે તે [illegible] નથી [illegible]

[illegible] ઉપર આસન [illegible]

બધ થઈ જાય છે પછી પ્રશ્ન ન્યાયાન્યાયનો ન રહેતા વ્યકિતગત પ્રતિષ્ઠાનો બની જાય છે વ્યકિતગત માન પાછળ અંધ બનેલો માનવી શુ નથી કરતો ?

પણુ અહંકાર જ તેના પતનનુ કારણુ બને છે તે બધી ભલાઈઓને દંડો મારીને કાઢી મૂકે છે અહંકારીને કોઈની સાચી શિખામણુ પણુ સાભળવામા અપમાનનો આભાસ થાય છે પછી માનવાની તો વાત જ કયા રહી ? પછી તેના જીવનમા રહેલા સદ્‌ગુણો, પહાડ ઉપરના ઝરણાની માફક સમાપ્ત થઈ જાય છે, પાણીનો સ્વભાવ છે કે તે હમેશા ઉપરથી નીચેની તરફ વહે છે, એવી રીતે સદ્‌ગુણુ પણુ નીચે ઊતરતા જાય છે જેના જીવનને અહંકારનો સ્પર્શ થયો છે, તેનામા સદ્‌ગુણનુ પાણી ટકી શકતુ નથી, એટલે મનમાથી અહંકારને કાઢી નાખી તેમા સદ્‌ગુણોને ભરવાનો પ્રયત્ન કરો

પરંતુ, માન જેટલી અનાવશ્યક વસ્તુ છે, તેટલુ જ સ્વાભિમાન આવશ્યક છે તમે નમ્ર બનજો, પણુ દીન ન બનશો સદ્‌ગુણુની સામે નમવામા નમ્રતા છે, પણુ સ્વાર્થ સામે નમવામા દીનતા છે કોઈ સદ્‌ગુણી વ્યકિતને તમે હજાર વાર નમો તમારુ ગૌરાવ વધશે પરંતુ સ્વાર્થના પ્રલોભન અને ભયની સામે એક વાર પણુ મસ્તક નમાવશો નહિ ત્યા નમવાનો અર્થ સ્વાર્થ અને અન્યાયને ઉત્તેજન આપવા જેવો થશે

ભગવાન મહાવીર, પાવાપુરીની અંતિમ દેશના-ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં સૌથી પહેલા અધ્યયનમા, વિનય ગુણુ ખીલવવાની પ્રેરણા આપે છે તે જ ભગવાન બીજા અધ્યયનમા પોતાના સાધુઓને દીનતાનો પરિત્યાગ કરવાનુ પણુ ફરમાવે છે ભગવાન કહે છે –

સાધકજીવનની લાબી યાત્રામા તારે ભૂખ અને તૃષાના સંકટો પણુ સહન કરવા પડશે કારણુ કે સાધુજીવનનો માર્ગ ફૂલોથી નહિ પણુ કાટાથી પથરાયેલો છે, પરંતુ એ માર્ગ પર ચાલતા તારા જીવનમા દીનતાનો જરા સરખી છાટ પણુ ન આવે, ભલે ભૂખ તારા શરીરને દુર્બળ બનાવે પણુ તે મન ઉપર આક્રમણુ ન કરે એ જોજે

તનની દુર્બળતા મનમા ન પેસે તે માટે વીતરાગ પ્રભુ ચેતવણીરૂપે કહે છે–

"काली पव्वंग सङ्कासे, कीसे धमणि संतए ।
मायन्ने असण-पाणस्स अदीणमणसो चरे" ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ ૨.

ભૂખ અને તરસને કારણે તારો દેહ કામઠના પગ જેવો કૃશ થઈ જાય છતાં તું મનમાં દીનતા ધારણ કર્યા વિના સાધજે. ભિક્ષા તારું ઉપજીવન છે છતાં તેને માટે તું કોઈની ખુશામત ન કરીશ. ધર્મ ક્યા સ્વાભિમાનનું એક અંગ છે અને એ તપ પણ છે. મુનિજીવનમાં સ્વાભિમાનનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. છતાં પણ સાધક તું ભિક્ષા માટે સ્વાભિમાન ન કરીશ. નહિ તો સામાન્ય જનતા તેનો સીધો અર્થ એવો કરશે કે આટલું મોટું આટલો ઉપદેશ દીધો એ બધુ માત્ર બે રોટલા માટે હતું. આ વૃત્તિ તારા સ્વાભિમાની જીવન માટે શોભારૂપ નથી તેમ જ જૈન શાસનને માટે લાંછનરૂપ છે.

તમે નમ્ર બનો પણ દીન નહિ. એવી જ રીતે સ્વાભિમાની બનો પણ અભિમાની નહિ. અભિમાન અને સ્વાભિમાનમાં એટલું અંતર છે કે જેટલું તાવની ગરમી અને સ્વાસ્થ્યસૂચક ગરમીમાં છે.

તંદુરસ્ત માનવીના શરીરમાં ગરમી હોય છે. જો ગરમી ન હોય તો તો મોતનું વોરંટ જ આવે. પણ જો ટેમ્પરેચર સાધારણ કરતાં ઉપર જાય તો તે ચિંતાનું કારણ બનશે. તેને માટે ઇન્જેક્શન પણ લેવું પડશે.

બરાબર એવી જ રીતે સ્વાભિમાન શરીરની જરૂરી ગરમી છે. વ્યક્તિને પોતાના દેશનું, પોતાના ધર્મનું, પોતાના સમાજનું ગૌરવ હોવું જોઈએ. જો કોઈ મનુષ્ય થોડાક પૈસાની ખાતર રાષ્ટ્રના હિતનો નાશ કરવા તત્પર થાય તો જાણવું કે અપ્રત્યક્ષરૂપે રાષ્ટ્રને મોટું નુકસાન કરી રહ્યો છે.

તમારામાં આત્મગૌરવ હોવું જોઈએ. ગાંધીજી એટલા વિનમ્ર હતા કે તેમની વિનમ્રતા એ ભારતનો આદર્શ છે. પોતાની ભૂલ જો જણાતી તો એક નાના બાળકને નમવામાં પણ તેમને શરમ નહોતી આવતી. પણ આફ્રિકાની મુસાફરીમાં એક અંગ્રેજે તેમને ગાડીમાંથી જગા ખાલી કરવા કહ્યું તો તેઓ જરાયે મચક્યા પણ નહિ. જો કદાચ કોઈ રૂપે તેમને કહ્યું હોત તો તેને જગા આપવામાં એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કર્યો હોત. પરંતુ આવી પ્રશ્ન જુદો હતો. જો તેમણે જગા ખાલી કરી હોત તો સમગ્ર ભારતનું સ્વાભિમાન ન્યૂન રહેત. એટલા માટે તેઓ તે અંગ્રેજની ગાળો અને માર ખાઈને પણ જગા ઉપર બેસી રહ્યા. કારણ કે આ સ્વાભિમાનનો સવાલ હતો.

આત્મગૌરવ કોને નથી? ધૂળ જેવી વસ્તુ પણ કોઈનો તિરસ્કાર સહન કરી શકતી નથી. ઠોકર મારવામાં આવે છે તો તે ઠોકર મારનારના માથે ચઢીને બેસી જાય છે.

હા તો તમે સ્વાભિમાનની રક્ષા કરો પણ તેને માટે તમારે અહંકારને તો વિદાય આપવી જ પડશે અહંકાર ગયા પછી ધ્યેયની પ્રાપ્તિમાં એક સેકન્ડની પણ વાર લાગવાની નથી સ્વામી વિવેકાનંદના શબ્દોમાં કહું તો–

"જો તમારો અહંકાર ઓગળી ગયો તો કોઈ પણ ધર્મપુસ્તકની એક લીટી પણ વાંચ્યા સિવાય મંદિરનું એક પણ પગથિયું ચઢ્યા સિવાય, જ્યાં બેઠા હશો ત્યાંથી જ મોક્ષ મેળવી શકશો."

તા. ૧૮–૭–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા.

દ્વેષી માનસ સદા ભયભીત રહે છે

પૃથ્વીની રક્ષા સમુદ્ર કરે છે, ઘરની રક્ષા ચાર દિવાલો કરે છે, રાષ્ટ્રની રક્ષા શાસક કરે છે, તો મનુષ્યની રક્ષા ચરિત્ર કરે છે

જેમ મયૂરની શોભા એની પાંખોથી અને પાંખોની શોભા મયૂરથી છે તેમ વ્યક્તિ અને સમાજની શોભા પરસ્પરના પ્રેમસંબંધથી છે

વેરથી વેર વધે છે, આપણા હૃદયનું વેર શત્રુના વૈરાગ્નિને માટે ઇંધનરૂપ છે જો આગમાં ઇંધણ ન પડે તો તે બુઝાઈ જાય છે

૪૫ દર્પનો સર્પ

દરેક માનવીના મનમાં એક મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય છે કે તે મહાન બને. તેના દરેક પ્રયત્નો મહાન બનવાની દિશામાં જ હોય છે. પણ જેમ જેમ તે આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ તેના મનનો અહંકાર તેના માર્ગમાં અટકાયત કરતો ઊભો રહે છે. સફળતાની સાથોસાથ માનવમનમાં અહં જન્મે છે. તે અહં તેની પ્રગતિને રૂંધે છે. મનના અહંકારને એક અંગ્રેજ વિચારકે ટાંકણીની ઉપમા આપી છે. ટાંકણી કાગળમાં પેસે છે પરંતુ તેનું માથું તેને આગળ જવા દેતું નથી, એ જ પ્રમાણે અહંકારથી ગર્વોન્નત બનેલ વ્યક્તિનું મસ્તક તેની પ્રગતિને અટકાવે છે.

અહંકારી વ્યક્તિની એક આદત હોય છે કે તે પોતાના જ કાર્યને સર્વશ્રેષ્ઠ માને છે. તેનું મન હંમેશાં પોતાની પ્રશંસા સાંભળવા જ ઉત્સુક હોય છે.

અહંકાર એ ક્રોધનું જ બીજું રૂપ છે. આ ક્રોધના સંબંધમાં સાંભળતા આવ્યા છો. આ પહેલાં તમે મનની જ્વાળા ક્રોધ કરવાના સંબંધમાં સાંભળ્યું છે. આજે મન પર વિચાર કરીએ.

એક પ્રશ્ન થાય છે કે તે આવે છે શા માટે? એક માણસ શાંત અને સ્વસ્થ બેઠો છે. તેની પાસે જરાક વાત થઈ કે તેના હૃદયમાં છૂપી આગ ભભૂકી ઊઠે છે. તે શાંતચિત્ત પ્રસન્ન આદમી એકદમ લાલપીળો થઈ જાય! છે એ શત્રુ એવું શું કામ કરે છે કે જેથી દબાયેલો ક્રોધ જાગી જાય છે? આપ જરા ઊંડાણથી જુઓ. ક્યારે પણ એકાન્તમાં ચિત્તને શાંત રાખી આ સંબંધમાં વિચાર કર્યો છે? મચ્છરો અને અન્ય જંતુઓનો નાશ કરવાની યોજનાઓ થાય છે. કોઈ રોગનાં જંતુઓ જે શરીરમાં ઘૂસી ગયાં

હેય તો તેનો નાશ કરવા તમે કેટલા આતુર બનો છો? તુરત જ ડૉક્ટર પાસે જઈ ઇન્જેક્શન લો છો

હોશિયાર ડૉક્ટર શરીરમા પ્રવેશેલા રોગના જતુઓનો નાશ કરતાં પહેલા, તેની ઉત્પત્તિના કારણો શોધે છે તમે પણ કુશળ ડૉક્ટર બનો અને જુઓ કે ક્રોધના ઝેરી જતુઓ કેવુ આક્રમણ કરે છે જરા બારીકાઈથી જુઓ તો જણાશે કે ક્રોધના જતુઓ અહકારમા પેદા થાય છે ક્રોધનુ મૂળ અહકાર છે, જ્યારે માનવ મનના અહકાર પર આઘાત થાય છે, ત્યારે તે ઉછળે છે, આ ઊછળતા અહકારનુ નામ ક્રોધ છે

જ્યારે કોઈ કાઈ કડવી વાત કહે છે તો તે બોલી ઊઠે છે—મને જાણો છો હું કોણ છુ? આ "હુ" ઉપર ચોટ લાગી કે ઊભરો ચડ્યો આ અહ કેટલીક વાર કુટુબ પરિવાર સુધી વિસ્તરે છે, તો કેટલીક વાર પોતાની જાતિ કે વશપરપરા સુધી ફેલાય છે આથી કેટલીક વખત કોઈના મોઢે પોતાના કુટુબ કે પરિવારને હલકા પાડે તેવી વાત સાભળી આખો લાલ થઈ જાય છે તેની વશપરપરાને કોઈ નીચી કે હલકી કહે તો તે સહન કરી શકતો નથી. આ બધુ શું છે? અહકારના જ આ બધા રૂપાતર છે

શરીર ઉપર ઘા પડે તે માણસ હસતો સહન કરી શકે છે, પણ તેના અહ ઉપર ઘા પડે ત્યારે તે ધુધવાઈ ઊઠે છે અહ પર થયેલ ઘા તેના તન મન અને પ્રાણને ઘાયલ કરી નાખે છે અહ ઉપર થયેલો ઘા એવો હતો કે જેને પરિણામે આખુ કૌરવસૈન્ય નાશ પામ્યુ દ્રૌપદીએ માત્ર એક જ વાક્ય ઉચ્ચાર્યું કે, "આધળાના દીકરા પણ આધળા જ હોય" આ વાક્ય દુર્યોધને સાભળ્યુ અને તેનુ અહ ઘવાયુ અને તે ઘામાથી અઢાર અક્ષૌહિણી સેનાના રુધિર વહ્યા યાદ રાખો કે માનવ મનના સુપ્ત અહકાર પર ચોટ લાગે છે, ત્યારે ક્રોધ ઊભરાય છે

તો એ પણ ન ભૂલશો કે જ્યા સુધી હૃદયમા અહકાર ભર્યો છે ત્યા સુધી તેના પર ચોટ લાગવાની જ એક વાર ફુટબોલને કોઈએ પૂછ્યુ દુનિયા તને કેમ ઠોકર મારે છે? તુ ઠોકરો ખાવા છતા પણ ઉપર ઊછળે છે માટે જગતે તારુ સન્માન કરવુ જોઈએ, તેના બદલે તારે તો ઠોકરો ખાવી પડે છે આ બાજુ આવે તો પણ લાત અને સામી પાર્ટી પાસે જાય તો પણ લાત

પેટમાં અહંકારની હવા ભરેલી છે તે મને ઠોકરો ખવરાવે છે જ્યાં સુધી એ હવા રહેશે ત્યાં સુધી દુનિયાની ઠોકરો ખાવાનું ચાલુ રહેશે.

અહંકારના આવેશમાં ભલે માનવી પોતાને મહાન માને પણ દુનિયાની નજરમાં તે નીચે પડતો જાય છે એ નક્કી છે કે જો તમે બીજાઓને નીચા માનશો તો તેઓ નિર્ધન હોય કે ગરીબાઈથી દબાયેલા હોય, તમારા અહંકાર સામે વિરોધનો સૂર ભલે ન કાઢે પરંતુ તેને ઠોકર તો જરૂર લાગે છે યાદ રાખો કે અનંતકાળ સુધી કોઈને માટે કોઈ કોઈને સુધામ રાખી શક્યું નથી અનંતકાળની વાત જવા દો પણ જો શુભકર્મનો ઉદય અને તેના ફળ મળવા માંડે તો થોડાક જ દિવસ લેનું કિસ્મત બદલાઈ જાય છે અને તેના આશ્રયદાતાનું કિસ્મત તેની આગળ ફિક્કુ પડી જાય છે તમે એ જોયું હશે અને અનુભવ પણ કર્યો હશે કે જેમનાં કિસ્મત મધ્યાહ્નના સૂર્યની માફક ચમકતાં હતાં જેમના મહેલોમાં ઘી કે તેલને બદલે અત્તરના દીવાઓ બળતા હતા. તેમનાં કિસ્મત એવાં તો બગડી ગયાં કે તેમના ઘરનાં વાસણો સુદ્ધાં વેચાઈ ગયાં અને તેમના ઘરની વહુ અને દીકરીઓ કે જેમણે કોઈ દિવસ એક પાણીનો લોટો પણ ભર્યો નહોતો કે તેમ કરવામાં પાપ માનતી તેમને પારકે ઘેર દાસીઓ બની વાસણ માંજવાનાં કામ પણ કરવાં પડ્યાં

બીજી બાજુ મુંબઈમાં એવી એક નહિ અનેક વ્યક્તિઓ મળી આવશે કે જેમના જીવનનો ઇતિહાસ જુઓ તો આપને આશ્ચર્ય થશે. તેમના જીવનના ઇતિહાસનો પ્રારંભ ગરીબીથી થાય છે અને તે એવા આગળ વધ્યા છે કે આજે શ્રીમંતોની પંક્તિમાં બેસે છે માનવીએ પોતાના ભાગ્યનું અભિમાન ન કરવું જોઈએ વૈભવના ઝગારા મારતા તખતમાં ઊભા રહી કોઈના દુર્ભાગ્યના બખતની મશ્કરી કરશો નહિ. બીજી વાત માનવીની પાસે એવી કઈ વસ્તુ છે કે જેનો તે ગર્વ કરે ! ને કદાચ વૈભવનો ગર્વ મનમાં આવતો હોય તો જરા એ ચક્રવર્તી સમ્રાટોને યાદ કરો કે જેમની પાસે ભારતભરનું વિશાળ સામ્રાજ્ય હતું અને જૈન કથા સાહિત્યમાં ઝગમગતા રત્ન **શાલિભદ્ર**ની સંપત્તિને યાદ કરો અને તેમની સાથે તમારી સંપત્તિની સરખામણી કરી જુઓ.

સંપત્તિનો ગર્વ આવતો હોય તો નિરાશ્રિતો તરફ નજર કરો. જેઓ ગઈ કાલ સુધી વરસો મોટરોમાં મહાલતા હતા અને આજે કામ પરવારી જતા એક પૈસા માટે બીજાની તરફ નજર કરે છે અમીરી એક રાતમાં ગરીબીમાં પલટાઈ ગઈ

સંપત્તિ સિવાય માનવીની પાસે શક્તિનુ બળ પણ છે, કદી કદી તેને સત્તાનો અહંકાર પણ આવી જાય છે એવો અહંકાર મનમા આવે તો નેપોલિયન, હિટલર કે મુસોલિનીની તરફ નજર કરો તેમના સત્તાશાળી જીવન તરફ જુઓ તેઓ એક દિવસ દુનિયાભરના સામ્રાજ્યના સ્વપ્ના જોતા હતા. સમ્રાટ નેપોલિયન તો છાતી ઠોકીને કહેતો કે મારી ડિક્શનેરીમા "અસંભવિત" જેવો કોઈ શબ્દ જ નથી આવા આત્મવિશ્વાસ સાથે જે દિશામા તે પગ ઉપાડતો તે દિશાની પૃથ્વી થરથરી ઊઠતી જનતાના પ્રાણ કપી ઊઠતા તે ગર્વની સાથે કહેતો કે આખી દુનિયાને એક દિવસ મારી ઘુટણીયે પડવુ પડશે પણ તેનુ કિસ્મત એવુ બદલાયુ કે તેને મરતા કફન પણ ન મળ્યુ પૃથ્વીના પ્રાણને કપાવનાર યોદ્ધો એક નાના સરખા ટાપુ ઉપર કેદીની હાલતમા મર્યો હજારો વીરોના લોહી વહાવી મેળવેલો વિજય તેની સામે જ પરાજયમા પલટાઈ ગયો

મદાંધ મુસોલિની ઉપર રાક્ષસીવૃત્તિ એવી જોર કરતી હતી અને પોતાની વાયુસેના ઉપર તેને એટલો ગર્વ હતો કે તે અભિમાનભર્યા અવાજે કહેતો કે યુદ્ધ તો વિશ્વની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે નાના સરખા એબિસિનિયાને તેણે કેટલા જ ગલીપણાથી કચડી નાખ્યુ હતુ ! નાનાસરખા દેશના આધુનિક શસ્ત્રસજાવટથી વિહીન નાગરિકો પર ઝેરી ગેસ છોડયો પણ યુદ્ધને અનિવાર્ય કહેનાર મુસોલિનીનુ ગર્વોન્નત મસ્તક યુધ્ધે જ નીચુ નમાવ્યુ લશ્કરના પડાવમા જ તેની જીવનલીલા સમાપ્ત થઈ ગઈ

અને હિટલર ! તેનુ નામ જ આતંકનુ પ્રતિક બની ગયુ હતુ વિશ્વ વિજયની ધૂનમા તેણે માનવતાને ગુલામ બનાવવાનો આતંક ફેલાવ્યો હતો એક હાથમા હાથકડી અને બીજા હાથમા બોમ્બ લઈ દુનિયાને પડકારી રહ્યો હતો કાં તો આપ ચુપચાપ હાથકડી પહેરી લો કાં તો તમારા ઉપર બોમ્બ પડે તમારા મહેલો ઉપર બોમ્બ પડે અને તમારા અરમાનો ધુમાડો થઇ ઉડી જાય પણ એક દિવસ એવો આવ્યો કે હિટલરના પોતાના અરમાનોની રાખ થઈ ગઈ, માત્ર તેના અરમાનો જ નહિ, પણ તેનો પ્રિય દેશ જર્મની પણ ખંડિયેરોમા પલટાઈ ગયો વીજળીના ઝબકારા જેવો તે જગતની રંગભૂમિ પર આવ્યો અને તે જ રીતે નાશ પામ્યો અને તેના શબનો પણ પત્તો ન લાગ્યો

જો સત્તા જ ટકવાની નથી તો એવી સત્તાનો મદ શી રીતે ટકશે ? આપની નજર સામે જોતજોતામા ભારતના સાતસો રાજા રજવાડાઓની:-

સત્તા છિનવાઈ ગઈ સદીઓથી ચાલી આવેલી પુરાણી રાજાશાહી પર ત્યાંને ખતમ થતાં બે મહિના પણ ન લાગ્યા.

ક્યારેક ક્યારેક માનવીને પોતાના સૌંદર્યનું પણ અભિમાન આવે છે પણ સૌંદર્યનો રંગ કેટલો વખત ટકવાનો છે? વ્યાધિની ઉપાધિ તેની પાછળ પડેલી જ છે. જો મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો મુંબઈની હોસ્પિટલોમાં જઈને ખાતરી કરો. ચાર દિવસ પહેલાંનું સુંદર સુકુમાર બાળક આજે ચામડીના રોગથી એવું પીળું જોવામાં આવશે કે તેના સામું પણ જોવું તમોને નહિ ગમે. કદાચ વ્યાધિથી બચશો તો સૌંદર્યના દુશ્મન જેવી વૃદ્ધાવસ્થા તો આવશે જ. આ જ વાત બળની છે. જે મહારથીઓ એક બાણ વડે એક લાખ યોદ્ધાઓને મારી શકતા હતા તેઓ પણ સદાને માટે સૂઈ ગયા. લોઢાની બેડીઓને કાચા સુતરના તાંતણાની માફક તોડી નાખવાની શક્તિ ધરાવનાર બહાદુરો કાચા સુતરથી એવા બંધાઈ ગયા કે પાસું બદલવાનું પણ મુશ્કેલ બન્યું.

એક ચીજ બીજી પણ છે કે ક્યારેક ક્યારેક માનવીને તેનું પણ અભિમાન જાગે તે છે તેની જ્ઞાનશક્તિ. જ્યારે કોઈ ક્ષુદ્ર હૃદયવાળા મનુષ્યને ચાર અક્ષર આવડે છે ત્યારે તે પોતાની જાતને સર્વજ્ઞની કોટિમાં જ મૂકે છે. બે ચાર શ્લોક આગમથી કે તેમથી મોઢે કર્યા પછી જ્યારે કોઈ સાધુ સંત પાસે ગયા ત્યારે તે શ્લોકો એવી ઢબથી ઉચ્ચારે છે કે જાણે કવિ કાલિદાસ જ બોલી રહ્યા હોય અને જરાક પાછળ જોઈ. કેમ જાણે એમ બતાવતો હોય કે હું પણ એક વિદ્વાન છું.

આગમ કે થોકડામાંથી બેચાર પ્રશ્નો યાદ કરી લીધા. પછી જો કોઈ સાધુ કે સાધ્વી ગામમાં આવે તો તેમની સામે તે આ પ્રશ્નો કરશે. જો કોઈ પ્રભાવંત મુનિ બરાબર ઉત્તર આપશે તો કહેશે કે મારું ધારવું પણ એમ જ છે. કદાચ કોઈ એવો પ્રસંગ આવ્યો કે કોઈ અલ્પમતિ સાધુ કે સાધ્વી મળી ગયાં તો પછી તેના અહંકારની માત્રા એકદમ વધી જવાની. વારંવાર પ્રશ્ન કરશે અને તેનો ઉત્તર નહિ મળે તો ગૌરવભરી રીતે ગરદન ઊંચી કરશે. હસતે મોઢે પ્રશ્નનું સમાધાન કરશે અને આજુબાજુ બેઠેલાઓ તરફ એવી રીતે નજર કરશે કે જાણે કોઈ મોટો વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હોય. પણ જો કદાચ કોઈ પહોંચેલ સાધુસંત હશે ને એ થોકડામાંથી જ વચ્ચેથી પ્રશ્ન પૂછે તો રંગ બદલાઈ જશે અને તે સાહેબ પાછળથી જ ગણવા બેસી જશે.

હા તો આ વાત ક્ષુદ્ર હૃદયની છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી

થોડુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ તો તેને આચરણમા ઉતારો તેનુ પ્રદર્શન કરી તમારા અહકારને ન પોષો

તમને ખબર છે કે જે ઊચી જાતના વૃક્ષો હોય છે તે પોતાના ફળોને ઢાકીને રાખે છે તેના ઉપર કવચ કોઈનુ હોય છે બદામ, નાળિયેર વગેરે ઊચી જાતના ફળો છે તે બધા ઉપર કવચ કાચલી હોય છે કારણ કે તેના વડે તે પોતાની મોટાઈ ઢાકી શકે, પણ હલકી જાતના ફળો પર આવુ એક પણ આવરણ હોતુ નથી જમરૂખ જુઓ તેના ઉપર કાઈ હોતુ નથી હા, તો સદ્ભાગ્યથી જ્ઞાનનુ ફળ પ્રાપ્ત થયુ હોય તે ઢાકીને રાખો. ગૌરવને પ્રગટ કરવાથી તેનુ સત્વ નાશ પામે છે જે બી ઉપર માટી પડે છે તે જ ઊગી શકે છે જો તેના ઉપરથી માટી કાઢી નાખવામા આવે તો ભલે તેટલુ સરસ બી હોય, ગમે તેવુ ખાતર નાખ્યુ હોય પણ તે ઊગી શકતુ નથી તેવી જ રીતે જ્ઞાનના બીજને ખુલ્લુ ન કરો તેની જાહેરાત ન કરો જ્ઞાન જાહેરાતની વસ્તુ નહિ, પણ આચરણની વસ્તુ છે તેની જાહેરાત કરવી તે તેના ઉપર બળાત્કાર કરવા જેવુ છે

જો કદાચ આપને આપના જ્ઞાનનો અહકાર જાગે તો આપ વિશિષ્ટ જ્ઞાનશીલ મહાપુરુષો કે ચૌદ પૂર્વધારીઓના જ્ઞાનનુ સ્મરણ કરો અને વિચાર કરો એ અનતજ્ઞાનીઓના જ્ઞાન સાથે તમારા જ્ઞાનની સરખામણી કરો અને જુઓ કે તેમની સરખામણીમા તમારુ જ્ઞાન ક્યા સુધી પહોચ્યુ છે! હુ માનુ છુ કે આ તુલના જ્ઞાન-અહકાર રૂપી રોગને માટે પાવરફુલ ઈન્જેક્શનનુ કામ આપશે

ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીનુ નામ તમે સાભળ્યુ હશે જૈન સમાજના તેઓ એક ઘણા મોટા વિદ્વાન થઈ ગયા જૈનદર્શનની સાથોસાથ તેમણે અન્ય દર્શનોનો પણ ઊડો અભ્યાસ અને ચિતન કર્યાં હતા બાર વર્ષ સુધી કાશીમા રહી તેમણે અધ્યયન કર્યું હતુ તે વખતના વિદ્વાનો ઉપર તેમની વિદ્વતાની છાપ હતી કેટલીયે સભાઓમા તેમણે વાદવિવાદમા ભાગ લીધો હતો જે સભામા જતા તે સભામાથી વિજય મેળવીને જ આવતા સ્થળે સ્થળેથી મળતા આ વિજયોની સાથે તેમને ન્યાયવિશારદની પદવી પણ મળી હતી

એક વાર એક વિદ્વત્સભા મળી હતી આ સભામા વિદ્વાનો કોઈ એક વિષય ઉપર શાસ્ત્રાર્થ કરતા અને એક નિર્ણાયક જય-પરાજયનો નિર્ણય કરતો આવી સભાઓનો ઉદ્દેશ એ હતો કે વિદ્વાનો ભેગા મળી કોઈ તર્ક

કે શાસ્ત્ર પર તેમના મૌલિક વિચારો રજૂ કરે નવી શોધ અને નવા વિચારો જનતા સમક્ષ સામૂહિક રૂપે રજૂ થાય સામા પક્ષની ખોટી ખોટી ધારણાઓ દૂર થઈ તેમનામાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાય. પણ જ્યારે આ વાદ થાય ત્યારે તેમાંથી સત્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાય. પણ ત્યારે આ વાદ થાય ત્યારે તેમાંથી સત્ય તો દૂર જ ભાગી જતું અને વ્યક્તિગત અહં કામ કરવા માંડે. પણ જ્યારે વાદમાંથી સત્ય જતું રહે છે અને અહંમન્યતાનો પૂર્વગ્રહ પ્રવેશે છે ત્યારે વાદ વાદ ન રહેતાં વિવાદ બની જાય છે પછી સત્યની શોધ અને રક્ષાનો સવાલ ન રહેતાં વ્યક્તિગત માન અને પ્રતિષ્ઠાનો વિષય બનાવવામાં આવે છે જેનું ધ્યેય માત્ર બીજાને પરાજય આપી પોતાની પ્રતિષ્ઠાનું સ્થાપન કરવાનું રહે છે જય-પરાજયની આ સ્પર્ધામાં સત્ય ખોવાઈ જાય છે

આ તો આ વિદ્વત્સભામાં શાસ્ત્રાર્થનું આયોજન થયું વિજેતાને સભાએ પાંચસો ધજાઓ આપવાનું નક્કી કર્યું કે જે તેની વિજયની નિશાની બની રહે શાસ્ત્રાર્થની શરૂઆત થઈ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ તેમાં ભાગ લીધો. વિદ્વત્તા અને પ્રતિભાના જોરે તેઓ વિજયી નીવડ્યા નિયમ મુજબ સભાએ તેમને પાંચસો ધજાઓની ભેટ આપી જ્યારે તેઓ એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે વિહાર કરતા ત્યારે આ પાંચસો ધજાઓ તેમની યશપતાકાઓ બની આગળ ચાલતી. આ ધજાઓ જોઈને તેઓ ગૌરવાન્વિત બનતા. જ્યારે તેઓ વિચરતાં વિચરતાં ગુજરાત તરફ જતા હતા ત્યારે રસ્તામાં આધ્યાત્મિક યોગી આનંદઘનજીનો ભેટો થયો બન્ને પૂર્વના સ્નેહીઓ હતા

યોગી આનંદઘનજીએ ધજાઓ જોઈ અને તે આચાર્યની મનોદશા પામી ગયા પોતાના સાથીના મનનો અહંકાર ગાળવા તેમણે પ્રશ્ન કર્યો–

આચાર્ય ! તમે સર્વશ્રેષ્ઠ જ્ઞાની કોને માનો છો ?"

આચાર્ય યશોવિજયજીએ કહ્યું– મારી દૃષ્ટિએ કેવળ જ્ઞાની મહાપુરુષ સર્વશ્રેષ્ઠ જ્ઞાનના ધારક છે કે જેમનો આત્મા અનંત જ્ઞાનના તેજથી પ્રકાશમય છે

જ્ઞાનની કક્ષામાં તેમનાથી બીજા જ્ઞાનવાળા કોણ છે ? યોગીરાજે બીજો પ્રશ્ન કર્યો

તેમનાથી બીજે નંબરે ચૌદ પૂર્વધરો આવે. જિનેશ્વરની પછી તેમનો નંબર આવે." આચાર્ય યશોવિજયજી બોલ્યા.

પ્રશ્ન પૂર્વધર પછી ?

ઉત્તર સિદ્ધસેન દિવાકર

પ્રશ્ન -તેમની પછી ?

ઉત્તર આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિ

આટલી ચર્ચા પછી આનંદઘનજીએ આનંદ પામી ફરી પ્રશ્ન કર્યો. "અચ્છા, હવે આપ બતાવો કે વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓની પંક્તિમા આપનુ જ્ઞાન ક્યા સ્થાન પામે છે ?"

આચાર્ય યશોવિજયજીએ કહ્યુ "તેમની સરખામણીમા તો મારુ જ્ઞાન ટકી જ શકે નહિ ક્યા તે વિશિષ્ટ જ્ઞાની અને ક્યા હુ અલ્પજ્ઞ ?"

" તો પછી એ કહો કે એ અનંત જ્ઞાનીઓની આગળ કેટલી ધજાઓ ફરકતી હતી ?"

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આચાર્ય મૌન હતા હવે તેમને તેમની ભૂલ જણાઈ અને તે જ વખતે તેમણે તેમની ભૂલ સુધારી લીધી

આ તો આચાર્ય યશોવિજયજીની વાત છે હવે થોડી તમારી વાત કરુ ? ખોટુ તો નહિ લાગે ને ?

તેમણે તો ભૂલ જોઈ તેનો સ્વીકાર કર્યો અને સુધારી પણ લીધી. પણ આજે જો ભૂલ બતાવવામા આવે તો તે ભૂલ બતાવનારની જ ટીકા કરવાનુ શરૂ થઈ જાય છે અચ્છા, હવે તમે એ બતાવો કે તમે અહીં તમારી ભૂલો તપાસવા આવો છો કે તમારી પ્રશંસાના ગીત સાભળવા આવો છો ? "તમે ઉદાર હૃદયવાળા છો સમાજની તમે ઘણી સેવા કરી છે તમારા જેવાઓ તો સંઘનુ ગૌરવ છે સંઘની પ્રગતિ માટે ઘણી સેવાઓ આપી છે" આપના કાન આવી પ્રશંસા સાભળવા આતુર છે કે ભૂલોને તપાસવા અને સુધારવા ? તમે જે કરો છો તેના ગુણગાન સાભળવા ઉપાશ્રયમા આવો છો કે જે કરવાનુ છે અને નથી કરતા તે કરવાની પ્રેરણા લેવા આવો છો ?

જો પ્રશંસાના પુષ્પ જ પ્રિય હોય તો યાદ રાખો કે પ્રગતિ રુંધાયેલી જ પડી છે આચાર્ય યશોવિજયજીએ ભૂલ જોઈ તો સહજ ભાવથી તેનો સ્વીકાર કર્યો અને સુધારી લીધી તથા ભૂલ બતાવનાર તરફ જરા પણ રોષ-દ્વેષ તેમના મનમા પણ ન આવ્યો એ જ ક્ષણે તેમના મનમાથી જ્ઞાનનો અહંકાર નાશ પામ્યો

જ્ઞાનનો હેતુ વિકાસ છે પણ તેનો અહંકાર તો ઉત્થાનને બદલે પતન જ લાવે છે. ચંદન ઠંડુ હોય છે પણ તેની આગ ઠંડી નથી હોતી. આગનો ગુણધર્મ ઉષ્ણતા છે એ જે તે તો સળગાવવાનું જ કામ કરશે. પછી ભલે તે આગ લાકડાની હોય કોલસાની હોય કે ચંદનની પણ તે દઝાડ્યા વિના રહેશે નહિ.

આગની માફક જ અહંકારનો સ્વભાવ પણ દઝાડવાનો જ છે તે હંમેશાં મનની શાંતિને સળગાવ્યા કરે છે. વિનયના ગુણને નાશ કરે છે. પછી ભલે તે અહંકાર દેહનો હોય, સંપત્તિનો હોય, બળનો હોય, જ્ઞાનનો હોય કે ક્રિયાનો હોય પણ તે આત્માના ગુણોને તો ખતમ કરી નાખશે.

ઘણા માણસોમાં પોતાની ધાર્મિક ક્રિયાઓ કે ધર્મસ્થાનોનો અહંકાર જાગે છે કે મેં આટલી સામાયિક કરી, આટલા ઉપવાસ કર્યા, આટલી ક્રિયાઓ કરી બીજા તો શું કાંઈ કરી શકશે! પણ અરે! ભલા માણસ ઠીક છે તેં વ્રત કર્યાં, સામાયિક કરી, ઉપવાસ કરી દેહને કૃશ કર્યો. પણ તારા મનનો અહંકાર કૃશ થયો કે નહિ? તે સિવાય તારી આ બધી સાધનાઓને, મનનો છૂપો ચોર—અહંકાર, ગળી જશે અને તું પાછો કોરો જ રહી જઈશ.

મનનો અહંકાર સાધનાના દૂધમાં ઝેર ભેળવે છે. ઝેરવાળું દૂધ તંદુરસ્તીનું રક્ષક નહિ, પણ ભક્ષક હોય છે. એટલે જો તમો સાધનાના દૂધને અહંકારના ઝેરથી મુક્ત રાખશો તો પછી સર્વત્ર બધાને માટે સુખદ નીવડશે.

તા. ૧૭-૭-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

સંસારની આસક્તિ વાસના કહેવાય છે અને પ્રભુની આસક્તિ, ભક્તિ કહેવાય છે ઇન્દ્રિયોને આપણી તરફ ખેંચવાનો પ્રયત્ન, તે ભક્તિ છે ભક્તિમા ભક્ત, પોતાના અંતરમા ભગવાનને ગોધે છે. જ્યારે આત્મા સંસારના પદાર્થોમા પોતાનો રાગાત્મક સંબંધ જોડે છે ત્યારે તે રાગ આત્માને માટે પતનનું કારણ બને છે, કારણ કે તેના મોહ છે મોહ પોતે એક બંધન છે જ્યા સુધી પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ મટી નથી જતી ત્યા સુધી વીતરાગતા તરફ મનનું આકર્ષણ નથી થતુ

મોહની સ્થિતિ સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમની છે તેમાથી જ્યારે અગણોતેર કોડાકોડી ક્ષય થાય છે ત્યારે આત્માને 'નમો અરિહંતાણ' બોલવાની ભાવના જાગૃત થાય છે.

જ્યાં સુધી ભૌતિક પદાર્થોનું આકર્ષણ મનને ખેંચતુ રહેશે ત્યા સુધી, તેમા ભક્તિના અંકુરો ફૂટી જ નહિ શકે દેહાસક્તને માટે દેહાતીતની ઉપાસના સંભવિત નથી દેહાસક્તિ લઈને કદાચ દેહાતીતની પાસે પહોંચશે તો ત્યા પણ તેની મોહમય દષ્ટિ, ભૌતિક દ્રવ્યોને જ શોધશે પદાર્થો સાથેનો આત્માનો રાગસંબંધ અનાદિ કાળનો છે માટે તેના ઉપરથી આસક્તિ દૂર કરવા માટે પુષ્કળ સાધનાની જરૂર છે એ રાગને ત્યાગવા માટે પ્રભુમા પ્રેમ જોડવો પડશે એટલા માટે જૈન દર્શનમા અપ્રશસ્ત રાગને હઠાવવા માટે પહેલા પ્રશસ્ત રાગનો આશરો લેવામા આવે છે પરંતુ, તે પ્રશસ્ત રાગ પણ છોડવા માટે જ છે તેને માટે એક આચાર્યે ઘણી સુંદર ઉપમા આપી છે **कंटकनेव कंटकम्**–પગમા કાંટો વાગ્યો હોય તેને કાઢવા માટે તેના કરતા પણ વધુ અણીદાર કાંટો ભોંકવામા આવે છે, પરંતુ તેનું કાર્ય પૂરું થતા તેને પણ કાઢી નાખવામા આવે છે એવી જ રીતે અશુભની અનાદિ

કાળની વૃત્તિને ફેરવવા માટે શુભમાં લાવવી જરૂરી છે. જિનેશ્વરના ગુણોનું વર્ણન આ મનોવૃત્તિ પેદા કરે છે. ક્યારેક એ શુભ ભાવ, શુદ્ધનું કારણ બની શકે છે.

જેવી રીતે સાધારણ વસ્તુ નદીના પ્રવાહમાં ભળીને, સમુદ્ર સુધી પહોંચી શકે છે તેવી રીતે ભક્તિના પ્રવાહમાં તણાવાવાળો આત્મા પ્રભુમય બની જાય છે. ચિત્તશુદ્ધિ માટે તપ, જપ, દાન, ધ્યાન વગેરે અનેક કર્મ છે. તે બધાં સાધનોને સોડા, સાબુ, અરીઠા ઇત્યાદિની ઉપમા આપીએ તો ભક્તિને પાણીની ઉપમા આપવી પડે. સોડા, સાબુ વગેરે સફાઈ માટે વધારે કામ કરે છે, પણ જો પાણી ન હોય તો એ બધાંનો કોઈ ઉપયોગ નથી. બીજું, જો સોડા, સાબુ વગેરે ન હોય તો એકલા પાણીથી પણ કપડાં ધોઈ શકાય છે. આ જ વાત તપ-જપની સાથે પરમાત્મ-ગુણોમાં તન્મયતાની છે. સાચી તન્મયતા આત્માના મેલને ધોઈ શકે છે.

પણ આ સ્તુતિસ્તવન અંતઃપ્રેરિત હોવાં જોઈએ. તેમાં અંતરનો અવાજ હોવો જોઈએ. જેમાં આત્મા ન બોલતો હોય એવી વસ્તુ માત્ર બહારનો આડંબર છે. જો દુકાનમાં માલનો સ્ટૉક ન હોય તો માત્ર શો-કેસો વેપારમાં સહાયક થઈ શકતાં નથી. માત્ર સૈનિકનાં કપડાં પહેરી લેવાથી કોઈ સૈનિક બની શકતું નથી. જેઓ હંમેશાં સુકુમાર શય્યા ઉપર સૂતા રહે છે, બંદૂકનો અવાજ સાંભળીને ભય પામે છે, રણભૂમિના નામથી જેમને ધ્રુજારી છૂટે છે, તલવાર પકડતાં પણ જેમને આવડતું નથી, એવા સૈનિકો શું ઇતિહાસના પાને અમર થઈ શકતા હશે? આવી જ વાત ભાવ ક્રિયાની છે. અમુક પ્રકારની વિશેષ ક્રિયાઓ કરવી તે બહારનાં વસ્ત્રો જેવું સાધનનું સાધન છે, પરંતુ સ્તુતિસ્તવનની તન્મયતા કંઈક જુદી જ ચીજ છે. તેનો સંબંધ બહારથી એટલો નથી, જેટલો અંતરથી છે. સૈનિકનો સંબંધ જેટલો વીરતાથી છે એટલો તેના ગણવેશમાં નથી. વીરતા ન હોય તો ગણવેશની કિંમત કેટલી? સૈનિકનાં વસ્ત્રો તો એક માટીનાં પૂતળાને પણ પહેરાવી શકાય છે.

આ તો સાધના અને ભક્તિમાં વસ્ત્રો અને માળાઓ એટલી ગંભીર અસર નથી કરતી કે જેટલી અંતરની તન્મયતા કરે છે. અંતરની તન્મયતાના અભાવે સાધના નિષ્પ્રાણ બની જશે. તેમાં સચ્ચાઈ અને સહજતાનો અભાવ હશે. સચ્ચાઈ વિના કોઈપણ વસ્તુની કિંમત નથી. જો અસલ વસ્તુ હોય તો પ્રમાણમાં ઓછી હોવા છતાં તેનું મૂલ્ય વિશેષ હોય છે. સાંભળવામાં

આવે છે કે રેડિયમ ધાતુ દુનિયાની સર્વ ધાતુઓમા અધિક કિમતી છે, તેની એક તોલાની કિમત લગભગ ચાર કરોડ રૂપિયા જેટલી થાય છે તેનો એક કણ પણ મહા કિમતી છે, પરતુ શરત એ છે કે તે અસલી હોવી જોઈએ ભલે એક કણ હોય, જો અસલ રેડિયમનો [illegible] તો તે ચમકશે, પણ જો અસલ નહિ હોય તો એક તોલો શુ દસ તોલા એકઠુ કરશો તો પણ તેમા જરાય ચમક નહિ આવે આવી જ વાત સાધના અને પ્રાર્થનાની છે જો તેમાં હૃદયનો રસ ન હોય, સચ્ચાઈની ચમક ન હોય, તો પછી તેનુ પ્રમાણ ગમે તેટલુ હોય, તેની કિમત કાઈ નથી તેવી સાધના વડે આત્મકલ્યાણની ઈચ્છા રાખવી એ એટલુ જ નકામુ છે. કે જેટલુ લોઢાની નાવમા બેસી સાગર પાર કરવાની ઈચ્છા રાખવી તે તરશે નહિ પણ તળીયે જરૂર પહોચાડશે

સુવર્ણભસ્મ તમે ખાઓ છો મહિના સુધી સેવન કરવામા આવે તો જરૂર તેની અસર થશે તમે નવી તાજગી અને સ્ફુર્તિનો અનુભવ કરશો, તમારા લોહીમા નવુ બળ દેખાશે, પણ મહિનાઓ સુધી ભસ્મનુ સેવન કર્યું શરીરમા તલમાત્ર ફેર ન પડયો, સ્ફુર્તિને બદલે જડતા આવી, શક્તિ જરા પણ ન આવી, તો પછી તમે એ ભસ્મ આપનાર વૈદ્યને પૂછશો કે "વૈદ્ય રાજ, આ તો તમે સુવર્ણભસ્મ ખવડાવી કે બીજી કોઈ ભસ્મ ?" એવી જ રીતે વર્ષો સુધી જપ કર્યા, સાધનાની માળાઓ ફેરવી, છતા મનમા પવિત્રતાનુ એક કિરણ પણ ન આવ્યુ, અરિહતની ઉપાસના કરતા કરતા વર્ષો વીતી ગયા છતા પણ કામ અને ક્રોધરૂપી દુશ્મનો ઉપર જરા પણ વિજય ન મળ્યો, થોડા પણ કારણ ગળતા ક્રોધ તમારા આત્મા ઉપર સ્વાર થઈ ગયો, વીતરાગને રટતા રટતા, એક ઇચ જેટલો પણ રાગ ઘટયો નહિ, તો પછી વિચારવુ પડશે કે સુવર્ણભસ્મના રગ જેવી કોઈ બીજી ભસ્મ તો નથી લઈ લીધી! અથવા તો તેનુ બીજુ કારણ એમ પણ હોય કે શરીરમા કોઈ છૂપો વિકાર હોય કે જે સુવર્ણભસ્મની શક્તિને ખાઈ જતો હોય જ્યા સુધી પેટમા વિકાર હોય ત્યા સુધી સુવર્ણભસ્મની કાઈ અસર થતી નથી તેમજ, મનમા વિકૃતિઓ છે ત્યા સુધી, વીતરાગતા કાઈ અસર પેદા કરી શક્તી નથી, કારણ કે સરાગ–દૃષ્ટિ તમને તેની તરફ ખેચી રાખે છે

તમારે દવા જોઈતી હોય તો સારામા સારી લો, ભલે તે ગમે તેટલી કિમતો કેમ ન હોય, છતા જો પરેજી ન પાળો તો દવાથી લાભ નહિ થાય. તે જ પ્રમાણે તમે સાધનાના ઔષધનુ સેવન કરો પણ તેની સાથે વિચાર

અને આચાર-શુદ્ધિની પરેજી નહિ જાળવો તો આત્મરોગને મટાડવામાં તે ઔષધિ કામ નહિ લાગે. સ્વાદ તો અપથ્ય વસ્તુઓમાં હોય છે સન્નિપાતના રોગીને મીઠાઈવાળી ચીજો શું સ્વાદિષ્ટ નથી લાગતી? સ્વાદ તો મધુર હોય છે પણ તેનું પરિણામ સારું નથી આવતું

આશ્ચર્ય તો એ થાય છે કે રામના નામથી પણ તમે અપથ્ય વસ્તુઓની માગણી કરો છો! રોગી વૈદ્યની પાસે જાય છે અને પોતાને ભાવતી પણ અપથ્ય વસ્તુઓ ખાવાની છૂટ આપવાની વિનતિ કરે છે પણ કુશળ વૈદ્ય જરા પણ તેની વિનતિને માન્ય રાખતો નથી.

ગ્રીસનો તત્ત્વવેત્તા સોક્રેટિસ, ઈશ્વર પાસે હમેશાં એવી પ્રાર્થના કર્યા કરતો કે "હે પ્રભુ! ભલે હું માંગુ કે ન માંગુ પણ મને એવી વસ્તુ કદી પણ ન આપતો કે જે મને પ્રિય હોવા છતાં મારું અહિત કરનારી હોય તથા મારી બુદ્ધિને અશુભ માર્ગે લઈ જનારી હોય." મતલબ કે માગવું એ ભક્તિના ક્ષેત્ર બહારની વસ્તુ છે ભક્તિમાં તો સમર્પણ છે. આરાધ્યની સમક્ષ સર્વસ્વ સમર્પણ કરવાનો પવિત્ર ભાવ એ ભક્તિ છે

એક સંતને એક જણે પ્રશ્ન કર્યો કે ભક્તિની પૂર્ણતા શી છે? તેમણે કહ્યું કે વાસનાઓનો નાશ થઈ જવો એ ભક્તિની પૂર્ણતા છે બીજા શબ્દોમાં હું તમારામાં તન્મય થઈ જાય અને પ્રભુ તારામાં સમાઈ જાય એ ભક્તિની ચરમ સીમા છે હનુમાન ભક્ત હતા કેમકે તેમણે રામના ચરણે પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કર્યું હતું તેઓ રામમય હતા. મીરાંની તન્મયતા કૃષ્ણમાં પોતાની [illegible]ને પણ ભુલાવી દેતી હતી આપણી [illegible]ને ભૂલીને જ આપણે તેને આપણા બનાવી શકીએ છીએ જ્યાં સુધી હું પણું રહેશે ત્યાં સુધી દેહબુદ્ધિ [illegible] અને આ દેહાધ્યાસ તો સાધનામાં બાધક છે દેહાધ્યાસી [illegible] [illegible] પ્રેમ કરે છે તે ભલે તેનું સ્મરણ કરે પણ તેની દૃષ્ટિ [illegible] હોય છે તેના બધા પ્રયત્નો દેહાધ્યાસને આરોજ હોય છે

ભક્તિના ચાર પ્રકાર છે —

૧ આર્તભક્તિ દુઃખથી ગભરાઈને જે ભક્તિ કરવામાં આવે છે તે [illegible] દુઃખના સમયમાં બધી બાજુથી નિરાશ બનીને શરણાગત [illegible]

૨ અર્થાર્થભક્તિ આ બીજા પ્રકારની ભક્તિ છે તેમાં ભક્ત [illegible] ના સાધનની પ્રાપ્તિને ઉપાસના કરે છે ઉપાસનાનું [illegible] [illegible] અર્થભક્તિ કહેવાય છે.

૩ **જિજ્ઞાસુભક્તિ** આ પ્રકારની ભક્તિમાં, ભક્તના મનમાં નથી તો દુઃખના દાવાનળ, નથી કોઈ વસ્તુના અભાવે કષ્ટની પીડા કે નથી તેના મનમાં કોઈ પ્રકારનું પ્રલોભન તેની ઉપાસનાનું એક માત્ર લક્ષ હોય છે ઈશ્વરીય સ્વરૂપનું જ્ઞાન આત્મા અને પરમાત્માના ભેદનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે જ તે ઉપાસના કરે છે.

૪ **તન્મયભક્તિ** આ ભક્તિમાં માનવી પ્રભુમય બનવા ઇચ્છે છે કોઈ પીડાની મુક્તાથી તેને સંતોષ થતો નથી, ચાંદીના ટુકડાઓથી તેના મનની પ્યાસ બુઝાતી નથી, ન તો તે માત્ર ઈશ્વરીય સ્વરૂપને જાણીને સંતોષ પામે છે તે દહીં, દૂધ કે છાશથી સંતોષ પામનારો નથી તે તો માખણનો ગ્રાહક છે તે આત્માને પરમાત્મામય બનાવવા ચાહે છે, એવો ભક્ત સોપાધિક ભક્તિમાં શ્રદ્ધા રાખતો નથી તે નિરૂપાધિક ભક્તિનો ગ્રાહક હોય છે

અધ્યાત્મયોગી આનંદઘનજી તેમની કવિતામાં સુંદર વ્યાખ્યા આપે છે

પ્રીત સગાઈ જગમાં સૌ કરે, પ્રીત સગાઈ ન કોય,
પ્રીત સગાઈ નિરૂપાધિક કરી, સોપાધિક ધન ખેય.

અધ્યાત્મના પ્રખર કવિ કહે છે-પ્રીતિ તો દુનિયાના બધા પ્રાણી કરે છે પણ પ્રીતની રીત કોણે જાણી છે? પ્રીતના બે પ્રકાર છે એક સોપાધિક અને બીજો નિરૂપાધિક જે સ્વાર્થથી પ્રેરાયેલી અને જેની પાછળ મોહ રહેલો છે તે સોપાધિક છે તેમાં સ્થાયિત્વ (ટકવાપણુ) ઓછુ હોય છે. સ્વાર્થના તંતુ વડે બંધાયેલી પ્રીતિનું આયુષ્ય બહુ ઓછુ હોય છે તે સાંસારિક પ્રીતિ હોય છે અને સંસારની વૃદ્ધિને માટે હોય છે નિરૂપાધિક ભક્તિ આત્માથી પરમાત્મા સાથે હોય છે તેમાં સ્વાર્થનું શોપણ નહિ, પવિત્રતાનો પ્રકાશ હોય છે તેમાં છીછરી નદીનો છણછણાટ નહિ, પણ સાગરની ગંભીરતા હોય છે તે દેહને નહિ, પણ દેહાતીતને ચાહે છે તે રૂપનો પ્રેમ નહિ, પણ રૂપાતીતના શરબતી સૌંદર્યનું પાન કરે છે એટલે તેમાં સ્થિરતા હોય છે. નિરૂપાધિક ભક્તિ, આપવા જ ચાહે છે સ્વાર્થ હશે તો પણ આપશે અને સ્વાર્થ નહિ હોય તો પણ આપશે સોપાધિક ભક્તિની દૃષ્ટિમાં સ્વાર્થનું મહત્ત્વ છે જ્યાં સુધી સ્વાર્થ સધાતો રહેશે ત્યાં સુધી તે આપશે પરંતુ સ્વાર્થમાં જરાપણ કાંઈ ખામી આવી કે તે દુશ્મન બની જશે

એક વાર ગાંધીજી સૂરત ગયા તેમની પ્રાર્થના સભામાં હિંદુ મુસ્લિમ -બધાય સાંપ્રદાયિક ભેદો ભૂલીને ભેગા થતા હતા જે વિચારોને વ્યક્ત કરવામાં

જેટલો ઉચ્ચ છે તેટલો જ તે પુરુષ વિરાટ છે તેની સમક્ષ પ્રાણીઓ પોતાના જ મમત વેર પણ ભૂલી જાય છે વીતરાગ દેવ–અરિહંતની સામે વાઘ-બકરી સાથે બેસે છે ત્યાં વાઘ પોતાની ક્રૂરતા ભૂલી જાય છે અને તેથી બકરીના હૃદયમાંથી ભય ભાગી જાય છે એવી રીતે વિરાટ પુરુષોની સમક્ષ હિન્દુ અને મુસ્લિમ પોતાના સાંપ્રદાયિક ભેદો ભૂલી જાય તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

ગાંધીજીના પ્રાર્થના પ્રવચનોમાં હિન્દુ અને મુસ્લિમો વચ્ચેની દિવાલને તોડવાનો પ્રયત્ન થતો રહેતો. તેમાં તેમને ઘણે ભાગે સફળતા પણ મળતી હતી. જેમ સારુ અને સ્વચ્છ દિલ લઈને એક હિન્દુ તેમની પાસે આવતો તેવી જ હૃદયની પવિત્રતા લઈ એક મુસ્લિમ વહોરા આવતા. વહોરાસમાજના હૃદયમાં પણ તે ખૂબ જ ઘર કરી ગયા હતા. એક વહોરાજી પ્રાર્થના-પ્રવચન પછી ગાંધીજી પાસે પહોંચ્યા. તેમણે પચાસ રૂપિયા ભેટ આપ્યા અને કહ્યું કે

તમે તો ખરેખર પયગંબર છો. જ્યારે મને તાવ આવ્યો ત્યારે આપનું સ્મરણ હૃદયમાં થયું. મેં મનથી નક્કી કર્યું કે જો તાવ ઊતરી જશે તો આવતી કાલે પચાસ રૂપિયા ગાંધીજીને ભેટ ધરીશ. ખરેખર, આપના નામમાં જાદુ છે. કાલે રાતના જ મારો તાવ ઊતરી ગયો. એટલે હું આપને ભેટ આપવા આવ્યો છું.

ગાંધીજીએ કહ્યું– ભાઈ! આ રૂપિયા મારે ન જોઈએ. એ તો ઠીક છે કે તમે મને યાદ કર્યો અને તાવ ઊતરી ગયો. એટલે રૂપિયા ભેટ ધરો છો. પણ જો કદાચ તાવ ન ઊતર્યો હોત તો ગાંધીજીને ગાળો દેવા પણ તૈયાર થયા હોત. એટલે આવી ભેટ મારે જોઈતી નથી.

આ સોપાધિક ભક્તિ છે. જ્યાં સુધી સ્વાર્થ સધાતો રહેશે ત્યાં સુધી તે રહેશે અને સ્વાર્થ પૂર્ણ થતાં તે પણ ખતમ થઈ જશે. ભક્તિનું ફળ છે તૃષ્ણાનો નાશ, વાસનાનો ક્ષય અને ઇચ્છાઓની નિવૃત્તિ. જો ત્યાંક પણ હૃદયમાં લાલસા હોય તો સમજો કે હજુ સાચી ભક્તિએ આપના હૃદયમાં પ્રવેશ કર્યો નથી. ભક્તિ અને લાલસા બન્ને એક જગ્યાએ રહી શકતી નથી. કેમકે એક દૂધ છે તો બીજી છાશ. છાશ અને દૂધ કોઈ એક વાસણમાં રહી શકે?

આપણે માનીએ છીએ કે ભક્તિથી વાસના પૂરી થશે, તૃષ્ણા સંતોષાશે અને ઇચ્છાઓ સફળ થશે પરંતુ આ તો ભક્તિનું શોષણ છે. તમે કેમ જ ભૂલી જાઓ છો? ખરી રીતે ભક્તિ લાલસા, તૃષ્ણા અને ઇચ્છાઓનો સમૂળો નાશ કરે છે. અંધકાર અને પ્રકાશ બન્ને એક સાથે રહી શકતાં નથી. એક આવે કે બીજાને હટી જવું પડે છે. એવી રીતે આસક્તિ વિષય

ઇચ્છે છે, જ્યારે ભક્તિ ઈશ્વરને ઇચ્છે છે આસક્તિ પ્રભાવ ઈચ્છે છે, અને અનાસક્તિ પ્રભુને ઇચ્છે છે ઐશ્વર્ય મળ્યુ તો શુ થયુ ? ઇશ્વર મળવો જોઈએ. પ્રભાવ માટે યાચના નહિ પણ પ્રભુને માટે ઇચ્છા હોવી જોઈએ હનુમાનની ભક્તિમા સીતાના મુક્તાહારને સ્થાન ન હોય, તેને રામ જોઈએ હરામ નહિ.

એકલી શક્તિથી માનવી શૈતાન બને છે, તો એકલી ભક્તિથી હેવાન બને છે અને એકલુ જ્ઞાન ઈન્સાન બનાવે છે પણ ભગવાનમા શક્તિ, ભક્તિ અને જ્ઞાન એ ત્રણે હોવાં જોઈએ એથી જ કહેવામા આવે છે કે તીર્થકર-દેવોની સ્તુતિથી સાધકને આધ્યાત્મિક બળ મળે છે, મરી ગયેલી શ્રદ્ધા સજીવન થાય છે અને ત્યાગ થતા વૈરાગ્યનો પ્રકાશમય આદર્શ આંખો સામે તરે છે. પરંતુ સ્તુતિમા હૃદયનો અવાજ હોવો જોઈએ તે સિવાય તો ખાલી હોકારા દેકારા છે કોઈ માણસ ચાર દિવસોનો ભૂખ્યો હોય, પેટમા બડબડીયા બોલતાં હોય, છતા પોતાની શાન બતાવવા ખોટા ઓડકાર ખાય તો તેથી શુ તેની ભૂખ છુપાવી શકાય છે ? નહિ કદાપિ નહિ, કેમકે ભૂખ્યાના ઓડકાર અને ધરાયેલાના ઓડકારના પ્રકાર જુદા હોય છે આવી જ વાત અસલી અને નકલી ભક્તિની છે સાચી ભક્તિની છે સાચી ભક્તિની તલ્લીનતા જુદી હોય છે અને નકલી ભક્તિનો તન્મયતાનો દેખાવ જુદો હોય છે ભાવોનો પ્રવાહ અને ભાવ તેની પાસે ક્યાથી હોય ?

જો હૃદયની તન્મયતા હોય તો કોઈ પણ સ્થાન, સાધના માટે બાધક નથી થતુ એકવાર પજાબ કેસરી રણજીતસિહજી અદર બેઠા જપ કરી રહ્યા હતા તેમના એક મિત્ર અમુદ્દીન બહાર બેસી માળા ફેરવી રહ્યા હતા. ત્યારે રણજીતસિહજીએ પોતાના સાથીને પૂછ્યુ—" મિત્ર પ્રવર ! એ તો કહો કે બહાર બેસીને માળા ફેરવવી એ ઉત્તમ કે અદર બેસીને ? " અમુદ્દીને કહ્યુ—" માળા ફેરવવાના બે ઉદ્દેશ હોય છે સદ્‌ગુણોને ગ્રહણ કરવા અને દુર્ગુણોને છોડવા તમે અદર બેસી સદ્‌ગુણોને ગ્રહણ કરી રહ્યા છો અને હુ બહાર બેસી દુર્ગુણોને કાઢી રહ્યો છુ

ભક્તિનો ઉદ્દેશ છે સદ્‌ગુણોનુ ગ્રહણ એ માટે તો આપણે ઉપાસ્યનુ માનસચિત્ર આપણા હૃદયમા રાખીએ છીએ

ભક્તિ અને જ્ઞાન

ભક્તિથી જ જ્ઞાનની કિંમત છે ભક્તિશૂન્ય જ્ઞાનશૂન્ય જ છે કાગળ ઉપર સરકારની છાપ લાગી છે માટે જ તેનુ માન છે અને નોટની કિંમત છે તે સિવાય તો તે કોરો કાગળ જ છે કાગળની કિંમત અને નોટની કિંમતમા

એટલો મોટો ફેર છે તે તો તમે સારી રીતે જાણો છો. તો તેવી જ રીતે જ્ઞાન ઉપર ભક્તિની છાપ લાગે છે ત્યારે જ તેની કિંમત વધે છે. ગંદા વાસણમાં દૂધ જો રાખીએ તો તે ખરાબ થઈ જાય. તેવી રીતે ભક્તિશૂન્ય ચિત્તમાં જ્ઞાન પણ વિકૃત થઈ જાય. ભક્તિ વિનાનું જ્ઞાન પાંગળું છે. જેમ સાસરામાં જતાં પતિની બધી મિલકત ઉપર પત્નીનો હક થઈ જાય છે તેવી રીતે ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરતાં માનવની સમસ્ત આધ્યાત્મિક શક્તિઓ ઉપર ભક્તનો અધિકાર થઈ જાય છે. સાથે સાથે જેમ સાસરે આવતાં વહુનાં પીયેરનાં નામ ગોત્ર વગેરે જતાં રહે છે તેમ ભક્તિયોગમાં પહોંચતાં સંકુચિત બુદ્ધિ અને દુર્ભાવનાભરી વાસના પણ નાશ પામે છે. શેરડી ભલે ધોળી હોય કે વાંકી પરંતુ તેનો રસ મીઠો જ હોય છે તેવી રીતે ભક્ત ગમે તે જાતિ, વંશ કે પરંપરાનો હોય તે જનતાને માટે તો અર્ચનીય રહેશે.

મદુરા — તા. ૨૫-૭-૫૮

જીવનમાં બુદ્ધિમાનીની ચાવી જો હોય તો એકાગ્રતા છે. જો એમાં ખરાબી હોય તો આપણી શક્તિને વિખેરી દે છે.

પ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર ચાર્લ્સ ડિકન્સ કહે છે કે ધ્યાન એક ઉપયોગી નિરાપદ નિશ્ચિત અને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ગુણ છે.

જો ચિત્તમાં એકાગ્રતા હોય તો ૭ વર્ષનો વૃદ્ધ પણ ખૂબ ઉત્સાહપૂર્વક કામ કરી બતાવશે.

જે કાર્યમાં તન્મય થઈ જાય છે એને કાર્યનો બોજ લાગતો નથી અને જે કામમાં પ્રેમ નથી એ અતિ અલ્પ હોય છતાં ભારે બોજરૂપ લાગે છે.

૪૭. સ્વાધ્યાય પણ એક તપ છે

આપણે સ્વાધ્યાય સબધી વિચાર કરીશુ સ્વાધ્યાય, એક અ તરતુ-તપ છે બાહ્ય તપના ક્ષેત્રમા આજનો આપણો સમાજ ખૂબ આગળ છે. બાહ્ય તપની તરફ તે જેટલો આગળ વધ્યો છે, તેના પ્રમાણમા અભ્યતર-તપ પ્રત્યે તેનુ લક્ષ્ય તેટલુ જ ઓછુ ગયુ છે

ઘણાઓને એ પણ ખબર નહિ હોય કે સ્વાધ્યાય પણ એક તપ છે કેમકે અણસણ, વ્રત, ઉપવાસ વગેરેના સબધમા તમે ઘણી વખત સાભળ્યુ છે જ્યારે પણ તપની વાત નીકળે છે ત્યારે આપણી નજર સામે ઉપવાસ અને વ્રત આવે છે એટલે જ જૈન સમાજમા મોટા મોટા તપસ્વીઓ બેઠા છે શ્રમણવર્ગમા મોટા તપસ્વીઓ છે તેવી જ રીતે શ્રાવકોમા પણ એવા તપસ્વીઓ પડયા છે, જે માત્ર ઉકાળેલા પાણીના આધારે પચાસ કે સાઠ દિવસો સુધી રહી શકે છે, છતા તેમના ચહેરા ઉપરથી પ્રસન્નતા જતી નથી આજે તમારી સામે એક તપોનિષ્ઠ વ્યક્તિ આવે છે, જેમને આજે છત્રીસમો ઉપવાસ છે

ગયે વર્ષે તેમણે પચાસ ઉપવાસ કર્યા હતા આ વર્ષે પણ તેમની ઇચ્છા બાવન ઉપવાસ સુધી પહોચવાની છે તેમનુ આત્મબળ અને તપો-નિષ્ઠા ખરેખર વધાવવા લાયક છે

બહેનો પણ તપસાધનામા ખૂબ આગળ છે કેટલીકને છઠ-છઠના વર્ષીતપ ચાલે છે, તો કેટલીકને પાચમો ઉપવાસ છે, કેટલીકને સાતમો છે. કેટલીકને સાતમો છે. જો કે પર્યુષણ હજી દૂર છે જૈન શાસનની તપસાધના ખરેખર મહાન છે તેનુ કારણ છે જૈન શાસનના અન્તિમ તીર્થંકર ભગ-વાન મહાવીરની કઠોર તપસાધના અને એટલા માટે જ તેમને દીર્ઘ તપસ્વીના

તમે ઓળખવામાં આવે છે. તપ અને ત્યાગની પ્રતિમૂર્તિ-ભગવાન મહાવીરની ઉગ્ર તપસાધનાના પગલે પગલે જૈન સમાજ ચાલી રહ્યો છે. તેમની તપસાધના સાથેસાથ વણીએ છ

સાથોસાથ એ પણ ભૂલવાનું નથી કે ભગવાન મહાવીરે તપની મીમાંસા કરતાં તેના બે ભેદ બતાવ્યા છે. એક છે બાહ્ય તપ અને બીજું અભ્યંતર. બાહ્ય તપની સાધના અભ્યંતર તપની પોષક બને ત્યારે જ તે સમાદરણીય બનશે.

તપનું લક્ષ્ય છે મનની સાધના. બાહ્ય તપ મનની બહિર્મુખ વૃત્તિઓને વાળે છે તો અભ્યંતર તપ મનને અંતર્મુખતાથી જોડે છે. સ્વાધ્યાય પણ અંતરનું તપ છે જે મનને આત્માની સાથે એકતાન કરે છે. મનની એકાગ્રતા સ્વાધ્યાયથી તમે જેટલી સાધી શકો છો તેટલી બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિથી સાધી શકશો નહિ.

મનની એકાગ્રતા માટે માળાનો આશરો પણ લેવાય છે. પણ માળા, ક્યાં સુધી મનને પકડી રાખી શકશે? માળાના મણકાની સાથે સાથે તમારા મનના મણકા પણ ફરતાં રહે છે. મનની એકાગ્રતાને માટે માળા કરતાં સ્વાધ્યાય ઉત્તમ સાધન છે. સ્વાધ્યાયથી બે લાભ છે.

પહેલો લાભ છે મનની એકાગ્રતા. કોઈપણ સાહિત્ય તમે વાંચતા હશો પણ જ્યાં સુધી તેમાં તન્મયતા નહિ આવે ત્યાં સુધી તેનો ખરો રસ આપ માણી નહિ શકો.

સ્વાધ્યાયનો બીજો લાભ છે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ. જ્યારે આપણે સ્વાધ્યાય કરીએ છીએ ત્યારે તે વિચારોમાં રમીએ છીએ. હજારો વર્ષોમાં મહાપુરુષોએ જે ચિંતન અને મનન કર્યું છે જીવન અને જગત સંબંધી વિશ્વને જે વિચારરત્નો આપ્યાં છે તેનાથી આપણે પરિચિત થઈએ છીએ. સ્વાધ્યાય હજારો વર્ષોનાં મનનનું માખણ આપણને આપે છે જે આપણા જીવનના પ્રવાહને નવો ઓપ આપવામાં ઉપયોગી નીવડે છે.

હું માળાને ખરાબ નથી માનતો. જપના અભ્યાસ માટે તે પણ આવશ્યક છે. જે વૃદ્ધો અક્ષરજ્ઞાનથી શૂન્ય છે તેમને માટે તો માળા એક માત્ર સાધન છે પણ જેઓ અક્ષરજ્ઞાન સહિત છે તેમણે તો માળા કરતાં સ્વાધ્યાય તરફ વિશેષ લક્ષ્ય આપવું જોઈએ.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સ્વાધ્યાયનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. જ્ઞાન અને

વિજ્ઞાનનો જે પ્રકાશ આપણે પામ્યા છીએ, જેના બળ ઉપર આપણે ગૌરવ અનુભવીએ છીએ અને કહીએ છીએ કે 'ભારતની પાસે વિશ્વ માટે સદેશો છે,' તે જ્ઞાન સ્વાધ્યાય દ્વારા જ પ્રાપ્ત થયેલુ છે જ્ઞાનના દીપકને જલતો રાખવા માટે તેમા સ્વાધ્યાયનુ તેલ પૂરવુ પડશે તો જ તે જ્યોતિ કાયમ રહી શકશે

જૈન આગમો આજે ઉપલબ્ધ છે હજારો વર્ષોનો કાળનો પ્રવાહ વહી ગયો ભારતના ઈતિહાસમા મોટા મોટા સામ્રાજ્યો આવ્યા, અને કાળના પ્રવાહમા તણાઈ ગયા પણ આગમો આજે પણ જીવિત છે તેને જીવિત રાખનારી કોઈ શક્તિ હોય તો તે સ્વાધ્યાય છે એટલા માટે ભગવાન મહાવીરે સાધુઓને પોતાની દિનચર્યાનો અર્ધો સમય સ્વાધ્યાયમાં વીતાવવાનો નિર્દેશ કર્યો છે

पढम पोरिसी सज्झायं बीय झाणं झियायइ ।
तइयाए भिक्खायरियं पुणो चउत्थी सज्झायं ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ ૨૬ ગા ૧૨

સાધક પહેલા પહોરમા સ્વાધ્યાય કરે, બીજામા તેનુ ધ્યાન કરે, ત્રીજા પહોરમાં ભિક્ષાચરી માટે જાય અને ચોથા પહોરે ફરીથી સ્વાધ્યાયમા પ્રવૃત્ત થઈ જાય જોકે કાળના પ્રવાહમા આ વિધાન, તેના મૂળ સ્વરૂપમા જળવાઈ રહ્યુ નથી ભિક્ષાચરીનો સમય, આચાર્ય શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીના સમયમા જ બદલાઈ ગયો "**तइयाए भिक्खारियं**" ને સ્થાને "**काले कालं समायरे**" નુ વિધાન આવી ગયુ છતા સ્વાધ્યાયની પર પરા ઓછેવત્તે અ શે આજ પણ ચાલુ છે

જે આગમો વિચ્છિન્ન થઈ ગયા, તેનુ જો મૂળ કારણ જોઈએ તો ત્યા પણ સ્વાધ્યાયનો અભાવ જ જણાશે ઈતિહાસ કહે છે કે બાર વર્ષના લાગટ દુકાળના વખતમા મુનિઓના આહાર–વિહાર અવ્યવસ્થિત થઈ ગયા પરિણામે સ્વાધ્યાયમા ભ ગ પડતો ગયો અને આગમો સ્મૃતિ–મ જૂષામાથી બહાર જતા રહ્યા

એટલા માટે ભારતીય ઋષિઓએ સ્વાધ્યાયને જીવનનુ અમૃત માન્યુ છે જ્યારે શિષ્ય ગુરુની પાસે વિદ્યા મેળવી ઘેર પાછો ફરે છે ત્યારે ગુરુદેવ તેને છેલ્લા આશીર્વાદ વખતે જીવનનો મહામ ત્ર આપતા કહે છે કે–

સ્વાધ્યાયે મા પ્રમદ

અર્થાત્ હે વત્સ ! સ્વાધ્યાયમાં જરા પણ પ્રમાદ કરીશ નહિ. કારણ પ્રમાદ સ્વાધ્યાયનો સૌથી મોટો દુશ્મન છે

સ્વાધ્યાય જીવનનુ નંદનવન છે તેમાં વિચારો રૂપી કેટલાંક પુષ્પો મળે છે આચારોનાં મધુર ફળો પણ તેમાં દેખાય છે જેવી રીતે નંદનવનમાં જ્યાં દૃષ્ટિ જાય છે ત્યાં મનોરમ્ય દશ્યો નજરે પડે છે તેવી રીતે સ્વાધ્યાયમાં એક પછી એક મનોરમ્ય દશ્યો દેખાય છે કોઈક જગાએ મહાપુરુષોની જીવનગાથાનાં રંગીન ચિત્રો તો કોઈક જગાએ તેમના વિચારોની સૌરભ મળે છે

ભગવાન મહાવીર સ્વાધ્યાયના કટ્ટર સમર્થક હતા. તેઓ ભોજન ત્યાગી શકતા હતા પણ સ્વાધ્યાય નહિ. એક બે દિવસ નહિ, પણ મહિનાના મહિનાઓ સુધી તેમણે ભોજનનો ત્યાગ કર્યો છે પરંતુ સ્વાધ્યાયને એક દિવસ પણ છોડયો નથી એક વખત તેમના પ્રથમ શિષ્ય ગણધર ગૌતમે પ્રશ્ન કર્યો કે—

પ્ર૦ સજ્ઝાએણ ભન્તે જીવે કિં જણયઈ ?

ઉ૦ ' સજ્ઝાએણ નાણા વરણિજ્જં કમ્મં ખવેઈ ।

અર્થાત્—હે પ્રભુ ! સ્વાધ્યાયથી આત્માને કયો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે ? ત્યારે ભગવાન તેનો ઉત્તર દેતાં કહે છે કે—સ્વાધ્યાયથી આત્મા જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ખપાવે છે

કારણ કે સ્વાધ્યાય જ્ઞાનનાં અવરોધક તત્ત્વનો નાશ કરે છે દૂર શું કરવા જઈએ ! સ્વાધ્યાયનું રૂપ એટલું જલદી અને સહેલી રીતે મળે છે કે જેટલું રોટલી ખાવાથી રોટલી ખાધી અને પેટ ભરાઈ ગયું એવું તો નથી જ પણ કે રોટલી આજે ખાઓ અને પેટ મહિના પછી ભરાય. એવી જ રીતે સ્વાધ્યાયનું ફળ પણ તુરત જ મળે છે આપ સ્વાધ્યાય કરો અને બીજી જ ક્ષણે આપને તેનું જ્ઞાન મળે છે

આજી રીતે સ્વાધ્યાય વાણીનું તપ છે તે આત્માને મહાત્મા અને મહાત્માને પરમાત્મા સાથે જોડનારી કડી છે એ બરાબર છે કે સ્વાધ્યાય વાણી સાથે સંબંધ રાખે છે પણ તેને માત્ર વાણી સુધી જ સીમિત રાખવાની ભૂલ ન કરવી. માત્ર પોપટની માફક પાઠ બોલી જવા કે તેનું ગાયન કરવું એ સ્વાધ્યાય નથી એ તો સ્વાધ્યાયનું પહેલું પગથિયું

છે. પાઠ બોલ્યા પછી, તમે તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરો જ્યા સુધી કોઈ પણ વસ્તુનો અર્થ સમજવામા નથી આવતો ત્યા સુધી, તે રસદાયક બની શકતી નથી, તેમા આપણુ મન ચોટતુ નથી તે મન ઉપર એક ભાર જેવી બની રહે છે આજ આપણા સમાજમા અર્થહીન મુખપાઠોને સ્વાધ્યાયના નામે મહત્ત્વ આપવામા આવે છે તે સ્વાધ્યાય નથી પણ ફક્ત દિમાગની કસરત છે

સ્વાધ્યાયનુ અંતરંગ સ્થળ છે સ્વનુ અધ્યયન અને ચિંતન અર્થાત્ જે કાઈ આપણે શીખીએ તેમા આપણા જીવનનુ પ્રતિબિમ્બ જોતા જઈએ. કોઈપણ શાસ્ત્ર કે સાહિત્યનુ વાચન કરો તે પહેલા તેનુ હાર્દ જાણવાનો પ્રયત્ન કરો તેની સાથે આપણા મનમા આપણા જીવનનુ ચિત્ર પણ દોરાતું જશે આપણે આપણા મનનુ માપ કાઢતા જઈએ કે તે સાહિત્યમા બતાવેલ આદર્શ આપણામા આવ્યા છે કે નહિ ? જો ન આવ્યા હોય તો તેમા બાધક શક્તિઓ કઈ છે ? આપણે તે આદર્શોની તુલનાએ કેટલા પાછળ છીએ અને કયા સુધી પહોચવાનુ છે ? વાચનની સાથે સાથે આ પ્રક્રિયા પણ આપણા માનસમા ચાલવી જોઈએ આવુ ચિંતન, એ જ સાચો સ્વાધ્યાય છે

આગમમા સ્વાધ્યાયના પાચ ભેદ બતાવ્યા છે —

૧ વાચના
૨ પૃચ્છના
૩ પર્યટના
૪ અનુપ્રેક્ષા
૫ ધર્મકથા

૧ વાચના—વાચન તો સ્વાધ્યાયની પહેલી શરત છે વાચનની સાથે ચિંતન પણ હોવુ જોઈએ

૨ પૃચ્છના—વાચનની દરેક લીટી, હેતુ અને પ્રશ્નની સાથે વાચો. વાચનની સાથે જેટલા વધુ પ્રશ્નો તમારા મનમા ઊભા થશે તેટલા જ વધુ રહસ્યોને તમે સમજી શકશો પ્રશ્ન, ચિંતનની કસોટી છે પ્રશ્ન સમાધાન માગે છે એટલે સ્વાધ્યાય–સમયે એ પ્રશ્નો તમે નોધી રાખો પછી, કોઈ અનુભવી અને ઊડા ઉતરેલાની પાસે તેનુ સમાધાન મેળવવાની કોશિશ કરો.

તમે પ્રશ્ન કરો તેમાં જિજ્ઞાસાબુદ્ધિ હોય, વિજિગીષુ વૃત્તિ નહિ. બીજાને હરાવવાની ભાવના જો કામ કરતી હોય તો તમે સમાધાન નહિ મેળવી શકો. તમે પ્રશ્ન કરો તો સાચી જિજ્ઞાસાથી કરો.

૩ પર્યટન—પ્રશ્ન અને ઉત્તરો દ્વારા જે જ્ઞાન તમે મેળવો તેને સ્થિર રાખવા માટે તેનું પર્યટન ચાલુ રાખો. પર્યટન (રિવિઝન)ના અભાવે તમારું જ્ઞાનધન વિચ્છિન્ન થઈ જશે. પછી ભૂલાઈ ગયેલા જ્ઞાન માટે તમને એટલું દુઃખ થશે કે જેટલું કોઈ રૂપિયા મેળવ્યા પછી તેને ખોઈ નાખતાં થાય છે. મતલબ કે પઠિત જ્ઞાનની આવૃત્તિ પણ જરૂરી છે.

૪ અનુપ્રેક્ષા—અનુપ્રેક્ષા એ સ્વાધ્યાયનો પ્રાણ છે. અનુપ્રેક્ષાનો અર્થ છે તેના ઉપર ચિંતન અને મનન કરવું. જે કાંઈ તમે વાંચ્યું હોય પ્રશ્નોત્તરોથી જે જ્ઞાનનો વિસ્તાર વધાર્યો હોય તેના ઉપર ફરીથી વિચાર કરો. આત્મા સંબંધી તમે જૈનદર્શનનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હોય, બૌદ્ધદર્શનનાં વાંચ્યાં હોય, તો તેમાં શું આવ્યું છે? બન્નેમાં કેટલું સામ્ય છે? શા તેમાં મતભેદ છે? મતભેદ હોય તો કેટલે અંશે છે? શા માટે છે? બન્નેની ચિંતન શૈલીમાં શો વિભેદ છે? એ વિભેદની પાછળ શો હેતુ કામ કરે છે?

કોઈ પણ પુસ્તક તમે વાંચો તેમાં તેના લેખકનું હાર્દ તપાસો. પુસ્તક ઉપર તે સમયના અન્ય લેખકોનો કેટલો પ્રભાવ પડ્યો છે? તત્કાલીન પરિસ્થિતિએ લેખકને કેટલો પ્રભાવિત કર્યો છે? શુભ ભાવનાઓને સાકારરૂપ આપવામાં તે કેટલો સફળ થયો છે?

આ બધી વાતોનો વિચાર તે અનુપ્રેક્ષા છે.

૫. ધર્મકથા—ધર્મકથા સ્વાધ્યાયનો પાંચમો ભેદ છે. કથાનુયોગ જીવનમાં પ્રેરણા આપે છે. સાધનાના માર્ગે [illegible] આગળ વધનારા મહાપુરુષોના જીવનની કથાઓ આપણા જીવનમાં સત્ પ્રત્યે આગળ વધવાની પ્રેરણા આપે છે. આપણા [illegible] વર્તમાનના [illegible] કરે છે કે કથામાં શું [illegible] પણ [illegible] રાખો. કથામાં આ [illegible] ઇતિહાસ જીવનો [illegible] છે [illegible] કથામાં [illegible] નાખવામાં આવે તો ઇતિહાસની કડીઓ [illegible] ભગવાન મહાવીરની [illegible] પણ [illegible] છે અને [illegible] ઇતિહાસ પણ [illegible] છે અને આ વાતોને [illegible] આપણા ઇતિહાસ [illegible] શું? બીજું જૈન આગમોનો [illegible] વિચાર કરો તીર્થ કરો પણ [illegible] કેમ [illegible] પણ તત્ત્વને [illegible] વાર્તાના રૂપમાં [illegible]

શ્રોતાઓ તેને બહુ જલ્દીથી સમજી શકશે દરેક વાર્તાનુ એક ધ્યેય હોય છે કે કોઈ એક સત્યનો પરિચય આપવો વાર્તા એ માધ્યમ છે, એટલે લક્ષ્ય પર ન પહોચતા માત્ર વાર્તામા જ આનદ માનવો એ પણ બરાબર નથી.

આગમમા વર્ણવેલા સ્વાધ્યાયના ભેદો ટૂકમા મે તમારી સામે મૂક્યા છે હવે સ્વાધ્યાય માટે જરૂરી વાતો તરફ તમારુ ધ્યાન ખેચુ છુ તે આ પ્રમાણે છે

૧ **એકાગ્રતા**–સ્વાધ્યાયના સમયે આપણુ ધ્યાન શાસ્ત્રો કે ગ્રથોના શબ્દો અને તેના અર્થો તરફ હોવુ જોઈએ જો મનમા અસ્થિરતા હશે તો આપણે માત્ર તેના શબ્દો બોલતા રહીશું, પણ તેના અર્થ આપણા સમજવામા નહિ આવે એટલે સ્વાધ્યાય વખતે મનને બીજી બધી બાજુઓથી દૂર કરી, તેમા જ પરોવવુ જોઈએ, તે માટે મનને ચલિત કરે તેવા પ્રસાધનોથી બચવુ જોઈએ સ્વાધ્યાય માટે સ્થાનની પસદગી કરતી વખતે પણ એ વાત લક્ષમા રાખવી જોઈએ કે ત્યા મનને ચચળ બનાવે તેવુ વાતાવરણ કે ચિત્ર ન હોય

૨ **નિયમિતતા**–સ્વાધ્યાય માટે બીજી જરૂરી વસ્તુ છે નિયમિતતા. ચાર દિવસ વાચ્યુ અને બે દિવસ નહિ આ રીત સ્વાધ્યાયમા વિક્ષેપ કરે છે ઘણા લોકો આરભે શૂરા હોય છે મોટા ગ્રથો લઈને બેસે છે ચાર પાના વાચે અને પછી ચાર મહિના સુધી તેને અડે પણ નહિ ! પરિણામે, સ્વાધ્યાયનો રસ ઊડી જાય છે

૩. **વિષયોપરતિ**–સ્વાધ્યાયની ત્રીજી જરૂરિયાત છે વિષયોપરતિ. સ્વાધ્યાય માટે પુસ્તકોની પસદગી કરતા બહુ જ સાવધાની રાખવી જરૂરી છે ચેપી રોગોથી બચવા માટે તમે જેટલા પ્રયત્નો કરો છો તેટલા જ મનની વાસનાને ઉત્તેજનારા કચરા સાહિત્યથી બચવા માટે પ્રયત્ન કરવા જરૂરી છે સાહિત્યને નામે અજે એવા પુસ્તકો બહાર પડે છે કે તેને સાહિત્ય કહેવુ એ સાહિત્યનુ અપમાન કરવા જેવુ છે

સાહિત્યનો અર્થ છે–જેમા સર્વનુ હિત સમાયેલુ હોય, પણ જેના વાચનથી તમારુ અહિત થાય તેને બીજુ ગમે તે કહો, પણ સાહિત્ય તો ન જ કહેવાય

સાહિત્યનુ લક્ષ્ય છે મનને વાસનામાથી ઉપાસનામા લઈ જવાનુ, અસત્યમાથી સત્ય તરફ દોરવાનુ અને અધકારમાથી પ્રકાશને શોધવાનુ

વાસનાના રગે રગાયેલુ સાહિત્ય આપણને સન્માર્ગે લઈ જઈ શકે

નહિ. કારણ લેખકનું હૃદય વાસનાના રંગમાં ડૂબેલું છે ત્યાં ઉત્પન્ન થતી કૃતિ વાસનાને ભડકાવે છે. ચેસ્ટરટોન કહે છે—ગંદું સાહિત્ય ઝેરથી પણ વધારે ભયંકર છે. કેમકે ઝેર શરીરને મારે છે પણ ગંદું સાહિત્ય તો સદ્‌વૃત્તિને મારી નાખે છે.

એવી જ રીતે પુસ્તકની પસંદગીમાં ખુલ્લા મને કામ લેવું જોઈએ. સાંપ્રદાયિક વૃત્તિઓ મનમાં રાખીને જો બીજાના સાહિત્યને જોઈશું તો તે આપણને ખરાબીના પ્રકાર જેવું લાગશે. અમુક પુસ્તક સમ્યક્ છે કે અમુક મિથ્યા છે તેનો એકદમ નિર્ણય કરવો એ અવિવેક દર્શાવે છે. વાસ્તવમાં સમ્યક્ અને મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિમાં સમાયેલાં છે. શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ શ્રી નંદી સૂત્રમાં આ સત્યને રજૂ કરતાં કહે છે—

सम्मदिट्ठिस्स सम्म सुयाइ । मिच्छादिट्ठिस्स मिच्छा सुयाइ ।

સમ્યક્ દૃષ્ટિ રાખનારને માટે મિથ્યા શાસ્ત્રો પણ સમ્યક્ છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિ રાખનારને માટે સમ્યક્ શાસ્ત્ર પણ મિથ્યા બને છે. મતલબ કે અમુક સંપ્રદાય સિવાયનું બીજું સાહિત્ય મિથ્યા છે એવી વિચારોની સંકીર્ણતા તમને મહાપુરુષોના તત્ત્વચિંતનથી વંચિત રાખશે.

ખુલ્લા મને અને સ્વસ્થ ચિત્તે તમે સ્વાધ્યાયના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરો. તેની સાથે તમારા જીવનની કિતાબ પણ વાંચો તો સ્વાધ્યાય તમારી દૃષ્ટિને નવો માર્ગ દોરવશે અને જીવનમાં પ્રકાશની નવી રેખા મળશે.

માટુંગા — તા. ૨૦-૮-૫૪

૪૮. જીવનમાં પ્રાર્થનાનું સ્થાન

આજના પ્રવચનનું મથાળુ એ કહે છે કે હુ તમારી સામે પ્રાર્થના અગે કઈક કહુ પણ પ્રાર્થના અગે શુ કહેવાય? પ્રાર્થના પોતે જ આત્માનુ સગીત છે આત્માને પરમાત્માનો પ્રકાશ દેનાર પ્રાર્થના છે એક પ્રશ્ન એ થાય છે કે પ્રાર્થનાનુ જીવનમા શુ સ્થાન છે? જેમ માછલી માટે પાણીનુ મહત્ત્વ છે તેટલુ જ અને તેવુ જ જીવનમા પ્રાર્થનાનુ સ્થાન છે. માછલીનુ જીવન જ પાણી છે પાણીમા જ એ જન્મ લે છે અને પાણીમા જ એ મરે છે માછલીને એમ કહેવામા આવે કે હુ તને દૂધના તળાવમા મૂકી આવું પાણીનુ તો એની સામે મૂલ્ય જ શુ છે? શક્તિ અને કિમત બન્ને દૃષ્ટિએ પાણી કરતા દૂધમા વિશિષ્ટતા છે પણ તમારા આ પ્રલોભનભર્યા આકર્ષણમા એ ફસાશે નહી એ તો કહેશે કે તમારા દૂધના તળાવ કરના મારુ પાણીનુ તળાવ શ્રેષ્ઠ છે તેમ છતાય એના પર બળપ્રયોગ કરશો તો એ પાણીથી જુદા થતાની સાથે જ પોતાના પ્રાણ અર્પી દેશે પાણીમા શુ આનદ છે? એ જાણવુ હોય તો જઈને માછલીને પૂછો એનો આનદ આપણે જાણી શકતા નથી.

બસ, તેવી જ રીતે પ્રાર્થનાનો આનદ ભક્ત-હૃદય જ જાણી શકે છે માછલીના જીવનમાં પાણીનુ જે સ્થાન છે, તેવુ જ સ્થાન ભક્તના હૃદયમા પ્રાર્થનાનુ છે શરીર માટે કસરત જરૂરી છે કસરતથી શરીરને નવ-સ્ફુર્તિ (તાજગી) મળે છે એથી શરીરમાના ખરાબ તત્ત્વો પરસેવારૂપે બહાર નીકળી જાય છે અને એમનુ સ્થાન આરોગ્ય દેનાર તત્ત્વો લઈ લે છે તેમ પ્રાર્થના પણ એક આધ્યાત્મિક કસરત છે શારીરિક કસરત શરીરની ચરબી ઘટાડી સ્વસ્થ રક્તનો સચાર કરે છે, તો પ્રાર્થના આપણા જીવનમાની બુરાઈઓને દૂર કરી સ્વસ્થ સુદર વિચારોનો જીવનમા સચાર કરે છે

શરીર માટે ભોજનનું જે સ્થાન છે આત્મા માટે પ્રાર્થનાનું તેવું જ સ્થાન છે. ભોજન–ખોરાક વિના આપણું શરીર કેટલા દિવસ ટકી શકે? નહીં તો પછી પ્રાર્થના વિના ક્યાં સુધી ટકી શકાય? ભોજનમાં એક જાતની તેજ છે એક તાકાત છે. એક દિવસ પણ જો અન્ન ન મળે તો ગુલાબની જેમ હસતું મોં પણ કરમાઈ જશે. તેમ પ્રાર્થના આત્માનો ખોરાક છે. શરીરને એનો ખોરાક નહીં મળે તો તે દુર્બળ બની જશે. તો આત્માને પણ તેનો ખોરાક નહીં મળે તો શું એ નિર્બળ નહીં બની જાય? આજનો માનવી શરીરને ખોરાક દેવા માટે આઠ–આઠ કલાક અવિરત શ્રમ કરે છે. પણ આત્માના ખોરાકને એ વિસરી ગયો છે.

પ્રાર્થના અંગે એક વખત ગાંધીજીએ કહ્યું હતું કે મારા માટે ખાવા કરતાં પ્રાર્થના કરોડ ગણી ઉપયોગી છે. ખાવાનું ભલે છૂટી જાય પણ પ્રાર્થના છૂટવી ન જોઈએ અને પ્રાર્થના જો છૂટી જાય તો મનુષ્યે હૃદયમાં એનું દુઃખ થવું જોઈએ. પ્રાર્થના કરવી રહી જાય તો મહાત્માજીને દુઃખ થતું હશે પણ તમને પણ શું દુઃખ થાય છે? ઘેર ચા મોડી બને અને તમને ચા લીધા વગર જ ઑફિસે જવું પડે તો દુઃખ થશે? હા કેમ ન થાય? જરૂર તમને ચા વિના ઑફિસે જવું દુઃખપ્રદ બનશે અને એ બદલ શ્રીમતીજીને તો દસ વાતો પણ સાંભળવી પડશે. એક દિવસ ચા છૂટવાથી તમને જેટલું દુઃખ થાય છે પ્રભુ પ્રાર્થના છૂટી જવાથી તેટલું દુઃખ શું થાય છે ખરું?

તમે પાન લેવા માટે પાનવાળાની દુકાને ગયા અને તમે બે આની આપી. એક આનાનું પાન લીધું અને મોંમાં મૂકી ચાવી ગયા. પણ એ પાનના સ્વાદમાં પેલો બાકી રહેલો એક આનો લેવાનું ભૂલી ગયા. ઘેર આવતા જ તમને એક આનો યાદ આવ્યો અને તેથી તમને દુઃખ થશે! હા. તો આનો ભૂલી જવાથી તમારા મનમાં દુઃખ થાય છે તેમ એક દિવસ પ્રભુ–પ્રાર્થના ભૂલી ગયા તો શું એનું દુઃખ થાય છે? ત્યાં તો તમારા દિમાગમાં પ્રભુ–પ્રાર્થના કરતાં પણ પેલા એક આનાની કિંમત વધી જાય છે પરંતુ સંતના હૃદયમાં પ્રભુ બિરાજેલા છે તે એને કદી ભૂલી શકે ખરો? સંત એક દિવસ ખાવાનું ભૂલી શકે છે અરે એક દિવસ જ શા માટે તપસ્વી તો મહિના અને બે–બે મહિના સુધી ભોજનને છોડી દે છે પણ તેઓ ભજનને છોડતા નથી. શરીર કરતાં આત્માનું મૂલ્ય વધારે છે તો એ

નિર્વિવાદ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે ભોજન કરતા ભજનનુ મૂલ્ય પણ વધુ છે, કારણ કે પહેલા ભજન છે અને પછી ભોજન છે

ગાંધીજીએ પ્રાર્થના અગે એક બીજી મહત્ત્વપૂર્ણ વાત કહી છે એમણે બતાવ્યુ છે કે "હુ સસારમા વ્યભિચારી થતા બચ્યો છુ તો તે રામ-નામનો જ પ્રતાપ છે વાનરસેનાએ રાવણને માર્યો, હનુમાને પર્વત ઊચકી લીધો, સીતાનુ સતીત્વ રખોપાયુ અને ભરત ચૌદ વર્ષ પર્યંત પ્રાણ ધારણ કરી શક્યો એ બધાનુ કારણ એ જ હતુ કે એમના મુખેથી 'રામ' શબ્દ જ નીકળતો હતો મારો પાસે પણ રામ શબ્દ ન હોત હુ સ્ત્રીઓને બહેન કહેવા યોગ્ય ન હોત જ્યારે-જ્યારે મુજ પર સકટો આવ્યા છે, મે રામનુ નામ લીધુ અને હુ બચી ગયો છુ તથા અનેક સકટો વખતે તો રામ નામે જ મારુ રક્ષણ કર્યું છે"

હા, તો ગાધીજી પરમ આસ્તિક હતા એમના મનના ખૂણે ખૂણામાં હિંદુ સસ્કૃતિ રમતી હતી તેથી જ પ્રત્યેક સમય એમની જીભ્હા ઉપર રામ બિરાજતા હતા એટલા માટે જ પ્રભુ-પ્રાર્થનામા એમને દૃઢ વિશ્વાસ હતો. પ્રતિદિન સધ્યાટાણે પ્રાર્થના યોજાતી હતી અને પછી તેઓ પ્રવચન કરતા હતા

પ્રાર્થના એ કોઈ અધ વિશ્વાસ નથી નવા ચીલે દોડનારાઓ માટે પ્રાર્થના એક વહેમ અને ઢોંગ માત્ર બની ગઈ છે તેથી જ્યારે પણ નવી પેઢી સામે પ્રાર્થનાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યારે તેઓ વહેમ બતાવી એની મશ્કરી કરે છે, પરતુ જરા અદર ડોકીને જુઓ, જેને અન્તર્દર્શન થયા છે, તેને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ છે, પણ જેને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ નથી, એને પરમાત્મા ઉપર શો વિશ્વાસ હશે વારુ ? એના માટે ધર્મ, કર્મ, આત્મા અને પરમાત્મા બધુ જ વહેમ માત્ર જ બની જશે પરતુ જેણે આત્મા ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો છે, એકાતની શાત ક્ષણોમા જેણે આત્માનુ સગીત શ્રવણ કર્યું છે, એના માટે આત્માનુ સગીત-પ્રાર્થના-એટલી જ સત્ય છે જેટલુ કે હરવુ-ફરવુ, ખાવુ અને પીવુ

પ્રાર્થના તો સતજીવનનુ અમૃત છે પ્રભુ-પ્રાર્થના એવી જ રીતે વગર દગાની વસ્તુ છે જેવુ કે અમૃત સ્વપ્નમા કોઈ દેવે પ્રસન્ન થઈને તમને અમૃતનો ઘડો દીધો અને પેલા દેનાર પર તમને વિશ્વાસ છે, વળી અમૃત ઉપર પણ વિશ્વાસ છે તો તમે એને સપ્રસન્ન બની પી જશો અમૃત જો કે વગર દગાની વસ્તુ છે, પરતુ દેનારની ખૂરી ભાવનાથી અથવા પીવાના

પરિમાણની માહિતીના અભાવે એ પણ કદીક નુકસાન પહોંચાડી શકે છે પરંતુ પ્રભુપ્રાર્થના તો એ અમૃત છે જ્યાં-જેમાં દગાબાજીની સંભાવના કદી દેખાતી જ નથી

પ્રાર્થના કહેવાની નથી કરવાની વસ્તુ છે એનો આનંદ શબ્દોમાં વ્યક્ત કરી શકાય તેમ નથી. આનંદનો મધુર અનુભવ તો એ જ હૃદયને થઈ શકે છે જે પ્રાર્થનાના સંગીતથી રંગાયેલો છે

સંધ્યાવેળાએ ગાય ખાસ ચરીને ઘર ભણી પાછી ફરે ત્યારે એનું વાછરડું માની રાહે ઉત્સુકતાપૂર્વક દ્વાર ભણી નજર નાખે છે પોતાની જનનીને આંગણે આવતી જોઈએ ત્યારેય પગે ઊછળી-કૂદીને નાચવા લાગે છે અને હર્ષ-આનંદ વ્યક્ત કરે છે પણ દોરડા વડે એ હજુ બંધાયેલું છે માલિક જ્યારે એ દોરડાના બંધનમાંથી મુક્ત કરે છે ત્યારની એની પ્રેમ વિહ્વળતા તમે કદી જુઓ તો ખરા! પૂરા વેગથી એ માતા તરફ દોડશે અને જ્યારે એ સ્તન-પાન કરે છે તે વખતનો એનો દુગ્ધપાનનો પરમ આનંદ શું પાસે ઊભેલો ગોવાળ-ભરવાડ માણી શકશે ખરો? ના નહીં પેલા સ્તનને પણ એટલો આનંદ નહીં આવે કે જ્યાંથી પેલા વાછરડા માટે અમૃતધારા વહી રહી છે એ પરમ આનંદ માટે તો પેલા વાછરડાના હૃદયને જ પૂછો હા તો તેવી જ રીતે પ્રાર્થનાનો આનંદ ન તો શબ્દોમાં બંધાય તેમ છે તેમ ન એ પ્રાર્થનાના કોઈ પુસ્તકમાં છે કે ન એ એના સંગીતમાં જ છે એની અનુભૂતિ તો ફક્ત કોઈ ભક્ત હૃદય જ કરી શકે છે

હા એક વાત પણ છે મીઠાઈનો આનંદ સૌ કોઈ લઈ શકે છે પરંતુ પુસ્તકનો આનંદ ફક્ત શિક્ષિતો અને રસિકો જ લઈ શકે છે તેમ પ્રાર્થનાનો આનંદ પણ ફક્ત પ્રાર્થના કરનારાઓ જ લઈ શકે છે બીજા તો માત્ર દર્શક જ રહી જાય છે આનંદની લહેરો એમના હૃદયને સ્પર્શી શકતી નથી તેમ ન શબ્દો દ્વારા કહેવાયેલું વક્તવ્ય પણ એમને આ આનંદની અનુભૂતિ કરાવી શકે છે

એટલા જ માટે વિશ્વના પ્રત્યેક ધર્મમાં પ્રાર્થનાને મહત્ત્વ અપાયું છે જો કે સિદ્ધાન્તોમાં ધર્મ ધર્મ વચ્ચે ઘણો મતભેદ પ્રવર્તે છે છતાંય પ્રભુ-પ્રાર્થના સંબંધે તો લગભગ બધા ધર્મોમાં એક મત રહ્યો છે હિંદુ ધર્મ તો પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ દર્શાવતાં કહે છે " राम से अधिक राम कर नामा " અર્થાત્ રામ કરતાં પણ રામ નામમાં વધુ શક્તિ છે મુસ્લિમ ધર્મ અને હિંદુ ધર્મ વચ્ચે ન કે ઊંડી ખાઈ જેટલો તફાવત છે અને બિલકુલ વિપરીત વિચારોની

પથિક છે, તેમ છતા પણ પ્રભુ-પ્રાર્થના અંગે એમનામા એકમત જોવા મળશે

એમની નમાજ પણ એક પ્રકારની પ્રાર્થના જ છે જો કે એમની ભાષા ફારસી છે, ઉપરાંત એના ઉપર મુસ્લિમ સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ છે, તો પણ શબ્દ અને શૈલી-ભેદને એક બાજુ રાખી તમે એમા ઊંડા ઊતરશો તો ત્યાં પણ તમને ઈશ્વર પ્રત્યે ઊભરાતો અનુરાગ જ દેખાશે

ખ્રિસ્તી ધર્મ કે જેનો વધુ પડતો વિકાસ પશ્ચિમના દેશોમાં થયો છે, તેમા પણ પ્રાર્થનાને સ્થાન અપાયુ જ છે તમે જોતા હશો કે રવિવારના દિવસે ઇસુ ખ્રિસ્તને માનનાર બાળક દેવળમા શાંત-શબ્દહીન પ્રાર્થનામાં તલ્લીન ઊભેલુ દેખાશે જૈન દર્શન જો કે આત્મામા જ પરમાત્માની સત્તા સ્વીકારીને ચાલે છે, ઈશ્વિરને સૃષ્ટિના નિર્માતા રૂપે એ સ્વીકાર કરતા નથી છતાય કર્તા નહી પણ પ્રેરણા દેનારને રૂપે જૈન દર્શને ઈશ્વિરની ઉપાસના કરી છે અને તેથી જ ચોવીસી સ્તવન અને સ્તવન-સ્તુતિ રૂપે અરિહંત તથા સિદ્ધ ભગવાનની પ્રાર્થના માટે એ વિધાન કરે છે

અત્યાર સુધી આપણે જીવન અને ધર્મના વિવિધ ક્ષેત્રોમા પ્રાર્થનાના પ્રસાર વિષે વિચાર કર્યો હવે આપણે એ વિચારીશુ કે પ્રાર્થના શુ છે અને એ શા માટે કરવી જોઈએ ?

પ્રાર્થના શું છે?

પ્રાર્થનાનુ બીજુ નામ છે અહંકારરહિત પ્રયત્ન અર્થાત્ અસત્યથી સત્ય ભણી જવા માટે નિરહંકારી પ્રયત્ન કરવો એ પ્રાર્થના છે પ્રાર્થના અન્તઃકરણનુ પરિમાર્જન, સ્ફૂર્તિ અને બળ છે પ્રાર્થનામા પ્રયત્નવાદ અને દૈવવાદનો સમન્વય છે દૈવવાદમા પુરુષાર્થને સ્થાન નથી એટલે તે પાંગળો છે, જ્યારે બીજી બાજુ પ્રયત્નવાદમા પુરુષાર્થનુ તેજ છે છતા નિરહંકાર વૃત્તિ રહેતી નથી એટલે ત્યા ગર્વ આવી જાય છે એટલે બન્ને ગ્રહણ કરી શકાય નહી પરંતુ બન્નેને છોડી પણ શકાય તેમ નથી, પુરુષાર્થના દૈવવાદ (ભાગ્યવાદ)ના અભાવે જીવી શકતો નથી તો પુરુષાર્થના અભાવમા તે જડ બની જશે જીવનની ગાડી પ્રયત્નવાદ અને ભાગ્યવાદના પાટા ઉપર જ દોડશે મનુષ્ય દૈવવાદ ભાગ્યવાદમા એક નમ્રતા છે જે આપણને વિનયશીલ બનાવે છે. પ્રયત્નવાદમાં પરાક્રમ છે જે આપણને ગતિ દે છે અને પ્રાર્થના બન્નેને જોડવાનો એક સેતુ-પુલ છે.

પ્રાર્થનાથી થતા લાભ

હવે પ્રાર્થનાથી થતા લાભો વિષે વિચારીએ. પીપળ નાની હોય છે એનું મૂલ્ય પણ બહુ અલ્પ છે પરંતુ એ નાની પીપળને ખરળમાં ચોસઠ પ્રહર સાથે ઘૂંટીએ તો એનો ગુણ પણ જાગી જશે અને સાથે-સાથે એનું મૂલ્ય પણ વધી જશે. તેવી જ રીતે પ્રભુપ્રાર્થનાનો શબ્દ જે આપણા આત્મામાં રમે છે પ્રાર્થનાના સુમધુર સંગીતધ્વનિથી જેનું હૃદયમંદિર ગુંજી ઊઠ્યું છે તે શબ્દનું રટણ આત્માની પવિત્રતામાં અભિવૃદ્ધિ કરે છે જેવી રીતે ધમણી અગ્નિ પરની રાખને દૂર કરી એને વધુ પ્રદીપ્ત કરે છે તેવી જ રીતે પ્રભુસ્મરણ જીવનના અજ્ઞાન અને મોહની રાખને દૂર કરી એની ચમકમાં સો ગણી વૃદ્ધિ કરે છે

ઘરમાં રાતના અંધારું હોય ત્યારે ઉંદરડાની રમઝટ ચાલુ થઈ જાય છે સંસારની ઊંઘ હરામ કરી નાખે છે તમે એનાથી મુક્તિ પામવા માટે છો અને એક નાનો એવો દીવડો ચેતાવીને ઘરમાં મૂકી દો છો તો બધાં ઉંદરડાં ક્યાંય ભાગે ક્યાંય નાસી જશે. એવી જ રીતે જ્યાં સુધી ભક્તિનો દીવડો જીવનમાં પ્રકાશવંત બનતો નથી ત્યાં સુધી કષાયની દોટદોટ (રમઝટ) ચાલુ રહેશે અને તે તમારા મનની શાંતિને હરામ કરતા રહેશે. તેથી તમે મનના ખૂણામાં પણ પ્રભુના નામનો દીવડો ચેતવી દો છો તો કષાય અને વાસના રૂપી ઉંદરડાં નાસી જ જશે.

વડલાનું બીજ જો કે રાઈના દાણા કરતાં પણ નાનું હોય છે પણ તે અલ્પ બીજ ઉપર માટી ઓઢી થઈ જાય છે અને એને પાણીનું સિંચન મળે છે તો એ જ નાનું બીજ એક દિવસ વિશાળ વડલાનું રૂપ ધારણ કરી લે છે તેવી જ રીતે પ્રભુના નામનું બીજ જે તમારી હૃદયભૂમિમાં વાવ્યું છે અને એના ઉપર નિરહંકારરૂપી માટી નાખી પ્રેમરૂપી પાણીથી એનું સિંચન કરો છો તો તમારા જીવનમાં એક દિવસે ખરેખર ઈશ્વરીયતા પ્રગટશે. તમારા મનમાં રગ-રગમાં ઈશ્વરપણાનો શાંત શુભ પ્રકાશ પ્રસરી જશે. તમે પોતે તમારામાં એક વિશિષ્ટ જ્યોતિનું દર્શન કરશો. રૂપની ભાષા છોડી સાદી ભાષામાં કહું તો તમે પોતે ઈશ્વરરૂપ બની જશો. હું તો તમો સર્વેમાં ઈશ્વરનો પડછાયો જોઉં છું જો કે આજે ભલે એ સૂક્ષ્મરૂપે હોય પરંતુ એનું અસ્તિત્વ તમારામાં જરૂર છે. હવે ફક્ત જરૂર છે એને જાગૃત કરવાની.

તે જેવી રીતે અક્ષર પ્રાઈ આપાને તમે શીખો છો ત્યારે એના શબ્દો

ગોખી–ગોખીને પણ તમે એક દિવસ એ ભાષા ઉપર સારો એવો કાબૂ મેળવી લો છો તેવી જ રીતે પ્રભુસ્મરણ કરતા–કરતાં તમે તમારામા છુપાયેલી એ ઈશ્વરીય જ્યોતિને જગવી શકશો એક કવિએ કહ્યુ છે .

आतम परमातम पद पावे,
जो परमातमसे लयको लगावे, सुनके शब्द कीट भृन्गीको,
निज तन मन की सुध बिसरावे ।
देखहु प्रगट ध्यान की महिमा,
सो ही कीट भृन्गी हुई जावे ॥

આધ્યાત્મિક કવિ આનદઘનજી કહે છે એમને જૈન સસારમા યોગી આનદઘનજીના નામથી પણ ઓળખે છે એમણે સમાજ અને સપ્રદાયની રૂઢી પર પરાઓને તોડી એકાન્ત વનમા સાધના કરી હતી એમણે કેટલાય વર્ષો આત્મ–સાધના પાછળ વીતાવ્યા હતા તેથી જ એમના પદોમા સાધનાનો રસ નીચોવાઈ આવે છે અને સાધક આત્માભિમુખ બની જાય છે તેઓ ફરમાવે છે કે સાધક અગર સાચી અને ખરી તન્મયતાપૂર્વક પરમાત્માની સાથે ભળી જાય છે તો એક દિવસ તે પોતે જ પરમાત્મ–દશા પ્રાપ્ત કરી લે છે કેટલાક દર્શનો એ તથ્ય માનવા ઈન્કાર કરે છે કે કોઈ પણ આત્મા પરમાત્મા થવાની ક્ષમતા–સામર્થ્ય રાખતો નથી, ભલેને તે ચાહે તેટલા વ્રતો ઉપવાસાદિ અનુષ્ઠાન કરે જ્યારે જૈન દર્શન પ્રમાણે તો ભક્તમા ભગવાન બનવાની ક્ષમતા છે. આત્મા જ પરમાત્મા છે એવો દિવ્ય સદેશ એણે વિશ્વને આપ્યો છે

જૈન દર્શનની એ જ વાતમા સૂર પૂરાવતા આધ્યાત્મિક કવિ આનદઘનજી કહે છે

आतम परमातम पद पावे, जो परमातमसे लय को लगावे

' **अप्पा सो परमप्पा** ' નો નાદ આ સ્વરોમા સભળાય છે કવિ એના માટે સુદર રૂપક આપે છે ભમરીના શરીરમા જ્યારે ગરમી પેદા થાય છે ત્યારે એ ભીની માટીથી પોતાનુ ઘર બનાવે છે અને સાથે જ એક કીટક–કીડો લાવી એની સામે ભૂ–નો શબ્દ ગૂજવે છે અને એ ભમરીના શબ્દથી પેસો પેટ ઘસીને ચાલનાર કીડો ૧૭ દિવસમા આકાશમા ઊડતી ભમરી બની જાય છે આ શબ્દશક્તિનો પ્રભાવ છે

આ એક કવિએ પ્રસિદ્ધ કરેલી કહેવત છે પણ એમા એક સૈદ્ધાંતિક ભેદ એ આવે છે કે એક એકેન્દ્રિય જીવ ચતુરેન્દ્રિય કેવી રીતે બની શકે ?

સાચું તો એ છે કે ભમરી જ્યારે ઇંડાં મૂકે છે ત્યારે ઇંડાંની સુરક્ષા માટે અને એમના ખોરાક માટે એ કીડો લઈ આવે છે. આમ સત્તર દિવસ સુધી ઇંડાંને સેવ્યા બાદ ઇંડું ફૂટી જાય છે. એમાંથી ભમરો નીકળે છે અને ઊડી જાય છે. પણ અહીં કવિ યોગી આનંદઘનજીએ કઈ દૃષ્ટિએ આ રૂપક મૂક્યું છે તે આજે સમજી શકાય તેમ નથી. તો પણ કવિશ્રીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ બતાવવાનો છે કે પ્રાર્થના વડે આત્મા પરમાત્મા બની શકે છે. ઇલીના ગુંજનથી જેમ ભમરાપણું મેળવાય છે તેમ પ્રભુ નામના ગુંજનથી આત્મા ઈશ્વરીય જ્યોતિ મેળવે છે.

પ્રભુ નામ તો મેઘ છે જે પાપના પ્રખર તાપને શાંત કરે છે. જેઠ માસના પ્રખર તાપમાં જ્યારે ધરતી અને આકાશ તપવા લાગે છે, સૂર્ય જ્યારે આગના ગોળા વરસાવી રહ્યો હોય છે ત્યારે આરસ પથ્થરના મહેલો પણ તપી ઊઠે છે. ત્યારે માનવ હૈયું ઠંડક માગતું હોય છે. અષાઢી ગગનમાં જ્યારે શ્યામવર્ણાં વાદળાં ઊભરાય છે અને રૂમઝૂમ વરસાદ પડે છે ત્યારે તાપ શમે છે, પૃથ્વી પણ શાંત બને છે, તેમ આકાશ પણ શાંત બને છે. અંગારા ને ઉકળાટ આપતા મહેલો પણ હવે તો ગમવા લાગે છે. બસ, આવી જ શક્તિ પ્રભુના નામમાં પણ છે. જ્યારે મનમાં કષાયની જ્વાળા જલી રહી હોય છે, વાસનાનાં તોફાન જાગ્યાં હોય છે તે વેળાએ પ્રભુનું નામ મેઘનું કામ કરે છે અને કષાયોની જ્વાળા શાંત બને છે. વાસનાનાં તોફાન શમી જાય છે.

સાચે જ પ્રભુનું નામ અશાંત મન માટે પ્રશાંત મેઘ છે. અશાંત સાગર માટે વહાણ પણ છે. ભક્ત માટે તે તેટલો જ પ્રિય છે જેટલું કે ડૂબતા વહાણમાંના માણસો માટે નાની એવી નૌકા. જ્યારે ચારે બાજુ અસીમ જલ-રાશિ (પાણી જ પાણી) દેખાય અને કિનારો શોધતી આંખો લહેરોની સાથે અથડાઈને પાછી ફરે અને જીવન-સાથી વહાણ પણ દગો દેવા લાગે છે તેવા સમયે અગર એક નાની એવી નૌકા પણ મળી જાય તો એથી મનુષ્યને એટલી પ્રસન્નતા થશે કે જાણે ડૂબતા પ્રાણ પાછા આવ્યા. તેવી જ રીતે સંસારના અસીમ સાગરમાં દુઃખ અને અશાંતિની ઊંડી અગ્નિમાં જ્યારે તમારો આત્મા ગોથાં ખાતો હોય ત્યારે તમે પ્રભુ નામની નૌકામાં સવાર થઈ જશો તો એ તમને કિનારે પહોંચાડશે-પાર ઉતારશે.

શબ્દ-શક્તિ

પ્રાર્થનાના ઊંડાણમાં ઊતરશો તો ત્યાં તમને શબ્દ-શક્તિનું કોઈ

તત્ત્વ કામ કરતુ દેખાશે શબ્દમા પણ ઘણી મોટી શક્તિ છે—તાકાત છે. કેટલાક શબ્દો એવા છે જે સભાળતા જ તમારા મનમાં પ્રસન્નતા સચારિત થશે કેટલાક શબ્દો એવા છે જે હૃદયની પ્રસન્નતાને હરી લે છે તમે કોઈને ઘેર ગયા. એણે ખૂબ સ્નેહની સાથે તમને દૂધ પાયુ દૂધ પણ જેવુ-તેવું નહી, સ્વાદિષ્ટ હતુ બદામ કેસરવાળુ હતુ તમે ખૂબ આનદથી એ પ્યાલા ગટગટાવી ગયા પણ દૂધ પીને જેવા તમે બહાર નીકળ્યા ત્યારે જ દોડતો-હાંફતો તમારો મિત્ર આવી જાય છે કઈક ગભરાતા અવાજે એ તમને કહે છે " અરે, તમે જે દૂધ પીધુ એમા તો થોડુક ઝેર ભળેલુ હતુ " બસ, થઈ રહ્યુ ઝેર શબ્દ કાન સાથે અથડાતા જ તમારા મનમા ઉછળકૂદ મચી જાય છે કયા તમે દૂધનો સ્વાદ લઈ આનદથી નીકળી રહ્યા હતા અને હવે તો તમારા મનની બધી પ્રસન્નતા છૂમતર થઈ ગઈ આ શબ્દની જ તો શક્તિ છે

એક માતા અહી બેઠી છે શાત મનથી એ પ્રભુ પ્રાર્થનામા લીન છે. અચાનક કોઈએ આવી એને કહ્યુ કે તમારુ બાળક કૂવામા પડી ગયુ બસ આટલુ સાભળતા જ એ માતાના દિલમા તોફાન જાગી ઊઠશે સર્વ પ્રસન્નતા ગૂમ થઈ જશે પ્રભુ પ્રાર્થનાના શબ્દો હોઠો પર જ રહી જશે અને એ રડી પડશે " અરે, મારો બેટો કયા ગયો." એક શબ્દે જ એના મનની સારીયે શાતિનો ભગ કરી દીધો બીજી જ ક્ષણે બીજો કોઈ આવી એને કહે છે કે કૂવામા જે બાળક પડ્યું હતુ એ તમારુ નહિ પણ કોઈ હરિજનનુ હતુ આ સાભળતા જ એના મનની વ્યાકુળતા સમાપ્ત થઈ જશે એનુ મન શાત બનશે એક શબ્દે એની શાતિ હરી લીધી, જ્યારે બીજા શબ્દે એને પાછી વાળી દીધી

રામ શબ્દ પદર કરોડ હિદુઓ માટે પ્રિય છે શ્રીકૃષ્ણ અને બુદ્ધનું નામ લેતા જ ભારતવાસીઓના મનમા શ્રદ્ધા જાગી ઊઠશે ભગવાન મહાવીરનુ નામ લાખો જૈનોના હૃદયોને હલાવી દે છે પરતુ મુસ્લિમ ધર્મમા વિશ્વાસ ધરાવનાર માટે આ શબ્દોની કોઈ જ કિમત નથી એમની સામે અલ્લાહ અથવા પેગબર-મોહમ્મદને યદ કરશો તો તેઓ શ્રદ્ધા સાથે નમી પડશે. તેવી જ રીતે ઈસુને માનનરા કરોડો ખ્રિસ્તીઓ ઈસુનુ નામ સાભળતા જ તરગિત બની જશે આ બધુ શુ છે? કહેવુ જ જોઈએ કે શબ્દની શક્તિ છે

શબ્દ હસાવી પણ શકે છે અને રોવડાવી પણ શકે છે. કોઈએ તમારી સ્તુતિમાં બે શબ્દો કહ્યા તો તમારું મોં ગુલાબના ફૂલની જેમ ખીલી ઊઠશે પણ કોઈ અપમાનભર્યો શબ્દ કહેશે કે જેમાં તમારા પ્રત્યે તિરસ્કાર અને ઘૃણા ભરી છે તો તેથી તમારી મુખાકૃતિ ગંભીર બની જશે.

રણ મેદાનમાં જ્યારે યુદ્ધની ભેરીઓ ગૂંજી ઊઠે છે ત્યારે વીરોના મનમાં વીરતાની ભાવના જાગી ઊઠે છે. ભેરી વાજીંત્રોમાં પણ એક શબ્દ જ તો કામ કરી રહ્યો છે. વાજીંત્રોમાં પણ ભેદ હોય છે. લગ્નના પ્રસંગે પણ શરણાઈઓ વિ. વાજીંત્રો વગાડાય છે. એ વખતના પૂરક કોઈ શેઠ કાની દુનિયામાંથી વિદાય લે છે ત્યારે પણ વાજીંત્ર બજે છે. આ બંને પ્રકારમાં કાંઈ ભિન્નતા જણાય છે? હા, ઘણો મોટો તફાવત દેખાય છે. પહેલા પ્રસંગે વગાડાતાં વાજીંત્રોનો ધ્વનિ તમારા હૃદયમાં આનંદ ભરી દેશે. જ્યારે બીજા પણ પ્રસંગનો ધ્વનિ તમારામાં ગમગીની પ્રસરાવશે. તમારા ખિસ્સામાંથી એક રોકડ રૂપિયો પડી જશે તો એનો રણકારો તમારા હૃદયમાં ગલીપચી ઊભી કરશે. જ્યારે વરસાદની ગર્જના રમઝટ અને તોફાનમાં પાણીમાંની કોઈ કાચી ભીંત ભૂમિગત થશે અને ત્યારે જે શબ્દ તમને સંભળાશે એમાં તમને મધુરતા નહીં લાગે, જેટલી તમે પેલા રૂપિયાના રણકારમાં અનુભવી હતી.

સંગીતમાં પણ એક શબ્દ-શક્તિ રહેલી છે. કુશળ સંગીતજ્ઞ વીણાના તાર ઉપર જ્યારે સુરીલા આલાપ ત્યાં તાન વહેતી મૂકે છે ત્યારે શ્રોતાજનોના હૃદયો ડોલી ઊઠે છે. સંગીતમાં હૃદયને આકર્ષિત કરવાની ઘણી મોટી તાકાત –શક્તિ છે. તેથી જ એને જીવતો જાદુ કહેવાય છે. મધ્યયુગનો સંગીતકાર જ્યારે મેઘ રાગનો આલાપ કરતો ત્યારે વાદળોમાંથી છાંટા વરસી જતા. ભારતના પ્રસિદ્ધ સંગીતજ્ઞ તાનસેનની વાત તો પ્રખ્યાત છે. એવું કહેવાય છે કે તેલ અને વાટથી મુક્ત ઓલવાયેલા દીવાની હારમાળા સામે જ્યારે એ દીપક-રાગની તાન છેડતો ત્યારે પેલા ઓલવાયેલા દીવડા જલી જતા.

એમ સંગીત હૃદયની પીડાને હળવું બનાવી દે છે. પણ એમાં આશ્ચર્ય જેવું કાંઈ નથી. સંગીત વડે ક્રૂર પશુઓની હિંસક વૃત્તિમાં પણ પરિવર્તન આણી શકાય છે તો માનવ હૃદય એથી રોમાંચિત બની જાય એમાં તે શું આશ્ચર્ય છે વારુ! અને પશ્ચિમના દેશોમાં તો સંગીત વડે કેટલાક રોગો પણ મટાડવામાં આવે છે.

ઇટાલી દેશની વાત છે. તેરમા સૈકામાં ત્યાં એક વિચિત્ર રોગ ફેલાયો હતો. એને નાચ-રોગ કહેતા હતા. શરીર ઉપર જ્યારે એ રોગનું આક્રમણ

થતુ ત્યારે સૂતેલો આદમી પણ મધમાખીના ડખની પીડા અનુભવતો અને પછી તરત ઊઠીને બહાર આવી નાચવા લાગતો આવા કેટલાક રોગીઓને તો વસ્ત્રોનુ પણ ભાન રહેતુ નહો કેટલાક લોકો તો બહાર આવી વસ્ત્રો ફેંકી દેતા અને અશ્લીલ શબ્દો બકવા લાગતા અને જ્યારે વધુ પડતી બેચેની જણાય કે ગામડી કુકરની જેમ ગદા સ્થાનોમાં આળોટવા લાગતા પણ આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે ઈટાલીના ડૉક્ટરો પાસે આ રોગ માટે કોઈ દવા નહોતી–કોઈ ઈલાજ નહોતો સૌ હેરાન હતા એમને રોગનુ મૂળ જ સમજમા આવતુ નહી તો પછી એનો ઉપચાર તો શે શોધી શકાય? ત્રીસ–વર્ષ સુધી આ રોગ ચાલતો રહ્યો એક વખત ડૉક્ટર ફાર્ડિનાન્સ પાસે એક કેસ આવ્યો તે વખતે તેઓ વીણા–વાદન કરી રહ્યા હતા સગીતનો મધુર ધ્વનિ પેલા આવનાર રોગીના કાનોમા પડ્યો એની આશ્ચર્યજનક અસર એના શરીર પર થઈ ધીમે ધીમે મધમાખીના ડખ જેવી પીડા ઓછી થવા લાગી અને એનો બેચેનીભર્યો નાચ પણ ઓછો થવા લાગ્યો થોડીક ક્ષણોમાં તો એ તદ્દન સ્વસ્થ બની ગયો ત્યાર પછી તો ડૉક્ટરે કેટલાય રોગીઓ ઉપર સગીતનો પ્રયોગ કર્યો અને એમા એમને સફળતા મળી એમની આ સફળતા સારાયે ઈટાલીમા સ્તુતિ–પાત્ર બની અન્ય ડૉક્ટરોએ પણ સગીતના પ્રયોગ કર્યો અને તેઓ પણ એમા આશ્ચર્યજનક સફળ થયા પછી તો સગીત જ એ નાચરોગનો ઉપચાર–ઔષધ બની ગયુ આવી જ રીતે એ નાચ–રોગ ઉપર કાબૂ મેળવી શકાયો

સગીતની સ્વર–લહેરોથી હૃદય આનદ અનુભવે છે, પ્રાર્થનામા શબ્દ અને સગીતનો જ સુમેળ છે પરતુ પ્રાર્થનાની જન્મભૂમિ કઠ નહી, હૃદય છે કઠ વડે ફક્ત સગીતના સ્વરો ફૂટે છે પણ એમા હૃદયને ડોલાવી દેનાર શક્તિ તો ત્યારે પેદા થાય છે કે જ્યારે એની સાથે હૃદય એકતાર–એકયોગ બની જાય પ્રાર્થના પરથી હૃદય જ્યારે ઉડી જાય છે ત્યારે તે નિષ્પ્રાણ બની જાય છે અને મનુષ્ય–શરીરમાથી હૃદય જ નીકળી જાય તો પછી શુ બાકી રહેશે? એની જીવન–યાત્રા બે ડગલા પણ આગળ વધી શકશે નહી

પ્રાર્થનાના ક્ષેત્રમા પગની આવશ્યકતા નથી કારણ કે કેટલાક લૂલા [પગુ] મનુષ્યો પણ આત્મા–કલ્યાણ સાધી ગયા છે પ્રાર્થના માટે હાથ પણ કાઈ જરૂરી નથી પ્રાર્થનાના ક્ષેત્રમા જીભની પણ જરૂરત નથી મૂગો માનવી પણ આત્મ–સાધનાના ક્ષેત્રમા આગળ વધી શકે છે પ્રાર્થનાના ક્ષેત્રમા આંખોની પણ અનિવાર્યતા નથી ભારતના ભક્ત કવિ સૂરદાસ પોતાની પાસે આંખોનો

પ્રકાશ ન હોવા છતાં પણ ભક્તિના ક્ષેત્રે અમર થઈ ગયા છે એ ક્ષેત્રમાં તો ફક્ત નાનુ એવું દિલ જોઈએ હૃદય અગર પ્રેમથી પરિપૂર્ણ છે અને તમે એક શબ્દ પણ બોલશો તો તે પ્રકાશની રેખા બની જશે.

સમયને સજીવ બનાવવા માટે તમે પ્રાર્થના જરૂર કરો સમય નષ્ટ કરવા માટે નહી કેટલીક વખતે માણસ એવું વિચારે છે કે ચાલો અત્યારે ફુરસદ છે પ્રાર્થના કરી લઈએ. એ સાચુ છે કે તમે કામવાળા છો પણ સાધના પણ કોઈ કામની વસ્તુ નથી શુ ? તમે શુ એના માટે નકામો સમય વીતાવો છો ? કોઈ અતિથિને જેમ સડેલ ફળ આપી શકતું નથી તેવી જ રીતે પ્રાર્થનામાં ફુરસદનો વખત પણ આપી શકાય નહી તમારા હૃદયમાં પ્રાર્થના પ્રત્યે મધુરતા પેદા થવી જોઈએ સાધનાના પ્રત્યેક શબ્દથી હૃદયમા આનંદ ઉભરાવવો જોઈએ પ્રાર્થનાના પથમાં મનને જોડી દેવું જોઈએ. એમાં જો મનને ન જોડ્યુ તો એ પ્રાર્થના દ્રવ્ય-સાધના ગણાશે જેનુ જીવનમાં કોઈ મૂલ્ય નથી.

ભોજન અને ભજન બન્નેનો સબંધ જીભ સાથે છે કેમકે બોલનો સ્વાદ જીભ જ લઈ શકે છે અને ભજનની મધુરતા પણ જીભથી જ મેળવી શકાય છે પરંતુ ફક્ત જીભ ન તો પૂરો ભોજનનો આનંદ લઈ શકે છે તેમ ન ભજનનો રસ. જ્યાં સુધી એમાં મનનો સંયોગ નહી થાય ત્યાં સુધી આનંદ અનુભવાતો નથી કારણ કે એનો સબંધ જીભ અને મનની સાથે છે. તેવી જ રીતે પ્રાર્થના પણ જીભ અને મનથી થવી જોઈએ જો જીભ અને મન જુદા-જુદા થઈ જાય તો ગાડી નક્કી સ્થાને પહોંચી શકતી નથી. તેવી જ રીતે મન અને વચન બન્ને અગર જુદા-જુદા રહે છે તો પ્રાર્થના ફળ દેનાર બની શકતી નથી. એની સફળતા તો મન અને વચન બન્નેના સમન્વયમાં વસે છે

ફક્ત નામ લેવા માત્રથી એક વ્યક્તિનો ભૂતપૂર્વ ઈતિહાસ આંખો સામે તરી આવે છે માતાનુ નામ લેતાં જ મમતા કરુણા અને સેવાનુ ચિત્ર સામે આવી જાય છે કસાઈનુ નામ લેતાં જ છરી ચાકુ અને લોહીભીની ભયાનક દૃશ્ય સમગ્રીની ભર્યું દૃશ્ય નજર સામે આવી ઊભુ થઈ જાય છે તેવી જ રીતે સંતનુ નામ લેવામાં આવશે તો એની અહિંસા દયા ક્ષમાનુ ચિત્ર સાકાર બની આવશે. અને વીતરાગ દેવાનુ નામ લેવાથી વીતરાગતા આવી જાય છે વીતરાગ દેવની આધ્યાત્મિક શક્તિઓ એમની પવિત્રતા અનંત જ્ઞાન વગેરે બધા જ આપણી સ્મૃતિમાં આવી જાય છે વીતરાગપણુ મેળવવુ એક માનસ-ચિત્ર જેવું બેસાઈ આવે છે

ભગવાન મહાવીરનુ નામ લેતા જ એમના જીવનનો સમગ્ર ઈતિહાસ ચમકી ઊઠે છે એમની બાર બાર વર્ષ સુધીની કઠોર સાધના ! અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ અને પરિષહોની વચ્ચે પણ એમનુ અડિગ વ્યક્તિત્વ નજર સમક્ષ આવી અ કાઈ જાય છે એ વિરાટ વ્યક્તિત્વ આપણા જીવનની દુર્બળતાઓને સબળતામા પલટાવે છે મુશ્કેલીઓથી ભરેલી ઘડીઓમા જ્યારે આપણે સાહસ અને ધૈર્ય હારી બેસીએ છીએ, ત્યારે ભવિષ્ય ફક્ત અધકારમય જ દેખાય છે જીવનની એ અધારી રાતમા એમનુ પ્રકાશવત જીવન આપણી સામે પ્રકાશના કિરણો પાથરી જાય છે એ પ્રકાશપુજથી આપણે પ્રેરણા મેળવતા રહીએ, વાવાઝોડા અને તોફાનો વચ્ચે દૃઢતાપૂર્વક પગલું ભરતા થઈએ એ જ પ્રાર્થનાનો ઉદ્દેશ છે.

આજે પણ ઘણા લોકો પ્રાર્થના કરે છે પરતુ તેઓ કહેતા હોય છે કે અમને પ્રાર્થનાનો આનદ આવતો નથી માળાના મણકા ગણતાં અને પ્રાર્થના કરતા વર્ષો વીતી ગયા પણ પ્રાર્થનાનો આનદ મળ્યો નહી પણ એનુ ય કઈક કારણ હશે એ કહેવુ ખોટુ જ ઠરશે કે એનો આનદ પરલોકમાં મળશે એ તો એના જેવુ થયુ કે રોટલા અહી ખાવા અને ભૂખ મટશે પરલોકમાં રોટલા ખાધા પણ ભૂખ શમી નહી એમ કહેનાર માટે કહેવુ પડશે કે તમે રોટલા ખાધા જ નથી અથવા તો ખાવાની રીત જાણી નથી તેવી રીતે પ્રાર્થનાનો આનદ આવતો નથી તો સમજવુ જોઈએ કે તમે કા તો પ્રાર્થના કરી નથી અથવા તો પ્રાર્થનાની રીત જ જાણી નથી.

પ્રાર્થનાનો ઉદ્દેશ્ય

એક વિચારકે કહ્યુ છે કે પ્રાર્થના–મદિરમા પરમાત્મભાવ સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુ માગવી એ ભૂલ છે ઇશ્વર પાસેથી તે ઐશ્વર્ય શુ માગવુ ! માગવુ જ હોય તો ઈશ્વરત્વ માગો વીતરાગના આગણે પહોચીને પણ મનમાં જો રાગની ઈચ્છા રહી ગઈ તો તમે વીતરાગ–મદિરમા પ્રવેશ કરવાના સાચા અધિકારી જ નથી કેટલાક લોકોએ પ્રાર્થનાને લાચ રુશ્વતનુ રૂપ આપી દીધુ છે તેઓ વિચારે છે જીવનમા ચાહે તેટલા પાપ થાય પણ સન્ધ્યા વખતે પ્રભુ પાસે ક્ષમા માગી લ્યો એટલે બસ બધુ માફ પ્રભુ તો અનત કરુણાશીલ છે એના હૃદયમા ભક્તો પ્રત્યે અસીમ સ્નેહ–સાગર વહે છે. એટલે તે તમને ક્ષમા કરી દેશે પાપ કરીને એના ફળથી બચવાની પ્રાર્થના કરવી એના જેવુ છે કે કલકત્તા મેલમા બેસી પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે ભગવાન મને મદ્રાસ પહોચાડી દે અરે ભાઈ, મદ્રાસ જવુ

હતુ તો ક્યારથી મેલમાં મેલો જ શા માટે? તેમ પાપના કૂળમાં મગ્યુ હોય તો પાપથી બચો. એક ઉર્દૂ શાયરે કહ્યુ છે કે **यदि इबादत करना है तो आदत से बचो। क्योंकि आदत और इबादत दोनों साथ नहीं रह सकती** અર્થાત્ ઇબાદત કરવી હોય તો આદતથી બચો. કારણ કે આદત અને ઇબાદત બન્ને સાથે રહી શકતાં નથી.

સ્વાર્થબુદ્ધિને લઈને કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના પ્રાર્થના કહેવાતી નથી. બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં જર્મની લોકો દેવળમાં જઈ ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરતા કે ઇંગ્લાંડ સમાપ્ત થઈ જાઓ" ત્યારે આ બાજુ ઇંગ્લાંડમાં અંગ્રેજો દેવળમાં જઈ પ્રાર્થના કરતા કે ભગવન્ અમારા દુશ્મન જર્મનીને સમાપ્ત કરી દે. હવે તમે જ બતાવો ઈશ્વર કોનો પક્ષ લે? ખરેખર પ્રાર્થનાની આ રીત જ ભૂલભરેલી છે હુ તો આવી રીત-રસમને લાંચ જ કહીશ. પ્રાર્થનામાં તમે તમારા પાપોની આલોચના કરો. આલોચનાપ્રધાન પ્રાર્થના સુંદર કહી શકાય. એક કવિએ કહ્યુ છે કે

> પરનિંદા મનથી સુણી મારુ હૃદય હરખ્યો અપારો
> સુણી જનોના ગુણ નથી હર્ષાં દીધાં મેં ત્રાસ હજારો નાથ,
> વીર પ્રભુ હવે તારો
>
> નિજ સ્વાર્થે તન મન ધન દીધુ પરમારથ નથી ધ્યારો
> દુખી જનોની કરુણા ન કીધી દીધાં મેં કષ્ટ અપારો નાથ
> વીર પ્રભુ હવે તારો

જે પ્રાર્થનામાં પોતાના અંતર મનને ખોલીને મૂકી દેવામાં આવે તે જ ખરી પ્રાર્થના છે સાથે જ પ્રાર્થના દરમ્યાન આપણી દૃષ્ટિ ભૌતિક ટુકડાઓ તરફ જતી જોઈએ નહીં તેમ ન આપણે ચાંદીના ચેલાક ટુકડા માટે પ્રભુ સામે હાથ ટેકવા જોઈએ. પરંતુ એમના જીવનનો ઉજ્જ્વળ ઇતિહાસ જોઈ એમના જીવનનાં પ્રકાશકિરણો મેળવતાં શીખવુ જોઈએ. એ જ પ્રાર્થનાનો સાચો ઉદ્દેશ છે

પ્રાર્થના કરવાની રીત

દરેક વસ્તુને પોતાની એક રીત હોય છે અને એ રીતે કરવાથી જ એમાં સુરભિ આવે છે સામગ્રી તો તે જ હોય છે પરંતુ રીતની ભિન્નતાને

લીધે વસ્તુમા ઘણો મોટો ફેર આવી જાય છે લોટ [આટો] અને મેદો બન્ને એક જ વસ્તુ છે અને એક જ વસ્તુના બને છે, પણ બનાવટની રીતમા ફેર પડવાથી એમાથી બનતી વસ્તુઓમા ઘણો ફેર પડી જાય છે સવતસરીના પારણા વખતે તમે શિરો અને રાબ પીધા હશે બન્નેમા એક જ જાતની સામગ્રી રહે છે પણ એ બનાવવાની રીતમા ભિન્નતા હોય છે એટલે બન્નેના સ્વાદમા અને સન્માનમા પણ ભિન્નતા આવે છે

તમે લગ્ન, વિવાહાદિ પણ વિધિવત્ જ કરો છો એની પાછળ કેટલા રીત-રિવાજો છે! પણ જો કોઈપણ જાતની વિધિ વિના શ્વસુર-ગૃહે (સાસરે) જઈ કન્યાને ઉપાડી લાવે તો તમે એને શું કહેશો? જો કે લગ્નનો ઉદ્દેશ્ય પણ આ જ છે, બીજાની કન્યાને વહુ બનાવી પોતાને ઘેર લઈ આવવી, પણ વગર વિધિએ આમ લઈ આવવી તે રાવણની રીત કહેવાય

પાણીનો સ્વભાવ તો ડુબાડવાનો છે પણ જો તરવાની રીત આવડતી હોય તો તેમાથી પણ પાર પહોચી શકાય છે નદી-કિનારે ઊભેલો એક માનવી સામા કાઠે જવા ઇચ્છતો હતો નદીનો પ્રવાહ વેગીલો હતો પાણી પણ ઊડુ હતુ એણે પાસે ઊભેલા એક બીજા સજ્જન પાસે સામા કાઠે જવા અગે સલાહ માગી પેલા સજ્જને કહ્યુ 'હવા વડે તમે પાર પહોચી શકો છો' પેલો માણસ વિચારવા લાગ્યો 'હવા તો ઘણી ફુકાઈ રહી છે મારા મો અને પેટમા પણ ઘણી હવા ભરી છે એટલે સામે પાર પહોચતાં શી વાર લાગશે?' આમ વિચારી એ તો એકદમ નદીમા કૂદી પડયો પણ સામે પાર પહોચવાને બદલે એ તો વચ્ચે જ ડૂબવા લાગ્યો કાઠે ઊભેલા અન્ય લોકોએ એને ઘણી મુશ્કેલીએ બહાર કાઢી ઉગારી લીધો સામે પાર પહોચવાની સલાહ દેનારા પેલા સજ્જન પણ ત્યા આવી પહોચ્યા સામે કાઠે જવા ઇચ્છતો માણસ એને જોઈને બળી ઊઠયો કહેવા લાગ્યો 'ડુબી મરવાનો સારો ઉપાય તમે મને બતાવ્યો! એ તો ઠીક થયુ કે આ લોકોએ મને ઉગારી લીધો, નહીતર તો હુ અત્યારે સ્વર્ગધામ પહોચી ગયો હોત' પેલા સજ્જને જવાબ વાળ્યો 'ભાઈ, આટલા ઉકળો નહી મે તો તમને સાચી રીત બતાવી હતી મશકમા હવા ભરી દો અને એના સહારે તમે સામે પાર તરી શકશો પણ તમે તો રીત જ જાણી નહી'

હા, તો તેવી જ રીતે પ્રાર્થના કરવાની પણ રીત હોય છે તમે એ રીતે જ કરશો તો જ તેમા મધુરતા આવશે અને જો ફકત દશ-પદર મિનિટ

પાઠ ગોખી ગયા તો એમાં તમારું મન પણ પરોવાશે નહીં તેમ એમાં તન્મયતા પણ આવશે નહીં. તો પછી એવી પ્રાર્થના કરવાથી તમને શો આનંદ મળશે વારુ! શબ્દ તો સ્તુતિનું શરીર છે અને ભાવ એ એનો આત્મા છે. આત્મા-શૂન્ય દેહનું શું મૂલ્ય હોઈ શકે! જે દેહમાંથી આત્મા વિદાય થઈ ચૂક્યો છે એ શરીરને તમે ચાહે તેટલો સજાવો, આભૂષણોથી લદાઈ જવા છતાં શું તેમાં તેજ આવી શકે છે? નહીં. તેવી જ રીતે પ્રાર્થનાના શબ્દ, સ્વર અને લય એ બધાં એના દેહ છે. પણ એમાં અગર ભાવ નથી તો તે અર્થશૂન્ય છે. એમાં ચેતન નહીં આવે.

એટલે પ્રાર્થના પણ અમુક પ્રકારે કરવી જોઈએ.

પ્રાર્થના કરવાની રીત એક પ્રાચીન કવિએ ઘણી જ મનોહર શૈલીમાં બતાવી છે કે –

> જ્યું પનિહારી કુંભ ન વિસરે, નટવી વૃત્ત નિધાન,
> પલક ન વિસરે પદમણી પિઉ ભણી, ચકવી ન વિસરે રે ભાન
> પરમ જિનેશ્વર મુજ હિયડે વસો પ્યારા પ્રાણ સમાન.

કવિ વિનયચંદ્રજી કહે છે. એમના આ કાવ્યમાં આધ્યાત્મિક રસ ભરેલો છે. લીટીએ-લીટીએ અંતરને દ્રવિત કરતો જાદુ ભર્યો છે. તેઓ પ્રાર્થના કરવાની રીત બતાવે છે. આજે પણ નાના ગામડાંઓમાં આ રીત કાયમ છે. માતાઓ દૂર દૂર જઈ પાણી ભરી લાવે છે. પરંતુ આપણાં શહેરોની અને ખાસ કરીને મુંબઈની માતાઓ તો પુણ્યશાળી છે. તેઓ તો આ ઝંઝટથી દૂર છે. ગામડામાં રહેતી માતાઓ આજે પણ બધું જ કામ પોતે જ કરે છે. ઘંટીએ દળણાં દળે છે. એટલે એમને ઘેર ડૉક્ટરો ભાગ્યે જ પહોંચે છે. કારણ કે એમના શરીરને કસરત મળે છે. સ્વાસ્થ્ય પણ સારું રહે છે.

મુંબઈ આદિ મોટાં શહેરોમાં દૂર-દૂરથી પાણી લાવવાનું તો દૂર છે પણ એની સાથે જ રોગોએ પણ ઘર કર્યાં છે. ગલીએ-ગલીએ ડૉક્ટરો દુકાન લઈને બેઠા છે અને વળી દવા એ મોંઘી નહીં પણ દિનરાત રૂપિયા તમારા ખર્ચી રહ્યા છે. તમે નારાજ ન થશો હું કાંઈ ડૉક્ટરોની ટીકા કરતો નથી. જ્યારથી લોકોનો પ્રભુ ઉપરથી વિશ્વાસ ઊઠ્યો છે ત્યારથી જ શહેરોમાં રોગોએ વસવાટ કર્યો છે.

હા, તો ગામડાની માતાઓ જ્યારે કૂવા ઉપર પાણી ભરવા જાય છે ત્યારે એમના શિરે એક નહીં પણ બે-બે ઘડા હોય છે. સાથે-સાથે તેઓ

પોતાની સહેલીઓ સાથે હાસ્યવિનોદ પણ કરતી જતી હોય છે પણ એમનુ ધ્યાન ક્યા હોય છે, એ તમને ખબર છે? હાસ્ય-વિનોદમા નહી પણ શિરે રહેલા પેલા જળ-ભરેલા ઘડા તરફ અને પેલી નટ-કન્યા જેનુ નૃત્ય જોવા હજારો માણસો એકઠા થયા છે તે બન્ને બાજુએ બે વાસ ખોડી વચ્ચે લોહ-તાર બાધી એના ઉપર ચાલે છે, નૃત્ય કરે છે લોકો તાળીઓ પાડે છે. હજારો માણસોની નજર એના તરફ હોય છે પણ એની દૃષ્ટિ ક્યા હોય છે, શુ લોકો તરફ? ના, એ તો ફક્ત જુએ છે પેલા તારને જેના ઉપર એને નૃત્ય કરવુ છે એની તન્મયતા પેલા તારમા જ પરોવાયેલી હોય છે જેમ પાણી લાવનાર માતાની તન્મયતા શિરે રહેલા ઘડા તરફ હોય છે તેમ સાધકની તન્મયતા પ્રાર્થનાના સ્વરોમા હોય છે

પ્રાર્થના કરતા-કરતા એવી તન્મયતા આવી જવી જોઈએ કે એમા મન ને પ્રાણ બન્ને એકરૂપ બની જાય ફૂલની સુગધ સારી હોય છે પણ ફૂલ જ્યારે એકદમ નજીક હોય તેમ એની ખૂશ્બુ ખાસ આનદપ્રદ હોય છે. તેવી જ રીતે જીભ આત્માની નજીક હોય ત્યારે જ પ્રાર્થનામા માધુર્ય આવી શકે છે હૃદયના સ્વર જેમ ગૂજી ઊઠે તે જ સાચી પ્રાર્થના છે ફક્ત દાત અને હોઠ વચ્ચે થતી પ્રાર્થના એ નકલી પ્રાર્થના છે એમા તન્મયતા આવતી નથી નકલી વસ્તુથી દુનિયાને રાજી કરી શકાય છે પણ આત્મા એનાથી કદી આનદ પામી શકતો નથી નકલી હાર પહેરીને બજારે નીકળો, દુનિયા એ હારની ચમક-દમકથી અજાઈ જાય અને એ અજપામા દુનિયા એને કદાચ કરોડપતિ પણ કહી બેસે પણ એનો આત્મા શુ કહેશે? શુ એ પણ પોતાને કરોડાધિપતિ માનવા તૈયાર થશે?

હા, તો જે પ્રાર્થનામા તન્મયતા નથી, એના વડે તમે આસપાસ ઊભેલાઓના દિલમા છાપ કદાચ પાડી શકશો પણ એની છાપ આત્મા ઉપર તો પડશે જ નહી જ્યા સુધી તમે પોતાને એમા ભૂલી ન જાઓ ત્યા સુધી એનો લહાવો પણ લઈ શકશો નહી

એક ફકીર એક શહેરમા આટા મારી રહ્યો હતો અચાનક એના પગમા એક તીણી ખીલી ભોકાઈ ગઈ આ પણ નાગરિકતાનુ પાપ છે જ્યા સુધી નગરવાસીઓમા નાગરિકપણાએ સાચી રીતે પ્રવેશ કર્યો નથી ત્યા આવી બીનાઓ ગેજ બનતી જ રહેતી હશે કદી કોઈ કેળાની છાલથી લપસી પડે છે ત્યારે કા તો કોઈના પગનુ હાડકુ ભાગે છે અથવા તો કોઈને કમરમા

આંચકો આવે છે. રસ્તે ચાલતા કદી કોઈના પગમાં ખીલી વાગે છે કે કોઈને અણીદાર પતરાની કણી ખૂંચે છે અને તેથી પગ સોજી-સોજામણ બને છે. રાહદારી તોબા પોકારી જાય છે. ક્યારેક વળી રસ્તે ચાલતા કોઈનો પગ થૂંક અથવા ગળફા ઉપર પડે છે અને ગંદો થઈ જાય ત્યારે એનું મન તિરસ્કાર વરસાવે છે. આ બધી અસ્વસ્થ નાગરિકપણાની વાત છે. શહેરમાં રહી નાગરિકપણાની ઉપેક્ષા જ્યાં સુધી બની રહેશે ત્યાં સુધી આવી ઘટનાઓ બનતી જ રહેવાની.

હા, તો પેલો ફકીર મસ્ત બની લોકોને દુઆ દેતો અને બદલામાં મળતો ભોગ (આટો) લેતો આગળ જતો હતો કે અચાનક એના પગમાં તીણી ખીલી વાગી. ખીલી અણીદાર હોવાથી ખૂબ ઊંડે સુધી એને જખમ થયો. એક આદમીની સહાયે તે તાજ [illegible] પામ્યો. એના પગમાંથી અપાર લોહી વહી ગયું. પીડાને લીધે એનું તદ્દન બેચેન હતું. રસ્તે જતાં કેટલાક રાહદારીઓ ત્યાં ઊભા રહી ગયા. કેટલાક તો ફક્ત દયા કરીને જ ત્યાં ઊભા રહી ગયા તો કેટલાક વળી પેલા ફકીરની પીડા સાથે પોતે પણ પીડા અનુભવવા લાગ્યા. ગામના હકીમજી પણ આવ્યા. પાટો બાંધવાની સામગ્રીઓ પણ હતી પણ પેલી ખીલી જ્યાં સુધી નીકળે નહીં ત્યાં સુધી પાટો પણ બાંધે કઈ રીતે? હકીમ ખીલી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરી, હજુ થાક્યો પણ નહોતો ને ફકીરે ચીસ પાડી. એણે ખીલી કાઢવા માટે ઈન્કાર કર્યો. એણે કહ્યું: આ પીડા મારી જતી નથી. આખરે ઈલાજ કરવો કેવી રીતે! આખરે એણે કહ્યું: [illegible] વખત ત્યારે હું મગરબની નમાજ પઢીશ. જ્યારે એમાં તન્મય બની જાઉં ત્યારે આ ખીલી ખેંચી કાઢજો. મને એની ખબર પણ નહીં પડે. [illegible] નમાજમાં તન્મય બન્યો [illegible] નમાજનું કામ પૂરું થતાં જ એણે [illegible] ખીલી [illegible] કામ [illegible]

[illegible] આપણા વિભાગમાં [illegible]

રીતે પ્રાર્થનાની ક્ષણોમા પણ આપણામા એટલી તન્મયતા આવી જાય કે આપણે પોતાને પણ વીસરી જઈએ

સાથે જ જપની સફળતા માટે તપ પણ જરૂરી છે જેમ મેલા વસ્ત્રોને ધોવા માટે પાણી જોઈએ તેમ સાબુ પણ જોઈએ, અને ત્યારે જ વસ્ત્રો સ્વચ્છ થાય છે તેમ આત્મ-શુદ્ધિ માટે જપ અગર જળ છે તો તપ સાબુનું કામ કરે છે. તપથી જીવન પવિત્ર બને છે અને જપથી બળ આવે છે. માટે તન વડે તપ કરતા રહો અને મન વડે જપને ચાલુ રાખો

આજનું પ્રવચન મનોનિગ્રહથી સંબંધ રાખે છે. તમારી સાધના મનને વશ કરવા સારુ જ છે. લક્ષ્મીને વશ કરવાની રીત તમે જાણો છો. ગોદરેજની તિજોરી અને વળી એના પર મજબૂત તાળું તમે મારો છો. છતાંય ભય જેવું હોય—અનુભવાય તો નીચે ઇલેક્ટ્રીક વાયર (તાર) લગાવી દો છો. આ તો તમે લક્ષ્મીને વશ કરી શક્યા છો પણ મનની વાત ન્યારી છે. એ તમારા વશમાં નથી. તમે એને વશ છો. લોકો કહે છે: મન ચપળ છે.

દુનિયામાં સૌ કરતાં વધુ ચપળ પ્રાણી વાનર છે પરંતુ રાત્રે તો એ પણ સૂઈ જાય છે પરંતુ ચંચળ મન રાત ને દિ અવિરામ ગતિથી દોડતું રહે છે. એક રજ્જુ પુચ્છ જ લ્યો. આ બાજુથી દોરી અને બીજી બાજુથી હવા આવી તો તે બાજુ દોડી. બસ મન પણ એ રજ્જુના પુચ્છ સમાન છે. વાસનાના ઝપાટા ભણી દોડતું રહે છે. મનની આ ચપળતાને જોઈ મહામુનિ કેશીકુમાર મહાશ્રમણ ગૌતમ સામે એક પ્રશ્ન કરે છે. આ બાજુ ગીતામાં અર્જુન શ્રીકૃષ્ણ પાસે પોતાની અંતર-વ્યથા રજૂ કરે છે:

चञ्चलं हि मनः कृष्ण ! प्रमाथि बलवद्दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥

યોગીન્દ્ર કૃષ્ણ! મનની ચપળતા દુર્ગમ છે. આ મનની બળવાન શક્તિ માનવના વિચારોને મથનાર છે. આપણા જેવા માટે એનો નિગ્રહ વાયુને મુઠીમાં બાંધ કરવા જેમ છે.

ત્યારે તે અર્જુન મનની ફરિયાદ લઈને શ્રીકૃષ્ણ પાસે ગયો હતો છે. હું પણ જ્યારે આશ્રમથી મુંબઈ આવ્યો ત્યારે વચ્ચે આવતું ધાર્મિક … એવું સમાચ

ગયુ હશે કે જ્યા કોઈએ મારી સામે મન અગે ફરિયાદ ન કરી હોય અને મન છે પણ માખી જેવુ માખી કદી પણ મીઠાઈ પર જઈ બેસે છે તો કદી ગદકી પર આ મન પણ કદી તો સાહિત્યના સુદર પુષ્પોનો રસ લે છે તો કયારેક વાસનાની ગદકી તરફ દોડી જાય છે

સિનેમાના દ્રશ્યો સ્થિર હોતા નથી તમને તો એનો સારો અનુભવ છે એક દ્રશ્ય આવ્યુ અને એ સેકડ પણ પૂરી નહી થઈ હોય કે તરત બીજુ દ્રશ્ય આવી જાય છે મનની ફિલ્મમા હમણા એક દ્રશ્ય ચાલે છે તો બીજી ક્ષણે કોઈ નવુ જ દ્રશ્ય આવી જશે મનને બદલતા દ્રશ્યોની ફિલ્મ મનુષ્યને એક ક્ષણમા કયાયને કયાય લઈ જાય છે

રાજર્ષિ પ્રસન્નચદ્ર રાજગૃહની બહાર અડોલ ધ્યાનમા ઊભા હતા સમ્રાટ શ્રેણિક આધ્યાત્મિક જીવનના કળાકાર ભગવાન મહાવીરના દર્શને આવે છે વચ્ચે રાજર્ષિ પર નજર જાય છે એમની નિશ્ચલ સાધના જોઈ એમનુ મન શ્રદ્ધા સાથે ઋષિના ચરણોમા ઢળી પડે છે સમવસરણમા પહોચ્યા. શાતિના અમરદેવ ભગવાન મહાવીરને વદણા કરે છે પરન્તુ મન-પટલ પર રાજર્ષિની સાધનાના ચિત્રો અકાઈ ગયા હતા પૂછ્યુ જો આ સમયે એમની આયુદોરી તૂટી જાય તો, ભગવાન, તેઓ કયા જાય ?" પ્રભુ વર્ધમાન શાત ચિત્તે બોલ્યા "સાતમા નરકમા"

"શુ કહ્યુ ભગવાન્ ? સાતમુ નરક ?" કાનો પર વિશ્વાસ બેસતો નથી "આવો સાધક જો સાતમા નરકે જશે તો અમ જેવા ભોગી કીટકો ક્યા ટકશે ?"

પણ સર્વજ્ઞની વાણી સદેહોથી પર-દૂર-હોય છે વિકલ્પને ત્યા સ્થાન હોતુ નથી પણ મનનુ સમાધાન હજુ બાકી હતુ થોડીક ક્ષણો થોભી શ્રેણિકે પોતાના પ્રશ્નનુ પુનરાવર્તન કર્યુ

"પહેલુ નરક" ભગવાન મહાવીરે સમ્રાટને જવાબ આપ્યો હજુ મનનુ પૂરુ સમાધાન થયુ ન હતુ સદેહ-સાગરમા ડૂબતા-ઉતરતા સમ્રાટે ફરી પૂછ્યુ, 'ભગવન્, જો રાજર્ષિની આયુ-દોરી હમણા તૂટે તો ?'

"હવે એ સ્વર્ગના પથિક છે પહેલા સ્વર્ગમા" ભગવાને જવાબ વાળ્યો

શ્રેણિક હજુ વિચારી જ રહ્યા હતા કે આકાશમા દેવદુન્દુભિનો ગડગડાટ શરૂ થયો દેવોનુ આગમન શરૂ થઈ ગયુ, શ્રેણિકે ફરી પૂછ્યુ "ભગવન્, આ અસામયિક ગડગડાટ કેમ થઈ રહ્યો છે ?"

ભગવાન બોલ્યા : "સમ્રાટ ! રાજર્ષિ પ્રસન્નચન્દ્ર સર્વજ્ઞ બની ગયા છે. દેવતાઓ એના જયઘોષ કરી રહ્યા છે અને એમના માટે જ આ દેવ-દુંદુભિઓ ગાજી રહી છે. હા, આ તે જ રાજર્ષિ છે જેમની નિશ્ચલ સાધના પર તમારું મન શ્રદ્ધાનુગત બની ગયું હતું અને જેમના વિશે હમણાં-હમણાં તમે મને પ્રશ્નો પૂછતા હતા."

સમ્રાટ બોલ્યા : "પણ ભગવન્ ! હું કંઈ સમજી શકતો નથી, ભગવન્ ! આ કોયડો ઉકેલી શકતો નથી. થોડીક મિનિટો પહેલાં સાતમું નરક હતું અને હમણાં જ કેવળજ્ઞાન ! ભગવન્, જરા સ્પષ્ટ કરી મને સમજાવશો ?"

પ્રભુ બોલ્યા : "શ્રેણિક ! જે ક્ષણે રાજર્ષિને વંદન કરી તમે આવી રહ્યા હતા તે ક્ષણે એમનું તન તો મુનિ-સાધનામાં હતું, પણ મન ! તમે એની ગતિને પકડી નહીં શક્યા. તે એ ક્ષણે ભીષણ સંહાર કરી રહ્યું હતું. પોતાના નાના પુત્ર પર રાજ-ભાર નાખી તેઓ પ્રસન્નચન્દ્ર મુનિ બન્યા. આ બાજુ શત્રુઓએ દુર્બળતાનો લાભ લઈ ચડાઈ કરી હતી. યુદ્ધ ખેલાઈ રહ્યું હતું. રસ્તે પસાર થતાં કોઈ વ્યક્તિએ રાજર્ષિ તરફ ઇશારો કરતાં કહ્યું : 'પિતા મુનિ બન્યા, પણ પુત્રને માટે રાજ્ય વિપત્તિ થઈ આવ્યું. શત્રુની વિશાળ સેના દ્વારા નવા સમ્રાટ ઘેરાઈ ગયા છે.'

આ શબ્દો રાજર્ષિના કાને અથડાયા અને એમનામાં વિદ્વેષનો અગ્નિ ભભૂકી ઊઠ્યો. મન યુદ્ધના મોરચે જઈ પહોંચ્યું અને બાજુએથી ભીષણ પ્રહારો થઈ રહ્યા હતા. કષાયની જ્વાળામાં સળગતું મન અશુભની તીવ્રતમ પરિણતિ દ્વારા સાતમા નરકના દળો એકઠા કરી રહ્યું હતું. આ તે જ ક્ષણે થઈ રહ્યું હતું કે જ્યારે તમે પ્રશ્ન કર્યો હતો અને મેં મન:સ્થિતિની પરીક્ષા કરતાં તમને જવાબ વાળ્યો હતો. બાહ્ય શરીર સાધનામાં હતું, પણ અન્તર્મન શત્રુઓના શિરો સાથે ક્રીડા કરી રહ્યું હતું.

હા, કથા હજુ અધૂરી છે. યુદ્ધ પૂરજોશમાં હતું. હજારો વીરો કપાઈ ચૂક્યા હતા. શત્રુદળ પણ સમાપ્ત થવા આવ્યું હતું. શસ્ત્ર-સામગ્રી પણ સમાપ્ત થવા આવી હતી કે અચાનક સમ્રાટ પ્રસન્નચન્દ્રનો ક્રોધ બેવડાઈ આવ્યો અને એક શ્વાસે શત્રુ-સમ્રાટની જીવનલીલા સમાપ્ત કરવા માટે એ શસ્ત્ર શોધવા લાગ્યા. પણ બધાં શસ્ત્રો કામમાં આવી ચૂક્યાં હતાં. સમ્રાટે વિચાર્યું : માથા પરનો મુકુટ જ ખરો. એક જ પ્રહારે શત્રુ-શિર જમીન સાથે અફળાશે અને જ્યાં હાથ ઉપાડ્યો છે તો મુંડન કરેલું શિર હતું. ક્યાં હતો મુકુટ !

બસ, તે જ ક્ષણે વિચારધારા બદલી અને, હું તો મુનિ છું કેવો શત્રુ ને કેવું યુદ્ધ ? કયાથી કયા પહોચી ગયો અને હવે તો પશ્ચાત્તાપની પુનિત ગંગામા પાપને ધોવા લાગ્યા અને તે જ વખતે તમારો પ્રશ્ન ફરી ગયો હતો

થોડીક જ ક્ષણોમા શુભ પરિણતિએ શુદ્ધિની ધારામા મળી રાગ અને દ્વેષ પરિણતિનો ક્ષય કરી નાખ્યો અને રાજર્ષિ કેવળ જ્યોતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યા

આ કથા જરા લાબી જરૂર થઈ છે પણ જૈન દર્શનની આ લઘુ કથા એ સંકેત કરે છે કે મનનુ વહેણ જો ઉપર ઊડે છે, મનુષ્યને એ નિર્વાણ નજીક પહોચાડી દે છે અને નીચે વહે છે તો એ સાતમા નરકની અધારી ગુફામા ધકેલી દે છે એટલે એક કવિએ કહ્યુ છે કે —

"અજબ છે વેગ આ મનનો, ગજબ છે શક્તિ પણ ભારી,
ઘણા જ્ઞાની અને ધ્યાની, ગયા મન શત્રુથી હારી "

મનનો વેગ (ગતિ) વિદ્યુત-વેગ કરતા પણ તીવ્ર છે એરોપ્લેન, રોકેટ અને તમારો નવો ઉપગ્રહ પણ એને પકડી નહી શકે

પરતુ મનની આ ચપળતા સફળ થવામા વિઘ્નરૂપ બને છે અસ્થિર મનવાળી વ્યક્તિ કોઈ એક કામમા પોતાને લગાવી શકતી નથી તે તો પ્રતિદિન નવુ કામ બદલશે અને પરિણામ સ્વરૂપે એક પણ કામ એ પૂરુ નહી કરી શકે આવો આદમી સાહિત્યવાચન માટે બેસશે, તો એક દિવસમાં દસ પુસ્તકોને સ્પર્શશે પણ એકનેય પૂરુ વાચી શકશે નહી

જો એસ ડી કાલરૈજ બર્ડ પ્રતિભાશાળી હતા એ પ્રબળ સાહિત્યકાર હતા એ હંમેશા પોતાની સામે એક નવો નિશ્ચય, નવો વિચાર લાવતા. જ્યારે એ આ સસારથી વિદાય પામ્યા, ત્યારે એમની ફાઈલોમાથી ૪૦ હજાર લેખો મળ્યા પણ દુર્ભાગ્યે બધા જ અધૂરા કારણ કે મન શક્તિ પર એમનો કાબૂ નહોતો જ્યારે તેઓ લખવા બેસતા, થોડીક લીટીઓ લખી કે એમના મસ્તિષ્કમા કોઈ નવી જ કલ્પના જાગતી એ એમા પરોવાઈ જતા. પહેલો લેખ અધૂરો જ રહેતો અને આ જ અસ્થિરતામા તેઓ ચાલીસ હજારમાથી એક પણ લેખ પૂરો કરી શક્યા નહી

માનવીએ પોતાની શક્તિને કેન્દ્રિત કરવી જોઈએ વિખરાયેલી શક્તિ વિખરાયેલા કિરણો છે કિરણોમા જો તેજ લાવવુ હશે તો એમને એકઠી

શક્તિ કરવી પડશે. આતશીકાચના મધ્યમાંના કેન્દ્રિત કિરણોમાં તેજ પ્રગટ કરી શકાય છે. આ અગ્નિતત્ત્વ ક્યાંય બહાર આવ્યું નથી, પણ એમાં જ સમાયેલું છે. સૂર્યનાં સહસ્રકિરણો એક ચિનગારીનું કામ કરી શકતાં નથી. પરંતુ એમને જ્યારે એક કાચમાં કેન્દ્રિત કરી લેવાય છે ત્યારે જ એમાંથી ચિનગારી ચેતાય છે.

શક્તિને વિખેરવી એ અસફળતાને નોતરવા સમાન છે. એક ખેડૂતે ખેતરે કૂવો ખોદવો શરૂ કર્યો. પચ્ચીસ હાથ સુધી ખોદ્યો, પણ પાણી ન નીકળ્યું. એનું મન ઉદાસ થઈ ગયું. બીજી જગ્યાએ એણે નવો ખાડો ખોદ્યો. પચ્ચીસ હાથ સુધી ત્યાં પણ ખોદ્યું, પણ પાણીનું એક ટીપુંય ન નીકળ્યું. તેમ એણે વળી ત્રીજે ઠેકાણે પણ પચ્ચીસ હાથ સુધી ખોદતાં પાણી ન નીકળવાથી ચોથે ઠેકાણે ખોદવું શરૂ કર્યું. ત્યાં પણ એણે પચ્ચીસ હાથ ઊંડું ખોદ્યું, પણ ત્યાંય પાણીનું ટીપું નસીબમાં ન હતું. પચ્ચીસ-પચ્ચીસ હાથના ચાર કૂવા જુદા-જુદા ન ખોદતાં એક જ જગ્યાએ સો હાથ ખોદ્યું હોત તો એને પાણીનાં દર્શન જરૂર થાત. ચંચળ મન જ એની અસફળતાનું મૂળ છે.

નીરનાં નાનાં ટીપાં પણ જો ધારા રૂપે એક જ વસ્તુ પર સતત પડતાં રહે તો પથ્થર જેવી કઠોર વસ્તુને પણ કોરી શકે છે. પરંતુ તે જ ગતિથી વહેતું પાણી અને તેનો પ્રવાહ ફક્ત અવાજ કરીને સરી જાય છે. એના અસ્તિત્વને બતાવનાર કોઈ ચિહ્ન પણ બાકી રહેતું નથી.

પાશ્ચાત્ય વિચારક ઇમર્સન બોલે છે: "જીવનમાં બુદ્ધિમાની એકાગ્રતામાં છે અને જીવનની મોટામાં મોટી બુરાઈ પોતાની શક્તિઓને વિખેરવામાં રહેલી છે."

મનની એકાગ્રતામાં મહાન શક્તિ છે, કિન્તુ પ્રશ્ન એ છે કે એને કઈ રીતે મેળવી શકાય? કેટલાક લોક કહે છે: "મનોનિગ્રહ વડે મોટી-મોટી સિદ્ધિઓ મેળવી શકાય છે, પણ મનની ચંચળ ગતિને રોકવી એ તો મહાન યોગીઓનું કામ છે. અમારા જેવા લોક માટે એ અસંભવ છે. મનની પ્રચંડ શક્તિને કેન્દ્રિત કરવી અશક્ય છે." આમ તે લોકો કહેતા હોય છે કે જેઓ વાસનાના ગુલામ છે. આત્મ-દર્શી સાધકોને પૂછશો તો એ કહેશે: મન જેવું સરળ તત્ત્વ દુનિયામાં બીજું કોઈ નથી. કારણ કે એના પર આપણા વિવેકનું, સદ્વિચારોનું શાસન છે. એ આપણો ગુલામ છે, આપણે એના નથી.

મનોનિગ્રહના ઉપાય

એક વાર સમ્રાટ સેન કરુણાવતાર ભગવાન બુદ્ધ પાસે ગયા અને મનની ચપળતાની વાત એમને કહેતા કહ્યુ "ભગવન્, અમારા જેવા પ્રાણી શુ મનોનિગ્રહના ક્ષેત્રમા પ્રવેશ કરી શકે છે? અમે સાધના કરવા ઇચ્છીએ છીએ પણ એ માટે સમયનો અભાવ છે ચારેય બાજુનુ વાતાવરણ પણ અમોને પ્રવૃત્તિમાર્ગ ભણી ઘસડી જાય છે નિવૃત્તિમાર્ગ ગ્રહણ કરવો એ અમારા જેવા માટે અસભવ નહી તો અશક્ય તો જરૂર છે માટે એવી સાધના બતાવો કે જેમા અમે રાજ્યની જવાબદારી પણ અદા કરી શકીએ અને મન પરની નિરકુશતા પણ દૂર કરી શકીએ"

હા, તમે પણ એવી જ સાધના ચાહો છો કે ઘર પણ છોડવુ ન પડે ઑફિસ પણ ચાલતી રહે અને સાધના પણ ચાલતી રહે ભગવાન બુદ્ધે જવાબ વાળ્યો "સમ્રાટ, હા, એવી પણ સાધના છે કે જેના વડે માનવી સસારને છોડ્યા વગર પણ મનની સ્થિતિ પર વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે છે પ્રતિદિન જે એ ચાર વિચારોનુ ચિતન-મનન કરતો રહે તો એ પારિવારિક જવાબદારી નભાવવાની સાથે-સાથે મન પર સયમ રાખી શકે છે એ ચાર વિચારો આ પ્રમાણે છે

(૧) હુ જરા (વૃદ્ધત્વ) ધર્મી છુ

(૨) હુ વિયોગ ધર્મી છુ

(૩) હુ રોગ ધર્મી છુ

(૪) હુ મરણ ધર્મી છુ

જરા ધર્મી.

મનુષ્યના મગજમા એક ચિતન ચલતુ રહેવુ જોઈએ કે "હુ જરા (વૃદ્ધત્વ) ધર્મી છુ" મને એક દિવસ ઘડપણ આવવાનુ છે એ જેમ ઝૂપડામા પ્રવેશ કરે છે તેમ મહેલોમા પણ જાય છે ખુલ્લી તલવારો સાથે દરવાજે ઊભેલા ચોકીદારો પણ એને મહેલમા પ્રવેશતા રોકી શકતા નથી ચક્રવર્તીનુ ચક્ર દુશ્મનોનો સહાર કરી શકે છે પરન્તુ વૃદ્ધાવસ્થાનો સહાર કરવો એ એની શક્તિની બહારની વાત છે

જૈન આગમોમા ચક્રવર્તીના ભોજનનુ વિશદ વર્ણન આવે છે એમના ભોજન સારુ ત્રણસો ને સાઠ બ્રાહ્મણ માલમસાલા તૈયાર કરે છે એમની

ખીર એ શી શક્તિ ધરાવે છે કે એને ચક્રવર્તી જ પચાવી શકે જ્યારે એ જમીને ઊઠે છે ત્યારે એમની દાસી એમનું વધેલું એઠું ખાય છે અને કહેવાય છે કે એથી એનામાં એટલી બધી શક્તિ આવી જાય છે કે ચક્રવર્તી જ્યારે દિગ્વિજય માટે નીકળે છે ત્યારે એ દાસી હીરાને પોતાની ચપટીમાં ચૂર કરી એનો ચક્રવર્તીના કપાળે ચાંદલો કરે છે તમે જ કલ્પના કરો કે જ્યારે એઠું ખાનાર દાસીમાં આટલી-શક્તિ છે તો ક્ષીરભોજન કરનાર ચક્રવર્તીમાં કેટલી શક્તિ હશે!

તેમ છતાં આવા બળવાન ચક્રવર્તીને વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે કે નહીં! જવાબ મળશે જરૂર આવે છે શક્તિના અક્ષય ભંડાર સમા ચક્રવર્તી પણ વૃદ્ધાવસ્થાના આક્રમણથી બચી શકતા નથી તો બીજાની તો વાત જ શી કરવી! આ પ્રકૃતિનો અટલ નિયમ છે એને કોઈ તાકાત બદલી શકતી નથી.

વૃદ્ધાવસ્થાના આક્રમણ બાદ શરીરની શી સ્થિતિ થશે વારુ! જરા એક ક્ષણ માટે વિચારો તો ખરા શરીરની બધી શક્તિઓ જવાબ આપી દેશે. મનુષ્ય પોતા પરથી નિયંત્રણ ગુમાવી બેસશે. આપણે બોલવા ચાહીશું કંઈ અને છતાં ઉચ્ચારશે કોઈ બીજા જ શબ્દો આ? આપણી જાતિમાં વેર છે ચાલમાં અક્કડપણું છે પણ જરા (વૃદ્ધત્વ)નું આક્રમણ પગ પર થશે તો કદમ મૂકવા જશો સીધા પણ પડશે અને વાંકાચૂંકા પણ. ઉર્દૂના એક શાયરે પણ કહ્યું છે કે

और चल फिर ले ज़रा तन तन के ए बांके जवां,
चार दिन के बाद तेरी टेढ़ी कमर हो जायगी ”

ઘડપણનું આક્રમણ થશે કે બધી અક્કડ સમાપ્ત થઈ જશે કહેવાની સાથે વાત એક બીજા સાથે અથડાય છે તેમ ઘડપણમાં તમારા પગ પણ પરસ્પર અથડાશે. વાણી રુક્ષ બની જશે અને એવા શબ્દો નીકળશે જાણે કારેલા વાસિનો બન્યા જ હોય તે સમયે પરિવાર પણ એ માનવનો તિરસ્કાર કરવા લાગે છે જેમ વેલ કરમાઈ ગયેલાં ફૂલોનો પરિત્યાગ કરે છે તેમ પરિવાર પણ વૃદ્ધ વ્યક્તિનો સ્નેહ છોડે છે કારણ કે એ પરિવારને ઉપયોગી વ્યક્તિ રહેતો નથી

હા આ જરા-યમનું ચિંતન માનવીના સૌંદર્યનો અહંકાર સમાવી દે છે દરરોજ સ્નો ને પાવડર છાંટનારાઓ એ વિચારે કે આખરે આ સૌંદર્ય ક્યાં સુધી ટકી રહેવાનું છે! મનુષ્યને પોતાના સૌંદર્યનો નશો હોય છે

અને આ અહંકારે જિન્દગી બરબાદ કરી છે આ રૂપાસક્તિએ મનુષ્યને અત્યાચાર કરવા તરફ પ્રેરિત કર્યો છે આ રૂપની પાછળ પાગલ બનતા માણસોએ ક્ષણિક રૂપની આસક્તિ સારુ હજારોની જિન્દગીઓ લઈ લીધી છે.

પણ આ વૃદ્ધાવસ્થા રૂપ ને બળના અહંકારને ચેલેંજ આપે છે એક દિવસ આ શરીરના સૌન્દર્યનો પ્રવાહ વહી જશે અને સૂકી રેત જ બાકી રહી જશે તો પછી અહંકાર કોના પર કરશો ? વૃદ્ધાવસ્થાનું ચિંતન માનવીને રૂપાસક્તિ બચાવે છે

ભગવાન બુદ્ધને સાધના માટે જે–જે વસ્તુઓથી પ્રેરણા મળી હતી એમાં જરા પણ એક હતી એક દા'ડો રાજકુમાર સિદ્ધાર્થ જ્યારે શહેરથી બહાર જઈ રહ્યા હતા ત્યારે વૃદ્ધત્વથી જર્જરીત શરીરવાળા કૃશકાય માણસને હાથે લાકડીનો સહારો લઈને ચાલતો જોયો પોતાના સારથિને પૂછ્યું . "આ શું છે ?" સારથિએ કહ્યું –જરા (વૃદ્ધત્વ) છે" તો રાજકુમાર સિદ્ધાર્થ પૂછે છે –"શું આ જરા સુકુમાર સુંદરી યશોધરાને પણ આવશે ?" સારથિએ કહ્યું "હા, રાજકુમાર, એ જરૂર આવશે " "અને શું મને પણ ?" રાજકુમારે ફરી પ્રશ્નનું પુનરાવર્તન કર્યું

સારથિએ સ્વીકૃતિ રૂપે કહ્યું –"જરૂર" રાજકુમારે વળતો પ્રશ્ન કર્યો 'તો શું એથી બચવાનો કંઈ ઉપાય છે ?' જવાબ ન મળ્યો અને રાજકુમાર સિદ્ધાર્થનું હૃદય સૌન્દર્યમયી દુનિયાથી ઊઠી ગયું

વિયોગ ધર્મી

અનાસક્તિનું બીજું રૂપ છે "હું વિયોગ ધર્મી છું " મનુષ્યે વિચારવું જોઈએ કે જેટલા સંયોગો છે, તે એક દિવસે વિયોગમાં બદલાઈ જવાના છે સંયોગના સૂત્રો (દોરા) કાચા છે, ગમે તેટલી મજબૂતીથી બાંધો, એ એક દિવસે તૂટી જ જવાના છે એક આચાર્યે કહ્યું છે કે

"संयोगास्ते वियोगान्ता"

સંયોગનો અંત વિયોગમાં જ થવાનો છે જ્યાં સંયોગ છે ત્યાં વિયોગ અવશ્યભાવી છે મનુષ્ય સંયોગો જોડવા પ્રયોગો પ્રયત્ન કરે છે અને એમાં સફળતા મેળવતા એ પ્રસન્નતા અનુભવે છે અને વિયોગમાં એ રોવા બેસે છે પણ એણે એ યાદ રાખવું જોઈએ કે સંયોગ વિયોગ માટે જ છે.

સંયોગ બે પ્રકારના છે. પહેલો જડ સંયોગ અને બીજો તે ચૈતન્ય-સંયોગ. મહેલની પ્રાપ્તિ, સંપત્તિનો લાભ એ જડ-સંયોગ છે. પત્ની પુત્ર-પરિવાર એ ચૈતન્ય સંયોગ છે. પરંતુ સંપત્તિ શાશ્વત નથી. પુત્ર અને પરિવાર અમર નથી. દુનિયાની જે-જે વસ્તુઓ સામે તમે તમારો સંબંધ બાંધી રહ્યાં છો. પણ એ બધાયને છો તો જુઓ કે તમને એ છોડી તો નહીં જાય. દૂર ન જાઓ. શરીરના અંગો આંખ કાન નાક વગેરેને જ પૂછી જુઓ ને કે એ તો સાથ આપશે ને!

મનુષ્ય પોતાના મનને ભ્રમ નવે છે. ધન સ્ત્રી પરિવાર પર મારું સ્વામીત્વ છે કારણ કે એ મારી પાસે છે. પરન્તુ માત્ર પાસે હોવાને લીધે એના સ્વામી કંઈ તમે બની શકતા નથી. વિયોગનો પ્રસંગ આવે ત્યારે મનુષ્ય આંસુ વહાવે છે. રોવું એ ગુલામીનું ચિહ્ન છે. એક નોકરને આખિર જ્યારે કાઢી મૂકે છે ત્યારે એ આંસુ એની ગુલામી સિદ્ધ કરે છે. માટે તમે વસ્તુના સ્વામી નહીં પણ સેવક છો. પરન્તુ મનુષ્ય પાસે જ્યારે કોઈ ચીજ આવે છે ત્યારે એ એનો સ્વામી બની બેસે છે અને તે પણ અનંત અનંત કાળ સુધી. તમે જ્યારે કોઈ મકાન ખરીદો છો અને એનું રજિસ્ટ્રેશન કરાવો છો ત્યારે એમાં લખાવો છો જ્યાં સુધી સૂર્ય અને ચંદ્ર રહેશે ત્યાં સુધી આ ભૂમિ ઉપર મારો અધિકાર રહેશે. પણ ઓ ભોળા માનવી! આ રજિસ્ટ્રેશન કરાવતા પહેલાં તું એ તો વિચારી લે કે સૂર્ય અને ચંદ્ર જ્યાં સુધી રહેશે ત્યાં સુધી તું પણ રહીશ ને!

સાચે જ સંપત્તિ સ્વપ્નવત્ અને લક્ષ્મી પુષ્પ સમાન છે. એક કવિએ કહ્યું છે।

जिनके महलों मे हजारों रंग के फानूस थे
झाड़ उनकी कब्र पर है, और निशां कुछ भी नहीं ॥

દુનિયાના રંગમંચ પર મોટા-મોટા સમ્રાટો અને બાદશાહો આવ્યા ને ચાલ્યા ગયા. એમનો સાચો ઇતિહાસ કહેનાર આજે કોઈ રહ્યું નથી. બાદશાહ શાહજહાન અંગે કહેવાય છે કે એના જમાનામાં એના ખજાનામાં વૈભવ નૃત્ય કરતો હતો. આજનો ઇતિહાસકાર એની સંપત્તિનો આંક કાઢી શકો નહીં. હાથ અને ઈરાન ગજનીની સંયુક્ત સંપત્તિ કરતાં એની સંપત્તિ વધુ હતી. એક દિવસે શાહજહાંએ જહાંઆરાને ખજાનો બતાવ્યો. ત્યારે દિવાલો પહોળી કરાવવા કહ્યું કારણ કે સંપત્તિ મૂકવા માટે એ જગ્યા હવે નાની

પત્ની હતી શાહે એ પ્રેમના પ્રતીક માટે 'તખ્તતાઉસ" બનાવ્યો, જેનુ મૂલ્ય એ જમાના પર કરોડ રૂપિયા હતુ અને એમા કિંમતી હીરા જવાહરો જડવામા આવ્યા હતા એ તખ્તતાઉસમા ૩૫ મણ સોનુ ઉપયોગમાં લેવાયુ હતુ અને જડવાના હીરા-જવાહરોનો વજન હતુ એમ મનાય રાજ્યના કુશળ કારીગરોએ સાત વર્ષમા એ તૈયાર કર્યું હતુ

આજે જરા જોઈએ તો ક્યા એ શાહજહાન અને એના તખ્તતાઉસને આપણો હિંડો એની ઠેર-ઠેર ફરતા ભલે સભળાવે શાહજહાન સમાપ્ત થયા અને સાથે જ એની સપત્તિ પણ સમાપ્ત થઈ

માટે માનવીએ ચિંતન કરવુ જોઈએ કે ' હુ વિયોગ ધર્મી છુ " આ ચિતન એના મન પરથી સપત્તિનો અહંકાર દૂર કરશે, કે જે સંપત્તિ પાછળ માનવી આજે હાથ ધોઈને પડ્યો છે

સપત્તિના ટુકડા સારુ ભાઈને ન જોયો જે સપત્તિ માટે માનવીએ પોતાની માનવતા વેચી, ઈમાનદારી વેચી, પ્રમાણિકતાને વેચી થોડાક ટુકડા ભેગા કર્યા એ બધા અહી જ રહી જવાના છે માટે વિયોગ ધર્મનુ ચિતન માનવીની પદાર્થ-જન્ય આસક્તિ દૂર કરે છે

રોગ ધર્મી :

મનોનિગ્રહ માટે ત્રીજો વિચાર છે, "હુ રોગ ધર્મી છુ" આ ચિતન દેહ પ્રત્યેની આસક્તિ દૂર કરે છે જો આ ચિતનનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ મેળવવો હોય તો તમે હોસ્પિતાલમા જાઓ ત્યા કોઈના પગે ઓપરેશન થયુ હશે અને એ ચીખો રહ્યો હશે, કોઈનો પગ કપાઈ ગયો છે, તો કોઈની આખે પાટા બાધ્યા છે કોઈ દર્દને લીધે સીસકારા મારી રહ્યો છે તો કોઈ બૂમો પાડી રહ્યો છે આ બધુ જોશો તો દેહાભિમાન દૂર થશે નદન મણિયાર પાસે કરોડોની સપત્તિ હતી આગમોમા એની સપત્તિનુ વિશદ વર્ણન આવે છે પરતુ જ્યારે એ સોળે સાથે સોળ રાજરોગોથી ઘેરાયો અને એથી એના અણુ-અણુમા જે વેદના થઈ રહી હતી, તે એનાથી ન સહેવાતાં એણે ઘોષણા કરાવી કે જે મારા રોગોનુ શમન કરી દેશે એને મારી બધી સપત્તિ આપી દેવા હુ તૈયાર છુ

અનાથી મુનિની વાત ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા આવે છે સ્વય ભગવાન મહાવીર પોતાના છેલ્લા પ્રવચનમા એ વાર્તાનુ નિરૂપણ કરે છે સમ્રાટ શ્રેણિકને સાચુ અનાથપણુ બતાવતા અનાથીમુનિ પોતાનો જીવન-ઇતિહાસ

એમની સામે રજૂ કરી દે છે. મહામુનિ બોલ્યા : "મારી આંખોમાં જ્યારે પીડા ઊપડી ત્યારે મારા પિતાજીએ વૈદોનાં મોઢાં ખુશ્ખા કરી દીધાં. કુશળમાં કુશળ વૈદો આવ્યા. દિલ દઈને મારી ચિકિત્સા પણ કરી, પણ સમ્રાટ પિતાજીની અખૂટ સંપત્તિ અને વૈદોની લાંબી ચિકિત્સા પણ મને રોગથી મુક્ત કરી ન શક્યાં. એ જ વેદનાએ મને મુક્તિનો રાહ બતાવ્યો છે."

રોગ પણ માનવીનો એક મિત્ર છે, પણ તે એવો મિત્ર છે જે લોક-લોકની નીતિને પસંદ કરે છે. ત્યાંય તે જાગૃતિ આપે છે. વિલાસ-વૈભવના સાગરમાં ડૂબેલો માણસ પરિજનોની ઉપેક્ષા કરે છે. સંપત્તિ હોય ત્યારે મિત્રો એને શોધતા આવે છે, જ્યારે બીમારી વખતે એ મિત્રોને શોધતો ફરે છે. બીમારીમાં આત્મીયતાનો તાંતણો જરા સમજાય છે. અસ્વસ્થ હાલતમાં જ્યારે કોઈ આપણી સેવા-સુશ્રૂષા કરે છે ત્યારે એ આપણા મનમાં સહેજે વસી જાય છે. આપણે એના પ્રત્યે કૃતજ્ઞ બનીએ છીએ. કેટલીક વખતે એવું બને છે કે એક જ પરિવારની બે વ્યક્તિઓમાં મનભેદ હોય અને એમાંથી એક જણ બીમાર પડે અને બીજો એની સેવામાં લાગી જાય છે ત્યારે વર્ષોનો એ મનભેદ ધોવાઈ જાય છે અને એ વખતે બીમારી પણ એક વરદાન બની જાય છે.

'હું રોગ ધર્મી છું' એ ચિંતન માનવીની મોહાસક્તિને ઓછી કરે છે. એક સુંદર બાળક છે. જ્યારે ઓરી-અછબડા એના શરીર ફૂટે છે અને એના મોં પર ડાઘ-ચિહ્ન છવાઈ જાય છે ત્યારે એનું સૌન્દર્ય સમાપ્ત થઈ જાય છે. માટે જ્યારે આપણને આપણામાં જ રૂપનો અહંકાર થઈ આવે ત્યારે એ ચિંતવું જોઈએ કે "મને રોગો પીડિત કરી શકે છે અને આધિ-વ્યાધિ મારા સૌન્દર્ય તેમ જ શક્તિને પણ ભરખી શકે છે." આ ચિંતન જો તમારામાં સદા જાગતું રહેશે તો તમે શરીરમોહથી પાછા ફરશો અને આત્મા ભણી જવાનો તર પ્રયાસ કરશો. દિવસ-રાત ચાલતી શરીર સેવામાં આત્મસેવાને ત્યારે જ સ્થાન મળશે.

મરણ ધર્મી

મનોનિગ્રહનો ચોથો ઉપાય છે મૃત્યુનું ચિંતન. મૃત્યુ જીવનનો મોટામાં મોટો પરાજય છે. કોઈની પાસે જો પુરુષાર્થ હશે તો રોગો એની પાસે ફરકશે નહીં. માતા મરુદેવીનું જીવન એનું સર્વશ્રેષ્ઠ દૃષ્ટાંત છે. જીવનની લાંબી યાત્રામાં માતા મરુદેવાને એક દાઢ પણ માથું દુખવા આવ્યું નહોતું, પરંતુ મૃત્યુના બંધનમાંથી તો એ પણ બચી શકી નહીં.

આ નિયમ-મધન સમ્રાટને માટે પણ તેટલો જ લાગુ થાય છે જેટલો કે સડક પર રઝળતા એક ભિખારીને આગમમાં વર્ણન આવે છે, વાસુદેવ અર્ધ ચક્રવર્તી થાય છે, આઠ હજાર દેવો એમની સેવામાં રહે છે એમની પાસે સુદર્શન ચક્ર છે, જે શત્રુઓનો શિરચ્છેદ કરે છે અપ્રતિમ સારંગ ધનુષ છે કૌમુદી ગદા છે યુદ્ધના મેદાને એ દસ હજાર વીરોને એકીસાથે રણભૂમિમાં સુવડાવી શકે છે પરન્તુ એ વાસુદેવ પોતે પણ એક દિવસે તો સદાને માટે સૂઈ જ જાય છે

નવ તત્ત્વો અંગે આચાર્યોમાં મતભેદ છે પુણ્ય હોય છે કે ઉપાદેય એ અંગે પણ મતભેદ છે કેળા ને એલચીના પ્રશ્ન પર પણ આચાર્યો એક મત ધરાવતા નથી સંવત્સરીના પ્રશ્ન પરત્વે પણ સમાજમાં એક મત પ્રવર્તતો નથી કોઈ ભાદરવા મહિનાના પક્ષને બળ આપે છે તો કોઈ શ્રાવણને જ વળગી રહ્યા છે બધા પ્રશ્નોમાં મતભેદ છે પણ જરા એ આચાર્યોને પણ પૂછી તો લો કે મરવામાં પણ કોઈને મતભેદ છે? મૃત્યુ સંબંધે તો કોઈના બે મત હોઈ શકે જ નહીં

એક વિચારક કહે છે-" તને મિત્ર જોઈએ તો એ માટે ઈશ્વર (ઘણો) પૂરતો છે સાથી જોઈએ તો વિધાતા ઘણા છે માન જોઈએ તો દુનિયા ઘણી છે, શાન્તવના જોઈએ તો ધર્મ પુસ્તક ઘણું છે અને ઉપદેશ જોઈએ તો મૃત્યુ ઘણું છે મૃત્યુ ભયની નહીં પણ કેળવણીની વસ્તુ છે. મનુષ્ય માટે મૃત્યુ જ મોટામાં મોટો એનો ઉપદેશક છે

જીવનથી એ કંઈ શીખી શકશે નહીં, પણ મૃત્યુથી એ જરૂર શીખી શકશે જે લોકો પોતાના જીવન દરમ્યાન ઝળક્યા નથી તેઓ એવા મૃત્યુને પામ્યા છે કે ઇતિહાસના પૃષ્ઠોમાં અમર થઈ ગયા છે મૃત્યુ જેવી કોઈ નિશ્ચિત વસ્તુ કોઈ બીજી નથી. પરંતુ માનવી જેવો ભૂલકણો પણ કોઈ નથી જાણે એને એ વિશ્વાસ જ નથી કે એ કદી મરવાનો પણ છે માનવીને જો પોતાના મૃત્યુ પર વિશ્વાસ હોત તો એ એને માટે તૈયાર જ રહેત, જેમ ટ્રેન-આવવા પહેલા યાત્રી તૈયાર રહેતો હોય છે તેમ મૃત્યુ માનવને અતિક્ષણ સચેત-સાવધાન-રાખે છે

મનુષ્ય જ્યારે પણ અન્યના શોષણમાં પ્રવૃત્ત બને છે ત્યારે એ માની લે છે કે તે અમર રહેવા માટે આવ્યો છે અને અનંત કાળ સુધી એ સંપત્તિ પણ એકત્રિત કરવા ચાહે છે પરંતુ એને જો તે જ ક્ષણે એના મસ્તિષ્કમાં મૃત્યુની સ્મૃતિ થઈ આવે કે મારે માટે પણ એ દિવસ નિશ્ચિત

જ છે અનંત-અનંત યુગ સુધી જીવવા સારુ હું આવ્યો નથી મારી પાસે અલ્પ અને સીમિત જિંદગી છે તો પછી આ અલ્પ-શા જીવન માટે પાપની આ વિશાળ ભારી શા માટે ! હું માનું છું કે અત્યાચાર ભણી આગળ વધતા હાથોને મૃત્યુની આ સ્મૃતિ આગળ વધતાં અટકાવશે, અને તેમ થતાં માનવમાંની માનવતા સજીવ થશે !

મૃત્યુની યાદદાસ્ત મનુષ્યને મૃત્યુના ભયથી નિર્ભય બનાવે છે જેણે મૃત્યુને નિશ્ચિત માની લીધું છે તે કદી એનાથી ડરતો નથી જીવનક્ષેત્રે મૃત્યુ ડગલે ને પગલે નૃત્ય કરતું દેખાય છે દુર્બળ મનનો મનુષ્ય મૃત્યુને સામે જોઈ આગળ વધવાની હિંમત કરી શકતો નથી પણ જેના સ્મૃતિ-પટ પર મૃત્યુનું ચિંતન છે એના પગ કદી પાછા પડતા નથી

ચીનમાં મરણ પહેલાં જ પોતાને રાખવા માટે એક પેટી ખરીદી લેવાય છે અને એ પેટી પોતાના સાથીઓ પરિજનોને બહુ ઉમંગ સાથે દેખાડાય છે પુત્ર પોતાના માતા-પિતાને એ પેટી પ્રેમ સાથે ભેટ કરે છે પરંતુ આત્માને અમર માનનાર ભારતમાં મૃત્યુ નામથી દિલ ધડકવા લાગે છે.

આ તો મૃત્યુનું ચિંતન માનવીને અત્યાચાર અને અન્યાય ભણી જતાં રોકશે. સાથે જ એ મૃત્યુથી નિર્ભય બની જીવન-ક્ષેત્રમાં આગળ વધી શકશે.

આ ચારેય ચિંતન જીવનમાંની આસક્તિને દૂર કરે છે જ્યાં સુધી આસક્તિ છે ત્યાં સુધી મનની ચંચળતા દૂર થઈ શકતી નથી ચંચળતાના મૂળ આસક્તિ પર પ્રહાર કરો અને મનની ચંચળતાને દૂર કરવા માટે જ્ઞાનનો અંકુશ લગાવો

નાના શા અંકુશ વિશાળકાય હાથીને પણ વશમાં રાખી શકે છે તો જ્ઞાનના અંકુશ મન પર નિગ્રહ શા માટે નહીં કરી શકે ! પરન્તુ આ મનનો નિગ્રહ કોઈ એક જ દિવસમાં થઈ જતો નથી એને માટે દીર્ઘ-કાલીન સાધનાની આવશ્યકતા છે સાધના ચાલુ રાખો. વાસના દૂર કરો પછી મન તમારું સ્વામી નહીં પણ તમે મનના સ્વામી બનશો અને ત્યારે સફળતા પણ તમારી સાથે જ હશે.

લિ૦: જૈન ઉપાશ્રય,
તા. ૧-૮-૧૯૫૮ કોટ મુંબઈ-૧

૫૦. પ્રકૃતિની વિકૃતિ-ક્રોધ

સ્વભાવનું વિભાવમા પરિવર્તન કરનાર ક્રોધ છે સ્વભાવદશામા આત્મા સ્વસ્થ હોય છે, પરતુ જ્યારે આત્મા સ્વભાવમાથી વિભાવ તરફ જાય છે ત્યારે, તેમા વિકાર પેદા થાય છે આ વિકારોમાના કેટલાક રાગાનુપ્રેરિત હોય છે તો કેટલાક દ્વેષાનુપ્રેરિત હોય છે દ્વેષાનુપ્રેરિત વિકારોમા સર્વથી પ્રથમ સ્થાન ક્રોધનુ છે સ્વભાવને વિભાવમા પલટાવનાર ક્રોધ છે ક્રોધ પોતે જ પ્રકૃતિની વિકૃતિ છે અને તે પોતાની સાથે અનેક વિકૃતિઓને લાવે છે.

ક્રોધ વિકૃતિનો જન્મદાતા છે અને ક્રોધને કારણે મનુષ્યને ઘણી વાર નુકસાન વેઠવુ પડે છે ક્રોધને કારણે, ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરેલ સુયોગ્ય વ્યક્તિઓએ ઘણા ઊચા સ્થાનો ગુમાવ્યા છે અને નીચી પાયરીએ ઊતરી ગયેલ છે કોઈને પૂછીએ કે–ભાઈ! પચોતેરના પગારમા કેમ પડ્યા છો? ત્યારે તે કહે છે કે–શુ કરીએ? પહેલા તો ઘણી સારી જગાએ હતો દોઢસો રૂપિયા મળતા હતા, પણ એક દિવસ મેનેજર સાથે બોલાચાલી થઈ એટલે બીજે દિવસે રાજીનામુ આપ્યુ પછી નવી નોકરીની શોધમા નીકળ્યો પરન્તુ છ મહિના સુધી ઘણી ઘણી ઓફિસો અને પેઢીઓમા ફર્યો, પરતુ જ્યા જાઉ ત્યા એક જ ઉત્તર મળતો કે જગા નથી પછી એક જગાએ મેનેજરના ભાઈના સાળાની લાગવગ લગાડી ત્યારે જગા મળી પહેલા સાઠ મળતા અત્યારે પચોતેર થયા છે

જરા સરખી બોલચાલે જીવનમા કેટલી વિટબણા ઊભી કરી! આપ મુબઈના રહેનારા છો આપે આવી એક નહિ, અનેક વાતો સાભળી હશે એવી કેટલીયે વ્યક્તિઓના પરિચયમા પણ આવ્યા હશો કે જેમણે વર્ષો સુ'ઘી મહેનત કરી, કેટલી લાગવગો લગાડી, મોટા જવાબદારીભર્યાં સ્થાન મેળવ્યા હોય, ઊચો હોદ્દો અને આબરૂ જમાવી હોય, પણ એક ક્ષણના

ક્રોધની ચિનગારીએ તેમની એ સર્વ વસ્તુઓને ખાકમાં મિલાવી દીધી હોય. જે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરતાં વીસ વર્ષ લાગે છે તેને ખોવામાં વીસ મિનિટ પણ લાગતી નથી.

એક માનવીને હુ ઓળખુ છુ. તેના પર મોટા મોટા સત્તાધીશોની હમેશાં કૃપા ઊતરતી રહી છે અને તેણે ઘણી મોટી જગાઓ મેળવી છે પરંતુ દુર્ભાગ્ય કહો કે ગમે તે કહો, પણ તે કોઈ પણ જગાએ નવ મહિનાથી વધારે ટકી શક્યો નથી. કાર્યશક્તિ અને આવડતવાળો માણસ ભટકતો રહે એ શું ઓછી શરમની વાત છે! પ્રતિભાશાળી અને શક્તિશાળી વ્યક્તિઓને આમ ભટકતી જોઉં છુ ત્યારે મારા હૃદયમાં ચિંતા થાય છે. તંદુરસ્ત અને શક્તિવાળો માણસ પોતાના કુટુંબના પોષણ માટે પોતાના મિત્રો અને સગા સબંધીઓની ગુલામી કરતો ફરે અગર દાતાઓ તરફ હાથ લંબાવે એ શું ઓછી ચિંતાની વાત છે!

પણ આ બધા દુઃખનું મૂળ છે ક્રોધની જરા સરખી ચિનગારી, કે જે માનવીની બધી ઇચ્છાઓ અને અરમાનોને ભસ્મિતભૂત કરી નાખે છે. એમ ન માનશો કે ક્રોધની આગ બીજાને સળગાવે છે. બીજા તો બળે જ છે પરંતુ ક્રોધ કરનારનું હૃદય પણ એ આગના ભડકાથી બળતું જ રહે છે. એક મિનિટના આવેશને કારણે માનવી પર જે વીતે છે તે તેને જીવનભર યાદ રહી જાય છે. એટલા માટે એક તત્ત્વવેત્તા કહે છે કે ક્રોધની શરૂઆતમાં મૂર્ખતા હોય છે અને અંતમાં પશ્ચાત્તાપ.

શું તમે એમ માનો છો કે જેણે હોદ્દો ગુમાવ્યો છે તેને કાંઈ દુઃખ નહિ થયું હોય! હોદ્દાની પ્રાપ્તિથી જે પ્રસન્નતા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે તો કોઈ હોદ્દા પર બેઠેલ વ્યક્તિને પૂછો ત્યારે ખબર પડે. એક વખત ખુરશી મળ્યા પછી કનરો વર્ષ સુધી તેના પર ચીટકી રહેવાનાં તે વ્યક્તિ સ્વપ્નાં સેવતી હોય છે. પ્રયત્નપૂર્વક સાધના મેળવીને પ્રાપ્ત કરેલ ખુરશીને તે મરતાં સુધી છોડવા તૈયાર નથી હોતી. ભલે તે તેને માટે લાયક હોય કે ન હોય. પણ ખુરશી તો ત્યારે જ છોડશે કે જ્યારે જીવનની આશા છૂટશે.

જે દિવસે હોદ્દો છૂટે કે ડિસ્મી સેવામાં આવે તે વખતે તે વ્યક્તિનો ચહેરો જોજો. જાણે કે તેના પરનું કોઈ માનવી મરી પરવાર્યું હોય એવો ભાવ તેના ચહેરા ઉપર જોવા મળશે. જેણે ક્ષણિક આવેશમાં પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છે તેના મનમાં જીવનના દરિયાનું એક ચલચિત્ર ખડું થઈ જાય

છે ભૂતકાળની જાહોજલાલી અને વૈભવોનુ દૃશ્ય તેના દિલને એક ઘેરી ચોટ લગાવે છે પોતે કેટલો મહત્ત્વાકાંક્ષી અને કઠોર પરિશ્રમી છે, આગળ વધવા માટે તે મહેનત કરે છે તેનામા શક્તિ પણ છે પરંતુ હવે તે શક્તિનો ઉપયોગ કરી પોતાના સ્વપ્નાને સાકાર કરવાની તેનામા લાયકાત રહી નથી. પોતાની નિરાધાર અવસ્થાને લીધે તેને શરમ આવે છે તેને થાય છે કે પોતાના પ્રયત્નમા અડધે રસ્તે રહી જવાને બદલે તેણે ટોચ સુધી પહોંચવુ હતુ તેનાથી અડધી પણ કુશળતા ન હોય તેવાઓ લહેર કરતા હોય છે. લૌકિક રીતે જેઓ તેનાથી ઘણા પાછળ છે, તેમની નેતાગીરી સ્વીકારવાને બદલે તેને પોતાને નેતા બનવુ હતુ, કારણ કે તેનામા નેતાગીરી માટે જોઈતી કુશળતા છે અને પોતાનાથી ઓછી શક્તિવાળાની આજ્ઞા હેઠળ રહેવુ એ તો મોતથીય વધ રે ભયાનક લાગે છે તેની દરેક આજ્ઞા, દરેક હુકમ, વીછીના ડખ જેવા લાગે છે પણ તેના સિવાય અન્ય કોઈ ઉપાય નથી પોતે પોતાની જાતે જ બધુ ગુમાવ્યુ છે

આવી વ્યક્તિઓની મનોદશાની સરખામણી નશો ઊતરી ગયેલા શરાબીની સ્થિતિ સાથે થઈ શકે તેમ છે દારૂની બાટલી લઈ તેને ગટગટાવી જવામા આનંદ આવે છે દારૂનો કેફ ચઢે ત્યારે એમ લાગે છે કે તેનામા ખૂબ જ શક્તિ આવી ગઈ છે, પરંતુ જ્યારે કેફ દૂર થાય છે ત્યારે શક્તિનુ પૂર પણ ઓસરી જાય છે આવી જ હાલત ક્રોધીની હોય છે ક્રોધની શરૂઆતમા અહંકાર હોય છે આવેશ વખતે તે પોતાને પૂરો શક્તિશાળી માને છે અને બીજાને એકદમ કમજોર, પણ જ્યારે ક્રોધ ઊતરી જાય છે ત્યારે તે એવો ઠંડો થઈ જાય છે કે જાણે ટાઈફોઈડમાથી ઊઠ્યો હોય સંસારમા કોઈપણ માણસ એવો નહિ હોય કે જે ક્રોધ કરીને પસ્તાયો ન હોય.

એટલા માટે જ કહેવામા આવ્યુ છે કે ક્રોધમા ગેરસમજ છે, કમસમજ છે એટલે ક્રોધી બીજાનો નહિ પણ પોતાનો જ વિનાશ કરે છે. આપે જોયુ હશે કે ક્રોધમાં માણસ કાચનો પ્યાલો ફેંકે છે પણ તેને પૂછો કે ભાઈ! પ્યાલો ફૂટ્યો તેમા નુકસાન કોનુ થયુ ? અને તમારી આત્મિક શાંતિની કેટલી બરબાદી થઈ?

એક કલાકાર વર્ષો સુધી મહેનત કરી હાથમા છીણી અને હથોડી લઈ આરસની મૂર્તિ બનાવે છે તેમા તે પોતાની કલ્પનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપે છે પરંતુ તેમા કોઈ જોનાર ભૂલ કાઢે છે જોનારનો તો ભૂલ કાઢવાનો

પડી છે આ વસ્તુને તૈયાર કરવામાં કેટલી મહેનત પડી છે! કેટલી બુદ્ધિ વાપરવી પડી છે! કેટલો સમય લાગ્યો છે! આ બધી વાતનો વિચાર કરવાની તો વિવેચકને ફુરસદ હોતી નથી તે તો ફક્ત ભૂલ ક્યાં છે તે જ જુએ છે હજાર સારી વસ્તુઓની વચમાં એક જરા ખામી હોય તો ટીકાકાર સારી વસ્તુઓ તરફ નજર ન કરતાં ખામી જ પહેલી જુએ છે. જ્યારે આમ ટીકાકાર ખામી બતાવે છે ત્યારે કલાકારનો મિજાજ ગરમ થઈ જાય છે અને તે મૂર્તિ પર હથોડો મારી તોડી નાખે છે આમ જે વસ્તુ તૈયાર કરતાં ત્રણ વર્ષ લાગ્યાં હોય તેને તોડી નાખતાં પૂરી ત્રણ મિનિટ પણ લાગતી નથી.

મને પોતાને એક અનુભવ થયો છે એક ભાઈને એક લેખની નકલ તૈયાર કરવા કહ્યું લગભગ એક મહિનામાં તે ભાઈ કામ પૂરું કરીને લાવ્યા તે જોઈને એક ભાઈએ કહ્યું કે બીજું તો ઠીક છે પણ લિપિ જરા અશુદ્ધ છે બસ આટલું કહેતાની સાથે જ પેલા ભાઈનું મગજ ગરમ થઈ ગયું અને તે નકલના મારી નજર સામે જ ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા.

ઘણા માણસો નાજુક મિજાજના હોય છે પોતાની વિરુદ્ધ જરાપણ સાંભળવા માટે તેમના કાન તૈયાર હોતા નથી. તેમના લેખની કે તેમના કામની જરા પણ ટીકા કરી તો ગાડી પાટા ઉપરથી જાય છે આવા ક્ષુ સ્વભાવવાળી વ્યક્તિઓની સાથે વાત કરવામાં આપણે ખૂબ સાવધ રહેવું જોઈએ.

ક્રોધનો ખોરાક

માનવી ખાધા વિના જીવી શકતો નથી તેમ ક્રોધ પણ તેના ખોરાક વિના વધી શકતો નથી આપને થશે કે શું ક્રોધ તે કાંઈ માનવી છે કે ખોરાક જોઈએ! ક્રોધ માનવી નથી અને તે માનવીને પણ માનવી રહેવા દેતો નથી છતાં ય તે ખાય છે જરૂર તે પોતાનો ખોરાક બહારથી લેતો નથી પણ તે ખોરાકનું ઉત્પાદન કરે છે હવે હું આપનો વધુ વખત સંશયમાં રાખવા માંગતો નથી ક્રોધનો ખોરાક છે શાંતિ વિનય અને વિવેક ક્રોધ હમેશાં માનવીના આ ત્રણે ગુણોને ખાઈ જાય છે ક્રોધી મનુષ્ય હમેશાં દુઃખી રહે છે કારણ કે કાયમ તે અંદરથી બળ્યા કરે છે તેની વાતમાં તેજ વસ્તુ નથી મનોબળ તો તેની પાસે હોય છે જ ક્યાં! આવેશની દશામાં મનોબળ નાસી જાય છે

માનવીના ત્રણે ગુણો નાશ પામવા છતાં તે ક્રોધનો ત્યાગ કરતો નથી.

આપ આપના કાર્ય માટે દિવસમા સત્તર વાર ક્રોધ કરો છો પણ ક્ષમાથી એક વાર પણ કામ લેતા નથી કારણ કે ક્ષમા પર વિશ્વાસ નથી હા, ક્ષમાની મૂર્તિઓને વદન જરૂર કરો છો, તેનુ પૂજન કરો છો તેની માળાઓ પણ ફેરવો છો તેમના નામની જય બોલાવો છો તેમના જન્મદિને મોટા મોટા સરઘસો કાઢો છો પણ જ્યારે જીવનમા ક્ષમા પ્રાપ્ત કરવાનો અવસર આવે છે ત્યારે તેને ધક્કો મારી બહાર ફેકી દો છો અને ક્રોધને માટે આપના દ્વાર હમેશા ખુલ્લા હોય છે ક્રોધ આપના બારણે સ્વાગત પામે છે ત્યારે ક્ષમા બિચારી બહાર આગણામાં ઊભી ઊભી આસુ સારે છે.

આગ ઉપર ઠડુ પાણી પડવાથી આગ બૂઝાઈ જાય છે તેમજ ગરમ પાણી પડવાથી પણ બૂઝાય છે એમ આપણે માનીએ છીએ છતા દુનિયાની ત્રણ અબજની વસતિમાથી એક પણ એવો બુધ્ધુ નહિ મળે કે જે આગ લાગે ત્યારે ઓલવવા માટે પાણી ગરમ કરવા બેસે ક્રોધની આગ લાગી છે તે ક્ષમાથી પણ શાત થાય છે અને કયારેક ક્રોધથી પણ તે દબાઈ જાય છે પણ તે થોડા વખત પૂરતી જ કાયમની શાતિ ક્રોધની પાસે કયા છે? છતા જો કોઈ ક્રોધને દબાવવા પોતે જ ક્રોધનો આશ્રય લે તો તે આગ બૂઝાવવા પાણી ગરમ કરવા જેવુ છે ક્ષમા ઠડુ પાણી છે તો ક્રોધ ઊકળતુ પાણી છે

આજ સુધી કોઈ એવો માણસ નથી મળ્યો કે જેણે ક્રોધને ધિક્કાર્યો ન હોય, છતા પ્રશ્ન એ છે કે કોણે તેને છોડયો છે? જે વીતરાગ પરમાત્માઓએ સર્વથા કષાયનો ત્યાગ કરી અકષાયી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી છે તેમની વાત બાજુ પર રાખો તે તો મહામાનવ હતા, પરતુ હુ તો એમની વાત કરુ છુ કે જેઓ આપણી આખ સામે છે અને જેમણે ક્રોધને એક વાર નહિ અનેક વાર ધિક્કાર્યો છે જ્યારે જ્યારે ક્રોધ ઉપર વ્યાખ્યાનો સાભળ્યા છે ત્યારે ત્યારે ધિક્કાર દર્શાવ્યો છે જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ મહાપુરુષની વાત તેમની સમક્ષ મૂકાઈ છે ત્યારે ત્યારે તેમણે ક્રોધને ધિક્કાર્યો છે પણ માત્ર ધિક્કાર શબ્દોમા વ્યક્ત કરવાથી વાત પૂરી થતી નથી તેને છોડવો પડશે જો આપણે ખરા દિલથી ક્રોધને ખરાબ માનતા હોઈએ તો કોઈ પણ કારણ કે સજોગોમા આપણને ક્રોધ આવવો ન જોઈએ ક્રોધને ધિક્કારતા પણ જઈએ અને તેનો ઉપયોગ પણ કરતા રહીએ તો તો માનવુ જ પડશે કે, આપણા હૃદયના કોઈક ખૂણામા ક્રોધ પ્રત્યે આદર રહેલો છે.

માનવીને જેટલો વિશ્વાસ ક્રોધ પર છે તેનો એક ટકો પણ ક્ષમા પર નથી. એથી જ તેને ખરાબ કહેવા છતાં પણ તેને તે વળગી રહે છે

વ્યક્તિનો જ નહિ પણ સમાજનો ઇતિહાસ પણ ક્રોધની આસપાસ ફરી રહ્યો છે ઇતિહાસ શું છે? એક માનવીના ક્રોધે ઇતિહાસનાં પાનાંઓ રંગી નાખ્યાં છે એક માનવી પોતાના ક્રોધને શમાવી ન શક્યો તો તેણે હજારો માનવીઓની લાશો ઢાળી દીધી. મોટાં મોટાં યુદ્ધો અને મહાયુદ્ધો એ માનવીના ક્રોધની જ કથાઓ છે માનવીઓએ ક્રોધને એટલું સન્માન આપ્યું છે કે દેવતા બનાવી પૂજ્યો છે હાથમાં ત્રિશૂળ, તલવાર, વિશાળ આંખો અને બિભત્સ બિહામણા રૂપની મૂર્તિઓ બનાવી તેની સામે માનવી પોતાનું મસ્તક ઝુકાવે છે! આ ક્રોધની પૂજા નહિ તો બીજું શું છે?

અનંત કાળ થયો આત્મા ક્રોધને અપનાવતો આવ્યો છે સિંહ અને ચીતાના ભવમાં તેણે ક્રોધને પોતાનું હથિયાર બનાવ્યો. સાપ અને વીંછીના ભવમાં તેણે ક્રોધ વડે કામ લીધું આ અનંત જન્મોના સંસ્કાર આત્મા સાથે છે અને એથી જ મનુષ્ય ક્રોધથી ઘેરાયેલો રહે છે તેને ક્રોધ છોડવાની વાત કરીએ તો પણ તે ક્રોધે ભરાય છે તે સંપત્તિને ત્યાગી શકે છે કરોડોના વૈભવ-વિલાસને ઠોકરે મારી શકે છે વૈભવભર્યો આલિશાન ઇમારતો એક ક્ષણમાં ત્યાગી શકે છે સમસ્ત કુટુંબ પરિવારને તે મૂકી શકે છે સ્નેહભરી પત્ની અને સુખમય બાળકોની મમતા છોડી શકે છે પણ ક્રોધને ત્યાગી શકતો નથી. અને તેથી જ ગૃહત્યાગીઓમાં પણ ક્રોધની જ્વાળાઓ જલતી જ હોય છે

પણ યાદ રાખો—ક્રોધને ઉત્પન્ન કરવો એ જેટલું સહેલું છે તેના કરતાં તેને શમાવવો એ ઘણું વિકટ છે ક્રોધના રસ્તે ચાલવું સહેલું છે પણ રોકાવું મુશ્કેલ છે આમ તો તમે ઘણા ચતુર છો મુંબઈ જેવા શહેરમાં રહેનાર છો જ્યાં ઇશારામાં સમજી જતા હો આપની મોટર ગાડી પૂર ઝડપે જઈ રહી છે અને પોલીસ રોકવાનો ઇશારો કરે છે તો આપ એકદમ ગાડી થોભાવી દો છો. પોલીસ બોલતો નથી બોલાવતો નથી, માત્ર હાથ જ ઊંચો કરે છે અને આપ ગાડી થોભાવી દો છો ત્યારે હું વારંવાર ગણું એમ નમ તેવા ચાર પાંચેને સમજાવું છું તો શું તમે સમજ્યા? તમે સમજો એમ ભાગ ત્યાં કબૂલ કરતું નથી અનંત જ્ઞાનીઓ વારંવાર કહે છે કે થોભો! ક્રોધના પંથે આગળ ન વધો કારણ કે એ રસ્તો સમાધાન નથી. તો તમે થોભી જશો કે નહિ એ જ વિચારવાનું છે

એક સ્ટેશન પર એક એન્જિન ઊભેલું હતું ગાડી આવી ગઈ હતી અને એન્જિન છૂટી ગયું હતું ડ્રાઈવર એન્જિનનો અવાજ અને ગરમીથી રાહત મેળવવા પ્લેટફોર્મ પર ઠેતન ખુલ્લા હવામાં ફરી ગયો હતો એવામાં તેનો એક ૭ વર્ષનો છોકરો એન્જિન ઉપર ચઢી ગયો અને એક પછી એક ચાવીઓ ફેરવવા લાગ્યો થોડા વારમાં તેનો હાથ એન્જિન ચાલુ કરવાની ચાવી ઉપર ફર્યો અને એન્જિન પાટા ઉપર દોડવા લાગ્યું ડ્રાઈવરના કાન ઉપર એન્જિન ચાલુ થવાનો અવાજ આવ્યો તેણે ફરીને જોયું તો તેનો પોતાનો જ છોકરો બહાર ઊભો હતો ડ્રાઈવરે તેને બૂમ પાડીને કહ્યું કે એન્જિન રોક, નહિ તો મરી જઈશ છોકરાએ કહ્યું કે રોકવાની ચાવી કઈ છે તે મને ખબર નથી ત્યારે પિતાએ કહ્યું કે નીચે કૂદી પડ ત્યારે પુત્રે કહ્યું કે–કૂદી પડવાનું જિગર ચાલતું નથી ચાલુ એન્જિનમાંથી નીચે કૂદી પડવા માટે પણ સાહસિકતાની જરૂર છે

હવે તમે જ બતાવો કે આવા છોકરાની શી દશા થશે? થોડેક દૂર જતા જ એન્જિન અથડાયું, એન્જિનના ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા અને છોક-રાના તો હાડકા પણ હાથ ન આવ્યા

જેઓ કષાયના પાટા ઉપર દોડવાનું જ શીખ્યા છે અને રોકવાનું નહિ, તેમની પણ આજ વાત છે ક્રોધને ઉત્પન્ન કરવાની, પ્રજ્વલિત કર-વાની અને ઉપશાંત થયેલ ક્રોધને ફરીથી જગાવવાની કળા જેઓ જાણે છે, પણ રોકવાની કળા જાણતા નથી તેમની શી ગતિ થશે?

ક્રોધને પારે આવવા કરતા તેને રોકવાની કળા પહેલા શીખો, ચલાવતાં તો બધાને આવડે છે, જરાક શબ્દ બહાર નીકળ્યો કે ચાલુ પણ તેના પરિ-ણામોને સમજો, માત્ર વર્તમાન નહિ, પણ ભવિષ્ય તરફ દૃષ્ટિ કરો વૈર-માંથી અવૈર તરફ જાઓ ક્રોધમાંથી ક્ષમા તરફ આગળ વધો એ જ સાચો શાંતિનો માર્ગ છે

તા ૧૫-૭-૫૯ — જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

આવશ્યકની આવશ્યકતા

અથવા

૫૨ જીવનમાં પ્રતિક્રમણનું સ્થાન

આજનું પ્રવચન આવશ્યકની સાથે સબંધ ધરાવે છે જીવનની જે ક્રિયા જેના અભાવે આપણે આગળ વધી શકતા નથી એને આવશ્યક કહે છે જીવવા માટે શ્વાસ લેવો જરૂરી છે તેવી જ રીતે આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે જીવનશુદ્ધિ માટે જે ક્રિયા અનિવાર્યરૂપે જરૂરી છે એને આગમમાં આવશ્યકની સંજ્ઞા અપાઈ છે આત્મશુદ્ધિ માટે બહારના ક્રિયા-કાંડ એટલા જરૂરી નથી જેટલી કે આત્મઆલોચના આપણે પોતાનું નિરીક્ષણ કરીએ અને પરખીએ આપણી દૃષ્ટિ બીજાને જોવામાં નિષ્ણાત-પટુ છે પણ જ્યાં પોતાને જોવાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યાં આપણે સૂર થઈ જઈએ છીએ અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમાં બીજાને જોવાનું એટલું મહત્ત્વ નથી જેટલું કે પોતાને જોવું એટલા માટે આત્મ-નિરીક્ષણની પ્રક્રિયાને પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે

પ્રતિક્રમણનો શાબ્દિક અર્થ છે પાછા વળીને આવવું" આત્માની વૃત્તિઓ જ અશુભ બની ગઈ છે એમને પાછી વાળીને શુભ સ્થિતિમાં કરવાનો ભાવ એ પ્રતિક્રમણ છે સાધક પોતાના દૈનિક જીવન ઉપર નજર ફેરવે છે વાસના અને કામની દુર્ભાવનાઓએ આત્મ-સ્થિતિમાં કેટલા વિક્ષેપ નાખ્યો છે? આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિમાં અશુદ્ધતાએ ક્યાં સુધી પ્રવેશ કર્યો છે? મનના આ ચોરો ઉપર સાધકે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ વેપારીના ઘરમાં ચોર ઘૂસી આવે ને એને એની ખબર પણ ન રહે તો કેટલું મોટું નુકસાન એને સહેવું પડશે? વેપારી જો જાગૃત હોય અને ચોર કદાચિત્ આવી પણ જાય તો પણ ચિંતા ઓછી છે કારણ કે ચોરોને એની જાગૃતાવસ્થાનું ભાન

થતા એ એમને નસાડી મૂકવામા સક્ષમ બનશે હા, તો એટલા માટે પ્રતિક્રમણમા પોતાના મનમા સતાયેલા ચોરો ઉપર સાધકે નજર રાખવી જોઈએ.

સધ્યા વેળાએ આપણે આપણી ભૂલોનુ સ્મરણ કરીએ કારણ કે જીવનમા થયેલી ભૂલ ક્યારેક ભયકર શૂળ પણ બની જાય છે ભૂલને ભૂલરૂપે સ્વીકાર કરી લીધા પછી સાધક એનુ પરિમાર્જન કરે છે પણ ભૂલને ભૂલ જ ન માનવી, એથી મોટી ભૂલ બીજી કઈ હોઈ શકે વારુ ?

એક ડૉકટરને પૂછવામા આવ્યુ કે સૌથી મોટો રોગ કયો છે ? એમણે કહ્યુ 'રોગને રોગ ન માનવો એ સૌથી મોટો રોગ છે' ક્ષય–કેન્સર વગેરેને રાજરોગ કહેવાય છે પણ રોગનુ નિદાન થઈ જતા એની ભયકરતા ઓગળી જાય છે જ્યા સુધી રોગની પરીક્ષા થતી નથી ત્યા સુધી એ કાયમ રહે છે રોગ ત્યારે વળી વધુ ભયકર બને છે જ્યારે રોગી રોગના અસ્તિત્વનો જ સ્વીકાર ન કરે

હા, તો ભૂલોનુ જ્ઞાન, ભૂલ સુધારવાની દિશામા પહેલુ પગથિયુ છે અને પ્રતિક્રમણ આપણને આપણી ભૂલોનુ જ્ઞાન કરાવવાનો સુઅવસર પ્રદાન કરે છે એટલા માટે જ જૈન શાસનમા પ્રતિક્રમણનુ બહુ મોટુ સ્થાન છે સાધુ ને શ્રાવક માટે સાજે અને સવારે કર્મરૂપે કરવા માટે એ અનિવાર્ય ગણાયુ છે

હવે આપણે આવશ્યક–સૂત્રના અધ્યયનો ઉપર થોડા વિસ્તારથી વિચાર કરીશુ આવશ્યક સૂત્રના છ અધ્યયનો છે —

(૧) સામાયિક
(૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવ
(૩) વદણા
(૪) પ્રતિક્રમણ
(૫) કાયોત્સર્ગ
(૬) પ્રત્યાખ્યાન

સામાયિક હવે આપણે સામાયિક આવશ્યક ઉપર વિચાર કરીશું. સમભાવનો સાધક દરેક પ્રત્યે સમતા, સમત્વ આચરતો હોય છે સુસ્વાદિષ્ટ પદાર્થો ભણી એના મનમા લોભ–ભાવના જાગતી નથી તેમ અરુચિપ્રદ પદાર્થો

સામે આવતાં એ ઘૃણા-ભાવ ધરાવતો નથી કે પ્રસંગ નજર સમક્ષ આવતાં એના ચિત્તમાં કોઈના પ્રત્યે કદી દુર્ભાવના જન્મતી નથી.

એવા સાધક જીવનમાં સમભાવની ધારા વહી રહી છે. એને લાભ-નુકસાનમાં પણ સમભાવ જ હોય છે. હજારો-લાખોનો લાભ થવા છતાં એને અહંકાર સ્પર્શી શકતો નથી તેમ નુકસાન એની પ્રસન્નતાને છીનવી શકતું નથી. શાકભાજી વેચનારનો કાંટો કદી ઊંચો કદી નીચો થતો હોય છે પણ ઝવેરીનો કાંટો સમ રહેતો હોય છે.

તમે શાક-ભાજી ખરીદવા બજારમાં ગયા. વેચનાર બાઈએ શાક-ભાજી તોળ્યાં. એ બાપડી થોડું વધારે જ તોળે છે તો પણ તમે એને થોડું વધુ નાખવા-તોળવા કહો છો. એ બિચારી થોડું વળી વધુ નાખે છે. તેમ છતાંય તમે બોલી ઊઠો છો: આટલી લોભી કેમ બની ગઈ છો! થોડીક ભાજી હજુ નાખ. એ બિચારી તેના ડરને લીધે ત્રાજવામાં વળી થોડુંક ઉમેરે છે અને પછી તમારી થેલીમાં ભરી દે છે. અને તમે ઘેર પાછા આવતા જાઓ છો. હવે એકદા તમારા ઘેર લગ્ન પ્રસંગ આવે છે. કન્યાને આણામાં આપવા માટે તમને સોનાની જરૂર પડે છે. કારણ કે આણા વગર તો આજે લગ્ન થવા જ બહુ મુશ્કેલ બની ગયાં છે. પહેલાં દીકરીઓ વેચાતી હતી. હવે દીકરાઓ વેચાવા લાગ્યા છે. તમારા આ સામાજિક સંબંધો હવે પૈસાના તાંતણે બંધાવા લાગ્યા છે. એમાં પ્રેમની મીઠાશ નથી પણ પૈસાની ભૂખ જ છે.

હા, તો તમે સોનું ખરીદવા સરાફને-સોનીને ત્યાં જાઓ છો. દસ તોલા સોનું ખરીદ્યું. સરાફ એ સોનું કાંટે ચડાવે છે ત્યારે શું તમે એમ બોલો છો ખરા કે થોડું સોનું હજુ ઉમેરો! ના નથી. ત્યાં તમે એક શબ્દ પણ બોલશો તો તમારી ચતુરાઈનું માપ નીકળી જશે અને તમે ઠોઠ ગણાશો.

શાકભાજી વેચનાર બાઈ પાસે તમે થોડુંક ઉમેરવા કહો છો. પણ સરાફની દુકાને તમે કંઈ જ કહેતા નથી. કારણ કે પેલી બાઈનાં ત્રાજવાં ઘડીમાં ઊંચાં-નીચાં થઈ જાય છે જ્યારે સરાફનો કાંટો-ત્રાજવાં સમ રહે છે. વારુ, તો હવે તમે બતાવો કે તમારે પેલી બાઈનાં ત્રાજવાં બનવું છે કે પેલા સરાફનાં? શું માનો છો? પેલી બાઈનાં ઊંચાં-નીચાં થતાં ત્રાજવાં જેમ બનવાનું તમે પસંદ નહીં કરો. તો સમદૃષ્ટિ ધરાવતો આત્મા સંપત્તિ અને વિપત્તિમાં સમ રહે છે. એની સામે જીવનનું સોહામણું હાસ્ય હોય અથવા મોતની કાળી છાયા,

તેમ છતાય એ કદી પાછળ નહી હટે પ્રશસાના પુષ્પો એને લલચાવી શકશે નહી તેમ નિદાના કાટા એને પદભ્રષ્ટ નહી કરી શકે સન્માનના મધુર પ્યાલા માટે જે પ્રસન્નતા સાથે એ હાથ લબાવશે, અપમાનના કડવા ઘૂટડાને એ જ પ્રસન્નતા સાથે એ ગળે ઊતારી લેશે

આપણે સમભાવની સાધના તો કરી, પણ કષાયનો પ્રસગ આવતા આપણે જો એ સમભાવને વીસરી જઈએ છીએ તો એ જ વાત ચરિતાર્થ થઈ ગણાશે કે શત્રુના આવવા સુધી તો આપણે શસ્ત્રોની તૈયારી રાખી પણ શત્રુને આવતો જોતા જ શસ્ત્રો ફેકી નાખી છટક્યા આ કાયરતા ગણાય એ જ રીતે ક્રોધનુ નિમિત્ત આવતા આપણે જો સમભાવનુ શસ્ત્ર ફેકી દઈએ તો એ એક કાયરતા જ લેખાશે તો, સામાયિક સમભાવની એક શાળા--સ્કૂલ છે, જ્યા આપણે શાતિ, સહિષ્ણુતા અને ક્ષમાનો પાઠ શીખવો છે. આ પાઠ તો શીખ્યા પણ ઘેર જતા જ ભૂલી ગયા આપણા બાળકો શાળામા ગણિત શીખે છે પણ ઘેર આવતા જ એ ભૂલી જાય છે તો શુ તમે એના એવા ભણતર પ્રત્યે રાજી થશો? કદાપિ નહી તેવી રીતે તમે ઉપાશ્રયે આવ્યા, એક કલાક સુધી સમભાવનો પાઠ શીખ્યા પણ ઘેર અથવા દુકાને સમભાવ–સાધનાની એક લીટી પણ તમે યાદ ન રાખી શક્યા તો એ અભ્યાસ કેવો ગણાશે? જ્યા સુધી ઉપાશ્રયમા રહો છો, સમભાવની વાતો કરો છો પણ દુકાનની હવા લાગતા જ સમભાવ તો કોણ જાણે કયા છૂ થઈ ગયો?

યાદ રાખો, તમે પણ સમભાવના સાધક છો મુનિ–મર્યાદાથી એક ડગલુ તમે પાછળ છો મુનિ છઠ્ઠા ગુણસ્થાને છે તો તમે પાચમા ગુણસ્થાને છો સાધુની સામાયિક સર્વ સામાયિક છે તો શ્રાવકોની સામાયિક દેશ સામાયિક છે શ્રાવક મુનિ-પથનો જ એક નાનકડો સાથી છે એનુ લક્ષ્ય પણ એ જ છે કે જે પેલા વિરાટ-આત્મા સન્તનો છે પણ સન્તની સામાયિક જીવન માટે છે ત્યારે તમારી સામાયિક બે ઘડીની છે

હા, એક વાત એ છે કે તમે સામાયિક દરમ્યાન ભોજન કરતા નથી, સૂતા પણ નથી જ્યારે અમે તો સામાયિકમા બન્ને ટાઇમ ગોચરી પણ કરીએ છીએ, સૂઇએ પણ છીએ અને વિહાર પણ કરીએ છીએ તોય શુ અમારી સામાયિક તમારા કરતા ઊચી થઈ? ના, વાત એમ નથી. શાળામા જે વિદ્યાર્થી છ કલાક ભણે છે, એને એક કલાક ખાવાપીવા આરામ માટે પણ મળે છે પણ જે વિદ્યાર્થી ફક્ત એક જ કલાક ભણે છે,

એને કેટલા સમયની રજા મળશે ? તો મુનિને સતત-જીવનની સામાયિક છે માટે એને પણ ભોજન વગેરેની રજા છે જ.

સાથે જ યતના (જયણા) પૂર્વક જમવામાં સામાયિક દુષિત થતી નથી. જ્યારે અયતનાની ક્રિયા થાય છે ત્યારે જ દોષ લાગે છે. મુનિનો આહાર સંયમમાં બાધા પહોંચાડનાર નહીં પણ સંયમ-સહાયક હોય છે. સંયમની લાંબી મજલમાં સમાધિપૂર્વક આગળ વધવા માટે આહાર જરૂરી છે. જ્યારે શ્રાવકની સામાયિકસાધનાની મર્યાદા બે ઘડીની છે. આટલા અલ્પ-કાળની સાધનામાં ખાવા-પીવાની રજા લેવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઊઠતો નથી.

આ તો સામાયિક એક ઘણી મોટી આત્મ-સાધના છે. સામાયિકની સાધના સાધુ કરે છે તો એ આત્માની સમરસતા મેળવે છે અને શ્રાવક કરે છે તો એને પણ સમરસતા મળે છે. પછી ભલેને એ અલ્પ કાળ માટે જ હોય ને ! સાકર-ખાંડનો એક કણ પણ તમે ચાખશો તો એ પણ ગળી જ લાગશે. પછી ભલેને એ એનો-ખાંડનો અંશ જ હોય ને ! એ અલ્પ કણ પણ જો તમને ગળપણ નહીં આપે તો એ કદી સાકર-ખાંડ કહેવાશે જ નહીં.

સામાયિકની સાધના અંગે મહામુનિ ગૌતમ પ્રભુ તારક-મહાપુરુષ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પાસે પ્રશ્ન કરે છે —

प्र० सामाइएणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?
उ० सामाइएणं सावज्ज जोग विरइं जणयइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૮

કેટલો માર્મિક પ્રશ્નોત્તર છે ! જીવનને સ્પર્શતો આ પ્રશ્ન છે. એમાં સ્વર્ગમાં જવાનું પ્રલોભન નથી તેમ નરકનો પણ ભય નથી. જીવનની સમભાવ સાધના અંગેનો આ પ્રશ્ન છે. જે આત્માએ સમતાની અમૃત-બિંદુઓનું પાન કર્યું છે એ કેવો આનંદ મેળવે છે ! પ્રશ્નમાં ગંભીરતા દેખાય છે તો ઉત્તર એથી પણ વધુ ગંભીર છે.

ગૌતમ ! સામાયિક વડે આત્મા સાવદ્ય-યોગની પ્રવૃત્તિથી વિરક્ત બને છે. આત્માની વૃત્તિઓ દિવસ-રાત અશુભ તરફ દોડી રહી છે. સામાયિક એમને અશુભ તરફથી વાળી શુભમાં જોડે છે અને શુભથી શુદ્ધિ તરફ દોરી જાય છે. પછી આત્મા નિર્મળ બને છે. જે પતિત વૃત્તિઓને ખાળી સાધી દે છે. પછી એમના પાછા ફરવાનો ભય રહેતો નથી. એવી જ રીતે—

સમભાવનો સાધક અશુભ વૃત્તિઓને સામાયિક વડે બાધી દે છે, પણ વિકારો ભણી એમનો દોડી જવાનો ભય રહેતો નથી બસ, આજ શારીરિક અને માનસિક સાવદ્ય વૃત્તિઓને વિરક્તિ તરફ લઈ જવાનુ સામયિકનુ લક્ષ્યબિંદુ છે સામયિકનો અર્થ ફક્ત શારીરિક ક્રિયાઓને જ રોકવી એ નથી, પરંતુ માનસિક ક્રિયાઓને પણ રોકવાનો છે

સામાયિકની મુખ્ય આધાર-ભૂમિ મન જ છે જ્યા સુધી મનમાં સામાયિક આવતી નથી ત્યા સુધી તનની સામાયિકનુ કાઈ મહત્ત્વ નથી. રાજર્ષિ પ્રસન્નચદ્રનુ શરીર તો સામાયિકમા હતુ પણ મન વિષમ-ભાવોમાં ગૂથાયેલુ હતુ તન સમભાવમા હતુ તો મન સહારમા પ્રવૃત્ત હતુ પણ મનની આ અસ્થિરતાના યોગે એમણે સાતમા નરકના ગુણો એકત્ર કર્યા હતા પણ જ્યારે તનની સાથે મન પણ સમભાવમા પ્રવૃત્ત બન્યું ત્યારે તેઓ સકળ કર્મો ખપાવી મોક્ષ પણ મેળવી શક્યા

સામાયિકનુ બીજું રૂપ છે સ્વરક્ષણની ભાવનાને સર્વ-રક્ષણમાં પરિવર્તિત કરી દેવુ વિશ્વના પ્રત્યેક પ્રાણીમા સ્વરક્ષણની ભાવના રહેલી જ છે એક નાનકડો કીડી પણ આત્મ-રક્ષણ માટે સાવધાન-સચેત રહે છે. થોડોક આઘાત પામતા જ એ પોતાનો રસ્તો બદલી નાખે છે તો આ સ્વરક્ષણની ભાવનાને સર્વ-રક્ષણમા ફેરવી નાખવાનુ નામ જ સામાયિક છે.

સર્વ-રક્ષણની ભાવના ત્યા સુધી મનમાં જાગી શકતી નથી જ્યા સુધી દેહાસક્તિ તને પુદ્ગલાસક્તિ ઓછી થતી નથી જેના માનસમા સમતાની અન્તર્સ્ફુરણા જાગી છે, એના જીવનમા પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ સમાપ્ત થઈ જશે ઇન્દ્રિયો એ માટે સ્વીકૃતિ આપે અથવા ન આપે તોપણ એનું મન તો સમતામા લીન જ રહેશે

એક વખતની વાત છે એક વૃદ્ધ મુનિ કફથી પીડાતા હતા એટલે તેઓ ચહા લેતા હતા નાના મુનિજી ચહા લઈને આવ્યા વૃદ્ધ સતે ચહા લીધી અને પાતરુ સાફ કરી જ રહ્યા હતા ત્યા એક બહેને દોડતી-દોડતી આવી એનો ચહેરો વ્યાકુળ હતો એણે કહ્યુ "મહારાજ, ચહા હજુ પીધો તો નથી ને?" નાના મુનિજીએ કહ્યુ "શા માટે એમ પૂછો છો? એનો ઉપયોગ તો થઈ ચૂક્યો" એ બોલી "માફ કરજો, મહારાજ ભૂલ થઈ ગઈ ચહેરામા સાકર-ખાડની જગ્યાએ મીઠુ નખાઈ ગયુ હતુ." નાના મુનિજીને વિશ્વાસ ન બેઠો કારણ કે મોટા મુનિજી જ્યારે ચહા લઈ રહ્યા

હતા ત્યારે નાના મુનિજી પાસે જ હતા પણ એમના મોં પર એક પણ કરચલી પડેલી જોઈ નહોતી

હવે તે (નાના મુનિજી) પાછા મોટા મહારાજશ્રી પાસે ગયા. એમને પૂછ્યું ગુરુદેવ, ચહામાં મીઠું હતું કે ખાંડ? ગુરુદેવે હસતાં–હસતાં જવાબ વાળ્યો રોજ–રોજ ગળી ચહા પીએ છીએ. એક દા'ડો ખારી પી ગયા તો એમાં શું નુકસાન થઈ ગયું વળી? ગુરુદેવના જવાબથી શિષ્ય ચકિત બની ગયો. આ છે સમભાવની સાધના જેના વડે સાધક કડવાશને પણ મીઠાશમાં ફેરવી નાખવાનો અભ્યસ્ત બની જાય છે જીવનમાં કડવા–મીઠા ઘૂટડા હસતાં–હસતાં ઉતારી શકે છે ત્યારે જ સમતાના દર્શન પામી શકાય છે

ચતુર્વિંશતિ–સ્તવન

(ચોવીસી–સ્તવન)

ચતુર્વિંશતિ–સ્તવન એ આવશ્યકનું બીજું અધ્યયન છે પ્રતિક્રમણમાં પહેલાં સામાયિક આવશ્યક છે બીજામાં વીતરાગની સ્તુતિનો ક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે આલોચનાના ક્ષેત્રમાં પહોંચ્યા પૂર્વે સાધકની ક્ષેત્ર–શુદ્ધિ થવી જરૂરી છે સાધક પહેલાં સમભાવમાં સ્થિત બને પછી ગુણાધિક પુરુષોની સ્તુતિ કરે મહાપુરુષોનું ગુણ–કીર્તન એના જીવનને પ્રેરણાપાત્ર છે એટલા માટે જ ચતુર્વિંશતિ–સ્તવન કરે સાધક સામસ્યના પાસું ચિંતન કરે છે

માનવ–મનને જ્યાં સુધી પ્રભુ–પ્રાર્થનાનો પ્રકાશ મળતો નથી ત્યાં સુધી અજ્ઞાન અંધકાર પ્રવર્તે છે અને જ્યાં અંધારું છે ત્યાં સ્વાર્થ વાસના અને મોહના વરિષ્ઠ જ ઊભા કરશે. એમને ને દૂર કરવા હશે તો તમે માનવ–મંદિરમાં પ્રભુ પ્રાર્થનાની જ્યોતિ જગાવો એક કવિએ કહ્યું પણ છે –

पाप पराल का पुंज बन्यो अति मानहुं मेरू आकारो ।
ते तुम नाम हुताशन सेती सहजही प्रजलत सारो ॥
पदम प्रभु पावन नाम तिहारो ॥

કવિ વિનયચંદ્રજી ગાયે છે એમના શબ્દે–શબ્દે અનુભવની સરસ વહેંગીઓ મૂકી છે એમાં કેવળ સંગીત જ નથી પણ અધ્યાત્મની સરગમ છે નાદના ક્ષેત્રમાં શબ્દોનું સંગીત એ ઉત્તમ પ્રકારનું નથી પણ ત્યાં તો હૃદયનું સંગીત જોઈએ એક વૈદિક કવિના શબ્દોમાં કહું તો એ કે હૃદય મેળ છે તેનું પરમાત્મા સાંભળે છે અને હૃદય જો

મૌન-ચૂપ છે તો ત્યા પરમાત્મા પણ બહેરા બની જાય છે હા, તો કવિ પ્રાર્થનાનો આધ્યાત્મિક ચમત્કાર બતાવે છે ઘાસના વિશાળ ઢગલામા જો એક નાનકડી ચિનગારી પહોચી જાય તો એ સારોયે ઢગલો થોડાક જ કલાકોમા બળી ભસ્મ થઈ જશે, પણ એ ચિનગારી હોવી જોઈએ બળતી-અગ્નિમય, ઠરેલી ચિનગારી કઈ કામમા આવશે નહી ઠરેલા મણ કોયલા પણ એ કામ નહી કરી શકે જે એક જલતી નાની-શી ચિનગારી કરી જશે તેવી જ રીતે પાપના વિશાળ ઢગલાને સમાપ્ત કરવા માટે પ્રાર્થનાની એક નાની-શી ચિનગારી બસ-પર્યાપ્ત થશે પણ એમા આત્માની ચમક હોવી જોઈએ, હૃદયની ઉષ્મા હોવી જોઈએ, ત્યારે જ એ પાપ-પરાળ (ઘાસ)ને ભસ્મ કરી શકશે નહીતર ઠરેલી ચિનગારી પાપ-પરાળમા ભળી જઈ એના સમૂહને વધુ વધારશે જ પાપ-પરાળને ઘટાડવા માટે એની પાસે તેજ પણ નથી

પ્રાર્થનાના શબ્દોમા હૃદયનો અવાજ હોવો જોઈએ અને ત્યારે જ જીવત શબ્દો કહેવાશે અને જીવિત જ કઈક કામ કરી શકે છે, કારણ કે એમા તેજ રહેલુ છે કસ્તુરીમા જ્યા સધી સુગધ-તેજ છે ત્યા સુધી જ એની કિમત છે એક ભાઈ એમ કહે કે મારી પાસે મણ કસ્તુરી છે હુ એ સસ્તા ભાવે તમને આપી શકીશ પણ એમા તેજ-સુગધ નથી, નકલી છે શુ તમે એ ખરીદવા તૈયાર થશો ? નહી કદી નહી

બીજી બાજુ બીજો જણ એમ કહે કે મારી પાસે ફક્ત પાચ તોલા કસ્તુરી છે એનુ તેજ એટલુ છે કે શીતના પ્રબળતમ રોગીને પણ જો એ આપવામા આવે તો એકવાર ગરમી પેદા કરી શકે છે પણ એ છે મોઘી. હવે તમે જ બતાવો કે તમે સસ્તા ભાવે ઝાઝી કસ્તુરી ખરીદવા તૈયાર થશો કે મોઘા ભાવે મળની થોડી કસ્તુરી ? અરે, તમે તો કુશળ વેપારીઓ છો. લાખોની ઉથલ-પાથલ તમે કરી છે નિસ્તેજ કસ્તુરી માટીના મૂલેથી પણ ગઈ ગુજરી છે તમે તેજવાળી કસ્તુરીના ગ્રાહક છો, પછી ભલેને એનુ મૂલ્ય વધારે કેમ ન હોય !

હા, તો અધ્યાત્મ-ક્ષેત્રમા તેજહીન પ્રાર્થનાનુ કોઈ મહત્ત્વ નથી-મૂલ્ય નથી જે પ્રાર્થનામા આત્માનુ તેજ નથી, જે પ્રાર્થનામા અક્ષરોની લીટીઓ અને સ્વરલહેરીઓ સખ્યામા ચાહે તેટલી વધુ હોય, પણ છતાં ય એની કશીજ કિમત અકાશે નહી. એટલે જીવનમાં સપ્રાણ પ્રાર્થનાનુ મહત્ત્વ છે આ અગે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે :

प्र० चउव्वीसत्थएण भन्ते जीवे किं जणयइ,
उ० चउव्वीस थएणं दंसण विसोही जणयइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૯

સ્તુતિ સ્તુતિ–સ્તવનનું જીવનમાં શું સ્થાન છે ભગવન! જીવનમાં સ્તવન–સ્તુતિનો પ્રકાશ આવે છે ત્યારે આત્મા ક્યા આધ્યાત્મિક ગુણસ્થાનને મેળવે છે!

શિષ્યની જિજ્ઞાસાના જવાબમાં ભગવાન ફરમાવે છે પ્રાર્થનાનો પ્રકાશ આત્માના દર્શન જ્ઞાનને વિશુદ્ધ બનાવે છે મિથ્યાત્વનો અંધકાર દર્શન–ગુણની પ્રતિભા ને નષ્ટ કરે છે પણ વીતરાગની સ્તુતિ આપણને મિથ્યાત્વથી સમ્યક્ત્વ ભણી લઈ જાય છે કારણ કે પ્રાર્થના દ્વારા આપણે પ્રભુને મળીએ છીએ. એમના વીતરાગ જીવનનો સાક્ષાત્કાર કરીએ છીએ અને પછી એમના દેદીપ્યમાન જીવનને સામે ધરી આપણે આપણા જીવનની વાસના તેમ જ રાગદ્વેષને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

એટલે પ્રાર્થના દ્વારા આત્મા વીતરાગના જીવન અને એમની વાણી પ્રત્યે અનુરક્ત બને છે મનમાં શ્રદ્ધા જાગે છે આત્મ દર્શન–વિશુદ્ધિ પામે છે અને વીતરાગના શરણે જવાનો શુભ સંકલ્પ પણ કરે છે જીવનનું શાશ્વત શરણું પણ આખરે તો એ જ છે ને! ત્યાં જ આત્મા અભય બની શકે છે જે શત્રુઓથી રક્ષણ કરી શકે તે જ શરણું છે નહીંતર બીજાં શરણાં તો વિડંબણા માત્ર છે

એક વખતની વાત છે એક કુંભાર માટી ખોદવા ગયો. જે ખાણમાંથી માટી ખોદી રહ્યો હતો ત્યાં જ એક સાપનો રાફડો હતો અને કુભાગ્યે કુંભારની કુહાડી પાવડો પેલા સાપની પૂંછડી સાથે અથડાયો. ક્રોધ કરતો સાપ રાફડામાંથી બહાર નીકળ્યો એની વિકરાળ કાયાને જોઈ કુંભારના હાથમાંથી પાવડો–કુહાડી છૂટી પડ્યાં અને પ્રાણ બચાવવા એ નાસી છૂટ્યો. ખૂબ ઝડપથી દોડ્યો. દૂર જઈ પહોંચ્યો એટલે એક ક્ષણ માટે અટક્યો. પાછળ નજર કરી તો મોત મોં ફાડી પાછળ–પાછળ આવી રહ્યું હતું એ પ્રાણના મોહને લઈ દોડ્યો જતો જ હતો કે સામે જ એક ગરુડે એને પોકાર કર્યો "શા માટે નાસી જઈ રહ્યો છે! મારી પાસે આવી જા અહીં તારા માટે નિર્ભય સ્થાન છે મોત તારો પીછો કરી રહ્યું છે અને તારા આ નાનકડા પગ ક્યાં

સુધી દોડતા જશો ?" પણ પેલા ભોળા માણસને ખાત્રી ન થઈ. એણે ગરૂડની વાત માનવા ના પાડી

કુંભારે દોટ મૂકી હજુ થોડેક જ દૂર પહોચ્યો હતો કે એના પગ જવાબ દેવા લાગ્યા પરંતુ પાછળ પડેલો લાલ આખવાળો સાપ પાછળ જ દોડ્યો-ચાલ્યો આવતો હતો થાકેલો માણસ-કુંભાર-બિચારો હવે શરણું શોધવા લાગ્યો તે જ વખતે પાસેના ખાબોચિયામા એક દેડકો ડ્રાઉં-ડ્રાઉં કરતો દેખાયો. પેલો કુંભાર એ દેડકા પાસે પહોચ્યો અને કહેવા લાગ્યો. "દેડકારાણા, રક્ષણ કરો, તમારા શરણે આવ્યો છુ લા જુઓ, કાળમુખુ મોત મો ફાડી ચાલ્યુ આવે છે" હવે તમે જ કહો,-પેલો દેડકો એનુ શુ રક્ષણ કરશે ? એ બાપડો પોતે જ પોતાનુ રક્ષણ કરી શકતો નથી ત્યા શરણે આવેલાનુ એ શુ રક્ષણ કરી શકશે ?

એવી જ રીતે આજે માનવ સ્વરક્ષણ કાજે દોડી રહ્યો છે કાળ એની પાછળ મો ફાડી ચાલ્યો આવે છે વચ્ચે વીતરાગનો ધર્મ ગરૂડના રૂપે એને મળે છે, એ કહે છે મારુ શરણુ સ્વીકારો, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના સર્પો તને દશી શકશે નહી, પણ ભોળા માણસને એમની વાતોમા વિશ્વાસ બેસતો નથી એ જાય છે ડૉક્ટરને શરણે, વકીલોને શરણે અને ધન તથા સત્તાને શરણે પણ યાદ રાખજો, એમનુ શરણુ સ્વીકારતા પહેલા એ વિચારી લેજો કે શુ એ પોતાનુ રક્ષણ કરવા સમર્થ છે ? ક્યાય તમે પણ દેડકાનુ શરણુ લેતા નથી ને ? હુ કહીશ કે ભાઈઓ તમે ભૌતિક પદાર્થોમા શરણુ ન શોધો તમે એ પરમ પિતા પરમાત્માનુ શરણુ શોધો. એમા પોતાનો શ્રદ્ધા-સૂર જોડો ચતુર્વિંશતિ સ્તવન આ જ કહે છે-શીખવે છે તમે પુત્ર, નારીનુ શરણુ તજી વીતરાગને શરણે આવો વર્તમાન ચોવીસીમા આધ્યાત્મિક જીવનના જે ચોવીસ કળાકારો થઈ ગયા છે એમનુ શરણુ લ્યો અને એમની અધ્યાત્મ-કળા શીખો એમના જેવુ શાત વીતરાગ-જીવન અપનાવો.

વદણા-આવશ્યક

વદણા એ ત્રીજો આવશ્યક છે આલોચનાના ક્ષેત્રમા પ્રવેશતા પહેલા નમ્રતા અને ગુરુદેવ પ્રતિ ભક્તિ હોવી આવશ્યક છે એટલા માટે જ સાધક તીર્થંકરની સ્તુતિ પછી ગુરુદેવને વદન કરે છે કારણ કે એ એમની સામે પોતાના પાપોની આલોચનાની તૈયારી કરે છે જેમની સામે રહી પોતાનાં પાપોની આલોચના કરી જીવનને અતિશુદ્ધ બનાવવુ છે એમના પ્રત્યે જીવનમા

શ્રદ્ધા તો જાગતી જ રહી. એમ ન કરવાથી એમની સામે એ મનની ગતિને પૂરી ખોલી જ નહીં શકે. એટલા માટે સાધક વંદન માટે પણ ગુરુની અનુમતિ મેળવે છે. 'ઇચ્છામિ ખમાસમણો' આ જ વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે છે. સાધક પૂછે છે : ક્ષમા શ્રમણ, જો આપની સમાધિમાં, આપના જ્ઞાન ને ચારિત્ર્ય-સાધનામાં વિક્ષેપ ન પડતો હોય તો હું વંદના કરવા માટે આપના અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવા માગું છું—ઇચ્છું છું.

વંદન એ કોમળ-હૃદયની ક્રિયા છે. જ્યાં સુધી હૃદયમાં નમ્રતા આવતી નથી ત્યાં સુધી આ માથું નમતું પણ નથી અને વંદનમાં હૃદયથી નમવું જ વધુ મહત્ત્વ ધરાવે છે. હાથ જોડેલા રહે પણ એમાં મન ન ભળ્યું તો હાથનું જોડાવાનું-બીડાવાનું શું મૂલ્ય છે ! એમ તો કેદી પણ હાથ જ જોડે છે ને ! એક ગુલામ પણ પોતાના માલિક પ્રત્યે હાથ જોડે છે પણ એમાં નમ્રતા ટપકતી નથી. અંતર-હૃદયની શ્રદ્ધા એમાં સાથ પૂરતી નથી.

વંદનામાં મનનો અહંકાર ગળી જવો જોઈએ. ગુણીજનો પ્રત્યે શ્રદ્ધા ભાવ પેદા થવો જોઈએ. ગુણીજન પાસે જવું છે તો નમ્રતા અને વિનમ્ર થઈને જ જશો ત્યારે જ તમે કંઈક એમની પાસેથી મેળવી શકશો. ઘડામાં પાણી ભરવું છે એટલે એને કૂવામાં નાખ્યો પણ જ્યાં સુધી એ નમતો નથી ત્યાં સુધી એમાં પાણીનું એક ટીપું પણ ભરાશે નહીં. ગુરુ પાસેથી જ્ઞાન મેળવવું છે તો પહેલાં નમવું જ પડશે. એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને કહ્યું છે કે : "જો તમારે સ્વર્ગમાં જવું હશે તો તમારે નમવું પડશે, કારણ કે સ્વર્ગનું છાપરું ઊંચું છે પણ એનું પ્રવેશ-દ્વાર નાનું છે."

જ્યાં સુધી જીવનમાં નમ્રતા આવતી નથી ત્યાં સુધી જ્ઞાન કેવું ? જ્ઞાન મેળવવાની આશાએ તમે ગુરુ-દ્વારે પહોંચ્યા છો તો વિનયનો ઉપહાર-ભેટ સાથે લઈ જવો ભૂલશો નહીં. એમને પહેલાં વંદનાની ભેટ ધરવાનું ચૂકશો નહીં. રાજા પ્રદેશી જ્યારે મહામુનિ કેશીકુમાર સામે જાય છે અને વંદન કર્યા વિના જ પ્રશ્ન શરૂ કરી દે છે ત્યારે મહામુનિ કેશીકુમાર કહે છે – રાજન્, કોઈ વેપારી વેપાર માટે માલ લઈને આવે છે પણ એ વેરો ભરતો નથી તો એની સાથે તારો વ્યવહાર કેવો રહેશે ? પ્રદેશી બોલ્યો : હું એને દંડીશ અને એને વેપાર કરવાની પરવાનગી પણ નહીં મળે, કારણ કે એ મોટો ચોર છે.

હા, તો રાજન્, તેમ તું પણ મારી ચોર છે, કારણ કે મારી પાસે

જ્ઞાન મેળવવા આવ્યો છે પણ બદલામા વિનય અને વ દણાની ભેટ ધરવા ઇચ્છતો નથી" ગુરુના દ્વારે હાથ ખાલી હોય તો ચિતા નહી પણ મન ખાલી ન હોવુ જોઈએ; એ તો વિનય, વિવેક અને નમ્રતાપૂર્ણ હોવુ જોઈએ.

વ દણાનાં પણ બે રૂપ છે. પહેલો તે સ્વાર્થ–સાધના માટે કરવામા આવેલી વ દણા અને બીજી તે ગુણપૂજાની વ દણા પહેલા પ્રકારમા વ દણા માનવ–મનના લોભનુ કામ કરે છે આવો માનવી સ્વાર્થ–સાધના માટે જ બીજાની સામે માથુ નમાવે છે બીજી ગુણપૂજક વ દણા છે જે ગુણાનુરાગને પ્રગટ કરે છે ગુરુ–ચરણોમા એટલા માટે માથુ નમાવવામા આવે છે કે તેઓ ગુણોના ઉત્કર્ષમા અમારા કરતા આગળ વધેલા છે અને એમના ગુણોને આપણે પ્રાપ્ત કરવા છે આવી વ દણામાં સર્વ સમર્પણ હોય છે. સાથે એ પણ જોવુ જરૂરી છે કે વ દણા પોતાના કરતા વધુ ગુણશીલ વ્યક્તિના ચરણોમા જ થવી જોઈએ સ્વાર્થ અને લોભથી પ્રેરિત વ દણા એ ક્ષુદ્ર જીવોની વ દણા છે. વીર આવી વ દણામા કદી વિશ્વાસ રાખતો હોતો નથી.

સોળમી શતાબ્દિનો ઇતિહાસ બતાવે છે અકબરે પોતાનુ સામ્રાજ્ય ફેલાવ્યુ, અને એ સમ્રાટ બન્યો પણ એના દિલમા રાણા પ્રતાપનુ ગૌરવ કાંટાની જેમ ભોકાતુ હતુ ભારતના લાબા–પહોળા ભૂખ ડ ઉપર વિજય મેળવી લીધા છતા પણ મેવાડના વિજયનુ સ્વપ્ન અધૂરુ જ રહ્યુ હતુ. જ્યા સુધી પ્રતાપની પાઘડી નમે નહી ત્યા સુધી મેવાડનો વિજય કેવો? અકબરે પ્રતાપને નમાવવા માટે સેકડો ઉપાયો કર્યા એણે પ્રતાપને સ દેશો પાઠવ્યો કે એ જો એને બાદશાહ તરીકે સ્વીકારી લે અને એકવાર નમસ્કાર કરી લે તો એ ફક્ત મેવાડ રાજ્ય જ નહી પણ એની સાથે–સાથે એ એના રાજ્યનો છઠ્ઠો ભાગ પણ એને આપી દેશે

પણ રાણાનો જવાબ હતો. "જ્યા પગ મૂકવાભર જગ્યા મળશે એ જ મારુ રાજ્ય છે હુ એક મોગલ–જેણે ભારતની આઝાદીને છૂદી નાખી છે. મેવાડ–ભૂમિને રગદોળી છે, એની સામે કદી નમી શકતો નથી. બાદશાહને નમસ્કાર કરવાનો મતલબ છે ગુલામીને સ્વીકારવી પૃથ્વીના ટુકડા માટે આ મસ્તક કદી નમી શકે નહી. ગુલામોની બેડીઓમા જડડાઈ સોનાના સિહાસન ઉપર બેસવા કરતા આ પ્રતાપ વનવગડા ખૂદવાનુ વધુ પસ દ કરે છે ગુલામીની મીઠાઈ કરતા આઝાદીના સૂકા ઘાસના રોટલા મને વધુ આન દ પમાડશે"

રાણાની સામે એક તરફ સામ્રાજ્ય હતુ સોનાનુ સિંહાસન હતુ સુખ ને ચેનની જિન્દગી હતી ત્યારે બીજી બાજુ માત્ર શીશ નમાવવાનુ હતુ પણ એમણે સામ્રાજ્યને ઠોકર મારી અને અકબર સામે અણનમ રહ્યા, તો શુ તમે રાણાને અહંકારી માનશો ? નહી વિનય અને નમ્રતા તો એમને ગળથૂથીમાં જ મળ્યા હતા. પ્રતાપ ગુરુજનોની આગળ વંદન કરવા હમેશાં આગળ રહ્યા હતા પણ અહીં તો પ્રશ્ન જ બીજો હતો. અહીં વંદના નમ્રતાનો અર્થ હતો સ્વાર્થ અને લોભને વશ બની ઝૂકવુ કેમકે? એટલા માટે જ રાણાએ વંદનાની જગ્યાએ વનનુ આલિંગન કર્યું

જે વંદના પોતાથી ગુણાધિક ગુરુજન પ્રત્યે કરાય છે તે જ આત્માનો વિકાસ સાધી લઈ જાય છે જુઓ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા વંદના અંગે ઘણો સુંદર પ્રશ્નોત્તરનો ઉલ્લેખ આવે છે

प्र० वन्दणएणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?

उ० वन्दणएणं नीयं गोयं कम्मं खवेइ । उच्चं गोयं कम्मं निबन्धइ । सोहग्गं च णं अप्पडिहयं आणाफलं निव्वत्तेइ दाहिणभावं च णं जणयइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૦

શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે "ભગવન, વંદના દ્વારા આત્મા ક્યા આત્મિક ચરણો પ્રગટ કરે છે ?" શિષ્યના આ પ્રશ્નના જવાબમાં ભગવાન ફરમાવે છે વંદના દ્વારા આત્માના નીચ ગોત્ર રૂપે બંધાતા વિપાક કર્મ ખપે છે અને ઉચ્ચ ગોત્ર બંધાય છે અને તે સૌભાગ્ય તથા અપ્રતિહત આજ્ઞા-ફળ પામે છે અર્થાત્ એની વાણીમાં એટલુ તેજ આવે છે કે દુનિયાનો કોઈ માનવી એના શબ્દોને ઓળંગી શકતો નથી. નમ્રતા અને વિવેક સાથે ચાલતો માનવી લોક-પ્રિયતા મેળવે છે અને એટલા માટે જ એની વાણી કદી નિષ્ફળ જતી નથી. સાથે-સાથે વંદના તો આત્માના સરળભાવ તથા આર્જવને પ્રગટ કરે છે તો કહેવાનો આશય એ છે કે વિનયપૂર્ણ વંદના આત્માને નીચ ગોત્રથી ઉગારીને ઉચ્ચ ગોત્ર તરફ દોરી જાય છે,

એક વખત સમ્રાટ શ્રેણિક ભગવાન મહાવીરને વંદના કરે છે એની સાથે સાથે હાજર રહેલા અન્ય મુનિ-વરોને પણ વંદના કરે છે એ વંદનામાં આત્માનો તે શુભ કર્મ બંધાય છે જે મહાસતના સુખોને સ્પર્શે છે અને તે સાતમા નરકના ઓપ્જિત થયેલા કર્મોને ખપાવી ફક્ત પ્રથમ નરકના

કર્મોમા પરિણતિ લાવી દે છે. ક્ષમક સમ્યક્ત્વ દ્વારા આ સમ્રાટ જ આગામી ચોવીસીમા પહેલા તીર્થંકર બનશે હા, તો નમસ્કાર–નમન વ્યક્તિત્વના અહંકારને ગાળે છે અને ગુણાનુરાગથી થતા પ્રમોદભાવને પ્રગટાવે છે ઉદ્દેશ્યની વિભિન્નતાને લીધે નમસ્કારના ચાર ભેદ બતાવવામા આવ્યા છે

(૧) અશુદ્ધ નમસ્કાર

આ ભૌતિક સુખોની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવે છે એમા મનમાં રહેલો સ્વાર્થ બોલે છે આવી વ્યક્તિ જ્યા સ્વાર્થ હશે ત્યા નમી–નમીને વદણા કરતી રહેશે પણ જ્યા એને સ્વાર્થસાધનાની લેશમાત્ર આશા નહીં હોય ત્યા એ બિલકુલ નમશે નહી, પછી ભલેને કોઈ ગુણી સંત પુરુષ જ એની સમક્ષ કેમ ન હોય

(૨) અશુભ નમસ્કાર

આ બીજાને રાજી કરવા માટે કરાય છે એમા પણ પ્રત્યક્ષ નહીં પણ પરોક્ષરૂપે સ્વાર્થ નિહિત–રહેલો છે એ બીજાને ખુશ કરી પોતાનુ કામ કાઢી લે છે

(૩) શુભ નમસ્કાર

કર્તવ્ય–ભાવનાથી પ્રેરાઈને જે નમસ્કાર કરાય છે એ શુભ નમસ્કાર છે એમા સ્વાર્થ–ભાવના નથી તો ગુણાનુભાવ પણ નથી નમસ્કાર કરવા ખાતર એ નમસ્કાર કરતો હોય છે

(૪) શુદ્ધ નમસ્કાર

પરમાત્મ–ભાવથી પ્રેરાઈને જે નમસ્કાર કરવામા આવે છે તે છે શુદ્ધ નમસ્કાર એમા ગુણી–જનો પ્રત્યે અનુરાગ છે અને શ્રદ્ધા ને ભક્તિની ભાવના એમા અભિપ્રેત છે આવો જ નમસ્કાર જીવનને શુદ્ધ–દિશાએ પહોચાડે છે

પ્રતિક્રમણ આવશ્યક

મનમા લાગેલા અતિચારોની શુદ્ધિ માટે પ્રતિક્રમણની આવશ્યકતા છે કાંટોથી ભરેલા માર્ગે ચાલતી વખતે કાટાથી બચવા જેટલી કાળજી રખાય છે તેટલી જ કાળજી–સાવધાની સાધકે અતિચારો પ્રત્યે રાખવી જોઈએ. અસાવધાનીને લીધે કદાચિત કાંટો વાગી જાય તો તમે એની ઉપેક્ષા કરતા નથી કાટો લાગતા જ તમે ત્યા જ બેસી જશો એને પગમાથી કાઢ્યા વિના તમે એક ડગલુ પણ આગળ નહી વધો એને કાઢવા માટે કાટાથી પણ વધુ

તીક્ષ્ણ સોયથી તમે પગમાં ખોતરશો એથી તમને પીડા થશે. કદાચિત લોહી પણ નીકળશે છતાં પણ તમે એની ચિંતા નહીં કરો. પગમાં વાગેલા કાંટાને કાઢવા માટે તમે જેટલા સાવધાન-સતર્ક રહો છો શું એટલી સાવધાની તમે જીવનના કાંટા કાઢવા માટે રાખો છો ખરા?

શ્રાવક ગૃહસ્થજીવનમાં રહે છે છતાંય એનું લક્ષ્ય ત્યાગમાં રહે છે. એ સંસારમાં રહે છે પણ સંસારને હૃદયમાં ભરતો નથી. ચતુર બહેન રોટલી ઘડે છે એને અંગારે-આંચે-શેકે છે કારણ કે આંચે શેક્યા વગર એ પાકતી પણ નથી. બસ, આવી જ રીતે શ્રાવક સંસારની આગ સાથે ખેલે-રમે-છે જ્યાં સુધી ગૃહસ્થાવસ્થામાં છે ત્યાં સુધી બીજો માર્ગ પણ નથી. પણ એ અંગારા સાથે રમવા-ક્રીડા કરવા-છતાંય જીવનમાં દાઘ લાગવા દેતો નથી તેમ છતાં અસાવધાનીને લીધે અગર દાઘ લાગી પણ જાય તો એને ધોવા માટે એ સદા તૈયાર રહે છે.

તમે કોટ પહેર્યો છે અને સભામાં જઈ રહ્યા છો ત્યારે કોટ પર કદાચ પણ થોડી એવી કાળી રેખા અથવા કંઈક કચરો પડ્યો હોય તો પહેલાં એને સાફ કરો છો અને પછી જ ઘર બહાર નીકળશો. આ તો વસ્ત્ર પરના દાઘની ચિંતા છે તેમ આત્મા પરના દાઘની પણ ચિંતા છે ને? કષાય અને વાસનાઓના કેટલા દાઘ લાગ્યા એ અંગે તમે કદી વિચાર્યું પણ ખરું? પગમાં વાગેલા કાંટાને કાઢવા માટે તમે જાગ્રત છો તેમ મિથ્યાત્વના કાંટાને કાઢવા માટે પણ આટલી સાવધાની રાખો છો ને? વ્રતોમાં અતિચારના કાંટા જડાયા છે એ તરફ પણ તમારું લક્ષ્ય ગયું છે ખરું?

વ્યવહારની વાતોમાં મનુષ્ય ઘણી સાવધાની રાખે છે ને? તમે રોજ હિસાબ કરો છો. આજે કેટલું કમાયા ને કેટલું ખોયું? એ માટે તમે લાંબા-પહોળા ચોપડા રાખો છો. શેઠ-શાહુકારોના ચોપડા માટે તમે મુનિમો રાખો-રોકો-છો પણ એમ જો પૂછવામાં આવે કે જીવનનું સરવૈયું કાઢવા માટે એક નાની-શી ડાયરી-રોજનીશી-પણ રાખી છે ખરી? તમે એનો શો જવાબ વાળશો? હું માનું છું-એનો જવાબ નકારમાં જ આવશે. પણ આત્માની-સાધકની-વાત કંઈક બીજી જ છે. જેમ વેપારી પ્રતિદિન સાંજે દીપકના પ્રકાશમાં આવક-જાવકનું સરવૈયું કાઢે છે એવી જ રીતે અધ્યાત્મનો પથિક પણ સાંજે-સંધ્યા ટાણે-ગુરુના જ્ઞાન-દીપકના પ્રકાશમાં પોતાના જીવનનું સરવૈયું કાઢે છે.

આજે આત્મા વ્રતથી અવ્રતમાં કેટલો ગયો? આજે કષાયની જ્વાળા

કેટલી વાર ઉછળી ? જો આવી તો શા માટે ? એની પાછળ ન્યાય હતો કે વ્યક્તિગત ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ? અને તેમાય આ કષાય અનંતાનુબંધી હતો કે, અપ્રત્યાખ્યાનનો હતો કે પ્રત્યાખ્યાનના વરણનો હતો કે પછી સંજ્વલનનો ? એ ક્રોધની જ્વાલામા બીજાના હિતને કેટલુ નુકસાન થયુ, એના હૃદયને કેટલી ઠેસ પહોચી ? ક્રોધના આવેગમા મે જે શબ્દો વાપર્યા હતા તે ઉચિત હતા કે અનુચિત ? એમા ભૂલ કોની હતી–મારી કે સામા પક્ષની વ્યક્તિની ? પહેલ કોણે કરી ? આ બધાનુ સરવૈયુ કાઢવુ એનુ નામ જ તે પ્રતિક્રમણ છે

એક–એક નયા પૈસાનો હિસાબ રાખનાર શુ કદી મનના અહંકારનો પણ હિસાબ રાખે છે ? મારા અહંકારની શિલા બીજાની જીવનયાત્રામા પથ્થરરોધરૂપ તો બનતી નથી ને ? ક્યાય બીજાના જીવનની દુર્બળતાને જાણી એને સહયોગ–પીઠબળ દેવાને બદલે એની મશ્કરી તો નથી કરી ને ? સામાજિક પ્રગતિમા વ્યક્તિગત અહંકારને પોષી સંઘર્ષનુ બીજારોપણ તો નથી કર્યુ ને ? મનમા કેટલુ કપટ ભર્યુ છે, લોભ કેટલો જામેલો છે, ઈર્ષ્યાની કેટલી આગ જલી રહી છે, વાસનાના કેટલા તોફાનો છુપાયેલા છે, વિકારોએ આત્માની સ્વભાવદશાને કેટલી વિકૃત કરી છે, દ્વેષે કેટલીકવાર આક્રમણ કર્યુ છે અને રાગે કેટલીવાર આત્માને હેઠો પછાડ્યો છે ?

સાધક આ રીતે પોતાની દિન–ચર્યાને યાદ કરે એટલા માટે પ્રતિક્રમણના પ્રથમ આવશ્યકમા ધ્યાનનો ક્રમ મૂક્યો છે એના વડે સાધક એકાગ્ર બની પોતાના દૈનિક જીવન ઉપર દૃષ્ટિપાત કરે છે અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાઓનુ સ્મરણ કરે છે સાથે–સાથે એક–એક વ્રતનુ પુનરાવર્તન કરી એમા લાગેલા અતિચારોનુ સ્મરણ કરે છે પછી સાધક ગુરુદેવને વંદણા કરી એમની સામે પાપોની આલોચના કરે છે આ આલોચના જ પ્રતિક્રમણનો પ્રાણ છે. ફક્ત પાઠોને ગોખી જવા–રટણ કરી લેવુ–એ પ્રતિક્રમણ નથી એ તો એનુ શરીર થયુ જ્યા સુધી એમા પાપો પ્રત્યે પશ્ચાત્તાપ વહેતો નથી ત્યા સુધી એમા જીવન પણ આવતુ નથી.

કેટલાક એમ વિચારતા હોય છે કે દિવસ દરમ્યાન જેટલા પાપો થશે, સાંજે "મિચ્છામિ દુક્કડ" કરી લઈશુ એટલે બધા પાપો ધોવાઈ જશે આપણામાના કેટલાકની એવી ધારણા હોય છે કે વર્ષમા જેટલા પાપ થાય, તેટલા ભલે થાય, સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કરીશુ અને "મિચ્છામિ દુક્કડ" કરીશુ કે બધા પાપો આપમેળે ધોવાઈ જશે બહુ દૂરદર્શિતા વાપરી ? પણ

આવી વિચારધારા ધરાવનાર એ વાતનું સ્મરણ કરાવે છે કે જેઓ એવો વિશ્વાસ રાખે છે કે આખી જિન્દગી પાપમાં રચ્યા-પચ્યા રહો અને ગંગામાં એક ડૂબકી મારી લીધી કે બસ બધાં પાપો ધોવાઈ જશે.

પણ યાદ રાખજો ભાઈઓ પાપનો રંગ કોઈ એવો હલકો-કાચો નથી કે એક વખતના 'મિચ્છામિ દુક્કડં'થી એ સાફ થઈ શકે અથવા તો ગંગામાં ડૂબકી મારી કે બધું ધોવાઈ જશે. નહીંતર જો આ માન્યતા સાચી ઠરતી હોય તો તો ગંગામાં નિરંતર તરતી રહેતી માછલીઓ અને મગરો તો ક્યારનાય મોક્ષમાં ચાલી ગયાં હોત કારણ કે એમનું તો સમસ્ત જીવન જ ગંગામાં વીતે છે. પણ આ બધી વાતો તો ડોશીમાની વાર્તાઓ સદૃશ છે. આવી વાતોથી બે ઘડી મનોરંજન થાય છે પણ એમાં કોઈ જ સત્ય નથી.

પાપની કાળાશને નદીનું સેંકડો મણ પાણી ધોઈ શકતું નથી પણ પ્રાયશ્ચિત્ત-પશ્ચાત્તાપનાં આંસુનાં બે ટીપાં એને એ મિનિટમાં ધોઈ શકે છે. પશ્ચાત્તાપનાં અશ્રુબિંદુઓ સદ્ગુણોને ઉજળા કરે છે. પશ્ચાત્તાપ એ પવિત્રતાનું ચિહ્ન છે પણ પશ્ચાત્તાપનો અર્થ છે ફરી-બીજી વખત એ પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી. જો પ્રાયશ્ચિત્તમાં આ જાતની પ્રતિજ્ઞા હોતી નથી એનો અર્થ એવો જ થશે કે પાપ કરતા જાઓ અને 'મિચ્છામિ દુક્કડં' પણ કરતા જાઓ. આ તો પેલા કુંભારના 'મિચ્છામિ દુક્કડં' જેવું છે એનું કોઈ મૂલ્ય નથી.

પ્રતિક્રમણમાં સાધક પોતાની ભૂલોનું સ્મરણ કરે છે અને એ આંખે પશ્ચાત્તાપનાં આંસુડાં સારે છે. એક વિચારકે કહ્યું છે — જે ભૂલ કરે છે તે માનવ છે પણ ભૂલો પર અહંકાર કરવો એ રાક્ષસનું કામ છે. ભૂલ થવી સ્વાભાવિક છે પણ એ ભૂલો ઉપર ગૌરવ અનુભવવું અને ભૂલોને ફૂલ માની બેસવું એ જ મોટામાં મોટી ભૂલ છે. એ જ જીવનમાં આગળ શૂળ બની જાય છે.

કેટલાક લોકો એમ વિચારતા હોય છે કે જો હું મારી ભૂલનો એકવાર સ્વીકાર કરી લઈશ તો બધા સામે મારું અપમાન થશે, પણ આમ વિચારવું એ ભૂલ છે કારણ કે ખુલ્લી ગટર કરતાં બંધ ગટર વધુ દુર્ગંધમય હોય છે. પ્રગટ કરેલા પાપ કરતાં છૂપું રખાયેલું પાપ વધુ અધઃપતન કરાવે છે. પાપોને ઢાંકવાનો-છુપાવવાનો પ્રયત્ન જ પાપને વધારે છે કારણ કે એક ભૂલને સંતાડવા સારુ બીજી ભૂલ કરવી પડે છે. એથી વળી બીજા દશ

પાપ આચરવા પડે છે માટે મનુષ્યે પોતાથી થયેલા પાપને છુપાવવુ ન જોઈએ પણ એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે જે પાપ થઈ ગયુ છે, હૃદયથી એ માટે પશ્ચાત્તાપ કરી લે આ પશ્ચાત્તાપનો અગ્નિ એ પાપને ભસ્મ કરી નાખશે રસોઈ બનાવતી બહેનને રસોઈ બનાવતી વેળાએ કોયલાને પણ અડવુ પડે છે હાથ પણ કાળા થાય છે પણ કામ આટોપાતા એ હાથ ધોઈ સાફ કરી નાખે છે એ જ રીતે સમ્યક્ત્વી આત્માને કદી પાપાચાર કરવો પડે છે, પરિસ્થિતિ એને વિવશ–લાચાર–બનાવી દે છે પણ સત્યશોધક સાધક કાર્ય પૂર્ણ થતા જ પશ્ચાત્તાપના જળબિંદુઓ વડે થએલા પાપને ધોઈ નાખે છે

એક વખત બગદાદના ફકીર કંઈક ઉદાસ મને બેઠા હતા એમની મુખ–મુદ્રા પર ખિન્નતા છવાયેલી હતી એમનુ પડી ગયેલુ મો જોઈ એમના એક ભક્તે પૂછ્યુ " આજે આપ ઉદાસ કેમ છો ? સતનુ જીવન તો મસ્તીનુ જીવન હોય છે દુનિયાની ઉપાધિઓ તજી દીધી, તેમ છતા ફકીરમાં પાછી ફિકર બાકી રહી ગઈ ? " સતે જવાબ વાળ્યો "વત્સ, સાચુ પૂછો તો સતના જીવનમા આનદ–સરિતા વહે છે ત્યા તો રોજ દિવાળી હોય છે અને હમેશા વસતનો આનદ હોય છે પણ અત્યારે તો મારુ મન પશ્ચાત્તાપના-અગ્નિમા શેકાઈ રહ્યુ છે હુ પ્રભુને ધન્યવાદ દેવાનો પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો છુ "

ભક્તે વિસ્મય બની ફરી પૂછ્યુ " ભગવન્, ધન્યવાદનો તે વળી પશ્ચાત્તાપ હોય ? અને તે પણ ઈશ્વરને અપાયેલો ધન્યવાદ ? એનુ પણ શુ કદી પ્રાયશ્ચિત્ત હોઈ શકે છે ? " ફકીર બોલ્યા ' વત્સ, હા જ્યારે પ્રભુ–પ્રાર્થના વખતે પણ સ્વાર્થ આપણો પીછો છોડતુ નથી, ત્યારે આપણે આત્માની નહી પણ સ્વાર્થની વાત પ્રભુ પાસે કરતા હોઈએ છીએ તો એના માટે એનો વૃત્તિ માટે પણ પશ્ચાત્તાપ કરવો જ જોઈએ "

એ ફકીર આગળ બોલ્યો "એક વાર જ્યારે મે ફકીરી અપનાવી નહોતી, ત્યારની એક દુ ખદ બીના વાત મને યાદ આવે છે બગદાદ શહેરમા આગ લાગી હતી શહેરની બજારોમાની દુકાનો આગમા ભસ્મ થઈ રહી હતી; કેટલીયે દુકાનો બળીને રાખ થઈ ગઈ હજારો–લાખોનુ નુકસાન થયુ મારી પણ દુકાન ત્યા જ હતી હુ ચિતામગ્ન બેઠો હતો તે જ વખતે અચાનક કોઈએ આવી મને ખબર આપી કે તમારી દુકાન બચી ગઈ છે મે ખુશ થઈ, ખુદાનો ઉપકાર માન્યો અને એને અનેક ધન્યવાદ આપી રહ્યો પણ આજે જ્યારે એ દૃશ્યનુ સ્મરણ થઈ આવે છે ત્યારે મારુ મન રોઈ પડે છે અતરાત્મા બોલી ઊઠે છે, કેટલી સ્વાર્થ–વૃત્તિ ભરી છે તારામા ? જ્યારે

તારા જ ભાઈઓની દુકાનો આગમાં ભસ્મીભૂત થઈ રહી હતી એમનો રોટલો ઝૂટવાઈ ગયો હતો એ બિચારા આંસુ વહાવી રહ્યા હતા ત્યારે તારું મન તારી દુકાન બચવાથી ખુશ થઈ રહ્યું હતું કેટલો સ્વાર્થ ભર્યો છે આ મનમાં ! ભાઈઓની આંખોમાં આંસુ નીતરતા હતાં અને હું પ્રભુને ધન્યવાદ આપી રહ્યો હતો. બસ એ જ પાપ આજે મારા મનને પીડિત કરી રહ્યું છે

આ તો બગદાદના સંત ફકીરની વાત તમારી સામે મૂકાઈ છે એના જીવનમાં હૃદયની પવિત્રતા બોલી રહી છે કારણ કે એના મને સ્વાર્થને પકડ્યો છે એ પાપ ઉપર આંસુડાં સાર્યાં છે

તેવી જ રીતે પ્રતિક્રમણમાં આપણે છુપાયેલી સ્વાર્થ-વૃત્તિને શોધવી છે બીજાની બરબાદી-વિનાશની વાતથી મન હર્ષાન્વિત થાય છે તે સમજવું કે મનમાં હજુ દુષ્ટતા બાકી છે અને એ દુષ્ટતાને ધોવા જ પ્રતિક્રમણનો ક્રમ યોજાયો છે

પ્રતિક્રમણ શું છે ? આત્માની સાથે એનો શો સંબંધ છે ? ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં એના અંગે વિશદ ચિંતન રજૂ કરવામાં આવ્યું છે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે

प्रश्न पडिक्कमणेणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

जवाब पडिक्कमणेणं वयछिद्दाणि पिहेइ,
पिहिय वय-छिद्दे पुण-जीवे निरुद्धासवे
असबल चरित्ते अट्ठसु पवयणमायासु
उवउत्ते अपुहत्ते सुप्पणिहिए विहरइ ।

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૧

પ્રશ્ન ભગવન્ પ્રતિક્રમણ કરીને આત્મા ક્યા વિશિષ્ટ ગુણને જન્માવે છે ?

શિષ્યના મનની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરતાં ભગવાન ફરમાવે છે પ્રતિક્રમણ દ્વારા સાધક વ્રતના છિદ્રોને ઢાંકે છે પ્રમાદવશ વ્રતમાં જે સ્ખલન થયું હોય, સાધક પ્રતિક્રમણ દ્વારા એને દૂર કરે છે ઉંદરડાં વગેરે મકાનમાં-ઘરમાં ક્યાંય પણ નાનું એક છિદ્ર કરે છે તો તમે ચિંતા કરવા લાગો છો. તમે એ બૂરવા માટે પ્રયત્ન કરો છો પણ વ્રતોમાં છિદ્રો પડી જાય છે ત્યારે તો તમે અસાવધ રહો છો. તમે વિચારતા હો છો કે આ તો નાની એવી ભૂલ છે પણ યાદ રાખજો, ભાઈઓ નાની એવી ભૂલ પણ જીવન-

નૈયાના છિદ્રવત્ છે નાવ-વહાણમા છિદ્ર પડ્યુ છે નાવિક એની ઉપેક્ષા કરે ને કહે અરે, આ તો નાનુ શુ છિદ્ર છે આવી આવીને તે વળી કેટલુ પાણી આવશે ? પણ એ ઉપેક્ષિત છિદ્ર જ કદી આખા વહાણને લઈ ડૂબે છે એટલા માટે સાધકે તો વ્રતોમા પડતા છિદ્રો પ્રત્યે ખૂબ સવાધ રહેવુ ઘટે એને પૂરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કારણ કે આજે છિદ્રો દ્વારા આશ્રવને પ્રવેશવાની તક મળે છે વ્રતોમા પડતા છિદ્રો બધ થતા જ કર્મોનો આશ્રવ પણ થતો બધ થાય છે

પ્રતિક્રમણનો બીજો લાભ છે ચારિત્રમા રહેલી શબળતાને દૂર કરવી - શબળતા એટલે ચિત્ર-વિચિત્રતા જે ગાય ચિત્ર-વિચિત્ર હોય છે એને શબળાગો કહેવામા આવે છે આ ચિત્ર-વિચિત્રતા જ્યારે જીવનમા આવે છે ત્યારે એ બહુરૂપિયાપણુ કહેવાય છે, કે જેના મનમા કઈક છે, વાણીમા કઈ બીજુ જ છે અને કર્મમા પણ વળી કઈ ત્રીજુ જ છે જે આપને કઈક કહે છે અને મારી પાસે કઈ બીજી જ વાત કરે છે, જન-સમૂહમા એનુ જીવન જુદુ હોય છે ત્યારે એકાત-ક્ષણોમા એના જીવનની ગતિ વળી એથી જુદી જ જોવા મળે છે આ બધુ જ બહુરૂપીયા જેવુ છે આવુ જીવન સાધક-પથ પરથી અધ પતન કરાવે છે પ્રતિક્રમણ જીવનના આ બહુરૂપીપણાને દૂર કરે છે સાથે જ સાધક પ્રતિક્રમણ દ્વારા અષ્ટ પ્રવચનની આરાધનામા વિશેષ પ્રયત્નશીલ બને છે

પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ અષ્ટ પ્રવચન કહેવાય છે આ છે પ્રતિક્રમણનુ સ્વરૂપ હવે આપણે પાચમા આવસ્યક અ ગે વિચાર કરીશુ

કાયોત્સર્ગ આવશ્યક

પ્રતિક્રમણ આવસ્યક પછી કાયોત્સર્ગનુ સ્થાન આવે છે. સાધક પાપોની આલોચના કરીને આતરિક ભૂલોથી શુદ્ધ બને છે કાયોત્સર્ગ એ અગિયારમુ તપ છે એનો અર્થ છે દેહ પ્રત્યેની મમતાને દૂર કરવી જ્યા સુધી દેહ પ્રત્યે મમત્વ-ભાવ છે ત્યા સુધી સાધક જીવનના મેદાનમા દઢતાપૂર્વક આગળ વધી શકતો નથી

એક સૈનિક યુદ્ધ-મેદાને જાય છે એના મનમા જો દેહ પ્રત્યે મમતા છે તો મોતનો ભય એના મન ઉપર છવાયેલો રહેશે. રણ-મેદાને મોતને સામે જોતા જ એ નાસી છૂટશે સાધનાના ક્ષેત્રમા પણ સાધકના મનમાં દેહ પ્રત્યે મમતા છે તો ત્યા પણ એને સફળતા મળતી નથી સાધક-જીવન

ફૂલોનો નહીં પણ કાંટાળું રાહ છે જ્યાં ડગલે ને પગલે હજારો કષ્ટો છે વિહાર-યાત્રામાં ગરમી-ઠંડીના સેંકડો પરિષહો સહેવા પડે છે એટલે જો સાધકના મનમાં દેહ પ્રત્યે આસક્તિ હશે તો એ સાધના કરી શકશે નહીં

દેહ પરની આસક્તિ સમાપ્ત ન થાય તો આધ્યાત્મિક જીવન સુંદર બની શકતું નથી. પોતાના ધાર્મિક વિશ્વાસ પર મનુષ્ય ત્યારે જ સ્થિર થઈ શકે છે જ્યારે દેહ પ્રત્યેનો એનો આસક્તિ-ભાવ સમાપ્ત થઈ ગયો હોય છે કામદેવ શ્રાવકના મનમાં જો દેહાસક્તિ હોત તો શું એ આટલાં કષ્ટોને સહી શકત ખરા ! શરીરના ટુકડે ટુકડા કરવામાં આવે છે શરીરનો અણુ-અણુ વેદનાથી પીડા પામી રહ્યો છે પેલો પિશાચ આકૃતિમાં રહેલો દેવ બોલે છે કામદેવ શા માટે પીડાઓ છો ! કહી દોને કે ભગવાન મહાવીરનો ધર્મસિદ્ધાન્ત મિથ્યા છે આ બે શબ્દો માત્ર હમણાં જ એક મિનિટમાં તમારી વેદનાનો અંત લાવી દેશે એક બાજુ અસીમ વેદના છે બીજી બાજુ ફક્ત બે શબ્દો ઉચ્ચારવાના છે પણ કામદેવે તો વેદના-પીડા સહેવાનું સ્વીકાર્યું પરંતુ ભગવાન મહાવીરના ધર્મને મિથ્યા ન કહ્યો કારણ કે કામદેવની દેહાસક્તિ ઓગળી થઈ ચૂકી હતી.

આવી જ વાત ગજસુકુમારની છે માથે અગ્નિ બળી રહ્યો છે અગ્નિ જ્વાળામાં લોહી ને માંસ તપી તપીને બળી રહ્યાં છે પણ આત્માની જ્વાળા મન સુધી પહોંચી શકી નહીં ત્યાં તો ક્ષમાને શાંતિનો સાગર લહેરાઈ રહ્યો છે કારણ એ જ કે એમની દેહાસક્તિ સમાપ્ત થઈ ચૂકી છે તેઓ જાણે છે કે જે બળે છે તે મારું નથી અને જે મારું છે તે કદી ભસ્મ થઈ શકે નહીં પ્રલયકાળની-દાવાનળની જ્વાળા પણ ભસ્મીભૂત કરી શકતી નથી. દેહ પરનો મમત્વભાવ દૂર થશે ત્યારે જ તો ગજસુકુમારનો આત્મા પ્રાણઘાતક શત્રુને પણ ક્ષમા આપી શક્યો કાયોત્સર્ગ આ જ શિક્ષણ પ્રદાન કરે છે

પ્રશ્ન : काउस्सग्गेणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?

સમાધાન : काउस्सग्गेणं तीय पडुप्पन्नं पायच्छित्तं विसोहेइ, विसुद्ध पायच्छित्ते य जीवे निव्वुयहियए ओहरियभरुव्व भारवहे पसत्थ झाणोवगए सुहंसुहेणं विहरइ।

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૫

પ્રશ્ન ભગવન્, કાર્યોત્સર્ગ દ્વારા આ આત્મા કયા આધ્યાત્મિક આનંદનો અનુભવ કરે છે? જવાબમા ભગવાન ફરમાવે છે "કાર્યોત્સર્ગ દ્વારા આત્મા ભૂતકાળના અને વર્તમાન કાળના પ્રાયશ્ચિત્તથી વિશુદ્ધ બને છે ભૂત અને વર્તમાનમા જીવનની દુર્બળતાઓને લીધે થયેલાં પાપો માટે સાધકને જે પ્રાયશ્ચિત્તનો યોગ સાપડ્યો છે, એની વિશુદ્ધિ વિના આત્મા અતિચારોને દૂર કરી શકતો નથી અતિચારોથી શુદ્ધ થયા પછી સાધકના મનમા એટલો જ આનંદનો અનુભવ થાય છે, જેટલો કે એક મજૂરને માથેથી ભાર ઊતરે છે ત્યારે જે આનંદ એને મળે છે

ભારે વજન ઊચકી ચાલતા મજૂરની મન સ્થિતિને મોટરકારોમા ઘૂમતા શેઠો–શાહુકારો જાણી શકતા નથી જેણે જીવનમા કદી પાચ શેર પણ વજન ઊચક્યુ નથી તે મણ ભારથી હળવા થવાનો આનંદ જાણી શકતો નથી માથાનો ભાર તો હળવો હોય છે એના કષ્ટોને પણ આપણે સમજી શકીએ પરંતુ અતિચારોનો પણ એક ભાર હોય છે પ્રત્યેક વિભાવ દશા પોતે એક ભાર છે એ ભારનો તોલ–માપ કાંઈ નહી હોય પણ એ રૂપી ભાર છે, જેના વડે આત્મા ભાર–મય બને છે આ ભાર જ આત્માને અધપતન તરફ ખેચી જાય છે અને દુર્ગતિદ્વારે લાવી ઊભા કરી દે છે

હા, તો જે ક્ષણે આત્મા અતિચારોને હરી લે છે, પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા દોષોના ભારથી મુક્ત બને છે ત્યારે એને એક જાતનુ હળવાપણુ અનુભવાય છે એના મન પરનો ભાર ઓછો થાય છે અને ત્યારે જ એ પ્રશસ્ત ધ્યાનનો યોગ મેળવી શકે છે ધર્મ અને શુક્લધ્યાન પ્રશસ્ત–ધ્યાયવા યોગ્ય છે પ્રાયશ્ચિત્ત પહેલા મનની સ્થિતિ સંકલ્પ–વિકલ્પમા રાચે છે પણ જ્યારે દોષોનુ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાઈ જાય છે ત્યારે મનના વિકલ્પો–સમાપ્ત થાય છે અને પ્રશસ્ત ધ્યાન ભણી આગળ ધપે છે.

પ્રત્યાખ્યાન આવશ્યક :

અતીત (ભૂતકાળના)ના અતિચારોની આલોચના પછી સાધક પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે કાર્યોત્સર્ગ કરે છે અને અતીતના દોષોથી મુક્તિ પામે છે પરંતુ ભવિષ્યના દોષોને રોકવાનુ કાર્ય પ્રત્યાખ્યાન કરે છે જીવનમા પ્રત્યાખ્યાનનુ' મહત્ત્વનુ સ્થાન છે ભારતીય સંસ્કૃતિનુ લક્ષ્ય ત્યાગ તરફ છે એ ભોગમા નહી, પણ ત્યાગમાં વિશ્વાસ ધરાવે છે એ ભોગીનુ નહી પણ ત્યાગીનુ જ સન્માન કરવાનુ શીખવે છે.

એનું કહેવું છે લક્ષ્મીપુત્રો કરતાં સરસ્વતીના પુત્રોનું સન્માન કરો કારણ કે લક્ષ્મી કરતાં સરસ્વતીનું સ્થાન ઊંચું છે. લક્ષ્મી તો આજે છે, કાલે નથી જ્યારે સરસ્વતી તો જીવન પર્યંત સાથે જ રહે છે અને આ જીવન સુધી જ નહીં પણ આગામી જીવનમાં પણ એ સાથ આપે છે—આપી શકે છે. પણ શ્રમણ-સંસ્કૃતિ કહે છે જ્ઞાન કરતાં ત્યાગનું સ્થાન મહાન છે. તીર્થંકર જન્મની સાથે જ ત્રણ જ્ઞાન ધરાવતા હોય છે પરંતુ જ્યાં સુધી તેઓ ગૃહસ્થ-દશામાં હોય છે ત્યાં સુધી મુનિઓ એમને વંદણા કરતા નથી. આ જૈનાગમનો સિદ્ધાન્ત છે. મુનિમાં બે જ્ઞાન છે જ્યારે તીર્થંકર જ્ઞાનની શ્રેણીમાં મુનિ કરતાં આગળ છે પણ જ્યાં સુધી તેઓ ચારિત્ર-ગ્રહણ કરતાં નથી ત્યાં સુધી મુનિઓ એમને વંદણા કરી શકતા નથી, અને બીજું તો ઠીક પણ જ્ઞાનક્ષેત્રે એક દેવ પણ મુનિ કરતાં આગળ છે પણ એનામાં પ્રત્યાખ્યાનનો અભાવ હોય છે એટલા માટે જ મતિ-અને શ્રુતિજ્ઞાનના ધારક મુનિ વંદનીય છે પરંતુ અવધિજ્ઞાનનો ધારક દેવ વંદનીય નથી.

જૈનાગમની એક બીજી વાત એવી છે કે જે જીવનમાં પ્રત્યાખ્યાનના આદર્શને ઝળકાવે છે. એક બાજુ ચક્રવર્તી છે બીજી બાજુ ચક્રવર્તીનો સેવક છે જે બેઉ હાથ જોડી ચક્રવર્તીના હુકમની રાહમાં ઊભો છે. પણ એ જ સેવક જે ચારિત્ર-ધર્મ અંગીકાર કરે છે અને એના બીજે જ દિવસે પોતે ચક્રવર્તીના મનમાં વૈરાગ્યની ભાવના જાગે છે અને એ પણ વિશાળ સામ્રાજ્યને તજી મુનિ બને છે. ચોવીસ કલાક પહેલાં એમના જ સેવકે દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે એટલે એક બાજુ સેવક છે અને બીજી બાજુ સમ્રાટ છે પણ ચમત્કારની વાત તો એ છે કે સમ્રાટ સેવકના ચરણોમાં નમે છે કારણ કે આટલા દિવસો ભમીને એ ભિખારી બની સમ્રાટના દ્વારે ભટકતો હતો પણ આજે તો એ આત્માનો ચક્રવર્તી છે. ત્યાગ અને વૈરાગ્યનું વિશાળ સામ્રાજ્ય એની પાસે છે. આ છે પ્રત્યાખ્યાનનો પ્રભાવ. વર્ષો સુધી જે ચરણોમાં ઝૂકતો રહ્યો ગુલામીમાં આખી જિંદગી વીતાવી પણ આજે એ ચક્રવર્તી છે અને ચક્રવર્તી એને વંદતા એના ચરણોમાં ઝૂકે છે.

જ્યાં સુધી ચારિત્ર-મોહનો ક્ષયોપશમ થતો નથી ત્યાં સુધી એક નવકારસી જેવું પ્રત્યાખ્યાન પણ આત્મા કરી શકતો નથી. અંતરમાં—હૃદય-માં પ્રત્યાખ્યાનાવરણનું ઉપશમન, ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે જ મનમાં પ્રત્યાખ્યાન તરફ અભિરુચિ જાગે છે. પ્રત્યાખ્યાન અંગે સ્થિર-ગ્રહ કરે છે—

प्रश्न ' पच्चक्खाणेण भन्ते जीवे किं जणयइ ?

उ० पच्चक्खाणेणं आसव दाराइं निरुंभइ,
पच्चक्खाणेण इच्छा निरोहं जणयइ ।
इच्छा निरोहं गणए णं जीवे सव्वदव्वेसु विणीय तण्हे सीइ भूए विहरइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ ૨૯ સૂ ૧૩

પ્રશ્ન—" ભગવન્, પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા આત્મા ક્યા આત્મગુણને પ્રગટ કરે છે ?"

શિષ્યની જિજ્ઞાસાનુ સમાધાન કરતા ભગવાન ફરમાવે છે "પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા આત્મા આશ્રવદ્વારોને રોકે છે જ્યા સુધી આવતા આશ્રવોને રોકાતા નથી ત્યા સુધી કર્મોનો પ્રવાહ આત્મામા આવ્યા જ કરે છે જ્યા સુધી કોઈ વસ્તુ માટે પ્રત્યાખ્યાન કરવામા આવતો નથી, પરથી આસક્તિ દૂર થતી નથી ત્યા સુધી કર્મરજ આવતી જ રહેશે"

પિતાએ કોઈ વસ્તુ વ્યાજ ઉપર લીધી છે તો પુત્રે પણ એનુ વ્યાજ આપવુ જ પડશે તેવી જ રીતે કોઈ યોનિમા રહે અથવા ન રહે પણ એ. વસ્તુ દ્વારા કર્મોનો આશ્રવ તો ચાલુ જ રહેશે એમ તો આત્મા જ્યારે શરીરનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે ત્યાની હજારો વસ્તુઓમાથી એકને પણ સાથે લઈ જતો નથી પણ હા, વસ્તુઓનો મોહ સાથે લઈ જાય છે પદાર્થો તજ્યા છે પણ પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ દૂર થઈ નથી માટે જ્યા સુધી આસક્તિ સમાપ્ત થતી નથી ત્યા સુધી ક્રિયા થતી જ રહેશે

પણ અહી એક પ્રશ્ન થાય છે જે વસ્તુનો આપણે ઉપયોગ જ કરતા નથી શું એની ક્રિયા પણ લાગશે? હા, કારણ કે જ્યા સુધી પ્રત્યાખ્યાન થતુ નથી ત્યા સુધી ક્રિયા જરૂર લાગશે જ માની લ્યો કે તમારી પાસે બે મોટરો ને ત્રણ સાઈકલો છે તમે ફક્ત એક મોટર અને બે સાઈકલોનો જ ઉપયોગ કરો છો પણ તમારે ટેક્સ તો પાચેયનો ભરવો જ પડે છે તમે એમનો ઉપયોગ કરો છો અથવા નહી એ સવાલ નથી, પણ સવાલ તો છે માલિકીનો જ્યા સુધી વસ્તુઓ પરથી તમે સ્વામીત્વ—માલિકીપણુ—દૂર કર્યું નથી ત્યા સુધી તમારે ટેક્સ ભરવા જ પડશે બસ, આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમા પણ એ જ વાત છે.

એક વાત એમ પણ છે તમે મુંબઈમાં એક મકાન ભાડે લીધું અને પછી દેશમાં ચાલ્યા ગયા ત્યાંથી બે વર્ષ પછી પાછા મુંબઈ આવ્યા. મકાન માલિક તમારી પાસેથી ભાડું માગશે તમે કહેશો ભલા આદમી, હું તો એક દિવસ પણ આ મકાનમાં રહ્યો નથી તો એનું ભાડું કેવું! એ કહેશે, તમે રહો અથવા ન રહો એનો કોઈ પ્રશ્ન નથી બે વર્ષ સુધી તો તમે એના માલિક રહ્યા છો જુઓ તો ખરા કે આ તાળું તમે મારેલું છે અને વાત પણ સાચી જ છે કે તમે તમારું સ્વામીત્વ કાયમ-ચાલુ રાખ્યું છે તો તમારે એનું ભાડું પણ આપવું જ પડશે. આવા સ્વામીત્વને-માલિકીપણાને જ તો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં આવા આસક્તિ કહે છે અને આ આસક્તિનો જ્યાં સુધી પરિત્યાગ કર્યો નથી ત્યાં સુધી આશ્રવ ચાલુ જ રહેશે. પ્રત્યાખ્યાન જ એ આશ્રવદ્વારને રોકી શકે છે

સાથે જ પ્રત્યાખ્યાન ઇચ્છાનો નિરોધ કરે છે કારણ કે ઇચ્છાને મર્યાદિત કર્યા વિના પ્રત્યાખ્યાન સંભવી શકતું નથી. એટલે પ્રત્યાખ્યાનદ્વારા જ આત્મા ઇચ્છાઓ પર કંટ્રોલ કરી શકે છે પછી જે પદાર્થોનો એણે પરિત્યાગ કર્યો છે એ એના મનમાં કદી લોભ-લાલચ કે આસક્તિ પેદા કરી શકશે નહીં એથી સૌથી મોટો લાભ એ થાય છે કે મનની તૃષ્ણા-જન્ય ચંચળતા સમાપ્ત થઈ જાય છે અને સાધક આત્મ-સંતોષી બની શકે છે

ઉપસંહાર

આ રીતે પ્રતિક્રમણમાં આપણે આપણી આલોચના કરીએ છીએ અતીતના દોષોને સાવધાનીપૂર્વક દૂર કરીએ છીએ એનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીએ છીએ અને ભવિષ્યમાં એમના નિરોધ માટે તૈયાર થઈએ છીએ પ્રતિક્રમણના છ આવશ્યકોનો ક્રમ પણ વૈજ્ઞાનિક ઢબે રાખવામાં આવ્યો છે પહેલો સામાયિક આવશ્યક જીવનમાં સમભાવની સાધના શીખવે છે સમભાવ આવ્યા વિના સદ્ગુણો પ્રત્યે પ્રેમ જાગૃત થતો નથી તેમ દુર્ગુણોથી વિરક્તિ પણ થતી નથી. સમભાવનો સાધક જ ગુણાનુરાગી બની શકે છે એટલા માટે જ સામાયિક પછી ચોવીસી સ્તવનનો ક્રમ આવે છે ગુણ-પૂજક બન્યા પછી જ માનવી ગુણીની પૂજા કરે છે અને ત્યારે જ ગુરુજનોના ચરણે નમે છે એટલા માટે જિન-સ્તુતિ પછી ગુરુવંદનાનો ક્રમ રાખ્યો છે

જેનાં મન, વચન ને કર્મમાં નમ્રતા છે તે અનાચારોથી દૂર રહે છે

અને અતિચારો પ્રત્યે સજાગ રહે છે પ્રમાદવશ પણ જો એમા સ્ખલન થઈ જાય છે અને વ્રતોમા દોષ લાગે છે તો એ દોષોને પશ્ચાત્તાપના વારિથી ધોવા માટે કૃતનિશ્ચયી બને છે અને એટલા માટે જ વદણા પછી પ્રતિક્રમણનુ સ્થાન રાખવામાં આવ્યુ છે. ભૂલોના સ્મરણ સારુ મન, વચન ને કાયામા સ્થિરતા થવી જરૂરી છે માટે જ પાચમો આવશ્યક કાયોત્સર્ગનો આવે છે એટલે કે દોષોની આલોચના પછી પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે કાયોત્સર્ગનો નિયમ છે અને સ્થિર યોગવાળી વ્યક્તિ જ પ્રત્યાખ્યાન કરી શકે છે એટલા માટે કાયોત્સર્ગ પછી પ્રત્યાખ્યાન કરીને સાધક ભવિષ્યના દોષોની સભવિતતાને રોકી દે છે અને આત્મામા પૂર્ણ લીન બનીને સ્વભાવ-દશામા પાછો આવે છે અને વિભાવ-સ્થિતિમાંથી સ્વભાવ-સ્થિતિમા પાછુ આવવુ એ જ પ્રતિક્રમણ છે

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ, મુબઈ

દિનાક
તા ૧૪-૯-૧૯૫૮

અહિસા એ ભારતીય સસ્કૃતિનુ જીવનભૂત તત્ત્વ છે ભારતીયોના રોમે રોમમા એનુ તત્ત્વ ભરેલુ પડેલુ છે ભારતીય હવા એટલે અહિસાની હવા! ભારતીય ઈતિહાસ એટલે અહિસાનો ઈતિહાસ

ધર્મનો નીચોડનુ બીજુ નામ છે અહિસા

આપના મનને એક માત્ર દયારૂપી ખૂબસૂરત આભૂષણથી સજો

૫૨ આત્મશક્તિનો સ્રોત–સંયમ

અધ્યાત્મ સંસ્કૃતિના પ્રતીક સમા પવિત્ર દિવસોમાં તમે અધ્યાત્મ સંદેશો શ્રવણ કરી રહ્યા છો, તમે રેડિયો–સંદેશા સાંભળો છો અમેરિકા અને જાપાનના સંદેશાઓ સાંભળવા તમારા કાન આતુર રહે છે મોટા–મોટા નેતાઓના સંદેશા તમે સાંભળ્યા છે પ્રધાનમંત્રીનો સંદેશો સાંભળવા માટે ચોપાટી તરફ લાખોની સંખ્યામાં તમે સૌ ભેગા થાઓ છો અને ઘણા પ્રેમથી એમનો સંદેશો ઝીલો છો. પણ હું પૂછું છું કે આત્માનો સંદેશો તમે સાંભળ્યો છે કદી કે નહિ! આત્માનો સંદેશો જેણે સાંભળી લીધો છે એને દુનિયાનો કોઈ સંદેશો સાંભળવાની જરૂર રહેતી નથી.

થોડા જ સમય પહેલાં તમારી સામે ગજસુકુમારની પવિત્ર વાત આવી હતી. તે ત્યાગ અને બલિદાનભરી વાત મારા સાથી મુનિશ્રી પાસેથી તમે સાંભળી ચૂક્યા છો. તે મહાન સાધક જૈનજગતનું જ્યોતિર્ધર નક્ષત્ર છે એ પણ એક બળ હતું જેનાથી પોતાના સુકુમાર ભાઈના માથે ધગધગતા અંગારા મૂકી શક્યા. તો સામે પણ એવું એક અદ્ભુત બળ હતું કે એ ધગધગતા અંગારાને સમભાવપૂર્વક સહી લઈ શક્યું એ જ્વાળાઓમાં તન બળી રહ્યું હતું રક્ત અને માંસ પીગળી રહ્યાં હતાં પરંતુ એની આંચ મન સુધી પહોંચી શકી નહિ. તે મનને સ્પર્શી શકી નહિ. કારણ તે સાધક સાધનાની એવી સ્થિતિએ પહોંચી ગયેલો કે જ્યાં તનને તપાવનાર આ જ્વાળાઓ પહોંચી શકે નહિ. અને આ બધું એટલા જ કારણસર સંભવિત બની શક્યું કે એમણે આત્માનો સંદેશો સાંભળી લીધો હતો. સંયમ અને ધ્યાનની એવી સ્થિતિમાં તેઓ લીન થઈ ગયા હતા કે જ્યારે એમને એ

ભાન પણ રહ્યું નહોતું કે કોઈ એને બાળી રહ્યું છે તેથી કોણ બળી રહ્યું છે એની એમને ખબર સુદ્ધા પડી નહિ.

આ સાધનાની ચરમ સ્થિતિ છે આ સ્થિતિએ પહોંચવા માટે સંયમનો પથ સ્વીકારવો પડશે મન અને ઇન્દ્રિયોને વશમાં લેવા પડશે સંયમ શક્તિનો સ્રોત છે સ્ટીમ-વરાળ જ્યારે પાવર નળીમાં સંયમિત બની જાય છે ત્યારે વિશાળ એન્જિનને ગતિ આપે છે અને એને કારણે હજારો-લાખો ટન ભાર એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે લઈ જઈ શકાય છે આવી શક્તિ ક્યાંથી આવી ? કહેવું પડશે કે એ સંયમની જ શક્તિ છે એટલા માટે જ શાસ્ત્રકારોએ ઈન્દ્રિય-નિગ્રહ અને આત્મસંયમ ઉપર ભાર આપ્યો છે મન ચારે બાજુ ફરતું રહે, ઇન્દ્રિયો વાસના તરફ દોડતી ફરે અને પછી આપણે ઇચ્છીએ કે સાધનામાં રસ આવે તો એ સંભવિત નથી તમને તો રસ પડે છે ઓફિસમાં બેસી રૂપિયા ભેળા કરવામાં જેવો રસ ત્યાં છે એવો આત્મસાધનામાં છે ખરો ? જ્યાં સુધી ઈન્દ્રિયો વિપથગામિની છે ત્યાં સુધી અધ્યાત્મની વાતોમાં રસ આવી શકશે નહિ

ઇન્દ્રિયો શું છે ? ઋષિઓએ આત્માને ઇન્દ્ર બનાવ્યો છે-"**इन्द्रो वै आत्मा**" આ ઇન્દ્રરૂપી આત્મા માટે જે સહાયક છે, તેમને ઈન્દ્રિય કહેવાય છે લખવા માટે પેન્સિલ અથવા પેન સાધન છે તેવી જ રીતે ઇન્દ્રિયો પણ આત્મા માટેના સાધન છે આત્મા ધારે તો ઇન્દ્રિયો વડે સંસારભ્રમણને સીમિત કરી શકે છે, અને તે ધારે તો તે જ ઇન્દ્રિયો વડે ભવભ્રમણમાં વૃદ્ધિ કરી શકે છે

પેન્સિલની અણી કાઢવા માટે અપાયેલા ચાકુ વડે જો કોઈ બીજાની આંગળીને છોલી નાખે તો તે ચાકુનો દુરુપયોગ જ થયો કહેવાશે સાધન સાધન છે, તેનો તમે સદુપયોગ પણ કરી શકો છો તેમ દુરુપયોગ પણ જે દર્પણને નિમિત્ત માની ભરત ચક્રવર્તીએ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું, તે જ દર્પણ વડે અભયકુમારે કૂકડાને લડતા શીખવાડ્યું ચક્રવર્તી સમ્રાટે જે જે નિમિત્તને મેળવી અનંત-અનંત કર્મોનો ક્ષય કર્યો હતો, તે જ નિમિત્ત દ્વારા કૂકડા અને એના સ્વામીએ અનંત-અનંત નવા કર્મો બાંધી લીધાં.

એમ તો તમે બહુ કુશળ છો દરેક ચીજનો પૂરેપૂરો સદુપયોગ કરવા માગો છો એ આનાની એક દિવાળીની પેટી આણી, દીવાબત્તી કરતી વેળા જો એક દીવાસળી પણ નીચે પડી ગઈ હશે તો તેને ગોતી ફરી પાછી તે

જ ડબીમાં મૂકી દો છો. એવી જ રીતે એક આનાની ૨૪ સોય આવ્યા, એમાંથી એક પણ સોય ખોવાઈ જાય છે તો તેને પણ શોધી કાઢો છો. પંદર મિનિટ એની શોધ પાછળ ગુમાવી દો છો પણ એને જતી કરતા નથી અને બીજું તો શું ચોપડા લખતી વખતે શાહી સુકાવવા માટે જે રેતી અક્ષરો ઉપર નાખવામાં આવે છે તેની પણ તમારા દિમાગમાં કિંમત છે આજે કદાચ ટનપેનનો યુગ આવી ગયો છે પરંતુ આજથી પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં દરેક દુકાને કાળી શાહીથી લખાતું હતું અને એને સૂકવવા માટે રેતીનો ઉપયોગ કરાતો હતો. અક્ષરો ઉપર રેતી નાખ્યા બાદ એ રેતીનું શું થતું ? શું એને ફેંકી દેતા હતા ? જી નહિ. ખૂબ જ સાવધાની સાથે એને ફરી પાછી જ ડબીમાં નાખી દેતા હતા. એ રેતીને પણ નકામી જવા દેતા નહોતા વારુ, તો બતાવો કે એની કિંમત શું હશે ? બે-ચાર પૈસામાં તો પૂરી ડબી ભરાઈ જાય છે પરંતુ એનો પણ તમે સદુપયોગ કરો છો.

નાની નાની વસ્તુઓનો તમે પૂરો સદુપયોગ કરો છો. કેરીની મોસમમાં તમે કેરી લાવ્યા બે રૂપિયા આપ્યા અને પેટી લઈને ઘેર આવ્યા. તમે ખ્યાલ રાખો છો કે પેટીમાંની કેરીઓ બગડે નહિ—બિગાડ નહિ. એના બગડી જવા પહેલાં જ તમે એનો ઉપયોગ કરી લો છો. તમે એનો કેવો ઉપયોગ કરો છો શું તે પણ મારે બતાવવું પડશે ? તમે સારી રીતે એ જાણો છો. અનેક વાર એનો રસ કાઢવો હશે, સૌથી પહેલાં કેરીને ધોઈ લેવામાં આવે છે ત્યાં પોચી લેવાય છે ઉપરનું ડીંટિયું કાઢી સાફ સ્વચ્છ કલાઈવાળા વાસણમાં રસ કઢાય છે પૂરી તાકાતથી એનો રસ કાઢી લેવાય છે અને એની અંદરની એક બાજુ રાખી લેવામાં આવે છે પછી વારો આવે છે ગોટલાઓનો એમાંથી પણ ઘસીઘસીને રસ કાઢી લેવાય છે પછી શું એને ફેંકી દો છો ? ના ભાઈ હજુ તો પણ બાકી છે. ભેગાં કરી કરીને છોતરાં અને ગોટલાને ધોવાય છે કેટલીક વખતે એક વાર તો કેટલીક વખતે બે કે ત્રણ વખત પાણીમાં ધોવાય છે આમ દૂધમાં પણ ધોવાતાં હોય છે પહેલાં પાણીને રસમાં ભેળવી દેવાય છે અને બીજા પાણીનો ફજેતો બનાવાય છે શા શારુ બીજાનો ફજેતો કરો છો ! (સભામાં હસાહસ)

હવે તો કોઈ બાકી રસ એમાં રહેવા દીધો નથી. હવે તો ફેંકી દેશો ને ? ના ભાઈ ના હજુ નહિ કેટલાક કાંઈક ઘરોમાં જોવામાં આવ્યું છે કે પેલાં છોતરાંનું શાક બનાવી ડિહિનોક્ષમાં નાખી દે છે ડિહિનોક્ષનો અર્થ તો તમે સમજી જ ગયા છો ને ! હા—પેટમાં. હવે રહી

વાત ગોટલાની એને પણ ફેંકી દેતા નથી તેને સૂકાવી નાખવામા આવે છે, પછી એને તોડી શિલસપ્તમીને દિવસે ગોટલીનુ પણ શાક બનાવી લેવામાં આવે છે અને ઉપરની છાલની ઇંધનરૂપે વપરાશ થાય છે હવે તમે બતાવો કે આમાની કઈ વસ્તુ તમે નકામી જવા દીધી

એ આનાની કેરીનો તમે આટલી બધી રીતે સદુપયોગ કરી જાણો છો, પરતુ મને બતાવો કે આ ઇન્દ્રિયો તમને મળી છે, એમનો તમે કેટલો સદ્‌પયોગ કરો છો ? હા, તો બતાવો એની શુ કિમત હોય છે ? એક માણસ તમારે ઘેર આવી તમને કહી જાય કે હુ એક લાખ રૂપિયા આપીશ, તમે તમારી એક આખ મને આપો, તો શુ તમે આવા સોદા માટે તૈયાર થઈ જશો ? નહિ કદી નહિ એનો અર્થ એ થયો કે તમારી એક આખ એક લાખથી પણ વધુ કિમત ધરાવે છે, પરતુ મને બતાવો કે તમે એનો સદુપયોગ કરો છો કે દુરુપયોગ ?

કાન વડે તમે આધ્યાત્મિક સગીત પણ સાભળી શકો છો અને એ જ કાનો વડે ફિલ્મી સગીત પણ પહેલુ કામ મનની વાસનાને શાત કરે છે ત્યારે બીજુ કામ મનની સૂતેલી વાસનાને ઉત્તેજિત કરે છે વ.સનાભર્યું સગીત સાભળવુ તે કાનનો દુરુપયોગ છે જ્યારે મનને વાસનાથી વાળી અધ્યાત્મ ભણી લઈ જતુ ગીત સાભળવુ તે કાનનો સદુપયોગ છે

કાન વડે તમે બીજાની નિદા પણ સાભળી શકો છો, તેમ બીજાની સ્તુતિ પણ વારુ, ત્યારે સચુ બતાવો કે કોઈની નિદા થતી હોય ત્યારે તેમા તમને વધુ રસ પડે છે કે કોઈ સદ્‌ગુણી મહાપુરુષનુ ગુણ–કિર્તન થતુ હોય તેમા રસ પડે છે ? જ્યારે ગુણીજનોની સ્તુતિની વાત આવી ત્યારે કહી ઊઠો છો કે હા, ઠીક છે પણ અદરથી કોને જોયો છે, વધુ થશે તો કહેશો મને સમય નથી પરતુ કોઈની નિદાની વાત કાને આવશે તો કહી ઊઠશો ભાઈ મને તો આજે જ ખબર પડી કે તે આવો છે હુ તો એને ઘણો સારો સમજતો હતો પણ હા, એમ બની શકે છે કે તે બહારથી ઊજળો હોય પણ અદરથી મેલો નિદાની વાત સોળ આના સાચી માની લો છો અને એમા એટલો રસ આવે છે કે જ્યાં વિકથા થઈ રહી હોય છે, ત્યા માણસ એવો તો ખેમી જાય છે કે જાણે ગુદર વડે ચોટી ગયો હોય કલાકો વીતી જશે પણ ત્યાથી હલવાનુ નામ નહિ લે

અરે, કેટલાય માણસોને ટેલિફોન (કાન) સદા નિદાત્મક વાતો સારુ

તૈયાર જ રહેતા હોય છે. તેઓ ધ્યાન રાખે છે કે ક્યાં કઈ નવી વાત બની અને જ્યારે પણ એમના હાથમાં કોઈ એવી વાત આવી જાય છે ત્યારે તેમ એનું પૂછવું જ શું! કોઈ પણ મળશે ત્યારે પણ બસ તે જ વાત કહે. મળતાંની સાથે જ પૂછશે કઈ નવી વાત સાંભળી કે! આપણા સમાજમાં આજે આ રોગ એટલો તો ફેલાયો છે કે એની કોઈ સીમા રહી નથી. ધર્મસ્થાન પણ એથી બાકાત રહ્યાં નથી. કેટલાક લોકો તો એટલા માટે જ આવે છે કે કોઈ નવી વાત જાણવા મળી જાય. તેઓ આવશે, મુનિને હાથ જોડશે પણ એમની આંખો ચારે બાજુ ફરતી રહેશે—જોશે કે ક્યાં શું થઈ રહ્યું છે! સામાયિકમાં પણ સમભાવની સાધનાના સ્થાને આવી જ સાધના થાય છે. પેલાએ આમ કર્યું અને ફલાણાએ તેમ કહ્યું. મુનિની પાસે આવશે ત્યારે પણ એમની એ જ રેકોર્ડ ચાલુ રહેશે.

એક વખતની વાત છે. હું ઉપાશ્રયે રહ્યો હતો. એક ભાઈ મારી સામેથી આવ્યા. મને જોતાં જ બીડી એક બાજુ ફેંકી દીધી અને વંદણા કરી. વંદણા પૂરી થઈ નહિ કે એ બોલ્યા: મહારાજ! કોઈ નવી વાત આપે સાંભળી? હું સમજી ગયો હતો કે એ શું કહેવા માગે છે. મેં કહ્યું: કોઈ પણ વ્યક્તિ દેવસ્થાન અથવા ધર્મસ્થાન તરફ જાય છે ત્યારે ચઢાવવા માટે સુગંધિત પદાર્થ લઈ જાય છે. તમે ધર્મસ્થાનકે આવ્યા છો. કોઈ સુગંધભરી વાત લઈને આવ્યા હો, કોઈના સદ્ગુણોની સુવાસ લઈને આવ્યા હો તો મને સંભળાવો. જો કોઈની બૂરાઈની વાત હોય તો તેવી દુર્ગંધ મહેરબાની કરી અહીં ચઢાવશો નહીં. આ સાંભળતાંની સાથે જ એણે મસ્તક પકડી લીધાં અને બોલ્યો: મહારાજ! આપે મારી આંખો ખોલી દીધી છે. ખરેખર, હવેથી હું ધર્મસ્થાનમાં સુગંધિત વાત લઈને જ આવીશ.

આ તો મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે તમે શ્રાવક છો. તમારી દૃષ્ટિમાં, તમારી વાણીમાં અને તમારા કાનોમાં સર્વત્ર પવિત્રતા હોવી જોઈએ. ધર્મસ્થાનમાં આવો તો પવિત્ર દૃષ્ટિ લઈને આવો અને સદ્ગુણોની સુગંધ ભરી વાતો લઈને આવો અને તેવી જ સુગંધિત વાતો લઈને જાઓ. કાન વડે સદ્ગુણ ગ્રહણ કરો તે એનો સદુપયોગ છે અને નિંદા સાંભળવી તે કાનનો દુરુપયોગ છે.

ચક્ષુ-ઇન્દ્રિય—શ્રોત્ર પછી ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનું સ્થાન છે. આંખ કેમેરા કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે. કેમેરા સામે આવેલી વસ્તુનો ફોટો લે છે. આંખ પણ એવું

જ કરે છે પરંતુ કેમેરામા નવા નવા રોલ નાખવા પડે છે, ત્યારે આ આખના પડદા પાછળ કેટલાયે રોલો સમાયા હશે એની ખબર નથી એ કેમેરા વડે ફોટો લેવા માટે પ્રકાશની જરૂર પડે છે પરંતુ આખનો કેમેરો તો અલ્પ પ્રકાશમા પણ ફોટો લઈ લે છે પેલો કેમેરો તમને બસો અથવા બે હજારમા મળી શકે છે, પરંતુ આખનો આ કેમેરો તમને કેટલામા મળ્યો, એની કોઈ કિંમત છે ખરી ? હજારો-લાખોનો ખર્ચ કરવા છતા તમે આખો મેળવી શકતા નથી પરંતુ તમે તેનો કેવો ઉપયોગ કરી રહ્યા છો ? કેમેરામેન ફોટો લેવામા સાવધાની રાખે છે, સુંદર દૃશ્યોનો જ એ ફોટો ખેંચે છે, તમે તમારી આખોરૂપી કેમેરા વડે પણ સારા દૃશ્યોનો જ ફોટો ખેંચજો

મેવાવતી લક્ષ્મણની વાત તમે સાભળી હશે જ્યારે રાવણ મર્યાદા ઓળગી પંચવટીથી સીતાને ઉપાડી ગયો ત્યારે સતી પોતાને આતતાયીના પંજામા જોઈ વ્યાકૂળ બની ગઈ એણે છૂટવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ જ્યારે એમા એને સફળતા ન મળી એટલે એ પોતાના આભૂષણો ઉતારી એક પછી એક રસ્તામા નાખતી ગઈ જેથી મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામ એ રસ્તાને જાણી શકે આ બાજુ શ્રી રામ અને લક્ષ્મણ જ્યારે પંચવટીએ પાછા આવ્યા અને ત્યા ઝૂપડી ખાલી જોઈ તો સીતાના વિરહમા રામ ઉદ્વિગ્ન બની ગયા અને તેઓ પોતાના ભાઈ સાથે સીતાની શોધમા નીકળી પડયા વૃક્ષ અને પાદડે પાદડાને પૂછવા લાગ્યા, તમે સીતાને જોયા ? આ એક દામ્પત્યનો આદર્શ હતો જ્યારે રસ્તે વિખરાયેલા આભૂષણો જોયા તો તેમણે લક્ષ્મણને કહ્યુ "ભાઈ શોકની અંધકારપૂર્ણ રજનીએ મારા મનને ઘેરી લીધુ છે, એટલે હુ જોઈ શકતો નથી કે આ આભૂષણો કોના છે ? હવે તુ જ પરીક્ષા કરી લે કે આ આભૂષણ તારી ભાભીના જ છે કે બીજા કોઈના આ સાભળી શ્રી લક્ષ્મણે જે કહ્યુ છે તે ઇતિહાસનુ અમર વાક્ય છે આખોનો સંયમ જાણે બોલી રહ્યો છે મહર્ષિ વાલ્મીકિએ પોતાની લેખનીમાં એને અંકિત કરી લીધુ છે તે આ છે

केयूरं नैव जानामि नैव जानामि कुण्डलम् ।
नुपूरमेव जानामि नित्यं पदाभिवन्दनात् ॥

હે ભાઈ, હુ કેયૂર જાણતો નથી; તેમ નથી જાણતો કુંડળને કારણ આજ સુધી આખ ઉઠાવીને મે ભાભીનુ મો જોયુ નથી હા નુપૂરને જરૂર જાણું છુ અને એનુ કારણ છે, હુ જ્યારે ભાભીને દરરોજ વંદન કરતો હતો ત્યારે મારી દૃષ્ટિ એમના નુપૂર પર જરૂર પડતી હતી

આંખોના સંયમનો પાઠ તમારે શીખવો છે તો તે તમે અહીં શીખી શકશો. પણ આજે નેત્ર-સંયમની વાત માઈલો દૂર ચાલી ગઈ છે. આજે તો જેમ રસગુલ્લાં ખાવા માટે જીભ સળવળે છે તેમ સૌંદર્ય જોવા માટે આંખો ટળવળતી હોય છે. ચાલશે સડક ઉપર અને આંખો રહેશે સીનેમાના રંગીન પોસ્ટરો ઉપર. આંખોનો સંયમ ગયો એટલે શો ભીંતિમાની રાણીઓને જોવા માટે ગિરદી જામે છે. પણ આ માટે સૌંદર્ય પર પતંગિયું બનનારા જ નહિ, પરંતુ સૌંદર્યનું પ્રદર્શન કરનારા પણ ઓછા જવાબદાર નથી. સિનેમાનાં પોસ્ટરો જોવા પાછળ મોટર ખાનાર ભૂલ કરી બેસે છે, તેમ સિનેમાનાં ગંદાં પોસ્ટરો લગાવનારાની પણ એક ભૂલ જ છે.

સૌંદર્ય પ્રત્યેની આસક્તિ આંખની વ્યાપક શક્તિને સીમિત કરી દે છે. રાવણ સીતાના સૌંદર્યમાં એટલો આસક્ત બન્યો કે તે એના સિવાય બીજું કશું જોઈ શક્યો નહિ. એ સૌંદર્ય પ્રત્યેના રાગનું જ પરિણામ હતું કે ગુણાવલી વીરમતીની સાથે કનકધ્વજના લગ્ન જોવા માટે વિમલાપુરી ગઈ અને પરિણામે રાજા ચંદ્રને કૂકડો બનવું પડ્યું. પોતાના પતિ મહારાજાને કૂકડાના રૂપમાં જોઈ ગુણાવલીનું હૃદય કેટલું રોયું હશે. મહારાજાનો રાસ સાંભળનારાઓ આ વાત સારી રીતે જાણતા હશે. ભક્ત તુકારામ મહારાષ્ટ્રના પ્રસિદ્ધ સંત થઈ ગયા છે. એમણે એક વખત પ્રભુને પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું હતું કે —

पापाची वासना नको देव डोळा ।
त्यांहून आंधळा बराच मी ॥

હે પ્રભો, તારી મુજ પર કૃપા હોય તો એટલું જ કરજે, મારી આંખોમાં પાપ વસે નહિ. એ જો ન થઈ શકે તો સારું થાય કે હું અંધ બની જઉં. અલાઉદ્દીનની આંખોમાં જો વિકાર ન આવત તો ચિતોડની રાણીઓને અગ્નિસ્નાન કરી પોતાના સૌંદર્યને ખાખ બનાવવા વિવશ થવું પડત નહિ.

શ્રીમતીજી જો બજારમાં જશે અને ત્યાં સુંદર રંગીન સાડીઓ જોશે તો તેની સાથે જ મન એમાં ફસાઈ જશે. લેવા માટે હાથ તૈયાર થઈ જશે. પણ પાસે એટલા પૈસા ન હોવાને લીધે હાથ ઘસી જશે. શેઠ ઘેર આવશે કે બસ સાડી લેવા આદેશ અપાઈ જશે. એમણે જો

ખેચ બનાવી તો શ્રીમતીજીનું મોઢું ચઢી જશે અને પછી તો ઘરની શાંતિનો પણ ભંગ થઈ જશે આનું સાચું કારણ આંખો જ હતી

તમારી આંખ એ એક અણમોલ નિધિ છે, અને તે એવો નિધિ છે કે તમામ વૈજ્ઞાનિક આવિષ્કાર પણ એની શક્તિને પરાજિત કરી શકતો નથી અમેરિકન વૈજ્ઞાનિકોએ એક આણુવિક્ષણ યંત્ર તૈયાર કર્યું છે, જે બમો ઇંચનું છે અને એને તૈયાર કરવામાં પૂરા અગિયાર વર્ષ લાગ્યા, અને એના નિર્માણ પાછળ બે કરોડ અને આઠ લાખ રૂપિયા ખર્ચાયા તે દસ લાખ આંખો જેટલો પ્રકાશ ગ્રહણ કરે છે એનો દૂર જોવાની શક્તિ એટલી છે કે વીસ હજાર માઈલ અંતર પર રખાયેલી મીણબત્તીને એની શક્તિ વડે જોઈ શકાય છે આટલું બધું હોવા છતાં પણ હું પૂછું છું કે જો તે દૂરબીન કોઈ આંધળાના હાથમાં મૂકવામાં આવે તો એનો શું અર્થ નીકળશે? આંખ છે તો પેલી બે કરોડની દૂરબિનનું મહત્ત્વ છે સાથે જ હું એ પણ કહી શકું છું કે વૈજ્ઞાનિકો વીસ હજાર માઈલના અંતર પરનું જોઈ શકાય તેવું દૂરબીન બનાવી શકે છે, પરંતુ તમે એમને કહેશો કે બે ફર્લાંગ સુધીના અંતર પરનું જોઈ શકાય તેવી એક આંખ તો બનાવી આપો, તો એ માટે ઈન્કાર કરવા સિવાય બીજો કોઈ જવાબ તેમની પાસેથી નહિ મળે એટલે એનો અર્થ એ થયો કે તમારી આંખ એ કરોડવાળા દૂરબીનથી પણ વધુ કિંમતી છે પણ મારો પ્રશ્ન તો એટલો જ છે કે તમે એનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરી રહ્યા છો? દુનિયાના ત્રણ અબજ આદમીઓમાં પણ એક એવો નહિ હોય કે જે સૂર્યના પ્રકાશમાં વ્યર્થ જ વીજળીનો ઉપયોગ કરે સૂર્યના પ્રકાશમાં વીજળી ચાલુ રાખવી તે દુરુપયોગ છે તો આંખની શક્તિને સિનેમા વગેરે પાછળ ખર્ચ કરવી તે શું આંખોનો દુરુપયોગ નથી?

ચક્ષુ ઈન્દ્રિય પર સંયમ રાખી તમે અનેક વિકારો ઉપર વિજય મેળવી શકો છો, પરંતુ એની સાથે સાથે ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, સ્પર્શેન્દ્રિય અને મનના સંયમની પણ અપેક્ષા રહે છે ગુલાબની મધુરી સુવાસ માટે તમારે ઘ્રાણેન્દ્રિય ઉપર સંયમ રાખવો જોઈએ. હજારો ફૂલોનો સંહાર આ જ નાસિકા (નાક) માટે જ તો થાય છે એક ઔંસ અત્તર તૈયાર કરવા માટે આઠ હજાર સાતસો બાવન રતલ ગુલાબની જરૂર પડે છે અત્તરો પાછળ થતું લાખો ફૂલોનું બલિદાન પણ ઘ્રાણેન્દ્રિયના અસંયમીઓ માટે જ છે એક માણસ બગીચામાં ગયો, અને ત્યાં ડાળ પર ઝૂલતું એક સુંદર

પાંખડીઓવાળું ગુલાબનું ફૂલ જોયું અને તે ચૂંટી લીધું અને સૂંઘવા લાગ્યો. પરંતુ સૂંઘતાંની સાથે જ એણે બૂમ પાડી કારણ એ ફૂલમાં એક કીડો પડેલો હતો. તે ફૂલ સૂંઘતાંની સાથે જ એ માણસના નાકમાં પૂરી ગયો. તમાકુ–છીંકણી વગેરે વ્યસનાત્મક વસ્તુઓને સૂંઘવી એ પણ ઘ્રાણેન્દ્રિયનો દુરુપયોગ છે જેને તે ઇચ્છતી નથી એને બળપૂર્વક એમાં ઘૂસાડવી તે પણ એક ભૂલ છે

જીભને વશ થઈને પણ માનવી કંઈ ઓછું પાપ કરતો નથી હજારો પશુઓની હત્યા જીભ માટે જ થાય છે અનંતકાય કંદનું સેવન પણ એટલા માટે જ વધુ હોય છે આખા ભીંડાને ચાકુ વડે ચીરી એમાં મસાલો ભરવું ભરી સેકવામાં આવે છે અને એનું શાક જ્યારે થાળીમાં આવે છે ત્યારે જીભ બોલી ઊઠે છે વાહ કેવું સરસ શાક થયું છે! આ રસના (સ્વાદ) ખાઈ અને બોલી એમ બંને ભાગે છે કોઈ માણસે પાંચ હજારનો ખર્ચ કરી પ્રીતિભોજન આપ્યું અને ગુલાબજાંબુ, કોપરાપાક અને બરફી વ. અનેક જાતની મીઠાઈ ખવરાવી પણ જો રાયતામાં થોડું મીઠું ઓછું પણ હશે તો હોહા થઈ જશે. એના કર્યાકરાવ્યા પર તમે પાણી ફેરવશો. ઘરમાં દાળમાં જો મીઠું ઓછું થશે તો કેટલાક એવા પણ ભલા માણસો મળશે કે થાળી ફેંકીને ચાલતા થઈ જશે.

રસન-ઇંદ્રિય પર વિજય મેળવવા માટે આયંબિલનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે આયંબિલનો અર્થ જ એ છે કે સાપ એના રાફડામાં સરી જાય છે તેમ રોટલાનો લૂખો કોળિયો પણ સીધો ગળે ઊતરી જવો જોઈએ પણ આજે તો આ જીભ આયંબિલમાં પણ ઓછા નાચ કરતી નથી. પહેલાં ખાખરા–ચાપડી ચાલતું હતું પણ હવે તો એવી ચીજો બનવા લાગી છે કે ગણતરી કરવા બેસીએ તો આખો કલાક થાય અને મીઠાના સ્થાને હવે પાપડિયા મીઠાનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો છે એટલું હોવા છતાં પણ આ લાલ બાઈ (જીભ)ને સંતોષ થતો નથી અને તે બોલી પડે છે ગરમાગરમ રોટલી લાવો ને! (સભામાં હસાહસ)

જીભની લોલુપતા એટલી બધી વધી ગઈ છે કે માણસ આજે દરેક ચીજમાં રસ શોધે છે મરચાં–મસાલાનો વધુ ઉપયોગ આજ રસના (જીભ) માટે જ થતો હોય છે પેટ ના પાડે છે તો પણ જીભને સારું લાગે છે એટલે તે ખાતો જાય છે આંખો દુખતી હોય અને વેદ વધુ મરચાં–

મસાલા ખાવાની ના પાડી હોય તો પણ મસાલેદાર કચોરી ખાધા વગર રહી શકાતુ નથી જો રોગનુ નિદાન યોગ્ય થયુ હોય, ડોક્ટર કુશળ હોય, દવા પણ સારી હોય, અને હવા પણ સ્વાસ્થ્યવર્ધક હોય, છતા પણ જો રોગ મટે નહિ તો સમજવુ કે જીભ વશમા નથી.

યાદ રાખો કે મોટાને જે સારુ લાગે છે, તે સદૈવ પેટને પણ સારુ લાગતુ હોય, તેવુ નથી આજે બધી બાબતોમા રસ જોઈએ છે વ્યાખ્યાનમા પણ રસ જોઈએ વક્તા વિદ્વાન હોય, જીવનને ઊચે લઈ જાય તેવી વાત કહેતો હોય, તો પણ શ્રવણ કરનાર કેટલીક વાર કહી બેસે છે કે મહારાજે વ્યાખ્યાન તો સારૂ આપ્યુ પણ રસ આવ્યો નહિ એમા પણ રસ જોઈએ. માણસ આજે કેટલો ચટોરો થઈ ગયો છે રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાધીએ એક વાર કહ્યુ હતુ કે ખાવા અને બોલવામા જેણે પોતાની જીભની ચપળતાને વશ કરી લીધી છે, એણે બધાયને પોતાને વશ કરી લીધા છે

અન્ય ઇન્દ્રિયોની જેમ રસના (જીભ) ઇન્દ્રિયનો પણ સદુપયોગ અને દુરુપયોગ બને થઈ શકે છે જ્યારે તમે જીભના ગુલામ થઈ જાઓ છો, ત્યારે તમે એનો દુરુપયોગ કરો છો અને જીભ જ્યારે તમારા કાબૂમા છે ત્યારે સમજવુ કે તમે એનો સદુપયોગ કરી રહ્યા છો ભોજનવેળા ભક્ષ્ય-અભક્ષ્યનો વિવેક જાળવો છો, અલ્પારભ અને મહારભનો વિચાર રાખો છો, સ્વાદ નહિ પણ સ્વાસ્થ્યનુ લક્ષ્ય રાખો છો ત્યારે તમે રસનેન્દ્રિયમા સયમ રાખો છો એમ કહી શકાય

સાથે જ જમતી વેળા બોલવામા પણ વિવેક રાખવો જોઈએ, એને કારણે તમે રોતાને હસાવી શકો છો અને હસતાને રોવડાવી શકો છો મધુર શબ્દો વડે તમે બીજાને લાગેલા ઘાને રુઝવવાનુ કામ કરો તે જીભનો સદુ-પયોગ છે અને જીભ દ્વારા વહુની સાત પેઢીઓને વખોડતા ફરો, એના માતા-પિતાને દરિદ્રી કહી વહુનુ કાળજુ બાળવુ એ જીભનો દુરુપયોગ છે. જીભ વડે મહાપુરુષોના ગુણ-કિર્તન કરાય છે, તે પણ એનો સદુપયોગ છે, પરતુ બીજાની નિદા અને આલોચના પાછળ તમારી જીભ ચાલુ રહે તો સમજવુ કે તમે જીભનો દુરુપયોગ કરો છો

તેવી જ રીતે તમારે સ્પર્શેન્દ્રિયમા પણ સયમ કેળવવો જોઈએ શરીરને કોમળ લાગતી વસ્તુઓ લગભગ વિશેષ હિસા વડે તૈયાર થયેલી હોય છે. રેશમી સાડીઓનો સ્પર્શ શરીરને ગમે છે પણ હે માતાઓ, એ તમારી-

રેશમી સાડીઓ પાછળ કેટલા કીડાનો સંહાર થયો છે એની તમને ખબર લાગતી નથી. આ રેશમમાં ત્રસ જીવોની હિંસા પણ છે આ બધું પાપ કોના માટે છે? જે રેશમનો ઉપયોગ કરે છે તે જ એ પાપનો ભાગીદાર બને છે તેથી જ એક ગુજરાતી કવિ કહે છે –

ભલે હજારો હાથી હણાય, પણ હાથની ચૂડી પહેરનારા
કીડા કરોડો ભલે કપાય પણ, રેશમ વસ્ત્ર ધરનારા
શ્રાવક નામ ધરનારા, જરી જુઓ ને તપાસી કામ તારા

ગુજરાતી કવિ વલ્લભદાસ શ્રાવકોને ફટકારતાં કહે છે કે ઓ શ્રાવક જરા તું તારી જાતને જો. તું કઈ તરફ જઈ રહ્યો છે? તું શ્રાવક છે વીતરાગનો ઉપાસક છે તારું જીવન કેટલું ઊંચું હોવું જોઈએ. અલ્પારંભ યુક્ત જીવન જીવવાની કળા તારી પાસે હોવી જોઈએ. બહારની ચમક દમક ઉપર તું શા માટે લોભાઈ રહ્યો છે? આ ચમક-દમક પાછળ કેટલા પ્રાણી એનો સંહાર થઈ રહ્યો છે એનો તેં કદી વિચાર કર્યો છે? હાથીની બંગડીઓ માટે હજારો હાથીઓનો સંહાર થાય છે રેશમી વસ્ત્રો માટે કરોડો કીડા મારવામાં આવે છે તેમ છતાં તું એવી ચીજોનો ઉપયોગ કરે છે અને પાછો પોતાને શ્રાવક પણ કહેવડાવે છે શું આ દુઃખ જનક વાત નથી!

આ તો માતાઓ માટે વાત થઈ અને એ સાંભળી તમે મનમાં જ હરખાયા પણ તમારા સૂટ-બૂટમાં પણ કાંઈ ઓછું પાપ થતું નથી. તમારે પણ રેશમી સૂટ જોઈએ છે અને નરમ પોચા અને ચળકતા બૂટ જોઈએ છે પણ આ ચમક લાવવા માટે કેટલા પશુઓનો વધ થાય છે એ કદી વિચાર્યું છે તમે? અમે સુધી સાંભળવામાં આવ્યું છે કે વધુમાં વધુ નરમ અને ચમકદાર ચામડું મેળવવા માટે ગર્ભવતી ગાયને મારવામાં આવે છે અને એના ગર્ભસ્થ શિશુ ચામડી વડે ટીચાય છે ત્યારે જ તે ચામડામાં વધુમાં વધુ નરમાઈ અને ચમક આવે છે

આ રોમાંચક વાત તમે જાણતા નહિ હો, પણ આ તમામ પાપ ચમકદાર બૂટ પહેરનારાઓ માટે થાય છે સ્પર્શેન્દ્રિયના સુખ માટે પણ મનુષ્ય કઈ ઓછું પાપ કરતો નથી આ મવાલીપણું અને ગુંડાગીરી એમાંથી જ જન્માં છે એને માટે કંઈને સતીઓનું સતીત્વ લૂંટાયું અને સુંદરીઓને મેળવવા માટે જે લાખો વીરોના લોહીની નદીઓ વહાવવામાં આવી તે શું હતું? આ તમામ ઇન્દ્રિયોનો જ રાગ હતો.

પેલો વનમાં ઘૂમતો મદોન્મત્ત હાથી હાથણીના પુતળાને જોઈને જ ખાડામાં પડે છે અને પછી સાત સાત દિવસ સુધી ભૂખ અને તરસનો માર્યો તરફડતો રહે છે આ ઇન્દ્રિયોના દાસત્વનું જ પરિણામ છે એક સંસ્કૃત કવિ કહે છે

> दासत्वमेति वितनोति विहीन-सेवाम्
> धर्मं धिनोति विदधाति विनिन्द्यसर्गं ।
> रैफश्चिनोति कुरुते विरुप वेश
> किंवा हृषीक वश स्ततनुते न मर्त्य ॥

ઇંદ્રિઓનો દાસ તે સારી દુનિયાનો દાસ હોય છે તે દાસત્વ સ્વીકાર કરે છે નીચ પુરુષોની સેવા કરે છે ધર્મથી વંચિત રહે છે પાપદલનો સંચય કરે છે અને વિરૂપ વેશ ધારણ કરે છે સાચું છે કે જે ઇંદ્રિયોના રાજમાં રહેશે તે રજના રાજમાં મરશે ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત બનેલો માણસ મહાપુરુષની આજ્ઞાને વિસરી જાય છે. ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવની વાત એ જ કહી જાય છે વાસુદેવ સમક્ષ મોટા મોટા સંગીતજ્ઞો સંગીતની ધૂન જમાવી રહ્યા હતા, અને નગરની શ્રેષ્ઠ નાચનારીઓ નૃત્ય કરી રહી હતી વાસુદેવે શૈયાપાલકને આદેશ આપ્યો કે મને ઊંઘ આવી જાય ત્યારે ગીત બંધ કરાવી દેજો. થોડીક જ વારમાં સંગીતની મધુરતાએ વાસુદેવને મીઠી નિંદરમાં સુવડાવી દીધા, પરંતુ શૈયાપાલક એ મધુર ધ્વનિમાં તન્મય બની ગયો એણે વિચાર્યું સ્વામી હજી હમણાં જ સૂતા છે થોડી વાર પછી બંધ કરાવી દઈશ ને એમ હજુ ફરી વાર કરતા–કરતા રાત્રિનો ચોથો પહોર પણ ખલાસ થવા આવ્યો અને ઉષાકાળ થતા વાસુદેવ જાગી ગયા જોયું તો હજુ સંગીતનો કાર્યક્રમ તો ચાલુ જ છે

શૈયાપાલકની સામે વાસુદેવની આંખો ફરી, એણે કહ્યું "ક્ષમા કરો પ્રભુ! ગીત મીઠું લાગી રહ્યું હતું, એટલે બંધ કરવાનો આદેશ આપી શક્યો નહિ" વાસુદેવે કહ્યું "હા, ઠીક તો તમને મારી આજ્ઞા કરતા પણ આ ગીતો વધુ મીઠા અને સારા લાગે છે, એનો દંડ તમારે ભોગવવો પડશે" તે જ વખતે એમણે બીજા અનુચરોને આદેશ આપ્યો કે એના બંને કાનમાં ગરમ સીસું ઢલાવી દો હવે તમે જોઈ શકો છો કે શ્રવણેન્દ્રિયની આસક્તિએ કેટલા ભયંકર દુઃખને નિમંત્રણ આપ્યું શ્રવણના રસને લીધો વાસુદેવની આજ્ઞા પળાઈ નહિ અને પરિણામે અસીમ દુઃખને નિમંત્રણ મળ્યું એટલે

પાંચે ઇન્દ્રિયોમાં વિવશ બનેલો માણસ વીતરાગદેવની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી, અનંત-અનંત દુઃખોનાં દ્વાર ખોલી દે તો એમાં આશ્ચર્ય શું કરવું!

એક કવિ કહે છે

जिया तोहे समझायो सौ सौ बार।
विषय भुजंग सों दुख पायो पुनि तिन सों लिपटायो।
स्व पद विसार रच्यो पर पदमें मदरत ज्यों बोरायो॥
तन धन स्वजन नहीं तेरे नाहक नेह लगायो।
क्यों न तजे भ्रम चाख समामृत जो निज संत सुहायो॥

કવિ કેટલું સુંદર કહી રહ્યો છે તે પોતાના મનને કહે છે તને કેટલી વાર સમજાવ્યું કે તું વાસનામાં ફસાઈશ નહીં પરંતુ તારી આદત જ એવી પડી ગઈ છે કે હું એટલી વાર સમજાવું છું પણ તે બધું એળે જાય છે. આ મનની આદત માંકડા જેવી થઈ ગઈ છે. માંકડાને જે બાજુ જતો રોકવામાં આવે છે તે જ બાજુ તે જાય છે તેવી જ રીતે મનને વાસના તરફ ન જવા કેટલીવાર સમજાવવામાં આવે છે, તેટલી જ વાર તે એ જ તરફ દોડી-દોડીને જાય છે. માતા બાળકને નવડાવી-ધોવડાવી સ્વચ્છ કપડાં પહેરાવે છે પણ બાળક બહાર જઈ પાછું માટીમાં રમવા લાગે છે. બસ તેવી જ રીતે તમે પણ પેલા બાળક જેવું કામ તો નથી કરતાને! ઉપાશ્રયમાં મુનિ મહારાજ વીતરાગ-વાણીના જળ વડે નવડાવી-ધોવડાવી સ્વચ્છ કરે છે અને તમે બજારમાં જઈ પાછાં હતાં તેવાં ને તેવાં જ બની જાઓ છો (સભામાં હસાહસ)

બીજાને ઠોકર ખાતાં જોઈ જે સાવધાન બની જાય છે તેને કુશળ કહેવાય છે પરંતુ ઇન્દ્રિયોની ગુલામીમાં જકડાયેલો બીજાને પડતો જોઈને પણ સભાન થતો નથી. પતંગિયું બીજા પતંગિયાને દીપકથી પ્રેમ કરતું જુએ છે અને એને અગ્નિમાં બળતા પણ જુએ છે તો પણ તે દીપકની જ્યોતની સાથે પ્રેમ કરવાનું છોડતો નથી. વીતરાગ દેવ ભગવાન મહાવીર પોતાની છેલ્લી દેશનામાં આ તથ્ય સામે રાખી ફરમાવે છે

रूवेसु जो गिद्धिमुवेइ तिव्वं अकालियं पावइ से विणासं।
रागाउरे से जह वा पयंगे आलोयलोले समुवेइ मच्चुं॥

उत्तराध्ययन अ. ३२

જેમ દીપકની ઝળકતી વાટમાં આતુર બનેલું પતંગિયું મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે તેમ રૂપના મોહમાં તીવ્ર અનુરક્તિ રાખનાર પ્રાણી વિનાશના ખાડામાં જઈ પડે છે, હિંદનો એક કવિ પણ કહે છે.

दुनिया की झूठी प्रीति यारो मत, प्रीति करी को क्या फल पाये ! मीन मृगा यही महा भयंकर, प्रीति दे जो भी पिटारे में आये। प्रीति के कारण देखो पतंगा दीपक में पड प्राण गमाये॥ दुनिया .

હિંદીનો આ કવિ દુનિયાની પ્રીતિને જૂઠી ઠેરવે છે પણ તમે તો એને સાચી માનો છો ને! અરે, આ મનડાને કહો કે હે મન! તું કેટલું હઠીલું બની ગયું છે! અનંત-અનંત જ્ઞાનીઓએ જે સંસારને અસત્ય અને અસાર કહ્યો છે, એને તું સત્ય માની બેઠો છે માછલીએ લોટની ગોળી સાથે પ્રેમ કર્યો ને પોતાનું ગળું વીંધાવી લીધું મદારીની બંગીના મધુરા તાન સાથે પ્રેમ કર્યો તો તે પણ પટારીમાં કેદ થઈ ગયો ઈન્દ્રિયોના વિષયો તો કાચા સૂતરના પલંગ પર બેસવા સમાન છે જે કાચા સૂતરના પલંગ પર બેસશે તેના શા હાલ થશે એ તો તમે જાણો જ છો ખરે જ, ઇંદ્રિયોના વિષયોએ ચારિત્ર્યના ટુકડા કરી નાખ્યા છે

જીવનની સાચી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો ઇંદ્રિયો પર વિજય પ્રાપ્ત કરતા શીખો પણ ઇંદ્રિયો પર વિજય પામવાનો એ અર્થ નથી કે તમે ઇંદ્રિયોને નષ્ટ કરી નાખો ભારતમાં થોડાક એવા પણ સાધકો થઈ ગયા છે જેઓ મનને સ્થાને ઇન્દ્રિયોને મારવામાં રત રહ્યા બિલ્વ-મંગળની વાર્તા આવે છે એમની આંખો વિકાર તરફ ગઈ તો એમણે આંખો ફોડી નખી અનાધિકારના ફળો તરફ હાથ વધ્યા તો હાથ કાપી નાખ્યા પણ આ રીત ખોટી છે આ તો મનની શૈતાનિયતની શિક્ષા ઈન્દ્રિયોને કરવા જેવું થયું માટે ઈન્દ્રિયોને મારો નહીં પણ એમને સાધો એને માટે પહેલા મન ઉપર વિજય મેળવો એના પર વિજય મળતા જ ઈન્દ્રિયો પરનો તમારો વિજય નિશ્ચિત છે જ ગણધર દેવશ્રી ગૌતમ સ્વામી મહામુનિ કેશીકુમાર સામે આ રહસ્ય બતાવતા કહે છે

एगे जिए जिया पंच पंचजिए जिया दस ।
दसहा उ जिणित्ताणं सव्व सत्तू जिणा महं ॥

—ઉત્તરાધ્યયન અ ૨૩

એક મનને જીતી લેતા પાંચે ઇંદ્રિયો પર તમારો વિજય થઈ જાય છે.

અને પાંચ ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવી લીધા બાદ પાંચ પ્રમાદો અને પાંચ અવ્રતો પર પણ તમે વિજય પ્રાપ્ત કરી શકો છો. આ રીતે તમે તમારા અંતરની દુનિયાના તમામ શત્રુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી લો છો. ઇન્દ્રિયોને તમારે કેળવવી જોઈએ. નયનને કહેજો, જ્યાં જ્યાં તારી દૃષ્ટિ જાય ત્યાં ત્યાં તું છુપું સત્ય ખોળજે. કાનને કહેજો, જે જે તું સાંભળે છે એમાંથી જીવન માટે પ્રકાશનું કિરણ લેજે. વાણીને કહેજો, જ્યારે તું બોલ ત્યારે ત્યારે એમાં સાકરની મીઠાશ મેળવજે. કાયાને કહેજો તું જ્યાં જાય ત્યાં સેવાની સુગંધ ફેલાવજે.

તમે તમારી ઇન્દ્રિયોને જો આ રીતે કેળવશો તો તમે નિશ્ચય-સંયમના પંથ પર આગળ વધી શકશો. સાધક-જીવનનું લક્ષ્ય જ સંયમ છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી કહે છે : "આ દેહ હોય તો સંયમને માટે છે." તમે પણ આ પવિત્ર દિવસોમાં આવી પ્રતિજ્ઞા લેજો.

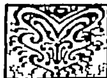
'असंजमं परियाणामि संजमं उवसंपज्जामि ।'

હે પ્રભો ! હું અસંયમનો રાહ છોડી સંયમ તરફ આવું ! જ્યારે જીવનમાં સંયમ આવે છે ત્યારે શાંતિ પોતે જ સામે ચાલીને તમારી પાસે આવે છે. એક વિચારકે કહ્યું છે : પ્રેમ જો પવિત્ર છે તો વૈભવનું શું કામ છે ? જીવન જો અમૃત છે તો પૈસાનું શું કામ છે ? મન જો શુદ્ધ છે તો માળાની શી આવશ્યકતા છે ? અને જીવનમાં જો સંયમ છે તો કાનૂન-કાયદાની શી આવશ્યકતા છે ? જીવનમાં જો સંયમ હોય તો કાયદા-કાનૂનની જરૂર જ નહીં પડે. ચાલો તો આ પવિત્ર દિવસોમાં તમે અસંયમથી પાછા ફરો અને તમે જેટલા સંયમ તરફ વળશો તેટલી જીવનની સાચી શાંતિ તમારી નિકટ આવતી જશે.

॥ ૐ શાંતિ શાંતિ ॥

ભાદરવા સુદ
ચોથ

જૈન ઉપાશ્રય,
કાંદાવાડી મુંબઈ.

જૈનદર્શનનું

૫૩. નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ દર્શન

પ્રિય સજ્જનો અને શ્રીમતી માતાઓ,

પર્યુષણ પર્વના પાવન દિવસો ચાલી રહ્યા છે અધ્યાત્મ સાધનાનુ આ પર્વ આપણને સ દેશ આપી રહ્યુ છે કે આપણે ભૌતિકતાથી પાછા ફરીએ અને આત્મ-સાધના તરફ વળીએ દુનિયાની રાહે ચાલતા અનત યુગો વીત્યા, હવે આપણે સાધના-પથ પર ચાલતા થઈએ અધ્યાત્મક જીવન વિતાવવાનો પવિત્ર સ કલ્પ આપણી સામે છે આજની ભૌતિકતા-પ્રધાન દુનિયાને આપણે અધ્યાત્મનો સ દેશ આપવો છે આપણે કહીએ છીએ કે આપણી પાસે દુનિયાને દેવા માટે ઘણો મોટો અધ્યાત્મસ દેશ છે પર તુ જ્યા સુધી તમે પોતે એ પ્રમાણે નહિ ચાલો ત્યા સુધી દુનિયા તમારા એ સ દેશાઓને નહિ સાભળે

ભાષણ કરતા આચરણ વધુ મહત્ત્વ ધરાવે છે તમે કહો તો હુ એક કલાક સુધી વીતરાગ અવસ્થા અ ગે ભાષણ આપી શકુ છુ પર તુ પૂર્ણ વીતરાગ અવસ્થા મેળવતા કેટલો સમય લાગશે એ કોણ જાણે છે ? મોટા મોટા નેતાઓ સેવા અને સહયોગ ધર્મ ઉપર કલાકો સુધી લિજ્જતદાર ભાષણ આપી શકે છે, એમના ભાષણ ઉપર શ્રોતાજનો મુગ્ધ પણ બની જાય છે, તાળીઓના ગડગડાટ દ્વારા એમના ભાષણન સ્વાગત પણ થાય છે પર તુ એ ભાષણકર્તાને કહેશો કે તમારી માતા ઘેર ખાટલે પડી છે-બીમાર છે, એમની પાસે આજે રાત આખી જાગતા બેસી રહેવાનુ છે, તો તરત એ જવાબ વાળશે કે એ મારાથી થઈ નહિ શકે તમે બીજુ કામ બતાવો એમને કહેશો કે પાડોશીનુ બાળક બીમાર છે એને સારુ દવા

લાવવી છે તો કહેશો મારી પાસે સમય નથી. નોકરને મોકલી આપીશ. બાળપણમાં જે સેવા જાદુ બતાવી રહી હતી તે આચરણમાં આવતાં જ લગભગ કેમ બની ગઈ! વાત એ જ છે. એક શાયરના શબ્દોમાં કહું તો

हमें कहना आता है करना नहीं आता,
हमें बोलना आता है चलना नहीं आता ॥

કહેવામાં વાર લાગતી નથી કે મનુષ્ય એક મિનિટમાં હિમાલયને માપી શકે છે પણ તાકાત તો ચાલવામાં લાગે છે. ઢાળ પર ચઢતાં એક એક ડગલે પરસેવાનાં ટીપાં પડવા લાગે છે ત્યારે હિમાલયની કંદરાઓ પાર થાય છે. આધ્યાત્મિક કંદરાઓ પાર કરવી હોય તો આચારોએ પ્રગતિ કરવી પડશે ત્યારે જ આપણે જીવનના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી શકીએ છીએ.

પાવન પુરુષ ભગવાન મહાવીરે જે આધ્યાત્મિક લક્ષ્યો બતાવ્યાં છે તે ક્રમે તમે પ્રવચન સાંભળી રહ્યા છો. ત્રણ પ્રવચન તમે સાંભળી ચૂક્યા છો. આજે આપણે જીવનના ચોથા લક્ષ્ય સંબંધી વિચાર-વિનિમય કરીશું. તારક મહાપુરુષે જીવનનું ચોથું લક્ષ્ય એ બતાવ્યું છે કે –

“ अकिरियं परियाणामि किरियं उवसंपज्जामि ।

અર્થાત્ અક્રિયા કે નિષ્ક્રિયતાને તજી આપણે સક્રિય બનીએ. આજે આપણા જીવનમાં નિષ્ક્રિયતા આવી ગઈ છે. નિષ્ક્રિયતા એ પોતે જ જડ છે. જૈનદર્શન એ જડનો નહીં પણ ચૈતન્યનો ઉપાસક છે. માટે જીવનમાં પ્રવેશેલી જડતાને ત્યાગી સક્રિય બનો. કારણ કે ચૈતન્યનો ગુણ છે સદા ક્રિયાશીલ રહેવું. ચાહે નિગોદની અંધકારપૂર્ણ દશા હોય, અથવા સિદ્ધની સ્વરૂપસ્થિતિ હોય બંનેમાં આત્મા સદા સક્રિય રહે છે. કારણ કે જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે અંતરાય કર્મનો કદી પણ પૂર્ણ ઉદય થતો નથી. તે સદા ક્ષયોપશમરૂપે રહે છે. એટલે નિગોદમાં પણ આત્મા ક્રિયાશીલ તો રહે જ છે. પછી એ વાત ન્યારી છે કે એની ક્રિયા આત્માને તેના નિજ ગુણોથી દૂર ખેંચી ગઈ. સિદ્ધ સ્થિતિમાં અંતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય છે અને તેથી જ ત્યાં આત્મા નિજ ગુણોમાં સદા પરિણમનશીલ રહે છે.

એવું કહેવાય છે કે જૈનદર્શન નિવૃત્તિપૂરક દર્શન છે અને એના ઉપર એવો આક્ષેપ મુકાય છે કે એણે તો સદા નિષ્ક્રિયતા જ શીખવી છે. પરંતુ હું કહીશ કે જેમની આવી ધારણા છે તેઓએ જૈનદર્શનનું અંતર-હૃદયને પારખ્યું જ નથી. જૈનદર્શને કદી પણ કોઈ એક બાબત પરત્વે

આગ્રહ સેવ્યો નથી, કારણ કે આગ્રહમા એકાતની દુર્ગંધ છે જ્યારે જૈનદર્શનનો આતર–પ્રાણ અનેકાતમા વસે છે એ સાચુ છે કે જૈનદર્શન નિવૃત્તિપૂરક છે તે ભૌતિક-પ્રગતિમા વધુ વિશ્વાસ રાખતો નથી પરતુ એનો અર્થ એ નથી કે તે નિષ્ક્રિયતાનો ઉપાસક છે નિવૃત્તિનો અર્થ થાય છે, પાછુ ફરવુ તો શેનાથી પાછુ ફરવુ ? શુ પોતાના શુભ ભાવોથી પાછુ ફરવુ ? શુ આત્મિક સદ્ગુણો અને શુદ્ધ વૃત્તિઓથી પાછા ફરવુ ? નહિ, પીછેહઠ કરવામા પણ વિવેક જાળવવો પડશે

પીછેહઠનો અર્થ એટલો જ થાય છે કે આપણે વિકારોથી પાછા ફરીએ વાસનાઓ અને અશુભવૃત્તિઓથી પાછા ફરીએ એક આચાર્ય જૈનદર્શનની નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનુ દર્શન કરાવતા કહે છે કે

असुहादो विणिवत्ति, सुहे पवित्ति जाण चरित्तं,
वदसमिति गुत्ति रूवं ववहारणयादुजिण भासियं ॥

द्रव्यसंग्रह–४५

દ્રવ્ય સગ્રહના શ્લોકાર્ધમા સિદ્ધાત ચક્રવર્તી આચાર્ય નેમચદ્રજી જૈનદર્શનની નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિની વ્યાખ્યા બતાવી રહ્યા છે, અશુભથી નિવૃત્તિ અને શુભમા પ્રવૃત્તિ એ જ ચારિત્ર છે અશુભથી–આત્મવિકારોથી પાછા વળવુ તે ચારિત્રનુ એક અગ છે તો શુભમા પ્રવૃત્તિ કરવી તે ચારિત્રનુ બીજુ અગ છે જૈનદર્શનને કેવળ નિવૃત્તિવાદી કહેવો તે અર્ધસત્ય છે, અશુભથી નિવૃત્તિ લેવી જેટલી જરૂરી છે તેટલી જ શુભમા પ્રવૃત્તિ કરવી જરૂરી છે.

આ જ નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનુ અન્તર્દર્શન જ અક્રિયા અને ક્રિયાનુ રહસ્ય છે અક્રિયાનો અર્થ અહી અશુભ ક્રિયા છે. અને તેનાથી પાછા વળવાનુ છે કારણ અક્રિયાનો અર્થ તદ્દન ક્રિયાશૂન્યતા નથી હમણા જ મેં ઉપર જણાવ્યુ તેમ આત્મા કદી નિષ્ક્રિય રહેતો જ નથી અનત કાળથી આત્મા ક્રિયા કરતો રહ્યો છે પરંતુ તે ક્રિયા તેને પોતાના લક્ષ્યથી દૂર હડાવી રહી છે કલ્પના કરો, એક બહેન સવારે વહેલી ઊઠી પોતાને હાથે ઘરનો કચરો વાળે છે જો કે આજે આ કામને હલકુ ગણવામા આવે છે પરતુ મુનિ માટે જેટલુ પ્રતિલેખન અને પ્રમાર્જન જરૂરી છે તેટલુ જ ગૃહસ્થો માટે આ કામ જરૂરી છે કચરો સાફ નહિ થાય તો જાળા બાઝી પડશે અને તેમા જીવોત્પત્તિ થયા બાદ એને દૂર કરવો એ સાચા જૈનનુ લક્ષણ નથી.

આજે તો ઘણાંય સંપન્ન ઘરોમાં નોકર દ્વારા આ કામ થતું હોય છે પરંતુ નોકર તે શી ભાવના રાખશે? તેને જીવોની શું દયા હશે? જેના દિલમાં અનુકંપા નથી જેને તત્ત્વનો બોધ નથી એવા પાસે જયણા અને દયાની શી આશા રાખી શકાય? ઘ તો એક બહેન કચરો વાળી એક ખૂણામાં એકઠો કરી દે છે એણે પણ ક્રિયા તો કરી જ છે બીજી બહેન આવી અને એણે પેલા કચરાને ઉપાડી બહાર ફેંકવાને બદલે ફરી ઘરમાં વીખેરી દીધો. ક્રિયા તો બંનેએ કરી છે પરંતુ પહેલી બહેનની ક્રિયા તે સાર્થક ક્રિયા છે જ્યારે બીજી બહેનની ક્રિયા તે નિષ્ફળ ક્રિયા છે તેવી જ રીતે મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન અવસ્થામાં આત્મા જે કંઈ ક્રિયા કરે છે તે આ બીજી બહેને કરી હતી, તેવી ક્રિયા છે તે કચરાને બહાર ફેંકતી નથી અપિતુ વિષયને વાસનારૂપી કચરો પાછો ઘરમાં ફેલાવે છે એટલા માટે એને અશુભ ક્રિયા કહેવાય છે ત્યારે આપણે તો શુભ ક્રિયા કરવી છે

તમે અશુભમાંથી શુભ ભણી ગમન કરો. તમારે વિચારવું જોઈએ કે તમારી ક્રિયા શુભ તરફ જાય છે કે અશુભ તરફ? તમારા મનની પ્રવૃત્તિ, વાણીની પ્રવૃત્તિ તેમ શરીરની પ્રવૃત્તિ શુભમાં છે કે અશુભમાં? મન વડે તમે પરહિત માટે કેટલું ચિંતન કરો છો? હું માનું છું, અહિત ચિંતનમાં તમારું મન જતું નહિ હોય કારણ તમે શ્રાવક છો ભગવાન મહાવીરની ઉપાસક છો પરંતુ તમારા પાડોશીની દુકાને ગિરદી થાય છે અને તમારી દુકાને એક પણ ગ્રાહક આવતો નથી ત્યારે તમારું મન શું બોલે છે? કે ભગવાન્ આની દુકાન ઉપર ગ્રાહકો શા માટે જાય છે? એની દુકાન બંધ થઈ જાય તો સારું આ અશુભ વિચારો છે એકમીને તોડી પાડવાની ક્રિયા તે અશુભ ક્રિયા છે. તમારા થકી કોઈનું ભલું થાય તો કરજો પણ કોઈને તોડી પાડશો તો નહિ જ. પાણી મૂળિયાને જમીન સાથે સ્થિર કરે છે અને પ્રચંડ હવા એ મૂળિયાને ઉખાડી દે છે એટલે હવે તમે વિચારી લો કે તમારે શું બનવું છે? હવા કે પાણી?

હું તો તમને સલાહ આપીશ કે હવા નહીં પણ પાણીનું કામ કરજો. બીજાના પગ મજબૂત કરજો. પાડવું સહેલું છે પણ જમાવવું મુશ્કેલ છે આ જગતના નિર્માણમાં એક વર્ષ લાગ્યું હશે પણ એને તોડી પાડવા માટે તો ફક્ત દશ જ દિવસ પર્યાપ્ત થશે. સ્વપ્નમાં પણ ક્યારેય કોઈ પણ માનવનામાં તમારો ધક્કો વઈને ઉખાડવાની ઠેસ. કરે તો તમે એને હાથમાં મદદ કરજો. અરે પેલી આ આત્માની તાકાત પણ સાધવામાં અને આગળ

વધવામા મદદ કરે છે, ત્યારે તમે તો વળી ચેતનામય છો, પચેન્દ્રિય છો અને મનુષ્ય છો, પછી બીજાને આગળ વધવામા મદદ ન કરો એવુ કદી સભવે ખરુ ?

વારુ તો આજે તમે જ્યારે ઘેર જાઓ ત્યારે વિચાર કરજો કે હુ અને મારી સપત્તિ બીજાના વિકાસમા કેટલા સહાયક થઈ રહ્યા છીએ ? યાદ રાખજો, પુણ્યના સુયોગે તમને જે સાધનો મળ્યા છે, એ વહેતી ગગામા કોઈ હાથ ધોવા આવે તો ઈન્કાર કરશો નહિ આમ કરશો તો પુણ્યની ગગા વહેતી જ રહેશે, પરતુ જ્યારે સ્વધર્મીઓની સહાયતાથી હાથ સકોચાશે ત્યારે પુણ્યની ગગા પણ સકુચિત બનતી જશે

હુ આપીશ તો ખાઈશ શું ? મારા બાળકો ભૂખ્યાં મરશે સહાય કરવાના ટાણે આ જાતના વિચારો જેના મનમાં આવે છે તેને પુણ્યના તત્ત્વ પર શ્રદ્ધા જ નથી એમ હુ તો કહુ હસવાથી આનદ ખૂટતો નથી. તેમ દેવાથી સપત્તિ ખૂટતી નથી હા, પણ ઈન્કાર કરવાથી જરૂર તે ઘટી જાય છે

એક શહેરની વાત છે એક સપત્તિસપન્ન બહેન એક સાધ્વીજીના દર્શન કરવા સારુ આવી લગભગ પચ્ચીસેક હજારની મોટરકારમાંથી તે નીચે ઊતરી એના હાથે અને માથે મોતી જડ્યા આભૂષણો હતા, તે ઉપર ગઈ અને સાધ્વીજીને વદના કરી સપત્તિસપન્નની વદના પણ જરા જોવા લાયક હોય છે તે વધુ નમી શકતા નથી કારણ વધુ નમવા જતા જરા કપડાની ઈસ્ત્રી બગડી જવાનો ડર રહે છે અને એમા વળી થોડો પૈસાની ગરમી પણ વિનમ્રતા અને કોમળતાને ઓછી કરી દે છે

હા, તો શેઠાણીજીએ તેરી જ લટકેદાર વદના કરી, અને નીચે બેસી ગઈ પાસે જ એક ગરીબ વિધવા બહેન બેઠી હતી એની આર્થિક સ્થિતિ કથળેલી હતી તે અઠ્ઠમ-અઠ્ઠમના પારણા કરતી હતી સાધ્વીજીએ એના તરફ સકેત કરતા કહ્યુ આ ગરીબ બહેન છે, ધાર્મિક જીવન વ્યતિત કરે છે કઈક મદદ કરી શકો તો સારુ પુણ્યપ્રકૃતિએ તમને દીધુ છે, તો એનો આવા શુભ કામોમા ઉપયોગ થાય તો તે શુભ ફળ જ આપશે

મહાસતીજીની વાત સાભળીને પેલી શેઠાણી બોલી મહારાજ, ઊટની ગરદન લાબી છે તો તે શુ કાપી નાખવા માટે છે ? વધુ પૈસા છે પણ તે વહેચી નાખવા માટે નથી અને એક પૈસો પણ તેના હાથમાથી સરી

નહિ. થોડી વાર તે ત્યાં બેઠી. પછી તે મોટરમાં બેસી પોતાને ઘેર આવી ગઈ. આ બીના બન્યાને હજુ ૭ દિવસ પણ વીત્યા નહિ હોય કે તે બાઈનો પુત્ર કાળા બજારને અંગે પકડાઈ ગયો અને તે પણ એવા સકંજામાં કે છૂટવાની કોઈ જગ્યા રહી નહિ. એના કેસ પાછળ રૂપિયા દસ હજાર ઊડી ગયા અને આબરૂ પણ માટીમાં મળી ગઈ. ઊલટની ગરદન એક જ ઝપાટે કપાઈ ગઈ.

આજે તમે વિચારો કે તમારી સંપત્તિનો કેટલો ભાગ શુભ ખાતે વપરાય છે અને કેટલો અશુભ ખાતે? પોતાના વૈભવ અને વિલાસમાં સંપત્તિની કમી નથી. તમારે રેલયાત્રા કરવી હશે તો ફર્સ્ટ ક્લાસની ટિકિટ લેશો. સિનેમાઘરમાં પાંચની ટિકિટ નહિ મળે તો દસની લેશો. પણ કોઈ ગરીબે પોતાની સન્મુખ બાજુએ મૂઠી હાથ ફેલાવ્યો તો તમામ ઇન્કમટેક્ષ, સેલ્સટેક્ષ યાદ આવી જશે અને જ્યારે સમાજનું કોઈ કામ આવશે તો કહી દેશો કે સાહેબ હજુ તો ૭ દીકરીઓને વળાવવાની છે. શુભ કાર્યોમાં સો-સો બહાનાં યાદ આવી જાય છે. શુભ કાર્ય માટે જ્યારે દિલ સંકુચિત બને છે તો સમજી લેવું જોઈએ કે હજુ શુભ અને અશુભનો ભેદ સમજાયો નથી! નવતત્ત્વમાં પુણ્ય અને પાપ તત્ત્વનું રટણ કરતાં-કરતાં ઘણું શીખ્યું પરંતુ જીવનના મેદાને જ્યારે આ પ્રશ્ન આવ્યો ત્યારે નાસી જ ગયા!

જૈનદર્શન ફરમાવે છે કે તમે અશુભમાંથી શુભમાં પ્રવૃત્ત થાઓ અને શુભમાંથી શુદ્ધતા તરફ જાઓ. પાપ પરિણતિ તે અશુભ છે, પુણ્ય શુભ છે તો નિર્જરાની પરિણતિ શુદ્ધ છે. તે તો રોકડો રૂપિયો છે. અશુભને સમાપ્ત કરવા માટે શુભ પરિણતિ અપનાવવામાં આવે છે કારણ કે કાંટા વડે કાંટો કાઢી શકાય છે. સંસારના રાગને નિવારવા માટે ત્યાગનો રાગ અપનાવાય છે અને ત્યારે ત્યાગનો પણ રાગ સમાપ્ત થાય છે ત્યારે વીતરાગ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે.

તમારી અને મારી તમામ સાધના વીતરાગ દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે છે. એક કવિએ પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું છે કે :

प्रभु वीतराग स्वामी यह भावना हमारी
हम निज स्वरूप पावें पावें दशा तुम्हारी ॥

આપણી પ્રાર્થનાનું લક્ષ્ય છે જિનરાજ [illegible] એની સાધના

માટે આપણે સાધના ક્ષેત્રમા ઝપલાવવુ પડશે તમે વિચાર્યું તો ઘણુ છે, પણ હવે આચરવુ પડશે એ ખરુ છે કે લક્ષ્ય વિના નીકળી પડવુ પણ ખોટુ છે, પરતુ કેવળ જાણી લેવા માત્રથી મઝીલ આવી જતી નથી એને સારુ તો ચાલવુ પડશે કસવાથી સોનાની પરીક્ષા થાય છે તો સોનાથી એરણની પરીક્ષા થાય છે જે એરણ એ બતાવી શકે કે આ સોનુ છે કે પિત્તળ છે તે એરણ નથી, એ છે કાળો પથ્થર! એવી જ રીતે જ્ઞાનથી ક્રિયાની જાણ થાય છે, અને ક્રિયાથી જ્ઞાનની વિવેકયુક્ત ક્રિયાને જોઈ એ બોધ થાય છે કે એણે જ્ઞાન મેળવ્યુ છે.

ક્રિયા જ્ઞાનને વેગ આપે છે એના અભાવે જ્ઞાન પાગળુ રહે છે આચાર્ય માધવ-મુનિજી મહારાજ પ્રભુ પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરતા ફરમાવે છે કે,

लंघत चढत नाथ प्रति छिन ये
परतो विषम पहारो ।
चरण रूप देखो चरण कृपा कर,
तो नहीं लंघत वारो
शरण मैं लीनो तुम चरणारो ।

આચાર્ય માધવ મુનિજી મહારાજ કે જેને માટે એ કહેવત રચાઈ છે કે, "સો સાધુ અને એક માધવ" અને જેમની સિંહગર્જનાની સામે વિરોધીઓના પ્રાણ કપતા હતા-તેઓ પ્રભુની સ્તુતિ કરતા કહી રહ્યા છે. "આ સસાર એક પર્વત છે અને એ પર્વત એવો તો વિષમ છે કે એના પર જેમ જેમ હુ ચઢતો જાઉ છુ તેમ તેમ એ વધતો જ જાય છે પરતુ હે પ્રભુ, ચારિત્રરૂપી ચરણુ (પગ) મળી જાય તો એને ચઢવામા કશી વાર લાગશે નહિ"

ચારિત્ર અર્થાત્ જ્ઞાનયુક્ત ક્રિયા ભવ-ભ્રમણને સમાપ્ત કરી છે સિક્કો એક બાજુથી ઘસાયેલો હોય તો બજારમા તે ચાલતો નથી એવી જ રીતે જ્ઞાન-શૂન્ય ક્રિયા પણ લક્ષ્ય સુધી પહોચાડી શકતી નથી જ્ઞાનરહિત ક્રિયા આધળી ક્રિયા છે તો નિષ્ક્રિય જ્ઞાન પગુ છે બને પોત-પોતામા અધૂરા છે હજાર લૂલા એકઠા થઈ જાય તો પણ એક પૂર્ણ વ્યક્તિનુ કામ કરી શકતા નથી જે જ્ઞાન આચરણમા આવ્યુ નથી તે કેવળ એક જાતનો ભાર જ બની રહે છે

આચાર્ય ભદ્રબાહુ સ્વામી ક્રિયારહિત જ્ઞાનને ભારરૂપ બતાવતા કહે છે

जहा खरो चन्दण भारवाही
भारस्स भागी न हु चन्दणस्स ।
एवं खु नाणी चरणेण हीणो
नाणस्स भागी न हु सोग्गइए ॥

विशेषावश्यक भाष्य

ચંદન એક સુગંધિત ચીજ છે એનું એક ટીપું તાપથી તપતા શરીરને શીતળતા પ્રદાન કરે છે. મનુષ્ય તો શું વિષધર સાપ એની સુવાસમાં પોતાને ભૂલી જાય છે પરંતુ ચંદનને જો ગધેડા પર લાદવામાં આવે તો તે શું એની સુગંધનો આનંદ માણી શકશે? એ તો વિચારશે કે હું ક્યારે મારા સ્થાન પર પહોંચું અને મારી પીઠ હળવી થાય. આ ભારથી મુક્ત બની શકીશ. આગમવેત્તા આચાર્ય ફરમાવે છે કે જેમ આ જ રીતે જેણે જ્ઞાન મેળવ્યું છે પણ એનો એક અંશ પણ આચરણમાં ઉતાર્યો નથી તેવા લોકો આ ગધેડા જેવા જ્ઞાનના ભારવાહક માત્ર છે. એનો આનંદ એમના નસીબમાં નથી.

જ્ઞાન હોય કે ધન હોય અને જ્યારે ઉપયોગમાં આવતાં નથી ત્યારે એ કેવળ ભારરૂપ જ બની રહે છે. ધન ભેગું કરવા માટે પરસેવો વહાવ્યો, સવારથી સાંજ સુધી દોડધામ કરી અને ઘણું ભેગું કર્યું પરંતુ જ્યારે ભૂખ લાગી ત્યારે એમાંથી ખાધું નહિ કે કોઈમાં ઉપયોગ કર્યો નહિ. એવા એવા લક્ષાધિપતિઓ જોવામાં આવ્યા છે કે જેઓ સવારે પોતાની જાત માટે દૂધ તો ઠીક પણ ચાનું પાણી પણ પીતા નથી. સંપત્તિ હોવા છતાં એનો ઉપભોગ ન કરનાર આવો જ અભાગિયો છે. તેવા લોકો માટલામાં પાણી ભર્યું હોવા છતાં તરસે મરનાર જેવા છે.

જ્ઞાનની વાત પણ એવી જ વસ્તુ છે. ઘણું એણે ભેગાને શીખ્યા, સવારે વહેલાં ઊઠી એનું અધ્યયન કર્યું, મોડી રાત સુધી જાગીને એને યાદ કર્યું પણ જ્યારે એને જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રશ્ન આવ્યો ત્યારે ત્યાં નામ. એનો અર્થ એ જ થયો કે એણે નકામા જેવું જાણ્યું છે. પુસ્તક પુસ્તક જોઈ-જોઈને ઘણું જાણ્યું છે પણ એ જ પુસ્તકો ઉપરથી જ્યારે અજ્ઞાનતા દૂર કરવાની વાત આવી, સ્વધર્મીને મદદ આપવાની વાત આવી, દીન સહાયતા કરવાની વાત આવી, ત્યાં જ ન હોય તો પછી એ બધું શીખવાથી અને રટણ કરવાથી શો અર્થ ?

માહિતી મેળવવી એ એક ચીજ છે અને વસ્તુને ગ્રહણ કરવી તે બીજી ચીજ છે એક હીરાની કિંમત જાણી લેવી તે સરળ છે, કિંતુ હીરાને ખરીદી લેવો તે કઠિન છે પાસે રૂપિયા હોય તો જ ખરીદી શકાય છે. ઈતિહાસ લખવામા વાર લાગતી નથી પરંતુ ઈતિહાસ બનતા વાર લાગે છે એક લેખક ભગવાન મહાવીરનો ઈતિહાસ બે દિવસમા લખી શકે છે પરંતુ એ પતિત પાવન પુરુષોત્તમ ભગવાનનો ઈતિહાસ બનવામા કેટલો સમય લાગ્યો? બાર-બાર વર્ષ સુધી કઠોર તપશ્ચર્યા કરી એ ભયાનક કષ્ટોને સહન કર્યા પછી જ તેઓ ભગવાન બની શકયા એની વાત સાભળતાની સાથે જ કાયરોનુ હૃદય થરથરી જાય છે. ત્યારે એ કથનીના નિર્માણમા કેટલી સાધના અને સયમની જરૂર પડી હશે?

ચિત્તોડનો ઈતિહાસ લખવામા શુ વાર લાગવાની છે? પરંતુ તેની રચનામા કેટલા સાહસ અને વીરતાની આવશ્યકતા પડી હશે, એ કોણ નથી જાણતુ, વારુ? પેલી સુકુમાર રાણીઓ જેમના પગ તળે ફૂલોની પાદડીઓ રહેતી હતી તેઓ સતીત્વના રક્ષણ કાજે ધગધગતી ચિતામા કૂદી પડી કેટલું સાહસ હશે એમનામા? હા, તો સાભળવા અને જાણવામા વાર લાગતી નથી પણ વાર તો ત્યા અને ત્યારે જ લાગે છે કે જ્યારે એ રસ્તે ચાલવાનો પ્રશ્ન આવે છે મુબઈનુ નામ સાભળી લેવા માત્રથી કે તમે એનો રસ્તો જાણી લેવા માત્રથી હુ કાઈ મુબાઈ પહોચી ગયો નથી, એને સારુ થઈને તો ચાલવુ પડ્યુ, ભયકર ગરમી સહીને પણ ચાલવુ પડ્યુ રસ્તે પરસેવાના ટીપા ચાલી નીકળ્યા હતા ત્યારે જ તમારી મુબઈનગરીમા હુ પહોચી શક્યો છુ.

જાણી લેવાથી અડધી સમસ્યાનો ઉકેલ આવે છે, પરંતુ મંઝીલ સુધી તો આપણે ચાલવા માંડીએ તો જ પહોચી શકીએ છીએ એટલે કહેવામા આવ્યુ છે કે

ज्ञान क्रियाभ्यां मोक्ष ॥

મોક્ષની મંઝીલ સુધી પહોચવા માટે જ્ઞાન જોઈએ કે ક્રિયા? માની લો જ્ઞાન વિના ચરિત્ર આવતુ નથી, અને કેવળ જ્ઞાન વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી પરંતુ યથાખ્યાત ચારિત્ર વિના કેવળજ્ઞાન થઈ શકતુ નથી. મોક્ષ માટે કેવળજ્ઞાન જરૂરી છે પરંતુ કેવળજ્ઞાન થયા પછી પણ જ્યા સુધી આત્મા સર્વ સવરરૂપ સપૂર્ણ ચારિત્ર અને શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરતો

નથી ત્યાં સુધી આત્મા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. મોક્ષનું સૌથી નિકટવર્તી કારણ તે ચારિત્ર જ છે. ચારિત્ર વિના આનંદ પણ આવતો નથી. કલ્પના કરો એક માણસ પ્રીતિભોજનમાં જાય. ભાણામાં પુરીઓ આવી અને લાડુ પણ આવ્યા. તે લાડુ ખાવાને બદલે ખિસ્સામાં ભરવા લાગ્યો. હવે તમે જ બતાવો. શું એને લાડુ ખાવાનો આનંદ મળશે ખરો? લાડુને ખિસ્સામાં ભરવાથી નહિ ખાવાથી આનંદ આવે છે. તેવી જ રીતે કેવળ વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણી લેવા માત્રથી નહિ પરંતુ એને જીવનમાં ઉતારવાથી આનંદ આવે છે.

તમે જે કાંઈ સાંભળ્યું છે અને જે કાંઈ જાણ્યું છે તેને તમે જીવનમાં ઉતારો. ચારિત્ર તરફ ભરવા માંડેલાં પગલાં જ તમને તમારા શાશ્વત લક્ષ સુધી પહોંચાડી શકશે.

ૐ શાંતિ શાંતિ

શ્રાવણ વદ ચૌદસ
વિક્રમ સંવત ૨૦૧૬

જૈન ધર્મ સ્થાનક
કાંદાવાડી મુંબઈ

આલોક ને પરલોકના સુખ જ્ઞાની દશા પર જ નિર્ભર છે.

પશુને ચારાથી પેટ ભરાઈ જવાના સમયનું જ્ઞાન હોય છે જ્યારે મૂર્ખ મનુષ્યને પેટના પરિણામનું ભાન હોતું નથી.

૫૪. દર્શન વિશુદ્ધિ

આજનું વ્યાખ્યાન દર્શનવિશુદ્ધિ નામથી છે દર્શન-વિશુદ્ધિને સમજવા, પહેલાં આપણે દર્શનને સમજવું પડશે દર્શનનો એક અર્થ છે જોવું, જે સામાન્ય રીતે પ્રચલિત છે દર્શનનો એક અર્થ તાત્ત્વિક સિદ્ધાંત પણ છે અમુક ખાસ પ્રકારની વિચારધારા પણ આપણે ત્યાં દર્શનના નામે ઓળખાય છે જેમ કે જૈનદર્શન, બૌદ્ધદર્શન, સાંખ્યદર્શન વગેરે દર્શનનો એક બીજો પણ અર્થ છે, જે શ્રદ્ધાના અર્થમાં વપરાય છે તત્ત્વનો નિર્ણય એ પણ દર્શનની એક પરિભાષા છે આપણે અહીં છેલ્લા અર્થમાં દર્શનનો પ્રયોગ કરવાનો છે

જ્યાં સુધી દર્શન પ્રાપ્ત થતું નથી, ત્યાં સુધી સત્યનું દર્શન નથી થઈ શકતું. વસ્તુને તેના સાચા સ્વરૂપમાં જોવી તે શુદ્ધ દર્શન છે હેય (ત્યાજ્ય) વસ્તુને હેયરૂપે, જ્ઞેય (જાણવા યોગ્ય) ને જ્ઞેય અને ઉપાદેય (પ્રાપ્ત કરવા જેવી) ને ઉપાદેય તરીકે ઓળખવી તેનું નામ દર્શન છે

સમ્યગ્દર્શન એક બીજ છે જે એક દિવસ ચારિત્રના વિશાળ વડલામાં પલટાઈ જઈ, સંસારના અનંત અનંત પ્રાણીઓને માટે શાંતિ આપનાર બને છે તે સાધનાના ભવ્ય મહેલનો પાયો છે પાયા વિના-મજબૂત પાયા વિના, રેતી ઉપર ચણાયેલો મહેલ કેટલો વખત ટકી શકે ! અંતરમાં જ્યાં સુધી સમ્યક્ત્વનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત નથી થતો, ત્યાં સુધી, કેવળ ઉપરના ક્રિયાકાંડો, આત્માને ભવપરંપરાના ચક્કરમાંથી મુક્ત કરી શકતા નથી ભલે તેનાથી સ્વર્ગના મહાન સુખો મળે પણ જન્મમરણના ફેરા જરા પણ ઘટતા નથી

સમ્યગ્દર્શનના અભાવે કરવામાં આવતી સાધનાની કિંમત, એકડા-

વિનાના મીંડાં જેટલી છે. જો પહેલાં એકડો હોય અને પછી મીંડાં મૂકતાં જાઓ, તો દરેક મીંડું તેની કિંમત દસગણી વધતી જાય છે. જેટલાં મીંડાં વધારતાં જાઓ તેટલા દરેક વખતે તેની કિંમત દસ દસગણી વધતી જશે. પરંતુ જો એકડો કાઢી નાખવામાં આવે, તો પછી તે મીંડાંની શી કિંમત રહેશે! એ જ રીતે સાધનાને માટે સમ્યક્ત્વ એકડાનું કામ કરે છે.

સમ્યગ્દર્શનની આ વિશાળ ગુણમાળાની પાછળ એક રહસ્ય છે. તે આપણને નવી દૃષ્ટિ આપે છે. તેની પ્રાપ્તિ પછી જીવન અને જગતને જોવાની રીત બદલાઈ જાય છે. તમે તમારા મિત્રને ત્યાં ગયા અને તેના ઘરમાં એક સોનાની વીંટી પડેલી જોઈ. તમારા ગયા પછી કોઈ બીજો માણસ આવ્યો અને તેણે પણ જોઈ. જોઈ બન્નેએ પણ બન્નેના જોવામાં ફેર છે. એક મિત્રની દૃષ્ટિએ જુએ છે અને બીજો ચોરની દૃષ્ટિએ. તમે જોઈ તો તમને વિચાર થયો કે તમારો મિત્ર ભૂલી ગયો છે. તેણે ભૂલ કરી છે. સોનાની વસ્તુ આમ રખડતી ન રાખવી જોઈએ. એ આવે તો હું તેને વાત કરું. બીજો જે ભાઈ આવેલા છે તે બીજો જ વિચાર કરે છે. તે વિચારે છે કે જો આ જરા ખસી જાય તો હું વીંટી હાથ કરી લઉં.

સમ્યગ્દર્શન સંસારને જોવાની દૃષ્ટિ આપે છે. તે સંસારના સર્વ જીવો પ્રત્યે મિત્ર દૃષ્ટિ આપે છે. તેમાં શિકારી ભાવનાનો નાશ થઈ અધિકારની દૃષ્ટિ આવે છે. વિશ્વના પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે તેના હૃદયમાં સમભાવની ધારા પ્રગટ થાય છે. સાથે જ તેનામાં અનાસક્તિભાવ પણ પ્રગટે છે. જેથી તે સંસારની વાસનાઓનો હૃદયમાં પ્રવેશ થવા દેતો નથી. વહાણ પાણીમાં ચાલે છે. તેની ચારે તરફ પાણી હોય છે. તેનો અડધો ભાગ પાણીની અંદર હોય છે. તેની નીચે અથાગ પાણી છે છતાં તે ડૂબતું નથી. કારણ કે તે પાણીને તેની અંદર પેસવા દેતું નથી. તેમ, સમ્યક્ત્વી પણ સંસારની અંદર રહે છે. તેની ચારે તરફ વાસનાનો સાગર છે. ઈર્ષ્યા અને દ્વેષના મગરમચ્છો ફરતા હોય છે છતાં તે તેમાં ડૂબતો નથી. કેમકે તેને તરવાની કળા આવડે છે.

કુશળ તારો તળાવ અને સમુદ્રમાં તરે છે. ઊંડે સુધી ડૂબકી મારે છે. ત્યારે કિનારે ઊભેલ વ્યક્તિને ચિંતા થાય છે કે આ તો છેક નીચે ગયો. ઉપર આવી શકશે કે નહિ! પણ થોડી જ વારમાં તરનારો ઉપર આવી જાય છે. સમ્યગ્દર્શનવાળો આત્મા સંસાર સમુદ્રના ઊંડાણમાં ડૂબકી મારે છે છતાં તે ડૂબતો નથી. કારણ કે સંસારની વાસનાને તે અંતરમાં પ્રવેશ કરવા દેતો નથી.

આવી અનાસક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અંતરમાંથી મોહની ભાવના દૂર થવી જોઈએ જ્યાં સુધી મોહની ભાવના છે ત્યાં સુધી સંસારની ભાવના મીઠી લાગશે જ લીંબડો કડવો હોય છે પરંતુ જેને સાપ કરડ્યો હોય અને જેના શરીરમાં તેનું ઝેર ફેલાયેલું હોય, તેને કડવા લીંબડાના પાન પણ મીઠા લાગે છે પણ ઝેર ઊતરી જતાં લીંબડાનો કડવો સ્વાદ જણાઈ આવે છે. એ પ્રમાણે જ્યાં સુધી આત્મામાં મિથ્યાત્વનું ઝેર ફેલાયેલું હોય છે ત્યાં સુધી ભૌતિક પદાર્થોમાં મીઠાશનો અનુભવ થતો રહે છે અધ્યાત્મનું અમૃત પણ તેને અપ્રિય લાગે છે મોહનીય કર્મની સ્થિતિ સિત્તેર ક્રોડાક્રોડીથી સાગરો પમની છે તેમાંથી અગનોતેર ક્રોડાક્રોડીથી પણ કાંઈ વધુ ક્ષય થાય છે ત્યારે તો આત્મામાં **ણમો અરિહંતાણ** કહેવાની ભાવના જાગૃત થાય છે

સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનો ક્રમ

હવે આપણે જરા સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના ક્રમ ઉપર વિચાર કરીએ જેવી રીતે નદીના પાણીમાં પડેલો પથ્થર, નદીના પાણી વડે અથડાઈ, ઘસાઈને, સ્વાભાવિક રીતે, ગોળ બની જાય છે, તેવી રીતે આત્મા, સંસારની ઠોકરો ખાઈને અકામ-નિર્જરા દ્વારા, કર્મબંધનથી હળવો બને છે, ત્યારે રાગ-દ્વેષની ગ્રંથિને ભેદીને, સમ્યક્ત્વની અભિમુખ બને છે ત્યાર પછી, તેની આંતર-ઉત્ક્રાંતિ ચાલુ રહે છે પરિણામોની વિશુદ્ધિ દ્વારા દર્શન સપ્તકનું ઉપશમન, ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ કરે છે ત્યારે જ આત્મા સમ્યક્ત્વના અસીમ પ્રકાશનો અનુભવ કરે છે

આ હું એકી સાથે કહી ગયો છું પણ તે વધારે વિવેચન માગે છે તમારા મનમાં થશે કે દર્શનસપ્તક શું છે, તેનું ઉપશમન કેવી રીતે કરી શકાય છે. ક્ષય અને ઉપશમ શું છે?

૧ અનંતાનુબંધી ક્રોધ **૨ અનંતાનુબંધી માન**
૩. અનંતાનુબંધી માયા **૪ અનંતાનુબંધી લોભ**
૫ મિથ્યાત્વ મોહનીય **૬ મિશ્ર મોહનીય** અને
૭. સમ્યક્ત્વ મોહનીય

આ સાત દર્શન-સપ્તક કહેવાય છે અનંતાનુબંધી ચતુષ્ટય ઉપર તો તમે સાભળી ચૂક્યા છો કષાયવિજય સંબંધી બોલતી વખતે તેના ઉપર હું પૂરતું કહી ચૂક્યો છું મિથ્યાત્વીના સંબંધમાં, આચાર્યોએ પૂરતું વિવેચન કર્યું છે

વિનાનાં મીડાં જેટલી છે જો પહેલાં એકડો હોય અને પછી મીડાં મૂકવતાં જાઓ, તો દરેક મીડે તેની કિંમત દસગણી વધતી જાય છે જેટલાં મીડાં વધારતાં જાઓ તેટલા દરેક વખતે તેની કિંમત દસ દસગણી વધતી જશે. પરંતુ જો એકડો કાઢી નાખવામાં આવે, તો પછી તે મીંડાની શી કિંમત રહેશે ! એ જ રીતે સાધનાને માટે સમ્યક્ત્વ એકડાનું કામ કરે છે

સમ્યગ્દર્શનની આ વિશાળ ગુણગાથાની પાછળ એક રહસ્ય છે તે આપણને નવી દૃષ્ટિ આપે છે તેની પ્રાપ્તિ પછી જીવન અને જગતને જોવાની રીત બદલાઈ જાય છે તમે તમારા મિત્રને ત્યાં ગયા અને તેના ઘરમાં એક સોનાની વીંટી પડેલી જોઈ તમારા ગયા પછી ભાઈ બીજો માણસ આવ્યો અને તેણે પણ જોઈ જોઈ બન્નેએ પણ બન્નેના જોવામાં ફેર છે એક મિત્રની દૃષ્ટિએ જુએ છે અને બીજો ચોરની દૃષ્ટિએ. તમે જોઈ તો તમને વિચાર થયો કે તમારો મિત્ર ભૂલી ગયો છે તેણે ભૂલ કરી છે સોનાની વસ્તુ આમ રખડતી ન રાખવી જોઈએ. એ આવે તો હું તેને વાત કરું બીજા જે ભાઈ આવેલા છે તે બીજે જ વિચાર કરે છે તે વિચારે છે કે જો આ જરા ખસી જાય તો હું વીંટી હાથ કરી લઉં

સમ્યગ્દર્શન સંસારને જોવાની દૃષ્ટિ આપે છે તે સંસારના સર્વ જીવો પ્રત્યે મિત્રદૃષ્ટિ આપે છે તેમાં વિકારી ભાવનાનો નાશ થઈ અવિકારની દૃષ્ટિ આવે છે વિશ્વના પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે તેના હૃદયમાં સમભાવની ધારા પ્રગટ થાય છે સાથે જ તેનામાં અનાસક્તિભાવ પણ પ્રગટે છે જેથી તે સંસારની વાસનાઓનો હૃદયમાં પ્રવેશ થવા દેતો નથી. વહાણ પાણીમાં ચાલે છે તેની ચારે તરફ પાણી હોય છે તેનો અર્ધો ભાગ પાણીની અંદર હોય છે તેની નીચે અગાધ પાણી છે છતાં તે ડૂબતું નથી. કારણ કે તે પાણીને તેની અંદર પેસવા દેતું નથી તેમ, સમકિતી પણ સંસારની અંદર રહે છે તેની ચારે તરફ વાસનાનો સાગર છે ઈર્ષ્યા અને દ્વેષના મગરમચ્છો ફરતા હોય છે છતાં તે તેમાં ડૂબતો નથી કેમકે તેને તરવાની કળા આવડે છે

કુશળ તારો તળાવ અને સમુદ્રમાં તરે છે ઊંડે સુધી ડૂબકી મારે છે. કિનારે ઊભેલ વ્યક્તિને ચિંતા થાય છે કે આ તો ઊંડે નીચે ગયો. ઉપર આવી શકશે કે નહિ ! પણ થોડી જ વારમાં તરનારો ઉપર આવી જાય છે સમ્યગ્દર્શનવાળો આત્મા સંસાર સમુદ્રના ઊંડાણમાં ડૂબકી મારે છે છતાં તે ડૂબતો નથી. કારણ કે સંસારની વાસનાને તે અંતરમાં પ્રવેશ કરવા દેતો નથી.

આવી અનાસક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અંતરમાંથી મોહની ભાવના દૂર થઈ જોઈએ જ્યાં સુધી મોહની ભાવના છે ત્યાં સુધી સંસારની ભાવના મીઠી લાગશે જ લીંબડો કડવો હોય છે પરંતુ જેને સાપ કરડ્યો હોય અને જેના શરીરમાં તેનું ઝેર ફેલાયેલું હોય, તેને કડવા લીંબડાના પાન પણ મીઠા લાગે છે પણ ઝેર ઊતરી જતાં લીંબડાનો કડવો સ્વાદ જણાઈ આવે છે. એ પ્રમાણે જ્યાં સુધી આત્મામાં મિથ્યાત્વનું ઝેર ફેલાયેલું હોય છે ત્યાં સુધી ભૌતિક પદાર્થોમાં મીઠાશનો અનુભવ થતો રહે છે અધ્યાત્મનું અમૃત પણ તેને અપ્રિય લાગે છે મોહનીય કર્મની સ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડીથી સાગરો પમની છે તેમાંથી ઓગણોતેર કોડાકોડીથી પણ કાંઈ વધુ ક્ષય થાય છે ત્યારે તો આત્મામાં **णमो अरिहंताण** કહેવાની ભાવના જાગૃત થાય છે

સમ્યકત્વપ્રાપ્તિનો ક્રમ

હવે આપણે જરા સમ્યકત્વપ્રાપ્તિના ક્રમ ઉપર વિચાર કરીએ જેવી રીતે નદીના પાણીમાં પડેલો પથ્થર, નદીના પાણી વડે અથડાઈ, ઘસાઈને, સ્વાભાવિક રીતે, ગોળ બની જાય છે, તેવી રીતે આત્મા, સંસારની ઠોકરો ખાઈને અકામ-નિર્જરા દ્વારા, કર્મબંધનથી હળવો બને છે, ત્યારે રાગ-દ્વેષની ગ્રંથિને ભેદીને, સમ્યકત્વની અભિમુખ બને છે ત્યાર પછી, તેની આંતર-ઉત્ક્રાંતિ ચાલુ રહે છે પરિણામોની વિશુદ્ધિ દ્વારા દર્શન સપ્તકનું ઉપશમન, ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ કરે છે ત્યારે જ આત્મા સમ્યકત્વના અસીમ પ્રકાશનો અનુભવ કરે છે

આ હું એકી સાથે કહી ગયો છું પણ તે વધારે વિવેચન માગે છે તમારા મનમાં થશે કે દર્શનસપ્તક શું છે, તેનું ઉપશમન કેવી રીતે કરી શકાય છે ક્ષય અને ઉપશમ શું છે?

૧ અનંતાનુબંધી ક્રોધ **૨ અનંતાનુબંધી માન**
૩. અનંતાનુબંધી માયા **૪ અનંતાનુબંધી લોભ**
૫ મિથ્યાત્વ મોહનીય **૬ મિશ્ર મોહનીય** અને
૭. સમ્યકત્વ મોહનીય

આ સાત દર્શન-સપ્તક કહેવાય છે અનંતાનુબંધી ચતુષ્ટય ઉપર તો તમે સાંભળી ચૂકયા છો કષાયવિજય સંબંધી બોલતી વખતે તેના ઉપર હું પૂરતું કહી ચૂકયો છું મિથ્યાત્વીના સંબંધમાં, આચાર્યોએ પૂરતું વિવેચન કર્યું છે

જીવનની એ અંધારઘેરી રાત્રિ જેમાં આપણે હિતનો અને અહિતનો વિવેક ખોઈ બેઠા હોઈએ જ્યારે આપણને સત્યમાં અસત્યની છાયા દેખાતી હોય અને અસત્યની આપણે સત્યરૂપે પૂજા કરતા હોઈએ છીએ તેને આગમની ભાષામાં મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે ત્યારે આપણે સ્વાર્થ અને સત્ય બન્નેને સમાન મહત્ત્વ આપીએ ત્યારે તે અસત્યથી આવૃત્ત દૃષ્ટિ મિશ્ર-દૃષ્ટિ કહેવાય છે જો કે તેણે સત્યનું દર્શન કર્યું છે પણ સ્વાર્થે તેનો પીછો છોડ્યો નથી. આવે વખતે તે સત્યનાં ગીત ગાય છે અને જીવનની એકાંત પળોમાં અસત્યની પૂજા કરે છે આ અસત્યનાં બે ટીપાં સત્યના દૂધને ઝેરમય બનાવે છે

ત્રીજું છે સમ્યક્ત્વ મોહનીય. તેમાં આત્માની સ્થિતિ એવી છે કે જ્યાં મિથ્યાત્વની રાત્રિ વીતી ગઈ છે જીવનપ્રભાતમાં સત્યની લાલિમા દેખાઈ રહી છે જ્યાં હજુ મિથ્યાત્વની રાત્રિ પૂરી વીતી ગઈ નથી. હજુ થોડોક અંધકારપટ બાકી છે આ સ્થિતિમાં મિથ્યાત્વનો રસોદય સમાપ્ત થઈ જાય છે પણ પ્રદેશોદય બાકી રહે છે

જ્યારે આત્મા દર્શન સપ્તકનો પૂર્ણપણે ક્ષય કરી નાખે છે ત્યારે તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે પણ જ્યારે મિથ્યાત્વની માટીને વશ નથી કરી શકતો ત્યારે તે તેને દબાવી દે છે જેવી રીતે ફટકડી પાણીમાં નાખવાથી પાણીમાંનો કચરો છૂટો પડી નીચે બેસી જાય અને પાણી ચોખ્ખું થઈ જાય છે પણ તેમાં મેલ દૂર થયો નથી જો કદાચ તેને હલાવવામાં આવે તો પાછો કચરો ઉપર પાણીમાં આવી જઈ શકે છે ક્ષયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં આત્મા દર્શન સપ્તકનો કેટલોક અંશે ક્ષય અને કેટલોક અંશે ઉપશમન કરે છે તેમાં પૂરો ક્ષય કે પૂરું ઉપશમન નથી હોતું એટલે તેમાં પહેલાં બે (ક્ષાયિક અને ઉપશમ) જેટલી વિશુદ્ધિ નથી.

આ અંતરની ઉત્ક્રાંતિ તેના જીવનમાં એક મોટો ફેરફાર લાવે છે હવે તે સત્યનો દ્રષ્ટા છે અને મુક્તિમાર્ગનો યાત્રી છે તેનું લક્ષ્ય પણ બદલાઈ જાય છે સ્વપરિણતિમાં સ્થિર થવું એ જ તેનું ધ્યેય બને છે દુનિયાના લૌકિક પદાર્થોની સ્પૃહા તેના મનને બાંધી રાખી શકતી નથી. એનો અર્થ એવો નથી કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા ચારિત્ર સ્વીકાર કરી લે છે પણ એ સમયે તેને ચારિત્ર પ્રત્યે અનુરાગ અવશ્ય પેદા થાય છે

સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા પછી, આત્મામાં એવું પરિવર્તન જરૂર આવે છે કે તે સ્વ અને પરનાં રહસ્યને સમજે છે આ રહસ્ય સમજ્યાં

એ પણ ઘણો મોટો લાભ છે કારણ કે તે સમજ્યા પછી પરવસ્તુ પ્રત્યેની આસક્તિ નાશ પામે છે તે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમા અનાસક્ત રહેશે માતપિતા, જે સ્નેહથી પુત્રનુ પાલન કરે છે, તે જ સ્નેહ પુત્રને પણ મળે છે દીકરીના માથાનુ દર્દ, માતાના માથાનુ દર્દ બની જાય છે તે પોતે ભૂખી રહી શકશે પણ પોતાની પુત્રીના આસુ નહિ જોઈ શકે, આટલુ વાત્સલ્ય રાખવા છતા પણ, તે જાણે છે કે દીકરી પારકા ઘરની વસ્તી છે એક દિવસ, તેને બીજાના ઘેર જવાનુ છે આવી જ વાત સમ્યકત્વી જીવની છે તે સસારની બધી ક્રિયાઓ કરે છે બીજાઓનુ રક્ષણ પણ કરે છે કેમકે તે જવાબદારી લઈને બેઠો છે છતા તે જાણે છે કે આ બધુ મારુ નથી

સ્વરૂપના ભેદનુ વિજ્ઞાન, મનની સકલ્પ-વિકલ્પાત્મક સ્થિતિનો અત લાવે છે કારણ કે જ્યારે તે હૃદયથી એક વાર પણ વસ્તુને પરવસ્તુ તરીકે જાણે છે, ત્યારે, પછી તેના સયોગ કે વિયોગથી, તેને હર્ષ કે શોક-બન્નેમાથી કાઈ પણ થતુ નથી તે જાણે છે કે જે આવ્યુ છે તે મારુ નથી એટલે તેનો હર્ષ કેવો ? તેમ જ જે ગયુ છે તે મારુ નહોતુ એટલે તેનો શોક પણ શા માટે ? એ મારુ હતુ જ ક્યારે ? દુનિયાના હર્ષ અને વિષાદ તેના હૃદય ઉપર અસર કરતા નથી કારણ કે તે દુનિયાને એક રગમચ (Stage) માને છે રોજબરોજની ઘટનાઓ એ નાટકના દૃશ્ય છે તેમા કોઈ વખત સારા તો કોઈ વખત નઠારા દૃશ્યો જોવામા આવે છે

નાટકમા જય અને પરાજય બન્ને મળે છે પણ નાટકના પાત્રોને તેનો હર્ષ કે શોક હોતો નથી રાવણનો પાઠ કરનારના હાથમાથી આખી લકાનુ સામ્રાજ્ય જતુ રહે છે, છતા તેને લેશમાત્ર પણ શોક થતો નથી પરતુ જો કદાચ તેના ખીસામાથી દસ રૂપિયાની નોટ પડી જાય તો તે ચિતાતુર બની જશે સામ્રાજ્ય ગયુ ત્યારે ન રોનાર, દસ રૂપિયાની નોટ માટે કેમ રડે છે ? કારણ કે તે જાણે છે કે નાટકનુ રાજ્ય, તે સાચુ રાજ્ય નહોતુ તેનો મુગટ તો બે કલાક પછી ઊતરી જ જવાનો હતો પણ દસ રૂપિયાની નોટ તો સાચી હતી અને તેનુ થયેલુ નુકસાન પણ પોતાનુ હતુ

તમે પણ આવી દૃષ્ટિ મેળવો દુનિયાને નાટકના દૃશ્યો માની લો અને તમે પ્રેક્ષક બની જાવ પછી તે નાટક તમને વિચલિત નહિ કરી શકે નટે એ ઘડીના રાજ્યને જૂઠુ માન્યુ, એટલા માટે તેને તે જવાથી કાઈ દુખ થતુ નથી પણ દસ રૂપિયા જવાથી દુખ થયુ કેમકે તે તેણે સાચા માન્યા હતા આ મિથ્યા જ્ઞાન જ દુખનુ કારણ છે એ નાટકનુ રાજ્ય સાચુ

નથી તો આ રાજ્ય પણ કેટલું સાચું છે? આ પણ એ પછીનું જ રાજ્ય છે. પલ્યોપમ અને સાગરોપમની સરખામણીમાં આ જિંદગી પણ બે ઘડીને એક જ છે.

પદાર્થનું સાચું સ્વરૂપ તમે ઓળખ્યા પછી દુઃખ જેવી કોઈ વસ્તુ જ રહેશે નહિ. તત્ત્વનો યથાર્થ પરિચય એ જ સમ્યક્ત્વ છે. તે પ્રાપ્ત થતાં દુનિયાના આ મહેલો તમને કેદખાનાં જેવા લાગશે. ભલા તમે એ બતાવો કે તમે સંસારને જેલ માનો છો કે મહેલ? જેલને, જેલ સમજનારો એક દિવસ તેનાથી છૂટી શકે છે. કોઈ અપરાધીને દસ વર્ષની કેદની સજા થઈ હોય તો જેમ જેમ દિવસ વીતતા જાય અને તેનો મુક્તિનો દિવસ નજીક આવતો જાય, તેમ તેમ તેના મનમાં પ્રસન્નતા વધતી જશે. પણ જેણે જેલને મહેલ જ માની લીધો તેનો છુટકારો કયે દિવસે થશે?

સમ્યક્ત્વી આત્મા સંસારને મહેલ તરીકે નહિ પણ જેલ તરીકે જ જુએ છે. તે તેમાંથી બહાર નીકળવા મથે છે. જે ક્ષણે તેને મોકો મળશે તે જ ક્ષણે તે, એ જેલનાં બંધનો તોડી નાખી નીકળી જશે. પછી તે એક સેકંડ પણ તેની પાસે ઊભો નહિ રહે. સિંહને જો કદાચ પાંજરામાં પૂરવામાં આવે તો તે ચુપચાપ બેસી નહિ રહે. કેમકે તે સમજે છે કે હું વનનો સ્વતંત્ર રાજા છું. હું કેદી બનવા સર્જાયો નથી. તેને જો કે કોઈ સ્વાર્થે આણ્યો છે પણ જો મિનિટ ભારની જવાનો મોકો મળશે તે જ ક્ષણે તે ત્યાંથી નાસી જશે. એક સેકંડ પણ ઊભો નહિ રહે. બીજીવાર તે પાંજરાની સામું પણ જોશે નહિ.

પરંતુ મેના અને પોપટના સંબંધમાં એવું નથી. વધારે વખત પાંજરામાં રહેવા પછી તે તેને પોતાનું ઘર માની લે છે. પછી તે પાંજરું ઉઘાડું રાખવા છતાં તે ઊડી જતાં નથી. કદાચ તેને બહાર કાઢી ઊડાડી મૂકવામાં આવે તો પણ તે ઊડીને પાછાં ત્યાં આવી જશે. કારણ કે તેમણે પાંજરાને જ પોતાનું ઘર માન્યું છે. સમ્યક્‌દૃષ્ટિ આત્મા ફક્ત સ્વાત્મ રમણતાને જ પોતાનું ઘર માને છે. બાકીનાં બધાં તેને મન પારકાં ઘર છે.

આથી સમ્યક્ત્વી, દુનિયામાં રહેવા છતાં દુનિયાદાર બનતો નથી. કારણ કે તે શેઠ બનીને નહિ, વ્યવસ્થાપક (Manager) બનીને રહે છે. ભલા તમે બતાવો કે તમે શેઠ બનવા ઇચ્છો છો કે મેનેજર? મેનેજરની પાસે ઓફિસની તમામ વ્યવસ્થા હોય છે. લાખો રૂપિયા, તેની પાસે આવે

છે અને જાય છે છતાં પણ તેને લાખોના આવવાથી હર્ષ થતો નથી કે લાખોના જવાથી શોક થતો નથી કેમકે તેની દૃષ્ટિ રી છે જો કે શેઠ પોતાની પાસે કાંઈ પણ નથી ગણતા અને દસ રૂપિયા પણ જોઈએ તો મેનેજર પાસે માગવા પડે છે પરંતુ સાંજના હિસાબમાં એક નવો પૈસો પણ ઘટ્યો તો શેઠના મગજમાં ચિંતા થાય છે. એટલા માટે હું કહું છું કે એવી દૃષ્ટિ કેળવો

દૃષ્ટિભેદ

સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વી બન્ને ઘટને ઘટ અને પટને પટ રૂપે માને છે. સમ્યક્ત્વી, ગાય ને ગાય અને ઘોડાને ઘોડા કહે છે તો તે જ પ્રમાણે મિથ્યાત્વી પણ કહે છે તે કાંઈ ગાયને ઘોડા કે ઘોડાને ગાય કહેતો નથી પછી બન્નેમાં ફેર શો છે? તેના જવાબમાં કહેવું પડશે કે બહારથી બન્નેની દૃષ્ટિ એક છે પરંતુ માત્ર જોવું એજ પ્રશ્ન નથી તેની પાછળ જે દૃષ્ટિભેદ છે, એ જ સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વીની વચ્ચે ભેદ પાડે છે, એક સૌંદર્યવતી નારીને કામુકની આંખો પણ જુએ છે અને સંતની આંખો પણ જુએ છે પણ તે બન્નેની દૃષ્ટિમાં ઘણો મોટો ફરક છે. એકની આંખોમાં વિકાર ભર્યો હોય છે, તો બીજાની દૃષ્ટિ તેમાં પૂર્વજીવનના સંચિત પુણ્યનું ફળ જુએ છે હીરાને એક ગામડીયો પણ જુએ છે અને એક ઝવેરી પણ જુએ છે ઝવેરીની આંખો પચાસ હજારની કિંમતનો હીરો જુએ છે, ત્યારે તેને જ, ગામડીયો એક ચળકતો પથ્થર સમજીને જુએ છે

આટલી ભૂમિકા સમજ્યા પછી આપણે મૂળ પ્રશ્ન ઉપર આવીએ મિથ્યાત્વી ગાયને ગાય કહે છે ઘોડો નહિ તે માત્ર ગાયનું વર્તમાન સ્વરૂપ જ જુએ છે જ્યારે સમ્યક્ત્વી ગાયને જુએ છે તો તે કહે છે કે આ એક માત્ર આત્માનો પર્યાય છે એના અનંત જન્મો થઈ ચૂક્યા છે અને અનંત ભવિષ્યમાં પણ તે કાયમ રહેશે ગાયરૂપ પર્યાય રહે કે ન રહે, પણ આત્મ-દ્રવ્ય શાશ્વત છે અને તે આ ગાયમાં આત્મતત્ત્વનું દર્શન કરે છે આવો આત્મા, એક દિવસ આત્માની તમામ વિભાવ-દશાઓને છોડીને સ્વભાવસ્થિત થઈ મુક્તિપદ મેળવી શકે છે આ છે સમ્યગ્દર્શનસંપન્ન આત્માની દૃષ્ટિ જ્યારે મિથ્યાદર્શનશીલ વ્યક્તિ, ગાયને માત્ર એક પશુ તરીકે જ જુએ છે

વાદી અને પ્રતિવાદીના વકીલો કાયદાના એકજ પુસ્તકો વાંચે છે અને એ જ કાયદાના પુસ્તકોના આધારે એક આરોપીને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરે

જીવનની એ અંધારઘેરી રાત્રિ, જેમાં આપણે હિતનો અને અહિતનો વિવેક ખોઈ બેઠા હોઈએ જ્યારે આપણને સત્યમાં અસત્યની છાયા દેખાતી હોય અને અસત્યની આપણે સત્યરૂપે પૂજા કરતા હોઈએ છીએ તેને આગમની ભાષામાં મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે જ્યારે આપણે સ્વાર્થ અને સત્ય બન્નેને સમાન મહત્ત્વ આપીએ ત્યારે તે અસત્યથી આવૃત્ત દૃષ્ટિ મિશ્ર દૃષ્ટિ કહેવાય છે જો કે તેણે સત્યનું દર્શન કર્યું છે પણ સ્વાર્થે તેનો પીછો છોડ્યો નથી. આવે વખતે તે સત્યનાં ગીત ગાય છે અને જીવનની એકાંત પળોમાં અસત્યની પૂજા કરે છે આ અસત્યનાં બે ટીપાં સત્યના દૂધને ઝેરમય બનાવે છે

ત્રીજું છે સમ્યક્ત્વ મોહનીય. તેમાં આત્માની સ્થિતિ એવી છે કે જેમાં મિથ્યાત્વની રાત્રિ વીતી ગઈ છે જીવનપ્રભાતમાં સત્યની લાલિમા દેખાઈ રહી છે છતાં હજુ મિથ્યાત્વની રાત્રિ પૂરી વીતી ગઈ નથી. હજુ થોડોક અંધકારપટ બાકી છે આ સ્થિતિમાં મિથ્યાત્વનો રસોદય સમાપ્ત થઈ જાય છે પણ પ્રદેશોદય બાકી રહે છે

જ્યારે આત્મા દર્શન સપ્તકનો પૂર્ણપણે ક્ષય કરી નાખે છે ત્યારે તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે પણ જ્યારે મિથ્યાત્વની માટીને વશ નથી કરી શકતો ત્યારે તે તેને દબાવી દે છે જેવી રીતે ફટકડી પાણીમાં નાખવાથી પાણીમાંનો કચરો છૂટો પડી નીચે બેસી જાય છે અને પાણી ચોખ્ખું થઈ જાય છે પણ તેમાં મેલ દૂર થયો નથી જો કદાચ તેને હલાવવામાં આવે તો પાછો કચરો ઉપર પાણીમાં આવી જઈ શકે છે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં આત્મા દર્શન સપ્તકનો કેટલેક અંશે ક્ષય અને કેટલેક અંશે ઉપશમન કરે છે તેમાં પૂરો ક્ષય કે પૂરું ઉપશમન નથી હોતું એટલે તેમાં પહેલાં બે (ક્ષાયિક અને ઉપશાન્ત) જેટલી વિશુદ્ધિ નથી.

આ અંતરની ઉત્ક્રાંતિ તેના જીવનમાં ઘણો મોટો ફેરફાર લાવે છે હવે તે સત્યનો દ્રષ્ટા છે અને મુક્તિમાર્ગનો યાત્રી છે તેનું લક્ષ્ય પણ બદલાઈ જાય છે સ્વરૂપસ્થિતિમાં સ્થિર થવું એ જ તેનું ધ્યેય બને છે દુનિયાના ભૌતિક પદાર્થોની ભિક્ષા તેના મનને બાંધી રાખી શકતી નથી. એનો અર્થ એવો નથી કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા ચારિત્ર સ્વીકાર કરી લે છે કિંતુ એ સમયે તેને ચારિત્ર પ્રત્યે અનુરાગ અવશ્ય પેદા થાય છે

સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા પછી, આત્મામાં એટલું પરિવર્તન જરૂર આવે છે કે તે સ્વ અને પરનાં રહસ્યને સમજે છે આ રહસ્ય સમજાયે

એ પણ ઘણો મોટો લાભ છે કારણ કે તે સમજ્યા પછી પરવસ્તુ પ્રત્યેની આસક્તિ નાશ પામે છે તે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમા અનાસક્ત રહેશે માતપિતા, જે સ્નેહથી પુત્રનુ પાલન કરે છે, તે જ સ્નેહ પુત્રને પણ મળે છે દીકરીના માથાનુ દર્દ, માતાના માથાનુ દર્દ બની જાય છે તે પોતે ભૂખી રહી શકશે પણ પોતાની પુત્રીના આસુ નહિ જોઈ શકે, આટલુ વાત્સલ્ય રાખવા છતા પણ, તે જાણે છે કે દીકરી પારકા ઘરની વસ્તી છે એક દિવસ, તેને બીજાના ઘેર જવાનુ છે આવી જ વાત સમ્યક્ત્વી જીવની છે તે સસારની બધી ક્રિયાઓ કરે છે બીજાઓનુ રક્ષણ પણ કરે છે કેમકે તે જવાબદારી લઈને બેઠો છે છતા તે જાણે છે કે આ બધુ મારુ નથી

સ્વરૂપના ભેદનુ વિજ્ઞાન, મનની સકલ્પ-વિકલ્પાત્મક સ્થિતિનો અત લાવે છે કારણ કે જ્યારે તે હૃદયથી એક વાર પણ વસ્તુને પરવસ્તુ તરીકે જાણે છે, ત્યારે, પછી તેના સયોગ કે વિયોગથી, તેને હર્ષ કે શોક–બન્નેમાથી કાંઈ પણ થતુ નથી તે જાણે છે કે જે આવ્યુ છે તે મારુ નથી. એટલે તેનો હર્ષ કેવો? તેમ જ જે ગયુ છે તે મારુ નહોતુ એટલે તેનો શોક પણ શા માટે? એ મારુ હતુ જ ક્યારે? દુનિયાના હર્ષ અને વિષાદ તેના હૃદય ઉપર અસર કરતા નથી કારણ કે તે દુનિયાને એક રગમચ (Stage) માને છે રોજબરોજની ઘટનાઓ એ નાટકના દશ્ય છે તેમા કોઈ વખત સારા તો કોઈ વખત નઠારા દશ્યો જોવામા આવે છે

નાટકમા જય અને પરાજય બન્ને મળે છે પણ નાટકના પાત્રોને તેનો હર્ષ કે શોક હોતો નથી રાવણનો પાઠ કરનારના હાથમાથી આખી લકાનુ સામ્રાજ્ય જતુ રહે છે, છતા તેને લેશમાત્ર પણ શોક થતો નથી પરતુ જો કદાચ તેના ખીસામાથી દસ રૂપિયાની નોટ પડી જાય તો તે ચિંતાતુર બની જશે સામ્રાજ્ય ગયુ ત્યારે ન રોનાર, દસ રૂપિયાની નોટ માટે કેમ રડે છે? કારણ કે તે જાણે છે કે નાટકનુ રાજ્ય, તે સાચુ રાજ્ય નહોતુ તેનો મુગટ તો બે કલાક પછી ઊતરી જ જવાનો હતો પણ દસ રૂપિયાની નોટ તો સાચી હતી અને તેનુ થયેલુ નુકસાન પણ પોતાનુ હતુ.

તમે પણ આવી દૃષ્ટિ મેળવો દુનિયાને નાટકના દશ્યો માની લો અને તમે પ્રેક્ષક બની જાવ પછી તે નાટક તમને વિચલિત નહિ કરી શકે નટે એ ઘડીના રાજ્યને જૂઠુ માન્યુ, એટલા માટે તેને તે જવાથી કાંઈ દુખ થતુ નથી પણ દસ રૂપિયા જવાથી દુખ થયુ કેમકે તે તેણે સાચા માન્યા હતા આ મિથ્યા જ્ઞાન જ દુખનુ કારણ છે એ નાટકનુ રાજ્ય સાચુ

નથી તો આ રાજ્ય પણ કેટલું સાચું છે ! આ પણ ન પરીનું જ રાજ્ય છે. પલ્યોપમ અને સાગરોપમની સરખામણીમાં આ જિંદગી પણ નિમિષ એક જ છે.

પદાર્થનું સાચું સ્વરૂપ તમે ઓળખશો પછી દુઃખ જેવી કોઈ વસ્તુ જ રહેશે નહિ. તત્ત્વનો યથાર્થ પરિચય એ જ સમ્યક્ત્વ છે. તે પ્રાપ્ત થતાં દુનિયાના આ મહેલો તમને કેદખાના જેવા લાગશે. ભલા તમે એ બતાવો કે તમે સંસારને જેલ માનો છો કે મહેલ ! જેલને, જેલ સમજનારો એક દિવસ તેનાથી છૂટી શકે છે. કોઈ અપરાધીને દસ વર્ષની કેદની સજા થઈ હોય તો જેમ જેમ દિવસ વીતતા જાય અને તેનો મુક્તિનો દિવસ નજીક આવતો જાય, તેમ તેમ તેના મનમાં પ્રસન્નતા વધતી જશે. પણ જેણે જેલને મહેલ જ માની લીધો તેનો છૂટકારો કયે દિવસે થશે ?

સમ્યક્ત્વી આત્મા સંસારને મહેલ તરીકે નહિ પણ જેલ તરીકે જ જુએ છે. તે તેમાંથી બહાર નીકળવા મથે છે. જો કદાચ તેને મોકો મળશે તો જ કદી તે, એ જેલનાં બંધનો તોડી નાખી નીકળી જશે. પક્ષી તો એક સેકંડ પણ તેની પાસે ઊભો નહિ રહે. સિંહને જો કદાચ પાંજરામાં પૂરવામાં આવે તો તે ચુપચાપ બેસી નહિ રહે કેમકે તે સમજે છે કે હું વનનો સ્વતંત્ર રાજા છું. હું કેદી બનવા સર્જાયો નથી. તેને જો કે કેદ તો કરવામાં આવ્યો છે પણ જો નિમિત્ત ભાગી જવાનો મોકો મળશે તો જ કદી તે ત્યાંથી નાસી જશે. એક સેકંડ પણ ઊભો નહિ રહે. બીજીવાર તે પાંજરાની સામું પણ જોશે નહિ.

પરંતુ મેના અને પોપટના સંબંધમાં એવું નથી. વધારે વખત પાંજરામાં રહેવા પછી તે તેને પોતાનું ઘર માની લે છે. પછી તો પાંજરું ઉઘાડું રાખવા છતાં તે ઊડી જતાં નથી. કદાચ તેને બહાર કાઢી ઉડાડી મૂકવામાં આવે તો પણ તે ઊડીને પાછાં ત્યાં આવી જશે. કારણ કે તેમણે પાંજરાને જ પોતાનું ઘર માન્યું છે. સમ્યક્દૃષ્ટિ આત્મા ફક્ત સ્વાત્મ રમણતાને જ પોતાનું ઘર માને છે. બાકીનાં બધાં તેને મન પારકાં ઘર છે.

આથી સમ્યક્ત્વી દુનિયામાં રહેવા છતાં, દુનિયાદાર બનતો નથી. કારણ કે તે શેઠ બનીને નહિ વ્યવસ્થાપક (Manager) બનીને રહે છે. ભલા તમે બતાવો કે તમે શેઠ બનવા ઇચ્છો છો કે મેનેજર ! મેનેજરની પાસે પેઢીની તમામ વ્યવસ્થા હોય છે. લાખો રૂપિયા તેની પાસ આવે

છે અને જાય છે છતાં પણ તેને લાખોના આવવાથી હર્ષ થતો નથી કે લાખોના જવાથી શોક થતો નથી કેમકે તેની દૃષ્ટિ દી છે જો કે શેઠ પોતાની પાસે કાંઈ પણ નથી રાખતા અને દસ રૂપિયા પણ જોઈએ તો મેનેજર પાસે માગવા પડે છે પરંતુ સાંજના હિસાબમાં એક નવો પૈસો પણ ઘટયો તો શેઠના મગજમાં ચિંતા થાય છે એટલા માટે હું કહું છું કે એવી દૃષ્ટિ કેળવો

દૃષ્ટિભેદ

સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વી બન્ને ઘટને ઘટ અને પટને પટ રૂપે માને છે સમ્યક્ત્વી, ગાય ને ગાય અને ઘોડાને ઘોડા કહે છે તો તેજ પ્રમાણે મિથ્યાત્વી પણ કહે છે તે કાંઈ ગાયને ઘોડો કે ઘોડાને ગાય કહેતો નથી પછી બન્નેમાં ફેર શો છે? તેના જવાબમાં કહેવું પડશે કે બહારથી બન્નેની દૃષ્ટિ એક છે પરંતુ માત્ર જોવું એજ પૂરતું નથી તેની પાછળ જે દૃષ્ટિભેદ છે, એ જ સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વીની વચ્ચે ભેદ પાડે છે, એક સૌંદર્યવતી નારીને કામુકની આંખો પણ જુએ છે અને સંતની આંખો પણ જુએ છે પણ તે બન્નેની દૃષ્ટિમાં ઘણો મોટો ફરક છે એકની આંખોમાં વિકાર ભર્યો હોય છે, તો બીજાની દૃષ્ટિ તેમાં પૂર્વજીવનના સંચિત પુણ્યનું ફળ જુએ છે હીરાને એક ગામડીઓ પણ જુએ છે અને એક ઝવેરી પણ જુએ છે. ઝવેરીની આંખો પચાસ હજારની કિંમતનો હીરો જુએ છે, ત્યારે તેને જ, ગામડીઓ એક ચળકતો પથ્થર સમજીને જુએ છે

આટલી ભૂમિકા સમજ્યા પછી આપણે મૂળ પ્રશ્ન ઉપર આવીએ. મિથ્યાત્વી ગાયને ગાય કહે છે ઘોડો નહિ તે માત્ર ગાયનું વર્તમાન સ્વરૂપ જ જુએ છે જ્યારે સમ્યક્ત્વી ગાયને જુએ છે તો તે કહે છે કે આ એક માત્ર આત્માનો પર્યાય છે એના અનંત જન્મો થઈ ચૂક્યા છે અને અનંત ભવિષ્યમાં પણ તે કાયમ રહેશે ગાયરૂપ પર્યાય રહે કે ન રહે, પણ આત્મ-દ્રવ્ય શાશ્વત છે અને તે આ ગાયમાં આત્મતત્ત્વનું દર્શન કરે છે આવો આત્મા, એક દિવસ આત્માની તમામ વિભાવ–દશાઓને છોડીને સ્વભાવસ્થિત થઈ મુક્તિપદ મેળવી શકે છે આ છે સમ્યગ્દર્શનસંપન્ન આત્માની દૃષ્ટિ જ્યારે મિથ્યાદર્શનશીલ વ્યક્તિ, ગાયને માત્ર એક પશુ તરીકે જ જુએ છે

વાદી અને પ્રતિવાદીના વકીલો કાયદાના એકજ પુસ્તકો વાંચે છે અને એ જ કાયદાના પુસ્તકોના આધારે એક આરોપીને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરે

છે તો બીજો તેને ભૂલાવવાનો યત્ન કરે છે. એવી જ રીતે સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વી બંને સંસારની વાસનાઓમાં જ આ હોય છે અને એક સરખા વાતાવરણમાં રહે છે બંને એક સરખાં પુસ્તકો પણ વાંચે છે પણ એ જ વસ્તુ એકને માટે ભવપરંપરાની વૃદ્ધિનું કારણ બને છે તો બીજાને માટે એ જ સાહિત્ય ભવપરંપરાનો ઉચ્છેદ કરનારું બને છે.

સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ એ કોઈ પુસ્તકમાં બાંધી રાખેલાં નથી. એ તો વ્યક્તિની દૃષ્ટિમાં રહેલાં છે. જો દૃષ્ટિ શુદ્ધ હોય અને મનમાં પવિત્રતા હોય તો મિથ્યાશ્રુત પણ સમ્યક્ત્વરૂપ થાય છે અને દૃષ્ટિમાં દોષ ભર્યો હોય મિથ્યાત્વનો રંગ પેસી ગયો હોય તો તેવાઓને માટે સમ્યક્શ્રુત પણ મિથ્યા નિવડે છે. એટલા માટે નંદી સૂત્રમાં આચાર્ય દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ, સમ્યક્શ્રુત અને મિથ્યાશ્રુતની વ્યાખ્યા આપતાં કહે છે કે —

सम्मदिट्ठिस्स सम्मसुयं
मिच्छादिट्ठिस्स मिच्छासुयं ।

નંદી સૂત્ર.

ચોર અને શાહુકાર બન્નેના દીકરા સાથે ભણે છે ત્યારે ચોરનો દીકરો ચોરીની કળાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશે, જ્યારે શેઠનો દીકરો તેમાં શાહુકારીનાં તત્ત્વો શીખશે. વાતાવરણ બન્ને એકસરખું હોય. પુત્રના વિયોગ જેવી કરુણ ઘટના વખતે અજ્ઞાની આત્મા આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન કરી કપાળે હાથ પાડશે. સમ્યક્ત્વીને ત્યાં પણ કદાચ એવો પ્રસંગ આવશે. તેને ત્યાં કોઈ બધાં અમર રહેવાનાં છે એવું કાંઈ નથી. છતાં પણ એવા શોકની કરુણ ઘડીઓ તેને માટે નિર્વેદનો હેતુ બને છે. તે વિચાર કરે છે કે સંયોગ, એક દિવસ વિયોગમાં પલટાઈ જવાનો જ. તેનો અને મારો સંબંધ આટલાજ દિવસોનો હશે. પછી તેને માટે આંસુ શું કરવા પાડવાં? દુઃખ વખતે મિથ્યા દૃષ્ટિવાળો આત્મા ક્ષુભિત બને અને આંસુ સારવા બેસી જશે જ્યારે સમ્યક્ત્વી તેને નવી જાગૃતિનું સંદેશવાહક માનશે.

બે વ્યક્તિઓ કેવા છે

આ દૃષ્ટિભેદની પાછળ એક હેતુ છે. બે વ્યક્તિઓ કેદમાં છે. એક તોખલી પેટીમાં પુરાયેલી છે અને બીજી કાચની પેટીમાં. બંધન તો બન્નેને માટે છે પણ બન્નેનાં બંધનોમાં ફેર છે. પહેલી પોતાને જ જોઈ શકે છે બીજાને નહિ. તે અંધારમાં છે જ્યારે બીજી પ્રકાશને પામી શકે

છે આ જ વાત સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વીની છે મુક્ત તો એકેય નથી છતાં એક પ્રકાશના કિરણો મેળવે છે, તે સ્વ અને પરને જાણે છે, જ્યારે બીજો અંધકારમા અટવાય છે

સાકર અને ફટકડી બન્નેની પિછાન છે અરે! એટલુ જ્ઞાન તો એક માખીને પણ હોય છે તે સાકર ઉપર જઈને બેસે છે, ફટકડી ઉપર નહિ. ઓછામા ઓછો એટલો તો વિવેક રાખો માત્ર બાહ્ય રંગ અને રૂપને સમ્યક્ત્વ અને સયમની પારાશીશી (Thermometer) ન બનાવો અમુક પ્રકારની ક્રિયા કરે કે અમુક પ્રકારના વસ્ત્રો પહેરે તે જ સયમી છે, જે અમુક વાતને માને અને અમુક વાતને ન માને તેજ સમ્યક્ત્વી છે, એમ ન માનશો, તમે સમ્યગ્દર્શનનુ થર્મોમિટર બનાવ્યુ છે? પણ સમ્યક્ત્વ કોઈ દેખાવની વસ્તુ નથી નથી તો તે આપી શકાતુ નથી, તો તે દેખાડી શકાતુ તે તો આપવાની અને દેખાડવાની ચીજોથી પર છે

આ તો આતરવિશુદ્ધિનુ કાર્ય છે જેનુ હૃદય જેટલે અશે કપાયોના કાળા રંગથી દૂર છે, તે તેટલે અશે સમ્યક્ત્વાભિમુખ છે

એક જૂની વાર્તા છે

એક શેઠને ત્રણ પુત્રો હતા. ત્રણે આજ્ઞાકિત હતા પિતાની પાસે એક કિંમતી રત્ન હતુ રત્ન એક અને લેનારા ત્રણ આ તો કજિયાનુ મૂળ છે. વસ્તુ એક હોય અને લેનાર અનેક હોય, તો ઝઘડો થયા વિના રહેતો નથી ગાય તો બહુ સીધુ પ્રાણી કહેવાય છે પણ દસ ગાયો બાંધી હોય અને તેમની વચ્ચે માત્ર બે પૂળા ઘાસના નાખવામા આવે તો તે લડ્યા વિના રહેશે નહિ આજે ભારતની પણ આ જ સમસ્યા છે ખાનારાઓની લગાર વધતી જાય છે અને ઉત્પાદન ઓછુ છે પછી રહે છે કે શાંતિ રાખો! કેવી રીતે શાતિ રહેશે?

માણસોના જીવનમાથી સયમનુ સ્થાન આજે ઘટતુ જાય છે વાસનાને વધારનારા સાધનો આજે વધતા જાય છે આ પરિસ્થિતિમા, સયમ દ્વારા સતતિનિયમનની વાત કરવી એ મજાક નહિ તો બીજું શુ ગણાય? પણ સમસ્યાઓને હલ કરવાનો સાચો ઉપાય સયમમા જ છે જીવનમાં સયમ હોય અને વિકારો ઉપર નિયમન હોય, તો ઉપભોક્તાઓની સખ્યા વધશે નહિ અને પછી અશાતિનો પ્રશ્ન ઉદ્ભવશે જ નહિ

હા, તો તે શેઠને ત્રણ પુત્રો હતા તેમને પણ આવો જ પ્રશ્ન હતો.

તેમણે ત્રણે પુત્રોને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે 'મારી પાસે એક રત્ન છે. તમારા ત્રણેમાંથી જેણે જીવનમાં સર્વોત્તમ કામ કર્યું હશે તેને હું આપીશ.' ત્રણે જણા પોતાના જીવનનાં સર્વોત્તમ કર્મો ગણાવવા મંડ્યા. મોટા પુત્રે કહ્યું કે પિતાજી! આજ મેં ધંધો કરતાં સારું કામ કર્યું છે. દુકાન ઉપર એક ઘરાક આવ્યો. તેણે પાંચ શેર ઘી માગ્યું. મેં પાંચ શેરના પૈસા લીધા અને તેને સાડાચાર શેર તોળી આપ્યું. હું કેવો હોશિયાર છું!

તમે પણ એને હોશિયાર સમજો છો ને? પાંચ શેરના બદલે ચાર શેર આપે, દસ વારના બદલે નવ વાર આપે, સારા ઘીના પૈસા લે અને ભેળસેળ આપે, એવા ધંધાને તમે હોશિયાર માનો છો! અને દુકાન ઉપર આવી હોશિયારી બતાવી ઉપાશ્રયમાં આવી સામાયિક કરો છો કે જેથી મહારાજ પણ ખુશ થઈ જાય! મંદિરમાં જઈને બે ફૂલ ચડાવો જેથી ભગવાન પ્રસન્ન થઈ જાય! આશ્ચર્ય છે તમારી આ હોશિયારી! જો આજ તમારી હોશિયારીની વ્યાખ્યા હોય તો પછી દગા અને કપટની વ્યાખ્યા શી?

પણ એ શેઠની બુદ્ધિમત્તાની વ્યાખ્યા તમારી વ્યાખ્યા કરતાં કંઈક જુદી હતી. તેમણે મોટા દીકરાને રત્ન આપવાનો ઈનકાર કર્યો. બીજાને કહ્યું—આજે હું દુકાન ઉપર બેઠો હતો તેવામાં એક ગરીબ ભિખારી આવ્યો. તેની હાલત ખરેખર દયા ઉપજાવે તેવી હતી. તે ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો હતો. લોકો તેના તરફ જોઈને આડું મોં કરી જતા રહેતા. મને તેના પ્રત્યે દયા આવી. મેં તેને બે રૂપિયા આપ્યા. ભિખારી બે દિવસ સુખેથી ખાશે. હવે કહો, હું રત્ન મેળવવા લાયક છું કે નહિ?

પિતાએ કહ્યું—હજુ જરા રહે. તારા નાના ભાઈની વાત સાંભળવાની બાકી છે.

સૌથી નાના પુત્રે કહ્યું—પિતાજી! મારો એક દુશ્મન હતો તે મારા તરફ તિરસ્કારની નજરે જોતો હતો. હું પણ તેનું મોં જોવા માગતો નહોતો. અને તેના જ તેની આંખમાંથી રક્ત ઝરતું. તે મારા લોહીનો તરસ્યો હતો. ગઈ કાલે સાંજના હું નદીકિનારે ફરવા ગયો હતો. ત્યારે અચાનક કોઈની ચીસ સંભળાઈ. કોઈ ડૂબતું માણસ મદદ માટે પોકાર પાડી રહ્યું હતું. હું નજીક ગયો અને જોયું તો એ જ માણસ હતો કે જેને માટે મારા મનમાં ખૂબ જ દુર્ભાવના ભરેલી હતી. પહેલાં તો મારા મનમાં થયું કે સારું થયું આજ બદલો લેવાનો મોકો મળ્યો છે. ભલે ડૂબતો. પણ નીચ

જ પળે, મારા અંતરમાંથી માનવતાનો પોકાર પડ્યો—તું માણસ છે? જો તારામાં માણસાઈ હોય તો એક માણસ ડૂબતો હોય ત્યારે આમ ઊભો ઊભો હસ્યા કરે? આ તો માનવતા નથી, દાનવતા છે થોડી જ વારમાં માનવતાએ દાનવતા ઉપર વિજય મેળવ્યો હું તેની રક્ષા માટે કુદી પડ્યો તેને પાણીમાંથી બહાર કાઢ્યો ત્યાં સુધીમાં તો તે બેભાન થઈ ગયો હતો તેના શરીરને જરા ગરમી આપી તેણે આંખો ખોલી અને મારી સામે જોયું તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો તેણે કહ્યું—તમે મારો જીવ બચાવ્યો ! તેની આંખોમાંથી આંસુ નીકળવા માંડ્યાં એ આંસુઓએ વેરની આગને હંમેશને માટે ઓલવી નાખી આજે તે ગાઢ મિત્ર છે

ત્રણેની વાત પિતાએ સાંભળી તમે પણ સાંભળી છે. હવે તમે જ ન્યાય કરો કે પિતા, રત્ન કયા પુત્રને આપે?

(સભામાંથી અવાજ આવે છે "સૌથી નાના પુત્રને")

નાના પુત્રની વાતે, પિતાના હૃદયને હલાવી નાખ્યું તેણે તે હીરો પોતાના નાના પુત્રને આપી દીધો સમ્યક્ત્વને પણ આગમકારોએ ચળકતા રત્નની ઉપમા આપી છે તેને મેળવવા માટે તમે બધા ઉત્સુક છો માત્ર કપડા બદલવાથી કે કોઈ ખાસ કુળમાં જન્મ લેવાથી, તે માત્ર મળી જવાનું નથી સમ્યક્ત્વ એ કાંઈ એવા પડીકે બંધાયેલું નથી કે જે તમે તમારા મનપસંદ ભક્તોને આપી શકો તેમ જ તે કાંઈ અમુક પાઠો ગોખી જવાથી આવી જતું નથી કે અમુક શબ્દો સાંભળવાથી મળી જતું નથી કે અમુક શબ્દો સાંભળવાથી મળી જતું નથી તે તો અનંતાનુબંધી કષાય અને દર્શનત્રિકનો નાશ ઇચ્છે છે કારણ કે તે પવિત્ર હૃદયમાં જ જન્મે છે હૃદયની પવિત્રતા, એ જ તેની સર્વોત્તમ ભૂમિકા છે, જ્યાં સમ્યક્ત્વનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે

હૃદય પવિત્ર હશે તો જ દૃષ્ટિમાં સામ્ય આવશે દૃષ્ટિનું વિષમપણું એ અંતરની વિકૃતિનું સૂચક છે સમ્યગ્દર્શન, આત્માની આ અનાદિકાળની વિકૃતિને મટાડે છે વસ્તુનું સાચું સ્વરૂપ દેખાય છે આપણી બન્ને આંખો વાચતી વખતે કામ કરે છે પણ જો તેમાં વિષમતા આવે અને એક આંખથી અક્ષરો નાના દેખાય અને બીજીથી મોટા દેખાય તો કેટલી મુસ્કેલી પડે? એવી જ રીતે, નાની વસ્તુ મોટી જણાય અને મોટી વસ્તુ નાની દેખાય એ અનુચિત છે સાથે સાથે એક વસ્તુની ચાર દેખાય, એક થેલીની ચાર થેલીઓ દેખાય, તે પણ તમે પસંદ નહિ કરો

આ પણ આંખોની બીમારી છે. મારા માનીય ગુરુજીને પણ એક વખત ધુળિયામાં આવો આંખનો રોગ થયો હતો. તેમને એક વસ્તુ ચાર કે છ જણાતી હતી. એ વિનોદમાં ગુરુજીને કહ્યું—આપની પાસે એક બેઠ હશે તો આપને એમ લાગશે કે આપની પાસે ચાર શિષ્યો બેઠા છે. આ સારું છે! રોગને લઈને એકના ચાર દેખાવા એ કોઈ આનંદની વાત નથી. ધુળિયામાં ચિકિત્સા કરવામાં આવી અને ગુરુદેવની આંખો પહેલાંની માફક જોઈ શકતી થઈ ત્યારે જ તેમને આનંદ થયો.

જે વસ્તુ જેવી હોય તેવી જ દેખાય, ત્યારે જ આપણને આનંદ થાય છે. તમારી આંખો નબળી હોય તો તમે ડોક્ટર પાસે જઈ નંબર કઢાવો છો. ડોક્ટર એક કાચ તમારી આંખે લગાડે છે. જો તમને તેનાથી અક્ષરો નાના દેખાશે તો તમે કહેશો કે—નહિ, ડોક્ટર સાહેબ આ ન જોઈએ. તે બીજો કાચ લગાવશે. તેનાથી તમને અક્ષરો મોટા દેખાશે તો પણ તમે ના કહેશો. અક્ષરો જેવા હોય તેવા જ દેખાય તેવા જ કાચના ચશ્મા તમે લેશો.

સમ્યગ્દર્શન, એ એવા ચશ્મા છે જે વસ્તુને ન તો એકાંત નિત્ય બતાવે છે કે ન એકાંતિક રીતે અનિત્ય. કારણ કે વસ્તુને માત્ર નિત્ય રૂપમાં જોવી એ પણ મિથ્યા છે તો તેને માત્ર અનિત્ય રૂપમાં જોવી એ પણ મિથ્યા છે અને દર્શનની ભ્રાંતિ છે. કેમકે વસ્તુ તો નિત્યાનિત્યાત્મક છે. તે દ્રવ્યરૂપે નિત્ય છે અને પર્યાયે અનિત્ય છે. પદાર્થોને બન્ને સ્વરૂપે જોવા એજ સત્યદૃષ્ટિ છે. સમ્યગ્દર્શન એવી અનેકાન્ત દૃષ્ટિ આપે છે. કોઈ પણ પક્ષવિશેષનો આગ્રહ રાખવો અથવા તેને જ સત્ય માનવો એ એકાન્તવાદ છે. જેને વીતરાગદેવે મિથ્યા કહ્યો છે. અનેકાન્ત દૃષ્ટિ વસ્તુનું યથાર્થ દર્શન કરાવે છે અને વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન એ જ સમ્યગ્જ્ઞાન છે. મિથ્યા જ્ઞાનદર્શન અશુદ્ધ બનાવે છે જ્યારે સમ્યક્ત્વ દર્શનની વિશુદ્ધિ છે. તમે દર્શન–વિશુદ્ધિને સમ્યક્રૂપે ઓળખો અને તેને પ્રાપ્ત કરો ત્યારે જ સત્યનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકશે.

તા. ૧૬-૮-૫૬ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા.

૫૫. ધ્યેય સિદ્ધિ

સફળતા એક એવો શબ્દ છે, જેને વિશ્વનો પ્રત્યેક માનવ ચાહે છે. વિશ્વમા વસતા કરોડો માનવ પોતાના કોઈ ધ્યેયને લઈને જ કાર્ય કરી રહ્યા છે એ બધાયનુ લક્ષ્ય છે પોતાના ધ્યેયમાં સફળ થવુ મનુષ્ય પુરુષાર્થ કરે છે કોઈ કાર્યની પાછળ પોતાની પૂર્ણ શક્તિ જોડી દે છે, તથાપિ સફળતા સૌને વરતી હોતી નથી

આખરે આપણે એ વિચારવુ પડશે કે એ કયુ તત્ત્વ છે કે જેના વડે માનવ સફળતા ઇચ્છતો હોવા છતાય સફળ થઈ શકતો નથી વૈદિક દર્શન સમક્ષ જો આ પ્રશ્ન મૂકવામા આવે તો એની પાસે એનો હાજર જવાબ તૈયાર જ છે 'ઇશ્વરની એવી જ ઇચ્છા હતી' કોઈ ઊગતી તરુણાવસ્થામાં વીસ વર્ષનો યુવક અવસાન પામે તો એનુ (ઇશ્વરવાદીનુ) દર્દભર્યુ દિલ બોલી ઊઠશે 'ઇશ્વરને એ જ પસદ હશે' પરતુ આ જવાબોમા ઇશ્વરની વીતરાગતાનુ સન્માન નથી એમની અનત કરુણાનુ અપમાન છે સાથે જ આ જવાબો વૈચારિક ત્રાજવામા તોળતા ઠીક બેસતા પણ નથી જૈન દર્શન એનો યુક્તિપુરસર જવાબ આપે છે કે બધી જ શક્તિ જુટાવી દેવા છતાય શા માટે માનવ અસફળ થાય છે? સર્વ જાતની યોજનાઓને પુરુષાર્થ હોવા છતા પણ સફળતા માનવીના હાથથી શા માટે વછૂટી જાય છે? આ પ્રશ્ન પરત્વે જૈન દર્શને ઊડુ ચિતન કર્યુ છે એની પાછળ એની પોતાની દાર્શનિક ફિલસૂફી છે કોઈ પણ કાર્યની સફળતા માટે પાચ હેતુઓનુ હોવુ જરૂરી છે.

એમના નામ આ પ્રમાણે છે -કાળ, સ્વભાવ, કર્મ પુરુષાર્થ અને નિયતિવાદ

આ એ યાદ રાખવું પડશે કે કાર્યસિદ્ધિના આ પવિત્ર હેતુ સંયુક્ત (સમવેત) હોવા જોઈએ ને ત્યારે જ કર્મમાં સફળતા મળી શકે છે એટલે એમને પરસ્પરવાચ્ય પણ કહેવાય છે કોઈ એકનો સ્વીકાર કરી બીજા માટે ઈન્કાર કરવો એ અસફળતાને નિમંત્રણ દેવા સમાન છે

"કાળવાદ"

—૨ કેટલાક દાર્શનિકો કાળ કાળવાદી હોય છે તેઓ માને છે કે દરેક કાર્યની સફળતા અને અસફળતા કાળ પર જ અવલંબિત છે માનવીનું જીવન કાળચક્રની ધૂસરી પર ભ્રમણ કરે છે એની પ્રત્યેક ક્રિયા પર કાળની અસર રહેલી છે શિયાળામાં માનવીનું મન ગરમ પદાર્થ માગે છે જ્યારે ઉનાળામાં એ ઠંડા પદાર્થોને યાદ કરે છે એ કાળનો જ પ્રભાવ છે આકરી ગરમી બાદ વર્ષાબિંદુઓ પૃથ્વી અને ગગનના વાતાવરણમાં એક સહજ શીતળતા લાવી મૂકે છે શીતળ મંદ હવા ધીમી ગતિએ વહેવા લાગે છે ચોમાસા બાદ પાછો શિયાળો આવે છે સૃષ્ટિચક્રના પરિવર્તનનું આ ચક્ર કોના સંકેત પ્રમાણે થઈ રહ્યું છે? જવાબ મળશે, વિશ્વનું પરિવર્તન આ કાળની ધૂસરી પર ઘૂમી રહ્યું છે

કાળવાદીનો વિશ્વાસ છે કે વિશ્વની પ્રત્યેક વસ્તુ સમય સાપેક્ષ હોય છે દવા ગમે તેટલી શ્રેષ્ઠ હોય પરન્તુ એનો ટંકો ઉતરવાની સાથે જ એ પોતાની અસર દેખાડી શકતી નથી સારામાં સારું ઈન્જેક્શન પણ લેવામાં આવે તો પણ નીયત મિનિટે જ રોગ દૂર થઈ શકતો નથી. શક્તિશાળી દવા પણ રોગ દૂર કરવા માટે થોડો સમય જરૂર માગી લે છે

લેટર-બોક્સમાં પત્ર નાખતાંની સાથે જ એ તમારા મિત્ર પાસે પહોંચી જતો નથી વાયામાં એને પણ ઓછામાં ઓછા બે ત્રણ દિવસ લાગી જાય છે તાર અને ટેલિફોન જો કે ત્વરિત કરનારા શીઘ્રગામી છે તો પણ સમયની અપેક્ષા તો ત્યાં પણ રહે જ છે એ જ પ્રમાણે એક માળી બગીચો રોપે છે પરંતુ એ બીજને માટીના દબાવવાની સાથે જ કંઈ આંબા ફળી જતા નથી. માળી અને ઘડા ભરી ભરીને પાણી પાય, એને સીંચે તો પણ આમ્રફળને નવ-પલ્લવિત થતાં સમય તો જરૂર લાગશે જ કોઈ પણ સર્વ પીવાની પૂર્ણતા માટે સમય આવશ્ય માગી જ લે છે તમે પણ જો અહીંથી કલકત્તા માટે રવાના થશો તો મેલ-ટ્રેનમાં બેસવાની સાથે જ કંઈ કલકત્તા

નહી પહોચી જાવ તમે ભલે વિમાન મારફતે જાઓ તોપણ અલ્પ અંશે સમય તો લાગશે જ એમાં અસત્યને સ્થાન હોઈ શકે નહી

પ્રકૃતિમાં ફેરફાર લાવનાર જે શક્તિ છે તે કાળ છે વૈશાખ અને જેઠ માસમાં જ સૂર્ય શા માટે પ્રચડ બની જાય છે? શા માટે એ પ્રચડ કિરણો વડે પૃથ્વીને તપાવવા લાગે છે? એ જ સૂર્ય શિયાળામા ચન્દ્રમા સમાન ભાસે છે, એની એ અગ્નિ વરસાવતા કિરણો ક્યા અદૃશ્ય થઈ જાય છે વારુ? વસતના આગમન સાથે જ શા માટે વન-ઉપવનોમા નવી બહાર આવી જાય છે? વાતાવરણમા સર્વત્ર પ્રકૃતિનુ નવ-સૌન્દર્ય ખીલી ઊઠે છે. કોયલની સગીત-માધુરી શા માટે આ જ વખતે ઊમટી આવે છે? આ બધા પ્રશ્નોનો જવાબ એક શબ્દમા એ આવે છે કે એ પ્રકૃતિ ઉપર છે કાળની છાયા

પ્રકૃતિ પર જ નહી, પરતુ આપણા દૈનિક જીવનના ઉપયોગમાં આવતી વસ્તુઓમા પણ કેટલો ફેરફાર થતો જાય છે આજથી ૨૫ વર્ષ પહેલા જે ચોખા આપણે ખાતા હતા અને એનો જે સ્વાદ હતો, એમાં જે સોડમ હતી, તે સોડમ અને તે સ્વાદ આજે ક્યા મળે છે? જે આબા દશ વર્ષ પહેલા ખાધા અને જે મધુરતા ત્યારે અનુભવી તે આજના આબામા ક્યાં છે વારુ?

જડ પદાર્થો પર જ નહી, માનવીના વિચારો ઉપર પણ સમયનો પ્રભાવ પડે છે દિવાળીના દિવસે અસભ્ય માનવી પણ સભ્ય બની જાય છે. ભૂલેચૂકે પણ જો મોએથી ગાળો બોલાય જાય છે તો એનો એને પશ્ચાત્તાપ થાય છે, કે આજની આ મગળ ઘડીએ-દિવસે, આ અમગળ શબ્દો કેમ કરી નીકળ્યા? પરતુ હોળી આવે છે ત્યારે? તે દિવસની તો વાત જ ન પૂછો, સભ્ય મનાતો માનવી પણ સભ્યતાની સીમા ઓળગી જાય છે ગામડામા આજે પણ થોડીક વ્યક્તિઓનો તો એવો વિશ્વાસ છે કે હોળીના દા'ડે બે-ચાર ગાળો કાન પર અથડાય અને મુખેથી બે-ચાર ગાળો દેવાય તો જ આખુ વર્ષ આનદની સાથે પસાર થાય આ છે માનવીના મન ઉપર સમયનો પ્રભાવ (સભામા હસાહસ) હજુ આગળ વિચારીએ આજે હુ ગમે તેટલુ ગળુ ફાડીને પણ વૈરાગ્યનો ઉપદેશ દઉ તોપણ એટલા ઉત્સાહનો પ્રવાહ નહી આવે જેટલો કે પર્યુષણ વખતે આવી શકે છે એ પણ એક પ્રવાહ જ છે કે જે બાળકો આજે જમવા માટે આતુરતા સેવતા હશે તે જ બાળકો પર્યુષણમા ન જમવા માટે આગ્રહ રાખતા હશે

એક વાત યાદ આવે છે તે એ બતાવે છે કે સમયના વહેણ સાથે માનવીના વિચારોમાં પણ કેવું પરિવર્તન થાય છે! એક ઘરડો માળી દરરોજ ફૂલોનો હાર બનાવી કોઈ યુવાન રાજાને ભેટ મોકલતો હતો. એક દિવસ એ યુવાન રાજાએ મલકાતાં-મલકાતાં એ વૃદ્ધ-માળીને પૂછ્યું: "કાકા, એ તો બતાવો કે તમારી ઉંમર શું છે?" માળીના કરમાયેલા મોં પર સ્મિત ઉભરાયું અને એણે કહ્યું: "સમ્રાટ, વર્ષોની તો મેં ગણતરી રાખી નથી, પણ મેં આપના પિતા અને પિતામહનું રાજ્ય પણ જોયું છે." સમ્રાટે બીજો પ્રશ્ન કર્યો: "વારુ, ત્યારે એ બતાવો કે મારું શાસન સુંદર છે કે મારા પિતાજીનું કે પિતામહનું?" વૃદ્ધ માળીએ જવાબ વાળ્યો: "સમ્રાટ, આપ અમને અહીં જ થંભાવી દો, કારણ કે સત્તાધીશોને એ મન હોતા નથી કે એ નગ્ન સત્ય સાંભળી શકે અને હવે તો આ વૃદ્ધ કાયા પણ નગ્ન-સત્ય કહેવા રજા આપતી નથી, કારણ કે હું એનાથી આવનાર પરિણામોથી સારી રીતે માહિતગાર છું."

યુવાન રાજાએ કહ્યું: "કાકા, તમારી કોઈપણ વાતથી હું નારાજ નહીં થાઉં. તમતમારે દિલ ખોલીને વાત કરો. તમારા પાકેલા વાળ તમારી પરિપક્વ બુદ્ધિના સૂચક છે. અનુભવની એરણ પર કસાયેલી તમારી વાત તો મારા માટે લાભદાયી જ બનશે." માળીએ કહ્યું: "ઠીક તો સાંભળો! આપણા આ નગર બહાર કાળી માતાનું મંદિર છે. દર વર્ષે ત્યાં મેળો ભરાય છે. આ મેળો સેંકડો વર્ષોથી બરાબર ભરાતો ચાલ્યો આવ્યો છે.

એક મેળા વખતની વાત છે, જ્યારે આપના પિતામહનું રાજ હતું. મેળામાં હજારો લોકો ઊમટ્યા હતા. હું પણ ત્યાં પહોંચ્યો. સંધ્યાકાળ થઈ ગયું હતું. તેથી પાછા ફરતાં મેં જોયું કે એક ચૌદ વર્ષની છોકરી એક ખૂણે ઊભી રડી રહી છે. મેં એને પૂછ્યું: 'બેટી-દીકરી, શા માટે રડે છે?' એણે આંખો લૂછી જવાબ વાળ્યો: 'અમે બહારગામથી આવેલા મુસાફર છીએ. મેળો જોવા આવ્યા હતા. પણ આ મેળાની ભીડમાં હું મારા પરિવારથી વિખૂટી પડી ગઈ છું.' મેં એને સાન્ત્વના આપી અને મારે ઘેર લઈ આવ્યો. થાણે જઈને હું આની સૂચના પણ આપી આવ્યો. બીજે દિવસે એનો બાપ એને શોધતાં-શોધતાં મારે ઘેર આવી પહોંચ્યો. છોકરી એના પિતાને જોઈને ગાંડી બની અને રોઈને એના ગળે બાઝી પડી. પિતાએ પોતાની પુત્રીને હેમખેમ પાછી મેળવી એના ઉપલક્ષમાં મારો

આભાર માનતા મને રૂા પાચસો આપવા લાગ્યો એ રૂપિયા પાછા વાળતા મે કહ્યુ 'આ પાચસો રૂપિયામા હુ મારી માનવતાને વેચી શકુ નહી'. એ તો માનવીની ફરજ છે કે સકટમા પડેલાનુ એ રક્ષણ કરે–એની એ સહાયતા કરે, પરતુ એના બદલે જો એ ચાદીના ટુકડા એકઠા કરવા લાગે તો એ એની માનવતા જ વેચે છે એમ જાણવુ 'હુ આ માટે તૈયાર નથી' સાભળી એના હરખભર્યા મને એણે સેકડો આશિષ મારા પર વરસાવ્યા "

"સમ્રાટ ! આ હતી આપના પિતામહના રાજવખતના મારા વિચારોની પવિત્રતા જ્યારે આપના પિતાનુ રાજ આવ્યુ ત્યારે મારુ મન આ માનવીય કાર્ય અગે કઈક ઉદાસ બની ગયુ મનડુ કહે તે ભૂલ કરી એનો (છોકરીનો) બાપ તને પાચસો રૂપિયા આપતો હતો ત્યારે લઈ કેમ ન લીધા ? એમાં ખોટુ શું હતું ? કઈ તમારી માનવતા એથી લૂટાઈ જતી હતી ? "

યુવાન રાજાએ પૂછ્યુ "કાકા, મન હવે શુ કહે છે ?" વૃદ્ધ માળીએ કહ્યુ, "સાહેબ, હાલની વાત ન પૂછો હવે તો મન કહે છે મે કેટલી મૂર્ખતા કરી ? થાણે જઈને ખબર આપવાની શી જરૂર હતી ? જો એ છોકરી સાથે લગ્ન જ કરી લીધા હોત તો આજના આ ઘડપણ ટાણે હાથે રોટલો રાધવાની સમસ્યા જ રહેત નહી "

હા, તો માનવીના મન અને એના વિચારો ઉપર પણ સમયનો પ્રભાવ પડે જ છે

નિશ્ચય દષ્ટિમા કાળનુ ઘણુ મોટુ મહત્ત્વ છે આત્માને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનુ મૂળ કારણ કાળ લબ્ધિની પરિપકવતા બતાવી છે, અર્થાત્ ત્યારે કાળલબ્ધિ પાકી જાય છે ચરમ પુદ્ગલ પરાવર્તનનો ઘણો સમય વીતી જાય ત્યારે જ આત્મા સમ્યક્ત્વને અભિમુખ થાય છે આબાને પાકવાની કાળલબ્ધિ પાકી ગઈ હોય છે ત્યારે માળી પણ આવી જશે અને એને ચૂટી લઈ ઘાસમા નાખશે તો એ ઘાસ–સમૂહ પણ એને પકવશે પરતુ સમય પહેલા જ માળી એને ચૂટી લે અને ઘાસમા નાખી દે તો એ આબો પાકશે નહી, પણ બગડી જશે આબો પણ એ જ છે, માળી પણ એ જ છે અને પેલુ ઘાસ પણ એજ છે તો પણ આબો એક વખતે પાકે છે અને બીજી વખતે બગડે છે એનુ એક માત્ર કારણ એ છે કે કાળલબ્ધિ હજુ પાકી નથી.

આત્માની કાળલબ્ધિ પાકી નથી તો પછી ચાહે તે મોટા સંત સમીપે જાવ. ચાહે તેટલાં શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરી જાઓ, બધું વ્યર્થ જશે. ગોશાળ અને જમાલી પ્રકાશપુંજ ભગવાન મહાવીરની પાસે જઈને પણ શા માટે અંધકારમાં ભમ્યા ? જૈન દર્શન એનો જવાબ આપશે. એ બંધુઓની કાળલબ્ધિ હજુ પૂરી પાકી નથી.

કાળથી અહીં સામાન્ય કાળનો અર્થ નથી. પરંતુ ક્રિયાસિદ્ધિ રૂપી કાળથી મતલબ છે અને વસ્તુ પરિપાક કાળ પણ કહેવાય છે અને જ અહીં લેવામાં આવ્યો છે એક ક્રિયાને પૂર્ણ થવામાં જેટલો સમય લાગે છે એને ક્રિયાસિદ્ધિ કાળ કહ્યો છે દાખલા તરીકે એક વસ્ત્રને વણવામાં થોડાક કાળની અપેક્ષા છે એક ઘડાને બનાવવામાં પણ થોડો સમય જોઈએ છે જ એને ક્રિયાસિદ્ધિ કાળ કહ્યો છે એક કણ પણ પાકવામાં જેટલો સમય લાગે છે એને વસ્તુ પરિપાક કાળ કહે છે એક કર્મ બંધાઈ ગયા બાદ જેટલા સમય પછી એનો ઉદય થાય છે એને વિપાક કાળ કહે છે

આ રીતે કાળવાદી દર્શન પ્રત્યેક કાર્યની સફળતા અને અસફળતાનો એક માત્ર આધાર કાળને માને છે

कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः ।
कालः सुप्तेषु जागर्ति, कालो हि दुरतिक्रमः ॥

વિશ્વની ઉત્પત્તિ અને વિલયનો મૂળ હેતુ કાળ છે કાળ જ વિશ્વના પ્રાણીઓને ઉત્પન્ન કરે છે અને કાળ જ એમનો સંહાર કરે છે જ્યારે સમસ્ત સૃષ્ટિ નિદ્રાધીન હોય છે ત્યારે પણ કાળ અપ્રમત્તરૂપે પોતાનું કાર્ય ચાલુ રાખે છે સાચે જ કાળની સીમા લાંઘવી અસંભવ છે આ છે કાળવાદ

સ્વભાવ વાદ

સ્વભાવવાદ-દર્શન માને છે કે વિશ્વના બધાં જ પદાર્થો સ્વભાવ સિદ્ધ છે આંબાની ગોટલીથી જ આંબો પેદા થઈ શકે છે લીંબોળીને ગમે તેટલું ખાતર મળે અને તેટલા એની પાછળ પ્રયત્ન કરાય, પરંતુ એ લીંબોળી-થી આંબા પેદા નહીં જ થઈ શકે કાળની પણ શક્તિ છે પરંતુ કાળની પૂરી શક્તિ પણ સ્વભાવથી વિરુદ્ધ વસ્તુનિર્માણ કરવામાં અસમર્થ છે. કુંવારીને એક નહીં બે નહીં પણ દસ-વીસ વરસો સુધી ઘરમાં રાખવામાં-રોપવામાં આવે તો કાળની એ શક્તિ નથી કે એ કુંવારીમાંથી એ આમ્રફળ પેદા કરી દે

કાળ, પુરુષાર્થ, કર્મ અને નિયતિ બધા મળીને પણ વિષને અમૃતમાં બદલવામા સમર્થ નથી શુભ કૃત્યોનુ પ્રતિફળ અશુભમા અને અશુભનુ શુભમા પ્રતિફળ લાવવા એ બધા અસમર્થ છે કારણ કે સ્વભાવ અપરિવર્તનીય હોય છે માછલી દિવસ-રાત પાણીમાં રહે છે કકડતી ઠંડીમા પણ એ એમા જ ફરતી ફરે છે પરતુ એ જ પાણીમા જો મનુષ્યને વધુ વાર રાખવામા આવે તો એ ત્યાં જ ઠંડો થઈ જશે આ છે સ્વભાવભેદ માછલી પાણીમા જ રહેશે એને જો કહેવામા આવે કે રે માછલી, પાણીની દુનિયામા કશી કિંમત નથી, ચાલ, હુ તને દૂધભર્યા તળાવમા મૂકી આવુ, તો એ એનો ઈન્કાર કરશે એની સાથે જો જબરદસ્તી કરાશે અને એને પાણીની બહાર ખેચી કાઢશો તો એ પ્રાણ તજી દેશે પણ પાણીને છોડશે નહી માણસને માટે બે કલાક પણ પાણીમા પડ્યુ રહેવુ અશક્ય છે આ છે સ્વભાવવાદ

નાની એવી ચકલી આકાશમા ઊંચે-ઊંચે ઊડી શકે છે, પણ વિશાળ પાંખોવાળુ શતુર્મૃગ એક ઈંચ પણ આકાશમા ઊડી શકતુ નથી પાંખો તો એને પણ છે જ પરતુ ઊડવુ એ એનો સ્વભાવ જ નથી સર્પ છાતીના બળે લીસોટા પાડીને જ ચાલશે જ્યારે નાનીશી કીડી પણ પગના બળે ચાલે છે ગાયનુ બચ્ચુ (વાછરડુ) જન્મતાની સાથે જ ઉછળવા-કૂદવા લાગે છે. જ્યારે મનુષ્યનુ બાળક જન્મતાની સાથે રડવા લાગે છે પક્ષીઓનો જન્મ ઈંડાથી થાય છે અને મનુષ્યનો જન્મ ગર્ભ વડે થાય છે આ બધી જ વિચિત્રતાઓ સ્વભાવસિદ્ધ છે ક્ષુધાતૃપ્તિ માટે અન્નનો જ ઉપયોગ કરવામા આવે છે, પાણીનો નહી, કારણ કે ક્ષુધાતૃપ્તિનો સ્વભાવ અન્નના દાણામાં જ રહેલો છે આ છે સ્વભાવસમવાય

પૃથ્વી પર જળ, આકાશ, વાયુ અને માટીના તત્ત્વો સર્વત્ર મળે છે. પરતુ તોપણ શેરડી એમાથી મીઠાશના તત્ત્વો એકઠા કરી આપણને ખાંડ, સાકર અને મીઠાશ આપે છે લીંબુ, નારગી અને આમલી ખટાશના જ તત્ત્વો એકઠા કરે છે કારેલુ કડવા તત્ત્વોને એકઠા કરે છે તો મરચુ તીખા તત્ત્વોને ભેગા કરે છે બધા તત્ત્વો એક સાથે ઉપસ્થિત હોવા છતા ય બધી નો જે સ્વભાવ હોય છે તે જ તત્ત્વ એ ગ્રહણ કરે છે

સ્વભાવ ચાર પ્રકારનો છે . (૧) વસ્તુસ્વભાવ, (૨) દેશસ્વભાવ, (૩) જાતિસ્વભાવ અને (૪) કાળસ્વભાવ.

વસ્તુ સ્વભાવ અંગે આપણે ઉપર વિચાર કરી ગયા છીએ

દેશ સ્વભાવ

કેટલીક બાબતોમાં દેશસ્વભાવ કામ કરતો જોવા મળે છે. યુરોપના રહેવાસીઓની ચામડી ગોરી હોય છે ત્યારે આફ્રિકાના હબસીઓનો વર્ણ કાળો હોય છે. આ છે દેશના વાયુમંડળનો શરીર પરનો પ્રભાવ. એ દેશ સ્વભાવ છે કે કેસર ફક્ત કાશ્મીરમાં જ પેદા થઈ શકે છે, અન્યત્ર ક્યાંય નહીં.

ભારતની માટીમાં આંબા પેદા થઈ શકે છે, વિદેશની માટીમાં આંબા પેદા કરવાનો સ્વભાવ જ નથી. આ છે દેશસ્વભાવનો પ્રભાવ.

જાતિ સ્વભાવ

કૂકડાના શિરે ચામડીની એ કલગી કયા કળાકારે નિર્માણ કરી છે? મયૂરની પાંખો કયા ચિત્રકારે ચિતરી છે? વૈદિક દર્શનનો અનુયાયી એમ કહેશે કે આ વિશ્વની વિચિત્રતા ઈશ્વરની ઇચ્છા ઉપર અવલંબિત છે. પરંતુ જૈન દર્શન માને છે કે આ જાતિસ્વભાવ છે. પ્રત્યેક કૂકડાના શિરે આ કલગી છે, કારણ કે એની બધી જાતિનો આ સ્વભાવ છે. પોપટને તમે ભણાવી શકો, કારણ કે કોઈ વસ્તુને શીખી લેવાની એનામાં યોગ્યતા છે. પણ ગધેડાને કોઈએ ભણાવ્યો છે? નહીં, કારણ કે ભણવું એ એનો જાતિ સ્વભાવ જ નથી.

કાળ સ્વભાવ

કાળભેદ થવાથી એના સ્વભાવમાં પણ ભેદ પડે છે. એક વૃક્ષ બે મહિને જ ફળ આપવા લાગે છે તો કોઈ છ મહિને. જૈન દર્શનમાં આરા મુજબ નિરૂપણ આવે છે. પહેલા આરા વખતે પૃથ્વી જેટલી સરસ હતી તેટલી સરસ એ બીજા આરામાં નહોતી. ત્રીજા અને ચોથા આરામાં જન્મેલો માનવી મોક્ષ જઈ શકે છે, પાંચમાનો નહીં. આ કાળ સ્વભાવની વિચિત્રતા છે ને! પરિવર્તનનો કાળ સ્વભાવ છે. જેના વડે પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રતિક્ષણ પરિવર્તન પામી રહી છે એ જ શક્તિનું નામ કાળ છે અને પરિવર્તન એ એનો સ્વભાવ છે.

સ્વભાવવાદીનો તર્ક છે કે પ્રત્યેક વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિત છે. કાળની શક્તિ પણ પોતાના સ્વભાવથી એક ઇંચ આમ કે તેમ થઈ શકતી નથી. વીતતી ક્ષણને પાછી વાળી શકાય નહીં. એની પાછળ ભલે પુરુષાર્થ નાખો જરી, કારણ કે કાળમાં પાછા વળવાનો સ્વભાવ જ નથી.

कंटकस्य तीक्ष्णत्वं मयुरस्य विचित्रता।
वर्णाश्च ताम्रचुडाना स्वभावेन भवन्ति हि ॥

કાટાને અણીદાર બનાવનાર કોણ છે? મયુર-પાખોને ચિતરનાર ચિત્રકાર કોણ છે? કુકડાને કોણે શીખવ્યું છે કે તુ ચાર વાગતાની સાથે જ બોલી ઊઠજે કોયલને કોણે શીખવ્યુ કે વસત આવતાની સાથે જ પાચેય સ્વરોમાં તુ સગીત રેલાવજે આ સ્વભાવવાદ જ છે

દાર્શનિક દૃષ્ટિએ સ્વભાવવાદનુ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. દરેક પદાર્થ પોતાના સ્વભાવમા રહેલો છે ધર્માસ્તિકાય ગતિ સહાયક જ કેમ હોય છે, સ્થિતિ સહાયક શા માટે નહી? આનો જવાબ પણ સ્વભાવવાદમા જ છે અમૂર્ત મૂર્તરૂપે શા માટે પરિણમતો નથી? કારણ કે એ એનો સ્વભાવ જ નથી આગમની રીતે કહુ તો મુક્ત આત્મા ઉર્ધ્વગતિ જ શા માટે કરે છે, અધોગતિ શા માટે નહી, એને માટે શાસ્ત્રકાર પહેલા એક કારણ દર્શાવે છે પરતુ એથી શિષ્યના મનનુ સમાધાન થતુ ન જુએ તો એક પછી બીજો તર્ક કરે છે "**तथागति परिणामाच्च**" ઉર્ધ્વગતિના પરિણામથી જ આત્મા ઉપર જાય છે કારણ કે આત્માનો એ સ્વભાવ છે એટલે એ ઉપર જાય છે સ્વભાવનો હેતુ સર્વ છેલ્લો હોય છે એના પછી કોઈ તર્ક બાકી રહેતો નથી સ્વભાવમા કોઈ તર્ક ચાલતા નથી, સર્વભાવ સ્વભાવમા રહેલ છે.

કર્મવાદ

સ્વભાવને વિભાવમા બદલાવનાર કર્મ સમવાય છે આત્મા શુદ્ધરૂપે અવિકાર છે પરતુ એના અવિકારરૂપને વિકૃતિમા લાવનાર કર્મ છે જૈન દર્શનની ફિલસૂફી કર્મવાદના પાયા પર ઊભી છે આ વિશ્વની વિચિત્રતાનુ મૂળ કારણ પણ કર્મ છે એક માતાની કૂખે જન્મનારા બે ભાઈઓમા જુદાપણુ હોય છે એક બુદ્ધિમા કુશાગ્ર હોય છે જ્યારે બીજો બુદ્ધિમદ પણ હોઈ શકે છે પહેલો દસ વાતને એક જ વારમા સમજી લે છે જ્યારે બીજો એક વાતને દસવાર સમજાવો તો પણ સમજતો હોતો નથી

કહેવાય છે કે એક માણસ સપન્ન ઘેર જન્મ્યો છે એની કેળવણી માટેની પૂરી વ્યવસ્થા છે, એની પાસે બુદ્ધિવિકાસના સમસ્ત સાધનો ઉપલબ્ધ છે જ્યારે બીજો પણ આટલી બુદ્ધિપ્રતિભા ધરાવે છે પણ એની પાસે અનુકૂળ સાધનોનો અભાવ છે એટલે એની પ્રતિભા ચમકી શકતી નથી પરતુ એની સાથે જ બીજો પ્રશ્ન એ આવે છે કે બીજી વ્યક્તિ આમ દરિદ્ર ઘરમાં કેમ જન્મી હશે? શા માટે એ સપન્ન ઘરમા ન જન્મી? કહેવુ પડશે કે એને સાધનવિહીન ઘરમા આવવા-જન્મવા સારુ બાધ્ય કરનાર તે કર્મો જ છે.

વસ્તુ સ્વભાવ એમ બે આરંભે ઉપર વિચાર કરી શકીએ છીએ

દેશ સ્વભાવ

કેટલીક બાબતોમાં દેશસ્વભાવ કામ કરતો જોવા મળે છે. યુરોપના રહેવાસીઓની ચામડી ગોરી હોય છે, ત્યારે આફ્રિકાના હબસીઓનો વર્ણ કાળો હોય છે. આ છે દેશના વાયુમંડળનો શરીર પરનો પ્રભાવ. એ દેશસ્વભાવ છે કે કેસર ફક્ત કાશ્મીરમાં જ પેદા થઈ શકે છે, અન્યત્ર ક્યાંય નહીં.

ભારતની માટીમાં આંબા પેદા થઈ શકે છે. વિદેશોની માટીમાં આંબા પેદા કરવાનો સ્વભાવ જ નથી. આ છે દેશસ્વભાવનો પ્રભાવ.

જાતિ સ્વભાવ

કૂકડાના શિરે ચામડીની એ કલગી કયા કળાકારે નિર્માણ કરી છે? મયૂરની પાંખો કયા ચિત્રકારે ચિતરી છે? વૈદિક દર્શનનો અનુયાયી એમ કહેશે કે આ વિશ્વની વિચિત્રતા ઈશ્વરની ઇચ્છા ઉપર અવલંબિત છે, પરંતુ જૈન દર્શન માને છે કે આ જાતિસ્વભાવ છે. પ્રત્યેક કૂકડાના શિરે આ કલગી છે, કારણ કે એની બધી જાતિનો આ સ્વભાવ છે. પોપટને તમે ભણાવી શકો, કારણ કે કોઈ વસ્તુને શીખી લેવાની એનામાં યોગ્યતા છે. પણ ગધેડાને કોઈએ ભણાવ્યો છે? નહીં, કારણ કે ભણવું એ એનો જાતિ સ્વભાવ જ નથી.

કાળ સ્વભાવ

કાળભેદ થવાથી એના સ્વભાવમાં પણ ભેદ પડે છે. એક વૃક્ષ બે મહિને જ ફળ આપવા લાગે છે, તો કોઈ છ મહિને. જૈન દર્શનમાં આરા ચક્રનું નિરૂપણ આવે છે. પહેલા આરા વખતે પૃથ્વી જેટલી સરસ હતી તેટલી સરસ એ બીજા આરામાં નહોતી. ત્રીજા અને ચોથા આરામાં જ એમાં માનવી મોક્ષ જઈ શકે છે, પાંચમામાં નહીં. આ કાળ સ્વભાવની વિચિત્રતા છે ને! પરિવર્તનનો કાળ સ્વભાવ છે. જેના વડે પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રતિક્ષણ પરિવર્તન પામી રહી છે એ શક્તિનું નામ કાળ છે અને પરિવર્તન એ એનો સ્વભાવ છે.

સ્વભાવવાદીનો તર્ક છે કે પ્રત્યેક વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિત છે. કાળ જેવી શક્તિ પણ પોતાના સ્વભાવથી એક ઇંચ આ કે તે તરફ થઈ શકતી નથી. વીતતી ક્ષણને પાછી વાળી શકાય નહીં. એની પાછળ ઘણો પુરુષાર્થ નાખો જશે, કારણ કે કાળમાં પાછા વળવાનો સ્વભાવ જ નથી.

कण्टकस्य तीक्ष्णत्वं मयूरस्य विचित्रता ।
वर्णाश्च ताम्रचूडानां स्वभावेन भवन्ति हि ॥

કાંટાને અણીદાર બનાવનાર કોણ છે? મયુર-પાંખોને ચિતરનાર ચિત્રકાર કોણ છે? કૂકડાને કોણે શીખવ્યું છે કે તું ચાર વાગતાની સાથે જ બોલી ઊઠજે? કોયલને કોણે શીખવ્યું કે વસંત આવતાની સાથે જ પાંચમ સ્વરોમાં તું સંગીત રેલાવજે? આ સ્વભાવવાદ જ છે.

દાર્શનિક દૃષ્ટિએ સ્વભાવવાદનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. દરેક પદાર્થ પોતાના સ્વભાવમાં રહેલો છે. ધર્માસ્તિકાય ગતિ સહાયક જ કેમ હોય છે, સ્થિતિ સહાયક શા માટે નહીં? આનો જવાબ પણ સ્વભાવવાદમાં જ છે. અમૂર્ત મૂર્તરૂપે શા માટે પરિણમતો નથી? કારણ કે એ એનો સ્વભાવ જ નથી. આગમની રીતે કહું તો મુક્ત આત્મા ઊર્ધ્વગતિ જ શા માટે કરે છે, અધોગતિ શા માટે નહીં, એને માટે શાસ્ત્રકાર પહેલાં એક કારણ દર્શાવે છે પરંતુ એથી શિષ્યના મનનું સમાધાન થતું ન જુએ તો એક પછી બીજો તર્ક કરે છે "तथागति परिणामाच्च" ઊર્ધ્વગતિના પરિણામથી જ આત્મા ઉપર જાય છે કારણ કે આત્માનો એ સ્વભાવ છે એટલે એ ઉપર જાય છે. સ્વભાવનો હેતુ સર્વ છેલ્લો હોય છે. એના પછી કોઈ તર્ક બાકી રહેતો નથી. સ્વભાવમાં કોઈ તર્ક ચાલતા નથી, સર્વભાવ-સ્વભાવમાં રહેલ છે.

કર્મવાદ

સ્વભાવને વિભાવમાં બદલાવનાર કર્મ સમવાય છે. આત્મા શુદ્ધરૂપે અવિકાર છે પરંતુ એના અવિકારરૂપને વિકૃતિમાં લાવનાર કર્મ છે. જૈન દર્શનની ફિલસૂફી કર્મવાદના પાયા પર ઊભી છે. આ વિશ્વની વિચિત્રતાનું મૂળ કારણ પણ કર્મ છે. એક માતાની કૂખે જન્મનારા બે ભાઈઓમાં જુદાપણું હોય છે. એક બુદ્ધિમાં કુશાગ્ર હોય છે જ્યારે બીજો બુદ્ધિમંદ પણ હોઈ શકે છે. પહેલો દસ વાતને એક જ વારમાં સમજી લે છે જ્યારે બીજો એક વાતને દસવાર સમજાવો તો પણ સમજતો હોતો નથી.

કહેવાય છે કે એક માણસ સંપન્ન ઘેર જન્મ્યો છે. એની કેળવણી માટેની પૂરી વ્યવસ્થા છે, એની પાસે બુદ્ધિવિકાસના સમસ્ત સાધનો ઉપલબ્ધ છે. જ્યારે બીજો પણ આટલી બુદ્ધિપ્રતિભા ધરાવે છે પણ એની પાસે અનુકૂળ સાધનોનો અભાવ છે. એટલે એની પ્રતિભા ચમકી શકતી નથી. પરંતુ એની સાથે જ બીજો પ્રશ્ન એ આવે છે કે બીજી વ્યક્તિ આમ દરિદ્ર ઘરમાં કેમ જન્મી હશે? શા માટે એ સંપન્ન ઘરમાં ન જન્મી? કહેવું પડશે કે એને સાધનવિહીન ઘરમાં આવવા-જન્મવા સારુ બાધ્ય કરનાર તે કર્મો જ છે.

રાજ-સત્તાના નિયમોમાં ફેરફાર થઈ શકે છે તમે ચાહો તો એ કાયદાઓને ઠોકર મારી શકો છો પરંતુ કર્મ-સત્તાના કાયદાને તમે ચાહો અથવા ન ચાહો તો પણ તમારે માનવા જ પડશે. કહેવાય છે કે ચારિત્ર્યશીલ નારીઓના શીયળમાં એટલી શક્તિ છે કે એ અગ્નિને પણ નીરમાં ફેરવી શકે છે અગ્નિને પાણી બનાવી દેવાની શક્તિ એ સતી-સાધ્વીઓમાં હતી પરંતુ કર્મને બદલી નાખવાની શક્તિ તો એમનામાં પણ નહોતી.

ભગવાન મહાવીરે આજથી અઢી હજાર વર્ષ પહેલાં પોતાના એક પ્રવચનમાં કહ્યું હતું —

सुचिण्णा कम्मा सुचिण्णा फला भवन्ति ।
दुचिण्णा कम्मा दुचिण्णा फला भवन्ति ॥

શુભ કર્મોનું પ્રતિફળ આત્માને શુભરૂપે જ મળશે અને અશુભ કર્મોનું અશુભરૂપે. લસણ-ડુંગળી ખાઈ ને કોઈ એલચીની સુવાસ નહી લઈ શકાય એ જ રીતે કોઈ આત્મા અશુભ કર્મ કરીને શુભ ફળ નહી મેળવી શકે. ખેતરમાં બાજરી વાવ્યા બાદ અમે તેટલી પ્રાર્થના-આરઝૂ કરો તો પણ એનો ભાત કદી થઈ શકવાનો નથી. આ રીતે અશુભ કર્મોનું ઉપાર્જન કર્યા બાદ ચાહે જેટલા પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો પણ અશુભ ફળ જ મળવાનું.

કર્મ ફિલસૂફીનું જ્ઞાન થયા બાદ વ્યક્તિને બીજા પર રોષ તથા વૈર જાગૃત નહી થાય. કારણ કે જ્યારે આપણને એ ભાન થઈ જાય છે કે આ આપત્તિને મેં જ નિમંત્રી છે અને આજે એ આવી છે તો પછી એનો તિરસ્કાર શા માટે! મહાશ્રમણ ગૌતમ ભગવાન મહાવીર પાસે પ્રશ્ન કરે છે—

પ્રશ્ન.—

'जीवाणं भन्ते ! अत्तकडं दुक्खं वेदन्ति
परकडं दुक्खं वेदन्ति तदुभयकडं दुक्खं वेदेंति ।

ભગવન્! આ જીવ આત્મકૃત દુઃખને ભોગવે છે કે પરકૃત દુઃખને ભોગવે છે અથવા તદુભયકૃત દુઃખને ભોગવે છે?

જવાબ —

गोयमा ! अत्तकडं दुक्खं वेदेंति जीवा णोपरकडं
दुक्खं वेदेंति णो तदुभयकडं दुक्खं वेदेंति ।
—भगवती सूत्र ।

ભગવાન બોલ્યા ગૌતમ જીવ સ્વકૃત કર્મને જ ભોગવે છે

કેટલો મર્મભર્યો આ પ્રશ્ન છે સ્વર્ગ ને નરક આદિનું આ પ્રશ્ન નથી જીવનને સ્પર્શતો પ્રશ્ન છે આત્મા સ્વકૃત દુઃખનો અનુભવ કરે છે" એ સૂત્રમાં કર્મફિલસૂફી ભરી પડી છે અને આ વિચાર વિપશ્યની

ક્ષણોમાં આપણુને ઘણી મોટી સાન્તવના આપે છે જ્યારે મનુષ્ય પર આપત્તિ-ઓનાં વાદળો ઘેરાય છે ત્યારે એ બીજા પર રોષે ભરાય છે પરંતુ કર્મવાદ કહે છે કે આના બી તમે જ વાવ્યા હતા, આજે એ વિશાળ વૃક્ષ બનીને આવ્યા છે તો પછી બીજા પર રોષ કે દોષ શા માટે ? જ્યારે ફિલસુફી માનવીના મનમાં પૂર્ણરૂપે પેસી જાય છે, ત્યારે એ ઘણી મોટી માનસિક અશાન્તિમાંથી મુક્ત બની જાય છે, સાથે-સાથે પોતા પર આવેલા સંકટ સારુ પોતાને જ જવાબદાર ગણે છે બીજાને એ આરોપમાંથી મુક્ત કરે છે. આમ કરીને તે પરિવાર તેમજ સમાજને એક અશાન્તિથી મુક્ત બનાવે છે. બીજી બાજુ અશાન્તિની જ્વાળા જ્યારે એની ચારે બાજુ ભભૂકતી હશે તો પણ એ હસતે મોએ જ રહેવાનો

કર્મબંધના બે મુખ્ય પ્રકારો છે નિદ્ધિત અને નિકાચિત જ્યાં સુધી આત્મા મંદ પરિણામોથી કર્મોનું બંધન કરે છે ત્યાં સુધી બંધન કંઈક હલકા-શિથિલ હોય છે એ શિથિલ બંધન તપ ઇત્યાદિ દ્વારા છૂટી શકે છે જેમ સોયોને એકઠી કરાય છે અને જ્યારે ચાહો ત્યારે એમને જુદી-જુદી પણ કરી શકાય છે તેમ

તીવ્ર પરિણામો વડે જે કર્મ બંધાય છે, તેને નિકાચિત કહે છે મન યોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ એ ત્રણે અશુભ ક્રિયામાં એકરસ બની જાય છે ત્યારે પ્રગાઢ બંધન બની જાય છે જેમ સોયોનો જથ્થો બનાવી એને અગ્નિ વડે તપાવી હથોડા વતી ટીપ્યા બાદ એને ચાહો તોય જૂદી કરી શકાતી નથી તેમ

આ જ નિકાચિત બંધન છે આત્મા એને ભોગવીને જ જુદું કરી શકે છે તપ અને સાધના એ કર્મને જૂદું કરી શકતા નથી એમાં કર્મોનું ઉદ્વર્તન, અપવર્તન, સંક્રમણ વગેરે કાંઈ પણ કારણ સંભવિત નથી

કર્મવાદીનો એ તર્ક છે કે જે કાંઈ આપણે પૂર્વ જન્મમાં કરીને આવ્યા છીએ તે જ અહીં ઉદયમાં આવે છે એને ભોગવવું જ પડશે. આપણા કર્મની સફળતા અથવા અસફળતા, પૂર્વકૃત કર્મ પર જ આધાર રાખે છે આપણો જો શુભ-ઉદય હશે તો આપણને કાર્ય કરવાની પ્રેરણા મળશે કાળ પણ અનુકૂળ હશે તેમ વાતાવરણ પણ અનુકૂળ જ હશે શુભ કર્મનો ઉદય હશે તો શરીર સ્વસ્થ રહેશે અને પછી પુરુષાર્થ પણ કરી શકાશે માટે માનવની સફળતા શુભ કર્મમાં જ રહેલી છે

પુરુષાર્થવાદ

કાર્યસિદ્ધિનું મૂળ પુરુષાર્થ છે બધી જાતના સાધનો પ્રાપ્ત છે પણ

મનુષ્ય જો શ્રમ-કામ ન કરાવે તો એ અસાધારણ ભૂખ લાગી છે ઘરમાં ભોજન બનાવવાની બધી ચીજો મોજૂદ છે પણ રાંધનાર બહેન પરિશ્રમ ન કરે તો ભૂખ શાંત થઈ શકશે નહિ. જો થાળીમાં ભોજન પીરસાયું છે અને પેટમાં સખત ભૂખ લાગી છે પરંતુ તમે જો થાળીમાંથી હાથે કોળિયો લઈ મોં સુધી પહોંચાડવાનું કષ્ટ નહિ કરો તો શું કદી પેટ ભરાઈ શકશે! કદાપિ નહીં

માનીએ કે દહીંમાં માખણ છે પણ જો કોઈ એક આદમી દહીં સામે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને કલાક સુધી પ્રાર્થના કરે કે "હે દહીંદેવ! મને માખણ આપો!!" તો હું માનું છું કે બે કલાક તો શું એ બે હજાર વર્ષ સુધી પ્રાર્થના કરતો રહે તોય એને દહીંમાંથી માખણ એમ મળી શકશે નહીં. તમે સમુદ્રતટ રહો છો. સમુદ્રને તો રત્નાકર કહેવાય છે પણ સમુદ્રતટે બેસી રહી પ્રાર્થના કરો કે 'રત્નાકર મને ચાર કીમતી મોતી આપો' તો અનંત કાળ વીતી જાય તો ય સમુદ્ર તમારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર નહીં કરે પરન્તુ માનવનો પ્રબળ પુરુષાર્થ જ સમુદ્રના અગાધ ઊંડાણમાંથી મોતી લાવી શકે છે।

એક વિચારકે કહ્યું છે કે ભક્તિ પાસે હૃદય છે જ્ઞાન પાસે આંખો છે અને કર્મ (પુરુષાર્થ) પાસે પગ છે હૃદયથી આપણે કોઈ વસ્તુ પર વિશ્વાસ કરી શકીએ છીએ. આંખો વડે આપણે રાહ જોઈ શકીએ છીએ પણ ચાલવાનું કામ તો પગનું જ મંજિલની દૂરી ફક્ત વિશ્વાસથી ઓછી થઈ શકતી નથી તેમ ન જોવા માત્રથી એ નજીક આવે છે પરંતુ આપણા પગ જ આપણને એ મંજિલની સમીપે પહોંચાડી શકે છે ભક્તિમાં તન્મયતા છે જ્ઞાનમાં પ્રકાશ છે તો કર્મમાં સજીવતા-ચૈતન્ય છે

એ નિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે કે શરીરમાં ગુણો પુણ્યથી સાંપડે છે પરંતુ આત્માના ગુણોને વિકસિત કરવા એ પુણ્યની શક્તિ બહારની વાત છે આત્મિક ગુણોનો વિકાસ આત્માના પુરુષાર્થ પર જ નિર્ભર છે પણ તમે મુંબઈના નાગરિકો બહુ પુણ્યશાળી છો. વીસમી સદીના (શતાબ્દિ) ના વૈજ્ઞાનિકો પોતાની બધી નવી શોધો અને આવિષ્કારો તમારી સગવડતા સારુ કરી રહ્યા છે. ઉકળાટ થાય છે તો જરા બટન દબાવી દો કે પંખો એવો તો ફરવા લાગશે. જાણે મલયાચલનો શીતળ મંદ પવન તમારા ઘરમાં જ આવી પહોંચ્યો છે ભયંકર ઉકળાટ અને ગરમી હોય ઝીણા-ઝીણા પવનથી તમે બેચેન થઈ રહ્યા હો અને ફરતો પંખો પણ ગરમ હવા ફેંકી રહ્યો હોય તો તમારા સારુ વાતાનુકૂલિત (એરકંડીશનર) તૈયાર છે એ ગરમીમાં તમારા સારુ એવી તો ઠંડક પ્રદાન કરશે જાણે શીમલા જ તમારે ઘેર આવી ગયું છે

આજના યુગે પુણ્યશાળી એને જ માનવામાં આવશે કે જેની પાસે

-વધુ વાસના અને વિલાસના પ્રસાધનો છે. જેની પાસે ચાર-ચાર મોટરકારો છે, તમારી નજરમા એજ પુણ્યશાળી છે, પરન્તુ જેની પાસે નથી કારે કે નથી મહેલો, પણ જે સાદાઈથી શ્રમ કરી પોતાનુ જીવન વીતાવે છે એ તમારી દૃષ્ટિએ પુણ્યશાળી નહીં હોય

આજના યત્રયુગે માનવને પુરુષાર્થ હીન બનાવી દીધો છે એ પ્રત્યેક કાર્ય માટે યત્નનો દાસ બની ગયો છે નાના નાના ગામડાઓમા વસતી માતાઓ આજે પણ દૂર-દૂરથી કૂવાનુ પાણી ભરી લાવે છે, હાથે ઘટી ચલાવી અનાજ દળે છે, જ્યારે મુબઈની પુણ્યશાળી માતાઓ સાચે જ ભાગ્યશાળી છે એમને માટે વિજ્ઞાને બધી સગવડતાઓ પ્રદાન કરી છે નળને થોડો ફેરવો કે એવુ લાગશે જાણે ગગા ને જમના તો તમારા આગણે જ આવી પહોચી પહેલાની માતાઓ લોટ હાથે દળતી હતી આજે એમને માટે ચક્કીઓ તૈયાર છે રોટલા બનાવવા માટે પહેલા લાકડા અને કોલસા વપરાતા હતા, તેમા ધૂમાડાથી હેરાનગતિ થતી આજે ગેસના ચૂલા તૈયાર છે, જેમા ન ધૂમાડો છે તેમ ન એથી કાઈ હેરાનગતિ સાભળ્યુ છે કે ભોજન બનાવવાનુ મશીન પણ આવી ગયેલ છે એક એવુ ટીફીન આવે છે જેમા તમે ભાત, દાળ-શાક યથાવત્ ભરીને મૂકો અને એને ચૂલા પર ધરો કે આપોઆપ (ઓટોમેટિક) બધુ તૈયાર થઈ જશે હા-હવે એવુ પણ યત્ર બનાવવુ જોઈએ જે રોટલા પણ તમને ચાવી-ચાવીને ખવડાવ્યા કરે. પુરુષાર્થહીનતાની આ પરમ સીમા છે જ તો (સભામા- હસાહસ)

આને ભલે તમે પુણ્ય માનો, પરતુ જૈનદર્શન આનો સ્વીકાર કરતો નથી એ પુરુષાર્થવાદી દર્શન છે એ આળસને પાપ બનાવનાર દર્શન છે તો પછી જે સાધનો મનુષ્યને પુરુષાર્થથી આળસ ભણી ખેચી જાય છે એને પુણ્ય શે મનાય? અને એક વાત એ પણ છે કે જે પોતાના શરીરને શ્રમથી બચાવે છે એના શરીરમા ચરબી વધી જાય છે, અને શરીર બેડોળ બની જાય છે મે પોતે જોયુ છે કે એક બહેનનુ શરીર એટલુ બધુ ફૂલી ગયુ હતુ કે એને ઉઠવા અને બેસવા સારુ પણ બીજાની મદદની જરૂર પડતી હતી હા, તો કહેવુ પડશે કે શ્રમથી જીવ ચોરનારાને પુણ્યશાળી નહી પણ પાપશાળી જ કહેવા પડશે ઉપનિષદ્ કહે છે કે જે માનવ સુએ છે એનુ ભાગ્ય પણ સુએ છે, જે બેઠો છે, એનુ ભાગ્ય પણ બેઠુ છે, જે ચાલી શકે છે, એનુ ભાગ્ય પણ એને યારી આપે છે ગતિ જ જીવન છે પુરુષાર્થ વાદીનુ કહેવુ છે કે ભાગ્યવાદ આળસુઓનો અવાજ છે પુરુષાર્થવાદીને ભાગ્ય પણ સહાયક બને છે માટે સમસ્ત કાર્યોની સિદ્ધિ પુરુષાર્થમા જ રહેલી છે કાળ અનુકૂળ હોય, સ્વભાવ પણ હોય, કર્મના (પુણ્ય) બળે સામગ્રી પણ ઉપલબ્ધ હોય પણ માનવી જો પુરુષાર્થ ન કરે તો એ ભૂખ્યો

(ચ) આ જન્મ અસંખ્ય પાછલા અને અસંખ્ય ભવિષ્યના જન્મો સાથે સંકળાયેલો છે તેમાં પાછલા જન્મોની ખોટ પૂરવા અને આગલા જન્મો માટે મૂડી મેળવવા કાંઈક ઉત્તમ કરવાનું છે, કે જેનાં ફળ આજ જ નહિ પણ આજ તેમ જ હવે પછી પણ ભોગવવાનાં છે

(છ) વિષય એ એકજ સુખ આ દુનિયામા નથી પણ તુ અનુભવ લેવાનો ખપ કરે તો કુદરતના દેખાવો, ઉત્તમ લેખકોનાં પુસ્તકો, સત્પુરુષોનો સમાગમ અને દુ ખીને મદદ એમાં જે મઝા રહેલી છે તેનો લાખમો ભાગ પણ વિષયમાં સુખ નથી જ વળી વિષય ક્રિયા જેટલી વાર થાય છે તેટલી જ વાર સુખ છે જ્યારે ઉપલાં સુખો કાયમ ટકે છે વિષય સુખ જેટલી જેટલી વખત લેવામા આવે છે તેટલી દરેક વખત હવે પછી તે સુખ ભોગવવાની શક્તિ ઘટતી જાય છે અર્થાત્ ભવિષ્યના ભયંકર ભોગે વર્તમાનનું કિંચિત સુખ મળે છે; જ્યારે ઉપલાં સુખો જેમ જેમ ભોગવાય છે તેમ તેમ ભવિષ્યના તે ભોગવવાની શક્તિ વધતી જાય છે

(જ) તુ બાજરૂમાં જાય છે ત્યારે જરૂર જેટલા વખતથી વધારે વાર બેસવું તને ગમે છે?

(ઝ) ભોગવિલાસ એ જ શુ તારુ કુલ કર્ત્તવ્ય છે? તારા ૫૬ તરફના કુટુંબ તરફનાં જ્ઞાતિ તરફના, સ્વદેશ તરફના, સ્વધર્મ તરફનાં કાંઈ કર્ત્ત૦ । તારે કરવાના છે કે નહિ? અને જો છે તો ભોગવિલાસમાં ખપ કરેલુ મન ત બધા કર્ત્તવ્યોની સેવામાં કાંઈ હિસ્સો કેવી રીતે આપી શકશે?

જ્યારે જ્યારે તને અયોગ્ય પાત્રમાં કે અયોગ્ય વખતે વિષય વિકાર ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ત્યારે ગજવામાંથી આ પોથી કાઢી આ વાક્યો વાંચી તે પર મનન કરજે

૯ પાચમા તથા સાતમા વ્રતના રક્ષણ માટે કુચીઓ

(૧) દેવતાઈ ઋદ્ધિ ભોગવવા છતા તુ ધરાયો નહિ તો હવે હાથ ચાટયે શુ ધરાવાનો હતો? માટે સંતોષ એ જ પરમ સુખ છે એમ સમજ

(૨) દુનિયામાં વિવિધ પ્રકારના ભોગપભોગના પદાર્થ છે. તે બધા તો તને કાંઈ મળવાનાં જ નથી તેમ જ તે બધાની તને જરૂર પણ નથી. તો જરૂર ઉપરના અને તારી શકિત બહારના પદાર્થોની બધી કરે તો તને શું નુકસાન છે?

૭ છઠ્ઠા તથા દસમાં વ્રતના રક્ષણ માટે કૂચીઓ

(૧) 'જે ગામ જવુ નહિ તેની વાત શી કરવી?

(૨) સર્વ દિશામા ભટકતા શરીરને તથા મનને સ્થિર કરી અતર્દિશામા મ્હાલવાનો પ્રસગ ભાગ્યશાળી પ્રાણીને જ મળે છે.

૮ આઠમા વ્રતના રક્ષણ માટે કૂચીઓ

(૧) આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાનથી કાઇ વળતુ નથી પણ શરીર ગુમાવાય તો ખરૂ કોઇ વખતે ક્ષય થાય, કોઇ વખતે મગજ ઉપર લોહી ચડી જાય અને તેથી મૃત્યુ થાય

(૨) જેમા તારો ઉપાય નથી માટે નાહક ચિંતા શા સારૂ કરવી? શકિત હોય તો બગડી સુધાર. ન શકિત હોય તો શાંત બેસી રહે.

(૩) 'પીઠ્ઠી મસ ન ખાએજ્જા' કોઇની પૂઠ પાછળ નિંદા કરવાથી, ચાડી ખાવાથી અને કાવત્રાં કરવાથી તું જ હલકો પડે છે. 'ખાડો ખોદે તે જ પડે છે'

(૪) જે જે માણસોને તું ખોટો ઉપદેશ કરે છે તે સર્વથી થતા દુષ્ટ કૃત્યોમા તારો પણ ભાગ છે **તેમણે** કરેલા પાપનો હિસ્સો તને ઘેર બેઠા મળશે.

૯ નવમા વ્રતના રક્ષણ માટે કૂચીઓ

(૧) ધ્યાનમા જે આનંદ છે તે બીજા કશામા નથી, મોક્ષની વાનકી એ જ છે

(૨) ગોળ ખાનારો માણસ મોંમાનો ગોળ થુકીને ખોળ ખાવાનુ મન કરે તે, તથા સામાયિકમા બેઠેલો માણસ સસાર-વ્યવહારમાં ચિત્ત ચોડે તે **બન્ને** એક સરખા ડાહ્યા (!) છે

૧૦ અગિયારમાં મતના રક્ષણ માટે કૂંચીઓ

(૧) મોક્ષનો રસ્તો મુનિવ્રત. તેની વાનકી પૌષધ છે

(૨) ચોવીસ કલાક બાહ્ય વ્યવહારની ભ્રમણામાં ખોવાઈ ગયેલો તેમાંથી બચીને, ખાવા-પીવા રળવા આદિ સર્વ જંજાળોમાંથી મુક્ત થઈ ને અંતર્દષ્ટિમાં લીન થવાનો—આત્મશોધનો લાભ જેને મળે છે તે ખરેખર ભાગ્યશાળી પુરુષ છે

(૩) બાહ્ય ક્રિયાથી ગભરાયેલુ ચિત્ત અંતર્પ્રવેશથી શાંત અને વધારે સારૂ તથા વધારે જગ્યામાં કામ કરવા સમર્થ થાય છે

૧૧ બારમા મતના રક્ષણ માટે કૂંચીઓ

(૧) દુનિયાના ઉપકારી પુરુષને દાન દેવુ એ મોટા લાભનું કારણ છે

(૨) દાનમાં અપાતી વસ્તુ ફળદાતા નથી, પણ દાન લેનારની યોગ્યતા અને દેનારના ભાવ એ જ ફળદાતા છે

૧૨ સંથારાના રક્ષણ માટે કૂંચીઓ

(૧) હું હવે બીજી યાત્રાએ જાઉં છુ, મારી આ મુસાફરીનો સદ્ અનુભવ મને બીજી મુસાફરીમાં સીધે રસ્તે દોરશે

(૨) હવે આ શરીર ગાડુ ભાડુતી ઘર છે તે ખાલી કરતી વખતે તેનો મોહ છોડવો જોઈએ તે બળે-જળે કે ભાંગે-ટલકુ થાય તેથી ભાડુતને શું લાગે વળગે? જે પરમાર્થ હેતુથી મે તેમાં વાસ કર્યો હતો તે અમુક અંશે પાર પાડીને હવે મારે શાંત સ્વભાવે મુસાફરી આગળ ચલાવવી જોઈએ

(૩) મુસાફરી દરમ્યાન જ્ઞાનમાં પુષ્ટ બનવું અને આખરે જ્ઞાનરૂપ બની જવુ એ જ મારી મુસાફરીનો આશય છે

પુઢોવમે ધુણુઇ વિગયગેહિ, ન સણ્ણિહિં કુવ્વઇ આસુપન્ને,
તરિઉ સમુદ્દં વ મહાભવોઘં, અભયંકરે વીર અણંતચક્ખૂ ૨૫
કોહં ચ માણં ચ તહેવ માયં, લોભં ચઉત્થં અજ્ઝત્થદોસા,
એયાણિ વંતા અરહા મહેસી, ણ કુવ્વઇ પાવ ણ કારવેઇ. ૨૬
કિરિયાકિરિયં વેણઇયાણુવાયં, અણ્ણાણિયાણં પડિયચ્ચ ઠાણં;
સે સવ્વવાયં ઇઇ વેયઇત્તા, ઉવટ્ઠિએ સંજમદીહરાયં ૨૭
સે વારિયા ઇત્થી સરાઇભત્તં, ઉવહાણવં દુક્ખખયટ્ઠયાએ,
લોગં વિદિત્તા આરં પારં ચ, સવ્વં પભૂ વારિય સવ્વવારં ૨૮
સોચ્ચા ય ધમ્મં અરહંતભાસિયં, સમાહિયં અટ્ઠપદોવસુદ્ધં;
તં સદ્દહાણા ય જણા અણાઊ, ઇંદા વ દેવાહિવ આગમિસ્સંતિ ૨૯

(ત્તિ બેમિ)

પરચુરણ ગાથાઓ. (મૂળ)

પંચ—મહવ્વય—સુવ્વય—મૂલં, સમણ-મણાઇલ સાહૂ સુચીન્નં,
વેરવિરામણપજ્જવસાણં, સવ્વસમુદ્દમહોદધી તિત્થં ૧

તિત્થંકરેહિં સુદેસિયમગ્ગં, નરગ-તિરિય વિવજ્જિયમગ્ગં,
સવ્વં પવિત્ત સુનિમ્મિયસારં, સિદ્ધિવિમાણં અવંગુય-દારં ૨

દેવ નરિંદ નમંસિય-પૂઇયં, સવ્વજગુત્તમ-મંગલ-મગ્ગં,
દુદ્ધરિસં ગુણ-નાયગમેકં, મોક્ખપહસ્સ-વડિંગસભૂયં ૩

ધમ્મારામે ચરે ભિક્ખૂ, ધિઇમં ધમ્મ-સારહી,
ધમ્મારામેરયા દંતે, બંભચેર-સમાહિએ ૪

દેવ-દાણવ-ગંધવ્વા, જક્ખ-રક્ખસ્સ-કિન્નરા;
બંભયારિં નમંસંતિ, દુક્કરં જે કરંતિ તં ૫

એસ ધમ્મે ધુવે નિચ્ચે, સાસએ જિણદેસિએ,
સિદ્ધા સિજ્ઝંતિ ચાણેણ, સિજ્ઝસ્સંતિ તહાવરે ૬

અરહંત સિદ્ધ પવયણ, ગુરુ થેરે બહુસ્સુએ તવસ્સીસુ,
વચ્છલ્લયા ય તેસિં, અભિક્ખણાણોવઓગે ય ૭

સે પવ્વએ સદ્દમહપ્પગાસે વિરાયતી કંચણમટ્ઠવન્ને
અણુત્તરે ગિરિસુ ય પવ્વદુગ્ગે, ગિરીવરે સે જલિએવ ભોમે ૧૨

મહીએ મજ્ઝમ્મિ ઠિએ ણગિંદે પન્નાયતે સૂરિએ-સુદ્ધલેસે,
એવં સિરીએ ઉ સ ભૂરિવન્ને, મણોરમે જોયઈ અચ્ચિમાલી ૧૩

સુદંસણસ્સેવ જસો ગિરિસ્સ પવુચ્ચઈ મહતો પવ્વયસ્સ;
એતોવમે સમણે નાયપુત્તે, જાતીજસોદંસણનાણસીલે. ૧૪

ગિરીવરે વા નિસહાઽઽયયાણ રૂયએ વ સેટ્ઠે વલયાયતાણ
તઓવમે સે જગભૂઈપન્ને, મુણીણ મજ્ઝે તમુદાહુ પન્ને. ૧૫

અણુત્તરં ધમ્મમુઈરઇત્તા, અણુત્તરં ઝાણવરં ઝિયાઈ,
સુસુક્કસુક્કં અપગંડસુક્કં સંખિંદુએગંતવદાતસુક્કં ૧૬

અણુત્તરગ્ગં પરમં મહેસી અસેસકમ્મં સ વિસોહઇત્તા
સિદ્ધિં ગતે સાઇમણંતપત્તે નાણેણ સીલેણ ય દંસણેણ. ૧૭

રૂક્ખેસુ ણાએ જહ સામલી વા જંસિ રઈં વેદયઈ સુવન્ના
વણેસુ વા ણંદણમાહુ સેટ્ઠં નાણેણ સીલેણ ય ભૂતિપન્ને. ૧૮

થણિયં વ સદ્દાણ અણુત્તરે ઉ ચંદો વ તારાણ મહાણુભાવે
ગંધેસુ વા ચંદણમાહુ સેટ્ઠં એવં મુણીણં અપડિન્નમાહુ ૧૯

જહા સયભૂ ઉદહીણ સેટ્ઠે નાગેસુ વા ધરણિંદમાહુ સેટ્ઠે
ખોઓદએ વા રસ વેજયંતે, તવોવહાણે મુણિવેજયંતે ૨૦

હત્થીસુ એરાવણમાહુ નાએ, સીહો મિગાણ સલિલાણ ગંગા
પક્ખીસુ વા ગરુલે વેણુદેવો નિવ્વાણવાદીણિહ નાયપુત્તે. ૨૧

જોહેસુ નાએ જહ વીસસેણે પુપ્ફેસુ વા જહ અરવિંદમાહુ
ખત્તીણ સેટ્ઠે જહ દંતવક્કે ઈસીણ સેટ્ઠે તહ વદ્ધમાણે ૨૨

દાણાણ સેટ્ઠં અભયપ્પયાણં સચ્ચેસુ વા અણવજ્જં વયંતિ
તવેસુ વા ઉત્તમ બંભચેરં લોગુત્તમે સમણે નાયપુત્તે. ૨૩

ઠિઈણ સેટ્ઠા લવસત્તમા વા સભા સુહમ્મા વ સભાણ સેટ્ઠા,
નિવ્વાણસેટ્ઠા જહ સવ્વધમ્મા ન નાયપુત્તા પરમત્થિ નાણી ૨૪

એગો મે સાસઓ અપ્પા, નાણદંસણસંજઓ,
સેસા મે બાહિરા ભાવા, સવ્વ સંજોગ લખ્ખણા. ૨૧

નવિસુહીદેવતાદેવલોએ, નવિસુહીપુઢવીપઇરાયા,
નવિસુહીસેઠિસેણાવઇ ય, એગતસુહીમુણીવીયરાગી ૨૨

નગરી સોહંતિ જલ વૃક્ષ મૂલા, રાજા સોહંતા ચતુરંગી સેના;
નારી સોહંતિ સુશીલવંતી, સાધુ સોહંતા નિરવદ્ય વાણી. ૨૩

ચૌદ પૂરવ ધર કહીએ, જ્ઞાન ચાર વખાણીએ,
જિન નહિ પણ જિન સરિખા, સુધર્મા સ્વામી જાણીએ ૨૪

માત, પિતા, કુલ જાત નિર્મળ, રૂપ અનૂપ વખાણીએ,
દેવતાને વલ્લભ એવા, જંબૂસ્વામી જાણીએ ૨૫

દશવૈકાલિક સૂત્રનું પહેલું અધ્યયન

ધમ્મો મંગલમુક્કિટ્ઠં, અહિંસા સંજમો તવો;
દેવાવિ તં નમંસંતિ, જસ્સ ધમ્મે સયા મણો. ૧

જહા દુમસ્સ પુપ્ફેસુ, ભમરો આવિયઇ રસં;
ણ ય પુપ્ફં, કિલામેઇ, સો ય પીણેઇ અપ્પયં ૨

એમેએ સમણા મુત્તા, જે લોએ સંતિ સાહુણો,
વિહંગમા વ પુપ્ફેસુ, દાણભત્તેસણા રયા ૩

વયં ચ વિત્તિં લબ્ભામો, ણ ય કોઇ ઉવહમ્મઇ,
અહાગડેસુ રીયંતે, પુપ્ફેસુ ભમરા જહા ૪

મહુકારસમા બુદ્ધા, જે ભવંતિ અણિસ્સિયા,
નાણાપિંડરયા દંતા, તેણ વુચ્ચંતિ સાહુણો ૫ (ત્તિ બેમિ)

દશવૈકાલિક સૂત્રનું બીજું અધ્યયન

કહં નુ કુજ્જા સામણ્ણં, જો કામે ન નિવારએ,
પએપએ વિસીયંતો, સંકપ્પસ્સ વસં ગઓ ૧

દંસણ વિણય આવસ્સએ ય, સીલવ્વએ નિરઇઆરે,
ખણલવ તવ ચ્ચિયાએ, વેયાવચ્ચે સમાહીએ. ૮

અપુવ્વનાણગ્ગહણે સુયભત્તી પવ્વયણે પભાવણયા,
એએહિ કારણેહિ તિત્થયરત્ત લહઇ જીવો. ૯

જિણવયણેઅણુરત્તા જિણવયણં જે કરંતિ ભાવેણ,
અમલા અસંકિલિટ્ઠા તે હુંતિ પરિત્તસંસારિ ૧૦

એવં ખુ નાણીણો સાર, જં ન હિંસઇ કિંચણ
અહિંસા-સમયં ચેવ, એતાવત્ત વિયાણિયા. ૧૧

જાઇ ય વુડ્ઢિ ઇવ્વ-પાસ, ભૂતેહિ જાણે પડિલેહ સાય
તમ્હાતિવિજ્જો-પરમ તિ ણચ્ચા સમ્મત્તદંસી ણ કરેઇ પાવ ૧૨

ઉગ્ગં અવપાસ ધમ્મમ્મિએહિ, સાર ભણીવીઅજ્જપાણુપરસી
કમેણ સિદ્ધ ચિણયં કરંતિ, સ સિગ્ઘમાણા પુણરેંતિગઇ ૧૩

સાવયેનાણેવિનાણે, પચ્ચખાણેસસંજમે
અણ્ણેહએ તવે ચેવ, વોદાણે અકિરિયાસિદ્ધિ ૧૪

સાર દંસણ નાણ સાર તવ નિયમ સંજમસીલ
સાર જિણવર ધમ્મ સાર સંલેહણ પંડિયમરણ ૧૫

જહાણુકેહિકારિણિ, દુગઇદુહનિઠવણી
સ સારજલતારણી એગ તહોઇજ્જવયા. ૧૬

આરંભે નત્થિ દયા, મહિલાએસ ગનાસાધન બંભ;
સ કાએનાસઇસમ્મત્ત એવ્વજ્જાઅત્થગહણ ચ. ૧૭

મજ્જ વિસયકસાયા, નિદ્દાવિકહાપ ચમીભણિયા
એએપ અપ્પમાયા, પાઠ તસ સારિ. ૧૮

લબ્ભતિ વિમલાભોએ, લબ્ભતિ સુરસંપયા,
લભતિ પુત્તમિત્ત ચ, એગોધમ્મો ન લબ્ભઇ. ૧૯

એગોહ નત્થિ મે કોઇ, ના મન્નસ્સ કસ્સઇ
એવ અદીણમણસા અપ્પાણમણુ સાસઇ ૨૦

ઉદ્દેસિયં કીયગડં, નિયાગ અભિહડાણિ ય;
રાઇભત્તે સિણાણે ય, ગંધ મલ્લે ય વીયણે ૨

સંનિહી ગિહિમત્તે ય, રાયપિંડે કિમિચ્છએ,
સંવાહણા દંતપહોયણા ય, સંપુચ્છણા દેહપલોયણાય. ૩

અટ્ઠાવએ ય નાલીએ, છત્તસ્સ ય ધારણટ્ઠાએ;
તેગિચ્છં પાણહા પાએ, સમારંભં ચ જોઇણો. ૪

સિજ્જાયરપિંડં ચ, આસંદીપલિયંકએ,
ગિહંતરનિસેજ્જા ય, ગાયસ્સુવ્વટ્ટણાણિ ય. ૫

ગિહિણો વેઆવડિયં, જા ય આજીવવત્તિયા,
તત્તાનિવ્વુડભોઇત્ત, આઉરસ્સરણાણિ ય ૬

મૂલએ સિંગબેરે ય, ઉચ્છુખંડે અનિવ્વુડે;
કંદે મૂલે ય સચ્ચિત્તે, ફલે બીએ ય આમએ. ૭

સોવચ્ચલે સિંધવે લોણે, રોમાલોણે ય આમએ;
સામુદ્દે પંસુખારે ય, કાલાલોણે ય આમએ ૮

ધૂવણેત્તિ વમણે ય, વત્થીકમ્મવિરેયણે;
અંજણે દંતવણે ય, ગાયબ્ભંગવિભૂસણે. ૯

સવ્વમેયમણાઇન્નં, નિગ્ગંથાણ મહેસિણં,
સંજમમ્મિ અ જુત્તાણં, લહુભૂયવિહારિણં. ૧૦

પંચાસવપરિણ્ણાયા, તિગુત્તા છસુ સંજયા,
પંચનિગ્ગહણા ધીરા, નિગ્ગન્થા ઉજ્જુદંસિણો ૧૧

આયાવયંતિ ગિમ્હેસુ, હેમંતેસુ અવાઉડા,
વાસાસુ પડિસંલીણા, સંજયા સુસમાહિયા ૧૨

પરિસહરિઊદંતા ધૂઅમોહા જિઇંદિયા,
સવ્વદુક્ખપહીણટ્ઠા, પક્કમંતિ મહેસિણો ૧૩

દુક્કરાઇ કરિત્તાણં, દુસ્સહાઈ સહિત્તુ ય,
કેઇડત્થ દેવલોએસુ, કેઇ સિજ્ઝંતિ નીરયા ૧૪

વત્થગંધમલંકારં ઇત્થીઓ સયણાણિ ય
અચ્છંદા જે ન ભુંજંતિ ન સે ચાઇત્તિ વુચ્ચઇ ૨

જે ય કંતે પિએ ભોએ લદ્ધે વિપિટ્ઠિ કુવ્વઇ,
સાહીણે ચયઇ ભોએ, સેહુ ચાઇ-ત્તિ વુચ્ચઇ ૩

સમાએ પેહાએ પરિવ્વયંતો, સિયા મણો નિસ્સરઇ બહિદ્ધા,
ન સા મહં નોવિ અહંપિ તીસે ઇચ્ચેવ તાઓ વિણએજ્જ રાગં ૪

આયાવયાહી ! ચય સોગમલ્લં, કામે કમાહી કમિયં ખુ દુક્ખં,
છિંદાહિ દોસં વિણએજ્જ રાગં, એવં સુહી હોહિસિ સંપરાએ ૫

પક્ખંદે જલિયં જોઇં ધૂમકેઉં દુરાસયં,
નેચ્છંતિ વંતયં ભોત્તું, કુલે જાયા અગંધણે ૬

ધિરત્થુ તેઽજસોકામી, જો તં જીવિયકારણા,
વંતં ઇચ્છસિ આવેઉં, સેયં તે મરણં ભવે ૭

અહં ચ ભોગરાયસ્સ તં ચસિ અંધગવણ્હિણો,
મા કુલે ગંધણા હોમો સંજમં નિહુઓ ચર ૮

જઇ તં કાહિસિ ભાવં જા જા દિચ્છસિ નારિઓ,
વાયાવિદ્ધો વ્વ હડો અટ્ઠિઅપ્પા ભવિસ્સસિ ૯

તીસે સો વયણં સોચ્ચા, સંજયાએ સુભાસિયં
અંકુસેણ જહા નાગો, ધમ્મે સંપડિવાઇઓ ૧૦

એવં કરેંતિ સંબુદ્ધા, પંડિયા પવિયક્ખણા,
વિણિયટ્ટંતિ ભોગેસુ, જહા સે પુરિસુત્તમો ૧૧
(ત્તિ બેમિ)

દશવૈકાલિક સૂત્રનું ત્રીજું અધ્યયન

સંજમે સુટ્ઠિઅપ્પાણં વિપ્પમુક્કાણ તાઇણં
તેસિમેયમણાઇણ્ણં નિગ્ગંથાણ મહેસિણં ૧

સોચ્ચા જાણઇ કલ્લાણં, સોચ્ચા જાણઇ પાવગં;
ઉભયંપિ જાણઇ સોચ્ચા, જં સેયં તં સમાયરે. ૧૧

જો જીવે વિ ન યાણેઇ, અજીવે વિ ન યાણઇ;
જીવાજીવે અયાણંતો, કહં સો નાહીઇ સંજમં. ૧૨

જો જીવે વિ વિયાણેઇ, અજીવે વિ વિયાણઇ;
જીવાજીવે વિયાણંતો, સો હુ નાહીઇ સંજમં. ૧૩

જયા જીવમજીવે ય, દોવિ એએ વિયાણઇ,
તયા ગઇં બહુવિહં, સવ્વજીવાણ જાણઇ ૧૪

જયા ગઈં બહુવિહં, સવ્વજીવાણ જાણઇ;
તયા પુણ્ણં ચ પાવં ચ, બંધં મુક્ખં ચ જાણઇ. ૧૫

જયા પુણ્ણં ચ પાવં ચ, બંધં મોક્ખં ચ જાણઇ,
તયા નિવ્વિન્દએ ભોએ જે દિવ્વે જે ય માણુસે ૧૬

જયા નિવ્વિન્દએ ભોએ, જે દિવ્વે જે ય માણુસે,
તયા ચયઇ સંજોગં, સબ્ભિન્તર-બાહિરિયં ૧૭

જયા ચયઇ સંજોગં, સબ્ભિન્તર-બાહિરિયં,
તયા મુંડે ભવિત્તાણં, પવ્વઇએ અણગારિયં ૧૮

જયા મુંડે ભવિત્તાણં, પવ્વઇએ અણગારિયં,
તયા સંવરમુક્કિટ્ઠં, ધમ્મં ફાસે અણુત્તરં ૧૯

જયા સંવરમુક્કિટ્ઠં, ધમ્મં ફાસે અણુત્તરં,
તયા ધુણઇ કમ્મરયં, અબોહિકલુસંકડં. ૨૦

જયા ધુણઇ કમ્મરયં, અબોહિકલુસંકડં,
તયા સવ્વત્તગં નાણં, દંસણં ચાભિગચ્છઇ. ૨૧

જયા સવ્વત્તગં નાણં. દંસણં ચાભિગચ્છઇ;
તયા લોગમલોગં ચ, જિણો જાણઇ કેવલી ૨૨

જયા લોગમલોગં ચ, જિણો જાણઇ કેવલી,
તયા જોગે નિરુંભિત્તા, સેલેસિં પડિવજ્જઇ. ૨૩

અણિત્તા પુવ્વકમ્માઇં સંજમેણ તવેણ ય
સિદ્ધિમગ્ગમણુપ્પત્તા, તાઇણો પરિણિવ્વુડ ૧૫
(ત્તિ બેમિ)

ચોથું અધ્યયન

અજયં ચરમાણો ય પાણભૂયાઇં હિંસઇ
બંધઇ પાવયં કમ્મં, તં સે હોઇ કડુયં ફલં ૧

અજયં ચિટ્ઠમાણો ય, પાણભૂયાઇં હિંસઇ
બંધઇ પાવયં કમ્મં, તં સે હોઇ કડુયં ફલં ૨

અજયં આસમાણો ય, પાણભૂયાઇં હિંસઇ
બંધઇ પાવયં કમ્મં, તં સે હોઇ કડુયં ફલં ૩

અજયં સયમાણો ય પાણભૂયાઇં હિંસઇ
બંધઇ પાવયં કમ્મં તં સે હોઇ કડુયં ફલં ૪

અજયં ભુંજમાણો ય, પાણભૂયાઇં હિંસઇ
બંધઇ પાવયં કમ્મં, તં સે હોઇ કડુયં ફલં ૫

અજયં ભાસમાણો ય, પાણભૂયાઇં હિંસઇ
બંધઇ પાવયં કમ્મં તં સે હોઇ કડુયં ફલં ૬

કહં ચરે કહં ચિટ્ઠે કહમાસે કહં સએ
કહં ભુંજંતો, ભાસંતો, પાવકમ્મં ન બંધઇ. ૭

જયં ચરે જયં ચિટ્ઠે જયમાસે જયં સએ
જયં ભુંજંતો ભાસંતો પાવકમ્મં ન બંધઇ ૮

સવ્વભૂયપ્પભૂયસ્સ સમ્મં ભૂયાઇં પાસઓ,
પિહિઆસવસ્સ દંતસ્સ, પાવકમ્મં ન બંધઇ ૯

પઢમં નાણં તઓ દયા, એવં ચિટ્ઠઇ સવ્વસંજએ,
અન્નાણી કિં કાહી, કિં વા નાહી છેય-પાવગં ૧૦

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર મૂળપાઠ

પહેલુ અધ્યયન.

(અનુષ્ટુપ વૃત્તમ્)

સંજોગા વિપ્પમુક્કસ્સ, અણગારસ્સ ભિક્ખુણો,
વિણય પાઉકરિસ્સામિ, આણુપુવ્વિં સુણેહ મે. ૧

આણાણિદ્દેસકરે, ગુરૂણમુવવાયકારએ,
ઇંગિયાગારસંપન્ને, સે વિણીએ ત્તિ વુચ્ચઇ. ૨

આણાડણિદ્દેસકરે, ગુરૂણમણુવવાયકારએ,
પડિણીએ અસંબુધ્ધે, અવિણીએ-ત્તિ વુચ્ચઇ ૩

જહા સુણી પૂઇકણ્ણી, નિક્કસિજ્જઇ સવ્વસો;
એવ દુસ્સીલ પડિણીએ, મુહરી નિક્કસિજ્જઇ ૪

કણકુંડગ ચઇત્તા ણં, વિટ્ઠં ભુંજઇ સૂયરો;
એવં સીલં ચઇત્તા ણં, દુસ્સીલે રમઇ મિએ. ૫

સુણિયાડભાવં સાણસ્સ, સૂયરસ્સ નરસ્સ ય;
વિણએ ઠવિજ્જ અપ્પાણં, ઇચ્છંતો હિયમપ્પણો ૬

તમ્હા વિણયમેસિજ્જા, સીલં પડિલભેજ્જઓ,
બુદ્ધપુત્તે નિયાગટ્ઠી, ન નિક્કસિજ્જઇ કણ્હુઇ ૭

નિસંતે સિયાડમુહરી, બુદ્ધાણ અંતિએ સયા,
અટ્ઠજુત્તાણિ સિક્ખિજ્જા, નિરટ્ઠાણિ ઉ વજ્જએ. ૮

અણુસાસિઓ નં કુપ્પિજ્જા, ખંતિં સેવિજ્જ પંડિએ,
ખુડ્ડેહિં સહ સંસગ્ગં, હાસં, કીડં ચ વજ્જએ ૯

જયા જોગે નિરુંભિત્તા, સેલેસિં પડિવજ્જઇ,
તયા કમ્મં ખવિત્તાણં, સિદ્ધિં ગચ્છઇ નીરઓ. ૨૪

જયા કમ્મં ખવિત્તાણં, સિદ્ધિં ગચ્છઇ નીરઓ,
તયા લોગમત્થયત્થો, સિદ્ધો હવઇ સાસઓ. ૨૫

સુહસાયગસ્સ સમણસ્સ, સાયાઉલગસ્સ નિગામસાઇસ્સ,
ઉચ્છોલણાપહોઇસ્સ દુલહા સુગઇ તારિસગસ્સ. ૨૬

તવોગુણપહાણસ્સ, ઉજ્જુમઇ ખંતિસંજમરયસ્સ,
પરીસહે જિણંતસ્સ, સુલહા સુગઇ તારિસગસ્સ. ૨૭

પચ્છાવિ તે પયાયા, ખિપ્પં ગચ્છંતિ અમરભવણાઇં,
જેસિં પિઓ તવો સંજમો ય, ખંતી ય બંભચેરં ચ. ૨૮

ઇચ્ચેયં છજ્જીવણિયં, સમ્મદ્દિટ્ઠી સયા જએ,
દુલહં લહિત્તુ સામણ્ણં કમ્મુણા ન વિરાહિજ્જાસિ. ૨૯

(ત્તિબેમિ)

ઇતિ છજ્જીવણિયા ણામ ચઉત્થં અજ્ઝયણં સમત્તં,

એવં વિણયજુત્તસ્સ, સુત્તં અત્થં ચ તદુભયં;
પુચ્છમાણસ્સ, સીસસ્સ, વાગરિજ્જ જહાસુયં. ૨૩

મુસ પરિહરે ભિક્ખૂ, ન ય ઓહારિણિં વએ;
ભાસાદોસ પરિહરે, માયં ચ વજ્જએ સયા. ૨૪

ન લવેજ્જ પુટ્ઠો સાવજ્જં, ન નિરટ્ઠં ન મમ્મયં
અપ્પણટ્ઠા પરટ્ઠા વા, ઉભયસ્સન્તરેણ વા ૨૫

સમરેસુ અગારેસુ, સંધીસુ ય મહાપહે,
એગો એગત્થિએ સદ્ધિં, નેવ ચિટ્ઠે ન સંલવે. ૨૬

જ મે બુદ્ધાઽણુસાસંતિ, સીએણ ફરુસેણ વા,
મમ લાભો ત્તિ પેહાએ, પયઓ તં પડિસ્સુણે ૨૭

અણુસાસણમોવાય દુક્કડસ્સ ય ચોયણં;
હિયં ત મન્નએ પન્નો, વેસ્સં હોઇ અસાહુણો ૨૮

હિય વિગયભયા બુદ્ધા, ફરુસં પિ અણુસાસણં;
વેસ્સ ત હોઇ મૂઢાણં, ખંતિસોહિકર પયં. ૨૯

આસણે ઉવચિટ્ઠિજ્જા, અણુચ્ચે અકુએ થિરે,
અપ્પુટ્ઠાઈ નિરુટ્ઠાઈ, નિસીએજ્જપ્પકુક્કુએ. ૩૦

કાલેણ નિક્ખમે ભિક્ખૂ, કાલેણ ય પડિક્કમે;
અકાલ ચ વિવજ્જિત્તા, કાલે કાલં સમાયરે. ૩૧

પરિવાડીએ ન ચિટ્ઠેજ્જા, ભિક્ખુ દત્તેસણ ચરે.
પડિરૂવેણ એસિત્તા, મિય કાલેણ ભક્ખએ ૩૨

નાઇદૂરમણાસન્ને, નન્નેસિં ચક્ખુફાસઓ,
એગો ચિટ્ઠેજ્જ ભત્તટ્ઠં, લંઘિત્તા ત નાઇક્કમે ૩૩

નાઇઉચ્ચે ન નીએ વા, નાસન્ને નાઇદૂરઓ;
ફાસુય પરકડ પિંડ, પડિગાહિજ્જ સંજએ ૩૪

અપ્પપાણેઽપ્પબીયમ્મિ, પડિચ્છન્નમ્મિ સંવુડે,
સમયં સંજએ ભુંજે, જયં અપરિસાડિયં. ૩૫

મા ય ચંડાલિયં કાસી, બહુયં મા ય આલવે,
કાલેણ ય અહિજ્જિત્તા, તઓ ઝાએજ્જ એગગો ૧૦

આહચ્ચ ચંડાલિયં કટ્ટુ, ન નિણ્હવિજ્જ કયાઇ વિ,
કડં કડેત્તિ ભાસેજ્જા, અકડં નો કડેત્તિ ય ૧૧

મા ગલિયસ્સેવ કસં, વયણમિચ્છે પુણો પુણો,
કસં વ દટ્ઠુમાઇન્ને, પાવગં પરિવજ્જએ ૧૨

અણાસવા થૂલવયા કુસીલા, મિઉં પિ ચંડં પકરિંતિ સીસા,
ચિત્તાણુયા લહુ દક્ખોવવેયા, પસાયએ તે હુ દુરાસયં પિ ૧૩

નાપુટ્ઠો વાગરે કિંચિ, પુટ્ઠો વા નાલિયં વએ,
કોહં અસચ્ચં કુવ્વિજ્જા, ધારેજ્જા પિયમપ્પિયં ૧૪

અપ્પા ચેવ દમેયવ્વો, અપ્પા હુ ખલુ દુદ્દમો,
અપ્પા દંતો સુહી હોઇ, અસ્સિં લોએ પરત્થ ય ૧૫

વરં મે અપ્પા દંતો, સંજમેણ તવેણ ય,
માહં પરેહિ દમ્મંતો, બંધણેહિ વહેહિ ય ૧૬

પડિણીયં ચ બુદ્ધાણં, વાયા અદુવ કમ્મુણા,
આવી વા જઇ વા રહસ્સે, નેવ કુજ્જા કયાઇ વિ ૧૭

ન પક્ખઓ ન પુરઓ, નેવ કિચ્ચાણ પિટ્ઠઓ,
ન જુંજે ઊરુણા ઊરું, સયણે નો પડિસ્સુણે ૧૮

નેવ પલ્હત્થિયં કુજ્જા, પક્ખપિંડં ચ સંજએ,
પાએ પસારિએ વાવિ, ન ચિટ્ઠે ગુરુણંતિએ ૧૯

આયરિએહિં વાહિત્તો, તુસિણીઓ ન કયાઇ વિ,
પસાયપેહી નિયાગટ્ઠી, ઉવચિટ્ઠે ગુરું સયા ૨૦

આલવંતે લવંતે વા, ન નિસીએજ્જ કયાઇ વિ,
ચઇઊણ આસણં ધીરો, જઓ જત્તં પડિસ્સુણે ૨૧

આસણગઓ ન પુચ્છેજ્જા, નેવ સેજ્જાગઓ કયાઇ વિ,
આગમ્મુક્કુડુઓ સંતો, પુચ્છિજ્જા પંજલીઉડો ૨૨

એવં વિણયજુત્તસ્સ, સુત્તં અત્થં ચ તદુભયં;
પુચ્છમાણસ્સ, સીસસ્સ, વાગરિજ્જ જહાસુયં ૨૩

મુસં પરિહરે ભિક્ખૂ, ન ય ઓહારણિં વએ;
ભાસાદોસં પરિહરે, માયં ચ વજ્જએ સયા. ૨૪

ન લવેજ્જ પુટ્ઠો સાવજ્જં, ન નિરટ્ઠં ન મમ્મયં
અપ્પણટ્ઠા પરટ્ઠા વા, ઉભયસ્સન્તરેણ વા ૨૫

સમરેસુ અગારેસુ, સંધીસુ ય મહાપહે;
એગો એગત્થિએ સદ્ધિં, નેવ ચિટ્ઠે ન સંલવે. ૨૬

જં મે બુદ્ધાડણુસાસંતિ, સીએણ ફરૂસેણ વા,
મમ લાભો ત્તિ પેહાએ, પયઓ તં પડિસ્સુણે ૨૭

અણુસાસણમોવાયં દુક્કડસ્સ ય ચોયણં;
હિયં તં મન્નએ પન્નો, વેસ્સં હોઇ અસાહુણો. ૨૮

હિય વિગયભયા બુદ્ધા, ફરુસં પિ અણુસાસણં;
વેસ્સં ત હોઇ મૂઢાણં, ખતિસોહિકરં પયં. ૨૯

આસણે ઉવચિટ્ઠિજ્જા, અણુચ્ચે અકુએ થિરે,
અપ્પુટ્ઠાઈ નિરુટ્ઠાઈ, નિસીએજ્જપ્પકુક્કુએ ૩૦

કાલેણ નિક્ખમે ભિક્ખૂ, કાલેણ ય પડિક્કમે;
અકાલં ચ વિવજ્જિત્તા, કાલે કાલ સમાયરે ૩૧

પરિવાડીએ ન ચિટ્ઠેજ્જા, ભિક્ખુ દત્તેસણ ચરે.
પડિરૂવેણ એસિત્તા, મિય કાલેણ ભક્ખએ ૩૨

નાઇદૂરમણાસન્ને, નન્નેસિ ચક્ખુફાસઓ,
એગો ચિટ્ઠેજ્જ ભત્તટ્ઠં, લંઘિત્તા ત નાઇક્કમે ૩૩

નાઇઉચ્ચે ન નીએ વા, નાસણ્ણે નાઇદૂરઓ;
ફાસુય પરકડ પિંડ, પડિગાહિજ્જ સજએ ૩૪

અપ્પપાણેડપ્પબીયમ્મિ, પડિચ્છન્નમ્મિ સવુડે,
સમયં સજએ ભુજે, જયં અપરિસાડિયં. ૩૫

સુકડેત્તિ, સુપક્કેત્તિ સુછિન્ને સુહડે મડે,
સુનિટ્ઠિએ સુલટ્ઠેત્તિ સાવજ્જં વજ્જએ મુણી ૩૬

રમએ પંડિએ સાસં, હયં ભદ્દં વ વાહએ;
બાલં સમ્મઈ સાસંતો ગલિયસ્સં વ વાહએ. ૩૭

ખડુયા મે ચવેડા મે, અક્કોસા ય વહા ય મે
કલ્લાણમણુસાસંતો, પાવદિટ્ઠિ ત્તિ મન્નઈ ૩૮

પુત્તો મે ભાય ણાઇત્તિ, સાહુ કલ્લાણ મન્નઈ
પાવદિટ્ઠિ ઉ અપ્પાણં સાસં દાસેત્તિ મન્નઈ ૩૯

ન કોવએ આયરિયં, અપ્પાણં પિ ન કોવએ,
બુદ્ધોવઘાઈ ન સિયા, ન સિયા તોત્તગવેસએ. ૪૦

આયરિયં કુવિયં નચ્ચા, પત્તિએણ પસાયએ,
વિજ્ઝવિજ્જ પંજલીઉડો, વએજ્જ ન પુણુત્તિ ય. ૪૧

ધમ્મજ્જિયં ચ વવહારં બુદ્ધેહાયરિયં સયા;
તમાયરંતો વવહારં, ગરહં — નાભિગચ્છઈ ૪૨

મણોગયં વક્કગયં જાણિત્તાયરિયસ્સ ઉ
તં પરિગિજ્ઝ વાયાએ, કમ્મુણા ઉવવાયએ ૪૩

વિત્તે અચોઇએ નિચ્ચં ખિપ્પં હવઇ સુચોઇએ,
જહોવઇટ્ઠં સુકયં, કિચ્ચાઇં કુવ્વઈ સયા. ૪૪

નચ્ચા નમઇ મેહાવી, લોએ કિત્તી સે જાયએ;
હવઇ કિચ્ચાણં સરણં, ભૂયાણં જગઈ જહા. ૪૫

પુજ્જા જસ્સ પસીયંતિ સંબુદ્ધા પુવ્વસંથુયા;
પસન્ના લાભઇસ્સંતિ વિઉલં અટ્ઠિયં સુયં. ૪૬

સ પુજ્જસત્થે સુવિણીયસંસએ, મણોરુઈ ચિટ્ઠઇ કમ્મસંપયા
તવોસમાયારિસમાહિસંવુડે મહજ્જુઈ પંચવયાઇં પાલિયા. ૪૭

સ દેવગંધવ્વમણુસ્સપૂઇએ ચઇત્તુ દેહં મલપંકપુવ્વયં;
સિદ્ધે વા હવઇ સાસએ, દેવે વા અપ્પરએ મહિડ્ઢિએ. ૪૮

(ત્તિ બેમિ)

ઇતિ વિણયસુયં નામ પઢમમજ્ઝયણં સમત્તં ૧

બીજુ અધ્યયન.

સુયં મે આઉસં ! તેણં ભગવયા એવમક્ખાયં । ઇહ ખલુ બાવીસં પરીસહા સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં કાસવેણં પવેઇયા । જે ભિક્ખૂ સોચ્ચા નચ્ચા જિચ્ચા અભિભૂય ભિક્ખાયરિયાએ પરિવ્વયંતો પુટ્ઠો નો વિનિહન્નેજ્જા । કયરે તે ખલુ બાવીસં પરીસહા સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં કાસવેણં પવેઇયા જે ભિક્ખૂ સોચ્ચા નચ્ચા જિચ્ચા અભિભૂય ભિક્ખાયરિયાએ પરિવ્વયંતો પુટ્ઠો નો વિનિહન્નેજ્જા ? ઇમે તે ખલુ બાવીસં પરીસહા સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં કાસવેણં પવેઇયા, જે ભિક્ખૂ સોચ્ચા નચ્ચા જિચ્ચા અભિભૂય ભિક્ખાયરિયાએ પરિવ્વયંતો પુટ્ઠો નો વિનિહન્નેજ્જા, તં જહા — દિગિંછાપરીસહે ૧, પિવાસાપરીસહે ૨, સીયપરીસહે ૩, ઉસિણપરીસહે ૪, દંસમસયપરીસહે ૫, અચેલપરીસહે ૬, અરઇપરીસહે ૭, ઇત્થીપરીસહે ૮, ચરિયાપરીસહે ૯, નિસીહિયાપરીસહે ૧૦ સેજ્જાપરીસહે ૧૧, અક્કોસપરીસહે ૧૨, વહપરીસહે ૧૩, જાયણાપરીસહે ૧૪, અલાભપરીસહે ૧૫, રોગપરીસહે ૧૬, તણફાસપરીસહે ૧૭, જલ્લપરીસહે ૧૮, સક્કારપુરક્કારપરીસહે ૧૯, પન્નાપરીસહે ૨૦, અન્નાણપરીસહે ૨૧, દંસણપરીસહે ૨૨

પરીસહાણં પવિભત્તિ, કાસવેણં પવેઇયા,
તં ભે ઉદાહરિસ્સામિ, આણુપુવ્વિં સુણેહ મે. ૧

દિગિંછાપરિગએ દેહે, તવસ્સી ભિક્ખૂ થામવં,
ન છિંદે ન છિંદાવએ, ન પએ ન પયાવએ ૨

કાલીપવ્વંગસંકાસે, કિસે ધમણિસંતએ,
માયન્ને અસણપાણસ્સ, અદીણમણસો ચરે ૩

તઓ પુટ્ઠો પિવાસાએ, દોગુંછી લજ્જસંજએ,
સીઓદગં ન સેવિજ્જા, વિયડસ્સેસણં ચરે ૪

છિન્નાવાએસુ પંસુસુ, આઉરે સુપિવાસિએ;
પરિસુક્કમુહાદીણે, તં તિતિક્ખે પરીસહં ૫

ચરંતં વિરયં લૂહં, સીયં ફુસઇ એગયા
નાઇવેલં મુણી ગચ્છે સોચ્ચાણં જિણસાસણં ૬

ન મે નિવારણં અત્થિ છવિત્તાણં ન વિજ્જઇ;
અહં તુ અગ્ગિં સેવામિ, ઇઇ ભિક્ખૂ ન ચિંતએ, ૭

ઉસિણપરિયાવેણં; પરિદાહેણ તજ્જિએ;
ઘિંસુ વા પરિયાવેણં સાયં નો પરિદેવએ. ૮

ઉણ્હાહિતત્તો મેહાવી, સિણાણં નો વિ પત્થએ,
ગાયં નો પરિસિંચેજ્જા ન વીએજ્જા ય અપ્પયં ૯

પુટ્ઠો ય દંસમસએહિં સમરેવ મહામુણી;
નાગો સંગામસીસે વા, સૂરો અભિહણે પરં ૧૦

ન સંતસે ન વારેજ્જા મણંપિ ન પઓસએ;
ઉવેહે ન હણે પાણે, ભુંજંતે મંસસોણિયં ૧૧

પરિજુન્નેહિં વત્થેહિં હોક્ખામિ ત્તિ અચેલએ;
અદુવા સચેલએ હોક્ખં ઇતિ ભિક્ખૂ ન ચિન્તએ. ૧૨

એગયા અચેલએ હોઇ સચેલે યાવિ એગયા;
એયં ધમ્મહિયં નચ્ચા, નાણી નો પરિદેવએ. ૧૩

ગામાણુગામં રીયન્તં, અણગારં અકિંચણં
અરઈ અણુપ્પવેસેજ્જા, તં તિતિક્ખે પરીસહં ૧૪

અરઇં પિટ્ઠઓ કિચ્ચા, વિરએ આયરક્ખિએ,
ધમ્મારામે નિરારમ્ભે, ઉવસન્તે, મુણી ચરે. ૧૫

સંગો એસ મણુસ્સાણં, જાઓ લોગંમિ ઇત્થિઓ
જસ્સ એયા પરિણ્ણાયા, સુકડં તસ્સ સામણ્ણં ૧૬

એવમાદાય મેહાવી, પંકભૂયાઓ ઇત્થિઓ.
નો તાહિં વિણિહન્નેજ્જા, ચરેજ્જત્તગવેસએ. ૧૭

એગ એવ ચરે લાઢે, અભિભૂય પરીસહે,
ગામે વા નગરે વાવિ, નિગમે વા રાયહાણિએ ૧૮

અસમાણે ચરે ભિક્ખૂ, નેવ કુજ્જા પરિગ્ગહં,
અસંસત્તો ગિહત્થેહિં, અણિએઓ પરિવ્વએ ૧૯

સુસાણે સુન્નગારે વા, રૂક્ખમૂલે વ એગઓ,
અકુક્કુઓ નિસીએજ્જા, ન ય વિત્તાસએ પરં. ૨૦

તત્થ સે ચિટ્ઠમાણસ્સ, ઉવસગ્ગા ભિધારએ,
સંકાભીઓ ન ગચ્છેજ્જા, ઉટ્ઠિતા અન્નમાસણં. ૨૧

ઉચ્ચાવયાહિં સેજ્જાહિં, તવસ્સી ભિક્ખુ થામવ,
નાઇવેલં વિહન્નેજ્જા, પાવદિટ્ઠી વિહન્નઈ, ૨૨

પઇરિક્કુવસ્સયં લદ્ધું; કલ્લાણં અદુવ પાવગં,
કિમેગરાય કરિસ્સઇ, એવ તત્થઽહિયાસએ ૨૩

અક્કોસિજ્જ પરો ભિક્ખુ, ન તસિ પડિસંજલે;
સરિસો હોઇ બાલાણં, તમ્હા ભિક્ખુ ન સંજલે. ૨૪

સોચ્ચાણં ફરુસા ભાસા, દારૂણા ગામકંટગા,
તુસિણીઓ ઉવેહેજ્જા, ન તાઓ મણસી કરે ૨૫

હઓ ન સંજલે ભિક્ખુ, મણંપિ ન પઓસએ,
તિતિક્ખં પરમં નચ્ચા, ભિક્ખુધમ્મં વિચિંતએ ૨૬

સમણં સંજય દંતં, હણેજ્જા કોઈ કત્થઇ;
નત્થિ જીવસ્સ નાસોત્તિ, એવ પેહેજ્જ સંજએ ૨૭

દુક્કર ખલુ ભો ! નિચ્ચ, અણગારસ્સ ભિક્ખુણો,
સવ્વ સે જાઇય હોઈ, નત્થિ કિંચિ અજાઇય ૨૮

ગોયરગ્ગપવિટ્ઠસ્સ પાણી નો સુપ્પસારએ,
સેઓ અગારવાસોત્તિ, ઇઇ ભિક્ખૂ ન ચિંતએ. ૨૯

પરેસુ ઘાસમેસેજ્જા, ભોયણે પરિનિટ્ઠિએ;
લદ્ધે પિંડે અલદ્ધે વા, નાણુતપ્પેજ્જ પંડિએ ૩૦

અજ્જેવાહં ન લબ્ભામિ, અવિ લાભો સુએ સિયા
જો એવં પડિસંચિક્ખે, અલાભો તં ન તજ્જએ ૩૧

નચ્ચા ઉપ્પઇયં દુક્ખં, વેયણાએ દુહટ્ટિએ
અદીણો ઠાવએ પન્નં, પુટ્ઠો તત્થહિયાસએ ૩૨

તેગિચ્છં નાભિનન્દેજ્જા, સંચિક્ખત્તગવેસએ
એમ ખુ તસ્સ સામણ્ણં, જં ન કુજ્જા ન કારવે ૩૩

અચેલગસ્સ લૂહસ્સ સંજયસ્સ તવસ્સિણો
તણેસુ સયમાણસ્સ, હોજ્જા ગાયવિરાહણા ૩૪

આયવસ્સ નિવાએણ, અઉલા હવઇ વેયણા
એવં નચ્ચા ન સેવંતિ, તંતુજં તણતજ્જિયા ૩૫

કિલિન્નગાએ મેહાવી, પંકેણ વ રએણ વા
ઘિંસુ વા પરિયાવેણ સાયં નો પરિદેવએ ૩૬

વેએજ્જ નિજ્જરાપેહી આરિયં ધમ્મણુત્તરં
જાવ સરીરભેઓ ત્તિ, જલ્લં કાએણ ધારએ ૩૭

અભિવાયણમબ્ભુટ્ઠાણં સામી કુજ્જા નિમંતણં
જે તાઇં પડિસેવંતિ, ન તેસિં પીહએ મુણી ૩૮

અણુક્કસાઈ અપ્પિચ્છે, અન્નાએસી અલોલુએ
રસેસુ નાણુગિજ્ઝેજ્જા, નાણુતપ્પેજ્જ પન્નવં ૩૯

સે નૂણં મએ પુવ્વં કમ્માઽણાણફલા કડા,
જેણાહં નાભિજાણામિ, પુટ્ઠો કેણઇ કણ્હુઇ ૪૦

અહ પચ્છા ઉઇજ્જંતિ, કમ્માઽણાણફલા કડા
એવમાસાસિ અપ્પાણં નચ્ચા કમ્મવિવાગયં ૪૧

નિરટ્ઠગમ્મિ વિરઓ, મેહુણાઓ સુસંવુડો
જો સક્ખં નાભિજાણામિ ધમ્મં કલ્લાણ પાવગં ૪૨

તવોવહાણમાદાય પડિમં પડિવજ્જઓ,
એવં પિ વિહરઓ મે છઉમં ન નિયટ્ટઇ ૪૩

નત્થિ નૂણ પરે લોએ, ઇડ્ઢી વા વિ તવસ્સિણો;
અદુવા વચિઓ મિ – ત્તિ, ઇઇ ભિક્ખૂ ન ચિતએ ૪૪

અભૂ જિણા અત્થિ જિણા અદુવાવિ ભવિસ્સઇ,
મુસં તે એવ માહસુ, ઇઇ ભિક્ખૂ ન ચિતએ, ૪૫

એએ પરીસહા સવ્વે, કાસવેણ પવેઇયા,
જે ભિક્ખૂ ણ વિહમ્મેજ્જા, પુટ્ઠો કેઇણિ કણ્હુઇ ૪૬ ત્તિબેમિ
ઇતિ દુઇયં પરિસહજ્ઝયણં સમત્તં ॥ ૨ ॥

ત્રીજુ અધ્યયન

ચત્તારિ પરમ ગાણિ, દુલ્લહાણીહ જન્તુણો;
માણુસત્તં સુઇ સદ્ધા, સંજમમ્મિ ય વીરિયં. ૧

સમાવન્ના ણ સંસારે, નાણાગોત્તાસુ જાઇસુ,
કમ્મા નાણાવિહા કટ્ટુ, પુઢો વિસ્સંભયા પયા. ૨

એગયા દેવલોએસુ, નરએસુવિ એગયા,
એગયા આસુર કાયં, આહાકમ્મેહિં ગચ્છઇ. ૩

એગયા ખત્તિઓ હોઇ, તઓ ચણ્ડાલબુક્કસો;
તઓ કીડપયંગો ય, તઓ કુન્થુપિપીલિયા ૪

એવમાવટ્ટજોણીસુ, પાણિણો કમ્મકિબ્બિસા,
ન નિવિજ્જન્તિ સંસારે, સવ્વટ્ઠેસુ વ ખત્તિયા ૫

કમ્મસંગેહિં સમ્મૂઢા, દુક્ખિયા બહુવેયણા,
અમાણુસાસુ જોણીસુ, વિણિહમ્મન્તિ પાણિણો ૬

કમ્માણં તુ પહાણાએ આણુપુવ્વી કયાઇ ઉ,
જીવા સોહિમણુપ્પત્તા, આયયન્તિ મણુસ્સયં. ૭

માણુસ્સં વિગ્ગહં લદ્ધું, સુઇ ધમ્મસ્સ દુલ્લહા,
જં સોચ્ચા પડિવજ્જન્તિ, તવ ખન્તિમહિંસયં. ૮

આહચ્ચ સવણં લદ્ધું, સદ્ધા પરમદુલ્લહા;
સોચ્ચા નેઆઉયં મગ્ગં, બહવે પરિભસ્સઇ ૯

સુઇં ચ લદ્ધું સદ્ધં ચ, વીરિયં પુણ દુલ્લહં।
બહવે રોયમાણાવિ, નો ય ણં પડિવજ્જએ ૧૦
માણુસત્તંમિ આયાઓ, જો ધમ્મં સોચ્ચ સદ્દહે।
તવસ્સી વીરિયં લદ્ધું સંવુડે નિદ્ધુણે રયં ૧૧
સોહી ઉજ્જુય ભૂયસ્સ ધમ્મો સુદ્ધસ્સ ચિટ્ઠઇ।
નિવ્વાણં પરમં જાઇ, ઘયસિત્તિ વ્વ પાવએ ૧૨
વિગિંચ કમ્મુણો હેઉં જસં સંચિણુ ખંતિએ।
સરીરં પાઢવં હિચ્ચા, ઉડ્ઢં પક્કમઇ દિસં ૧૩
વિસાલિસેહિં સીલેહિં, જક્ખા ઉત્તરઉત્તરા।
મહાસુક્કા વ દિપ્પન્તા, મન્નન્તા અપુણચ્ચવં ૧૪
અપ્પિયા દેવકામાણં કામરૂવ વિઉવ્વિણો।
ઉડ્ઢં કપ્પેસુ ચિટ્ઠન્તિ, પુવ્વા વાસસયા બહૂ ૧૫
તત્થ ઠિચ્ચા જહાઠાણં જક્ખા આઉક્ખએ ચુયા
ઉવેન્તિ માણુસં જોણિં, સે દસંગેઽભિજાયઇ ૧૬
ખેત્તં વત્થું હિરણ્ણં ચ, પસવો દાસપોરુસં।
ચત્તારિ કામખન્ધાણિ તત્થ સે ઉવવજ્જઇ ૧૭
મિત્તવં નાયવં હોઇ, ઉચ્ચાગોએ ય વણ્ણવં
અપ્પાયંકે મહાપન્ને, અભિજાએ જસોબલે ૧૮
ભોચ્ચા માણુસ્સએ ભોએ અપ્પડિરૂવે અહાઉયં
પુવ્વિં વિસુદ્ધસદ્ધમ્મે કેવલં બોહિ બુજ્ઝિયા ૧૯
ચઉરંગં દુલ્લહં નચ્ચા સંજમં પડિવજ્જિયા
તવસા ધુયકમ્મંસે સિદ્ધે હવઇ સાસએ ૨૦
ત્તિ બેમિ

ઇતિ ચાઉરંગિજ્જં નામ તઇઅં અજ્ઝયણં સમત્તં ॥૩॥

ચોથું અધ્યયન.

અસંખયં જીવિય મા પમાયએ, જરોવણીયસ્સ હુ નત્થિ તાણં।
એવં વિયાણાહિ જણે પમત્તે કિણ્ણુ વિહિંસા અજયા ગહિન્તિ ૧

જે પાવકમ્મેહિ ધણં મણુસા, સમાયયન્તી અમઈં ગહાય,
પહાય તે પાસપયટ્ટિએ નરે, વેરાણુબદ્ધા નરયં ઉવેન્તિ. ૨

તેણે જહા સન્ધિમુહે ગહીએ, સકમ્મુણા કિચ્ચઈ પાવકારી;
એવં પયા પેચ્ચ ઇહં ચ લોએ, કડાણ કમ્માણ ન મુક્ખ અત્થિ. ૩

સંસારમાવન્ન પરસ્સ અટ્ઠા, સાહારણં જં ચ કરેઈ કમ્મં;
કમ્મસ્સ તે તસ્સ ઉ વેયકાલે, ન બન્ધવા બન્ધવયં ઉવેન્તિ. ૪

વિત્તેણ તાણં ન લભે પમત્તો, ઇમમ્મિ લોએ અદુવા પરત્થા,
દીવપ્પણટ્ઠેવ અણન્તમોહે, નેયાઉયં દટ્ઠુમદટ્ઠુમેવ. ૫

સુત્તેસુ યાવી પડિબુદ્ધજીવી, ન વીસસે પણ્ડિએ આસુપન્ને;
ઘોરા મુહુત્તા અબલં સરીરં, ભારણ્ડપક્ખી વ ચરેઽપ્પમત્તો. ૬

ચરે પયાઈં પરિસંકમાણો, જં કિંચિ પાસં ઇહ મણ્ણમાણો,
લાભન્તરે જીવિય બૂહઇત્તા, પચ્છા પરિન્નાય મલાવધંસી. ૭

છન્દં નિરોહેણ ઉવેઇ મોક્ખં, આસે જહા સિક્ખિયવમ્મધારી;
પુવ્વાઇં વાસાઇં ચરેઽપ્પમત્તો, તમ્હા મુણી ખિપ્પમુવેઇ મોક્ખં. ૮

સ પુવ્વમેવં ન લભેજ્જ પચ્છા, એસોવમા સાસય વાઇયાણં,
વિસીયઈ સિઢિલે આઉયમ્મિ, કાલોવણીએ સરીરસ્સ ભેએ. ૯

ખિપ્પં ન સક્કેઇ વિવેગમેઉં, તમ્હા સમુટ્ઠાય પહાય કામે,
સમિચ્ચ લોયં સમયા મહેસી, અપ્પાણરક્ખી ચરેઽપ્પમત્તો. ૧૦

મુહું મુહું મોહગુણે જયન્તં, અણેગરૂવા સમણં ચરન્તં,
ફાસા ફુસન્તિ અસમંજસં ચ, ન તેસિ ભિક્ખૂ મણસા પઉસ્સે ૧૧

મન્દા ય ફાસા બહુલોહણિજ્જા,— તહપ્પગારેસુ મણં ન કુજ્જા,
રક્ખિજ્જ કોહં વિણએજ્જ માણં, માયં ન સેવેજ્જ પહેજ્જ લોહં ૧૨

જેઽસંખયા તુચ્છ પરપ્પવાઈ, તે પિજ્જદોસાણુગયા પરજ્ઝા,
એએ અહમ્મેતિ દુગુંછમાણો, કંખે ગુણે જાવ સરીરભેઉ ૧૩

ત્તિ બેમિ.

ઇતિ અસંખયં ચઉત્થં અજ્ઝયણં સમત્તં ॥ ૪ ॥

નવમું અધ્યયન

ચઇઊણ દેવલોગાઓ, ઉવવન્નો માણુસમ્મિ લોગમ્મિ
ઉવસન્તમોહણિજ્જો સરઇ પોરાણિયં જાઈં ૧

જાઈં સરિત્તુ ભયવં, સહસંબુદ્ધો અણુત્તરે ધમ્મે
પુત્તં ઠવેત્તુ રજ્જે, અભિણિક્ખમઇ નમી રાયા ૨

સો દેવલોગસરિસે, અન્તેઉરવરગઓ વરે ભોએ
ભુંજિત્તુ નમી રાયા બુદ્ધો ભોગે પરિચ્ચયઇ ૩

મિહિલં સપુરજણવયં બલમોરોહં ચ પરિયણં સવ્વં
ચિચ્ચા અભિનિક્ખન્તો એગન્તમહિટ્ઠિઓ ભયવં ૪

કોલાહલગભૂયં, આસી મિહિલાએ પવ્વયન્તમ્મિ
તઇયા રાયરિસિમ્મિ, નમિમ્મિ અભિણિક્ખમન્તમ્મિ ૫

અબ્ભુટ્ઠિયં રાયરિસિં પવ્વજ્જાઠાણમુત્તમં,
સક્કો માહણરૂવેણ ઇમં વયણમબ્બવી ૬

કિણ્ણુ ભો ! અજ્જ મિહિલાએ, કોલાહલગસંકુલા
સુવ્વંતિ દારુણા સદ્દા પાસાએસુ ગિહેસુ ય. ૭

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા હેઊકારણચોઇઓ
તઓ નમી રાયરિસી દેવિન્દં ઇણમબ્બવી ૮

મિહિલાએ ચેઇએ વચ્છે સીયચ્છાએ મણોરમે
પત્તપુપ્ફફલોવેએ બહૂણં બહુગુણે સયા ૯

વાએણ હીરમાણમ્મિ ચેઇયમ્મિ મણોરમે
દુહિયા અસરણા અત્તા, એએ કન્દન્તિ ભો ! ખગા ૧૦

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા, હેઊકારણચોઇઓ
તઓ નમિં રાયરિસિં દેવિન્દો ઇણમબ્બવી ૧૧

એસ અગ્ગી ય વાઊ ય, એયં ડજ્ઝઇ મન્દિરં
ભયવ ! અન્તેઉરં તેણં કીસ ણં નાવપેક્ખહ ૧૨

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા, હેઊકારણચોઇઓ,
તઓ નમિ રાયરિસિ, દેવિન્દો ઇણમબ્બવી ૧૩

સુહં વસામો જીવામો, જેસિં મો નત્થિ કિંચણં,
મિહિલાએ ડજ્ઝમાણીએ, ન મે ડજ્ઝઇ કિંચણં, ૧૪

ચત્તપુત્તકલત્તસ્સ નિવ્વાવારસ્સ ભિક્ખુણો,
પિયં ન વિજ્જઇ કિંચિ, અપ્પિયં પિ ન વિજ્જઇ. ૧૫

બહું ખુ મુણિણો ભદ્દં, અણગારસ્સ ભિક્ખુણો,
સવ્વઓ વિપ્પમુક્કસ્સ, એગન્તમણુપસ્સઓ. ૧૬

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા, હેઊકારણચોઇઓ,
તઓ નમિં રાયરિસિં. દેવિન્દો ઇણમબ્બવી ૧૭

પાગારં કારઇત્તાણં, ગોપુરટ્ટાલગાણિ ય,
ઉસ્સૂલગસયગ્ઘીઓ, તઓ ગચ્છસિ ખત્તિયા ૧૮

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા, હેઊકારણચોઇઓ,
તઓ નમિં રાયરિસિં, દેવિન્દો ઇણમબ્બવી ૧૯

સદ્ધં નગરં કિચ્ચા, તવસંવરમગ્ગલં,
ખન્તિં નિઉણપાગારં, તિગુત્તં દુપ્પધંસયં. ૨૦

ધણું પરક્કમં કિચ્ચા, જીવં ચ ઇરિયં સયા,
ધિઇં ચ કેયણં કિચ્ચા, સચ્ચેણ પલિમન્થએ. ૨૧

તવ નારાયજુત્તેણ, ભિત્તૂણ કમ્મકંચુયં,
મુણી વિગયસંગામો, ભવાઓ પરિમુચ્ચએ ૨૨

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા, હેઊકારણચોઇઓ;
તઓ નમિં રાયરિસિં, દેવિન્દો ઇણમબ્બવી. ૨૩

પાસાએ કારઇત્તાણં, વદ્ધમાણગિહાણિ ય,
વાલગ્ગપોઇયાઓ ય, તઓ ગચ્છસિ ખત્તિયા ૨૪

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા, હેઊકારણચોઇઓ,
તઓ નમિં રાયરિસી, દેવિન્દો ઇણમબ્બવી. ૨૫

સંસયં ખલુ સો કુણઈ, જો મગ્ગે કુણઈ ઘરં।
જત્થેવ ગન્તુમિચ્છેજ્જા, તત્થ કુવ્વેજ્જ સાસયં ૨૬

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા, હેઊકારણચોઇઓ।
તઓ નમિં રાયરિસિં, દેવિન્દો ઇણમબ્બવી ૨૭

આમોસે લોમહારે ય, ગંઠિભેએ ય તક્કરે
નગરસ્સ ખેમં કાઊણં, તઓ ગચ્છસિ ખત્તિયા ૨૮

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા હેઊકારણચોઇઓ।
તઓ નમી રાયરિસી, દેવિન્દં ઇણમબ્બવી ૨૯

અસઇં તુ મણુસ્સેહિં મિચ્છાદંડો પજુંજઈ।
અકારિણોઽત્થ બજ્ઝન્તિ, મુચ્ચઈ કારગો જણો ૩૦

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા, હેઊકારણચોઇઓ।
તઓ નમિં રાયરિસિં દેવિન્દો ઇણમબ્બવી ૩૧

જે કેઇ પત્થિવા તુજ્ઝં નાનમન્તિ નરાહિવા
વસે તે ઠાવઇત્તાણં તઓ ગચ્છસિ ખત્તિયા ૩૨

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા હેઊકારણચોઇઓ।
તઓ નમિ રાયરિસી, દેવિન્દં ઇણમબ્બવી ૩૩

જો સહસ્સં સહસ્સાણં, સંગામે દુજ્જએ જિણે।
એગં જિણેજ્જ અપ્પાણં એસ સે પરમો જઓ ૩૪

અપ્પાણમેવ જુજ્ઝાહિ કિં તે જુજ્ઝેણ બજ્ઝઓ।
અપ્પણામેવમપ્પાણં જઇત્તા સુહમેહએ ૩૫

પંચિન્દિયાણિ કોહં માણં માયં તહેવ લોહં ચ।
દુજ્જયં ચેવ અપ્પાણં સવ્વં અપ્પે જિએ જિયં ૩૬

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા હેઊકારણચોઇઓ।
તઓ નમિં રાયરિસિં દેવિન્દો ઇણમબ્બવી ૩૭

જઇત્તા વિઉલે જન્ને ભોઇત્તા સમણમાહણે।
દચ્ચા ભોચ્ચા ય જિટ્ઠા ય, તઓ ગચ્છસિ ખત્તિયા ૩૮

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા, હેઊકારણ ચોઇઓ,
તઓ નમી રાયરિસી, દેવિન્દ ઇણમબ્બવી ૩૯

જો સહસ્સ સહસ્સાણં, માસે માસે ગવં દએ,
તસ્સવિ સંજમો સેઓ, અદિન્તસ્સડવિ કિંચણ ૪૦

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા, હેઊકારણચોઇઓ,
તઓ નમિ રાયરિસિં, દેવિન્દો ઇણમબ્બવી. ૪૧

ઘોરાસમ ચઇત્તાણં, અન્ન પત્થેસિ આસમ,
ઇહેવ પોસહરઓ, ભવાહિ મણુયાહિવા. ૪૨

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા, હેઊકારણચોઇઓ,
તઓ નમી રાયરિસી, દેવિન્દ ઇણમબ્બવી ૪૩

માસે માસે તુ જો બાલે, કુસગ્ગેણં તુ ભુંજએ;
ન સો સુયક્ખાયધમ્મસ્સ, કલ અગ્ઘઇ સોલસિ ૪૪

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા, હેઊકારણચોઇઓ;
તઓ નમિં રાયરિસિં, દેવિન્દો ઇણમબ્બવી; ૪૫

હિરણ્ણં સુવણ્ણં મણિમુત્તં, કંસં દૂસં ચ વાહણં,
કોસં ચ વડ્ઢાવઇત્તાણં, તઓ ગચ્છસિ ખત્તિયા! ૪૬

એયમટ્ઠ નિસામિત્તા; હેઊકારણચોઇઓ,
તઓ નમી રાયરિસી, દેવિન્દ ઇણમબ્બવી. ૪૭

સુવણ્ણરુપ્પસ્સ ઉ પવ્વયાભવે, સિયા હુ કેલાસસમા અસંખયા,
નરસ્સ લુદ્ધસ્સ ન તેહિ કિંચી, ઇચ્છાહુઆગાસસમાઅણંતિયા. ૪૮

પુઢવી સાલી જવા ચેવ, હિરણ્ણં પસુભિસ્સહ,
પડિપુણ્ણં નાલમેગસ્સ, ઇઇ વિજ્જા તવં ચરે ૪૯

એયમટ્ઠ નિસામિત્તા, હેઊકારણચોઇઓ,
તઓ નમિં રાયરિસિં, દેવિન્દો ઇણમબ્બવી. ૫૦

અચ્છેરગમબ્ભુદએ, ભોએ ચયસિ પત્થિવા;
અસન્તે કામે પત્થેસિ, સંકપ્પેણ વિહમ્મસિ. ૫૧

એયમટ્ઠં નિસામિત્તા હેઉકારણચોઇઓ;
તઓ નમિં રાયરિસિં દેવિન્દો ઇણમબ્બવી ૫૨

સલ્લં કામા વિસં કામા, કામા આસીવિસોવમા,
કામે ય પત્થેમાણા, અકામા જન્તિ દોગ્ગઈ ૫૩

અહે વયન્તિ કોહેણં, માણેણં અહમા ગઈ,
માયા ગઈપડિગ્ઘાઓ, લોભાઓ દુહઓ ભયં ૫૪

અવઉજ્ઝિઊણ માહણરૂવં વિઉવ્વિઊણ ઇન્દત્તં
વન્દઇ અભિત્થુણન્તો ઇમાહિ મહુરાહિ વગ્ગૂહિ ૫૫

અહો તે નિજ્જિઓ કોહો, અહો માણો પરાજિઓ
અહો તે નિરક્કિયા માયા, અહો લોભો વસીકઓ ૫૬

અહો તે અજ્જવં સાહુ અહો તે સાહુ મદ્દવં;
અહો તે ઉત્તમા ખન્તી, અહો તે મુત્તિ ઉત્તમા ૫૭

ઇહં સિ ઉત્તમો ભન્તે, પચ્છા હોહિસિ ઉત્તમો;
લોગુત્તમુત્તમં ઠાણં સિદ્ધિં ગચ્છસિ નીરઓ ૫૮

એવં અભિત્થુણન્તો રાયરિસિં ઉત્તમાએ સદ્ધાએ;
પયાહિણં કરેન્તો, પુણો પુણો વન્દઇ સક્કો ૫૯

તો વન્દિઊણ પાએ ચક્કંકુસલક્ખણે મુણિવરસ્સ,
આગાસેણુપ્પઇઓ, લલિયચવલકુણ્ડલતિરીડી. ૬૦

નમી નમેઇ અપ્પાણં સક્ખં સક્કેણ ચોઇઓ;
ચઇઊણ ગેહં ચ વેદેહી, સામણ્ણે પજ્જુવટ્ઠિઓ ૬૧

એવં કરેન્તિ સંબુદ્ધા, પંડિયા પવિયક્ખણા
વિણિયટ્ટન્તિ ભોગેસુ, જહા સે નમી રાયરિસિ ૬૨

(ત્તિ બેમી.)

ઇતિ નમિપવ્વજ્જા નામ નવમં અજ્ઝયણં સમત્તં ॥ ૯ ॥

દશમું અધ્યયન

દુમપત્તએ પંડુરએ જહા, નિવડઇ રાઇગણાણ અચ્ચએ;
એવ મણુયાણ જીવિયં, સમયં ગોયમ મા પમાયએ. ૧

કુસગ્ગે જહ ઓસબિંદુએ, થોવ ચિટ્ઠઇ લબમાણએ;
એવં મણુયાણ જીવિય, સમય ગોયમ મા પમાયએ. ૨

મ્રઇ ઇત્તરિયમ્મિ આઉએ, જીવિયએ બહુપચ્ચવાયએ;
વિહુણાહિ રય પુરેકડ, સમય ગોયમ મા પમાયએ. ૩

દુલ્લહે ખલુ માણુસે, ભવે ચિકારલેણ વિ સવ્વપાણિણં,
ગાઢા ય વિવાગ કમ્મુણો, સમય ગોયમ મા પમાયએ. ૪

પુઢવીકાયમઇગઓ, ઉક્કોસં જીવો ઉ સંવસે;
કાલં સંખાઇયં, સમયં ગોયમ મા પમાયએ. ૫

આઉક્કાયમઇગઓ, ઉક્કોસ જીવો ઉ સવસે,
કાલં સ ખાઇયં, સમય ગોયમ ! મા પમાયએ. ૬

તેઉક્કાયમઇગઓ ઉક્કોસં જીવો ઉ સવસે,
કાલં સ ખાઇય, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ. ૭

વાઉક્કાયમઇગઓ ઉક્કોસં જીવો ઉ સ વસે;
કાલં સંખાઇય, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ ૮

વણસ્સઇકાયમઇગઓ, ઉક્કોસં જીવો ઉ સંવસે,
કાલમણુત દુરંત, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ ૯

બેઇ દિયકાયમઇગઓ ઉક્કોસ જીવો ઉ સવસે;
કાલં સંખિજ્જસન્નિય, સમય ગોયમ ! મા પમાયએ. ૧૦

તેઇંદિયકાયમઇગઓ, ઉક્કોસ જીવો ઉ સવસે;
કાલ સખિજ્જસન્નિય, સમય ગોયમ ! મા પમાયએ ૧૧

ચઉરિંદિયકાયમઇગઓ, ઉક્કોસં જીવો ઉ સંવસે,
કાલં સંખિજ્જસન્નિય, સમય ગોયમ ! મા પમાયએ ૧૨

પંચિંદિયકાયમઇગઓ, ઉક્કોસં જીવો ઉ સંવસે,
સત્તટ્ઠભવગ્ગહણે સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ. ૧૩

દેવે નેરઇએ અઇગઓ, ઉક્કોસં જીવો ઉ સંવસે,
ઇક્કિક્ક ભવગ્ગહણે, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ. ૧૪

એવં ભવસંસારે સંસરઇ, સુહાસુહેહિં કમ્મેહિં,
જીવો પમાયબહુલો, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ. ૧૫

લદ્ધૂણવિ માણુસત્તં, આરિયત્તં પુણરાવિ દુલ્લહં
બહવે દસુયા મિલેક્ખુયા સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ. ૧૬

લદ્ધૂણવિ આરિયત્તણં અહીણપંચિંદિયયા હુ દુલ્લહા,
વિગલિંદિયયા હુ દીસઇ, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ. ૧૭

અહીણપંચિંદિયત્તં પિ સે લહે, ઉત્તમધમ્મસુઇ હુ દુલ્લહા,
કુતિત્થિનિસેવએ જણે, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ ૧૮

લદ્ધૂણવિ ઉત્તમં સુઇં સદ્દહણા પુણરાવિ દુલ્લહા
મિચ્છત્તનિસેવએ જણે સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ. ૧૯

ધમ્મં પિ હુ સદ્દહંતયા, દુલ્લહયા કાએણ ફાસયા,
ઇહ કામગુણેહિં મુચ્છિયા, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ. ૨૦

પરિજૂરઇ તે સરીરયં કેસા પાંડુરયા હવંતિ તે,
સે સોયબલે ય હાયઇ સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ. ૨૧

પરિજૂરઇ તે સરીરયં કેસા પંડુરયા હવંતિ તે,
સે ચક્ખુબલે ય હાયઇ સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ ૨૨

પરિજૂરઇ તે સરીરયં કેસા પાંડુરયા હવંતિ તે,
સે ઘાણબલે ય હાયઇ સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ. ૨૩

પરિજૂરઇ તે સરીરયં કેસા પાંડુરયા હવંતિ તે,
સે જિબ્ભબલે ય હાયઇ, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ. ૨૪

પરિજૂરઇ તે સરીરયં, કેસા પાંડુરયા હવંતિ તે,
સે ફાસબલે ય હાયઇ સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ ૨૫

પરિજૂરઇ તે સરીરયં, કેસા પાંડુરયા હવંતિ તે,
સે સવ્વબલે ય હાયઇ, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ ૨૬

અરઈ ગંડં વિસૂઈયા, આયંકા વિવિહા ફુસંતિ તે,
વિહડઇવિદ્ધંસઇ તે સરીરયં, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ ૨૭

વોચ્છિંદ સિણેહમપ્પણો, કુમુયં સારઇયં વ પાણિયં,
સે સવ્વસિણેહવજ્જિએ, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ. ૨૮

ચિચ્ચાણ ધણં ચ ભારિયં, પવ્વઈઓ હિ સિ અણગારિયં;
મા વંતં પુણોવિ આઇએ સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ. ૨૯

અવઉજ્ઝિય મિત્તબંધવં, વિઉલં ચેવ ધણોહસંચયં,
મા તં બિઇયં ગવેસએ, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ. ૩૦

ન હુ જિણે અજ્જ દિસ્સઇ, બહુમએ દિસ્સઇ મગ્ગદેસિએ,
સંપઈ નેયાઉએ પહે, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ ૩૧

અવસોહિય કંટગાપહં, ઓઇન્નોઽસિ પહં મહાલયં,
ગચ્છસિ મગ્ગં વિસોહિયા, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ ૩૨

અબલે જહ ભારવાહએ, મા મગ્ગે વિસમેઽવગાહિયા,
પચ્છા પચ્છાણુતાવએ, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ. ૩૩

તિન્નો હુ સિ અણ્ણવં મહં, કિં પુણ ચિટ્ઠસિ તીરમાગઓ ?
અભિતુર પારં ગમિત્તએ, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ ૩૪

અકલેવરસેણિમુસ્સિયા, સિદ્ધિં ગોયમ ! લોયં ગચ્છસિ;
ખેમં ચ સિવં અણુત્તરં, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ ૩૫

બુદ્ધે પરિનિવ્વુડે ચરે, ગામગએ નગરે વ સંજએ,
સંતિમગ્ગં ચ વૂહએ, સમયં ગોયમ ! મા પમાયએ ૩૬

બુદ્ધસ્સ નિસમ્મ ભાસિયં, સુકહિયમટ્ઠપદોવસોહિયં,
રાગં દોસં ચ છિંદિયા, સિદ્ધિગઈ ગએ ગોયમે (ત્તિ બેમિ) ૩૭

ઇતિ દુમપત્તયં દસમં અજ્ઝયણં સમત્તં ॥ ૧૦ ॥

અઠ્ઠાવીસમું અધ્યયન

મોક્ખમગ્ગગઈં તચ્ચં સુણેહ જિણભાસિયં
ચઉકારણસંજુત્તં, નાણદંસણલક્ખણં ૧

નાણં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્તં ચ તવો તહા
એસ મગ્ગુ ત્તિ પન્નત્તો જિણેહિં વરદંસિહિં ૨

નાણં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્તં ચ તવો તહા
એયં મગ્ગમણુપ્પત્તા જીવા ગચ્છંતિ સોગ્ગઈં ૩

તત્થ પંચવિહં નાણં, સુયં આભિનિબોહિયં
ઓહિનાણં તુ તઈયં, મણનાણં ચ કેવલં ૪

એયં પંચવિહં નાણં દવ્વાણ ય ગુણાણ ય,
પજ્જવાણં ચ સવ્વેસિં નાણં નાણીહિં દેસિયં ૫

ગુણાણ માસઓ દવ્વં, એગદવ્વસ્સિયા ગુણા,
લક્ખણં પજ્જવાણં તુ, ઉભઓ અસ્સિયા ભવે. ૬

ધમ્મો અહમ્મો આગાસં કાલો પુગ્ગલજંતવો
એસ લોગુત્તિ પન્નત્તો જિણેહિં વરદંસિહિં. ૭

ધમ્મો અહમ્મો આગાસં દવ્વં ઈક્કિક્કમાહિયં
અણંતાણિ ય દવ્વાણિ, કાલો પુગ્ગલજંતવો. ૮

ગઈલક્ખણો ઉ ધમ્મો, અહમ્મો ઠાણલક્ખણો,
ભાયણં સવ્વદવ્વાણં, નહં ઓગાહલક્ખણં ૯

વત્તણાલક્ખણો કાલો જીવો ઉવઓગલક્ખણો
નાણેણં દંસણેણં ચ, સુહેણ ય દુહેણ ય. ૧૦

નાણં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્તં ચ તવો તહા
વીરિયં ઉવઓગો ય, એયં જીવસ્સ લક્ખણં. ૧૧

સદ્દંધયારઉજ્જોઓ, પભા છાયા તવો ઈ વા
વણ્ણરસગંધફાસા, પુગ્ગલાણં તુ લક્ખણં ૧૨

એગત્તં ચ પુહત્તં ચ, સંખા સંઠાણ મેવ ચ,
સંજોગા ય વિભાગાય, પજ્જવાણ તુ લક્ખણં. ૧૩

જીવાऽજીવા ચ બધો ય, પુણ્ણપાવાऽऽસવો તહા;
સંવરો નિજ્જરા મોક્ખો, સન્તેએ તહિયા નવ. ૧૪

તહિયાણ તુ ભાવાણ, સબ્ભાવે ઉવએસણ,
ભાવેણ સદ્દહંતસ્સ, સમ્મત્તં ત વિયાહિય ૧૫

નિસગ્ગુવએસરુઇ, આણારુઇસુત્તબીયરુઇમેવ,
અભિગમવિત્થારરુઈ, કિરિયાસંખેવધમ્મરુઈ ૧૬

ભૂયત્થેણાહિ ગયા, જીવા જીવા ય પુણ્ણપાવ ચ,
સહસમ્મુઇયા આસવસંવરુ, ય રોએઇ ઉ નિસ્સગો ૧૭

જો જિણદિટ્ઠે ભાવે, ચઉવ્વિહે સદ્દહઇ સયમેવ;
એમેવ નન્નહત્તિ ય, સ નિસગ્ગરુઇત્તિ નાયવ્વો ૧૮

એએ ચેવ ઉ ભાવે, ઉવઇટ્ઠે જો પરેણ સદ્દહઈ,
છઉમત્થેણ જિણેણ વ, ઉવએસરુઇત્તિ નાયવ્વો ૧૯

રાગો દોસો મોહો, અન્નાણ જસ્સ અવગય હોઇ,
આણાએ રોયતો, સો ખલુ આણારુઈ નામ ૨૦

જો સુત્તમહિજ્જતો, સુએણ ઓગાહઈ ઉ સમ્મત્તં,
અંગેણ બાહિરેણ વ, સો સુત્તરુઇત્તિ નાયવ્વો ૨૧

એગેણ અણેગાઈ, પયાઇ જો પસરઈ ઉ સમ્મત્તમ;
ઉદએવ્વ તેલ્લબિન્દૂ, સો બીયરુઇત્તિ નાયવ્વો. ૨૨

સો હોઇ અભિગમરુઈ, સુયનાણં જેણ અત્થઓ દિટ્ઠં,
એક્કારસ અગઈ, પઇણ્ણગ દિટ્ઠિવાઓ ય ૨૩

દવ્વાણ સવ્વભાવા, સવ્વપમાણેહિં જસ્સ ઉવલદ્ધા,
સવ્વાહિં નયવિહિહિય, વિત્થારરુઇત્તિ નાયવ્વો ૨૪

દસણ નાણ ચરિત્તે તવવિણએ સચ્ચ સમિઇગુત્તીસુ,
જો કિરિયાભાવરુઈ સો ખલુ કિરિયારુઈ નામ ૨૫

અણભિગ્ગહિયકુદિટ્ઠી, સંખેવરુઇ ત્તિ હોઇ નાયવ્વો;
અવિસારઓ પવયણે, અણભિગ્ગહિઓ, ય સેસેસુ ૨૬

જો અત્થિકાયધમ્મં, સુયધમ્મં ખલુ ચરિત્તધમ્મં ચ
સદ્દહઇ જિણાભિહિયં, સો ધમ્મરુઇ ત્તિ નાયવ્વો ૨૭

પરમત્થસંથવો વા, સુદિટ્ઠપરમત્થસેવણા વાવિ
વાવન્નકુદંસણવજ્જણા ય સમ્મત્તસદ્દહણા ૨૮

નત્થિ ચરિત્તં સમ્મત્તવિહૂણં દંસણે ઉ ભઇયવ્વં;
સમ્મત્તચરિત્તાઇં જુગવં પુવ્વં વ સમ્મત્તં ૨૯

નાદંસણિસ્સ નાણં, નાણેણ વિણા ન હુંતિ ચરણગુણા;
અગુણિસ્સ નત્થિ મોક્ખો નત્થિ અમોક્ખસ્સ નિવ્વાણં ૩૦

નિસ્સંકિય નિક્કંખિય નિવ્વિતિગિચ્છા અમૂઢદિટ્ઠી ય;
ઉવવૂહ થિરીકરણે વચ્છલ્લપભાવણે અટ્ઠ ૩૧

સામાઇયત્થ પઢમં, છેઓવટ્ઠાવણં ભવે બીયં;
પરિહારવિસુદ્ધીયં સુહુમં તહ સંપરાયં ચ ૩૨

અકસાયમહક્ખાયં, છઉમત્થસ્સ જિણસ્સ વા;
એયં ચયરિત્તકરં ચારિત્તં હોઇ આહિયં ૩૩

તવો ય દુવિહો વુત્તો બાહિરબ્ભંતરો તહા
બાહિરો છવ્વિહો વુત્તો એવમબ્ભંતરો તવો ૩૪

નાણેણ જાણઇ ભાવે દંસણેણ ય સદ્દહે;
ચરિત્તેણ નિગિણ્હાઇ, તવેણ પરિસુજ્ઝઇ ૩૫

ખવિત્તા પુવ્વકમ્માઇં સંજમેણ તવેણ ય;
સવ્વદુક્ખપહીણટ્ઠા પક્કમંતિ મહેસિણો ૩૬

(ત્તિ બેમિ)

॥ મોક્ખમગ્ગગઈ સમત્તા ॥ ૨૮ ॥

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર–ગુજરાતી

(વસંતતિલકાવૃત્તમ્)

ભક્તામરો લચીત તાજ મણિ પ્રભાના,
ઉદ્યોતકાર હર પાપતમો જથાના,
આધાર રૂપ ભવસાગરના જનોને,
એવા યુગાદિ પ્રભુ પાદયુગે નમીને ૧

કીધી સ્તુતિ સકલ શાસ્ત્ર જ તત્ત્વબોધે,
પામેલ બુદ્ધિ પટુથી સુરલોક નાથે,
ત્રૈલોક ચિત્તહર ચારુ ઉદાર સ્તોત્રે,
હું એ ખરે સ્તવીશ આદિ જિનેંદ્રને તે ૨

બુદ્ધિ વિના જ સુરપૂજીત પાદ પીઠ ?
મેં પ્રેરી બુદ્ધિ સ્તુતિમાં તજી લાજ શુદ્ધ ?
લેવા શિશુ વિણુ જળે સ્થિત ચંદ્રબિંબ,
ઇચ્છા કરે જ સહસા જન કોણ અન્ય ? ૩

કે'વા ગુણો ગુણનિધિ ! તુજ ચંદ્રકાન્ત,
છે બુદ્ધિથી સુર ગુરુસમ કો સમર્થ ?
જ્યાં ઊછળે મગરમચ્છ મહાન વાતે,
રે કોણ તે તરિ શકે જ સમુદ્ર હાથે ? ૪

તેવો તથાપિ તુજ ભક્તિ વડે મુનીશ ?
શક્તિ રહિત પણ હું સ્તુતિને કરીશ;
પ્રીતે વિચાર બળનો તજી સિંહ સામે–
ના થાય શું મૃગી શિશુ નિજ રક્ષવાને ? ૫

શાસ્ત્રજ્ઞ, અજ્ઞ ગણીને હસતાં છતાં એ,
ભક્તિ તમારીજ મને બળથી વહાવે !
જે કોકિલા મધુર ચૈત્ર વિષે ઉચ્ચારે,
તે માત્ર આમ્રતરૂ મોર તણા પ્રભાવે ! ૬

બાંધેલ પાપ જનનાં ભવ સર્વ જેહ,
તારી સ્તુતિથી ક્ષણમાં ક્ષય થાય તેહ
આ લોક વ્યાપ્ત નિશિનું ભમરા સમાન,
અંધારૂ, સૂર્ય કિરણોથી હણાય જેમ ૭

માનીજ તેમ સ્તુતિ નાથ ! તમારી આ મે,
આરંભી અલ્પ મતિથી પ્રભુના પ્રભાવે;
તે ચિત્ત સજ્જન હરે જેમ બિંદુ પામે,
મોતી તણા કમળપત્ર વિષે પ્રભાને ! ૮

દૂરે રહો રહિત દોષ સ્તુતિ તમારી !
તારી કથા પણ અહો ! જન પાપ હારી !
દૂરે રહે રવિ કદી તદપિ પ્રભાએ-
ખીલે સરોવર વિષે કમળો ઘણાંએ ! ૯

આશ્ચર્યના ભુવનભૂષણ ! ભૂતનાથ !
રૂપે ગુણે તુજ સ્તુતિ કરનાર અત્ર-
તે તુલ્ય થાય તુજની, ધનિકો શુ પોતે-
પેસે સમાન કરતા નથી આશ્રિતોને ? ૧૦

એ દર્શનીય પ્રભુ એક ટશેથી દેખે !
સંતોષથી નહિ બીજે જન નેત્ર પેખે
પી ચન્દ્રકાન્ત પય ક્ષીર સમુદ્ર કેરૂ
પીયે પછી જળનિધિ જળ કોણ ખારૂ ? ૧૧

જે શાંત રાગ રુચિના પરમાણું માત્ર,
તે તેટલાજ ભુવિ આપ થએલ ગાત્ર !
એ હેતુથી ત્રિભુવનને શણગાર રૂપ !
ત્હારા સમાન નહિ અન્યતણું સ્વરૂપ ! ૧૨

ત્રિલોક સર્વ ઉપમાજ જીતનારૂં-
ને નેત્ર, દેવ નર ઉરગ હારી તારુ-
ક્યાં મુખ ? ક્યાં વળી કલંકિત ચંદ્રબિંબ ?
જે દિવસે પીળચટું પડી જાય ખૂબ ? ૧૩

સંપૂર્ણ ચંદ્રતણી કાન્તિ સમાન તારા-
રૂડા ગુણો ભુવન ત્રણ ઉલ્લંઘનારા !
ત્રૈલોકનાથ ! તુજ આશ્રિત એક તેને,
સ્વેચ્છાએ થકી વિચારતાં કદી કોણ રોકે ? ૧૪

આશ્ચર્ય શું પ્રભુ તણા મનમાં વિકાર-
દેવાંગના ન કદી લાવી શકી લગાર !
સંહારકાળ પવને ગિરિ સર્વ ડોલે ?
મેરૂ ગિર શિખર શું કદી તોય ડોલે ? ૧૫

ધુમ્રે રહિત, નહિ વાટ, ન તેલવાળો !
ને આ સમગ્ર ત્રણલોક પ્રકાશનારો !
ડોલાવનાર ગિરિવાયુ ન જાય પાસે !
તુ નાથ છુ અપર દીપ જગત પ્રકાશે ? ૧૬

ઘેરી શકે કદી ન રાહુ ન અસ્ત થાય !
સાથે પ્રકાશ ત્રણ લોક વિષે કરાય !
તું હે મુનીંદ્ર ! નહી મેઘ વડે છવાય !
લોકે પ્રભાવ રવિથી અદકો ગણાય ! ૧૭

મોહાંધકાર દળનાર સદા પ્રકાશી।
રાહુ મુખે ગ્રસિત ના નહિ મેઘ છાયી।
શોભે તમારું મુખ પદ્મ અપાર તેજે।
જેવો અપૂર્વ શશિ લોક વિષે પ્રકાશે. ૧૮

શું રાત્રિમાં શશિ થકી દિવસે રવિથી।
અંધારું તુજ ચન્દ્રમુખ હરે પછીથી।
શાલિ સુશોભિત રહી નીપજી ધરામાં।
શી મેઘની ગરજ હોય જ આભલામાં? ૧૯

શોભે પ્રકાશ કરી જ્ઞાન તમો વિષે જે,
તેવું નહીં હરિહરાદિકના વિષે તે;
રત્નો વિષે સ્ફુરિત તેજ મહત્વ પામે,
તેવું ન અભ્ર કટકે ઉજળે જણાશે. ૨૦

માનું રૂડું હરિહરાદિકને દીઠા તે।
દીઠે છતે હૃદય આપ વિષે ઠરે છે,
જોવા થકી જગતમાં પ્રભુનો પ્રકાશ,
જન્માન્તરે ન હરશે મન કોઈ નાથ! ૨૧

સ્ત્રી સેંકડો પ્રસવતી બહુ પુત્ર ઝાઝા,
ન અન્ય આપ સમ કો પ્રસવે જનેતા।
તારા અનેક ધરતી જ દિશા બધીય,
તેજે સ્ફુરિત રવિને પ્રસવે જ પૂર્વ. ૨૨

માને પરમ પુરુષ સર્વ મુનિ તમોને,
ને અંધકાર સમીપ રવિ શુદ્ધ જાણે।
પામી તને સુરીત મૃત્યુ-જીતે મુનીન્દ્ર!
છે, ના, બીજો કુશળ મોક્ષ તણો જ પંથ. ૨૩

તું આદ્ય, અવ્યય, અચિંત્ય, અસંખ્ય વિભુ,
છે બ્રહ્મ, ઇશ્વર, અનંત અનંગ કેતુ–
યોગીશ્વર વિદિતયોગ અનેક એક;—
કે'છે તને વિમળ જ્ઞાનસ્વરૂપ સંત. ૨૪

છો બુદ્ધિ-બોધથકી હે સુરપૂજ્ય બુદ્ધ !
છો લોકને સુખદ-શંકર તેથી શુદ્ધ !
છો મોક્ષ-માર્ગ વિધિ-ધારણથી જ ધાતા !
છો સ્પષ્ટ આપ પુરુષોત્તમ સ્વામી ત્રાતા. ૨૫

ત્રૈલોક—દુઃખહર નાથ ! તને નમોસ્તુ !
તું ભૂતળે અમલ ભૂષણ ને નમોસ્તુ !
ત્રૈલોકનાથ જ પરમેશ્વરને નમોસ્તુ !
હે જિન ! શોષક ભવાબ્ધિ તને નમોસ્તુ ! ૨૬

આશ્ચર્ય શું ગુણ જ સર્વ કદી મુનીશ !
તારો જ આશ્રય કરી વસતા હમેશ !
દોષો ધરી વિવિધ આશ્રય ઉપજેલા,
ગર્વાદિકે ન તમને સ્વપ્ને દીઠેલા ! ૨૭

ઊંચા અશોક તરુ આશ્રિત કીર્ણું ઊંચ,
અત્યંત નિર્મળ દીસે પ્રભુ આપ-રૂપ,
તેજે મેઘ-સમીપે રહી સૂર્ય-બિંબ–
શોભે પ્રસારી કિરણો હણીને તિમિર. ૨૮

સિંહાસને મણિતણા કિરણે વિચિત્ર,
શોભે સુવર્ણ-સમ આપ શરીર ગૌર,
તે સૂર્ય-બિંબ ઉદયાચળ શિર ટોચે,
આકાશમાં કિરણ જેમ પ્રસારી શોભે. ૨૯

ધોળા ઢળે ચમર કુંદ સમાન એવું,
શોભે સુવર્ણ-સમ રમ્ય શરીર તારૂં,
તે ઉગતા શશિસમા જળ-ઝર્ણ ધારે.
મેરૂતણા કનકના શિર પેઠ શોભે ! ૩૦

ઢાંકે પ્રકાશ રવિનો શશિતુલ્ય રમ્ય !
મોતી—સમૂહ—રચનાથી દીપાયમાન !
એવા પ્રભુજી તમને ત્રણ છત્ર શોભે,
ત્રૈલોકયનું અધિપતિપણુ તે જણાવે ! ૩૧

ગંભીર ઉચ્ચ સ્વરથી પૂરી છે દિશાઓ,
ત્રિલોકને સરસ સંપદ આપનારો;
સદ્ધર્મરાજ જયને કહનાર ખુલ્લો !
વાગે છે દુંદભિ નભે યશવાદી તારો. ૩૨

મંદાર સુંદર નમેરૂજ પારિજાતે,
સંતાનકાદિ ફુલની બહુ વૃષ્ટિ ભારે;
પાણીકણે સુરભિ મંદ સમીર પ્રેરે,
શું દિવ્ય વાણી તુજ સ્વર્ગથકી પડે તે ! ૩૩

શોભે વિભો ! પ્રસરતી તુજ કાંતિ ભારે !
ત્રૈલોકયની દ્યુતિ-સમૂહની કાંતિ હારે !
તે ઊગતા રવિસમી બહુ છે છતાંએ,
રાત્રિ જીતે શીતલ ચંદ્ર સમાન તેજે ! ૩૪

જે સ્વર્ગ મોક્ષ સમ માર્ગ જ શોધી આપે,
સદ્ધર્મ-તત્ત્વ કથવે પટુ ત્રણ લોકે;
દિવ્ય ધ્વનિ તુજ થતો વિશદાર્થ સર્વ-
ભાષા-સ્વભાવ-પરિણામ ગુણેથી યુક્ત ૩૫

ખીલેલ હેમ-કમળો સમ કાંતિવાળા,
ફેલી રહેલ નખ-તેજ થકી રૂપાળા;
એવા જિનેન્દ્ર તુમ પાદ ઠગે ભરે છે!
ત્યાં કલ્પના કમલની વિબુધો કરે છે! ૩૬

એવી જિનેંદ્ર થઇ જે વિભૂતિ તમોને,
ધર્મોપદેશ સમયે, નહિ તે બીજાને!
જેવી પ્રભા તિમિર હારી રવિ તણી છે,
તેવી પ્રકાશિત ગ્રહોની કદી બની છે? ૩૭

વ્હેતા મદે મલિન ચચળ શિર તેવો,
ગુંજારવે ભ્રમરનાદ બહુ ક્રોધી એવો;
ઐરાવતે તુલિત ઉદ્ધત હાથી સામે-
આવેલ જોઈ તુમ આશ્રિત ભો ન પામે! ૩૮

ભેદી ગજેન્દ્ર - શિરશ્વેત, રૂધિરવાળા,
મોતી સમૂહ થકી ભૂમિ દિપાવી એવા-
દોડેલ સિંહ તણી દોટ વિષે પડે જે,
ના તુજ પાદ ગિરિ આશ્રયથી મરે તે! ૩૯

જે જોરમા પ્રલયના પવને થએલો,
ઓઢા ઉડે બહુજ અગ્નિ દવે ધીકેલો;
સંહારશે જગત સન્મુખ તેમ આવે,
તે તુજ કીર્તન રૂપી જળ શાંત પાડે. ૪૦

જે રકત નેત્ર, કોકિલ—કંઠ સમાન કાળો,
ઊંચી ફણે સરપ સન્મુખ આવનારો,
તેને નિશંક જન તેહ ઉલ્લઘી ચાલે,
સ્ત્વનામનાગદમની જેહ દીલ ધારે! ૪૧

નાચે તુરંગ ગજ શબ્દ કરે મહાન!
એવું રણે નૃપતિનું બળવાન સૈન્ય;
ભેદાય છે તિમિર જેમ રવિ કરથી,
છેદાય શીઘ્ર તેમ તે તુજ કીર્તનેથી. ૪૨

બર્છી થકી હણિત હસ્તિ રુધિર વહે છે,
યોદ્ધા પ્રવાહ થકી આતુર જ્યાં તરે છે;
એવા યુદ્ધે અજીત શત્રુ જીતે, જનો તે-
ત્વત્પાદ પંકજ રૂપી વન આશ્રયે છે ૪૩

જ્યાં ઊછળે મગર મચ્છ તરંગ ઝાઝા,—
ને વાડવાગ્નિ ભયકારી થકી ભરેલા,
એવા જ સાગર વિષે સ્થિત નાવ જે છે,
તે નિશ્ચયે તુજતણા સ્મરણે તરે છે ૪૪

જે છે નમ્યા ભયદ રોગ જલોદરેથી,
પામ્યા દશા દુઃખદ આશા ન દેહ તેથી;
ત્વત્પદ્મ-પદ્મ રજ અમૃત નિજ દેહે-
ચોળે, બને મનુજ કામ સમાન રૂપે! ૪૫

બેડી જડી પગથી છેક ગળા સુધીની,
તેની ઝીણી અણીથી જાંગ ઘસાય જેની;
એવા અહોનિશ જપે તુજ નામ મંત્ર,
તો તે જનો તુરત થાય રહિત બંધ! ૪૬

જે મત્ત હસ્તિ અહિ, સિંહ દવાનલાગ્નિ,
સંગ્રામ સાગર જલોદર બંધનોથી;
પેદા થયેલ ભય તે ઝટ નાશ પામે!
વારુ કરે સ્તવન આ મતિમાન પાઠે! ૪૭

આ સ્તોત્ર માળ તુજના ગુણની ગુંથી મે,
ભક્તિ થકી વિવિધ વર્ણ રૂપજ પુષ્પે,
તેને જિનેન્દ્ર! જન જે નિત કંઠ નામે,
તે मानतुंग અવશા શુભ લક્ષ્મી પામે. ૪૮

શ્રી કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર.

(હરિગીત છંદ)

કલ્યાણ મંદિર અને, ઉદાર ઇચ્છિત આપવે,
દાતા અભય ભયભીતને, સમર્થ દુરિત કાપવે;
સંસાર દરિયે ડુબતાને, નાવ રૂપે જે વળી;
નિર્દોષ પ્રભુના પદકમળને, પ્રથમ હું પ્રેમે નમી. ૧

સાગર સમા જેના મહિમાની, સ્તુતિ કરવા વિષે,
વિશાળ બુદ્ધિ સુરગુરુ તે, છેક શક્તિ હીણ દીસે;
વળી કમઠ કેરા ગર્વને જે બાળવે અગ્નિ અરે,
તીર્થેશની સ્તુતિ કરીશ જ, તેમની હું તો ખરે. ૨

સામાન્ય રીતે પણ તમારા, રૂપને વિસ્તારવા,
જિનરાજ! શક્તિમાન, દુર્લભ સૂઢ મુજસમ છે થવા;
દિન અંધ ધીરજવાન બચ્ચું, ઘુવડનું જે તેહથી,
નહિ સૂર્ય કેરા રૂપને, વર્ણવી શકાશે સ્નેહથી. ૩

અનુભવ કરે તુજ ગુણતણો, જન મોહના ટળવા થકી,
નહિ પાર પામે નાથ! તે પણ આપ ગુણ ગણતાં કદી,
જેમ પ્રલયકાળ વડે ખસેલા, જળ થકી સમુદ્રના,
ખુલ્લા થયેલા રત્ન ઢગલા, કોંથી માપી શકાય ના. ૪

દેદીપ્યમાન અસંખ્ય ગુણની, ખાણ નાથ તમારી હું
આરંભતો કરવા સ્તુતિ, પણ મંદ બુદ્ધિમાન છું !
શું બાળ પણ કે'તું નથી, લંબાવી બેઉ હાથને,
નિજ બુદ્ધિના અનુસારથી, સમુદ્રના વિસ્તારને. ૫

હે ઈશ ! યોગી પણ તમારા, ગુણ જે ન કહી શકે !
સામર્થ્ય મારૂં ક્યાંથી વર્ણન મુજથી તેનું થઇ શકે ?
વિચાર વિણનું કાર્ય આ, જણાય મારૂં તેહથી;
પણ પક્ષી શું પોતાતણી, ભાષા કહો વદતાં નથી ! ૬

અચિંત્ય મહિમાવાન, સ્તુતિ આપની હો જિનવરે,
તુજ નામ પણ સંસારથી, ત્રૈલોકનું રક્ષણ કરે,
જેમ ગ્રિષ્મ કેરા સખત તાપવડે મુસાફર જે દુ:ખી,
તે થાય કમળ તળાવ કેરા, શીતળ વાયુથી સુખી ૭

હે સ્વામી આપ હૃદય વિષે, આવો તદા પ્રાણીતણા,
ક્ષણમાત્રમાં દૃઢ કર્મબંધન જાય તૂટી જગતણાં;
વનના મયૂરો મધ્યમાં જેવી રીતે આવ્યા થકી,
ચંદનતણાં તરુથી જ સર્પો સદ્ય છૂટે છે નકી. ૮

દર્શન અહો જિનેન્દ્ર ! માત્ર મનુષ્યને જો થાય છે,
તો સેંકડો દુ:ખ ભય ભરેલાં સહેજમાં ટળી જાય છે;
ગોવાળ કિંવા સૂર્ય તેજસ્વીતણા દીઠાં થકી,
પશુઓ મૂકાવે સદ્ય જેવા નાસતા ચોરો થકી. ૯

તારક તમે જિનરાજ ! કેવી રીતથી સંસારીનાં ?
તમને હૃદયમાં ધારી, ઉલટા તારતા સંસારીઓ !
આશ્ચર્ય છે પણ ચર્મકેરી મસકથી સાચું ઠરે,
અંદર ભરેલા વાયુના આધારથી જળને તરે ! ૧૦

હરિ હર અને બ્રહ્માદિના જ પ્રભાવને જેણે હણ્યો,
ક્ષણ માત્રમાં તે રતિપાતને, સ્હેજમાં આપે હણ્યો;
જે પાણી અગ્નિ અન્યને, બુઝાવતું પળ વારમાં,
તે પાણીને વડવાનળે પીધુ ન શું ક્ષણવારમાં ? ૧૧

હે સ્વામી ! અતિશય ભારવાળા, આપને પામ્યા પછી,
કેવી રીતે પ્રાણી અહો ! નિજ હૃદયમાં ધાર્યા થકી,
અતિ લઘુપણે ભવરૂપ દરિયો સ્હેજમાં તરી જાય છે !
અથવા મહાન જનોતણો મહિમા અચિંત્ય ગણાય છે. ૧૨

હે પ્રભુ ! જ્યારે પ્રથમથી, આપે હણ્યોતો ક્રોધને,
આશ્ચર્ય ત્યારે કેમ બાળ્યા, કર્મરૂપી ચોરને ?
અથવા નહી આ અવનિમાં શુ, દેખવામાં આવતુ ?
શીતળ પડે જે હિમ તે લીલા વનોને બાળતુ !! ૧૩

હે જિન ! યોગી આપને પરમાત્મ રૂપેથી સદા,
નિજ હૃદય કમળે જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુથી અવલોકતા,
પુનિત નિર્મળ કાંતિવાળા, કમળનુ બી સંભવે;
શું કમળકેરી કર્ણિકાને મધ્યવિણુ બીજે સ્થળે ? ૧૪

ક્ષણ માત્રમાં જિનરાજ ભવિજન આપકેરા ધ્યાનથી,
પામે દશા પરમાત્મની તજી દેહને પ્રભુ જ્ઞાનથી;
જ્યમ તીવ્ર અગ્નિ તાપથી મિશ્રિત ધાતુ હોય તે,
પથ્થરપણાને ત્યાગીને તત્કાળ સોનું થાય છે ! ૧૫

હે જિન ! હમેશાં ભવ્યજન જે દેહના અંતર વિષે,
ધરતાં તમારુ ધ્યાન તેનો નાશ કરતા કેમ તે,
અથવા સ્વભાવ મહાન્ જન મધ્યસ્થનો એવો સદા,
વિગ્રહતણો કરી નાશ ને શાંતિ પ્રસારે ઉભયથા. ૧૬

નહિ ભેદ હે પ્રભુ ! આપને, આત્મા વિષે એ બુદ્ધિથી,
ચિંતન કરે પંડિત અહીં તે, આપ સમ થાયે નકી;
જે જળ વિષે શ્રદ્ધા થકી અમૃતતણું ચિંન્તન કરે;
તે જળ ખરેખર વિષના, વિકારને શું ના હરે ! ૧૭

તમને જ અજ્ઞાને રહિત, પરધર્મી પણ નામાંતરે,
વિભુ ! હરિહરાદિક બુદ્ધિથી, નિશ્ચય કરી પામે ખરે;
કમળા તણા રોગથી જેનાં, નેત્ર પ્રભુ ! પીળા રહે;
તે સાફ ધોળા શંખને શું પીતવર્ણી નહિ કહે ! ૧૮

ધર્મોપદેશ તણા સમયમાં, આપના સહવાસથી,
તરુ પણ અશોક જ થાય, તો શું મનુજનું કહેવું પછી;
જેમ સૂર્યના ઉગ્યા થકી, ના માત્ર માનવી જાગતા,
વન વૃક્ષ પલ્લવ પુષ્પ સાથે, સહેજમાં પ્રફુલ્લિત થતાં. ૧૯

ચારે દિશાએ દેવ જે, પુષ્પો તણી વૃષ્ટિ કરે,
આશ્ચર્ય નીચાં મુખવાળા, ડીંટથી તે કેમ પડે !
હે મુનીશ ! અથવા આપનું સાન્નિધ્ય જવ પમાય છે;
પંડિત અને પુષ્પોતણા, બંધન અધોમુખ થાય છે ! ૨૦

જે આપના ગંભીર હૃદયના, સમુદ્રમાંથી ઉપજે,
તે વાણીમાં અમૃતપણું, લોકો કહે તે સત્ય છે;
કરિ કરીને પાન, પરમાનંદને ભજતા થકા;
ભવિજન અહો એથી કરીને, શીઘ્ર અજરામર થતા ૨૧

દેવો વીંઝે જે પવિત્ર ચામર, સ્વામિ ! આપ સમીપ તે,
હું ધારું છું નીચા નમી ઊંચા જતા એમજ કહે;
"મુનિ શ્રેષ્ઠ' એવા પાર્શ્વને જે નમન કરશે સ્નેહથી;
તે શુદ્ધ ભાવિ ઉચ્ચ ગતિને, પામશે નિશ્ચય થકી. ૨૨

સુવર્ણ રત્નોથી બનેલા, ઊજળા સિંહાસને;
ગભીર વાણી વાનરૂપે, શ્યામ સ્વામી આપને,
ઉત્સુક થઇને ભવ્યજન, રૂપી મયૂરો નીરખે,
મેરુ શિરે અતિ ગાજતા, નભ મેઘસમ પ્રીતિ વડે! ૨૩

ઊંચે જતી તુમ શ્યામ, ભામડળ તણી કાંતિ વડે,
લોપાય રંગ અશોક કેરા, પાનનો સ્વામિ ખરે,
પ્રાણી સચેતન તો પછી, વીતરાગ! આપ સમાગમે,
રે કોણ આ સંસારમા, પામે નહી વૈરાગ્યને? ૨૪

"રે રે પ્રમાદ તજો, અને આવી ભજો આ નાથને!"
જે મોક્ષપુરી પ્રત્યે જતા, વ્યાપારી પાર્શ્વનાથને!
સુર દુદુભીનો શબ્દ જે, આકાશમા વ્યાપી રહે,
હું માનુ છું હે દેવ! તે ત્રૈલોકને એમ જ કહે ૨૫

હે નાથ, આ ત્રૈલોકમાં, પ્રકાશ જવ આપે કર્યો,
તારા સહિત આ ચદ્રમા, તવ હીણુ અધિકારી ઠર્યો,
મોતી સમહે શોભતાં, ત્રણ છત્રના મીષે કરી,
(તે) આવ્યો પ્રભુની પાસ નક્કી, રૂપ ત્રણ જાણે ધરી ૨૬

કીર્તિ પ્રતાપ જ કાંતિ કેરા, સમૂહથી ત્રૈલોક આ,
ગોળા રૂપે ભગવાન! જેમ આપે પૂરેલા હોય ના!
રૂપ સુવર્ણ અને વળી, માણિક્યથી નિર્મિત ખરે;
ચોપાસથી શોભી રહ્યા, તે આપ ત્રણ કિલ્લા વડે ૨૭

પડતી પ્રભુ તુમ પાદમા દેવેન્દ્ર નમતા તેમની,
રત્ને રચિત મુગટો તજીને, દિવ્યમાળા પુષ્પની,
હુ માનુ છુ મનમા ખરે એ યોગ્ય થાયે સર્વથી
વિભુ! આપનો સગમ થતા, સુમનો બીજે રમતા નથી. ૨૮

હે નાથ! આ સંસારસાગરથી તમે વિમુખ છતે,
નિજ આશ્રિતોને તારતા, વિશ્વેશ તે તો યોગ્ય છે,
લોકો તરે માટીતણા ઘટ કર્મ પાક સહિતથી,
આશ્ચર્ય વિભુ! પણ આપ છો રહિત કર્મ વિપાકથી ૨૯

વિશ્વેશ! જનપાલક, છતાં, પણ આપ દુર્ગત દીસતા,
હે ઇશ! અક્ષર છો, તથાપિ, રહિત લિપિ સર્વથા!
વળી દેવ છે અજ્ઞાનીના પણ તારનાર સદૈવ જે!
વિચિત્ર તે ત્રૈલોક બોધકજ્ઞાન આપ વિષે સ્ફુરે! ૩૦

આકાશ આચ્છાદિત કરે એવી અતિશય ધૂળ જે,
શઠ કમઠ દૈત્યે ક્રોધથી ઉડાડી સ્વામી આપને,
છાયા પરંતુ નાથ તેથી આપની ઢંકાઇ નથી!
ઉલ્ટો છવાયો દુષ્ટ પોતે કૃત્ય પોતાના થકી! ૩૧

વિજળી સહિત ઘનઘોર મુશળધારથી વળી ગર્જતો,
વર્ષાદ દુસ્તર કમઠ દૈત્યે છોડિયો પ્રભુ! આપ તો,
તેણે અહો જિનરાજ! ઉલટું રૂપ ત્યાં સહેજે ધર્યું,
વિકટ છુરી તલવારકેરું કામ તે સાચું કર્યું!! ૩૨

વિકાળ ઉંચા કેશ લટકે, માળ શબના શિરની,
ભયકારી અગ્નિ મુખ વિષેથી, નીકળે જેના વળી,
એવો સમૂહ પિશાચનો જે આપ પ્રત્યે પ્રેરિયો,
હે દેવ! પ્રતિભવ દુઃખકારી, તેહને તે તો થયો! ૩૩

હે ત્રણ ભુવનના નાથ! જેઓ અન્ય કાર્યો છોડીને,
ત્રિકાળ વિધિવત્ પૂજતા તુજ ચરણને ચિત્ત જોડીને,
વળી ભક્તિના ઉલ્લાસથી રોમાંચવાળો દેહ છે,
આ પૃથ્વીમાં તે ભવજનને, હે પ્રભુજી ધન્ય છે ૩૪

હે મુનીશ ! આ સંસારરૂપ અપાર સાગરને વિષે,
હું માનુ છું. તુમ નામ નહિ, મુજ શ્રાવણમાં આવ્યુ હશે;
સુણ્યા છતાંય પવિત્ર મંત્રરૂપી તમારા નામને,
આપત્તિ રૂપી સર્પિણી શું સમીપમાં આવી શકે ? ૩૫

હે દેવ ! જન્માંતર વિષે, પણ આપના બે ચરણ જે,
બળવાન ઈચ્છિત આપવે તે, મેં નહી પૂજ્યા હશે,
હે મુનીશ તેથી કરી હું, જરૂર આ ભવને વિષે,
સ્થળ હૃદય વેધક પરાભવનું, તે થયો જાતે દીસે ૩૬

નિશ્ચય અરે ! મોહાંધકારે, વ્યાપ્ત એવાં નેત્રથી,
પૂર્વે કદી મે એક વેળા, પ્રભુ જોયા નથી,
કેવી રીતે થઈ હૃદયભેદક અન્યથા પીડે મને,
બળવાન બંધનની ગતિ વાળા અનર્થો શરીરને. ૩૭

કદી સાંભળ્યા પૂજ્યા ખરેખર આપને નિરખ્યા હશે,
પણ પ્રીતિથી ભક્તિવડે, નહિ હૃદયમાં ધાર્યા હશે,
જનબંધુ ! તેથી દુખપાત્ર, થયેલ છુ ભવને વિષે,
કારણે ક્રિયા ભાવે રહિત નહિ આપતી ફળ કાંઈએ. ૩૮

સુખકારી શરણાગત પ્રભુ ! હિતકારી જન દુઃખિયાતણા,
હે યોગીઓમા શ્રેષ્ઠ ! સ્થળ કરૂણા અને પુણ્ય જ તણા,
ભક્તિથકી નમતો હું તે મહેશ મારા ઉપરે,
તત્પર થશો દુખ અંકુરોને ટાળવા કરુણાવડે. ૩૯

અસંખ્ય બળનું શરણ ! ને વળી શરણ કરવા યોગ્ય જે,
અરિનાશથી થઇ કીર્તિ એવા આપના પગ કમળને;
શરણે છતાં ભુવનપાવન ! ધ્યાનથી કદી હીણ તો,
છુ પ્રથમથીજ હણાયલો હણવા જ માટે યોગ્ય જો ૪૦

હે અખિલ વસ્તુ જાણનારા! વંદ્ય! હે દેવેન્દ્રને,
સંસારના તારક! અને, ભુવનાધિનાથ! પ્રભુ! તમે;
ભયકારી દુઃખદરિયા થકી, આજે પવિત્ર કરો મને,
કરુણાતણા હે સિંધુ! તારો, દેવ! દુખિયાને મને. ૪૧

હે નાથ! આપ ચરણ કમલની, નિત્ય સંચિત જે કરી,
તે ભક્તિ કેરી સંતતિનું, હોય ફળ કંઈ જો જરી;
તો શરણ કરવા યોગ્ય! માત્ર જ આપને શરણે રહ્યો,
તે અહીં અને ભવ અન્યમાં, પોતે જ મુજ સ્વામી થજો ૪૨

એ રીતથી રૂડે પ્રકારે, સ્થિર બુદ્ધિવાન જે,
અતિ હર્ષથી રોમાંચી જેનાં, શરીર કેરાં અંગ તે;
તુજ મુખ કમળ નિર્મળ વિષે, જિનેંદ્ર! બાંધિ દૃષ્ટિને;
તે ભવ્યજન હે પ્રભુ! રચે છે, આપ કેરી સ્તુતિને. ૪૩

(પુષ્પિતાગ્રા છંદ)

જન નયન કુમુદચંદ્ર સ્વામી, ઝળકતી સંપદ સ્વર્ગનીજ પામી;
નિર્મળ મનના થવા થકી એ, તુરત જશે જન મોક્ષને વિષે તે. ૪૪

શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ સ્તોત્ર

(શાર્દૂલ છંદ)

કિં કર્પૂરમયં સુધારસમયં કિં ચંદ્રરોચિર્મયં,
કિં લાવણ્યમયં મહામણિમયં કારુણ્યકેલિમયં,
વિશ્વાનંદમયં મહોદયમયં શોભામયં ચિન્મયં,
શુક્લધ્યાનમયં વપુર્જિનપતે, ર્ભૂયાદ્ભવાલંબનમ્. ૧

પાતાલં કલયન્ ધરાં ધવલયન્નાકાશ મા પૂરયન્,
દિકૃચક્રં ક્રમયન્ સુરાસુરનર શ્રેણિં ચ વિસ્માપયન્;
બ્રહ્માંડ સુખયન્ જલાનિ જલધેઃ ફેનચ્છલાલોલયન્,
શ્રી ચિંતામણિપાર્શ્વસંભવયશોહંસશ્ચિરં રાજતે. ૨

પુણ્યાનાં વિપણિસ્તમોદિનમણિઃ કામેભકુમ્ભે સૃણિ–
ર્મોક્ષે નિસ્સરણિઃ સુરેંદ્રકરિણી જ્યોતિઃ પ્રકાશારણિ;
દાને દેવમણિર્નતોત્તમજનશ્રેણિ. કૃપાસારિણી,
વિશ્વાનંદસુધાધૃણિર્ભવભિદે શ્રી પાર્શ્વચિંતામણિઃ ૩

શ્રી ચિંતામણિપાર્શ્વવિશ્વજનતાસંજીવનસ્ત્વં મયા,
દષ્ટસ્તાત ! તત શ્રિય સમભવન્નાશક્રમાચક્રિણમ્,
મુક્તિ ક્રીડતિ હસ્તયોર્બહુવિધં સિદ્ધં મનોવાંછિતં,
દુર્દૈવ દુરિત ચ દુર્દિનભયં કષ્ટં પ્રણષ્ટ મમ, ૪

યસ્ય પ્રૌઢતમપ્રતાપતપન. પ્રોદ્દામધામા જગ–,
જ્જંઘાલઃ કલિકાલકેલિદલનો મોહાન્ધવિધ્વંસકઃ
નિત્યોદ્યોતપદ સમસ્તકમલાકેલિગૃહં રાજતે,
સ શ્રીપાર્શ્વજિનો જને હિતકરશ્ચિંતામણિઃ પાતુ મામ્ ૫

વિશ્વવ્યાપિતમો હિનસ્તિ તરણિર્બાલોઽપિ કલ્પાંકુરો,
દારિદ્ર્યાણિ ગજાવલી હરિશિશુ કાષ્ઠાનિ વન્હેઃ કણ
પીયુષસ્ય લવોઽપિ રોગનિવહં યદ્વત્તથા તે વિભો,
મૂર્તિઃ સ્ફૂર્તિમતી સતી ત્રિજગતીકષ્ટાનિ હર્તું ક્ષમા ૬

શ્રી ચિંતામણિમંત્રમોંકૃતિયુત હ્રીંકારસારાશ્રિત,
શ્રી મર્હન્નમિઊણપાશકલિત ત્રૈલોક્યવશ્યાવહમ્,
દ્વેધાભૂતવિષાપહં વિષહર શ્રેય પ્રભાવાશ્રય,
સોલ્લાસ વસહાંકિત જિનફુલ્લિગાનંદન દેહિનામ્ ! ૭

હ્રીં શ્રીં કારવર નમોક્ષરપર ધ્યાયન્તિ યે યોગિનો,
હૃત્પદ્મે વિનિવેશ્ય પાર્શ્વમધિપ ચિંતામણિસંજ્ઞકમ્,
ભાલે વામભુજે ચ નાભિકરયોર્ભૂયો ભુજે દક્ષિણે,
પશ્ચાદષ્ટદલેષુ તે શિવપદ દ્વિત્રૈર્ભવૈર્યાન્ત્યહો. ૮

(સ્રગ્ધરા છંદ)

નો રોગા નૈવ શોકા ન કલહકલના નારિમારિપ્રચારા,
નૈવાધિર્નાસમાધિર્નચ દરદુરિતે દુષ્ટદારિદ્રતા નો,
નો શાકિન્યો ગ્રહા નો ન હરિકરિગણા વ્યાલવૈતાલજાલા,
જાયન્તે પાર્શ્વચિંતામણિનતિવશતઃ પ્રાણિનાં ભક્તિભાજામ્ ૯

(શાર્દૂલ છંદ)

ગીર્વાણદ્રુમધેનુકુંભમણયસ્તસ્યાંગણે રંગિણો
દેવા દાનવમાનવા સવિનય તસ્મૈ હિતધ્યાયિન
લક્ષ્મીસ્તસ્ય વશાઽવશેવ ગુણિનાં બ્રહ્માંડસંસ્થાયિની
શ્રી ચિંતામણિપાર્શ્વનાથમનિશ સંસ્તૌતિ યો ધ્યાયતિ ૧૦

(માલિની છંદ)

ઇતિ જિનપતિપાર્શ્વ પાર્શ્વપાર્શ્વાખ્યયક્ષ
પ્રદલિત દુરિતૌઘ પ્રીણિતપ્રાણિસાર્થઃ
ત્રિભુવનજનવાંછાદાનચિંતામણિઃ
શિવપદતરુબીજ બોધિબીજ દદાતુ ૧૧

॥ ॐ ઘંટાકર્ણ મહામંત્ર ॥

ॐ ઘંટાકર્ણો મહાવીર સર્વવ્યાધિવિનાશકમ્,
વિસ્ફોટક ભય પ્રાપ્તે, રક્ષ રક્ષ મહાબળ. ૧

યત્ર ત્વં તિષ્ઠસિદેવ, લિખિતોડક્ષર પંકિતભિઃ
રોગાસ્તત્ર પ્રણશ્યન્તિ, વાતપિત્તકફોદ્ભવા ૨

તત્ર રાજ્યભયંનાસ્તિ, યાતિ વિઘ્ન જપાક્ષરાઃ
શાકિનીભૂત વૈતાલા રાક્ષસા પ્રભવંતિ ન. ૩

નાડકાલે મરણ તસ્ય, ન ચ સર્પેણ દશ્યતે,
અગ્નિ–ચોર ભયં નાસ્તિ, નાસ્તિ તસ્યાપ્યરિભયમ્ ૪

ॐ હ્રીઁ શ્રી ઘંટાકર્ણ નમોડસ્તુ તે

ઠ. ઠ. ઠ. સ્વાહા ॥ ઈતિ ॥